

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή
Τομέας Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης
Β΄ Κύκλος Μεταπτυχιακών Σπουδών

**Η διακόσμηση της κατοικίας του βαλκανικού χώρου
κατά την περίοδο της όψιμης αρχαιότητας**

**Διδακτορική διατριβή
της Α. Π. Πλιώτα**

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΙΜΕΝΟ

Θεσσαλονίκη 2013

**Η διακόσμηση της κατοικίας του βαλκανικού χώρου
κατά την περίοδο της όψιμης αρχαιότητας**

Το σχέδιο του εξωφύλλου αποτελεί ελεύθερη σύνθεση της επιγραφής και γεωμετρικού κοσμήματος (πέλτης) από το ψηφιδωτό δάπεδο του χώρου 3 στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4) στο Plondin (Φιλιπούπολη), Βουλγαρία.

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή
Τομέας Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης
Β΄ Κύκλος Μεταπτυχιακών Σπουδών

**Η διακόσμηση της κατοικίας του βαλκανικού χώρου
κατά την περίοδο της όψιμης αρχαιότητας**

Διδακτορική διατριβή
της Α. Π. Πλιώτα

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΙΜΕΝΟ

Τριμελής συμβουλευτική επιτροπή
Μ. Παναγιωτίδου, ομότ. καθ. Ε.Κ.Π.Α. (επόπτρια)
Ν. Γκιολές, ομότ. καθ. Ε.Κ.Π.Α.
Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, ομότ. καθ. Α.Π.Θ.

Θεσσαλονίκη 2013

Στον Τάκη και στην Άννα

*Αὐτὸς τραφεῖς δὲ τῶν φυτευσάντων ὕπο καλῶς,
τὸν αὐτὸν ἔρανον αὐτοῖσιν νέμεις*

Δικαιογένους. Ανθολόγιο Στοβαίου, βιβλίο 4, κεφ. 25

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΚΕΙΜΕΝΟ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	15
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	17
Εκδόσεις πηγών	17
Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία	43
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία	59
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	97
Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΤΗΣ ΟΨΙΜΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΣΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΚΡΑΤΗ ΤΗΣ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ	107
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΨΙΜΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ	113
1. Τυπολογία	113
2. Επιμέρους χώροι	116
2.1. Περιστύλια	117
2.2. Τρικλίνια και άλλοι χώροι υποδοχής	118
2.3. Λοιποί χώροι	126
Η ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΨΙΜΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ	131
1. ΕΙΔΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ	131
1.1. Εντοίχια διακόσμηση	131
1.1.1. Ψηφιδωτά	133
1.1.2. Τοιχογραφίες και μιμήσεις ορθομαρμάρωσης	136
1.1.3. <i>Opus sectile</i>	145
1.1.4. Γύψινες διακοσμήσεις	150
1.1.5. Ορθομαρμαρώσεις	152
1.2. Επιδαπέδια διακόσμηση	156
1.2.1. Πλακοστρώσεις	157
1.2.2. Μαρμαροθετήματα	160
1.2.3. Ψηφιδωτά	163
1.2.3.1. Ψηφιδωτά σε τεχνική <i>opus tessellatum</i>	163
1.2.3.2. Χοντρά ψηφιδωτά	166
1.2.4. Δάπεδα άλλου τύπου	171
1.3. Γλυπτή διακόσμηση	173
1.3.1. Αρχιτεκτονικά γλυπτά	174
1.3.2. Ανάγλυφα και ολόγλυφα έργα	179

2. ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΙ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ	181
2.1. Αυλές - περιστύλια	181
2.2. Τρικλίνια και άλλοι χώροι υποδοχής	189
2.3. Λοιποί χώροι	199
3. ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ	204
3.1. Ο ρόλος του ιδιοκτήτη και της παιδείας του	204
3.2. Το θεματολόγιο των ψηφιδωτών δαπέδων	
σε τεχνική <i>opus tessellatum</i>	219
3.2.1. Γεωμετρικές παραστάσεις	220
3.2.2. Φυτικές παραστάσεις	224
3.2.3. Ζωικές παραστάσεις	228
3.2.4. Παραστάσεις με ανθρώπινες μορφές	239
3.2.4.1. Ιστορικά πρόσωπα	244
<i>Επτά Σοφοί της αρχαιότητας</i>	244
3.2.4.2. Σκηνές καθημερινής ζωής	247
<i>Κυνήγι</i>	248
<i>Τρύγος και ληνός</i>	251
<i>Τέθριππο</i>	253
3.2.4.3. Μυθολογικές σκηνές	255
<i>Διονυσιακές σκηνές</i>	258
<i>Μυθολογικά θαλάσσια θέματα</i>	262
<i>Μυθολογικοί έρωτες</i>	264
<i>Ορφείας</i>	267
<i>Χάριτες</i>	269
3.2.4.4. Προσωποποιήσεις	270
<i>Αφηρημένες έννοιες</i>	271
<i>Εποχές του έτους</i>	274
<i>Μήνες</i>	277
<i>Ήλιος-Σελήνη - Ζωδιακός κύκλος - Άνεμοι</i>	280
<i>Ποταμοί</i>	285
<i>Τύχες πόλεων</i>	286
3.2.5. Επιγραφές	288
3.3. Ο ρόλος των γλυπτών	294
3.3.1. Τόποι εύρεσης και αρχική θέση	296
3.3.2. Θεματολόγιο και προορισμός	301

Η ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΙΣ ΓΡΑΠΤΕΣ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΟΨΙΜΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

A. ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	315
B. ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	320
Γ. ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΙ	

ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΕΙΔΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	322
1. Το ειδικό βάρος των ομιλητικών κειμένων	325
Δ. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΟΨΙΜΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ	
ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ	328
1. Οι όροι που δηλώνουν την κατοικία και η χρήση τους	328
2. Γενικές αναφορές στο μέγεθος της κατοικίας και στην πολυτέλεια της διακόσμησής της	331
3. Αναφορές στους καλλιτέχνες και τους τεχνίτες	333
Ε. ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΤΗΝ ΕΝΤΟΙΧΙΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ	336
1. Αναφορές σε ψηφιδωτά	337
2. Αναφορές σε γραπτό διάκοσμο	343
3. Αναφορές σε φορητούς πίνακες	349
4. Αναφορές σε ορθομαρμαρώσεις	351
ΣΤ. ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΔΑΠΕΔΙΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ	357
Ζ. ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΤΗ ΓΛΥΠΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ (ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΓΛΥΠΤΑ - ΟΛΟΓΛΥΦΑ ΕΡΓΑ - ΕΥΛΟΓΛΥΠΤΑ)	360
ΣΥΝΟΨΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	367
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ	377
ΑΛΒΑΝΙΑ	377
Βουθρωτό	377
1. Έπαυλη με τρίκογχο	377
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	381
Dervnya (Μαρκιανούπολη)	381
2. Οικία της Αντιόπης	381
Michailovgrad (Montana)	384
3. Αγροτική έπαυλη	384
Plovdiv (Φιλιππούπολη, Trimontium)	385
4. Οικία της Ειρήνης	385
Ρατιαρία (Ulpia Traiana Ratiaria)	389
5. Πραιτώριο (:)	389
ΕΛΛΑΔΑ	391
Αθήνα	391
6. Αρχαία αγορά, Οικία Α	391
7. Αρχαία αγορά, Οικία Β	393
8. Αρχαία αγορά, Οικία Ω	394
9. Οικία στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου (οικία του «Πρόκλου»)	397
10. Οικία στη συμβολή των οδών Διον. Αρεοπαγίτου και Μακρή 3	399

11. Οικία στην οδό Κέκροπος 7-9	400
12. Οικία στη συμβολή των οδών Νίκης - Απόλλωνος	401
Αμφίπολη	402
13. Οικία Α	402
14. Οικία Β	404
Άμφισσα	405
15. Οικία στην ανατολική πλευρά του Κάστρου	405
16. Οικία στο οικόπεδο Α. Λατίφη	406
Άργος	407
17. Οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο	407
18. Οικία στην οδό Τριπόλεως 7β	410
Αταλάντη	413
19. Οικία στη συμβολή των οδών Σ. Κοκκόλα και Εθν. Αντιστάσεως	413
Βέροια	414
20. Επισκοπείο (;) στην οδό Εδέσσης 25	414
21. Οικία στη συμβολή των οδών Ιπποκράτους 18-20 και Προφήτη Ηλία	415
22. Οικία στη συμβολή των οδών Μούμογλου και Κυρίμη	417
Δημητριάδα	418
23. Οικία Δημοκρατίας	418
Επίδαυρος	419
24. Οικία μέσα στο ιερό του Ασκληπιού	419
Ερμιόνη	420
25. Οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Α. Συγγρού	420
Θάσος, Λιμένας	422
26. Οικία στα οικόπεδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου	422
27. Οικία στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη	424
Θεσσαλονίκη	425
28. Οικία στην οδό Αγίας Σοφίας 70	425
29. Οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20	426
30. Οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου	429
31. Οικία στην οδό Γλαύκου 6	432
32. Ανατολική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού	432
33. Δυτική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού	435
34. Οικία στην οδό Ιουλιανού 15	436
35. Οικία στην οδό Ιουλιανού 18	437
36. Οικία στην οδό Κασσάνδρου 68	440

37. Οικία στην οδό Λαπιθών 7	441
38. Οικία στη συμβολή των οδών Μωρεάς και Μαλέα	443
39. Οικία στην οδό Ολυμπιάδος 74-76	444
40. Οικία στην οδό Ολυμπιάδος, μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας και Σοφοκλέους	445
41. Οικία (πιθανώς επισκοπική) στη συμβολή των οδών Πρασακάκη 6 και Κουκουφλή	446
42. Οικία στην οδό Προφήτη Ηλία 5	447
43. Οικία στη συμβολή των οδών Σοφοκλέους 20 και Αλικαρνασσού	448
44. Οικία στην οδό Σωκράτους 48 - Αγίου Δημητρίου 124	449
45. Οικία στην οδό Χείρωνος 3-5	451
46. Αγροτική έπαυλη στο Δήμο Ωραιοκάστρου (Ν. Θεσσαλονίκης), στη συμβολή των οδών Στανίση και Ζακύνθου	453
Κρήτη, Χερσόνησος	457
47. Οικία στην οδό Φιλωνίδου Ζώτου	457
Κως, πόλη	458
48. Οικία στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου	458
49. Οικία στην οδό Αγίου Νικολάου 3	460
50. Οικία της Τετράγωνης πλατείας	462
Λαδοχώρι (Ν. Θεσπρωτίας)	463
51. Οικία στο οικόπεδο Φ. Προκόπη	463
Λάρισα	464
52. Οικία στη συμβολή των οδών 31 ^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη	464
Λουλουδιές Κίτρους (Ν. Πιερίας)	466
53. Επισκοπείο	466
Μεγαλόπολη	469
54. Οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ	469
Μέγαρα	471
55. Οικία στην οδό Βύζαντος 51	471
Νικόπολη	472
56. Έπαυλη στη θέση Φτελιά	472
Όρμος Ξενοφώντος, Μεγάλη Κύψα Κασσάνδρας (Ν. Χαλκιδικής)	473
57. Αγροτική έπαυλη	473
Πηγές Βοϊράνης (Ν. Δράμας)	474
58. Αγροτική έπαυλη	474
Σπάρτη	476
59. Οικία στην οδό Τριακοσίων	476
Φθιώτιδες Θήβες	477

60. «Επισκοπείο»	477
Φίλιπποι	479
61. Οικία 4 ^{ης} πολεοδομικής νησίδας	479
ΠΡΩΗΝ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	484
Βάργαλα	484
62. Επισκοπείο	484
Ηράκλεια Λυγκηστική (Bitola)	485
63. «Επισκοπείο»	485
Στόβοι	488
64. «Θεοδοσιανό» ανάκτορο	488
65. «Καζίνο»	495
66. Οικία του Παρθενίου	497
67. Οικία της Περιστερίας	501
68. Οικία με τρικλίνιο	505
69. Οικία των Ψαλμών	506
ΣΕΡΒΙΑ	510
Nerodimlje	510
70. Οικία	510
Σίρμιο (Sirmium, Sremska Mitrovica)	511
71. Οικία στο νότιο τομέα της πόλης	511
ΠΡΟΣΘΗΚΗ	513
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	515
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1. ΟΙΚΙΕΣ ΜΕ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	517
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΓΡΑΠΤΩΝ ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ ΤΗΣ ΟΨΙΜΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ	563
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3. ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΠΑΥΛΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	647
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4. ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΙΚΙΩΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑΛΟΙΠΩΝ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ	653
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	663
ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΠΙΝΑΚΩΝ	677
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ 1	685
ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΠΙΝΑΚΩΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ 1	689

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΠΙΝΑΚΕΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η επιλογή να ασχοληθώ με το θέμα της διακόσμησης των κατοικιών στον γεωγραφικό χώρο της Βαλκανικής κατά την ύστερη αρχαιότητα προέκυψε ως φυσικό αποτέλεσμα δύο παραγόντων: αφενός του ενδιαφέροντος που πάντα έτρεφα για τον τρόπο που οργανώνεται ο ιδιωτικός χώρος και για τις προϋποθέσεις που συντρέχουν ώστε να λαμβάνει τη μια ή την άλλη μορφή· από εδώ προέκυψε και η ενασχόλησή μου στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών μου σπουδών με το θέμα των τρικλινίων της ίδιας περιόδου στην επαρχία της Μακεδονίας. Της ευκαιρίας, αφετέρου, που μου δόθηκε να εξοικειωθώ με τις διακοσμητικές τέχνες της ύστερης αρχαιότητας και, κυρίως, με αυτή των επιδαπέδιων ψηφιδωτών, διαμέσου της απασχόλησής μου στο ερευνητικό πρόγραμμα «Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος» –έργου ζωής της Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, άρρηκτα συνδεδεμένου με το Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας δεν έλειψαν, φυσικά, οι δυσκολίες –τόσο αυτές που συνδέονταν με το ίδιο το θέμα και τα εγγενή του προβλήματα όσο και εκείνες που αναδύθηκαν στον τωρινό εργασιακό μου χώρο, τη Βιβλιοθήκη του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών, της οποίας οι ανάγκες υπήρξαν επί σειράν ετών ιδιαίτερα πιεστικές. Θεωρώ, πάντως, ότι το αποτέλεσμα της συγκεκριμένης προσπάθειας, τα ενδεχόμενα λάθη και κενά της οποίας βαρύνουν αποκλειστικά εμένα, ανταποκρίνεται, αν μη τι άλλο, στην πρόθεσή μου να προσεγγίσω το θέμα με τη διάθεση να προσφέρω όχι οριστικές «απαντήσεις» αλλά κάποιες πολύ πιθανές ερμηνευτικές εκδοχές.

Κλείνοντας αυτό τον σύντομο πρόλογο, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, ομότιμους καθηγητές, κ. Νικόλαο Γκιολέ και κ. Παναγιώτα Ασημακοπούλου-Ατζακά για τις επισημάνσεις τους. Ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη οφείλω στην επόπτρια καθηγήτρια, κ. Μαρία Παναγιωτίδου, για τις παρατηρήσεις και την υπομονή της, την οποία υποχρεώθηκα να καταχραστώ για λόγους ανεξάρτητους από τη θέλησή μου.

Ευχαριστώ, επίσης, το Κοινοφελές Ίδρυμα Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης, του οποίου υπήρξα υπότροφος για μια πενταετία κατά τη διάρκεια εκπόνησης αυτής της εργασίας, την αδελφική φίλη, αρχαιολόγο κ. Κατερίνα Αθανασάκη, για τον χάρτη του πίνακα 1 και τα γραφήματα των σελίδων 323, 324, και τον φίλο ζωγράφο κ. Vangjush Salavaci, στον οποίο οφείλω τη σύνθεση του εξωφύλλου.

Αυτή την προσπάθεια αφιερώνω, τέλος, με πολλή αγάπη και ευγνωμοσύνη στους γονείς μου, Τάκη και Άννα Πλιώτα, που με δίδαξαν με τα λόγια τους αλλά, κυρίως, με το παράδειγμά τους «...τι πλοῦτος ἄνθρωπος...».

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Εκδόσεις πηγών

Αγαθίας Σχολαστικός, *Περὶ τῆς Ἰουστινιανοῦ βασιλείας*

Ἀγαθίου Σχολαστικοῦ περὶ τῆς Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, R. Keydell, *Agathiae Myrinaei historiarum libri quinque* (CFHB 2), Berolini 1967

Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου, *Εἰς τὸν Ζακχαῖον*

Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου λόγος εἰς τὸν Ζακχαῖον, C. Datema, *Amphilochii Iconiensis opera. Orationes, pluraque alia quae supersunt, nonnulla etiam spuria* (CCSG 3), Turnhout 1978, σ. 165-171 αρ. VIII

Ἀντίοχος Μοναχός, *Ὁμιλία ΙΕ'*

Ἀντιόχου Μοναχοῦ ὁμιλία ΙΕ', περὶ τοῦ μὴ ἀγαπᾶν τὸν κόσμον, PG 89, στ. 1472-1476

Ἀστέριος Ἀμασείας, *Ὁμιλία εἰς τοὺς δύο υἱούς*

Ἀστερίου ἐπισκόπου Ἀμασείας ὁμιλία εἰς τοὺς δύο υἱοὺς τοὺς παρὰ τῷ Λουκᾷ, C. Datema, «Les homélies XV et XVI d'Asterius d'Amasée», *SEJG* 23 (1978-1979) σ. 69-86 αρ. XV

Ἀστέριος Ἀμασείας, *Ὁμιλία ἐκ τοῦ κατὰ Λουκᾶν*

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀστερίου ἐπισκόπου Ἀμασείας ὁμιλία ἐκ τοῦ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίου εἰς τὸν πλούσιον καὶ εἰς τὸν Λάζαρον, DATEMA 1970, σ. 7-15 αρ. I

Ἀστέριος Ἀμασείας, *Ὁμιλία κατὰ πλεονεξίας*

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀστερίου ἐπισκόπου Ἀμασείας ὁμιλία κατὰ πλεονεξίας, DATEMA 1970, σ. 27-37 αρ. III

Βασίλειος Καισαρείας, *Ὁμιλία εἰς τὸν Α' ψαλμὸν*

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου, Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας ὁμιλία εἰς τὸν Α' ψαλμὸν, PG 29, στ. 209-228

Βασίλειος Καισαρείας, *Ὁμιλία εἰς τὸν ΙΔ' ψαλμὸν*

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου, Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας ὁμιλία εἰς τὸν ΙΔ' ψαλμὸν, PG 29, στ. 249-280

- Βασίλειος Καισαρείας, *Ὁμιλία εἰς τὸ «Πρόσεχε σεαυτῷ»*
Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου, Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας ὁμιλία εἰς τὸ «Πρόσεχε σεαυτῷ», S. Y. Rudberg, L'homélie de Basile de Césarée sur le mot «Observe-toi toi-même». Édition critique du texte grec et étude sur la tradition manuscrite (Studia Graeca Stockholmensia 2), Stockholm 1962, σ. 23-37
- Βασίλειος Καισαρείας, *Ὁμιλία Ζ', πρὸς τοὺς πλουτοῦντας*
Βασιλείου Καισαρείας ὁμιλία Ζ', πρὸς τοὺς πλουτοῦντας, Y. Courtonne, Saint Basile, Homélie sur la richesse. Édition critique et exégétique, Paris 1935, σ. 39-71
- Βασίλειος Καισαρείας, *Ὁμιλία Κ', περὶ ταπεινοφροσύνης*
Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου, Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας ὁμιλία Κ', περὶ ταπεινοφροσύνης, PG 31, στ. 525-540
- Βασίλειος Καισαρείας, *Ὁμιλία ΚΑ', περὶ τοῦ μὴ προσηλωσθαι*
Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου, Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας ὁμιλία ΚΑ', περὶ τοῦ μὴ προσηλωσθαι τοῖς βιωτικοῖς, καὶ περὶ τοῦ γενομένου ἐμπρημοῦ ἔξωθεν τῆς Ἐκκλησίας, PG 31, στ. 540-564
- Βίος ἁγίου Συμεῶν τοῦ Στυλίτου*
Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Συμεῶν τοῦ ἐν τῷ Θαυμαστῷ ὄρει, P. Van Den Ven, La vie ancienne de S. Syméon Stylite le jeune (521-592) (SubsHag 32, I), Bruxelles 1962, σ. 1-224
- Βίος καὶ πολιτεία Ἀλεξάνδρου*
Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀλεξάνδρου, E. De Stoop, Vie d'Alexandre l'Acémète. Texte grec et traduction latine (PO 30 [VI.5]), Turnhout 1971 (ανατ.), σ. 641-701
- Βίος ὁσίας Μελάνης*
Βίος τῆς ὁσίας Μελάνης, GORCE 1962, σ. 124-271
- Γρηγόριος Θεολόγος, *Ἔπη ἠθικά*
Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἔπη ἠθικά, PG 37, στ. 521-968

- Γρηγόριος Θεολόγος, *Ἐπιστολή Εὐσεβίῳ Καισαρείας*
- Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος ΙΔ΄, περὶ φιλοπρωχίας*
- Γρηγόριος Νύσσης, *Ἐγκώμιον εἰς τὸν Βασίλειον*
- Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν Γ΄*
- Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν Δ΄*
- Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν Ε΄*
- Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν Η΄*
- Γρηγόριος Νύσσης, *Ἐπιστολή πρὸς Ἀδέλφιον*
- Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Γ΄ εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα*
- Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ Ἐπιστολή Εὐσεβίῳ Καισαρείας*, P. Gallay, *Saint Grégoire de Nazianze, Lettres*, t. I. Texte établi et traduit, Paris 1964, σ. 23-24 αρ. XVI
- Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως λόγος ΙΔ΄, περὶ φιλοπρωχίας*, PG 35, στ. 857-909
- Τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον ἀρχιεπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ*, Sister J. A. Stein, *Encomium of Saint Gregory Bishop of Nyssa on his Brother Saint Basil Archbishop of Cappadocian Caesarea*. A Commentary, with a Revised Text, Introduction, and Translation, Washington D.C. 1928, σ. 2-61
- Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν ὁμιλία Γ΄*, ALEXANDER 1962, σ. 314-334
- Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης εἰς τὸν ἐκκλησιαστήν ὁμιλία Δ΄*, ALEXANDER 1962, σ. 334-353
- Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν ὁμιλία Ε΄*, ALEXANDER 1962, σ. 353-372
- Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν ὁμιλία Η΄*, ALEXANDER 1962, σ. 416-442
- Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης Ἐπιστολή πρὸς Ἀδέλφιον σχολαστικόν*, W. Jaeger, *Gregorii Nysseni Opera* vol. VIII, pars II. *Gregorii Nysseni Epistulae*, G. Pasquali, Leiden 1959², σ. 68-72 αρ. XX
- Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης λόγος Γ΄ εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα, καὶ περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναστάσεως (In sanctum Pascha, vulgo In Christi resurrectionem oratio III)*, GEBHARDT 1967

- Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος εἰς τοὺς κοιμηθέντας*
- Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ εὐποιίας λόγος Α΄*
- Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ τοῦ βίου Μωυσέως*
- Γρηγόριος Πρεσβύτερος, *Βίος Γρηγορίου Θεολόγου*
- Διάδοχος Φωτικῆς, *Κεφάλαια πρακτικά*
- Δίδυμος Ἀλεξανδρείας, *Περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, βιβλίον Β΄*
- Ἐπιφάνιος Σαλαμίνας, *Διαθήκη*
- Ἐπιφάνιος Σαλαμίνας, *Ἐπιστολὴ πρὸς Θεοδόσιον*
- Εὐνάπιος, *Βίοι σοφιστῶν*
- Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης λόγος εἰς τοὺς κοιμηθέντας*, HEIL 1967
- Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης περὶ εὐποιίας λόγος Α΄ (De beneficentia, vulgo De pauperibus amandis oratio I)*, VAN HECK 1967
- Γρηγορίου Νύσσης περὶ τοῦ βίου Μωυσέως τοῦ νομοθέτου ἢ περὶ τῆς κατ' ἀρετὴν τελειότητος*, J. Danielou, Grégoire de Nysse, *La vie de Moïse ou traité de la perfection en matière de vertu*. Introduction, texte critique et traduction (SC 1) Paris 1968³
- Γρηγορίου Πρεσβυτέρου βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου*, X. Lequeux, *Gregorii Presbyteri Vita Sancti Gregorii Theologi (CCSG 44)*, Turnhout 2001, σ. 119-201
- Διαδόχου ἐπισκόπου Φωτικῆς τῆς Παλαιᾶς Ἡπείρου τοῦ Ἰλλυρικοῦ κεφάλαια πρακτικά γνώσεως καὶ διακρίσεως πνευματικῆς ρ΄*, J. Rutherford, *One hundred practical texts of perception and spiritual discernment from Diadochos of Photike (BBTT 8)*, Belfast 2000, σ. 12-154
- Διδύμου Ἀλεξανδρέως περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος βιβλία τρία, βιβλίον Β΄ κεφάλαιον Ζ΄, περὶ τῶν θεϊκῶν ἐνεργειῶν, καὶ παροχῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος*, PG 39, στ. 560-600
- Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κύπρων διαθήκη πρὸς τοὺς πολίτας*, HOLL 1964, σ. 363 απόσπ. αρ. 33
- Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κύπρων ἐπιστολὴ πρὸς Θεοδόσιον τὸν βασιλέα*, HOLL 1964, σ. 360-362
- Εὐναπίου βίοι φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν*, I. Giangrande, *Eunapii Vitae Sophistarum*, Romae 1956 σ. 1-101

- Εὐσέβιος Μύνδιος, *Ἀποσπάσματα*
- Εὐστράτιος Πρεσβύτερος, *Βίος τοῦ Εὐτυχίου*
- Ἐφραὶμ Σύρος, *Λόγος εἰς μάταιον βίον*
- Ἐφραὶμ Σύρος, *Περὶ μνήμης θανάτου*
- Ἐφραὶμ Σύρος, *Περὶ τοῦ μὴ ἀπατάσθαι*
- Ἡφαιστίων Θηβαῖος, *Ἀποτελεσματικὰ Γ'*
- Θαύματα Ἁγίας Θέκλας
- Θαύματα Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ
- Θεμιστίος, *Ἐπὶ τῇ χειροτονίᾳ τῆς πολιαρχίας*
- Θεμιστίος, *Περὶ τῆς τοῦ βασιλέως φιληκοῖας*
- Εὐσεβίου Ἀποσπάσματα*, F. W. A. Mullach, *Fragmenta philosophorum Graecorum*, vol. 3, Paris 1968 (ανατ.), σ. 7-18
- Βίος τοῦ τρισμακαρίστου Εὐτυχίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως παρὰ Εὐστρατίου πρεσβυτέρου ταπεινοῦ*, C. Laga, *Eustratii presbyteri vita Eutychii patriarchae Constantinopolitani (CCSG 25)*, Turnhout 1992, σ. 3-90
- Ὁσίου Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου λόγος εἰς μάταιον βίον, καὶ περὶ μετανοίας*, ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, Κ. Γ. ΦΡΑΝΤΖΟΛΑΣ 1992, σ. 403-414
- Ὁσίου Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου περὶ μνήμης θανάτου καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ περὶ πλούτου*, ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, ΦΡΑΝΤΖΟΛΑΣ 1992, σ. 245-255
- Ὁσίου Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου περὶ τοῦ μὴ ἀπατάσθαι ὑπὸ ἐλληνικῆς ἐννοίας*, ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, ΦΡΑΝΤΖΟΛΑΣ 1992, σ. 213-217
- Ἡφαιστίωνος Θηβαίου ἀποτελεσματικὰ Γ', περὶ καταρχῶν*, D. Pingree, *Hephaestionis Thebani apotelesmaticorum libri tres*, vol. I, Leipzig 1973, σ. 227-329
- Πράξεις τῆς ἁγίας ἀποστόλου καὶ μάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Θέκλας καὶ θαύματα*, G. Dagron, *Vie et miracles de sainte Thècle (SubsHag 62)*, Brussels 1978
- Θαύματα τῶν ἁγίων ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ*, L. Deubner, *Kosmas und Damian. Texte und Einleitung*, Leipzig und Berlin 1907, σ. 97-208
- Θεμιστίου ἐπὶ τῇ χειροτονίᾳ τῆς πολιαρχίας*, SCHENKL, DOWNEY 1965, σ. 305-309 αρ. 17
- Θεμιστίου περὶ τῆς τοῦ βασιλέως φιληκοῖας*, SCHENKL, DOWNEY 1965, σ. 311-325 αρ. 18

- Θεμίστιος, *Πρὸς τοὺς αἰτιασαμένους*
- Θεμίστιος, <Ὑπὲρ τοῦ λέγειν >
- Θεοδώρητος Κύρου, *Ἑλληνικῶν θεραπευτικῆ παθημάτων*
- Θεοδώρητος Κύρου, *Ἐπιστολὴ Ἰσοκασίῳ*
- Θεοδώρητος Κύρου, *Περὶ προνοίας λόγος Β΄*
- Θεοδώρητος Κύρου, *Περὶ προνοίας λόγος Δ΄*
- Θεοδώρητος Κύρου, *Περὶ προνοίας λόγος ΣΤ΄*
- Θεοδώρητος Κύρου, *Περὶ προνοίας λόγος Θ΄*
- Ἰεροκλῆς ὁ Νεοπλατωνικός, *Ἐπόμνημα*
- Θεμιστίου πρὸς τοὺς αἰτιασαμένους ἐπὶ τῷ δέξασθαι τὴν ἀρχήν, SCHENKL κ.ά. 1971, σ. 211-232 αρ. 34
- Θεμιστίου <Ὑπὲρ τοῦ λέγειν ἢ πῶς τῷ φιλοσόφῳ λεκτέον>, SCHENKL κ.ά. 1971, σ.117-171 αρ. 26
- Θεοδωρήτου Ἑλληνικῶν θεραπευτικῆ παθημάτων ἢ Εὐαγγελικῆς ἀληθείας ἐξ Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπίγνωσις, P. Canivet, *Théodoret de Cyr, Thérapeutique des maladies helléniques. Texte critique, introduction, traduction et notes (SC 57)*, Paris 1958
- Θεοδωρήτου ἐπιστολὴ Ἰσοκασίῳ [σοφιστ]ῆ, Y. Azéma, *Théodoret de Cyr, Correspondance I. Introduction, texte critique, traduction et notes (SC 40)*, Paris 1955, σ. 102-103 επιστ. αρ. XXXVIII (XXXIV)
- Τοῦ μακαρίου Θεοδωρήτου ἐπισκόπου Κύρου περὶ προνοίας λόγος Β΄, ἀπόδειξις ἀπὸ ἀέρος, καὶ γῆς, καὶ θαλάσσης, καὶ ποταμῶν, καὶ πηγῶν, PG 83, στ. 576-588
- Τοῦ μακαρίου Θεοδωρήτου ἐπισκόπου Κύρου περὶ προνοίας λόγος Δ΄, ἀπόδειξις ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν ἀνθρωπείων καὶ τῶν ἐφευρεθεισῶν τεχνῶν, PG 83, στ. 605-624
- Τοῦ μακαρίου Θεοδωρήτου ἐπισκόπου Κύρου περὶ προνοίας λόγος ΣΤ΄, ὅτι καὶ πλοῦτος καὶ πενία τῷ βίῳ χρήσιμα, PG 83, στ. 644-665
- Τοῦ μακαρίου Θεοδωρήτου ἐπισκόπου Κύρου περὶ προνοίας λόγος Θ΄, ὅτι οὐκ ἄκαρπος τῆς δικαιοσύνης ὁ πόνος, κἂν ἐν τῷ παρόντι βίῳ μὴ φαίνεται· καὶ περὶ ἀναστάσεως, ἀπὸ φυσικῶν συλλογισμῶν, PG 83, στ. 716-740
- Ἰεροκλέους φιλοσόφου ὑπόμνημα, F. G. Köhler, *Hieroclis in aureum Pythagoreorum carmen commentarius*, Stuttgart 1974

- Ἰουλιανός, *Περὶ τῶν τοῦ αὐτοκράτορος πράξεων*
- Ἰουλιανοῦ Καίσαρος περὶ τῶν τοῦ αὐτοκράτορος πράξεων ἢ περὶ βασιλείας*, J. Bidez, *L'empereur Julien, Oeuvres complètes*, t.I.1, Discours de Julien César, texte établi et traduit, Paris 1972², σ. 116-180
- Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης, *Ἐπιστολὴ Σερήνω*
- Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου ἐπιστολὴ ,αχζδ' (1664), Σερήνω διακόνω*, P. Éviéux, *Isidore de Péluse, Lettres*, t. II (Lettres 1414-1700). Texte critique, traduction et notes (SC 454), Paris 2000, σ. 412
- Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ*
- Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ, Ἱστορία ψυχωφελῆς ἐκ τῆς ἐνδοτέρας τῶν Αἰθιοπίων χώρας, τῆς Ἰνδῶν λεγομένης, πρὸς τὴν ἀγίαν πόλιν μετενεχθεῖσα διὰ Ἰωάννου μοναχοῦ, ἀνδρὸς τιμίου καὶ ἐναρέτου μονῆς τοῦ ἀγίου Σάββα· ἐν ἧ ὁ βίος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ τῶν ἀοιδίμων καὶ μακαρίων*, H. Mattingly, G. R. Woodward, D. M. Lang, [*St. John Damascene*] *Barlaam and Ioasaph*, Cambridge, Massachusetts-London 1983 (ανατ.)
- Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Περὶ τῶν ἀγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων*
- Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ Λόγος ἀποδεικτικὸς περὶ τῶν ἀγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων. Πρὸς πάντας Χριστιανούς, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον τὸν Καβαλῖνον, καὶ πρὸς πάντας αἰρετικούς*, PG 95, στ. 309-344
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον*
- Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον, καὶ περὶ τοῦ ποίας δεῖ ἄγεσθαι γυναῖκας*, PG 51, στ. 225-242
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἀγίους πάντας*
- Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἀγίους πάντας τοὺς ἐν ὄλῳ τῷ κόσμῳ μαρτυρήσαντας*, PG 50, στ. 705-712

Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν ἄρνησιν Πέτρου*

Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν ἄρνησιν Πέτρου, καὶ εἰς τὸν σταυρόν, καὶ πῶς ὁ Ἰωσήφ τύπος ἐγένετο τοῦ Χριστοῦ, ὁμιλία, PG 59, στ. 613-620

Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα ὁμιλία Α΄*

Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα, καὶ εἰς τὸ Πάσχα, καὶ εἰς τὴν παράδοσιν τῶν μυστηρίων, καὶ περὶ τοῦ μὴ μνησικακεῖν. Τῇ ἀγία καὶ μεγάλῃ Πέμπτη, ὁμιλία Α΄, PG 49, στ. 373-382

Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα ὁμιλία Β΄*

Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὸ θεῖον καὶ μυστικὸν δεῖπνον τοῦ Σωτῆρος, καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἰούδα προδοσίας, καὶ εἰς τὸ Πάσχα, καὶ εἰς τὴν παράδοσιν τῶν θείων μυστηρίων, καὶ περὶ τοῦ μὴ μνησικακεῖν. Λεχθείσα τῇ ἀγία καὶ μεγάλῃ Πεντάδι, ὁμιλία Β΄, PG 49, στ. 381-392

Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν προσκύνησιν τοῦ τιμίου σταυροῦ*

Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν προσκύνησιν τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιῦ σταυροῦ, τῇ μέσῃ ἑβδομάδι τῶν νηστειῶν, PG 52, στ. 835-840

Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ «Ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν»*

Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸ «Ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν καὶ Ἀκύλαν,» καὶ τὰ ἐξῆς, Λόγος Α΄, PG 51, στ. 187-196

Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ «Γυνὴ δέδεταί νόμῳ»*

Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸ «Γυνὴ δέδεταί νόμῳ, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῆ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· ἐὰν δὲ κοιμηθῆ, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι, μόνον ἐν Κυρίῳ. Μακαριωτέρα δὲ ἐστὶν, ἐὰν οὕτω μείνῃ», PG 51, στ. 217-226

- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τό «Εἷ τις ἐν Χριστῷ»* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τό «Εἷ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθον, ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καινά», PG 64, στ. 25-34*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τό «Ἐχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα»* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως πάλιν εἰς τὴν αὐτὴν ῥῆσιν «Ἐχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως, κατὰ τὸ γεγραμμένον»· καὶ διὰ τί κοινῇ πάντες ἀπολαμβάνουσι τὰ ἀγαθὰ, καὶ περὶ ἐλεημοσύνης, PG 51, στ. 289-302*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν Ἥλιαν* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸν Ἥλιαν, καὶ εἰς τὴν χήραν, καὶ περὶ ἐλεημοσύνης, PG 51, στ. 337-348*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν Λάζαρον Ὁμιλία ΣΤ'* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸν Λάζαρον καὶ εἰς τὸν πλούσιον ὁμιλία ΣΤ', PG 59, στ. 591-596*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ προφήτου Δαβὶδ* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ προφήτου Δαβὶδ, τὸ λέγον, «Μὴ φοβοῦ ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος, ἢ ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ,» καὶ περὶ φιλοξενίας, PG 55, στ. 499-512*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τό «Χήρα καταλεγέσθω»* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τό «Χήρα καταλεγέσθω μὴ ἐλάττων ἐτῶν ἐξήκοντα γεγονυῖα»· καὶ περὶ παίδων ἀνατροφῆς, καὶ περὶ ἐλεημοσύνης, PG 51, στ. 321-338*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐξήγησις εἰς τὸν ΜΑ' ψαλμὸν* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἐξήγησις εἰς τὸν ΜΑ' ψαλμὸν «Ὅν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων»· καὶ τίνας χάριν ὁ ψαλμὸς εἰς τὸν βίον εἰσενεχθεὶς μετ' ὧδῆς ψάλλεται· καὶ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ μακροθυμίας, PG 55, στ. 155-167*

- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐξήγησις εἰς τὸν ΜΗ΄ ψαλμόν* *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἐξήγησις εἰς τὸν ΜΗ΄ ψαλμόν «Ἀκούσατε ταῦτα πάντα τὰ ἔθνη», PG 55, στ. 222-240*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐξήγησις εἰς τὸν ΡΙΑ΄ ψαλμόν* *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἐξήγησις εἰς τὸν ΡΙΑ΄ ψαλμόν «Μακάριος ὁ ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον», PG 55, στ. 290-299*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπιστολὴ ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέρους* *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστολὴ ΡΙΗ΄ ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέρους τοῖς ἐν φυλακῇ, PG 52, στ. 673-674*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπιτίμησις κατὰ τῶν ἀπολειφθέντων* *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἐπιτίμησις κατὰ τῶν ἀπολειφθέντων, παραίνεσις πρὸς τοὺς παρόντας, εἰς τὸ κήδεσθαι τῶν ἀδελφῶν, καὶ εἰς τὸ προοίμιον τῆς πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς, «Παῦλος κλητός», καὶ περὶ ταπεινοφροσύνης, PG 51, στ. 143-156*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους, Ὁμιλία ΚΕ΄* *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἐρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολήν, ὁμιλία ΚΕ΄, «Πίστει προσενήνοχεν Ἀβραὰμ τὸν Ἰσαὰκ πειραζόμενος, καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος, πρὸς ὃν ἐλαλήθη, “Ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεται σοι σπέρμα”· λογισάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρειν δυνατὸς ὁ Θεός· ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο.», PG 63, στ. 171-178*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ΙΑ΄* *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἐρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολήν, ὁμιλία ΙΑ΄, «Εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα», PG 60, στ. 483-494*

- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ΙΔ'* *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολήν, ὁμιλία ΙΔ', «Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, ὀφειλέται ἐσμέν οὐ τῇ σαρκί, τοῦ κατὰ σάρκα ζῆν. Εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν· εἰ δὲ Πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε», PG 60, στ. 523-540*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ΙΖ'* *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολήν, ὁμιλία ΙΖ', «Ἀδελφοί, ἡ μὲν εὐδοκία τῆς ἐμῆς καρδίας, καὶ ἡ δέησίς μου ἢ πρὸς Θεόν, ὑπὲρ αὐτῶν ἐστὶν εἰς σωτηρίαν», PG 60, στ. 563-572*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους Κ'* *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολήν, ὁμιλία Κ', «Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ, παραστήσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν», PG 60, στ. 595-602*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Λόγος παραινετικὸς περὶ μετανοίας* *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως λόγος παραινετικὸς περὶ μετανοίας, ἐν ᾧ ἐμνημόνευσε καὶ ἐστηλίτευσε πάντα τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων. Λόγος Α', PG 60, στ. 681-700*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Λόγος περὶ ἐγκρατείας* *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως λόγος παραινετικὸς περὶ ἐγκρατείας, PG 64, στ. 17-18*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὅμιλία εἰς μάρτυρας* *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἀπελθόντος τοῦ ἐπισκόπου μαρτύρων ἡμέραν ἐν τῇ χώρα ἐπιτελέσαι, ἐλέχθη ἡ ὁμιλία ἐν τῇ πόλει εἰς μάρτυρας, καὶ περὶ κατανύξεως καὶ ἐλεημοσύνης, PG 50, στ. 645-654*

- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ΣΤ΄* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλία εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ΣΤ΄, «Κἀγώ, ἀδελφοί, ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας, καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ. Οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν, εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον», PG 61, στ. 47-54*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ΙΑ΄* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλία εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ΙΑ΄, «Ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλάχιστόν ἐστιν, ἵνα ὑφ' ὑμῶν ἀνακριθῶ, ἢ ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας· ἀλλ' οὐδὲ ἑμαυτὸν ἀνακρίνω (οὐδὲν γὰρ ἑμαυτῶ σὺνοιδα· ἀλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι)· ὁ δὲ ἀνακρίνων με, Κύριός ἐστι.», PG 61, στ. 87-96*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ΚΔ΄* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλία εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ΚΔ΄, «Πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν, εἰ μὴ ἀνθρώπινος. Πιστὸς δὲ ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ σὺν τῷ πειρασμῷ ποιήσει καὶ τὴν ἔκβασιν τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν, καὶ τὰ ἐξῆς.», PG 61, στ. 197-206*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὴν Γένεσιν Α΄* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλία εἰς τὴν Γένεσιν Α΄ «Καὶ ἦν πᾶσα ἡ γῆ χεῖλος ἕν, καὶ φωνὴ μία πᾶσιν»· (ὅτι χρὴ μετὰ τῆς νηστείας καὶ ἀδιαλείπτως εὐχέσθαι), PG 53, στ. 273-282*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὴν Γένεσιν ΜΕ΄* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλία εἰς τὴν Γένεσιν ΜΕ΄ «Καὶ ἐκίνησεν ἐκεῖθεν Ἀβραὰμ εἰς γῆν πρὸς Λίβα, καὶ ᾤκησεν ἀνὰ μέσον Κάδης, καὶ ἀνὰ μέσον Σούρ, καὶ παρῶκησεν ἐν Γεράροις», PG 54, στ. 413-422*

Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὴν Γένεσιν ΜΗ'*

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλία εἰς τὴν Γένεσιν ΜΗ' «Ἀπεκρίθησαν δὲ οἱ υἱοὶ τοῦ Χετ πρὸς Ἀβραάμ, καὶ εἶπον· Βασιλεὺς παρὰ Θεοῦ εἶ σὺ ἐν ἡμῖν, ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς μνημείοις ἡμῶν θάψον τὸν νεκρόν σου»· (κατὰ τῆς ἀκαίρου ἐν γάμοις πομπῆς), PG 54, στ. 434-443

Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὴν Γένεσιν ΝΘ'*

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Ὁμιλία εἰς τὴν Γένεσιν ΝΘ' «Καὶ ἦλθεν Ἰακώβ εἰς Σαλήμ πόλιν Σηκίμων, καὶ ἐκτήσατο τὴν μερίδα τοῦ ἀγροῦ παρὰ Ἐμὼρ τοῦ πατρὸς Συχέμ ἑκατὸν ἀμνῶν· καὶ ἔστησεν ἐκεῖ θυσιαστήριον, καὶ ἐπεκαλέσατο τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ»· (ὅτι πολλὴν δεῖ ποιεῖσθαι ἐπιμέλειαν περὶ τῆς τῶν νέων σωφροσύνης), PG 54, στ. 513-520

Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὸ ἀποστολικὸν ῥητόν*

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλία εἰς τὸ ἀποστολικὸν ῥητόν τὸ λέγον· «Τοῦτο δὲ γινώσκετε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἔσονται καιροὶ χαλεποί», PG 56, στ. 271-280

Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὸ «Μὴ φοβοῦ»*

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως προειρηκότος ἑτέρου, ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ μεγάλῃ, ὀλίγων συνελθόντων, εἰς τὸ, «Μὴ φοβοῦ ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος,» καὶ περὶ ἐλεημοσύνης, PG 55, στ. 511-518

Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τοὺς ἀνδριάντας Β'*

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλία εἰς τοὺς ἀνδριάντας Β' λεχθεῖσα ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν τῇ παλαιᾷ λεγομένη ἐκκλησίᾳ, ὄντος αὐτοῦ πρεσβυτέρου, περὶ τῆς συμβάσεως συμφορᾶς ἐν τῇ πόλει, ἐπὶ τῇ ἀταξίᾳ τῆς καταστροφῆς τῶν ἀνδριάντων τοῦ Θεοδοσίου τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως τοῦ μεγάλου· καὶ εἰς τὸ ῥητόν τοῦ Ἀποστόλου, Τοῖς πλουσίοις παράγγελλε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι

- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τοὺς ἀνδριάντας ΙΗ'*
*μὴ ὑψηλοφρονεῖν· καὶ κατὰ
 πλεονεξίας, PG 49, στ. 33-48*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τοὺς ἀνδριάντας ΙΗ'*
*Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου
 ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως
 ὁμιλία εἰς τοὺς ἀνδριάντας ΙΗ', εἰς τὴν
 προειρημένην ὑπόθεσιν τῆς στάσεως,
 περὶ νηστείας, καὶ εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ
 Ἀποστόλου, Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε,
 PG 49, στ. 179-188*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία περὶ ἐλεημοσύνης*
*Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου
 ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως
 περὶ ἐλεημοσύνης καὶ εἰς τὰς δέκα
 παρθένους ὁμιλία Γ', PG 49, στ. 291-
 300*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ ἐλεημοσύνης*
*Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου
 ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως
 Περὶ ἐλεημοσύνης, PG 60, στ. 707-
 712*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ εὐχῆς*
*Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου
 ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως
 περὶ εὐχῆς, PG 64, στ. 461-465*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ κενοδοξίας*
*Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου
 τοῦ Χρυσοστόμου περὶ κενοδοξίας καὶ
 ὅπως δεῖ τοὺς γονέας ἀνατρέφειν τὰ
 τέκνα, A.-M. Malingrey, Jean
 Chrysostome, Sur la vaine gloire et
 l'éducation des enfants. Introduction,
 texte critique, traduction et notes (SC
 188), Paris 1972*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ μετανοίας καὶ ἐλεημοσύνης*
*Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου
 ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως
 Κυριακῆ τῆς Τυροφάγου περὶ
 μετανοίας καὶ ἐλεημοσύνης λόγος Β',
 PG 60, στ. 699-706*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ μονανδρίας*
*(Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου) Περὶ
 μονανδρίας, B. Grillet, G. H.
 Ettliger, Jean Chrysostome, A une
 jeune veuve sur le mariage unique.
 Introduction, traduction et notes, texte
 grec (SC 138), Paris 1968, σ. 160-201*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ παρθενίας*
*(Ἰωάννου) τοῦ Χρυσοστόμου περὶ
 παρθενίας, H. Musurillo, B. Grillet,
 Jean Chrysostome, La virginité. Texte
 et introduction critiques, introduction*

- Γωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύεσθαι*
générale, traduction et notes (SC 125), Paris 1968
Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύεσθαι, καὶ εἰς τό, «Στενὴ ἢ πύλη», καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ ἐρμηνεῖα τῆς προσευχῆς τοῦ «Πάτερ ἡμῶν», PG 51, στ. 41-48
- Γωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ τοῦ μὴ ἐπαισχύνεσθαι*
Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως περὶ τοῦ μὴ ἐπαισχύνεσθαι ὁμολογεῖν τὸν τίμιον σταυρόν, καὶ ὡς δι' αὐτοῦ ἔσωσεν ἡμᾶς ὁ Χριστός, καὶ δεῖ ἐν αὐτῷ καυχᾶσθαι, καὶ περὶ ἀρετῆς, καὶ ὅπως ἐφίεται τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας, καὶ περὶ ἐλεημοσύνης, PG 52, στ. 841-844
- Γωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ ὑπομονῆς*
Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως περὶ ὑπομονῆς, PG 60, στ. 729-736
- Γωάννης Χρυσόστομος, *Προοίμια τῶν ψαλμῶν*
Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Προοίμια τῶν ψαλμῶν, PG 55, στ. 531-538
- Γωάννης Χρυσόστομος, *Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας λόγος Β'*
Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τοὺς πολεμοῦντας τοῖς ἐπὶ τὸ μονάζειν ἐνάγουσιν λόγος Β', πρὸς ἄπιστον πατέρα, PG 47, στ. 331-349
- Γωάννης Χρυσόστομος, *Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας λόγος Γ'*
Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τοὺς πολεμοῦντας τοῖς ἐπὶ τὸ μονάζειν ἐνάγουσιν λόγος Γ', πρὸς πιστὸν πατέρα, PG 47, στ. 349-386
- Γωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις ΚΔ'*
Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἐπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ὁμιλία ΚΔ' «Ἐπι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, ἔπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον. Καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοί, ὅσοι συνῆλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκκέχεται· ἤκουον γὰρ αὐτῶν

- λαλούντων γλώσσαις, καὶ
μεγαλυνόντων τὸν Θεόν», PG 60, στ.
183-192
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις ΛΔ' *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ὁμιλία ΛΔ', «Παῦλος δὲ καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι μετὰ καὶ ἑτέρων πολλῶν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου. Μετὰ δὲ τινὰς ἡμέρας εἶπε Παῦλος πρὸς Βαρνάβαν· Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς κατὰ πᾶσαν πόλιν, ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, πῶς ἔχουσιν», PG 60, στ. 245-252*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, Ὁμιλία Β' *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολήν, ὁμιλία Β', «Ἐν ᾧ καὶ ἐκλήρωθμεν προορισθέντες κατὰ πρόθεσιν τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ, τοὺς προηλικότας ἐν τῷ Χριστῷ ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ, ὃ ἐστὶν ἀρράβων τῆς κληρονομίας ἡμῶν, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ», PG 62, στ. 17-22*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, Ὁμιλία Γ' *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολήν, ὁμιλία Γ', «Ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν», PG 62, στ. 75-80*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, Ὁμιλία ΙΒ' *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολήν, ὁμιλία ΙΒ', «Τοῦτο οὖν λέγω καὶ μαρτύρομαι ἐν Κυρίῳ, μηκέτι*

ὕμᾱς περιπατεῖν, καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ, ἐν ματαιότητι τοῦ νοῦς αὐτῶν, ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ», PG 62, στ. 87-94

Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, Ὁμιλία ΙΘ' Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολήν, ὁμιλία ΙΘ', «Βλέπετε οὖν ἀκριβῶς πῶς περιπατεῖτε, μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ' ὡς σοφοί, ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραὶ εἰσι. Διὰ τοῦτο μὴ γίνεσθε ἄφρονες, ἀλλὰ συνιέντες τί τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου», PG 62, στ. 127-136

Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, Ὁμιλία ΚΓ' Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολήν, ὁμιλία ΚΓ', «Στήτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ», PG 62, στ. 163-168

Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλονικεῖς Α', Ὁμιλία Ι' Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλονικεῖς Α' ἐπιστολήν, ὁμιλία Ι', «Παῦλος καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος τῇ Ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων ἐν Θεῷ Πατρὶ καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, μνεῖαν ὑμῶν ποιούμενοι ἐπὶ τῶν προσευχῶν ἡμῶν, ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἡμῶν.» PG 62, στ. 455-462

Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς, Ὁμιλία Β' Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολήν, ὁμιλία Β', «Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν, οὐ παύομεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι, καὶ αἰτούμενοι ἵνα πληρωθῆτε τὴν

*ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἐν
πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ
περιπατήσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Κυρίου
εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, ἐν παντὶ ἔργῳ
ἀγαθῷ καρποφοροῦντες, καὶ
αὐξανόμενοι ἐν τῇ ἐπιγνώσει τοῦ
Θεοῦ.», PG 62, στ. 309-318*

Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Β', Ὁμιλία Δ' Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν
Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου
Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς
τὴν πρὸς Κορινθίους Β' ἐπιστολήν,
Ὁμιλία Δ', «Ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν Θεὸν
ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν, ὅτι
φειδόμενος ὑμῶν, οὐκέτι ἦλθον εἰς
Κόρινθον», PG 61, στ. 417-428

Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον Α', Ὁμιλία ΙΒ' Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν
Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου
Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς
τὴν πρὸς Τιμόθεον Α' ἐπιστολήν,
Ὁμιλία ΙΒ', «Τὸ δὲ πνεῦμα ῥητῶς λέγει,
ὅτι ἐν ὑστέροις καροῖς ἀποστήσονται
τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες
πνεύμασι πλάνοις καὶ διδασκαλίαις
δαιμόνων, ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων,
κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν
συνείδησιν, κωλύοντων γαμεῖν,
ἀπέχεσθαι βρωμάτων, ἃ ὁ Θεὸς
ἔκτισεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας
τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν
ἀλήθειαν. Ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλόν,
καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον μετὰ εὐχαριστίας
λαμβάνομενον· ἀγιάζεται γὰρ διὰ
λόγου Θεοῦ καὶ ἐντετύξεως.», PG 62,
στ. 557-564

Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον Α', Ὁμιλία ΙΕ' Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν
Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου
Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς
τὴν πρὸς Τιμόθεον Α' ἐπιστολήν,
Ὁμιλία ΙΕ', «Νεωτέρας δὲ χήρας
παραίτου· ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι
τοῦ Χριστοῦ γαμεῖν θέλουσιν, ἔχουσαι
κρίμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν
ἠθέτησαν. Ἄμα δὲ καὶ ἀργαὶ
μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰκίας·
οὐ μόνον δὲ ἀργαί, ἀλλὰ καὶ φλύαροι
καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα.
Βούλομαι οὖν νεωτέρας χήρας γαμεῖν,

οικοδεσποτεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν. Ἦδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τοῦ Σατανᾶ.», PG 62, στ. 579-586

Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον Β΄, Ὁμιλία Γ΄ Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον Β΄ ἐπιστολήν, ὁμιλία Γ΄, «Σπούδασον ἐλθεῖν πρὸς με ταχέως. Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν, ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην, Κρήσκης εἰς Γαλατίαν. Τίτος εἰς Δαλματίαν· Λουκᾶς ἐστὶ μόνος μετ' ἐμοῦ. Μάρκον ἀναλαβὼν, ἄγε μετὰ σεαυτοῦ· ἐστὶ γάρ μοι εὐχρηστος εἰς διακονίαν. Τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς Ἐφεσον. Τὸν φελόνην, ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρωάδι παρὰ Κάρπῳ ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας.», PG 62, στ. 655-662

Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Φιλιπησίους, Ὁμιλία Ζ΄ Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Φιλιπησίους ἐπιστολήν, ὁμιλία Ζ΄, «Τοῦτο γὰρ φρονεῖσθω ἐν ὑμῖν, ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος, καὶ σχήματι εὐρεθεῖς, ὡς ἄνθρωπος· ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψη ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός.», PG 62, στ. 227-237

Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Φιλιπησίους, Ὁμιλία Γ΄ Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Φιλιπησίους ἐπιστολήν,

ὁμιλία Γ', «Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν Κυρίῳ· τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν, ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρόν, ὑμῖν δὲ ἀσφαλές. Βλέπετε τοὺς κύννας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν. Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἢ περιτομή, οἱ πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες.», PG 62, Paris 1857-1866, στ. 255-264

Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἰωάννην ΜΖ'

Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Απόστολον καὶ Εὐαγγελιστήν, ὁμιλία ΜΖ', «Καὶ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ· οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ περιπατεῖν, ὅτι ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι. Ἦν δὲ ἐγγὺς ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων, ἡ Σκηνοπηγία», PG 59, στ. 261-270

Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἰωάννην ΝΣΤ'

Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Απόστολον καὶ Εὐαγγελιστήν, ὁμιλία ΝΣΤ' «Καὶ παράγων ὁ Ἰησοῦς εἶδεν ἄνθρωπον τυφλὸν ἐκ γενετῆς. Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες· “Ραββί, τίς ἡμαρτεν, οὗτος, ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῆ;”», PG 59, στ. 305-310

Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἰωάννην ΞΔ'

Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Απόστολον καὶ Εὐαγγελιστήν, ὁμιλία ΞΔ', «Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἤρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε· Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου. Ἐγὼ δὲ ἤδειν ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις· ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περισσιῶτα εἶπον, καὶ τὰ ἐξῆς», PG 59, στ. 353-360

Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἰωάννην ΞΕ'

Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Απόστολον καὶ Εὐαγγελιστήν, ὁμιλία ΞΕ', «Εἷς δὲ τις ἐξ αὐτῶν Καϊάφας,

- ἀρχιερεὺς ὧν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς· Ὑμεῖς οὐκ οἴδατε οὐδέν, οὐδὲ διαλογίζεσθε ὅτι συμφέρει ὑμῖν, ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς», PG 59, στ. 359-366
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἰωάννην ΟΘ΄
- Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγελιστὴν, ὁμιλία ΟΘ΄, «Μικρόν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρόν, καὶ ὄψεσθέ με, ὅτι ὑπάγω πρὸς τὸν Πατέρα. Εἶπον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλήλους· Τί ἐστὶν ὃ λέγει, Μικρόν; καὶ τὰ ἐξῆς», PG 59, στ. 425-434
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἰωάννην Π΄
- Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγελιστὴν, ὁμιλία Π΄, «Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐπῆρε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ εἶπε· Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου τὸν Υἱόν, ἵνα καὶ ὁ Υἱός σου δοξάσῃ σε», PG 59, στ. 433-438
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἰωάννην ΠΒ΄
- Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγελιστὴν, ὁμιλία ΠΒ΄ «Ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου, καὶ ὁ κόσμος ἐμίσησεν αὐτούς, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου, καθὼς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου», PG 59, στ. 441-448
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον Δ΄
- Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, ὁμιλία Δ΄, «Πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ Ἄβρααμ ἕως Δαυὶδ, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ Δαυὶδ ἕως τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος ἕως τοῦ Χριστοῦ γενεαὶ δεκατέσσαρες», PG 57, στ. 39-55

- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον IB'* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, ὁμιλία IB', «Τότε παραγίνεται ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς τὸν Ἰορδάνην πρὸς τὸν Ἰωάννην, τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ», PG 57, στ. 201-208*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον K'* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, ὁμιλία K', «Ὅταν δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὡσπερ οἱ ὑποκριταί, σκυθρωποί. Ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες», PG 57, στ. 285-294*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον KG'* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, ὁμιλία KG', «Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε», PG 57, στ. 307-321*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον N'* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, ὁμιλία N' «Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος κατ' ἰδίαν προσεύξασθαι. Ὀψίας δὲ γενομένης, μόνος ἦν ἐκεῖ. Τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν, βασανιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων· ἦν γὰρ ἐναντίος ὁ ἄνεμος», PG 58, στ. 503-510*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον ND'* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, ὁμιλία ND' «Ἐξελθὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὰ μέρη Καισαρείας τῆς Φιλίππου, ἠρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων· Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;», PG 58, στ. 531-540*
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον XIΓ'* *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ματθαῖον τὸν*

- Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον ΠΓ'*
Εὐαγγελιστὴν, ὁμιλία ΞΓ' «Καὶ ἰδοὺ εἶς προσελθὼν εἶπεν αὐτῷ· Διδάσκαλε ἀγαθέ, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;», PG 58, στ. 603-610
Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, ὁμιλία ΠΓ' «Τότε ἔρχεται μετ' αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς εἰς χωρίον λεγόμενον Γεθσημανῆ, καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς· Καθίσατε αὐτοῦ, ἕως ἂν ἀπελθὼν προσεύξωμαι ἐκεῖ. Καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς Ζεβεδαίου ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν, καὶ λέγει αὐτοῖς· Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε μετ' ἐμοῦ», PG 58, στ. 745-752
- Λεόντιος Νεαπόλεως, *Κατὰ Ἰουδαίων*
Λεοντίου ἐπισκόπου Νεαπόλεως τῆς Κύπρου ἐκ τοῦ πέμπτου λόγου ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας καὶ κατὰ Ἰουδαίων καὶ περὶ εἰκόνων τῶν ἁγίων, V. Déroche, L'Apologie contre les Juifs de Léontios de Néapolis, TM 12 (1994) σ. 45-104
- Λιβάνιος, *Ἀντιοχικός*
Λιβανίου Ἀντιοχικός, FOESTER 1963, vol. I fasc. II, σ. 437-535 αρ. XI
- Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Ἀνδρονίκῳ*
Λιβανίου ἐπιστολὴ τςθ', Ἀνδρονίκῳ, FOESTER 1963, vol. X, σ. 392-394 αρ. 399
- Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Γεροντίῳ*
Λιβανίου ἐπιστολὴ ατσα', Γεροντίῳ, FOESTER 1963, vol. XI, σ. 432 αρ. 1391
- Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Δατιανῶ*
Λιβανίου ἐπιστολὴ αρπδ', Δατιανῶ, FOESTER 1963, vol. XI, σ. 268-270 αρ. 1184
- Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Ἡσυχίῳ*
Λιβανίου ἐπιστολὴ ψκδ', Ἡσυχίῳ, FOESTER 1963, vol. X, σ. 649-650 αρ. 724
- Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Ἱεροκλεῖ*
Λιβανίου ἐπιστολὴ υσα', Ἱεροκλεῖ, FOESTER 1963, vol. X, σ. 451-452 αρ. 471
- Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Κλεάρχῳ*
Λιβανίου ἐπιστολὴ αρπθ', Κλεάρχῳ, FOESTER 1963, vol. XI, σ. 274-275 αρ. 1189

- Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Λυσιμάχῳ* *Λιβανίου ἐπιστολὴ χζ΄, Λυσιμάχῳ*, FOESTER 1963, vol. X, σ. 602-603 αρ. 660
- Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Ὀνωράτῳ* *Λιβανίου ἐπιστολὴ συνα΄, Ὀνωράτῳ*, FOESTER 1963, vol. X, σ. 236-239 αρ. 251
- Λιβάνιος, *Περὶ δουλείας* *Λιβανίου λόγος XXV, περὶ δουλείας*, B. Schouler, *Libanios, Discours moraux*. Introduction, texte et traduction, Paris 1973, σ. 172-221
- Λιβάνιος, *Προγύμνασμα IX, στ΄* *Λιβανίου προγύμνασμα IX, στ΄, ψόγος πενίας*, FOESTER 1963, vol. VIII, σ. 311-315
- Λιβάνιος, *Προγύμνασμα IX, η΄* *Λιβανίου προγύμνασμα, IX, η΄, ψόγος ἀμπέλου*, FOESTER 1963, vol. VIII, σ. 324-328
- Λιβάνιος, *Προγύμνασμα XI, ιθ΄* *Λιβανίου προγύμνασμα XI, ιθ΄, τίνας ἂν εἴποι λόγους δειλὸς θεασάμενος πόλεμον ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ γεγραμμένον;*, FOESTER 1963, vol. VIII, σ. 417-419
- Λιβάνιος, *Πρὸς τοὺς ἀποσκόψαντας* *Λιβανίου λόγος LXII, πρὸς τοὺς εἰς τὴν παιδείαν αὐτὸν ἀποσκόψαντας*, FOESTER 1963, vol. 4, σ. 346-383
- Λιβάνιος, *Ὑπὲρ ἑαυτοῦ* *Λιβανίου λόγος XXIX, ὑπὲρ ἑαυτοῦ διὰ τὴν πρὸς Ἀντίοχον συνηγορίαν*, FOESTER 1963, vol. 3, σ. 63-79
- Λιβάνιος, *Ὑπὲρ Θαλασίου* *Λιβανίου λόγος XLII, ὑπὲρ Θαλασίου*, FOESTER 1963, vol. 3, σ. 308-334
- Μακάριος Μάγνης, *Μονογενῆς* *Τοῦ Μακαρίου Μάγνητος μονογενῆς πρὸς Ἑλληνας περὶ τῶν ἀπορουμένων ἐν ταῖς ἀρχαῖς ζητημάτων καὶ λύσεων τοῦ εὐαγγελίου*, R. Goulet, *Macarios de Magnésie: Le monogénés*, t. II, Paris 2003
- Μάρκος Διάκονος, *Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου* *Μάρκου του Διακόνου Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου ἐπισκόπου Γάζης*, GRÉGOIRE, KUGENER 1930
- Μαρίνος Νεαπολίτης, *Πρόκλος ἢ περὶ εὐδαιμονίας* *Μαρίνου Νεαπολίτου, Πρόκλος ἢ περὶ εὐδαιμονίας*, R. Massulo, *Marino di Neapoli. Vita di Proclo*, Testo critico, introduzione, traduzione e commentario (Speculum. Contributi di filologia classica), Napoli 1985

- Όλυμπιόδωρος, *Σχόλια εἰς τὸν Γοργίαν*
Σχόλια σὺν θεῶ εἰς τὸν Γοργίαν ἀπὸ φωνῆς Ὀλυμπιοδώρου τοῦ μεγάλου φιλοσόφου, L. G. Westerink, *Olympiodori in Platonis Gorgiam commentaria*, Leipzig 1970²
- Παλλάδιος, *Διάλογος ἱστορικός*
Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἐλενουπόλεως, Διάλογος ἱστορικός γενόμενος πρὸς Θεόδωρον, διάκονον Ῥώμης, περὶ βίου καὶ πολιτείας τοῦ μακαρίου Ἰωάννου, ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου, R. P. Coleman-Norton, *Palladii dialogus de vita S. Ioanni Chrysostomi*, Cambridge 1928
- Πρίσκος Πανίτης, *Ἀποσπάσματα*
Πρίσκου τοῦ Πανίτου ἀποσπάσματα, F. Bornmann, *Prisci Panitae fragmenta*, Florence 1979
- Προκόπιος, *Ὑπὲρ τῶν πολέμων*
Προκοπίου Καισαρέως ὑπὲρ τῶν πολέμων λόγος πέμπτος, G. Wirth, *Procopii Caesariensis opera omnia, vol. II. De Bellis Libri V-VIII*, Lipsiae 1963, σ. 4-146
- Σιμπλικίος, *Ἐξήγησις*
Σιμπλικίου ἐξήγησις εἰς τὸ Ἐπικτήτου Ἐγχειρίδιον, F. Dübner, *Theophrasti characteres*, Paris 1842, σ. 1-138
- Φίλοστοργίος, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*
Φίλοστοργίου ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, J. Bidez, F. Winkelmann, *Philostorgius Kirchengeschichte, mit dem Leben des Lucian von Antiochien und den Fragmenten eines arianischen Historiographen*, Berlin 1972²
- Φίρμος Καισαρείας, *Ἐπιστολὴ Λαύσῳ*
Φίρμου Καισαρείας ἐπιστολαί, M.-A. Calvet-Sebasti, P.-L. Gatier, *Firmus de Césarée, Lettres*. Introduction, texte et traduction, notes et index (SC 350), Paris 1989, σ. 88-90 αρ. 9
- Ψευδο-Μακάριος, *Λόγος ΙΕ΄*
Μακαρίου Συμεῶνος λόγοι, BERTHOLD 1973, vol. I, σ. 173-177
- Ψευδο-Μακάριος, *Λόγος ΙΗ΄*
Μακαρίου Συμεῶνος λόγοι, BERTHOLD 1973, vol. I, σ. 191-207
- Ψευδο-Μακάριος, *Λόγος ΚΣΤ΄*
Μακαρίου Συμεῶνος λόγοι, BERTHOLD 1973, vol. I, σ. 246-249

- Ψευδο-Μακάριος, *Λόγος ΚΘ'* *Μακαρίου Συμεῶνος λόγοι*,
BERTHOLD 1973, vol. I, σ. 260-265
- Ψευδο-Μακάριος, *Λόγος ΑΒ'* *Μακαρίου Συμεῶνος λόγοι*,
BERTHOLD 1973, vol. II, σ. 18-26
- Ψευδο-Μακάριος, *Λόγος ΑΓ'* *Μακαρίου Συμεῶνος λόγοι*,
BERTHOLD 1973, vol. II, σ. 27-33
- Ψευδο-Μακάριος, *Ὁμιλία ΜΕ'* *Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Μακαρίου τοῦ
Αἰγυπτίου ὁμιλίας πνευματικαί*, H.
Döggies, E. Klostermann, M. Krüger,
*Die 50 geistlichen Homilien des
Makarios (PTS 4)*, Berlin 1964, σ. 1-
322
- Ψευδο-Μακάριος, *Ὁμιλία VII* [Ψευδο-Μακάριος, *Ὁμιλία VII*], H.
Berthold, E. Klostermann, *Neue
Homilien des Makarius/Symeon I. aus
Typus III (TU 72)*, Berlin 1961, σ. 28-
36

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- ΑΑΑ *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών*
- ΑΓΑΠΗΤΟΣ 2006 Π. ΑΓΑΠΗΤΟΣ (επιμ.), *Εικόν και λόγος. Έξι βυζαντινές περιγραφές έργων τέχνης*, Αθήνα 2006
- ΑΔ *Αρχαιολογικόν Δελτίον*
- ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ 2009 Π. ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ, «Αγροικίες στη Μακεδονία: Οι απαρχές της “φεουδαρχίας;”», *ΑΕΜΘ Επετειακός τόμος* 2009, σ. 1-15
- ΑΕ *Αρχαιολογική Εφημερίς της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*
- ΑΕΜΘ *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη*
- ΑΕΜΘ Επετειακός τόμος 2009 *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη, 20 χρόνια. Επετειακός τόμος*, Θεσσαλονίκη 2009
- Αρχαιολογικές Έρευνες 2003-1 *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα, Αρχαιολογική Συνάντηση Εργασίας, Επταπύργιο Θεσσαλονίκης 18-20 Σεπτεμβρίου 2003, Πρόγραμμα/Περίληψεις*
- Αρχαιολογικές Έρευνες 2003-2 *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα, Λεύκωμα Πινακίδων, Αρχαιολογική Συνάντηση Εργασίας, Επταπύργιο Θεσσαλονίκης 18-20 Σεπτεμβρίου 2003*
- ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1973 Γ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, «Κατάλογος ρωμαϊκών ψηφιδωτών δαπέδων με ανθρώπινες μορφές στον ελληνικό χώρο», *Ελληνικά* 26 (1973) σ. 216-254, πίν. 4-31
- ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980 Π. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, *Η τεχνική opus sectile στην εντοίχια διακόσμηση. Συμβολή στη μελέτη της τεχνικής από τον 1^ο μέχρι τον 7^ο μ.Χ. αιώνα με βάση τα μνημεία και τα κείμενα* (Βυζαντινά Μνημεία 4), Θεσσαλονίκη 1980
- ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1982 Π. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, «Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Μαγνησία», στο Γ. Χουρμουζιάδης, Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, Κ. Α. Μακρής, *Μαγνησία. Το χρονικό ενός πολιτισμού*, Αθήνα 1982, σ. 107-175

- ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1983 Π. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, «Η χρονολόγηση του ψηφιδωτού δαπέδου της βασιλικής του Θύρσου στην Τεγέα», *Αφιέρωμα στη μνήμη Στυλιανού Πελεκανίδη (Μακεδονικά, Παράρτημα 5)*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 1-22
- ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984 Ρ. ΑΣΣΙΜΑΚΟΡΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, «Τα παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά δάπεδα του Ανατολικού Ιλλυρικού», *ACIAC X*, vol. I, σ. 361-444
- ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987 Π. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ (με τη συνεργασία της Έ. Πελεκανίδου), *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, II. Πελοπόννησος-Στερεά Ελλάδα* (Βυζαντινά Μνημεία 7), Θεσσαλονίκη 1987
- ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1988 Π. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, «Μνείες καλλιτεχνών και τεχνιτών σε κείμενα της παλαιοχριστιανικής περιόδου», *Αφιέρωμα στον Εμμανουήλ Κριαρά*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 293-311
- ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1990 Π. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, «Οι δωρητές στις ελληνικές αφιερωματικές επιγραφές του Ανατολικού Κράτους στην όψιμη αρχαιότητα», *Αρμός, Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Ν. Κ. Μουτσόπουλο, τ. Α'*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 227-267
- ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1993 Π. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, *Το επάγγελμα του ψηφοθέτη κατά την όψιμη αρχαιότητα (3^{ος}-7^{ος} αι.)* (Όψεις της Βυζαντινής Κοινωνίας 11), Αθήνα 1993
- ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1997 Π. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, «Παρατηρήσεις σχετικές με καλλιτεχνικά επαγγέλματα κατά την όψιμη ρωμαϊκή και παλαιοχριστιανική εποχή», στο Μ. Βασιλάκη (επιμ.), *Το πορτραίτο του καλλιτέχνη στο Βυζάντιο*, Ηράκλειο 1997, σ. 11-43
- ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998 Π. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, III.1, Τα ψηφιδωτά δάπεδα της Θεσσαλονίκης* (Βυζαντινά Μνημεία 9), Θεσσαλονίκη 1998

- ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1 Π. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, *Ψηφιδωτά δάπεδα. Προσέγγιση στην τέχνη του αρχαίου ψηφιδωτού. Έξι κείμενα*, Θεσσαλονίκη 2003
- ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-2 Π. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, «Τα ψηφιδωτά δάπεδα και τα μαρμαροθετήματα στη Βέροια και στην ευρύτερη περιοχή της», *Βεροίας Μελετήματα*, Βέροια 2003, σ. 18-29
- ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2005 Π. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, «Τρύγος και ληνός στα ψηφιδωτά της ύστερης αρχαιότητας. Μαρτυρίες παραστάσεων και πηγών», *Οίνον ιστορώ. Θλιπτήρα και πιεστήρια, από τους ληνούς στα προβιομηχανικά τσιπουρομάγαρα*, Αθήνα 2005, σ. 47-76, πίν. 21-48
- ΑΤΖΑΚΑ 2011 Γ. ΑΤΖΑΚΑ, *Το επάγγελμα του ψηφοθέτη (4^{ος} αι. π.Χ. - 8^{ος} αι. μ.Χ.)*, Αθήνα 2011
- ΒΛΙΖΟΣ 2008 Σ. ΒΛΙΖΟΣ (επιμ.), *Η Αθήνα κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες* (Μουσείο Μπενάκη 4^ο Παράρτημα), Αθήνα 2008
- BRANDS - RUTGERS 2005 G. BRANDS - L. V. RUTGERS, «Κατοίκηση στην ύστερη αρχαιότητα», στο W. Hoerfner (επιστ. επιμ.), *Ιστορία της κατοικίας, 5000 π.Χ. - 500 μ.Χ.*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 765-829
- Βυζαντινά* *Βυζαντινά*. Επιστημονικό όργανο Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
- Βυζαντινές συλλογές* 2008 *Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Βυζαντινές Συλλογές. Η μόνιμη έκθεση*, Αθήνα 2008
- CAMP 2004 J. M. CAMP, *Η αρχαία Αγορά της Αθήνας. Οι ανασκαφές στην καρδιά της κλασικής πόλης*, Αθήνα 2004
- ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ 2004 Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ, «Άγνωστο μέχρι σήμερα παλαιοχριστιανικό συγκρότημα στα Αραχωβίτικα Αχαΐας», *Θωράκιον. Αφιέρωμα στη μνήμη του Παύλου Λαζαρίδη*, Αθήνα 2004, σ. 75-86, πίν. 29-34
- ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ, ΚΟΙΛΑΚΟΥ 2003-1 Ε. ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ, Χ. ΚΟΙΛΑΚΟΥ, «Ανασκαφική έρευνα στο φρέαρ εξαερισμού της πλατείας Μητροπόλεως», *Αρχαιολογικές Έρευνες* 2003-1, σ. 118-121

- ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ, ΚΟΙΛΑΚΟΥ 2003-2 Ε. ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ, Χ. ΚΟΙΛΑΚΟΥ, «Ανασκαφική έρευνα στον σταθμό της πλατείας Μοναστηρακίου», *Αρχαιολογικές Έρευνες* 2003-1, σ. 110-114
- ΓΚΙΟΛΕΣ 2005 Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, *Η Αθήνα στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Πολεοδομική εξέλιξη*, Αθήνα 2005
- ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ 2004 ΣΤ. Γ. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, «Η συλλογή των γλυπτών του Λαύσου και η Διήγηση των “Παραστάσεων” αρ. 64 για τους Επτά Αθηναίους Φιλοσόφους: Νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις», *Βυζαντινά* 24 (2004) σ. 353-408
- ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ 2006 ΣΤ. Γ. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, «Έκφραση λουτρού του Λέοντα Χοιροσφάκτη: Ερμηνεία ενός κοσμικού εικαστικού συνόλου του 5^{ου} αι.», *Βυζαντινά* 26 (2006) σ. 415-468
- ΓΟΥΝΑΡΗ 2003-1 Ε. Γ. ΓΟΥΝΑΡΗ, *Η εικονογραφία της Ρώμης στην αρχαία τέχνη*, Θεσσαλονίκη 2003
- ΓΟΥΝΑΡΗ 2003-2 Ε. ΓΟΥΝΑΡΗ, «Τα ψηφιδωτά της οικοδομικής νησίδας 4 της πανεπιστημιακής ανασκαφής των Φιλίππων», *Εγνατία* 7 (2003) σ. 191-241
- ΓΟΥΝΑΡΗ 2008 Ε. ΓΟΥΝΑΡΗ, «Τα ψηφιδωτά της νησίδας του Ιπποδρόμου στους Φιλίππους», *Εγνατία* 12 (2008) σ. 87-123
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1988 Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, «Τα ευρήματα της πανεπιστημιακής ανασκαφής Φιλίππων κατά το 1988», *ΑΕΜΘ* 2 (1988) σ. 395-408
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1990 Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, «Ανασκαφή Φιλίππων 1990», *Εγνατία* 2 (1990) σ. 405-410
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1995-2000 Γ. Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, «Πανεπιστημιακή ανασκαφή Φιλίππων 1997-1999 (ψηφιδωτό δάπεδο με παράσταση αρματοδρομίας και άλλα ευρήματα)», *Εγνατία* 5 (1995-2000) σ. 323-356
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1999 Γ. Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, *Εισαγωγή στην παλαιοχριστιανική αρχαιολογία, τ. Α΄. Αρχιτεκτονική*, Θεσσαλονίκη 1999
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ 2004 Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, «Παλαιοχριστιανικές κατοικίες στους Φιλίππους», *ΣΒΜΑΤ* 24, 2004, σ. 30

- ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1989 Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - Γ. ΒΕΛΕΝΗΣ,
«Πανεπιστημιακή ανασκαφή Φιλίππων
1989», *AEMΘ* 3 (1989) σ. 451-463
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1990 Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - Γ. ΒΕΛΕΝΗΣ,
«Πανεπιστημιακή ανασκαφή Φιλίππων»,
AEMΘ 4 (1990) σ. 477-486
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1991 Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - Γ. ΒΕΛΕΝΗΣ,
«Πανεπιστημιακή ανασκαφή Φιλίππων
1991», *AEMΘ* 5 (1991) σ. 409-424
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ, ΒΕΛΕΝΗΣ 1991-1992 Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Γ. ΒΕΛΕΝΗΣ,
«Πανεπιστημιακή ανασκαφή Φιλίππων 1991-
1992», *Εγνατία* 3 (1991-1992) σ. 257-279
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1992 Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - Γ. ΒΕΛΕΝΗΣ, «Ανασκαφή
Φιλίππων 1991-1992», *AEMΘ* 6 (1992) σ.
529-531
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1996 Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - Γ. ΒΕΛΕΝΗΣ,
«Πανεπιστημιακή ανασκαφή Φιλίππων 1988-
1996», *AEMΘ* 10B (1996) σ. 719-733
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΓΟΥΝΑΡΗ 2004 Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - Ε. ΓΟΥΝΑΡΗ, *Φίλιπποι.
Αρχαιολογικός οδηγός*, Θεσσαλονίκη 2004
- CURCIC 2002 S. CURCIC, «Η οικία στο βυζαντινό κόσμο»,
Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο 2002, σ. 229-
238
- DAGRON 2000 G. DAGRON, *Η γέννηση μιας πρωτεύουσας. Η
Κωνσταντινούπολη και οι θεσμοί της από το
330 ως το 451*, Αθήνα 2000
- ΔΑΡΑ 2010 Π. ΔΑΡΑ, «Ευκτήρια: Χώροι χριστιανικής
λατρείας σε υστερορωμαϊκές επαύλεις»,
ΣΒΜΑΤ 30, 2010, σ. 33-34
- ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1995 Θ. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, *Βυζαντινή φιλολογία. Τα
πρόσωπα και τα κείμενα, τ. Α', Προβυζαντινοί
και πρωτοβυζαντινοί χρόνοι (περ. 150-527
μ.Χ.)*, Ηράκλειο Κρήτης 1995
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2002 Ο. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Αποχωρητήρια και σχετικά
θέματα υγιεινής στην ελληνική κατοικία της
αρχαίας, βυζαντινής και νεώτερης εποχής*,
Θεσσαλονίκη 2002 (διδ. διατριβή)
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2005 Ο. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, «Χώροι υγιεινής στην
ιδιωτική κατοικία της παλαιοχριστιανικής
περιόδου στον ελλαδικό χώρο», *ΣΒΜΑΤ* 25,
2005, σ. 35

- ΔΡΑΚΟΥΛΗΣ 2009 Δ. Π. ΔΡΑΚΟΥΛΗΣ, *Η περιφερειακή οργάνωση των οικισμών της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο (4^{ος}-6^{ος} αιώνας)*, τ. Α': *Θρακική - Ιλλυρικών - Ασιανή* (Βυζαντινά Μνημεία 53Α), Θεσσαλονίκη 2009
- ΔΧΑΕ *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*
- Εγνατία *Εγνατία. Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., τεύχος Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας*
- ΕΛΕΥΘΕΡΑΤΟΥ 2008 Σ. ΕΛΕΥΘΕΡΑΤΟΥ, «Στοιχεία πολεοδομικής και οικιστικής οργάνωσης από το νότιο τμήμα της αρχαίας Αθήνας», στο ΒΛΙΖΟΣ 2008, σ. 185-205
- ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ κ.ά. 1988 Κ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ - Ι. ΚΑΝΟΝΙΔΗΣ - Δ. ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ - Δ. ΝΑΛΠΑΝΤΗΣ, «Σωστικές ανασκαφές Θεσσαλονίκης», *ΑΕΜΘ* 2 (1988) σ. 271-282
- Έργον *Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*
- ΕΥΠΠΟ *Το έργο του ΥΠ.ΠΟ στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς*
- ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ 2008 Ο. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, «Η ανατολική περιοχή της Αθήνας κατά τη ρωμαϊκή περίοδο», στο ΒΛΙΖΟΣ 2008, σ. 153-166
- ΖΑΧΟΣ κ.ά. 2008 Κ. ΖΑΧΟΣ - Δ. ΚΑΛΠΑΚΗΣ - Χ. ΚΑΠΠΑ - Θ. ΚΥΡΚΟΥ, *Νικόπολη. Αποκαλύπτοντας την πόλη της νίκης του Αυγούστου*, Κ. Λ. Ζάχος (επιμ.), Αθήνα 2008
- ΘΕΜΕΛΗΣ 1977 Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, «Ψηφιδωτά της Άμφισσας», *ΑΑΑ* 10 (1977) σ. 242-258
- ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, ΦΡΑΝΤΖΟΛΑΣ 1992 ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, Κ. Γ. ΦΡΑΝΤΖΟΛΑΣ, *Οσίου Εφραίμ του Σύρου έργα*, τ. 4, Θεσσαλονίκη 1992
- Θεσσαλονικέων πόλις *Θεσσαλονικέων πόλις. Γραφές και πηγές 6.000 χρόνων. Έκδ. Οργανισμού Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης «Θεσσαλονίκη 1997»*

- Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο* 1989 Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Συμποσίου, *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση*, Αθήνα (15-17 Σεπτεμβρίου 1988) Αθήνα 1989
- Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο* 2002 *Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή (επιστ. επιμ.), Θεσσαλονίκη, Λευκός Πύργος, Οκτώβριος 2001-Ιανουάριος 2002, *Ωρες Βυζαντίου*, Αθήνα 2002
- ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ 1967 Κ. Δ. ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ, *Πηγαί της χριστιανικής αρχαιολογίας (κείμενα και μνημεία)*, Θεσσαλονίκη 1967
- ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ 1989 Α. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, «Περί αποπάτων, βόθρων και υπονόμων», *Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο* 1989, σ. 335-352
- ΚΑΡΥΔΑΣ 1995 Ν. ΚΑΡΥΔΑΣ, «Ανασκαφή σε οικόπεδο στην οδό Αγίας Σοφίας 75», *ΑΕΜΘ* 9 (1995) σ. 251-265
- ΚΑΡΥΔΑΣ 1996 Ν. ΚΑΡΥΔΑΣ, «Παλαιοχριστιανικές οικίες με τρικλίνιο στη Θεσσαλονίκη», *ΑΕΜΘ* 10B (1996) σ. 571-586
- ΚΑΡΥΔΑΣ 1998-1 Ν. ΚΑΡΥΔΑΣ, «Βυζαντινή μονή στην οδό Θησέως», *ΑΕΜΘ* 12 (1998) σ. 151-164
- ΚΑΡΥΔΑΣ 1998-2 Ν. ΚΑΡΥΔΑΣ, «Χάλκινος καμπανός (καντάρι) από παλαιοχριστιανική έπαυλη της Θεσσαλονίκης», *ΜΒΠ* 5 (1998) σ. 36-41
- ΚΑΡΥΔΑΣ 1999 Ν. ΚΑΡΥΔΑΣ, «Ανασκαφές στην οδό Γλαύκου», *ΑΕΜΘ* 13 (1999) σ. 249-258
- ΚΑΡΥΔΑΣ 2000 Ν. ΚΑΡΥΔΑΣ, «Ανασκαφές βόρεια της παλαιοχριστιανικής οικίας με το τρικλίνιο στην οδό Σοφοκλέους 18-20», *ΑΕΜΘ* 14 (2000) σ. 259-272
- ΚΑΡΥΔΑΣ 2004 Ν. ΚΑΡΥΔΑΣ, «Η εξέλιξη της παλαιοχριστιανικής οικίας στη Θεσσαλονίκη», *ΣΒΜΑΤ* 24, 2004, σ. 47-48
- ΚΑΡΥΔΑΣ 2009 Ν. ΚΑΡΥΔΑΣ, «Παλαιοχριστιανικές οικίες με τρικλίνιο στη Θεσσαλονίκη μέρος II: δέκα χρόνια μετά», *ΑΕΜΘ Επετειακός τόμος* 2009, σ. 127-141
- ΚΑΤΣΑΝΙΚΑ 2004 Ε. ΚΑΤΣΑΝΙΚΑ, «Τα νέα του Μουσείου», *ΜΒΠ* 11 (2004) σ. 4-28

- ΚΟΜΜΑΤΑΣ 1999 Δ. ΚΟΜΜΑΤΑΣ, «Τρικλίνιο στο Παλαιόκαστρο Ωραιοκάστρου Νομού Θεσσαλονίκης», *ΑΕΜΘ* 13 (1999) σ. 131-139
- ΚΟΜΜΑΤΑΣ 2011 Δ. ΚΟΜΜΑΤΑΣ, «Μια οικία στο κέντρο της παλαιοχριστιανικής Θεσσαλονίκης», *ΣΒΜΑΤ* 31, 2011, σ. 44-45
- ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ 2003 Α. ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ, «Παλιομάννα Μέσης και Ασώματα Βέροιας: Η έρευνα δύο νέων αρχαιολογικών θέσεων με αφορμή την κατασκευή του άξονα της νέας Εγνατίας Οδού», *Αρχαιολογικές Έρευνες* 2003-1, σ. 217-219
- ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951 Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, *Η οικία, Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ. Δ', εν Αθήναις 1951, σ. 249-317
- ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 1973 Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, «Ληνοί εις τας πηγάς Βοϊράνης», *ΑΕ* (1973) σ. 36-49, πίν. ΛΗ'-ΜΕ'
- ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 1994 Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, «Αγροτικές εγκαταστάσεις παραγωγής κρασιού στην περιοχή των Φιλίππων (4^ο-6^ο αι. μ.Χ.)», στο *DOUKELLIS - MENDONI* 1994, σ. 463-470
- ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 1997 Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, «Το επισκοπείο των Φιλίππων στον 6^ο αι. », *Μνήμη Μανόλη Ανδρόνικου* (Παράρτημα *Μακεδονικών* αρ. 6), Θεσσαλονίκη 1997, σ. 115-125
- ΚρητΕστ* *Κρητική Εστία*
- ΚΥΡΚΟΥ 2006 Θ. ΚΥΡΚΟΥ, *Η έπαυλη του Μάνιου Αντωνίνου. Μια πολυτελής ιδιωτική κατοικία στη ρωμαϊκή Νικόπολη* (Μνημεία Νικόπολης 2), Αθήνα 2006
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ κ.ά. 2000 Α. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ, Μ. ΣΚΑΝΔΑΛΗ, Ε. ΣΥΝΕΣΙΟΥ, *Νικόπολις. Δύο περίπατοι*, Πρέβεζα 2000
- ΛΑΒΒΑΣ 1990 Γ. Π. ΛΑΒΒΑΣ, «Βυζαντινή οικιστική και μεταβυζαντινή συνέχεια», *Βυζαντιναί Μελέται* 2 (1990) σ. 45-64
- ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ 1940 Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ, «Ανασκαφή παρά την λίμνην της Δοϊράνης», *Μακεδονικά* 1 (1940) σ. 227-235

- ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ 1989 Δ. ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Παλαιοχριστιανική αστική οικία στην Πάνω Πόλη της Θεσσαλονίκης», *ΑΕΜΘ* 3 (1989) σ. 258-270
- ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ - ΤΖΙΤΖΙΜΠΑΣΗ 1993 Δ. ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ - Α. ΤΖΙΤΖΙΜΠΑΣΗ, «Σωστική ανασκαφική έρευνα στην οδό Κασσάνδρου 90», *ΑΕΜΘ* 7 (1993) σ. 355-372
- ΜΑΛΛΙΟΣ 2010 Γ. ΜΑΛΛΙΟΣ, «Οικιστικά συγκροτήματα 1 και 2 στη βόρεια κλιτύ», στο Α. Σιδέρης (επιστ. επιμ.), *Έφεσος. Ιστορία και αρχιτεκτονική*, Αθήνα 2010, σ. 239-255
- ΜΑΛΤΕΖΟΥ 1989 Χ. Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση: Status quaestionis», *Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο* 1989, σ. 19-25
- ΜΑΡΚΗ 1992 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Ανασκαφή Στοάς Χορτιάτη», *ΑΕΜΘ* 6 (1992) σ. 327-337
- ΜΑΡΚΗ 1993-1 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Ανασκαφή στα Λουλούδια Κίτρους», *ΑΕΜΘ* 7 (1993) σ. 223-234
- ΜΑΡΚΗ 1993-2 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Ανασκαφή στη θέση Λουλουδιά Κίτρους», *Η Πιερία στα βυζαντινά και νεώτερα χρόνια*, Επιστημονικό Συνέδριο, Κατερίνη (25-28 Νοεμβρίου 1993), Θεσσαλονίκη 1997, σ. 167-185
- ΜΑΡΚΗ 1994 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Ανασκαφή στις Λουλουδιές Κίτρους», *ΑΕΜΘ* 8 (1994) σ. 151-157
- ΜΑΡΚΗ 1995 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Ανασκαφή Λουλουδιών 1995», *ΑΕΜΘ* 9 (1995) σ. 195-201
- ΜΑΡΚΗ 1996-1 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Συμπεράσματα από τις ανασκαφές της 9^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στη Βόρεια Πιερία», *ΑΕΜΘ* 10Α (1996) σ. 239-258
- ΜΑΡΚΗ 1996-2 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Μια άγνωστη πόλη των παλαιοχριστιανικών χρόνων στην Πιερία. Τα ανασκαφικά δεδομένα», *Αρχαία Μακεδονία* VI, Ανακοινώσεις κατά το Έκτο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη (15-19 Οκτωβρίου 1996), τ. 2, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 723-733
- ΜΑΡΚΗ 1997-1 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Λουλουδιές 1997», *ΑΕΜΘ* 11 (1997) σ. 289-296

- ΜΑΡΚΗ 1997-2 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Η Αγία Σοφία και τα προσκτίσματά της μέσα από τα αρχαιολογικά δεδομένα», *Θεσσαλονικέων πόλις* 1 (1997) σ. 54-61
- ΜΑΡΚΗ 1998 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Ψηφιδωτό δάπεδο με προσωποποιήσεις μηνών στη Θεσσαλονίκη», *ΑΕΜΘ* 12 (1998) σ. 141-150
- ΜΑΡΚΗ 1999 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Λουλουδιές 1999», *ΑΕΜΘ* 13 (1999) σ. 425-433
- ΜΑΡΚΗ 2001 Ε. ΜΑΡΚΗ, *Κίτρος. Μια πόλη-κάστρο της βυζαντινής περιφέρειας. Αρχαιολογική και ιστορική προσέγγιση*, Θεσσαλονίκη 2001
- ΜΑΡΚΗ 2002-1 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Χρονικό και προοπτικές δύο ανασκαφών στην Πιερία», *ΑΕΜΘ* 16 (2002) σ. 427-435
- ΜΑΡΚΗ 2002-2 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Τμήμα επιδαπέδιου ψηφιδωτού», *Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο* 2002, σ. 266-267 αρ. 263
- ΜΑΡΚΗ 2002-3 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Αποτοιχισμένη τοιχογραφία παλαιοχριστιανικής οικίας», *Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο* 2002, σ. 268-269 αρ. 264
- ΜΑΡΚΗ 2002-3 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Χωροθέτηση παραγωγικών και εργαστηριακών δραστηριοτήτων στο επισκοπικό συγκρότημα των Λουλουδιών Πιερίας», *ΣΒΜΑΤ* 22, 2002, σ. 65-66
- ΜΑΡΚΗ 2006 Ε. ΜΑΡΚΗ, *Η νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης στους υστερορωμαϊκούς και παλαιοχριστιανικούς χρόνους (μέσα του 3^{ου} έως μέσα του 8^{ου} αι. μ.Χ.)*, Αθήνα 2006
- ΜΑΡΚΗ 2009 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Οι σωστικές ανασκαφές, κύριος παράγων διαμόρφωσης της εικόνας της βυζαντινής Θεσσαλονίκης», *ΑΕΜΘ Επετειακός τόμος* 2009, σ. 205-219
- ΜΑΡΚΗ 2010 Ε. ΜΑΡΚΗ, «Παλαιοχριστιανικές και βυζαντινές αρχαιότητες στο Παλιόκαστρο», στο Ε. Χεκίμογλου (γεν. επιμ.), *Ωραιόκαστρο. Ιστορία 35 αιώνων*, Δήμος Ωραιοκάστρου 2010, σ. 25-40
- ΜΑΡΚΗ - ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ 2003 Ε. ΜΑΡΚΗ - Σ. ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ, «Ανασκαφή αγρέπαυλης στο Παλιόκαστρο Ωραιοκάστρου», *ΑΕΜΘ* 17 (2003) σ. 283-298

- ΜΑΡΚΗ κ.ά. 1997 Ε. ΜΑΡΚΗ, Ε. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΟΥ, Ι. ΚΑΝΟΝΙΔΗΣ, Ν. ΚΑΡΥΔΑΣ, «Η Θεσσαλονίκη κατά τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους», *Θεσσαλονικέων πόλις* 3 (1997) σ. 44-55
- ΜΑΡΚΗ - ΚΟΜΜΑΤΑΣ 2002 Ε. ΜΑΡΚΗ - Δ. ΚΟΜΜΑΤΑΣ, «Ανασκαφή στα θεμέλια του σχολικού κτηρίου της οδού Ιασονίδου 6», *ΑΕΜΘ* 16 (2002) σ. 327-336
- ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ 1991 Σ. ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ, «Ψηφιδωτά “οικίας Διονύσου” στο Μουσείο Χανίων», *Πεπραγμένα ΣΤ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Χανιά (1986), 1991, σ. 449-573, σχ. 1-3
- ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ 1999 Σ. ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ, «Αρχαιολογικές ειδήσεις 1995-1997, Νομός Χανίων, Κίσαμος», *ΚρητΕστ* 7 (1999) σ. 183-213
- ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ 2011 Σ. ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ, «Διονυσιακό ψηφιδωτό στο Μουσείο Κισάμου (Κίσαμος, οικόπεδο Αντ. Σκουνάκη 1985)», *Πεπραγμένα Ι΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου* (Χανιά, 1-8 Οκτωβρίου 2006), Χανιά 2011, σ. 383-410
- MARZOLFF 1996 Ρ. MARZOLFF, «Η πολεοδομική εξέλιξη και τα κυριότερα αρχιτεκτονικά έργα της περιοχής της Δημητριάδας», στο Ε. Ι. Κονταξή (επιμ.), *Δημητριάδα. Η διαδρομή της στον χρόνο*, Πρακτικά ημερίδας (9 Νοεμβρίου 1994), Βόλος 1996, σ. 47-69
- ΜΒΠ *Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού*
- MENTZOY-ΜΕΪΜΑΡΗ 1989 Κ. ΜΕΝΤΖΟΥ-ΜΕΪΜΑΡΗ, «Απεικονίσεις δημοφιλών αγίων», *Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο* 1989, σ. 587-602
- ΜΗΤΣΗ - ΑΓΑΠΗΤΟΣ 2006 Ε. ΜΗΤΣΗ - Π. ΑΓΑΠΗΤΟΣ, «Εικόν και λόγος: Η “έκφρασις” από την αρχαία στη βυζαντινή λογοτεχνία», στο ΑΓΑΠΗΤΟΣ 2006, σ. 15-38, 165-174
- ΜΟΥΤΖΑΛΗ 2002 Α. Γ. ΜΟΥΤΖΑΛΗ, «Πρωτοβυζαντινή αγροικία στη θέση «Βαρελάς» Αγίου Βασιλείου Κορινθίας, *Αίπυτος* 26-28 (Δεκέμβριος 2002) σ. 236-240
- ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 2004 Ν. Κ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Σταυρωμένοι κίονες*, Αθήνα 2004

- ΜΠΑΖΑΙΟΥ-BARABAS 1994
Θ. ΜΠΑΖΑΙΟΥ-BARABAS, «Το εντοίχιο ψηφιδωτό της Γης στο Ιερό Παλάτιο και οι “εκφράσεις” του Κωνσταντίνου Μανασσή και Μανουήλ Φιλή: Ρεαλισμός και Ρητορεία», *Σύμμεικτα* 9 (1994) *Μνήμη Δ. Α. Ζακυθηνού*, τ. Β΄, σ. 95-115, εικ. 1-4
- ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ 1980
Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, «Εκθεση παλαιοχριστιανικών αρχαιοτήτων στο Μουσείο Φιλίππων», *ΑΑΑ* 13 (1980) σ. 90-98
- ΜΠΑΚΟΥΡΟΥ 1989/91
ΑΙΜ. ΜΠΑΚΟΥΡΟΥ, «Το “κυμητήριον” του επισκόπου Στεφάνου. Τοπογραφικές παρατηρήσεις για την παλαιοχριστιανική Λακεδαιμονία», *ΑΔ* 44/46 (1989/91) Α΄, σ. 335-359, πίν. 109
- ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ 2001
Α. ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ, *Δημητριάς*, Αθήνα 2001
- ΜΠΟΥΓΙΑ 2008
Π. ΜΠΟΥΓΙΑ, «Ρωμαϊκά ιερά της Μητρός θεών-Κυβέλης σε αθηναϊκές αστικές επαύλεις», στο ΒΛΙΖΟΣ 2008, σ. 207-229
- ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ 1993
Ε. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, «Διατήρηση αρχαίων σε υπόγειο ή σε ακάλυπτο χώρο: Το παράδειγμα της Κω», Νέες πόλεις πάνω σε παλιές, Επιστημονικό Συνέδριο, Ρόδος 27-30 Σεπτεμβρίου 1993, σ. 449-457
- ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ 2002
Μ. Σ. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, *Οι ανασκαφές νοτιώς της Ακροπόλεως. Τα γλυπτά*, *ΑΕ* 141 (2002)
- ΝΙΓΔΕΛΗΣ 2006
Π. ΜΕΛ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ, *Επιγραφικά Θεσσαλονίκεια. Συμβολή στην πολιτική και κοινωνική ιστορία της αρχαίας Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 2006
- Νικόπολις Β΄
Κ. Α. Ζάχος (επιστ. επιμ.), *Νικόπολις Β΄*, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002), Πρέβεζα 2007
- ΠΑΕ
Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
- ΠΑΪΣΙΔΟΥ 2003
Μ. ΠΑΪΣΙΔΟΥ, «“Περί των επί τοις κεκοιμημένοις τελουμένων”. Ανασκαφή κοιμητηρίου του 4^{ου} αι. μ.Χ. στην Ξιφιανή Αλωπίας», *ΑΕΜΘ* 17 (2003) σ. 517-531

- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ 1998
Α. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Ρωμαϊκά και υστερορωμαϊκά λουτρά στο Άργος», στο Α. Patiente et G. Touchais (επιμ.), *Άργος και Αργολίδα. Τοπογραφία και πολεοδομία*, Πρακτικά διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα-Άργος (28/4-1/5/1990), (Ελληνογαλλικές Έρευνες 3), Αθήνα 1998, σ. 373-384
- ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ 1996
Δ. ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ, «Δίον. Η δεκαετία των ανασκαφών 1987-1997», *ΑΕΜΘ* 10B (1996) σ. 205-213
- ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ 1981
ΙΩΑΚ. ΑΘ. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ, *Χαλκιδική*, Θεσσαλονίκη 1981
- ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ 2007
Ι. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ, «Η αγροικία στη Μεγάλη Κύψα Κασσάνδρας», *ΑΕΜΘ* 20 (2007) (υπό έκδοση)
- ΠΑΠΑΔΕΛΗ-MARCONI - ΚΑΤΣΑΝΙΚΑ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ 2001
Γ. ΠΑΠΑΔΕΛΗ-MARCONI - Ε. ΚΑΤΣΑΝΙΚΑ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ, «Εκθεση “Παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία” - Οργάνωση και σχεδιασμός», *ΜΒΠ* 8 (2001) σ. 59-65
- ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 2009
Ι. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, «Παρατηρήσεις σε ψηφιδωτά των Πατρών», *Πάτρα αποικία του Αυγούστου* 2009, σ. 211-256
- ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ 1982
Θ. ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ, «Το αστικό βυζαντινό σπίτι», *Αρχαιολογία* 2 (Φεβρουάριος 1982) σ. 37-44
- Πάτρα αποικία του Αυγούστου* 2009
Η Πάτρα αποικία του Αυγούστου και οι πολιτιστικές, πολιτικές και οικονομικές αλλαγές της Επαρχίας της Αχαΐας στις αρχές της αυτοκρατορικής ρωμαϊκής εποχής, Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου, Πάτρα (23-24 Μαρτίου 2006) (Tripodes 8), Atene 2009
- ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ 1974
ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ (συνεργασία Π. Ι. ΑΤΖΑΚΑ), *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, I. Νησιωτική Ελλάς* (Βυζαντινά Μνημεία 1), Θεσσαλονίκη 1974 (φωτ. ανατύπωση 1988)
- ΠΕΤΚΟΣ 1993-1
Α. ΠΕΤΚΟΣ, «Δύο κτιριακά συγκροτήματα του 4^{ου} και 5^{ου} αιώνα στη Βέροια», *ΑΕΜΘ* 7 (1993) σ. 97-109

- ΠΕΤΚΟΣ 1993-2 Α. Σ. ΠΕΤΚΟΣ, «Ψηφιδωτά δάπεδα Βεροίας και των περιοχών ελέγχου και επιρροής της (2^{ος}-6^{ος} μ.Χ. αι.)», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 4 (1993) σ. 30-107
- ΠΕΤΚΟΣ 2003 Α. ΠΕΤΚΟΣ, «Βυζαντινό Μουσείο Βεροίας, καθρέπτης των μνημείων της πόλης», *Βεροίας Μελετήματα*, Βέροια 2003, σ. 10-17
- ΠΕΤΚΟΣ 2009 Α. Σ. ΠΕΤΚΟΣ, «Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Αγίου Παταπίου», Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, *Το Έργο της 11^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων*, Βέροια 2009, σ. 20-23
- ΠΕΤΚΟΣ - ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ 2004 Α. ΠΕΤΚΟΣ - Φ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ, «Τα αρχαιολογικά ευρήματα της παλαιοχριστιανικής περιόδου», στο *Ερατεινή Ημαθία*, έκδ. Ι. Μ. Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας, 2004, σ. 136-171
- ΠΕΤΡΙΔΗΣ 2004 Π. ΠΕΤΡΙΔΗΣ, «Αστικές επαύλεις στους πρωτοβυζαντινούς Δελφούς (4^{ος}-7^{ος} αι.)», *ΣΒΜΑΤ* 24, 2004, σ. 77-78
- ΠΕΤΡΙΔΗΣ 2008 Π. ΠΕΤΡΙΔΗΣ, «Παρατηρήσεις στις πόλεις και τις αστικές οικίες της ύστερης αρχαιότητας στον ελλαδικό χώρο», *ΔΧΑΕ* περ. Δ', τ. ΚΘ' (2008) σ. 247-258
- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 1994 Μ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Αγροικίες Πατραϊκής», στο *DOUKELLIS - MENDONI* 1994, σ. 405-424
- ΠΙΤΣΑΚΗΣ 1999 Κ. Γ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, «Ο ιδιωτικός χώρος στη βυζαντινή νομική σκέψη», *Α' Συνάντηση των Βυζαντινολόγων της Ελλάδος και της Κύπρου*, (25-27 Σεπτεμβρίου 1998) Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Εισηγήσεις - Περιλήψεις Ανακοινώσεων, Ιωάννινα 1999, σ. 53-69
- ΠΛΙΩΤΑ 2004 Α. Π. ΠΛΙΩΤΑ, «Οι χώροι υποδοχής (τρικλίνια) των οικιών του Ανατολικού Ιλλυρικού κατά την ύστερη αρχαιότητα. Οι επαρχίες της Μακεδονίας», *ΣΒΜΑΤ* 24, 2004, σ. 79-80
- ΠΛΙΩΤΑ 2011 Α. Π. ΠΛΙΩΤΑ, «Οίκοι παντοδαποίς μαρμάρους περιλαμπόμενοι ...: Η μαρτυρία των αφηγηματικών πηγών για τη διακόσμηση της οικίας (4^{ος}-8^{ος} αι. μ.Χ.)», 8^ο Επιστημονικό Συμπόσιο «Ανασκαφή & Έρευνα VIII: από το ερευνητικό έργο του

- Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης», Πρόγραμμα και Περιλήψεις Ανακοινώσεων, Αθήνα (14 και 15 Απριλίου 2011), Αθήνα 2011, σ. 107
- PROVOST - FOSCHIA 2002
S. PROVOST - L. FOSCHIA, «Η “Οικία των Αγρίων Ζώων” στους Φιλίππους. Οι νέες ανασκαφές (2001-2002)», *AEMΘ* 16 (2002) σ. 107-118
- ΡΑΠΤΗΣ, ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ 2011
Κ. ΡΑΠΤΗΣ, Χ. ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ, «Ανασκαφή στην οδό Αριστίππου στην Άνω Πόλη (Θεσσαλονίκη)», *AEMΘ* 24 (2011) (υπό έκδοση)
- ΡΗΓΙΝΟΣ 2007
Γ. ΡΗΓΙΝΟΣ, «Η Ρωμαϊοκρατία στα δυτικά παράλια της Ηπείρου με βάση τα πρόσφατα αρχαιολογικά δεδομένα από τη Θεσπρωτία», *Νικόπολις Β΄*, σ. 163-173, σχ. 1, 2, εικ. 1-20
- ΡΟΖΑΚΗ 1983
Σ. ΡΟΖΑΚΗ, «Οι τρεις Χάριτες σε ψηφιδωτό δάπεδο της Υπάτης», *ΑΑΑ* 16 (1983) σ. 133-142
- ΣΑΡΑΝΤΗ 2003
Ε. Γ. ΣΑΡΑΝΤΗ, «Από την καθημερινότητα του πρωτοβυζαντινού αριστοκράτη», στο Στ. Λαμπάκης, Σπ. Ν. Τρωιάνος, Ε. Γ. Σαράντη, Τ. Κ. Λουγγής, Β. Ν. Βλυσίδου, Α. Γ. Κ. Σαββίδης, *Βυζαντινό κράτος και κοινωνία. Σύγχρονες κατευθύνσεις της έρευνας*, Αθήνα 2003, σ. 57-87
- ΣΒΜΑΤ
Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων (Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία)
- ΣΓΟΥΡΟΥ κ.ά. 2004
Μ. ΣΓΟΥΡΟΥ - F. BLONDÉ - A. MULLER - N. BEAUDRY - M. KOHL - KOZELJ - Γ. ΣΑΝΙΔΑΣ, «Παλαιοχριστιανική οικία στον Λιμένα Θάσου στις βόρειες παρυφές του Αρτεμισίου. Ανασκαφή στο οικόπεδο Η. Κοκκίνου 2004», *AEMΘ* 18 (2004) σ. 43-55
- ΣΔΡΟΛΙΑ 1991
ΣΤ. ΣΔΡΟΛΙΑ, «Ψηφιδωτό δάπεδο με το Διόνυσο και τις τέσσερις εποχές», *Θεσσαλικά ψηφιδωτά* (κατάλογος έκθεσης), Αθήνα 1991, σ. 19-21 αρ. 10
- ΣΙΝΑΚΟΣ 2003
Α. Κ. ΣΙΝΑΚΟΣ, *Άνθρωπος και περιβάλλον στην πρωτοβυζαντινή εποχή (4^{ος}-6^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη 2003

- ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 2006
Γ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Η έπαυλη του Ηρώδη Αττικού στην Εύα/Λουκού Κυνουρίας*, Αθήνα 2006
- ΣΤΑΡΙΔΑ - ΜΑΡΗ 2000
Λ. ΣΤΑΡΙΔΑ - Μ. ΜΑΡΗ, «“Χερρόνησος” 4^{ος}-7^{ος} αι. μ.Χ. Ανασκαφική έρευνα σε παλαιοχριστιανικό τρικλίνιο στο λιμάνι Χερσονήσου», *Creta romana e protobizantina, Scuola Archeologica Italiana in Atene, Iraklion, 23-30 settembre 2000*, Preatti, σ. 29-30
- ΣΤΑΡΙΔΑ - ΜΑΡΗ 2000
Λ. ΣΤΑΡΙΔΑ - Μ. ΜΑΡΗ, «Παλαιοχριστιανική Χερρόνησος (4^{ος}-7^{ος} αι. μ.Χ.)», *Creta romana e protobizantina, Atti del Congresso Internazionale (Iraklion, 23-30 settembre 2000)*, vol. II, Padova 2004, σ. 287-298
- Σύμμεικτα*
Σύμμεικτα. Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών
- Σωστικές ανασκαφές 1999-2000*
9^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, *Σωστικές ανασκαφές 1999-2000*, Θεσσαλονίκη 2001
- Σωστικές ανασκαφές 2002*
9^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, *Σωστικές ανασκαφές 2002*, Θεσσαλονίκη 2003
- Σωστικές ανασκαφές 2004*
9^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, *Σωστικές ανασκαφές 2004*, Θεσσαλονίκη 2005
- ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ 2003
Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ, «Αγροικίες στη χώρα της αρχαίας Λητής», στο Π. Αδάμ-Βελένη, Έ. Πουλάκη, Κ. Τζαναβάρη, *Αρχαίες αγροικίες σε σύγχρονους δρόμους. Κεντρική Μακεδονία*, Αθήνα 2003, σ. 77-89
- ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ - ΦΙΛΗΣ 2000
Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ - Κ. ΦΙΛΗΣ, «Αγροτικές εγκαταστάσεις στη χώρα της αρχαίας Λητής», *ΑΕΜΘ* 14 (2000) σ. 153-168
- ΤΟΥΡΠΙΤΣΟΓΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ 1998
Β. ΤΟΥΡΠΙΤΣΟΓΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ, *Περίγραμμα βυζαντινών οικοδομικών περιορισμών. Από τον Ιουστινιανό στον Αρμενόπουλο και η προβολή τους στη νομοθεσία του νεοελληνικού κράτους* (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Επιστημονικά Πραγματεία, Σειρά Νομική και Οικονομική αρ. 6), Θεσσαλονίκη 1998

- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ 1987 Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Χριστιανική Νικόπολη: Προβλήματα, προοπτικές και προτάσεις για τη διάσωσή της», *Νικόπολις Α΄*, Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (23-29 Σεπτεμβρίου 1984), Πρέβεζα 1987, σ. 399-410
- ΤΡΩΙΑΝΟΣ - ΠΙΤΣΑΚΗΣ 1998 ΣΠ. Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ - Κ. Γ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Φυσικό και δομημένο περιβάλλον στις βυζαντινές νομικές πηγές*, Αθήνα 1998
- ΤΣΑΜΗΣ 2002 Δ. Γ. ΤΣΑΜΗΣ, Βίος της οσίας Μελάνης, *Μητερικόν: Διηγήσεις και βίοι των αγίων μητέρων της ερήμου, ασκητριών και οσίων γυναικών της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τ. ΣΤ΄, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 206-323
- ΤΣΙΑΠΑΛΗ 2010 Μ. ΤΣΙΑΠΑΛΗ, «Ανασκαφική έρευνα στο νομό Κοζάνης», *ΑΕΜΘ* 23 (2010) (υπό έκδοση)
- ΤΣΙΑΠΑΛΗ 2011 Μ. ΤΣΙΑΠΑΛΗ, «Ανασκαφή πρωτοβυζαντινής έπαυλης στο Βελβεντό Κοζάνης», *ΑΕΜΘ* 24 (2011) (υπό έκδοση)
- ΒΙΤΤΙ 1996 Μ. ΒΙΤΤΙ, *Η πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης από την ίδρυσή της έως τον Γαλέριο* (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 160), Αθήναι 1996
- ΧΑΛΚΙΑ 1997 Ε. ΧΑΛΚΙΑ, «Παλαιοχριστιανική τέχνη», στο *Ηπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1997
- ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΟΥ 2001 Π. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - Φ. ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΟΥ, *Νικόπολις*, Αθήνα 2001

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- ABulg* *Archaeologia Bulgarica*
- ABull* *The Art Bulletin*. A quarterly published by the College Art Association, New York
- ACIAC X* *Actes du Xe Congrès International d'Archéologie Chrétienne*, Thessalonique (28 septembre - 4 octobre 1980), Città del Vaticano - Thessalonique 1984

- AEspA* *Archivo Español de Arqueología*
- AJA* *American Journal of Archaeology*
- AJPh* *American Journal of Philology*
- ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974 G. ÅKERSTRÖM-HOUGEN, *The Calendar and Hunting Mosaics of the Villa of the Falconer in Argos. A Study in Early Byzantine Iconography*, Lund 1974
- ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1997 G. ÅKERSTRÖM-HOUGEN, «The sixth century seasons mosaics from the baths at Hagios Taxiarchis, Greece», στο ISAGER - POULSEN 1997, σ. 78-83, pl. IV
- ALEKSOVA 1977 B. ALEKSOVA, «Bargala –archaeological excavations in the period from 1966 to 1970 and from 1975 to 1976», *Balkanoslavica* 6 (1977) σ. 91-106
- ALEKSOVA 1986 B. ALEKSOVA, «The Baptistery at Bargala», *Mélanges Bosko Babic*, Institut des Recherches Scientifiques de la Culture des Anciens Slaves, Prilep 1986, σ. 29-38 (στα σερβικά με αγγλική περίληψη σ. 38)
- ALEKSOVA - MANGO 1971 B. ALEKSOVA - C. MANGO, «Bargala: A preliminary report», *DOP* 25 (1971) σ. 265-281, fig. 1-52
- ALEXANDER 1962 P. J. ALEXANDER, In *Ecclesiasten Homiliae*, JAEGER 1962, σ. 277-442
- ALLISON 2001 P. M. Allison, «Using the Material and Written Sources: Turn of the Millenium Approaches to Roman Domestic Space», *AJA* 105 (2001) σ. 181-208
- ALLEN - MAYER 1993 P. ALLEN - W. MAYER, «Computer and Homily: Accessing the Everyday Life of Early Christians», *VChr* 47.3 (1993) σ. 260-280
- ALPI 2007 F. ALPI, «Maison païenne et chrétienne: représentation de l'habitat domestique à Antioche chez quelques auteurs tardo-antiques», στο GALOR - WALISZEWSKI 2007, σ. 37-49
- Arethusa* *Arethusa*. Johns Hopkins University, Baltimore

- ARGOUD κ.ά 1980
G. ARGOUD, O. CALLOT et B. HELLY, *Salamine de Chypre XI. Une résidence byzantine "L'Huilerie"*, Paris 1980
- AnTard*
Antiquité Tardive. Revue internationale d'histoire et d'archéologie (IVe- VIIIe s.), publiée par l'Association pour l'Antiquité Tardive
- ARNOLD 2008
J. J. ARNOLD, *Theoderic, the Goths, and the Restoration of the Roman Empire*, University of Michigan 2008 (διδ. διατριβή)
- ASSIMAKOPOULOU-ATZAKA 2007
P. ASSIMAKOPOYLOY-ATZAKA, «The Mosaic Floor Decoration in the Triconch Church or Martyrion in Akrini, Western Macedonia», *MusSect* 4 (2007) σ. 203-230
- ASSIMAKOPOULOU-ATZAKA,
KOURKOUTIDOU-NIKOLAÏDOU 2003
P. ASSIMAKOPOULOU-ATZAKA,
E. KOURKOUTIDOU-NIKOLAÏDOU, «Les mosaïques prélevées de leur contexte original: Le prix de l'expérience», *ICCM* VII, σ. 229-236
- ATHANASSIADI 1999
P. ATHANASSIADI, *Damascius. The Philosophical History*, text with translation and notes, Αθήνα 1999
- Aurea Roma* 2000
Aurea Roma. Dalla città pagana alla città cristiana (κατάλογος έκθεσης), S. Ensoli, E. La Rocca (ed.), Roma 2000
- AVNER-LEVY 1996
R. AVNER-LEVY, «A Note on the Iconography of the Personifications in the "Hippolytos Mosaic" at Madaba, Jordan», *LA* 46 (1996) σ. 363-374
- Baetica*
Baetica. Estudios de Arte, Geografía e Historia, Málaga
- BAKIRTZIS - XYDAS 2003
CH. BAKIRTZIS - P. XYDAS, «Les mosaïques d'Amphipolis paléochrétienne: Conserver et/ou présenter», *ICCM* VII, σ. 37-44
- BALDINI LIPPOLIS 1994
I. BALDINI LIPPOLIS, «Case e palazzi a Costantinopoli tra IV e VI secolo», *Corsi* 41 (1994) σ. 279-311
- BALDINI LIPPOLIS 1995
I. BALDINI LIPPOLIS, «La monumentalizzazione tardoantica di Atene», *Ostraka* 4.1 (1995) σ. 169-190

- BALDINI LIPPOLIS 2001 I. BALDINI LIPPOLIS, *La domus tardoantica. Forme e rappresentazioni dello spazio domestico nelle città del Mediterraneo* (Studi e Scavi 17), Bologna 2001
- BALDINI LIPPOLIS 2005 I. BALDINI LIPPOLIS, *L'architettura residenziale nelle città tardoantiche*, Roma 2005
- BALDINI LIPPOLIS 2007 I. BALDINI LIPPOLIS, «Private Space in Late Antique Cities: Laws and Building Procedures», στο LAVAN κ.ά. 2007, σ. 197-237
- Balkani* 2007 *Balkani. Antiche civiltà tra il Danubio e l'Adriatico* (κατάλογος έκθεσης), T. Cvjeticanin, G. Gentili, V. Krstic (ed.), Milano 2007
- BALMELLE 2001 C. BALMELLE, *Les demeures aristocratiques d'Aquitaine, Société et culture de l'Antiquité tardive dans le Sud-Ouest de la Gaule* (Aquitania Supplément 10), Bordeaux-Paris 2001
- BALMELLE - BRUN 2005 C. BALMELLE - J.-P. BRUN, «La vigne et le vin dans la mosaïque romaine et Byzantine», *MGR* IX, 2, σ. 899-921
- BALTY 1969-1 J. BALTY (ed.), *Apamée de Syrie. Bilan des recherches archéologiques 1965-1968*, Actes du colloque tenu à Bruxelles les 29 et 30 avril 1969 (Fouilles d'Apamée de Syrie. Miscellanea. Fasc. 6), Bruxelles 1969
- BALTY 1969-2 J. BALTY, «L'édifice dit aux triclinos», στο BALTY 1969-1, σ. 105-116, pl. XXXIX-XLVI
- BALTY 1973 J. BALTY, «Mosaïque de Gê et des saisons à Apamée», *Syria* 50 (1973) σ. 311-347
- BALTY 1984-1 J. BALTY (ed.), *Apamée de Syrie. Bilan des recherches archéologiques 1973-1979, Aspects de l'architecture domestique d'Apamée*, Actes du colloque tenu à Bruxelles les 29, 30 et 31 mai 1980 (Fouilles d'Apamée de Syrie. Miscellanea. Fasc. 13), Bruxelles 1984
- BALTY 1984-2 J. BALTY, «La maison aux consoles», στο BALTY 1984-1, σ. 19-57

- BALTY 1997 J. BALTY, «Mosaïque et architecture domestique dans l'Apamée des Ve et VIe siècles», στο ISAGER - POULSEN 1997, σ. 84-110, pl. V-VII
- BALTY 2004 J. BALTY, «L'opus sectile pariétal de la Maison aux Consoles d'Apamée», *MusSect* 1 (2004) σ. 159-184
- BALTY 2009 J. BALTY, «Une mosaïque des Trois Grâces à Shahba-Philippopolis», *Mon Piot* 88 (2009) σ. 93-114
- BARATTE 1992 F. BARATTE, «Vaisselle d'argent, souvenirs littéraires et manières de table: l'exemple des cuillers de Lampsaque», *CA* 40 (1992) 5-20
- BARATTE 2001 F. BARATTE, «Culture et images dans le domaine privé à la fin de l'Antiquité: du rêve à la réalité?», *AnTard* 9 (2001) σ. 275-283
- BARDILL 1997 J. BARDILL, «The Palace of Lausus and Nearby Monuments in Constantinople: A Topographical Study», *AJA* 101.1 (1997) σ. 67-95
- BAR-IS* *British Archaeological Reports, International Series*
- BARTMAN 1994 E. BARTMAN, «Sculptural Collecting and Display in the Private Realm», στο GAZDA 1994, σ. 71-88, fig. 3-1 - 3-17
- BASLER 1993 D. BASLER, *Spätantike und frühchristliche Architektur in Bosnien und der Herzegowina*, R. Pillinger - A. Pülz -H. Vettters (Hrsg.), Wien 1993
- BASSETT 2004 S. BASSETT, *The Urban Image of Late Antique Constantinople*, Cambridge 2004
- BAUER - WITSCHERL 2007 F. A. BAUER - CH. WITSCHERL (Hrsg.), *Statuen in der Spätantike* (Studien und Perspektiven 23), Wiesbaden 2007
- BBTT* *Belfast Byzantine Texts and Translations*
- BCH* *Bulletin de Correspondance Hellénique*
- BERGMANN 2007 M. BERGMANN, «Die kaiserzeitlichen Porträts der Villa von Chiragan: Spätantike Sammlung oder gewachsenes Ensemble?», στο BAUER - WITSCHERL 2007, σ. 323-339, Taf. 88-103

- BERRY 1997 J. BERRY, «Household artefacts: towards a re-interpretation of Roman domestic space», στο LAURENCE - WALLACE-HADRILL 1997, σ. 183-195
- BERTHOLD 1973 H. BERTHOLD, *Makarios/Symeon Reden und Briefe. Die Sammlung I des Vaticanus graecus 694 (B)*, vol. I-II, (GCS) Berlin 1973
- BITRAKOVA GROZANOVA 1986 V. BITRAKOVA GROZANOVA, «Sur un thème se trouvant dans les mosaïques paléochrétiennes de la République Socialiste de Macédoine (sic)», *Corsi* 33 (1986) σ. 121-134
- BLÁSQUEZ MARTÍNEZ κ.ά. 1986 J. M. BLÁSQUEZ MARTÍNEZ, G. LÓPEZ MONTEAGUDO, M. L. NEIRA JIMENEZ y M. P. SAN NICOLAS PEDRAZ, «La mitología en los mosaicos Hispano-romanos», *AEspA* 59 (1986) σ. 101-161
- BLÁSQUEZ MARTÍNEZ - LÓPEZ MONTEAGUDO 1986 J. M. BLÁSQUEZ MARTÍNEZ, G. LÓPEZ MONTEAGUDO, «Mosaicos de Asia Menor», *AEspA* 59 (1986) σ. 233-252
- BOLLMANN 1998 B. BOLLMANN, *Römische Vereinshäuser. Untersuchungen zu den Scholae der römischen Berufs-, Kult- und Augustalen-Kollegien in Italien*, Mainz 1998
- BOMMELAER - GRANDJEAN 1972 J.-F. BOMMELAER - Y. GRANDJEAN, «Recherches dans le quartier Sud d'Argos», *BCH* 96.1 (1972) σ. 155-231
- BONINI 2006 P. BONINI, *La casa nella Grecia romana. Forme e funzioni dello spazio privato fra I e VI secolo* (Antenor-Quaderni 6), Roma 2006
- BONINI 2009 P. BONINI, «Le case di Patrasso e la "romanizzazione" in Grecia», *Πάτρα αποικία του Αυγούστου* 2009, σ. 121-162
- BOSPACIEVA 2003 M. BOSPACIEVA, «The Late Antiquity (sic) Building *EIPHNH* with Mosaics from Philippopolis (Plovdiv, Bulgaria)», *ABulg* 7 (2003) σ. 83-105
- BOSPACIEVA 2005 M. BOSPACIEVA, «Spätantike (frühchristliche) Denkmäler in Philippopolis (Plovdiv, Bulgarien)», *MiChA* 11 (2005) 24-55
- BOURAS 1982-1983 CH. BOURAS, «Houses in Byzantium», *ΔΧΑΕ* περ. Δ', τ. ΙΑ' (1982-1983) σ. 1-26, εκ. 1-15

- BOWDEN 2003 W. BOWDEN, *Epirus Vetus. The Archaeology of a Late Antique Province*, London 2003
- BOWDEN 2007 W. BOWDEN, «Nicopolis – The Ideology of the Late Antique City», *Νικόπολις Β΄*, σ. 135-149, fig. 1-3
- BOWDEN κ.ά 2002 W. BOWDEN, R. HODGES and K. LAKO, «Roman and late-antique Butrint: excavations and survey 2000-2001», *JRA* 15 (2002) σ. 199-229
- BOWDEN - MITCHEL 2004 W. BOWDEN and J. MITCHEL, «The Christian Topography of Butrint», στο HODGES κ.ά. 2004, σ. 104-125
- BOWDEN - MITCHEL 2007 W. BOWDEN and J. MITCHEL, «The Triconch Palace at Butrint: The Life and Death of a Late Roman Domus», στο LAVAN κ.ά. 2007, σ. 455-474
- BOWERSCOCK, BROWN, GRABAR 1999 G. W. BOWERSCOCK, P. BROWN, O. GRABAR (eds.), *Late Antiquity. A Guide to the Postclassical World*, Cambridge Mass. & London 1999
- BOWES 2008 K. BOWES, *Private Worship, Public Values, and Religious Change in Late Antiquity*, Cambridge 2008
- BOZILOVA 1987 V. BOZILOVA, «Fouilles d'un ensemble architectural à Kostinbrod», *Recherches sur la culture en Mésie et en Thrace, Bulgarie, Ier-IV^{er} siècle*, Sofia 1987, σ. 75-81
- Britannia* *Britannia*. A journal of Romano-British and kindred studies. London: Society for the Promotion of Roman Studies
- BROUSCARI 1997 E. BROUSCARI, «The Tyche of Cos on a mosaic from a Late Antique House in Cos», στο ISAGER - POULSEN 1997, σ. 65-77, pl. III
- BROUSCARI 1999 E. BROUSCARI, «Nouvelles mosaïques de Cos», *MGR* VII, σ. 51-58, pl. V, VI
- BROWN 1992 P. BROWN, *Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Cristian Empire*, Madison 1992
- BROWN 2000 P. BROWN, «The Study of Elites in Late Antiquity», *Arethusa* 33.3 (2000) σ. 321-346
- BSAS British School at Athens Studies

- BsocBiblReinach* *Bulletin de Liaison de la Société des Amis de la Bibliothèque Salomon-Reinach*, Lyon
- BullAIEMA* *Bulletin de l'Association Internationale pour l'Étude de la Mosaïque Antique*
- BULLO 2003 S. BULLO, «Gli ambienti di rappresentanza», στο BULLO - GHEDINI 2003, I, σ. 71-104
- BULLO - GHEDINI 2003 S. BULLO - F. GHEDINI (ed.), *Amplissimae atque ornatissimae domus. L'edilizia residenziale nelle città della Tunisia romana, I-II* (Antenor Quaderni 2), Roma 2003
- ByzSlav* *Byzantinoslavica. Revue internationale des études byzantines*, Praha
- CAMP 1989 J. MCK. CAMP, «The Philosophical Schools of Roman Athens», *The Greek Renaissance in the Roman Empire, Papers from the Tenth British Museum Classical Colloquium*, S. Walker and A. Cameron (eds.), University of London 1989, σ. 50-55, pl. 8-12
- CAMP 1990 J. MCK. CAMP II, *The Athenian Agora. A Guide to the Excavation and Museum*, Athens 1990⁴
- CANTINO WATAGHIN 2010 G. CANTINO WATAGHIN, «Le lieux de lecture. Le biblioteche nella tarda antichità: l'apporto dell'archeologia», *AntTard* 18 (2010) σ. 21-62
- CANUTI 1990 G. CANUTI, «Le quattro stagioni nei mosaici cristiani tardoantichi del vicino oriente», *MGR* VI, σ. 301-307
- CARRIÉ 2010 J.-P. CARRIÉ, «Les lieux des lettres dans les villae occidentales de l'Antiquité Tardive», *AntTard* 18 (2010) σ. 63-74
- CASTRÉN 1999 P. CASTRÉN, «Paganism and Christianity in Athens and Vicinity during the Fourth to Sixth Centuries A.D.», στο G. P. Brogiolo and B. Ward-Perkins (eds.), *The Idea and the Ideal of the Town between Late Antiquity and the Early Middle Ages* (The Transformation of the Roman World 4), Leiden-Boston-Köln 1999, σ. 211-223
- CCSG* *Corpus Christianorum, Series Graeca*
- CFHB* *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*

- CHAVARRÍA ARNAU 2006 A. CHAVARRÍA ARNAU, «Villas en *Hispania* durante la antigüedad tardía», στο CHAVARRÍA κ.ά. 2006, σ. 17-35
- CHAVARRÍA κ.ά. 2006 A. CHAVARRÍA, J. ARCE y G. P. BROGIOLO (ed.), *Villas Tardoantiguas en el Mediterráneo Occidental* (Anejos de *AEspA* XXXIX), Madrid 2006
- CIOBANU 2005 R. CIOBANU, «Άνεμος et *Animus*. L'íconographie des vents sur une mosaïque d'Apulum», *MGR* IX.2, σ. 951-957
- CONDURACHI 1975 E. CONDURACHI, «Quelques maisons byzantines des villes pontiques», στο G. Robertson and G. Henderson (eds.), *Studies in Memory of David Talbot Rice*, Edinburg 1975, σ. 171-183
- CONDURACHI 1982 E. CONDURACHI, «Tradition et innovation dans l'architecture byzantine du Pont-Euxin», στο L. Hadermann-Misguich - G. Raepsaet (eds.), *Rayonnement grec. Hommages à Charles Delvoye*, Bruxelles 1982, σ. 341-354, pl. XXXVI
- Corsi* *Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina*
- COSH 2001 S. R. COSH, «Seasonal Dining Rooms in Romano-British Houses», *Britannia* 32 (2001) σ. 219-242, pl. VII, VIII
- CRAI* *Comptes rendus des séances de l'année de l'Académie des inscriptions et belles-lettres*
- CREMOSNIK 1984 I. CREMOSNIK, *Mozaici I zidno slikarstvo rimskog doba u Bosni I Hercegovini*, 1984, σ. 211-219 (περίληψη στα γερμανικά)
- CUNNINGHAM - ALLEN 1998-1 M. B. CUNNINGHAM and P. ALLEN, «Introduction», στο CUNNINGHAM - ALLEN 1998-2, σ. 1-20
- CUNNINGHAM - ALLEN 1998-2 M. B. CUNNINGHAM and P. ALLEN (eds.), *Preacher and Audience. Studies in Early Christian and Byzantine Homiletics* (A New History of the Sermon vol. 1), Leiden-Boston-Köln 1998
- CURCIC 2000 S. CURCIC, *Some Observations and Questions Regarding Early Christian Architecture in Thessaloniki*, Θεσσαλονίκη 2000

- CVETKOVIC TOMASEVIC 1984 G. CVETKOVIC TOMASEVIC, «Les mosaïques paléobyzantines de pavement dans l'Illyricum oriental. Iconographie. Symbolique. Origine», *ACIAC X*, vol. I, σ. 481-511
- CVETKOVIC TOMASEVIC 1998-1999 G. CVETKOVIC TOMASEVIC, «Partie occidentale de la grande basilique et résidence épiscopale/monastère à Héraclée Lynkestis», *Saopstenja* 30-31 (1998-1999) σ. 19-35
- CVETKOVIC TOMASEVIC 2001 G. CVETKOVIC TOMASEVIC, «“Le signe énigmatique” sur une mosaïque paléochrétienne n'était-il pas le signe monophysite?», *MGR VIII*, σ. 387-397
- CVETKOVIC TOMASEVIC 2002 G. CVETKOVIC TOMASEVIC, *Mosaïques de pavement paléobyzantines dans le palais épiscopal à Heracléa Lyncestis* (Corpus des mosaïques paléobyzantines de pavement fasc. no.1), Beograd 2002
- DARK 2005 K. DARK, «The Archaeological Implications of Fourth- and Fifth-Century Description of Villas in the Northwest Provinces of the Roman Empire», *Historia* 54.3 (2005) σ. 331-342
- DARMON 1987 J.-P. DARMON, «Les images dans la maison romaine», *BSocBiblReinach* 5 (1987) σ. 57-67
- DASZEWSKI - MICHAELIDES 1988 W. A. DASZEWSKI - D. MICHAELIDES, *Guide to the Paphos Mosaics*, Nicosia 1988
- DATEMA 1970 C. DATEMA, *Asterius of Amasea, Homilies I-XIV*. Text, Introduction and Notes, Leiden 1970
- DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά 1989 E. DAUTERMAN MAGUIRE, H. P. MAGUIRE, and M. J. DUNCAN-FLOWERS, *Art and Holy Powers in the Early Christian House* (Illinois Byzantine Studies II), Urbana and Chicago 1989
- DAUTERMAN MAGUIRE - MAGUIRE 2007 E. DAUTERMAN MAGUIRE - H. MAGUIRE, *Other Icons. Art and Power in Byzantine Secular Culture*, Princeton and Oxford 2007
- DE BOOR 1904 C. DE BOOR, *Georgii monachi chronicon*, vol. I-II, Lipsiae 1904

- DE MATTEIS 2004 L. M. DE MATTEIS, *Mosaici di Cos. Dagli scavi delle missioni italiane e tedesche (1900-1945)* (Monografie della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente XVII), Atene 2004
- DICKMANN 1997 J.-A. DICKMANN, «The peristyle and the transformation of domestic space in Hellenistic Pompeii», στο LAURENCE - WALLACE-HADRILL 1997, σ. 121-136
- DINTCHEV 1997 V. N. DINTCHEV, *Rimskite vili v dnesnata balgarska teritorija (Roman Villas in the present-day Bulgarian Lands)*, Sofia 1997, σ. 139-148 (περίληψη στα αγγλικά)
- DINTCHEV 2008 V. DINTCHEV, «Habitations représentatives de l'Antiquité Tardive, découvertes dans la région du Bas Danube», στο SCHERRER 2008, σ. 405-416
- DJURIC 1994 S. DJURIC, «Mosaic of philosophers in an early Byzantine villa at Nerodimlje», *MGR* VI, σ. 123-134
- DOBBINS 2000 J. J. DOBBINS, «The Houses at Antioch», στο KONDOLEON 2000-1, σ. 51-61
- DOP *Dumbarton Oaks Papers*
- DOUKELLIS - MENDONI 1994 P. N. DOUKELLIS - L. G. MENDONI (eds.), *Structures rurales et sociétés antiques*, Actes du colloque de Corfou (14-16 mai 1992), Paris 1994
- DROBNER 1996 H. R. DROBNER, *Archaeologia Patristica. Die Schriften der Kirchenväter als Quellen der Archäologie und Kulturgeschichte: Gregor von Nyssa, Homilae in Ecclesiasten*, Città del Vaticano 1996
- DUNBABIN 1978 K. M. D. DUNBABIN, *The Mosaics of the Roman North Africa. Studies in Iconography and Patronage*, Oxford 1978
- DUNBABIN 1982 K. M. D. DUNBABIN, «The Victorious Charioteer on Mosaics and Related Monuments», *AJA* 86.1 (1982) σ. 65-89, pl. 5-9
- DUNBABIN 1990 K. M. D. DUNBABIN, «Ipsa deae vestigia... Footprints divine and human on Graeco-Roman monuments», *JRA* 3 (1990) σ. 85-109

- DUNBABIN 1991 K. M. D. DUNBABIN, «*Triclinium and stibadium*», στο W. J. Slater (ed.), *Dining in a Classical Context*, Ann Arbor, Mi 1991, σ. 121-148, fig. 1-36
- DUNBABIN 1996 K. M. D. DUNBABIN, «Convivial spaces: Dining and entertainment in the Roman Villa», *JRA* 9 (1996) σ. 66-80
- DUNBABIN 1999-1 K. M. D. DUNBABIN, *Mosaics of the Greek and Roman World*, Cambridge 1999
- DUNBABIN 1999-2 K. M. D. DUNBABIN, «Mosaics and their Public», *MGR* VII.2, σ. 739-745
- DUNBABIN 2003-1 K. M. D. DUNBABIN, *The Roman Banquet. Images of Conviviality*, Cambridge 2003
- DUNBABIN 2003-2 K. M. D. DUNBABIN, «The Waiting Servant in Later Roman Art», *AJPh* 124.3 (2003) σ. 443-468, fig. 1-25 (=B. K. Gold and J. F. Donahue (eds.), *Roman Dining, A special issue of AJPh*, Baltimore 2005, σ. 115-140, fig. 1-25)
- DUVAL 1984 N. DUVAL, «Les maisons d'Apamée et l'architecture "palatiale" de l'antiquité tardive», στο BALTY 1984-1, σ. 447-470
- DUVAL 1989-1990 N. DUVAL, «Mogorjelo: camp ou palais?», *Starinar* 40-41 (1989-1990) σ. 253-259
- ELLIS 1988 S. P. ELLIS, «The End of the Roman House», *AJA* 92 (1988) σ. 565-576
- ELLIS 1994 S. P. ELLIS, «Power, Architecture, and Decor: How the Late Roman Aristocrat Appeared to His Guests», στο GAZDA 1994, σ. 117-134, fig. 6-1 - 6-4
- ELLIS 1995 S. P. ELLIS, «Classical Reception Rooms in Romano-British Houses», *Britannia* 26 (1995) σ. 163-178, pl. I
- ELLIS 1997 S. P. ELLIS, «Late Antique Houses in Asia Minor», στο ISAGER - POULSEN 1997, σ. 38-50
- ELLIS 2002 S. P. ELLIS, *Roman Housing*, London 2002²
- ELLIS 2004 S. ELLIS, «Early Byzantine Housing», στο K. Dark (ed.), *Secular Buildings and the Archaeology of Everyday Life in the Byzantine Empire*, Oxford 2004, σ. 37-52

- ELLIS 2007 S. ELLIS, «Late Antique Housing and the Uses of Residential Buildings: An Overview», στο LAVAN κ.ά. 2007, σ. 1-22
- ENSOLI 2000 S. ENSOLI, «I santuari di Iside e Serapide a Roma e la resistenza pagana in età tardoantica», *Aurea Roma* 2000, σ. 267-287
- ETF *Espacio, Tiempo y Forma, Historia antigua. Revista de la Facultad de geografía y historia, Universidad nacional de educación a distancia, Madrid*
- FALZONE 2007 S. FALZONE, *Ornata aedificia. Pitture parietali dalle case ostiensi*, Roma 2007
- FARRAR 2011 L. FARRAR, *Ancient Roman Gardens*, Gloucestershire 2011 (αναθ. έκδ.)
- FEISSEL 1973 D. FEISSEL, *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au Ve siècle (BCH Supplément 8)*, Paris 1983
- FelRav *Felix Ravenna*
- FIDANOVSKI 1993 S. FIDANOVSKI, «Orpheus», στο D. Srejovic (ed.), *Roman Imperial Towns and Palaces in Serbia*, Belgrade 1993, σ. 273 αρ. 95
- FOERSTER 1963 R. FOERSTER, *Libanii opera*, vol. I-XII, Hildesheim 1963 (ανατ.)
- FOWDEN 1995 G. FOWDEN, «Late Roman Achaëa: Identity and Defence», *JRA* 8 (1995) σ. 549-567
- FRANCIS 2002 J. FRANCIS, «The Three Graces: Composition and Meaning in a Roman Context», *GR* 49.2 (2002) σ. 180-198
- FRANTZ 1965 A. FRANTZ, «From Paganism to Christianity in the Temples of Athens», *DOP* 19 (1965) σ. 187-205, fig. 1-22
- FRANTZ 1988 A. FRANTZ, *Late Antiquity: A.D. 267-700, The Athenian Agora XXIV*, Princeton, New Jersey 1988
- GADDIS 2005 M. GADDIS, *There Is No Crime for Those Who Have Christ. Religious Violence in the Christian Roman Empire* (Transformation of the Classical Heritage 39), Berkeley-Los Angeles-London 2005
- GALOR - WALISZEWSKI 2007 K. GALOR - T. WALISZEWSKI (eds.), *From Antioch to Alexandria. Recent Studies in Domestic Architecture*, Warsaw 2007

- GARDNER - WIEDERMANN 1991 J. F. GARDNER and T. WIEDERMANN, *The Roman Household. A Sourcebook*, London and New York 1991
- GAZDA 1994 E. K. GAZDA (ed.), *Roman Art in the Private Sphere. New Perspectives on the Architecture and Decor of the Domus, Villa, and Insula*, Ann Arbor 1991 (1994, paperback edition)
- GCS *Die griechischen christlichen Schriftsteller*
- GEBHARDT 1967 E. GEBHARDT, στο JAEGER, LANGERBECK 1967, σ. 245-270
- GERASIMOVSKA 1996 D. GERASIMOVSKA, *Antique houses in Macedonia*, Skopje 1996, σ. 169-172 (στη διάλεκτο των Σκοπίων, με περίληψη στα αγγλικά)
- GILKES κ.ά. 2007 O. GILKES, A. CROWSON, K. FRANCIS, Y. CEROVA and K. LAKO, «Nicopolis and Butrint: The triconch palace and a possible model for late-antique housing in Epirot cities», *Νικόπολις Β'*, σ. 219-230, fig. 1-9
- GILKES - LAKO 2004 O. GILKES - K. LAKO, «Excavations at the Triconch Palace», στο HODGES κ.ά. 2004, σ. 151-175
- GINOUVÈS κ.ά. 1985 R. GINOUVÈS, R. MARTIN, F. COARELLI, J. COULTON, P. GROS, A.-M. GUIMIER-SORBETS, V. HADJIMICHALI, C. KRAUSE, *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine, t. I. Matériaux, techniques de construction, techniques et formes du décor* (Publications de l'École française de Rome, 84), Rome 1985
- GOLDMAN 1933 H. GOLDMAN, «Excavations at Stobi in Yugoslavia», *AJA* 37.2 (1933) σ. 297-301
- GORCE 1962 D. GORCE, *Vie de Sainte Mélanie*, Texte grec, introduction, traduction et notes (SC 90), Paris 1962
- GOUNARIS - VELENIS 1998 G. GOUNARIS - G. VELENIS, «Casa paleocristiana di Philippi», *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christiane III*, Città del Vaticano-Split 1998, σ. 355-366
- GR *Greece and Rome*, The Classical Association, Oxford

- GRECO 2010
E. GRECO, *Topografia di Atene. Sviluppo urbano e monumenti dalle origini al III secolo d.C., t. 1: Acropoli-Areopago-Tra Acropoli e Pnice* (Studi di Archeologia e di Topografia di Atene e dell'Attica 1), Atene-Paestum 2010
- GRÉGOIRE, KUGENER 1930
H. GRÉGOIRE, M.-A. KUGENER, *Marc le diacre, Vie de Porphyre évêque de Gaza*. Texte établi, traduit et commenté, Paris 1930
- GREGORY 1985
T. E. GREGORY, «An Early Byzantine Complex at Akra Sophia near Corinth», *Hesperia* 54.4 (1985) 411-428, pl. 106-111
- GRÜNBART κ.ά. 2007
M. GRÜNBART, E. KISLINGER, A. MUTHESIUS, D. CH. STATHAKOPOULOS (eds.), *Material Culture and Well-Being in Byzantium (400-1453)*, Proceedings of the International Conference (Cambridge, 8-10 September 2001) (Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse Denkschriften, 356. Bd., Veröffentlichungen zur Byzanzforschung Band XI), Wien 2007
- GUBERTI BASSETT 2000
S. GUBERTI BASSETT, «“Excellent Offerings”: The Lausos Collection in Constantinople», *ABull* 82 (2000) σ. 6-25
- GUIDOBALDI 2000
F. GUIDOBALDI, «La lussuosa aula presso Porta Marina a Ostia», *Aurea Roma* 2000, σ. 251-262
- GUIDONI GUIDI 1983
G. GUIDONI GUIDI, «La rappresentazione dello Zodiaco sui mosaici pavimentali del Vicino Oriente», *MGR* III, σ. 253-262
- HABAS (RUBIN) 2001
E. HABAS (RUBIN), «The Dedication of Polycharmos from Stobi: Problems of Dating and Interpretation», *JQR* 92.1/2 (2001) σ. 41-88
- HACHLILI 2009
R. HACHILI, *Ancient Mosaic Pavements: Themes, Issues, and Trends*, Leiden-Boston 2009
- HANNESTAD 1994
N. HANNESTAD, *Tradition in Late Antique Sculpture. Conservation-Modernization-Production* (Acta Jutlandica LXIX:2, Humanities Series 69), Aarhus 1994

- HANNESTAD 2006 N. HANNESTAD, «Skulpturenausstattung spätantiker Herrschaftschäftshäuser», A. Demandt - J. Engemann (Hrsg.), *Konstantin der Grosse. Geschichte-Archäologie-Rezeption*, Internationales Kolloquium vom 10.-15. Oktober 2005 an der Universität Trier, Trier 2006, σ. 195-207
- HANNESTAD 2007 N. HANNESTAD, «Late Antique Mythological Sculpture –In Search of a Chronology», στο BAUER - WITSCHERL 2007, σ. 273-305, Taf. 75-81
- HATTERSLEY-SMITH 1996 K. M. HATTERSLEY-SMITH, *Byzantine Public Architecture between the Fourth and Early Eleventh Centuries AD, with special Reference to the Towns of Byzantine Macedonia* (Μακεδονική Βιβλιοθήκη αρ. 83), Thessaloniki 1996
- HEIL 1967 G. HEIL, στο JAEGER, LANGERBECK 1967, σ. 28-68
- HEMANS 1986 F. HEMANS, *Late antique Residences at Stobi, Yugoslavia*, Boston 1986 (διδ. διατριβή)
- HENNING 1987 J. HENNING, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u. Z.* (Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 42), Berlin 1987
- Hesperia* *Hesperia*. The Journal of the American School of Classical Studies in Athens
- HIRSCHFELD 1999 Y. HIRSCHFELD, «Habitat», στο BOWERSCOCK, BROWN, GRABAR 1999, σ. 258-272
- Historia* *Historia*. Zeitschrift für Alte Geschichte, Stuttgart
- HODGES κ.ά. 2004 R. HODGES, W. BOWDEN and K. LAKO, *Byzantine Butrint: Excavations and Surveys 1994-99*, Oxford 2004
- HOLL 1964 K. HOLL, *Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte*, vol. II, Darmstadt 1964 (ανατ.)

- HUSKINSON 2005 J. HUSKINSON, «Rivers of Roman Antioch», στο STAFFORD - HERRIN 2005, σ. 247-264
- HUSSON 1983 G. HUSSON, *Le vocabulaire de la maison privée en Égypte d'après les papyrus grecs*, Paris 1983
- ICCM VII Actes du VIIème Conférence du Comité International pour la Conservation des Mosaïques, *Les mosaïques: Conserver pour présenter?*, Arles – Saint-Romain-en-Gaule (22-28 Novembre 1999), Arles 2003
- IBRAHIM κ.ά. 1976 L. IBRAHIM, R. SCRANTON and R. BRILL, *Kenchreai, Eastern Port of Corinth II. The Panels of Opus Sectile in Glass*, Leiden 1976
- INGLEBERT 2012 H. INGLEBERT, «Introduction: Late Antique Conceptions of Late Antiquity», στο S. F. Johnson (ed.), *The Oxford Handbook of Late Antiquity*, Oxford - New York 2012, σ. 3-28
- ISAGER 1997 S. ISAGER, «The late Roman villa in Halikarnassos: the Inscriptions», στο ISAGER - POULSEN 1997, σ. 24-29
- ISAGER - POULSEN 1997 S. ISAGER and B. POULSEN, *Patron and Pavements in Late Antiquity (Halicarnassian Studies II)* Odense 1997
- JAEGER 1962 W. JAEGER, *Gregorii Nysseni Opera* vol. V. In Inscriptiones Psalmorum, in Sextum Psalmum, in Ecclesiasten Homiliae, J. Mc Donough S. J., P. Alexander, Leiden 1962
- JAEGER, LANGERBECK 1967 W. JAEGER, H. LANGERBECK, *Gregorii Nysseni Opera* vol. IX. Sermones, Pars I, G. Heil, A. Van heck, E. Gebhardt, A. Spira, Leiden 1967
- JECS *Journal of Early Christian Studies*. Journal of the North American Patristics Society, Baltimore, Johns Hopkins University Press
- JEFFREYS - HALDON - CORMACK 2008 E. JEFFREYS - J. HALDON - R. CORMACK (eds.), *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Oxford 2008
- JHistCollect *Journal of the History of Collections*, Oxford University Press
- JÖB *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, Wien
- JQR *The Jewish Quarterly Review*

- JRA* *Journal of Roman Archaeology*. An international journal, Portsmouth (R.I)
- JRS* *The Journal of Roman Studies*. London, Society for the Promotion of Roman Studies
- JS* *Journal des savants*
- JTS* *Journal of Theological Studies*
- KABAZI MUNTASSER 2003 N. KABAZI MUNTASSER, *The Late Antique Domus in Ostia: Patterns of Diversity and Transformation*, The University of Texas at Austin 2003 (διδ. διατριβή)
- KALOPISSI-VERTI S. KALOPISSI-VERTI, «Kos tardoantica e bizantina nelle scoperte archeologiche, dal IV secolo al 1314», *Corsi* 38 (1991) σ. 235-251
- KANKELEIT 1994 A. KANKELEIT, *Kaiserzeitliche Mosaiken in Griechenland*, I-II, München 1994 (διδ. διατριβή)
- KARIVIERI 1994 A. KARIVIERI, «The “House of Proclus” on the Southern Slope of the Acropolis: A Contribution», στο P. Castrén (ed.), *Post-Herulian Athens. Aspects of Life and Culture in Athens A.D. 267-529* (Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens I), Helsinki 1994, σ. 115-139, fig. 11-33
- KAY 2001 N. M. KAY, *Ausonius: Epigrams*, Text with introduction and Commentary, London 2001
- KESSIAKOVA 1994 E. KESSIAKOVA, «Nouveaux pavements de mosaïque à Philippopolis», *MGR* IV, σ. 165-170
- KIILERICH 1998 B. KIILERICH, «The Abundance of Nature – the Wealth of Man: Reflections on an Early Byzantine Seasons Mosaic from Syria», στο E. Piltz, P. Åström (eds.), *KAIROS. Studies in Art History and Literature in Honour of Professor Gunilla Åkerström-Hougen*, Jonsered 1998, σ. 22-36
- KITZINGER 1946 E. KITZINGER, «A Survey of the Early Christian Town of Stobi», *DOP* 3 (1946) σ. 81-162

- KLEINBAUER 1979 W. E. KLEINBAUER, «Theodosian Palace and House of Parthenius», K. Weitzmann (ed.), *Age of Spirituality. Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century*, Catalogue of the Exhibition at the Metropolitan Museum of Art, November 19, 1977 through February 12, 1978, The Metropolitan Museum of Art, New York 1979, σ. 362-363 αρ. 339
- KOLARIK 1982 R. E. KOLARIK, *The Floor Mosaics of Stobi and their Balkan Context*, Cambridge, Massachusetts 1982 (ιδ. διατριβή, εκτύπ. σε ζηρογραφία 1989)
- KOLARIK 1984 R. E. KOLARIK, «The Floor Mosaics of Eastern Illyricum. The Northern Regions», *ACIAC X*, vol. I, σ. 445-479
- KOLARIK 1987 R. E. KOLARIK, «Mosaics of the Early Church at Stobi», *DOP* 41 (1987) σ. 295-306
- KOLARIK 2005 R. E. KOLARIK, «Sixth-Century Bishops as Patrons of Floor Mosaics in the Balkan Peninsula», *MGR* IX.2, σ. 1255-1267
- KONDOLEON 1995 CHR. KONDOLEON, *Domestic and Divine. Roman Mosaics in the House of Dionysos*, Ithaca and London 1995
- KONDOLEON 2000-1 CHR. KONDOLEON (ed.), *Antioch: The Lost Ancient City* (κατάλογος έκθεσης), Princeton University Press and Worcester Art Museum 2000
- KONDOLEON 2000-2 CHR. KONDOLEON, «Mosaics of Antioch», στο KONDOLEON 2000-1, σ. 62-77
- KÖPSTEIN 1981 H. KÖPSTEIN, «Gebrauchsgegenstände des Alltags in archäologischen und literarischen Quellen. Eine Orientierungsversuch», *XVI. Internationaler Byzantinistenkongress*, Wien (4.-9. Oktober 1981) Akten I/1, *JÖB* 31/1 (1981) σ. 355-375
- KOUZMANOV - VALEVA 2001 G. KOUZMANOV - J. VALEVA, «Mosaique d'une salle d'audience de Ratiaria (Dacia Ripensis)», *MGR* VIII, σ. 355-368

- KOZELJ - SODINI 2011 T. KOZELJ - J.-P. SODINI, «Un nymphée dans une maison tardive de Thasos», *Marmoribus vestita. Miscellanea in onore di Federico Guidobaldi*, vol. 2 (Studi di Antichità Cristiana LXIII), Città del Vaticano 2011, σ. 797-820
- LA *Liber Annuus*. Studium Biblicum Franciscanum, Jerusalem
- LAA *Late Antique Archaeology*
- LAMPE 1961 G. W. H. LAMPE, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961
- LAMPSIDIS 1991 O. LAMPSIDIS, «Der vollständige Text der ΕΚΦΡΑΣΙΣ ΓΗΣ des Konstantinos Manasses», *JÖB* 41 (1991) σ. 189-205
- LANCHA 1997 J. LANCHA, *Mosaïque et culture dans l'Occident romain Ier-IVe s.*, Roma 1997
- LAURENCE - WALLACE-HADRILL 1997 R. LAURENCE and A. WALLACE-HADRILL (eds.), *Domestic Space in the Roman World: Pompeii and Beyond*, Portsmouth, RI 1997
- LAVAGNE 1994 H. LAVAGNE, «Les Trois Grâces et la visite de Dionysos chez Ikarios sur une mosaïque de Narbonnaise», *MGR* V.1, σ. 238-248
- LAVAN 1999 L. LAVAN, «The Residences of Late Antique Governors: A Gazetteer», *AnTard* 7 (1999) σ. 135-164
- LAVAN κ.ά. 2007 L. LAVAN, L. ÖZGENEL, A. SARANTIS (eds.), *Housing in Late Antiquity. From Palaces to Shops* (LAA 3.2), Leiden-Boston 2007
- LAVIN 1963 I. LAVIN, «The Hunting Mosaics of Antioch and their Sources. A Study of Compositional Principles in the Development of Early Mediaeval Style», *DOP* 17 (1963) σ. 179-286, fig. 1-139
- LAZAR 2008 I. LAZAR, «The Interior Decoration of the Roman Houses in Celeia», στο SCHERRER 2008, σ. 53-73
- LAZZARINI 2007 L. LAZZARINI, *Poikiloi lithoi, versicolores maculae: I marmi colorati della Greccia antica. Storia, uso, diffusione, cave, geologia, caratterizzazione scientifica, archeometria, deterioramento* (Marmora 2, 2006, Supplemento 1), Pisa - Roma 2007

- LEADER-NEWBY 2004 R. E. LEADER-NEWBY, *Silver and Society in Late Antiquity. Functions and Meanings of Silver Plate in the Fourth to Seventh Centuries*, Aldershot 2004
- LEADER-NEWBY 2005 R. LEADER-NEWBY, «Personifications and *paideia* in Late Antique mosaics from the Greek East», στο STAFFORD - HERRIN 2005, σ. 231-246
- LESLIE SHEAR 1939 T. LESLIE SHEAR, «The Campaign of 1938», *Hesperia* 8 (1939) σ. 201-246
- LESLIE SHEAR JR 1971 T. LESLIE SHEAR JR., «The Athenian Agora: Excavations of 1970», *Hesperia* 40 (1971) σ. 241-279, pl. 45-59
- LESLIE SHEAR JR 1973 T. LESLIE SHEAR JR., «The Athenian Agora: Excavations of 1971», *Hesperia* 42 (1973) σ. 121-179, pl. 25-39
- LEVI 1947 D. LEVI, *Antioch Mosaic Pavements*, vol. I-II, Princeton 1947
- LIND HANSEN 1997 S. LIND HANSEN, «The embellishment of Late-antique *domus* in Ostia and Rome», στο ISAGER - POULSEN 1997, σ. 111-124, pl. VIII, IX
- LING 1983 R. LING, «The Seasons in Romano-British Mosaic Pavements», *Britannia* 14 (1983) σ. 13-22
- LING 1998 R. LING, *Ancient Mosaics*, London 1998
- Litterae* *Litterae*. Cuadernos sobre Cultura Escrita, Univ. Carlos III, Madrid
- LÓPEZ MONTEAGUDO 1997 G. LÓPEZ MONTEAGUDO, «Personificaciones alegóricas en mosaicos del Oriente y de Hispania: La representación de conceptos abstractos», στο J. M. Blázquez (ed.), *La tradición en la Antigüedad Tardía* (Antigüedad y cristianismo 14), Murcia 1997, σ. 335-361
- LÓPEZ MONTEAGUDO 2001 G. LÓPEZ MONTEAGUDO, «Texto literario e imagen en la Antigüedad Clásica», *Litterae* 1 (2001) σ. 63-117
- LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ 1994 G. LÓPEZ MONTEAGUDO, M. P. SAN NICOLAS PEDRAZ, «Reflejos de la vida intelectual en la musivaria romana», *ETF* 7 (1994) σ. 249-308

- MACMULLEN 1989 R. MACMULLEN, «The Preacher's Audience (AD 350-400)», *JTS* 40 (1989) σ. 503-51
- MAGDALINO 1984 P. MAGDALINO, «The Bath of Leo the Wise», A. Moffat (ed.), *Maistor. Classical, Byzantine and Renaissance Studies for Robert Browning* (Byzantina Australiensia 5), Canberra 1984, σ. 225-240
- MAGDALINO 1987 P. MAGDALINO, «The Literary Perception of Everyday Life in Byzantium. Some General Considerations and the Case of John Apokaukos», *ByzSlav* 48 (1987) σ. 38-48
- MAGDALINO 1988 P. MAGDALINO, «The Bath of Leo the Wise and the "Macedonian Renaissance" Revisited: Topography, Iconography, Ceremonial, Ideology», *DOP* 42 (1988) σ. 97-118
- MAGDALINO 1997 P. MAGDALINO, «In Search of the Byzantine Courtier: Leo Choirosphaktes and Constantine Manasses», H. Maguire (ed.), *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, Washington 1997, σ. 141-165
- MAGUIRE 1974 H. MAGUIRE, «Truth and Convention in Byzantine Descriptions of Works of Art», *DOP* 28 (1974) σ. 111-140, fig. 1-27
- MAGUIRE 1987 H. MAGUIRE, *Earth and Ocean. The Terrestrial World in Early Byzantine Art*, University Park and London 1987
- MAGUIRE 1995 H. MAGUIRE, «Magic and the Christian Image», στο H. Maguire (ed.), *Byzantine Magic*, Washington, D.C. 1995, σ. 51-71
- MAGUIRE 1999 H. MAGUIRE, «The Good Life», στο BOWERSCOCK, BROWN, GRABAR 1999, σ. 238-257, fig. 1-43
- MAGUIRE 2005 H. MAGUIRE, «"A Fruit Store and an Aviary": Images of Food in House, Palace, and Church», στο Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή (επιστ. επιμ.), *Βυζαντινών διατροφή και μαγειρείαι*, Πρακτικά Ημερίδας «Περί της διατροφής στο Βυζάντιο», Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού (4 Νοεμβρίου 2001), Αθήνα 2005, σ. 133-146

- MAGUIRE 2008 H. MAGUIRE, «Art and Text», στο JEFFREYS - HALDON - CORMACK 2008, σ. 721-730
- MAIOLI 1987 M. G. MAIOLI, «L'edilizia privata tardoantica in Romagna: appunti sulla pavimentazione musiva», *Corsi* 34 (1987) σ. 209-251
- MALEK 2005 A.-A. MALEK, «Entre jardin et mosaïque. La verticalité et le merveilleux dans la vie quotidienne», *MGR* IX, 2, σ. 1335-1346
- MANGO 1972 C. MANGO, *The Art of the Byzantine Empire 312-1453. Sources and Documents*, Englewood Cliffs 1972¹
- MANGO 1984 C. MANGO, «Byzantine Literature as a Distorting Mirror», *Byzantium and its Image. History and Culture of the Byzantine Empire and its Heritage (Variorum Reprints)*, London 1984, σ. 3-18
- MANGO 1991 C. MANGO, «The Palace of Marina, the poet Palladas and the Bath of Leo VI», *Ευφρόσυνον. Αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη*, τ. 1 (Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου 46), Αθήνα 2001, σ. 321-330, πίν. 163
- MANGO κ.ά. 1992 C. MANGO, M. VICKERS and E. D. FRANCIS, «The Palace of Lausus at Constantinople and its Collection of Ancient Statues», *JHistCollect* 4.1 (1992) σ. 89-98
- MANO-ZISSI 1960/61 D. MANO-ZISSI, «Stukatura u Stobima (Les ornements en stuc à Stobi)», *ZborNMuz* 3 (1960/61) σ. 101-107 (στα σερβικά με γαλλική περίληψη), fig. 1-10
- MANO-ZISSI 1973 D. MANO-ZISSI, «Stratigraphic Problems and the Urban Development of Stobi», *STOBI* I, σ. 185-232
- MARZOLFF 1984 P. MARZOLFF, «Das frühchristliche Demetrias», *ACIAC* X, vol. II, σ. 293-309
- MATTHEWS 2000 J. MATTHEWS, «The Roman Empire and the Proliferation of Elites», *Arethusa* 33.3 (2000) σ. 429-446
- MAUSKOPF DELIYANNIS 2004 D. MAUSKOPF DELIYANNIS, *Agnellus of Ravenna. The Book of Pontiffs of the Church of Ravenna* (Medieval texts in translation), The Catholic University of America Press 2004

- MAUSKOPF DELIYANNIS 2010 D. MAUSKOPF DELIYANNIS, *Ravenna in Late Antiquity*, New York 2010
- MAYER 1998 W. MAYER, «John Chrysostom: Extraordinary Preacher, Ordinary Audience», στο CUNNINGHAM - ALLEN 1998-2, σ. 105-137
- MAYER 2010 W. MAYER, «Homiletics», στο S. Ashbrook Harvey, D. G. Hunter (eds.), *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*, Oxford 2010, σ. 565-583
- MCKENZIE 2007 J. MCKENZIE, *The architecture of Alexandria and Egypt c. 300 BC to AD 700*, New Haven and London 2007
- MENTZOU-MEIMARIS 1998 K. MENTZOU-MEIMARIS, «Women Donors and Sponsors in the Eastern Part of the Empire in Late Antiquity: The Epigraphical Evidence», στο A. Ovadiah (ed.), *Hellenic and Jewish Arts. Interaction, Tradition and Renewal* (The Howard Gilman International Conferences I), Jerusalem 1998, σ. 171-184
- MEREDITH 1998 A. MEREDITH, S.J., «The Three Cappadocians on Beneficence: A Key to Their Audience», στο CUNNINGHAM - ALLEN 1998-2, σ. 89-104
- MEZQUÍRIS IRUJO - UNZU URMENETA 2005 M. A. MEZQUÍRIS IRUJO - M. UNZU URMENETA, «Los mosaicos de la villa romana de Arellano (Navarra-España). Un programa iconográfico sobre el mito de Cibele y Atis», *MGR IX.2*, σ. 987-999
- MGR III *III Colloquio internazionale sul mosaico antico*, Ravenna 6-10 Settembre 1980, R. Farioli Campanati (ed.), Ravenna 1983
- MGR IV *La Mosaique Gréco-Romaine IV*, IVe Colloque International pour l'Étude de la Mosaique Antique, Trèves 8-14 août 1984, Actes édités par J.-P. Darmon et A. Rebourg (Supplément au BullAIEMA), Paris 1994
- MGR V.1,2 *Fifth International Colloquium on Ancient Mosaics*, held at Bath, England, September 5-12, 1978, part 1-2, Ann Arbor (*JRA* suppl. Series n. 9), Mi 1994

- MGR VI *VI Coloquio Internacional sobre Mosaico Antiguo*, Palencia-Mérida Octubre 1990, Guadalajara 1994
- MGR VII.1,2 *La Mosaïque Gréco-Romaine VII*, Actes du VIIème Colloque International pour l'Étude de la Mosaïque Antique, Tunis 3-7 Octobre 1994, 1-2, édité par M. Ennaïfer et A. Rebourg, Tunis 1999
- MGR VIII.1,2 *La Mosaïque Gréco-Romaine VIII*, Actes du VIIIème Colloque International pour l'Étude de la Mosaïque Antique et Médiévale, Lausanne (Suisse): 6-11 octobre 1997, I-II, édité par D. Paunier et Ch. Schmidt, Lausanne 2001
- MGR IX.1,2 *La Mosaïque Gréco-Romaine IX*, Actes du IXe Colloque International pour l'Étude de la Mosaïque Antique et Médiévale organisé à Rome, 5-10 novembre 2001, 1-2, édité par H. Morlier (Collection de l'École Française de Rome – 352), Rome 2005
- MiChA *Mitteilungen zur christlichen Archäologie*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien
- MIELSCH 2008 H. MIELSCH, «Stilleben zwischen Naturstudie und Speisekarte», στο VÖSSING 2008, σ. 27-35, Abb. 1-16
- MIKULCIC 1981 I. MIKULCIC, «Some New Factors in the History of Stobi», *STOBI* III, σ. 215-227
- MIKULCIC 1982 I. MIKULCIC, «Der Untergang der Paläste im spätantiken Stobi, Nordmakedonien», στο D. Papenfuss und V. M. Strocka (Hrsg.), *Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum von Archäologen, Vor- und Frühgeschichtern*, Tagungsbeiträge eines Symposiums der Alexander von Humboldt-Stiftung Bonn-Bad Godesberg veranstaltet vom 25.-30. November 1979 in Berlin, Mainz am Rhein 1982, 535-544
- MIKULCIC 2002 I. MIKULCIC, *Spätantike und frühbyzantinische Befestigungen in Nordmakedonien. Städte-Vici-Refugien-Kastelle* (Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 54), München 2002

- MILLER 2000 M. C. MILLER, *The Bishop's Palace. Architecture and Authority in Medieval Italy*, New York 2000
- MILOSEVIC 2008 G. MILOSEVIC, «Domus and Villae urbanae in Serbia», στο SCHERRER 2008, σ. 367-385
- MINTCHEV 2002 A. MINCHEV, «The “House of Antiope” – A Late Roman Residential House with Mosaics at Marcianopolis (Devnya, Bulgaria)», *The Roman and Late Roman City, The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*, Sofia 2002, σ. 245-254
- MonPiot* *Monuments et mémoires, Académie des inscriptions et belles-lettres, Fondation Eugène Piot*, Paris
- MORVILLEZ 1995 E. MORVILLEZ, «Les salles de réception triconques dans l'architecture domestique de l'Antiquité tardive en Occident», *Histoire de l'art* 31 (octobre 1995) σ. 15-26
- MORVILLEZ 1996 E. MORVILLEZ, «Sur les installations de lits de table en sigma dans l'architecture domestique du Haut et du Bas-Empire», *Pallas* 44 (1996) σ. 119-158
- MORVILLEZ 2004 E. MORVILLEZ, «La fontaine du seigneur Julius à Carthage», *Studiola* 2004, σ. 47-55
- MORVILLEZ 2007-1 E. MORVILLEZ, «À propos de l'architecture domestique d'Antioche, de Daphné et Séleucie», στο GALOR - WALISZEWSKI 2007, σ. 51-78
- MORVILLEZ 2007-2 E. MORVILLEZ, «Le fonctionnement de l'audience dans les grandes demeures de l'Antiquité tardive», στο J.-P. Caillet - M. Sot (eds.), *L'audience. Rituels et cadres spatiaux dans l'Antiquité et le haut Moyen Age*, [Paris] 2007, σ. 175-192
- MORVILLEZ 2008 E. MORVILLEZ, «Les sigmas-fontaines dans l'Antiquité tardive», στο VÖSSING 2008, σ. 37-53, fig. 1-14
- MÜLLER 1939 F. MÜLLER, «Der Zwangziste Brief des Gregor von Nyssa», *Hermes* 74.1 (1939) σ. 66-91
- MÜLLER-WIENER 1983 W. MÜLLER-WIENER, «Riflessioni sulle caratteristiche dei palazzi episcopali», *FelRav* 125-126 (1983) σ. 103-145

- MÜLLER-WIENER 1989 W. MÜLLER-WIENER, «Bischofsresidenzen des 4.-7. Jhs. im östlichen Mittelmeer-Raum», *Actes du XIe Congrès International d'Archéologie Chrétienne*, Lyon, Vienne, Grenoble Genève et Aoste (21-28 Septembre 1986), vol. I (Collection de l'École Française de Rome 123), Rome 1989, σ. 651-709
- MULVIN 2002 L. MULVIN, *Late Roman Villas in the Danube-Balkan Region* (BAR-IS 1064), Oxford 2002
- MULVIN 2004 L. MULVIN, «Late Roman Villa Plans: the Danube-Balkan Region», στο W. Bowden, L. Lavan, C. Machado (eds.), *Recent Research on the Late Antique Countryside* (LAA vol. 3), Leiden-Boston 2004, σ. 377-410
- MusSect* *Musiva e Sectilia. An International Journal for the Study of Ancient Pavements and Wall Revetments in their Decorative and Architectural Context*
- MUTHESIUS 2007 A. MUTHESIUS, «Introduction. Studies on Material Culture-Some General Considerations», στο GRÜNBART κ.ά. 2007, σ. 21-38
- NICOLAOU 1996 I. NICOLAOU, «The Transition from Paganism to Christianity as revealed in the Mosaic Inscriptions of Cyprus», στο J. Herrin, M. Mullet, C. Otten-Froux (eds.), *Mosaic-Festschrift for A.H.S. Megaw* (BSAS 8), Athens 1996, σ. 13-17
- NILSSON 2005 I. NILSSON, «Narrating Images in Byzantine Literature: The Ekphraseis of Konstantinos Manasses», *JÖB* 55 (2005) σ. 121-146
- NILSSON 2011 I. NILSSON, «Constantine Manasses, Odysseus, and the Cyclops: On Byzantine Appreciation of Pagan Art in the Twelfth Century», στο V. Vavřínek, P. Odorico, V. Drbal (eds.), *Ekphrasis: La représentation des monuments dans les littératures byzantine et byzantino-slaves. Réalités et imaginaires*, *ByzSlav* 69.3, Supplementum, 2011, σ. 123-136
- NOTERMANS 2001 A. NOTERMANS, «Speaking Mosaics», *MGR* VIII.2, σ. 459-464

- NOVELLO 2007 M. NOVELLO, *Scelte tematiche e committenza nelle abitazioni dell’Africa Proconsolare. I mosaici figurati*, Pisa - Roma 2007
- ODB *The Oxford Dictionary of Byzantium*, A. P. Kazhdan (ed.), vol. 1-3, New York-Oxford 1991
- OIKONOMOU-LANIADO 2003 A. OIKONOMOU-LANIADO, *Argos Paléochrétienne. Contribution à l’étude du Péloponnèse Byzantin* (BAR-IS 1173), Oxford 2003
- OLCH STERN - HADJILAZARO THIMME 2007 W. OLCH STERN, D. HADJILAZARO THIMME, *Kenchreai, Eastern Port of Corinth VI. Ivory, Bone, and Related Wood Finds*, Leiden 2007
- OLIVAR 1998 A. OLIVAR, O.S.B., «Reflections on Problems Raised by Early Christian Preaching», στο CUNNINGHAM - ALLEN 1998-2, σ. 21-32
- OPREANU 2008 C. H. OPREANU, «Houses in Towns and Small Towns in Roman Dacia», στο SCHERRER 2008, σ. 387-403
- Ostraka* *Ostraka*. Rivista di antichità, Napoli
- OVADIAH κ.ά 2004 A. OVADIAH, C. GOMEZ DE SILVA, S. MUCZNIK, «The Mosaic Pavements of Sheikh Zouède in Northern Sinai», στο S. Mucznik, A. Ovadiah, Y. Turnheim (eds.), *Art in Eretz Israel in Late Antiquity, Collectanea*, Tel Aviv University 2004, σ. 145-168
- PANAYOTOPOULOU 1998 A. PANAYOTOPOULOU, «Roman Mosaics from Sparta», στο W. G. Cavanagh and S. E. C. Walker (eds.), *Sparta in Lakonia*, Proceedings of the 19th British Museum Classical Colloquium held with the British School at Athens and King’s and University Colleges, London 6-8 December 1995 (BSAS 4), Athens 1998
- PAPAIOANNOU 2002 M. PAPAIOANNOU, *Domestic architecture of Roman Greece*, The University of British Columbia 2002

- PAPAIOANNOU 2007 M. PAPAIOANNOU, «The Roman *domus* in the Greek world», στο R. Westgate, N. Fischer, J. Whitley (eds.), *Building Communities: House, Settlement and Society in the Aegean and Beyond*, Proceedings of a Conference held at Cardiff University 17-21 April, 2001 (BSAS 15), London 2007, σ. 351-361
- PAPAPOSTOULOU 2009 I. A. PAPAPOSTOULOU, «Mosaics of Patras. A Review», *AE* 148 (2009) σ. 1-84
- PARRISH 1984 D. PARRISH, *Season Mosaics of Roman North Africa*, Roma 1984
- PARRISH 1990 D. PARRISH, «The Calendar Mosaic from Antioch: a new interpretation of its illustrations of the months», *MGR* VI, σ. 383-389
- PARRISH 2004 D. PARRISH, «Dionysos and his Circle in Mosaics of Late Antiquity», *Studiola* 2004, σ. 75-84
- PERRING 2002 D. PERRING, *The Roman House in Britain*, London and New York 2002
- PESSOA 2005 M. PESSOA, «Renouveau artistique des mosaïques romaines représentant les saisons au Portugal», *MGR* IX.2, σ. 1033-1056
- PETRIDIS 2005 P. PETRIDIS, «Un exemple d' architecture civile en Grèce: Les maisons protobyzantines de Delphes (IVe-VIIe s.)», *TM* 15 (2005) *Mélanges Jean-Pierre Sodini*, σ. 193-204
- PETRIDIS 2010 P. PETRIDIS, *La céramique protobyzantine de Delphes: Une production et son contexte (Fouilles de Delphes V)*, Athènes 2010
- PETROVA 2007 E. PETROVA, *Stobi. Guide*, Skopje 2007
- PG J.-P. MIGNE, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)*, Paris 1857-1866
- PO *Patrologia Orientalis*

- POPOVA-MOROZ 1987 V. POPOVA-MOROZ, «Christian and Pagan Art of the 4th c. in Bulgaria», V. Gjuzelev und R. Pillinger (Hrsg.), *Das Christentum in Bulgarien und auf der übrigen Balkanhalbinsel in der spätantike und im frühen Mittelalter*, II. Internationales Symposium, Haskovo (Bulgarien), 10.-13. Juni 1986 (Miscellanea Bulgarica 5), Wien 1987, σ. 261-280
- POPOVIC 2008 I. POPOVIC, «Typology and Decoration of the Roman Houses in Sirmium», στο SCHERRER 2008, σ. 349-365
- PORATH κ.ά. 2005/2006 Y. PORATH - Y. GORIN-ROSEN - J. NEGUER, «The 'Birds Mosaic' Mansion in the Suburbs of Caesarea Maritima, Israel», *MusSect 2/3* (2005/2006) σ. 171-189
- POULSEN 1997 B. POULSEN, «The city personifications in the Late "Roman Villa" in Halikarnassos», στο ISAGER - POULSEN 1997, σ. 9-29, pl. I
- POULTER 1992 A. POULTER, «The use and abuse of urbanism in the Danubian provinces during the Later Roman Empire», στο J. Rich (ed.), *The City in Late Antiquity* (Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society 3), London and New York 1992, σ. 99-135
- POULTER 2004 A. POULTER, «Cataclysm on the Lower Danube: The Destruction of a Complex Roman Landscape», στο N. Christie (ed.), *Landscapes of Change. Rural Evolutions in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Aldershot-Burlington 2004, σ. 223-253
- PRACHKOV - ATANASSOVA-PUTOUX 2003 L. PRACHKOV - Z. ATANASSOVA-PUTOUX, «Structure et état des mosaïques antiques en Bulgarie», *ICCM VII*, σ. 203-207
- PTS *Patristische Texte und Studien*
- PUGLIARA 2003 M. PUGLIARA, «L'edilizia privata romana in Africa: il contributo delle fonti letterarie», στο BULLO - GHEDINI 2003, I, σ. 261-279
- QNINBA 2005 Z. QNINBA, «Les mosaïques de la maison des Trois Grâces à Lixus (Maroc)», *MGR IX.2*, σ. 1073-1081
- RADOSEVIC 1973 Z. RADOSEVIC, «The Stobi Bibliography», *STOBI I*, σ. 233-268

- RdA*
- RIGGSBY 1997 A. M. RIGGSBY, «“Public” and “private” in Roman culture: the case of the cubiculum», *JRA* 10 (1997) σ. 36-56
- ROBERT 1971 L. ROBERT, «Les colombes d’Anastase et autres volatiles», *JS* 1971 no 2, σ. 81-105
- RODRIGUEZ OLIVA 2009 P. RODRIGUEZ OLIVA, «Zeus y Antíope. Consideraciones sobre el tema representado en un mosaico de la villa de Torre de Benagalbón (Rincón de la Victoria, Málaga)», *Baetica* 31 (2009) σ. 183-206
- ROMIZZI 2006 L. ROMIZZI, «Le ville tardo-antiche in Italia», στο CHAVARRÍA κ.ά. 2006, σ. 37-59
- ROSE 2006 M. E. ROSE, «The Trier Ceiling: Power and Status on Display in Late Antiquity», *GR* 53.1 (2006) σ. 92-109
- ROSSITER 1989 J. J. ROSSITER, «Roman villas of the Greek east and the villa in Gregory of Nyssa *Ep.* 20», *JRA* 2 (1989) σ. 101-110
- ROTHAUS 1994 R. M. ROTH AUS, «Urban space, agricultural space and villas in Late Roman Corinth», στο DOUKELLIS - MENDONI 1994, σ. 391-396
- ROUSSEAU 2010 V. ROUSSEAU, *Late Roman Wall Painting at Sardis*, University of Wisconsin-Madison 2010 (διδ. διατριβή)
- RQ*
- SALIOU 2007-1 C. SALIOU, «The Byzantine House (400-912): Rules and Representations», στο GRÜNBART κ.ά. 2007, σ. 199-205
- SALIOU 2007-2 C. SALIOU, «De la maison à la ville: Le traité de Julien d’Ascalon», στο GALOR - WALISZEWSKI 2007, σ. 169-178
- SALZMAN 1990 M. R. SALZMAN, *On Roman Time: The Codex-Calendar of 354 and the Rythms of Urban Life in Late Antiquity*, Berkeley 1990
- SALZMAN 2000 M. R. SALZMAN, «Elite Realities and Mentalités: The Making of a Western Christian Aristocracy», *Arethusa* 33.3 (2000) σ. 347-362

- SAN NICOLAS PEDRAZ 1994 M. P. SAN NICOLAS PEDRAZ, «Mosaicos y espacio en la villa romana de Fuente Alamo (Cordoba, España)», στο A. Mastino, P. Ruggeri (eds.), *L'Africa romana. Atti del X convegno di studio* (Oristano 11-13 dicembre 1992), Sassari 1994, σ. 1289-1304
- SAN NICOLAS PEDRAZ 1999 M. P. SAN NICOLAS PEDRAZ, «Leda y el cisne en la musivaria romana», *ETF* 12 (1999) σ. 347-387
- SAN NICOLAS PEDRAZ 2005 M. P. SAN NICOLAS PEDRAZ, «Sobre una particular iconografía de Leda en el mosaico hispano de Ecija», *MGR* IX.2, σ. 975-985
- SAPELLI 2000 M. SAPELLI, «La Basilica di Giunio Basso», *Aurea Roma* 2000, σ. 137-146
- SC *Sources chrétiennes*
- SCHENKL, DOWNEY 1965 H. SCHENKL, G. DOWNEY, *Themistii orationes quae supersunt*, vol. I, Lipsiae 1965
- SCHENKL κ.ά. 1971 H. SCHENKL, G. DOWNEY, A. F. NORMAN, *Themistii orationes quae supersunt*, vol. II, Leipzig 1971
- SCHERRER 2008 P. SCHERRER (Hrsg.), *DOMUS. Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen*, Akten des 3. Internationalen Symposiums über römische Städte in Noricum und Pannonien, Wien 2008
- SCHWARTZ 1965 E. SCHWARTZ, *Acta Conciliorum Oecumenicorum, Consilium Universale Chalcedonense*, II.1.3, Berolini 1965 (ανατ.)
- SCOTT 1997 S. SCOTT, «The power of images in the late-Roman house», στο LAURENCE - WALLACE-HADRILL 1997, σ. 53-67
- SEJG *Sacris erudiri*
- SESSA 2007 K. SESSA, «Christianity and the *cubiculum*: Spiritual Politics and Domestic Space in Late Antique Rome», *J ECS* 15.2 (2007) σ. 171-204
- SFAMENI 2006 C. SFAMENI, «Committenza e funzioni delle ville «residenziali» tardoantiche tra fonti archeologiche e fonti letterarie», στο CHAVARRÍA κ.ά. 2006, σ. 61-72

- SIVERTSEV 2011 A. SIVERTSEV, *Judaism and Imperial Ideology in Late Antiquity*, Cambridge 2011
- SMITH 1990 R. R. R. SMITH, «Late Roman Philosopher Portraits from Aphrodisias», *JRS* 80 (1990) σ. 127-155
- SODINI 1984 J.-P. SODINI, «L’habitat urbain en Grèce à la veille des invasions», *Villes et peuplement dans l’Illyricum protobyzantin*, Actes du colloque organisé par l’École française de Rome (Rome, 12-14 mai 1982) (Collection de l’École française de Rome 77), Rome 1984, σ. 341-397
- SODINI 1997 J. P. SODINI, «Habitat de l’ antiquité tardive (2)», *TOΠΟΙ* 7/ 2 (1997) σ. 435-577
- SODINI 2011 J.-P. SODINI, «Thasos protobyzantine», *CRAI* 2011, σ. 1161-1207
- SOKOLOVSKA 1975 V. SOKOLOVSKA, «Investigations in the House of Peristerias», *STOBI* II, σ. 123-141
- SPIRO 1978 M. SPIRO, *Critical Corpus of the Mosaic Pavements on the Greek Mainland, Fourth/Sixth Centuries, with Architectural Surveys*, New York and London 1978
- STAFFORD - HERRIN 2005 E. STAFFORD - J. HERRIN (eds.), *Personification in the Greek World. From Antiquity to Byzantium* (King’s College London Centre for Hellenic Studies Publications 7), London 2005
- STANCEVA 1987 M. STANCEVA, «Serdica au Ier-IVe s. de n. ère à la lumière de dernières recherches archéologiques», *Recherches sur la culture en Mésie et en Thrace, Bulgarie, Ier-IV^{er} siècle*, Sofia 1987, σ. 61-74
- Starinar* *Starinar*. Arheoloski institut, Beograd
- STEFANOU 2006 D. STEFANOU, *Darstellungen aus dem Epos und Drama auf kaiserzeitlichen und spätantiken Bodenmosaiken. Eine ikonographische und deutungsgeschichtliche Untersuchung* (Orbis antiquus Bd. 40), Münster 2006
- STEVENSON 1983 T. B. STEVENSON, *Miniature Decoration in the Vatican Virgil. A Study in Late Antique Iconography*, Tübingen 1983

- STILLWELL 1961 R. STILLWELL, «Houses of Antioch», *DOP* 15 (1961) σ. 45-57, fig. 1-17
- STIRLING 2005 L. M. STIRLING, *The Learned Collector. Mythological Statuettes and Classical Taste in Late Antique Gaul*, Ann Arbor 2005
- STIRLING 2007 L. M. STIRLING, «Statuary Collecting and Display in the Late Antique Villas of Gaul and Spain: A Comparative Study», στο BAUER - WITSCHERL 2007, σ. 307-321, Taf. 82-87
- STIRLING 2008 L. M. STIRLING, «Pagan Statuettes in Late Antique Corinth. Sculpture from the Panayia Domus», *Hesperia* 77 (2008) σ. 89-161
- STOBI I *Studies in the Antiquities of Stobi* I, J. Wiseman (ed.), Beograd 1973
- STOBI II *Studies in the Antiquities of Stobi* II, J. Wiseman (ed.), Beograd 1975
- STOBI III *Studies in the Antiquities of Stobi* III, B. Aleksova - J. Wiseman (eds.), Titov Veles 1981
- Studiola 2004 *Mélanges d'Antiquité Tardive. Studiola in honorem Noël Duval* (Bibliothèque de l'AntTard 5), Turnhout 2004
- STUPPERICH 1994 R. STUPPERICH, «Zur Beschreibung einer galatischen Villa im 20. Brief Gregors von Nyssa», στο E. Schwertheim (Hrsg.), *Forschungen in Galatien*, Bonn 1994, σ. 157-169
- SubsHag *Subsidia Hagiographica*
- Syria *Syria. Revue d'art oriental et d'archéologie*, Beyrouth, Institut français d'archéologie du Proche-Orient
- The Athenian Agora* *The Athenian Agora. Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens, I-XXXIV, 1953-2009*
- THÉBERT 1987 Y. THÉBERT, «Private Life and Domestic Architecture in Roman Africa», στο P. Veyne (ed.), *A History of Private Life, I. From Pagan Rome to Byzantium*, Cambridge, Massachusetts and London 1987, σ. 313-409 (=Y. THÉBERT, «Ιδιωτική ζωή και οικιακή αρχιτεκτονική στη ρωμαϊκή

- Αφρική», στο P. Veyne [επιμ.], *Ιστορία της ιδιωτικής ζωής. Από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στο τέλος της πρώτης χιλιετίας μ.Χ.*, Αθήνα 2010, σ. 293-409)
- THOMPSON 1959 H. A. THOMPSON, «Activities in the Athenian Agora: 1958», *Hesperia* 28 (1959) σ. 91-108, pl. 13-22
- THOMPSON - WYCHERLEY 1972 H. A. THOMPSON - R. E. WYCHERLEY, «The Agora of Athens. The History, Shape and Uses of an Ancient City Center», *The Athenian Agora XIV*, Princeton, New Jersey 1972
- TM *Travaux et mémoires du Centre de recherche d'histoire et civilisation byzantines*, Paris
- ΤΟΠΟΙ *ΤΟΠΟΙ. Orient-Occident*, Maison de l'Orient Méditerranéen, Lyon
- TORP 1993 H. TORP, «Thessalonique paléochrétienne. Une esquisse», στο L. Rydén, J. O. Rosenqvist (eds.), *Aspects of Late Antiquity and Early Byzantium* (Swedish Research Institute in Istanbul, Transactions 4), Stockholm 1993, σ. 113-132
- TOYNBEE 1947 J. M. C. TOYNBEE, «Roma and Constantinopolis in Late-Antique Art from 312 to 365», *JRS* 37 (1947) σ. 135-144
- TRAPP 2008 E. TRAPP, «Lexicography and Electronic Textual Resources», στο JEFFREYS - HALDON - CORMACK 2008, σ. 95-100
- TROVABENE 2005 G. TROVABENE, «Divinità e personificazioni fluviali nei pavimenti musivi tardo antichi: aspetti iconografici e variazioni semantiche», *Nis and Byzantium III*, 3-5/6/2004, Nis 2005, σ. 119-130
- TU *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, Leipzig - Berlin
- UYTTERHOEVEN 2007-1 I. UYTTERHOEVEN, «Housing in Late Antiquity: Thematic Perspectives», στο LAVAN κ.ά. 2007, σ. 25-66
- UYTTERHOEVEN 2007-2 I. UYTTERHOEVEN, «Housing in Late Antiquity: Regional Perspectives», στο LAVAN κ.ά. 2007, σ. 67-93

- VALEVA 2005 J. VALEVA, «Les sages païens dans l'iconographie de l'arbre de Jessé et leurs antécédents», *MGR* IX.2, σ. 1241-1254
- VAN HECK 1967 A. VAN HECK, στο JAEGER, LANGERBECK 1967, σ. 93-108
- VASIC 1970 M. VASIC, «Römische Villen vom Typus der Villa rustica auf jugoslavischen Boden», *Archlug* 11 (1970) σ. 45-81, Taf. I-VIII
- VChr *Vigiliae Christianae. A Review of Early Christian Life and Languages*, Leiden
- VERMEULE 2001 C. VERMEULE, «The Sculptures of Roman Syria», στο KONDOLEON 2000-1, σ. 91-102
- VERZONE 2011 P. VERZONE, *Palazzi e domus dalla Tetrarchia al VII secolo*, D. De Bernardi Ferrero (ed.), Roma 2011
- VIEILLEFON 2003 L. VIEILLEFON, *La figure d'Orphée dans l'Antiquité Tardive. Les mutations d'un mythe: du héros païen au chantre chrétien*, Paris 2003
- VITTI 2005 M. VITTI, «*Sectilia pavimenta* di Salonicco», *MGR* IX, 2, σ. 695-711
- VOLPE 2006 G. VOLPE, «*Stibadium e convivium* in una villa tardoantica (Faragola - Ascoli Satriano)», στο M. Silvestrini, V. T. Spagnuolo, G. Volpe (ed.), *Scritti in onore di Francesco Grelle*, Bari 2006, σ. 319-349
- VOLPE κ.ά. 2004 G. VOLPE, G. DE FELICE, M. TURCHIANO, «*Musiva e sectilia* in una lussuosa residenza rurale dell'Apulia tardoantica: la Villa di Faragola (Ascoli Satriano, Foggia)», *MusSect* 1 (2004) σ. 127-158
- VOLPE κ.ά. 2006 G. VOLPE, G. DE FELICE, M. TURCHIANO, «La villa tardoantica di Faragola (Ascoli Satriano) in *Apulia*», στο CHAVARRÍA κ.ά. 2006, σ. 221-251
- VOMER-GOJKOVIC 2008 M. VOMER-GOJKOVIC, «Die archäologische Hinterlassenschaft der Wohnarchitektur in Poetovio/Ptuj», στο SCHERRER 2008, σ. 217-234
- VON SPENGLER 1856 L. VON SPENGLER, *Rhetores graeci*, vol. III, Lipsiae 1856

- VÖSSING 2008
K. VÖSSING (Hrsg.), *Das römische Bankett im Spiegel der Altertumswissenschaften*, Internationales Kolloquium 5./6. Oktober 2005, Schloß Mickeln, Düsseldorf, Stuttgart 2008
- WEIS 1966
A. WEIS, «Der römische Schöpfungszyklus des 5. Jahrhunderts im Triclinium Neons zu Ravenna», στο W. N. Schumacher (Hrsg.), *Tortulae. Studien zu altchristlichen und byzantinischen Monumenten (RQ Supplementheft 30)*, 1966, σ. 300-316, Taf. 76-79
- WEITZMANN 1977
K. WEITZMANN, *Spätantike und frühchristliche Buchmalerei*, München 1977
- WINSOR LEACH 1997
E. WILSON LEACH, «Oecus on Ibycus: Investigating the Vocabulary of the Roman House», στο S. E. Bon and R. Jones (eds.), *Sequence and Space in Pompeii* (Oxbow Monograph 77), Oxford 1997, σ. 50-72
- WISEMAN 1973
J. WISEMAN, *Stobi. A guide to the excavations*, Beograd 1973
- WISEMAN 1981
J. WISEMAN, «Stobi, 1970-1977: A Review», *STOBI* III, σ. 133-146
- WITTS 2000
P. WITTS, «Mosaics and Room Function: The Evidence of Some Fourth-Century Romano-British Villas», *Britannia* 31 (2000) σ. 291-324, pl. VI-XVII
- XENIA 1990
Xenia. Recherches franco-tunisiennes sur la mosaïque de l'Afrique antique-I (Collection de l'École Française de Rome-125), Rome 1990
- ZACCARIA RUGGIU - COTTICA 2007
A. ZACCARIA RUGGIU - D. COTTICA, «Hierapolis di Frigia fra tarda antichità ed XI secolo: l'apporto dello studio degli spazi domestici nell' insula 104», *RdA* 31 (2007) σ. 139-189, tav. XXVI-XLIX
- ZARMAKOUPI 2010
M. ZARMAKOUPI, «The Architectural Design of the Peristylum-Garden in Early Roman Luxury Villas: an Architectural and Cultural History», στο S. Ladstätter - V. Scheibelreiter (Hrsg.), *Städtisches Wohnen im östlichen Mittelmeerraum, 4. Jh. V. Chr. – 1. Jh. N. Chr.*, Akten des internationalen Kolloquiums vom 24.-27. Oktober 2007 an

der Österreichischen Akademie der
Wissenschaften, Wien 2010, σ. 621-631

ZborNMuz

Zbornik Narodnog Muzeja, Beograd

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Συστηματικά παραμελημένη από την έρευνα έως πριν από ένα τέταρτο του αιώνα περίπου, η ιδιωτική κατοικία της ύστερης αρχαιότητας (4^{ος}-6^{ος} αι.)¹ έχει προσελκύσει τα τελευταία χρόνια το ενδιαφέρον μιας μεγάλης μερίδας ειδικών και έχει αναδειχθεί στις μέρες μας σε αυτόνομο αντικείμενο μελέτης². Η αναγνώριση των μεγάλων κενών που αφορούσαν την έρευνα για τον καθημερινό βίο και τα υλικά του κατάλοιπα³, η αποκάλυψη ενός εξαιρετικά μεγάλου αριθμού μνημείων διεσπαρμένων σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας⁴, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι το συγκεκριμένο θέμα προσφέρεται για μια πληθώρα διαφορετικών προσεγγίσεων⁵, οδήγησαν σε μια πρωτοφανή άνθηση της επιστημονικής παραγωγής με επίκεντρο τον ιδιωτικό χώρο της περιόδου αυτής.

Το παραπάνω γεγονός δε σημαίνει σε καμία περίπτωση, ωστόσο, ότι όλα τα ερωτήματα που άπτονται του θέματος της κατοικίας της ύστερης αρχαιότητας έχουν εξαντληθεί ούτε, πολύ περισσότερο, ότι έχουν επιλυθεί στο σύνολό τους τα επιμέρους προβλήματα που έχουν ήδη απασχολήσει την έρευνα. Ένα από τα σημαντικά πεδία που, σε γενικές γραμμές, παραμένουν ακόμη ανεξερεύνητα αφορά τον ρόλο της διακόσμησης στο εσωτερικό των κατοικιών⁶, διαπίστωση που ισχύει και στην περίπτωση των αστικών και αγροτικών επαύλεων στον γεωγραφικό χώρο της Βαλκανικής.

Αν εξαιρέσει κανείς τα εκτενή συνθετικά άρθρα του M. Vasic για τις αγροτικές επαύλεις στο έδαφος της (πρώην) Γιουγκοσλαβίας⁷ και του J.-P. Sodini για τις οικίες του ελλαδικού χώρου⁸, οι μελέτες που εμφανίστηκαν έως τη δεκαετία του 1990, ολιγάριθμες, έτσι κι αλλιώς, αφορούν μνημεία συγκεκριμένων περιοχών ή

¹ Για μια πολύ πρόσφατη συνοπτική παρουσίαση των απόψεων που αφορούν τα χρονολογικά όρια της περιόδου βλ. INGLEBERT 2012, σ. 3-4.

² Για την καθυστέρηση της επιστημονικής ενασχόλησης με το θέμα ευθύνεται καταρχήν η προκατάληψη με την οποία η παλαιότερη έρευνα είχε αντιμετωπίσει τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο –σα μια εποχή πολιτιστικής έκπτωσης σε σχέση κυρίως με την κλασική, ελληνιστική αλλά και τη ρωμαϊκή αρχαιότητα· επίσης, το γεγονός ότι το *a priori* περιορισμένο ερευνητικό ενδιαφέρον για την ύστερη αρχαιότητα επικεντρώθηκε στη μνημειακή, εκκλησιαστική, κυρίως, αρχιτεκτονική. Η εξέλιξη, ωστόσο, της αρχαιολογικής επιστημολογικής σκέψης, η οποία βαθμιαία αποδεσμεύθηκε από την αξιολόγηση των αρχαιολογικών καταλοίπων με βάση το πεπερασμένο ιστορικά κριτήριο της αισθητικής, οδήγησε σε μια δικαιότερη θεώρηση της ύστερης αρχαιότητας ως άξιας μελέτης καθ'αυτήν, προωθώντας ταυτόχρονα και μια σφαιρικότερη πρόσληψη του συνόλου των εκφάνσεων του υλικού της πολιτισμού και, ανάμεσα σε αυτές, και της αρχιτεκτονικής της κατοικίας (πρβλ. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 15).

³ ΜΑΛΤΕΖΟΥ 1989, σ. 19-20.

⁴ Μια συστηματική παρουσίαση της βιβλιογραφίας για τις οικίες της ύστερης αρχαιότητας κατά γεωγραφική περιοχή βλ. στην UYTTERHOEVEN 2007-2.

⁵ Για μια θεματική παρουσίαση της σχετικής επιστημονικής παραγωγής βλ. Η ΙΔΙΑ 2007-1.

⁶ Μια από τις ειδικότερες πτυχές του θέματος, η σημασία της οποίας έχει ήδη αναδειχθεί σε γενικές γραμμές από την έρευνα, είναι αυτή της επιδαπέδιας διακόσμησης των τρικλινίων.

⁷ VASIC 1970.

⁸ SODINI 1984.

μεμονωμένα κτήρια⁹. Οι αστικές επαύλεις των Στόβων στη σημερινή Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (στο εξής Π.Γ.Δ.Μ.) και της Αρχαίας αγοράς στην Αθήνα αποτέλεσαν το αντικείμενο των πιο διεξοδικών δημοσιεύσεων αυτού του είδους.

Αναλυτικότερα, η σπουδαιότητα του οικιστικού συνόλου των Στόβων αναδείχθηκε από τον E. Kitzinger, ο οποίος παρουσίασε πρώτος, με συνοπτικό αλλά συστηματικό τρόπο, στο άρθρο του για τη μνημειακή τοπογραφία της πόλης, τα έως τότε πορίσματα της έρευνας για το λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο, την οικία του Παρθενίου και την οικία των Ψαλμών¹⁰. Ακολούθησαν, με σημαντική χρονική απόσταση, το άρθρο της V. Sokolovska για την οικία της Περιστερίας¹¹, του I. Mikulcic για την οικία του Γναφέως¹², η διατριβή της R. E. Kolarik για τα ψηφιδωτά δάπεδα των Στόβων¹³ και η αδημοσίευτη, δυστυχώς, έως σήμερα διατριβή του F. Hemans για τις οικίες της πόλης συνολικά¹⁴.

Στις οικίες της ύστερης αρχαιότητας που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια των συστηματικών ανασκαφών τις οποίες διεξήγαγε η Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αρχαία αγορά της Αθήνας αφιερώθηκε σημαντικό τμήμα μονογραφίας της A. Frantz¹⁵. Η συγκεκριμένη μελέτη, ωστόσο, δεν αποτελεί πλήρη δημοσίευση των μνημείων.

Από τη δεκαετία του 1990 και εξής οι συνθετικές δημοσιεύσεις σχετικά με την οικιακή αρχιτεκτονική της Βαλκανικής άρχισαν να εμφανίζονται με πιο συστηματικό ρυθμό¹⁶.

⁹ Τη σχετική βιβλιογραφία συγκεντρώνουν οι MULVIN (2002, σ. 4-5) και UYTTERHOEVEN (2007-2, σ. 80-82).

¹⁰ KITZINGER 1946.

¹¹ SOKOLOVSKA 1975.

¹² MIKULCIC 1982.

¹³ KOLARIK 1982.

¹⁴ HEMANS 1986. Στο γεγονός ότι η συγκεκριμένη εργασία παρέμεινε αδημοσίευτη οφείλεται η συστηματική αναπαραγωγή από νεότερους μελετητές των ξεπερασμένων πλέον χρονολογήσεων του KITZINGER (1946) και ιδίως της KOLARIK (1982) –παρά το γεγονός, μάλιστα, ότι η δεύτερη έχει πλέον αποδεχθεί τα χρονολογικά συμπεράσματα του Hemans για το λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο, την οικία του Παρθενίου και την οικία της Περιστερίας (βλ. παρακ. σ. 493-494 σημ. 2037, σ. 500 σημ. 2071, σ. 504 σημ. 2091).

¹⁵ FRANTZ 1988, σ. 37-42, 83-90, pl. 26-43. Ας σημειωθεί ότι αρκετοί ερευνητές έχουν προβληματιστεί για το εύρος των χρήσεων των συγκεκριμένων κτηρίων (βλ. ELLIS 2007, σ. 10· παρακ. σ. 311-313).

¹⁶ Σημαντικές κυρίως για τις περιοχές της Θεσσαλονίκης και των Φιλιππών, αν και δεν πρόκειται για συνθετικές προσεγγίσεις αλλά για παρουσιάσεις των προκαταρκτικών πορισμάτων συγκεκριμένων σωστικών ανασκαφών σε οικίες, είναι οι (από το 1988 και εξής) αντίστοιχες δημοσιεύσεις στα πρακτικά της Ετήσιας Αρχαιολογικής Συνάντησης για το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη (Θεσσαλονίκη: ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ κ.ά. 1988. ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ 1989. ΜΑΡΚΗ 1992. ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ - ΤΖΙΤΖΙΜΠΑΣΗ 1993. ΚΑΡΥΔΑΣ 1995. Ο ΙΔΙΟΣ 1998-1. ΜΑΡΚΗ 1998. ΚΑΡΥΔΑΣ 1999. ΚΟΜΜΑΤΑΣ 1999. ΚΑΡΥΔΑΣ 2000. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ - ΦΙΛΗΣ 2000. ΜΑΡΚΗ - ΚΟΜΜΑΤΑΣ 2002. ΜΑΡΚΗ - ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ 2003. ΜΑΡΚΗ 2009. ΡΑΠΤΗΣ - ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ 2011. Φίλιπποι: ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1988. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1989. ΟΙ ΙΔΙΟΙ 1990. ΟΙ ΙΔΙΟΙ 1991. ΟΙ ΙΔΙΟΙ 1992. ΟΙ ΙΔΙΟΙ 1996). Ως εξαίρεση, καθώς αποτελεί συνθετική πραγμάτευση, εμφανίζεται η συμβολή του πρόωρα χαμένου Ν. Καρύδα, ο οποίος ανέδειξε σε δύο άρθρα το θέμα των τρικλινίων στις οικίες της Θεσσαλονίκης (ΚΑΡΥΔΑΣ 1996. Ο ΙΔΙΟΣ 2009).

Το 1996 εκδόθηκε η μονογραφία της D. Gerasimovska για τις αστικές και αγροτικές επαύλεις στην Π.Γ.Δ.Μ.¹⁷, ενώ το 1997 κυκλοφόρησε το βιβλίο του V. Dintchev για τα αντίστοιχα μνημεία της Βουλγαρίας¹⁸. Το ίδιο έτος, στο δεύτερο μέρος ενός εκτενέστατου άρθρου του, όπου παρουσιάζεται το σύνολο του υλικού από την ευρύτερη λεκάνη της Μεσογείου, ο J.-P. Sodini συνόπισε τα αρχαιολογικά δεδομένα που αφορούν τις οικίες της Βαλκανικής, αποτυπώνοντας την κατάσταση της έρευνας έως εκείνη τη στιγμή¹⁹. Την επόμενη χρονιά δημοσιεύτηκε από την Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά το πρώτο μέρος του τρίτου τόμου του συντάγματος των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, με αντικείμενο τα ψηφιδωτά δάπεδα της Θεσσαλονίκης, έργο ιδιαίτερα σημαντικό και για τη μελέτη της διακόσμησης των οικιών της πόλης²⁰.

Στις αρχές του 21^{ου} αι. εμφανίστηκαν δύο σημαντικές μονογραφίες για την οικιακή αρχιτεκτονική της ύστερης αρχαιότητας, από την I. Baldini Lippolis και τη L. Mulvin. Η πρώτη αφιερώνει ένα μεγάλο μέρος της εργασίας της στην παρουσίαση του υλικού από την Ελλάδα, την Π.Γ.Δ.Μ. και τη Σερβία²¹, ενώ η δεύτερη επικεντρώνεται στη μελέτη των αγροτικών επαύλεων των βαλκανικών χωρών (εκτός της Ελλάδας)²². Με τις οικίες της τελευταίας ασχολήθηκε στο πλαίσιο της διδακτορικής του διατριβής ο P. Bonini, ο οποίος πραγματεύεται την οικιακή αρχιτεκτονική της περιόδου ανάμεσα στον 1^ο και στον 6^ο αιώνα²³.

Οι πιο πρόσφατες, τέλος, συνθετικές δημοσιεύσεις περιλαμβάνουν τα άρθρα του V. Dintchev για τις αριστοκρατικές επαύλεις στην περιοχή του Κάτω Δούναβη (Βουλγαρία και Ρουμανία)²⁴, της G. Milosevic για τις αστικές και αγροτικές επαύλεις στη σημερινή Σερβία²⁵, της I. Popovic για την τυπολογία και διακόσμηση των οικιών στο Σίρμιο²⁶, του C. H. Opresanu για τις επαύλεις των αστικών κέντρων στη σημερινή Ρουμανία²⁷ και του Πλ. Πετρίδη για τις αστικές οικίες του ελλαδικού χώρου²⁸.

Μια γενική διαπίστωση, που αφορά το μεγαλύτερο μέρος των μελετών για τις οποίες έγινε λόγος, είναι ότι το ενδιαφέρον τους είναι στραμμένο κυρίως στην αρχιτεκτονική. Οι αναφορές στη διακόσμηση υστερούν συστηματικά από άποψη

¹⁷ GERASIMOVSKA 1996.

¹⁸ DINTCHEV 1997. Για περισσότερα στοιχεία, ωστόσο, όσον αφορά την επιδαπέδια διακόσμηση των οικιών της γειτονικής χώρας θα πρέπει να περιμένει κανείς τη δημοσίευση του συντάγματος των ψηφιδωτών δαπέδων της Βουλγαρίας (βλ. παρακ. σ. 111 σημ. 83).

¹⁹ SODINI 1997, σ. 435-469.

²⁰ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998. Η εργασία επικεντρώνεται στη μελέτη των ψηφιδωτών δαπέδων του συνόλου των (έως τότε) γνωστών παλαιοχριστιανικών μνημείων της Θεσσαλονίκης, παράλληλα, όμως, συγκεντρώνει και παρουσιάζει στην αρχιτεκτονική του συνάφεια και το σύνολο του προερχόμενου από οικίες υλικού, με πολύ πλούσια σχεδιαστική και φωτογραφική τεκμηρίωση.

²¹ BALDINI LIPPOLIS 2001.

²² MULVIN 2002.

²³ BONINI 2006. Στη μελέτη του συμπεριλαμβάνονται και οι οικίες των Στόβων, καθώς και η έπαυλη του Βουθρωτού.

²⁴ DINTCHEV 2008.

²⁵ MILOSEVIC 2008.

²⁶ POPOVIC 2008.

²⁷ OPREANU 2008.

²⁸ ΠΕΤΡΙΔΗΣ 2008.

ποσότητας ή/και ποιότητας. Εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα αποτελούν οι ελάχιστες δημοσιεύσεις που συνεξετάζουν τα δύο θέματα²⁹, καθώς, βέβαια, και όσες είναι αφιερωμένες στον επιδαπέδιο ψηφιδωτό διάκοσμο των κτηρίων³⁰.

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια πρώτη συνθετική προσπάθεια διερεύνησης του θέματος της διακόσμησης των οικιών της ύστερης αρχαιότητας στη Βαλκανική³¹. Τα βασικά ζητήματα τα οποία επιχειρεί να καλύψει αφορούν τα είδη της εντοίχιας, επιδαπέδιας και γλυπτής διακόσμησης που απαντούν στις οικίες του υπό εξέταση γεωγραφικού χώρου· την κατανομή και τη διάρθρωσή τους στους επιμέρους χώρους των κτηρίων· τη σημασία τους ως φορέων πληροφοριών για τις προσωπικές προτιμήσεις των ιδιοκτητών και για τη συμμετοχή τους στην επιλογή των συγκεκριμένων διακοσμητικών μέσων και θεμάτων, με στόχο τη δημιουργία ενός ιδιωτικού σκηνικού αυτοπροβολής· τη σχέση των διακοσμητικών τρόπων, της προσαρμογής τους στους χώρους και της θεματολογίας τους, όπως απαντούν στις οικίες της Βαλκανικής, με σωζόμενα κατάλοιπα ομοειδών κτηρίων της ίδιας περιόδου που βρίσκονται σε άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας· την πιθανότητα ύπαρξης μιας διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στις οικιακές διακοσμήσεις της ύστερης αρχαιότητας και στα σύγχρονά τους γραπτά κείμενα· τέλος, τη χρησιμότητα των τελευταίων ως συμπληρωματικής πηγής πληροφοριών για το συγκεκριμένο θέμα.

Τα παραπάνω αποτελούν μέρος μόνο του συνόλου των συναφών με το θέμα της διακόσμησης ερωτημάτων που θα μπορούσαν να τεθούν σε σχέση με το υλικό, όχι μόνο της συγκεκριμένης γεωγραφικής ενότητας αλλά και γενικότερα των οικιών στην ευρύτερη μεσογειακή λεκάνη. Στην πραγματικότητα, με δεδομένο ότι οι ιδιωτικές κατοικίες, περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο είδος οικοδομήματος, χαρακτηρίζονται από μορφολογική μοναδικότητα³², τα συγκεκριμένα ζητήματα δεν αποτελούν παρά τα ερωτήματα-κοινούς παρονομαστές που νομιμοποιείται κανείς να θέσει σε αυτό το στάδιο της έρευνας και στο πλαίσιο μιας συνολικής πραγμάτευσης του θέματος.

Οι σημαντικότερες δυσκολίες που αναδύθηκαν κατά την προσέγγιση του υλικού της παρούσας εργασίας³³ και επηρέασαν, σε σημαντικό βαθμό, την επιλογή και τον τρόπο χειρισμού του συνίστανται:

1. Στην αποσπασματικότητα των ευρημάτων.

Ελάχιστες οικίες έχουν ανασκαφεί σε όλη τους την έκταση. Αντίστροφα, στη συντριπτική πλειονότητά τους, τα κτήρια έχουν αποκαλυφθεί λιγότερο ή περισσότερο τμηματικά, γεγονός που, βέβαια, αποτρέπει τη δημιουργία μιας ολοκληρωμένης

²⁹ HEMANS 1986. GERASIMOVSKA 1996. DINTCHEV 1997. POPOVIC 2008.

³⁰ KOLARIK 1982. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998.

³¹ Η μοναδική, απ' όσο τουλάχιστον γνωρίζω, μονογραφία με ανάλογη θεματική είναι η πρόσφατη εργασία της NOVELLO (2007) για τις οικίες της επαρχίας Ανθυπατικής Αφρικής. Το βιβλίο, που δε στάθηκε, δυστυχώς, δυνατό να χρησιμοποιήσω συστηματικά, καθώς περιήλθε σε γνώση μου αφού το μεγαλύτερο μέρος της εργασίας είχε ήδη περατωθεί, αφορά, όμως, μόνο τα εικονιστικά ψηφιδωτά δάπεδα των κτηρίων.

³² ELLIS 2007, σ. 1.

³³ Πρβλ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ 2008, σ. 253.

εικόνας του αριθμού και της διάρθρωσης των (διακοσμημένων και μη) ισόγειων χώρων τους. Επιπλέον, όπως είναι άλλωστε αναμενόμενο, καμία οικία δε διατηρήθηκε σε ύψος πάνω από τα χαμηλότερα τμήματα των τοίχων του ισόγειου – επομένως τα αρχιτεκτονικά και διακοσμητικά στοιχεία των υφιστάμενων κάποτε ορόφων έχουν απωλεσθεί οριστικά στο σύνολό τους σχεδόν.

Αλληλένδετο με την κατάσταση διατήρησης των αρχιτεκτονικών ευρημάτων είναι το πρόβλημα της άνισης κατανομής των σωζόμενων διακοσμήσεων ανάμεσα στις κάθετες και τις οριζόντιες επιφάνειες των μνημείων. Οι πρώτες υπολείπονται δραματικά των δεύτερων από την άποψη τόσο του αριθμού των υφιστάμενων περιπτώσεων όσο και του βαθμού διατήρησής τους. Η εικόνα του διακοσμητικού πλούτου των κατοικιών αναδύεται, έτσι, σχετικά ευκρινής όσον αφορά τα δάπεδα, όχι, όμως, τα ανώτερα τμήματα των τοίχων και τις οροφές.

2. Στη συστηματική απουσία επαρκών ανασκαφικών στοιχείων από τις αντίστοιχες δημοσιεύσεις ή (ακόμα χειρότερα) στην παντελή, σχεδόν, έλλειψή τους για αρκετά μνημεία, η ύπαρξη των οποίων είναι γνωστή μόνο από κάποιες σύντομες αναφορές³⁴. επίσης, στο συχνό φαινόμενο της απομόνωσης και δημοσίευσης συγκεκριμένων μόνο τμημάτων της οικιακής διακόσμησης.

Το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του υλικού έχει έρθει στο φως κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφών, πέρα από ότι συνδέεται με την αποσπασματική, όπως ήδη σημειώθηκε, αποκάλυψη των κτηρίων, προδιαγράφει συνήθως αρνητικά την πορεία τους προς τη δημοσίευση. Έτσι, τα στοιχεία, που καθυστερημένα, έστω, εμφανίζονται στις βραχείες, συνήθως, ανασκαφικές εκθέσεις, δεν επαρκούν για τη διαμόρφωση μιας ικανοποιητικής εικόνας του συνόλου των ευρημάτων.

Η συχνήπραγμάτευση ενός μέρους μόνον των οικιακών καταλοίπων (ψηφιδωτών δαπέδων κατά κανόνα) σε έναν αριθμό δημοσιεύσεων, συνεπάγεται, επιπλέον, την αποκοπή των διακοσμητικών στοιχείων από την αρχιτεκτονική τους συνάφεια, τον κατακερματισμό του οργανικού συνόλου που αποτελεί η εκάστοτε οικία και την συνακόλουθη υποβάθμιση της σχέσης ανάμεσα στο αρχιτεκτονικό κέλυφος και τη διακόσμησή του.

3. Στην έλλειψη στοιχείων για την ταύτιση των χώρων.

Με εξαίρεση τους υπαίθριους χώρους (περιστύλια, αυλές) και όσους εμφανίζουν χαρακτηριστική μορφολογία, όπως, π.χ., τα αψιδωτά τρικλίνια ή τα λουτρά, τα λοιπά δωμάτια των οικιών δε διαθέτουν κατόψεις τυπολογικά αναγνωρίσιμες. Η ταύτιση των αιθουσών, έτσι, εξαρτάται συνήθως από τον εντοπισμό κινητών ευρημάτων που παραπέμπουν στη χρήση τους, π.χ., μαγειρικών ή αποθηκευτικών αγγείων. Τη δυνατότητα ασφαλούς διάκρισης κατά το μάλλον ή ήττον των κύριων, τουλάχιστον, από τους δευτερεύοντες χώρους θα πρόσφερε εναλλακτικά η συνολική εικόνα της κάτοψης και των διακοσμητικών καταλοίπων των οικιών, ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, η πλήρης αποκάλυψή τους αποτελεί εξαίρεση.

³⁴ Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αυτού του είδους αποτελούν π.χ. ορισμένες αστικές ή ημι-αστικές οικίες στη σημερινή Βουλγαρία (βλ. παρακ. σ. 111 σημ. 83).

Με δεδομένα τα παραπάνω και σε αυτό, τουλάχιστον, το πρώιμο στάδιο της έρευνας, η αξιοποίηση της πληθώρας των αποσπασματικά ανεσκαμμένων οικιών που διαθέτουν διακοσμημένες αίθουσες με άγνωστο προορισμό καθίσταται αδύνατη. Τα επιμέρους σύνολα αταύτιστων χώρων που συγκροτούν στις περιπτώσεις αυτές το σωζόμενο τμήμα της κατοικίας δεν είναι εφικτό να αξιολογηθούν στη σχετική τους διάσταση, αποκομμένα καθώς είναι από το αρχιτεκτονικά και διακοσμητικά ιεραρχημένο –και μορφολογικά μοναδικό– οργανικό σύνολο στο οποίο κάποτε ανήκαν.

Το παραπάνω πλαίσιο περιορισμών, σε συνδυασμό με την ανάγκη οριοθέτησης του τμήματος εκείνου από το δημοσιευμένο υλικό που θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως σταθερή βάση για παρατήρηση και εξαγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων (στο μέτρο του δυνατού) καθόρισαν, έτσι, το κριτήριο επιλογής των κτηρίων που αποτέλεσαν τον κυρίως κορμό αυτής της εργασίας: πρόκειται για οικίες που ανεγέρθηκαν στην περιοχή υπό εξέταση ανάμεσα στον 4^ο και στον 6^ο αι. και περιλαμβάνουν τουλάχιστον έναν, κατά το μάλλον ή ήττον ταυτισμένο με ασφάλεια, διακοσμημένο χώρο. Από το δείγμα αυτό δεν εξαιρέθηκε ένας μικρός, σχετικά, αριθμός οικιών οι οποίες πιθανολογείται ή είναι βέβαιο ότι ανήκαν σε εκκλησιαστικούς και κοσμικούς αξιωματούχους, καθώς σε αυτές είναι παρών, εκτός από τον δημόσιο-διοικητικό και ο ιδιωτικός χαρακτήρας, στον βαθμό ακριβώς που αποτελούσαν (και) ενδιατήματα των τοπικών εκκλησιαστικών ή κοσμικών αρχών³⁵. Αντίθετα, τα ταυτισμένα με βεβαιότητα ή με μεγάλη πιθανότητα ανακτορικά συγκροτήματα της Βαλκανικής στα οποία διασώζονται διακοσμητικά κατάλοιπα δεν περιελήφθησαν εδώ, καθώς θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα αυτόνομο αντικείμενο μελέτης³⁶.

Παρόλο που οι διακοσμημένες οικίες με ταυτισμένους χώρους που συγκροτούν τον κορμό αυτής της εργασίας διαφέρουν μεταξύ τους όσον αφορά το μέγεθος, την τυπολογία των επίσημων χώρων, την έκταση και την ποιότητα του διακόσμου, διαθέτουν, ωστόσο, ένα βασικό κοινό χαρακτηριστικό: ανήκαν σε εκπροσώπους των προνομιούχων τάξεων, που διέθεταν την οικονομική δυνατότητα να εξωραΐσουν τους χώρους της κατοικίας τους με εντοίχια και επιδαπέδια ψηφιδωτά, μαρμαροθετήματα, τοιχογραφίες και γλυπτά, και όχι στη μεγάλη μάζα των υπηκόων της αυτοκρατορίας. Οι κατοικίες των τελευταίων παραμένουν σε μεγάλο βαθμό άγνωστες είτε γιατί τα ευτελή υλικά της κατασκευής τους δεν επέτρεψαν τη διατήρησή τους έως τις μέρες μας είτε γιατί ανήκουν στη σφαίρα μιας μη «τυπικής» και, επομένως, δύσκολα «αναγνωρίσιμης» αρχιτεκτονικής³⁷.

³⁵ Η «νομιμότητα» της συνεξέτασης των κτηρίων αυτών με τις «παραδοσιακές» οικίες δεν αμφισβητείται, εξάλλου, από την έρευνα (βλ. ενδεικτικά UYTTERHOEVEN 2007-1, σ. 38-40· BALDINI LIPPOLIS 2001, σποραδικά).

³⁶ Τη βασική βιβλιογραφία σχετικά με τα ανακτορικά συγκροτήματα της ύστερης αρχαιότητας γενικά αλλά και της Βαλκανικής ειδικότερα βλ. στην UYTTERHOEVEN, ό.π., σ. 33-38.

³⁷ SODINI 1984, 370-373. Πρβλ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ 2008, σ. 250 και ιδίως σημ. 10. Βιβλιογραφία για τις οικίες των λιγότερο προνομιούχων τάξεων της αυτοκρατορίας βλ. στην UYTTERHOEVEN, ό.π., σ. 43-49.

Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη, το πρώτο από τα οποία περιλαμβάνει τα κείμενα και το δεύτερο τους πίνακες. Η πραγμάτευση του θέματος ξεκινά με την παρουσίαση του σωζόμενου υλικού με βάση την αριθμητική κατανομή των κτηρίων στα σύγχρονα κράτη της Βαλκανικής και με παράλληλη αναγωγή στη διοικητική διάρθρωση του γεωγραφικού αυτού χώρου κατά την ύστερη αρχαιότητα. Το παραπάνω κεφάλαιο διαδέχεται μια σύντομη έκθεση των αρχιτεκτονικών δεδομένων που διαμορφώνουν τη γενική εικόνα της κατοικίας στην επιλεγμένη γεωγραφική περιοχή ανάμεσα στον 4^ο και στον 6^ο αιώνα· παρουσιάζονται οι βασικοί αρχιτεκτονικοί τύποι των κτηρίων σε συνδυασμό με στοιχεία για τους κύριους και τους δευτερεύοντες χώρους τους.

Ακολουθεί η κεντρική ενότητα της εργασίας, που αφορά τη διακόσμηση των κατοικιών της Βαλκανικής κατά την ύστερη αρχαιότητα. Το εκτενές αυτό τμήμα διαρθρώνεται σε τρία υποκεφάλαια: στο πρώτο από αυτά εκτίθενται τα διαφορετικά είδη εντοίχιου³⁸, επιδαπέδιου³⁹ και γλυπτού διακόσμου που απαντούν στις οικίες της περιοχής υπό εξέταση. Παράλληλα εξετάζονται η γενική κατάσταση διατήρησης και η έκταση της χρήσης καθεμιάς από τις χρησιμοποιούμενες τεχνικές στο εσωτερικό των κατοικιών. Το δεύτερο υποκεφάλαιο της ίδιας ενότητας πραγματεύεται την κατανομή των διάφορων διακοσμητικών ειδών στους ταυτισμένους χώρους των οικιών της Βαλκανικής και τον ειδικότερο τρόπο διάρθρωσής τους σε καθέναν απ' αυτούς. Στο τρίτο υποκεφάλαιο ερευνώνται ο βαθμός ανάμειξης των ιδιοκτητών στην επιλογή του είδους και του θεματολογίου της διακόσμησης, καθώς και η επίδραση της παιδείας τους στη διαμόρφωση των συγκεκριμένων επιλογών· παρουσιάζεται, επίσης, και αναλύεται η εικονογραφία των ψηφιδωτών δαπέδων σε τεχνική *opus tessellatum*, των σημαντικότερων, δηλαδή, σωζόμενων φορέων πληροφορίας για τις γενικότερες τάσεις του συρμού και τις προσωπικές προτιμήσεις όσον αφορά το θεματολόγιο των οικιακών διακοσμήσεων κατά την ύστερη αρχαιότητα· επιπλέον, εξετάζεται ο ρόλος των γλυπτών έργων, τα οποία σε κάποιες, τουλάχιστον, περιπτώσεις αποτέλεσαν λατρευτικά και όχι διακοσμητικά αντικείμενα.

Κατά την πραγμάτευση του θέματος της διακόσμησης των οικιών της Βαλκανικής στις παραπάνω ενότητες επισημαίνονται συστηματικά οι βασικότερες αναλογίες και αποκλίσεις του υλικού σε σχέση με τα διακοσμητικά κατάλοιπα ομοειδών κτηρίων σε περιοχές εκτός της χερσονήσου. Η παράθεση του συγκριτικού υλικού ελπίζουμε ότι συμβάλλει στην πληρέστερη πρόσληψη του αντικειμένου της εργασίας ως τμήματος ενός μεγαλύτερου συνόλου ομοειδών μνημείων στην ευρύτερη μεσογειακή λεκάνη και ταυτόχρονα στην ανάδειξη των ιδιαιτεροτήτων του.

Στην επόμενη ενότητα του πρώτου μέρους επιχειρείται να αναδειχθεί η συμβολή των ελληνόγλωσσων γραπτών αφηγηματικών κειμένων της περιόδου ανάμεσα στον 4^ο και στον 8^ο αι. στον εμπλουτισμό των γνώσεών μας για τον οικιακό διάκοσμο της

³⁸ Ψηφιδωτά, τοιχογραφίες και γραπτές μιμήσεις ορθομαρμάρωσης, *opus sectile*, γύψινες διακοσμήσεις, γνήσιες ορθομαρμαρώσεις.

³⁹ Πλακοστρώσεις, μαρμαροθετήματα, ψηφιδωτά και άλλου τύπου δάπεδα.

ίδιας εποχής⁴⁰. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε συστηματικά η βάση δεδομένων πλήρους κειμένου «Thesaurus Linguae Graecae» και απομονώθηκαν τα χωρία που αναφέρονται στο συγκεκριμένο θέμα⁴¹. Μετά από μια σύντομη εισαγωγή στην κατάσταση της έρευνας όσον αφορά την αξιοποίηση των γραπτών πηγών για την προσέγγιση του καθημερινού βίου κατά την ύστερη αρχαιότητα γίνεται αναφορά στο μεθοδολογικό πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας, στους συγγραφείς και τα γραμματολογικά είδη των κειμένων που εντοπίστηκαν. Ακολουθεί η αναλυτική πραγμάτευση των πληροφοριών που προκύπτουν από τις πηγές, ενώ, παράλληλα, καταβάλλεται προσπάθεια να αναδειχθεί, όπου είναι δυνατόν, η αμφίδρομη σχέση ανάμεσα σε αυτές και στα αρχαιολογικά κατάλοιπα. Σποραδικά αξιοποιούνται και κάποιες πληροφορίες από κείμενα της λατινόγλωσσης γραμματείας της ίδιας περιόδου.

Τα κύρια συμπεράσματα που προκύπτουν για τα ζητήματα που τέθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια συνοψίζονται στο τέλος του συνθετικού τμήματος της εργασίας. Ακολουθεί ο κατάλογος των επιλεγμένων οικιών στις οποίες βασίστηκε η μελέτη. Τα εβδομήντα ένα κτήρια που παρουσιάζονται εδώ καταλογογραφούνται με βάση τη χώρα στην οποία ανήκουν σήμερα, σύμφωνα με τη σύγχρονη κρατική διαίρεση της Βαλκανικής, και με αλφαβητική σειρά. Κάθε λήμμα περιλαμβάνει σε διακριτά πεδία τα στοιχεία που αφορούν: τη θέση, το χρονικό της ανασκαφής, την αρχιτεκτονική, τη διακόσμηση, τη χρονολόγηση και τη βιβλιογραφία. Το υλικό που αφορά, ειδικότερα, τη διακόσμηση παρουσιάζεται σε αντιστοιχία με την αρίθμηση των χώρων⁴², όπως έχει προηγηθεί στο πεδίο της αρχιτεκτονικής περιγραφής. Στην παράθεση των στοιχείων για τον κάθε χώρο προηγούνται όσα ανήκουν στη διακόσμηση των ανώτερων τμημάτων του και ακολουθούν εκείνα της επιδαπέδιας (αρχή που τηρείται στο σύνολο της εργασίας).

Καθώς η προσέγγιση του θέματος της διακόσμησης προϋποθέτει απαραίτητα τη γνώση της αρχιτεκτονικής των οικιών, κρίθηκε αναγκαίο στον κατάλογο να αναφερθούν όλα εκείνα τα στοιχεία που άπτονται της μορφολογίας, της διάρθρωσης, της επικοινωνίας και της ταύτισης των επιμέρους σωζόμενων χώρων. Καθώς, επίσης, το δημοσιευμένο υλικό για την πλειονότητα των κτηρίων είναι κατά κανόνα πολύ διεσπαρμένο και συχνότατα κατακερματισμένο ανάμεσα σε (δυσεύρετες, κάποτε) δημοσιεύσεις που αφορούν αποκλειστικά είτε την αρχιτεκτονική είτε τη διακόσμησή του, θεωρήσαμε απαραίτητη την παρουσίαση κάθε οικίας ως ενιαίου αρχιτεκτονικού και διακοσμητικού συνόλου. Ένας τέτοιος χειρισμός υπαγορεύθηκε, επιπλέον, από το ότι η προσέγγιση του συγκεκριμένου αντικειμένου μελέτης δε μετρά παρά ελάχιστα

⁴⁰ Για το σκεπτικό με βάση το οποίο περιελήφθησαν στην εργασία κείμενα από τη γραπτή παραγωγή των δύο αιώνων (7^{ου}-8^{ου}) που έπονται του συμβατικού τέλους της όψιμης αρχαιότητας βλ. παρακ. σ. 320.

⁴¹ Παρατίθενται στο έκτο μέρος, Παράρτημα 2 (βλ. παρακ. σ. 107).

⁴² Για τους αριθμούς των επιμέρους διακοσμημένων χώρων χρησιμοποιούνται γκριζοί έντονοι χαρακτήρες σε όλη την έκταση της εργασίας. Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση των πινάκων που αντιστοιχούν στην κάτωψη της εκάστοτε οικίας.

μεθοδολογικά προηγούμενα (κανένα, βεβαίως, από τα οποία δεν αφορά το συγκεκριμένο υλικό). Θεωρήσαμε, έτσι, ότι ένας κατά το δυνατόν πληρέστερος τρόπος παρουσίασης θα διευκόλυνε την επιβεβλημένη βάσανο της κριτικής.

Η τελευταία ενότητα του πρώτου μέρους της εργασίας αποτελείται από τέσσερα Παραρτήματα: στο πρώτο περιλαμβάνονται με τη μορφή σύντομου καταλόγου ογδόντα πέντε οικίες που διασώζουν κατάλοιπα διακόσμησης, για τους λόγους, όμως, που ήδη προαναφέρθηκαν, δεν είναι δυνατό να αξιοποιηθούν ουσιαστικά σε αυτό το στάδιο της έρευνας⁴³. Η παρουσίαση αυτών των κτηρίων κρίθηκε, ωστόσο, χρήσιμη, προκειμένου να αναδειχθεί τόσο το κυρίως υλικό στις σχετικές του διαστάσεις όσο και τα προβλήματα που συνδέονται γενικότερα με την ανασκαφική εικόνα και τη βιβλιογραφική τεκμηρίωση των ιδιωτικών ενδιατημάτων στην υπό εξέταση περιοχή. Οι αξιοποιήσιμες πληροφορίες που παρέχουν τα συγκεκριμένα κτήρια σχετίζονται κυρίως με τα είδη και το θεματολόγιο της διακόσμησης νοούμενα, όμως, ως γενικές κατηγορίες ανασκαφικών δεδομένων και όχι ως στοιχεία που συνδέονται με συγκεκριμένους χώρους –και με αυτό το σκεπτικό χρησιμοποιούνται επικουρικά στο συνθετικό κομμάτι της εργασίας.

Το Παράρτημα 2 περιέχει τα αποσπάσματα των ελληνόγλωσσων αφηγηματικών κειμένων της περιόδου ανάμεσα στον 4^ο και στον 8^ο αι. που αναφέρονται στο θέμα της οικιακής διακόσμησης⁴⁴. Επειδή η ποσότητα και η ποιότητα των σχετικών πληροφοριών βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με το γραμματολογικό είδος των κειμένων, κρίθηκε σκόπιμο να παρατεθούν κατά τι ευρύτερα αποσπάσματα και όχι μικρά χωρία, αποκομμένα από την κειμενική τους συνάφεια. Παρέχεται, έτσι, η δυνατότητα σχηματισμού μιας γενικής, έστω, εικόνας του περιεχομένου κάθε κειμένου και των σκοπών που εξυπηρετούν οι αναφορές στη διακόσμηση των οικιών. Στη διευκόλυνση του αναγνώστη αποσκοπεί, επίσης, η συστηματική χρήση έντονων χαρακτήρων, με τους οποίους αποδίδονται οι πληροφορίες κάθε αποσπάματος που σχετίζονται αποκλειστικά με τη διακόσμηση. Κατά τα άλλα, το υλικό αναπαράγεται ακριβώς ως έχει στις εκδόσεις που χρησιμοποιήθηκαν. Στο Παράρτημα 3 παρατίθεται συνοπτικά ένας κατάλογος των κυριότερων επαύλεων της ευρύτερης μεσογειακής λεκάνης οι οποίες διέθεταν συλλογές γλυπτών έργων. Στο Παράρτημα 4, τέλος, παρουσιάζονται συγκεντρωτικά, με τη μορφή πίνακα, τα σωζόμενα είδη διακόσμησης των οικιών που αποτελούν το κυρίως αντικείμενο αυτής της εργασίας.

⁴³ Βλ. παραπ. σ. 102.

⁴⁴ Με βάση το κριτήριο επιλογής που περιγράφεται παρακ. σ. 320 ο κατάλογος αυτός μπορεί να θεωρηθεί λίγο-πολύ εξαντλητικός για το θέμα.

Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΤΗΣ ΟΨΙΜΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΣΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΚΡΑΤΗ ΤΗΣ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ⁴⁵

Οι αστικές ή αγροτικές περιοχές όπου βρίσκεται το μεγαλύτερο μέρος των οικιών που αποτελούν το βασικό αντικείμενο της παρούσας εργασίας ανήκουν σήμερα στη Σερβία, την Αλβανία, την Π.Γ.Δ.Μ., τη Βουλγαρία και την Ελλάδα, στο κεντρικό-ανατολικό και νότιο, δηλαδή, τμήμα της Βαλκανικής (πίν. 1). Τα λοιπά σύγχρονα κράτη του βορειοδυτικού (Σλοβενία, Κροατία, Βοσνία - Ερζεγοβίνη, Μαυροβούνιο) και βορειοανατολικού τμήματος της χερσονήσου (Ρουμανία), παρά το ότι έχει αποκαλυφθεί σε αυτά ένας, μικρός, έστω, αριθμός οικιακών αρχιτεκτονικών καταλοίπων της ύστερης αρχαιότητας⁴⁶, δε διαθέτουν ευρήματα που να πληρούν το βασικό κριτήριο επιλογής του κυρίως υλικού⁴⁷.

Λίγο πριν από τα μέσα περίπου του 6^{ου} αι., στο τέλος μιας σειράς αναδιαρθρώσεων της περιφερειακής διοίκησης του κράτους, που είχαν ως αφετηρία

⁴⁵ Οι αριθμοί στις παρενθέσεις παραπέμπουν στους αύξοντες αριθμούς των οικιών στον κυρίως κατάλογο, εκτός αν αναφέρεται διαφορετικά. Όσοι αποδίδονται με έντονα γκρίζα ψηφία αντιστοιχούν στους χώρους για τους οποίους γίνεται λόγος. Όλες οι χρονολογίες είναι μ.Χ., με ελάχιστες εξαιρέσεις, που σημειώνονται.

⁴⁶ Για τα ισχνά κατάλοιπα οικιών της ύστερης αρχαιότητας στη σημερινή Σλοβενία (Celje [Celeia], Ljubljana [Emona], Ptuj [Poetovio], Stari Trg, Vranje) βλ. VASIC 1970, σ. 61, Taf. VII2· SODINI 1997, σ. 436, 437, 443, fig. 1. Περισσότερα στοιχεία είναι γνωστά για την αρχιτεκτονική και τον διάκοσμο (τοιχογραφίες, γύψινες διακοσμήσεις, ψηφιδωτά δάπεδα) των κατοικιών της ρωμαϊκής εποχής στην Celje (Celeia) και στο Ptuj (Poetovio) (βλ. αντίστοιχα LAZAR 2008· VOMER-GOJKOVIC 2008).

Επίσης ευάριθμες, χωρίς κατάλοιπα διακόσμησης, είναι οι δημοσιευμένες περιπτώσεις που προέρχονται από την Κροατία (επαύλεις στη θέση Polace της νήσου Mljet [Meleda, Μελίτη], στο Strupnik, επισκοπεία στο Porec [Parentium, Παρέντιον] και στο Solin [Σάλωνα]) (VASIC, ό.π., σ. 46, 60, 61, 62, Taf. VII3. HENNING 1987, σ. 28. SODINI, ό.π., σ. 441, 443. CURCIC 2000, σ. 25, fig. 37. MULVIN 2002, σ. 101, 104, fig. 55, 61, pl. 75, 75a).

Σχετικά μικρός είναι και ο αριθμός των οικιών που βρίσκονται στη σημερινή Βοσνία - Ερζεγοβίνη. Εκτός από τα κατάλοιπα που έχουν έρθει στο φως στη Ljusina, το Mogorjelo και το Panik (βλ. επόμενη σημ.), λείψανα αγροτικών, ως επί το πλείστον, οικιακών εγκαταστάσεων έχουν αποκαλυφθεί κοντά στους σύγχρονους οικισμούς: Blagaj και Maslovare (BASLER 1993, σ. 21, 23, 26, Abb. 1. SODINI, ό.π., σ. 444, fig. 14)· Brodac (VASIC, ό.π., σ. 47, Taf. III7. HENNING, ό.π., σ. 28)· Majdan (HENNING, ό.π., σ. 28)· Mala Rujiska (VASIC, ό.π., σ. 59, Taf. IV4. HENNING, ό.π., σ. 28. BASLER, ό.π., σ. 22. SODINI, ό.π., σ. 444)· Rakani (BASLER, ό.π., σ. 22. SODINI, ό.π., σ. 444)· Zalozje (VASIC, ό.π., σ. 58, Taf. IV3. BASLER, ό.π., σ. 27. SODINI, ό.π., σ. 444)· Zitomislici (BASLER, ό.π., σ. 29)· Zlicina (VASIC, ό.π., σ. 57, 58, Taf. III3).

Το σημερινό Μαυροβούνιο εκπροσωπείται, όσον αφορά τη συγκεκριμένη κατηγορία μνημείων, μόνο από την έπαυλη στο Petrovac na moru (VASIC, ό.π., σ. 46, 50-51, 52, 53).

Ένας μικρός αριθμός οικιών της ύστερης αρχαιότητας, στις οποίες δεν εντοπίστηκαν κατάλοιπα διακόσμησης, έχει ανασκαφεί, επίσης, στη σημερινή Ρουμανία. Οι καλύτερα σωζόμενες ανάμεσά τους είναι οι γνωστές ως Domus I, II και V στην Ιστρία (CONDURACHI 1975. Ο ΙΔΙΟΣ 1982. SODINI, ό.π., σ. 451-453, fig. 24-28. DINTCHEV 2008, σποραδικά, fig. 21-23), ενώ αποσπασματικότερα κατάλοιπα έχουν έλθει στο φως στη Dinogetia (SODINI, ό.π., σ. 453. DINTCHEV, ό.π., σποραδικά, fig. 15), στο Tropaeum Traiani (POULTER 1992, σ. 116-117, 126. SODINI, ό.π., σ. 451, fig. 21-23. DINTCHEV, ό.π., σποραδικά, fig. 20) και κοντά στους σύγχρονους οικισμούς Sarica, Telita, Kurt Baiir, Fintina lui Bujer, Cosari, Caugagia (SODINI, ό.π., σ. 456, fig. 34-36).

⁴⁷ Βλ. παραπ. σ. 102. Από τη Βοσνία - Ερζεγοβίνη προέρχεται, ωστόσο, ένα πολύ μικρό μέρος του υλικού (Ljusina, Mogorjelo και Panik), που παρουσιάζεται στο Παράρτημα 1 (σ. 518-519 αρ. iii-v).

τη μεταρρύθμιση του Διοκλητιανού⁴⁸, τα εδάφη στα οποία εντοπίζεται το μεγαλύτερο μέρος του υλικού και διαμοιράζονται σήμερα, όπως προαναφέρθηκε, ανάμεσα στην Αλβανία, τη Βουλγαρία, την Ελλάδα, την Π.Γ.Δ.Μ. και τη Σερβία, αντιστοιχούσαν χονδρικά, σύμφωνα με τον *Συνέκδημο* του Ιεροκλέους⁴⁹, στις διοικήσεις Ιλλυρικού και Θρακικής⁵⁰. Η πρώτη περιλάμβανε από τον βορρά προς το νότο τις επαρχίες Παννονίας, Άνω Μυσίας, Δακίας Παραποταμίου και Μεσογείου, Πραιβαλίδος, Δαρδανίας, Μακεδονίας Δευτέρας και Πρώτης, Νέας και Παλαιάς Ηπείρου, Θεσσαλίας, Ελλάδος και Κρήτης και είχε πρωτεύουσα τη Θεσσαλονίκη· στη δεύτερη, με διοικητική έδρα την Ηράκλεια, υπάγονταν οι επαρχίες Σκυθίας, Κάτω Μυσίας, Θράκης, Αιμιμόντου, Ροδόπης και Ευρώπης⁵¹.

Με αφετηρία την παραπάνω περιφερειακή αναδιάρθρωση διαπιστώνεται ότι η συντριπτική πλειονότητα του υλικού που συγκροτεί τον κορμό της παρούσας έρευνας εντοπίζεται στη διοίκηση Ιλλυρικού. Εδώ υπάγονταν οι εξήντα έξι από τις εβδομήντα μία οικίες που απαρτίζουν τον κυρίως κατάλογο της εργασίας· κατανέμονται ανάμεσα στις εννέα από τις δεκατρείς επαρχίες της διοίκησης (από τον βορρά προς το νότο): την Παννονία (μία οικία⁵²), την Παραποτάμιο Δακία (δύο⁵³), τη Δαρδανία (μία⁵⁴), τη Μακεδονία Δευτέρα (επτά⁵⁵), τη Μακεδονία Πρώτη (τριάντα μία⁵⁶), τη Θεσσαλία (τρεις⁵⁷), την Παλαιά Ήπειρο (τρεις⁵⁸), την Ελλάδα (δεκαεπτά⁵⁹) και την

⁴⁸ Οι αλλαγές στη διοικητική οργάνωση των περιφερειών που προηγήθηκαν του 6^{ου} αι. αντικατοπτρίζονται στον ανώνυμο *Laterculus Veronensis*, έναν κατάλογο που αποτυπώνει την επαρχιακή διάρθρωση της εποχής του Διοκλητιανού ή την κωνσταντινεία αναδιάρθρωση της περιόδου 303-324, καθώς και στη *Notitia Dignitatum*: η δεύτερη, πηγή για την κρατική διοικητική διαίρεση στον 5^ο αι., αποτελεί έναν επίσημο κατάλογο των ρωμαϊκών πολιτικών και στρατιωτικών αξιωμάτων κατά επαρχίες, διοικήσεις και επαρχίες (ΔΡΑΚΟΥΛΗΣ 2009, σ. 6-8, X. Γ. 1. β, γ).

⁴⁹ Στο γεωγραφικό αυτό έργο παρουσιάζεται με τη μορφή καταλόγου η οργάνωση του Ανατολικού κράτους σε έξι μεγάλες περιφέρειες-διοικήσεις (Θρακικής, Ιλλυρικού, Ασιακής, Ποντικής, Ανατολικής και Αιγυπτιακής) και εξήντα τέσσερις επαρχίες (Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 8-9, 41-43, X. Γ. 1. δ).

⁵⁰ Για τα διοικητικά όρια, τη γεωμορφολογία, τις παραγωγικές δραστηριότητες, τη διοικητική διαίρεση, την εκκλησιαστική ιεραρχία, το οδικό δίκτυο και τη διάρθρωση του δικτύου των οικισμών των διοικήσεων Θρακικής και Ιλλυρικού βλ. Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 51-197.

⁵¹ Η κατά *Συνέκδημο* διοίκηση Θρακικής αντιστοιχούσε στη διοίκηση Θράκης του τέλους του 3^{ου}-αρχών 4^{ου} αι. (*Laterculus Veronensis*), η οποία διατηρήθηκε και στη διοικητική διαίρεση του 5^{ου} αι. (*Notitia Dignitatum*) (Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 51, X. Γ. 1. β-δ). Τα εδάφη που, σύμφωνα με τον *Συνέκδημο*, στα μέσα περίπου του 6^{ου} αι., απάρτιζαν τη διοίκηση Ιλλυρικού ανήκαν στο τέλος του 3^{ου}-αρχές 4^{ου} αι. στη διοίκηση των Μυσιών (*Laterculus Veronensis*), ενώ κατά τον 5^ο αι. (*Notitia Dignitatum*) κατανέμονταν ανάμεσα στις διοικήσεις Δακίας και Μακεδονίας, με έδρες το Σίρμιο και τη Θεσσαλονίκη αντίστοιχα (Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 97, X. Γ. 1. β-δ).

⁵² Αρ. 71 (Σίρμιο [Sirmium, σημ. Sremska Mitrovica], πρωτεύουσα της επαρχίας, στη σημερινή Σερβία).

⁵³ Αρ. 3 (Michailovgrad [Montana]), αρ. 5 (Ρατιαρία [Ulpia Traiana Ratiaria], πρωτεύουσα της επαρχίας, στη σημερινή Βουλγαρία).

⁵⁴ Αρ. 70 (Nerodimlje). Καθώς η διεθνής αναγνώριση του Κοσσυφοπεδίου (Κοσόβου), στο οποίο υπάγεται το Nerodimlje, βρίσκεται ακόμη σε εκκρεμότητα (η ανεξαρτησία του από τη Σερβία έχει ανακηρυχθεί μονομερώς), η οικία περιλαμβάνεται σε αυτές της Σερβίας.

⁵⁵ Αρ. 62 (Βάργαλα), αρ. 64-69 (Στόβοι, πρωτεύουσα της επαρχίας, στη σημερινή Π.Γ.Δ.Μ.).

⁵⁶ Αρ. 13-14 (Αμφίπολη), αρ. 20-22 (Βέροια), αρ. 26-27 (Θάσος), αρ. 28-46 (Θεσσαλονίκη, πρωτεύουσα της επαρχίας), αρ. 53 (Λουλουδιές Πιερίας), αρ. 57 (Ορμος Ξενοφώντος), αρ. 58 (Πηγές Βοϊράνης), αρ. 61 (Φύλιπποι), αρ. 63 (Ηράκλεια Λυγκηστική).

⁵⁷ Αρ. 23 (Δημητριάδα), αρ. 52 (Λάρισα, πρωτεύουσα της επαρχίας), αρ. 60 (Φθιώτιδες Θήβες).

⁵⁸ Αρ. 1 (Βουθρωτό), αρ. 51 (Λαδοχώρι Θεσπρωτίας), αρ. 56 (Νικόπολη, πρωτεύουσα της επαρχίας).

Κρήτη (μία⁶⁰). Είναι σαφές από τον αριθμό των μνημείων κατά επαρχία ότι η μεγαλύτερη συγκέντρωση παρατηρείται στο τμήμα της διοίκησης που εκτείνεται από τις δύο επαρχίες Μακεδονίας και νοτιότερα, όπου εντοπίζονται συνολικά εξήντα δύο οικίες.

Δυσανάλογα μικρότερος είναι ο αριθμός των οικιών που προέρχονται από τη διοίκηση Θρακικής και, πιο συγκεκριμένα, από τις επαρχίες Κάτω Μυσίας και Θράκης, όπου εντοπίζονται μόλις δύο περιπτώσεις⁶¹. Από τη διοίκηση Ασιανής και ειδικότερα από την επαρχία Νήσων, στην οποία υπάγονταν διοικητικά τα περισσότερα νησιά του Αιγαίου, προέρχονται, τέλος, τρία αρχιτεκτονικά σύνολα⁶².

Με βάση τη σύγχρονη διαίρεση της Βαλκανικής χερσονήσου σε ανεξάρτητα κράτη, ο συνολικός αριθμός των εβδομήντα ενός κτηρίων του κυρίως καταλόγου της εργασίας κατανέμεται ως εξής: ένα στην Αλβανία⁶³, τέσσερα στη Βουλγαρία⁶⁴, πενήντα έξι στην Ελλάδα⁶⁵, οκτώ στην Π.Γ.Δ.Μ.⁶⁶ και δύο στη Σερβία⁶⁷.

Το ποσοτικό προβάδισμα των νοτιότερων τμημάτων της Βαλκανικής/διοίκησης Ιλλυρικού επιβεβαιώνεται, επιπλέον, και από το υλικό του Παραρτήματος 1: το μεγαλύτερο μέρος των ογδόντα τεσσάρων κτηρίων του συγκεκριμένου καταλόγου⁶⁸

⁵⁹ Αρ. 6-12 (Αθήνα), αρ. 15-16 (Αμφισσα), αρ. 17-18 (Άργος), αρ. 19 (Αταλάντη), αρ. 24 (Επίδαυρος), αρ. 25 (Ερμιόνη), αρ. 54 (Μεγαλόπολη), αρ. 55 (Μέγαρο), αρ. 59 (Σπάρτη).

⁶⁰ Αρ. 47 (Χερσόνησος).

⁶¹ Αρ. 2 (Μαρκιανούπολη [Devnya], πρωτεύουσα επαρχίας Κάτω Μυσίας), αρ. 4 (Φιλιπούπολη [Plovdiv], πρωτεύουσα της επαρχίας Θράκης).

⁶² Αρ. 48-50 (Κως).

⁶³ Αρ. 1 (Βουθρωτό).

⁶⁴ Αρ. 2 (Devnya), αρ. 3 (Michailovgrad), αρ. 4 (Plovdiv), αρ. 5 (Ρατιαρία [Ulria Traiana Ratiaria]).

Ο αριθμός των ιδιωτικών κτηρίων που έχει αποκαλυφθεί στη γειτονική χώρα είναι συνολικά πολύ μεγαλύτερος από τη διακόσμησή τους, ωστόσο, είτε δεν έχουν διασωθεί ικανά κατάλοιπα είτε τα σχετικά στοιχεία των δημοσιεύσεων είναι ανεπαρκή (βλ. και παρακ. σ. 111 σημ. 83· Παράρτημα 1 σ. 520-522 αρ. vi-viii). Οι σπουδαιότερες αστικές και (κυρίως) αγροτικές επαύλεις αυτής της κατηγορίας έχουν ανασκαφεί στο Galatin (DINTCHEV 1997, σ. 41, fig. 23), στα Madara (Ο ΙΔΙΟΣ 2008, σποραδικά, fig. 2), στο Makresh (βλ. παρακ. σ. 520 σημ. 2146), στο Mihailovgrad (Montana) (βλ. παρακ. σ. 384 σημ. 1450), στις Novae (Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σποραδικά, fig. 16-18), στο Pernik (Ο ΙΔΙΟΣ 1997, σ. 53-54. MULVIN 2002, σ. 99-100, fig. 53), στο Pleven (Kailuka/Storgosia) (DINTCHEV 1997, σ. 94-95. SODINI 1997, σ. 455. MULVIN, ό.π., σ. 100, fig. 54. DINTCHEV 2008, σποραδικά, fig. 6), στο Razgrad (Abritus) (SODINI, ό.π., σ. 453, fig. 29. DINTCHEV, ό.π., σποραδικά, fig. 4), στα περίχωρα της Σόφιας (Σερδικής) (βλ. παρακ. σ. 521 σημ. 2150) και στη Zikideva (Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σποραδικά, fig. 19).

⁶⁵ Αρ. 6-12 (Αθήνα), αρ. 13-14 (Αμφίπολη), αρ. 15-16 (Αμφισσα), αρ. 17-18 (Άργος), αρ. 19 (Αταλάντη), αρ. 20-22 (Βέροια), αρ. 23 (Δημητριάδα), αρ. 24 (Επίδαυρος), αρ. 25 (Ερμιόνη), αρ. 26-27 (Θάσος), αρ. 28-46 (Θεσσαλονίκη), αρ. 47 (Χερσόνησος), αρ. 48-50 (Κως), αρ. 51 (Λαδοχώρι), αρ. 52 (Λάρισα), αρ. 53 (Λουλουδιές), αρ. 54 (Μεγαλόπολη), αρ. 55 (Μέγαρο), αρ. 56 (Νικόπολη), αρ. 57 (Ορμος Ξενοφώντος), αρ. 58 (Πηγές Βοϊράνης), αρ. 59 (Σπάρτη), αρ. 60 (Φθιώτιδες Θήβες), αρ. 61 (Φίλιπποι).

⁶⁶ Αρ. 62 (Βάργαλα), αρ. 63 (Ηράκλεια Λυγκηστική), αρ. 64-69 (Στόβοι).

⁶⁷ Αρ. 70 (Nerodimlje, Κόσοβο), αρ. 71 (Σίρμιο [Sirmium, Sremska Mitrovica]).

Ο αριθμός των αστικών και αγροτικών επαύλεων που έχουν ανασκαφεί στη σημερινή Σερβία είναι ούτως ή άλλως πολύ μικρός (MILOSEVIC 2008, σ. 367). Τα κυριότερα ευρήματα εντοπίζονται στο Caricin Grad (Justiniana Prima/Πρώτη Ιουστινιανή) (SODINI 1997, σ. 445-446. MILOSEVIC, ό.π., σ. 376-381) και στο Σίρμιο (Sirmium, Sremska Mitrovica), όπου, εκτός από την οικία στο νότιο τμήμα της πόλης (αρ. 71), έχουν αποκαλυφθεί άλλα δύο οικιακά αρχιτεκτονικά σύνολα με φάσεις προγενέστερες του 4^{ου} αιώνα (Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 367-375. Βλ. και παρακ. σ. 177-178, σ. 511 σημ. 2131).

⁶⁸ Από τον συνολικό αριθμό των κτηρίων αυτών εξαιρείται η λεγόμενη οικία των Αγρίων Ζώων (Παράρτημα 1 αρ. lxxx) στους Φιλίππους, καθώς θεωρούμε ότι η ταύτισή της είναι προβληματική.

βρίσκεται στον ελλαδικό χώρο (εβδομήντα δύο οικίες⁶⁹). τρεις οικίες εντοπίζονται στη σημερινή Βοσνία - Ερζεγοβίνη⁷⁰, ενώ ίσος αριθμός κτηρίων αντιστοιχεί στην Π.Γ.Δ.Μ.⁷¹ και στη Βουλγαρία⁷². Δύο ακόμη οικίες προέρχονται, τέλος, από την Αλβανία⁷³ και μία από τη Σερβία⁷⁴.

Η εικόνα της άνισης γεωγραφικής κατανομής του υλικού, με το σαφές αυτό αριθμητικό προβάδισμα των νοτιότερων περιοχών της Βαλκανικής, πιστεύουμε ότι οφείλεται στους ακόλουθους κυρίως λόγους:

Στο ότι, καταρχήν, η ρωμαϊκή παρουσία στα βορειότερα τμήματα της χερσονήσου (από τον 1^ο μ.Χ. αι. και εξής⁷⁵), υπήρξε πιο βραχύβια· ορισμένες, μάλιστα, περιοχές, όπως τα τμήματα βόρεια του Δούναβη που ανήκουν σήμερα στη Ρουμανία, παρέμειναν υπό ρωμαϊκή κυριαρχία για διάστημα μικρότερο των δύο αιώνων, είχαν, δηλαδή, ήδη χαθεί για την αυτοκρατορία στις αρχές της 4^{ης} εκατονταετίας⁷⁶, η οποία αποτελεί τη χρονική αφετηρία της παρούσας εργασίας. Τα χρονικά περιθώρια, επομένως, μέσα στα οποία δημιουργήθηκαν και διατηρήθηκαν οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη μιας οικιακής αρχιτεκτονικής αντίστοιχης με τον ελληνορωμαϊκό τρόπο ζωής υπήρξαν στενότερα στον βορρά⁷⁷.

Δεύτερον, στο ότι η πλειονότητα των δημοσιευμένων αρχιτεκτονικών καταλοίπων της ενδοχώρας της Βαλκανικής ανήκει σε επαύλεις της υπαίθρου⁷⁸. Οι περισσότερες, όμως, από αυτές θεμελιώθηκαν κατά τη διάρκεια του 2^{ου} αι., ενώ κατά τους 3^ο και 4^ο αι. η ανέγερση νέων αγρεπαύλεων ακολούθησε μια σταθερά φθίνουσα πορεία⁷⁹, για την οποία ευθύνονταν οι συνθήκες ανασφάλειας, με τις συχνές επιδρομές βαρβαρικών φύλων από τα μέσα του 3^{ου} και κατά τον 4^ο αιώνα⁸⁰. Έτσι, ακόμη και οι περιοχές του βορρά όπου η ρωμαϊκή παρουσία υπήρξε συνεχής για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα υπολείπονται αισθητά σε αριθμό μνημείων σε σχέση με τη νοτιότερη Βαλκανική.

Τρίτον, στο ότι τα κέντρα παραγωγής ψηφιδωτών δαπέδων σε αυτό το τμήμα της μεσογειακής λεκάνης εντοπίζονται στο κεντρικό και το νότιο τμήμα της

⁶⁹ Παράρτημα 1 αρ. ix-lxxix, lxxxī.

⁷⁰ Ο.π. αρ. iii-v.

⁷¹ Ο.π. αρ. lxxxii-lxxxiv.

⁷² Ο.π. αρ. vi-viii.

⁷³ Ο.π. αρ. i-ii.

⁷⁴ Ο.π. αρ. lxxxv.

⁷⁵ Για τα στάδια της ρωμαϊκής κατάκτησης και την οργάνωση των προσαρτημένων εδαφών βλ. MULVIN 2002, σ. 9-14.

⁷⁶ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 27. Για τις οικίες της ρωμαϊκής περιόδου στη σημερινή Ρουμανία βλ. OPREANU 2008.

⁷⁷ Για τα φύλα που κατοικούσαν στην περιοχή που εκτεινόταν ανάμεσα στον Δούναβη και τη μεταγενέστερη Εγνατία οδό και για την εικόνα των οικισμών κατά την περίοδο που προηγήθηκε της ρωμαϊκής κατάκτησης βλ. MULVIN, ό.π., σ. 8-9, 18-19. Ειδικά για την περιοχή του Κάτω Δούναβη (διοίκηση Θρακικής, επαρχίες Κάτω Μυσίας και Θράκης, σημ. βορειοανατολική Βουλγαρία-νοτιοανατολική Ρουμανία) βλ. POULTER 2004, σ. 225-229· OPREANU, ό.π., σ. 399-402.

⁷⁸ UYTTERHOEVEN 2007-2, σ. 80.

⁷⁹ SODINI 1997, σ. 444, 448, 455, 457. MULVIN 2002, σ. 29. POULTER 2004, σ. 231, 242-244.

⁸⁰ MULVIN, ό.π., σ. 11, 29. POULTER, ό.π., σ. 231, 242-244, 250-251.

Βαλκανικής⁸¹. Καθώς το μεγαλύτερο μέρος από τα σωζόμενα διακοσμητικά κατάλοιπα οικιών αποτελείται από επιδαπέδια ψηφιδωτά, είναι αναμενόμενο τα ευρήματα να παρουσιάζουν μεγαλύτερη πυκνότητα στις περιοχές όπου έδρευαν τα σημαντικότερα εργαστήρια ψηφοθετών.

Για την παρατηρούμενη ανισορροπία της κατανομής των οικιών με αξιόλογα κατάλοιπα διακόσμησης ανάμεσα στον βορρά και στο νότο της χερσονήσου ευθύνεται, ακόμη, έως έναν βαθμό και η αποσπασματικότητα των δημοσιεύσεων όσον αφορά τις κατοικίες των αστικών κέντρων της ύστερης αρχαιότητας που βρίσκονται σήμερα στις εκτός Ελλάδος βαλκανικές χώρες⁸², αισθητή ιδίως στην περίπτωση της γειτονικής Βουλγαρίας⁸³.

Μια ακόμα γενική διαπίστωση που προκύπτει από την εξέταση του υλικού είναι ότι το μεγαλύτερο μέρος του αποτελείται από οικίες που βρίσκονται σε αστικά κέντρα, ενώ ο αριθμός των αγροτικών επαύλεων είναι κατά πολύ μικρότερος⁸⁴. Τα πρωτεία σε αριθμό μνημείων κατέχει, όπως είναι φυσικό, η Θεσσαλονίκη, ως πρωτεύουσα της διοίκησης Ιλλυρικού, και ακολουθούν η Αθήνα και οι Στόβοι, επίσης σημαντικά αστικά κέντρα της εποχής⁸⁵. Επιπλέον, η πλειονότητα των αστικών και αγροτικών περιοχών όπου εντοπίζεται το μεγαλύτερο μέρος των υπό εξέταση οικιών είτε ταυτίζεται με τα γνωστά μεγάλα κέντρα παραγωγής επιδαπέδιων ψηφιδωτών της Βαλκανικής (Στόβοι, Ηράκλεια Λυγκηστική, Θεσσαλονίκη, Βέροια, Αμφίπολη, Δημητριάδα, Φθιώτιδες Θήβες, Νικόπολη, Άμφισσα, Αθήνα, Κως) είτε βρίσκεται εντός της ακτίνας δράσης των αντίστοιχων εργαστηρίων ψηφοθετών⁸⁶.

⁸¹ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 157.

⁸² UYTTERHOEVEN 2007-2, σ. 80.

⁸³ Όπου ένας ικανός αριθμός αστικών επαύλεων με σημαντικά κατάλοιπα διακόσμησης, είναι γνωστός μόνο από σύντομες μνείες, χωρίς επαρκή τεκμηρίωση (βλ. παρακ. Παράρτημα 1 σ. 520-522 αρ. vi-viii). Ας ελπίσουμε ότι το βιβλιογραφικό αυτό κενό θα καλυφθεί με την έκδοση του συντάγματος των ψηφιδωτών δαπέδων της Βουλγαρίας, η κυκλοφορία του οποίου είχε προαναγγελθεί για το 2011 (R. Pillinger, A. Lisch, V. Popova, *Corpus der spätantiken und frühchristlichen Mosaik Bulgariens*, Österreichische Akademie der Wissenschaften).

⁸⁴ Η διαπίστωση αφορά τόσο το υλικό που συνιστά το βασικό αντικείμενο της εργασίας όσο και αυτό του Παραρτήματος 1. Με εξαίρεση, λοιπόν, την αδιευκρίνιστη περίπτωση του Nerodimlje (αρ. 70) και το επισκοπείο στις Λουλουδιές Πιερίας (αρ. 53), το οποίο βρίσκεται εντός οχυρωμένου οικισμού που συγκροτήθηκε υπό ιδιαίτερες συνθήκες (βλ. παρακ. σ. 468 σημ. 1908), εξήντα επτά από τα κτήρια του κυρίως υλικού ανήκουν σε αστικά κέντρα (αρ. 1, 2, 4-45, 47-56, 60-69, 71) και μόνο τέσσερα (αρ. 3, 46, 57, 58) αποτελούν αγροτικές επαύλεις. Αστικές είναι, επίσης, στη μεγάλη πλειονότητά τους, οι οικίες που περιλαμβάνονται στο Παράρτημα 1 (αρ. i, v-viii, xi-xx, xxiii-xxv, xxviii-xxxix, xli-lxviii, lxx, lxxii-lxxvi, lxxviii-lxxxix, lxxxii-lxxxiv).

⁸⁵ Από την πόλη της Θεσσαλονίκης προέρχονται δεκαεννέα οικίες του κυρίως καταλόγου (αρ. 28-45) και είκοσι μία του Παραρτήματος 1 (αρ. xliii-lxiii). Η Αθήνα εκπροσωπείται από επτά οικίες στον κυρίως κατάλογο (αρ. 6-12) και δέκα (αρ. xi-xx) στο Παράρτημα 1, ενώ οι Στόβοι από έξι (αρ. 64-69) και δύο (αρ. lxxxiii-lxxxiv) αντίστοιχα.

⁸⁶ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984. Η ΙΔΙΑ 2003-1, σ. 142, 157-158.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΨΙΜΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

1. Τυπολογία

Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού στο οποίο επικεντρώνεται η συγκεκριμένη εργασία αποτελείται από οικίες των οποίων η κάτοψη δεν έχει ανασκαφεί πλήρως. Αντίστροφα, πολύ λιγότερες είναι οι περιπτώσεις πλήρους αποκάλυψης της συνολικής έκτασης (του ισογείου) των κτηρίων, διαπίστωση που αφορά δεκατρία μόλις οικοδομήματα. Πρόκειται για την έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1) στο Βουθρωτό (πίν. 11β)· την οικία της Αντιόπης (αρ. 2) στη Devnya (πίν. 13α)· την αγροτική έπαυλη (αρ. 3) στο Michailovgrad (πίν. 15α)· τις οικίες Α (αρ. 6) (πίν. 23α), Β (αρ. 7) (πίν. 23β) και Ω (αρ. 8) (πίν. 26) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας· το επισκοπείο (αρ. 53) στις Λουλουδιές Πιερίας (πίν. 110α)· την οικία της 4^{ης} πολυεδομικής νησίδας (αρ. 61) στους Φιλίππους (πίν. 123)· το λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64) (πίν. 130, 131), τις οικίες του Παρθενίου (αρ. 66) (πίν. 131), της Περιστερίας (αρ. 67) (πίν. 143β), την οικία με τρικλίνιο (αρ. 68) και την οικία των Ψαλμών (αρ. 69) (πίν. 146) στους Στόβους⁸⁷.

Παρόλο που η αποσπασματικότητα των κατοψέων συνιστά τον κανόνα, διαπιστώνεται, ωστόσο, ότι ο αρχιτεκτονικός τύπος των οικιών είναι αναγνωρίσιμος σε σαράντα από τις εβδομήντα μία περιπτώσεις του κυρίως καταλόγου. Τα περισσότερα από τα σαράντα αυτά κτήρια ανήκουν στην κατηγορία των οικιών οι χώροι των οποίων διατάσσονται γύρω από έναν κεντρικό υπαίθριο χώρο-πυρήνα, που έχει τη μορφή περιστυλίου ή αυλής (και που εσφαλμένα κάποτε περιγράφεται στις ανασκαφικές εκθέσεις σαν «atrium»⁸⁸).

Η ύπαρξη περιστυλίου πιστοποιείται, έτσι, σε είκοσι οκτώ κτήρια: στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, 12, 12α-δ) στο Βουθρωτό (πίν. 11β)· στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 1, 1α-δ) στη Devnya (πίν. 13α)· στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4, 1, 1α, β) στο Plondin

⁸⁷ Για την ανασκαφική εικόνα του συνόλου των αστικών οικιών στον ελλαδικό χώρο πρβλ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ 2008, σ. 252.

⁸⁸ Για τη σύγχυση που επισημαίνεται συχνά στις ανασκαφικές εκθέσεις όσον αφορά την εναλλακτική χρήση των όρων «atrium» (το οποίο προϋποθέτει την ύπαρξη *compluvium* και *impluvium*) και «αίθριο» (που δηλώνει τον υπαίθριο χώρο) σα να επρόκειτο για συνώνυμα βλ. ΠΑΡΑΙΟΑΝΝΟΥ 2002, σ. 10-11. Εσφαλμένη χρήση της ορολογίας εντοπίζεται όσον αφορά το υλικό της παρούσας εργασίας στην περίπτωση του περιστυλίου στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2) στη Devnya και της αυλής της οικίας στο οικόπεδο Χ. και Ι. Μερτύρη (Παράρτημα 1 αρ. xli) στην Ερμόνη. Αντίθετα, στην περίπτωση της οικίας στη συμβολή των οδών Φιλίππου και Ζαλίκη (Παράρτημα 1 αρ. lxii) στη Θεσσαλονίκη (πίν. XXX) η χρήση του όρου φαίνεται ότι όντως ανταποκρίνεται στη μορφή του χώρου. Από την άλλη πλευρά, κάτι τέτοιο δεν ισχύει με απόλυτη βεβαιότητα όσον αφορά τον χώρο 2 στην οικία της 4^{ης} πολυεδομικής νησίδας (αρ. 61) στους Φιλίππους (πίν. 123α), ο οποίος περιγράφεται με τον όρο *atrium* σε όλες τις ανασκαφικές εκθέσεις. Σε πρόσφατη συζήτησή μας, η κ. Ε. Γούναρη, η οποία πραγματεύεται την οικία στη διδακτορική διατριβή που εκπονεί, εξέφρασε σοβαρές επιφυλάξεις για την ταύτιση του χώρου, ο οποίος, κατά τη γνώμη της, φαίνεται πιθανότερο ότι αποτελούσε μικρό περιστύλιο.

(πίν. 17)· στις οικίες Α (αρ. 6, 4, 4α-δ) (πίν. 23α), Β (αρ. 7, 4, 11) (πίν. 23β) και Ω (αρ. 8, 4, 19, 26) (πίν. 26) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας· στην οικία της οδού Κέκροπος 7-9 (αρ. 11, 1, 1α-γ), επίσης στην Αθήνα (πίν. 36β)· στην οικία Α (αρ. 13, 1, 1α, β) στην Αμφίπολη· στις οικίες ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 1, 1α, β) (πίν. 43) και στην οδό Τριπόλεως 7β (αρ. 18, 1α) (πίν. 49) στο Άργος· στην οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Α. Συγγρού (αρ. 25, 1, 1α) (πίν. 62α) στην Ερμιόνη· στις οικίες στα οικόπεδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26, 1) (πίν. 64α) και Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27, 1, 1α-δ) (πίν. 66α) στη Θάσο· στις οικίες μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, 1, 1α, β) (πίν. 70), στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, 1, 1α, β) (πίν. 73), στην οδό Γλαύκου 6 (αρ. 31, 1, 1α) (πίν. 77, 78β), μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 32, 1, 1α, β, αρ. 33, 1, 1α, β) (πίν. 79), στην οδό Ιουλιανού 18 (αρ. 35, 1, 1α) (πίν. 83α) και στην οδό Ολυμπιάδος 74-76 (αρ. 39, 1, 1α, β) (πίν. 89) στη Θεσσαλονίκη· στην αγροτική έπαυλη (αρ. 46, 3, 3α, β) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης (πίν. 99, 100α, 101)· στην αγροτική έπαυλη στον Όρμο Ξενοφώντος (αρ. 57) Χαλκιδικής· στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 12, 12α-δ) στους Φιλίππους (πίν. 123)· στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 1, 1α-δ) (πίν. 131-133α, 134α), στο «Καζίνο» (αρ. 65, 1, 1α-γ) (πίν. 139α, β), στις οικίες του Παρθενίου (αρ. 66, 1, 141β, 142) (πίν. 131), της Περιστερίας (αρ. 67, 5-9) (πίν. 143β, 144) και των Ψαλμών (αρ. 69, 4, 4β-δ) (πίν. 146, 147) στους Στόβους· τέλος, στην οικία στο νότιο τομέα της πόλης (αρ. 71, 1) στο Σίρμιο (πίν. 153α). Περιστύλιο διέθετε πιθανώς και το επισκοπείο (αρ. 62) στα Βάργαλα (πίν. 126β).

Καθώς η αποκάλυψη των οικιών του Παραρτήματος 1 χαρακτηρίζεται σε γενικές γραμμές από μεγαλύτερη αποσπασματικότητα σε σχέση με αυτή των κτηρίων του κυρίως καταλόγου, τα στοιχεία που διαθέτουμε για την τυπολογία τους είναι συγκριτικά πολύ λιγότερα. Η ύπαρξη περιστυλίου επιβεβαιώνεται, έτσι, με σχετική ασφάλεια σε μόλις οκτώ περιπτώσεις: στην έπαυλη κάτω από τη Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου (αρ. viii) στη Σόφια· στην αγρέπαυλη στην Αγγίστα (αρ. ix) Σερρών· στην οικία Γ του οικοπέδου Μακρυγιάννη (αρ. xvii) στην Αθήνα (πίν. VIIIβ)· στην οικία στον χώρο του ναού του Αγίου Γεωργίου (αρ. xxxvii) στους Δελφούς· στην οικία της οδού Σκρα 5 (αρ. lxi) στη Θεσσαλονίκη· στην κωνσταντίνεια έπαυλη (αρ. lxxi) στις Λουλουδιές Πιερίας (πίν. XXXIVβ)· στο «επισκοπείο» ή «Βασιλόσπιτο» (αρ. lxxvi) της Νικόπολης (πίν. XXXVIIα)· στην οικία του Γναφέως (αρ. lxxiii) στους Στόβους (πίν. XLα).

Η ύπαρξη κεντρικής αυλής είναι επιβεβαιωμένη σε τέσσερις περιπτώσεις: στην οικία Β (αρ. 14, 1) της Αμφίπολης· στην οικία της οδού Φιλωνίδου Ζώτου (αρ. 47) στη Χερσόνησο της Κρήτης· στο επισκοπείο (αρ. 63) της Ηράκλειας Λυγκηστικής (πίν. 127) και στην οικία με τρικλίνιο (αρ. 68) στους Στόβους. Άλλες τρεις οικίες διέθεταν, πιθανότατα, αύλειους χώρους, η χωροθέτησή τους, ωστόσο, δεν παρουσιάζει την ίδια τυπολογική κανονικότητα –με βάση, τουλάχιστον, την εικόνα που παρέχει το ανεσκαμμένο τμήμα τους: η οικία στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας

και Ιωαννίδου (αρ. 48, 6) στην Κω (πίν. 103β)· η οικία στο Λαδοχώρι (αρ. 51, 5) Θεσπρωτίας· το «επισκοπείο» (αρ. 60, 1) στις Φθιώτιδες Θήβες (πίν. 122α). Πιθανολογούμενη, τέλος, είναι η παρουσία αύλειων χώρων στην οικία της συμβολής των οδών Σοφοκλέους 20 και Αλικαρνασσού (αρ. 43) στη Θεσσαλονίκη και στην οικία στην οδό Τριακοσίων (αρ. 59) στη Σπάρτη.

Η μεγάλη αποσπασματικότητα που χαρακτηρίζει ως σύνολο την ανασκαφική εικόνα των οικιών του Παραρτήματος 1 επιτρέπει τον εντοπισμό αύλειων χώρων σε λίγες, επίσης, περιπτώσεις και χωρίς να είναι απολύτως σαφές αν όλες εμπίπτουν στην κατηγορία της κεντρικής αυλής: πρόκειται για την οικία νοτιοανατολικά της Θόλου (αρ. xii) στην Αρχαία αγορά (πίν. Vβ) και την οικία (;) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας (αρ. xv) (πίν. VIIα) στην Αθήνα· την αγρέπαυλη (αρ. xxii) στην Άκρα Σοφία (πίν. XIα)· την οικία στον χώρο μπροστά από τη Μητρόπολη (αρ. xxiii) στην Άμφισσα· την οικία στη θέση Παναγιά-Καναβιά (αρ. xxvii) στο Βελβεντό· την οικία στον χώρο της Δυτικής στοάς (αρ. xxxv) στους Δελφούς· την οικία στο οικοπέδο X. και I. Μερτύρη (αρ. xli) στην Ερμιόνη· την αγροικία (;) (αρ. lxxvii) στην Ξιφιανή Αλμωπίας (πίν. XXXVIIβ).

Σε λίγες, σχετικά, περιπτώσεις τα κτήρια διέθεταν περισσότερους από έναν υπαίθριους χώρους, όπως η οικία Β (αρ. 7, 4, 13, 29) (πίν. 23β) και η οικία Ω (αρ. 8, 4, 19, 26) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας (πίν. 26)· η οικία των οικοπέδων Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26, 1, 12) (πίν. 64α) στον Λιμένα Θάσου· η οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 12, 12α-δ, 21) (πίν. 123) στους Φιλίππους και η οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 5-9, 17, 27) (πίν. 143) στους Στόβους. Έναν δεύτερο υπαίθριο χώρο πιθανολογείται ότι διέθετε και η οικία Α (αρ. 6) της Αρχαίας αγοράς (πίν. 23α) στην Αθήνα. Με κριτήριο τη μορφή και τον αριθμό των χώρων αυτών έχει προταθεί η τυπολογική κατάταξη των οικιών σε περισσότερες υποκατηγορίες⁸⁹.

Ο τύπος της οικίας με περιστύλιο ή κεντρική αυλή, όχι μόνον, όπως προαναφέρθηκε, εντοπίζεται στις περισσότερες τυπολογικά αναγνωρίσιμες περιπτώσεις της παρούσας εργασίας, αλλά υπήρξε, επιπλέον, εκείνος που γνώρισε τη μεγαλύτερη διάδοση όσον αφορά τις αριστοκρατικές οικίες της ύστερης αρχαιότητας στην ευρύτερη μεσογειακή λεκάνη⁹⁰.

Ένα συγκριτικά πολύ μικρότερο ποσοστό του κυρίως υλικού αντιπροσωπεύεται από κτήρια των οποίων η κάτοψη έχει αποκαλυφθεί σε ικανοποιητικό βαθμό. Διαθέτουν, έτσι, αρχιτεκτονικό τύπο που είναι αναγνωρίσιμος με σχετική ασφάλεια, στερούνται, όμως, κεντρικού υπαίθριου χώρου, παρουσιάζοντας σε κάτοψη συμπαγή μορφή. Πρόκειται για την αγροτική έπαυλη (αρ. 3) στο Michailovgrad⁹¹ (πίν. 15α), το

⁸⁹ Ο ELLIS (2004, σ. 38) προτείνει, έτσι, δύο βασικές υποκατηγορίες με βάση το είδος του υπαίθριου χώρου: την οικία με περιστύλιο και την οικία με απλή αυλή. Ο ΠΕΤΡΙΔΗΣ (2008, σ. 255-256) κατατάσσει τα κτήρια αυτού του τύπου σε: 1. οικίες με περισσότερους από έναν υπαίθριους χώρους (περιστύλια ή/και αυλές), 2. οικίες με μία περιστυλή αυλή, 3. οικίες χωρίς περιστύλιο, με απλή αυλή.

⁹⁰ ELLIS 1988, σ. 565. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 47. BOSPACIEVA 2003, σ. 84-85. ELLIS 2004, σ. 38. BRANDS - RUTGERS 2005, σ. 785.

⁹¹ Για την τυπολογική κατάταξη της συγκεκριμένης αγροτικής έπαυλης βλ. και παρακ. σ. 116 σημ. 93.

πραιτώριο (;) (αρ. 5) στη Ρατιαρία (πίν. 20β), την οικία μέσα στο ιερό του Ασκληπιού (αρ. 24) στην Επίδαυρο (πίν. 61α), το επισκοπείο (αρ. 53) στις Λουλουδιές Πιερίας (πίν. 110α) και την οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54) (πίν. 113α) στη Μεγαλόπολη.

Εκτός από τις δύο αυτές βασικές κατηγορίες, που είναι διακριτές μεταξύ τους με βάση την παρουσία ή την απουσία της αρχιτεκτονικής ενότητας του περιστυλίου ή της αυλής⁹², η ευρύτερη εικόνα των αρχιτεκτονικών τύπων που απαντούν στην περιοχή της Βαλκανικής περιλαμβάνει και άλλες υποκατηγορίες. Αυτές αφορούν κυρίως τις αγροτικές επαύλεις της βαλκανικής ενδοχώρας, δεν αντιπροσωπεύονται, όμως, από κάποιο μνημείο στον κύριο κορμό της εργασίας⁹³.

2. Επιμέρους χώροι

Όπως επισημάνθηκε λίγο παραπάνω, η πλειονότητα των κτηρίων που συγκροτούν τον κύριο κορμό αυτής της εργασίας και ανήκουν σε αναγνωρίσιμο αρχιτεκτονικό τύπο εντάσσονται στην κατηγορία των οικιών με περιστύλιο ή κεντρική αυλή, ενώ ένας πολύ μικρότερος αριθμός περιπτώσεων παρουσιάζει συμπαγή κάτοψη, χωρίς υπαίθριο χώρο στον πυρήνα του. Σε ορισμένες από τις οικίες της πρώτης ομάδας έχει διαπιστωθεί ανασκαφικά η ύπαρξη ορόφου⁹⁴. Πρόκειται για την οικία της Αντιόπης (αρ. 2) στη Δενρυα· τις οικίες στα οικόπεδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26) και Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27) στη Θάσο· την οικία στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου (αρ. 48) στην Κω· την αγροτική έπαυλη στον Όρμο Ξενοφώντος (αρ. 57) Χαλκιδικής· την αγροτική έπαυλη (αρ. 58) στις Πηγές Βοϊράνης· το λεγόμενο επισκοπείο (αρ. 60) στις Φθιώτιδες Θήβες· την οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61) στους Φιλίππους· το λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο

⁹² Πρόκειται για τη βασική τυπολογική ταξινόμηση των αριστοκρατικών οικιών που προτείνει ο SODINI (1984, σ. 344-370).

⁹³ Με την τυπολογία των αγροτικών επαύλεων έχει ασχοληθεί παλαιότερα ο VASIC (1970, σ. 53-62), ο οποίος διακρίνει, εκτός από τα κτήρια με περιστύλιο και από όσα παρουσιάζουν ενιαία, συμπαγή κάτοψη, χωρίς υπαίθριο χώρο στο εσωτερικό τους, και δύο ακόμη κατηγορίες: τις επαύλεις των οποίων οι χώροι οργανώνονται γύρω από έναν κεντρικό διάδρομο και εκείνες που η πρόσοψή τους διαμορφώνεται με στοά πλαισιωμένη στα δυο της άκρα από πύργους. Πιο πρόσφατα η MULVIN (2002, σ. 29-33. Η ΙΔΙΑ 2004) προτείνει μια διάκριση στους ακόλουθους τύπους: 1. επαύλεις με περιστύλιο, 2. επαύλεις στις οποίες οι κύριοι χώροι ενδιάθεσης και τα βοηθητικά οικοδομήματα διατάσσονται γύρω από έναν κεντρικό υπαίθριο χώρο, 3. επαύλεις με ενιαία, συμπαγή κάτοψη, χωρίς εσωτερική αυλή, 4. επαύλεις με έναν κεντρικό, αψιδωτό χώρο, που πλαισιώνεται από τα λοιπά δωμάτια, 5. επαύλεις, οι χώροι των οποίων διαρθρώνονται παρατακτικά διαμορφώνοντας κάποτε πτέρυγες σε σχήμα Π, 6. οχυρωμένες, τέλος, επαύλεις, των οποίων οι χώροι οργανώνονται κατά μήκος του εσωτερικού του τείχους, με υπαίθριο πυρήνα. Σύμφωνα με την παραπάνω κατηγοριοποίηση η αγροτική έπαυλη στο Michailovgrad (αρ. 3) (πίν. 15α) ανήκει στον τύπο με κεντρικό αψιδωτό χώρο. Οι ανάγκες, ωστόσο, του υλικού της παρούσας εργασίας, που δεν εξετάζει την οργάνωση της παραγωγής αυτών των επαύλεων, νομίζουμε ότι εξυπηρετούνται επαρκώς με την κατάταξη του συγκεκριμένου μνημείου στην κατηγορία των κτηρίων με συμπαγή, χωρίς εσωτερική αυλή, κάτοψη.

⁹⁴ Κατάλοιπα κλιμάκων ή/και αρχιτεκτονικά μέλη ή τμήματα διακόσμησης που δε θα μπορούσαν να προέρχονται από το ισόγειο των κτηρίων αποτελούν τις κυριότερες ενδείξεις που παραπέμπουν στην ύπαρξη ορόφου.

(αρ. 64), τις οικίες του Παρθενίου (αρ. 66), της Περιστερίας (αρ. 67), την οικία με τρικλίνιο (αρ. 68) και την οικία των Ψαλμών (αρ. 69) στους Στόβους.

Καθώς η αρχιτεκτονική μορφολογία των περισσότερων από τους χώρους των σπιτιών, με εξαίρεση τα περιστύλια, τα τρικλίνια, τα λουτρά και τα αποχωρητήρια, δεν παρουσιάζει τυπικά χαρακτηριστικά, η ταύτισή τους αποβαίνει συνήθως δύσκολη, γεγονός που, βέβαια, επιτείνεται από την αποσπασματικότητα των κατόψεων. Τις περισσότερες φορές ο προορισμός των χώρων αναγνωρίζεται με βάση το είδος και τη διασπορά των κινητών ευρημάτων, καθώς και τα στοιχεία που παρέχει η γενικότερη εικόνα της διάρθρωσης και διακόσμησής τους στην εκάστοτε περίπτωση⁹⁵.

Όσον αφορά ειδικότερα τις οικίες που συγκροτούν το υλικό στο οποίο επικεντρώνεται η συγκεκριμένη εργασία, διαπιστώνεται ότι, εκτός από τις αρχιτεκτονικές ενότητες με χαρακτηριστική μορφολογία, ταυτίζεται με μεγαλύτερη ή μικρότερη πιθανότητα και μια σειρά από άλλους χώρους: υπνοδωμάτια, μαγειρεία, αποθήκες, καταστήματα και εργαστήρια.

2.1. Περιστύλια

Η ύπαρξη περιστυλίου ή κεντρικής αυλής αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, βασικό κριτήριο για την τυπολογική κατάταξη των οικιών. Έτσι, έχει γίνει ήδη λόγος για τον αριθμό και την ταυτότητα των υπό εξέταση κτηρίων που διαθέτουν μία ή περισσότερες υπαίθριες αρχιτεκτονικές ενότητες αυτού του τύπου⁹⁶.

Τα περιστύλια εισήχθησαν από τη μνημειακή αρχιτεκτονική στη σφαίρα της ιδιωτικής κατά την κλασική περίοδο, ενσωματώθηκαν στη ρωμαϊκή *domus* ήδη από τον 2^ο αι. π.Χ.⁹⁷ και αναδείχθηκαν ως το κύριο διαρθρωτικό σχήμα του εσωτερικού υπαίθριου χώρου κατά την ύστερη αρχαιότητα⁹⁸.

Μαζί με τις απλούστερες μορφολογικά κεντρικές αυλές κατείχαν κομβικό ρόλο στην καθημερινότητα του αριστοκρατικού σπιτιού: λειτουργούσαν ως συνεκτικό στοιχείο των επιμέρους χώρων που ήταν διατεταγμένοι δορυφορικά γύρω τους, καθώς συχνά η πρόσβαση από το ένα δωμάτιο στο άλλο γινόταν μόνο διαμέσου των στοών· εξασφάλιζαν τον επαρκή αερισμό και ηλιασμό των περιμετρικών δωματίων· αποτελούσαν χώρους ανάπαυσης και αναψυχής· ταυτόχρονα, όμως, με το σημαντικό τους μέγεθος (καθώς συνιστούσαν τη μεγαλύτερη σε έκταση αρχιτεκτονική ενότητα του σπιτιού), τον πλούσιο αρχιτεκτονικό, γλυπτό και επιδαπέδιο διάκοσμό τους και τον ρόλο τους ως χώρων μετάβασης προς τις επίσημες αίθουσες, αποτελούσαν τον

⁹⁵ ΠΕΤΡΙΔΗΣ 2008, σ. 253-255.

⁹⁶ Βλ. παραπ. σ. 113-115.

⁹⁷ Για την εισαγωγή και τον ρόλο του περιστυλίου στη ρωμαϊκή οικιακή αρχιτεκτονική βλ. ενδεικτικά DICKMANN 2007· ZARMAKOUPH 2010.

⁹⁸ Βλ. παραπ. σ. 115.

πυρήνα των αριστοκρατικών κατοικιών της εποχής, εξυπηρετώντας ταυτόχρονα την ιδιωτική και τη «δημόσια» διάσταση της οίκησης⁹⁹.

Στις περιπτώσεις συνύπαρξης περισσότερων του ενός περιστυλίων στην ίδια οικία φαίνεται ότι αυτά εξυπηρετούσαν τη χωροθέτηση ομάδων δωματίων με διαφορετικό προορισμό, προσδίδοντας σε καθεμιά τους σχετική αυτονομία. Έτσι, τόσο στην οικία Β (αρ. 7), όσο και στην οικία Ω (αρ. 8) της Αρχαίας αγοράς στην Αθήνα, οι οποίες διέθεταν δύο περιστύλια και μία αυλή (4, 13, 29) (πίν. 23β) και τρία περιστύλια (4, 15, 26) (πίν. 26) αντίστοιχα, ο αριθμητικός περιορισμός των σημείων πρόσβασης από τη μια πτέρυγα στην άλλη¹⁰⁰ υποδεικνύει την ύπαρξη μιας διάκρισης ανάμεσα στα πιο «δημόσια» και στα πιο «ιδιωτικά» τμήματα των κτηρίων, καθένα από τα οποία διαρθρωνόταν γύρω από έναν διαφορετικό περιστυλο υπαίθριο πυρήνα¹⁰¹.

2.2. Τρικλίνια και άλλοι χώροι υποδοχής

Ο όρος *τρικλίνιον*¹⁰² δηλώνει στην κυριολεξία τη διαρρύθμιση που προκύπτει από τη διάταξη τριών κλινών γύρω από μια κεντρική τράπεζα¹⁰³, χρησιμοποιήθηκε, όμως, συνεκδοχικά κατά τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική εποχή και την ύστερη αρχαιότητα για να ορίσει τον χώρο ο οποίος στέγαζε το συγκεκριμένο οργανωτικό σχήμα συνεστίασης¹⁰⁴.

Κατά την πρώιμη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο ο πιο διαδεδομένος τύπος τρικλινίου της αριστοκρατικής οικίας στα αστικά κέντρα και στην υπαίθρο παρουσίαζε σε κάτοψη τη μορφή ορθογωνίου μικρών σχετικά διαστάσεων¹⁰⁵. Στους όψιμους αυτοκρατορικούς χρόνους ο βασικός αυτός τύπος δεν υπέστη ουσιαστικές αλλαγές, με εξαίρεση το μέγεθος: οι αίθουσες απέκτησαν μεγαλύτερες διαστάσεις και

⁹⁹ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με το περιστύλιο στην οικία της ύστερης αρχαιότητας βλ. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 55-56· Η ΙΔΙΑ 2005, σ. 38-42· BONINI 2006, σ. 49-67 (για τον ελλαδικό χώρο).

¹⁰⁰ Στην οικία Β (αρ. 7) η μοναδική δίοδος επικοινωνίας ανάμεσα στο κεντρικό (4) και το ανατολικό περιστύλιο (13) βρίσκεται στα συγκοινωνούντα δωμάτια 9 και 25 (πίν. 23β)· στην οικία Ω (αρ. 8) το μεγάλο κεντρικό περιστύλιο (4) επικοινωνεί με το ανατολικό (15) και το δυτικό (26) μόνο διαμέσου των χώρων 17 και 13 αντίστοιχα.

¹⁰¹ BRANDS - RUTGERS 2005, σ. 786. Καθώς, επιπλέον, δεν αποκαλύφθηκαν στοιχεία που να υποδηλώνουν την ύπαρξη ορόφου στις παραπάνω οικίες (όπου, πιθανότατα, θα βρίσκονταν στην αντίθετη περίπτωση οι χώροι κατάκλισης), η ύπαρξη μιας τέτοιας οριζόντιας διάκρισης του «δημόσιου» από το «ιδιωτικό» φαίνεται ακόμα πιο εύλογη. Δεν αποκλείεται, μάλιστα, να υπαγορεύθηκε από τον πιθανολογούμενο διττό προορισμό των συγκεκριμένων κτηρίων ως ιδιωτικών κατοικιών και φιλοσοφικών σχολών ταυτόχρονα (βλ. παρακ. σ. 311-313).

¹⁰² Πρόκειται για αντιδάνειο· το λατινικό ουσιαστικό *triclinium*, από το οποίο προέκυψε το *τρικλίνιον* της ύστερης αρχαιότητας, προήλθε από το ελληνικό επίθετο *τρικλινος* (*οίκος*), ο οποίος αντιστοιχούσε στην απλούστερη μορφή *άνδρωνος* (αίθουσας συμποσίων) των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων.

¹⁰³ DUNBABIN 1991, σ. 123, fig. 5.

¹⁰⁴ Σε παπυρικά κείμενα του 7^{ου} αι. ο ίδιος όρος απαντά ως δηλωτικός μιας ανεξάρτητης οικιακής ενότητας και όχι ενός συγκεκριμένου χώρου (ΣΑΡΑΝΤΗ 2003, σ. 81).

¹⁰⁵ Η μέση διάσταση των χώρων σε μια σειρά παραδειγμάτων από το Ηράκλειο (Herculaneum), την Πομπηία και την Όστια είναι περίπου 6x4 μ. (DUNBABIN 1991, 123, 124, fig. 6, 7. Η ΙΔΙΑ 1996, σ. 66, 68. Η ΙΔΙΑ 2003, σ. 40-46).

οι κλίνες κατασκευάζονταν με μεγαλύτερο μήκος, έτσι ώστε να καλύπτουν τις ανάγκες περισσότερων συνδαιτυμόνων.

Η διάρθρωση της επιδαπέδιας διακόσμησης των χώρων αυτών στους όψιμους αυτοκρατορικούς χρόνους προσαρμόστηκε πλήρως στη χρήση τους ως αιθουσών για την παράθεση συμποσίων, καθώς, με γνώμονα τη διάταξη των κλινών, προσέλαβε μία από τις δύο ακόλουθες τυπικές μορφές: στην πρώτη, ένα κεντρικό διάχωρο πλαισιωνόταν στις τρεις πλευρές του από ζώνη που αντιστοιχούσε στη θέση των κλινών (πίν. 2α)· στη δεύτερη, η διακόσμηση συμπληρωνόταν με την προσθήκη μιας ακόμη ζώνης, κάθετης προς το κεντρικό διάχωρο, η οποία αντιστοιχούσε στο τμήμα της εισόδου στο δωμάτιο (πίν. 2β).

Ο πρώτος τρόπος διευθέτησης των θεμάτων απαντά στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία με το γράμμα «U», ενώ ο δεύτερος με τον συνδυασμό «T+U» (στα ελληνικά θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ο συνδυασμός «T+Π»). Τα θέματα που επιλέγονταν για τη διακόσμηση προέρχονταν συνήθως από τον διονυσιακό κύκλο. Συχνές ήταν, επίσης, και οι απεικονίσεις μυθολογικών συμποσίων και προσωποποιήσεων των εποχών του έτους. Για την «ανάγνωση» των παραστάσεων δεν υφίστατο κάποιος αυστηρός κανόνας· κάποτε «διαβάζονταν» από την πλευρά του εισερχόμενου στην αίθουσα, άλλοτε από τη θέση των ανακλινόμενων στην κεντρική κλίση, ενώ σπανιότερα, από όλες τις πλευρές του δωματίου¹⁰⁶.

Οι δύο παραλλαγές του επιδαπέδιου αυτού διακοσμητικού σχήματος γνώρισαν ιδιαίτερη διάδοση σε όλες σχεδόν τις ρωμαϊκές επαρχίες. Η Αντιόχεια στον Ορόντη¹⁰⁷ (πίν. 2α, β) και οι πόλεις της βόρειας Αφρικής¹⁰⁸ παρέχουν έναν σημαντικό αριθμό ανάλογων παραδειγμάτων, ενώ το ίδιο ισχύει, τηρουμένων των αναλογιών, και για τον ελλαδικό χώρο και την Κύπρο. Τρικλίνια, στον επιδαπέδιο διάκοσμο των οποίων αναγνωρίζεται η τυπική αυτή διάταξη, έχουν έλθει στο φως στη Θεσσαλονίκη¹⁰⁹, το Δίον¹¹⁰, τη Μυτιλήνη¹¹¹, την Πάτρα¹¹², τα Χανιά¹¹³, το Καστέλλι Κισάμου¹¹⁴ και τη Νέα Πάφο¹¹⁵ (πίν. 3α), για να αναφερθούμε σε ελάχιστα, μόνον, ενδεικτικά παραδείγματα.

¹⁰⁶ DUNBABIN 1991, σ. 125-126. Η ΙΔΙΑ 1996, σ. 72, 74.

¹⁰⁷ Τα αντιπροσωπευτικότερα δείγματα προέρχονται από τις οικίες του Νάρκισσου, του Διαγωνισμού Οινοποσίας (πίν. 2α), του Αιθρίου (πίν. 2β) και του Θριάμβου του Διονύσου (Η ΙΔΙΑ 1991, σ. 126-128, fig. 13-14, 16-18).

¹⁰⁸ BULLO 2003, σ. 72-76.

¹⁰⁹ Οικία στη συμβολή των οδών Εγνατίας και Αντιγονιδών 2 (ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ 1994, I, σ. 33, Taf. 103· II, σ. 317-320 αρ. 205. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 341-342 αρ. 4, πίν. 285, LV).

¹¹⁰ Έπαυλη του Διονύσου (ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ, ό.π., I, σ. 33, Taf. 11· II, σ. 53-58 αρ. 30. ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ 1996, σ. 209-212).

¹¹¹ Οικία του Μενάνδρου (ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ, ό.π., I, σ. 35· II, σ. 191-196 αρ. 109).

¹¹² Οικία στην οδό Νικήτα 9-13 (ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 2009, σ. 218-220. ΠΑΡΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 2009, σ. 11-14).

¹¹³ Έπαυλη Διονύσου (οικόπεδο Βαρδινογιάννη-Αναστασιάκη) (ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ 1994, I, σ. 34-35, Taf. 28· II, σ. 154-158 αρ. 84).

¹¹⁴ Οικίες στα οικόπεδα Πατεράκη (ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ 1991. Η ΙΔΙΑ 1998. ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ, ό.π., I, σ. 35· II, σ. 162-166 αρ. 89) και Αλυγιζάκη (ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ 1999, σ. 212, εικ. 30).

¹¹⁵ Οικία του Αιώνα (DASZEWSKI - MICHAELIDES 1988, σ. 63-71).

Στην περίοδο ανάμεσα στα τέλη του 2^{ου} - αρχές 3^{ου} αι., παράλληλα με την παραδοσιακή μορφή τρικλινίου με ορθογώνια κάτοψη, έκανε την εμφάνισή του και ένας νέος τύπος, ο οποίος έμελλε να αντικαταστήσει (χωρίς, όμως, και να εκτοπίσει εντελώς) το παραπάνω τυπικό ρωμαϊκό σχήμα. Πρόκειται για τον αψιδωτό χώρο συμποσίων, πρώιμα δείγματα του οποίου έχουν αποκαλυφθεί στην Αντιόχεια της Συρίας και στη Sainte-Colombe της γαλλικής Vienne¹¹⁶.

Η εισαγωγή του αρχιτεκτονικού στοιχείου της αψίδας συνδέεται με τη διάδοση του μνηοειδούς *στιβαδίου* ή *σίγμα*¹¹⁷, του σχήματος, δηλαδή, που προέκυπτε είτε από την παράταξη των κλινών ακτινωτά γύρω από κεντρική τράπεζα κυκλικού ή ημικυκλικού σχήματος είτε από την κατασκευή μιας ενιαίας κτιστής κλίνης σχήματος C (πίν. 4α-γ, 5α, 8, 12γ, 108β).

Στο παραπάνω σχήμα, το οποίο στο τελευταίο στάδιο της εξέλιξής του εντάχθηκε στη σφαίρα της αρχιτεκτονικής του εσωτερικού χώρου, οδήγησαν πρακτικές στενά συνδεδεμένες με εκδηλώσεις που διεξάγονταν στην ύπαιθρο. Η συνήθεια της κατάκλισης των συμποσιαστών σε ημικυκλικά *στιβάδια* επάνω στο έδαφος¹¹⁸ κατά τη διάρκεια γευμάτων στο πλαίσιο εορτών προς τιμήν κάποιας θεότητας υπήρξε, όπως έχει υποστηριχθεί και γίνει ευρέως αποδεκτό, η απώτερη αρχή ενός τρόπου εστίασης, που με την πάροδο του χρόνου, διατηρώντας την αρχή της ημικυκλικής διάταξης των συμμετεχόντων, εμπλουτίστηκε με τον ανάλογο εξοπλισμό, για να ενταχθεί τελικά σε έναν χώρο ομόρρυθμα οριοθετημένο από μια αψίδα¹¹⁹.

Ο εμπλουτισμός της κάτοψης των παραδοσιακών ορθογώνιων τρικλινίων με την εισαγωγή της προορισμένης για τη φιλοξενία του *στιβαδίου* αψίδας και η τελική επικράτηση αυτού του τύπου κατά την ύστερη αρχαιότητα οφείλεται, πιθανότατα, στο γεγονός ότι ανταποκρινόταν στην ανάγκη για μεγαλύτερο ελεύθερο, αφιερωμένο στη διασκέδαση των συνδαιτυμόνων, χώρο μπροστά από τις κλίνες¹²⁰.

Η ανάγκη αυτή προέκυψε ως αποτέλεσμα της μεταβολής του χαρακτήρα του συμποσίου: έως τον 1^ο αι. οι συνεστιάσεις διαπνέονταν ακόμη εν πολλοίς από το «εσωστρεφές» αρχαιοελληνικό πνεύμα, αν κρίνουμε από το μέγεθος των χώρων και τη διάταξη των κλινών στο εσωτερικό τους, που παραπέμπουν σε μια σύλληψη της έννοιας του συμποσίου «... as a “spectacle in itself”»¹²¹. Στα χρόνια που ακολούθησαν, όμως, φαίνεται ότι το ενδιαφέρον των συμποσιαστών μετατοπίστηκε από τη μεταξύ τους συναναστροφή σε θέαματα που εκτυλίσσονταν έξω από τη συμποτική ομήγυρη, γεγονός που οδήγησε στην αναζήτηση της αρχιτεκτονικής

¹¹⁶ DUNBABIN 1991, σ. 130-131, fig. 24-27. MORVILLEZ 1996, σ. 133-134, 140-141, fig. 1.7, 14.

¹¹⁷ Η λέξη *στιβάδιον* είναι υποκοριστικό του *στιβάς*, που δηλώνει στην κυριολεξία το πρόχειρο στρώμα από φυτά και φύλλα για κατάκλιση στην ύπαιθρο (DUNBABIN, ό.π., σ. 128, 134. MORVILLEZ, ό.π., σ. 119. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 80. Η ΙΔΙΑ 2005, σ. 45, 47).

¹¹⁸ Βλ. προηγούμενη σημείωση.

¹¹⁹ ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, σ. 116-117. DUNBABIN 1991, σ. 128-136, fig. 21-36. VOLPE 2006, σ. 333-335. MORVILLEZ 2008, σ. 37-39.

¹²⁰ DUNBABIN, ό.π., σ. 135. Η ΙΔΙΑ 1996, σ. 78.

¹²¹ Η ΙΔΙΑ 1996, σ. 70.

εκείνης μορφής που θα εξυπηρετούσε πληρέστερα τις νέες ανάγκες –τον αψιδωτό χώρο υποδοχής¹²².

Τα τρικλίνια των αριστοκρατικών οικιών της ύστερης αρχαιότητας στην υπό εξέταση περιοχή¹²³ ακολουθούν κατά περίπτωση τον έναν από τους δύο βασικούς τύπους που κληρονομήθηκαν από την αρχιτεκτονική της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής εποχής: είτε τον παλαιότερο τύπο της απλής ορθογώνιας αίθουσας, που αποτέλεσε, τρόπον τινά, μια «*interpretatio romana*» του ελληνικού *άνδρῶνος*¹²⁴ είτε την εκδοχή της ορθογώνιας αίθουσας που η μία στενή πλευρά της απολήγει σε αψίδα. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση του μεγαλύτερου από τα δύο τρικλίνια της έπαυλης (αρ. 1, 13) στο Βουθρωτό, το οποίο ανήκει στην κατηγορία των τρίκογχων (πίν. 11β, 12γ) –σε έναν τύπο, δηλαδή, που, όπως και τα πολύκογχα τρικλίνια¹²⁵, συνιστά επόμενη εξελικτική βαθμίδα των απλών αψιδωτών συμποσιακών χώρων.

Ο πολλαπλασιασμός του αριθμού των αψίδων προέκυψε ως αποτέλεσμα της ανάγκης φιλοξενίας μεγαλύτερου αριθμού συνδαιτυμόνων από αυτόν που θα μπορούσε να εξυπηρετήσει ο απλός τύπος αψιδωτής αίθουσας. Ο διαθέσιμος χώρος της τελευταίας επαρκούσε για περίπου οκτώ ή εννέα άτομα, όπως προκύπτει όχι μόνον από τις διαστάσεις των σωζόμενων ευρημάτων αλλά και από τις σχετικές γραπτές πηγές και τις παραστάσεις συμποσίων που διαθέτουμε¹²⁶ (πίν. 5α, 8).

Είτε στην απλή ορθογώνια είτε στην εμπλουτισμένη με μία ή περισσότερες αψίδες παραλλαγή τους, πάντως, τα τρικλίνια αποτελούν τους επισημότερους χώρους των αριστοκρατικών οικιών. Καταλαμβάνουν συνήθως κεντρική θέση, εφαπτόμενα κατά κανόνα κάθετα σε μία από τις πλευρές του περιστυλίου, και οι εσωτερικές διαστάσεις τους είναι σημαντικά μεγαλύτερες των λοιπών εσωτερικών χώρων του σπιτιού. Το εμβαδόν τους υπολείπεται μόνο εκείνου των κεντρικών υπαίθριων χώρων και των στοών που τους περιβάλλουν. Ευθέως ανάλογη με την εξέχουσα θέση των τρικλινίων είναι και η εντοίχια, επιδαπέδια και γλυπτή διακόσμησή τους.

Με βάση το υλικό που αποτελεί αντικείμενο της συγκεκριμένης εργασίας διαπιστώνεται μια σαφέστατη προτίμηση για τον αψιδωτό τύπο τρικλινίου, ο οποίος αντιπροσωπεύεται από σαράντα πέντε περιπτώσεις: την έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, 7,

¹²² Αυτός με τη σειρά του «...is much less convenient for communications within the party –a sign of the extent to which looking *out* has come to take precedence over conversation *within* the group», όπως παρατηρεί πολύ εύστοχα η DUNBABIN (1996, σ. 78).

¹²³ Για τα τρικλίνια ειδικότερα της Θεσσαλονίκης βλ. ΚΑΡΥΔΑΣ 1996· Ο ΙΔΙΟΣ 2009. Για το ίδιο θέμα στην επαρχία της Μακεδονίας βλ. ΠΑΙΩΤΑ 2004. Για τα τρικλίνια των οικιών του ελλαδικού χώρου γενικότερα βλ. BONINI 2006, σ. 68-88· ΠΕΤΡΙΔΗΣ 2008, σ. 250.

¹²⁴ Για την αρχιτεκτονική τυπολογία και τη διακόσμηση των κλασικών και ελληνιστικών *ανδρώνων* βλ. DUNBABIN 2003-1, σ. 36-38, 46-50.

¹²⁵ Η παρουσία τρίκογχων τρικλινίων είναι συχνή στο δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας (Ιταλία, Γαλατία, Ιβηρική και, κυρίως, βόρεια Αφρική). Ο τύπος, ωστόσο, αντιπροσωπεύεται και στην Ανατολή από ευάριθμα παραδείγματα (Αφροδισιάδα, Βόσρα) (βλ. SODINI 1984, σ. 375· DUNBABIN 1991, σ. 129-130· MORVILLEZ 1995· BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 60· DUNBABIN 2003-1, σ. 172-174· BALDINI LIPPOLIS 2005, σ. 49-51). Για τα πολύκογχα τρικλίνια, το πιο αντιπροσωπευτικό δείγμα των οποίων βρίσκεται στην οικία του Βάκχου στη Djemila (Cuicul) στην Αλγερία, βλ. DUNBABIN 1991, σ. 130, fig. 23· BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 60-61, fig. 10· Η ΙΔΙΑ 2005, σ. 51-52 fig. 33, 56.

¹²⁶ ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, σ. 104. DUNBABIN 1996, σ. 77. MORVILLEZ 1996, σ. 138-139.

7α) στο Βουθρωτό (πίν. 11β, 12α)· την αγρέπαυλη στο Michailovgrad (αρ. 3) (πίν. 15α), όπου, όμως, δε σώζεται διακόσμηση· την οικία της Ειρήνης (αρ. 4, 4, 4α) στο Plondin (πίν. 17)· το πραιτώριο (;) στη Ρατιαρία (αρ. 5, 1, 1α) (πίν. 20β)· τις οικίες Α και Β στην Αρχαία αγορά της Αθήνας (αρ. 6, 12, 12α, και αρ. 7, 25, 25α, αντίστοιχα) (πίν. 23α, β, 24α)· τις οικίες στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου (οικία «του Πρόκλου») (αρ. 9, 1, 1α) (πίν. 34α, β) και στη συμβολή των οδών Διονυσίου Αρεοπαγίτου και Μακρή (αρ. 10, 1, 1α) (πίν. 36α), επίσης στην Αθήνα· την οικία στην ανατολική πλευρά του Κάστρου (αρ. 15, 1, 1α) στην Άμφισσα (πίν. 46α, β)· την οικία στη συμβολή των οδών Κοκκόλα και Εθνικής Αντιστάσεως (αρ. 19, 1, 1α) στην Αταλάντη (πίν. 55β)· το επισκοπείο (;) στην οδό Εδέσσης 25 (αρ. 20) στη Βέροια (πίν. 57α)· τις οικίες στη συμβολή των οδών Ιπποκράτους και Προφήτη Ηλία 5 (αρ. 21, 1, 1α) (πίν. 58) και στη συμβολή των οδών Μούμογλου και Κυρίμη (αρ. 22, 1, 1α) (πίν. 59α, γ), επίσης στη Βέροια· την οικία της Δημοκρατίας (αρ. 23, 1, 1α) (πίν. 60α, β) στη Δημητριάδα· την οικία στα οικόπεδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26, 2, 2α) στον Λιμένα Θάσου (πίν. 64α), όπου, όμως δε σώζεται διακόσμηση· τις οικίες στην οδό Αγίας Σοφίας 70 (αρ. 28) (πίν. 68α), Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, 2, 2α) (πίν. 70α), στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, 2, 2α) (πίν. 73), ανάμεσα στις οδούς Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 32, 2, 2α) (πίν. 79), στις οδούς Ιουλιανού 15 (αρ. 34, 1, 1α) (πίν. 82α, β), Ιουλιανού 18 (αρ. 35, 2, 2α) (πίν. 83α, β), Κασσάνδρου 68 (1, 1α) (πίν. 84), Λαπιθών 7 (αρ. 37) (πίν. 87), Μωρεάς και Μαλέα (αρ. 38, 1, 1α) (πίν. 88), όπου δε σώζεται διακόσμηση, Ολυμπιάδος 74-76 (αρ. 39, 2) (πίν. 89), στην οδό Ολυμπιάδος, μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας και Σοφοκλέους (αρ. 40, 1, 1α) (πίν. 92), στην οδό Προφήτη Ηλία 5 (αρ. 42, 1, 1α) (πίν. 94), στις οδούς Σωκράτους 48 - Αγίου Δημητρίου 124 (αρ. 44, 1, 1α) (πίν. 96α) και Χείρωνος 3-5 (αρ. 45, 1, 1α) (πίν. 97α) στη Θεσσαλονίκη· την αγροτική έπαυλη στο Ωραιόκαστρο (αρ. 46, 5, 5α) (πίν. 99, 101)· το επισκοπείο στις Λουλουδιές (αρ. 53, 4, 4α) (πίν. 110β, 111α, 112α)· την οικία στην οδό Βύζαντος 51 (αρ. 55, 1, 1α) (πίν. 116α, β) στα Μέγαρα· την έπαυλη της Φτελιάς (αρ. 56, 1, 1α) (πίν. 117α) στη Νικόπολη· την αγρέπαυλη στον Όρμο Ξενοφώντος (αρ. 57, 1, 1α) (πίν. 118α) στη Χαλκιδική· την οικία στην οδό Τριακοσίων (αρ. 59, 1, 1α) (πίν. 120) στη Σπάρτη· τα επισκοπεία στα Βάργαλα (αρ. 62, 5, 5α) (πίν. 126β) και την Ηράκλεια Λυγκηστική (αρ. 63, 3, 3α) (πίν. 127, 128)· το λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 6, 6α) (πίν. 131, 132), το «Καζίνο» (αρ. 65, 2, 2α) (πίν. 139α, 140α), την οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 15, 15α, 16) (πίν. 143β, 145α), την οικία με τρικλίνιο (αρ. 68) και την οικία των Ψαλμών (αρ. 69, 7, 7α) (πίν. 146, 147, 150α, β) στους Στόβους· την οικία στο Nerodimlje (αρ. 70, 1, 1α) (πίν. 151α)· την οικία, τέλος, στο νότιο τομέα της πόλης (αρ. 71, 3, 3α) στο Σίρμιο (πίν. 153α, 154).

Ας σημειωθεί ότι το λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64) στους Στόβους διέθετε και έναν δεύτερο, μικρότερο αψιδωτό χώρο (5) ο οποίος ενδέχεται να είχε την ίδια χρήση. Αντίστοιχης μορφολογίας, διαστάσεων, διακόσμησης και, πιθανότατα,

χρήσης, ήταν και ο χώρος 4 στην παρακείμενη οικία του Παρθενίου (αρ. 66), το κύριο τρικλίνιο της οποίας διέθετε ορθογώνια κάτοψη.

Ο παραδοσιακός τύπος τρικλινίου ορθογώνιας κάτοψης, από την άλλη μεριά, χωρίς, βέβαια, να έχει εκλείψει, εκπροσωπείται από πολύ μικρότερο αριθμό παραδειγμάτων στην υπό εξέταση περιοχή. Ορθογώνια τρικλίνια ταυτισμένα με ασφάλεια διέθεταν, έτσι: η έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, 7) στο Βουθρωτό (κατά την πρώτη φάση της)· η οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 12) (πίν. 13) στη Δενυα· η οικία Ω (αρ. 8, 6) (πίν. 26, 27) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας· η οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 2) (πίν. 43) στο Άργος· η οικία της Τετράγωνης πλατείας (αρ. 50, 1) (πίν. 108α) στην Κω· η οικία στο Λαδοχώρι Θεσπρωτίας (αρ. 51, 1, 1α) (πίν. 108β)· η οικία στη συμβολή των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (αρ. 52) στη Λάρισα· η οικία στο οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54, 2) (πίν. 113) στη Μεγαλόπολη· η οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 5 [α' φάσης], 15 [13]) (πίν. 123, 125β) στους Φιλίππους· η οικία, τέλος, του Παρθενίου (αρ. 66, 2) (πίν. 131, 141β) στους Στόβους.

Από τον βασικό εξοπλισμό των αιθουσών αυτών έχουν διατηρηθεί ίχνη σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις. Πρόκειται για κατάλοιπα σιγμοειδών, κυρίως, τραπεζών, όπως της μαρμάρινης πολύλοβης τράπεζας που προέρχεται από την οικία Ω (αρ. 8) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας (πίν. 29α). Ανάλογα ευρήματα αποκαλύφθηκαν, επίσης, στην οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54) στη Μεγαλόπολη· στην αγροτική έπαυλη (αρ. 57) στον Όρμο Ξενοφώντος· στο «επισκοπείο» (αρ. 63) της Ηράκλειας Λυγκηστικής. Στις περιπτώσεις του «Καζίνου» (αρ. 65) και της οικίας του Παρθενίου (αρ. 66) στους Στόβους οι τράπεζες εντοπίστηκαν, επιπλέον, μέσα στους χώρους των τρικλινίων.

Ακόμη μικρότερος είναι ο αριθμός των κτιστών *στιβαδίων* που έχουν αποκαλυφθεί σε τρικλίνια της υπό εξέταση περιοχής: στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, 13) του Βουθρωτού (πίν. 4α, 11α, 12γ), στην οικία (αρ. 51) στο Λαδοχώρι (πίν. 108β) και στην οικία του Nerodimlje (αρ. 70, 1α) (πίν. 151α).

Αντίστοιχα κατάλοιπα από τη λειτουργική υποδομή τρικλινίων έχουν έρθει στο φως και σε οικίες άλλων περιοχών της αυτοκρατορίας, όπως π.χ. στην έπαυλη της Faragola στην Απουλία: εδώ διατηρείται το πληρέστερα σωζόμενο παράδειγμα σταθερού εξοπλισμού απαρτιζόμενου από κτιστή τράπεζα και *στιβάδιο* (πίν. 4β, γ), συνδυαζόμενου, επιπλέον, με αναβρυτήριο¹²⁷. Σιγμοειδείς τράπεζες αποκαλύφθηκαν, επίσης, στην οικία του Ελαφιού (maison du Cerf) στην Απάμεια, στον λεγόμενο Οίκο των Χαλκών (House of the Bronzes) στις Σάρδεις και στην έπαυλη του Ψηφιδωτού των Πτηνών στην Καισάρεια της Παλαιστίνης¹²⁸, ενώ κτιστά *στιβάδια* έχουν

¹²⁷ Περισσότερες περιπτώσεις συνύπαρξης *στιβαδίων* με αναβρυτήρια βλ. παρακ. σ. 196-197.

¹²⁸ ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, σ. 105-107 fig. 63. MORVILLEZ 1996, σ. 134-135, fig. 9. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 79-80 fig. 20-21. ΣΑΡΑΝΤΗ 2003, σ. 79. Για την ιδιαιτερότητα της τράπεζας από την Καισάρεια βλ. παρακ. σ. 149-150.

εντοπιστεί και σε άλλες οικίες της Βαλκανικής, όπως στη Domus II της Ιστρίας (στη σημερινή Ρουμανία) ή στις οικίες της βασιλικής του Λεχάιου¹²⁹.

Εκτός, όμως, από τους χώρους οι οποίοι μπορούν με ασφάλεια να ταυτιστούν με τρικλίνια, ορισμένες από τις οικίες της περιοχής υπό εξέταση διέθεταν –όπως και αρκετά ομοειδή κτήρια εκτός της Βαλκανικής– και άλλες επίσημες αίθουσες, που στερούνταν, όμως, τη χαρακτηριστική κάτοψη ή/και διάταξη διακόσμησης των τυπικών τρικλινίων. Χώροι αυτής της κατηγορίας απαντούν στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 7, 14) στη Devnya (πίν. 13α)· στην οικία της Ειρήνης (αρ. 2, 3) (πίν. 17) στο Plovdiv· στην οικία Ω (αρ. 8, 28) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας (πίν. 26) και στη λεγόμενη οικία του Πρόκλου (αρ. 9, 2, 2α) στην ίδια πόλη (πίν. 34α)· στην οικία μέσα στο ιερό του Ασκληπιού (αρ. 24, 7) στην Επίδαυρο (πίν. 61α)· στην οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Α. Συγγρού (αρ. 25, 4) στην Ερμιόνη (πίν. 62α)· στη δυτική οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, 6) (πίν. 70α) και στο πιθανολογούμενο επισκοπείο στη συμβολή των οδών Πρασακάκη 6 και Κουκουφλή (αρ. 41, 1) (πίν. 93) στη Θεσσαλονίκη· στο λεγόμενο επισκοπείο (αρ. 60, 5) (πίν. 122α) των Φθιωτίδων Θηβών.

Δεν αποκλείεται κάποια από αυτά τα δωμάτια να χρησιμοποιούνταν (και) για την παράθεση επίσημων συμποσίων, κάτι τέτοιο, όμως, δε μπορεί να υποστηριχθεί με βεβαιότητα, καθώς οι υφιστάμενες ενδείξεις είναι ανεπαρκείς. Όταν ούτε η διάταξη ή το θεματολόγιο του δαπέδου ούτε η αρχιτεκτονική της αίθουσας δεν παραπέμπουν άμεσα στη χρήση του χώρου ως τρικλινίου, η πρόταση ταύτισης πρέπει να βασιστεί αναγκαστικά σε άλλα στοιχεία: στη θέση του, στη χρήση των παρακείμενων δωματίων (με τα οποία ενδεχομένως επικοινωνεί), στα κινητά ευρήματα ή στο γεγονός της επιβεβαιωμένης απουσίας διακόσμου από τα λοιπά δωμάτια του σπιτιού. Η κατά κανόνα αποσπασματική αποκάλυψη, όμως, των οικιών δεν επιτρέπει μια σχετική αξιολόγηση αυτού του είδους. Στις σπάνιες περιπτώσεις που έχει έρθει στο φως το σύνολο μιας οικίας, η απόδοση της συγκεκριμένης χρήσης σε έναν χώρο με ψηφοθετημένο δάπεδο μη χαρακτηριστικής τυπολογίας πρέπει, λοιπόν, να εκλαμβάνεται ως πιθανή –όχι, όμως, σίγουρη. Έτσι, στο παράδειγμα της οικίας της Αντιόπης στη Devnya (αρ. 2) η ταύτιση της αίθουσας 12 με τρικλίνιο δε μπορεί να στηριχθεί αποκλειστικά στον διάκοσμο του ψηφιδωτού της δαπέδου. Αν ληφθούν, όμως, υπόψη οι διαστάσεις του χώρου, το τετράγωνο σχήμα του, η θέα του προς το περιστύλιο, η γειτνίασή του με δωμάτιο στο οποίο βρίσκονταν αποθηκευμένοι πίθοι και το γεγονός ότι αποτελεί τον μοναδικό από τους έξι στρωμένους με *opera tessellata* χώρους του σπιτιού ο οποίος συγκεντρώνει τα παραπάνω χαρακτηριστικά, τότε δε μπορούν να υπάρξουν πολλές αμφιβολίες για τη χρήση του ως τρικλινίου – αυτή δε θα μπορούσε, όμως, να έχει προκύψει από το ψηφιδωτό δάπεδό του και μόνο. Μικρότερα περιθώρια βεβαιότητας για τη χρήση των ψηφοθετημένων χώρων ως τρικλινίων αφήνουν κάποιες περιπτώσεις, όπως αυτές της οικίας μέσα στο ιερό του

¹²⁹ DUVAL 1984, σ. 459-460 fig. 8. SODINI 1984, σ. 370-373, fig. 24, 25. Τα παραπάνω κτήρια δε διασώζουν διακοσμητικά κατάλοιπα.

Ασκληπιού στην Επίδαυρο (αρ. 24) (πίν. 61α) ή της οικίας στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Α. Συγγρού (αρ. 25) στην Ερμιόνη (πίν. 62α). Και οι δύο οικίες περιλαμβάνουν ζεύγη δωματίων στρωμένων με *opera tessellata* (1, 7 και 4, 6 αντίστοιχα), η έλλειψη, όμως, διακόσμου (που αγνοούμε αν οφείλεται στην καταστροφή του ή στην εξαρχής απουσία του) στις υπόλοιπες αίθουσες της πρώτης και η αποσπασματικότητα των ανεσκαμμένων χώρων της δεύτερης δεν επιτρέπουν την αξιολόγηση του ειδικού βάρους του επιδαπέδιου διακόσμου στα συγκεκριμένα μνημεία, που θα μπορούσε, ενδεχομένως, να οδηγήσει σε μια πιθανή ερμηνεία της χρήσης των χώρων αυτών ως τρικλινίων.

Αν κρίνουμε από τη θέση τους και τη διακόσμησή τους, πάντως, χώροι όπως οι παραπάνω, θα πρέπει να διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή των ιδιοκτητών. Με δεδομένο, ωστόσο, ότι δε διαθέτουμε επαρκή στοιχεία για τον προορισμό τους¹³⁰, θεωρούμε ότι η χρήση ενός γενικού όρου για τις αίθουσες αυτές, όπως «χώρος υποδοχής», μπορεί να καλύψει ένα αρκετά ευρύ σύνολο ιδιωτικών συναθροίσεων (π.χ. ακροάσεις, συνεδριάσεις, διαλέξεις), τις οποίες κατά πάσα πιθανότητα φιλοξενούσαν¹³¹.

Το ζήτημα, ωστόσο, του εύρους των χρήσεων των τυπικών τρικλινίων και των χώρων υποδοχής είναι πιο πολύπλοκο απ' όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως, γεγονός που πρέπει κανείς συνεχώς κατά νου όταν χρησιμοποιεί τους δυο αυτούς κατά τα άλλα δόκιμους όρους¹³². Μια αίθουσα που παρουσιάζει όλα τα τυπικά μορφολογικά χαρακτηριστικά τρικλινίου και ταυτίζεται ως τέτοιο από τους ανασκαφείς είναι πιθανόν αλλά όχι βέβαιο ότι προοριζόταν αποκλειστικά για την παράθεση επίσημων γευμάτων¹³³. Στην περίπτωση που αποτελούσε τον μοναδικό επίσημο χώρο της οικίας ενδέχεται, ανάλογα με την περίπτωση, να εξυπηρετούσε ανάγκες ανάλογες με αυτές που εικάζεται ότι κάλυπταν οι λεγόμενοι χώροι υποδοχής¹³⁴. Ανεξάρτητα, λοιπόν, από την τυπική (ή μη) μορφολογία των επίσημων αιθουσών, τρικλινίων και χώρων

¹³⁰ Πρβλ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ 2008, σ. 254-255.

¹³¹ Για τους εύριθμους χώρους υποδοχής που ενδέχεται με μεγάλη πιθανότητα να ταυτίζονται με αίθουσες ακροάσεων (π.χ. στο λεγόμενο παλάτι πάνω από το θέατρο της Εφέσου, στο «επισκοπείο» της Αφροδισιάδας και στο «ανάκτορο του Δουκόρ» στην Απολλωνία) βλ. ELLIS 1994, σ. 120, fig. 6-1· MORVILLEZ 2007-2.

¹³² Στη σύγχρονη βιβλιογραφία δεν τηρείται καθολικά ένα αυστηρό σύστημα ορολογίας για τη δήλωση των αιθουσών που χρησιμοποιούνταν κυρίως για τα συμπόσια (δηλαδή τα τρικλινία) και τις λοιπές επίσημες αίθουσες των οικιών: συχνά οι όροι «τρικλίνιο» και «χώρος υποδοχής» χρησιμοποιούνται εναλλακτικά ως συνώνυμα στις κύριες ευρωπαϊκές γλώσσες, ενώ ταυτόχρονα ο δεύτερος επιστρατεύεται και για τις περιπτώσεις επίσημων αιθουσών που δεν αποτελούσαν χώρους συνεστιάσεων.

¹³³ Είναι ενδεικτικό ότι ο όρος «*τρικλίνος*» χρησιμοποιείται κάποτε από τις γραπτές πηγές για να αναφερθεί σε χώρους στους οποίους εκτυλίσσονταν διαφορετικές δραστηριότητες από αυτές που φιλοξενούσε το τρικλίνιο ενός τυπικού εκπροσώπου της αριστοκρατικής τάξης: «Ἡμεν δὲ ἡμεῖς τεσσαράκοντα ἐπίσκοποι καθεζόμενοι σὺν τῷ ἐπισκόπῳ Ἰωάννῃ ἐν τῷ τρικλίνῳ τοῦ ἐπισκοπείου...» αναφέρει ο Παλλάδιος (*Διάλογος Ἱστορικός*, σ. 45), ενώ στα Πρακτικά της Δ' Οικουμενικής Συνόδου επαναλαμβάνεται η περιγραφή μιας παρόμοιας επισκοπικής συνάθροισης σε επίσημη επισκοπική αίθουσα «...καὶ εἶπατε ὅτι ἐν τῷ τρικλίνῳ τοῦ ἐπισκοπείου παντὸς τοῦ κλήρου παρόντος τοῦτο ἔδογματίσεν.» (SCHWARTZ 1965, σ. 28).

¹³⁴ ELLIS 1994, σ. 122. Κάτι τέτοιο προϋποθέτει, βέβαια, ότι η επίπλωση των χώρων δεν απαρτιζόταν από κτιστές, σταθερές κατασκευές (αυτές, όμως, αποτελούσαν ούτως ή άλλως εξαίρεση).

υποδοχής, ο αποφασιστικός παράγοντας που θα καθόριζε την κύρια χρήση τους δεν ήταν άλλος από τον εκάστοτε ιδιοκτήτη της οικίας, από την οικονομική κατάσταση και την κοινωνική θέση του οποίου θα προσδιοριζόταν τόσο ο αριθμός αυτών των δωματίων (ένα ή περισσότερα) όσο και ο βαθμός εξειδίκευσης της χρήσης τους.

2.3. Λοιποί χώροι

Όπως προαναφέρθηκε, η αποσπασματική, συνήθως, αποκάλυψη των οικιών και η συχνή έλλειψη κινητών ευρημάτων που να παραπέμπουν στη χρήση των χώρων δυσχεραίνουν την ταύτιση των εσωτερικών δωματίων, με εξαίρεση όσα διαθέτουν χαρακτηριστική μορφολογία, όπως π.χ. τα λουτρά και τα αποχωρητήρια, ή όσα, λόγω της θέσης τους, καθιστούν σαφή τον προορισμό τους, όπως οι προθάλαμοι εισόδων.

Στην περίπτωση των οικιών που αποτελούν το κύριο αντικείμενο της εργασίας οι χώροι που έχουν ταυτιστεί με σχετική ασφάλεια, αν εξαιρέσουμε τις εσωτερικές αυλές, τα περιστύλια και τις επίσημες αίθουσες, είναι σχετικά λίγοι –και είναι ακόμη πιο εύαριθμοι όσοι, ανάμεσά τους, διατηρούν κατάλοιπα διακόσμησης.

Σε έναν περιορισμένο αριθμό κατοικιών έχουν έρθει στο φως οι κύριες εισοδοί των κτηρίων και οι προθάλαμοί τους. Πρόκειται για ορθογώνιους χώρους μικρών σχετικά διαστάσεων, που μεσολαβούν ανάμεσα στις εισόδους αυτές και στο εσωτερικό των σπιτιών. Τέτοιους προθαλάμους διέθεταν: η έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, 1, 14) στο Βουθρωτό (πίν. 11β)· η οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 5, 13) στη Denvnya (πίν. 13α)· η οικία της Ειρήνης (αρ. 4, 2) στο Plondin (πίν. 17)· οι οικίες Α (αρ. 6, 1) (πίν. 23α), Β (αρ. 7, 1) (πίν. 23β) και Ω (αρ. 8, 1) (πίν. 26) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας· το επισκοπείο (αρ. 53, 1) στις Λουλουδιές Πιερίας (πίν. 110β)· το επισκοπείο (;) (αρ. 60, 2) στις Φθιώτιδες Θήβες (πίν. 122α)· η οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 1) στους Φιλίππους (πίν. 123)· η οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 1) (πίν. 143β) στους Στόβους. Στην ίδια πόλη, η κύρια είσοδος του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου (αρ. 64, 11) οδηγούσε σε μεγάλη πυργοειδή κατασκευή (πίν. 131, 132), ενώ ο αντίστοιχος χώρος της οικίας των Ψαλμών (αρ. 69) διαμορφωνόταν με μικρή κιονοστήρικτη στοά (πίν. 147). Ανάλογη κατασκευή μεγαλύτερης κλίμακας, εκτεινόμενη κατά μήκος της βόρειας πρόσοψης της οικίας στην 4^η πολεοδομική νησίδα (αρ. 61) των Φιλίππων (πίν. 123α) οδηγούσε κατά την α' φάση στο εσωτερικό του κτηρίου (πίν. 123α). Αντίστοιχοι χώροι έχουν εντοπιστεί και σε κατοικίες του ευρύτερου μεσογειακού χώρου, απ' όπου, όμως, δε λείπουν και δείγματα μνημειακότερων κατασκευών¹³⁵.

Ακόμη λιγότερες στο υπό εξέταση σύνολο οικιών είναι οι περιπτώσεις ταύτισης, με μικρότερη ή μεγαλύτερη πιθανότητα, κάποιων «υπνοδωματίων» (*cubicula*), χώρων λατρείας ή βιβλιοθηκών.

¹³⁵ BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 53-55. Η ΙΔΙΑ 2005, σ. 33-36, 38.

Χώροι της πρώτης κατηγορίας αποκαλύφθηκαν στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 10) στη *Devnya* (πίν. 13α) και στην αγροτική έπαυλη (αρ. 46, 6-9) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης (πίν. 99). Ας σημειωθεί ότι οι αίθουσες που ταυτίζονται με «υπνοδωμάτια» (*cubicula*) δεν προορίζονταν, όπως σήμερα, αποκλειστικά για τον ύπνο, αλλά λειτουργούσαν ως ιδιαίτερα διαμερίσματα, στα οποία μπορούσε κανείς να υποδεχθεί πρόσωπα του στενού του περιβάλλοντος ή να επιδοθεί σε διάφορες δραστηριότητες σε ένα πιο απομονωμένο περιβάλλον¹³⁶.

Πιθανοί ή ταυτισμένοι με βεβαιότητα χώροι λατρείας¹³⁷ έχουν εντοπιστεί στην οικία Α (αρ. 6, 13) της Αρχαίας αγοράς στην Αθήνα (πίν. 23α)· στην οικία της οδού Διονυσίου Αρεοπαγίτου (οικία «του Πρόκλου») (αρ. 9, 4), στην ίδια πόλη (πίν. 34α, 35α)· στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 3) των Στόβων (πίν. 131, 132), όπου, όμως, ο συγκεκριμένος χώρος έχει προταθεί ότι θα μπορούσε να έχει χρησιμοποιηθεί ως βιβλιοθήκη. Ως πιθανή, επίσης, παρουσιάζεται, σύμφωνα με τις υπάρχουσες ενδείξεις, η μετατροπή σε ιδιωτικό παρεκκλήσιο του δυτικού αψιδωτού χώρου στην οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 15), επίσης στους Στόβους (πίν. 143β, 145α)¹³⁸.

Αίθουσες από την άλλη πλευρά που ταυτίζονται, πιθανώς, με βιβλιοθήκες αποκαλύφθηκαν¹³⁹ στην οικία Ω (αρ. 8, 28) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας (πίν. 26) –ταύτιση που ωστόσο δε γίνεται αποδεκτή από όλους τους ερευνητές· στο λεγόμενο επισκοπείο (αρ. 63, 8) της Ηράκλειας Λυγκηστικής (πίν. 127) –εδώ, όμως, η πρόταση ταύτισης δε βασίζεται σε συγκεκριμένα (άτυπα, έστω), μορφολογικά στοιχεία· στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 3), των Στόβων (πίν. 131, 132), όπου εντοπίστηκαν κατασκευές οι οποίες θα μπορούσαν να έχουν χρησιμοποιηθεί ως ράφια (για την ίδια αίθουσα έχει, ωστόσο, προταθεί εναλλακτικά λατρευτική χρήση).

Καθώς τα «υπνοδωμάτια», οι λατρευτικοί χώροι και οι βιβλιοθήκες δεν παρουσιάζουν τυπικές κατόψεις, η πρόταση για τη χρήση τους βασίζεται είτε στο θεματολόγιο του σωζόμενου διακόσμου τους («υπνοδωμάτια»/ *cubicula*)¹⁴⁰ είτε σε μη κινητά ευρήματα ή κατασκευαστικές ιδιαιτερότητες που υποδεικνύουν ότι τα συγκεκριμένα δωμάτια (λατρευτικοί χώροι-βιβλιοθήκες) δεν αποτελούσαν συνηθισμένους χώρους ενδιαίτησης.

¹³⁶ Σχετικά με το εύρος χρήσης των χώρων αυτών βλ. BERRY 1997, σ. 185, 194· RIGGSBY 1997· WINSOR LEACH 1997, σ. 68-70· ELLIS 2002, σ. 156-158· BALDINI LIPPOLIS 2005, σ. 54· SESSA 2007.

¹³⁷ Γενικά για τις αίθουσες με λατρευτικό προορισμό στην κατοικία της ύστερης αρχαιότητας βλ. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 66-67· Η ΙΔΙΑ 2005, σ. 52-53· BOWES 2008· ΔΑΡΑ 2010· παρακ. σ. 238-239. Πρβλ., επίσης, τον σχετικό προβληματισμό του ΠΕΤΡΙΔΗ (2008, σ. 254-255).

¹³⁸ Βλ. παρακ. σ. 237-238.

¹³⁹ Σχετικά με τις οικιακές βιβλιοθήκες, στην ύπαρξη των οποίων αναφέρονται συχνά οι λατινόφωνες γραπτές πηγές της ύστερης αρχαιότητας, βλ. BALDINI LIPPOLIS 2005, σ. 56· ΠΕΤΡΙΔΗΣ 2008, σ. 254· CANTINO WATAGHIN 2010, σ. 50-52· CARRIÉ 2010· παρακ. σ. 350.

¹⁴⁰ Στη ρωμαϊκή αυτοκρατορική εποχή το δάπεδο του χώρου που καταλάμβανε η κλίνη στο βάθος των υπνοδωματίων ήταν κάποτε ελαφρώς υπερυψωμένο (κάτι που δε συμβαίνει κατά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας) ή το θέμα της στρώσης του διαφοροποιημένο (DUNBABIN 1999-1, σ. 305-306, fig. 68, 69, 305).

Η εικόνα γίνεται λίγο πιο ευκρινής όσον αφορά, τέλος, τους βοηθητικούς χώρους (μαγειρεία, αποθήκες) –αν και συχνά οι δημοσιεύσεις αναφέρονται με γενικόλογο τρόπο σε ομάδες «βοηθητικών» δωματίων χωρίς ειδικότερο προσδιορισμό της χρήσης τους¹⁴¹– και τους χώρους υγιεινής (μικρά λουτρά και αποχωρητήρια), οι οποίοι ταυτίζονται σε αρκετές από τις περιπτώσεις πλήρους ή, έστω, ικανοποιητικής αποκάλυψης των κτηρίων.

Χώροι παρασκευής φαγητού¹⁴² έχουν έρθει στο φως στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 18) στη Devnya (πίν. 13α)· στην οικία του οικοπέδου Λατίφη (αρ. 16, 1) στην Άμφισσα (πίν. 42α)· στην οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Α. Συγγρού (αρ. 25, 7) στην Ερμιόνη (πίν. 62α)· στο επισκοπείο (αρ. 53, 8-10) στις Λουλουδιές Πιερίας (πίν. 110β)· στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 8, 21 [β' φάσης]) (πίν. 123β) στους Φιλίππους.

Χώροι προορισμένοι για την αποθήκευση αγαθών έχουν εντοπιστεί στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 2, 11) στη Devnya (πίν. 13α)· στην οικία στα οικόπεδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26, 16) στη Θάσο (πίν. 64α)· στις οικίες μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, 8, 9) (πίν. 70α) και Ιουλιανού 18 (αρ. 35, 13) (πίν. 83α) στη Θεσσαλονίκη· στην αγροτική έπαυλη (αρ. 46, 4) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης (πίν. 99)· στην οικία της συμβολής των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου (αρ. 48, 7) στην Κω (πίν. 103β)· στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 3-5 [γ' φάσης]) στους Φιλίππους (πίν. 123γ)· στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 2) και στην οικία του Παρθενίου (αρ. 66, 5) στους Στόβους (πίν. 131).

Μικρές λουτρικές εγκαταστάσεις¹⁴³ αποκαλύφθηκαν στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1) στο Βουθρωτό (όπου, όμως, ήρθε στο φως μόνο ο προθάλαμος του λουτρού)· στην οικία Ω (αρ. 8, 15) της Αρχαίας αγοράς στην Αθήνα (πίν. 26)· στην οικία των οικοπέδων Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26, 7-11) (πίν. 64α) στον Λιμένα Θάσου· στην οικία της οδού Χείρωνος 3-5 (αρ. 45, 5) στη Θεσσαλονίκη· στην αγροτική έπαυλη (αρ. 46, 2) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης (πίν. 99)· στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 22 [β' φάσης]) στους Φιλίππους (πίν. 123β)· στο «Καζίνο» (αρ. 65, 4-6) (πίν. 139α, 140β) και στην οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 2-4) (πίν. 143β) στους Στόβους· στην οικία στο νότιο τομέα στο Σίρμιο (αρ. 71, 2 [πιθανώς]) (πίν. 153α).

¹⁴¹ Στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 19-21) στη Devnya (πίν. 13α)· στην οικία της οδού Κέκροπος 7-9 (αρ. 11, 5-8) στην Αθήνα (πίν. 36β)· στην οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 3, 4) στο Άργος (πίν. 43)· στις οικίες στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, 5, 6) (πίν. 73) και Ιουλιανού 18 (αρ. 35, 12, 14) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 83α)· στο επισκοπείο (αρ. 53, 8-10) στις Λουλουδιές Πιερίας (πίν. 110β)· στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 8-11, 16-19 [α' φάσης]) στους Φιλίππους (πίν. 123α)· στην οικία του Παρθενίου (αρ. 66, 3, 6, 7) στους Στόβους (πίν. 131).

¹⁴² Γενικά για τα μαγειρεία των οικιών στην ύστερη αρχαιότητα βλ. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 68· BONINI 2006, σ. 99-102· BALDINI LIPPOLIS 2005, σ. 56.

¹⁴³ Γενικά για τα λουτρά στην κατοικία της ύστερης αρχαιότητας βλ. SODINI 1984, σ. 386-387· BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 64-66· Η ΙΔΙΑ 2005, σ. 54-55· BONINI, ό.π., σ. 144-153.

Αποχωρητήρια¹⁴⁴, τέλος, διέθεταν οι οικίες Α (αρ. 6, 2) και Β (αρ. 7, 3) της Αρχαίας αγοράς στην Αθήνα (πίν. 23α και β αντίστοιχα)· η οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Ανδρέα Συγγρού (αρ. 25, 8) στην Ερμιόνη (πίν. 62α)· η οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 7, 23 [β' φάσης]) στους Φιλίππους (πίν. 123β)· το «Καζίνο» (αρ. 65, 6) (πίν. 139α) και η οικία των Ψαλμών (αρ. 69, 6α) (πίν. 146) στους Στόβους.

¹⁴⁴ Γενικά για τα αποχωρητήρια στην ιδιωτική κατοικία της ύστερης αρχαιότητας βλ. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 68· ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2002, σ. 79-82, 163-168, 224-227· Η ΙΔΙΑ 2005.

Η ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΨΙΜΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

1. ΕΙΔΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ

1.1. Εντοίχια διακόσμηση

Τα εντοίχια ψηφιδωτά, οι τοιχογραφίες, οι επενδύσεις σε τεχνική *opus sectile* και οι ορθομαρμαρώσεις συνιστούσαν ίσως το πιο σημαντικό τμήμα της διακόσμησης ενός σπιτιού, καθώς ο εντοίχιος διάκοσμος εμπίπτει με φυσική αμεσότητα στην οπτική αντίληψη του θεατή κατά την είσοδό του σε έναν εσωτερικό χώρο¹⁴⁵.

Ο βαθμός διατήρησης του διακόσμου των κάθετων επιφανειών στις οικίες του βαλκανικού χώρου αλλά και στην ευρύτερη μεσογειακή λεκάνη αποδεικνύεται, ωστόσο, όσον αφορά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας, αντιστρόφως ανάλογος της σπουδαιότητάς του¹⁴⁶. Τα αποσπασματικά κατάλοιπα αυτού του είδους που έχουν αποκαλυφθεί στα σπίτια της περιοχής υπό εξέταση εντοπίζονται κατά κανόνα στα κατώτερα τμήματα των τοίχων, ενώ η αναγωγή στις τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν κατά περίπτωση για τον εξωραϊσμό των ανωδομών αποδεικνύεται αδύνατη για την πλειονότητα των οικιών. Στο μικρό ποσοστό που έχει καταστεί εφικτή, μέσω της ανεύρεσης σπαραγμάτων ψηφιδωτών, τοιχογραφιών ή κρουστών *opus sectile*, το θεματολόγιο και η οργάνωσή του στους χώρους παραμένουν –με απειροελάχιστες εξαιρέσεις– άγνωστα. Η δυσχέρεια σχηματισμού μιας ευκρινούς εικόνας της εντοίχιας οικιακής διακόσμησης, οφειλόμενη κυρίως στην απουσία επαρκούς υλικού, επιτείνεται από τη λακωνικότητα των ανασκαφικών αναφορών: αυτές περιορίζονται, κατά κανόνα, σε απλές μνείες ανεύρεσης κάποιων, πενιχρών συνήθως, υπολειμμάτων, τα οποία, επιπλέον, σπάνια αποτελούν αντικείμενο περιγραφής ή/και συσχετισμού με συγκεκριμένους χώρους.

Από το δημοσιευμένο υλικό αναδύεται, έτσι, μια γενική μόνο εικόνα της εντοίχιας διακόσμησης. Σε αυτήν κυριαρχούν οι επενδύσεις των κατώτερων τμημάτων των κάθετων επιφανειών με πλάκες μαρμάρου ή η κάλυψή τους με απλές γραπτές μιμήσεις ορθομαρμάρωσης ή *opus sectile*. Η παρουσία άλλων τεχνικών, συνδεδεμένων με τα ανώτερα τμήματα των τοίχων (ψηφιδωτού, πραγματικού *opus sectile*, γύψινης διακόσμησης), ανιχνεύεται πολύ σπανιότερα.

¹⁴⁵ Εάν δε συντρέχουν ειδικοί λόγοι, οι ανθρώπινοι οφθαλμοί αντλούν παραστάσεις πρώτα από το τμήμα εκείνο του οπτικού πεδίου που βρίσκεται στο ίδιο περίπου ύψος με αυτούς. Οι εντοίχιες διακοσμήσεις, έτσι, έχουν προτεραιότητα έναντι των επιδαπέδιων για την ανθρώπινη οπτική αντίληψη (ELLIS 2000, σ. 115).

¹⁴⁶ Η ίδια διαπίστωση ισχύει σε γενικές γραμμές και όσον αφορά τα κατάλοιπα της ρωμαϊκής εποχής, με σημαντικότερες εξαιρέσεις, βέβαια τις οικίες της Πομπηίας και του Ηρακλείου (Herculaneum) στην Καμπανία.

Επιπλέον, με βάση τα περιορισμένα στοιχεία που προκύπτουν (από την ούτως ή άλλως τμηματική αποκάλυψη των ίδιων των κτηρίων) για τον τρόπο με τον οποίο κατανέμονται τα αποσπασματικά αυτά υπολείμματα εντοίχιας διακόσμησης στους επιμέρους χώρους των οικιών στη Βαλκανική, διαπιστώνεται ότι τα ευρήματα αυτής της κατηγορίας εντοπίζονται κυρίως στους πιο «δημόσιους» χώρους των σπιτιών, σε όσους, δηλαδή, ήταν αμεσότερα προσβάσιμοι στους επισκέπτες (στοές περιστυλίων και χώρους υποδοχής/τρικλίνια). Η ίδια παρατήρηση ισχύει γενικότερα και για τις οικίες της ύστερης αρχαιότητας στην ευρύτερη μεσογειακή λεκάνη¹⁴⁷.

Μια ιδιαίτερη κατηγορία ευρημάτων, τα διακοσμητικά κατάλοιπα από τις οροφές των χώρων, είναι σχεδόν ολοκληρωτικά απύσχα από τις οικίες στην υπό εξέταση περιοχή. Το μοναδικό δείγμα αυτού του είδους, ένα τμήμα ρομβοειδούς φατνώματος, προέρχεται από το επισκοπείο στις Λουλουδιές Πιερίας (αρ. 53). Εξαιρετικά περιορισμένος είναι, πάντως, και ο αριθμός των οικιών εκτός Βαλκανικής στις οποίες έχουν εντοπιστεί υπολείμματα διακόσμησης προερχόμενα από αντίστοιχες θέσεις¹⁴⁸. Σε κτήριο έξω από την Porta Marina στην Όστια, η ταύτιση του οποίου με έπαυλη έχει υποστηριχθεί σχετικά πρόσφατα¹⁴⁹, η οροφή μιας από τις αίθουσες καλυπτόταν με ψηφιδωτό από κυανές και χρυσές ψηφίδες¹⁵⁰. Κατάλοιπα διακοσμήσεων οροφών έχουν επίσης εντοπιστεί στην οικία του Αιθρίου (5^ο αι.) στην Αφροδισιάδα, όπου αποκαλύφθηκαν τμήματα φατνωμάτων¹⁵¹, και στην οικία του Δωρικού Περιστευλίου (casa del Cortile Dorico) (τέλη 6^ο-αρχές 7^ο αι.) στην Ιεράπολη (Pamukkale) της Φρυγίας, η οροφή του τρικλινίου της οποίας έφερε γραπτό διάκοσμο με άνθη, όπως προκύπτει από τα σπαράγματα που αποκαλύφθηκαν¹⁵². Στην έπαυλη του Louriac (Γιρόνδη, Ακουιτανία) αποκαλύφθηκε τμήμα γραπτής διακόσμησης της οροφής (α' μισού 4^ο αι.) με παράσταση ανδρικής τηβεννοφόρου μορφής περιβαλλόμενης από γεωμετρικό κόσμημα¹⁵³.

Δύο, ωστόσο, μνημεία της ύστερης αρχαιότητας, που διατήρησαν εκτενή τμήματα οροφωγραφιών, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και έχουν αποτελέσει αντικείμενο μακρών συζητήσεων: πρόκειται αφενός για τον υπόγειο χώρο που αποκαλύφθηκε το 1639 κοντά στην οικία που είναι γνωστή ως «Biblioteca Agariti» στον Καίλιο λόφο της Ρώμης και αφετέρου για την αίθουσα κτηρίου στην πόλη Trier (Τρεβήροι, Γερμανία). Οι κατεστραμμένες (και γνωστές μόνο από παλαιά σχέδια) τοιχογραφίες της οροφής στο πρώτο μνημείο απεικονίζουν, όπως έχει υποστηριχθεί, προτομές των μελών της οικογένειας του ιδιοκτήτη¹⁵⁴. Στην περίπτωση της πολύ γνωστής οροφωγραφίας από τους Τρεβήρους, όπου μέσα σε γραπτά διάχωρα που

¹⁴⁷ Για την περίπτωση της Ιταλίας, π.χ., βλ. ROMIZZI 2006, σ. 43.

¹⁴⁸ BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 79.

¹⁴⁹ Για το κτήριο, που διασώζει και αξιόλογα κατάλοιπα *opus sectile* βλ. παρακ. σ. 147.

¹⁵⁰ GUIDOBALDI 2000, σ. 251, 259.

¹⁵¹ BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 79, 120-121.

¹⁵² ZACCARIA RUGGIU - COTTICA 2007, σ. 155.

¹⁵³ BALMELLE 2001, σ. 203, fig. 79. STIRLING 2005, σ. 83.

¹⁵⁴ LIND HANSEN 1997, σ. 119, fig. 13.

μιμούνται φατνώματα παριστάνονται ανδρικές και γυναικείες προτομές και ερωτιδείς, οι μελετητές δεν έχουν καταλήξει σε συμφωνία ούτε για τον προορισμό του κτηρίου ούτε για την ταυτότητα των μορφών. Όσον αφορά το πρώτο ζήτημα οι γνώμες δίστανται ανάμεσα στην ταύτιση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων με ανακτορική αίθουσα ή με χώρο πλούσιας αριστοκρατικής κατοικίας. Οι απόψεις για την ταυτότητα των μορφών, από την άλλη μεριά, άλλοτε αναγνωρίζουν σε αυτές γυναίκες-μέλη της οικογένειας του Μ. Κωνσταντίνου, άλλοτε συγκεκριμένες προσωποποιήσεις αφηρημένων εννοιών και προτομές φιλοσόφων της αρχαιότητας και άλλοτε προσωποποιήσεις που, χωρίς να μπορούν να αποδοθούν σε κάποια συγκεκριμένη έννοια, στόχευαν στο να προκαλέσουν στον επισκέπτη του χώρου συνειρμούς που σχετίζονταν με την ευζωία και την πνευματική καλλιέργεια του ιδιοκτήτη¹⁵⁵.

Κάποιες σποραδικές πληροφορίες για τον διάκοσμο των οροφών σε αριστοκρατικές κατοικίες αλλά και σε ανακτορικά ενδιαίτηματα αντλούμε από τις ελληνόγλωσσες και λατινόγλωσσες αφηγηματικές πηγές της ύστερης αρχαιότητας¹⁵⁶. Από την άλλη πλευρά, η συνεισφορά των παραστάσεων της ίδιας περιόδου οι οποίες αποδίδουν τον εσωτερικό χώρο κατοικιών περιορίζεται, όσον αφορά το συγκεκριμένο θέμα, στη μοναδική, από όσο γνωρίζω, περίπτωση ζωγραφικής απόδοσης ξυλόγλυπτων φατνωμάτων σε δύο μικρογραφίες του Vergilius Vaticanus, Cod. Vat. Lat. 3225 (πίν. 9, 10) του πρώιμου 5^{ου} αι., όπου ιστορούνται διαδοχικά επεισόδια πριν και μετά την αυτοκτονία της Διδούς¹⁵⁷.

1.1.1. Ψηφιδωτά

Οι ανασκαφές των οικιών της ύστερης αρχαιότητας στη Βαλκανική απέδωσαν ελάχιστα ίχνη εντοιχίας ψηφιδωτής διακόσμησης σε έναν, μάλιστα, εξαιρετικά περιορισμένο αριθμό κτηρίων¹⁵⁸. Η καλύτερη των περιπτώσεων, όπου τουλάχιστον αναγνωρίζεται ένα μικρό, έστω, τμήμα του διακοσμητικού θέματος, αντιπροσωπεύεται από την ανατολική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού στη Θεσσαλονίκη (αρ. 32, 1α). Στο συγκεκριμένο κτήριο εντοπίστηκαν τμήματα τόξων από την κιονοστοιχία του περιστυλίου, στα οποία εικονίζονται τετράγωνοι και ωοειδείς πολύτιμοι λίθοι εναλλασσόμενοι με ζεύγη από μαργαρίτες πάνω σε ερυθρό βάθος. Οι ταινίες αυτές ανήκουν πιθανώς στο πλαίσιο κάποιας παράστασης. Στην ανασκαφική έκθεση δεν αναφέρεται αν το συγκεκριμένο

¹⁵⁵ ROSE 2006, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

¹⁵⁶ Βλ. παρακ. σ. 336, 342, 366.

¹⁵⁷ Fol. 40r, 41v. Για τις συγκεκριμένες μικρογραφίες βλ. WEITZMANN 1977, σ. 36 αρ. 3· STEVENSON 1983, σ. 61-63 pict. 26, 27· ΣΑΡΑΝΤΗ 2003, σ. 76, εικ. σ. 71· παρακ. σ. 355, 366.

¹⁵⁸ Πενιχρά είναι τα ίχνη εντοιχίων ψηφιδωτών που έχουν εντοπιστεί και σε ανακτορικά συγκροτήματα της ίδιας περιόδου, στο σημερινό Split (Σπαλάτο) και στην πόλη Trier (Τρεβήροι) (DUNBABIN 1999-1, σ. 246).

διακοσμητικό θέμα κάλυπτε τμήματα μετώπων ή εσωραχίων τόξων. Η πρώτη περίπτωση είναι, ίσως, πιο πιθανή, καθώς, αν το συγκεκριμένο μοτίβο αποτελούσε τμήμα πλαισίου, η παράσταση που θα περιέβαλλε θα απαιτούσε μεγαλύτερη επιφάνεια.

Τιχνη που παραπέμπουν στην ύπαρξη εντοίχιων ψηφιδωτών αποκαλύφθηκαν σε τρεις ακόμα οικίες, περιορίζονται, όμως, αποκλειστικά στην ανεύρεση ψηφιδών. Στην οικία της οδού Τριακοσίων στη Σπάρτη (αρ. 59, 1) το εντοίχιο ψηφιδωτό διακοσμούσε μια μικρή κόγχη ανοιγμένη στο νότιο τοίχο του τρικλινίου, πολύ κοντά σε μικρή διακοσμητική κρήνη στην ίδια πλευρά της αίθουσας. Με ανάλογο τρόπο καλυπτόταν το εσωτερικό των κογχών του μεγάλου νυμφαίου (1δ)¹⁵⁹, τα ανώτερα τμήματα των τοίχων του τρικλινίου (6)¹⁶⁰ και μίας ακόμη αίθουσας, για την οποία έχει διατυπωθεί η άποψη ότι αποτελούσε οικιακό ιερό ή βιβλιοθήκη (3)¹⁶¹, στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο των Στόβων (αρ. 64). Ψηφίδες από υαλόμαζα και μάρμαρο, που προδίδουν την ύπαρξη εντοίχιου ψηφιδωτού, αποκαλύφθηκαν, τέλος, στην οικία στη συμβολή των οδών Μωρεάς και Μαλέα της Θεσσαλονίκης (αρ. 38), χωρίς, ωστόσο, να είναι δυνατός ο προσδιορισμός της χρήσης των χώρων όπου εντοπίστηκαν.

Η έλλειψη στοιχείων για τον οικιακό εντοίχιο ψηφιδωτό διάκοσμο δεν περιορίζεται μόνο στην υπό εξέταση περιοχή. Τα αντίστοιχα ευρήματα που προέρχονται από οικίες της ευρύτερης μεσογειακής λεκάνης είναι, επίσης, πενιχρά. Ενδείξεις για την ύπαρξη εντοίχιου ψηφιδωτού χρονολογούμενου στην ύστερη αρχαιότητα έχουν εντοπιστεί και στην περίπτωση του τρικλινίου στο ανάκτορο του Ηρώδη στην Καισάρεια της Παλαιστίνης (στο σημερινό Ισραήλ)¹⁶². Εκτεταμένη ψηφιδωτή διακόσμηση (β' μισού 4^{ου} αι.) σε τρεις ζώνες, με σκηνές κυνηγιού,

¹⁵⁹ Η διακόσμηση των νυμφαίων με εντοίχια ψηφιδωτά έχει μακρά παράδοση. Τα πρωιμότερα δείγματά της προέρχονται από τεχνητά ή φυσικά σπήλαια σε υπαίθριους χώρους πολυτελών επαύλεων της Ιταλίας και χρονολογούνται στον 1^ο π.Χ. αιώνα. Στα πρώτα στάδια ανάπτυξης της τεχνικής οι επιφάνειες καλύπτονταν με βότσαλα, κοχύλια και ηφαιστειακές πέτρες. Το μικρό νυμφαίο της λεγόμενης έπαυλης του Κικέρωνα στη Formia (Formiae) του Λατίου (β' τέταρτου 1^{ου} π.Χ. αι.) αποτελεί το αντιπροσωπευτικότερο δείγμα του είδους (LING 1998, σ. 101 fig. 72. DUNBABIN 1999-1, σ. 236-238 fig. 249-252, όπου και άλλα παραδείγματα). Ψηφίδες από υαλόμαζα άρχισαν να χρησιμοποιούνται σε επόμενο εξελικτικό στάδιο, το πρωιμότερο δείγμα του οποίου ανάγεται στις αρχές του 1^{ου} αι. (*columbarium* του Gn. Pomponius Hylas στη Ρώμη) (LING, ό.π., σ. 102-103 fig. 73. DUNBABIN, ό.π., σ. 238-239 fig. 253). Προϊόντος του χρόνου η χρήση ψηφιδών γενικεύθηκε δίνοντας τη δυνατότητα στους καλλιτέχνες να διακοσμήσουν τις επιφάνειες όχι μόνο με γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά αλλά και με συνθετότερα, εικονιστικά θέματα. Στις πόλεις της Καμπανίας σώζεται ικανός αριθμός τέτοιων οικιακών νυμφαίων με εντοίχιο ψηφιδωτό διάκοσμο, συχνά ιδιαίτερα υψηλής ποιότητας, όπως αυτός της οικίας του Ποσειδώνα και της Αμφιτρίτης στο Ηράκλειο (Herculaneum) (γ' τέταρτο 1^{ου} αι.) (LING, ό.π., σ. 103, fig. 75. DUNBABIN, ό.π., σ. 238-245 fig. 253-259, όπου και άλλα παραδείγματα). Κατάλοιπα διακόσμησης οικιακών νυμφαίων με εντοίχια ψηφιδωτά από την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας έχουν αποκαλυφθεί στην Όστια και τη Ρώμη (LIND HANSEN 1997, σ. 114-115).

¹⁶⁰ Όπου, μάλιστα, το ψηφιδωτό συνδυαζόταν με γραπτό διάκοσμο (βλ. παρακ. σ. 138).

¹⁶¹ Οι ελάχιστες ενδείξεις για την ύπαρξη εντοίχιου ψηφιδωτού προέρχονται από την α' φάση του κτηρίου, καθώς οι ψηφίδες εντοπίστηκαν στο υπόστρωμα του μαρμαροθετημένου δαπέδου της β' φάσης.

¹⁶² BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 77, 169.

βιβλικές παραστάσεις και προσωποποιήσεις των εποχών του έτους, έχει αποκαλυφθεί, επίσης, και στην έπαυλη της Centcelles στη νοτιοανατολική Ισπανία, ο χώρος, όμως, ο θόλος του οποίου καλυπτόταν με το ψηφιδωτό είχε ταφική χρήση¹⁶³. Το μοναδικό σωζόμενο σε ικανοποιητικό βαθμό ανάλογο εύρημα είναι αυτό που κοσμούσε την εξέδρα της οικίας H2/D στην Έφεσο. Το ψηφιδωτό εκτείνεται στις επιφάνειες της ημικυλινδρικής καμάρας και στο άνω τμήμα του νότιου τοίχου του χώρου. Στην οροφή απεικονίζεται κληματίδα με σταφύλια και πουλιά ανάμεσα στους κλάδους της. Εκτείνεται σε όλη τη διαθέσιμη επιφάνεια πλαισιώνοντας κεντρικό ομφάλιο με τις προτομές του Διονύσου και της Αριάδνης. Στη δυτική γένεση της καμάρας η παράσταση εμπλουτίζεται με τη μορφή φτερωτού Έρωτα που οδηγεί άμαξα φορτωμένη με σταφύλια και συρόμενη από πάνθηρα. Στο τύμπανο του νότιου τοίχου παριστάνεται ζεύγος αντωπών παγωνιών, που κρατούν με τα ράμφη τους γιρλάντα, και άλλα πτηνά μέσα σε ανθισμένο τοπίο¹⁶⁴. Το θεματολόγιο αναπαράγει με εικονιστικό τρόπο τις έννοιες της αφθονίας και της χαράς της ζωής, γεγονός που συνάδει με τη συμποσιακή, κατά πάσα πιθανότητα, χρήση του χώρου. Το συγκεκριμένο, ωστόσο, ψηφιδωτό, που είχε αρχικά τοποθετηθεί στα χρόνια γύρω στο 400, σύμφωνα με τις νεότερες έρευνες χρονολογείται πριν από τον σεισμό του 262¹⁶⁵.

Το ψηφιδωτό της Εφέσου αποτελεί ένα μεμονωμένο δείγμα εντοίχιου ψηφιδωτού διακόσμου και ως τέτοιο δε θα έπρεπε a priori να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό ενός κανόνα για το θεματολόγιο των χαμένων σήμερα δειγμάτων του είδους. Στη μοναδική, ωστόσο, περίπτωση που τα ελληνόγλωσσα γραπτά κείμενα κάνουν λόγο με σαφήνεια για το περιεχόμενο μιας εντοίχιας ψηφιδωτής παράστασης που προέρχεται από οικία, το θέμα είναι και πάλι μυθολογικό και προέρχεται αυτή τη φορά από τον κύκλο της Αφροδίτης¹⁶⁶. Ενδέχεται, έτσι, οι μυθολογικές σκηνές, που παρέπεμπαν στην ομορφιά και τη χαρά της ζωής, αποτελούσαν κληροδότημα της κλασικής παράδοσης και αδιάψευστους μάρτυρες της παιδείας του ιδιοκτήτη του σπιτιού¹⁶⁷, να συνιστούσαν σχετικά συχνή επιλογή για την εντοίχια ψηφιδωτή διακόσμηση των αριστοκρατικών οικιών¹⁶⁸.

¹⁶³ DUNBABIN 1999-1, σ. 251-252 fig. 267, 268. ELLIS 2002, σ. 123, fig. 23.

¹⁶⁴ SODINI 1997, fig. 52. DUNBABIN 1999-1, σ. 251 fig. 266.

¹⁶⁵ Το ίδιο ισχύει και για την πλειονότητα των εντοίχιων διακοσμήσεων στις οικίες της Κλιτύος (ΜΑΛΛΙΟΣ 2010, σ. 247 και σημ. 830, 250 σημ. 833, όπου συγκεντρώνεται η νεότερη βιβλιογραφία για το θέμα της αναχρονολόγησης).

¹⁶⁶ Βλ. παρακ. σ. 337-338. Εκτός από τη συγκεκριμένη γραπτή πηγή υπάρχει και μια ομάδα ελληνόγλωσσων και λατινόγλωσσων κειμένων που αναφέρονται στην εντοίχια ψηφιδωτή διακόσμηση ανατορικών κτηρίων της ίδιας εποχής (βλ. παρακ. σ. 338-342).

¹⁶⁷ Βλ. παρακ. σ. 204-219.

¹⁶⁸ Για το θεματολόγιο των εντοίχιων ψηφιδωτών του λουτρού στο ανάκτορο της Μαρίνας στην Κωνσταντινούπολη, τα οποία, αν ισχύει η χρονολόγηση στον 5^ο αι. από τον MANGO (1991), συνιστούν άλλη μια μαρτυρία για την ενδεχόμενη δημοτικότητα των παραστάσεων που συνδέονταν με την κλασική παράδοση, στους αριστοκρατικούς, τουλάχιστον, κύκλους της εποχής βλ. παρακ. σ. 399-340.

1.1.2. Τοιχογραφίες και μιμήσεις ορθομαρμάρωσης

Τα σωζόμενα δείγματα από τον εντοίχιο γραπτό διάκοσμο των οικιών της Βαλκανικής –αλλά και της ευρύτερης μεσογειακής λεκάνης γενικότερα– είναι πολύ περισσότερα από τα κατάλοιπα των ψηφιδωτών. Το αριθμητικό προβάδισμα των γραπτών έναντι των ψηφιδωτών εντοίχιων έργων σε επίπεδο ποσότητας ευρημάτων συνδέεται, πιθανότατα, με μια μεγαλύτερη συχνότητα εφαρμογής της αντίστοιχης τεχνικής, καθώς το μικρότερο κόστος των τοιχογραφιών σε σχέση με τα ψηφιδωτά θα πρέπει να τις καθιστούσε προσιτές σε έναν ευρύτερο κύκλο ανθρώπων¹⁶⁹.

Η ύπαρξη συγκριτικά μεγαλύτερου αριθμού καταλοίπων αυτής της διακοσμητικής κατηγορίας δεν αναιρεί, πάντως, το γεγονός της αποσπασματικότητας και αυτού του είδους ευρημάτων. Αυτή, με τη σειρά της, δεν επιτρέπει τον σχηματισμό μιας σαφούς εικόνας της κατανομής των τοιχογραφιών στους επιμέρους χώρους του σπιτιού ούτε την κατά προσέγγιση, έστω, εκτίμηση του εύρους διάδοσης συγκεκριμένων θεμάτων.

Με βάση τις βραχείες ανασκαφικές αναφορές, οι οποίες στην πλειονότητα των περιπτώσεων αρκούνται σε απλές μνείες της αποκάλυψης σπαραγμάτων γραπτού διακόσμου¹⁷⁰, διαπιστώνεται ότι το σύνολο των χώρων ενός σπιτιού μπορούσε να κοσμεύεται με απλά, έγχρωμα επιχρίσματα –κάτι τέτοιο αναφέρεται, άλλωστε, και σε ορισμένες γραπτές πηγές της ύστερης αρχαιότητας¹⁷¹.

Απλός διάκοσμος αυτού του είδους απαντά σε αρκετές περιπτώσεις οικιών της υπό εξέταση περιοχής και καλύπτει όλα τα είδη των επιμέρους χώρων, από τους δευτερεύοντες/βοηθητικούς ως τις αίθουσες επίσημων συνεστιάσεων: στην οικία της οδού Χείρωνος 3-5 (αρ. 45) στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης σπαράγματα ρόδινων κονιαμάτων εντοπίστηκαν σε όλη την έκταση της ανασκαφής· στο Άργος, στην οικία του οικοπέδου Μπονώρα (αρ. 18), στον χώρο της βόρειας στοάς (1α) του περιστυλίου· στην οικία του οικοπέδου Λατίφη (αρ. 16) στην Άμφισσα έγχρωμα κονιάματα σε κόκκινο, κίτρινο και κυανό αποκαλύφθηκαν σε δύο χώρους (2, 3), των οποίων, όμως, ο προορισμός δεν αποσαφηνίστηκε. Επίσης άγνωστης χρήσης είναι οι χώροι 3 και 4 της οικίας στη συμβολή των οδών Μωρεάς και Μαλέα (αρ. 38) στη Θεσσαλονίκη, από τη μεσοτοιχία των οποίων προέρχονται τα σπαράγματα στο χρώμα της ώχρας, σε μαύρο και ερυθρό, που περισυνελέγησαν¹⁷². Οι τοίχοι των βοηθητικών χώρων ανατολικά του «atrium» στην οικία της 4^{ης} πολυεδομικής νησίδας (αρ. 61, 8-

¹⁶⁹ BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 77.

¹⁷⁰ Εκτός από την αποσπασματικότητα των ευρημάτων αυτής της κατηγορίας ένα άλλο πρόβλημα προκύπτει από τη λακωνικότητα των περιγραφών: όταν αναφέρεται, π.χ., η ανεύρεση σπαραγμάτων με κονιάματα που φέρουν περισσότερα από ένα χρώματα δεν καθίσταται σαφές (στην πλειονότητα των περιπτώσεων) αν τα χρώματα συνυπήρχαν πάνω στο ίδιο σπάραγμα (οπότε πρόκειται πιθανότατα για μίμηση ορθομαρμάρωσης) ή αν βρέθηκαν σπαράγματα με αμιγή χρωματισμό σε περισσότερες αποχρώσεις. Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση της οικίας της Περιστερίας στους Στόβους (αρ. 67), όπου στον χώρο 3, ο οποίος αποτελούσε τμήμα μικρής λουτρικής εγκατάστασης βρέθηκαν «... fragments of stucco ornaments as well as of fresco paintings of red, black, and green» (SOKOLOVSKA 1975, σ. 125).

¹⁷¹ Βλ. παρακ. σ. 336.

¹⁷² Η ίδια μεσοτοιχία έφερε και εντοίχιο ψηφιδωτό διάκοσμο (βλ. παραπ. σ. 134).

11) στους Φιλίππους ήταν επιχρισμένοι με υδρόχρωμα. Επίσημοι χώροι συνεστιάσεων κοσμημένοι με έγχρωμα επιχρίσματα έχουν, επίσης, αποκαλυφθεί στην οικία Α (αρ. 6) της Αρχαίας αγοράς στην Αθήνα¹⁷³, στο κτήριο της συμβολής των οδών Ιπποκράτους και Προφήτη Ηλία (αρ. 21)¹⁷⁴ στη Βέροια, στην οικία της συμβολής των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (αρ. 52) στη Λάρισα και στο επισκοπείο (αρ. 62) των Βαργάλων.

Χώρους κοσμημένους με έγχρωμα επιχρίσματα διέθεταν, επίσης, η αγρεύπαυλη στην Αγγίστα Σερρών (Παράρτημα 1 αρ. ix), η οικία στη θέση Παναγιά-Καναβιά στο Βελβεντό Κοζάνης (Παράρτημα 1 αρ. xxvii), η Νοτιοανατολική έπαυλη (Παράρτημα 1 αρ. xxxii), η οικία του Αντίνοου (Παράρτημα 1 αρ. xxxiii) και η οικία κοντά στη Λέσχη των Κνιδίων (Παράρτημα 1 αρ. xxxvi) στους Δελφούς. Εντοίχιος γραπτός διάκοσμος, για τον οποίο, όμως, δε διαθέτουμε συγκεκριμένες πληροφορίες, εντοπίστηκε και στην αγροτική έπαυλη της Ljusina (Παράρτημα 1 αρ. iii), καθώς και στην οικία στη συμβολή των οδών Αγίου Δημητρίου 93 και Πέλοπος (Παράρτημα 1 αρ. xlvii) στη Θεσσαλονίκη.

Μεμονωμένη περίπτωση διάρθρωσης της γραπτής διακόσμησης σε ορθογώνια διάχωρα όπου εναλλάσσονται διαφορετικά χρώματα (ερυθρό και λευκό) αποτελεί ο χώρος 10 της οικίας της Αντιόπης (αρ. 2) στη Denvya, τον οποίο ο ανασκαφέας ταυτίζει με υπνοδωμάτιο. Από την ίδια οικία προέρχονται κατάλοιπα με μίμηση ισόδομης τοιχοποιίας, θέματος που απηχεί τον α΄ πομπηιανό ρυθμό, τα οποία αποκαλύφθηκαν –κι αυτό είναι αρκετά ενδιαφέρον– σε χώρους (18-21) που είναι βέβαιο ότι αποτελούσαν βοηθητικά δωμάτια (μεταξύ αυτών και στην κουζίνα του σπιτιού).

Ευάριθμα είναι τα παραδείγματα γραπτών διακοσμήσεων με απλά γεωμετρικά θέματα που έχουν έρθει στο φως σε οικίες της Βαλκανικής. Στην περίπτωση του κτηρίου στο οικόπεδο Λατίφη (αρ. 16) στην Άμφισσα το δυσδιάκριτο κόσμημα του χώρου 3 αποτελούνταν, πιθανώς, από ημικύκλια· ομόκεντροι κύκλοι διακοσμούσαν τον τοίχο της αψίδας (1α) στο τρικλίνιο της οικίας στην οδό Ιουλιανού 15 (αρ. 34) της Θεσσαλονίκης (πίν. 82γ), ενώ γραμμικά αποδοσμένο κυκλικό θέμα μέσα σε ερυθρό πλαίσιο κοσμούσε τμήμα του τοίχου της ορθογώνιας αίθουσας (5) στο τρικλίνιο της αγρέπαυλης (αρ. 46) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης. Το μοτίβο των ομόκεντρων κύκλων εντοπίζεται και πάλι σε κάποια από τα σπαράγματα της εντοίχιας διακόσμησης του ορόφου στην αγροτική έπαυλη των Πηγών Βοϊράνης (αρ. 57).

Οι ομόκεντροι κύκλοι απαντούν συχνά κατά την ύστερη αρχαιότητα σε οικιακά αντικείμενα καθημερινής χρήσης (π.χ. χτένες, καθρέπτες, λύχνους, λυχνοστάτες) αλλά και στη διακόσμηση εισόδων κτηρίων, θεωρείται δε ότι διαθέτουν αποτροπαϊκό

¹⁷³ Στην οικία Ω (αρ. 8), επίσης στην Αρχαία αγορά, η δεξαμενή-νυμφαίο (6α) που ανοίγεται ανατολικά του τρικλινίου (6) έφερε ερυθρό και κυανό επίχρισμα.

¹⁷⁴ Η αψίδα του τρικλινίου (1α) έφερε ερυθρό επίχρισμα εσωτερικά και εξωτερικά. Τρία ακόμη δωμάτια του ίδιου σπιτιού (2-4) έφεραν κόκκινα και λευκά επιχρίσματα.

χαρακτήρα¹⁷⁵. Γεωμετρικά (και φυτικά) θέματα αντίστοιχης απλότητας με τα παραπάνω έχουν αποκαλυφθεί και στον εντοίχιο γραπτό διάκοσμο οικιών εκτός της Βαλκανικής, όπως στην οικία του Τετραπύλου στην Αφροδισιάδα (αρχών 5^{ου} αι.) και στην οικία D της Kôm el-Dikka στην Αλεξάνδρεια¹⁷⁶.

Πιο σύνθετη ήταν, όπως, φαίνεται η γεωμετρική γραπτή διακόσμηση του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου (αρ. 64) των Στόβων, στην ορθογώνια αίθουσα του μεγάλου τρικλινίου του οποίου (6) αναπτυσσόταν το θέμα των συμπλεκόμενων οκταγώνων που ορίζουν ορθά τετράγωνα¹⁷⁷. Ας σημειωθεί ότι το ίδιο θέμα αναπτυσσόταν ως σύνθεση επιφανείας και στο ψηφιδωτό δάπεδο της δυτικής στοάς (1β) του περιστελίου στο ίδιο κτήριο (πίν. 132).

Μια άλλη ομάδα καταλοίπων της συγκεκριμένης διακοσμητικής τεχνικής συνιστούν οι γραπτές διακοσμήσεις με εικονιστικά θέματα. Όπως και σε όλα τα παραδείγματα από την υπό εξέταση περιοχή που προηγήθηκαν, οι γνώσεις μας για αυτές είναι εξαιρετικά περιορισμένες και ευθέως ανάλογες με την αποσπασματικότητα των ευρημάτων.

Το καλύτερα σωζόμενο παράδειγμα προέρχεται αυτή τη φορά από την αίθουσα 5 του επισκοπείου (αρ. 63) στην Ηράκλεια Λυγκηστική, όπου εντοπίστηκε σπάραγμα τοιχογραφίας με κεφαλή που φέρει φρυγικό σκούφο (πίν. 129α). Εικονιστικός διάκοσμος με μορφές αγίων μνημονεύεται ότι αποκαλύφθηκε πρόσφατα στο «Καζίνο» (αρ. 65) στους Στόβους, όμως το υλικό είναι αδημοσίευτο¹⁷⁸. Υπολείμματα παραστάσεων ανθρώπινων μορφών ενταγμένων σε διάχωρα (κάποια από τα οποία περιείχαν, επιπλέον, γεωμετρικά και φυτικά θέματα) αναφέρεται ότι ήρθαν στο φως και στη μία από τις δυο επίσημες αίθουσες (6) της δυτικής οικίας ανάμεσα στις οδούς Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους στη Θεσσαλονίκη (αρ. 29), χωρίς, ωστόσο, να διευκρινίζεται η έκταση διατήρησης των θεμάτων (πίν. 71α).

Εικονιστικές παραστάσεις με ανθρωπομορφικό διάκοσμο έχουν αποκαλυφθεί σε οικίες και άλλων περιοχών της αυτοκρατορίας. Η διατήρησή τους είναι και πάλι αποσπασματική, σε ορισμένες, ωστόσο, περιπτώσεις επιτρέπουν την αναγνώριση του ευρύτερου θέματος και τον συσχετισμό του με τον χώρο τον οποίο κοσμούσε¹⁷⁹.

Η ανακαίνιση του τοιχογραφικού διακόσμου της οικίας του Suarez Somonte στην Augusta Emerita (Merida, Ισπανία), που ανάγεται στην παλαιοχριστιανική φάση του κτηρίου περιλάμβανε θέματα από τον χώρο των δημοσίων θεαμάτων του υποδρόμου¹⁸⁰.

Η οικία του Νυμφαίου, στους χώρους Μ (αίθουσα ακρόασης) και Ν (προθάλαμος του προηγούμενου) της οποίας εντοπίστηκαν τοιχογραφίες (4^{ου} αι.), αντιπροσωπεύει

¹⁷⁵ DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά 1989, σ. 5-7 fig. 5, 6.

¹⁷⁶ BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 78 και 123 αντίστοιχα.

¹⁷⁷ Στον ίδιο χώρο ο γραπτός εντοίχιος διάκοσμος συνδυαζόταν με ψηφιδωτό (βλ. παραπ. σ. 134).

¹⁷⁸ Η πληροφορία προέρχεται από τον επίσημο ιστότοπο του Εθνικού Ιδρύματος για την Διαχείριση του Αρχαιολογικού Χώρου των Στόβων (βλ. παρακ. σ. 496 σημ. 2047).

¹⁷⁹ Για τις σωζόμενες γραπτές ανθρωπομορφικές διακοσμήσεις οροφών βλ. παραπ. σ. 132-133.

¹⁸⁰ BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 78, 161.

το καλύτερα σωζόμενο παράδειγμα εντοίχιου γραπτού διακόσμου από την Όστια. Η επιφάνεια των τοίχων στους δύο χώρους οργανωνόταν σε ζώνες, η κατώτερη από τις οποίες κοσμεύεται με μίμηση ορθομαρμάρωσης. Η μεσαία ζώνη διατηρεί κατάλοιπα τεσσάρων διαχώρων στα οποία εκτυλίσσονται βουκολικές σκηνές μέσα σε τοπίο από φυτά και άνηθ: αναγνωρίζονται η παράσταση μιας γυναίκας και ενός παιδιού, το κάτω τμήμα δύο ανδρικών μορφών, μία από τις οποίες κρατά ράβδο (στον χώρο M), τα πόδια μιας ακόμη ανδρικής μορφής και δύο όρνιθες (στον χώρο N). Οι σκηνές αυτές παραπέμπουν, σύμφωνα με τον G. Becatti, στον προερχόμενο από την αγροτική παραγωγή πλούτο του ιδιοκτήτη του σπιτιού αποτελώντας, ενδεχομένως, μια έμμεση υποδήλωση των δώρων σε είδος και χρήμα (*sportulae*) που αυτός διένεμε με τη σειρά του στους πελάτες που υποδεχόταν καθημερινά στους δύο διακοσμημένους με τις συγκεκριμένες παραστάσεις χώρους¹⁸¹.

Στον Καίλιο λόφο στη Ρώμη αποκαλύφθηκε το 1780 τοιχογραφημένη αίθουσα (α' μισού 4^{ου} αι.), για την οποία έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ανήκε σε πλούσια οικία (μια δεύτερη πρόταση ταυτίζει τον χώρο με τμήμα του αυτοκρατορικού ανακτόρου στο Λατερανό). Η διάρθρωση του εντοίχιου διακόσμου είναι γνωστή από χαρακτηριστικά του 18^{ου} αιώνα: επτά ανδρικές μορφές υπηρετών (σε μέγεθος κατά το 1/3 μικρότερο του φυσικού) εντάσσονταν σε ανεξάρτητα διάχωρα που οριοθετούνταν από κηροστάτες και περιβάλλονταν από διακοσμητικά πλέγματα λουλουδιών. Οι έξι πρώτοι υπηρέτες απεικονίζονταν να μεταφέρουν δίσκους με εδέσματα (γουρουνόπουλο, κοτόπουλο, λαχανικά, φρούτα και σκεύος σερβιρίσματος σάλτσας), ενώ ο έβδομος, πλουσιότερα ντυμένος, ήταν ο οινοχόος, όπως φαίνεται από το σκεύος πόσης και τον ηθμό που κρατά, καθώς και από τα αγγεία που παριστάνονται δίπλα του. Με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία δεν είναι δυνατό να επιβεβαιωθεί αν ο εντοίχιος διάκοσμος της αίθουσας περιλάμβανε και άλλες μορφές (σε αυτή την περίπτωση η απεικόνιση του *dominus* και της δέσποινας του σπιτιού φαντάζει πολύ πιθανή). Το θεματολόγιο, ωστόσο, δεν αφήνει περιθώρια αμφιβολιών ως προς τη χρήση της αίθουσας ως χώρου συμποσίων¹⁸².

Το ίδιο θέμα επαναλαμβάνεται σε τοιχογραφία (αρχών, πιθανώς, του 4^{ου} αι.) σε οικία κοντά στο Ωδείο της Εφέσου. Εδώ οι μορφές δύο υπηρετών που μεταφέρουν αγγείο πόσης, χειρόμακτρο, δίσκο με σύκα και κυνήγι (πτηνά) καταλαμβάνουν δύο διάχωρα στην είσοδο χώρου που ταυτίζεται με τρικλίνιο. Στο εσωτερικό της ίδιας αίθουσας απεικονίζεται, επιπλέον, ο ιδιοκτήτης της οικίας, ανακλινόμενος κατά τη διάρκεια συμποσίου¹⁸³.

¹⁸¹ LIND HANSEN 1997, σ. 118-119 fig. 11-13. KABAZI MUNTASSER 2003, σ. 196-198, fig. 3.112-3.114. FALZONE 2007, σ. 157, fig. 101. MIELSCH 2008, σ. 35, Abb. 16.

¹⁸² LIND HANSEN, ό.π., σ. 119 fig. 12, Pl. IX.1. *Aurea Roma* 2000, σ. 454-455 αρ. 43-45 [M. Sapelli]. DUNBABIN 2003-1, σ. 151-152, 156-157, 161, pl. IX, X. Η ΙΔΙΑ 2003-2, σ. 446, fig. 1-3. MIELSCH, ό.π., σ. 34, Abb. 13, 14. Από το τοιχογραφικό αυτό σύνολο σώζονται σήμερα ακέραιες μόνο δύο από τις μορφές και το ήμισυ μιας τρίτης (εκτίθενται στο Εθνικό Μουσείο της Νάπολης).

¹⁸³ DUNBABIN 2003-2, σ. 449, fig. 8-10.

Σε δύο χώρους του λεγόμενου επισκοπείου της Αφροδισιάδας, που θεωρείται πλέον πιθανότερο ότι αποτελούσε την οικία κάποιου υψηλόβαθμου αξιωματούχου, αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά τοιχογραφίες (6^{ου}-7^{ου} αι.) που απεικονίζουν τις Χάριτες και Νίκη πάνω σε σφαίρα¹⁸⁴.

Στο τρικλίνιο της οικίας του Δωρικού Περιστευλίου (casa del Cortile Dorico, τέλη 6^{ου}-αρχές 7^{ου} αι.) της οικοδομικής νησίδας 104 στην Ιεράπολη (Pamukkale) της Φρυγίας αποκαλύφθηκαν εκτός από σπαράγματα οροφωγραφιών και γραπτού αρχιτεκτονικού διακόσμου¹⁸⁵ και τμήματα δύο εικονιστικών παραστάσεων: η πρώτη από αυτές απεικονίζει χορεύτρια που παίζει σύριγγα, ενώ η δεύτερη ερωτικό ζεύγος σε στιγμιότυπο εναγκαλισμού¹⁸⁶.

Στον μεγάλο χώρο υποδοχής της οικίας με τους Κιλλίβαντες (maison aux Consoles) της Απάμειας ήρθε στο φως ικανός αριθμός σπαράγμάτων εντοίχιας γραπτής διακόσμησης από την τελευταία φάση του κτηρίου (β' τέταρτο 6^{ου} αιώνα). Σε κάποια από τα σπαράγματα, που προέρχονται από τα ανώτερα τμήματα των τοίχων, αναγνωρίζεται το θέμα της κατοικημένης (με ονάγρους) άκανθας. Επίσης, το τόξο που διαιρούσε την αίθουσα σε δύο επιμέρους τμήματα ήταν διακοσμημένο με μέταλλα που περιείχαν ανθρώπινες μορφές σε προτομή¹⁸⁷. Στον ίδιο χώρο εντοπίστηκαν εκτεταμένα κατάλοιπα *opus sectile*¹⁸⁸ και διεσπαρμένες ψηφίδες, προερχόμενες από την ανώτατη ζώνη των τοίχων, κάτω από την οροφή.

Στο κεντρικό τμήμα διαδρόμου της οικίας D στην περιοχή Kōm el-Dikka της Αλεξάνδρειας αποκαλύφθηκε τοιχογραφία ένθρονης βρεφοκρατούσας Θεοτόκου περιβαλλόμενης από αποσπασματικά σωζόμενες μορφές (6^{ου} αιώνα)¹⁸⁹.

Εικονιστικές παραστάσεις με ανθρώπινες μορφές περιλαμβάνονταν και στην οικία των Εποχών στην Καρχηδόνα. Σε αψιδωτό χώρο υποδοχής του κτηρίου αποκαλύφθηκαν τοιχογραφίες σε δύο ζώνες με φυτικά θέματα και σκηνές κυνηγιού¹⁹⁰.

Ο γραπτός διάκοσμος από την έπαυλη του Lullingstone στη νότια Βρετανία (χρονολογούμενος στην περίοδο 360-380) περιλάμβανε, τέλος, μεγάλα χριστογράμματα εντός στεφάνων και πεσσοστοιχία με δεόμενες ανθρώπινες μορφές. Οι παραστάσεις κάλυπταν τη μεσαία ζώνη των τοίχων στο ιδιωτικό παρεκκλήσιο του συγκροτήματος και σε τρεις ακόμη χώρους με τους οποίους αυτό ήταν λειτουργικά συνδεδεμένο· η κατώτερη ζώνη των τοίχων στην αίθουσα με τους *orantes* έφερε μίμηση ορθομαρμάρωσης¹⁹¹.

¹⁸⁴ BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 77, 119.

¹⁸⁵ Βλ. παραπ. σ. 132 και παρακ. σ. 142.

¹⁸⁶ ZACCARIA RUGGIU - COTTICA 2007, σ. 155.

¹⁸⁷ BALTY 2004, σ. 177-179, fig. 24-27, 29, 30.

¹⁸⁸ Βλ. παρακ. σ. 148-149.

¹⁸⁹ BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 78, 123, fig. 17. MCKENZIE 2007, σ. 238, fig. 374, 406.

¹⁹⁰ BULLO - GHEDINI 2003, I, σ. 152. Η BALDINI LIPPOLIS (ό.π., σ. 78, 173) αναφέρει, μάλλον από παραδρομή, ότι ο εικονιστικός διάκοσμος των τοιχογραφιών περιλάμβανε θαλάσσιο θίασο.

¹⁹¹ ELLIS 2002, σ. 122-123. BOWES 2008, σ. 131-133 fig. 20-30 και έγχρ. εικ. εξωφύλλου.

Εικονιστικές παραστάσεις φυτών και ζώων έχουν αποκαλυφθεί σε εξαιρετικά περιορισμένο αριθμό (και πάλι) τόσο εντός όσο και εκτός Βαλκανικής: η ανασκαφή του χώρου 1 (υποδοχής, πιθανότατα) της οικίας (αρ. 2) στη Denvha απέδωσε σπαράγματα με φυτικά θέματα, ενώ παραστάσεις φυτών και πουλιών κοσμούσαν την αίθουσα του θερμού λουτρού (8) της οικίας στα οικόπεδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26) στον Λιμένα της Θάσου (πίν. 64β). Στην είσοδο του τρικλινίου στο Nerodimlje (αρ. 70) αποκαλύφθηκε τμήμα παράστασης στο οποίο αναγνωρίστηκαν τα μπροστινά πόδια (δύο;) λεόντων. Σπαράγματα τοιχογραφιών αποκαλύφθηκαν και στη νοτιοδυτική γωνία της κεντρικής αυλής (1) στην οικία A (αρ. 13) της Αμφίπολης, στην ανασκαφική έκθεση, ωστόσο, δε παρέχονται άλλες πληροφορίες πέραν της ανεύρεσής τους.

Σχηματοποιημένα φυτικά θέματα κοσμούσαν, επιπλέον, τους τοίχους στο συγκρότημα του Mogorjelo (Παράρτημα 1 αρ. iv) και της οικίας (;) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας (Παράρτημα 1 αρ. xv) (πίν. VIIγ) στην Αθήνα (στο τελευταίο μνημείο εντοπίστηκε και γραπτή μίμηση *opus sectile*).

Κατάλοιπα σχηματοποιημένου φυτικού διακόσμου ήρθαν στο φως στους τοίχους διαδρόμου στο επισκοπείο της Μιλήτου¹⁹² και στην οικία D της Kôm el-Dikka στην Αλεξάνδρεια¹⁹³. Φυτικός διάκοσμος έχει εντοπιστεί και σε ευάριθμα δείγματα διακοσμήσεων οροφών¹⁹⁴.

Μια άλλη ομάδα εντοιχίων γραπτών διακοσμήσεων αντιπροσωπεύεται από τα παραδείγματα στα οποία απεικονίζεται μίμηση κιονοστοιχίας. Πρόκειται για απόηχο του β' πομπηιανού ρυθμού, που αναβιώνει από τα τέλη του 3^{ου} αι. και την εποχή του Μ. Κωνσταντίνου, χωρίς, ωστόσο, να λείπουν και πρωιμότερα δείγματα, σε οικίες, π.χ., της Κυρήνης, της νότιας Ρωσίας ή στην *casa Romana* των Στόβων¹⁹⁵. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αρχιτεκτονικής διακόσμησης αυτού του είδους αποτελούν οι παραστάσεις σε δωμάτιο οικίας στην Έφεσο, ενώ ανάλογα δείγματα έχουν αποκαλυφθεί στο λατρευτικό συγκρότημα της Ακηλυίας και στο κτήριο A κάτω από την επισκοπική βασιλική των Στόβων¹⁹⁶.

Διακόσμηση αυτού του είδους, αποσπασματικής διατήρησης πάντοτε, αποκαλύφθηκε στον προθάλαμο (1) της κύριας εισόδου της α' φάσης της έπαυλης (αρ. 1) με τρίκογχο στο Βουθρωτό, στη βόρεια στοά (1α) του περιστυλίου της οικίας στην οδό Ιουλιανού 18 (αρ. 35), όπου οι ορθοστάτες γεμίζουν με γεωμετρικά και φυτικά θέματα (πίν. 83β), στον χώρο 15 της ίδιας οικίας, όπου εντοπίστηκαν και

¹⁹² BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 78, 225.

¹⁹³ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 123.

¹⁹⁴ Βλ. παραπ. σ. 132.

¹⁹⁵ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 110-111, πίν. 57.

¹⁹⁶ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 112-113, πίν. 58β (Στόβοι, κτήριο A), πίν. 59 (Έφεσος, οικία H1). Για τις νεότερες απόψεις σχετικά με τη χρονολόγηση των διακοσμήσεων στις οικίες της Κλιτύος βλ. παραπ. σ. 135 σημ. 165). Για την εξέλιξη του διακοσμητικού αυτού σχήματος έως τον 6^ο αι. βλ. Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 113-120, πίν. 60-67, όπου πολλά παραδείγματα και βιβλιογραφία. Αξίζει να αναφερθεί ότι στην περιγραφή της διακόσμησης του ιερού βήματος στο ναό του Αγίου Στεφάνου στη Γάζα από τον Χορίκιο (6^{ος} αι.) περιλαμβάνεται αναφορά σε ζωγραφική μίμηση αρχιτεκτονικού διακόσμου (Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 131-132).

σπαράγματα γύψινης διακόσμησης, και τέλος, στην αψίδα (5a) του τρικλινίου της αγρέπαυλης στο Ωραιόκαστρο (αρ. 46) Θεσσαλονίκης (πίν. 102α).

Ο συγκεκριμένος τύπος διακόσμησης, που είναι αρκετά διαδεδομένος σε κτήρια διαφόρων προορισμών της ύστερης αρχαιότητας, συνδέεται συχνά με γραπτή μίμηση ορθομαρμάρωσης¹⁹⁷. Ο παραπάνω διακοσμητικός συνδυασμός απαντά σε δύο, τουλάχιστον, παραδείγματα από την περιοχή που εξετάζουμε: πρόκειται για το συγκρότημα οικιών στην πρώην Στοά Χορτιάτη (Παράρτημα 1 αρ. Ixiii) (πίν. XXXIβ) και τη δυτική οικία στην οδό Κασσάνδρου 90 (Παράρτημα 1 αρ. Iv) στη Θεσσαλονίκη¹⁹⁸. Ένα ιδιαίτερα καλοδιατηρημένο δείγμα αυτού του διακοσμητικού τύπου έχει αποκαλυφθεί στο τρικλίνιο της οικίας του Δωρικού Περιστευλίου (*casa del Cortile Dorico*) στην οικοδομική νησίδα 104 της Ιεράπολης (Pamukkale) στη Φρυγία, ενώ ένα δεύτερο ανάλογο παράδειγμα, σε αποσπασματικότερη, όμως, κατάσταση, προέρχεται από τη γειτονική οικία των Ιωνικών Κιονοκράνων (*casa dei Capitelli Ionici*)¹⁹⁹.

Μια ιδιαίτερη κατηγορία γραπτής διακόσμησης που απαντά στις οικίες της υπό εξέταση περιοχής συνιστούν οι μιμήσεις ορθομαρμάρωσης και *opus sectile*, που εντοπίζονται στα κατώτερα τμήματα των επιφανειών των τοίχων ορισμένων μνημείων. Οι λόγοι που υπαγόρευαν την επιλογή του συγκεκριμένου διακοσμητικού τρόπου πρέπει να ήταν οικονομικοί, καθώς η ζωγραφική απομίμηση του μαρμάρου αποτελούσε ασφαλώς οικονομικότερη λύση από τη γνήσια ορθομαρμάρωση²⁰⁰.

Πρόκειται για έναν ευρέως διαδεδομένο διακοσμητικό τρόπο, που εξελίσσεται παράλληλα με τις τεχνικές της πραγματικής ορθομαρμάρωσης και του *opus sectile* και απαντά σε διάφορα ήδη κτηρίων ήδη από την ελληνιστική εποχή²⁰¹. Η διάδοση της τεχνικής στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες πιστοποιείται από μια σειρά παραδειγμάτων με ευρεία γεωγραφική διασπορά²⁰². Κατά τον 4^ο αι. απλές μιμήσεις ορθομαρμάρωσης διατεταγμένες σε διάχωρα-πλαίσια συνηθίζονται στον διάκοσμο

¹⁹⁷ Αναλυτικότερα για τις γραπτές μιμήσεις ορθομαρμάρωσης βλ. αμέσως παρακάτω.

¹⁹⁸ Στα συγκεκριμένα παραδείγματα οι ορθοστάτες κοσμούνται είτε με μίμηση ορθομαρμάρωσης είτε με σχηματοποιημένα φυτικά ή γεωμετρικά θέματα.

¹⁹⁹ ZACCARIA RUGGIU - COTTICA 2007, σ. 154-155, tav. XXVIIIa, XXXIXb. Στο τρικλίνιο της πρώτης από τις δύο οικίες της Ιεράπολης έχουν αποκαλυφθεί, επίσης, σπαράγματα οροφωγραφιών και γραπτές εικονιστικές παραστάσεις (βλ. παραπ. σ. 132, 140). Η ύπαρξη εντοιχίας γραπτής αρχιτεκτονικής διακόσμησης μαρτυρείται και στην περίπτωση του επισκοπείου της Μιλήτου (τέλη 6^{ου}-αρχές 7^{ου} αιώνα) (BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 78, 224).

²⁰⁰ BALDINI LIPPOLIS, ό.π., σ. 77.

²⁰¹ Ζωγραφικές μιμήσεις πολύχρωμων μαρμάρων και αλαβάστρου εντοπίζονται στη διακόσμηση τοίχων ελληνιστικών κτηρίων στην Πριήνη, τη Δήλο, την Πέλλα, σε τάφους της Αιγύπτου, όπως, επίσης, και σε τάφο που αποκαλύφθηκε στην Αίγινα και χρονολογείται στα 210-133 π.Χ. Ανάλογη διακόσμηση διατηρείται και σε μια σειρά οικιών του 2^{ου} π.Χ. αι. στη Σικελία (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 44-45).

²⁰² Οικίες της νότιας Ρωσίας, της Αιγύπτου, της Ελλάδας, της Κύπρου, συναγωγή στη Δούρα-Ευρωπό, τάφοι στην Παλμύρα, κατακόμβες (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 44-48, όπου και η σχετική βιβλιογραφία).

τάφων, κατακομβών και χριστιανικών εκκλησιών²⁰³, ενώ παράλληλα δε λείπουν οι συνθετότεροι τύποι, που εμπλουτίζονται με μιμήσεις *opus sectile*²⁰⁴.

Τα ανασκαφικά ευρήματα και αυτής της κατηγορίας εντοίχιας διακόσμησης είναι λιγοστά στις οικίες της Βαλκανικής, οι αναφορές αντίστοιχα περιορισμένες στη σύντομη μνεία του εντοπισμού τους και το εποπτικό υλικό σχεδόν ανύπαρκτο. Η παραπάνω εικόνα δε διαφοροποιείται δραματικά όσον αφορά το υλικό που προέρχεται και από σύγχρονες οικίες εκτός της χερσονήσου. Έτσι, λίγα στοιχεία είναι γνωστά για τις αντίστοιχες διακοσμήσεις οικιών του Δυτικού κράτους, όπως τα υπολείμματα μίμησης ορθομαρμάρωσης που αποκαλύφθηκαν σε οικίες της Όστιας, στο Montmaurin και στο Bourg-Les Gogues²⁰⁵.

Από τα σωζόμενα παραδείγματα της Βαλκανικής προκύπτει, πάντως, ότι αυτού του είδους η γραπτή διακόσμηση επιφυλασσόταν για τους πιο «δημόσιους» χώρους του σπιτιού: σε σύνολο οκτώ σωζόμενων περιπτώσεων, η πλειονότητα των οποίων βρίσκεται στη Θεσσαλονίκη²⁰⁶, οι τρεις προέρχονται από στοές περιστυλίων, ενώ οι υπόλοιπες πέντε από τρικλίνια. Στην πρώτη ομάδα ανήκουν οι γραπτές μιμήσεις στον ανατολικό τοίχο της στοάς της οικίας στην οδό Γλαύκου 6 (αρ. 31, **1α**) (πίν. 78α)²⁰⁷, στις στοές του περιστυλίου στην οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, **1α**, **1β**) και στη δυτική στοά του περιστυλίου της ανατολικής οικίας ανάμεσα στις οδούς Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 32, **1α**) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 80α)²⁰⁸. Στην ασίδα του τρικλινίου στην οικία της οδού Ολυμπιάδος, μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας και Σοφοκλέους (αρ. 40, **1α**) στην ίδια πόλη εντοπίστηκαν ανάλογα ευρήματα, το ίδιο και στο μεγάλο τρικλίνιο της οικίας στην 4^η πολεοδομική νησίδα (αρ. 61, **15**) των Φιλίππων και στην ορθογώνια αίθουσα του τρικλινίου στην οικία του νότιου τομέα της πόλης (αρ. 71, **3**) στο Σίρμιο. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η αγροικία στις Πηγές Βοϊράνης (αρ. 57), καθώς τα

²⁰³ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 108.

²⁰⁴ Η ζωγραφική μίμηση *opus sectile* άλλοτε οργανώνεται σε συνεχόμενα διάχωρα που διακοσμούνται με ένθετα γεωμετρικά σχήματα, άλλοτε κοσμεί μεμονωμένα διάχωρα που καταλαμβάνουν ορισμένους μόνο χώρους, ενώ σε άλλες περιπτώσεις εναλλάσσεται με απλές μιμήσεις ορθομαρμάρωσης (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 108-109, πίν. 54, 55α).

²⁰⁵ FALZONE 2007, σ. 156-160. BALMELLE 2001, σ. 203. STIRLING 2005, σ. 83.

²⁰⁶ Στη Θεσσαλονίκη έχουν αποκαλυφθεί σημαντικά δείγματα εκτεταμένης χρήσης γραπτών μιμήσεων απλής ορθομαρμάρωσης και *opus sectile* που διακοσμούσαν ταφικά μνημεία· εννέα από αυτά χρονολογούνται στον 4^ο και τρία στον 5^ο αιώνα (ΜΑΡΚΗ 2006, σ. 172-179, 194-197, πίν. 18-21).

²⁰⁷ Το σωζόμενο μοτίβο του κεντρικού διαχώρου, που είναι και το μόνο αναγνωρίσιμο, περιγράφεται από τον ανασκαφέα ως «... ασπίδα με βαθυκόκκινο έμβλημα που καταλήγει σε φλογόσχημες απολήξεις» (ΚΑΡΥΔΑΣ 1999, σ. 251). Πρόκειται για γραπτή μίμηση *opus sectile*. Όμοιο θέμα εντοπίζεται και στην οικία της οδού Λαπιθών 7 (αρ. 37) στην ίδια πόλη. Πρόκειται για μοτίβο αρκετά διαδεδομένο στη ζωγραφική της ύστερης αρχαιότητας: απαντά σε οικοδομήματα διαφορετικού προορισμού, όπως τάφους (π.χ. στον τάφο αρ. 53 του Δυτικού νεκροταφείου της Θεσσαλονίκης [ΜΑΡΚΗ, ό.π., σ. 175 σχ. 126, πίν. 20α]), ναούς (π.χ. Βασιλική Α στο Δίον, κτήριο Α κάτω από την επισκοπική βασιλική των Στόβων) και, βέβαια, οικίες (Εφεσος, Ιεράπολη, Σάρδεις) (ROUSSEAU 2010, σ. 70).

²⁰⁸ Πρόκειται για το κτήριο η τοξοστοιχία του οποίου έφερε εντοίχια ψηφιδωτή διακόσμηση (βλ. παραπ. σ. 133-134).

θραύσματα μιμήσεων ορθομαρμάρωσης που εντοπίστηκαν εκεί προέρχονται από τη διακόσμηση του ορόφου της κατοικίας.

Το μοναδικό παράδειγμα αυτού του είδους γραπτής διακόσμησης που σώζεται σε κάποια έκταση και σε σχετικά ικανοποιητική κατάσταση προέρχεται και πάλι από τη Θεσσαλονίκη και συγκεκριμένα από την ορθογώνια αίθουσα του τρικλινίου της οικίας στην οδό Λαπιθών 7 (αρ. 37, 1) της Άνω Πόλης. Διατηρήθηκε μια σειρά εννέα ορθογώνιων διαχώρων, πέντε από τα οποία σώζονται στο σύνολό τους σχεδόν, ενώ τέσσερα μόνο κατά το κατώτερο τμήμα τους (πίν. 86). Κάλυπταν τα κατώτερα τμήματα του τοίχου της αίθουσας και μιμούνταν εναλλάξ ορθομαρμάρωση και *opus sectile*. Χρησιμοποιείται αξιοσημείωτη ποικιλία χρωμάτων (ώχρα, πράσινο, κυανό, ερυθρό, λευκό μαύρο) σε διάφορους συνδυασμούς. Αν λάβουμε υπόψη ότι το δάπεδο της αίθουσας ήταν στρωμένο με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* όπου χρησιμοποιούνταν οκτώ διαφορετικά χρώματα (πίν. 86α), μπορούμε να φανταστούμε ότι η συνολική εντύπωση που αποκόμιζε ο θεατής εισερχόμενος στην αίθουσα ήταν αυτή μιας ζωηρής, χαρούμενης πολυχρωμίας, απολύτως εναρμονισμένης με την ψηφιδωτή επιγραφή-επίκληση για ευτυχή κατοίκηση που καταλάμβανε ένα από τα διάχωρα του δαπέδου²⁰⁹.

Οι σποραδικές αναφορές στον εντοίχιο γραπτό διάκοσμο των οικιών της ύστερης αρχαιότητας που απαντούν στα γραπτά κείμενα δεν αποδεικνύονται ιδιαίτερα διαφωτιστικές για το θέμα²¹⁰ –ούτως ή άλλως το είδος της εντοίχιας διακόσμησης (ψηφιδωτή, γραπτή, μαρμάρινη ή σε τεχνική *opus sectile*) εξειδικεύεται σε ελάχιστες περιπτώσεις²¹¹. Στοιχεία που να επιτρέπουν τον συσχετισμό των αόριστων αυτών αναφορών με συγκεκριμένους χώρους οικιών προκύπτουν μόνο κατ' εξαίρεση. Οι ευάριθμες πληροφορίες που αφορούν το θεματολόγιο περιορίζονται στην καταδίκη των θεωρούμενων ως άσεμνων παραστάσεων, χωρίς περαιτέρω αποσαφήνιση του περιεχομένου τους. Τα ανασκαφικά ευρήματα, έτσι, παρά τη γενικά διαπιστωμένη αποσπασματικότητά τους –στο σύνολο των οικιών της περιόδου αλλά ακόμη περισσότερο όσον αφορά στα οικιστικά κατάλοιπα της υπό εξέταση περιοχής– παραμένουν η κύρια αξιοποιήσιμη πηγή για το θέμα της εντοίχιας γραπτής διακόσμησης στην ιδιωτική σφαίρα.

²⁰⁹ Βλ. παρακ. σ. 289-290.

²¹⁰ Βλ. παρακ. σ. 343-349.

²¹¹ Βλ. παρακ. σ. 336 και σημ. 1195.

1.1.3. *Opus sectile*

Τα κατάλοιπα εντοίχιας διακόσμησης σε τεχνική *opus sectile*²¹² αντιπροσωπεύουν το μικρότερο δείγμα του συνόλου των σωζόμενων διακοσμήσεων στις οικίες του βαλκανικού χώρου.

Με βάση τα δημοσιευμένα, τουλάχιστον, στοιχεία, η παρουσία του συγκεκριμένου διακοσμητικού τρόπου ανιχνεύεται σε μόλις τρεις περιπτώσεις, χωρίς, μάλιστα, να είναι δυνατή η διαπίστωση της έκτασης που καταλάμβανε το *opus sectile* στα συγκεκριμένα μνημεία ή η αποκατάσταση των επιλεγμένων διακοσμητικών θεμάτων.

Και τα τρία κτήρια στα οποία εντοπίστηκαν κρούστες από *opus sectile* βρίσκονται στον ελλαδικό χώρο: πρόκειται για την οικία στην οδό Χείρωνος 3-5 (αρ. 45) στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης, το επισκοπείο στις Λουλουδιές Πιερίας (αρ. 53) και την οικία στο οικόπεδο Μ. Κασσανή στην Κω (Παράρτημα 1 αρ. Ιxviii). Η ανεύρεση κρουστών στην αψίδα (1α) του τρικλινίου στην οικία της Θεσσαλονίκης καθιστά πιθανότερη την παρουσία του συγκεκριμένου διακοσμητικού τρόπου σε αυτόν το χώρο, ο οποίος ούτως ή άλλως αντιπροσωπεύει την επισημότερη αίθουσα του σπιτιού. Για το επισκοπείο στις Λουλουδιές διαθέτουμε ακόμα λιγότερα στοιχεία, καθώς η μόνη δημοσιευμένη πληροφορία αφορά αόριστα τον εντοπισμό κρουστών όμοιας προέλευσης εντός του κτηρίου. Το ίδιο ισχύει και για την οικία της Κω, η ανασκαφική αναφορά για την εντοίχια διακόσμηση της οποίας εξαντλείται στη μεία αποκάλυψης τοίχου επενδυμένου με την τεχνική αυτή.

Σε γενικές γραμμές, πάντως, κατάλοιπα διακοσμήσεων σε *opus sectile* σπάνια διατηρούνται, έστω και αποσπασματικά, στην περίπτωση των ιδιωτικών κατοικιών της ύστερης αρχαιότητας (κάτι που, όμως, όπως προαναφέρθηκε, ισχύει και για τις υπόλοιπες διακοσμητικές τεχνικές που εφαρμόζονταν στις κάθετες επιφάνειες των τοίχων).

Ένα πολύ σημαντικό σύνολο διαχώρων *opus sectile* με κύριο υλικό κατασκευής την πολύχρωμη υαλόμαζα αποκαλύφθηκε στη δεκαετία του 1960 στις Κεγχρεές της Κορίνθου²¹³. Τα διάχωρα βρέθηκαν αποθηκευμένα σε κτήριο στη νοτιοδυτική άκρη του λιμανιού και προορίζονταν για την εντοίχια διακόσμηση του οικοδομήματος, ένας σεισμός, όμως, στα 375, βύθισε μέρος του κτηρίου και τους αχρησιμοποίητους ακόμη πίνακες στη θάλασσα. Η ποσότητα των διαχώρων (πάνω από εκατό) προδίδει ότι επρόκειτο να καλύψουν μεγάλες επιφάνειες τοίχων σε περισσότερα από ένα δωμάτια. Το θεματολόγιο των παραστάσεων είναι ιδιαίτερα πλούσιο και

²¹² Πρόκειται για «τεχνική στην οποία πολύχρωμα μάρμαρα ή άλλα υλικά κόβονται σε λεπτά σχήματα ανθρώπινων μορφών ή ζώων, καθώς και σε φυτικά και γεωμετρικά σχήματα, που τοποθετημένα σε βάθος διαφορετικού χρώματος δημιουργούν ποικίλες συνθέσεις σε επιφάνειες τοίχων, δαπέδων ή και αντικειμένων μικροτεχνίας» (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 3). Για την τεχνική *opus sectile* και την εξέλιξή της κατά τη διάρκεια της ύστερης αρχαιότητας βλ. Η ΙΔΙΑ, ό.π.: DUNBABIN 1999-1, σ. 254-268 fig. 282, 283.

²¹³ Για το μοναδικό αυτό στον ελλαδικό χώρο εύρημα βλ. IBRAHIM κ.ά. 1976· ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 60-62, πίν. 8, 9· DROBNER 1996, σ. 166-167· DUNBABIN, ό.π., σ. 266-268, fig. 282, 283.

περιλαμβάνει τις απεικονίσεις δύο μορφών που έφεραν κάποιο δημόσιο αξίωμα (σε πολύ αποσπασματική κατάσταση διατήρησης), τις ολόσωμες μορφές του Ομήρου, του Πλάτωνα και του Θεόφραστου πάνω σε βάθρα, συνοδευόμενες από επιγραφές με τα ονόματα των παριστανόμενων, τη μορφή ενός ακόμη αταύτιστου σοφού, τέσσερις μυθικές μορφές πάνω σε βάθρα ανάμεσα σε κίονες, ψαράδες, νειλωτικές σκηνές και αρχιτεκτονικές απόψεις λιμανιών· επίσης, μια μεγάλη ποικιλία γεωμετρικών και φυτικών θεμάτων, που συνιστούν άλλοτε ανεξάρτητα και άλλοτε συμπληρωματικά διακοσμητικά τμήματα ή πλαίσια. Ως πιθανότερη χρονολογία για την κατασκευή αυτού του διακοσμητικού συνόλου έχει προταθεί το έτος 370²¹⁴.

Όσον αφορά τη χρήση του κτηρίου οι ανασκαφείς έχουν διατυπώσει την άποψη ότι επρόκειτο, πιθανώς, για θρησκευτικού προορισμού οικοδόμημα, αφιερωμένο, ίσως, στη λατρεία της Ίσιδας²¹⁵. Ο E. Morvillez από την άλλη πλευρά, βασιζόμενος στην αρχιτεκτονική τυπολογία του τμήματος του κτηρίου που ήρθε στο φως, δεν αποκλείει το ενδεχόμενο τα ανεσκαμμένα κατάλοιπα να ανήκουν σε τρικλίνιο οικίας²¹⁶. Πράγματι, ο τύπος της κάτοψης, οι διαστάσεις, η θέση της κρήνης στην αψίδα και η διάταξη του ψηφιδωτού της διαπέδου²¹⁷ συνηγορούν στην ταύτιση του χώρου με τρικλίνιο. Ο πλούτος, ωστόσο, του εντοίχιου διακόσμου (που, σημειωτέον, αποτελεί κατά γενική παραδοχή έργο εργαστηρίου της Αλεξάνδρειας και, άρα, προϊόν εισαγωγής) είναι πολύ ασυνήθιστος για ιδιωτικό κτήριο, με βάση, τουλάχιστον, το συγκριτικό υλικό από την περιοχή που εξετάζουμε· διατηρούμε, έτσι, αρκετές επιφυλάξεις ως προς την πιθανότητα χρήσης του οικοδομήματος ως κατοικίας.

Το διακοσμητικό σύνολο των Κεγχρεών θα μπορούσε να παραβληθεί μόνο με τα *opera sectilia* της βασιλικής του υπάτου Ιουνίου Βάσσου στον Εσκυλίνο λόφο της Ρώμης²¹⁸ και της αίθουσας κτηρίου έξω από την Porta Marina στην Όστια²¹⁹, που αποτελούν τα γνωστότερα έργα της ύστερης αρχαιότητας στη συγκεκριμένη τεχνική.

Η διακόσμηση του πρώτου μνημείου τοποθετείται στη δεκαετία του 340 και το σωζόμενο τμήμα της περιλαμβάνει δύο διάχωρα με τίγρεις που κατασπαράζουν μόσχους, ένα με τη μυθολογική σκηνή της αρπαγής του Ύλα από τις νύμφες, σε συνδυασμό με αιγυπτιακές θρησκευτικές σκηνές και, ένα τελευταίο, με την

²¹⁴ Στο ίδιο κτήριο αποκαλύφθηκαν επίσης εκατοντάδες ελεφάντινα και οστέινα θραύσματα από τη διακόσμηση τριών, τουλάχιστον, καθισμάτων, καθώς και ελεφανοστέινα σπαράγματα με εγχάρακτες εικονιστικές παραστάσεις (αυτοκράτορα και της ακολουθίας του, διονυσιακού θιάσου, σκηνών αγροτικής ζωής και κυνηγιού, μορφών φιλοσόφων κ.ά.) που κοσμούσαν πιθανότατα κάποιο μεγάλο κιβώτιο αποθήκευσης (OLCH STERN - HADJILAZARO THIMME 2007).

²¹⁵ IBRAHIM κ.ά. 1976, σ. 266-269. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 62.

²¹⁶ MORVILLEZ 1996, σ. 132, fig. 8. Ο ΙΔΙΟΣ 2008, σ. 42-43, fig. 13A.

²¹⁷ IBRAHIM κ.ά. 1976, drawing III, fig. 7, 8. Βλ. και παρακ. σ. 193.

²¹⁸ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 64-65, πίν. 11-13. DUNBABIN 1999-1, σ. 264-265, pl. 38. *Aurea Roma* 2000, σ. 534-536 αρ. 174-178 (M. Sapelli). SAPELLI 2000. Το κύριο υλικό εδώ είναι το μάρμαρο, σποραδικά, όμως, χρησιμοποιήθηκαν και κρούστες από υαλόμαζα, όπως στο κτήριο των Κεγχρεών.

²¹⁹ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 66, πίν. 14, 15, XVIγ. DUNBABIN, ό.π., σ. 265-266, fig. 281, pl. 39, 40. *Aurea Roma* 2000, σ. 530-533 αρ. 173 (M. Sapelli). GUIDOBALDI 2000.

παράσταση υπάτου πάνω σε δίτροχο άρμα και των τεσσάρων φατριών του ιπποδρόμου²²⁰.

Η βασιζόμενη στο θεματολόγιο των εικονιστικών διαχώρων πρόταση του G. Becatti για την ταύτιση της αψιδωτής αίθουσας με την έδρα νεοπλατωνικής σχολής έχει αμφισβητηθεί, καθώς σήμερα θεωρείται πιθανότερο ο χώρος να αποτελούσε τμήμα της ιδιωτικής οικίας του Ιουνίου Βάσσου²²¹.

Το ίδιο ισχύει για το κτήριο έξω από την Porta Marina της Όστιας, που ο ίδιος ανασκαφέας είχε ταυτίσει με έδρα κάποιου συλλόγου, ενώ πιο πρόσφατα ο F. Guidobaldi υποστήριξε ότι πρέπει να ανήκε σε πλούσια έπαυλη²²². Το *opus sectile*, που χρονολογείται ανάμεσα στα τέλη του 4^{ου} και τις αρχές του 5^{ου} αι.²²³, περιλαμβάνει μία ζώνη με αρχιτεκτονικό-γεωμετρικό διάκοσμο²²⁴. Σε ένα από τα διάχωρα του κεντρικού τμήματος της ζώνης αυτής απεικονίζεται προτομή γενειοφόρου μορφής με υψωμένο το δεξί χέρι σε χειρονομία ευλογίας· πιθανολογείται ότι παριστάνει τον Χριστό. Μια δεύτερη ανδρική αγένεια μορφή, επίσης σε προτομή, εγγράφεται σε ένα από τα παραλληλόγραμμα που απαρτίζουν τους πεσσούς. Οι ανώτερες ζώνες περιλαμβάνουν ζωφόρο με ελισσόμενους βλαστούς και άνθη και δύο μεγάλα διάχωρα με λέοντες που κατασπαράζουν ελάφια. Στο πέρας της αίθουσας ένα άνοιγμα διαμορφωμένο με πεσσούς, επίσης επενδυμένους με *opus sectile* οδηγούσε σε μια εξέδρα, κοσμημένη κι αυτή με εντοίχιο μαρμαροθέτημα που μιμούταν μικτή τοιχοποιία από ζώνες πλίνθων και *opus reticulatum*²²⁵.

Αν η ταύτιση των δύο παραπάνω κτηρίων με οικίες ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, τότε τα εντοίχια *opera sectilia* του οικοδομήματος στον Εσκυλίνο και στην Porta Marina συνιστούν τα πολυτελέστερα σωζόμενα δείγματα αυτής της

²²⁰ Παρά την καταστροφή του κτηρίου το 1930 και την αποσπασματικότητα των ευρημάτων, η διάταξη του εντοίχιου διακόσμου αποκαθίσταται χάρη στο σχέδιο του αναγεννησιακού αρχιτέκτονα Giuliano da Sangallo και σε ένα ελεύθερο αντίγραφο του, που βρίσκεται στο Windsor. Τα κατώτερα τμήματα της ορθομαρμάρωσης οργανώνονται με πεσσούς εναλλασσόμενους με διάχωρα-ορθοστάτες και υπερκείμενη ζώνη που μιμείται κιλλίβαντες συνδεόμενους με τόξα. Ακολουθεί η ζώνη των παραθύρων, τα τμήματα μεταξύ των οποίων διαρθρώνονται με παραστάδες που οριοθετούν διάχωρα διατεταγμένα σε τρεις ζώνες (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 65, πίν. 11. LIND HANSEN 1997, σ. 117, fig. 9, pl. VIII.2. *Aurea Roma* 2000, σ. 534 αρ. 174, 175 [M. Sapelli]).

²²¹ Το κτήριο περιήλθε στην ιδιοκτησία της εκκλησίας και μετατράπηκε σε ναό την εποχή του πάπα Σιμπλίκιου (468-483), σύμφωνα με επιγραφή που μνημονεύει το γεγονός. Η ταύτιση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων με τμήμα οικίας βασίζεται ακριβώς στο περιεχόμενο της επιγραφής, καθώς και στο γεγονός της απεικόνισης του άρματος με τον ύπατο· η ανδρική μορφή, σύμφωνα με τους ερευνητές, αναπαριστά τον ίδιο το Ιούνιο Βάσσο κατά την πομπή της επίσημης τελετής ανάληψης της υπατείας (LIND HANSEN, ό.π., σ. 117-118. *Aurea Roma*, σ. 536 αρ. 178 [M. Sapelli]).

²²² GUIDOBALDI 2000, σ. 258-262.

²²³ Στο υπόστρωμα εντοπίστηκε νόμισμα βασιλείας Μαξίμου (383-388) που αποτελεί *terminus post quem* (DUNBABIN 1999-1, σ. 265). Οι εργασίες στο κτήριο σταμάτησαν πριν ολοκληρωθεί η διακόσμηση, όχι πολύ μετά το 394 σύμφωνα με τον GUIDOBALDI (ό.π., σ. 251).

²²⁴ Όπου το αρχιτεκτονικό στοιχείο έχει υποχωρήσει αισθητά, καθώς οι πεσσοί ανάμεσα στους ορθοστάτες έχουν διαλυθεί σε κάθετα και οριζόντια παραλληλόγραμμα σχήματα (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 66, πίν. 14. DUNBABIN, ό.π., σ. 265 fig. 281. *Aurea Roma* 2000, εικ. σ. 531 [δεξιά]. GUIDOBALDI, ό.π., εικ. σ. 252).

²²⁵ DUNBABIN, ό.π., σ. 266. *Aurea Roma* 2000, εικ. σ. 532. GUIDOBALDI, ό.π., σ. 253-253, fig. 9.

τεχνικής που προέρχονται από τη σφαίρα της ιδιωτικής αρχιτεκτονικής της ύστερης αρχαιότητας.

Πολύ αποσπασματικότερο από τα δύο παραπάνω σύνολα –οπωσδήποτε, όμως, λιγότερο απογοητευτικό από το ανύπαρκτο σχεδόν δείγμα της υπό εξέταση περιοχής– είναι το αντίστοιχο υλικό που προέρχεται από ανασκαφές οικιών στη Ρώμη και την Όστια: συνίσταται κυρίως σε κρούστες, όπως αυτές που αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή της αψιδωτής αίθουσας της οικίας στη θέση Sette Sale της Ρώμης, με γεωμετρικά, φυτικά και ζωϊκά θέματα²²⁶.

Μια εικόνα που βρίσκεται πιθανώς πλησιέστερα στις χαμένες αντίστοιχες διακοσμήσεις των οικιών της Βαλκανικής από όσο τα εξαιρετικής τέχνης και πολυτέλειας εντοίχια μαρμαροθετήματα των Κεγγρεών, του Εσκυλίνου και της Porta Marina, παρουσιάζοντας, επιπλέον, μεγαλύτερη πληρότητα από τα αποσπασματικά ευρήματα των οικιών της Ρώμης και της Όστιας, είναι αυτή του εντοίχιου *opus sectile* που αποκαλύφθηκε το 1973-1974 στον χώρο υποδοχής της οικίας με τους Κιλλίβαντες (maison aux Consoles) στην Απάμεια²²⁷. Το εύρημα χρονολογείται στο β' τέταρτο του 6^{ου} αιώνα²²⁸. Το γεγονός ότι για την κατασκευή των κρουστών χρησιμοποιήθηκαν κυρίως ευτελή υλικά (όστρακα, ασβεστόλιθος, σχιστόλιθος, γύψος) και σποραδικά μόνο μάρμαρο προδίδει ότι ο διάκοσμος εκτελέστηκε σε μια περίοδο περιορισμένων οικονομικών δυνατοτήτων ή/και διαθεσιμότητας πρώτων υλών²²⁹.

Στον εντοίχιο διάκοσμο των δύο επιμέρους τμημάτων της αίθουσας υποδοχής στην οικία με τους Κιλλίβαντες²³⁰ η τεχνική *opus sectile* συνδυαζόταν με τοιχογραφίες και ψηφιδωτό²³¹. Και στα δύο τμήματα του χώρου το κάτω μέρος των τοίχων έφερε επένδυση με λίθινες πλάκες ακολουθούμενη από ζώνη *opus sectile* με γεωμετρικά και φυτικά θέματα (ρόμβους εγγεγραμμένους σε παραλληλόγραμμα, ζατρίκιο τετραγώνων, «κουκουνάρες» κ.ά.), την οποία διαδεχόταν φαρδιά ταινία κοσμημένη με κατοικημένη άκανθα στο εσωτερικό τμήμα του χώρου²³² και με μαϊάνδρο αγκυλωτών σταυρών στο εξωτερικό. Πάνω από τις ταινίες αυτές οι τοίχοι

²²⁶ LIND HANSEN 1997, σ. 118, fig. 8, 10. Σε κείμενο των αρχών του 16^{ου} αι. (1510) μνημονεύεται, επίσης, η ύπαρξη *opus sectile* με παραστάσεις ζώων σε οικία κάτω από τη μονή της Santa Lucia in Selci στον Εσκυλίνο λόφο (Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 118).

²²⁷ BALTY 1984-2, σ. 32-33, pl. XI-XV1. Η ΙΔΙΑ 1997, σ. 96-97, fig. 17, pl. V.1. Η ΙΔΙΑ 2004.

²²⁸ Η διακόσμηση της αίθουσας ανήκει στην τελευταία φάση επεμβάσεων στο κτήριο, οι οποίες πιθανότατα πραγματοποιήθηκαν μετά τους καταστροφικούς σεισμούς των ετών 526 και 528 (Η ΙΔΙΑ 2004, σ. 182-183). Εκτός από τις κρούστες που εντοπίστηκαν στην επίχωση, ορισμένα τμήματα του *opus sectile* βρέθηκαν *in situ*.

²²⁹ Η ΙΔΙΑ 1984-2, σ. 33. Η ΙΔΙΑ 1997, σ. 96. Η ΙΔΙΑ 2004, σ. 170.

²³⁰ Ο χώρος υποδοχής, ορθογώνιας κάτοψης, διαιρείται σε δύο άνισα τμήματα από ζεύγος ισχυρών πεσσών, που, σε επαφή με τους πλευρικούς τοίχους, ανείχαν μεγάλο τόξο.

²³¹ Ο γραπτός διάκοσμος εναλλασσόταν με το εντοίχιο μαρμαροθέτημα και στα δύο τμήματα της αίθουσας: κάλυπτε, επιπλέον, το εγκάρσιο τόξο (βλ. παραπ. σ. 140). Οι ψηφίδες που αποκαλύφθηκαν στην επίχωση προέρχονται από το τμήμα των τοίχων κάτω από την οροφή (BALTY 2004, σ. 179, 182).

²³² Από τα θραύσματα των κρουστών που εντοπίστηκαν ανασυντέθηκαν οι μορφές αρκετών ζώων: λαγού, όνου, αιγάγρου, αρκούδας, λέοντος, ελαφιού και δύο, τουλάχιστον, πτηνών (Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 166, fig. 14-20).

κοσμούνταν με γραπτή άκανθα κατοικημένη από ονάγρους στο ενδότερο τμήμα του χώρου και από μίμηση ορθομαρμάρωσης και *opus sectile* με σχηματοποιημένα φυτικά θέματα (τετράφυλλα) στο εξώτερο. Το ανώτερο τμήμα των τοίχων έως την οροφή καλυπτόταν, τέλος, με ψηφιδωτό.

Όπως προέκυψε από την ανεύρεση κρουστών, το θέμα της κατοικημένης άκανθας σε τεχνική *opus sectile* διακοσμούσε και τους τοίχους μιας αψιδωτής αίθουσας στο κτήριο με Τρικλίνιο (édifice aux Triclinos), όχι μακριά από την οικία με τους Κιλλίβαντες. Παρά το γεγονός ότι οι συγκεκριμένες διακοσμήσεις είναι σύγχρονες, στο κτήριο με Τρικλίνιο χρησιμοποιούνται πιο εξευγενισμένα υλικά (μάρμαρο, σερπεντίνης, μάργαρο)²³³. Καθώς, σύμφωνα με την άποψη των ανασκαφέων, το συγκεκριμένο κτήριο αποτελούσε κατά πάσα πιθανότητα την κατοικία του διοικητή της επαρχίας της Συρίας Δευτέρας, πρωτεύουσα της οποίας υπήρξε η Απάμεια²³⁴, μια τέτοια διαφοροποίηση της ποιότητας και του κόστους των υλικών ανάμεσα στα δυο οικοδομήματα φαίνεται μάλλον ευεξήγητη.

Η χρήση της τεχνικής *opus sectile* για τον εξωραϊσμό του εσωτερικού των κατοικιών στην περίοδο της ύστερης αρχαιότητας δεν εξαντλείται, ωστόσο, στην επένδυση αποκλειστικά των τοίχων και των δαπέδων. Ένα πρόσφατο, σχετικά, εύρημα, που ήρθε στο φως το 2003, έρχεται να προσθέσει ένα ακόμα πεδίο εφαρμογής της συγκεκριμένης τεχνικής στην ιδιωτική σφαίρα: τον μη-κινητό εξοπλισμό του σπιτιού. Η πρόσοψη του κτιστού *στιβαδίου* στο τρικλίνιο της αγροτικής έπαυλης στη Faragola (Ascoli Satriano) στην Απουλία²³⁵ φέρει επένδυση από *opus sectile* και ψηφιδωτό, στην οποία έχουν αξιοποιηθεί και δύο *oscilla* σε β' χρήση (πίν. 4β)²³⁶. Οι επεμβάσεις της φάσης στην οποία ανήκει η διακόσμηση του *στιβαδίου* ανάγονται στο β' μισό του 5^{ου} αιώνα. Αν και ανάλογη επένδυση δεν έχει αποκαλυφθεί, από όσο τουλάχιστον γνωρίζω, στις περιπτώσεις των υπόλοιπων κτιστών κατασκευών αυτού του είδους, συμπεριλαμβανομένων και των *στιβαδίων* στο τρίκογχο της έπαυλης (αρ. 1, 13) στο Βουθρωτό (πίν. 4α, 12γ) και στις οικίες στο Λαδοχώρι (αρ. 51) (πίν. 108β) και στο Nerodimlje (αρ. 70)²³⁷, κάτι τέτοιο μπορεί απλώς να οφείλεται στην αφαίρεση ή την καταστροφή του υλικού²³⁸.

Μία ακόμη πιο πρόσφατη ανακάλυψη (2005), τέλος, στην Καισάρεια της Παλαιστίνης (Caesarea Maritima), που αποτελεί επίσης *unicum* στο είδος της, έρχεται

²³³ BALTY 1969, σ. 109, pl. XLIV, 2. Η ΙΔΙΑ 1997, σ. 87. Η ΙΔΙΑ 2004, σ. 170-171.

²³⁴ Η ΙΔΙΑ 1997, σ. 92-93.

²³⁵ VOLPE κ.ά. 2004. VOLPE 2006. VOLPE κ.ά. 2006.

²³⁶ Η εξωτερική επιφάνεια του καμπύλου τμήματος του *στιβαδίου* καλυπτόταν με πλάκες ορθομαρμάρωσης.

²³⁷ Βλ. παραπ. σ. 123-124.

²³⁸ Ορισμένες από τις διακοσμήσεις *στιβαδίων* σε παραστάσεις συμποσίων ενδέχεται να αντιστοιχούν σε *opus sectile*. Εδώ σημειώνουμε μόνο ότι η πρόσοψη του *στιβαδίου* που παριστάνεται σε *έμβλημα* του 4^{ου} αι. προερχόμενο πιθανώς από την Όστια αποδίδεται με ισόδομη τοιχοδομία (πίν. 5α). Η απεικονιζόμενη μόνιμη κατασκευή είναι πιο πιθανό να έφερε εξωτερική επένδυση με πλάκες μαρμάρου, παρά να ήταν εξολοκλήρου κτισμένη με ορθογώνιους δόμους (πρβλ. τα υλικά και τον τρόπο δόμησης στα παραδείγματα των πιν. 4α, γ, 108β, καθώς και το εντοίχιο *opus sectile*-μίμηση τοιχοποιίας στην εξέδρα της *aula* στην Porta Marina, βλ. παραπ. σ. 147).

να συμπληρώσει τις γνώσεις μας για το θέμα της εφαρμογής της τεχνικής *opus sectile* στη διακόσμηση των κινητών επίπλων της κατοικίας στην ύστερη αρχαιότητα²³⁹. Πρόκειται για την επένδυση της οριζόντιας επιφάνειας μιας σιγμοειδούς τράπεζας με κρούστες από υαλόμαζα κυανού και χρυσού χρώματος, που φέρουν εμπίεστη διακόσμηση με σταυρούς και ρόδακες. Το εύρημα προέρχεται από την έπαυλη του Ψηφιδωτού των Πτηνών, που βρίσκεται εκτός των τειχών της πόλης· ανάγεται πιθανώς στην περίοδο ανάμεσα στον 6^ο αι. και το τέλος του α΄ μισού του 7^{ου}, εποχή στην οποία το κτήριο καταστράφηκε από πυρκαϊά, ενδεχομένως κατά την κατάληψη της πόλης από τους Άραβες²⁴⁰.

Από τα γραπτά κείμενα της ύστερης αρχαιότητας που αναφέρονται στο θέμα της διακόσμησης της οικίας απουσιάζει εντελώς οποιαδήποτε συγκεκριμένη αναφορά σε εντοίχιο *opus sectile*. Δεν αποκλείεται, όμως, κάποιες από τις μνείες της επένδυσης των τοίχων με μάρμαρα να αφορούν συνεκδοχικά και σε αυτό το είδος διακόσμησης²⁴¹.

1.1.4. Γύψινες διακοσμήσεις

Πενιχρά είναι και τα ευρήματα που προέρχονται από την εντοίχια γύψινη διακόσμηση των οικιών στη Βαλκανική. Τα ελάχιστα σωζόμενα δείγματα περιορίζονται και πάλι σε σπαράγματα στα οποία αφιερώνονται λακωνικές μόνο μνείες στις ανασκαφικές εκθέσεις.

Γύψινη ταινία με ανάγλυφη άκανθα κοσμούσε τα ανώτερα τμήματα των τοίχων μιας από τις επίσημες αίθουσες της οικίας της Αντιόπης (αρ. 2, 14) στη Denvya. Στη Θεσσαλονίκη, ένας από τους τέσσερις αρχαιότερους βορειοδυτικούς χώρους που ενσωματώθηκαν στην οικία της οδού Ιουλιανού 18 (αρ. 35, 15) συνδύαζε γύψινη και γραπτή διακόσμηση με μίμηση κιονοστοιχίας²⁴². Ελάχιστα σπαράγματα γύψινων κοσμητών ερυθρού χρώματος αποκαλύφθηκαν και στην οικία της οδού Αγίου Νικολάου 3 (αρ. 49) στην πόλη της Κω²⁴³, ενώ ανάλογη διακόσμηση έφεραν και οι τοίχοι του τρικλινίου στην οικία της συμβολής των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (αρ. 52) στη Λάρισα. Σπαράγματα γύψινων κοσμητών εντοπίστηκαν, επίσης, στο επισκοπείο των Λουλουδιών Πιερίας (αρ. 53). Αν και δεν εξειδικεύεται ο χώρος ανεύρεσής τους, είναι πολύ πιθανό ότι κοσμούσαν τη μεγάλη αψιδωτή

²³⁹ Τα δείγματα χρήσης της τεχνικής για τη διακόσμηση επίπλων και αντικειμένων μικροτεχνίας εμφανίζονται από τον 1^ο αιώνα και εξής (βλ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 51 ιδιαίτ. σημ. 7 [σ. 51-52] όπου πολλά παραδείγματα· παραπ. σ. 146 σημ. 214 για τη διακόσμηση επίπλου στο κτήριο των Κεγγρεών).

²⁴⁰ Για την τράπεζα από την Καισάρεια βλ. PORATH κ.ά. 2005/2006, σ. 185-186, fig. 5-7.

²⁴¹ Βλ. παρακ. σ. 351-352.

²⁴² Δε γνωρίζουμε, όμως, σε ποια φάση ανήκει ο συγκεκριμένος διάκοσμος.

²⁴³ Στην ανασκαφική έκθεση δε γίνεται λόγος για τον χώρο στον οποίο εντοπίστηκαν.

αίθουσα (4) ή τον προθάλαμό της (1)²⁴⁴. Στο παραπάνω ελάχιστο δείγμα διαπιστώνουμε ότι οι δύο (αρ. 2, 14, αρ. 52) από τους τέσσερις χώρους που διακοσμούνται με τη συγκεκριμένη τεχνική αποτελούσαν τρικλίνια –για τη λειτουργία των υπόλοιπων δεν υπάρχουν, δυστυχώς, στοιχεία.

Σαφώς πληρέστερη είναι η εικόνα του γύψινου διακόσμου στη λεγόμενη επισκοπική οικία των Στόβων (Παράρτημα 1 αρ. Ixxxiv): εκτεινόταν στους τοίχους ορθογώνιας αίθουσας που απολήγει σε αυίδα στην ανατολική της πλευρά. Κατά την α΄ φάση του οικοδομήματος (β΄ τέταρτο 4^{ου} αι.) ο συγκεκριμένος χώρος αποτελούσε το τρικλίνιο οικίας. Στην επόμενη φάση (μετά το β΄ τέταρτο του 5^{ου} αι.) η αίθουσα, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, μετατράπηκε σε λατρευτικό χώρο²⁴⁵ και οι τοίχοι της διακοσμήθηκαν με γύψινο αρχιτεκτονικό διάκοσμο από τον οποίο αποκαλύφθηκε μεγάλος αριθμός σπαραγμάτων: αναγνωρίζονται τμήματα τοιχοβάτη, ορθοστατών, παραστάδων, επικράνων, γείσων (που διακοσμούνταν με μαιάνδρους, αύλακες σε συνδυασμό με λογχοειδή φύλλα άκανθας και αστράγαλο) και κωνικών κιλλιβάντων που φέρουν ταινίες με αστράγαλους. Αποκαλύφθηκαν, επίσης, τμήματα με φυτικά κοσμήματα (σταφύλια, φύλλα άκανθας και άνθη λωτού), καθώς και ζωικές παραστάσεις (με περιστέρια, ελάφια και ταύρους)²⁴⁶. Το γεγονός ότι η προσθήκη της γύψινης διακόσμησης συνδέεται χρονικά με την αλλαγή στη χρήση της αίθουσας δε νομίζουμε ότι αποκλείει την πιθανότητα ύπαρξης διακόσμου παρόμοιας διάταξης ή/και θεματολογίου σε συνηθισμένες αίθουσες τρικλινίων αυτής της εποχής.

Το παραπάνω ενδεχόμενο ενισχύεται από την αποκάλυψη ενός ανέλπιστα μεγάλου αριθμού τμημάτων γύψινης διακόσμησης, με αρχιτεκτονική και πάλι διάρθρωση, στο τρικλίνιο του ισογείου και σε έναν ακόμη χώρο στον όροφο της οικίας που είναι γνωστή ως «l’Huilerie» στη Σαλαμίνα (Κωνσταντία) της Κύπρου²⁴⁷. Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων του τρικλινίου διαρθρώνονταν με παραστάδες διακοσμημένες με ραβδώσεις και κορινθιακά επίκρανα που ανείχαν «βαρύ γείσο»²⁴⁸. Οι κόγχες που ανοίγονταν στο πάχος των τοίχων ανάμεσα στις παραστάδες περιθέονταν από κυμάτιο. Στην αμέσως ανώτερη ζώνη βρίσκονταν τα παράθυρα που επιστέφονταν από κοσμήτη και γείσο. Ο διάκοσμος του ορόφου ήταν πιο εκλεπτυσμένος: είχε την ίδια διμερή διάρθρωση καθ’ ύψος, τα επίκρανα, όμως, της κατώτερης σειράς παραστάδων ήταν διακοσμημένα με φτερωτές μορφές (ερωτιδείς;) ανάμεσα στα φύλλα ακάνθου και τις έλικες. Τα μετακίονια καταλαμβάνονταν και εδώ από κόγχες

²⁴⁴ Από την οροφή του τελευταίου αυτού χώρου προέρχεται, πιθανότατα, θραύσμα ρομβοειδούς φατώματος (δε γνωρίζουμε αν ήταν γύψινο ή λίθινο). Αποτελεί, πάντως, το μοναδικό εύρημα που σχετίζεται με διακόσμηση οροφής στην υπό εξέταση περιοχή, με βάση τουλάχιστον τις αναφορές των δημοσιεύσεων (βλ. παραπ. σ. 132).

²⁴⁵ Βλ. Παράρτημα 1 σ. 560 αρ. Ixxxiv.

²⁴⁶ MANO-ZISSI 1960/61, σ. 107, fig. 4-10.

²⁴⁷ ARGOUD κ.ά. 1980, σ. 27-28, 31-33, fig. 16b, c, pl. XXIV-XXVII. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 278-281. ELLIS 2002, σ. 125, fig. 24, 25.

²⁴⁸ Περιγράφεται από τους ανασκαφείς ως «... lourde cornice» και όχι ως επιστύλιο (ARGOUD κ.ά., ό.π., σ. 27).

ή ανοίγματα²⁴⁹ το άνω τμήμα των οποίων επιστεφόταν από τοξωτό κυμάτιο. Πάνω από τον θριγκό, που απαρτιζόταν από επιστύλιο, ζωφόρο με παραστάσεις κυνηγιού²⁵⁰ και γείσο, μια σειρά κιονίσκων, άλλων ειληματικών και άλλων με ραβδώσεις, έφεραν κορινθιακά κιονόκρανα και επιστύλιο.

Ο γύψινος διάκοσμος του κτηρίου στη Σαλαμίνα της Κύπρου, ο οποίος έχει χρονολογηθεί στον 5^ο αι., αποτελεί το καλύτερα σωζόμενο δείγμα αυτής της τεχνικής που προέρχεται από οικία της ύστερης αρχαιότητας· παρέχει μια εικόνα της έκτασης που μπορούσε να καταλάβει αυτού του είδους η διακόσμηση (στις περιπτώσεις όπου η σπανιότητα των υλικών ή τα οικονομικά του ιδιοκτήτη δεν επέτρεπαν τη χρήση πολυτελέστερων υλικών, όπως το μάρμαρο), της κατανομής της στους επιμέρους χώρους του σπιτιού, καθώς και του θεματολογίου, στοιχεία για τα οποία οι οικίες του βαλκανικού χώρου, δυστυχώς, δεν παρέχουν παρά υποτυπώδεις ενδείξεις.

1.1.5. Ορθομαρμαρώσεις

Η επένδυση των τοίχων με λεπτές πολύχρωμες πλάκες μαρμάρου ή άλλου συγγενικού υλικού έκανε την εμφάνισή της στη ρωμαϊκή τέχνη τον 1^ο αι. π.Χ., όπως προδίδει η παρουσία γραπτής μίμησης ορθοστατών από πολύχρωμες πλάκες μαρμάρου (στο πλαίσιο του β' πομπιανού ρυθμού) στην οικία των Γρυπών στον Παλατίνο λόφο της Ρώμης²⁵¹. Η τεχνική, πιθανότατα ανατολικής προέλευσης²⁵², πρέπει να γνώρισε πεδίο εφαρμογής και στην ιδιωτική αρχιτεκτονική των ελληνιστικών χρόνων, όπως προκύπτει από γραπτές μιμήσεις της σε οικίες της εποχής²⁵³, για να γενικευτεί στη συνέχεια στα ρωμαϊκά χρόνια και σε όλη τη διάρκεια της ύστερης αρχαιότητας²⁵⁴.

Λείψανα από την επένδυση των κατώτερων τμημάτων των τοίχων με ορθομαρμαρώση έχουν εντοπιστεί σε αρκετές οικίες της Βαλκανικής. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, όμως, αποκαλύφθηκαν μόνο τα υποστρώματα πρόσφυσης των λίθινων πλακών ή ο τοιχοβάτης πάνω στον οποίο αυτές εδράζονταν, όπως στην αψίδα του τρικλινίου στην οικία της οδού Χείρωνος 3-5 (αρ. 45, 1α) στη Θεσσαλονίκη και στον αντίστοιχο χώρο της αγροτικής έπαυλης στο Ωραιόκαστρο (αρ. 46, 5α). Επιπλέον, οι ανασκαφικές εκθέσεις εμφανίζονται και στην περίπτωση

²⁴⁹ Με βάση τα στοιχεία που διασώθηκαν δεν είναι δυνατή ούτε η αποκατάσταση της μορφής των ανοιγμάτων του ορόφου ούτε ο υπολογισμός του ύψους του και η σύγκρισή του με την αντίστοιχη διάσταση της γύψινης διακόσμησης (ώστε να προκύψει συμπερασματικά αν επρόκειτο για θυραία ή φωτιστικά ανοίγματα).

²⁵⁰ Οι σκηνές, που περιλαμβάνουν κυνηγούς, λιοντάρια, αρκούδες, λαγούς και ελάφια ή ονάγρους, εκτυλίσσονται σε βάθος από φύλλα άκανθας. Για την ανάδειξη των λεπτομερειών των μορφών έχουν χρησιμοποιηθεί χρώματα (ερυθρό και κυανό).

²⁵¹ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 44.

²⁵² Ο Πλίνιος αναφέρει την Καρία ως πιθανή κοιτίδα της τεχνικής και την οικία του Μασώλου στην Αλικαρνασό ως το πρωιμότερο γνωστό σε αυτόν παράδειγμα (Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 44).

²⁵³ Βλ. παραπ. σ. 141 σημ. 194, 195.

²⁵⁴ Για την εμφάνιση και την έως τον 7^ο αι. εξέλιξη της τεχνικής της ορθομαρμαρώσης, που συμβαδίζει με εκείνη των επενδύσεων με *opus sectile*, βλ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 43-106.

των ορθομαρμαρώσεων φειδωλές στην παροχή σχετικών πληροφοριών, πρόβλημα με το οποίο βρίσκεται, άλλωστε, αντιμέτωπος ο μελετητής της οικιακής διακόσμησης και άλλων περιοχών της αυτοκρατορίας²⁵⁵. Δε γνωρίζουμε, έτσι, αν με βάση τα εντοπισμένα δείγματα της Βαλκανικής προκύπτει κάποια ιδιαίτερη προτίμηση σε συγκεκριμένα είδη πέτρας. Μοναδική περίπτωση οικίας στη δημοσίευση της οποίας προσδιορίζεται η προέλευση του μαρμάρου αποτελεί η οικία του Εμπούρου στο Βουθρωτό (Παράρτημα 1 αρ. i). Κατά τον 5^ο αι. οι χώροι κατοίκησης βρίσκονταν στον όροφο, από τον οποίο προέρχονται θραύσματα πλακών ορθομαρμάρωσης από καρύστιο πράσινο λίθο (cipollino verde).

Είναι γεγονός, βέβαια, ότι κάποιες γραπτές πηγές της ύστερης αρχαιότητας κατονομάζουν τα πολυτελέστερα είδη μαρμάρων που απαντούσαν στο εσωτερικό των κατοικιών· οι κειμενικές αυτές αναφορές, όμως, εξαιτίας του γενικόλογου χαρακτήρα τους, δε μπορούν να εκληφθούν ως απόδειξη μιας εκτεταμένης χρήσης αυτών των μαρμάρων στο πλαίσιο της οικιακής αρχιτεκτονικής ούτε γενικότερα ούτε, πολύ περισσότερο, όσον αφορά τις οικίες της υπό εξέταση γεωγραφικής περιοχής²⁵⁶.

Η μόνη παρατήρηση που μπορεί να διατυπωθεί με σχετική ασφάλεια για το συγκεκριμένο είδος διακόσμησης, όπως, τουλάχιστον, αυτό απαντά στις κατοικίες της Βαλκανικής, είναι ότι η ορθομαρμάρωση επιλέγεται συστηματικά για την κάλυψη των κατώτερων τμημάτων των τρικλινίων ή των στοών περιστυλίων.

Το γεγονός ότι τα διακοσμητικά υπολείμματα αυτού του τύπου περιορίζονται, κατά κανόνα, στους πιο «δημόσιους» χώρους των σπιτιών συνδέεται ενδεχομένως με το υψηλό κόστος των μαρμάρινων επενδύσεων²⁵⁷. Η υπολογίσιμη δαπάνη που συνεπαγόταν η χρήση τους έστρεφε πολλούς ιδιοκτήτες στην επιλογή της εναλλακτικής λύσης των γραπτών μιμήσεων ορθομαρμάρωσης²⁵⁸, μέσω των οποίων επιτυγχάνονταν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα της πολυχρωμίας με χαμηλότερο κόστος. Δε φαίνεται, επομένως, τυχαίο ότι το κτήριο στο οποίο εντοπίστηκε ο

²⁵⁵ BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 77. Στην ογκώδη μονογραφία της για τις αριστοκρατικές οικίες της Ακουιτανίας η BALMELLE (2001, σ. 222) επισημαίνει τη συστηματική απουσία επαρκών στοιχείων από τις δημοσιεύσεις, παρά το γεγονός ότι οι ορθομαρμαρώσεις αποτελούν μια από τις πιο διαδεδομένες τεχνικές διακόσμησης στη σφαίρα της ιδιωτικής αρχιτεκτονικής. Για τις ορθομαρμαρώσεις των οικιών αυτής της περιοχής στη νοτιοδυτική Γαλλία βλ. BALMELLE, *ό.π.*, σ. 222-223. Σε ορισμένες από τις πολυτελέστερες οικίες που αποτελούν το αντικείμενο της παραπάνω μελέτης, όπως στην έπαυλη στο Montmaurin, οι πλάκες της ορθομαρμάρωσης κάλυπταν το σύνολο της επιφάνειας των τοίχων (και όχι μόνο τα κατώτερα τμήματά τους) σε αρκετούς χώρους. Ιδιαίτερης πολυτέλειας και από τα καλύτερα σωζόμενα δείγματα ορθομαρμάρωσης είναι, εξάλλου, η οικία του Έρωτα και της Ψυχής στην Όστια (MAGUIRE 1999, σ. 239).

²⁵⁶ Για τις αναφορές των κειμένων της ύστερης αρχαιότητας στα διάφορα είδη μαρμάρων βλ. παρακ. σ. 354-355.

²⁵⁷ Είτε επρόκειτο για επενδύσεις τοίχων είτε για στρώσεις δαπέδων τα μάρμαρα αποτελούσαν είδος εξαιρετικής πολυτέλειας. Είναι ενδεικτικό ότι ο Λατίνος ρήτορας και ποιητής Αυρόνιος αναφέρει ως χαρακτηριστικότερο δείγμα χλιδής την ύπαρξη επιδαπέδιων μαρμαροστρώσεων (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 127). Το υψηλό κόστος των πολύχρωμων μαρμάρων πληροφοροφούμαστε και από το έδικοτο του Διοκλητιανού για τις τιμές (DROBNER 1996, σ. 162. Για το διάταγμα του Διοκλητιανού βλ. και παρακ. σ. 156 σημ. 264). Παραδείγματα υπολογισμού του κόστους κάλυψης ανά τετραγωνικό μέτρο βλ. στον LAZZARINI 2007, σ. 35.

²⁵⁸ Βλ. παρακ. σ. 142-144.

μεγαλύτερος αριθμός χώρων με γνήσιες μαρμαρίνες επενδύσεις αυτού του τύπου είναι το λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, **1β**, 4-6) στους Στόβους, μια εξαιρετικά πολυτελής αστική οικία, στην οποία συνυπάρχουν όλα σχεδόν τα διακοσμητικά μέσα που επιστρατεύτηκαν για τον εξωραϊσμό του ιδιωτικού χώρου κατά την ύστερη αρχαιότητα.

Γνήσιες ορθομαρμαρώσεις εντοπίστηκαν, επίσης, στα τρικλίνια της οικίας Ω (αρ. 8, 6) στην Αρχαία αγορά και της οικίας της οδού Διονυσίου Αρεοπαγίτου (οικίας «του Πρόκλου») (αρ. 9, **1α**) στην Αθήνα· της οικίας στη συμβολή των οδών Κοκκόλα και Εθνικής Αντιστάσεως (αρ. 19, **1α**) στην Αταλάντη· του επισκοπείου (;) (αρ. 20) στην οδό Εδέσσης 25 και της οικίας στη συμβολή των οδών Μούμογλου και Κυρίμη (αρ. 22, **1α**) στη Βέροια· στον χώρο υποδοχής της οικίας στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Ανδρέα Συγγρού (αρ. 25, 4) στην Ερμιόνη· στα τρικλίνια των οικιών στις οδούς Αγίας Σοφίας 70 (αρ. 28), Λαπιθών 7 (αρ. 37, **1α**), Προφήτη Ηλία 5 (αρ. 42, 1) και Χείρωνος 3-5 (αρ. 45, **1α**) στη Θεσσαλονίκη, καθώς και της αγρέπαυλης στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης (αρ. 46, **5α**). Επίσης στην αγρεύπαυλη στην Άκρα Σοφία (Παράρτημα 1 αρ. xxii) στην Κορινθία, στην οικία στον χώρο της Δυτικής στοάς (Παράρτημα 1 αρ. xxxv) στους Δελφούς, στο αψιδωτό κτίσμα (τρικλίνιο έπαυλης;) νοτιοανατολικά του σιδηροδρομικού σταθμού Δοϊράνης (Παράρτημα 1 αρ. xl) στο Κιλκίς, στην αψίδα του τρικλινίου της οικίας στην οδό Αγίου Δημητρίου 26 (Παράρτημα 1 αρ. xliν), στην οικία της οδού Ευριπίδου 17 (Παράρτημα 1 αρ. lii) και στο συγκρότημα οικιών στην πρώην στοά Χορτιάτη (Παράρτημα 1 αρ. lxiiii) στη Θεσσαλονίκη· στην οικία (;) της οδού Πινδάρου 29 (Παράρτημα 1 αρ. lxiv) στη Θήβα, στην αγρεύπαυλη στα Λαγυνά (Παράρτημα 1 αρ. lxix), στις οικίες στη συμβολή των οδών Αγίας Παρασκευής αρ. 9 και Μ. Ζαχαρία (Παράρτημα 1 αρ. lxxii) και στην οδό Λαχανά 3 (Παράρτημα 1 αρ. lxxv) στα Μέγαρα· στην οικία, τέλος, στη διασταύρωση των οδών Λόντου 86 και Καρατζά στην Πάτρα (Παράρτημα 1 αρ. lxxix). Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η οικία στο οικοπέδο Χ. και Ι. Μερτύρη της Ερμιόνης, όπου ο τοίχος ενός χώρου καλυπτόταν με πήλινες κεράμους (Παράρτημα 1 αρ. xli).

Στις οικίες του οικοπέδου Μπονώρα στο Άργος (αρ. 18, **1α**), στην οικία Α της Αμφίπολης (αρ. 13, **1β**), καθώς και στη δυτική οικία ανάμεσα στις οδούς Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 στη Θεσσαλονίκη (αρ. 75, **1α**, **β**), η ορθομαρμάρωση κάλυπτε τα κατώτερα τμήματα των τοίχων σε στοές περιστυλίου, ενώ στην οικία των οικοπέδων Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου στη Θάσο το αποδυτήριο του λουτρού (7), καθώς και τον χώρο **13**, τον μοναδικό του σπιτιού που διασώζει κατάλοιπα στρώσης σε *opus tessellatum*.

Στο «επισκοπείο» των Φθιωτίδων Θηβών (αρ. 60) τα θραύσματα ορθομαρμάρωσεων που εντοπίστηκαν προέρχονται, πιθανώς, από τα μέτωπα των τοίχων στις εισόδους των χώρων²⁵⁹ (πίν. 122β).

Επικουρικά για τη συμπλήρωση μιας κατά το δυνατόν ευκρινέστερης εικόνας όσον αφορά την εφαρμογή της τεχνικής της ορθομαρμάρωσης στο εσωτερικό της οικίας στην όψιμη αρχαιότητα λειτουργούν τα γραπτά κείμενα αυτής της περιόδου. Σε αυτή την κατηγορία πηγών απαντούν σποραδικές πληροφορίες που αναφέρονται στην επένδυση των τοίχων των οικιών με πολυτελή μάρμαρα, χωρίς, όμως, περαιτέρω εξειδίκευση της έκτασης και της κατανομής αυτού του διακοσμητικού τύπου στους χώρους του σπιτιού. Έτσι, παρά το ότι ανάμεσα στα γραπτά κείμενα περιλαμβάνονται και δύο διηγήσεις πραγματικών γεγονότων, καθώς, όπως προαναφέρθηκε, και ορισμένες περιπτώσεις όπου μνημονεύονται οι περιοχές λατόμευσης των πολυτελέστερων ειδών μαρμάρου, τα χωρία αυτά, εξαιτίας της συστηματικής γενικολογίας τους, δεν είναι στην πραγματικότητα ιδιαίτερα διαφωτιστικά²⁶⁰.

Μοναδική, τέλος, από όσο γνωρίζω, περίπτωση απεικόνισης πραγματικής ορθομαρμάρωσης ιδιωτικού χώρου συνιστά το ζεύγος των μικρογραφιών όπου ιστορείται η αυτοκτονία της Διδούς στον *Vergilius Vaticanus*, Cod. Vat. Lat. 3225²⁶¹, (πίν. 9, 10) του πρώιμου 5^{ου} αιώνα. Οι πλάκες της ορθομαρμάρωσης καλύπτουν όλη την επιφάνεια του τοίχου στο βάθος των δύο μικρογραφιών. Αν συνδυάσουμε το στοιχείο αυτό με τη μαρτυρία του Αγαθία για τον θάνατο του ενός υψηλόβαθμου αξιωματούχου στην Κωνσταντινούπολη από πτώση πλάκας ορθομαρμάρωσης και με την περιγραφή του θανάτου των εργατών (που δούλευαν «ὕψοῦ τε καὶ περὶ τοίχους») κατά την κατάρρευση σκαλωσιάς που είχε τοποθετηθεί για την επένδυση τοίχου με μαρμάρινες πλάκες σε οικία της Αντιόχειας, όπως παρατίθεται στα θαύματα της Αγίας Θέκλας²⁶², καθώς και με το γεγονός ότι σε κάποιες περιπτώσεις ιδιαίτερα πολυτελών οικιών στην Ακουιτανία εξακριβώθηκε πλήρης κάλυψη των τοίχων καθ' ύψος²⁶³, πρέπει, ίσως, να θεωρήσουμε ότι η αποκλειστική χρήση ορθομαρμάρωσης στο σύνολο των κάθετων επιφανειών κάποιων, τουλάχιστον, χώρων δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο στη σφαίρα της ιδιωτικής αρχιτεκτονικής των ανώτερων τάξεων.

²⁵⁹ Όπως και στην περίπτωση της δυτικής στοάς στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 1β) των Στόβων, όπου με ορθομαρμάρωση καλύπτονταν τα κατώτερα τμήματα του μετώπου των τοίχων που ορίζουν τα δωμάτια της δυτικής πτέρυγας.

²⁶⁰ Βλ. παρακ. σ. 351-356. Οι πληροφορίες, πάντως, που παρέχονται από τις γραπτές πηγές για τα λατρευτικά μνημεία είναι κατά κανόνα λεπτομερέστερες (βλ. επιλεγμένα σχετικά χωρία στην ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 123-140), χωρίς αυτό να σημαίνει ότι και αυτές δεν υπόκεινται σε περιορισμούς: οι περιγραφές, έτσι, στερούνται σαφήνειας (συχνά αναφέρονται χωρίς διάκριση σε ορθομαρμάρωσεις και *opera sectilia*) και χαρακτηρίζονται από μεγαλοστομία που λειτουργεί σε βάρος της ακρίβειας (Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 121-123. Βλ. και παρακ. σ. 352).

²⁶¹ Fol. 40r, 41v.

²⁶² Βλ. παρακ. σ. 334, 355-356.

²⁶³ Βλ. παραπ. σ. 153 σημ. 255.

1.2. Επιδαπέδια διακόσμηση

Οι στρώσεις των δαπέδων, για τις οποίες χρησιμοποιήθηκαν ποικίλα υλικά (μάρμαρο, λίθος, ψημένος πηλός) και διαφορετικές τεχνικές (πλακοστρώσεις, μαρμαροθετήματα, ψηφιδωτά στην τεχνική της κανονικά κομμένης και από τις τέσσερις πλευρές ψηφίδας [*opus tessellatum*] ή χοντρά ψηφιδωτά), συνιστούν την πλειονότητα των σωζόμενων οικιακών διακοσμήσεων τόσο στην περιοχή της Βαλκανικής όσο και στην ευρύτερη μεσογειακή λεκάνη. Λόγω της θέσης τους στον χώρο διατηρήθηκαν, όπως είναι φυσικό, σε πολύ μεγαλύτερη έκταση και καλύτερη κατάσταση από τις εντοίχιες διακοσμήσεις.

Ο τρόπος κατανομής των στρώσεων στους επιμέρους χώρους των σπιτιών, ο συχνός συνδυασμός διαφορετικών τεχνικών στο δάπεδο του ίδιου χώρου, η σχέση των δαπέδων με τα εντοίχια διακοσμητικά μέσα και ο πλούτος του θεματολογίου όσων από αυτά έχουν εκτελεστεί σε τεχνική *opus tessellatum*, που αποτελούν και την πλειονότητα, προσφέρονται για μια πληθώρα παρατηρήσεων που αφορούν είτε τις γενικές αρχές που διέπουν τη διακόσμηση των οικιών στην ύστερη αρχαιότητα είτε τον ρόλο των προσωπικών αισθητικών επιλογών.

Κατά την προσπάθεια διερεύνησης της λειτουργίας των επιδαπέδιων διακοσμήσεων στο περιβάλλον της οικίας, ενδείκνυται, βέβαια, να διατηρεί κανείς κατά νου ότι ο ικανοποιητικότερος βαθμός διατήρησής τους σε σχέση με τις εντοίχιες δε συμπίπτει απαραίτητα με μια υψηλότερη θέση τους στην κλίμακα μιας διακοσμητικής «ιεραρχίας» εντός του σπιτιού²⁶⁴. Ο επιδαπέδιος διάκοσμος, ωστόσο, στην πιο δημοφιλή, τουλάχιστον, εκδοχή του –αυτή της κομμένης ψηφίδας– προσέφερε μεγαλύτερα περιθώρια έκφρασης των προσωπικών προτιμήσεων σε ευρύτερα, μάλιστα, κοινωνικά στρώματα, καθώς «οι ψηφιδωτές στρώσεις των δαπέδων ήταν μια τέχνη σχεδόν για κάθε βαλάντιο»²⁶⁵.

²⁶⁴ Βλ. παραπ. σ. 131 σημ. 145. Στις γραπτές πηγές που αναφέρονται στη διακόσμηση της οικίας, εξάλλου, διαπιστώνουμε ότι δίνεται μεγαλύτερη έκταση στα διακοσμητικά στοιχεία των κάθετων επιφανειών ως μαρτύρων (της στηλιτευόμενης) πολυτέλειας, παρά σε αυτά των δαπέδων.

Ως ένδειξη για το προβάδισμα των εντοίχιων διακοσμήσεων έναντι των επιδαπέδιων θα μπορούσε, ίσως, να εκληφθεί και η διαφορά στο αντίστοιχο εργατικό κόστος με βάση, τουλάχιστον, το έδικο του Διοκλητιανού. Το διάταγμα, που καθόριζε τις ανώτατες τιμές αγαθών και ημερομισθίων σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή (το έτος 301), παρέχει μια εικόνα της διαβάθμισης των αμοιβών των καλλιτεχνών και των τεχνιτών των σχετικών ειδικοτήτων: ως οι υψηλότερα αμειβόμενοι εμφανίζονται οι ζωγράφοι εντοίχιων εικονιστικών παραστάσεων (*pictores imaginarii*), ακολουθούμενοι από τους απλούς τοιχογράφους: το ημερομίσθιο του *μουσιάριου κενητή* (*musaearius*), του τεχνίτη, σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη, των εντοίχιων ψηφιδωτών, εμφανίζεται υψηλότερο από εκείνο του *ψηφοθέτη* (*tessellarius*), που εξειδικεύταν στη στρώση δαπέδων (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1993, σ. 66-68. Η ΙΔΙΑ 1997, σ. 20-21. LING 1998, σ. 132-133. DUNBABIN 1999-1, σ. 275-276, 326. ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 120-122).

²⁶⁵ ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 122.

1.2.1. Πλακοστρώσεις

Οι στρώσεις με λίθινες, μαρμάρινες ή πήλινες πλάκες είναι ένας από τους πιο διαδεδομένους τρόπους κάλυψης μεγάλων, υπαίθριων, κυρίως, επιφανειών.

Παρά το γεγονός ότι ο βαθμός αποκάλυψης των σπιτιών συνήθως δεν είναι πλήρης, στο ήμισυ περίπου των οικιών της περιοχής υπό εξέταση εντοπίστηκαν ένας ή περισσότεροι χώροι το δάπεδο των οποίων ήταν στρωμένο με ένα από τα παραπάνω υλικά.

Στις περιπτώσεις των καλυμμένων με λίθινες πλάκες δαπέδων οι ανασκαφικές εκθέσεις δεν προσδιορίζουν, κατά κανόνα, το είδος της πέτρας που χρησιμοποιήθηκε. Αγνοούμε, έτσι, τα είδη των λίθων που χρησιμοποιήθηκαν στην κεντρική αυλή της έπαυλης με τρίκογχο (αρ. 1, 12) του Βουθρωτού· στο τρικλίνιο της οικίας Α (αρ. 6, 12, 12α) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας· στον βόρειο χώρο 7 στην οικία των οδών Σωκράτους 48 - Αγίου Δημητρίου 124 (αρ. 44) στη Θεσσαλονίκη· στον χώρο 4 της οικίας στο Λαδοχώρι (αρ. 51) Θεσπρωτίας· στο τρικλίνιο της οικίας στην οδό Βύζαντος 51 (αρ. 55, 1, 1α) στα Μέγαρα· στην αψίδα του τρικλινίου της οικίας στην οδό Τριακοσίων (αρ. 55, 1α) στη Σπάρτη· στην αυλή του «επισκοπείου» των Φθιωτίδων Θηβών (αρ. 60, 1)· στο «atrium» (2) και στους χώρους 8-11 της οικίας στην 4^η πολεοδομική νησίδα των Φιλίππων (αρ. 61)· στο τρικλίνιο του επισκοπείου των Βαργάλων (αρ. 62, 5, 5α)· στην κεντρική αυλή του περιστυλίου στο «Καζίνο» (αρ. 65, 1)· στους χώρους της εισόδου και του λουτρού στην οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 1-4) και στους χώρους 1α-6 της οικίας των Ψαλμών (αρ. 69) στους Στόβους, όπου μνημονεύεται απλώς η ύπαρξη στρώσεων με λίθινες πλάκες. Σε ορισμένες, βέβαια, περιπτώσεις ο προσδιορισμός του υλικού της πλακόστρωσης είναι απολύτως αδύνατος, καθώς η παρουσία της πιστοποιείται μόνο από τα εντυπώματα των πλακών στο υπόστρωμα, ενώ το υλικό κάλυψης έχει οριστικά απωλεσθεί²⁶⁶. Οι αναφορές, έτσι, σε συγκεκριμένα υλικά συνιστούν την εξαίρεση: με πλάκες ασβεστόλιθου γνωρίζουμε ότι καλύπτονταν η κεντρική αυλή και ο βόρειος διάδρομος της οικίας της Αντιόπης (αρ. 2, 1, 13) στη Denvha, με σχιστόλιθο η νότια στοά του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου (αρ. 64, 1γ) στους Στόβους και με αμμόλιθο οι χώροι του λουτρού στο «Καζίνο» (αρ. 65, 4-5) και στην κεντρική αυλή του περιστυλίου στην οικία του Παρθενίου (αρ. 66, 1) της ίδιας πόλης.

Στην πλειονότητα των περιπτώσεων οι χώροι που φέρουν στρώση με λίθινες πλάκες ήταν υπαίθριοι (κεντρικές αυλές περιστυλίων - απλοί αύλειοι χώροι) ή ημιυπαίθριοι (στοές), γεγονός ευεξήγητο, καθώς η έκθεση στα στοιχεία της φύσης απαιτούσε τη χρήση ενός υλικού υψηλής αντοχής.

Πλακοστρωμένες κεντρικές αυλές περιστυλίων ή απλούς αύλειους χώρους με ανάλογη επιδαπέδια κάλυψη διέθεταν η έπαυλη με τρίκογχο στο Βουθρωτό (αρ. 1,

²⁶⁶ Όπως στην περίπτωση του κεντρικού υπαίθριου χώρου της αγρέπαυλης στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης (αρ. 46, 3).

12)· η οικία της Αντιόπης στη Devnya (αρ. 2, 1)· η οικία της Ειρήνης στο Plondin (αρ. 4, 1) (πίν. 17)· η οικία Β στην Αμφίπολη (αρ. 14, 1)· η οικία στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27, 1) στον Λιμένα Θάσου (πίν. 66α)· η ανατολική οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20²⁶⁷ και η δυτική οικία στις ίδιες οδούς (αρ. 29, 1) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 70α)· η αγροτική έπαυλη στο Ωραιόκαστρο (αρ. 46, 3)· το λεγόμενο επισκοπείο στις Φθιώτιδες Θήβες (αρ. 60, 1)· η οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας στους Φιλίππους (αρ. 61, 2)· το «Καζίνο» (αρ. 65, 1) (πίν. 139β), η οικία του Παρθενίου (αρ. 66, 1) (πίν. 131, 141β), η οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 9) (πίν. 144α), η οικία με τρικλίνιο (αρ. 68) και η οικία των Ψαλμών (αρ. 69, 4) (πίν. 147) στους Στόβους.

Υμυπαίθριοι, από την άλλη πλευρά χώροι, με πλακοστρωμένα δάπεδα έχουν αποκαλυφθεί στη δυτική οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, 1α, β) στη Θεσσαλονίκη και στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 1γ) στους Στόβους.

Δε λείπουν, ωστόσο, τα παραδείγματα κάλυψης δαπέδων εσωτερικών χώρων με πλάκες μαρμάρου· καθώς επρόκειτο για πολυτελές υλικό, που η χρήση του συνεπαγόταν υψηλή δαπάνη εκ μέρους του ιδιοκτήτη²⁶⁸, το μάρμαρο χρησιμοποιήθηκε πρωτίστως για την κάλυψη τρικλινίων/χώρων υποδοχής: στην οικία στη συμβολή των οδών Διονυσίου Αρεοπαγίτου και Μακρή 3 (αρ. 10, 1) στην Αθήνα (πίν. 36α)· στην οικία στην οδό Ιουλιανού 18 (αρ. 35, 2) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 83α)· στο επισκοπείο των Λουλουδιών (αρ. 53, 4) (αρχική στρώση)· στην οικία της οδού Βύζαντος 51 (αρ. 55, 1, 1α) στα Μέγαρα (πίν. 116α)· στην οικία της οδού Τριακοσίων (αρ. 59, 1α) στη Σπάρτη (πίν. 120)· στο «επισκοπείο» (αρ. 60, 5) στις Φθιώτιδες Θήβες (πίν. 122α)· στο επισκοπείο (αρ. 62, 5, 5α) των Βαργάλων (πίν. 126β)· στην οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 15α, 16) στους Στόβους.

Στα σπίτια που διαθέτουν πλακοστρωμένους χώρους συναντούμε συνήθως και στρώσεις δαπέδων με άλλες τεχνικές (*opus tessellatum*²⁶⁹ [πίν. 17] ή μαρμαροθέτημα²⁷⁰ [πίν. 27]). Κατά κανόνα, το μάρμαρο ή οι άλλοι είδους λίθοι χρησιμοποιούνται κατ' αποκλειστικότητα για την ομοιογενή κάλυψη του εκάστοτε δαπέδου, ενώ ο συνδυασμός τους με άλλες τεχνικές ή υλικά απαντά σπανιότερα εντός του ίδιου χώρου. Στις ασίδες, έτσι, των τρικλινίων της οικίας στη συμβολή των οδών Μούμογλου και Κυρίμη (αρ. 22, 1α) στη Βέροια (πίν. 59γ) και της οικίας στην οδό

²⁶⁷ Βλ. παρακ. σ. 426 σημ. 1663.

²⁶⁸ Βλ. παραπ. σ. 153 σημ. 257, σ. 156 σημ. 264.

²⁶⁹ Καθώς η συνύπαρξη πλακόστρωσης και ψηφιδωτών με την τεχνική της κομμένης ψηφίδας σε διαφορετικούς χώρους του ίδιου σπιτιού αποτελεί τον κανόνα, περιοριζόμαστε να αναφέρουμε ενδεικτικά το παράδειγμα της οικίας της Ειρήνης (αρ. 4) στη Devnya, όπου, εκτός από την πλακόστρωση του υπαίθριου πυρήνα του περιστυλίου (1), εντοπίστηκαν ψηφοθετημένα δάπεδα σε πέντε, τουλάχιστον, χώρους (1α, 1β, 3, 4, 5) (πίν. 17).

²⁷⁰ Στην έπαυλη με τρίκογχο στο Βουθρωτό (αρ. 1, 8, 12)· στην οικία Ω (αρ. 8, 4, 6, 19) της Αρχαίας αγοράς στην Αθήνα (πίν. 27)· στην επισκοπική (;) οικία στη συμβολή των οδών Πρασακάκη και Κουκουφλή (αρ. 41, 1α, 2) στη Θεσσαλονίκη· στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 1γ, 3, 5, 6) των Στόβων. Εκτός από πλακοστρώσεις και μαρμαροθετημένα δάπεδα στα παραπάνω κτήρια απαντούν και στρώσεις με χοντρά ψηφιδωτά ή *opera tessellata*.

Αγίας Σοφίας 70 (αρ. 28) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 68α, β) μία ζώνη από μαρμάρινες πλάκες, παράλληλη με τη χορδή της αψίδας, διαιρεί το δάπεδο σε δύο τμήματα, που καλύπτονται με διαφορετικά είδη στρώσεων (μαρμαροθέτημα και χοντρό ψηφιδωτό). Στον βόρειο χώρο 7 της οικίας στις οδούς Σωκράτους 48 - Αγίου Δημητρίου 124 (αρ. 44) στη Θεσσαλονίκη η πλακόστρωση χρησιμοποιείται ως πλαίσιο μαρμαροθετήματος (πίν. 96α). Στο τρικλίνιο της οικίας της Τετράγωνης πλατείας (αρ. 50, 1) στην Κω, ο επιδαπέδιος διάκοσμος του οποίου διατάσσεται στο σχήμα «Τ+Π», οι μαρμάρινες πλάκες οριοθετούν τη ζώνη «Τ», πλαισιώνοντας τετράγωνα διάχωρα με μαρμαροθέτημα, ενώ ταυτόχρονα περιβάλλονται από το *opus tessellatum* της ζώνης «Π» (πίν. 107). Στην αψίδα του τρικλινίου της οικίας στην οδό Τριακοσίων (αρ. 59, 1α) στη Σπάρτη οι λίθινες πλάκες συνδυάζονται με πλαίσιο σε *opus tessellatum* (πίν. 120). Ας σημειωθεί, επίσης, ότι ζώνες με μαρμάρινες πλάκες χρησιμοποιούνται συνήθως κατά μήκος της χορδής της αψίδας των χώρων υποδοχής, προκειμένου να τονίσουν τη διμερή διάρθρωση των αιθουσών, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της οικίας στην οδό Λαπιθών 7 (αρ. 37) της Θεσσαλονίκης (πίν. 86α).

Στρώσεις δαπέδων με πήλινες πλάκες απαντούν συνηθέστερα σε δευτερεύοντες, βοηθητικούς χώρους: στην οικία της οδού Κέκροπος 7-9 (αρ. 11, 8) στην Αθήνα· στην οικία Β (αρ. 14, 5) της Αμφίπολης· στην οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 3, 4) στο Άργος (πίν. 43)· στην οικία στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27, 4) στη Θάσο (πίν. 66α)· στις οικίες στην οδό Ιουλιανού 18 (αρ. 35, 8, 11, 13, 15, 17) (πίν. 83α) και στη συμβολή των οδών Σοφοκλέους 20 και Αλικαρνασσού (αρ. 43, 5) στη Θεσσαλονίκη· στις οικίες στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου (αρ. 48, 7) και στην οδό Αγίου Νικολάου 3 (αρ. 49, 5-7) (πίν. 105α, β) στην Κω· στο «επισκοπείο» (αρ. 60, 7) στις Φθιώτιδες Θήβες (πίν. 122α)· στην οικία του Παρθενίου (αρ. 66, 5) στους Στόβους.

Δε λείπουν, ωστόσο, τα παραδείγματα χρήσης πήλινων στρώσεων σε κεντρικές αυλές, όπως στην οικία Α (αρ. 13, 1) στην Αμφίπολη (όπου το υλικό βρίσκεται σε β' χρήση), την οικία στην οδό Κέκροπος 7-9 (αρ. 11, 1) στην Αθήνα (πίν. 36β) και το δυτικό τμήμα της αυλής στην οικία στο Λαδοχώρι Θεσπρωτίας (αρ. 51, 5).

Στρώσεις αιθουσών υποδοχής με πήλινες πλάκες απαντούν σε δύο μόνο παραδείγματα: στο τρικλίνιο του επισκοπείου στις Λουλουδιές Πιερίας (αρ. 53, 4), όπου η αρχική μαρμαρόστρωση αντικαταστάθηκε σε β' φάση από πήλινες πλάκες (πίν. 110β), και στον αντίστοιχο χώρο της οικίας με τρικλίνιο (αρ. 68) των Στόβων, η οποία αποτελεί το οψιμότερο ανεσκαμμένο παράδειγμα σπιτιού αυτής της κλίμακας στην πόλη (6^{ος} αιώνας). Η χρήση ενός ευτελούς υλικού για την κάλυψη του επισημότερου χώρου των δύο μνημείων παραπέμπει σε μια συρρίκνωση των

οικονομικών μέσων ή/και σε μια βαθμιαία απομάκρυνση από τα καθιερωμένα πρότυπα του αριστοκρατικού τρόπου ζωής²⁷¹.

Η αντίστροφη πορεία, της αντικατάστασης, δηλαδή, μιας ευτελούς πήλινης στρώσης από ευγενέστερα υλικά διαπιστώνεται σε ελάχιστες περιπτώσεις: στην οικία Β (αρ. 14) στην Αμφίπολη, όπου το πήλινο δάπεδο του δωματίου 6 αντικαταστάθηκε σε β' φάση από ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*, και στη δυτική οικία ανάμεσα στις οδούς Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18 (αρ. 29) της Θεσσαλονίκης, όπου την πλίνθινη στρώση του χώρου 10 διαδέχτηκε μαρμαρόστρωση (πίν. 70α). Στις παραπάνω περιπτώσεις πρέπει να διακρίνουμε, μάλλον, μια αναβάθμιση της λειτουργίας των αντίστοιχων χώρων.

1.2.2. Μαρμαροθετήματα

Η χρήση κρουστών μαρμάρου ή άλλου υλικού για την κάλυψη δαπέδων ήταν γνωστή ήδη από τον 4^ο αι. π.Χ., όπως προκύπτει από σωζόμενα δείγματα αυτής της εποχής. Η τεχνική γνώρισε μεγαλύτερη διάδοση από τον 2^ο προχριστιανικό αιώνα και εξής, για να φτάσει σε πλήρη ακμή την περίοδο ανάμεσα στον 1^ο π.Χ. και 1^ο μεταχριστιανικό αιώνα, εποχή στην οποία χρονολογούνται πολλά μαρμαροθετημένα δάπεδα σε οικίες της Πομπηίας και της Ρώμης. Τα χρησιμοποιούμενα είδη μαρμάρου προέρχονταν από όλο τον ρωμαϊκό κόσμο, με δημοφιλέστερα ανάμεσά τους τα μάρμαρα της Φρυγίας, της Νουμιδίας, της Τέω, της Καρύστου, της Χίου, ο πορφυρίτης λίθος από την Αίγυπτο και ο σερπεντίνης από τη Λακωνία²⁷².

Μαρμαροθετήματα που σώζονται σχεδόν ακέραια αποκαλύφθηκαν σε ελάχιστες περιπτώσεις δαπέδων οικιών στην περιοχή που εξετάζουμε: στην οικία Ω της Αρχαίας αγοράς (αρ. 8, 6) στην Αθήνα (πίν. 27, 28β)· στην οικία της Τετράγωνης πλατείας (αρ. 50, 1) στην Κω (πίν. 107, 108α)· στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 5) (πίν. 131, 132, 138) και στην οικία του Παρθενίου (αρ. 66, 4) στους Στόβους. Επίσης, στην οικία Γ στο οικόπεδο Μακρυγιάννη (Παράρτημα 1 αρ. xvii) στην Αθήνα (πίν. VIIIβ)· στην οικία της οδού Κυρίμη 16 (Παράρτημα 1 αρ. xxix) στη Βέροια (πίν. XIVα)· στην οικία στη συμβολή των οδών Αθηνάς 17 και Κλεισθένους

²⁷¹ Ανάλογη αντίφαση ανάμεσα στην τυπολογία και την κλίμακα της αρχιτεκτονικής και στη διακοσμητική ένδεια των αντίστοιχων χώρων παρατηρείται και στην περίπτωση της έπαυλης στο Βουθρωτό (αρ. 1). Η οικοδόμηση του μεγάλου τρικόγχου (13) πραγματοποιήθηκε στο 4^ο τέταρτο του 5^{ου} αι. αλλά, πριν ολοκληρωθεί η όλη κατασκευή με την προσθήκη της διακόσμησης, η έπαυλη έπαψε να χρησιμοποιείται ως αριστοκρατική κατοικία. Οι ανασκαφείς προτείνουν, ανάμεσα στις άλλες πιθανές αιτίες για το ότι το έργο έμεινε ημιτελές, μια γενικότερη αλλαγή στον προσανατολισμό του τρόπου ζωής των αριστοκρατών, οι οποίοι συμβιβάστηκαν με το πνεύμα της εποχής που ευνοούσε περισσότερο τη διάθεση πόρων για την ενίσχυση εκκλησιαστικών ιδρυμάτων ως μέσο κοινωνικής προβολής, παρά τον δαπανηρό εξωραϊσμό των ιδιωτικών κατοικιών (BOWDEN - MITCHELL 2007, σ. 469-470. Πρβλ. ELLIS 1997, σ. 47, όπου ο συγγραφέας διαπιστώνει δείγματα αυτής της τάσης στην ιδιωτική αρχιτεκτονική της Μικράς Ασίας).

²⁷² Για την εμφάνιση και εξέλιξη της τεχνικής του μαρμαροθετήματος έως τον 6^ο αιώνα βλ. DUNBABIN 1999-1, σ. 254-261. Για τα πολυτελέστερα είδη μαρμάρου βλ. και παρακ. σ. 354-355, 360, 361.

(Παράρτημα 1 αρ. χlviii) στη Θεσσαλονίκη (πίν. XXI). Σε πολύ καλή κατάσταση είναι και το τμήμα του μαρμαροθετήματος που ήρθε στο φως στην οικία της οδού Πλάτωνος 33 (Παράρτημα 1 αρ. lx) στην ίδια πόλη (πίν. XXIX).

Τις περισσότερες φορές τα μαρμαροθετημένα δάπεδα παρουσιάζουν αποσπασματική εικόνα, που στη χειρότερη εκδοχή της αντιπροσωπεύεται από την ανεύρεση μόνο των αρνητικών των κρουστών στο υπόστρωμα. Στο αποδυτήριο, έτσι, του λουτρού της οικίας στα οικοπέδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26, 7) στη Θάσο βρέθηκαν μόνο τα εντυπώματα των πλακιδίων και τρεις, μόλις, κρούστες. Το ίδιο ισχύει και για τον χώρο ανατολικά της αψίδας του τρικλινίου στην οικία της οδού Ιουλιανού 15 (αρ. 34, 2) και, πιθανώς, για τον βόρειο χώρο 7 της οικίας στις οδούς Σωκράτους 48 και Αγίου Δημητρίου 124 (αρ. 44) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 96α).

Με βάση την εικόνα που παρέχει το υλικό, τα μαρμαροθετήματα, ως πολυτελής και ακριβή αισθητική επιλογή, προτιμώνται, (όπως και οι μαρμαροστρώσεις) για την κάλυψη των επισημότερων ή πιο «δημόσιων» χώρων των σπιτιών στα οποία απαντούν²⁷³.

Στην οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο στο Άργος (αρ. 17, 1) η κεντρική αυλή του περιστυλίου διατηρεί αποσπασματικό μαρμαροθέτημα, που αποτελεί σπάνια περίπτωση κάλυψης μη στεγασμένου χώρου με αυτό το είδος στρώσης²⁷⁴ στην περιοχή που εξετάζουμε²⁷⁵ (πίν. 43). Με μαρμαροθέτημα είναι, επίσης, στρωμένες οι δύο στοές που αποκαλύφθηκαν στην ανατολική οικία ανάμεσα στις οδούς Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 32, 1α, 1β) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 79).

Η πλειονότητα των σωζόμενων μαρμαροθετημάτων προέρχεται, ωστόσο, από τα τρικλίνια των σπιτιών, όπου, συνήθως, αυτό το είδος κάλυψης συνυπάρχει με άλλες τεχνικές στρώσης. Στο ορθογώνιο τρικλίνιο, έτσι, της οικίας Ω στην Αθήνα (αρ. 8, 6) το κεντρικό μαρμαροθετημένο τμήμα του δαπέδου²⁷⁶ περιβάλλεται από ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* (πίν. 27, 28β). Στην αψίδα του τρικλινίου της οικίας στη συμβολή των οδών Μούμογλου και Κυρίμη (αρ. 22, 1α) στη Βέροια το μαρμαροθέτημα συνδυάζεται με ζώνη από μαρμάρινες πλάκες και χοντρό ψηφιδωτό (πίν. 59γ), το ίδιο συμβαίνει δε και στον αντίστοιχο χώρο της οικίας στην οδό Αγίας Σοφίας 70 (αρ. 28) της Θεσσαλονίκης²⁷⁷ (πίν. 68α). Στην ορθογώνια αίθουσα του τρικλινίου της ανατολικής οικίας ανάμεσα στις οδούς Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 32, 2) στην ίδια πόλη το μαρμαροθέτημα της κύριας επιφάνειας του δαπέδου πλαισιώνεται από χοντρό ψηφιδωτό²⁷⁸, ενώ στο τρικλίνιο της οικίας στην Τετράγωνη

²⁷³ Πρβλ. DUNBABIN 1999-1, σ. 254.

²⁷⁴ Βλ. και παρακ. σ. 183-184.

²⁷⁵ Για ένα ακόμη ανάλογο δείγμα στην Αθήνα βλ. παρακ. σ. 183.

²⁷⁶ Το μαρμαροθέτημα αποτελεί προσθήκη της β' φάσης.

²⁷⁷ Στην ίδια πόλη, η κύρια μαρμαροθετημένη επιφάνεια ενός από τους χώρους της πιθανολογούμενης επισκοπικής οικίας στη συμβολή των οδών Πρασάκκη 6 και Κουκουφλή (αρ. 41, 2) πλαισιώνεται από χοντρό ψηφιδωτό, ενώ από λίθινες πλάκες το μαρμαροθέτημα του δωματίου 7 στην οικία των οδών Σωκράτους 48 - Αγίου Δημητρίου 124 (αρ. 44).

²⁷⁸ Το ίδιο συμβαίνει και στον χώρο 2 της γειτονικής δυτικής οικίας (αρ. 33), που η χρήση του δεν έχει προσδιοριστεί.

πλατεία (αρ. 50, 1) της Κω τα διάχωρα του μαρμαροθετήματος περιβάλλονται από πλακόστρωση και *opus tessellatum* (πίν. 107, 108α). Το κεντρικό μαρμαροθέτημα στο μεγάλο τρικλίνιο (6) του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου των Στόβων περιβάλλεται από λίθινες πλάκες²⁷⁹.

Δάπεδα που φέρουν αμιγείς μαρμαροθετημένες στρώσεις εντοπίζονται στις περιπτώσεις του τρικλινίου στο πιθανολογούμενο επισκοπείο της Βέροιας (αρ. 20) (πίν. 57β), των στοών της ανατολικής οικίας ανάμεσα στις οδούς Ιασονίδου 6 και Αρριανού στη Θεσσαλονίκη (αρ. 32, 1α, β) (πίν. 79), στον βορειοδυτικό μικρό αφιδωτό χώρο του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου (αρ. 64, 5) (πίν. 131, 132, 138) και στην αίθουσα 4 της οικίας του Παρθενίου (αρ. 66) στους Στόβους (αίθουσες που αποτελούσαν, πιθανώς, μικρά τρικλίνια). Αποκλειστικά μαρμαροθετημένη στρώση έφερε, μάλλον, και η ορθογώνια αίθουσα στο τρικλίνιο της οικίας της οδού Προφήτη Ηλία 5 στη Θεσσαλονίκη (αρ. 42, 1), διατηρήθηκαν, όμως, ελάχιστες κρούστες του δαπέδου (πίν. 94α, β). Σε τρικλίνιο ορθογώνιας κάτοψης ανήκει, επίσης, με μεγάλη πιθανότητα, το μαρμαροθέτημα της οικίας στη συμβολή των οδών Αθηνάς 17 και Κλεισθένους (Παράρτημα 1 αρ. xlviii) στη Θεσσαλονίκη (πίν. XXI).

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί το μεγάλο ορθογώνιο τρικλίνιο της οικίας της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 13) στους Φιλίππους, όπου η μικρή δεξιαμενή που κατασκευάστηκε στον χώρο κατά την γ' φάση, καταστρέφοντας τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου, πλαισιώθηκε με ζώνη μαρμαροθετήματος, σε β', πιθανώς, χρήση (πίν. 125β). Την ίδια ιδιαιτερότητα παρουσιάζει και το μαρμαροθέτημα που κοσμεί το δάπεδο του χώρου 2 στην οικία της συμβολής των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου (αρ. 48) στην Κω, καθώς έχει μεταφερθεί από άλλο κτήριο²⁸⁰.

Στο σύνολο των μαρμαροθετημένων δαπέδων της υπό εξέταση περιοχής, με εξαίρεση την περίπτωση της οικίας στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου (αρ. 48, 2) στην Κω, όπου χρησιμοποιούνται και φυτικά θέματα, το θεματολόγιο είναι αποκλειστικά γεωμετρικό. Η αποσπασματικότητα, ωστόσο, της αποκάλυψης των περισσότερων δαπέδων δεν επιτρέπει τη διαμόρφωση ακριβούς εικόνας της οργάνωσης των θεμάτων. Συναντώνται, πάντως, τόσο οι συνθέσεις επιφανείας όσο και η κατάτμηση του διακόσμου σε ορθογώνια διάχωρα.

Η πρώτη εκδοχή διακοσμητικής διάρθρωσης απαντά στην ανατολική οικία ανάμεσα στις οδούς Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 32, 2, 2α) (πίν. 79) και στη δυτική οικία στο ίδιο οικόπεδο (αρ. 33, 2) (πίν. 79, 81β), στην οικία στην οδό Ιουλιανού 15 (αρ. 34, 2) (πίν. 82α), στις οδούς Σωκράτους 48 - Αγίου Δημητρίου 124 (αρ. 44, 7) (πίν. 96α) στη Θεσσαλονίκη· στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 3, 5) (πίν. 131, 132, 138) και στην οικία του Παρθενίου (αρ. 66, 4) στους Στόβους.

²⁷⁹ Αντίστροφα, σε χώρο που πιθανώς ανήκει σε τρικλίνιο στην οικία της οδού Πλάτωνος 33 (Παράρτημα 1 αρ. lx) στη Θεσσαλονίκη, ο κεντρικός πυρήνας της αίθουσας είναι πλακόστρωτος και περιβάλλεται από μαρμαροθετημένη ζώνη (πίν. XXIX).

²⁸⁰ Η επανάχρηση κρουστών *opus sectile* ήταν συχνό φαινόμενο ήδη από τους όψιμους αυτοκρατορικούς χρόνους (DUNBABIN 1999-1, σ. 256).

Σε διάχωρα κατανέμεται, από την άλλη μεριά, ο διάκοσμος των επιδαπέδιων μαρμαροθετημάτων της οικίας Ω στην Αρχαία αγορά της Αθήνας (αρ. 8, 6) (πίν. 27, 28β)· του επισκοπείου (;) στην οδό Εδέσσης 25 (αρ. 20) στη Βέροια (πίν. 57β)· της ανατολικής οικίας ανάμεσα στις οδούς Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 32, 1α, 1β) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 79)· των οικιών στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου (αρ. 48, 2) (πίν. 103β) και στην Τετράγωνη πλατεία (αρ. 50, 1) της Κω (πίν. 107, 108).

Στα γραπτά κείμενα της ύστερης αρχαιότητας η ύπαρξη μαρμαροθετημένων δαπέδων στην ιδιωτική σφαίρα είτε αποσιωπάται εντελώς είτε υποκρύπτεται σε γενικόλογες αναφορές στην πολυτέλεια των μαρμάρινων στρώσεων²⁸¹.

1.2.3. Ψηφιδωτά

1.2.3.1. Ψηφιδωτά σε τεχνική *opus tessellatum*

Η τεχνική της κανονικά κομμένης και από τις τέσσερις πλευρές ψηφίδας (*opus tessellatum*) έκανε την εμφάνισή της μέσα στον 3^ο αι. π.Χ., παράλληλα με την τεχνική του βοτσαλωτού ψηφιδωτού²⁸², με την οποία αρχικά συνυπήρχε. Παρά το γεγονός ότι κάποιες θεωρίες συνδέουν την εισαγωγή του *opus tessellatum* με συγκεκριμένους γεωγραφικούς χώρους (ανάμεσα σε αυτούς και με την Ελλάδα) και με ορισμένη χρονική στιγμή, φαίνεται πιθανότερο ότι η εμφάνιση της τεχνικής προέκυψε ως αποτέλεσμα παράλληλων πειραματισμών, που διεξάγονταν ταυτόχρονα κατά τον 3^ο π.Χ. αι. σε διάφορες περιοχές του μεσογειακού κόσμου πάνω στην τέχνη του ψηφιδωτού. Μέσα στον 2^ο και το α΄ μισό του 1^{ου} αι. π.Χ. η τεχνική της κομμένης ψηφίδας εμφανίζεται διαδεδομένη στον χώρο της Μεσογείου, για να γενικευτεί στη συνέχεια και να παραμείνει σε ακμή έως το τέλος της ύστερης αρχαιότητας²⁸³.

Τα ψηφιδωτά δάπεδα στην τεχνική της κομμένης ψηφίδας συνιστούν το διακοσμητικό είδος με τα περισσότερα σωζόμενα παραδείγματα όσον αφορά τις οικίες τόσο της Βαλκανικής όσο και γενικότερα του ευρύτερου μεσογειακού χώρου κατά ρωμαϊκή εποχή και την ύστερη αρχαιότητα. Σε αντίθεση με τις διακοσμήσεις των κάθετων επιφανειών, που έρχονται στο φως πολύ σπανιότερα και κατά κανόνα σε ιδιαίτερα αποσπασματική κατάσταση, τα δάπεδα, λόγω της θέσης τους στον χώρο και της αντοχής του υλικού, επιβιώνουν συχνά, πολλές φορές, μάλιστα, σε κατάσταση πλήρους διατήρησης, ακόμη και μετά την οριστική καταστροφή των τοιχοποιιών που όριζαν τους ψηφοθετημένους χώρους. Σε τέτοιες περιπτώσεις η διάρθρωση του ψηφιδωτού διακόσμου, η παρουσία συγκεκριμένων θεμάτων ή,

²⁸¹ Βλ. παρακ. σ. 351-352.

²⁸² Βλ. παρακάτω σ. 172.

²⁸³ Για την καταγωγή, τους προδρομικούς τύπους και τα εξελικτικά στάδια της τεχνικής της κομμένης ψηφίδας βλ. DUNBABIN 1999-1, σ. 5-37· ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 11-24.

κάποτε, και επιγραφών βοηθούν συχνά στην αναγνώριση του είδους του κτηρίου στο οποίο ανήκαν τα δάπεδα ή ακόμη και του επιμέρους χώρου που διακοσμούσαν. Στο παράδειγμα, έτσι, της οικίας στη συμβολή των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (αρ. 52) στη Λάρισα (πίν. 109α), του οποίου οι τοίχοι είχαν καταστραφεί έως τα θεμέλια, η ταύτιση του ψηφοθετημένου χώρου με τρικλίνιο οικίας κατέστη δυνατή χάρη αφενός στην οργάνωση του δαπέδου σε ζώνες διατεταγμένες σύμφωνα με ένα σχήμα τυπικό για τις ορθογώνιες αίθουσες συμποσίων και αφετέρου στην παρουσία του θέματος των *ξενίων*, που επίσης συνδέεται άρρηκτα με χώρους του ίδιου προορισμού²⁸⁴. Το περιεχόμενο, επίσης, μιας ψηφιδωτής επιγραφής, όπως αυτή που ήρθε πρόσφατα στο φως στο Kyustendil στη Βουλγαρία (Παράρτημα 1 αρ. vi) θα αρκούσε για την ταύτιση του κτηρίου στο οποίο ανήκει με οικία, έστω κι αν το σύνολο των λοιπών αρχιτεκτονικών και διακοσμητικών του στοιχείων είχε καταστραφεί (πίν. Πγ).

Τα εκατοντάδες χιλιάδες τετραγωνικά μέτρα ψηφιδωτών δαπέδων που έχουν αποκαλυφθεί σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας αποτελούν, έτσι, την πληρέστερα σωζόμενη από άποψη ποσότητας και ποιότητας διακοσμητική κατηγορία της ρωμαϊκής εποχής και της ύστερης αρχαιότητας. Η παράλληλη παρουσία των ψηφιδωτών δαπέδων σε τεχνική *opus tessellatum* σε κτήρια όλων των προορισμών (ναούς, τάφους, δημόσια και ιδιωτικά οικοδομήματα)²⁸⁵, η συχνή συνύπαρξή τους με άλλες τεχνικές επιδαπέδιας διακόσμησης εντός του ίδιου μνημείου (πλακοστρώσεις, μαρμαροθετήματα, χοντρά ψηφιδωτά), η κατανομή των διακοσμητικών θεμάτων στον χώρο, το ευρύτατο θεματολόγιό τους (γεωμετρικά, φυτικά, συμβολικά και εικονιστικά θέματα), η δυνατότητα σύνδεσής τους σε κάποιες περιπτώσεις με συγκεκριμένα εργαστήρια και συνακόλουθα παρακολούθησης των οργανωτικών και θεματολογικών τάσεων της τεχνικής σε επίπεδο τοπικό ή ευρύτερων γεωγραφικών ενοτήτων²⁸⁶, ο συχνός εμπλουτισμός τους με επιγραφές, που προσφέρονται για μια πληθώρα παρατηρήσεων, καθιστούν τα ψηφιδωτά δάπεδα της συγκεκριμένης τεχνικής μία από τις περισσότερο εύγλωττες αρχαιολογικές μαρτυρίες για τον καθημερινό βίο της εποχής.

Καθώς το κόστος κατασκευής τους ήταν μικρότερο σε σχέση με τις πολυδάπανες μαρμαροστρώσεις και τα μαρμαροθετήματα, ενώ ταυτόχρονα, εξαιτίας του θεωρητικά ανεξάντλητου θεματολογίου τους²⁸⁷, προσφέρονταν πολύ περισσότερο από τις παραπάνω τεχνικές για την έκφραση προσωπικών αισθητικών επιλογών και μηνυμάτων μέσω της διακόσμησης, τα *opera tessellata* αποτέλεσαν το κατεξοχήν μέσο που επιλέχθηκε για την επιδαπέδια διακόσμηση των οικιών κατά την ύστερη αρχαιότητα.

²⁸⁴ Για τα τυπικά σχήματα διάταξης του διακόσμου στα δάπεδα των τρικλινίων ορθογώνιας κάτοψης βλ. παραπ. σ. 119 και παρακ. σ. 191-192. Για το θέμα των *ξενίων* βλ. παρακ. σ. 227-228.

²⁸⁵ SODINI 1984, σ. 388-392.

²⁸⁶ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1997, σ. 12. ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 123-124.

²⁸⁷ Για το θεματολόγιο των δαπέδων αυτής της τεχνικής στην υπό εξέταση περιοχή βλ. παρακ. σ. 219-294.

Όσον αφορά τον χώρο της Βαλκανικής, στο σύνολο των εβδομήντα μίας περιπτώσεων που αποτελούν το κυρίως αντικείμενο της συγκεκριμένης εργασίας, ψηφιδωτά δάπεδα στην τεχνική της κομμένης ψηφίδας απαντούν σε πενήντα δύο οικίες, σε ποσοστό, δηλαδή, 73% επί του συνόλου (Παράρτημα 4). Στην πραγματικότητα, βέβαια, το υλικό είναι πολύ ευρύτερο²⁸⁸, όπως φαίνεται από την πληθώρα των οικιών που περιλαμβάνονται στο Παράρτημα 1 και διασώζουν διάκοσμο αυτού του τύπου.

Το μεγαλύτερο μέρος των επιδαπέδιων διακοσμήσεων σε *opus tessellatum* προέρχεται από τον ελλαδικό χώρο, τριάντα εννέα οικίες του οποίου διασώζουν κατάλοιπα ψηφοθετημένων δαπέδων σε αυτή την τεχνική (αρ. 8-10, 12-19, 22-26, 29-31, 37-39, 43-46, 48-54, 56-61). Έξι μνημεία με αντίστοιχη διακόσμηση βρίσκονται στην Π.Γ.Δ.Μ. (αρ. 63-67, 69), τέσσερα στη Βουλγαρία (αρ. 2-5), δύο στη Σερβία (αρ. 70-71) και ένα στην Αλβανία (αρ. 1).

Παρά το γεγονός ότι ένα μεγάλο ποσοστό ευρημάτων προέρχεται από σωστικές ανασκαφές, οι οποίες έφεραν στο φως μόνο ένα τμήμα του εκάστοτε οικοδομήματος, με τα αντίστοιχα ψηφιδωτά δάπεδα να παρουσιάζουν διαφορετικά επίπεδα διατήρησης, τα υπάρχοντα στοιχεία και το δημοσιευμένο υλικό επιτρέπουν στις περισσότερες από τις παραπάνω περιπτώσεις τη διαμόρφωση μιας αρκετά σαφούς εικόνας του σημαντικού ρόλου που διαδραμάτισε η συγκεκριμένη τεχνική στη διακόσμηση των σπιτιών.

Όπως είναι αναμενόμενο, η συντριπτική πλειονότητα των δαπέδων σε *opus tessellatum* εντοπίστηκε στο ισόγειο των κτηρίων, δε λείπουν όμως οι περιπτώσεις όπου τα ευρήματα προέρχονται από τη διακόσμηση του ορόφου: η αγρέπαυλη στις Πηγές Βοϊράνης (αρ. 58) αντιπροσωπεύει το πληρέστερα σωζόμενο τέτοιο παράδειγμα. Τα ψηφιδωτά δάπεδα που αποκαλύφθηκαν εδώ (πίν. 119β) διακοσμούσαν δύο από τους κύριους χώρους κατοίκησης που βρίσκονταν στον όροφο²⁸⁹ (στο ισόγειο της οικίας ήταν εγκατεστημένο συγκρότημα ληνών και αποθήκη πίθων [πίν. 119α]), η χρήση τους, όμως, δεν είναι δυνατό να προσδιοριστεί με βάση τα ίδια τα θέματα ή τη διάταξή τους²⁹⁰.

Σπαράγματα ψηφιδωτών διαφορετικού πάχους, που, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, υποδεικνύουν την προέλευση κάποιων ανάμεσά τους από τον όροφο αποκαλύφθηκαν και στους χώρους 8 και 9 του λεγόμενου επισκοπείου στις Φθιώτιδες Θήβες (αρ. 60). Ανάλογα ευρήματα εντοπίστηκαν, επίσης, στο τρικλίνιο της οικίας στα οικόπεδα

²⁸⁸ Δεν προσφέρεται, όμως, (στο πλαίσιο, τουλάχιστον, αυτής της πρώτης απόπειρας προσέγγισης του θέματος όσον αφορά τον χώρο της Βαλκανικής) για την εγγύτερη μελέτη των σχέσεων ανάμεσα στη διακόσμηση και το αρχιτεκτονικό της πλαίσιο, καθώς είτε τα ίδια τα ανασκαφικά στοιχεία δεν επαρκούν είτε οι αντίστοιχες δημοσιεύσεις είναι ιδιαίτερα φειδωλές στην παροχή τους.

²⁸⁹ Τα δάπεδα αποκαλύφθηκαν, όπως είναι φυσικό, κατακερματισμένα και αποκαταστάθηκαν από τους συντηρητές. Για την εικόνα του δαπέδου του χώρου 2, με τη σύνθεση των συνεχόμενων κοιλόπλευρων οκταγώνων που ορίζουν κύκλους, πριν και μετά τη συντήρηση βλ. Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, ΑΔ 28, 1973, Β1, πίν. 16β, γ.

²⁹⁰ Ας σημειωθεί ότι οι χώροι του ορόφου έφεραν και εντοίχιο γραπτό διάκοσμο που μιμούταν ορθομαρμάρωση (βλ. παραπ. σ. 143-144).

Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου στον Λιμένα της Θάσου (αρ. 26, 2, 2α), εδώ, όμως, το χρησιμοποιούμενο υλικό είναι τα βότσαλα (πίν. 65α). Ψηφοθετημένα δάπεδα στον όροφο φαίνεται, επιπλέον, πως διέθετε και το αμφισβητούμενου προορισμού συγκρότημα στο Μογοτζελο (Παράρτημα 1, αρ. iv). Ανάλογη θέση καταλάμβανε ένα τμήμα των επιδαπέδιων ψηφιδωτών στην κτισμένη πάνω σε άνδηρα Νοτιοανατολική έπαυλη (Παράρτημα 1 αρ. xxxii), καθώς και το πολύ αποσπασματικό ψηφιδωτό δάπεδο που αποκαλύφθηκε στην οικία κάτω από το σύγχρονο οίκημα της ανασκαφής (Παράρτημα 1 αρ. xxxix) στους Δελφούς.

Με ψηφιδωτά στην τεχνική της κομμένης ψηφίδας στρώνονταν κάθε είδους χώροι του εσωτερικού της οικίας. Με εξαίρεση, ωστόσο, τις περιπτώσεις των τρικλινίων και των στοών γύρω από τις κεντρικές αυλές, η χρήση των ψηφοθετημένων χώρων σπάνια μπορεί να προσδιοριστεί (με κάποια πιθανότητα, έστω) με αποκλειστικό κριτήριο το θεματολόγιο του δαπέδου ή την κατανομή του στην επιφάνεια του δαπέδου.

Με βάση την εικόνα που παρέχεται από τα ανεσκαμμένα κατάλοιπα που αποτελούν το κύριο υλικό της συγκεκριμένης εργασίας, τα δάπεδα σε τεχνική *opus tessellatum* είτε συνιστούν το μοναδικό διακοσμητικό εύρημα είτε συνυπάρχουν με άλλους τρόπους επιδαπέδιας κάλυψης στο εσωτερικό των σπιτιών, όπως πλακοστρώσεις, μαρμαροθετήματα ή ακόμη και χοντρά ψηφιδωτά. Αρκετά συχνά συνδυάζονται με ένα από τα παραπάνω διακοσμητικά μέσα για την κάλυψη του ίδιου χώρου²⁹¹.

Στα ελληνόγλωσσα αφηγηματικά γραπτά κείμενα της ύστερης αρχαιότητας απαντούν ευάριθμες αναφορές σε ψηφιδωτά τεχνικής *opus tessellatum*: χωρίς να υπεισέρχονται σε ειδικότερες πληροφορίες για τους διακοσμούμενους χώρους ή το θεματολόγιο, οι συγγραφείς καταδικάζουν συλλήβδην τη χρήση των ψηφιδών στην επιδαπέδια διακόσμηση ως μία ακόμη έκφανση της ματαιοδοξίας των πλουσίων²⁹².

1.2.3.2. Χοντρά ψηφιδωτά

Μια ιδιαίτερη κατηγορία επιδαπέδιων στρώσεων που απαντά στις οικίες της υπό εξέταση γεωγραφικής περιοχής είναι τα χοντρά ψηφιδωτά. Πρόκειται για δάπεδα που αποτελούνται από μαρμάρινα ή λίθινα πλακίδια με ακανόνιστο σχήμα· αυτά υπάγονται σε δύο κατηγορίες: στην πρώτη, που είναι και η πιο διαδεδομένη κατά τη ρωμαϊκή περίοδο και σε όλη τη διάρκεια της ύστερης αρχαιότητας, ανήκουν τα δάπεδα που απαρτίζονται από μαρμάρινα ή λίθινα πλακίδια τα οποία προέκυψαν από τον τεμαχισμό των άχρηστων κομματιών που περίσσευαν από την κατασκευή των

²⁹¹ Βλ. παραπ. σ. 158, 159.

²⁹² Βλ. παρακ. σ. 357-359.

μαρμάρινων εσωτερικών διακοσμήσεων των κτηρίων²⁹³. Στη δεύτερη κατηγορία, η οποία είναι συνηθέστερη σε δάπεδα κτηρίων της κλασικής και ελληνιστικής εποχής, ανήκουν τα δάπεδα για την κατασκευή των οποίων χρησιμοποιήθηκαν πλακίδια μαρμάρου ακανόνιστου σχήματος και διάφορων, συχνά μεγάλων, διαστάσεων, προερχόμενα κυρίως από σπασμένες λείες πλάκες ορθομαρμάρωσης²⁹⁴.

Στις οικίες της Βαλκανικής που αποτελούν το κύριο αντικείμενο αυτής της εργασίας απαντούν και οι δύο παραπάνω κατηγορίες χοντρών ψηφιδωτών. Η πρώτη αριθμεί δεκαεπτά περιπτώσεις: οικία Ω (αρ. 8, 23) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας· οικία στη συμβολή των οδών Μούμογλου και Κυρίμη (αρ. 22, 1α) στη Βέροια· οικία στην οδό Αγίας Σοφίας 70 (αρ. 28), δυτική οικία ανάμεσα στις οδούς Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, 2α, 4), στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, 1β), ανατολική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 32, 2), δυτική οικία ανάμεσα στις ίδιες οδούς (αρ. 33, 1β, 2, 4), οικίες στις οδούς Ιουλιανού 15 (αρ. 34, 1α), Ιουλιανού 18 (αρ. 35, 2α, 4-6, 16, 18), Κασσάνδρου 68 (αρ. 36, 1, 1α, 2, 4), Λαπιθών 7 (αρ. 37, 1α), Ολυμπιάδος μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας και Σοφοκλέους (αρ. 40, 1, 1α, 2), επισκοπείο (:) στη συμβολή των οδών Πρασακάκη 6 και Κουκουφλή (αρ. 41, 1, 2, 4), οικία στην οδό Προφήτη Ηλία 5 (αρ. 42, 1α), στη συμβολή των οδών Σοφοκλέους 20 και Αλικαρνασσού (αρ. 43, 2, 3) στη Θεσσαλονίκη· αγροτική έπαυλη (αρ. 46, 5) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης· λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 6α) στους Στόβους.

Η δεύτερη κατηγορία χοντρών ψηφιδωτών εκπροσωπείται από μόλις ένα παράδειγμα: πρόκειται για την οικία στη συμβολή των οδών Ιπποκράτους 18-20 και Προφήτη Ηλία (αρ. 21, 1, 1α, 2-4) στη Βέροια²⁹⁵.

Η συντριπτική πλειονότητα των δαπέδων στην τεχνική του χοντρού ψηφιδωτού εντοπίζεται στις οικίες της Θεσσαλονίκης, ενώ αμέσως μετά σε αριθμό περιπτώσεων ακολουθεί η Βέροια²⁹⁶.

Με χοντρά ψηφιδωτά καλύπτονται κάθε είδους χώροι στις οικίες της υπό εξέταση περιοχής: στοές περιστυλίων, ορθογώνια και αψιδωτά τρικλίνια, καθώς και άλλες αίθουσες, των οποίων η χρήση δεν έχει προσδιοριστεί με ακρίβεια.

Τα χοντρά ψηφιδωτά χρησιμοποιούνται με αποκλειστικό τρόπο άλλοτε για την πλήρη κάλυψη ολόκληρων αιθουσών, ενώ άλλοτε για την ανάδειξη συγκεκριμένων μόνο χαρακτηριστικών τμημάτων τους· κάποτε πάλι συνδυάζονται εντός του ίδιου χώρου με διαφορετικές τεχνικές (ψηφιδωτό σε *opus tessellatum*, μαρμαροθέτημα).

²⁹³ Τα πλακίδια της κατηγορίας αυτής έχουν κατά κανόνα λειασμένη μόνο την επάνω πλευρά τους.

²⁹⁴ Περισσότερα για τον ορισμό, την ορολογία και τα χαρακτηριστικά των δαπέδων από μαρμάρια ή λίθινα πλακίδια με ασύμμετρο σχήμα βλ. στην ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 158-161.

²⁹⁵ Βλ. και παρακ. σ. 170-171.

²⁹⁶ Ο συνολικός αριθμός οικιών (του κυρίως καταλόγου και του Παρατήματος 1) όπου εντοπίστηκαν κατάλοιπα χοντρών ψηφιδωτών ανέρχεται σε τριάντα δύο. Είκοσι επτά από αυτές βρίσκονται στη Θεσσαλονίκη, τέσσερις στη Βέροια, μία στην Αθήνα και μία στους Στόβους.

Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποκλειστικής, σχεδόν, χρήσης χοντρών ψηφιδωτών για την πλήρη κάλυψη των διακοσμούμενων χώρων αποτελεί η οικία της οδού Ιουλιανού 18 (αρ. 35) στη Θεσσαλονίκη, έξι χώροι της οποίας (2α, 4-6, 16, 18) είναι στρωμένοι με ψηφιδωτό στην παραπάνω τεχνική (πίν. 83α). Αποκλειστική χρήση χοντρών ψηφιδωτών δαπέδων διαπιστώνεται και στα ανεσκαμμένα τμήματα των οικιών στις οδούς Κασσάνδρου 68 (αρ. 36) (πίν. 84) και Ολυμπιάδος, μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας και Σοφοκλέους (αρ. 40) (πίν. 92) στη Θεσσαλονίκη.

Τα δάπεδα πέντε αιθουσών της οικίας στην οδό Ιουλιανού 18 (αρ. 35) καλύπτονται σε όλη τους την έκταση από χοντρά ψηφιδωτά με γεωμετρικά θέματα, ενώ η στρώση του χώρου της αψίδας (2α) του τρικλινίου με ριπιδίοσχημο θέμα διαφοροποιείται από την μαρμαρόστρωση που κοσμούσε το δάπεδο της ορθογώνιας αίθουσας εξαιρώντας με τον τρόπο αυτόν τη λειτουργική σημασία της αψίδας.

Η εκτεταμένη χρήση χοντρών ψηφιδωτών στην οικία της οδού Ιουλιανού 18 (αρ. 35), που αποτελούσε έως πρόσφατα το πολυτελέστερο και εκτενέστερο δείγμα αστικής οικιακής αρχιτεκτονικής στην πόλη της Θεσσαλονίκης²⁹⁷, δε θα μπορούσε να αποδοθεί σε λύση ανάγκης που επιβλήθηκε λόγω υποτιθέμενης οικονομικής δυσπραγίας του ιδιοκτήτη. Αντίθετα, πρέπει να προέκυψε ως αποτέλεσμα αισθητικής επιλογής, καθώς η παρουσία στην ίδια οικία εντοίχιου γραπτού διακόσμου (στον χώρο 1β), μαρμαρόστρωσης (στον χώρο 2) και μαρμαροθετημένου δαπέδου (στον χώρο 7, όπου, μάλιστα, αποκαλύφθηκε ψηφιδωτό προηγούμενης φάσης σε τεχνική *opus tessellatum*) δε μπορούν να εκληφθούν ως ενδείξεις ένδειας²⁹⁸. Το γεγονός, επίσης, ότι δάπεδα αυτού του τύπου «...διαπιστώνονται σε χώρους όλων των μεγάλων και σημαντικών παλαιοχριστιανικών ναών της πόλης, παράλληλα με πολυτελείς μαρμαροστρώσεις που καλύπτουν άλλα μέρη τους...»²⁹⁹, καθώς και σε πάνω από τα τρία τέταρτα των οικιών της Θεσσαλονίκης που φέρουν επιδαπέδιο ψηφιδωτό διάκοσμο, προδίδει ότι η προτίμηση για τα χοντρά ψηφιδωτά αποτελούσε έκφραση ενός αισθητικού συρμού, πολυάριθμα δείγματα του οποίου χρονολογούνται ανάμεσα στα τέλη του 4^{ου} και στο α΄ μισό του 6^{ου} αι., και ότι, πιθανότατα, η πόλη υπήρξε το κέντρο παραγωγής των δαπέδων αυτού του τύπου³⁰⁰.

Δάπεδα από χοντρό ψηφιδωτό χρησιμοποιήθηκαν όχι μόνο για την ομοιόμορφη κάλυψη της συνολικής έκτασης του δαπέδου κάποιων χώρων αλλά και για τον τονισμό, όπως προαναφέρθηκε, ορισμένων χαρακτηριστικών τμημάτων τους. Εκτός από την αψίδα (2α) του τρικλινίου στην οδό Ιουλιανού 18, για την οποία έγινε ήδη λόγος, χοντρό ψηφιδωτό χρησιμοποιήθηκε και για την ανάδειξη του ημικυκλικού σχήματος της κόγχης και σε άλλα τρικλίνια αυτού του τύπου, για την κάλυψη της ορθογώνιας αίθουσας των οποίων επιστρατεύθηκε διαφορετική τεχνική. Η στρώση με χοντρό ψηφιδωτό στις αψίδες, έτσι, των τρικλινίων στις οδούς Λαπιθών 7 (αρ. 37,

²⁹⁷ Έως πριν την αποκάλυψη της οικίας στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30) στην Άνω Πόλη κατά τη δεκαετία του 1990.

²⁹⁸ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 169.

²⁹⁹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 168.

³⁰⁰ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 168, 169.

1α) (πίν. 85, 87) και Προφήτη Ηλία 5 (αρ. 42, **1α**) στη Θεσσαλονίκη, καθώς και σε αυτή του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου (αρ. 64, **6α**) στους Στόβους αντιδιαστέλλεται με τις διαφορετικές τεχνικές κάλυψης που χρησιμοποιήθηκαν στις ορθογώνιες αίθουσες (*opus tessellatum*, μαρμαροθέτημα, μαρμαροθέτημα και πλακόστρωση αντίστοιχα). Με τον τρόπο αυτό τονίζεται διακριτικά η διμερής αρχιτεκτονική διάρθρωση των αψιδωτών τρικλινίων και η συνδεδεμένη με αυτή λειτουργική διαφοροποίηση των επιμέρους τμημάτων τους.

Όχι σπάνια η τεχνική του χοντρού ψηφιδωτού συνδυάζεται με διαφορετικού είδους στρώση είτε εντός ενός ενιαίου ορθογώνιου χώρου είτε εντός λειτουργικά ανεξάρτητου τμήματος –παρατήρηση που αφορά και πάλι τις αψίδες ορισμένων τρικλινίων.

Στην πρώτη από τις παραπάνω εκδοχές το χοντρό ψηφιδωτό πλαισιώνει τη στρωμένη με άλλη τεχνική κύρια επιφάνεια του δαπέδου, όπως στην περίπτωση της δυτικής οικίας (αρ. 33, 2) ανάμεσα στις οδούς Ιασονίδου και Αρριανού στη Θεσσαλονίκη, όπου το χοντρό ψηφιδωτό περιβάλλει μαρμαροθέτημα. Στις οικίες στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, **1β**) και Σοφοκλέους 20 και Αλικαρνασσού (αρ. 43, 2) (πίν. **95α**) στην ίδια πόλη τα χοντρά ψηφιδωτά πλαισιώνουν κύριες επιφάνειες σε *opus tessellatum*, ενώ στην ανατολική οικία ανάμεσα στις οδούς Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 32, 2) και στην επισκοπική (;) οικία στη συμβολή των οδών Πρασακάκη 6 και Κουκουφλή (αρ. 41, 2) (πίν. 93β) περιβάλλουν μαρμαροθετήματα.

Σπανιότερα το χοντρό ψηφιδωτό αποτελεί το κεντρικό θέμα, όπως στο παράδειγμα της οικίας Ω (αρ. 8, 23) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας. Στην τελευταία περίπτωση η κύρια επιφάνεια του δαπέδου αποτελείται από ακανόνιστα μαρμάρινα πλακίδια που περιβάλλονται από θραύσματα πλίνθων. Στις περιπτώσεις των αψίδων στα τρικλίνια των οικιών στη συμβολή των οδών Μούμογλου και Κυρίμη (αρ. 22) στη Βέροια (πίν. 59γ) και Αγίας Σοφίας 70 στη Θεσσαλονίκη (αρ. 28) (πίν. **68α, β**) διαπιστώνεται ο χωρισμός της επιφάνειας του δαπέδου με ζώνη μαρμάρινων πλακών σε δύο τμήματα, το ένα από τα οποία στρώνεται με χοντρό ψηφιδωτό, ενώ το άλλο με μαρμαροθέτημα.

Οι στρώσεις με ανοιχτόχρωμα χοντρά ψηφιδωτά της πρώτης κατηγορίας δαπέδων σε αυτή την τεχνική αφήνονται σε ορισμένες περιπτώσεις εντελώς ακόσμητες: στην οικία Ω (αρ. 8, 23) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας· στις οικίες των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, **2α, 4**) (πίν. **70α**), Ιουλιανού 15 (αρ. 34, **1α**), Κασσάνδρου 68 (αρ. 36, 2) (πίν. **84**), Λαπιθών 7 (αρ. 37, **1α**) (πίν. 87), Ολυμπιάδος, μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας και Σοφοκλέους (αρ. 40, 1, **1α**) (πίν. 92), στην επισκοπική (;) οικία στη συμβολή των οδών Πρασακάκη 6 και Κουκουφλή (αρ. 41, 4), στις οικίες της οδού Προφήτη Ηλία 5 (αρ. 42, **1α**) και της συμβολής των οδών Σοφοκλέους 20 και Αλικαρνασσού (αρ. 43, 2) (πίν. **95α**) στη Θεσσαλονίκη· στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο στους Στόβους (αρ. 64, **6α**).

Σε άλλες περιπτώσεις τα ανοιχτόχρωμα χοντρά ψηφιδωτά εμπλουτίζονται με έναν περιορισμένο αριθμό γεωμετρικών θεμάτων· ανάμεσα σ' αυτά κυριαρχεί το μοτίβο του ρόμβου που εγγράφεται σε παραλληλόγραμμο και συχνά κοσμεύεται με κύκλο στο κέντρο του. Το θέμα αυτό μιμείται διακοσμήσεις σε τεχνική *opus sectile* και συναντάται ήδη από την ελληνιστική εποχή σε ζωγραφικά έργα και δάπεδα, ενώ κατά την ύστερη αρχαιότητα γνωρίζει τη μεγαλύτερη διάδοση στα χοντρά ψηφιδωτά δάπεδα της Βαλκανικής³⁰¹. Όσον αφορά το υπό εξέταση υλικό, το θέμα του εγγεγραμμένου σε παραλληλόγραμμο ρόμβου απαντά στην οικία στη συμβολή των οδών Μούμογλου και Κυρίμη (αρ. 22, 1α) (πίν. 59γ) στη Βέροια· στην οικία στην οδό Αγίας Σοφίας 70 (αρ. 28) (πίν. 68α), στη δυτική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 33, 1β, 2, 4)³⁰² (πίν. 79), στην οικία στην οδό Κασσάνδρου 68 (αρ. 36, 1, 1α) (πίν. 84), στην οδό Ολυμπιάδος, μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας και Σοφοκλέους (αρ. 40, 2) (πίν. 92), στην επισκοπική (;) οικία στη συμβολή των οδών Πρασακάκη 6 και Κουκουφλή (αρ. 41, 1, 2) (πίν. 93α) και στην οικία στη συμβολή των οδών Σοφοκλέους 20 και Αλικαρνασσού (αρ. 43, 3) στη Θεσσαλονίκη· στην αγρέπαυλη, τέλος, στο Ωραιόκαστρο (αρ. 46, 5) (πίν. 99) Θεσσαλονίκης.

Η μεγαλύτερη συγκέντρωση γεωμετρικών θεμάτων εντοπίζεται στα δάπεδα της οικίας στην οδό Ιουλιανού 18 (αρ. 35) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 83α), όπου απεικονίζονται ακτινωτό (2α) και ατρακτοειδές (4) θέμα, συμπλεκόμενοι κύκλοι που σχηματίζουν τετράφυλλα (18), καθώς και εγγεγραμμένοι ρόμβοι σε περισσότερους από έναν χώρους (5, 6, 16, 18). Στην οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, 1β) το χοντρό ψηφιδωτό που πλαισιώνει το κύριο θέμα της ανατολικής στοάς κοσμεύεται με συμπλεκόμενα οκτάγωνα. Με άγνωστα γεωμετρικά θέματα κοσμεύεται και το πλαίσιο του δαπέδου στο ορθογώνιο τμήμα του τρικλινίου (2) της ανατολικής οικίας (αρ. 32) μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού, ενώ σχετική ποικιλία (συμπλεκόμενοι κύκλοι που σχηματίζουν τετράφυλλα, συνεχόμενα τρίγωνα, τετράγωνα και δέλτος με λαβές που, πιθανότατα, περιείχε επιγραφή) παρουσιάζει το γεωμετρικό θεματολόγιο του χώρου 4 στην οικία της οδού Κασσάνδρου 68 (αρ. 36) (πίν. 84) στη Θεσσαλονίκη.

Το χοντρό ψηφιδωτό που διακοσμεί τα δάπεδα των χώρων 1, 1α, 2-4 στην οικία στη συμβολή των οδών Ιπποκράτους 18-20 και Προφήτη Ηλία (αρ. 21) στη Βέροια (πίν. 58) και αποτελείται από θραύσματα μαρμάρινων πλακών ορθομαρμάρωσης αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα της δεύτερης κατηγορίας χοντρών ψηφιδωτών όσον αφορά τις οικίες της περιοχής που εξετάζουμε. Παρά το γεγονός ότι η χρήση δαπέδων από χοντρό ψηφιδωτό δεν αποτελεί απαραίτητα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ένδειξη ένδειας αλλά αποτέλεσμα προσωπικής αισθητικής επιλογής –σε

³⁰¹ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 171-172. ΑΣΣΙΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2007, σ. 223.

³⁰² Στον χώρο 2 εκτός από το θέμα των εγγεγραμμένων σε παραλληλόγραμμο ρόμβων εικονίζονται και αντίωτα ημικύκλια.

ορισμένες περιπτώσεις τουλάχιστον³⁰³, στη συγκεκριμένη οικία της Βέροιας ο συνδυασμός του επιλεγμένου αρχιτεκτονικού τύπου με την κάλυψη των δαπέδων της με *spolia* θεωρούμε ότι είναι αδύνατο να εξηγηθεί στο πλαίσιο του ίδιου οικοδομικού προγράμματος. Η ύπαρξη μιας επιμελώς κατασκευασμένης δεξαμενής με μαρμάρινη επένδυση στο κέντρο του χώρου 1, που πρέπει να ταυτιστεί με τρικλίνιο, προδίδει ότι ο εντολοδότης διέθετε αισθητικές προσδοκίες υψηλού σχετικά επιπέδου, που δε συνάδουν με την στρώση των θραυσμάτων.

Η ανέγερση ενός τέτοιου ιδιωτικού οικοδομήματος προϋποθέτει ότι ήταν μέσα στις οικονομικές δυνατότητες του ιδιοκτήτη να επιλέξει έναν τύπο επιδαπέδιας διακόσμησης από όσους απαντούν συνήθως (*opus tessellatum*, μαρμαροθέτημα ή μαρμαρόστρωση) στις οικίες της συγκεκριμένης τυπολογίας, η οποία αντιστοιχεί σε μια ορισμένη οικονομική επιφάνεια κι ένα εκλεπτυσμένο βιωτικό επίπεδο. Το γεγονός ότι δεν εντοπίστηκε απολύτως κανένα αντίστοιχο ίχνος προκαλεί έκπληξη.

Με αυτά τα δεδομένα η μόνη εικασία που μπορούμε να διατυπώσουμε είναι ότι, μετά την αποπεράτωση της οικίας και πριν την στρώση των δαπέδων της, κάποιο αιφνίδιο γεγονός έθεσε οριστικό τέλος στις εργασίες³⁰⁴. Η κάλυψη των δαπέδων με τα *spolia* πρέπει να αποτέλεσε λύση ανάγκης στην οποία κατέφυγε ο επόμενος ιδιοκτήτης είτε εξαιτίας του ότι δεν διέθετε τα οικονομικά μέσα για να ανταποκριθεί στις διακοσμητικές ανάγκες των χώρων είτε (το πιθανότερο) διότι στην εποχή κατά την οποία τοποθετήθηκε η άτεχνη αυτή στρώση δε δραστηριοποιούνταν πια εργαστήρια ψηφοθετών στην περιοχή της Βέροιας, μετά, δηλαδή, τα τέλη του 6^{ου} αι., στον οποίο εντάσσονται τα οψιμότερα ψηφιδωτά δάπεδα της πόλης.

1.2.4. Δάπεδα άλλου τύπου

Εκτός από τα πλακοστρωμένα, τα ψηφοθετημένα σε τεχνική *opus tessellatum*, τα καλυμμένα με χοντρό ψηφιδωτό και τα μαρμαροθετημένα δάπεδα, στις οικίες της Βαλκανικής απαντούν σε πολύ μικρότερο ποσοστό και ορισμένα δάπεδα άλλου τύπου. Πρόκειται για στρώσεις οι οποίες δε μπορούν να υπαχθούν σε κάποια από τις παραπάνω βασικές κατηγορίες ή που η τεχνική εκτέλεσής τους βρίσκεται μεν πολύ κοντά σε κάποια από αυτές, το αποτέλεσμα, όμως, δε μπορεί να θεωρηθεί τυπικό δείγμα της. Οι πληροφορίες για τα δάπεδα αυτά προκύπτουν σχεδόν αποκλειστικά από λακωνικές περιγραφές στις ανασκαφικές εκθέσεις και συνοδεύονται μόνο κατ' εξαίρεση από φωτογραφίες. Ελλοχεύει, έτσι, ο κίνδυνος να επαναλαμβάνουμε εδώ τα ενδεχόμενα λάθη στην περιγραφή των δαπέδων από τους ανασκαφείς.

³⁰³ Βλ. παραπ. σ. 168.

³⁰⁴ Ανάλογη περίπτωση θα μπορούσε να θεωρηθεί η έπαυλη με τρίκογχο στο Βουθρωτό (αρ. 1), όπου λίγο μετά την ανέγερση του μεγάλου τρίκογχου τρικλινίου και πριν τη διακόσμησή του το κτήριο έπαυε, όπως φαίνεται, να λειτουργεί ως αριστοκρατική κατοικία.

Λόγω του ιδιαίτερα μικρού αριθμού τους, περιλαμβάνονται σε αυτή την ιδιαίτερη κατηγορία τα ευάρθια βοτσαλωτά δάπεδα που έχουν έρθει στο φως στις οικίες της υπό εξέταση περιοχής.

Η τεχνική του βοτσαλωτού ψηφιδωτού, αν εξαιρέσει κανείς έναν μικρό αριθμό ακόσμητων δειγμάτων του είδους που χρονολογούνται στον 6^ο π.Χ. αι., εμφανίζεται πλήρως ολοκληρωμένη στα τέλη του 5^{ου} και στις αρχές του 4^{ου} π.Χ. αι. σε πολλά ελλαδικά παραδείγματα (π.χ. στην Κόρινθο, την Όλυνθο, τη Σικυώνα, τα Μέγαρα, την Ερέτρια και αλλού) με θέματα γεωμετρικά, φυτικά, ζωικά και ανθρωπομορφικά. Δείγματα ιδιαίτερα υψηλής τέχνης σε αυτή την τεχνική αποτελούν τα χρονολογούμενα στα τέλη του 4^{ου} π.Χ. αι. βοτσαλωτά δάπεδα των οικιών της Πέλλας. Η τεχνική εφαρμόστηκε και σε όλη τη διάρκεια του 3^{ου} αι. π.Χ. στον ελλαδικό χώρο, στις υπόλοιπες περιοχές της Μεσογείου και στη Μαύρη Θάλασσα, παράλληλα με την καινοφανή τεχνική του *opus tessellatum*, έως και το α΄ μισό του 2^{ου} αι. π.Χ., οπότε επήλθε η οριστική της παρακμή. Μετά την πλήρη επικράτηση του *opus tessellatum* η τεχνική του βοτσαλωτού ψηφιδωτού δεν εξαφανίστηκε εντελώς αλλά χρησιμοποιήθηκε σποραδικά, κυρίως σε περιοχές που διέθεταν σε αφθονία το υλικό, λόγω της παραθαλάσσιας ή παραποτάμιας θέσης τους³⁰⁵.

Με βότσαλα ήταν στρωμένο το (προγενέστερο) δάπεδο ενός από τους χώρους της οικίας Α (αρ. 6, 16) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας· απλή βοτσαλωτή στρώση έφερε και ο χώρος 14 στην οικία των οικοπέδων Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26) στον Λιμένα της Θάσου, από αίθουσα του ορόφου της οποίας προέρχονται και ορισμένα σπαράγματα ψηφιδωτού στην ίδια τεχνική³⁰⁶. Η παρουσία των βοτσαλωτών ψηφιδωτών στην οικία της Θάσου σχετίζεται, πιθανότατα, με την παραθαλάσσια θέση του οικισμού και την ευκολία προμήθειας της πρώτης ύλης. Βοτσαλωτό δάπεδο με παράσταση δελφινιών αναφέρεται ότι κοσμούσε και την αυλή της οικίας στην οδό Φιλωνίδου Ζώτου (αρ. 47) στη Χερσόνησο της Κρήτης. Αν δεν πρόκειται για περίπτωση ανάλογη με αυτή της αθηναϊκής οικίας για την οποία έγινε λόγος παραπάνω, ίσως ισχύει και εδώ ό,τι και για το παράδειγμα της Θάσου, η χρήση, δηλαδή, για την επιδαπέδια στρώση των υλικών που ήταν ευκολότερα προσβάσιμα. Τμήμα βοτσαλωτού δαπέδου αποκαλύφθηκε, τέλος, και στην οικία της πλατείας Μητροπόλεως (Παράρτημα 1 αρ. xix) στην Αθήνα, ενώ στην οικία της οδού Αγίου Νικολάου (Παράρτημα 1 αρ. Ixvi) στην Κω αναφέρεται η ύπαρξη δαπέδων από βότσαλα και θραύσματα πήλινων και μαρμάρινων πλακών.

Σε μια δεύτερη ολιγάριθμη ομάδα δαπέδων το υλικό της στρώσης αποτελείται από θραύσματα πλίνθων. Δάπεδα στρωμένα με αυτό το υλικό, που παραπέμπουν πιθανώς, στην τεχνική του χοντρού ψηφιδωτού, αποκαλύφθηκαν στην οικία Ω (αρ. 8, 23) της

³⁰⁵ Για την τεχνική και τα βοτσαλωτά ψηφιδωτά των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων βλ. DUNBABIN 1999-1, σ. 5-17· ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 11-16, 21, 23.

³⁰⁶ Τα παραπάνω σπαράγματα βρέθηκαν πεσμένα στον χώρο του τρικλινίου (2, 2α) στο ισόγειο.

Αρχαίας αγοράς στην Αθήνα³⁰⁷, καθώς και στους πέντε ανατολικούς χώρους της οικίας της Περιστερίας (αρ. 67, 10-14) στους Στόβους. Με θραύσματα πήλινων πλακών ήταν, επίσης, στρωμένο το αποχωρητήριο της οικίας Γ στο οικόπεδο Μακρυγιάννη (Παράρτημα 1 αρ. xvii) στην Αθήνα. Με πήλινες ψηφίδες αναφέρεται ότι ήταν καλυμμένα τα δάπεδα δύο βοηθητικών χώρων στην οικία της οδού Κέκροπος 7-9 (αρ. 11, 5, 7) (πίν. 36β) στην Αθήνα, ωστόσο, δε μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για το αν ο όρος «ψηφίδες» χρησιμοποιήθηκε σε αυτή την περίπτωση από την ανασκαφέα με την κυριολεκτική του σημασία ή αν αναφέρεται στην πραγματικότητα σε θραύσματα πλίνθων παρόμοια με εκείνα που χρησιμοποιήθηκαν στην οικία της Περιστερίας. Θραύσματα κεράμων, πάντως, χρησιμοποιήθηκαν και σε έναν χώρο της οικίας στην οδό Μακρυγιάννη 19-21 (Παράρτημα 1 αρ. xviii) στην Αθήνα.

Λιγοστές είναι, τέλος, οι αναφορές στα ακόμη ευτελέστερα δάπεδα από κουρασάνι, ασβεστοκονίαμα ή πατημένο πηλόχωμα. Η πρώτη περίπτωση απαντά στην οικία της οδού Αγίου Νικολάου 3 (αρ. 49, 10) στην Κω, ενώ η δεύτερη στην οικία στη συμβολή των οδών Μωρεάς και Μαλέα (αρ. 38, 4) της Θεσσαλονίκης. Με πατημένο πηλόχωμα ήταν στρωμένο το δωμάτιο που έχει ταυτιστεί με μαγειρείο στο οικόπεδο Λατίφη (αρ. 16, 1) στην Άμφισσα και ένας χώρος της οικίας στη συμβολή των οδών Σοφοκλέους 20 και Αλικαρνασσού (αρ. 4, 1) στη Θεσσαλονίκη. Υποθέτουμε, ωστόσο, ότι η παρουσία αυτού του τύπου δαπέδων θα ήταν πολύ συχνότερη στους δευτερεύοντες χώρους των οικιών από όσο αφήνουν να διαφανεί οι ανασκαφικές εκθέσεις.

1.3. Γλυπτή διακόσμηση

Ο γλυπτός διάκοσμος –αρχιτεκτονικά γλυπτά, ανάγλυφα και ολόγλυφα έργα– διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στη διακόσμηση της κατοικίας στην ύστερη αρχαιότητα, καθώς το περιστύλιο, ο χώρος, δηλαδή, στον οποίο απαντούσε κατεξοχήν το συγκεκριμένο είδος διακόσμου, συνέχισε να αποτελεί και κατά την εποχή αυτή τον αρχιτεκτονικό πυρήνα της πλειονότητας των αριστοκρατικών κατοικιών³⁰⁸.

Τα κατάλοιπα αρχιτεκτονικής διακόσμησης στις οικίες της Βαλκανικής επιβεβαιώνουν την εξέχουσα σημασία των περιστυλίων ως χώρων κεντρικών και ταυτόχρονα ενδιάμεσων, ανάμεσα στο «εξωτερικό» και το «εσωτερικό» περιβάλλον, τον «δημόσιο» και τον «ιδιωτικό» χαρακτήρα των επιμέρους τμημάτων των κτηρίων, ενώ οι ομάδες αγαλμάτων που εντοπίστηκαν σε ορισμένες από τις οικίες αυτές παραπέμπουν όχι μόνο στην οικονομική ευρωστία των ιδιοκτητών αλλά και στις

³⁰⁷ Τα πλίνθινα θραύσματα αποτελούν εδώ το πλαίσιο του χοντρού ψηφιδωτού που καλύπτει την κύρια επιφάνεια του δαπέδου.

³⁰⁸ Βλ. παραπ. σ. 113-114, 117-118.

αισθητικές τους προτιμήσεις, κάποτε ακόμη και στον θρησκευτικό προσανατολισμό τους.

1.3.1. Αρχιτεκτονικά γλυπτά

Κατάλοιπα αρχιτεκτονικών γλυπτών έχουν έρθει στο φως σε έναν μικρό, σχετικά, αριθμό οικιών της ύστερης αρχαιότητας στην υπό εξέταση περιοχή³⁰⁹: στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1) στο Βουθρωτό· στην οικία Ω (αρ. 8) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας· στην οικία στα οικόπεδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26) στη Θάσο· στην οικία στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27) επίσης στη Θάσο· στο λεγόμενο επισκοπείο (αρ. 60) στις Φθιώτιδες Θήβες· στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61) στους Φιλίππους· στο επισκοπείο των Βαργάλων (αρ. 62)· στο λεγόμενο επισκοπείο (αρ. 63) της Ηράκλειας Λυγκηστικής· στο «θεοδοσιανό» ανάκτορο (αρ. 64) των Στόβων· στην οικία του Παρθενίου (αρ. 66) και στην οικία των Ψαλμών (αρ. 69) της ίδιας πόλης.

Στα αρχιτεκτονικά μέλη που αποκαλύφθηκαν στα παραπάνω κτήρια περιλαμβάνονται κυρίως τμήματα κίωνων (βάσεις –αρκετές από τις οποίες βρέθηκαν κατά χώραν– κορμοί, κιονόκρανα) και θραύσματα επιστυλίων, γείσων και θωρακίων από τους χώρους των περιστυλίων.

Τα τελευταία κάποτε αποτελούνταν από δίτονες κιονοστοιχίες, όπως προκύπτει από τον μεγάλο αριθμό ή/και τα διαφορετικά μεγέθη των μελών που ανευρέθηκαν στις ακόλουθες περιπτώσεις: στην οικία στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27) στη Θάσο· στην αγροτική έπαυλη στον Όρμο Ξενοφώντος (αρ. 57) της Χαλκιδικής· στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61) στους Φιλίππους· στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64) και στην οικία του Παρθενίου (αρ. 66) στους Στόβους.

Σε ορισμένες οικίες αποκαλύφθηκαν, επίσης, στοιχεία από τον αρχιτεκτονικό διάκοσμο των ανοιγμάτων (τμήματα υπερθύρων, περιθυρωμάτων, διαφράγματα παραθύρων). Κατάλοιπα αυτής της κατηγορίας αποκαλύφθηκαν στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1) στο Βουθρωτό (λίθινα διαφράγματα παραθύρων), στο λεγόμενο επισκοπείο (αρ. 60) των Φθιωτίδων Θηβών (τμήματα υπερθύρων και περιθυρωμάτων) και στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61) των Φιλίππων³¹⁰.

Στην πλειονότητα των περιπτώσεων οι εκθέσεις των σωστικών ανασκαφών, στις οποίες οφείλεται ο εντοπισμός του μεγαλύτερου ποσοστού των οικιών, μνημονεύουν

³⁰⁹ Η διαπίστωση αφορά τις οικίες όπου έχει αποκαλυφθεί ένας ικανός αριθμός καταλοίπων αυτής της κατηγορίας και όχι τις περιπτώσεις ανεύρεσης μεμονωμένων αρχιτεκτονικών μελών.

³¹⁰ Όσον αφορά την οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61) των Φιλίππων μνημονεύεται η ύπαρξη πλούσιου μαρμάρινου θυρώματος στην κύρια είσοδο του κτηρίου της α' φάσης (ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, σ. 719), χωρίς, όμως, να παρέχονται περισσότερα στοιχεία για τον διάκοσμό του.

λακωνικά την εύρεση αρχιτεκτονικών μελών, καθώς η τμηματική κατά κανόνα αποκάλυψη των κτηρίων δεν παρέχει πάντα το ανάλογο υλικό. Ο κύριος όγκος, έτσι, των ούτως ή άλλως περιορισμένων πληροφοριών για το συγκεκριμένο θέμα προέρχεται κυρίως από τις συστηματικές ανασκαφές και τις αντίστοιχες δημοσιεύσεις. Οι μόνες οικίες για τον γλυπτό διάκοσμο των οποίων υπάρχουν επαρκή στοιχεία είναι προς το παρόν το λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64) και η οικία του Παρθενίου (αρ. 66) στους Στόβους· καθώς όμως, το σχετικό υλικό περιλαμβάνεται στην αδημοσίευτη και δυσεύρετη διατριβή του Hemans, παραμένει ουσιαστικά άγνωστο στην έρευνα³¹¹.

Αναφορές στα χρησιμοποιούμενα υλικά και την προέλευσή τους διαθέτουμε για έναν ελάχιστο αριθμό οικιών. Γνωρίζουμε, έτσι, ότι οι κίονες του περιστυλίου στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, 12) στο Βουθρωτό ήταν κατασκευασμένοι από μάρμαρο. Στο κεντρικό περιστύλιο της οικίας Ω (αρ. 8, 4) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας χρησιμοποιήθηκαν κίονες από μάρμαρο Υμηττού και κιονόκρανα από πεντελικό, ενώ υποθέτουμε, αν και δεν αναφέρεται στις αντίστοιχες δημοσιεύσεις, ότι η πρώτη ύλη των πολυάριθμων τμημάτων αρχιτεκτονικού διακόσμου που αποκαλύφθηκαν στα οικοπέδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26) και Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27) στον Λιμένα της Θάσου θα προερχόταν από τα λατομεία μαρμάρου στην περιοχή. Από προκοινήσιο μάρμαρο αναφέρεται ότι ήταν κατασκευασμένοι οι κίονες του τριβήλου στην είσοδο του λεγόμενου επισκοπείου (αρ. 60) στις Φθιώτιδες Θήβες και από το ίδιο υλικό, χωρίς, όμως, περαιτέρω προσδιορισμό της προέλευσής του, το περιθύρωμα της κύριας εισόδου στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61) στους Φιλίππους. Στην περίπτωση του περιστυλίου στο «θεοδοσιανό» ανάκτορο (αρ. 64, 1) των Στόβων ένα μέρος των κίωνων του ισογείου και το σύνολο των ειληματικών κιονοκράνων τους έχουν κατασκευαστεί από εγχώρια μάρμαρα φαιορόδινου και φαιού χρώματος, ενώ από λευκό μάρμαρο της περιοχής είναι και τα οκτώ βάθρα που αποκαλύφθηκαν εντός της δεξαμενής του νυμφαίου, καθώς και οι ορθογώνιες πλάκες που διαμόρφωναν το στηθαίο της (πίν. 133α, 134α). Στα αρχιτεκτονικά γλυπτά του επίσης διώροφου περιστυλίου και του νυμφαίου στην οικία του Παρθενίου (αρ. 66, 1, 1α) της ίδιας πόλης διαπιστώνεται εκτεταμένη χρήση ντόπιου φαιοπράσινου αμμόλιθου και, σε πολύ μικρότερο βαθμό, μαρμάρου (πίν. 141β, 142)³¹².

³¹¹ HEMANS 1986. Για την πολύ πρόσφατη δημοσίευση της έπαυλης με τρίκογχο (αρ. 1) στο Βουθρωτό και την αναμενόμενη δημοσίευση της οικίας στα οικοπέδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27) στη Θάσο βλ. παρακ. σ. 513 (Προσθήκη) και σ. 425 σημ. 1657 αντίστοιχα.

³¹² Στο μεγαλύτερο μέρος των αρχιτεκτονικών μελών του συνόλου των μνημείων στους Στόβους έχουν χρησιμοποιηθεί εγχώριοι λίθοι που αποτέλεσαν προϊόντα τοπικών εργαστηρίων. Παρουσία εισηγμένων μαρμάρων εντοπίζεται κυρίως στην επισκοπική βασιλική και στο κτήριο Α κάτω από αυτή, όπου αποκαλύφθηκαν βάσεις, κίονες και θωράκια από θασίτικο μάρμαρο (Αλυκής), για τα οποία πιθανολογείται ότι αποτέλεσαν προϊόντα εργαστηρίων της Θεσσαλονίκης (HEMANS, ό.π., σ. 247-260).

Στις περισσότερες από τις οικίες του παραπάνω ελάχιστου δείγματος για τα υλικά του αρχιτεκτονικού διακόσμου του οποίου διαθέτουμε κάποια, έστω, στοιχεία διαπιστώνεται, έτσι, προτίμηση για τις πρώτες ύλες εγχώριας προέλευσης.

Από τα πενιχρά (και πάλι) δημοσιευμένα στοιχεία σχετικά με το θέμα προκύπτει ότι η επανάχρηση αρχιτεκτονικών μελών ήταν μάλλον διαδεδομένη συνήθεια, αν κρίνουμε από το ότι απαντά ακόμη και στο ιδιαίτερα φιλόδοξο διακοσμητικό πρόγραμμα του «θεοδοσιανού» ανακτόρου (αρ. 64, 1) στους Στόβους: οι κίονες, διαφορετικών τύπων, βρίσκονται εδώ σε β' χρήση, ενώ μόνο τα κιονόκρανα πρέπει να κατασκευάστηκαν ειδικά για το κτήριο. Σε β' χρήση, λαξευμένα, όμως ειδικά για το «θεοδοσιανό» είναι και τα τμήματα του γείσου από το νυμφαίο. Ορισμένες, επίσης, από τις πλάκες που οριοθετούν τις πρασιές στην κεντρική αυλή του ίδιου μνημείου προέρχονται από τάφους και διατηρούν κατάλοιπα επιγραφών. Σε β' χρήση βρίσκονται και οι συναρμοσμένοι μαρμάρيني κίονες του ισογείου στο περιστύλιο της οικίας του Παρθενίου (αρ. 66, 1)³¹³, ένα από τα κιονόκρανα της μικρής στοάς στην είσοδο της οικίας των Ψαλμών (αρ. 69, 4), καθώς και το προστομαίο του πηγαδιού που αποκαλύφθηκε στην ανατολική πλευρά του κεντρικού υπαίθριου χώρου στην ίδια οικία³¹⁴ των Στόβων· επίσης, τα φέροντα στοιχεία του κεντρικού περιστυλίου στις οικίες Ω (αρ. 8, 4) της Αρχαίας αγοράς στην Αθήνα, των οικοπέδων Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27, 1) στη Θάσο³¹⁵, και πολλά από τα αρχιτεκτονικά γλυπτά –μεταξύ αυτών το μεγαλύτερο μέρος των αποκαλυφθέντων τμημάτων περιθρωμάτων και γείσων– του λεγόμενου επισκοπείου (αρ. 60) στις Φθιώτιδες Θήβες³¹⁶.

Όπως προαναφέρθηκε, ο μεγάλος αριθμός αρχιτεκτονικών μελών που εντοπίστηκε σε ορισμένα μνημεία παραπέμπει στην ύπαρξη δίτονων κιονοστοιχιών³¹⁷. τρεις από τις πέντε οικίες με επιβεβαιωμένο διώροφο περιστύλιο διαθέτουν, επιπλέον, μνημειώδη νυμφαία με ανάλογο αρχιτεκτονικό διάκοσμο. Πρόκειται για την οικία στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27, 1) στη Θάσο (πίν. 66β), το λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 1δ) (πίν. 131, 133) και την οικία του Παρθενίου (αρ. 66, 1α) (πίν. 131, 142α) στους Στόβους.

Η πρόσοψη του νυμφαίου στον χώρο του ισογείου της πρώτης από τις οικίες αυτές (αρ. 27) διαμορφωνόταν, σύμφωνα με την πρόταση των ανασκαφών, με δίτονη

³¹³ Σε αντίθεση με τα επιθήματά τους και τους κίονες του ορόφου.

³¹⁴ Πρόκειται για το κιονόκρανο που κοσμεύεται με φύλλα ακάνθου και ανθρώπινες κεφαλές, πιθανώς αυτό που οι δύο όψεις του απεικονίζονται σε ζεύγος φωτογραφιών παλαιάς δημοσίευσης (GOLDMAN 1933, σ. 301 fig. 10, 11). Τα υπόλοιπα κιονόκρανα στην πρόσοψη της στοάς της εισόδου ήταν ιωνικά (για τον αριθμό τους βλ. παρακ. σ. 507 σημ. 2111). Ας σημειωθεί ότι οι πέντε από τους επτά κίονες του περιστυλίου της οικίας των Ψαλμών έχουν αναστηλωθεί, δεν είναι, όμως, βέβαιο ότι προέρχονται όντως από το εσωτερικό του συγκεκριμένου κτηρίου (βλ. παρακ. σ. 507 σημ. 2113).

³¹⁵ Οι κίονες εδώ προέρχονται από το περιστύλιο της προγενέστερης ρωμαϊκής οικίας.

³¹⁶ Ας σημειωθεί ότι τα θωράκια που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή της δεξαμενής στο νότιο τμήμα του αιθρίου της οικίας στην 4^η πολεοδομική νησίδα των Φιλίππων κατά την γ' φάση της (αρ. 61, 10) αποτελούν, επίσης, υλικό σε β' χρήση, δεν εξυπηρετούσαν, ωστόσο, στη συγκεκριμένη περίπτωση διακοσμητικούς αλλά καθαρά πρακτικούς σκοπούς.

³¹⁷ Βλ. παρακ. σ. 174.

κιονοστοιχία που έβαινε σε χαμηλό τοίχιο και διέθετε ευθύγραμμο επιστύλιο. Το τμήμα του ορόφου διαρθρωνόταν με τοξοστοιχία, τα μετακίονια της οποίας ήταν φραγμένα με θωράκια διακοσμημένα με φολίδες και χριστογράμματα (πίν. 66β). Στο «θεοδοσιανό» ανάκτορο (αρ. 64, 1δ) η πρόσοψη του νυμφαίου (πίν. 131, 133) διέθετε σειρές κιονίσκων εναλλασσόμενων με κόγχες, όπου θα φιλοξενούνταν κάποια από τα αγάλματα που αποκαλύφθηκαν κατά τις ανασκαφές³¹⁸, ενώ ο τοίχος πάνω από τη δεξαμενή στην μικρότερης κλίμακας αντίστοιχη κατασκευή της οικίας του Παρθενίου (αρ. 66, 1α) (πίν. 131, 142α) διέθετε εννέα μικρές κόγχες.

Η αποσπασματική κατάσταση διατήρησης του γλυπτού αρχιτεκτονικού διακόσμου ακόμη και στα ελάχιστα παραδείγματα που σώζονται σε καλύτερη κατάσταση, σε συνδυασμό με τα ελλιπή στοιχεία των δημοσιεύσεων, δεν επιτρέπουν τη διατύπωση γενικεύσεων για το ενδεχόμενο ύπαρξης συγκεκριμένων θεματολογικών προτιμήσεων σε αυτή την κατηγορία διακόσμησης.

Μια πρώτη ασφαλής παρατήρηση που προκύπτει από το διαθέσιμο υλικό αφορά τη συχνότερη χρήση απλών γεωμετρικών και σχηματοποιημένων φυτικών θεμάτων, όπως αστραγάλων³¹⁹, κυματίων³²⁰, φολίδων (πίν. 66β)³²¹, ροδάκων³²², ανθεμίων (πίν. 122β)³²³, φύλλων άκανθας³²⁴ και ελικοειδών βλαστών (πίν. 122β)³²⁵, και στη σπανιότερη παρουσία εικονιστικών θεμάτων, τα οποία περιορίζονται σε παραστάσεις αγγείων³²⁶, και σε μία μοναδική απεικόνιση κτίσματος³²⁷.

Η χρήση εικονιστικών παραστάσεων πρέπει, πάντως, να ήταν συχνότερη από όσο επιτρέπουν να διαφανεί τα λίγα δείγματα που προέρχονται από τις οικίες της περιοχής υπό εξέταση. Ενδείξεις προς αυτή την κατεύθυνση αποτελούν δύο σύνολα ανάγλυφων διακοσμήσεων, το πρώτο σε αστική έπαυλη (που απαντά στη βιβλιογραφία ως «villa urbana») του Σιρμίου και το δεύτερο στην οικία που είναι γνωστή με το συμβατικό όνομα «l'Huilerie» στη Σαλαμίνα (Κωνσταντία) της

³¹⁸ Ορισμένα από τα αγάλματα αυτά πρέπει να ήταν τοποθετημένα και στα βάθρα που αποκαλύφθηκαν εντός της κεντρικής δεξαμενής.

³¹⁹ Σε περιθυρώματα και γείσα στο λεγόμενο επισκοπείο στις Φθιώτιδες Θήβες (αρ. 60).

³²⁰ Σε περιθυρώματα και γείσα στο λεγόμενο επισκοπείο στις Φθιώτιδες Θήβες (αρ. 60) και σε πλάκες του στηθαίου της δεξαμενής στο νυμφαίο του «θεοδοσιανού» ανακτόρου (αρ. 64, 1δ) στους Στόβους.

³²¹ Στα δύο διαφράγματα παραθύρων που εντοπίστηκαν στο τρίκογχο της έπαυλης (αρ. 1, 13) του Βουθρωτού και σε θωράκια από το περιστύλιο της οικίας στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27, 1) (πίν. 66β) στη Θάσο.

³²² Σε κιλλίβαντες της οικίας στα οικόπεδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26) στη Θάσο και σε επιθήματα από την οικία του Παρθενίου (αρ. 66) στους Στόβους.

³²³ Σε επίκρανα αμφικιονίσκων, περιθυρώματα και γείσα του λεγόμενου επισκοπείου (αρ. 60) στις Φθιώτιδες Θήβες (πίν. 122β)· σε πλάκες του στηθαίου της δεξαμενής στο νυμφαίο του «θεοδοσιανού» ανακτόρου (αρ. 64) στους Στόβους.

³²⁴ Σε κιλλίβαντες και σε πλάκες από το στηθαίο της δεξαμενής του νυμφαίου στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64) στους Στόβους.

³²⁵ Σε θωράκια του λεγόμενου επισκοπείου (αρ. 60) (πίν. 122β) των Φθιωτίδων Θηβών.

³²⁶ Στον διάκοσμο κάποιων θωρακίων στο λεγόμενο επισκοπείο (αρ. 60) στις Φθιώτιδες Θήβες και σε πλάκες από το στηθαίο της δεξαμενής στο νυμφαίο του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου (αρ. 64, 1δ) στους Στόβους.

³²⁷ Και πάλι στην ανάγλυφη ζώνη που κοσμεί τις ορθογώνιες πλάκες του στηθαίου της δεξαμενής στο νυμφαίο του «θεοδοσιανού» (αρ. 64, 1δ) στους Στόβους, όπου τα κτίσματα απεικονίζονται μαζί με δέντρα.

Κύπρου. Στα μέσα του 4^{ου} αι., περίοδο που αντιπροσωπεύει την γ' οικοδομική φάση του πρώτου μνημείου (οι δύο προηγούμενες συμπίπτουν με τα τέλη του 1^{ου}-αρχές του 2^{ου} και τα μέσα του 3^{ου} αι. αντίστοιχα) οι τοίχοι των στοών γύρω από την κεντρική αυλή διακοσμήθηκαν με μαρμάρινες ανάγλυφες πλάκες που φέρουν κιονοστοιχία, στα μετακίονια της οποίας απεικονίζονται φυτικά (κληματίδες, σταφύλια, ρόδια) αλλά και ζωικά θέματα (πτηνά)³²⁸. Στη γύψινη ζωφόρο που προέρχεται από την οικία της Σαλαμίνας απεικονίζονται σκηνές κυνηγιού³²⁹.

Συχνή, από την άλλη μεριά, είναι η παρουσία χριστιανικών συμβόλων στην πλειονότητα των μνημείων όπου διατηρείται αρχιτεκτονικός διάκοσμος μιας κάποιας έκτασης. Σταυροί ή/και χριστογράμματα περιλαμβάνονται συστηματικά στον γλυπτό αρχιτεκτονικό διάκοσμο των οικιών της υπό εξέταση περιοχής είτε πρόκειται για επισκοπικά ενδιαίτηματα είτε για συνήθεις κατοικίες κοσμικών (πίν. 66β).

Στο λεγόμενο επισκοπείο στις Φθιώτιδες Θήβες (αρ. 60) με σταυρούς κοσμούνται τα επίκρανα των αμφικιονίσκων παραθύρων, στο επισκοπείο (αρ. 62, 4) στα Βάργαλα οι σταυροί διακοσμούν τα θωράκια που φράζουν τα μετακίονια της στοάς και στο επισκοπείο (:) στην Ηράκλεια Λυγκηστική (αρ. 63, 5) το ίδιο θέμα απαντά σε κιονόκρανα.

Με χριστογράμματα κοσμείται το άνω τμήμα των δύο λίθινων διαφραγμάτων παραθύρων που αποκαλύφθηκαν στο τρίκογχο τρικλίνιο της έπαυλης (αρ. 1, 13) στο Βουθρωτό· στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4) στο Plovdiv με σταυρό κοσμείται ένα κιονόκρανο, γεγονός, που σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία οδήγησε στην (ουσιαστικά αβάσιμη, όπως νομίζουμε) υπόθεση ότι το κτήριο είχε ενδεχομένως λατρευτική χρήση³³⁰. Σταυροί και χριστογράμματα απαντούν, επίσης, στη διακόσμηση των γείσων και των θωρακίων της οικίας στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27) (πίν. 66β) στον Λιμένα της Θάσου· με το σύμβολο του σταυρού είναι, τέλος, κοσμημένα κάποια από τα επιθήματα στην οικία του Παρθενίου (αρ. 66) στους Στόβους.

Η παρουσία των συμβόλων αυτών στο περιβάλλον των επισκοπικών οικιών είναι, βέβαια, αυτονόητη. Στην περίπτωση των αμιγώς κοσμικών οικιών η χρήση σταυρών ή/και χριστογραμμάτων θα μπορούσε να εξηγηθεί ως αποτέλεσμα της πρόθεσης σαφούς εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων των ιδιοκτητών. Οι προστατευτικές-αποτροπαϊκές ιδιότητες με τις οποίες είχαν, εξάλλου, φορτιστεί τα συγκεκριμένα σύμβολα θα διαδραμάτισε ασφαλώς σημαντικό ρόλο στη συχνή επιλογή τους³³¹. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα χρήσης του σημείου του σταυρού σε συνδυασμό με παγανιστικά θέματα σε μια σύνθεση με πρόδηλο αποτροπαϊκό χαρακτήρα αποτελεί, στις οικίες της περιοχής που εξετάζουμε, το ψηφιδωτό δάπεδο της στοάς που διαδέχεται τη δυτική είσοδο στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, 12α) στο

³²⁸ ΡΟΡΟΒΙΤΣ 2008, σ. 362, fig. 27.

³²⁹ Βλ. παραπ. σ. 152.

³³⁰ Βλ. παρακ. σ. 298, ιδιαίτ. σημ. 953.

³³¹ DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά. 1989, σ. 18-21. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 2004, σ. 17, 21-23.

Βουθρωτό: εδώ, οι σταυροί συνυπάρχουν με παράσταση του βάσκανου ματιού και κόμβους του Σολομώντος. Ο σταυρός ως αποτροπαϊκό σύμβολο απαντά, επίσης, συχνά σε περιπτώσεις θυραίων ανοιγμάτων σε οικίες της Συρίας, όπου, μάλιστα, συνοδεύεται κάποτε από επιγραφές που επιβεβαιώνουν την πίστη στην προστατευτική λειτουργία του³³². Τον ίδιο σκοπό θα πρέπει να εξυπηρετούσαν και τα χριστογράμματα των λίθινων διαφραγμάτων παραθύρων στην έπαυλη του Βουθρωτού (αρ. 1, 13)³³³.

Για την παρατηρούμενη αδυναμία μιας ουσιαστικής αποτίμησης του ειδικού βάρους της γλυπτής αρχιτεκτονικής διακόσμησης σε σχέση με τις υπόλοιπες διακοσμητικές κατηγορίες, όσον αφορά τις οικίες της υπό εξέταση περιοχής, ευθύνεται η έλλειψη επαρκούς υλικού. Από τις αναφορές των γραπτών κειμένων της ύστερης αρχαιότητας στον αρχιτεκτονικό διάκοσμο των σύγχρονών τους πλούσιων κατοικιών, προκύπτει, πάντως, ότι αυτός διαδραμάτιζε εξίσου σημαντικό ρόλο με τα υπόλοιπα διακοσμητικά είδη όσον αφορά τη σημειολογία του πλούτου και της ισχύος στη σφαίρα της αρχιτεκτονικής του ιδιωτικού χώρου³³⁴.

1.3.2. Ανάγλυφα και ολόγλυφα έργα

Σε έναν μικρό σχετικά αριθμό οικιών της ύστερης αρχαιότητας στη Βαλκανική, ανάμεσα σε άλλα κατάλοιπα διακόσμου, αποκαλύφθηκαν ολόγλυφα ή/και ανάγλυφα έργα. Ορισμένα από αυτά αποτελούν μεμονωμένα ευρήματα, άλλα, όμως, όπως φαίνεται από τον αριθμό που ήρθε στο φως, απάρτιζαν σύνολα.

In situ βρέθηκαν ελάχιστα γλυπτά· κάποια άλλα αποκαλύφθηκαν πεσμένα μεν, αλλά κοντά στην αρχική τους θέση· ορισμένα εντοπίστηκαν μέσα σε λάκκους απόρριψης ή σε κρύπτες στις οποίες είχαν τοποθετηθεί σκόπιμα. Τα ακριβή σημεία εύρεσης κάποιων άλλων γλυπτών δεν αναφέρονται καθόλου στις ανασκαφικές εκθέσεις. Άλλοτε πάλι, ενώ η απουσία γλυπτών είναι παντελής, η ύπαρξη κογχών στους τοίχους της οικίας αποτελεί ισχυρή ένδειξη της αλλοτινής παρουσίας τέτοιων έργων.

Κάποιες φορές ο ρόλος των γλυπτών ήταν διακοσμητικός. Άλλοτε είναι σαφές, λιγότερο ή περισσότερο κατά περίπτωση, ότι ένας αριθμός, τουλάχιστον, από τα έργα αυτά προορίζονταν για λατρευτική χρήση. Τα περισσότερα από τα κτήρια στα οποία αποκαλύφθηκαν ανάγλυφα ή ολόγλυφα έργα συνδεόμενα –προφανώς ή ενδεχομένως– με την άσκηση εθνικής λατρείας βρίσκονται στην Αθήνα και η

³³² DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά. 1989, σ. 19.

³³³ BOWDEN κ.ά. 2002, σ. 207 fig. 9.

³³⁴ Βλ. παρακ. σ. 360-361.

πιθανότητα ταύτισής τους με φιλοσοφικές σχολές έχει αποτελέσει αντικείμενο μακράς συζήτησης.

Η θεματική των γλυπτών που αποκαλύφθηκαν στις οικίες της υπό εξέτασης περιοχής, το χρονολογικό εύρος στο οποίο εκτείνονται τα έργα της κάθε συλλογής, καθώς και η θέση τους στον χώρο απηχούν σε γενικές γραμμές αντίστοιχα παραδείγματα από την ευρύτερη μεσογειακή λεκάνη.

Η αξιολόγηση της σημασίας των ανάγλυφων και ολόγλυφων έργων ως φορέων πληροφορίας για τις προσωπικές προτιμήσεις του ιδιοκτήτη της εκάστοτε οικίας κατατάσσουν τα δείγματα αυτού του (όχι αποκλειστικά) διακοσμητικού είδους, μαζί με τα εικονιστικά ψηφιδωτά σε τεχνική *opus tessellatum* στις ευγλωττότερες σημειολογικά μαρτυρίες. Για το λόγο αυτό, θα εξεταστούν αναλυτικά λίγο αργότερα³³⁵.

³³⁵ Βλ. παρακ. σ. 294-314.

2. ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΙ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ

2.1. Αυλές - περιστύλια

Η πλειονότητα των οικιών με κεντρική αυλή ή περιστύλιο οι οποίες συνιστούν το κυρίως αντικείμενο της εργασίας διατηρούν, σε περισσότερο ή λιγότερο ικανοποιητικό βαθμό, κατάλοιπα διακόσμησης³³⁶. Όπως είναι αναμενόμενο, το μεγαλύτερο μέρος των υπολειμμάτων αυτών προέρχεται από τα κατώτερα τμήματα των τοίχων, που κοσμούνται με ορθομαρμαρώσεις ή γραπτές μμήσεις τους και από τα δάπεδα των χώρων, τόσο των υπαίθριων όσο και των ημιυπαίθριων, τα οποία έφεραν πλακοστρώσεις, ψηφιδωτά ή μαρμαροθετήματα. Αντίστροφα, τα στοιχεία που σχετίζονται με τα αρχιτεκτονικά γλυπτά και τη διακόσμηση των ανωδομών είναι, σε γενικές γραμμές, ελάχιστα.

Η ύπαρξη εντοίχιου ψηφιδωτού απαντά σε μια μοναδική περίπτωση περιστυλίου, αυτή της ανατολικής οικίας μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 32). Τα τμήματα που διασώθηκαν προέρχονται από τα τόξα της κιονοστοιχίας και, πιθανώς, αντιστοιχούσαν στο πλαίσιο κάποιας παράστασης³³⁷. Σε κάθε περίπτωση, η παρουσία του συγκεκριμένου είδους εντοίχιου διακόσμου, σε συνδυασμό με τα εκτεταμένα επιδαπέδια μαρμαροθετήματα που κοσμούσαν το κτήριο, προϋποθέτουν έναν ιδιαίτερα ευκατάστατο ιδιοκτήτη³³⁸.

Κατάλοιπα γραπτού διακόσμου από τα ανώτερα τμήματα των τοίχων των στοών εντοπίστηκαν σε ελάχιστες περιπτώσεις. Οι καλύτερα σωζόμενες ανάμεσά τους είναι αυτές στη στοά της οικίας στην οδό Γλαύκου 6 (αρ. 31, 1α) στη Θεσσαλονίκη, όπου αναγνωρίζεται γραπτή μίμηση *opus sectile* (πίν. 78α, β), της βόρειας και δυτικής στοάς του περιστυλίου στη δυτική οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, 1α, β) στην ίδια πόλη, όπου διατηρήθηκε *in situ* το θέμα των εγγεραμμένων σε παραλληλόγραμμο ρόμβων, και εκείνη στη βόρεια στοά της οικίας στην οδό Ιουλιανού 18 (αρ. 35, 1α) στην ίδια πόλη, που έφερε παράσταση κιονοστοιχίας με γεωμετρικά και φυτικά θέματα στα μετακίονια (πίν. 83β)³³⁹. Σε δύο ακόμη περιστύλια, της οικίας Α (αρ. 13, 1) στην Αμφίπολη και της οικίας στην οδό Τριπόλεως 7β (αρ. 18, 1α) στο Άργος, διατηρήθηκαν ισχνότατα ίχνη γραπτού διακόσμου –σπαράγματα τοιχογραφιών από τμήμα τόξου της δυτικής ή της νότιας

³³⁶ Αντίστροφα, δε διαθέτουμε στοιχεία για τον διάκοσμο των περιστυλίων των οικιών Α (αρ. 6, 4, 4α-δ) και Β (αρ. 7, 4, 11) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας, της οικίας στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Ανδρέα Συγγρού στην Ερμιόνη (αρ. 25, 1α), της οικίας στα οικόπεδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26, 1) στον Λιμένα της Θάσου, της αγροτικής έπαυλης (αρ. 57) στον Όρμο Ξενοφώντος, των επισκοπείων (αρ. 62, 4) των Βαργάλων και (αρ. 63, 1, 1α) της Ηράκλειας Λυγκηστικής και, τέλος, της οικίας στο νότιο τομέα της πόλης (αρ. 71, 1) στο Σίρμιο.

³³⁷ Βλ. παραπ. σ. 133-134.

³³⁸ Για το κόστος των διαφόρων διακοσμητικών μέσων βλ. παραπ. σ. 153 σημ. 257, σ. 156 σημ. 264.

³³⁹ Βλ. παραπ. σ. 141-142, 143.

στοάς στην πρώτη οικία και θραύσματα κονιαμάτων από την ανωδομή της βόρειας στοάς στη δεύτερη.

Η απογοητευτική αυτή έλλειψη ανασκαφικών δεδομένων όσον αφορά τον διάκοσμο των ανώτερων τμημάτων των ημιυπαίθριων χώρων δεν παρατηρείται μόνο στην περιοχή της Βαλκανικής· αποτελεί, δυστυχώς, κοινό τόπο για το σύνολο των ομοειδών κτηρίων στην ευρύτερη μεσογειακή λεκάνη. Παρότι, επιπλέον, και η συνεισφορά των γραπτών κειμένων της ύστερης αρχαιότητας στις γνώσεις μας για το συγκεκριμένο θέμα είναι, επίσης, σχεδόν αμελητέα (από ποσοτική, τουλάχιστον, άποψη³⁴⁰), θεωρούμε ότι, με βάση τη γενική εικόνα της κατανομής του σωζόμενου διακόσμου στο εσωτερικό των σπιτιών, τη σπουδαιότητα της αρχιτεκτονικής ενότητας του περιστυλίου και το πιο προσιτό της τιμής της γραπτής έναντι της ψηφιδωτής ή της *opus sectile* διακόσμησης³⁴¹, η πλειονότητα των στοών περιστυλίων στην περιοχή της Βαλκανικής θα διέθετε τοιχογραφίες, απλούστερες ή συνθετότερες κατά περίπτωση. Τα περιστύλια, μαζί με τα τρικλίνια, αποτελούσαν τους πιο «δημόσιους» χώρους των σπιτιών³⁴² –κρίνοντας, λοιπόν, από τη φροντίδα για τις στρώσεις των δαπέδων στους συγκεκριμένους χώρους, είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι και οι ανωδομές τους αναδεινούνταν με ισόρροπο τρόπο.

Τα σωζόμενα δείγματα διακόσμησης στα κατώτερα τμήματα των τοίχων των στοών, τμήματα επενδύσεων με λίθινες πλάκες ή τα αποτυπώματα αυτών στο υπόστρωμα πρόσφυσης, υποδεικνύουν ενδεχομένως τη συχνότερη παρουσία γνήσιας ορθομαρμάρωσης στα περιστύλια απ' όσο της γραπτής μίμησής της. Η δεύτερη απαντά μόνο στη δυτική στοά του περιστυλίου στην ανατολική οικία (αρ. 32, 1α) ανάμεσα στις οδούς Ιασονίδου 6 και Αρριανού στη Θεσσαλονίκη (πίν. 80α)· η νότια στοά του περιστυλίου στην οικία Α (αρ. 13, 1β) της Αμφίπολης, η βόρεια στοά της οικίας στην οδό Τριπόλεως 7β (αρ. 18, 1α) στο Άργος, η βόρεια και η δυτική στοά της δυτικής οικίας ανάμεσα στις οδούς Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, 1α, β) στη Θεσσαλονίκη, καθώς και η δυτική στοά του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου (αρ. 64, 1β) στους Στόβους αποτελούν τις βεβαιωμένες περιπτώσεις χρήσης γνήσιας ορθομαρμάρωσης σε περιστύλια³⁴³.

Δεν αποκλείεται ο εντοπισμός μεγαλύτερου αριθμού διακοσμήσεων αυτού του τύπου να μην οφείλεται στον παράγοντα της τύχης, αλλά να αντιπροσωπεύει τον κανόνα όσον αφορά τα κατώτερα τμήματα των τοίχων στις στοές. Με δεδομένο ότι επρόκειτο για ημιυπαίθριους χώρους, περισσότερο εκτεθειμένους, άρα, στις καιρικές συνθήκες, ίσως έτσι εξασφαλιζόταν, εκτός από ένα άψογο αισθητικά αποτέλεσμα, και μεγαλύτερη στεγανότητα των επιφανειών. Οι ανασκαφικές εκθέσεις δε μνημονεύουν τους τύπους μαρμάρου που χρησιμοποιήθηκαν κατά περίπτωση· στις γραπτές πηγές,

³⁴⁰ Η μοναδική σαφής αναφορά σε γραπτές παραστάσεις περιστυλίου είναι, απ' όσο, τουλάχιστο, γνωρίζω, αυτή του Σιδώνιου Απολλινάρι για τις σκηνές από τους μηριδατικούς πολέμους που κοσμούσαν τους τοίχους στην έπαυλη του φίλου του Pontius Leontius (βλ. παρακ. σ. 348).

³⁴¹ Βλ. παραπ. σ. σ. 153 σημ. 257, σ. 156 σημ. 264.

³⁴² Βλ. παραπ. σ. 117-118.

³⁴³ Βλ. παραπ. σ. 154-155.

ωστόσο, της ύστερης αρχαιότητας απαντούν κάποιες γενικόλογες αναφορές σε ορισμένα από τα πολυτελέστερα είδη λίθων που μπορούσε κανείς να θαυμάσει στο εσωτερικό των σπιτιών³⁴⁴.

Η εικόνα του τρόπου με τον οποίο κατανέμεται η διακόσμηση γίνεται ευκρινέστερη αν εστιάσει κανείς στα δάπεδα των περιστυλίων. Με βάση τα στοιχεία που παρέχουν οι δημοσιεύσεις διαπιστώνεται ότι συνήθως το είδος των στρώσεων που χρησιμοποιούνται για τους κεντρικούς υπαίθριους χώρους διαφέρει από εκείνο των στοών.

Οι πρώτοι, λοιπόν, στην πλειονότητά τους καλύπτονται με λίθινες ή μαρμάρινες πλάκες. Πιο συγκεκριμένα, δεκατρείς από τους δεκαοκτώ κεντρικούς υπαίθριους χώρους περιστυλίων με γνωστό τρόπο κάλυψης φέρουν στρώσεις αυτού του είδους: της έπαυλης με τρίκογχο (αρ. 1, 12) στο Βουθρωτό· της οικίας της Αντιόπης (αρ. 2, 1) στη Δενγυα· της οικίας της Ειρήνης (αρ. 4, 1) στο Πλονδίν (πίν. 17)· της οικίας Β (αρ. 14, 1) στην Αμφίπολη· της οικίας στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27, 1) στη Θάσο (πίν. 66α)· της δυτικής οικίας ανάμεσα στις οδούς Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, 1) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 70α)· της αγροτικής έπαυλης (αρ. 46, 3) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης· του «atrium» (ή μικρού περιστυλίου) της οικίας στην 4^η πολεοδομική νησίδα (αρ. 61, 2) των Φιλίππων· του «Καζίνου» (αρ. 65, 1) (πίν. 139β), των οικιών του Παρθενίου (αρ. 66, 1) (πίν. 142β) και της Περιστερίας (αρ. 67, 9) (πίν. 144α), της οικίας με τρικλίνιο (αρ. 68) και της οικίας των Ψαλμών (αρ. 69, 4) (πίν. 147) στους Στόβους. Στρώση με λίθινες πλάκες πρέπει να έφερε και ο κεντρικός υπαίθριος χώρος του μεγάλου περιστυλίου στην οικία Ω (αρ. 8, 4) στην Αθήνα (με βάση τα κατάλοιπα που διακρίνονται στον πίν. 27). Η επιλογή του συγκεκριμένου υλικού οφείλεται, βέβαια, στη μεγάλη αντοχή του, ιδιότητα επιθυμητή για την κάλυψη εκτεταμένων επιφανειών, εκτεθειμένων στις καιρικές συνθήκες. Σε δύο μόλις παραδείγματα οι χώροι ήταν στρωμένοι με πήλινες πλάκες: πρόκειται για τους κεντρικούς υπαίθριους χώρους των περιστυλίων στην οικία της οδού Κέκροπος 7-9 (αρ. 11, 1) στην Αθήνα (πίν. 36β) και στην οικία Α (αρ. 13, 1) της Αμφίπολης (πίν. 39β).

Η κάλυψη με μαρμαροθέτημα, ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* και χοντρό ψηφιδωτό αποτελούν σπάνιες περιπτώσεις. Η πρώτη αντιπροσωπεύεται από την οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 1) στο Άργος (πίν. 43) και την οικία Γ του οικοπέδου Μακρυγιάννη (Παράρτημα 1 αρ. xvii) στην Αθήνα (πίν. VIIIβ)· η δεύτερη από την οικία στην οδό Γλαύκου 6 (αρ. 31, 1) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 77, 78β), ενώ η τρίτη από το λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 1) στους Στόβους (πίν. 131, 132). Με εξαίρεση τις οικίες στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, η αποκάλυψη των οποίων υπήρξε πολύ αποσπασματική για να διαμορφώσει κανείς μια αξιόπιστη γενική εικόνα του επιπέδου της διακοσμητικής τους εκτέλεσης, τα δύο άλλα κτήρια, του Άργους και των Στόβων, παρουσιάζουν μορφολογικά χαρακτηριστικά

³⁴⁴ Βλ. παρακ. σ. 354-355.

που τα κατατάσσουν στα πολυτελέστερα δείγματα του είδους τους³⁴⁵. Η χρήση, έτσι, λιγότερο διαδεδομένων τρόπων κάλυψης για τους κεντρικούς υπαίθριους χώρους τους αποτελεί, ενδεχομένως, μία ακόμη ένδειξη της ιδιαίτερα υψηλής αισθητικής αυτών των οικιών.

Όπως σημειώθηκε παραπάνω, τα δάπεδα των περιμετρικών στοών των περιστυλίων φέρουν, κατά κανόνα, διαφορετικό είδος κάλυψης από αυτό των κεντρικών υπαίθριων χώρων. Ο συνδυασμός που απαντά συνήθως είναι η στρώση με λίθινες πλάκες για τον υπαίθριο πυρήνα και με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* για τα δάπεδα των στοών, επιλογή που απαντά: στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, 12, 12α) στο Βουθρωτό· στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 1, 1γ) στη Devnya· στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4, 1, 1α, β) στο Plondin (πίν. 17)· στην οικία στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27, 1, 1α, γ) στη Θάσο (πίν. 66α)³⁴⁶· στην αγροτική έπαυλη (αρ. 46, 3, 3α, β) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης· στο «Καζίνο» (αρ. 65, 1, 1α) και στην οικία των Ψαλμών (αρ. 69, 4, 4γ, δ) στους Στόβους (πίν. 147). Σπανιότερα διαπιστώνεται η συνύπαρξη πήλινων πλακών και *opus tessellatum* (οικία Α [αρ. 13, 1α, β] στην Αμφίπολη), μαρμαροθετήματος και *opus tessellatum* (οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο [αρ. 17, 1, 1α, β] στο Άργος [πίν. 43]) ή χοντρού ψηφιδωτού και *opus tessellatum* (λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο [αρ. 64, 1, 1α, β] στους Στόβους [πίν. 131]³⁴⁷). Ενιαίος τρόπος κάλυψης για τους αύλειους χώρους και τις στοές που τους περιβάλλουν εφαρμόζεται, αντίστροφα, σε ελάχιστες περιπτώσεις: στη δυτική οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, 1, 1α, β), όπου τα δάπεδα έφεραν πλακόστρωση (πίν. 70α) και στην οικία της οδού Γλαύκου 6 (αρ. 31, 1, 1α) στη Θεσσαλονίκη, όπου ήταν στρωμένα με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* (πίν. 77, 78β).

Παρά το ότι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, η αποκάλυψη του συνόλου των περιμετρικών διαδρόμων των περιστυλίων δεν είναι πλήρης, κι ενώ, επιπλέον, οι στρώσεις των δαπέδων τους πολλές φορές δε σώζονται στο σύνολό τους, φαίνεται ότι σε γενικές γραμμές υιοθετείται ομοιόμορφος τρόπος κάλυψης για τα δάπεδα όλων των στοών της εκάστοτε οικίας. Έτσι, εκτός από τη νότια στοά του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου (αρ. 64, 1γ) στους Στόβους, η στρώση της οποίας διαφοροποιείται από αυτή των υπολοίπων (1α, β), σε όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις

³⁴⁵ Η οικία του Άργους (αρ. 17) δεν αποκαλύφθηκε, βέβαια, σε όλη της την έκταση, ούτε παρέσχε δείγματα διακοσμήσεων από την ανωδομή. Η έκταση, η ποιότητα και η πρωτοτυπία, όμως, των σωζόμενων ψηφιδωτών της στρώσεων, καθώς και το γεγονός ότι αυτές εκτελέστηκαν σε μια τόσο προχωρημένη εποχή (αρχές ή β' τέταρτο του 6^{ου} αι.) αποτελούν, νομίζουμε, σοβαρές ενδείξεις για το ότι το συγκεκριμένο κτήριο –το οποίο, σημειωτέον, για τον ELLIS (1988, σ. 565) αντιπροσωπεύει «the latest known peristyle house that was probably built *in toto*...»– δεν αποτελεί ένα τυχαίο δείγμα αλλά μια εξαιρετική περίπτωση. Το λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64) από την άλλη πλευρά δε θα ήταν υπερβολικό να ισχυριστεί κανείς ότι συνιστά μια επιτομή των πολυτελέστερων διακοσμητικών τρόπων που ήταν διαθέσιμοι κατά την ύστερη αρχαιότητα –εντοίχια ψηφιδωτά και τοιχογραφίες, ορθομαρμαρώσεις, πλακοστρώσεις, *opera tessellata*, χοντρά ψηφιδωτά, πλούσιος αρχιτεκτονικός και γλυπτός διάκοσμος.

³⁴⁶ Οι στρώσεις της κεντρικής αυλής και των στοών ανάγονται, όμως, στην α' φάση του κτηρίου.

³⁴⁷ Η νότια στοά του κτηρίου (1γ), όμως, έφερε στρώση από λίθινες πλάκες.

περιστυλίων όπου σώζονται τα δάπεδα περισσότερων από μίας στοών διαπιστώνουμε ότι αυτά ανήκουν στον ίδιο τύπο: στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4, **1α, β**) στο Plondin (*opera tessellata*) (πίν. 17)· στην οικία Α (αρ. 13, **1α, β**) στην Αμφίπολη (*opera tessellata*)· στην οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, **1, 1α, β**) στο Άργος (πίν. 43) (*opera tessellata*)· στην οικία στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27, **1, 1α, γ**) στη Θάσο (πίν. 66α) (*opera tessellata*)· στις οικίες ανάμεσα στις οδούς Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, **1α, β**) (μαρμάρινες πλάκες) (πίν. 70α), στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, **1α, β**) (*opera tessellata*), στην ανατολική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 32, **1α, β**) (πίν. 79) (μαρμαροθετήματα) και στην οικία στην οδό Ολυμπιάδος 74-76 (αρ. 39, **1α, β**) (πίν. 89, 91α) (*opera tessellata*) στη Θεσσαλονίκη· στην αγροτική έπαυλη (αρ. 46, **3α, β**) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης (πίν. 99) (*opera tessellata*)· στην οικία των Ψαλμών (αρ. 69, **4γ, δ**) στους Στόβους (πίν. 147) (*opera tessellata*). Στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61) στους Φιλίππους σώθηκε αποσπασματικά μόνο το *opus tessellatum* της νότιας στοάς (**12γ**), οι ανασκαφείς, όμως, θεωρούν βέβαιη την ύπαρξη ανάλογων δαπέδων και στις υπόλοιπες τρεις (**12α, β, δ**).

Ως πιο δημοφιλής τεχνική στρώσης αναδεικνύεται το *opus tessellatum*, ενώ οι πλακοστρώσεις, τα μαρμαροθετήματα και τα χοντρά ψηφιδωτά αποτελούν εξαιρέσεις: στις στοές της δυτικής οικίας ανάμεσα στις οδούς Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, **1α, β**) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 70α), όπως και στη στοά στο επισκοπείο των Βαργάλων (αρ. 62, **4**), χρησιμοποιήθηκαν πλακοστρώσεις (πίν. 126β)· στην ανατολική (αρ. 32, **1α, β**) και τη δυτική οικία (αρ. 33, **1β**) ανάμεσα στις οδούς Ιασονίδου 6 και Αρριανού, στη Θεσσαλονίκη, οι στοές στρώθηκαν με μαρμαροθετήματα και χοντρό ψηφιδωτό αντίστοιχα (πίν. 79, 81α).

Τα θέματα των δαπέδων κατανέμονται σε διάχωρα ή εκτείνονται ως ενιαίες συνθέσεις επιφανείας σε όλο το μήκος των στοών. Η πρώτη περίπτωση απαντά στις οικίες ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, **1α, β**) (πίν. 43, 44, 46) και στην οδό Τριπόλεως 7β (αρ. 18, **1α**) (πίν. 49β) στο Άργος· στην ανατολική (αρ. 32, **1α, β**) και τη δυτική οικία (αρ. 33, **1β**) ανάμεσα στις οδούς Ιασονίδου 6 και Αρριανού στη Θεσσαλονίκη (πίν. 79)· στο λεγόμενο Καζίνο (αρ. 65, **1α**) και στην οικία των Ψαλμών (αρ. 69, **4γ, δ**) στους Στόβους. Ενιαίες συνθέσεις επιφανείας διέθεταν, από την άλλη μεριά, τα δάπεδα των στοών στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, **12α**) στο Βουθρωτό· στην οικία της Αντίοπης (αρ. 2, **1γ**) στη Devnya· στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4, **1α, β**) στο Plondin, όπου, όμως, ο ενιαίος τάπητας της νότιας στοάς (**1α**) δεν εκτείνεται ως το δυτικό της άκρο, καθώς τον διαδέχεται ένα διάχωρο με εικονιστικό θέμα ακριβώς στο ύψος της εισόδου στη στοά (πίν. 17)· στην οικία Α (αρ. 13, **1α, β**) στην Αμφίπολη· στις οικίες των οδών Γλαύκου 6 (αρ. 31, **1α**) (πίν. 77, 78β) και Ολυμπιάδος 74-76 (αρ. 39, **1α, β**) (πίν. 89, 91α) στη Θεσσαλονίκη· στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, **12γ**) στους Φιλίππους (πίν. 124β). Διαπιστώνεται, έτσι, ότι οι δύο παραπάνω οργανωτικές αρχές του διακόσμου εμφανίζονται με την

ίδια πάνω-κάτω συχνότητα. Επιπλέον, σε ορισμένες περιπτώσεις στα δάπεδα διαφορετικών στοών της ίδιας οικίας οι δύο παραπάνω εκδοχές εναλλάσσονται: στην οικία στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27, **1α, γ**) στη Θάσο (πίν. **66α**)· στην οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, **1α, β**) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 74α)· στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, **1α, β**) στους Στόβους (πίν. 131, 132).

Όσον αφορά το θεματολόγιο των στρώσεων στις τεχνικές του *opus tessellatum* και του χοντρού ψηφιδωτού, διαπιστώνεται μια σαφής προτίμηση για τα γεωμετρικά θέματα, που συνήθως χρησιμοποιούνται κατ' αποκλειστικότητα: στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, **1α**) στη Δενγιά· στην οικία στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27, **1α, γ**) στη Θάσο (πίν. **66α**)³⁴⁸. στις οικίες στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, **1α, β**) (πίν. 74α, β), Γλαύκου 6 (αρ. 31, **1α**) (πίν. 77, 78β), στη δυτική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 33, **1β**) (πίν. 79, 81α) και στην οικία της οδού Ολυμπιάδος 74-76 (αρ. 39, **1α, β**) (πίν. 89, 90, 91α, β) στη Θεσσαλονίκη· στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, **12γ**) στους Φιλίππους (πίν. 124β)· στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, **1α, β**) (πίν. 131, 132, 134α), στο «Καζίνο» (αρ. 65, **1α**) (πίν. 141α) και, τέλος, στην οικία των Ψαλμών (αρ. 69, **4γ, δ**) στους Στόβους (πίν. 147, 148β, 149α). Σε μικρότερο αριθμό περιπτώσεων ο γεωμετρικός κάρναβος εμπλουτίζεται από την παρουσία εγγραφόμενων συμβολικών, φυτικών, ζωικών ή άλλων μοτίβων: στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, **12α**) στο Βουθρωτό· στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4, **1α, β**) στο Plondin³⁴⁹ (πίν. 17)· στην οικία Α (αρ. 13, **1α, β**) της Αμφίπολης (πίν. 39β).

Η παρουσία εικονιστικών παραστάσεων περιορίζεται σε τρεις μόνον περιπτώσεις κτηρίων: στις δύο στοές που αποκαλύφθηκαν στην οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο στο Άργος (αρ. 17, **1α, β**) (πίν. 43, 44-46), στη βόρεια και σε μικρό τμήμα της ανατολικής στοάς της οικίας στην οδό Τριπόλεως 7β (αρ. 18, **1α, β**) (πίν. 49β, 51-53), στην ίδια πόλη, και στο μεγαλύτερο τμήμα της βόρειας στοάς στην αγροτική έπαυλη στο Ωραιόκαστρο (αρ. 46, **3α, β**) Θεσσαλονίκης (πίν. 99, 100α-γ)· στα δύο τελευταία παραδείγματα τα διάχωρα με εικονιστικά θέματα συνυπάρχουν με κάποια που περιέχουν αποκλειστικά γεωμετρικό θεματολόγιο.

Ο ούτως ή άλλως εξαιρετικά μικρός αριθμός σωζόμενων εικονιστικών επιδαπέδιων διακοσμήσεων και η αποσπασματικότητα της αποκάλυψης των περιμετρικών διαδρόμων στις παραπάνω οικίες δεν επιτρέπουν την ανίχνευση κάποιων οργανωτικών αρχών που, πιθανώς, διέπνεαν την κατανομή των συγκεκριμένων θεμάτων στους χώρους³⁵⁰. Σημειώνουμε, απλώς, ότι στην περίπτωση της οικίας ανατολικά από το αρχαίο θέατρο στο Άργος (αρ. 17) οι σκηνές κυνηγιού, που απεικονίζουν, μεταξύ άλλων, κατά πάσα πιθανότητα και τον ιδιοκτήτη του σπιτιού, παρατάσσονται στη στοά (**1α**) που οδηγούσε στο τρικλίνιο (πίν. 43-45)· και

³⁴⁸ Εδώ, όμως, τα δάπεδα ανήκουν σε προγενέστερη φάση.

³⁴⁹ Βλ. και παρακ. σ. 187 σημ. 351.

³⁵⁰ Για τη θέση από την οποία «διαβάζονταν» οι εικονιστικές παραστάσεις βλ. παρακ. σ. 241-243.

ότι στην αγροτική έπαυλη του Ωραιοκάστρου (αρ. 46) τα εικονιστικά διάχωρα της βόρειας στοάς (3β) τοποθετούνται, επίσης, στο ύψος της εισόδου του αντίστοιχου χώρου (πίν. 100α), ενώ η ανατολική στοά (3α), η οποία φέρει αμιγώς γεωμετρική στρώση, οδηγούσε σε χώρο που έχει ερμηνευθεί ως αποθηκευτικός³⁵¹ (πίν. 99).

Η σημασία των περιστυλίων ως χώρων αναψυχής αλλά και προβολής της οικονομικής ευμάρειας και της εκλεπτυσμένης αισθητικής των ιδιοκτητών είναι ιδιαίτερα εμφανής στις περιπτώσεις όπου η κάτοψη των αρχιτεκτονικών αυτών ενοτήτων εμπλουτίζεται από την παρουσία νυμφαίων³⁵².

Τέτοιες κατασκευές έχουν εντοπιστεί στα περιστύλια έξι οικιών³⁵³. Ως πιο μνημειώδης (και πληρέστερα σωζόμενη) ανάμεσά τους αναδεικνύεται αυτή στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 1δ) των Στόβων (πίν. 131, 133α, β). Τα νυμφαία της γειτονικής οικίας του Παρθενίου (αρ. 66, 1α) (πίν. 131, 142α) και της οικίας των Ψαλμών (αρ. 69, 4α) στην ίδια πόλη (πίν. 146, 147), καθώς και της οικίας στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27, 1) στον Λιμένα της Θάσου (πίν. 66α, β) είναι μικρότερης κλίμακας, τα κατάλοιπά τους, όμως, μαρτυρούν την ιδιαίτερη φροντίδα και κομψότητα των κατασκευών. Πιο αποσπασματική είναι η κατάσταση διατήρησης των αντίστοιχων διαμορφώσεων στο λεγόμενο Καζίνο (αρ. 65) (πίν. 139β) και στην οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 9), επίσης στους Στόβους (πίν. 143β, 144α, β).

Η παρουσία του υδάτινου στοιχείου στο εσωτερικό των υπαίθριων κεντρικών χώρων που διέθεταν νυμφαία ασφαλώς θα συντελούσε στη διαμόρφωση μιας ειδυλλιακής ατμόσφαιρας, που θα παρέπεμπε στο φυσικό περιβάλλον, ενώ ταυτόχρονα θα εξασφάλιζε περισσότερη δροσιά και δυνατότητες αναψυχής για τους ενοίκους και τους επισκέπτες κατά τους θερινούς μήνες.

Η διάρθρωση των ανώτερων τμημάτων των τοίχων πάνω από τις δεξαμενές με κόγχες προορισμένες για τη φιλοξενία αγαλμάτων στα νυμφαία του «θεοδοσιανού» (αρ. 64, 1δ) (πίν. 131, 133α, β), της οικίας του Παρθενίου (αρ. 66, 1α) (πίν. 142α) και της οικίας των Ψαλμών (αρ. 69, 4α) (πίν. 146, 147) στους Στόβους³⁵⁴ –στην πρώτη από τις οποίες εντοπίστηκαν, επιπλέον, και κατάλοιπα εντοίχιου ψηφιδωτού– καθώς και ο πλούσιος αρχιτεκτονικός διάκοσμος της αντίστοιχης κατασκευής στην οικία της Θάσου (αρ. 27, 1) (πίν. 66β), θα προσέδιδαν μεγαλοπρέπεια στους χώρους,

³⁵¹ Πρβλ. την περίπτωση της οικίας της Ειρήνης (αρ. 4) στο Ploudiv, όπου η νότια στοά (1α) καλύπτεται στο μεγαλύτερο τμήμα της με γεωμετρική σύνθεση επιφανείας και φέρει διάχωρο με εικονιστικό θέμα (κάνθαρο) μόνο στο τμήμα μπροστά από τον προθάλαμο που οδηγούσε σ' αυτή (πίν. 17).

³⁵² SODINI 1984, σ. 383-385.

³⁵³ Κατασκευές που συνδέονται με το στοιχείο του νερού (κρήνες-αναβρυτήρια, δεξαμενές και νυμφαία) εντοπίζονται και σε χώρους τρικλινίων στις οικίες τις υπό εξέταση περιοχής (βλ. παρακ. σ. 195-197).

³⁵⁴ Σχετικά με τα γλυπτά έργα που αποκαλύφθηκαν στους χώρους των συγκεκριμένων νυμφαίων βλ. παρακ. σ. 297, 299.

δημιουργώντας ένα σκηνικό όπου προβαλλόταν η καλαισθησία και η παιδεία του ιδιοκτήτη³⁵⁵.

Η δυνατότητα μέθεξης στην εκλεπτυσμένη αισθητική και στα σύνθετα οπτικά και ακουστικά ερεθίσματα που πρόσφεραν τα νυμφαία δεν προϋπέθετε απαραίτητα τη φυσική παρουσία του υποκειμένου στον χώρο του περιστυλίου· η θέα προς τις κατασκευές αυτές εξασφαλιζόταν και από άλλα μέρη του σπιτιού. Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται ότι η θέση των νυμφαίων επιλεγόταν με τρόπο, ώστε, όταν οι διαστάσεις του εκάστοτε οικοπέδου το επέτρεπαν, οι προσόψεις τους να είναι ορατές από το εσωτερικό των χώρων υποδοχής. Η διαλεκτική αυτή, τρόπον τινά, σχέση ανάμεσα στα τρικλίνια και στα υπαίθρια νυμφαία υφίσταται όχι μόνο σε τρία, τουλάχιστον, από τα έξι παραπάνω κτήρια (στο λεγόμενο Καζίνο [αρ. 65, πίν. 139β], στην οικία του Παρθενίου [αρ. 66, 1α, 2, πίν. 131, 141β] και στην οικία των Ψαλμών [αρ. 69, 4α, 7, 7α, πίν. 146, 147] στους Στόβους)³⁵⁶ αλλά και σε μια σειρά παραδειγμάτων από την Αντιόχεια, στις οικίες της οποίας, περισσότερο ίσως από οποιουδήποτε άλλου αστικού κέντρου της ύστερης αρχαιότητας, το στοιχείο του νερού υπήρξε πανταχού παρόν³⁵⁷.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο, που απαντά στη δεξαμενή του περιστυλίου στην οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 9) στους Στόβους, αποτελεί ισχυρή ένδειξη για το ότι η συγκεκριμένη κατασκευή χρησιμοποιήθηκε, επιπλέον, ως ιχθυοτροφείο: η μελετήτρια του κτηρίου αναφέρει ότι στα εσωτερικά τοιχώματα της δεξαμενής βρέθηκαν πακτωμένες έντεκα βάσεις αγγείων, των οποίων την παρουσία αδυνατεί να εξηγήσει³⁵⁸. Μια πανομοιότυπη κατασκευή αποκαλύφθηκε σχετικά πρόσφατα (1999-2002) στη θέση «Ρέμα Παλιομάννας», σε μια περιοχή που ανήκε στη χώρα της αρχαίας Βέροιας. Ανήκε σε κτήριο με αγροτικό-βιοτεχνικό χαρακτήρα (1^{ου}-4^{ου} αι.), και η ανασκαφείας την ταυτίζει, πέρα από κάθε αμφιβολία με ιχθυοδεξαμενή³⁵⁹. Ανάλογες κοιλότητες που σχηματίζονταν από την πάκτωση αγγείων και εξυπηρετούσαν την αναπαραγωγή ψαριών, έχουν εντοπιστεί σε δεξαμενές οικιακών περιστυλίων και άλλων περιοχών της αυτοκρατορίας –πολύαριθμα, ανάμεσά τους,

³⁵⁵ Για τον ρόλο των συλλογών αγαλμάτων, οι οποίες συχνά συνδεόταν με τους χώρους των νυμφαίων, στην προβολή του υψηλού (πραγματικού ή υποτιθέμενου) μορφωτικού επιπέδου των ιδιοκτητών βλ. παρακ. σ. 207-219.

³⁵⁶ Με δεδομένη την έκταση του οικοπέδου στην περίπτωση του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου (αρ. 64, 1δ, 6, 6α) στους Στόβους οι διαστάσεις του τρικλινίου και του νυμφαίου ήταν απαγορευτικές για την αντικρυστή τοποθέτησή τους. Από την άλλη μεριά, η πτέρυγα της οικίας ανατολικά του περιστυλίου και απέναντι από το νυμφαίο στα οικοπέδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27) στον Λιμένα Θάσου δεν αποκαλύφθηκε, ώστε να γνωρίζουμε αν εκεί βρισκόταν το τρικλίνιο του σπιτιού (που δεν έχει ταυτιστεί με κάποιον από τους υπόλοιπους χώρους που ήρθαν στο φως).

³⁵⁷ STILLWELL 1961, σ. 48. MORVILLEZ 2007-1, σ. 59-65. Από τα αντιπροσωπευτικότερα δείγματα της στενής σχέσης ανάμεσα σε τρικλίνια και νυμφαία περιστυλίων είναι η οικία του Μενάνδρου (3^{ου} αι.) (DOBBINS 2000, σ. 57-59 fig. 7. MORVILLEZ, ό.π., σ. 61-62, 63, fig. 1, 11) και η οικία του Πλοίου των Ψυχών (3^{ου} αι.) (DOBBINS, ό.π., σ. 59-61. MORVILLEZ, ό.π., σ. 60, fig. 6)· επίσης η οικία του Διαγωνισμού Οινοποσίας (3^{ου} αι.) (DOBBINS, ό.π., σ. 53-54 fig. 2) και η οικία της Κιλίκιας (STILLWELL, ό.π., σ. 49, fig. 4) στη Σελεύκεια Πιερία, επίγειο της Αντιόχειας.

³⁵⁸ SOKOLOVSKA 1975, σ. 126.

³⁵⁹ ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ 2003, σ. 217.

είναι τα σωζόμενα δείγματα σε οικίες της βόρειας Αφρικής³⁶⁰. Δε μπορούμε να γνωρίζουμε αν η ύπαρξη των ψαριών στην οικία της Περιστερίας συνδεόταν μόνο με την αναψυχή των ενοίκων ή εξυπηρετούσε και καταναλωτικούς σκοπούς³⁶¹. Στην 20^η του, πάντως, επιστολή, στην οποία ο Γρηγόριος Νύσσης περιγράφει μια αγροτική έπαυλη στη Μικρά Ασία που είχε επισκεφθεί ο ίδιος, αναφέρεται στην ύπαρξη μιας τέτοιας δεξαμενής στον υπαίθριο χώρο μπροστά από το τρικλίνιο και στο ευχάριστο για τους συνδαιτυμόνες θέαμα των ψαριών³⁶².

Οι δυνατότητες αναψυχής στους χώρους των περιστυλίων εμπλουτιζόταν, τέλος, ακόμη περισσότερο, όταν στο υπαίθριο τμήμα τους διαμορφώνονταν κήποι³⁶³. Οι γραπτές πηγές της εποχής κάνουν συχνά λόγο για την ύπαρξη οπωροφόρων ή καλλωπιστικών φυτών στους υπαίθριους χώρους των πλούσιων σπιτιών³⁶⁴. Τα μοναδικά κατάλοιπα που μαρτυρούν την ύπαρξη ενός οργανωμένου κήπου προέρχονται, όσον αφορά τις οικίες της περιοχής που εξετάζουμε, από το περιστύλιο του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου (αρ. 64, 1) στους Στόβους, όπου δύο μεγάλες πρασιές οριοθετούσαν τον κεντρικό υπαίθριο χώρο από τον βορρά και το νότο (πίν. 131, 132, 133α).

Για τον θεατή που στεκόταν στη δυτική πτέρυγα του «θεοδοσιανού», κοιτώντας προς τα ανατολικά, ο κεντρικός υπαίθριος χώρος του περιστυλίου πρόσφερε την πιο εκλεπτυσμένη εικόνα από όσες μπορούμε να ανασυστήσουμε με βάση τα κατάλοιπα των ιδιωτικών οικιών που έχουν έρθει στο φως στη Βαλκανική: από το ψηφοθετημένο δάπεδο στο κέντρο, με τα καλλωπιστικά φυτά εκατέρωθεν, το βλέμμα θα οδηγούνταν στο μεγάλο νυμφαίο με τις ρυθμικά διατεταγμένες κόγχες, τα αγάλματα και τον εντοίχιο ψηφιδωτό διάκοσμο, με τον ήχο της ροής του νερού να προσδίδει στον χώρο μια παραδείσια ατμόσφαιρα.

2.2. Τρικλίνια και άλλοι χώροι υποδοχής

Η κατάσταση διατήρησης των αρχαιολογικών καταλοίπων επιτρέπει τη διαμόρφωση μιας σχετικά σαφούς εικόνας των διακοσμητικών τρόπων και του θεματολογίου που επιστρατεύθηκαν για τον εξωραϊσμό των κατώτερων τμημάτων των τρικλινίων. Δεν ισχύει, όμως, το ίδιο όσον αφορά τη διακόσμηση των ανώτερων τμημάτων των τοίχων, η παρουσία της οποίας είναι μόλις ανιχνεύσιμη.

³⁶⁰ THÉBERT 1987, σ. 361-362.

³⁶¹ Η εκτροπή ψαριών σε τέτοιες δεξαμενές με στόχο την κατανάλωση θεωρείται βέβαιη, τουλάχιστον όσον αφορά τις απομακρυσμένες από τη θάλασσα πόλεις της ενδοχώρας στη βόρεια Αφρική (Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 362).

³⁶² Παράρτημα 2 αρ. 28 (σ. 72 στίχ. 7-18). Για ανάλογες αναφορές λατινόγλωσσων συγγραφέων βλ. ROSSITER 1989, σ. 109.

³⁶³ Για τους ιδιωτικούς κήπους της ρωμαϊκής εποχής και της ύστερης αρχαιότητας βλ. FARRAR 2011. Ειδικά για τις οικίες της Αντιόχειας βλ. MORVILLEZ 2007-1, σ. 71-73.

³⁶⁴ Παράρτημα 2 αρ. 23 (σ. 332 στίχ. 4-17), αρ. 24 (στ. 10-14), αρ. 25 (σ. 351 στ. 14-16), αρ. 41 (σ. 107 στ. 4), αρ. 76 (σ. 510 στ. 40-45), αρ. 105 (στ. 513 στίχ. 57-60).

Από τις ελάχιστες ενδείξεις που έχουν έρθει στο φως για τον εντοίχιο διάκοσμο των τρικλινίων της υπό εξέταση περιοχής προκύπτει ότι τα ανώτερα τμήματα των τοίχων διακοσμούνταν κατά περίπτωση με ψηφιδωτά, *opera sectilia* ή/και τοιχογραφίες, ενώ τα κατώτερα με ορθομαρμάρωση³⁶⁵ ή γραπτή μίμησή της (πίν. 86)³⁶⁶.

Ίχνη εντοίχιων ψηφιδωτών αποκαλύφθηκαν στα τρικλίνια της οικίας στην οδό Τριακοσίων (αρ. 59, 1) στη Σπάρτη και του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου (αρ. 64, 6) στους Στόβους, η αποσπασματικότητα των ευρημάτων, όμως, δεν επέτρεψε την αναγνώριση των θεμάτων³⁶⁷. Κρούστες εντοίχιου *opus sectile* εντοπίστηκαν στην αψίδα του τρικλινίου στην οδό Χείρωνος 3 (αρ. 45, 1α) στη Θεσσαλονίκη³⁶⁸. Κατάλοιπα εντοίχιας γραπτής διακόσμησης ανασκάφηκαν στο μικρότερο τρικλίνιο της έπαυλης με τρίκογχο (αρ. 1, 7) στο Βουθρωτό· σε χώρο της οικίας της Αντιόπης (αρ. 2, 14) στη Devnya, ο οποίος χαρακτηρίζεται από τον ανασκαφέα ως «επίσημος» και έφερε διακόσμηση με φυτικά θέματα· με απλά επιχρίσματα καλύπτονταν οι τοίχοι του τρικλινίου στην οικία Α (αρ. 6, 12, 12α) της Αρχαίας αγοράς στην Αθήνα, ενώ η δεξαμενή του αντίστοιχου χώρου στη γειτονική της οικία Ω (αρ. 8, 6α) έφερε κυανό και ερυθρό επίχρισμα· με ερυθρό χρώμα καλυπτόταν η εσωτερική και η εξωτερική όψη του τοίχου της αψίδας στο τρικλίνιο της οικίας στη συμβολή των οδών Ιπποκράτους 18-20 και Προφήτη Ηλία (αρ. 21, 1α) στη Βέροια· ο δεύτερος επίσημος χώρος της οικίας μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, 6) στη Θεσσαλονίκη ήταν διακοσμημένος με γραπτές παραστάσεις που περιλάμβαναν θέματα γεωμετρικά και φυτικά, καθώς και ανθρώπινες μορφές, όπως φαίνεται από τα ελάχιστα σωζόμενα σπαράγματα (πίν. 71α)· μια ζώνη απλών γραπτών ομόκεντρων κύκλων (πίν. 82γ) κάλυπτε το εσωτερικό της αψίδας στο τρικλίνιο της οικίας στην οδό Ιουλιανού 15 (αρ. 34, 1α) της ίδιας πόλης· με γραπτό γεωμετρικό και αρχιτεκτονικό διάκοσμο διακοσμούνταν η αψίδα και η ορθογώνια αίθουσα του τρικλινίου στην αγροτική έπαυλη (αρ. 46, 5, 5α) του Ωραιόκαστρου· σπαράγματα έγχρωμων κονιαμάτων ανευρέθηκαν στο τρικλίνιο της οικίας στη συμβολή των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (αρ. 52) στη Λάρισα· γραπτή διακόσμηση έφεραν, επίσης, οι τοίχοι του αψιδωτού χώρου υποδοχής στο επισκοπείο (αρ. 62, 5, 5α) των Βαργάλων, για την οποία, όμως, δεν έχουν δημοσιευθεί πιο συγκεκριμένα στοιχεία· με συνδυασμό ψηφιδωτών και τοιχογραφιών που απεικόνιζαν γεωμετρικά θέματα κοσμοούνταν τα ανώτερα τμήματα του τοίχου της ορθογώνιας αίθουσας στο τρικλίνιο του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου (αρ. 64, 6) στους Στόβους· στον αντίστοιχο χώρο της οικίας στο Nerodimlje, τέλος, (αρ. 70, 1) ο ανασκαφέας αναγνώρισε ίχνη εντοίχιας γραπτής παράστασης ζώου.

³⁶⁵ Για τα τρικλίνια στα οποία εντοπίστηκαν κατάλοιπα γνήσιας ορθομαρμάρωσης βλ. παραπ. σ. 154.

³⁶⁶ Για τα τρικλίνια που διασώζουν διακόσμηση με μίμηση ορθομαρμάρωσης βλ. παραπ. σ. 143, 144.

³⁶⁷ Βλ. παραπ. σ. 134.

³⁶⁸ Βλ. παραπ. σ. 145.

Η ανεύρεση σπαραγμάτων ανάγλυφης γύψινης διακόσμησης περιορίζεται σε δύο μόνο παραδείγματα: πρόκειται για τον χαρακτηρισμένο από τον ανασκαφέα ως (δεύτερο) «επίσημο» χώρο της οικίας της Αντιόπης (αρ. 2, 14) στη Denvya, ο οποίος διατηρούσε τμήματα γύψινης ταινίας με ανάγλυφη άκανθα, και για το τρικλίνιο της οικίας στη συμβολή των οδών 31¹⁵ Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (αρ. 52) στη Λάρισα. Αντίστροφα, ο μεγαλύτερος αριθμός εντοιχίων καταλοίπων ανήκει στην κατηγορία της γραπτής διακόσμησης, γεγονός το οποίο, εκτός από τον παράγοντα της τύχης, συνδέεται, πιθανώς, και με τις οικονομικές δυνατότητες των αριστοκρατών-ιδιοκτητών στη Βαλκανική³⁶⁹.

Όσον αφορά τον επιδαπέδιο διάκοσμο, το υλικό σε γενικές γραμμές, παρόλη την αποσπασματικότητά του, χαρακτηρίζεται από σχετική ομοιομορφία στην επιλογή των διακοσμητικών μέσων και στην κατανομή τους στο χώρο, η οποία προκύπτει ως αποτέλεσμα της προσαρμογής της διακόσμησης σε αίθουσες με κοινό αρχιτεκτονικό τύπο και προορισμό. Η παραπάνω διαπίστωση, ωστόσο, ισχύει για τους χώρους τρικλινίων που ταυτίζονται με ασφάλεια χάρη στην αρχιτεκτονικής τους μορφολογία ή τη χαρακτηριστική διάταξη του επιδαπέδιου διακόσμου τους.

Σε κάποιες περιπτώσεις ο επιδαπέδιος διάκοσμος των ορθογώνιων χώρων υποδοχής παρουσιάζεται ομοιόμορφα κατανεμημένος στο εσωτερικό των αιθουσών, χωρίς σαφή υποδήλωση της θέσης των κλινών, είτε είναι οργανωμένος σε διάχωρα είτε αναπτύσσεται ως ενιαίος τάπητας.

Στην πρώτη κατηγορία ανήκει το τρικλίνιο της οικίας του Παρθενίου στους Στόβους (αρ. 66, 2), όπου η διακόσμηση του ψηφιδωτού δαπέδου οργανώνεται σε διάχωρα.

Μια δεύτερη ομάδα συνιστούν τα τρικλίνια που ο κύριος διάκοσμός τους εκτείνεται ως σύνθεση επιφανείας σε όλη την αίθουσα, όπως στα τρικλίνια της οικίας της Αντιόπης (αρ. 2, 12) στη Denvya (πίν. 13δ), της οικίας στη συμβολή των οδών Νίκης και Απόλλωνος (πιθανώς)³⁷⁰ (αρ. 12) στην Αθήνα (πίν. 38β), και στο τρικλίνιο της οικίας στο Λαδοχώρι Θεσπρωτίας (αρ. 51, 1, 1α) (πίν. 108β)³⁷¹.

Το χαρακτηριστικότερο, ωστόσο, διαρθρωτικό σχήμα του επιδαπέδιου διακόσμου, που παραπέμπει σαφώς στη χρήση του χώρου ως τρικλινίου και αποτελεί άμεση συνέχεια της παράδοσης της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής εποχής, είναι η διάταξη των ζωνών σε «Π» ή «Τ+Π», που απαντά σε πέντε από τις οικίες της υπό εξέταση περιοχής. Ανάλογη διευθέτηση των ζωνών του δαπέδου συναντάται αυτή την εποχή και σε ευάριθμα παραδείγματα τρικλινίων από τον ευρύτερο μεσογειακό χώρο, όπως στην περίπτωση της οικίας του Βάχκου στο Complutum (Alcalá de Henares) της

³⁶⁹ Για το κόστος των διάφορων ειδών διακόσμησης βλ. παραπ. σ. 153 σημ. 257, σ. 156 σημ. 264.

³⁷⁰ Η οργάνωση του διακόσμου στο μικρό τμήμα που έχει αποκαλυφθεί υποδεικνύει μια ομοιόμορφη κατανομή του κύριου θέματος σε όλη την επιφάνεια του δαπέδου.

³⁷¹ Ένα σημείο οπτικής εστίασης στο κέντρο της αίθουσας (ο κύκλος με την παράσταση του γοργόνειου) διαφοροποιεί την περίπτωση του τρικλινίου της οικίας της Αντιόπης (αρ. 2, 12) από τα άλλα παραδείγματα αυτής της ομάδας.

Ισπανίας (όψιμου 4^{ου}-αρχών 5^{ου} αι.)³⁷² και την οικία που είναι γνωστή ως «maison aux Colonnes Bilobées» στην Απάμεια (β' μισού 3^{ου} αιώνα)³⁷³.

Στη Βαλκανική δείγμα της πρώτη παραλλαγής («Π») αποτελεί το μικρό τρικλίνιο της οικίας Ω (αρ. 8, 6) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας, όπου η τεχνική της κομμένης ψηφίδας με την οποία έχει εκτελεστεί η ζώνη του δαπέδου που αντιστοιχεί στη θέση των κλινών συνδυάζεται με αυτή του μαρμαροθέτηματος (πίν. 28β). Το τετράγωνο διάχωρο με το μαρμαροθέτημα αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη, η οποία αντικατέστησε την εικονιστική, πιθανότατα, παράσταση που κοσμούσε αρχικά τον χώρο μπροστά από τις κλίνες³⁷⁴.

Στο τρικλίνιο της οικίας στη συμβολή των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη στη Λάρισα (αρ. 52) (πίν. 109α) ο χώρος που αντιστοιχεί στις κλίνες καταλαμβάνεται από ζώνη με γεωμετρικό κόσμημα, ενώ ο κύριος ελεύθερος χώρος διαρθρώνεται με διάχωρα που περιέχουν *ξένια*³⁷⁵ εκατέρωθεν κεντρικής σύνθεσης (πίν. 109β).

Ανάλογη είναι και η διάταξη του διακόσμου στο δάπεδο του τρικλινίου της οικίας στο οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54, 2) στη Μεγαλόπολη (πίν. 113α), όπου η τοποθέτηση του κεντρικού διαχώρου με τις Χάριτες (πίν. 113β) με τρόπο ώστε να «διαβάζεται» από τα βόρεια υποδεικνύει τη θέση της κεντρικής κλίνης προς αυτή την πλευρά της αίθουσας. Ταυτόχρονα, οι μορφές των ερωτιδέων, των τετράποδων και των πτηνών που περιέχονται στα οκταγωνικά διάχωρα είναι στραμμένες προς διάφορες διευθύνσεις, προκειμένου να προσφέρουν οπτικά ερεθίσματα και στους λιγότερο προνομιούχους συνδαιτυμόνες των πλευρικών κλινών (114α, β).

Το ίδιο ζήτημα αντιμετωπίστηκε με διαφορετικό τρόπο στο μεγάλο τρικλίνιο της οικίας στην 4^η πολεοδομική νησίδα των Φιλίππων (αρ. 61, 15 [13]). Αν και το μεγαλύτερο μέρος της κεντρικής ζώνης με τις εικονιστικές παραστάσεις έχει καταστραφεί, είναι σαφές από τα σωζόμενα κατάλοιπα ότι οι ανακλινόμενοι και στις τρεις πλευρές της αίθουσας είχαν τη δυνατότητα ορθής «ανάγνωσης» παραστάσεων, καθώς οι μορφές των αντίστοιχων ζωνών ήταν στραμμένες προς την πλευρά τους (πίν. 125α).

Η δεύτερη παραλλαγή του σχήματος («Τ+Π») απαντά στο τρικλίνιο της οικίας στην Τετράγωνη πλατεία (αρ. 50, 1) της Κω, στον επιδαπέδιο διάκοσμο του οποίου συνδυάζονται περισσότερες από μία τεχνικές στρώσης (πίν. 107, 108α). Το γεωμετρικό μαρμαροθέτημα, που αναπτύσσεται στη ζώνη «Τ» και προβάλλεται ως ο πυρήνας του δαπέδου, θα βρισκόταν στο άμεσο οπτικό πεδίο των συνδαιτυμόνων.

³⁷² DUNBABIN 1991, σ. 128, fig. 19, 20.

³⁷³ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 130 σημ. 64 (σ. 143).

³⁷⁴ Για τους λόγους αυτής της αντικατάστασης βλ. παρακ. σ. 205, σ. 257-258.

³⁷⁵ Τα *ξένια* είναι έτσι τοποθετημένα στις δύο ζώνες, ώστε να μπορούν να «διαβάζονται» από τους συνδαιτυμόνες που καταλάμβαναν τις κλίνες της αντίστοιχης πλευράς.

Τη σπάνια εκδοχή στην οποία ο επιδαπέδιος διάκοσμος αναπαράγει με τη διάταξή του τη θέση των κλινών ενός *στιβαδίου* αντιπροσωπεύει το ψηφιδωτό δάπεδο του ορθογώνιου τρικλινίου στην οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο στο Άργος (αρ. 17, 2) (πίν. 43, 47α, β). Το μεγαλύτερο από τα δύο τμήματα στα οποία διαιρείται η επιφάνεια του δαπέδου χωρίζεται σε επτά, ισομεγέθη περίπου, διάχωρα, που αντιστοιχούν στις θέσεις που θα καταλάμβαναν οι ισάριθμες (κινητές) κλίνες που απάρτιζαν το *στιβάδιο*. Το κέντρο του μηνοειδούς, προβαλλόμενου στο δάπεδο, *στιβαδίου* καταλαμβάνει πεταλόσχημο διάχωρο, που αντιστοιχεί στη θέση της τράπεζας.

Επιδαπέδια ψηφιδωτά με το ίδιο θέμα έχουν αποκαλυφθεί σε ελάχιστες περιπτώσεις: το δάπεδο της αψίδας κτηρίου του 4^{ου} αι. στις Κεγχρεές (γνωστού κυρίως για τα *opera sectilia* που προορίζονταν για τη διακόσμησή του³⁷⁶), στο οποίο σχεδιάζονται οι κλίνες ενός ημικυκλικού *στιβαδίου*, βρίσκεται πιο κοντά από όλα τα σωζόμενα παραδείγματα στο ψηφιδωτό του Άργους³⁷⁷. Στην οικία του νότιου τομέα της πόλης (αρ. 71, 3, 3α) στο Σίρμιο, όπως και στην οικία του Παγωνιού (*maison du Raon*) στην Καρχηδόνα (β' μισού 4^{ου} αι.) η προβολή του *στιβαδίου* στο δάπεδο παρουσιάζεται ενιαία, χωρίς να υποδηλώνονται οι επιμέρους κλίνες που το απαρτίζουν. Το εσωτερικό της μηνοειδούς επιφάνειάς του καταλαμβάνεται από γεωμετρικά θέματα³⁷⁸. Ανάλογος χειρισμός απαντά και στο τρικλίνιο της έπαυλης (4^{ου}-5^{ου} αι.) του Arellano στην Ισπανία³⁷⁹. Τα δάπεδα τεσσάρων αψίδων τρικλινίων στην Ισπανία (Fuente Alamo, San Julian de Valmuza, Prado και Daragoleja) διακοσμούνται με ψηφιδωτά, στα οποία ο χώρος που θα καταλάμβανε το *στιβάδιο* έχει τη μορφή ριπιδίου (πίν. 3β, γ), όπως και στην περίπτωση της οικίας στην οδό Ιουλιανού 18 (αρ. 35, 2, 2α) (πίν. 83α) στη Θεσσαλονίκη³⁸⁰. Σε μια τελευταία ομάδα το *στιβάδιο* προβάλλεται στο δάπεδο ως ένα ημικυκλικό σχήμα που προκύπτει από την παράθεση κλινών, με τρόπο παρόμοιο με αυτόν του Άργους, η εσωτερική, ωστόσο, επιφάνεια των διαχωρών που αντιπροσωπεύουν τις κλίνες δε μένει ακόσμητη αλλά καταλαμβάνεται από διάφορα θέματα (φυτικά, ζωικά κ.ά.). Ένα από τα τρικλίνια αυτής της τελευταίας κατηγορίας προέρχεται από την Ιταλία (έπαυλη στη Meldola, 5^{ου} αι.³⁸¹) και τέσσερα από τη Βρετανία (επαύλεις του 4^{ου} αι. στο Dewlish, στο Frampton, στο Littlecote και στο Whatley³⁸²).

Στην περίπτωση των δαπέδων των αψιδωτών τρικλινίων διακρίνονται δύο τάσεις που αφορούν τα διακοσμητικά μέσα που επιλέγονται για την κάλυψη του χώρου της αψίδας και της ορθογώνιας αίθουσας. Η επιδαπέδια διακόσμηση συχνά μένει πιστή

³⁷⁶ Βλ. παραπ. σ. 144.

³⁷⁷ MORVILLEZ 1996, σ. 132, fig. 1.10.

³⁷⁸ DUVAL 1984, σ. 461, 464, fig. 11. SODINI 1984, σ. 380. MORVILLEZ, ό.π., σ. 131, fig. 1.4, 6. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 58 fig. 9.

³⁷⁹ MEZQUÍRIS IRUJO - UNZU URMENETA 2005, σ. 994, fig. 2.

³⁸⁰ DUNBABIN 1991, σ. 128-129, fig. 21. Η ΙΔΙΑ 1996, σ. 77 fig. 14. MORVILLEZ 1996, σ. 131-132, fig. 1.5, 5. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 58. CHAVARRÍA ARNAU 2006, σ. 22, fig. 5

³⁸¹ MAIOLI 1987, σ. 246, fig. 13.

³⁸² ELLIS 1995, σ. 171, 173, fig. 4, 5, pl. I. WITTS 2000, pl. VIIIA, XIIB.

στη σαφή αρχιτεκτονική διάρθρωση του χώρου σε δύο ενότητες, με αποτέλεσμα να επιστρατεύονται διαφορετικές τεχνικές για τη στρώση του δαπέδου καθεμιάς από αυτές: στην οικία στη συμβολή των οδών Μούμογλου και Κυρίμη (αρ. 22, 1, 1α) στη Βέροια (ορθογώνια αίθουσα: *opus tessellatum*· αψίδα: μαρμαροθέτημα και χοντρό ψηφιδωτό) (πίν. 59)· στις οικίες στις οδούς Ιουλιανού 18 (αρ. 35, 2, 2α) (ορθογώνια αίθουσα: μαρμαρόστρωση· αψίδα: χοντρό ψηφιδωτό) (πίν. 83α), Λαπιθών 7 (αρ. 37, 1, 1α) (ορθογώνια αίθουσα: *opus tessellatum*· αψίδα: χοντρό ψηφιδωτό) (πίν. 85, 87) και Προφήτη Ηλία 5 (αρ. 42, 1, 1α) (ορθογώνια αίθουσα: μαρμαροθέτημα· αψίδα: χοντρό ψηφιδωτό) στη Θεσσαλονίκη· στο επισκοπείο (αρ. 53, 4, 4α) στις Λουλουδιές Πιερίας (ορθογώνια αίθουσα: μαρμαρόστρωση/στρώση με πλίνθους· αψίδα: *opus tessellatum*) (πίν. 110β)· στην οικία της οδού Τριακοσίων (αρ. 59, 1, 1α) στη Σπάρτη (ορθογώνια αίθουσα: *opus tessellatum*· αψίδα: πλακόστρωση και *opus tessellatum*) (πίν. 120)· στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 6, 6α) (ορθογώνια αίθουσα: μαρμαροθέτημα· αψίδα: χοντρό ψηφιδωτό) και στην οικία της Περιστερίας, ανατολικός αψιδωτός χώρος (αρ. 67, 15, 15α) (ορθογώνια αίθουσα: *opus tessellatum*· αψίδα: μαρμάρινες πλάκες) στους Στόβους.

Συχνότερα, όμως, ο διάκοσμος τόσο του δαπέδου της αψίδας, όσο και της ορθογώνιας αίθουσας, παραμένει ενιαίος, και η ιδιαιτερότητα της πρώτης ως λειτουργικού πυρήνα της αίθουσας υποδηλώνεται διακριτικά με την επιλογή ενός διαφορετικού θέματος για την κάλυψή της: στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, 7, 7α) στο Βουθρωτό (*opus tessellatum*) (πίν. 12α)· στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4, 4, 4α) στο Πλονδίον (*opus tessellatum*)· στην οικία Α (αρ. 6, 12, 12α) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας (πήλινες πλάκες)· στην οικία στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου (οικία «του Πρόκλου») (αρ. 9, 1, 1α) (*opus tessellatum*) (πίν. 34β, 35β)· στην οικία στην ανατολική πλευρά του Κάστρου (αρ. 15, 1, 1α) στην Άμφισσα (*opus tessellatum*) (πίν. 41β)· στην οικία στη συμβολή των οδών Σ. Κοκκόλα και Εθνικής Αντιστάσεως (αρ. 19, 1, 1α) στην Αταλάντη (*opus tessellatum*) (πίν. 55β)· στην οικία στη συμβολή των οδών Ιπποκράτους 18-20 και Προφήτη Ηλία (αρ. 21, 1, 1α) στη Βέροια (στρώση με θραύσματα πλακών ορθομαρμάρωσης)· στην οικία της Δαμοκρατίας (αρ. 23, 1, 1α) στη Δημητριάδα (*opus tessellatum*) (πίν. 60β)· στην ανατολική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 32, 2, 2α) (μαρμαροθέτημα) (πίν. 79), στην οικία της οδού Κασσάνδρου 68 (αρ. 36, 1, 1α) (χοντρό ψηφιδωτό) (πίν. 84), στην οικία της οδού Ολυμπιάδος, μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας και Σοφοκλέους (αρ. 40, 1, 1α) (χοντρό ψηφιδωτό) (πίν. 92) και στην οικία της οδού Χείρωνος 3-5 (αρ. 45, 1, 1α) (*opus tessellatum*) (πίν. 97α, 98) στη Θεσσαλονίκη· στην αγροτική έπαυλη στο Ωραιόκαστρο (αρ. 46, 5, 5α) Θεσσαλονίκης (*opus tessellatum*) (πίν. 99, 101)· στην οικία της οδού Βύζαντος 51 (αρ. 55, 1, 1α) στα Μέγαρα (μαρμαρόστρωση) (πίν. 116α)· στην έπαυλη στη θέση Φτελιά (αρ. 56, 1, 1α) της Νικόπολης (*opus tessellatum*)· στην αγροτική έπαυλη στον Όρμο Ξενοφώντος (αρ. 57, 1, 1α) Χαλκιδικής (*opus tessellatum*) (πίν. 118α)· στο επισκοπείο (;) (αρ. 63, 3, 3α) στην Ηράκλεια Λυγκηστική (*opus tessellatum*) (πίν. 127, 128)· στην οικία της

Περιστερίας, στον δυτικό αφιδωτό χώρο (αρ. 67, 16) (πλακόστρωση), στην οικία με τρικλίνιο (αρ. 68) (στρώση με πήλινες πλάκες) και στην οικία των Ψαλμών (αρ. 69, 7, 7α) (*opus tessellatum*) (πίν. 147, 150) στους Στόβους· στην οικία, τέλος, του νότιου τομέα της πόλης (αρ. 71, 3, 3α) στο Σίρμιο (*opus tessellatum*) (πίν. 154).

Η διάκριση ανάμεσα στις ενότητες της ορθογώνιας αίθουσας και της αφίδας εξυπηρετείται συχνά και από την κατά μια βαθμίδα ανύψωσή της δεύτερης σε σχέση με την πρώτη – χαρακτηριστικό που επιχωριάζει κυρίως στη Θεσσαλονίκη, με βάση, τουλάχιστον, τα στοιχεία που παρέχουν οι δημοσιεύσεις. Απαντά στην οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, 2, 2α), στην ανατολική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 32, 2, 2α), στην οικία της οδού Ιουλιανού 18 (αρ. 35, 2, 2α), στην οικία της οδού Κασσάνδρου 68 (αρ. 36, 1, 1α), στην οικία της οδού Λαπιθών 7 (αρ. 37, 1, 1α) και στην οικία της οδού Χείρωνος 3-5 (αρ. 45, 1, 1α). Στην περίπτωση της οικίας στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, 2, 2α) στην ίδια πόλη, η αφίδα δεν αποκαλύφθηκε μεν, θεωρείται, όμως, βέβαιη τόσο η ύπαρξή της όσο και η κατά μία βαθμίδα ανύψωσή της σε σχέση με την ορθογώνια αίθουσα. Οι αφίδες στα τρικλίνια της αγροτικής έπαυλης στο Ωραιόκαστρο (αρ. 46, 5, 5α), στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης, στο επισκοπείο (αρ. 53, 4, 4α) στις Λουλουδιές Πιερίας και στην οικία της οδού Βύζαντος 51 (αρ. 55, 1, 1α) στα Μέγαρα παρουσιάζουν, επίσης, την ίδια ιδιαιτερότητα.

Η παρουσία του νερού ως παράγοντα αισθητικής εκλέπτυνσης των τρικλινίων και εμπλουτισμού των δυνατοτήτων αναψυχής στο εσωτερικό των χώρων εντοπίζεται σε έναν ικανό αριθμό περιπτώσεων στις οικίες της υπό εξέταση περιοχής. Στα περισσότερα παραδείγματα πρόκειται για μικρά κυκλικά ή, ως επί το πλείστον, οκταγωνικά αναβρυτήρια. Κατασκευές αυτού του είδους έχουν εντοπιστεί σε οκτώ τρικλίνια ή χώρους υποδοχής: στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, 7) στο Βουθρωτό (πίν. 12α)· στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4, 3) στο Plondiv (πίν. 17, 18β, 19β)· στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 13) στους Φιλίππους (πίν. 125β)· στο «Καζίνο» (αρ. 65, 2) (πίν. 139α, 140α), στις οικίες της Περιστερίας (αρ. 67, 15) (πίν. 145α) και των Ψαλμών (αρ. 69, 7) (πίν. 147, 150) στους Στόβους· στην οικία στο Nerodimlje (αρ. 70, 1) (πίν. 151α, β). Η αντίστοιχη κατασκευή στο τρικλίνιο της οικίας στη συμβολή των οδών Ιπποκράτους 18-20 και Προφήτη Ηλία (αρ. 21, 1) στη Βέροια ήταν μεγαλύτερων διαστάσεων, με επίμηκες σχήμα (πίν. 58). Στα τρικλίνια δύο ακόμη οικιών, του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου (αρ. 64, 6) και της οικίας του Παρθενίου στους Στόβους (αρ. 66, 2) οι ενδείξεις υποδεικνύουν την πιθανότητα ύπαρξης οκταγωνικών αναβρυτηρίων παρόμοιων με τα υπόλοιπα επιβεβαιωμένα δείγματα στην πόλη³⁸³.

Τα αναβρυτήρια βρίσκονται τοποθετημένα πάνω σε έναν από τους κύριους άξονες της αίθουσας, άλλοτε πιο κοντά στην είσοδο και άλλοτε σε κεντρική θέση. Πολύ κοντά στην είσοδο των χώρων βρίσκονται τα αναβρυτήρια της έπαυλης με τρίκογχο

³⁸³ Για τα αναβρυτήρια των παραπάνω οικιών βλ. και BONINI 2006, σ. 139-140.

(αρ. 1, 7) στο Βουθρωτό (πίν. 12α) και της οικίας της Ειρήνης (αρ. 4, 3) στο Plovdiv (πίν. 17, 18β), ενώ στα λοιπά τρικλίνια οι κατασκευές είναι τοποθετημένες στο κέντρο της αίθουσας (πίν. 58, 125β, 139α, 140α, 145α, 147, 150α, β, 151α, β).

Σε συνδυασμό με την ύπαρξη των λοιπών διακοσμητικών μέσων, η παρουσία των αναβρυτηρίων θα δημιουργούσε έναν ακόμη πόλο οπτικής αναφοράς, τρισδιάστατο αυτή τη φορά· παράλληλα, ο ήχος της ροής του νερού θα εισήγαγε ακουστικά ερεθίσματα που παραπέμπουν στη φύση, συμβάλλοντας στη δημιουργία μιας ατμόσφαιρας ηρεμίας και χαλάρωσης στο εσωτερικό των χώρων.

Ας σημειωθεί ότι σε τρεις από τις πέντε επιβεβαιωμένες περιπτώσεις συνύπαρξης αναβρυτηρίου και ψηφιδωτού σε τεχνική *opus tessellatum* (σε κατάσταση που επιτρέπει την αναγνώριση του θέματος) οι σωζόμενες παραστάσεις που περιβάλλουν το αναβρυτήριο σχετίζονται με το νερό: στον δυτικό αψιδωτό χώρο της οικίας της Περιστερίας (αρ. 67, 15, *διάχωρα iv, v*) στους Στόβους απεικονίζονται, έτσι, πραγματικά ή μυθικά θαλάσσια όντα να κολυμπούν σε ελεύθερο βάθος (πίν. 145α). Στα δύο διάχωρα που περιβάλλουν από τον βορρά και το νότο το αναβρυτήριο στο τρικλίνιο της οικίας των Ψαλμών (αρ. 69, 7, *διάχωρα ii, iii*) στην ίδια πόλη παριστάνεται νειλωτικό τοπίο, ενώ οι μικρές τριγωνικές επιφάνειες που προκύπτουν από την εγγραφή του αναβρυτηρίου στο τετράγωνο πλαίσιο του ψηφιδωτού κοσμούνται με μορφές μικρών ψαριών (πίν. 150α, β). Στην περίπτωση της οικίας στην 4^η πολεοδομική νησίδα (αρ. 61, 13) των Φιλίππων το αναβρυτήριο κατασκευάστηκε μετά το ψηφιδωτό, κάτι που, όμως, δεν αναιρεί το γεγονός της γειννιάσής του με την παράσταση της Νηρηίδας πάνω σε θαλάσσιο κήτος.

Παρόμοια αναβρυτήρια απαντούν σε τρικλίνια οικιών των ρωμαϊκών χρόνων, όπως στην αγροτική έπαυλη (2^{ου}-3^{ου} αι.) στις Κάτω Κλεινές Φλώρινας³⁸⁴ ή στην έπαυλη (β' τέταρτου 3^{ου} αι.) του Nennig (Γερμανία) (πίν. 5β). Συχνή είναι η παρουσία αναβρυτηρίων και στις οικίες της ύστερης αρχαιότητας, όπως στην περίπτωση της κωνσταντινείας έπαυλης (μέσων 4^{ου} αι.) στην Αντιόχεια³⁸⁵ ή του τρικλινίου στην έπαυλη του Bad Kreuznach (Γερμανία) (τέλους 3^{ου}-αρχών 4^{ου} αιώνα)³⁸⁶.

Κάποιες φορές τα αναβρυτήρια βρίσκονται σε άμεση σχέση με το *στιβάδιο* (πίν. 4β, γ), τον κατεξοχήν πυρήνα του χώρου εστίασης κατά την εποχή που εξετάζουμε. Τέτοια παραδείγματα, προερχόμενα στο σύνολό τους από οικίες εκτός Βαλκανικής, έχουν εντοπιστεί στις περιπτώσεις της έπαυλης στο El Ruedo (Ισπανία) (τέλους 3^{ου}-αρχών 4^{ου} αι.)³⁸⁷, της οικίας της Santa Maria del Metrio στη Ρώμη (φάση ανακατασκευής β' μισού 4^{ου} αι.)³⁸⁸, της οικίας που είναι γνωστή ως «Utere Felix»

³⁸⁴ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ 2009, σ. 13.

³⁸⁵ LEVI 1947, vol. I, σ. 226-230, vol. II, pl. LIIa, b. DUNBABIN 1999, σ. 165 fig. 169, 170.

³⁸⁶ MORVILLEZ 1996, σ. 135-136, fig. 2.11, 10, 11.

³⁸⁷ Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 130, fig. 7. Ο ΙΔΙΟΣ 2008, σ. 43-44, fig. 3, 13F.

³⁸⁸ Ο ΙΔΙΟΣ 1996, σ. 129, fig. 2.9. VOLPE 2006, σ. 329, fig. 23. MORVILLEZ 2008, σ. 44-46, fig. 4, 14H.

στην Καρχηδόνα (β' μισού 4^{ου} αι.)³⁸⁹ και της έπαυλης (τέλους 4^{ου}-αρχών 5^{ου} αι.) που αποκαλύφθηκε το 2003 στη Faragola (Απουλία, Ιταλία)³⁹⁰.

Σπανιότερη απ' όσο η παρουσία αναβρυτηρίων είναι, όσον αφορά τις οικίες της Βαλκανικής, η ύπαρξη μνημειωδέστερων κατασκευών που σχετίζονται με το υδάτινο στοιχείο –νυμφαίων ή δεξαμενών– στο εσωτερικό των τρικλινίων, όπως η πεταλόσχημη δεξαμενή-νυμφαίο στο τρικλίνιο της οικίας Ω (αρ. 8, **6α**) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας (πίν. 27, 28α), το αψιδωτό νυμφαίο της οικίας στη συμβολή των οδών Νίκης - Απόλλωνος (αρ. 12) (πίν. **38α**, β) στην ίδια πόλη και η κτιστή κρήνη στο νότιο τοίχο του τρικλινίου στην οικία της οδού Τριακοσίων (αρ. 59, 1) στη Σπάρτη.

Οι παραπάνω κατασκευές ασφαλώς θα συντελούσαν στη δημιουργία ενός ακόμα πιο σύνθετου και εκλεπτυσμένου σκηνικού για την παράθεση επίσημων γευμάτων· όπως και τα λιγότερο φιλόδοξα (δηλωτικά, ωστόσο, ανάλογων προθέσεων αισθητικής αναβάθμισης) αναβρυτήρια, εντάσσονται στο πλαίσιο μιας μακράς παράδοσης συσχετισμού των χώρων επίσημης εστίασης και αναψυχής με το νερό³⁹¹ και αντιπροσωπεύονται με αρκετά παραδείγματα στην ιδιωτική αρχιτεκτονική της ύστερης αρχαιότητας. Ενδεικτικά αναφέρουμε το νυμφαίο στο τρικλίνιο της οικίας της Fortuna Annonaria στην Όστια και τη δεξαμενή που κατέλαβε τον χώρο της αψίδας του τρικλινίου στην οικία του Dominus Julius στην Καρχηδόνα. Η δεύτερη περίπτωση παρουσιάζει πολύ στενή ομοιότητα με το αψιδωτό νυμφαίο της οικίας στη συμβολή των οδών Νίκης - Απόλλωνος (αρ. 12) (πίν. **38α**, β) στην Αθήνας³⁹².

Σε αρκετά τρικλίνια οικιών της υπό εξέταση περιοχής η παρουσία κογχών στο πάχος των τοίχων (ως επί το πλείστον της αψίδας) προδίδει την ύπαρξη αγαλμάτων³⁹³: στις οικίες Α (αρ. 6, **12α**) (πίν. **23α**) και Β (αρ. 7, **25α**) (πίν. **23β**, 24α) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας· στην οικία στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου (οικία «του Πρόκλου») (αρ. 9, **1α**) (πίν. **34α**, β) και στην οικία στη συμβολή των οδών Νίκης - Απόλλωνος (αρ. 12) (πίν. **38α**, β), επίσης στην Αθήνα· στην οικία στην ανατολική πλευρά του Κάστρου (αρ. 15, 1, **1α**) στην Άμφισσα (πίν. **41α**, β). Στη Νοτιοανατολική έπαυλη (Παράρτημα 1, αρ. xxxii) (πίν. XVIα) και στην οικία ανατολικά από το παλιό οίκημα της ανασκαφής (Παράρτημα 1, αρ. xxxviii) (πίν. XVIγ) στους Δελφούς· στην οικία του Γναφέως (Παράρτημα 1 αρ. lxxxiii) στους

³⁸⁹ MORVILLEZ 1996, σ. 129-130. VOLPE 2006, σ. 329, 331, fig. 24-27. MORVILLEZ 2008, σ. 46-48, fig. 1, 13E

³⁹⁰ VOLPE, ό.π., σ. 324, 326, 335, 338, fig. 13, 14, 35a, b. VOLPE κ.ά. 2006, σ. 227-229 fig. 12, 13. MORVILLEZ 2008, σ. 51-52, fig. 12, 13G

³⁹¹ Τα μνημειωδέστερα και πιο πολυτελή δείγματα του είδους προέρχονται από τη ρωμαϊκή ανακτορική αρχιτεκτονική (VOLPE, ό.π., σ. 335-337 fig. 38-40).

³⁹² MORVILLEZ 2004, σ. 52, 55, fig. 1, 7, 8. STIRLING 2005, σ. 171, fig. 57, 58.

³⁹³ Για τη σημασία της παρουσίας ολόγλυφων έργων εντός της ιδιωτικής κατοικίας βλ. παρακ. σ. 294-314.

Στόβους. Σε καμία, ωστόσο, περίπτωση διάκοσμος αυτού του είδους δεν εντοπίστηκε *in situ*³⁹⁴.

Εκτός από τα ίδια τα ανασκαφικά ευρήματα, συμπληρωματική πηγή πληροφοριών για τη διακοσμητική εκλέπτυνση των τρικλινίων της ύστερης αρχαιότητας αποτελούν τα γραπτά κείμενα της εποχής, όπου εντοπίζονται αναφορές σε εντοίχια ψηφιδωτά, τοιχογραφίες, ορθομαρμαρώσεις, μαρμαροθετήματα, ψηφιδωτά δαπέδου και γλυπτά³⁹⁵.

Αν εξαιρέσει κανείς τους χώρους που εμφανίζουν σαφή μορφολογικά χαρακτηριστικά τρικλινίων, στις οικίες της Βαλκανικής εντοπίζεται και ένας αριθμός αιθουσών, οι οποίες, λόγω της θέσης τους στα κτήρια και της εκλέπτυνσης του διακόσμου τους, φαίνεται ότι είχαν επίσημο χαρακτήρα. Κάποιες από αυτές συνυπάρχουν στο ίδιο κτήριο με τρικλίνια χαρακτηριστικής τυπολογίας, ενώ άλλες αποτελούσαν τον μοναδικό επίσημο χώρο που ήρθε στο φως. Ο προορισμός των αιθουσών αυτών είναι άγνωστος –δεν αποκλείεται, πάντως, να προσφέρονταν για εναλλακτικές χρήσεις ως αίθουσες υποδοχής ή συνεστιάσεων κατά περίπτωση.

Χώροι αυτής της κατηγορίας έχουν έρθει στο φως σε εννέα περιπτώσεις οικιών³⁹⁶. Κατάλοιπα διακόσμου έχουν εντοπιστεί σε επτά από αυτούς, των οποίων σώζονται τα δάπεδα –σε ικανοποιητική, μάλιστα, κατάσταση στην πλειονότητά τους, ενώ δύο αίθουσες, στους τοίχους των οποίων ανοίγονται κόγχες, φαίνεται ότι διέθεταν γλυπτό διάκοσμο, που, όμως, δε διατηρήθηκε.

Στις περισσότερες περιπτώσεις οι χώροι είναι στρωμένοι με ψηφιδωτά στην τεχνική της κομμένης ψηφίδας, στα οποία κυριαρχεί γεωμετρικός κάρναβος με παρεμβαλλόμενα, κάποτε, φυτικά, ζωικά και ανθρωπομορφικά στοιχεία (πίν. 13β, 14, 17, 18β, 61α, β, 63, 64, 70α, 71β, 72). Στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4, 3) στο Plovdiv, επιπλέον, μια ψηφιδωτή επιγραφή μετά την είσοδο καλωσορίζει τον επισκέπτη (πίν. 18β, 19β) ενώ, η διακόσμηση της ίδιας αίθουσας εμπλουτίζεται περαιτέρω από την παρουσία μιας μικρής οκταγωνικής δεξαμενής (πίν. 17, 19β).

Μεμονωμένα παραδείγματα στρώσεων αιθουσών αυτής της κατηγορίας με διαφορετικές τεχνικές αποτελούν, τέλος, οι αντίστοιχες αίθουσες της επισκοπικής, πιθανώς, οικίας στη συμβολή των οδών Πρασακάκη 6 και Κουκουφλή (αρ. 41, 1) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 93α) και του «επισκοπείου» (αρ. 60, 5) στις Φθιώτιδες Θήβες (πίν. 122α), που κοσμούνται από χοντρό ψηφιδωτό με γεωμετρικά θέματα και μαρμαρόστρωση αντίστοιχα.

³⁹⁴ Με εξαίρεση το κτήριο (οικία;) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας (Παράρτημα 1 αρ. xv), όπου, όμως, τα δύο αγαλματίδια Κυβέλης και ένα Υγείας που εντοπίστηκαν παραπέμπουν σε χώρο λατρευτικού προορισμού.

³⁹⁵ Βλ. παρακ. σ. 336-366 σποραδικά.

³⁹⁶ Για τα συγκεκριμένα κτήρια βλ. παραπ. σ. 124-126.

2.3. Λοιποί χώροι

Με εξαίρεση τα περιστύλια, τα τρικλίνια και τις άλλες αίθουσες υποδοχής, ο αριθμός των λοιπών οικιακών χώρων που ταυτίζονται με μικρότερη ή μεγαλύτερη πιθανότητα και διασώζουν διακοσμητικά κατάλοιπα είναι, δυστυχώς, πολύ μικρός στην υπό εξέταση περιοχή. Στην ολιγάριθμη ομάδα αυτών των δωματίων περιλαμβάνονται: προθάλαμοι σχετιζόμενοι με κύριες και δευτερεύουσες εισόδους των σπιτιών, προθάλαμοι τρικλινίων και αιθουσών υποδοχής, καθώς και κάποιοι χώροι που έχουν, όπως φαίνεται, μεταβατικό χαρακτήρα (διάδρομοι)· υπνοδωμάτια· αίθουσες που έχουν ερμηνευθεί ως βιβλιοθήκες· λατρευτικοί χώροι· λουτρικές εγκαταστάσεις· βοηθητικά δωμάτια (των οποίων η ειδικότερη χρήση δε διευκρινίζεται συνήθως στις ανασκαφικές εκθέσεις).

Σε έναν αριθμό οικιών, η έκταση του ισογείου των οποίων αποκαλύφθηκε σε ικανοποιητικό βαθμό, έχουν εντοπιστεί (μικροί κατά κανόνα) χώροι που ανοίγονται ακριβώς μετά από κύριες ή δευτερεύουσες εισόδους των σπιτιών.

Οι δημοσιεύσεις αναφέρουν την εύρεση ισχνότατων καταλοίπων εντοίχιας διακόσμησης σε ελάχιστες από αυτές τις περιπτώσεις: πρόκειται για τα σπαράγματα τοιχογραφίας που αποκαλύφθηκαν στον προθάλαμο της έπαυλης με τρίκογχο (αρ. 1, 1) στο Βουθρωτό (πίν. 11β), όπου παριστανόταν κιονοστοιχία, καθώς και για τα λείψανα γραπτής, επίσης, διακόσμησης με αδιάγνωστο θέμα από τον αντίστοιχο χώρο του επισκοπείου (αρ. 53) στις Λουλουδιές Πιερίας (πίν. 110β)· από την τελευταία αίθουσα προέρχεται, επιπλέον, ένα τμήμα ρομβοειδούς φατνώματος –το μοναδικό εύρημα αυτού του είδους που εντοπίστηκε σε οικία της περιοχής.

Αρχιτεκτονικό διάκοσμο που περιλάμβανε κίονες από μάρμαρο Προκονήσου, ιωνικά κιονόκρανα και συμφυή επιθήματα κοσμημένα με το σημείο του σταυρού αποκάλυψε η ανασκαφή της διαμορφωμένης με τρίβηλο εισόδου στον προθάλαμο του «επισκοπείου» (αρ. 60, 2) στις Φθιώτιδες Θήβες. Αντίστοιχος αρχιτεκτονικός διάκοσμος ήρθε στο φως και στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, α' φάση) των Φιλίππων (πίν. 123α), καθώς και στην οικία των Ψαλμών (αρ. 69, 1) στους Στόβους (πίν. 146, 147), μόνο που στα δύο τελευταία κτήρια, ο διάκοσμος αυτού του είδους εντοπίζεται σε στωϊκές κατασκευές μπροστά από τις κύριες εισόδους των οικιών.

Τα περισσότερα διακοσμητικά κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν σε χώρους αυτού του είδους προέρχονται, βέβαια, από τα δάπεδα των αιθουσών. Στην πλειονότητά τους οι προθάλαμοι των κυρίων εισόδων των κτηρίων είναι στρωμένοι με ψηφιδωτά σε τεχνική *opus tessellatum*. Και στις τέσσερις σωζόμενες περιπτώσεις αυτού του τύπου δαπέδων –στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, 1) στο Βουθρωτό (πίν. 11β), στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 5, 6) στη Devnya (πίν. 13α), στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4, 2) στο Plovdiv (πίν. 17) και στο επισκοπείο (αρ. 53, 1) στις Λουλουδιές Πιερίας (πίν. 110β)– τα θέματα των ψηφιδωτών είναι αμιγώς γεωμετρικά· μόνο στην οικία της Devnya ο γεωμετρικός κάρναβος συνδυαζόταν με την παρουσία ψηφιδωτής

επιγραφής που «διαβαζόταν» από την πλευρά του εισερχόμενου και μνημόνευε το όνομα είτε του ιδιοκτήτη του σπιτιού είτε του ψηφοθέτη. Τα δάπεδα των προθαλάμων δύο ακόμα κύριων εισόδων, στο λεγόμενο επισκοπείο (αρ. 60, 2) των Φθιωτίδων Θηβών (πίν. 122α) και στην οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 1) στους Στόβους (πίν. 143β) έφεραν κάλυψη με μαρμάρινες και λίθινες πλάκες αντίστοιχα, ενώ ο διάδρομος-προθάλαμος της δευτερεύουσας εισόδου στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 13) στη Devnya (πίν. 13α) ήταν στρωμένος με ασβεστολιθικές πλάκες.

Τα σωζόμενα κατάλοιπα του διακόσμου που εντοπίζεται σε προθαλάμους τρικλινίων ή άλλων αιθουσών υποδοχής –στην οικία της Δαμοκρατίας (αρ. 23, 2) στη Δημητριάδα (πίν. 60α, β), στην οικία μέσα στο ιερό του Ασκληπιού (αρ. 24, 2) στην Επίδαυρο (πίν. 61α, β), και στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 6 [α' φάσης]) στους Φιλίππους (πίν. 123α)– προέρχονται, επίσης, από τα δάπεδα των αιθουσών και συνίστανται σε ψηφιδωτά στην τεχνική της κομμένης ψηφίδας με γεωμετρικό κάρναβο. Ας σημειωθεί ότι το ίδιο είδος και θεματολόγιο επιδαπέδιου διακόσμου διαθέτουν και οι επίσημοι χώροι στους οποίους εισερχόταν κανείς διαμέσου των παραπάνω δωματίων. Στην περίπτωση της οικίας στην ανατολική πλευρά του Κάστρου (αρ. 15, 2) της Άμφισσας δε διαθέτουμε στοιχεία για το δάπεδο του προθαλάμου που οδηγούσε στο τρικλίνιο, οι κόγχες, όμως, που διατηρήθηκαν στο πάχος των τοίχων υποδεικνύουν την παρουσία αγαλμάτων (πίν. 41α), όπως και στην κύρια αίθουσα.

Μια σειρά χώρων με επιμήκη κάτοψη, ο ρόλος των οποίων ήταν, όπως φαίνεται, μεταβατικός, διασώζουν αποκλειστικά επιδαπέδιο ψηφιδωτό διάκοσμο σε τεχνική *opus tessellatum*. Πρόκειται για τον μεγάλο διάδρομο, ανοιχτό στη νότια πλευρά του, που οδηγούσε στο απλό αψιδωτό τρικλίνιο της έπαυλης με τρίκογχο (αρ. 1, 1α) στο Βουθρωτό (πίν. 11β), για τον μεταβατικό χώρο που έδινε στη βόρεια στοά του περιστυλίου της οικίας στην οδό Τριπόλεως 7β (αρ. 18) στο Άργος (πίν. 49α, 54α), για τον (πιθανώς υπαίθριο) διάδρομο της οικίας στην οδό Αγίου Νικολάου 3 (αρ. 49, 1) στην πόλη της Κω (πίν. 105α) και για τον αντίστοιχο, διαρθρωμένο σε σκέλη, χώρο που οδηγούσε από τον εξωτερικό, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, χώρο στο τρικλίνιο της οικίας σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54, 3β-δ) στη Μεγαλόπολη (πίν. 113α). Τα θέματα των ψηφιδωτών δαπέδων στις δυο πρώτες περιπτώσεις ήταν αμιγώς γεωμετρικά. Στις οικίες της Κω και της Μεγαλόπολης, όμως, ο υφιστάμενος γεωμετρικός διάκοσμος αφενός περιέχει μικρότερα εικονιστικά θέματα και αφετέρου εναλλάσσεται με μεγάλα διάχωρα που περιλαμβάνουν ανθρώπινες και ζωικές μορφές (πίν. 106 και 115 αντίστοιχα). Επιπλέον, στην οικία της οδού Αγίου Νικολάου 3 (αρ. 49, 1) διασώζεται αποσπασματικά ψηφιδωτή επιγραφή (πίν. 106γ). Η τοποθέτηση της επιγραφής και των λοιπών θεμάτων στους διαδρόμους των δύο αυτών οικιών γίνεται με τρόπο ώστε να «διαβάζονται» από τα αντίστοιχα σημεία εισόδου. Στο θεματολόγιο του δαπέδου του διαδρόμου στην οικία της Μεγαλόπολης κυρίαρχος είναι ο αποτροπαϊκός χαρακτήρας, ενώ ο αντίστοιχος χώρος της οικίας στην Κω, με την ψηφιδωτή

προσωποποίηση της Τύχης της πόλης, υποβάλλει συνειρμούς υλικής αφθονίας και ευζωίας.

Εξαιρετικά ευάριθμες είναι οι οικίες στις οποίες περιλαμβάνονται χώροι που ταυτίζονται με αρκετή πιθανότητα με υπνοδωμάτια. Είναι αλήθεια ότι οι κατόψεις των συγκεκριμένων αιθουσών, που ανέρχονται σε τρεις, δεν παρουσιάζουν ιδιομορφίες που να παραπέμπουν στη χρήση τους, το θεματολόγιο, όμως, των δαπέδων τους, σε τεχνική *opus tessellatum*, προσιδιάζει στην προτεινόμενη από τους ανασκαφείς λειτουργία τους ως δωματίων ανάπαυσης. Και στις δύο περιπτώσεις, στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 10) στη Δενηγα (πίν. 13α) και στην αγροτική έπαυλη (αρ. 46, 7, 8) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης (πίν. 99) στα σωζόμενα δάπεδα, όπου κυριαρχεί γεωμετρικός κάρναβος, εγγράφονται ερωτικά θέματα (Αντιόπη και Διάσ-σάτυρος στην πρώτη οικία [πίν. 13γ], Λήδα και Κύκνος [πίν. 102γ], γυμνή χορεύτρια στη δεύτερη). Ας σημειωθεί ότι στην περίπτωση της οικίας στη Δενηγα η ανασκαφή του χώρου απέδωσε και σπαράγματα εντοίχιου γραπτού διακόσμου διαρθρωμένου σε ορθογώνια διάχωρα, στα οποία εναλλάσσονταν το λευκό και το ερυθρό χρώμα.

Σε δύο περιπτώσεις κάποιοι χώροι, η κάτοψη των οποίων δεν παρουσιάζει τυπικά χαρακτηριστικά, έχουν ερμηνευθεί ως πιθανές βιβλιοθήκες. Η πρώτη αίθουσα βρίσκεται στο «επισκοπείο» (αρ. 63, 8) της Ηράκλειας Λυγκηστικής (πίν. 127) και η δεύτερη στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 3) στους Στόβους (πίν. 131, 132). Το δάπεδο του κτηρίου στην Ηράκλεια καλύπτεται με ψηφιδωτό στην τεχνική της κομμένης ψηφίδας και διαρθρώνεται σε δύο διάχωρα, το πρώτο με γεωμετρικό θέμα και το δεύτερο με παράσταση φυσικού τοπίου με δέντρα, φυτοφάγα και σαρκοφάγα τετράποδα και πτηνά. Δεν είναι σαφές ποιοί λόγοι οδήγησαν στην πρόταση ταύτισης της συγκεκριμένης αίθουσας με γραφείο/βιβλιοθήκη· στις γραπτές πηγές της ύστερης αρχαιότητας απαντούν, πάντως, κάποιες μνείες ιδιωτικών βιβλιοθηκών, κοσμημένων με εικονιστικά θέματα³⁹⁷. Στην περίπτωση του αντίστοιχου χώρου στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο των Στόβων η πρόταση ερμηνείας βασίστηκε στην εύρεση κατασκευών που παραπέμπουν σε ράφια βιβλιοθήκης στους πλευρικούς τοίχους³⁹⁸. Από τον διάκοσμο της αρχικής φάσης της αίθουσας εντοπίστηκαν ψηφίδες προερχόμενες από εντοίχιο έργο στο υπόστρωμα του μεταγενέστερου δαπέδου. Στην κύρια φάση του, πάντως, ο χώρος, τα κατώτερα τμήματα των τοίχων του οποίου καλύπτονταν με ορθομαρμάρωση, διαρθρωνόταν σε δύο μέρη: το δυτικό ήταν υπερυψωμένο και διέθετε κίονες, ενώ το δάπεδό του ήταν καλυμμένο με χοντρό ψηφιδωτό με γεωμετρικά θέματα (εγγεγραμμένους ρόμβους)· το ανατολικό τμήμα έφερε στρώση από μαρμαροθέτημα (πίν. 132).

Ο μοναδικός ταυτισμένος χωρίς αμφιβολία λατρευτικός χώρος που έχει εντοπιστεί στο υπό εξέταση δείγμα είναι η αίθουσα 4 στη λεγόμενη οικία του Πρόκλου (αρ. 9, 34α) στην Αθήνα. Τα ανάγλυφα, που αποκαλύφθηκαν εντοιχισμένα σε κόγχη και

³⁹⁷ Βλ. παρακ. σ. 350.

³⁹⁸ Εναλλακτικά έχει προταθεί, επίσης, η ταύτιση του χώρου με οικιακό ιερό.

απεικονίζουν τη Κυβέλη και τον Ασκληπιό (ή Παγκράτη ή Δία Φίλιο/Μειλίχιο), καθώς και το μαρμάρινο βάθρο σε β' χρήση στη βάση της, δεν είχαν διακοσμητικό αλλά λατρευτικό χαρακτήρα. Το δεύτερο πρέπει να λειτουργούσε σαν τράπεζα προσφορών. Κάποιες πιθανότητες να διέθετε λατρευτικό προορισμό συγκεντρώνει, επίσης, κατά τη γνώμη μας και ο ανατολικός αψιδωτός χώρος στην οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 15 [β' φάση]) στους Στόβους (πίν. 143β), το δάπεδο του οποίου καλύπτεται από ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*, με γεωμετρικά, φυτικά, ζωικά και συμβολικά θέματα (πίν. 145α), καθώς και επιγραφή όπου μνημονεύονται τα ονόματα των μελών της οικογένειας (πίν. 145β)³⁹⁹.

Από τις εντοπισμένες λουτρικές εγκαταστάσεις των οικιών της Βαλκανικής πολύ λίγες είναι εκείνες που διατήρησαν κάποια διακοσμητικά κατάλοιπα. Πρόκειται για τον οκταγωνικής κάτοψης προθάλαμο του λουτρού στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, 8) στο Βουθρωτό (πίν. 11β), για το αποδυτήριο και την αίθουσα θερμού λουτρού στην οικία των οικοπέδων Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26, 7, 8) (πίν. 64α) στον Λιμένα της Θάσου και για τις αντίστοιχες εγκαταστάσεις στο «Καζίνο» (αρ. 65, 4-6) και την οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 2-4) στους Στόβους.

Εντοίχιος διάκοσμος εντοπίστηκε σε δύο, μόλις, περιπτώσεις: σε έναν από τους χώρους της οικίας της Περιστερίας (αρ. 67, 3) στους Στόβους, όπου αποκαλύφθηκαν σπαράγματα γύψινης και γραπτής διακόσμησης (σε τρία χρώματα), καθώς και στο αποδυτήριο και το *caldarium* της οικίας στα οικόπεδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26, 7, 8) στη Θάσο, όπου εντοπίστηκαν αντίστοιχα λείψανα ορθομαρμάρωσης και γραπτού διακόσμου με παραστάσεις φυτών και πτηνών (πίν. 64β).

Τα δάπεδα των λουτρικών χώρων στις παραπάνω οικίες ήταν στρωμένα με χονδροειδές (έπαυλη στο Βουθρωτό) ή κανονικό μαρμαροθέτημα (οικία στη Θάσο), ενώ στα δύο κτήρια των Στόβων έφεραν κάλυψη από λίθινες πλάκες.

Οι γραπτές πηγές της ύστερης αρχαιότητας αναφέρονται κάποτε στην ύπαρξη εντοίχιων παραστάσεων σε οικιακά λουτρά, ενώ, από τα ανασκαφικά δεδομένα για αντίστοιχους χώρους οικιών από την υπόλοιπη μεσογειακή λεκάνη προκύπτει ότι συχνή ήταν η παρουσία αγαλμάτων⁴⁰⁰.

Κατάλοιπα διακόσμησης, αν και με πολύ ευτελέστερα υλικά, σώζονται και σε έναν αριθμό δωματίων που έχουν ταυτιστεί με βοηθητικά είτε εξαιτίας ακριβώς της χρήσης σε αυτά φθηνότερων μέσων επιδαπέδιας κάλυψης σε σχέση με τους άλλους χώρους του ίδιου κτηρίου, είτε επειδή ο προορισμός τους προδίδεται από ανάλογα κινητά ευρήματα.

Σε μία και μοναδική περίπτωση χώροι αυτού του είδους διέσωσαν ίχνη εντοίχιας γραπτής διακόσμησης: οι τοίχοι μιας σειράς δωματίων, ανάμεσά τους και του μαγειρείου, στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 18-21) στη Δενηα (πίν. 13α) έφεραν τοιχογραφίες που μιμούνταν ισόδομη τοιχοποιία.

³⁹⁹ Για το σκεπτικό με βάση το οποίο προτείνεται η συγκεκριμένη ταύτιση βλ. παρακ. σ. 237-238.

⁴⁰⁰ Βλ. παρακ. σ. 300, 339-340, 345.

Ο διάκοσμος των λοιπών ταυτισμένων βοηθητικών χώρων περιορίζεται στα δάπεδα. Στην οικία της οδού Κέκροπος 7-9 (αρ. 11) δύο δωμάτια (5, 7) φέρουν στρώση «διά πηλίνων ψηφίδων» και ένα (8) με πήλινες πλάκες (πίν. 36β). Το ίδιο υλικό κάλυπτε και τα πλευρικά δωμάτια εκατέρωθεν του τρικλινίου στην οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 3, 4) στο Άργος (πίν. 43), καθώς και τις αποθήκες της οικίας στην οδό Ιουλιανού 18 (αρ. 35, 13) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 83α) και της οικίας στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου (αρ. 48, 7) στην Κω.

Μεμονωμένα, τέλος, παραδείγματα στρώσεων βοηθητικών χώρων με άλλα υλικά απαντούν στην οικία οδό Ιουλιανού 18 (αρ. 35, 14) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 83α), όπου το δάπεδο ήταν επιχρισμένο με ασβέστη, στο επισκοπείο (αρ. 53, 9) στις Λουλουδιές Πιερίας, όπου το δάπεδο έφερε κάλυψη από ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* με γεωμετρικό θέμα (πίν. 110β) και στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 23 [β' φάσης]) στους Φιλίππους, όπου ένας βοηθητικός ημιυπαίθριος χώρος ήταν στρωμένος κατά το ήμισυ με χοντρό ψηφιδωτό.

3. ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ

*Και μέσα στο σπίτι έφτιαζαν σαλόνι και μέσα στο σαλόνι έβαλαν και μπουφέ
και μέσα στον μπουφέ, πίσω από τα γυάλινα πορτάκια,
είναι τοποθετημένο σίγουρα ένα σερβίτσιο.
Για να το βλέπουν και να τους βλέπουν...*

Άμος Ος, Η Τέλεια Γαλήνη, Αθήνα 2006, σ. 170-171

3.1. Ο ρόλος του ιδιοκτήτη και της παιδείας του

Οι σωζόμενες διακοσμήσεις οικιών της ύστερης αρχαιότητας αποτελούν ως επιμέρους σύνολα το αποτέλεσμα επιλογών εξαρτημένων από διάφορους παράγοντες. Ο πρώτος ανάμεσά τους ήταν η οικονομική κατάσταση του ιδιοκτήτη, η οποία καθόριζε την έκταση της χρήσης ακριβών και πολυτελών υλικών, όπως το μάρμαρο, καθώς και τη δυνατότητα πρόσληψης μικρότερων ή μεγαλύτερων, κατά περίπτωση, συνεργείων σχετικών ειδικοτήτων⁴⁰¹.

Έναν δεύτερο παράγοντα αποτελούσε η κοινωνική θέση των ιδιοκτητών, που καθιστούσε κάποτε αναγκαία την ύπαρξη περισσότερων επίσημων αιθουσών υποδοχής, των απαιτητικότερων, δηλαδή, από διακοσμητική άποψη χώρων εντός της οικίας, προκειμένου να φιλοξενηθούν συναντήσεις ή συναθροίσεις διαφορετικού χαρακτήρα⁴⁰². Τα όχι πολύ απομακρυσμένα γεωγραφικά μεταξύ τους κτήρια στο Βουθρωτό (αρ. 1) και στο Λαδοχώρι (αρ. 51) της Ηπείρου αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα οικιών, στην αρχιτεκτονική και τη διακόσμηση των οποίων αποτυπώνεται η κοινωνική απόσταση που χώριζε έναν εκπρόσωπο της ανώτερης αριστοκρατικής τάξης από έναν απλώς εύπορο ιδιοκτήτη: η κατοικία του πρώτου διέθετε δύο τρικλίνια (7, 7α, 13) (το ένα, μάλιστα, από αυτά τρίκογχο), πλούσιο εντοίχιο και επιδαπέδιο διάκοσμο, ενώ του δεύτερου (1, 1α) –ο οποίος σαφώς αξίωνε να θεωρηθεί μέτοχος του αριστοκρατικού τρόπου ζωής, όπως φαίνεται από την κατασκευή του κτιστού *στιβαδίου* στο μεγαλύτερο από τα δωμάτια του σπιτιού του– ένα μόνο ψηφοθετημένο δάπεδο, κι αυτό εκτελεσμένο με πολύ άτεχνο τρόπο.

Μια τρίτη παράμετρος ήταν οι τρέχοντες αισθητικοί συρμοί· αυτοί ενδέχεται να ευνοούσαν σε δεδομένο τόπο και χρόνο μια διακοσμητική τεχνική έναντι κάποιας άλλης ή μια ορισμένη κατηγορία θεμάτων, όπως συμβαίνει, π.χ., στις περιπτώσεις της διαπιστωμένης στην περιοχή της Θεσσαλονίκης δημοφιλίας των επιδαπέδιων στρώσεων με χοντρά ψηφιδωτά και της συχνότερης παρουσίας εικονιστικών παραστάσεων με ανθρώπινες μορφές στα δάπεδα της νότιας Ελλάδας⁴⁰³.

⁴⁰¹ Για τους τεχνίτες διάφορων ειδικοτήτων που απασχολούνταν στην κατασκευή και τον εξωραϊσμό της οικίας αλλά και για την κλιμάκωση των αμοιβών τους βλ. παρακ. σ. 333-335 και παραπ. σ. 156 σημ. 264 αντίστοιχα.

⁴⁰² Βλ. παραπ. σ. 124-126, 198.

⁴⁰³ Βλ. παραπ. σ. 168 και παρακ. σ. 240 αντίστοιχα.

Στοιχεία που μπορούσαν, τέλος, να καθορίσουν σε μεγάλο βαθμό τη διακοσμητική διαμόρφωση του σκηνικού της καθημερινότητας του κατόχου της οικίας ήταν η παιδεία και καλλιέργειά του, καθώς και οι θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Σε ισχυρότερη επίδραση του τελευταίου αυτού παράγοντα οφείλεται η εντονότερη παρουσία του προσωπικού στοιχείου που διαπιστώνεται σε κάποιες περιπτώσεις οικιακών διακοσμήσεων, στις οποίες αποτυπώνονται με εικαστικά μέσα στοιχεία της προσωπικότητας του ιδιοκτήτη ή, τουλάχιστον, η εικόνα με την οποία επιθυμούσε να είναι γνωστός στον ευρύτερο κύκλο του⁴⁰⁴. Η παρουσία, π.χ., σε ένα οικιακό ψηφιδωτό δάπεδο ενός θέματος σπάνιου για τη συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, σε μια χρονική περίοδο, μάλιστα, κατά την οποία ο καλλιτεχνικός συρμός ευνοούσε διαφορετικό θεματολόγιο, θα πρέπει να συνδεθεί αναπόφευκτα με την προσωπική ανάμειξη του ιδιοκτήτη στη διαμόρφωση του επιδαπέδιου εικονογραφικού προγράμματος. Τέτοιες περιπτώσεις αποτελούν στη Βαλκανική τα δάπεδα του τρικλινίου στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, 2) στη Θεσσαλονίκη και της αγροτικής έπαυλης στο Ωραιόκαστρο (αρ. 46) νομού Θεσσαλονίκης⁴⁰⁵. Η αντικατάσταση, επίσης, του εικονιστικού (διονυσιακού πιθανώς) θέματος στο κεντρικό τμήμα του δαπέδου στο τρικλίνιο της οικίας Ω (αρ. 8, 6) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας από μαρμαροθέτημα και η συστηματική απολάξευση των προσώπων στο αναθηματικό ανάγλυφο του σπηλαίου του Πανός έχουν αποδοθεί στον υπερβάλλοντα θρησκευτικό ζήλο των μεταγενέστερων –χριστιανών– ενοίκων του κτηρίου⁴⁰⁶.

Τα διακοσμητικά μέσα που μπορούσαν να εξυπηρετήσουν με εκφραστικό τρόπο την ανάδειξη των προσωπικών επιλογών του κατόχου της εκάστοτε οικίας και να λειτουργήσουν αποτελεσματικά ως οπτικά σημεία των αξιών που αυτός εκπροσωπούσε, μεταφέροντας μηνύματα τα οποία θα μπορούσε να αποκωδικοποιήσει με τη σειρά του ο θεατής-επισκέπτης (στο βαθμό, τουλάχιστον, που του επέτρεπε το δικό του αντιληπτικό και μορφωτικό υπόβαθρο), δεν ήταν τόσο οι πολυτελείς επενδύσεις τοίχων και δαπέδων με μάρμαρα και άλλα πολύτιμα υλικά· αυτά παρέπεμπαν κατεξοχήν στην οικονομική ευρωστία του οίκου και την κοινωνική επιφάνεια του κυρίου του⁴⁰⁷. Η προβολή τους μέσω της διακόσμησης ασφαλώς αποτελούσε πρωταρχικό ζητούμενο για τους πλούσιους αριστοκράτες της ύστερης αρχαιότητας, όχι, όμως, το μοναδικό. Η οριοθέτηση και προβολή της προσωπικής ιδιαιτερότητας συνιστούσαν εξίσου σημαντικούς στόχους, για την εκπλήρωση των

⁴⁰⁴ Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για την κοινωνική υπόσταση των ιδιοκτητών-εντολοδοτών αριστοκρατικής καταγωγής στη διάρκεια της ύστερης αρχαιότητας από αρχαιολογική σκοπιά βλ. στην ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 94 σημ. 3. Για μια προσέγγιση του ίδιου θέματος από τους ιστορικούς βλ. BROWN 2000· MATTHEWS 2000· SALZMAN 2000.

⁴⁰⁵ Βλ. παρακ. σ. 229-230 (Ωραιόκαστρο), σ. 284 (Αιόλου και Μαιάνδρου).

⁴⁰⁶ Βλ. παρακ. σ. 257-258.

⁴⁰⁷ Στον «πλούτο οικίας», όπως περιγράφεται από τον Ιωάννη Χρυσόστομο (βλ. παρακ. σ. 325-326). Για τη διάκριση των μηνυμάτων που μεταφέρονταν από τα διαφορετικά είδη διακόσμησης ο BARATTE (2001, σ. 278) αναφέρει χαρακτηριστικά: «un décor d'opus sectile au sol ou sur les murs suffit à marquer la richesse de la demeure et le rang de son propriétaire».

οποίων επιστρατεύθηκαν δύο κυρίως διακοσμητικά μέσα: τα εικονιστικά ψηφιδωτά δάπεδα σε τεχνική *opus tessellatum* και τα γλυπτά έργα. Ανάλογος θα πρέπει να ήταν ο ρόλος και των εντοιχίων εικονιστικών διακοσμήσεων, η σπανιότητα, όμως, του σωζόμενου υλικού δεν επιτρέπει την αξιολόγησή του από αυτή την άποψη. Πεδίο έκφρασης των προσωπικών μηνυμάτων συνιστούσαν, επίσης, και τα πολυτελή αντικείμενα μικροτεχνίας⁴⁰⁸.

Η θεωρητικά ανεξάντλητη εικονογραφική δυνατότητα των ψηφιδωτών δαπέδων στην τεχνική της κανονικά κομμένης ψηφίδας προσφερόταν για τη διατύπωση μιας μεγάλης ποικιλίας μηνυμάτων, που παρέπεμπαν με εικονιστικά σημεία σε διάφορες εκφάνσεις της προσωπικότητας ή της δράσης των κατόχων, όπως στην αριστοκρατική τους ιδιότητα, με την επιλογή π.χ. της απεικόνισης κυνηγιών, μιας κατεξοχήν ασχολίας των ευγενών⁴⁰⁹ (πίν. 44, 45, 48γ).

Διαμέσου της επιλογής συγκεκριμένων θεμάτων μπορούσε να προβληθεί, επίσης, η συμπόρευση των ιδιοκτητών με τον ρωμαϊκό τρόπο ζωής και να αναδειχθεί η *romanitas*, με την παράσταση θεαμάτων από το αμφιθέατρο⁴¹⁰. Σε ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά έργα αυτού του είδους, το ψηφιδωτό του Αμφιθέατρου (πιθανώς μέσων 3^{ου} αι.) από το Smirat (Amira) στην Τυνησία, ο πλούσιος ιδιοκτήτης Magerius εμφανίζεται ως χορηγός πολυδάπανου θεατροκυνηγίου (*venatio*). Οι μακροσκελείς επιγραφές που συνοδεύουν την παράσταση αναπαράγοντας τα λόγια του κήρυκα προς το κοινό και τις επευφημίες των θεατών, μνημονεύοντας ταυτόχρονα το ποσό που διέθεσε ο Magerius, δεν αφήνουν αμφιβολία ότι η σκηνή, κατά παραγγελία του ιδιοκτήτη, απθανάτιζε ένα πραγματικό γεγονός –από αυτά που έφεραν ανεξίτηλα τη σφραγίδα του ρωμαϊκού τρόπου ζωής⁴¹¹. Η προβολή της *romanitas* ως αξίας καθεαυτήν είναι επίσης προφανής στο θεματολόγιο δύο οικιακών ψηφιδωτών δαπέδων όπου προβάλλεται η κυρίαρχη αυτοκρατορική ιδεολογία: το πρώτο προέρχεται από την El Djem (Thysdrus, Θύσδρος) (β' μισού 2^{ου} αι.) στην Τυνησία, όπου γύρω από κεντρική προσωποποίηση της Ρώμης διατάσσονται οι προσωποποιήσεις επαρχιών του ρωμαϊκού κράτους· στο δεύτερο, από το Ζεύγμα (α' μισού 3^{ου} αι.), παριστάνονται και πάλι προσωποποιημένες επαρχίες, αυτή τη φορά γύρω από κεντρική απεικόνιση του Ποσειδώνα⁴¹².

Το θεματολόγιο των δαπέδων μπορούσε, επίσης, να παραπέμπει στη μεγαλοπρέπεια του δομημένου ιδιωτικού χώρου των ιδιοκτητών και στην εκλέπτυνση της καθημερινής τους ζωής, με την απεικόνιση επαύλεων (πίν. 7β) και στιγματύπων τρυφηλής ευζωίας⁴¹³.

⁴⁰⁸ Βλ. και παρακ. σ. 208 σημ. 437.

⁴⁰⁹ ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 95. Βλ. και παρακ. σ. 248-251.

⁴¹⁰ ΚΟΝΔΟΛΕΟΝ 1995, σ. 313, 320.

⁴¹¹ ΤΗÉΒΕΡΤ 1987, σ. 111, 113. ΔΥΝΒΑΒΙΝ 1999-1, σ. 116, fig. 118. ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 96-97.

⁴¹² ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 97-98, εικ. 79, 80.

⁴¹³ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 95-96, εικ. 75-77.

Πολύ σημαντική, τέλος, ήταν η συμβολή του θεματολογίου στην ανάδειξη της κλασικής παιδείας των αριστοκρατών, ενός ιδεώδους κοινωνικά καταξιωμένου, ως φορείς του οποίου επιθυμούσαν κατεξοχήν να αυτοπροβληθούν.

Η ανάδειξη με εικαστικά μέσα αυτής της τελευταίας πτυχής επιτυγχανόταν, όσον αφορά τα ψηφιδωτά δάπεδα, με παραστάσεις θεμάτων που αντλούνταν από τη μυθολογία⁴¹⁴, με απεικονίσεις ιστορικών προσώπων (φιλοσόφων, ποιητών, λογίων, ανθρώπων των γραμμάτων) ή προσωποποιήσεων αφηρημένων εννοιών περιβεβλημένων με το κύρος διαχρονικών αξιών –παραστάσεων που αντιπροσωπεύονται, σε μικρό, έστω, ποσοστό και σε ψηφιδωτά δάπεδα οικιών της Βαλκανικής⁴¹⁵. Την επίδραση της κλασικής παιδείας προδίδουν, επίσης, οι μακροσκελείς ψηφιδωτές επιγραφές, διατυπωμένες συχνά σε ομηρική γλώσσα, που περιλαμβάνονται κάποτε στα ψηφιδωτά δάπεδα των πλούσιων οικιών⁴¹⁶.

Τα γλυπτά αποτελούν τη δεύτερη διακοσμητική κατηγορία έργων μεγάλης κλίμακας δείγματα της οποίας σώζονται σε ικανοποιητικό βαθμό και συνιστούν σημείο αναφοράς στην κλασική παράδοση εντός της ιδιωτικής κατοικίας.

Κατά την ύστερη αρχαιότητα οι ιδιωτικές συλλογές έργων γλυπτικής περιελάμβαναν έργα αναγόμενα ιδίως στα ρωμαϊκά χρόνια· δεν έλειπαν, ωστόσο, και σύγχρονα γλυπτά, του 4^{ου}, κυρίως, αι. με μυθολογικά θέματα και κλασικιστική τεχνοτροπία⁴¹⁷, όπως π.χ. αυτές των επαύλεων στο Valdetorres de Jarama (όψιμου 4^{ου} αι.) στην Ισπανία⁴¹⁸, στο Saint-Georges-de-Montagne (όψιμου 4^{ου} αι.)⁴¹⁹, στο Chiragan (φάση β' μισού 4^{ου} αι.)⁴²⁰, στο Nérac (όψιμου 4^{ου}-μέσων 5^{ου} αι.)⁴²¹, στο Castelculier (σε χρήση έως τον 5^ο αι.)⁴²², στο Montmaurin (φάσεις 4^{ου} αι.)⁴²³ και στο Séniac⁴²⁴ στη Γαλλία, στο Wellen⁴²⁵ στη Γερμανία, στην Όστια (οικία του Έρωτα και της Ψυχής, 4^{ου} αι.)⁴²⁶, στη Σικελία (έπαυλη της Piazza Armerina, α' τρίτο 4^{ου} αι.)⁴²⁷, στην Καρχηδόνα (οικία των Ελλήνων Αρματοδρόμων)⁴²⁸, στην Αφροδισιάδα (οικία

⁴¹⁴ ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 95.

⁴¹⁵ Αναλυτικά για τη διάδοση καθενός από τα θέματα αυτά βλ. παρακ. σ. 244-247 (ιστορικά πρόσωπα), 255-270 (μυθολογικά θέματα), 270-273 (προσωποποιήσεις).

⁴¹⁶ Βλ. παρακ. σ. 292-294.

⁴¹⁷ Βλ. και παρακ. σ. 305-306.

⁴¹⁸ STIRLING 2005, σ. 179-182.

⁴¹⁹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 30-37 fig. 4-10.

⁴²⁰ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 49-62 fig. 25-28.

⁴²¹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 62-67 fig. 30-32.

⁴²² Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 67-69 fig. 33.

⁴²³ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 37-49 fig. 12-15, 17-21.

⁴²⁴ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 69-70.

⁴²⁵ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 71, 73, fig. 34-36.

⁴²⁶ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 172, fig. 59.

⁴²⁷ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 174-175.

⁴²⁸ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 185, fig. 2.

του Αιθρίου, 5^{ος} αι.)⁴²⁹ και στην Αντιόχεια (ημιαστική έπαυλη στη Δάφνη, περ. 400)⁴³⁰.

Το θεματολόγιο των γλυπτών έργων που απάρτιζαν τις ιδιωτικές συλλογές ήταν κυρίως μυθολογικό. Στα δημοφιλέστερα θέματα καταλέγονταν αυτά του διονυσιακού κύκλου, η Άρτεμις, οι ιαματικές θεότητες, όπως ο Ασκληπιός και η Υγεία· δεν απουσίαζαν, ωστόσο, τα αυτοκρατορικά πορτρέτα, ιδίως της δυναστείας των Αντωνίνων⁴³¹.

Η έκθεση των γλυπτών αυτών συλλογών στο εσωτερικό ενός ικανού αριθμού αριστοκρατικών οικιών της ύστερης αρχαιότητας στο Δυτικό και το Ανατολικό κράτος, ανάμεσά τους και σε ορισμένες κατοικίες στη Βαλκανική⁴³², λειτουργούσε για τους πλούσιους ιδιοκτήτες επαύλεων σε περισσότερα επίπεδα από αυτό της απλής αισθητικής αναβάθμισης των κατοικιών τους: αποτελούσε, καταρχήν, μέσο προβολής της οικονομικής τους ευρωστίας και περιέβαλλε τους κατόχους τους με την αίγλη μιας μακρόχρονης οικογενειακής παράδοσης πλούτου και εκλέπτυνσης, καθώς το χρονολογικό εύρος που κάλυπταν τα γλυπτά έργα μπορούσε να εκτείνεται σε περισσότερους αιώνες· κάποιες από τις συλλογές, έτσι, θα πρέπει να δημιουργήθηκαν σταδιακά και να κληροδοτήθηκαν από γενιά σε γενιά⁴³³. Δε συγκροτήθηκαν, όμως, όλες με αυτόν τον τρόπο, καθώς υπάρχουν ενδείξεις ότι ορισμένες, όπως αυτές των ιβηρικών επαύλεων στο Valdetorres de Jarama, στο El Ruedo, της οικίας του Μίθρα στην Κόρδοβα⁴³⁴ ή της έπαυλης στο Sidi Bishr, ανατολικά της Αλεξάνδρειας⁴³⁵, αποκτήθηκαν (αγοράστηκαν) σε βραχύ χρονικό διάστημα, προκειμένου να κοσμήσουν τα συγκεκριμένα κτήρια. Η τελευταία εκδοχή έχει υποστηριχθεί ότι ισχύει ακόμα και για τη συλλογή των περίπου πενήντα πέντε πορτρέτων της έπαυλης στο Chiragan (Ακουιτανία)⁴³⁶.

Εκτός, όμως, από τη σημασία της ως ένδειξη πλούτου και αριστοκρατικών καταβολών, η παρουσία των γλυπτών συλλογών, όπως, άλλωστε, και εκείνη των επιδαπέδιων εικονιστικών ψηφιδωτών με μυθολογικά και λόγια θέματα⁴³⁷, παρέπεμπε στην παιδεία των κατόχων των οικιών· υποδήλωνε την ύπαρξη της πνευματικής εκείνης εξάρτυσης, η οποία συνιστούσε τη βασική ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στην τάξη την οποία αυτοί εκπροσωπούσαν και τις κατώτερες βαθμίδες της κοινωνικής κλίμακας. Κάτι τέτοιο είχε ιδιαίτερη σημασία για μια περίοδο, κατά την οποία η

⁴²⁹ STIRLING 2005, σ. 215-216, fig. 55.

⁴³⁰ HANNESTAD 1994, σ. 118-120, fig. 76-79. STIRLING, ό.π., σ. 219. HANNESTAD 2007, σ. 291-292, Taf. 81 fig. 13. Για τη χρονολόγηση κάποιων από τα γλυπτά του κτηρίου στην ύστερη αρχαιότητα δεν υπάρχει ομοφωνία.

⁴³¹ STIRLING, ό.π., σ. 232 και σποραδικά.

⁴³² Βλ. παρακ. σ. 294-314.

⁴³³ STIRLING 2005, σ. 165-169. Η ΙΔΙΑ 2007, σ. 308.

⁴³⁴ BALMELLE 2001, σ. 237. STIRLING 2005, σ. 179-184. HANNESTAD 2007, σ. 293-294. STIRLING 2007, σ. 308-309, 310, 313, 315.

⁴³⁵ HANNESTAD 1994, σ. 123, 126, fig. 80-82. Ο ΙΔΙΟΣ 2007, σ. 292-293.

⁴³⁶ Ο ΙΔΙΟΣ 2007, σ. 294-295. Αντίθετης άποψης είναι η BERGMANN 2007.

⁴³⁷ Επίσης των αντικειμένων μικροτεχνίας (π.χ. των αργυρών πινακίων, όπως αυτά των θησαυρών του Kaiseraugst, του Sevso, του Mildenhall) που έφεραν διάκοσμο με μυθολογικά θέματα (περιπέτειες ηρώων, θεούς του Ολύμπου, διονυσιακά θέματα) (PARRISH 1999. LEADER-NEWBY 2004, σ. 123-171).

παιδεία αποτελούσε μέσο έκφρασης της απόστασης που χώριζε τις τάξεις⁴³⁸. τα περιθώρια κοινωνικής κινητικότητας μέσω της απόκτησής της ήταν περιορισμένα –ο Αυγουστίνος αποτελεί μια από τις λίγες εξαιρέσεις στον κανόνα. Παράλληλα, οι περιπτώσεις αναρρίχησης ανθρώπων ταπεινής καταγωγής και χαμηλού μορφωτικού επιπέδου στα ανώτερα κλιμάκια της ιεραρχίας ήταν σπάνιες –ο Λιβάνιος μνημονεύει με αγανάκτηση ορισμένα τέτοια παραδείγματα⁴³⁹.

Το γεγονός ότι η σπουδή της κλασικής παράδοσης συνιστούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της παιδείας κατά την ύστερη αρχαιότητα⁴⁴⁰ «νομιμοποίησε» σε μεγάλο βαθμό την παρουσία –στη δημόσια και την ιδιωτική σφαίρα– των έργων γλυπτικής, μιας μορφής τέχνης στενά συνδεδεμένης με το εθνικό παρελθόν, που αντιμετωπίστηκε (ακριβώς γι' αυτό) με μεγάλη καχυποψία εκ μέρους της Εκκλησίας⁴⁴¹, καθώς και τη χρήση μυθολογικών και λόγιων θεμάτων στα επιδαπέδια ψηφιδωτά.

Το εκπαιδευτικό περιβάλλον στο οποίο ανατρέφονταν οι νεαροί αριστοκράτες των μεγάλων αστικών κέντρων της ανατολικής και της δυτικής Μεσογείου –στις σχολές των Αθηνών, της Αντιόχειας, της Γάζας και της Αλεξάνδρειας, της Εφέσου και του Βυζαντίου στην Ανατολή, στο Bordeaux (Burdigala) και στο Autun (Augustodunum) στη Δύση– είχε ως επίκεντρο τη σπουδή της ρητορικής⁴⁴². Η εκπαιδευτική διαδικασία στόχευε στην ικανοποιητική πρόσληψη από τους σπουδαστές (που ήδη από τα μαθητικά τους χρόνια στα σχολεία των γραμματικών είχαν εξασκηθεί συστηματικά στην αποστήθιση των έργων του Ομήρου και του Δημοσθένη στην Ανατολή, του Βιργιλίου και του Κικέρωνα στη Δύση) του περιεχομένου και των μορφολογικών αξιών των έργων της κλασικής γραμματείας⁴⁴³, έτσι ώστε να είναι σε θέση αφενός να τα αναπαράγουν με τη μεγαλύτερη δυνατή υφολογική πιστότητα στον δημόσιο λόγο τους⁴⁴⁴ και αφετέρου να θέτουν μελλοντικά σε εφαρμογή κατά την άσκηση του έργου τους τις αρχές της χρηστής διοίκησης τις οποίες διδάχθηκαν από αυτά⁴⁴⁵.

⁴³⁸ BROWN 1992, σ. 37, 39.

⁴³⁹ Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 38. Ο ΙΔΙΟΣ 2000, σ. 327.

⁴⁴⁰ Ο ΙΔΙΟΣ 1992, σ. 35-70. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1995, σ. 33, 37. STIRLING 2005, σ. 138-164.

⁴⁴¹ Στις εκκλησιαστικές και αγιολογικές πηγές του 4^{ου} και 5^{ου} αι. περιγράφονται συχνά επεισόδια καταστροφής αγαλμάτων. Στις περισσότερες περιπτώσεις είναι σαφές ότι πρόκειται για γλυπτά που ανήκαν σε ιερά ή που πάντως αποτελούσαν αντικείμενο λατρείας (STIRLING 2005, σ. 156). Για τις ελληνόγλωσσες γραπτές πηγές της ύστερης αρχαιότητας που αναφέρονται στην καταστροφή οικιακών αγαλμάτων με πρωτοβουλία ή συμμετοχή εκκλησιαστικών αξιωματούχων βλ. παρακ. σ. 363-365.

⁴⁴² BROWN 1992, σ. 42. Βλ., επίσης, ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1995, σ. 33· SALZMAN 2000, σ. 353· STIRLING, ό.π., σ. 141-145.

⁴⁴³ BROWN, ό.π., σ. 39. STIRLING, ό.π., σ. 140. Ο Αυσόνιος (βλ. παρακ. σ. 212-213) σε ένα κείμενο που απευθύνει στον μικρό του εγγονό τον προτρέπει να εντρυφήσει στον Όμηρο, τον Μένανδρο, τον Τερέντιο, τον Κικέρωνα, τον Σαλλούστιο, τον Βιργίλιο και τον Valerius Flaccus (STIRLING, ό.π., σ. 140).

⁴⁴⁴ BROWN, ό.π., σ. 37, 41-44. STIRLING, ό.π., σ. 141. Αποτέλεσμα της προσήλωσης στα κλασικά πρότυπα υπήρξε ο έντονος φορμαλισμός και η απουσία πρωτοτυπίας· τα ίδια χαρακτηριστικά, όμως, είναι αυτά στα οποία οφείλεται η αποτελεσματικότητα του ρητορικού λόγου κατά την ύστερη αρχαιότητα, καθώς αποτελούσε έναν κοινό κώδικα επικοινωνίας ανάμεσα σε διοικούντες και διοικούμενους (BROWN, ό.π., σ. 42).

⁴⁴⁵ Όπως αναφέρει ο BROWN (ό.π., σ. 38), παραθέτοντας κάποια αποσπάσματα της επιστολής 1261 του Λιβάνιου (*ἐπιστολή ασζα', Σκυλακίω*, FOESTER 1963, vol. XI, σ. 338-339): «The *paideia* which sons of

Μία από τις πρακτικές άσκησης των νεαρών σπουδαστών στους εκφραστικούς τρόπους της αρχαίας γραμματείας περιλάμβανε τη συγγραφή λόγων με ιστορικές ή μυθολογικές αφητηρίες ή υποθετικά διλήμματα στα οποία εμφιλοχωρούσαν συχνά θέματα που άπτονταν της αρχαίας τέχνης⁴⁴⁶. Διδακτικά πρότυπα αυτού του είδους αποτελούσαν τα *Προγύμνασμα* του Λιβανίου και οι λόγοι (*Dictiones*) του Ennodius, επίσκοπου Παβίας (473-521)⁴⁴⁷. Σε ένα πολύ χαρακτηριστικό *Προγύμνασμα*⁴⁴⁸, π.χ., ο Λιβάνιος αποδύεται στην περιγραφή ενός φανταστικού ζωγραφικού έργου που αναπαριστά πολεμικές σκηνές στο εσωτερικό μιας οικίας. Παραβάλλοντας το κείμενο με τις σκηνές που εκτυλίσσονται στο ψηφιδωτό δάπεδο της οικίας του Φαύνου στην Πομπηία, όπου απεικονίζεται νικηφόρα μάχη του Αλεξάνδρου ενάντια στον Δαρείο⁴⁴⁹, έχει κανείς την εντύπωση ότι το *Προγύμνασμα* του 4^{ου} μεταχριστιανικού αιώνα μετουσιώνει σε γραπτό λόγο την εικόνα του ψηφιδωτού δαπέδου του τέλους του 2^{ου} αι. π.Χ. Σημειωτέον ότι το δάπεδο της οικίας του Φαύνου αναπαράγει, κατά πάσα πιθανότητα, το περίφημο ελληνιστικό ζωγραφικό έργο του Φιλόξενου από την Ερέτρια, στο οποίο αναφέρεται και ο Πλίνιος –και του οποίου την ύπαρξη θεωρούμε απίθανο να αγνοούσε ο Αντιοχέας ρητοροδιδάσκαλος. Στο ίδιο πνεύμα με τον Λιβάνιο, ο Φιλόστρατος ο Πρεσβύτερος (3^{ος} αι.) παρουσιάζει στις *Είκονες* του μια σειρά από *εκφράσεις* γραπτών παραστάσεων υπό τη μορφή ιδιωτικών διαλέξεων που απευθύνονταν σε ένα νεαρό ακροατήριο και εκφωνήθηκαν στην οικία κάποιου φίλου του⁴⁵⁰.

Εκτός, όμως, από τα παραπάνω διδακτικά πρότυπα, η σημασία της χρήσης αναφορών στη μυθολογία και την κλασική γραμματεία κατά τη σύνταξη ρητορικών λόγων εξαιρείται, επίσης, και στα αποσπάσματα δύο πραγματειών με θέμα τη ρητορική τέχνη, που χρονολογούνται στα τέλη του 3^{ου} ή στον πρώιμο 4^ο αι., φέρονται με το όνομα του γραμματικού και ρητοροδιδάσκαλου Μενάνδρου από τη Λαοδίκεια⁴⁵¹ και άσκησαν μεγάλη επίδραση στη σύγχρονη και μεταγενέστερη γραμματειακή παραγωγή αυτού του είδους⁴⁵². Η πρώτη πραγματεία αναφέρεται στο ενδεδειγμένο περιεχόμενο των *εκφράσεων* πόλεων και τοπίων, ενώ η δεύτερη επικεντρώνεται σε αυτό των εγκωμίων αυτοκρατόρων και στον χειρισμό λόγων που εκφωνούνταν σε περιστάσεις της καθημερινής ζωής, όπως σε γάμους, αναχωρήσεις και επετείους γεννήσεων. Ο συγγραφέας προτρέπει τους επίδοξους συντάκτες

notables had absorbed as late adolescents in the schools of the rhetors was held to be permanently relevant to their subsequent careers. Only a young man who had “installed Demosthenes in his soul” at an early age could be trusted to behave correctly when governing a province: “He will think that his duty is to make the cities happy; ... he will make the citadels beautiful with buildings; and he will remain throughout a servant of the Muses.”» (η υπογράμμιση δική μου).

⁴⁴⁶ BROWN 1992, σ. 43. STIRLING 2005, σ. 141-142.

⁴⁴⁷ STIRLING, ό.π., σ. 141.

⁴⁴⁸ Παράρτημα 2 αρ. 171.

⁴⁴⁹ DUNBABIN 1999, σ. 41 fig. 41. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 35 εικ. 27.

⁴⁵⁰ LEADER-NEWBY 2004, σ. 125.

⁴⁵¹ Οι ερευνητές δεν έχουν καταλήξει σε συμφωνία για το αν τα έργα ανήκουν σε έναν ή σε δύο συγγραφείς (STIRLING 2005, σ. 143-144).

⁴⁵² Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 144.

επιθαλάμιων, π.χ., λόγων να χρησιμοποιήσουν ήδη από το προοίμιο έννοιες που προκαλούν ευχάριστους συνειρμούς, μεταξύ των οποίων τα ονόματα της Αφροδίτης και του Έρωτα· στη συνέχεια, να θίξουν –χρησιμοποιώντας και πάλι μυθολογικές αναφορές– την ιστορία του γαμήλιου θεσμού και να εγκωμιάσουν το νέο ζευγάρι και το νυφικό κοιτώνα διανθίζοντας τον λόγο τους με αναφορές στις Χάριτες, στην Αφροδίτη και στην Άρτεμη ως θεά του τοκετού και της λοχείας⁴⁵³. Σωζόμενοι επιθαλάμιοι λόγοι, όπως αυτοί του Αυσόνιου, του Κλαυδιανού⁴⁵⁴, του Σιδώνιου Απολλινάρι και άλλων, εκτεινόμενοι χρονολογικά έως και τον 6^ο αι. και απευθυνόμενοι, σημειωτέον, στην πλειονότητά τους σε χριστιανικό κοινό⁴⁵⁵, επιβεβαιώνουν τη δημοφιλία αυτών των αναφορών. Ένα αντιπροσωπευτικό εικαστικό τους αντίστοιχο είναι το αργυρό κιβωτίδιο της Projecta, που φέρει εκτενή διακόσμηση με μυθολογικά, μεταξύ άλλων, θέματα (Αφροδίτη, ερωτιδείς, Νηρηίδες) και αποτελούσε γαμήλιο δώρο προς νεόνυμφο ζεύγος χριστιανών⁴⁵⁶.

Η συστηματική αναπαραγωγή ρητορικών κειμένων πάνω σε αυτά τα πρότυπα στο πλαίσιο της πρακτικής άσκησης των σπουδαστών συντελούσε αναμφίβολα στην εξοικείωση των γόνων των αριστοκρατικών οικογενειών όχι μόνο με τις κλασικές αρχές εκφοράς του λόγου αλλά και το κλασικό ή κλασικιστικό ιδεώδες στην τέχνη, καθώς επρόκειτο για γραπτά που έβριθαν αναφορών σε ζωγραφικά ή γλυπτά έργα. Οι λόγοι, άλλωστε, που διανθίζονταν με μυθολογικές αναφορές θεωρούνταν ίδιο των μορφωμένων. Το σύνολο, σχεδόν, των επιστολών του Αυσόνιου⁴⁵⁷ και το έργο του Σιδώνιου Απολλινάρι⁴⁵⁸ είναι πλήρη λόγων μυθολογικών αναφορών⁴⁵⁹. Η καλλιέργεια και η γλαφυρότητα με την οποία περιγράφει ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός, «...ο χριστιανός θεολόγος που επηρεάστηκε περισσότερο ίσως από κάθε άλλον από την αρχαιοελληνική παιδεία και γραμματεία, κατά τις μακροχρόνιες σπουδές του στην Αλεξάνδρεια και την Αθήνα»⁴⁶⁰, μια ζωγραφική παράσταση με διονυσιακό θέμα που είχε δει κάποτε⁴⁶¹, καθώς και η έκταση που της αφιερώνει (σε έναν λόγο, μάλιστα, με αντι-αρειανικό, κατά τα άλλα, περιεχόμενο), στην πραγματικότητα υποσκάπτουν τη σφοδρότητα της επίθεσης του ιεράρχη στην απεικόνιση τέτοιων θεμάτων. Η τέλεια ταύτιση γλώσσας/ύφους και περιεχομένου/νοήματος αυτής της περιγραφής είναι ενδεικτική του βάθους στο οποίο μπορούσε να εισχωρήσει η επίδραση της κλασικής παιδείας, ακόμα και όταν οι εκφραστικοί της τρόποι επιστρατεύονταν για να στηλιτεύσουν μια από τις εκφάνσεις της. Ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός είτε δεν είχε αντιληφθεί ότι στην πραγματικότητα καθιστούσε εξαιρετικά θελκτική την εικόνα που

⁴⁵³ Βλ. και παρακ. σ. 338.

⁴⁵⁴ Claudianus Claudius, έζησε γύρω στο 400.

⁴⁵⁵ STIRLING 2005, σ. 144-145.

⁴⁵⁶ Πρβλ. Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 146 και σημ. 51 (σ. 263). Βλ., επίσης, παρακ. σ. 256.

⁴⁵⁷ Βλ. και παρακ. σ. 213.

⁴⁵⁸ Sidonius Gaius Sollius Modestus Apollinaris, έζησε στο β' μισό 5^{ου} αι. και υπήρξε επίσκοπος Αρβενών (Augustonemetum/Civitas Arvernorum, σημερινού Clermont Ferrand).

⁴⁵⁹ STIRLING 2005, σ. 140 σημ. 13 (σ. 261).

⁴⁶⁰ ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1995, σ. 274.

⁴⁶¹ Βλ. παρακ. σ. 344.

προσπαθούσε να καταδικάσει, αφιερώνοντάς της στην ουσία μια μικρή έκφραση, είτε ενέδωσε συνειδητά σε μια παιδεία που είχε πλέον προσλάβει για τον ίδιο (και για πολλούς μορφωμένους της εποχής του) τις διαστάσεις βιώματος.

Επρόκειτο, λοιπόν, για ένα εκπαιδευτικό σύστημα προσανατολισμένο στην επανάληψη παλαιότερων καταξιωμένων προτύπων, που απευθυνόταν ταυτόχρονα σε εθνικούς και χριστιανούς· οι τελευταίοι δεν εκλάμβαναν τη θητεία τους σε αυτό ως ασύμβατη με τα χριστιανικά τους ιδεώδη. Ο αριθμός των χριστιανών-αποδεκτών αυτής της παιδείας που σε μεταγενέστερο στάδιο του βίου τους εξέφρασαν μια τάση αποστασιοποίησης από τα εθνικά συμφραζόμενά της είναι μικρός· αντιπροσωπεύει χριστιανικούς λειτουργούς που σταδιοδρόμησαν σε ανώτερα αξιώματα⁴⁶² και σε έναν βαθμό η στάση τους, που ούτως ή άλλως δεν είχε τη μορφή φανατικής αποκήρυξης, είναι, έτσι, αναμενόμενη⁴⁶³. Η χρήση των παλαιών ασκών για την αποθήκευση του καινού οίνου πιστοποιείται, εξάλλου, σε παραδείγματα έργων με αμιγώς χριστιανικό περιεχόμενο, τα οποία διατυπώθηκαν με βάση τους στίχους του Ομήρου και του Βιργιλίου, όπως τα ποιήματα της αυτοκράτειρας Ευδοκίας και της Faltonia Betitia Proba (μέσα περίπου του 4^{ου} αι.) για τα πάθη και τον βίο του Χριστού αντίστοιχα⁴⁶⁴. Στο ίδιο πνεύμα, οι ψηφιδωτές επιδαπέδιες επιγραφές στο συγκρότημα του Ευστολίου στο Κούριον (α' μισού 5^{ου} αι.), γραμμένες σε ομηρική γλώσσα, μεταφέρουν ένα καθαρά χριστιανικό μήνυμα⁴⁶⁵.

Οι νεαροί αριστοκράτες-σπουδαστές, επομένως, εθνικοί ή χριστιανοί, οδηγούνταν από το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό σύστημα στη διαμόρφωση ενός πλαισίου πρόσληψης των έργων τέχνης, μέσα στο οποίο τα μυθολογικά θέματα και η κλασική ή κλασικιστική τεχνοτροπία ήταν συνυφασμένα με απολύτως θετικές συνδηλώσεις⁴⁶⁶. Με αυτόν τον τρόπο διαμορφωνόταν το μορφωτικό υπόβαθρο και για μια (δυνητικά) ενεργητική εκδήλωση της εκτίμησης και του σεβασμού προς αυτή την τέχνη: στην επιλογή, εκ μέρους των φορέων αυτής της παιδείας, μυθολογικών ή λόγιων θεμάτων για τα επιδαπέδια ψηφιδωτά και στη συγκρότηση και έκθεση γλυπτών συλλογών για τη διακόσμηση των ενδιατημάτων τους.

Μια αντιπροσωπευτική περίπτωση αριστοκράτη από το Δυτικό κράτος, για την επίδραση της κλασικής παιδείας στις αισθητικές προτιμήσεις και διακοσμητικές επιλογές του οποίου παρέχει σημαντικές πληροφορίες το γραπτό έργο του, αποτελεί ο Αυσόνιος του Bordeaux⁴⁶⁷. Συλλέκτης γλυπτών έργων ο ίδιος, θεωρείται ο πιθανός

⁴⁶² Όπως, π.χ., ο Παυλίνος, επίσκοπος Νόλης, ο Σιδώνιος Απολλινάρις, επίσκοπος Clermont, ο Αυγουστίνος, επίσκοπος Ιπώνος, και ο άγιος Ιερώνυμος.

⁴⁶³ STIRLING 2005, σ. 145-146.

⁴⁶⁴ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 146, 147-148, 150.

⁴⁶⁵ Βλ. παρακ. σ. 293.

⁴⁶⁶ STIRLING 2005, σ. 142, 143, 153.

⁴⁶⁷ Ο Αυσόνιος (Ausonius Decimus Magnus, περ. 310-395) υπήρξε καθηγητής ρητορικής στο Bordeaux (Burdigala), ποιητής, παιδαγωγός του αυτοκράτορα Γρατιανού και ύπατος το 379. Αναλυτικά για την επίδραση της παιδείας στην προσωπικότητά του, όπως αναδύεται από το έργο του, βλ. Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 138-145.

ιδιοκτήτης της έπαυλης στο Saint-Georges-de-Montagne⁴⁶⁸ (Ακουιτανία), η οποία στέγαζε μια σημαντική συλλογή κλασικιστικών αγαλματιδίων του όψιμου 4^{ου} αι. με μυθολογικά θέματα. Στις επιστολές και στα έμμετρα πονήματά του, πολλά από τα οποία έχουν χριστιανικό περιεχόμενο⁴⁶⁹, ο Αυσόνιος κάνει συχνά λόγο για τον θαυμασμό που έτρεφε σε έργα γλυπτικής και για την αγάπη του στα μυθολογικά θέματα. Αφιέρωσε αρκετά ποιήματα και επιγράμματα στην περιγραφή κλασικών γλυπτών εγκωμιάζοντας τη φυσιοκρατική τους απόδοση. Ανάμεσα στα γνωστά έργα για τα οποία συνέθεσε επιγράμματα καταλέγονται η Αφροδίτη Κνιδία του Πραξιτέλη και η χάλκινη αγελάδα του Μύρωνα⁴⁷⁰. Σε ένα τρίτο επίγραμμα του ο Αυσόνιος αναφέρεται σε ένα σύνταγμα απαρτιζόμενο από τις προσωποποιήσεις του Καιρού (Occasio), που αποδίδεται ως γυναικεία μορφή, και της Μετάνοιας (Metanoea)· ως δημιουργός τους φέρεται στο επίγραμμα ο Φειδίας⁴⁷¹. Σε άλλα ποιήματα και επιγράμματά του ο Αυσόνιος αναφέρεται στα αγάλματα της προσωπικής του συλλογής: ένα από αυτά απεικόνιζε τον Liber Pater, ενώ ένα δεύτερο ήταν πορτρέτο του πατέρα του· στη συλλογή του περιλαμβανόταν, πιθανώς, και ένα γλυπτό που παρίστανε την Αφροδίτη⁴⁷². Ο ίδιος συγγραφέας αποδύεται, τέλος, και στις περιγραφές και άλλων έργων τέχνης τα οποία είχε την ευκαιρία να θαυμάσει στην αυτοκρατορική αυλή των Τρεβήρων (Trier), όπου διέμενε κατά την περίοδο 364-379 έχοντας αναλάβει τη μόρφωση του μετέπειτα αυτοκράτορα Γρατιανού. Στα έργα για τα οποία συνέθεσε επιγράμματα ή εκτενέστερα ποιήματα περιλαμβάνονται μια τοιχογραφία με κυνήγι λιονταριού, μία δεύτερη, στην οποία παριστανόταν ο Έρωτας να υπομένει βασανιστήρια από απογοητευμένες γυναίκες και ένα άγαλμα του Βαλεντινιανού⁴⁷³.

Το παράδειγμα του Αυσόνιου δεν είναι μεμονωμένο· το ότι κατά την ύστερη αρχαιότητα η ανώτερη μόρφωση συμβάδιζε με φυσικό τρόπο με την εκτίμηση προς την κλασική τέχνη και τα θέματά της και –συχνά– με την κατοχή αρχαιότερων ή σύγχρονων κλασικιστικών έργων προκύπτει και από άλλες μαρτυρημένες περιπτώσεις: η συλλογή του Λαύσου στην Κωνσταντινούπολη αποτελεί μακράν το αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα από το Ανατολικό κράτος⁴⁷⁴. Ο Λαύσος υπήρξε *πραιπόσιτος του ιερού κουβουκλίου* επί Θεοδοσίου Β΄ και ένθερμος χριστιανός, όπως προκύπτει από το κείμενο της αφιέρωσης σε αυτόν της *Λαυσιακής Ιστορίας* του

⁴⁶⁸ STIRLING 2005, σ. 138. Για τη συγκεκριμένη έπαυλη βλ. BALMELE 2001, σ. 375 αρ. 33, fig. 89, 94, 128-130. Για τη συλλογή των γλυπτών βλ. STIRLING, *ό.π.*, σ. 30-37 fig. 4-10.

⁴⁶⁹ Είναι βέβαιο ότι ο Αυσόνιος υπήρξε χριστιανός προς το τέλος της ζωής του –σύμφωνα, με ορισμένους ερευνητές, μάλιστα, καθ' όλη τη διάρκειά της (STIRLING, *ό.π.*, σ. 139 και σημ. 2 [σ. 260]).

⁴⁷⁰ Η ΙΔΙΑ, *ό.π.*, σ. 139, 148.

⁴⁷¹ Αν και είναι σαφές ότι ο Αυσόνιος έως ένα σημείο παραφράζει ένα αντίστοιχο έργο του Ποσειδίππου (3^{ου} αι. π.Χ.), το οποίο ο επιγραμματοποιός των ελληνιστικών χρόνων αφιερώνει στην περιγραφή του Καιρού, περίφημου αγάλματος του Λυσίππου. Για τα συγκεκριμένα επιγράμματα βλ. KAY 2001, σ. 43-44, 97-103 αρ. 12 (Καιρός)· Ο ΙΔΙΟΣ, *ό.π.*, σ. 53, 195-197 αρ. 62 (Αφροδίτη Κνιδία)· Ο ΙΔΙΟΣ, *ό.π.*, σ. 53-54, 198-204, 205-206 αρ. 63, 64, 66, 67 (χάλκινη αγελάδα).

⁴⁷² STIRLING 2005, σ. 140, 148. HANNESTAD 2006, σ. 205.

⁴⁷³ STIRLING, *ό.π.*, σ. 140, 149 και σημ. 71 (σ. 264).

⁴⁷⁴ Για τη συλλογή βλ. MANGO κ.ά. 1992· GUBERTI BASSETT 2000· BASSETT 2004, σ. 98-120· ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ 2004· STIRLING, *ό.π.*, σ. 154-155.

Παλλαδίου⁴⁷⁵. Η συλλογή του, σύμφωνα με τις πολύ μεταγενέστερες χρονογραφίες του Γεωργίου Κεδρηνού (όψιμος 11^{ος} αι.) και του Ιωάννη Ζωναρά (12^{ος} αι.), χάρη στις οποίες είναι γνωστή⁴⁷⁶, βρισκόταν εκτεθειμένη σε μια στοά κατά μήκος της βόρειας πλευράς της Μέσης, ανατολικά του Φόρου του Μ. Κωνσταντίνου⁴⁷⁷, έως το 475, οπότε καταστράφηκε από πυρκαϊά.

Το γλυπτό σύνολο που συνδέθηκε αναπόσπαστα με το όνομα του ευνούχου υψηλόβαθμου αξιωματούχου του Θεοδοσίου Β΄ έχει την ιδιαιτερότητα ότι δεν αποτελούσε προσωπική ιδιοκτησία. Ο Λαύσος αναλαμβάνοντας προσωπική πρωτοβουλία ή δρώντας κατ' εντολήν του αυτοκράτορα συγκρότησε και διαχειρίστηκε τη συλλογή, που αποτελούσε κρατική περιουσία, ως δημόσιος λειτουργός και όχι ως ιδιώτης⁴⁷⁸, γι' αυτό, άλλωστε, τα αγάλματα ήταν εκτεθειμένα σε κοινή θέα, απηχώντας τη μακραίωνη ρωμαϊκή πρακτική χρήσης στωικών οικοδομημάτων για την έκθεση αγαλμάτων⁴⁷⁹. Το γεγονός αυτό, ωστόσο, δεν αίρει τη δυνατότητα θεώρησης του εκθεσιακού αυτού συνόλου στο πλαίσιο του πνευματικού κλίματος υπό το οποίο συγκροτήθηκαν οι καθαρά ιδιωτικές συλλογές.

Η συλλογή του Λαύσου περιλάμβανε τουλάχιστον δεκατρία ολόγλυφα έργα, που κάλυπταν ένα χρονολογικό εύρος πολλών αιώνων. Από τις πηγές δε μπορεί να προκύψει η σειρά με την οποία ήταν εκτεθειμένα τα αγάλματα⁴⁸⁰. Τα έξι από αυτά ήταν ανθρωπομορφικά, ενώ τα υπόλοιπα παρίσταναν εξωτικά ή μυθικά ζώα και μιξογενή όντα. Πέντε από τα αγάλματα της πρώτης ομάδας προέρχονταν από εθνικά ιερά και ο αρχικός τους προορισμός ήταν λατρευτικός ή αποτελούσαν αναθηματικά έργα· το έκτο γλυπτό της ανθρωπομορφικής ομάδας, που απεικόνιζε προσωποποίηση αφηρημένης έννοιας, ήταν το μοναδικό από το οποίο απουσίαζαν θρησκευτικά συμφραζόμενα.

⁴⁷⁵ MANGO κ.ά. 1992, σ. 95. GUBERTI BASSETT 2000, σ. 11. BASSETT 2004, σ. 100. STIRLING 2005, σ. 149.

⁴⁷⁶ GUBERTI BASSETT, ό.π., σ. 6-7. BASSETT, ό.π., σ. 98-99, 232-233. Αρχική πηγή για τα (τρία) αποσπάσματα των δύο μεσοβυζαντινών χρονογράφων που αναφέρονται στη συλλογή του Λαύσου υπήρξε το έργο του Μάλχου από τη Φιλαδέλφεια της Συρίας, ιστορικού του 5^{ου}-6^{ου} αιώνα (MANGO κ.ά. 1992, σ. 90-92. GUBERTI BASSETT, ό.π., σ. 7).

⁴⁷⁷ Έως σχετικά πρόσφατα το ανάκτορο του Λαύσου ταυτιζόταν με το επίμηκες επτάκογχο οικοδόμημα βόρεια του μεγάρου του Αντιόχου και νότια της Μέσης, αν και ο ίδιος ο κύριος ανασκαφέας είχε εξαρχής εκφράσει με αρκετή επιφύλαξη τη συγκεκριμένη άποψη (MANGO κ.ά. 1992, σ. 93-96, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία). Σε αυτή την ταύτιση βασίστηκε και η πρόταση των MANGO κ.ά. (ό.π., σ. 93-96) για τον τρόπο με τον οποίο οργανωνόταν η έκθεση της συλλογής στο εσωτερικό του κτηρίου. Όπως, όμως, απέδειξε με πειστικά επιχειρήματα βασισμένα στον συνδυασμό των γραπτών πηγών και των ανασκαφικών-τοπογραφικών δεδομένων ο BARDILL (1997), το ανάκτορο του Λαύσου πρέπει να τοποθετηθεί δυτικότερα και βόρεια της Μέσης λεωφόρου.

⁴⁷⁸ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ 2004, σ. 354.

⁴⁷⁹ GUBERTI BASSETT 2000, σ. 19. BASSETT 2004, σ. 113-114.

⁴⁸⁰ GUBERTI BASSETT, ό.π., σ. 17-18. BASSETT, ό.π., σ. 110. Οι MANGO κ.ά. (1992, σ. 95-96, fig. 2) συνδύασαν τη σειρά αναφοράς των αγαλμάτων στο πρώτο απόσπασμα του Κεδρηνού με την αρχιτεκτονική διάρθρωση της επιμήκουσ αφιδωτής αίθουσας στα βόρεια του ανακτόρου του Αντιόχου, για να καταλήξουν σε μια συγκεκριμένη πρόταση εκθεσιακής διάταξης, η οποία, όμως, μετά τη διεξοδική έρευνα του BARDILL (1997) δε μπορεί να γίνει δεκτή (βλ. παραπ. σ. 214 σημ. 477) (GUBERTI BASSETT, ό.π., σ. 11-13).

Επιπλέον, τα συγκεκριμένα γλυπτά αποτελούσαν πιθανότατα τα πρωτότυπα έργα⁴⁸¹ διάσημων καλλιτεχνών της αρχαιότητας, αναγνωρίσιμα από τους πιο μορφωμένους, τουλάχιστον, θεατές της συλλογής: η Αθηνά των Διποίνου και Σκύλλιδος (6^{ου} αι. π.Χ.), προερχόμενη από το ιερό της Λίνδου⁴⁸², η Ήρα του Βουπάλου (6^{ου} αι. π.Χ.)⁴⁸³, το περίφημο χρυσελεφάντινο άγαλμα του Δία που φιλοτέχνησε για το ιερό του θεού στην Ολυμπία ο Φειδίας (5^{ου} αι. π.Χ.)⁴⁸⁴, η Κνιδία Αφροδίτη του Πραξιτέλη (4^{ου} αι.)⁴⁸⁵, το άγαλμα του Έρωτα από τη Μύνδο⁴⁸⁶ και η προσωποποίηση του Καιρού/Χρόνου⁴⁸⁷, έργα του Λυσίππου (4^{ου} αιώνα).

Η αναγνώριση της καλλιτεχνικής αξίας των αγαλμάτων που συγκροτούσαν την πρώτη ομάδα της συλλογής ήταν καθολική από τους μορφωμένους αριστοκρατικούς κύκλους της ύστερης αρχαιότητας. Στη Δύση ο Αυσόνιος είχε αφιερώσει ένα επίγραμμα του στην Κνιδία Αφροδίτη του Πραξιτέλη και ένα δεύτερο σε άγαλμα με την προσωποποίηση του Καιρού⁴⁸⁸. Όταν ο Σύμμαχος⁴⁸⁹ θέλησε, με μια επιστολή που απέστειλε στον Αυσόνιο, να του συστήσει τον προστατευόμενό του Βαράχους ως άνθρωπο με παιδεία, αρκέστηκε να αναφερθεί στο θαυμασμό που έτρεφε ο νεαρός για τα γλυπτά αριστουργήματα της κλασικής τέχνης, όπως το φειδιακό χρυσελεφάντινο άγαλμα του Δία και η χάλκινη αγελάδα του Μύρωνα⁴⁹⁰. Για τα υπόλοιπα έργα της συλλογής οι πηγές δεν παρέχουν συγκεκριμένες πληροφορίες, απηχώντας μάλλον μια αντίστοιχη (και όχι τυχαία) απουσία δεδομένων για την καλλιτεχνική τους συνάφεια κατά την εποχή της συγκρότησής της: θεωρείται, πάντως, πιθανό ότι επρόκειτο για γλυπτά των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων⁴⁹¹.

Σύμφωνα με την S. Bassett⁴⁹², το σκεπτικό της συγκρότησης της συλλογής, βασισμένο έως ένα βαθμό στο αντιθετικό (σε πολλά επίπεδα) ζεύγος των ανθρωπομορφικών-λατρευτικών/αναθηματικών έργων από τη μία πλευρά και των ζωομορφικών από την άλλη, προσφερόταν για πολλαπλές αναγνώσεις. Η αντιστικτική παράταξη των δύο ομάδων γλυπτών για την οποία έγινε λόγος ξεκινά ήδη από τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουν οι γραπτές πηγές καθεμιά από τις δύο ομάδες αγαλμάτων: οι συγγραφείς εστιάζουν στα ανθρωπομορφικά έργα, αναφέροντας συγκεκριμένα στοιχεία για την προέλευση, τη χρονολόγηση και τον δημιουργό τους, ενώ αντιπαρέρχονται με συντομία την ομάδα των ζώων και των υβριδίων. Η διάκριση αυτή αντικατοπτρίζει κατά την S. Bassett έναν βασικό άξονα στον οποίο βασίστηκε η ίδια η σύλληψη της συλλογής: την προβολή της πρώτης,

⁴⁸¹ GUBERTI BASSETT 2000, σ. 19-20. BASSETT 2004, σ. 114.

⁴⁸² GUBERTI BASSETT, ό.π., σ. 7-8. BASSETT, ό.π., σ. 99, 233-235 αρ. 152.

⁴⁸³ GUBERTI BASSETT, ό.π., σ. 9. BASSETT, ό.π., σ. 99, 235, 237 αρ. 155.

⁴⁸⁴ GUBERTI BASSETT, ό.π., σ. 9, fig. 3. BASSETT, ό.π., σ. 99, 238 αρ. 157, pl. 35.

⁴⁸⁵ GUBERTI BASSETT, ό.π., σ. 8-9 fig. 1. BASSETT, ό.π., σ. 99, 233 αρ. 151, pl. 32.

⁴⁸⁶ GUBERTI BASSETT, ό.π., σ. 9 fig. 2. BASSETT, ό.π., σ. 99-100, 235 αρ. 154, pl. 33.

⁴⁸⁷ GUBERTI BASSETT, ό.π., σ. 9-10 fig. 4. BASSETT, ό.π., σ. 99-100, 237-238 αρ. 156 pl. 34.

⁴⁸⁸ Βλ. παραπ. σ. 213.

⁴⁸⁹ Quintus Aurelius Symmachus, έζησε στο β' μισό του 4^{ου} αιώνα.

⁴⁹⁰ STIRLING 2005, σ. 149.

⁴⁹¹ GUBERTI BASSETT 2000, σ. 10-11 fig. 5. BASSETT 2004, σ. 100, 233 αρ. 150, 235 αρ. 153.

⁴⁹² BASSETT, ό.π., σ. 98-120.

συγκροτημένης από λατρευτικά αγάλματα, ομάδας, ως ενιαίου συνόλου αντιπροσωπευτικών έργων όχι τόσο της εθνικής θρησκείας και των ιερών τόπων της, όσο, κυρίως, των σταδίων της μορφολογικής εξέλιξης της γλυπτικής ως μίμησης της φύσης. Μια τέτοια θεώρηση της ιστορίας της τέχνης ως πορείας κατευθυνόμενης προς μια ολοένα και πιστότερη απόδοση των φυσικών προτύπων απαντά κατεξοχήν στη *Naturalis Historia* του Πλίνιου του Πρεσβύτερου, στην οποία, μάλιστα, μνημονεύονται όλοι οι γλύπτες που φιλοτέχνησαν τα αγάλματα της πρώτης ομάδας. Ακόμα και αν ο Λάυσος δεν είχε διαβάσει (κάτι μάλλον απίθανο) το συγκεκριμένο έργο, η οπτική του είχε οπωσδήποτε διαμορφωθεί μέσα σε αυτό το κυρίαρχο (όπως φαίνεται από την ύπαρξη ενός ικανού αριθμού ανάλογων έργων ή αναφορών στην περίοδο ανάμεσα στον 1^ο και τον 4^ο αι.) πλαίσιο πρόσληψης της τέχνης.

Στόχος της δεύτερης ομάδας γλυπτών ήταν η δημιουργία μιας οπτικής αντίστιξης, με αντίθετο πόλο το φυσικό βασίλειο, νοούμενο, όμως, ως το πεδίο που βρίσκεται κατεξοχήν πέραν της δυνατότητας επιβολής ανθρώπινου ελέγχου – θεώρησης που εκδηλώνεται στην επιλογή εξωτικών ζωικών ειδών και εμβληματικών συμβόλων απειλητικής ετερότητας, όπως ο μονόκερος, ο Παν και οι Κένταυροι.

Η συνύπαρξη των δύο ομάδων γλυπτών στόχευε στην ανάδειξη των συμπληρωματικών αυτών όψεων του κόσμου: της «πολιτισμένης» και τιθασειμένης από τον άνθρωπο, εκπροσωπούμενης από την ομάδα των ανθρωπομορφικών αγαλμάτων· η παρουσία τους, στον βαθμό που σηματοδοτούσε τα διαδοχικά –και αναγνωρίσιμα από το θεατή– στάδια μιας ολοένα και πιστότερης αναπαραγωγής της φύσης, παρέπεμπε ακριβώς στην έννοια του προοδευτικά αυξανόμενου ανθρώπινου ελέγχου πάνω σε αυτή. Και της ανεξέλεγκτης, και γι' αυτό, επίφοβης όψης του κόσμου, προβαλλόμενης στη δεύτερη ομάδα γλυπτών· η προέλευση, οι δημιουργοί και η παλαιότητά τους παρέμεναν σκοπίμως άδηλα, ώστε η απουσία της δυνατότητας αναγωγής τους σε συγκεκριμένο χρονικό ή καλλιτεχνικό πλαίσιο να συμβαδίζει με τη θεώρησή τους ως συμβόλων του ανοίκειου και του «απολίτιστου», που εκτείνεται πέρα από τα όρια άσκησης της ανθρώπινης εξουσίας⁴⁹³.

Κομβικής σημασίας από ερμηνευτική άποψη πρέπει, κατά την ίδια μελετήτρια, να θεωρηθεί η παρουσία της προσωποποίησης του Καιρού/Χρόνου ανάμεσα στις δύο ομάδες γλυπτών. Παρά το ότι η ταυτότητα του έργου ήταν γνωστή, όπως και των υπόλοιπων ανθρωπομορφικών γλυπτών, το γεγονός ότι ήταν το μοναδικό ανάμεσά τους που δεν είχε αποτελέσει στο παρελθόν αντικείμενο θρησκευτικής λατρείας προσέδιδε στη συγκεκριμένη προσωποποίηση έναν διαφορετικό χαρακτήρα, αυτόν του διάμεσου ανάμεσα στην πρώτη και τη δεύτερη ομάδα. Ο Λύσιππος φιλοτέχνησε το άγαλμα του Καιρού προκειμένου να μορφοποιήσει την ίδια την έννοια του ωραίου, «αυτού», δηλαδή, «που συμβαίνει την κατάλληλη ώρα ή εποχή»⁴⁹⁴ αποδίδοντας ως προσωποποίηση εκείνο το χρονικό σημείο κατά το οποίο ένας οργανισμός αγγίζει την

⁴⁹³ GUBERTI BASSETT 2000, σ. 13-17. BASSETT 2004, σ. 101-108.

⁴⁹⁴ Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα 2010 [ανατύπωση], σ. 1641, στο λ. «ωραίος».

πλήρη ακμή του και οι ιδιότητές του αναδύονται σε μια ιδανική –και νομοτελειακά παροδική– ισορροπία μορφής και περιεχομένου. Ο Λαύσος με τη σειρά του επέλεξε τη συγκεκριμένη προσωποποίηση για να υποβάλει, πιθανώς, στους θεατές τη σύλληψη της καίριας στιγμής και, άρα, την απεικόνιση του ωραίου, όπως αυτή αποτυπώθηκε στις εξελικτικές φάσεις που αντιπροσωπεύονταν από τα υπόλοιπα ανθρωπομορφικά αγάλματα της πρώτης ομάδας. Η παρουσία του αγάλματος του Καιρού προσφερόταν, επιπλέον, για στοχασμό πάνω στο θέμα των αναπόδραστων αλλαγών που επιφέρει η ροή του χρόνου, στην οποία οφειλόταν και η έκθεση των πάλοι ποτέ εθνικών λατρευτικών αγαλμάτων ως απλών αντικειμένων τέχνης στην πρωτεύουσα της (επίσημα πια χριστιανικής από το 380) αυτοκρατορίας. Τα έργα που απάρτιζαν τη δεύτερη ομάδα δεν προσφέρονταν για μια τέτοια ανάγνωση, στερημένα καθώς ήταν (σκόπιμα) από τη δυνατότητα αναγωγής σε συγκεκριμένο λειτουργικό, καλλιτεχνικό και χρονολογικό πλαίσιο· ακριβώς, όμως, γι' αυτό, ο συνδυασμός τους με το άγαλμα του Καιρού παρέπεμπε στην ιδιότητα των δυνάμεων της φύσης ως άχρονων⁴⁹⁵.

Πάνω απ' όλα, ωστόσο, η έκθεση της συλλογής του Λαύσου, που δε θα μπορούσε να νοηθεί έξω από το πλαίσιο μιας στέρεης κλασικής παιδείας του εμπνευστή της και ενός σημαντικού μέρους του κοινού στο οποίο απευθυνόταν, προ(σ)καλούσε τους θεατές να στοχαστούν πάνω στο ζήτημα της σχέσης των δύο κυρίαρχων και (δυνητικά, αλλά όχι αναγκαστικά) ανταγωνιστικών μεταξύ τους τάσεων της εποχής: της κλασικής ελληνικής παράδοσης και της χριστιανικής πνευματικότητας⁴⁹⁶. Δεν είναι τυχαίο ότι η συλλογή δημιουργήθηκε σε μια περίοδο κατά την οποία η κρατική εξουσία υποστήριζε με αλληπάλληλα νομοθετικά μέτρα τον χριστιανισμό σε βάρος της παλαιάς θρησκείας. Η διαπιστωμένη έμφαση στην αισθητική αξία των έργων που απάρτιζαν το εκθεσιακό αυτό σύνολο συνάδει απολύτως με την επίσημη πολιτική πάνω στο θέμα των αγαλμάτων των ειδωλολατρικών ιερών⁴⁹⁷. Η απομάκρυνση, άλλωστε των λατρευτικών/αναθηματικών γλυπτών της συλλογής από το φυσικό τους περιβάλλον συνιστούσε καθεαυτήν μια πράξη εκκοσμίκευσης, που, καθώς εκπορευόταν από μια χριστιανική αρχή, εμπειρείχε έναν πρόσθετο συμβολισμό: την ήττα της παλαιάς από τη νέα θρησκεία⁴⁹⁸. Η συλλογή του Λαύσου επιτύγχανε, έτσι, σύμφωνα με τη διεισδυτική ανάλυση της σημαντικότερης μελετήτριάς της, να εξάρει ακριβώς τη δυνατότητα συνύπαρξης της κλασικής ελληνικής παράδοσης και της χριστιανικής πνευματικότητας με κοινό παρονομαστή την αποδοχή και αναγνώριση μιας τέχνης ιδιαίτερα υψηλής αισθητικής⁴⁹⁹.

Ως λιγότερο φιλόδοξα στη σύλληψή τους, αλλά οπωσδήποτε ενδεικτικά του βαθμού αποδοχής των καλλιτεχνικών αξιών της αρχαιότητας –απόρροιας μιας

⁴⁹⁵ GUBERTI BASSETT 2000, σ. 17. BASSETT 2004, σ. 108-110.

⁴⁹⁶ GUBERTI BASSETT, ό.π., σ. 6. BASSETT, ό.π., σ. 99, 101.

⁴⁹⁷ GUBERTI BASSETT, ό.π., σ. 18-19. BASSETT, ό.π., 111-113

⁴⁹⁸ GUBERTI BASSETT, ό.π., σ. 20. BASSETT, ό.π., 114-115.

⁴⁹⁹ BASSETT, ό.π., σ. 118.

κλασικής παιδείας— αναδεικνύονται, επίσης, ορισμένα ιδιωτικά διακοσμητικά σύνολα γνωστά και αυτά από αναφορές των γραπτών πηγών: στην Κωνσταντινούπολη και πάλι τα λουτρά του ανακτόρου της Μαρίνας, εγγονής του Θεοδοσίου Α΄, ήταν διακοσμημένα, σύμφωνα με μεταγενέστερα κείμενα, με μυθολογικά ψηφιδωτά και αγάλματα. Στο θεματολόγιο των γλυπτών περιλαμβάνονταν ο Ηρακλής, προσωποποιήσεις ποτάμιων θεοτήτων και μια ανάγλυφη παράσταση Γιγαντομαχίας⁵⁰⁰. Διάφορα γλυπτά κοσμούσαν το λουτρό μιας από τις επαύλεις που ανήκαν στην οσία Μελανία τη Νέα⁵⁰¹, η οποία διέθετε, επιπλέον, μεγάλη συλλογή αγαλμάτων στην έπαυλη που διατηρούσε με τον σύζυγό της Πινιανό στη Ρώμη⁵⁰².

Αυτές οι διακοσμητικές επιλογές προέκυπταν, λοιπόν, έως ένα βαθμό, ως φυσικό αποτέλεσμα ενός γνήσιου θαυμασμού, από τον οποίο εμφορούνταν τα μέλη των ανώτερων τάξεων ως συνέπεια της εκπαίδευσής τους, για το περιεχόμενο και τις αισθητικές αξίες της κλασικής παράδοσης—όχι όμως αποκλειστικά, καθώς η μέθεξη της παιδείας δε συνιστούσε αξία μόνο καθεαυτήν· αποτελούσε (κυρίως) ένα μέσο, με το οποίο οι νεαροί αριστοκράτες—δυνάμει διεκδικητές ανώτερων αξιωμάτων—αποκτούσαν τα απαραίτητα εφόδια ώστε να διαδραματίσουν τον προδιαγεγραμμένο ρόλο τους στα δημόσια πράγματα⁵⁰³.

Η υπεραξία της παιδείας ως συστήματος αναπαραγωγής της κοινωνικής διαστρωμάτωσης λειτουργούσε, όμως, στην ιδιωτική σφαίρα ως μεγαλύτερο, ίσως, κίνητρο (από όσο η ανάγκη γνήσιας προσωπικής έκφρασης) προς την κατεύθυνση της χρήσης συμβόλων που παρέπεμπαν σε αυτήν: οι πλούσιοι αριστοκράτες δε διακοσμούσαν τα σπίτια τους με ψηφιδωτά δάπεδα με μυθολογικά και λόγια θέματα ή/και με ανάγλυφα και ολόγλυφα έργα, επειδή απλώς επιθυμούσαν να βιώνουν στην καθημερινότητά τους ένα σύνολο προσωπικών αξιών, αλλά γιατί, επιπλέον, είχαν συνείδηση του ότι τα μέλη και των άλλων τάξεων απέδιδαν στην παρουσία αυτών των έργων το ίδιο συμβολικό νόημα πνευματικής και (άρα) κοινωνικής υπεροχής του κατόχου⁵⁰⁴. Μια κοινά αποδεκτή ερμηνεία των σημείων αυτού του κώδικα διευκόλυνε με τη σειρά της τη διατήρηση της συγκεκριμένης κοινωνικής δομής, στην οποία η αριστοκρατική τάξη είχε το προβάδισμα. Το να φαίνονται μέτοχοι παιδείας

⁵⁰⁰ BASSETT 2004, σ. 118, 241-242 αρ. 161-164. STIRLING 2005, σ. 150. Για τα εντοίχια ψηφιδωτά βλ. παρακ. σ. 339-340.

⁵⁰¹ GORCE 1962, σ. 162. ΤΣΑΜΗΣ 2002, σ. 236, 237. STIRLING, ό.π., σ. 173.

⁵⁰² Βλ. παρακ. σ. 362-363.

⁵⁰³ BROWN 2000, σ. 331-332.

⁵⁰⁴ HANNESTAD 1994, σ. 106. «The Greco-Roman pantheon and its mythology provided a language that crossed classes and regions. However, an elite education further encircled this core bank of imagery with a complex network of allusions, literary references, and artistic commentary inaccessible to the less educated. Individuals who did not really share this education or had not mastered it well evidently felt, nevertheless, that the pretension of a literate education was a valuable indicator of status, as we may interpret from misinterpreted mythological scenes and literary quotes.» (STIRLING 2005, σ. 141) (η υπογράμμιση δική μου).

βοηθούσε τους αριστοκράτες να συνεχίσουν να είναι κοινωνικά και πολιτικά ισχυροί⁵⁰⁵.

3.2. Το θεματολόγιο των ψηφιδωτών δαπέδων σε τεχνική *opus tessellatum*

Ο θεωρητικά ανεξάντλητος θεματικός πλούτος των ψηφιδωτών δαπέδων στην τεχνική της κομμένης ψηφίδας, καθώς και το γεγονός ότι τα δάπεδα αυτής της κατηγορίας ήταν προσιτά από οικονομική άποψη σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα⁵⁰⁶, συνετέλεσαν ώστε το συγκεκριμένο διακοσμητικό είδος να αναδειχθεί στον κύριο φορέα έκφρασης των προσωπικών μηνυμάτων και προτιμήσεων του παραγγελιοδότη-ιδιοκτήτη⁵⁰⁷. Κάτι τέτοιο σχετίζεται με τη σύλληψη της οικίας ως ενός θεατρικού, τρόπον τινά, αρχιτεκτονικού και διακοσμητικού πλαισίου, υπό την έννοια ότι η ολοκλήρωση του κοινωνικού της ρόλου προϋπέθετε την παρουσία «θεατών/κοινού» –προσώπων διαφορετικών, φυσικά, από τους ενοίκους του σπιτιού⁵⁰⁸. Δε φαίνεται, έτσι, τυχαίο ότι η σύγκριση της πλούσιας κατοικίας με σκηνή θεάτρου επανέρχεται τουλάχιστον δύο φορές στο έργο του Ιωάννη Χρυσόστομου⁵⁰⁹.

Ο κατά κανόνα ικανοποιητικός, σε σχέση με τις εντοίχιες διακοσμήσεις, βαθμός διατήρησης των ψηφιδωτών δαπέδων, αποτέλεσμα της θέσης τους στον χώρο και της αντοχής του υλικού, επιτρέπει σε έναν βαθμό, μέσω της εξέτασης των επιλεγμένων θεμάτων και του τρόπου οργάνωσής τους στις επιφάνειες, μια στενότερη προσέγγιση της νοοτροπίας των ανθρώπων που επέλεξαν το περιεχόμενο του εκάστοτε ψηφιδωτού.

Στην προσπάθεια ανίχνευσης του ρόλου των παραγγελιοδοτών-ιδιοκτητών στην επιλογή των θεμάτων της ψηφιδωτής επιδαπέδιας διακόσμησης θα πρέπει να ληφθεί, βέβαια, υπόψη ότι αυτή καθοριζόταν ως ένα βαθμό και από τις προτάσεις του επικεφαλής του εργαστηρίου των ψηφοθετών που είχαν κληθεί για τη στρώση των δαπέδων της εκάστοτε οικίας⁵¹⁰.

⁵⁰⁵ Πρβλ. την ανάλυση του BROWN (1992, σ. 42-43) για τη σημασία που είχε κατά την ύστερη αρχαιότητα η χρήση των κλασικών αρχών της ρητορικής ως βασικού κοινού κώδικα επικοινωνίας στον δημόσιο και τον ιδιωτικό λόγο για τη διατήρηση των κοινωνικών και πολιτικών ισορροπιών ανάμεσα σε διοικούντες και διοικούμενους (βλ. και παραπ. σ. 209 σημ. 444).

⁵⁰⁶ Βλ. και παραπ. σ. 153, 156, 164.

⁵⁰⁷ ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 95. Μία ευρεία συλλογή παραδειγμάτων χρονολογούμενων στη ρωμαϊκή περίοδο και την ύστερη αρχαιότητα και προερχόμενων από την ευρύτερη μεσογειακή λεκάνη, με βάση τα οποία αναδεικνύεται ο βαθμός συμμετοχής του ιδιοκτήτη-παραγγελιοδότη στην επιλογή της εικονογραφίας των ψηφιδωτών δαπέδων βλ. στη DUNBABIN 1999-1, σ. 318-324.

⁵⁰⁸ BARATTE 2001, σ. 278. Πρβλ., επίσης, SCOTT 1997, σ. 60.

⁵⁰⁹ «Ἦν τοίνυν ὁ πλούσιος ἐκεῖνος παρασίτους τρέφων καὶ κόλακας θέατρον τὴν οἰκίαν ἐργαζόμενος» (PG 48, στ. 1033 στίχ. 28-29». Βλ. και Παράρτημα 2 αρ. 156 [στ. 750 στίχ. 33-40]).

⁵¹⁰ DUNBABIN 1999-1, σ. 319. ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 94-95.

3.2.1. Γεωμετρικές παραστάσεις

Τα δάπεδα στα οποία απαντούν γεωμετρικά κοσμήματα αντιπροσωπεύουν ένα πολύ σημαντικό ποσοστό των ψηφιδωτών στρώσεων στις οικίες της ύστερης αρχαιότητας στη Βαλκανική.

Σε ορισμένα, μάλιστα, κτήρια ο ψηφιδωτός επιδαπέδιος διάκοσμος σε τεχνική *opus tessellatum* που ήρθε στο φως περιλαμβάνει αποκλειστικά γεωμετρικό θεματολόγιο με σποραδική κάποτε παρουσία σχηματοποιημένων φυτικών θεμάτων: στην αγροτική έπαυλη (αρ. 3, **βορειοδυτικός χώρος**) στο Michailovgrad (πίν. 15β)· στις οικίες Ω (αρ. 8, **6**) στην Αρχαία αγορά (πίν. 27, 28β), και στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου (οικία «του Πρόκλου») (αρ. 9, **1, 1α**) στην Αθήνα (πίν. 35β, γ)· στην οικία στην ανατολική πλευρά του Κάστρου (αρ. 15, **1, 1α**) της Άμφισσας (πίν. 41β, γ)· στην οικία στη συμβολή των οδών Μούμουγλου και Κυρίμη (αρ. 22, **1**) στη Βέροια (πίν. 59α, β)· στην οικία της Δημοκρατίας (αρ. 23, **1, 1α, 2**) στη Δημητριάδα (πίν. 60β, γ)· στην οικία στα οικοπέδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26, **13**) στη Θάσο (πίν. 65β)· στις οικίες μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (αρ. 29, **6**) (πίν. 71β, 72α, β), στην οδό Γλαύκου 6 (αρ. 31, **1, 2**) (πίν. 77, 78β), στην οδό Ολυμπιάδος 74-76 (αρ. 39, **1α, β, 2**) (πίν. 89-91), στη συμβολή των οδών Σοφοκλέους 20 και Αλικαρνασσού (αρ. 43, **2**) (πίν. 95β), στην οδό Σωκράτους 48 - Αγίου Δημητρίου 124 (αρ. 44, **1**) (πίν. 96β) και στην οικία της οδού Χείρωνος 3-5 (αρ. 45, **1, 1α, 2-4**) (πίν. 97β, 98) στη Θεσσαλονίκη· στην οικία της Τετράγωνης πλατείας (αρ. 50, **1, 2**) στην πόλη της Κω (πίν. 107, 108α)· στην οικία στο Λαδοχώρι (αρ. 51, **1**) Θεσπρωτίας (πίν. 108β)· στην έπαυλη στη θέση Φτελιά (αρ. 56, **1, 1α**) της Νικόπολης (πίν. 117β, γ)· στην αγροτική έπαυλη στον Όρμο Ξενοφώντος (αρ. 57, **1, 1α**) Χαλκιδικής (πίν. **118α, β**)· στην αγροτική έπαυλη (αρ. 58) στις Πηγές Βοϊράνης (πίν. 119β)· στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, **1α, β, 4**) (πίν. 131, 132, 134), στο «Καζίνο» (αρ. 65, **1α, 2**) (πίν. 141α) και στην οικία του Παρθενίου (αρ. 66, **2**) στους Στόβους (πίν. 143α)· στην οικία, τέλος, στο νότιο τομέα της πόλης (αρ. 71, **2, 3, 3α**) στο Σίρμιο (πίν. 153β, 154).

Ο γεωμετρικός αυτός διάκοσμος καλύπτει τα δάπεδα των αιθουσών άλλοτε ως ενιαίος τάπητας, όπως, π.χ., στο τρικλίνιο της οικίας στην ανατολική πλευρά του Κάστρου (αρ. 15, **1, 1α**) στην Άμφισσα (πίν. 41β), ενώ άλλοτε οργανώνεται σε κάρναβο με ορθογώνια διάχωρα στα οποία εγγράφονται τα διάφορα γεωμετρικά θέματα, όπως στον αντίστοιχο χώρο της οικίας στην οδό Ολυμπιάδος 74-76 (αρ. 39, **2**) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 89, 90).

Σε έναν αριθμό οικιών διαπιστώνεται ότι το αμιγές γεωμετρικό θεματολόγιο περιορίζεται στα δάπεδα ορισμένων μόνο χώρων: στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, **6**) στη Δενρυα· στην οικία της οδού Τριπόλεως 7β (αρ. 18, **4**) στο Άργος (πίν. 54β)· στην οικία μέσα στο ιερό του Ασκληπιού (αρ. 24, **7**) στην Επίδαυρο (πίν. **61α, γ**)· στην οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Α. Συγγρού (αρ. 25, **6**) στην Ερμιόνη (πίν. **62α**)· στην οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαϊάνδρου (αρ.

30, 1α, β) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 74α, β)· στην αγροτική έπαυλη (αρ. 46, 3α) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης (πίν. 99)· στην οικία της οδού Αγίου Νικολάου 3 (αρ. 49, 2) στην πόλη της Κω· στο επισκοπείο (αρ. 53, 1, 3, 6, 7, 9) στις Λουλουδιές Πιερίας (πίν. 110β, 112γ)· στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 5, 6, 12γ) στους Φιλίππους (πίν. 124β, γ)· στην οικία των Ψαλμών (αρ. 69, 4γ, δ) στους Στόβους (πίν. 148β, 149α).

Όχι σπάνια τα γεωμετρικά θέματα συνδυάζονται με άλλα μοτίβα, τα οποία, όμως, είναι εμβόλιμα και δε διαταράσσουν ουσιαστικά τη γεωμετρική κανονικότητα των συνθέσεων, όπως στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 7, 12) στη Devnya (πίν. 13β, δ)· στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4, 1α, β, 2-5) στο Plovdiv (πίν. 17, 18β, 19α, γ)· στην οικία στη συμβολή των οδών Νίκης - Απόλλωνος (αρ. 12, 1) στην Αθήνα (πίν. 38β)· στην οικία Α (αρ. 13, 1α, β) στην Αμφίπολη (πίν. 39β)· στην οικία μέσα στο ιερό του Ασκληπιού (αρ. 24, 2) στην Επίδαυρο (πίν. 61β, γ)· στην οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, 2) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 74α, 75α)· στις οικίες στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου (αρ. 48, 6, 8) και Αγίου Νικολάου 3 (αρ. 49, 1) στην Κω (πίν. 106α)· στην οικία στη συμβολή των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (αρ. 52) στη Λάρισα (πίν. 109α)· στην οικία σε οικοπέδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54, 2, 3γ) στη Μεγαλόπολη (πίν. 113β).

Σε ορισμένους χώρους η ψηφοθετημένη επιφάνεια χωρίζεται σε μεγαλύτερα τμήματα, με τον γεωμετρικό διάκοσμο να περιορίζεται σε ένα από αυτά, όπως στην περίπτωση του χώρου υποδοχής στο πραιτώριο (;) (αρ. 5, 1) της Ρατιαρίας (πίν. 21α)· στην οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Α. Συγγρού (αρ. 25, 4) στην Ερμιόνη (πίν. 62α)· στο επισκοπείο (;) (αρ. 63, 8) στην Ηράκλεια Λυγκηστική (πίν. 127)· στην οικία των Ψαλμών (αρ. 69, 7) στους Στόβους (πίν. 150α)· στην οικία, τέλος, στο Nerodimlje (αρ. 70, 1) (πίν. 151β).

Τα δάπεδα όπου επικρατεί το γεωμετρικό θεματολόγιο χαρακτηρίζονται συνήθως από κανονικότητα, συμμετρία και ρυθμική επανάληψη των μοτίβων. Τα θέματά τους μπορούν να ιδωθούν από διαφορετικές οπτικές γωνίες χωρίς να αλλοιωθεί η οπτική εντύπωση του συνόλου, ακόμα και στις περιπτώσεις παρεμβολής μικρότερων εικονιστικών παραστάσεων.

Όσον αφορά τις οικίες της Βαλκανικής τα δάπεδα με γεωμετρικό θεματολόγιο δεν παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες οι οποίες θα μπορούσαν να εκληφθούν ως δείγματα προσωπικής παρέμβασης εκ μέρους του παραγγελιοδότη-ιδιοκτήτη, γεγονός, άλλωστε, αναμενόμενο, καθώς το θεματολόγιο αυτού του είδους δεν ενδείκνυται για τη διατύπωση προσωπικών «συμφραζόμενων». Σε δύο περιπτώσεις δαπέδων με γεωμετρικό θεματολόγιο, ωστόσο, οι μελετητές έχουν εντοπίσει κάποια στοιχεία τα οποία θεωρούν ότι συνδέονται πιθανώς με τον κάτοχο της οικίας.

Το πρώτο από τα δάπεδα αυτά ανήκει στην αγροτική έπαυλη στο Michailovgrad (αρ. 3). Στο ψηφιδωτό δάπεδο του βορειοδυτικού χώρου αναπτύσσεται σύνθεση συνεχόμενων κύκλων που εναλλάσσονται ανά μια οριζόντια σειρά με κοιλόπλευρα

τετράγωνα. Σε ένα από αυτά φαίνεται να εγγράφεται το μονόγραμμα Μ (πίν. 15β), για το οποίο η Ρορονα-Μοροζ πιθανολογεί ότι ενδεχομένως αντιπροσωπεύει το αρχικό του ονόματος του ιδιοκτήτη της οικίας⁵¹¹. Η παρουσία, όμως, του συγκεκριμένου, γράμματος δεν αναδεικνύεται με κανέναν τρόπο εντός της γεωμετρικής σύνθεσης, όπως θα αναμενόταν σε μια τέτοια περίπτωση· αντίθετα, φαίνεται ότι λανθάνει εσκεμμένα, καθώς διακρίνεται μόνο μετά από επισταμένη παρατήρηση. Το γεγονός αυτό παραπέμπει, νομίζουμε, περισσότερο στην πιθανότητα το συγκεκριμένο γράμμα να αποτελεί το αρχικό του ονόματος του ψηφοθέτη και όχι του κατόχου του σπιτιού.

Στη δεύτερη περίπτωση, αυτή του ψηφιδωτού στον χώρο 3 της οικίας της Ειρήνης (αρ. 4) στο Plovdiv, το θέμα γεμίσματος που απεικονίζεται στη βορειοδυτική γωνία του δυτικού διαχώρου (πίν. 18β) αναφέρεται από τη Μ. Bospacieva⁵¹² σε λάβρυς (αμφίστομος πέλεκυς) –για λόγους που δε νομίζουμε ότι άπτονται ενδεχόμενης περιγραφικής ανεπάρκειας εκ μέρους της μελετήτριας. Η ίδια συνδέει το συγκεκριμένο μοτίβο με τη θρακική δυναστεία των Οδρυσών, στην οποία υποτίθεται ότι αυτό παραπέμπει. Στην πραγματικότητα πρόκειται απλώς για μια πέλτη, η παρουσία της οποίας έχει καθαρά διακοσμητικό ρόλο και σε καμία περίπτωση δεν υποδηλώνει την πρόθεση εκ μέρους του ιδιοκτήτη του σπιτιού να προβάλλει έναν αόριστο δεσμό του με την αρχαία θρακική δυναστεία.

Πέραν της οφθαλμοφανούς ανομοιότητας ανάμεσα στο σχήμα ενός διπλού πέλεκεως και μιας πέλτης, μια απλή θεώρηση της διακοσμητικής αντίληψης που διέπει το ψηφιδωτό θα αρκούσε, ώστε να μη χρειάζεται να επιχειρηματολογήσει κανείς περαιτέρω για το αυτονόητο. Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι παρόμοιο θέμα γεμίσματος καταλαμβάνει ένα από τα (σωζόμενα) τρίγωνα που προκύπτουν από την εγγραφή «κουκουνάρας» σε τετράγωνο διάχωρο στην περίπτωση της οικίας στη συμβολή των οδών Εγνατίας 94 και Μητροπολίτου Γενναδίου στη Θεσσαλονίκη⁵¹³. Ένα δεύτερο αντίστοιχο παράδειγμα προέρχεται από την οικία νοτιοανατολικά του ωδείου στο Άργος⁵¹⁴. Στο δάπεδο, τέλος, κτηρίου στην οδό Μαιζώνος 177-179 και Μιαούλη στην Πάτρα απεικονίζεται σε παρόμοια θέση πραγματικός διπλός πέλεκυς περιβαλλόμενος από ζεύγος αντωπών πελτών⁵¹⁵.

Ανάμεσα στην πληθώρα των γεωμετρικών θεμάτων που κοσμούν τα δάπεδα των οικιών της Βαλκανικής κατά την περίοδο της όψιμης αρχαιότητας ορισμένα αναδεικνύονται ως ιδιαίτερα δημοφιλή, όπως φαίνεται από τη συχνή επανάληψή τους σε χώρους διαφόρων προορισμών: πρόκειται για ποικίλες συνθέσεις βασισμένες στα

⁵¹¹ ΡΟΡΟΝΑ-MOROZ 1987, σ. 266.

⁵¹² BOSPACIEVA 2005, σ. 40.

⁵¹³ Παράρτημα 1 αρ. li. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 108, 113β.

⁵¹⁴ Παράρτημα 1 αρ. xxiv. Η ΙΔΙΑ 1987, πίν. 4γ.

⁵¹⁵ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 82-83 αρ. 23, πίν. 111α.

θέματα των οκταγώνων⁵¹⁶ (πίν. 54β, 60β, 75α, 85α, 90, 91, 106α, 101, 107, 108β, 110β, 113α, β, 114, 117β, 124α, 127, 131, 132α, 141, 143α), των πελτών⁵¹⁷ (πίν. 50, 65β, 106α, 117γ), των συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα⁵¹⁸ (πίν. 47α, β, 60β, γ, 62α, 106α, 109α, 110β, 112γ, 119β, 127, 128) και των φολίδων⁵¹⁹ (πίν. 77, 78β, 85, 86α, 87, 97β, 110β, 127, 128, 148β, 150α).

Η παρουσία των τελευταίων είναι ιδιαίτερα συχνή σε ασπίδες τρικλινίων, καθώς το καμπύλο σχήμα του θέματος αναδεικνύει με τη συνεχή του επανάληψη την ημικυκλική κάτοψη των χώρων αυτών. Με σύνθεση συνεχόμενων φολίδων διακοσμείται, έτσι, το σύνολο ή το μεγαλύτερο τμήμα της επιφάνειας της ασπίδας στο τρικλίνιο της οικίας στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου (οικίας «του Πρόκλου») (αρ. 9, 1α) στην Αθήνα (πίν. 35γ), της οικίας στη συμβολή των οδών Σ. Κοκκόλα και Εθνικής Αντιστάσεως (αρ. 19, 1α) στην Αταλάντη (πίν. 55β), του επισκοπείου (αρ. 53, 4α) στις Λουλουδιές Πιερίας (πίν. 110β), της αγροτικής έπαυλης στον Όρμο Ξενοφώντος (αρ. 57, 1α) (πίν. 118α), του επισκοπείου (;) (αρ. 63, 3α) στην Ηράκλεια Λυγκηστική (πίν. 127, 128) και της οικίας των Ψαλμών (αρ. 69, 7α) στους Στόβους (πίν. 150β).

Ιδιαίτερα αγαπητά είναι, επίσης, τα διάφορα αστεροειδή σχήματα (πίν. 21α, 42α, 85, 87, 119β, 132, 134β, 150β), καθώς και το θέμα της «κουκουνάρας» από ζατρίκιο, τρίγωνα ή φολίδες⁵²⁰ (πίν. 13γ, 18β, 55β, 99, 100, 101, 107, 109α, 115γ, 154). Στο κέντρο της «κουκουνάρας» απεικονίζεται συχνά κάποιο εικονιστικό μοτίβο (πίν. 18β, 55β, 109α), κάποτε αποτροπαϊκού χαρακτήρα, όπως το γοργόνειο στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 12) στη Δενηγα (πίν. 13γ) και στην οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54, 3γ) στη Μεγαλόπολη (πίν. 115γ).

Ως προστατευτικά-αποτροπαϊκά σύμβολα λειτουργούσαν, εξάλλου, και γεωμετρικά θέματα που χρησιμοποιούνται συνήθως ως μοτίβα γεμίσεως ή πλαίσια, όπως οι λημνίσκοι (πίν. 74β), τα πλέγματα (52γ 54α, 55β, 56, 72α, 85, 95β, 97β, 98α, 120) και οι κόμβοι του Ηρακλέους (πίν. 106) και του Σολομώντος (πίν. 59β, 74β)⁵²¹. Ο δεύτερος από αυτούς αποδεικνύεται μακράν δημοφιλέστερος στις οικίες της υπό εξέταση περιοχής, καθώς περιλαμβάνεται στα περισσότερα από τα ψηφιδωτά δάπεδα στα οποία απαντά γεωμετρικός διάκοσμος. Το θέμα του σταυρού, αντίθετα, εμφανίζεται με σαφώς αποτροπαϊκό χαρακτήρα μόνο στην περίπτωση της δυτικής στοάς του περιστυλίου στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, 12α) στο Βουθρωτό. Πρόκειται για στοά στην οποία εισερχόταν κανείς από τη δυτική είσοδο του κτηρίου

⁵¹⁶ Για τις δημοφιλείς στις οικίες της Βαλκανικής συνθέσεις των συνεχόμενων κοιλόπλευρων οκταγώνων που ορίζουν κύκλους (θέμα που κατάγεται από διακοσμήσεις οροφών) και των συμπλεκόμενων οκταγώνων βλ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 117-118, 129-130.

⁵¹⁷ Για το συγκεκριμένο γεωμετρικό θέμα βλ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ 1974, σ. 30-31.

⁵¹⁸ Για το θέμα των συμπλεκόμενων κύκλων βλ. Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 32-33.

⁵¹⁹ Για το θέμα των φολίδων βλ. Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 31-32.

⁵²⁰ Για την περίκεντρη σύνθεση της «κουκουνάρας» βλ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 368-369· Η ΙΔΙΑ 1998, σ. 116.

⁵²¹ Για τον φυλακτήριο ρόλο των θεμάτων αυτών και τη χρήση τους σε δάπεδα και αντικείμενα καθημερινής χρήσης εντός της οικίας κατά την ύστερη αρχαιότητα βλ. DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά. 1989, σ. 3-4.

με μόνη τη μεσολάβηση ενός προθαλάμου. Η άμεση γειτνίαση και επικοινωνία με τον εξωτερικό χώρο καθιστά ευεξήγητη την παρουσία των αποτροπαϊκών συμβόλων του βάσκανου ματιού, των κόμβων του Σολομώντος και των σταυρών στον επιδαπέδιο ψηφιδωτό διάκοσμο της στοάς.

3.2.2. Φυτικές παραστάσεις

Φυτικά θέματα περιλαμβάνονται αρκετά συχνά στον επιδαπέδιο ψηφιδωτό διάκοσμο των οικιών της ύστερης αρχαιότητας στη Βαλκανική. Ελισσόμενοι βλαστοί άκανθας, κληματίδας ή κισσοφύλλων αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος αυτής της κατηγορίας μοτίβων. Κατά κανόνα απαντούν στις ζώνες που πλαισιώνουν την κύρια επιφάνεια των δαπέδων. Η παρουσία τους προσδίδει ελαφρότητα στις συνθέσεις, εξισορροπώντας την αυστηρή κανονικότητα των γεωμετρικών θεμάτων με τα οποία συνήθως συνδυάζονται.

Το θέμα της ελισσόμενης άκανθας έχει ελληνιστική προέλευση. Κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους απαντά σε διάφορα είδη τέχνης στην ευρύτερη περιοχή της μεσογειακής λεκάνης, ενώ στη διάρκεια της ύστερης αρχαιότητας, και ιδιαίτερα μέσα στον 6^ο αι., καθίσταται ιδιαίτερα δημοφιλές στα ψηφιδωτά δάπεδα της ανατολικής Μεσογείου. Στα παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά δάπεδα του Ανατολικού Ιλλυρικού, από την άλλη μεριά, δεν συναντάται με ιδιαίτερα μεγάλη συχνότητα⁵²². Ελισσόμενοι βλαστοί άκανθας απαντούν ως πλαίσια σε δάπεδα στις οικίες στην ανατολική πλευρά του Κάστρου (αρ. 15, 1α) στην Άμφισσα (πίν. 41γ), ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 1α, β, 5) (πίν. 44, 46α, 48γ) και στην οδό Τριπόλεως 7β (αρ. 18, 1α) στο Άργος (πίν. 52α), καθώς και στο Nerodimlje (αρ. 70, 1) (πίν. 151β). Φύλλα άκανθας κοσμούν, επίσης, τμήμα του πλαισίου στο δάπεδο χώρου της οικίας στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου (αρ. 48, 1) στην Κω (πίν. 104β).

Το θέμα του ελισσόμενου βλαστού κληματίδας έχει, όπως και το αντίστοιχο της άκανθας, ελληνιστική προέλευση· γνωρίζει μεγάλη διάδοση κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους και την ύστερη αρχαιότητα, ιδιαίτερα στην ανατολική Μεσόγειο⁵²³. Με ελισσόμενους βλαστούς κληματίδας κοσμούνται τα πλαίσια δαπέδων στην οικία Β (αρ. 14, 6) της Αμφίπολης και στην οικία στην ανατολική πλευρά του Κάστρου (αρ. 15, 1) στην Άμφισσα (πίν. 41β)⁵²⁴.

Οι ελισσόμενοι βλαστοί κισσοφύλλων αποτελούν το φυτικό θέμα που χρησιμοποιείται με τη μεγαλύτερη συχνότητα στις οικίες της Βαλκανικής⁵²⁵. Απαντά ως πλαίσιο στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 12) στη Devnya (πίν. 13δ)· στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4, 3) στο Plovdiv (πίν. 17, 18β)· στην οικία του οικοπέδου Λατίφη (αρ.

⁵²² ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ 1974, σ. 26-27. ASSIMAKOPOYLOU-ATZAKA 2007, σ. 220-222, όπου και πολλά παραδείγματα.

⁵²³ ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ, ό.π., σ. 25-26. ASSIMAKOPOYLOU-ATZAKA, ό.π., σ. 221-222.

⁵²⁴ Για το θέμα του ελισσόμενου βλαστού κληματίδας ως σύνθεσης επιφανείας βλ. παρακ. σ. 225-226.

⁵²⁵ ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ 1974, σ. 27.

16, 3) στην Άμφισσα (πίν. 42α)· στις οικίες ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 1α) (πίν. 44) και στην οδό Τριπόλεως 7β (αρ. 18, 1α) στο Άργος (πίν. 50)· στην οικία στη συμβολή των οδών Μούμογλου και Κυρίμη (αρ. 22, 1) στη Βέροια (πίν. 59α)· στην οικία της Δαμοκρατίας (αρ. 23, 1, 2, 3) στη Δημητριάδα (πίν. 60β, γ)· στην οικία μέσα στο ιερό του Ασκληπιού (αρ. 24, 2) στην Επίδαυρο (πίν. 61β)· στις οικίες στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, 1α, 2) (πίν. 74β) και Χείρωνος 3-5 (αρ. 45, 1α) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 98β)· στις οικίες στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου (αρ. 48, 1), όπου η κληματίδα εκφύεται από κάνθαρο⁵²⁶ (πίν. 104β) και Αγίου Νικολάου 3 (αρ. 49, 1) στην πόλη της Κω (πίν. 106α)· στην αγροτική έπαυλη στον Όρμο Ξενοφώντος (αρ. 57, 1α) Χαλκιδικής (πίν. 118α)· στην οικία της οδού Τριακοσίων (αρ. 59, 1, 1α) στη Σπάρτη (πίν. 120) και στην οικία των Ψαλμών (αρ. 69, 5α) στους Στόβους (πίν. 149β).

Η μορφή των παραπάνω φυτικών μοτίβων είναι συνήθως απλή· μόνο το θέμα της ελισσόμενης άκανθας εμπλουτίζεται κάποτε με παραστάσεις πτηνών, ζώων, καρπών, προσωπείων και αγγείων, όπως στην περίπτωση της οικίας ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 1α, β, 5) στο Άργος, όπου η κατοικημένη άκανθα περιβάλλει το κύριο θέμα των δαπέδων σε τρεις χώρους (πίν. 44, 46α, 48γ) και στο πλαίσιο διαχώρου στην οικία της οδού Τριπόλεως 7β (αρ. 18, 1α *iii*) στο Άργος (πίν. 52α), όπου ανάμεσα στα φύλλα της άκανθας απεικονίζονται, μεταξύ άλλων, άνθη· επίσης, στην ορθογώνια αίθουσα του τρικλινίου της οικίας (αρ. 70, 1) στο Nerodimlje (πίν. 151β), όπου παριστάνονται πτηνά, άνθη και καρποί. Το θέμα της κατοικημένης άκανθας, ιδιαίτερα αγαπητό στο εργαστήριο του Άργους⁵²⁷, υπήρξε, όπως και αυτό της κατοικημένης κληματίδας, ιδιαίτερα διαδεδομένο κατά την όψιμη αρχαιότητα στις επαρχίες της Αραβίας, της Παλαιστίνης, της Συρίας και της Κιλικίας⁵²⁸.

Ως βασική σύνθεση επιφανείας τα φυτικά θέματα χρησιμοποιούνται σπάνια στις οικίες της περιοχής που εξετάζουμε. Η παρουσία τους περιορίζεται στις περιπτώσεις του τρικλινίου στην αγροτική έπαυλη του Ωραιοκάστρου (αρ. 46, 5) Θεσσαλονίκης, όπου κλάδοι καρποφόρου κληματίδας εκφύονται από κανθάρους (πίν. 101)⁵²⁹, καθώς και του δαπέδου στον μικρό αψιδωτό χώρο (υποδοχής;) ανατολικά του προθαλάμου στο επισκοπείο των Λουλουδιών (αρ. 53, 2) στην Πιερία (πίν. 110β). Στην οικία, τέλος, της οδού Τριπόλεως 7β (αρ. 18, 1α *ii, iii*) στο Άργος η ελισσόμενη κληματίδα διακλαδώνεται στην επιφάνεια διαχώρων περιβάλλοντας μυθολογικές μορφές (πίν. 51-52β).

Ένα ψηφιδωτό του ελλαδικού χώρου αρκετά κοντινό από εικονογραφική άποψη με τις φυτικές παραστάσεις στο Ωραιόκαστρο και στις Λουλουδιές είναι αυτό που κοσμεί το αψιδωτό κτήριο (πιθανώς αρχών 6^{ου} αι.) στην πάροδο Δ. Γούναρη 164

⁵²⁶ Για το θέμα του αγγείου με εκφύομενη κληματίδα στα ψηφιδωτά δάπεδα του Ανατολικού Ιλλυρικού βλ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 372-374.

⁵²⁷ Η ΙΔΙΑ 1987, σ. 23.

⁵²⁸ DUNBABIN 1999-1, σ. 298. ASSIMAKOPOULOU-ΑΤΖΑΚΑ 2007, σ. 221.

⁵²⁹ Για το δάπεδο αυτό, στο οποίο παριστάνεται και μεγάλη ποικιλία πτηνών, βλ. και παρακ. σ. 229-230.

(οικόπεδο Π. Κουτρομπή) στο Άργος⁵³⁰. Ο μεγαλύτερος αριθμός, ωστόσο, ανάλογων παραδειγμάτων (συνολικά δεκαέξι) προέρχεται από τη βόρεια Αφρική⁵³¹. Παρόμοια σύνθεση επιφανείας κοσμεί, επίσης, έναν αριθμό ψηφιδωτών δαπέδων επαύλεων στην Ακουιτανία, όπως αυτό της Valance-sur-Baïse (πιθανώς όψιμου 4^{ου}-αρχών 5^{ου} αιώνα)⁵³².

Παραστάσεις δέντρων και φυτών απαντούν εξίσου σπάνια για να υποδηλώσουν το φυσικό τοπίο σε σκηνές με ζώα, όπως στην περίπτωση του επισκοπείου (;) (αρ. 63, 3, 5, 6, 8) στην Ηράκλεια Λυγκηστική (πίν. 127, 128, 129β) ή στην οικία των Ψαλμών (αρ. 69, 5α, 7) στους Στόβους (πίν. 149β, 150α). Οι συγκεκριμένες απεικονίσεις, ωστόσο, όπως και ένας αριθμός από όσες αναπαριστούν ζώα εκατέρωθεν αγγείου από το οποίο εκφύεται κληματίδα, εμπεριέχουν συγκεκριμένο χριστιανικό συμβολισμό⁵³³.

Κάτι τέτοιο δεν ισχύει στην περίπτωση του τρικλινίου στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 12) στη Δενηγα, όπου ελιά και φοίνικας παριστάνονται (μαζί με ζώα) ως θέματα γεμίματος των τριγωνικών επιφανειών που προκύπτουν από την εγγραφή «κουκουνάρας» σε τετράγωνο διάχωρο (πίν. 13δ) ή στη σκηνή της ληνοβασίας στην οικία της οδού Τριπόλεως 7β (αρ. 18, 1α iii) στο Άργος (πίν. 52α, β), όπου απεικονίζεται καρποφόρος κληματίδα εκφύομενη από δύο κανθάρους. Εκτός από το διακοσμητικό τους ρόλο στο γέμισμα του βάθους, η παρουσία των αγγείων και της αμπέλου εξηγείται εδώ από τη στενή νοηματική τους σχέση με το περιεχόμενο της κεντρικής παράστασης. Ανάλογη σχέση υφίσταται και στην περίπτωση της απεικόνισης ζεύγους πτηνών εκατέρωθεν αγγείου του ίδιου τύπου από το οποίο εκφύεται κληματίδα με σταφύλια στο τρικλίνιο της οικίας ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 2) στο Άργος (πίν. 47). Το θέμα επαναλαμβάνεται εδώ δύο φορές ως μοτίβο γεμίματος των τριγωνικών επιφανειών που προκύπτουν από την εγγραφή του μνηοειδούς *στιβαδίου* σε ορθογώνιο διάχωρο και η σχέση του με τη συμποσιακή χρήση του χώρου (η είσοδος του οποίου διακοσμείται με διονυσιακή σκηνή) είναι σαφής.

Καρποί ή κάνιστρα με καρπούς και λαχανικά συνδυάζονται συχνά με άλλα εικονιστικά θέματα ως μοτίβα γεμίματος. Στην οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 1α, β, 5) στο Άργος (πίν. 46α, 48γ) και στην οικία στο Nerodimlje (αρ. 70, 1) (πίν. 151β) τα παραπάνω θέματα παριστάνονται στα πλαίσια με την ελισσόμενη κατοικημένη άκανθα. Στην οικία των Ψαλμών στους Στόβους (αρ. 69, 5α, 7), καταλαμβάνουν το εσωτερικό διαχώρων της κύριας επιφάνειας του δαπέδου σε έναν χώρο (πίν. 149β), ενώ σε έναν δεύτερο αποτελούν μοτίβο γεμίματος του γεωμετρικού ψηφιδωτού που εκτείνεται στο δυτικό ήμισυ της αίθουσας (πίν. 150β).

⁵³⁰ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 373-374. Η ΙΔΙΑ 1987, σ. 52 αρ. 5, πίν. 15-18.

⁵³¹ KONDOLEON 1995, σ. 231-253, όπου τα συγκεκριμένα δάπεδα εξετάζονται σε συνάρτηση με το αντίστοιχο θέματος ψηφιδωτό στο τρικλίνιο της οικίας του Διονύσου στη Νέα Πάφο.

⁵³² DUNBABIN 1999-1, σ. 86-87, fig. 86. BALMELLE 2001, σ. 283, 295-296, fig. 197-201.

⁵³³ Βλ. παρακ. σ. 233-234.

Καρποί ή κάνιστρα με καρπούς ενταγμένα με ανάλογο τρόπο σε διάχωρα απαντούν, επίσης, στην οικία στη συμβολή των οδών Νίκης - Απόλλωνος (αρ. 12, 1) στην Αθήνα (πίν. 38β), στην οικία Α (αρ. 13, 1α) της Αμφίπολης και στην οικία της οδού Λαπιθών 7 (αρ. 37, 1) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 85, 86α). Στις περιπτώσεις αυτές ο συνδυασμός της απεικόνισης των μεμονωμένων καρπών ή των καλάθιων με φρούτα με άλλα ζωικά θέματα (πτηνά, τετράποδα, ψάρια) παραπέμπει στην αφθονία της φύσης· με την οπτική αναπαραγωγή της μέσω αντιπροσωπευτικών θεμάτων στα δάπεδα επιδιώκεται αφενός η υποδήλωση της ευημερίας του σπιτιού και αφετέρου η εξασφάλιση της παράτασής της⁵³⁴.

Στην αφθονία των αγαθών του οίκου σε συνδυασμό με την έκφραση φιλόξενης διάθεσης προς τους επισκέπτες του παραπέμπουν, εξάλλου, οι παραστάσεις φρούτων, καρπών και άλλων βρώσιμων αγαθών που απαντούν στο δάπεδο του τρικλινίου της οικίας στη συμβολή των οδών Σ. Κοκκόλα και Εθνικής Αντιστάσεως (αρ. 19, 1) στην Αταλάντη (πίν. 55β) και στον αντίστοιχο χώρο της οικίας στη συμβολή των οδών 31ης Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (αρ. 52) στη Λάρισα (πίν. 109α). Πρόκειται για παραστάσεις *ξενίων*, οι οποίες, αν και παρουσιάζουν αξιοσημείωτη λιτότητα ως ζωγραφικά, τρόπον τινά, εδεσματολόγια (τα απεικονιζόμενα εδώδιμα προϊόντα περιορίζονται σε φρούτα, λαχανικά και σαλιγκάρια), δεν παύουν, ωστόσο, να υποδηλώνουν την ευζωία και το πνεύμα φιλόξενης προσφοράς εκ μέρους του ιδιοκτήτη.

Παραστάσεις *ξενίων* είναι γνωστές από τον 1^ο αι. π.Χ. σε τοιχογραφίες και ψηφιδωτά δάπεδα. Από τον 2^ο αι. και εξής η απεικόνισή τους γίνεται ιδιαίτερα συχνή, ιδίως στα ψηφιδωτά δάπεδα των οικιών της Ιταλίας και της βόρειας Αφρικής, τα οποία περιλαμβάνουν μια εξαιρετικά μεγάλη ποικιλία εδεσμάτων, κάποιες φορές επιδεικτικά εξωτικών: θαλασσινά κάθε είδους (ψάρια, οστρακοειδή, μαλάκια), φρούτα (ρόδια, καρπούζια, πεπόνια, αχλάδια) και λαχανικά (σπαράγγια, αγγινάρες, κολοκύθια, μανιτάρια, αγγούρια), ζώα, πτηνά, καθώς και παραστάσεις αγγείων πόσης, που παραπέμπουν στο κρασί που συνόδευε τα γεύματα. Τα αγαθά αυτά μπορούσαν να προέρχονται από τα κτήματα του ιδιοκτήτη ή από μακρινές περιοχές – σε οποιαδήποτε, πάντως, περίπτωση η επιλογή της απεικόνισής τους εξυπηρετούσε την προβολή της ευμάρειας των ενοίκων είτε ως παραγωγών των προϊόντων είτε ως δυναμένων να καταβάλουν το υψηλό αντίτιμο για την απόκτησή τους⁵³⁵. Στο ίδιο πνεύμα κινούνται οι προερχόμενες από εντοίχιες διακοσμήσεις οικιών μορφές

⁵³⁴ DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά. 1989, σ. 9, 10. Για τις παραστάσεις από το φυτικό και το ζωικό βασίλειο σε οικιακά αντικείμενα καθημερινής χρήσης βλ. ΟΙ ΙΔΙΟΙ, ό.π., σ. 9-13. Το παράδειγμα της κατοικημένης άκανθας από την οικία του Άργους επικαλείται και ο MAGUIRE (1999, σ. 246) για να αναφερθεί στη σημασία της απεικόνισης τέτοιων θεμάτων στα ψηφιδωτά δάπεδα των οικιών.

⁵³⁵ Για τις παραστάσεις *ξενίων* βλ. DUNBABIN 1978, σ. 124-125· DARMON 1987, σ. 58-59· XENIA 1990· DUNBABIN 1999-1, σ. 298· ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 128, 131· DUNBABIN 2003-1, σ. 156-161. Για τις απεικονίσεις εδώδιμων αγαθών στη ρωμαϊκή τέχνη, με πολλά παραδείγματα προερχόμενα από οικιακές διακοσμήσεις, βλ. MIELSCH 2008· για το ίδιο θέμα κατά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας και τη βυζαντινή εποχή βλ. MAGUIRE 2005.

υπηρετών που μεταφέρουν δίσκους με εδέσματα⁵³⁶, καθώς και οι αντίστοιχου περιεχομένου παραστάσεις με τις οποίες κοσμούνται ορισμένα παραπετάσματα⁵³⁷.

3.2.3. Ζωικές παραστάσεις

Οι παραστάσεις ζώων στα ψηφιδωτά δάπεδα των οικιών της Βαλκανικής παρουσιάζονται αρκετά δημοφιλείς –οι μορφές, άλλωστε, τετραπόδων, πτηνών και θαλάσσιας πανίδας δεν έπαψαν ποτέ να αντιπροσωπεύουν σημαντικό τμήμα του θεματολογίου των ψηφιδωτών δαπέδων από την εποχή της εμφάνισης της τεχνικής ως την οριστική της παρακμή, χρησιμοποιούμενες για τη διακόσμηση κτηρίων κάθε είδους και σε όλες τις συνθετικές παραλλαγές⁵³⁸.

Σε ορισμένες περιπτώσεις δαπέδων ο χαρακτήρας της απεικόνισης των ζωικών θεμάτων είναι καθαρά διακοσμητικός, όπως στην οικία μέσα στο ιερό του Ασκληπιού (αρ. 24, 2) στην Επίδαυρο (πίν. 62β)⁵³⁹, ή τα εικονογραφικά, τουλάχιστον, συμφραζόμενα δε μας βοηθούν να επισημάνουμε την ύπαρξη πιθανώς υποκρυπτόμενων συμβολισμών.

Στην περίπτωση του δαπέδου της αίθουσας κοντά στην ανατολική είσοδο στην οικία της Αντιόπης στη Denvnya (αρ. 2, 7), την οποία ο ανασκαφέας ταυτίζει με το «γραφείο» του ιδιοκτήτη του σπιτιού (πίν. 13β), η απεικόνιση ενός κόκκορα που ραμφίζει σταφύλια και δύο ακόμη πτηνών σε ελεύθερα τμήματα που προκύπτουν από τη συμπλοκή μεγαλύτερων γεωμετρικών σχημάτων έχει πιθανότατα καθαρά διακοσμητικό χαρακτήρα· η παράσταση, ωστόσο, στον ίδιο χώρο ζεύγους υποδημάτων⁵⁴⁰ και προσωποποιήσεων των εποχών του έτους⁵⁴¹, θεμάτων, δηλαδή,

⁵³⁶ Βλ. παραπ. σ. 139.

⁵³⁷ MAGUIRE 1999, σ. 244, fig. 8.

⁵³⁸ DUNBABIN 1999-1, σ. 298.

⁵³⁹ Ας σημειωθεί ότι τα ψηφιδωτά της συγκεκριμένης οικίας έχουν αποδοθεί στο ίδιο εργαστήριο που δούλεψε στη γειτονική βασιλική της Επίδαυρου, όπου το θεματολόγιο είναι αποκλειστικά γεωμετρικό (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 364-366).

⁵⁴⁰ Αποτυπώματα ποδιών και υποδήματα, μεμονωμένα ή σε ζεύγη, παριστάνονται σε δάπεδα κτηρίων διάφορων προορισμών (ειδωλολατρικά ιερά, λουτρά, ιδιωτικές κατοικίες και χριστιανικές εκκλησίες) κατά τη ρωμαϊκή περίοδο και την ύστερη αρχαιότητα. Σε κάποιες περιπτώσεις είναι σαφές ότι συμβολίζουν τη θεϊκή παρουσία, ενώ άλλοτε εξυπηρετούν πρακτικούς σκοπούς, όπως το καλωσόρισμα και την καθοδήγηση των επισκεπτών στα λουτρά. Η απεικόνισή τους στα δάπεδα εισόδων σε ιδιωτικές οικίες συνδέεται με την σημασία τους ως καλών οίωνων (γεγονός στο οποίο οφείλεται και η κατασκευή πολλών αντικειμένων καθημερινής χρήσης σε σχήμα ανθρώπινου ποδιού, όπως λύχνων, φυλακτών και σφραγίδων), ενώ παράλληλα λειτουργεί και ως σημείο φιλοφρονητικής υποδοχής των εισερχόμενων. Οι παραστάσεις υποδημάτων συνδυάζονται κάποτε και με άλλα εικονιστικά θέματα, που παριστάνουν στις περισσότερες περιπτώσεις αντικείμενα λουτρικής ή αθλητικής χρήσης, ενώ συχνά συνοδεύονται από ευχετικές επικλήσεις, όπως «καλώς λούσαι», «υγιαίνων λούσαι», «bene lavare» (ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 98-99, εικ. 69, 89)· δε λείπουν, ωστόσο, παραδείγματα απεικόνισης υποδημάτων μαζί με φυτικά ή ζωικά θέματα, όπως στην οικία της Αντιόπης: στο δάπεδο ενός από τους χώρους λουτρού του 2^{ου}-3^{ου} αι. στη Jonvelle της Γαλλίας τα σάνδαλα παριστάνονται μαζί με σχηματοποιημένα άνθη, ψάρια και κανθάρους· στο δάπεδο οικίας του 5^{ου}-6^{ου} αι. στο Awza'ί στον Λίβανο συνοδεύονται από παραστάσεις ζώων, φύλλων κισσού και ροδιών (επίσης συμβόλων καλοτυχίας), ενώ στο κατώφλι της αίθουσας του Ιππολύτου στα Μήδαβα (Madaba) της Ιορδανίας, που ανήκε, πιθανώς, σε κτήριο δημόσιας χρήσης και χρονολογείται στον 6^ο αι., ο κεντρικός κύκλος με τα

φορτισμένων με συγκεκριμένο περιεχόμενο, μας κάνει να υποθέσουμε ότι δεν αποκλείεται και η επιλογή του μοτίβου των πτηνών να έχει κάποιο επιπλέον νόημα που λανθάνει. Το δάπεδο σώζεται μόνο κατά το ήμισυ και το κεντρικό του θέμα έχει καταστραφεί· έτσι, δε μπορούμε να εντάξουμε τα ζωικά θέματα στην ευρύτερη θεματολογική συνάφειά τους –κάτι που ενδεχομένως θα βοηθούσε την ερμηνεία του ρόλου τους.

Σε άλλους τρεις χώρους της ίδιας οικίας (αρ. 2, 10, 12, 14) η παρουσία των ζωικών θεμάτων (φασιανοί και άλλα πτηνά, λιοντάρια, πάνθηρες, αντιλόπες) είναι, χωρίς αμφιβολία αμιγώς διακοσμητική, καθώς περιβάλλουν τις κύριες εικονιστικές (μυθολογικές) παραστάσεις, χωρίς, όμως, να συνδέονται μαζί τους νοηματικά (πίν. 13γ, δ). Διαπιστώνεται, πάντως, με βάση τα είδη των απεικονιζόμενων ζώων, μια προτίμηση για την άγρια –και μάλιστα εξωτική– πανίδα, γεγονός που σε συνδυασμό με την επιλογή των μυθολογικών θεμάτων⁵⁴² υποδηλώνει ίσως ότι ο ιδιοκτήτης ήθελε να εμφανίζεται ως φορέας όχι μόνο κλασικής παιδείας αλλά και ενός κοσμοπολιτικού πνεύματος.

Στην αγροτική έπαυλη (αρ. 46, 5) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης απεικονίζονται τριάντα τρία (!) διαφορετικά είδη πτηνών ανάμεσα στους βλαστούς της κληματίδας που εκφύεται από τέσσερις κανθάρους και διακλαδώνεται γύρω από την κεντρική «κουκουνάρα» του δαπέδου του τρικλινίου⁵⁴³ (πίν. 101). Η επιλογή της παράστασης μιας τόσο μεγάλης ποικιλίας πουλιών μας οδηγεί να υποθέσουμε ότι ενδεχομένως στόχευε στο να προκαλέσει στους επισκέπτες εντυπώσεις ανάλογες με αυτές που δημιουργούσε ένα πραγματικό ορνιθοτροφείο, όπως αυτά, που σύμφωνα με τις πηγές διατηρούσαν κάποτε οι Ρωμαίοι αριστοκράτες στις επαύλεις τους για λόγους ψυχαγωγίας, σε άμεση, μάλιστα, γεινίαση με θερινά τρικλίνια⁵⁴⁴. Στην περίπτωση, βέβαια, του Ωραιοκάστρου το φυσικό περιβάλλον των πτηνών αποδίδεται με διακοσμητικό τρόπο, καθώς οι κλάδοι της κληματίδας δεν ελίσσονται άναρχα αλλά υποτάσσονται σ' ένα αυστηρό –όχι όμως και βαρύ– οργανωτικό σχήμα. Αντίθετα, στο δάπεδο της κεντρικής αυλής της οικίας που είναι γνωστή ως «maison de la Volière» στην Καρχηδόνα, για το οποίο έχει διατυπωθεί η άποψη ότι στόχευε στη δημιουργία της ψευδαίσθησης ενός ορνιθοτροφείου (αν και εκεί απεικονίζονται και τετράποδα), η χλωρίδα αναπτύσσεται με μια ελευθερία πολύ πιστότερη στα πρότυπα της φύσης⁵⁴⁵.

υποδήματα περιβάλλεται από τέσσερα μεγάλα πτηνά. Αναλυτικά για το εικονογραφικό αυτό θέμα βλ. DUNBABIN 1990, όπου περιλαμβάνεται και κατάλογος των ψηφιδωτών δαπέδων με παραστάσεις υποδημάτων (η περίπτωση της οικίας στη Denvha απουσιάζει, καθώς η δημοσίευσή της έπεται του παραπάνω άρθρου).

⁵⁴¹ Για την απεικόνιση των προσωποποιήσεων των εποχών και των μηνών βλ. παρακ. σ. 274-277, 277-280 αντίστοιχα.

⁵⁴² Βλ. παρακ. σ. 264-265.

⁵⁴³ Για το θέμα της εκφύομενης από κάνθαρο κληματίδας βλ. παραπ. σ. 225-226.

⁵⁴⁴ DUNBABIN 1996, σ. 66. FARRAR 2011, σ. 58-59.

⁵⁴⁵ LAVIN 1963, σ. 213, fig. 31, 33.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη της A.-A. Malek, η οποία ερμηνεύει δύο ψηφιδωτά δάπεδα που παρουσιάζουν μεγάλη εικονογραφική και συνθετική ομοιότητα με αυτό του τρικλινίου στο Ωραιόκαστρο ως απόπειρες δημιουργίας της εντύπωσης τρισδιάστατου χώρου⁵⁴⁶. Πρόκειται για τα ψηφιδωτά του τρικλινίου στην οικία του Σιληνού στον Θύσδρο (El Djem) (όψιμου 3^{ου} αι.) και του *κορινθίου οίκου* στην οικία των Laberii στην Oudna (Uthina) (τέλους 3^{ου}-αρχών 4^{ου} αι.) στην Τυνησία. Τα δάπεδα κοσμούν ορθογώνιους χώρους και, όπως στο Ωραιόκαστρο, οι γωνίες τους είναι κατειλημμένες από κανθάρους με εκφυόμενη κληματίδα· οι καρποφόροι κλάδοι της αμπέλου, ανάμεσα στους οποίους απεικονίζονται πτηνά και ερωτιδείς-τρυγητές, απλώνονται σε όλη την επιφάνεια των δαπέδων περιβάλλοντας στο κέντρο μικρά εικονιστικά *ψευδοεμβλήματα*. Σύμφωνα με την A.-A. Malek μέσω των συγκεκριμένων απεικονίσεων επιδιωκόταν να δημιουργηθεί η οπτική εντύπωση της αντανάκλασης μιας οροφής, καλυμμένης με κληματίδα στην οποία φωλιάζουν πτηνά, στο δάπεδο. Πρόκειται για μια άποψη που θα μπορούσε να ερμηνεύσει και την περίπτωση του ψηφιδωτού στο Ωραιόκαστρο, με δεδομένο, μάλιστα, ότι το θεματολόγιο των ψηφιδωτών δαπέδων μιμείται συχνά διακοσμήσεις οροφών⁵⁴⁷.

Όπως προαναφέρθηκε με αφορμή το ψηφιδωτό της αίθουσας κοντά στην ανατολική είσοδο στην οικία της Αντιόπης στη Denvha (αρ. 2, 7)⁵⁴⁸, ο ρόλος της παρουσίας των ζωικών θεμάτων δεν προσφέρεται για αξιολόγηση σε όλες τις περιπτώσεις, καθώς συχνά η διατήρηση των δαπέδων είναι αποσπασματική ή οι περιγραφές των δημοσιεύσεων δεν παρέχουν σαφή εικόνα του είδους και της κατανομής τους. Στην οικία στο οικόπεδο Λατίφη (αρ. 16, 2) στην Άμφισσα, το ζεύγος ψαριών που απεικονίζεται μέσα σε οκταγωνικό διάχωρο αποτελεί το μοναδικό σωζόμενο εικονιστικό θέμα του διακόσμου (πίν. 42β), το δάπεδο, ωστόσο, της αίθουσας αποκαλύφθηκε σε μικρή μόνο έκταση· δε μπορούμε, έτσι, να αξιολογήσουμε το ειδικό βάρος της παρουσίας του συγκεκριμένου θέματος. Το ίδιο ισχύει, εξαιτίας της έλλειψης εποπτικού υλικού και της βραχυλογίας των δημοσιευμένων αναφορών, και στις περιπτώσεις των οικιών στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου (αρ. 48, 1, 6) και Αγίου Νικολάου 3 (αρ. 49, 11) στην Κω. Ζωικά θέματα (δελφίνια, πτηνά, τετράποδα) απαντούν σε δύο από τους χώρους της πρώτης και σε έναν χώρο της δεύτερης (ψάρια)· κρίνοντας από την ελλειπτική εικόνα που αναδύεται από τις δημοσιεύσεις, τα παραπάνω θέματα έχουν αποκλειστικά μάλλον διακοσμητικό χαρακτήρα⁵⁴⁹.

Σε μια ομάδα δαπέδων οι μορφές των ζώων συνδυάζονται με διάφορα φυτικά θέματα είτε σε συνθέσεις επιφανείας είτε στις ζώνες που τις πλαισιώνουν λειτουργώντας ως φορείς του μηνύματος της ευημερίας του οίκου αλλά και ως μέσο

⁵⁴⁶ MALEK 2005, 1337-1340 fig. 3, 4. Πρβλ. KONDOLLEON 1995, σ. 231-253.

⁵⁴⁷ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 117, 123.

⁵⁴⁸ Βλ. παραπ. σ. 228-229.

⁵⁴⁹ Για την παράσταση των παγωνιών εκατέρωθεν αγγείου στην οικία στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου (αρ. 48, 1, ii) στην Κω βλ. και παρακ. σ. 234 σημ. 567.

για την παράτασή της⁵⁵⁰: στις περιπτώσεις των οικιών Α (αρ. 13, 1α, β) και Β (αρ. 14, 6) στην Αμφίπολη (πίν. 39β, 40β), πτηνά, ψάρια και μαλάκια εγγράφονται σε γεωμετρικά θέματα που αναπτύσσονται ως συνθέσεις επιφανείας, ενώ στις οικίες στη συμβολή των οδών Νίκης - Απόλλωνος (αρ. 12, 1) στην Αθήνα (πίν. 38β) και στην οδό Λαπιθών 7 (αρ. 37, 1) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 85) στα διάχωρα των ψηφιδωτών δαπέδων απεικονίζονται πτηνά. Στην οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 1α, β, 5) στο Άργος (πίν. 44, 46α), πτηνά, τετράποδα και ερπετά κατοικούν, μεταξύ άλλων, στην άκανθα των πλαισίων. Πτηνά και τετράποδα απεικονίζονται σε συνδυασμό με φυτικά θέματα και στην άκανθα πλαισίου διαχώρου στην οικία της οδού Τριπόλεως 7β (αρ. 18, 1α iii) στο Άργος (πίν. 52α). Σε αντίστοιχη θέση στο Nerodimlje (αρ. 70, 1) παριστάνονται πτηνά, καρποί και άνθη (πίν. 151β). Στο τρικλίνιο της οικίας ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 2) στο Άργος, και πάλι, ο δίσκος με το ζεύγος ψαριών πάνω στη σιγμοειδή τράπεζα που απεικονίζεται στο δάπεδο παραπέμπει σαφώς στη χρήση του χώρου ως αίθουσας εστίασης, προκαλώντας συνειρμούς ανάλογους με αυτούς των ξενίων ως προς την επάρκεια των υλικών αγαθών του οίκου και τη φιλόξενη διάθεση του ιδιοκτήτη (πίν. 47)⁵⁵¹.

Πτηνά, ψάρια, τετράποδα ζώα (άγρια και εξημερωμένα) και μικροί ερωτιδείς-κυνηγοί εγγράφονται στα γεωμετρικά σχήματα του ψηφιδωτού του τρικλινίου στην οικία (αρ. 54, 2) της Μεγαλόπολης. Η απεικόνιση των ζωικών ειδών, που θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί ότι απηχεί και εδώ το πνεύμα των ξενίων, υποτάσσεται στην αίσθηση της πλησμονής και της χαράς της ζωής, όπως εκφράζεται από τις χαριτωμένες μορφές των κυνηγών-ερωτιδέων (πίν. 113β, 114) και την αβρή παράσταση των Χαρίτων (πίν. 113β, γ). Το γεγονός ότι ανάμεσα στα ζώα περιλαμβάνονται και μη βρώσιμα είδη δε θα συνιστούσε εμπόδιο στην αναγνώριση του πνεύματος των ξενίων στις ζωικές παραστάσεις του συγκεκριμένου δαπέδου. Μη εδώδιμα είδη απαντούν και στα πιο τυπικά παραδείγματα του εικονογραφικού αυτού θέματος, όπως στο δάπεδο οικίας του 3^{ου} αι. από τον Θύσδρο (Thysdrus, El Djem) της Τυνησίας, όπου ανάμεσα σε θαλασσινά, πτηνά, φρούτα και λαχανικά απεικονίζονται λεοπάρδαλη, λιοντάρι και αρκούδα⁵⁵².

Από την άλλη πλευρά, όμως, όπως έχει αποδειχθεί, το συνεργείο ψηφοθετών που εργάστηκε στα ψηφιδωτά της οικίας στη Μεγαλόπολη ήταν το ίδιο που ψηφοθέτησε τη βασιλική των Δελφών (α' μισού 6^{ου} αι.), χρησιμοποιώντας, μάλιστα όμοια γεωμετρική σύνθεση επιφανείας (οκτάγωνα που ενώνονται μεταξύ τους με σβάστικες) και πανομοιότυπα μοτίβα γεμίματος (άγρια και ήμερα ζώα, ψάρια και ανθρώπινες μορφές)⁵⁵³. Το γεγονός αυτό οδηγεί στη λογική υπόθεση ότι ο ιδιοκτήτης του σπιτιού στη Μεγαλόπολη επέλεξε το βασικό θέμα του γεωμετρικού/εικονιστικού καμβά του δαπέδου στο τρικλίνιο με βάση, πιθανώς, την πρόταση του επικεφαλής

⁵⁵⁰ Βλ. παραπ. σ. 227.

⁵⁵¹ Για τις παραστάσεις ξενίων βλ. παραπ. σ. 227-228.

⁵⁵² DUNBABIN 2003-1, σ. 157, fig. 91.

⁵⁵³ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 399-402 εικ. 18-21. Η ΙΔΙΑ 1987, σ. 194-197 αρ. 129, πίν. 337β, 338α, 339-342

του συνεργείου⁵⁵⁴ και ότι η ενδεχόμενη λειτουργία των εδωδιμων ειδών ως *ξενίων* δεν επιβάλλεται από την ίδια την εικονογραφία των θεμάτων αλλά (ενδεχομένως) υποβάλλεται από το γεγονός ότι αυτά διακοσμούσαν έναν χώρο εστίασης.

Στο κεντρικό διάχωρο της δυτικής προέκτασης του διαδρόμου (3δ), το οποίο περιέχει και το πρώτο εικονιστικό θέμα που θα συναντούσε ο εισερχόμενος από τη δυτική (και κύρια, το πιθανότερο), είσοδο της ίδιας οικίας, απαντά, από την άλλη μεριά, μια ωμή σκηνή επικράτησης του δικαίου του ισχυρού στη φύση: ένας αετός φτερουγίζει κρατώντας στα νύχια του λαγό (πίν. 115γ). Η παρουσία του συγκεκριμένου θέματος, που απαντά αρκετά συχνά σε ψηφιδωτά δάπεδα της επαρχίας της Αχαΐας⁵⁵⁵, πολύ κοντά στην είσοδο του σπιτιού ενδέχεται να αποτελεί μια σαφή δήλωση ισχύος εκ μέρους του ιδιοκτήτη. Ταυτόχρονα φαίνεται ότι σηματοδοτεί την αρχή μιας ακολουθίας θεμάτων στην οποία μπορούμε, ίσως, να αναγνωρίσουμε (αν και δε σώζονται πλήρως οι παραστάσεις του βόρειου σκέλους του διαδρόμου) μια βαθμιαία αποκλιμάκωση της αυστηρότητας στο περιεχόμενο των παραστάσεων: ο επισκέπτης, στην πορεία του προς το τρικλίνιο, συναντούσε μετά την παράσταση του αετού τα τρία διάχωρα με τις «κουκουνάρες», συνδυασμένες με συμφραζόμενα αποτροπαϊκά (γοργόνειο) ή σχετιζόμενα με την εποχή του χειμώνα (μορφή με καλύπτρα και παράσταση πάπιας)· ακολουθώντας την καμπή προς το βόρειο σκέλος του διαδρόμου θα αντίκρυζε τη (μισοκατεστραμμένη σήμερα) παράσταση από την οποία σώζεται μια γηραιά ανδρική μορφή, πριν τελικά εισέλθει στο τρικλίνιο, όπου τον περίμενε το σαφώς πιο ευφρόσυνο οπτικό μήνυμα του αναίμακτου κυνηγιού των ερωτιδέων και της τριάδας των Χαρίτων. Η αντίθεση ανάμεσα στη σκαιότητα της πρώτης σκηνής που αντίκρυζε ο εισερχόμενος στην οικία και στην αβρότητα της τελευταίας δε φαίνεται να είναι τυχαία. Είναι πιθανό ότι ο οικοδεσπότης αποσκοπούσε στο να μεταφέρει μέσω του διακόσμου ένα μήνυμα δύναμης και ταυτόχρονα εκλέπτυνσης στους επισκέπτες του.

Αετοί με ανοιχτά φτερά, που δεν έχουν συλλάβει, όμως κάποιο θήραμα, παριστάνονται στο κεντρικό κλίτος της βασιλικής των Δελφών γύρω από διάχωρο στο οποίο λεοπάρδαλη κατασπαράζει ελάφι⁵⁵⁶. Με δεδομένο ότι τα δάπεδα της βασιλικής και της οικίας στη Μεγαλόπολη ψηφοθετήθηκαν από το ίδιο εργαστήριο⁵⁵⁷ και ότι μεταξύ τους διαπιστώνεται μεγάλη θεματολογική συνάφεια, φαίνεται πολύ πιθανό η πρόταση του επικεφαλής ψηφοθέτη να διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην επιλογή του θέματος. Μια τέτοια περίπτωση, όμως, δεν αναιρεί απαραίτητα την πιθανότητα υπόδειξης εκ μέρους του ιδιοκτήτη της συγκεκριμένης αλληλουχίας θεμάτων από την περιοχή της εισόδου ως το τρικλίνιο. Αν υποκρύπτεται όντως πρόθεση πίσω από τη διαδοχή των παραστάσεων θα μπορούσε, ίσως, να προταθεί και μια εναλλακτική ερμηνεία: η τοποθέτηση του βίαιου επεισοδίου κοντά στην είσοδο,

⁵⁵⁴ Βλ. και εδώ παρακ. σ. 232.

⁵⁵⁵ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 405, όπου παρατίθενται ανάλογα παραδείγματα.

⁵⁵⁶ Η ΙΔΙΑ 1987, πίν. 343α, 344, 345, έγχρ. πίν. 8.

⁵⁵⁷ Βλ. παραπ. σ. 231.

ίσως εξέφραζε μια πρόθεση οριοθέτησης του «εκτός» από το «εντός» της οικίας. Ο «έξω» κόσμος θα προβαλλόταν, σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό, ως ένας επικίνδυνος τόπος, όπου επικρατούν οι άτεγκτοι φυσικοί νόμοι, ενώ τα ενδότερα του σπιτιού ως το γαλήνιο καταφύγιο, όπου το κυνήγι για την επιβίωση μετατρέπεται από τους κυνηγούς-ερωτιδείς σε ανώδυνο παιχνίδι υπό το βλέμμα των Χαρίτων.

Σύμφωνα με μια άλλη ανάγνωση, στοιχείο κομβικής σημασίας για την οποία αποτελεί και πάλι η τοποθέτηση του θέματος κοντά στην είσοδο, η παράσταση του αετού που συλλαμβάνει τη λεία του, θα μπορούσε να έχει αποτροπαϊκή σημασία⁵⁵⁸. Σε έναν αριθμό κειμένων της πρώιμης χριστιανικής γραμματείας η παράσταση του αετού που παλεύει με φίδι ή συλλαμβάνει άλλου είδους θήραμα φορτίζεται με συμβολικό περιεχόμενο. Μια τέτοια διάσταση του θέματος βρίσκει το εικαστικό της αντίστοιχο σε ορισμένες παραστάσεις που προέρχονται από χριστιανικά κτήρια, όπως σε ένα ανάγλυφο θραύσμα άμβωνα από την Καβάλα και στη σκηνή που περιέχεται σε ένα από τα διάχωρα του ψηφιδωτού στη βασιλική της Qasr el-Lebya (6^{ου} αιώνα)⁵⁵⁹. Στο πλαίσιο, όμως, της ιδιωτικής σφαίρας μια παράσταση αυτού του είδους, τοποθετημένη κοντά στην είσοδο της οικίας, σε συνδυασμό, ιδίως, και με άλλα αποτροπαϊκά θέματα, όπως κόμβους ή γοργόνεια (όπως στην περίπτωση της Μεγαλόπολης), μπορούσε να προσλάβει αποτροπαϊκή σημασία, καθώς η παράδοση της χρήσης του αετού ως προστατευτικού συμβόλου είναι μακρά: απαντά σε φυλαχτά της ρωμαϊκής περιόδου (για τα οποία κάνουν λόγο και οι γραπτές πηγές της περιόδου) αλλά και σε ανάγλυφα έργα, όπου αετοί που συλλαμβάνουν λαγούς απεικονίζονται ως επισήματα τμημάτων οπλισμού, μαζί με άλλα αποτροπαϊκά σύμβολα, όπως η κεφαλή της Μέδουσας⁵⁶⁰.

Οι μορφές ζώων που περιλαμβάνονται στα δάπεδα του πραιτωρίου (;) (αρ. 5, 1) στη Ρατιαρία, στα κύρια θέματα της ψηφιδωτής στρώσης της δυτικής στοάς και ενός ακόμη χώρου στην οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο στο Άργος (αρ. 17, 1α, 5), όπως, επίσης και σε ένα από τα διάχωρα της στοάς στην οικία της οδού Τριπόλεως 7β (αρ. 18, 1α iii) στην ίδια πόλη, καθώς αποτελούν τμήματα ευρύτερων συνθέσεων που περιλαμβάνουν και ανθρωπομορφικό διάκοσμο θα μας απασχολήσουν λίγο αργότερα⁵⁶¹.

Κυρίαρχος είναι ο συμβολικός χαρακτήρας μιας ιδιαίτερης κατηγορίας παραστάσεων που περιλαμβάνουν ζωικά θέματα και απαντούν σε έναν μικρό σχετικά αριθμό κτηρίων⁵⁶² στην υπό εξέταση περιοχή: πρόκειται για το θέμα των ελαφιών εκατέρωθεν αγγείου ή αναβρυτηρίου⁵⁶³, το οποίο άλλοτε εμφανίζεται μεμονωμένο και άλλοτε αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου εικονογραφικού προγράμματος που

⁵⁵⁸ DAUTERMAN MAGUIRE - MAGUIRE 2007, σ. 66-67.

⁵⁵⁹ ΟΙ ΙΔΙΟΙ, ό.π., σ. 60-65 fig. 53-58.

⁵⁶⁰ ΟΙ ΙΔΙΟΙ, ό.π., σ. 65-67 fig. 59, 60.

⁵⁶¹ Βλ. παρακ. σ. 248-251 (κυνήγι), 251-253 (τρύγος-ληνός), 262-264 (Αφροδίτη), 267-269 (Ορφείας).

⁵⁶² Πρβλ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 139.

⁵⁶³ Περισσότερα για το θέμα αυτό βλ. στη BITRAKOVA GROZDANOVA 1986.

περιλαμβάνει και άλλες μορφές από το ζωικό βασίλειο. Στη δεύτερη εκδοχή τα επιμέρους ζωικά μοτίβα και οι συνδυασμοί τους αντιπροσωπεύουν τα διαφορετικά επίπεδα της χριστιανικής δημιουργίας, νοούμενα συνολικά ως «κόσμος»⁵⁶⁴.

Η παράσταση ζεύγους ελαφιών ή/και παγωνιών εκατέρωθεν αγγείου με εκφύομενη κληματίδα ή αναβρυτηρίου εικονογραφεί την αρχή του 41^{ου} Ψαλμού⁵⁶⁵ και συμβολίζει τη Θεία Ευχαριστία και το βάπτισμα ως πηγή της ζωής. Απαντά συχνά σε επιδαπέδιες ψηφιδωτές διακοσμήσεις εκκλησιαστικών κυρίως κτηρίων στην ευρύτερη λεκάνη της Μεσογείου και γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση στις βόρειες περιοχές του Ανατολικού Ιλλυρικού στα τέλη του 5^{ου} και στον 6^ο αιώνα· συνδέεται, επίσης, και με την ταφική εικονογραφία⁵⁶⁶.

Όσον αφορά τις οικίες της Βαλκανικής, το αντιπροσωπευτικότερο δείγμα μεμονωμένης απεικόνισης του θέματος βρίσκεται στον χώρο υποδοχής του επισκοπείου (αρ. 53, 4α) στις Λουλουδιές Περίας (πίν. 110β, 112β), όπου η παράσταση είναι έτσι τοποθετημένη ώστε να «διαβάζεται» από το εσωτερικό της αψίδας.

Το ίδιο θέμα απαντά επίσης στην οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Α. Συγγρού (αρ. 25, 4) στην Ερμιόνη (πίν. 62α, 63β), στο επισκοπείο (;) (αρ. 63, 3, 5) στην Ηράκλεια Λυγκηστική (πίν. 127, 128), στην οικία της Περιστεριάς (αρ. 67, 16) (πίν. 145α) και στην οικία των Ψαλμών (αρ. 69, 7) στους Στόβους (πίν. 150α)⁵⁶⁷. Εξαιρώντας προσωρινά την οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Α. Συγγρού και την οικία της Περιστεριάς από την πραγμάτευση του θέματος⁵⁶⁸, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι στα παραπάνω μνημεία η παράσταση των ελαφιών εκατέρωθεν αγγείου ή αναβρυτηρίου αποτελεί, όπως έχει υποστηριχθεί⁵⁶⁹, επιμέρους τμήμα μιας ευρύτερης εικονογραφικής σύλληψης, η οποία κατά κανόνα συναντάται σε δάπεδα κτηρίων με λατρευτικό προορισμό⁵⁷⁰ και αναπαράγει με οπτικά μέσα τη χριστιανική σύλληψη του κόσμου.

Σύμφωνα με αυτή, ο κόσμος αποτελείται από τέσσερα μέρη νοούμενα ως ζώνες, που διαδέχονται η μια την άλλη σε κάθετη διάταξη και αντιστοιχούν στο ουράνιο βασίλειο, στον παράδεισο ή ουρανό, στη γη και το νερό. Καθένα από τα τέσσερα αυτά κοσμικά πεδία εικονογραφείται με ένα συγκεκριμένο είδος θεμάτων: το βασίλειο των ουρανών με την παράσταση των ελαφιών εκατέρωθεν αγγείου ή

⁵⁶⁴ Για τη χριστιανική σύλληψη του κόσμου βλ. εδώ παρακ. σ. 234-235.

⁵⁶⁵ Η ΒΙΤΡΑΚΟΒΑ GROZDANOVA (1986, σ. 122 σημ. 2) αναφέρει εκ παραδρομής ότι εικονογραφείται ο 42^{ος} Ψαλμός.

⁵⁶⁶ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 152. Η ΙΔΙΑ 2003-1, σ. 108-109. Η ΙΔΙΑ 2007, σ. 219-220, όπου και πολλά παραδείγματα.

⁵⁶⁷ Παγώνια εκατέρωθεν κανθάρου απεικονίζονται και σε ένα από τα διάχωρα (ii) του χώρου 1 στην οικία στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου (αρ. 48) στην Κω (πίν. 104β). Εδώ, όμως, το συγκεκριμένο θέμα καταλαμβάνει μικρή σχετικά έκταση και ανήκει στον έναν από τους έξι συνολικά ψηφοθετημένους χώρους του σπιτιού.

⁵⁶⁸ Για μια πιθανή ερμηνεία της παρουσίας του συγκεκριμένου εικονογραφικού θέματος στα δύο αυτά κτήρια βλ. παρακ. σ. 237-239.

⁵⁶⁹ СVETKONIC TOMASEVIC 1984. Η ΙΔΙΑ 2002, σ. 75-84.

⁵⁷⁰ Η ΙΔΙΑ (1984) έχει συγκεντρώσει πάνω από εβδομήντα περιπτώσεις εκκλησιαστικών κτηρίων από τον χώρο της Βαλκανικής στα οποία απαντά το συγκεκριμένο θέμα.

αναβρυτηρίου· ο παράδεισος με καρποφόρα δέντρα, πουλιά, λουλούδια και ζώα σε κατάσταση ειρηνικής συνύπαρξης, που απολαμβάνουν την παραδείσια ειρήνη· η γη με παραστάσεις πάλης ή κυνηγιού ζώων και το νερό με θέματα που αντλούνται από τη θαλάσσια ζωή⁵⁷¹.

Η διάταξη των συμβολικών αυτών απεικονίσεων στον χώρο πολύ σπάνια ακολουθεί πιστά μια παράθεση σε διαδοχικές ζώνες αντίστοιχη με τη χριστιανική κοσμοαντίληψη: συνήθως τα θέματα που συμβολίζουν τα διαδοχικά πεδία του επίγειου και του πνευματικού κόσμου κατανέμονται με τυχαία, κάποτε πρωθύστερη, διάταξη⁵⁷², χωρίς, μάλιστα, να καταλαμβάνουν επιφάνειες όμοιας έκτασης. Πολλές φορές, επίσης, δίνεται διαφορετική εικονογραφική βαρύτητα σε κάποια από τα επιμέρους πεδία, με αποτέλεσμα η παρουσία των μεν (νερό, γη) να δηλώνεται σε κάποιες περιπτώσεις σχεδόν υπαινικτικά, με ευάριθμα εικονογραφικά στοιχεία, ενώ ο παράδεισος ή η βασιλεία των ουρανών να αποδίδονται με αναλυτικό εικονιστικό λεξιλόγιο. Δε λείπουν, τέλος, οι περιπτώσεις στις οποίες ένα ή περισσότερα από αυτά τα κοσμικά πεδία απουσιάζουν εντελώς από την εικονογραφική πραγμάτευση. Η διάκριση αυτή λειτουργεί, με βάση τα σωζόμενα μνημεία, σε βάρος των συμβολικών απεικονίσεων της γης και του νερού⁵⁷³.

Το επισκοπείο (;) (αρ. 63, 3, 5, 6, 8) στην Ηράκλεια Λυγκηστική αποτελεί το εκτενέστερο οικιακό (πιθανώς) σύνολο επιδαπέδιας διακόσμησης στη Βαλκανική όπου εικονογραφείται η χριστιανική σύλληψη του κόσμου⁵⁷⁴. Οι ζωικές συνθέσεις που κατανέμονται σε καθέναν από τους τέσσερις ψηφοθετημένους χώρους του κτηρίου αναπαράγουν το σύνολο ή μέρος των πεδίων που συγκροτούν τον χριστιανικό κόσμο.

Στον αψιδωτό χώρο υποδοχής του κτηρίου (3) απαντούν και τα τέσσερα επιμέρους πεδία, απεικονιζόμενα είτε ως ανεξάρτητες συνθέσεις είτε συνδυαζόμενα εντός της ίδιας παράστασης (πίν. 127, 128). Τα ελάφια εκατέρωθεν κανθάρου στην είσοδο αντιπροσωπεύουν το επουράνιο βασίλειο· το ζεύγος των διαχώρων της επόμενης ζώνης με τη θαλάσσια πανίδα παραπέμπει στο στοιχείο του νερού· τα επόμενα δύο διάχωρα, με την καταδίωξη φυτοφάγων από σαρκοφάγα ζώα μέσα σε φυσικό τοπίο, συνενώνουν στην ίδια παράσταση τα πεδία της γης (κυνήγι ζώων) και του παραδείσου (καρποφόρα δέντρα και φυτά)· τα δύο τελευταία διάχωρα επαναλαμβάνουν με τις συμμετρικές συνθέσεις των ζώων εκατέρωθεν αναβρυτηρίου την απεικόνιση του βασιλείου των ουρανών.

Τα επιμέρους πεδία αυτής της κοσμικής αλληγορίας ιεραρχούνται από το ανατολικό τμήμα της αίθουσας προς τα δυτικά με κατιούσα διάταξη (ουράνιο βασίλειο, παράδεισος-γη, νερό), η οποία ανατρέπεται, ωστόσο, στα δύο δυτικότερα διάχωρα: στο νότιο από τα αυτά παριστάνεται και πάλι η σύνθεση με ζώα

⁵⁷¹ CVETKOVIC TOMASEVIC 1984, σ. 481. Η ΙΔΙΑ 2002, σ. 75. Για τις απεικονίσεις του κόσμου στην πρώιμη χριστιανική τέχνη υπό το πρίσμα των γραπτών κειμένων της εποχής βλ. MAGUIRE 1987.

⁵⁷² CVETKOVIC TOMASEVIC 1984, σ. 483-484. Η ΙΔΙΑ 2002, σ. 77.

⁵⁷³ Η ΙΔΙΑ 1984, σ. 486, 488. Η ΙΔΙΑ 2002, σ. 77.

⁵⁷⁴ Η ΙΔΙΑ 2002, σ. 75-80.

εκατέρωθεν αγγείου (ουράνιο βασίλειο), ενώ στο βόρειο ένα κοινότατο γεωμετρικό θέμα (συμπλεκόμενοι κύκλοι που σχηματίζουν τετράφυλλα). Η G. Cvetkovic Tomasevic ερμηνεύει την παρουσία των δυτικότερων διαχώρων ως προσθήκη που επιβλήθηκε από μια εκ των υστέρων απόφαση προέκτασης της αίθουσας προς τα δυτικά⁵⁷⁵. Επισημαίνει, επίσης, ότι το υπόστρωμα του ψηφιδωτού των συγκεκριμένων διαχώρων διαφοροποιείται αισθητά από εκείνο του ψηφιδωτού τάπητα της υπόλοιπης αίθουσας. Αν και δεν έχουμε λόγο να αμφισβητήσουμε την αλήθεια της συγκεκριμένης τεχνικής παρατήρησης, θεωρούμε, πάντως, ανορθόδοξη την ακολουθία των εργασιών που προϋποθέτει η συγκεκριμένη ερμηνεία –ακόμα κι αν δεχτούμε ότι οι εργασίες ψηφοθέτησης είχαν ξεκινήσει πριν από την πλήρη αποπεράτωση της οικοδόμησης και η απόφαση για τη μετατόπιση του δυτικού ορίου του χώρου 3 ελήφθη ενόσω η στρώση ήταν σε εξέλιξη, είναι δύσκολο να φανταστούμε ότι μια τέτοια τροποποίηση του σχεδίου δε θα ήταν εμφανής στην τοιχοποιία. Στην κάτοψη, όμως, του πίν. 127, που αποτελεί το πιο πρόσφατο και λεπτομερές δημοσιευμένο σχέδιο του κτηρίου, το βόρειο τμήμα του δυτικού τοίχου φαίνεται να συμπλέκεται κατασκευαστικά με τον βόρειο τοίχο της αίθουσας και όχι απλώς να ακουμπά πάνω του, όπως θα περίμενε κανείς, αν επρόκειτο για εκ των υστέρων προσθήκη.

Στους χώρους 5, 6 και 7 του ίδιου κτηρίου απεικονίζονται τα πεδία της ουράνιας βασιλείας και του παραδείσου αποδιδόμενα στον πρώτο και στον τρίτο χώρο ως ενιαίες συνθέσεις, ενώ στην αίθουσα 6 ως θέματα που εντάσσονται σε δίκτυο τετράγωνων διαχώρων (πίν. 127, 129β).

Στο τρικλίνιο της οικίας των Ψαλμών (αρ. 69, 7) στους Στόβους η απεικόνιση είναι και πάλι επιλεκτική⁵⁷⁶: στην επιφάνεια μπροστά από την αγίδα εκτείνεται σε μεγάλο διάχωρο, που καταλαμβάνει όλο το πλάτος της αίθουσας, η συμμετρική παράσταση των ελαφιών και των πουλιών, τοποθετημένη έτσι ώστε να «διαβάζεται» από τα ανατολικά (πίν. 150α). Ακολουθούν δύο διάχωρα εκατέρωθεν της κεντρικής οκταγωνικής δεξαμενής, στα οποία απεικονίζονται πουλιά σε νειλωτικό τοπίο, ενώ οι μικρές τριγωνικές επιφάνειες γύρω της κοσμούνται με παραστάσεις ψαριών. Στα τετράγωνα του γεωμετρικού ψηφιδωτού στο δυτικό τμήμα του χώρου, εγγράφονται, τέλος, αγγεία, καρποί και πτηνά, που παραπέμπουν στην παραδείσια ειρήνη (πίν. 150β).

Είναι γεγονός ότι έχουν εκφραστεί αμφιβολίες για το αν η παρουσία του συγκεκριμένου θεματολογίου παραπέμπει στην περίπτωση της οικίας των Ψαλμών σε εκκλησιαστικά συμφραζόμενα⁵⁷⁷, θεωρούμε, ωστόσο ότι υπάρχουν σαφείς ενδείξεις προς αυτή την κατεύθυνση⁵⁷⁸. Ανεξάρτητα από το αν αποδέχεται κανείς συνολικά ή

⁵⁷⁵ CVETKOVIC TOMASEVIC 2002, σ. 79.

⁵⁷⁶ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 81.

⁵⁷⁷ SODINI 1984, σ. 389.

⁵⁷⁸ Δεν αναφερόμαστε με αυτό στην παρουσία της δεξαμενής για την οποία κάνει λόγο ο SODINI (βλ. προηγούμενη σημ.), καθώς πρόκειται για μια κατασκευή που απαντά συχνά σε χώρους τρικλινίων και έχει καθαρά διακοσμητικό ρόλο (βλ. παραπ. σ. 196-197).

όχι την ερμηνεία της G. Cvetkovic Tomasevic για την απεικόνιση των επιμέρους πεδίων του κόσμου, γεγονός παραμένει ότι τουλάχιστον η συμμετρική παράσταση των ελαφιών εκατέρωθεν αγγείου ή αναβρυτηρίου είναι φορέας συγκεκριμένου χριστιανικού συμβολισμού. Με δεδομένο ότι απαντά, όπως προαναφέρθηκε, εκτός από έναν μεγάλο αριθμό λατρευτικών κτηρίων, στην πέραν πάσης αμφιβολίας επισκοπική οικία (αρ. 53, 4α) των Λουλουδιών Πιερίας και στο πιθανολογούμενο επισκοπείο της Ηράκλειας (όπου, μάλιστα, επαναλαμβάνεται τέσσερις φορές), η παρουσία της σε εξέχουσα θέση εντός του επισημότερου χώρου της οικίας στους Στόβους υποβάλλει τη σκέψη ότι η επιλογή της σχετίζεται ενδεχομένως με κάποιο κίνητρο πέραν της απλής έκφρασης ευσέβειας εκ μέρους του ιδιοκτήτη. Η άμεση επικοινωνία της οικίας με τη δυτική στοά του αιθρίου της Κεντρικής βασιλικής, στη νότια πλευρά της οποίας εφάπτεται⁵⁷⁹, καθιστά πολύ πιθανό το ενδεχόμενο ο ένοικος της οικίας των Ψαλμών να ήταν ο ιερέας της παραπάνω εκκλησίας.

Το θέμα των ελαφιών εκατέρωθεν αγγείου με εκφύομενη κληματίδα κοσμεί επίσης το βορειοδυτικό διάχωρο του ψηφιδωτού στον ανατολικό αψιδωτό χώρο της οικίας της Περιστερίας (αρ. 67, 15 *viii*) στους Στόβους (πίν. 145α). Σύμφωνα με τη θεωρία της G. Cvetkovic Tomasevic στο παραπάνω δάπεδο αναγνωρίζεται και πάλι το θέμα της απεικόνισης του κόσμου, κατανεμημένο σε επιμέρους διάχωρα: οι παραστάσεις θαλάσσιας πανίδας εκατέρωθεν της οκταγωνικής δεξαμενής (*iv-v*) αντιπροσωπεύουν το στοιχείο του νερού και οι μορφές των φυτοφάγων ζώων που καταδιώκονται από λέοντες στα νότια διάχωρα (*i-iii*) συμβολίζουν το γήινο πεδίο⁵⁸⁰.

Αν η παρουσία του θέματος των ελαφιών εκατέρωθεν αγγείου ή αναβρυτηρίου, συνδυαζόμενη, κάποτε, με τη συμβολική απόδοση των πεδίων του παραδείσου, της γης και του νερού, συνδέεται, όπως υποθέσαμε παραπάνω, με οικίες όπου υπερισχύει το θρησκευτικό έναντι του κοσμικού στοιχείου, τότε ίσως προσδίδει έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα και στον ανατολικό αψιδωτό χώρο της οικίας της Περιστερίας.

Κατά τη β' φάση του κτηρίου, ακριβώς πλάι στον ψηφοθετημένο χώρο 15, οικοδομήθηκε μια αίθουσα με όμοια κάτοψη και περίπου ίδιες διαστάσεις (16) (πίν. 143β). Σύγχρονη με την κατασκευή της αίθουσας αυτής είναι και η επαναψηφοθέτηση των τριών δυτικότερων διαχωρών του δαπέδου στον χώρο 15 (*vi-viii*), τα οποία περιέχουν, μεταξύ άλλων, δύο (αποσπασματικά σωζόμενες) επιγραφές με τα ονόματα των μελών της οικογένειας, καθώς και το διάχωρο με τα ελάφια. Τόσο ο πρώτος όσο και ο δεύτερος αψιδωτός χώρος αντιπροσωπεύουν από άποψη αρχιτεκτονικού τύπου και διαστάσεων την τυπικότερη για την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας μορφή τρικλινίου⁵⁸¹. Είναι δύσκολο, όμως, να δεχτεί κανείς ότι η προσθήκη της δεύτερης αίθουσας αποσκοπούσε στην εξυπηρέτηση των ίδιων ακριβώς αναγκών με την πρώτη. Σε καμία από τις επιβεβαιωμένες ή πιθανές περιπτώσεις ύπαρξης δεύτερου χώρου υποδοχής στις οικίες της υπό εξέταση περιοχής

⁵⁷⁹ Ας σημειωθεί, επίσης, ότι το κτήριο επικοινωνούσε και στην α' φάση του με τη Συναγωγή II.

⁵⁸⁰ CVETKOVIC TOMASEVIC 2002, σ. 81-83.

⁵⁸¹ Βλ. παραπ. σ. 120, 121-123.

δεν παρατηρείται κάτι ανάλογο με αυτό που συμβαίνει στην οικία της Περιστερίας, μια συστοιχία, δηλαδή, πανομοιότυπων σχεδόν αιθουσών χαρακτηριστικής κάτοψης. Η συνύπαρξη δύο χώρων υποδοχής στο ίδιο κτήριο θα μπορούσε να εξηγηθεί, όσον αφορά, τουλάχιστον, τις οικίες της Βαλκανικής, από μια περαιτέρω εξειδίκευση της χρήσης τους, εμφανή στη διαφορετική τυπολογία της κάτοψης, στη θέση τους εντός του κτηρίου ή/και στις διαστάσεις⁵⁸².

Στην οικία της Περιστερίας δε συντρέχει, όμως, καμιά από τις παραπάνω προϋποθέσεις. Θεωρούμε, έτσι, πιθανό ότι η οικοδόμηση του δεύτερου αψιδωτού χώρου (16) συνδέεται με μια αλλαγή στη χρήση του πρώτου (15). Η επιλογή των επιγραφών και της παράστασης με τα ελάφια ίσως είναι ενδεικτική της φύσης αυτής της αλλαγής.

Η Περιστερία που αναφέρεται στη μία από τις δύο επιγραφές του ανατολικού χώρου υποδοχής, στην οποία οφείλεται, άλλωστε, και η ονοματοθεσία του κτηρίου, ταυτίζεται ενδεχομένως με τη δωρήτρια που μνημονεύεται σε ψηφιδωτό διάχωρο του νότιου κλίτους της επισκοπικής βασιλικής των Στόβων⁵⁸³. Αν τα ονόματα στα δάπεδα των δύο μνημείων αντιστοιχούν στο ίδιο πρόσωπο, τότε διαθέτουμε μια ισχυρή ένδειξη ότι η δημόσια εικόνα της Περιστερίας ήταν συνδεδεμένη με την ευλαβική πράξη ανάθεσης του ψηφιδωτού διαχώρου στην επισκοπική βασιλική. Η ίδια εικόνα ευσέβειας θα μπορούσε να βρει πεδίο έκφρασης και στην ιδιωτική σφαίρα. Χωρίς να θεωρούμε ότι πρόκειται για κάτι παραπάνω από μια πιθανή εικασία, νομίζουμε ότι η επιλογή του συμβολικού θέματος των ελαφιών και η αναγραφή των ονομάτων στις επιγραφές της δυτικής ζώνης του δαπέδου στον χώρο 15, που συνδυάστηκαν χρονικά με την οικοδόμηση του χώρου 16, σηματοδοτούν τη μετατροπή της πρώτης αίθουσας σε χώρο οικιακής λατρείας και τη μεταβίβαση της αρχικής λειτουργίας της ως τρικλινίου στη δεύτερη. Οικιακοί χώροι λατρείας ταυτισμένοι με ασφάλεια έχουν αποκαλυφθεί, βέβαια, σε σπάνιες περιπτώσεις⁵⁸⁴, όπως π.χ. στην έπαυλη του Lullingstone στη Βρετανία⁵⁸⁵ και στην οικία που είναι γνωστή ως ανάκτορο του Δουκός (Palace of the Dux) στην Απολλωνία της Κυρηναϊκής⁵⁸⁶. Οι γραπτές πηγές της ύστερης αρχαιότητας, όμως, όπως π.χ. η επιστολή αρ. 20 του Γρηγορίου Νύσσης⁵⁸⁷, αναφέρονται συχνά στην ύπαρξη παρεκκλησίων εντός της ιδιωτικής

⁵⁸² Η προσθήκη του τρίκογχου στην έπαυλη (αρ. 1, 13) του Βουθρωτού, π.χ., εξηγείται από την ανάγκη για επίσημη συνεστίαση μεγαλύτερου αριθμού ατόμων από όσα θα μπορούσαν να φιλοξενηθούν στο προϋπάρχον απλό αψιδωτό τρικλίνιο (7, 7a) (πίν. 11β). Οι δύο μικρές αψιδωτές αίθουσες στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 5) και στην οικία του Παρθενίου (αρ. 66, 4) στους Στόβους, που ενδεχομένως αποτελούσαν θερινά τρικλίνια, βρισκόταν σε διαφορετική πτέρυγα και είχαν πολύ μικρότερη χωρητικότητα από τους αντίστοιχους μεγάλους χώρους υποδοχής (6, 6a και 2) καθεμιάς από τις παραπάνω οικίες (πίν. 131).

⁵⁸³ Βλ. παρακ. σ. 503 σημ. 2087.

⁵⁸⁴ Βλ. βιβλιογραφία παραπ. σ. 127 σημ. 137.

⁵⁸⁵ Βλ. και παραπ. σ. 140.

⁵⁸⁶ LAVAN 1999, σ. 163-164. CURCIC 2002, σ. 230. ELLIS 2002, σ. 122-123, 138. BOWES 2008, σ. 131-133.

⁵⁸⁷ ROSSITER 1989, σ. 103-104. Βλ. και παρακ. σ. 318 και σημ. 1060.

κτοικίας⁵⁸⁸, ενώ μία από τις Νεαρές του Ιουστινιανού στόχευε ακριβώς στην επιβολή εντατικότερων μέτρων ελέγχου στην ιδιωτική λατρεία από τους επισκόπους⁵⁸⁹.

Στην οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Α. Συγγρού (αρ. 25, 4) στην Ερμιόνη, τέλος, το θέμα των ελαφιών εκατέρωθεν αγγείου, που καταλαμβάνει τη μεγαλύτερη ζώνη του δαπέδου (πίν. 62α, 63β), απεικονίζεται σε συνδυασμό με παράσταση παγωνιών εκατέρωθεν φοίνικα (;) (πίν. 62β) και παγωνιών και άλλων πτηνών ανάμεσα σε κληματίδες (πίν. 63α). Η αποκάλυψη του κτηρίου είναι αποσπασματική και τα δημοσιευμένα στοιχεία ελλιπή· δε μπορούμε, έτσι, παρά να περιοριστούμε στην επισήμανση ότι ο επιδαπέδιος διάκοσμος της αίθουσας είναι μάλλον δυσερμήνευτος από εικονογραφική άποψη, αν αποσυνδεθεί εντελώς από κάποια, χαλαρή, έστω, εκκλησιαστική συνάφεια. Όπως είδαμε, με βάση τα σωζόμενα παραδείγματα από τις οικίες της Βαλκανικής η απεικόνιση της αρχής του 41^{ου} Ψαλμού φαίνεται ότι προσιδιάζει σε μια ορισμένη κατηγορία κτηρίων, των οποίων οι ένοικοι είτε αποτελούσαν μέλη του ανώτερου κλήρου (επίσκοποι) είτε είχαν κάποια στενότερη σχέση με την Εκκλησία –σχέση, η φύση της οποίας δεν είναι δυνατό να προσδιοριστεί επακριβώς όσον αφορά την περίπτωση της οικίας στην Ερμιόνη⁵⁹⁰.

3.2.4. Παραστάσεις με ανθρώπινες μορφές

Οι εικονιστικές παραστάσεις που περιλαμβάνουν ανθρώπινες μορφές αντιπροσωπεύουν ένα μικρό σχετικά ποσοστό του θεματολογίου των ψηφιδωτών δαπέδων στις οικίες της ύστερης αρχαιότητας στη Βαλκανική.

Ανθρωπομορφικός διάκοσμος απαντά στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 7, 10, 14) στη Δενηγα· στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4, 3) στο Plondiv· (πιθανότατα) στο πραιτώριο (;) (αρ. 5, 1) στη Ρατιαρία· στις οικίες ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 1α, β, 2) και στην οδό Τριπόλεως 7β (αρ. 18, 1α, β) στο Άργος· στην οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, 2) στη Θεσσαλονίκη· στην αγροτική έπαυλη (αρ. 46, 3β, 7, 8) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης· στην οικία της οδού Αγίου Νικολάου 3 (αρ. 49, 1) στην πόλη της Κω· στην οικία στη συμβολή των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (αρ. 52) στη Λάρισα· στην οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54, 2, 3β, γ) στη Μεγαλόπολη· στην οικία της οδού Τριακοσίων (αρ. 59, 1) στη Σπάρτη· στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 13 [15]) στους Φιλίππους· στην οικία, τέλος, στο Nerodimlje (αρ. 70, 1).

⁵⁸⁸ Βλ. και παρακ. σ. 337 για την περίπτωση του Χρυσάφιου από την Αμάσεια του Πόντου, ο οποίος ήθελε να μετατρέψει δύο χώρους της οικίας του σε παρεκκλήσια. Η ύπαρξη χώρων ιδιωτικής λατρείας δε γινόταν ασμένως δεκτή από τον κλήρο, καθώς συνεπαγόταν τη μερική απώλεια του ελέγχου πάνω στη λατρευτική πράξη (BOWES 2008, σποραδικά).

⁵⁸⁹ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 312. CONDURACHI 1975, σ. 182-183. BOWES 2008, σ. 223, 225.

⁵⁹⁰ Βλ. παραπ. σ. 237. Ας σημειωθεί ότι το δάπεδο της οικίας στην Ερμιόνη έχει αποδοθεί στο ίδιο εργαστήριο που εργάστηκε στη βασιλική Α της Συρίας (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 379-380).

Όπως είναι προφανές, το μεγαλύτερο μέρος των παραστάσεων αυτού του είδους προέρχεται από τις οικίες του ελλαδικού χώρου⁵⁹¹. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι η παρουσία των ανθρωπομορφικών θεμάτων συνήθως δεν είναι μεμονωμένη. Αντίθετα, διαφορετικά ως προς το περιεχόμενό τους εικονιστικά θέματα στα οποία περιλαμβάνεται η ανθρώπινη μορφή απαντούν κατά κανόνα συνδυασμένα στον επιδαπέδιο διάκοσμο του ίδιου μνημείου. Έτσι, το ούτως ή άλλως περιορισμένο με βάση τα σωζόμενα παραδείγματα εικονογραφικό εύρος της συγκεκριμένης κατηγορίας παραστάσεων εντοπίζεται σε έναν μικρό αριθμό οικιών⁵⁹², στην επιλογή του θεματολογίου των οποίων οι ιδιοκτήτες διαδραμάτισαν προφανώς καθοριστικό ρόλο.

Η αποκάλυψη των οικιών που διαθέτουν επιδαπέδιο ανθρωπομορφικό διάκοσμο δεν είναι σε όλες τις περιπτώσεις πλήρης. Σε όλη τους την έκταση έχουν ανασκαφεί μόνο η οικία της Αντιόπης (αρ. 2) στη *Denyha* και η οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61) στους Φιλίππους. Ικανοποιητικός είναι ο βαθμός αποκάλυψης της οικίας ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17) στο Άργος, της αγροτικής έπαυλης (αρ. 46) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης και της οικίας σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54) στη Μεγαλόπολη. Παρά την αποσπασματικότητα της αποκάλυψης των λοιπών οικιών που διαθέτουν δάπεδα με ανθρωπομορφικές παραστάσεις είναι, ωστόσο, σαφές ότι με τα συγκεκριμένα εικονιστικά θέματα διακοσμούνται κυρίως τα πιο «δημόσια» τμήματα των σπιτιών: οι στοές περιστυλίων και οι χώροι υποδοχής/τρικλίνια.

Με εκτενείς, έτσι, ανθρωπομορφικές παραστάσεις καλύπτονται τα δάπεδα των στοών στις οικίες ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, **1α, β**) (πίν. 43-46) και στην οδό Τριπόλεως 7β (αρ. 18, **1α, β**) (πίν. 49β) στο Άργος⁵⁹³, στην αγροτική έπαυλη (αρ. 46, **3β**) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης (πίν. 99), στον διάδρομο της οικίας στην οδό Αγίου Νικολάου 3 (αρ. 49, **1**) στην πόλη της Κω (πίν. 106α, β) και σε δύο από τα σκέλη του διαδρόμου στην οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54, **3β, γ**) στη Μεγαλόπολη (πίν. 113α, 115α, β). Ας σημειωθεί ότι στις περιπτώσεις της αγροτικής έπαυλης στο Ωραιόκαστρο (αρ. 46, **3α, β**) και της οικίας σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54, **3β-δ**) στη Μεγαλόπολη, ο ανθρωπομορφικός διάκοσμος δεν κατανέμεται στο σύνολο των στοών αλλά εντοπίζεται σε αυτές που επικοινωνούν άμεσα με τους χώρους υποδοχής.

⁵⁹¹ Πρβλ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 370-371. Η ΙΔΙΑ 2003-1, σ. 97-99.

⁵⁹² Ψηφιδωτά δάπεδα με εκτεταμένο ανθρωπομορφικό διάκοσμο έχουν αποκαλυφθεί επίσης στη λεγόμενη έπαυλη του Ηρώδη Αττικού στη Λουκού (Εύα) Κυνουρίας (μυθολογικές σκηνές, παραστάσεις καθημερινής ζωής, προσωποποιήσεις). Η α' φάση του κτηρίου έχει χρονολογηθεί στον 2^ο αιώνα· είναι σαφές ότι ένα μέρος, τουλάχιστον, των δαπέδων του ανήκει σε μεταγενέστερους χρόνους (3^ο ή/και 4^ο αι.), δεν είναι δυνατόν, ωστόσο, να διαμορφώσουμε μια σαφή εικόνα ούτε της χρονολογικής ακολουθίας των δαπέδων ούτε της σχέσης τους με το αρχιτεκτονικό πλαίσιο, καθώς η μοναδική δημοσίευση που αφορά την έπαυλη στερείται στοιχειώδους, έστω, μεθόδου (ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 2006).

⁵⁹³ Οι δύο παραπάνω οικίες διαθέτουν τη μεγαλύτερη ποικιλία εικονιστικών παραστάσεων με ανθρώπινες μορφές.

Χώρους υποδοχής/τρικλίνια με ανάλογο διάκοσμο διαθέτουν οι οικίες της Αντιόπης (αρ. 2, 14) στη Devnya (πίν. 14), της Ειρήνης (αρ. 4, 3) στο Plovdiv (πίν. 18, 19α), (πιθανότατα) το πραιτώριο (;) (αρ. 5, 1) στη Ρατιαρία (πίν. 21α), οι οικίες ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 2) στο Άργος (πίν. 43, 47α, 48α, β), στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, 2) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 75, 76), στη συμβολή των οδών 31ης Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (αρ. 52) στη Λάρισα (πίν. 109), στο οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54, 2) στη Μεγαλόπολη (πίν. 113β, γ), στην οδό Τριακοσίων (αρ. 59, 1) στη Σπάρτη (πίν. 120, 121), στην 4^η πολεοδομική νησίδα (αρ. 61, 13 [15]) των Φιλίππων (πίν. 125α) και η οικία, τέλος, στο Nerodimlje (αρ. 70, 1) (πίν. 151β, 152α).

Με κάποια παράσταση πιθανότατα μυθολογική εικάζεται ότι ήταν αρχικά στρωμένο και το κεντρικό τμήμα του δαπέδου στο τρικλίνιο της οικίας Ω στην Αρχαία αγορά (αρ. 8, 6) της Αθήνας. Η καταστροφή και αντικατάστασή του από μαρμαροθέτημα (στο κέντρο του οποίου διαγράφεται, μάλιστα, ένας μεγάλος σταυρός) (πίν. 28β) κατά τη β' φάση του κτηρίου πρέπει να οφείλεται στο ότι το περιεχόμενο της σκηνής κρίθηκε ασύμβατο με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των νέων ενοίκων· επρόκειτο, πιθανώς, για κάποιο θέμα από τον διονυσιακό κύκλο⁵⁹⁴. Για τους ιδιοκτήτες, αντίθετα, της οικίας στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (αρ. 27, 5) στη Θάσο, επίσης χριστιανούς, όπως καθίσταται σαφές από τη συχνή παρουσία σταυρών και χριστογραμμάτων στα αρχιτεκτονικά γλυπτά του σπιτιού, δεν αποτέλεσε πρόβλημα η διατήρηση ενός προγενέστερου ρωμαϊκού δαπέδου στο οποίο εκτυλισσόταν σκηνή παιγνιώδους εναγκαλισμού μεταξύ ερωτιδέων.

Οι εικονιστικές παραστάσεις γενικά υπόκεινται σε περιορισμούς όσον αφορά τη σωστή πλευρά θέασης. Στην περίπτωση, βέβαια, των θεμάτων γεμίματος ή των διαχώρων που έχουν μικρές διαστάσεις το ζήτημα λυνόταν με τη διασπορά των μορφών προς διάφορες κατευθύνσεις, έτσι ώστε ένα, τουλάχιστον, μέρος του διακόσμου να «διαβάζεται» χωρίς πρόβλημα από οποιαδήποτε θέση μέσα στον χώρο, όπως συμβαίνει π.χ. στο δυτικό τμήμα του ψηφιδωτού στο τρικλίνιο της οικίας των Ψαλμών (αρ. 69, 7) στους Στόβους (πίν. 150β). Τα μεγαλύτερης έκτασης εικονιστικά θέματα, όμως, στα οποία συγκαταλέγονται συνήθως οι ανθρωπομορφικές παραστάσεις, είναι ως προς αυτό το σημείο δεσμευτικά. Η τοποθέτησή τους στον χώρο εξαρτάται από τον προορισμό της διακοσμούμενης αίθουσας ή/και από τη θέση της εισόδου σε αυτή⁵⁹⁵.

Η εξακρίβωση του σκεπτικού της κατανομής των μορφών στον χώρο δεν είναι σε όλες τις περιπτώσεις εφικτή. Στην περίπτωση της οικίας της Αντιόπης (αρ. 2, 10, 14) στη Devnya (πίν. 13γ, 14), έτσι, η αποσπασματική κατάσταση διατήρησης των

⁵⁹⁴ Βλ. και παρακ. σ. 257-258, 345.

⁵⁹⁵ Πρβλ. LAVIN 1963, σ. 186-189, όπου ο ερευνητής εξετάζει τη χωροθέτηση των εικονιστικών παραστάσεων σε ρωμαϊκές οικίες της Αντιόχειας. Βλ., επίσης, LING 1998, σ. 120· DUNBABIN 1999-1, σ. 315-316.

δαπέδων δε μας παρέχει τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε αν οι ανθρωπομορφικές παραστάσεις των διαχώρων ήταν τοποθετημένες με την ίδια ή διαφορετικές διευθύνσεις. Η διάταξη των ζωνών και ο συγκεκριμένος τρόπος διευθέτησης των ξενίων στο δάπεδο της οικίας στη συμβολή των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (αρ. 52) στη Λάρισα (πίν. 109α) επιτρέπουν την ταύτιση του χώρου με τρικλίνιο και τη διαπίστωση της ύπαρξης δύο θέσεων ορθής θέασης από τις πλευρές των κλινών. Καθώς, όμως, οι τοίχοι της αίθουσας και το θυραίο άνοιγμα δε σώθηκαν, δε μπορούμε να γνωρίζουμε αν η προτομή του Διονύσου «διαβαζόταν» σωστά κατά την είσοδο ή κατά τη διάρκεια της ανάκλισης κατά μήκος της τρίτης πλευράς του δωματίου.

Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις ο βαθμός διατήρησης των παραστάσεων μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε τη λογική της οργάνωσής τους: από την πλευρά της εισόδου «διαβάζονταν», έτσι, η προσωποποίηση της Ειρήνης στον ορθογώνιο χώρο υποδοχής του ομώνυμου κτηρίου (αρ. 4, 3) στο Ploudiv (πίν. 17, 18β, 19), το ίδιο και οι ανθρωπομορφικές παραστάσεις στο τρικλίνιο της οικίας στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, 2) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 74α, 75α). Επίσης στραμμένη προς τη βόρεια είσοδο του χώρου είναι η προσωποποίηση της Τύχης της Κω στον κεντρικό διάδρομο της οικίας στην οδό Αγίου Νικολάου 3 (αρ. 49, 1) στην ομώνυμη πόλη (πίν. 105α, 106α, β). Από την ίδια πλευρά γινόταν η ορθή ανάγνωση του κεντρικού διαχώρου με τις τρεις Χάριτες στο τρικλίνιο της οικίας σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54, 2,) στη Μεγαλόπολη (πίν. 113α-γ), γεγονός που προδίδει ότι οι κλίνες ήταν τοποθετημένες προς την πλευρά της εισόδου και όχι απέναντί της⁵⁹⁶. Δε γνωρίζουμε από την άλλη μεριά τη διεύθυνση προς την οποία ήταν στραμμένες οι αποσπασματικά σωζόμενες μορφές του βόρειου σκέλους του διαδρόμου (3β), θεωρούμε, όμως, πιο πιθανή την εκδοχή να «έβλεπαν» προς τα νότια ώστε να «διαβάζονται» κατά την έξοδο από το τρικλίνιο. Από την πλευρά της εισόδου «διαβάζονταν», τέλος και οι μορφές του τρικλινίου στην οικία της οδού Τριακοσίων (αρ. 59, 1) στη Σπάρτη⁵⁹⁷ (πίν. 120, 121) και στην οικία του Nerodimlje (αρ. 70, 1) (πίν. 151α, β, 152α).

Από το εσωτερικό, αντίθετα, της αίθουσας «διαβαζόταν» σωστά η διονυσιακή σκηνή που κοσμούσε την είσοδο του τρικλινίου στην οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 2) στο Άργος (πίν. 43, 47α, 48α, β), γεγονός ευεξήγητο, καθώς η παράσταση προοριζόταν για την οπτική τέρψη των ανακλινόμενων στο *στιβάδιο*. Οι διαδοχικές εικονιστικές παραστάσεις με το κυνήγι του γερακιού, από την άλλη μεριά, «διαβάζονταν» κατά την έξοδο από τον χώρο υποδοχής προς τη δυτική στοά (πίν. 43-45). Η τοποθέτηση των προσωποποιήσεων των μηνών προς τη νότια πλευρά της νότιας στοάς (1β) (πίν. 43, 46) υποβάλλει τη σκέψη ότι προς αυτή τη διεύθυνση θα

⁵⁹⁶ Παρόλο που η διάταξη αυτή δεν είναι συνήθης, υποθέτουμε ότι υπαγορεύτηκε από την ύπαρξη εξώστη στη νότια πλευρά της αίθουσας. Έτσι, οι συνδαιτυμόνες θα μπορούσαν κατά τους θερινούς, τουλάχιστον, μήνες να απολαμβάνουν όχι μόνο την παράσταση των Χαρτίων αλλά και τη θέα προς τον εξωτερικό χώρο.

⁵⁹⁷ Μία, τουλάχιστον, είσοδος εντοπίστηκε στη νοτιοδυτική πλευρά της αίθουσας.

πρέπει να υπήρχαν και άλλα δωμάτια, κατά την έξοδο από τα οποία θα ήταν δυνατή η ορθή «ανάγνωση» των παραστάσεων. Στην περίπτωση του χώρου 5, του οποίου οι τοίχοι ήταν εντελώς κατεστραμμένοι, η τοποθέτηση της σκηνής του κυνηγιού του λιονταριού προς τα δυτικά παραπέμπει στην ύπαρξη εισόδου προς την αντίθετη κατεύθυνση (πίν. 43, 48γ).

Στο δεύτερο ιδιωτικό κτήριο του Άργους που διασώζει εκτεταμένες εικονιστικές παραστάσεις, στην οικία της οδού Τριπόλεως 7β (αρ. 18, 1α, β), η τοποθέτηση των παραστάσεων στους χώρους της βόρειας και της ανατολικής στοάς επιτρέπει κάποιες βάσιμες υποθέσεις για τη χωροταξία του αποσπασματικά ανεσκαμμένου αυτού μνημείου. Οι γυναικείες μορφές του πρώτου εικονιστικού διαχώρου (ii) στη βόρεια στοά κατανέμονται προς όλες τις διευθύνσεις (πίν. 49, 51)· οι ερωτιδείς στη σκηνή της δυτικής ζώνης του επόμενου διαχώρου (iii) είναι στραμμένοι προς τα δυτικά (πίν. 49, 52α, β), ενώ η παράσταση της Αφροδίτης στην ανατολική ζώνη «βλέπει» προς τα βόρεια, όπου υπήρχε είσοδος (πίν. 49, 52α)· οι μορφές στο ανατολικότερο διάχωρο (iv) της ίδιας στοάς (πίν. 49, 52γ) και στο μοναδικό σωζόμενο της ανατολικής «διαβάζονται» επίσης από τα δυτικά (πίν. 49α, β, 53). Ο συγκεκριμένος τρόπος διευθέτησης των μορφών, με την κυριαρχία του άξονα δύσης-ανατολής, σχετίζεται πιθανότατα με την ύπαρξη μιας κύριας εισόδου στα δυτικά του κτηρίου· ο εισερχόμενος από αυτή, διασχίζοντας τη βόρεια στοά, θα κατευθυνόταν προς το τρικλίνιο, που πρέπει, σύμφωνα με το σκεπτικό που υποβάλλεται από τον προσανατολισμό των μορφών, να βρισκόταν στο ανατολικό τμήμα του σπιτιού.

Στις ολιγάριθμες, όσον αφορά τον επιδαπέδιο ψηφιδωτό διάκοσμο των οικιών της περιοχής που εξετάζουμε, εικονιστικές παραστάσεις στις οποίες πρωταγωνιστεί η ανθρώπινη μορφή, περιλαμβάνονται: σκηνές από την καθημερινή ζωή· τη μυθολογία· προσωποποιήσεις (ανέμων, αφηρημένων εννοιών, του Ήλιου και της Σελήνης, των εποχών και των μηνών του έτους, πόλεων και ποταμών), καθώς και η παράσταση των Επτά Σοφών της αρχαιότητας.

Με την επιλογή των παραπάνω θεμάτων, τα οποία δεν εξαντλούν, βέβαια, το εύρος του ανθρωπομορφικού ρεπερτορίου των οικιακών ψηφιδωτών δαπέδων της ύστερης αρχαιότητας⁵⁹⁸, οι ιδιοκτήτες επιδίωκαν να προβάλλουν τις αριστοκρατικές τους καταβολές, την ευμάρεια του οίκου τους, την πολυπραγμοσύνη και την παιδεία τους⁵⁹⁹. Μια τέτοια χρήση της διακόσμησης ως σημείου, δε συνεπάγεται, ωστόσο, αναγκαστικά ότι οι πλούσιοι ένοικοι αυτών των σπιτιών ήταν όλοι ανεξαιρέτως τόσο καλλιεργημένοι όσο ήθελαν να δείχνουν⁶⁰⁰. Δεν είναι, ίσως, τυχαίο ότι οι οικίες της Αρχαίας αγοράς στην Αθήνα (Α, Β, Ω) (αρ. 6-8), για τις οποίες έχει διατυπωθεί η άποψη ότι αποτελούσαν φιλοσοφικές σχολές⁶⁰¹, δε διασώζουν παρά ελάχιστα

⁵⁹⁸ Για το θεματολογικό πλούτο των παραστάσεων αυτών βλ. DUNBABIN 1978· DARMON 1987· DUNBABIN 1999-1, σ. 298-300· MAGUIRE 1999· BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 73-77· ELLIS 2002, σ. 132-134· ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 119-140· ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 94-102.

⁵⁹⁹ DARMON, ό.π., σ. 59. SCOTT 1997, σ. 58. Βλ. και εδώ παραπ. σ. 204-219.

⁶⁰⁰ BARATTE 2001, σ. 282-283. Βλ. και εδώ παραπ. σ. 218-219.

⁶⁰¹ Βλ. παρακ. σ. 311-313.

κατάλοιπα επιδαπέδιου και εντοιχίου διακόσμου (σε αντίθεση, βέβαια, με τα γλυπτά που ανακαλύφθηκαν σε αυτές). Σχετικά λιτός είναι, επίσης, και ο επιδαπέδιος διάκοσμος της λεγόμενης οικίας «του Πρόκλου» (αρ. 9) στην ίδια πόλη. Αν δεν πρόκειται απλώς για μια ακόμη περίπτωση απώλειας των αντίστοιχων στοιχείων – σύμφωνα με τις ενδείξεις, πάντως, τα κτήρια αυτά δε διέθεταν εξ αρχής εξεζητημένο διάκοσμο⁶⁰² – μήπως θα έπρεπε να ερμηνεύσουμε αυτή την έλλειψη διακοσμητικής επιτήδευσης ως ένδειξη του ότι για τους εγνωσμένου πνευματικού κύρους ενοίκους των παραπάνω κτηρίων ήταν περιττή η χρήση των ευρύτερα διαδεδομένων εικονιστικών σημείων παιδείας;

3.2.4.1. Ιστορικά πρόσωπα

Επτά Σοφοί της αρχαιότητας

Η παράσταση των Επτά Σοφών της αρχαιότητας στο ψηφιδωτό δάπεδο του τρικλινίου της οικίας στο Nerodimlje (αρ. 70, 1) αντιπροσωπεύει τη μοναδική περίπτωση απεικόνισης του συγκεκριμένου θέματος όσον αφορά τα επιδαπέδια ψηφιδωτά της Βαλκανικής.

Στο δάπεδο του Nerodimlje το θέμα εκτείνεται σε όλο το πλάτος της ορθογώνιας αίθουσας του τρικλινίου, στον χώρο μπροστά από την αψίδα⁶⁰³. Όπως φαίνεται από τη μοναδική πλήρως σωζόμενη μορφή, αυτή του Χείλωνος του Λακεδαιμόνιου, οι Σοφοί απεικονίζονται ολόσωμοι, ως νεαροί αγένειοι άνδρες που καταλαμβάνουν ο καθένας τους το μετακίονιο μιας τοξοστοιχίας (πίν. 151β, 152α). Στη βάση της παράστασης μια μακροσκελής λατινική επιγραφή σε τέσσερις στίχους μνημονεύει τα ονόματά τους και το ρητό με το οποίο συνδέθηκε στενότερα καθένας από αυτούς (πίν. 151β, 152β).

Η G. Cvetkovic Tomasevic, βασιζόμενη κυρίως στην απόδοση νεανικών χαρακτηριστικών στη μορφή του Χείλωνος, έχει υποστηρίξει ότι πρόκειται για παράσταση τοπικών μαρτύρων, ταυτίζει δε τον χώρο με βαπτιστήριο, εξαιτίας της παρουσίας της κυκλικής δεξαμενής στο κέντρο της αίθουσας⁶⁰⁴. Η απεικόνιση ιερών προσώπων, ωστόσο, σε δάπεδα είναι σπάνια⁶⁰⁵. δεξαμενές όπως αυτή του Nerodimlje απαντούν συχνά σε τρικλίνια οικιών της ύστερης αρχαιότητας⁶⁰⁶. η ύπαρξη του κτιστού *στιβαδίου* στην αψίδα δεν συνάδει με τη χρήση του χώρου ως βαπτιστηρίου· η επιγραφή, τέλος –και κυριότερο–, με τα ονόματα και τις ρήσεις των Επτά Σοφών, για την ερμηνεία της παρουσίας της οποίας σε συνδυασμό με την απεικόνιση των υποτιθέμενων μαρτύρων η G. Cvetkovic Tomasevic δεν επικαλείται απολύτως

⁶⁰² FRANTZ 1988, σ. 45, 46.

⁶⁰³ Για τη θέση ορθής «ανάγνωσης» της παράστασης βλ. παραπ. σ. 242.

⁶⁰⁴ CVETKOVIC TOMASEVIC 2001, σ. 389-390, 391-392.

⁶⁰⁵ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 108.

⁶⁰⁶ Βλ. παραπ. σ. 195-196, 196-197.

κανένα επιχείρημα, νομίζουμε ότι δεν αφήνει περιθώρια αμφιβολιών για την ταυτότητα των μορφών.

Στο διευρυμένο από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο και εξής εικονιστικό θεματολόγιο των επιδαπέδιων ψηφιδωτών περιελήφθηκαν συχνά παραστάσεις φιλοσόφων, ποιητών, ανθρώπων των γραμμάτων ή άλλων ιστορικών προσώπων, ανάμεσά τους και των Επτά Σοφών της αρχαιότητας⁶⁰⁷. Ας σημειωθεί εδώ παρενθετικά ότι οι Επτά Σοφοί παρουσιάζονται για πρώτη φορά στην αρχαία γραμματεία ως ιδιαίτερη ομάδα, απαρτιζόμενη από συγκεκριμένα μέλη, στον πλατωνικό Πρωταγόρα⁶⁰⁸. Η σύνθεση της ομάδας αποκρυσταλλώνεται από τον Δημήτριο τον Φαληρέα, ο οποίος, σύμφωνα με τον Ιωάννη Στοβαίο, δημοσίευσε μια συλλογή των αποφθεγμάτων τους⁶⁰⁹. Για την παράσταση των θεμάτων που περιελάμβαναν λόγια ιστορικά πρόσωπα χρησιμοποιήθηκαν διάφορες παραλλαγές και εικονογραφικοί συνδυασμοί: οι μορφές αποδόθηκαν άλλοτε σε προτομή και άλλοτε ολόσωμες, μεμονωμένες ή σε ομάδες συζήτησης, συνοδευόμενες συχνά από επιγραφές με τα ονόματά τους⁶¹⁰. Όχι σπάνια, οι άνθρωποι των γραμμάτων συναπεικονίστηκαν με μυθολογικά πρόσωπα, όπως οι Μούσες –προστάτιδες, άλλωστε, των γραμμάτων και των τεχνών⁶¹¹ – ή με παραστάσεις αντλημένες από το συγγραφικό έργο τους. Ανάμεσα στα πιο γνωστά δείγματα παραστάσεων αυτού του είδους περιλαμβάνεται, π.χ., το ψηφιδωτό δάπεδο από την Αγορά της Σελεύκειας (πιθανώς 3^{ου} αι.), όπου ο Όμηρος παριστανόταν ανάμεσα στις προσωποποιήσεις της Ιλιάδας και της Οδύσσειας, περιβαλλόμενος από μορφές φιλοσόφων, ιστορικών και ποιητών σε προτομή (Φερεκύδη, Ηράκλειτου, Αναξαγόρα, Πυθαγόρα, Λυκούργου, Δημοσθένη, Ησίοδου, Θουκυδίδη, Ξενοφόντα)⁶¹². Επίσης, το δάπεδο του τρικλινίου της οικίας του Μενάνδρου στη Μυτιλήνη (β' μισού 3^{ου} αι.), όπου, εκτός από τις θεατρικές σκηνές των κωμωδιών του, απεικονίζεται και ο ίδιος ο ποιητής Μένανδρος σε προτομή, η Μούσα Θάλεια και ο Σωκράτης διαλεγόμενος με δύο μαθητές του, ενώ οι παραστάσεις συνοδεύονται από επιγραφές⁶¹³.

Το θέμα ειδικότερα των Επτά Σοφών απαντά από τα ρωμαϊκά χρόνια σε τοιχογραφίες, όπως στα αποχωρητήρια των θερμών των Επτά Σοφών στην Όστια (αρχών 3^{ου} αι.), όπου, μάλιστα, οι μορφές συνοδεύονται από επιγραφές-παρωδία⁶¹⁴, καθώς και σε ψηφιδωτά δάπεδα. Τα τελευταία προέρχονται στο σύνολό τους από

⁶⁰⁷ LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ 1994. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 65.

⁶⁰⁸ LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ, ό.π., σ. 250. LANCHI 1997, σ. 351 σημ. 90. VALEVA 2005, σ. 1243.

⁶⁰⁹ LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ, ό.π., σ. 277. LÓPEZ MONTEAGUDO 2001, σ. 70. VALEVA, ό.π., σ. 1243.

⁶¹⁰ LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ, ό.π., σ. 249-250.

⁶¹¹ LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ, ό.π., σ. 282-299. LÓPEZ MONTEAGUDO, ό.π., σ. 74-75. Μούσες, ποιητές και ιστορικά πρόσωπα εικονίζονται, μεταξύ άλλων, και σε ψηφιδωτό δάπεδο (αρχών 4^{ου} αι.) προερχόμενο από οικία στην οδό Αγίου Νίκωνος στη Σπάρτη (βλ. παρακ. σ. 476 σημ. 1939).

⁶¹² BLÁSQUEZ MARTÍNEZ - LÓPEZ MONTEAGUDO 1986, σ. 237-238, fig. 6, 7. LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ, ό.π., σ. 280. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 81 εικ. 84α, β.

⁶¹³ STEFANOU 2006, σ. 268-336, Abb. 74, 75, 81-84, 87, 88, 90-95.

⁶¹⁴ DJURIC 1994, σ. 124, 126. BARATTE 2001, σ. 280. VALEVA 2005, σ. 1243.

κοσμικά κτήρια –και κυρίως οικίες. Σε οικία ή κατά άλλη εκδοχή σε φιλοσοφική σχολή ανήκει, π.χ., το ψηφιδωτό με τις προτομές επτά φιλοσόφων και ποιητών (β' μισού 3^{ου} αι.) που αποκαλύφθηκε στην Κολωνία⁶¹⁵. Η μορφή του Σωκράτη, περιβαλλόμενη από σοφούς, κοσμούσε, μεταξύ άλλων, το δάπεδο του εθνικού κτηρίου (δ' τετάρτου 4^{ου} αι.) κάτω από τον καθεδρικό ναό της Απάμειας⁶¹⁶. Σε δάπεδο της έπαυλης του T. Siminius Stephanus στην Torre Annunziata (τέλη 2^{ου}-αρχές 1^{ου} π.Χ. αι.) στην Καμπανία, κοντά στη Νεάπολη, απεικονίζεται επταμελής ομάδα σοφών να διαλέγονται μεταξύ τους⁶¹⁷. Την ίδια συνθετική αρχή, που ανάγεται κατά τους μελετητές, σε κάποιο γραπτό ελληνιστικό πρότυπο του τέλους του 4^{ου} π.Χ. αι., ακολουθεί σε γενικές γραμμές και ένα δεύτερο ψηφιδωτό (2^{ου} αι.) από τη Sarsina (Ουμβρία)⁶¹⁸. Στο δάπεδο του ορθογώνιου τρικλινίου οικίας στη Mérida (Augusta Emerita, Ισπανία) (μέσων 3^{ου} αι.) οι Επτά Σοφοί απεικονίζονται ολόσωμοι, καθιστοί, διαλεγόμενοι μεταξύ τους και συνοδευόμενοι από επιγραφές, μαζί με μία σκηνή από την Ιλιάδα⁶¹⁹. Στην έπαυλη στο Soueidié-Baalbek (β' μισού 3^{ου} αι.) οι προτομές των Επτά Σοφών σε μετάλλια συνοδεύονται από επιγραφές με τα ονόματά τους και –όπως και στο Nerodimlje– με τις αντιπροσωπευτικότερες ρήσεις τους, περιβάλλοντας κεντρική παράσταση της Μούσας Καλλιόπης⁶²⁰. Τέσσερα, τέλος, από τα διάχωρα του ψηφιδωτού στη μεγάλη αψιδωτή αίθουσα που αποτελούσε τον κύριο χώρο υποδοχής του κτηρίου με Τρικλίνιο (édifice au Triclinos) στην Απάμεια κατά την α' φάση του (4^{ου} αι.) ήταν επίσης κατειλημμένα από τις μορφές Σοφών της αρχαιότητας, συνοδευόμενων και πάλι από τα αντίστοιχα ρητά⁶²¹.

Όπως σημειώθηκε παραπάνω, στο ψηφιδωτό δάπεδο του Nerodimlje οι μορφές αποδίδονται με νεανικά χαρακτηριστικά. Το γεγονός αυτό έχει αποδοθεί σε επίδραση της πρώιμης εικονογραφίας του Χριστού, ο οποίος απεικονίζεται συχνά ως αγένειος νεαρός φιλόσοφος⁶²². Η τοποθέτηση των Σοφών κάτω από τοξοστοιχία απηχεί, από την άλλη πλευρά, την επίδραση των ανάγλυφων σαρκοφάγων με κιονοστοιχίες, όπως

⁶¹⁵ LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ 1994, σ. 278. LANCHA 1997, σ. 272-274 αρ. 115, 351-354, pl. CXVI. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 81 εικ. 85.

⁶¹⁶ LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ, ό.π., σ. 265-267 fig. 12. DUNBABIN 1999-1, σ. 169-170. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 83 εικ. 88. VALEVA 2005, σ. 1243-1244 fig. 3.

⁶¹⁷ LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ, ό.π., σ. 250-253, fig. 1. LING 1998, σ. 30 fig. 17. LÓPEZ MONTEAGUDO 2001, σ. 71-73 fig. 14. Το σκηνικό, στο οποίο συνδυάζονται το φυσικό τοπίο (λόφος, δέντρα) και αρχιτεκτονικές κατασκευές (ναός, κιονοστοιχία), παραπέμπει στο περιβάλλον μιας φιλοσοφικής σχολής. Σύμφωνα με τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί, έτσι, στο ψηφιδωτό δεν παριστάνονται οι Επτά Σοφοί αλλά η πλατωνική Ακαδημία ή το Λύκειο· για άλλους ερευνητές πάλι η σκηνή αποτελεί μια ιδεαλιστική απόδοση της ανθρώπινης σοφίας (VALEVA, ό.π., σ. 1242-1243 fig. 2).

⁶¹⁸ LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ, ό.π., σ. 253-256, fig. 2. VALEVA, ό.π., σ. 1242.

⁶¹⁹ LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ, ό.π., σ. 264-265, fig. 11. LANCHA 1997, σ. 218-223 αρ. 106, 351-354, pl. CII-CV, J, K. VALEVA, ό.π., σ. 1243.

⁶²⁰ LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ, ό.π., σ. 275-278 fig. 20. VALEVA, ό.π., σ. 1244. ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 30, εικ. 10.

⁶²¹ BALTY 1969, σ. 111, pl. XLII, 2. LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ, ό.π., σ. 280-281. BALTY 1997, σ. 85, 87, 106 fig. 2.

⁶²² DJURIC 1994, σ. 126. VALEVA 2005, σ. 1244.

αυτές που αποκαλύφθηκαν στη Ραβέννα και στην Arles⁶²³. Στις παραστάσεις αυτές οι απόστολοι στρέφονται προς τη μορφή του Χριστού με τρόπο που θυμίζει πολύ έντονα τη στροφή των υπόλοιπων έξι Σοφών προς τον Πιττακό στο ψηφιδωτό του Nerodimlje. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι η ένταξη ανθρώπων μορφών σε τοξοστοιχία δεν αποτελεί εικονογραφική καινοτομία του συνεργείου ψηφοθετών που δούλεψε στο Nerodimlje: στο ψηφιδωτό δάπεδο έπαυλης (τέλους 4^{ου} αι.) στην Tossa de Mar της Ισπανίας απεικονίζεται κιονοστοιχία, στο κεντρικό μετακίονιο της οποίας εγγράφεται μορφή ταυτιζόμενη πιθανότατα με την προσωποποίηση της πόλης Turissa (Tossa de Mar)⁶²⁴. Στο ψηφιδωτό δάπεδο παρεκκλησίου (6^{ου} αι.) της πόλης Ταύχειρα (Tokra) στην Κυρηναική παριστάνονται σε αντίστοιχες θέσεις τρεις προσωποϊότητες αφηρημένων εννοιών⁶²⁵.

Παρά το γεγονός ότι σε καμία από τις σωζόμενες παραστάσεις οι Σοφοί δεν απεικονίζονται ως νεανικές μορφές και κάτω από τοξοστοιχία, όπως στο τρικλίνιο του Nerodimlje, οι εικονογραφικές αυτές ιδιαιτερότητες δεν αναιρούν το κοινό στοιχείο που διέπει την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος για τη διακόσμηση οικιακών ψηφιδωτών δαπέδων, ειδικά στην περίπτωση των χώρων υποδοχής: την επιθυμία του ιδιοκτήτη να προβληθεί ως μέτοχος της κλασικής παιδείας⁶²⁶, παρέχοντας οπτικά ερεθίσματα-αφετηρίες για λόγιες συζητήσεις κατά τη διάρκεια των συμποσίων που παρέθετε ως οικοδεσπότης.

3.2.4.2. Σκηνές καθημερινής ζωής

Το εικονιστικό θεματολόγιο των ψηφιδωτών δαπέδων σε τεχνική *opus tessellatum* εμπλουτίστηκε σημαντικά από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο και εξής με σκηνές που αντλούνταν από τον καθημερινό βίο. Καθοριστική για την εικονογραφική αυτή διεύρυνση, που έφτασε στο απόγειό της κατά τη διάρκεια του 3^{ου} και του 4^{ου} αι., στάθηκε η συμβολή των εργαστηρίων της βόρειας Αφρικής, τα οποία επιδόθηκαν με μοναδική επιτυχία στην απόδοση ενός πλήθους θεμάτων με ρεαλιστικό και ανθρωποκεντρικό περιεχόμενο, καλύπτοντας όλο το φάσμα της ζωής στην πόλη και στην ύπαιθρο, τις κοινωνικές εκδηλώσεις και τους τρόπους ψυχαγωγίας των ανώτερων τάξεων⁶²⁷. Το μεγαλύτερο μέρος των δαπέδων αυτών προέρχεται από ιδιωτικές κατοικίες των μεγάλων βορειοαφρικανικών αστικών κέντρων⁶²⁸. Οι

⁶²³ DJURIC 1994, σ. 127-128, fig. 8, 9. LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ 1994, σ. 279. VALEVA 2005, σ. 1244.

⁶²⁴ DUNBABIN 1999-1, σ. 321 σημ. 20. ATZAKA 2011, σ. 59, εικ. 46.

⁶²⁵ Βλ. και παρακ. σ. 271 σημ. 774.

⁶²⁶ DARMON 1987, σ. 59-60. BALTU 1997, σ. 106.

⁶²⁷ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 65, 70-71, 74. Περισσότερα για τις παραστάσεις με θέματα από την καθημερινή ζωή σε βορειοαφρικανικά ψηφιδωτά βλ. στη DUNBABIN 1978, σ. 109-130· Η ΙΔΙΑ 1999-1, σ. 115-119.

⁶²⁸ Παρόλο που η βόρεια Αφρική θεωρείται ως ο κατεξοχήν χώρος της μεγάλης έγγειας ιδιοκτησίας με κέντρο τις αγροτικές επαύλεις, τα ιδιωτικά οικοδομήματα που έχουν έρθει στο φως ανήκουν στη

επιδράσεις, ωστόσο, των κατακτήσεων των τοπικών αυτών εργαστηρίων εντοπίζονται και εκτός του συγκεκριμένου γεωγραφικού χώρου, με πιο γνωστό παράδειγμα την περίπτωση της αχανούς έπαυλης της Piazza Armerina στη Σικελία, τα ψηφιδωτά δάπεδα της οποίας έχουν εκτελεστεί από βορειοαφρικανικά εργαστήρια στο α', πιθανότατα, τρίτο του 4^{ου} αιώνα⁶²⁹.

Οι οικίες της Βαλκανικής, από την άλλη μεριά, έχουν να επιδείξουν ελάχιστα δείγματα επιδαπέδιου διακόσμου με ανάλογα θέματα· αυτά περιορίζονται σε απεικονίσεις κυνηγιού, μία σκηνή πατήματος σταφυλιών και μία παράσταση αγωνιστικού τεθρίππου προερχόμενες όλες τους από τις δύο οικίες του Άργους (ανατολικά από το αρχαίο θέατρο [αρ. 17] και στην οδό Τριπόλεως 7β [αρ. 18]). Στην ευρύτερη περιοχή της ίδιας πόλης ανήκει, βέβαια, και η λεγόμενη έπαυλη του Ηρώδη Αττικού, στην οποία αποκαλύφθηκαν ψηφιδωτά δάπεδα με σκηνές κυνηγιού, αγώνων στον υπόδρομο και παράσταση ληνού. Το συγκεκριμένο μνημείο, ωστόσο, παραμένει ουσιαστικά αδημοσίευτο⁶³⁰.

Κονήγι

Οι σωζόμενες παραστάσεις κυνηγιού, μιας ασχολίας στην οποία επιδίδονταν συστηματικά οι αριστοκράτες της ύστερης αρχαιότητας, εντοπίζονται στα δάπεδα δύο χώρων της οικίας ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 1α, 5) στο Άργος, όπου καταλαμβάνουν σημαντική έκταση του επιδαπέδιου ψηφιδωτού διακόσμου.

Από τον ελλαδικό χώρο προέρχονται δύο ακόμα ψηφιδωτά δάπεδα με σκηνές κυνηγιού που ανήκαν πιθανώς σε οικίες της ύστερης αρχαιότητας, το αρχιτεκτονικό πλαίσιο τους, όμως, είναι άγνωστο: το πρώτο αποκαλύφθηκε το 1900 στην αρχαία Ανδάνεια (σημερινός Δεσύλλας Μεσσηνίας) και παριστάνει σκηνές θεατροκυνηγίου (*venatio*). Παρότι αρχικά το δάπεδο είχε χρονολογηθεί στα τέλη του 5^{ου}-αρχές 6^{ου} αι.⁶³¹, φαίνεται ότι είναι πρωιμότερο⁶³². Το δεύτερο δάπεδο, που βρίσκεται σήμερα στο Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου στη Ρόδο, ανασκάφηκε το 1935 στην περιοχή ανατολικά του βαπτιστηρίου της βασιλικής του Αγίου Ιωάννη στην πόλη της Κω. Απεικονίζει μορφές ενός έφιππου και δύο πεζών κυνηγών εναντίον λεόντων και κάπρου, έχει δε χρονολογηθεί στα μέσα του 5^{ου} αιώνα⁶³³.

Στη δυτική στοά της οικίας ανατολικά από το αρχαίο θέατρο στο Άργος (αρ. 17, 1α) εκτυλίσσονται οι διαδοχικές σκηνές της κυνηγετικής εξόρμησης δύο ανδρών με σκυλιά και εκπαιδευμένο γεράκι (πίν. 43-45). Οι παραστάσεις εντάσσονται σε επτά

συντριπτική πλειονότητά τους σε αστικά κέντρα. Ο ELLIS (2007, σ. 1-2, 5), στον οποίο οφείλεται η παραπάνω παρατήρηση, επισημαίνει, μάλιστα, ότι η ζωή στις αγροτικές επαύλεις της βόρειας Αφρικής είναι γνωστή περισσότερο μέσα από τη θεματολογία των ψηφιδωτών δαπέδων που κοσμούσαν τις αστικές οικίες, παρά από τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα επαύλεων της υπαίθρου.

⁶²⁹ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 74. DUNBABIN 1999-1, σ. 131-142.

⁶³⁰ Βλ. παραπ. σ. 240 σημ. 592. Ας σημειωθεί, επίσης, ότι με παράσταση υποδρομιακού αγώνα κοσμείται και το δάπεδο στη βόρεια στοά του αιθρίου στο κτήριο νότια της Διαγωνίου οδού στους Φιλίππους, το οποίο έχει χρονολογηθεί στον 3^ο αιώνα (ΓΟΥΝΑΡΗ 2008).

⁶³¹ LAVIN 1963, σ. 260-261 σημ. 360, fig. 127.

⁶³² ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 108-109 σημ. 103. KANKELEIT 1994, II, σ. 6-8 αρ. 3.

⁶³³ DE MATTEIS 2004, σ. 148-149 αρ. 72, 199-200, 205, tav. LXXXVIII-XC.

διάχωρα, τέσσερα από τα οποία σώζονται ακέραια, δύο έχουν καταστραφεί εντελώς και ένα διατηρείται μόνο στο κατώτερο τμήμα του. Η εικονιστική αφήγηση ξεκινά από το βόρειο άκρο του χώρου, με τις σκηνές της προετοιμασίας για την αναχώρηση (πίν. 45α), συνεχίζεται στα τέσσερα κεντρικά διάχωρα με την καταδίωξη και σύλληψη πτηνών (πίν. 45β) και λαγών, για να καταλήξει στο νότιο άκρο της στοάς με την επιστροφή του ζεύγους των κυνηγών.

Από άποψη εικονογραφίας η παράσταση του κυνηγιού του λαγού δεν εμφανίζει κάποια ιδιαιτερότητα, καθώς απαντά συχνά σε δάπεδα οικιών της ευρύτερης μεσογειακής λεκάνης (και κυρίως της βόρειας Αφρικής) ως κύριο θέμα ή ως επιμέρους σκηνή ευρύτερων κυνηγετικών συνθέσεων: στην οικία του Κυνηγιού με Λαγωνικά (*maison de la Chasse à Courre*, μέσω 3^{ου} αι.) στον Θύσδρο (Thysdrus, El Djem), σε οικία στην πόλη Althiburus (Medeina) (τέλος 3^{ου} αι.), στην οικία των Laberii (τέλος 3^{ου}-αρχών 4^{ου} αι.) στην Oudna (Uthina), στην οικία του Άρματος της Αφροδίτης (*maison du Char de Venus*, γύρω στο 300) στη Thuburbo Maius, σε δύο δάπεδα από την περιοχή Bordj-Djedid της Καρχηδόνας (5^{ου} αι. και τέλος 5^{ου}-αρχών 6^{ου} αντίστοιχα) και σε δάπεδο από το Bir-el-Ksour στην Τυνησία· σε δάπεδο στην οικία του Βάκχου στη Djemila (Cuicul) (τέλος 4^{ου}-αρχών 5^{ου} αι.) στην Αλγερία· στην αίθουσα του Μικρού Κυνηγιού στην έπαυλη της Piazza Armerina στη Συκελία (α' τρίτου 4^{ου} αιώνα)⁶³⁴. στο δάπεδο του Μεγάλου Παλατιού στην Κωνσταντινούπολη (α' μισού 6^{ου} αιώνα)⁶³⁵. στο κτήριο με Τρικλίνιο (*édifice aux Triclinos*, μέσω 5^{ου}-πρώιμου 6^{ου} αι.) στην Απάμεια⁶³⁶ και στο κεντρικό κλίτος του ναού του Αγίου Γεωργίου στο Deir el-'Adas στη Συρία⁶³⁷.

Οι ψηφιδωτές αυτές παραστάσεις κυνηγιού απηχούν πραγματικές συνήθειες, καθώς στις χώρες γύρω από τη Μεσόγειο ενδημούν κυρίως τα μικρά θηράματα, όπως οι λαγοί, στα οποία ασφαλώς θα στόχευαν και οι περισσότερες εξορμήσεις. Από τις κυνηγετικές αυτές σκηνές απουσιάζει το ηρωικό στοιχείο. Παρών είναι, αντίθετα, ένας αφηγηματικός ρεαλισμός, καθώς οι κυνηγοί απεικονίζονται να φορούν τα ενδύματα της εποχής και οι μορφές των λαγωνικών συνοδεύονται κάποτε από επιγραφές που απαθανατίζουν τα ονόματά τους, κατ' εντολήν ασφαλώς του παραγγελιοδότη-ιδιοκτήτη⁶³⁸.

Η παράσταση, αντίθετα, του οργανωμένου κυνηγιού με γεράκι είναι πολύ σπανιότερη. Η απεικόνιση του εξοπλισμού στο ψηφιδωτό του Άργους –το γάντι για την προστασία του χεριού του κυνηγού από τα γαμψά νύχια του γερακιού και ο μάντας στα πόδια του πτηνού– δηλώνει σαφώς ότι πρόκειται για οργανωμένο κυνήγι, το οποίο διαφοροποιείται από τις άλλες κυνηγετικές πρακτικές με αρπακτικά πουλιά.

⁶³⁴ Για τα δάπεδα των παραπάνω οικιών βλ. DUNBABIN 1978, σ. 49, 50, 59, 60-61, 62-63, pl. 22, 43, 44, 45, 198. Η ΙΔΙΑ 1999-1, σ. 133, fig. 135.

⁶³⁵ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 62 εικ. 59β.

⁶³⁶ DUNBABIN 1999-1, σ. 183 fig. 196.

⁶³⁷ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 184-185, fig. 199.

⁶³⁸ Η ΙΔΙΑ 1978, σ. 48, 49-50, 52, 59, 60-61, pl. 44. THÉBERT 1987, σ. 401-402. DUNBABIN 1999-1, σ. 319-320.

Ο συγκεκριμένος τρόπος θήρας, που επρόκειτο να γνωρίσει μεγάλη διάδοση στη Δύση κατά τον Μεσαίωνα, δε φαίνεται να ήταν γνωστός σε ευρωπαϊκό έδαφος πριν από τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες. Οι αρχαίες πηγές (Αριστοτέλης, Αιλιανός, Οππιανός) αναφέρονται, βέβαια, στη χρήση αρπακτικών πουλιών, μόνο, όμως, για να τρομάζουν τα μικρότερα πτηνά ώστε να τα συλλαμβάνουν οι κυνηγοί με ξόβεργες ή δίχτυα. Το οργανωμένο, από την άλλη μεριά, κυνήγι με γεράκι που μαρτυρείται από μεταγενέστερα λατινικά κείμενα του 4^{ου} και 5^{ου} αι. φαίνεται ότι ήταν μια ασχολία που εισήγαγαν κατά την εποχή των μεταναστεύσεων οι Βησιγότθοι⁶³⁹. Σύμφωνα με την G. Åkerström-Hougen, το δάπεδο της οικίας του Άργους αποτελεί το πρωιμότερο εικονογραφικό δείγμα αυτού του τρόπου θήρας⁶⁴⁰.

Μια δεύτερη σκηνή κυνηγιού –λιονταριού αυτή τη φορά– κοσμεί το δάπεδο του ανατολικού χώρου 5 στην ίδια οικία (πίν. 48γ). Η παράσταση σώζεται αποσπασματικά, διακρίνεται, όμως, η επίθεση του ζώου στον έναν από τους δύο απεικονιζόμενους κυνηγούς και η προσπάθεια του δεύτερου να σώσει τον σύντροφό του, καταβάλλοντας το ζώο με δόρυ.

Ανάλογες σκηνές κυνηγιού μεγάλων θηραμάτων είναι ιδιαίτερα διαδεδομένες στον επιδαπέδιο ψηφιδωτό διάκοσμο των οικιών της βόρειας Αφρικής από τον 4^ο αι. και της Αντιόχειας ανάμεσα στον 5^ο και τον 6^ο αιώνα. Απαντούν, π.χ. στην οικία των Αλόγων (περίπου 300-320) στην Καρχηδόνα και σε δάπεδα από το Dermech (αρχών 4^{ου} αι.) και το Khéreddine (περίπου 390-410) στην Τυνησία· στην οικία του Isguntus (περίπου 310-330) στην Hippo Regius, στην οικία των Χαρίτων (β' μισού 4^{ου} αι.) στη Cherchel και στην οικία του Βάκχου στη Djemila/Cuicul (τέλους 4^{ου}-αρχών 5^{ου} αι.) στην Αλγερία⁶⁴¹. Με ανάλογες σκηνές κοσμούνται επίσης δύο χώροι της έπαυλης στην Piazza Armerina της Σικελίας (α' τρίτου 4^{ου} αι.), καθώς και μια αίθουσα της έπαυλης (β' μισού 4^{ου} αι.) κοντά στον ποταμό Tellaro στο ίδιο νησί⁶⁴². Το δάπεδο του τρικλινίου της κωνσταντινείας έπαυλης στη Δάφνη (μέσων 4^{ου} αι.) αποτελεί το πρωιμότερο δείγμα τέτοιας σκηνής από την περιοχή της Αντιόχειας. Ανάλογες παραστάσεις κοσμούν, επίσης, το ψηφιδωτό της Μεγαλοψυχίας στο Yakto (περίπου 450-470) και το λίγο μεταγενέστερο ψηφιδωτό του Κυνηγιού του Worcester. Κυνήγι μεγάλων αιλουροειδών παριστάνεται, ακόμη, στο δάπεδο του κτηρίου με Τρίκλινο (édifice aux Triclinos, μέσων 5^{ου}-πρώιμου 6^{ου} αι.) στην Απάμεια⁶⁴³.

⁶³⁹ ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, σ. 86, 91-92, 93, 99-101.

⁶⁴⁰ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 91, 94. Σε ψηφιδωτό δάπεδο που προέρχεται από το Bord-Djedid στην Καρχηδόνα και προηγείται χρονολογικά του ελλαδικού μνημείου, καθώς έχει τοποθετηθεί στον 5^ο αι., απεικονίζεται μια ανάλογη σκηνή, με λαγωνικά και αρπακτικό πτηνό να συλλαμβάνουν λαγούς, και κυνηγό έφιππο να υψώνει το δεξί χέρι με ανοιχτή παλάμη σε χαρακτηριστική χειρονομία νίκης. Στο συγκεκριμένο δάπεδο δεν αποδίδονται οι εικονογραφικές λεπτομέρειες του κατάλληλου εξοπλισμού για οργανωμένο κυνήγι με γεράκι αλλά φαίνεται πως παριστάνεται ο εναλλακτικός τρόπος, κατά τον οποίο το θήραμα εξωθείται στα δίχτυα που απεικονίζονται στο κάτω τμήμα της σκηνής (Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 93. Βλ., επίσης, DUNBABIN 1978, σ. 59, 251 αρ. 9, pl. 42, 43).

⁶⁴¹ DUNBABIN, ό.π., σ. 53-56, 60, pl. 25-29, 31, 35, 45.

⁶⁴² Η ΙΔΙΑ 1999-1, σ. 133, 138-139, 142-143, fig. 135, 137, 142, 143, 147, pl. 21, 22.

⁶⁴³ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 164, 180-181, 183-184, fig. 169, 170, 194, 196, 197. Για τα δάπεδα της Αντιόχειας που διακοσμούνται με κυνηγετικές σκηνές και την επίδραση των βορειοαφρικανικών ψηφιδωτών σε

Ας σημειωθεί ότι το λιοντάρι αποτελούσε το κατεξοχήν θήραμα των αυτοκρατορικών κυνηγιών και το δικαίωμα θήρας του παραχωρούνταν ως προνόμιο σε αριστοκράτες που απολάμβαναν την εύνοια του αυτοκράτορα. Η απεικόνισή του, έτσι, στα δάπεδα πλούσιων επαύλεων της βόρειας Αφρικής προδίδει ότι ο κύριος της οικίας επιθυμούσε να προβληθεί είτε ως κάτοχος ενός αυτοκρατορικού προνομίου είτε ως πρωταγωνιστής ενός επεισοδίου συνειρμικά συνδεδεμένου με τη δύναμη και την εξουσία⁶⁴⁴.

Αν συνοπολογίσουμε το στοιχείο της λεπτομερειακής αφήγησης των κυνηγετικών επεισοδίων που εκτυλίσσονται στη δυτική στοά (1α) της οικίας στο Άργος, με την απόδοση της σύγχρονης ενδυμασίας και του εξοπλισμού, το γεγονός ότι οι μορφές επαναλαμβάνονται με τα ίδια χαρακτηριστικά στα σωζόμενα διάχωρα (αυτή του γερακάρη ταυτίζεται ενδεχομένως με τον ιδιοκτήτη του σπιτιού, ενώ του δεύτερου κυνηγού με κάποιον υπηρέτη⁶⁴⁵) και τη σπανιότητα των κυνηγετικών σκηνών στις οικίες της υπό εξέταση περιοχής⁶⁴⁶, τότε μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο ιδιοκτήτης της οικίας στο Άργος υπέδειξε ο ίδιος το θέμα στον επικεφαλής του συνεργείου των ψηφοθετών. Πιθανώς επρόκειτο για την αγαπημένη του ενασχόληση⁶⁴⁷, ενδεικτική ταυτόχρονα της ανώτερης κοινωνικής προέλευσής του. Η απεικόνισή της, επιπλέον, στη στοά που οδηγούσε στο τρικλίνιο της οικίας παρέπεμπε ενδεχομένως και στην ποικιλία των εδεσμάτων που επρόκειτο να προσφερθούν στους επισκέπτες. Τα πρόσωπα των μορφών στο κυνήγι του λιονταριού, δυστυχώς, δε διασώθηκαν, ώστε να είναι δυνατό να διαπιστωθεί αν τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά τους συμπίπτουν με εκείνα των κυνηγών στη στοά. Αν ίσχυε κάτι τέτοιο θα συνιστούσε μια πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση όπου στο δάπεδο της ίδιας οικίας ο ιδιοκτήτης θα απεικονιζόταν δύο φορές: την πρώτη επιδιδόμενος σε ένα πραγματικό κυνήγι, από αυτά που θα διάνθιζαν συχνά την καθημερινότητά του· τη δεύτερη περιβεβλημένος με την αίγλη μιας ηρωικής (και φανταστικής) πάλης απέναντι στον βασιλιά των ζώων.

Τρύγος και ληνός

Ένα ακόμη θέμα που αντλείται από την καθημερινή ζωή είναι αυτό του τρύγου και ληνού, που κοσμεί τη δυτική ζώνη του διαχώρου *iii* στη βόρεια στοά της οικίας στην οδό Τριπόλεως 7β (αρ. 18, 1α) στο Άργος (πίν. 49α, 52α, β). Στα δύο άκρα της παράστασης απεικονίζονται κάρναροι από τους οποίους εκφύεται ελισσόμενη κληματίδα με σταφύλια. Δύο μικροί ερωτιδεείς, σκαρφαλωμένοι στα κλήματα, κόβουν

αυτά βλ. LAVIN 1963, όπου και άλλα παραδείγματα παρόμοιων παραστάσεων από την ευρύτερη μεσογειακή λεκάνη.

⁶⁴⁴ THÉBERT 1987, σ. 405-406.

⁶⁴⁵ ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, σ. 43-45.

⁶⁴⁶ Βλ. και παραπ. σ. 248.

⁶⁴⁷ Πράγματι, οι σκηνές της στοάς μοιάζουν «με σύγχρονο λεύκωμα φωτογραφιών που περιέχουν στιγμιότυπα από την αγαπημένη ασχολία του προσώπου αυτού» (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 132). Στην ύπαρξη εντός της οικίας παραστάσεων με τη μορφή του ιδιοκτήτη αναφέρεται και ένας μικρός αριθμός κειμένων της ύστερης αρχαιότητας (βλ. παρακ. σ. 348, 351).

τα τσαμπιά με καμπυλόσχημο μαχαίρι· ο ένας κουβαλά πανέρι γεμάτο σταφύλια. Το κέντρο της σκηνής καταλαμβάνει ο ληνός, ορθογώνιου σχήματος, εντός του οποίου δύο ακόμη ερωτιδείς πατούν τα σταφύλια κρατώντας λαγωβόλο. Το γλεύκος ρέει από κρουνό σε σχήμα λεοντοκεφαλής και συγκεντρώνεται σε μεγάλο πιθάρι-υπολήνιο, που απεικονίζεται κατά τα τρία τέταρτα καταχωσμένο.

Παραστάσεις σαν κι αυτή, που αναπαράγουν μία από τις σημαντικότερες εποχιακές εργασίες του αγροτικού ενιαύσιου κύκλου, κοσμούν συχνά τα δάπεδα αστικών και αγροτικών επαύλεων του Δυτικού, κυρίως, κράτους.

Η αρχαιότερη απεικόνιση σκηνής ληνού σε ψηφιδωτό –αν ισχύει η προτεινόμενη χρονολόγηση στα χρόνια του Νέρωνα– προέρχεται από τον εντοίχιο διάκοσμο κτηρίου κάτω από τα λουτρά του Τραϊανού στη Ρώμη⁶⁴⁸. Το πρωιμότερο παράδειγμα του ελλαδικού χώρου (β' μισού 2^{ου} αι.) αποκαλύφθηκε σε επιδαπέδιο ψηφιδωτό επίσημου χώρου οικίας στο Καστέλλι Κισάμου και δημοσιεύθηκε πολύ πρόσφατα⁶⁴⁹. Η σκηνή, τμήμα ευρύτερης σύνθεσης με διονυσιακό περιεχόμενο, περιλαμβάνει τρεις ερωτιδείς που επιδίδονται στο πάτημα των σταφυλιών μέσα σε κτιστό ληνό με τρεις οπές εκροής του γλεύκους⁶⁵⁰. Το θέμα, πάντως, απαντά κυρίως από τον 3^ο αι. και εξής, από την εποχή, δηλαδή, που χαρακτηρίζεται από την εντατικοποίηση της απεικόνισης σκηνών του καθημερινού βίου⁶⁵¹.

Στα επιδαπέδια ψηφιδωτά της ύστερης αρχαιότητας η σκηνή του πατήματος των σταφυλιών συνδυάζεται συχνά με απεικονίσεις άλλων αμπελουργικών εργασιών, όπως, π.χ., στο δάπεδο οικίας του τέλους του 3^{ου} αι. στην Καισάρεια (Cherchel) της Αλγερίας, όπου παριστάνονται διάφορες αγροτικές δραστηριότητες, μεταξύ των οποίων και χειμερινές αμπελουργικές εργασίες⁶⁵². Η άρρηκτη σύνδεση της αμπέλου και του κρασιού με τον Διόνυσο καθιστά, επίσης, απολύτως αναμενόμενη τη συχνή συνύπαρξη ανάλογων σκηνών με παραστάσεις από τον διονυσιακό κύκλο, όπως, π.χ., στο τρικλίνιο της οικίας του Βάκχου στο Complutum (Alcalá de Henares, Ισπανία), που χρονολογείται στα τέλη του 4^{ου}-αρχές 5^{ου} αιώνα: τις σκηνές τρύγου και ληνού της εισόδου διαδέχεται διάχωρο με παράσταση διονυσιακού θιάσου⁶⁵³.

Εκτός από το δάπεδο του Άργους, δύο ακόμα ψηφιδωτές παραστάσεις ληνού προέρχονται από οικίες του νότιου ελλαδικού χώρου: η πρώτη ανήκει στη λεγόμενη έπαυλη του Ηρώδη Αττικού στην Εύα (Λουκού) Κυνουρίας⁶⁵⁴. Στο δάπεδό της απεικονίζονται τρεις παιδικές μορφές πιασμένες από το χέρι να πατούν τα σταφύλια

⁶⁴⁸ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2005, σ. 70-71, εικ. 57.

⁶⁴⁹ ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ 2011.

⁶⁵⁰ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 399-400 εικ. 3.

⁶⁵¹ Για την παράσταση σκηνών καθημερινής ζωής στα ψηφιδωτά δάπεδα βλ. παραπ. σ. 247-248. Για τις παραστάσεις τρύγου, ληνού και άλλων αμπελουργικών εργασιών στα ψηφιδωτά δάπεδα της ύστερης αρχαιότητας βλ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2005· BALMELLE - BRUN 2005.

⁶⁵² ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 47, εικ. 1.

⁶⁵³ Βλ. και παρακ. σ. 259· Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 48-49, 62-63, εικ. 46, όπου και άλλα παραδείγματα συνδυασμού διονυσιακών σκηνών και παραστάσεων ληνού από εντοίχια και επιδαπέδια ψηφιδωτά οικιών του ευρύτερου μεσογειακού χώρου.

⁶⁵⁴ Για την έπαυλη στη Λουκού βλ. και παραπ. σ. 240 σημ. 592.

με κινήσεις σχεδόν χορευτικές. Ο μούστος ρέει από τρεις κρουνούς σε σχήμα λεοντοκεφαλής και συγκεντρώνεται σε υπολήνιο που αποδίδεται με ισόδομη τοιχοποιία⁶⁵⁵. Ανάλογες σκηνές με παιδιά-ληνοβάτες απαντούν στην έπαυλη της Piazza Armerina στη Σικελία (α' τρίτου 4^{ου} αι.) και στο εντοίχιο ψηφιδωτό του μαισωλείου της Santa Costanza στη Ρώμη (337-351)⁶⁵⁶.

Η δεύτερη παράσταση αποκαλύφθηκε σε τρικλίνιο αγροικίας του 3^{ου} αι. στην οδό Καρόλου 61 στην Πάτρα. Παριστάνονται τρεις ληνοβάτες πιασμένοι από τα χέρια, ενώ δύο ακόμη ανδρικές μορφές, που μεταφέρουν πανέρια γεμάτα σταφύλια, πλησιάζουν το πατητήρι. Το γλεύκος ρέει από τρεις κρουνούς σε ισάριθμα πιθάρια-υπολήνια. Η ιδιαιτερότητα της παράστασης έγκειται στο ότι κεντρικός ληνοβάτης είναι ο Πάνας, γεγονός που καθιστά το συγκεκριμένο παράδειγμα μοναδικό στον ελλαδικό, τουλάχιστο, χώρο⁶⁵⁷. Ο Πάνας εμφανίζεται –ως τρυγητής αυτή τη φορά– και σε διονυσιακή σκηνή ψηφιδωτού δαπέδου που αποκαλύφθηκε στη Λάρισα και ανήκει, πιθανότατα, σε οικία⁶⁵⁸ (Παράρτημα 1, αρ. Ιxx, πίν. XXXIVα). Ανδρικές μορφές ως ληνοβάτες απαντούν στην περίπτωση μιας σειράς ψηφιδωτών δαπέδων του 3^{ου} αι. που προέρχονται επίσης από ιδιωτικές κατοικίες: στην οικία του Αμφιθεάτρου στη Mérida (Augusta Emerita, Ισπανία), στην οικία των Μηνών στον Θύσδρο (El Djem, Τυνησία), σε οικία της Καισάρειας (Cherchel) στην Αλγερία⁶⁵⁹.

Η επιλογή της απεικόνισης του ληνού στην οικία της οδού Τριπόλεως σχετίζεται, ενδεχομένως, με τον ευφρόσυνο χαρακτήρα του θέματος, που παραπέμπει στη χαρά της ζωής. Δεν αποκλείεται, επίσης, να αποτελεί μια έμμεση αναφορά στην παραγωγή κρασιού από τα αμπέλια που είχε πιθανώς στην κατοχή του ο ιδιοκτήτης της οικίας.

Τέθριππο

Στην οικία και πάλι της οδού Τριπόλεως 7β (αρ. 18) στο Άργος, λίγο ανατολικότερα από την παράσταση του ληνού, στο αποσπασματικά σωζόμενο βόρειο διάχωρο του ψηφιδωτού δαπέδου της ανατολικής στοάς του περιστυλίου (1β) (πίν. 49β) απεικονίζεται ένα ακόμη θέμα που αντλείται από την καθημερινή ζωή: πρόκειται για την παράσταση ενός αγωνιστικού τεθρίππου, η μορφή του αναβάτη του οποίου έχει καταστραφεί. Στο κάτω τμήμα του διαχώρου, μέσα σε τέσσερις δέλτους με λαβές αναγράφονται τα ονόματα των ίππων: ΞΑΝΘΟΣ, ΛΑΔΑΣ, ΔΡΑΚΟΣ, ΠΡΩΤΕΥΣ (πίν. 53).

Ανάλογες σκηνές απαντούν σε δάπεδα οικιών του Δυτικού κράτους από τον 2^ο αι., γνωρίζουν, όμως, ιδιαίτερη διάδοση από τον 4^ο αι. και εξής⁶⁶⁰. Στην πλειονότητα των

⁶⁵⁵ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2005, σ. 60-61, εικ. 36, 37.

⁶⁵⁶ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 58-59, εικ. 27, 28, 31-33.

⁶⁵⁷ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 61-62, εικ. 38, 39. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 2009, σ. 234, εικ. 22, 23. ΠΑΡΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 2009, σ. 50-54 fig. 54-59.

⁶⁵⁸ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2005, σ. 61, εικ. 40.

⁶⁵⁹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 54, 55, 55-56, εικ. 12, 13, 17, 18.

⁶⁶⁰ Για τις εικονογραφικές παραλλαγές και τη διάδοση του συγκεκριμένου θέματος βλ. DUNBABIN 1982 (με κατάλογο των έως τότε γνωστών περιπτώσεων).

επιδαπέδιων, τουλάχιστον, παραστάσεων αυτής της εποχής, ο ηνίοχος και το άρμα απεικονίζονται κατ' ενώπιον, χωρίς, ωστόσο, να λείπουν οι περιπτώσεις απόδοσης του θέματος σε κατατομή, όπως αυτή του Άργους.

Η παρουσία επιγραφών με τα ονόματα των νικηφόρων ίππων είναι συχνή και σε ορισμένες, τουλάχιστον, περιπτώσεις πρέπει να θεωρηθεί ότι αποτελεί μια αναφορά στα πραγματικά ονόματα των αλόγων με τα οποία συμμετείχε σε αγώνες ο ιδιοκτήτης του σπιτιού. Η ψηφιδωτή παράσταση του τεθρίππου που κοσμούσε το κεντρικό τμήμα τρικλινίου οικίας στη συμβολή των οδών Εγνατίας και Αντιγονιδών 2 στη Θεσσαλονίκη και συνοδευόταν από τις επιγραφές ΑΡΜΑ ΣΥΝΟΡΙΣ και ΠΥΘΙΑ εντός δύο αγωνιστικών στεφάνων αποτελεί το πλησιέστερο ελλαδικό παράδειγμα αυτού του είδους. Το δάπεδο χρονολογείται στα μέσα του 3^{ου} αιώνα. Ο ιδιοκτήτης επέλεξε τη συγκεκριμένη παράσταση για τον επισημότερο χώρο του σπιτιού του προκειμένου να προβάλλει τη νικηφόρα συμμετοχή του τεθρίππου του στα Πύθια, το δικαίωμα τέλεσης των οποίων παραχωρήθηκε στη Θεσσαλονίκη από τον Γορδιανό Γ⁶⁶¹. Σύμφωνα με μια άλλη άποψη, η αναγραφή των ονομάτων των ίππων σε ορισμένες, τουλάχιστον, περιπτώσεις ψηφιδωτών δαπέδων πρέπει να εξυπηρετούσε απλώς την ανάδειξη του ρεαλιστικού στοιχείου στην παράσταση⁶⁶².

Η πιθανή ερμηνεία της παρουσίας των ονομάτων των αλόγων στην οικία της οδού Τριπόλεως 7β κινείται στο παραπάνω πλαίσιο. Από την άλλη πλευρά δεν αποκλείεται η απεικόνιση του αγωνιστικού άρματος στο δάπεδο του Άργους να λειτουργεί και ως αλληγορία της νίκης με την ευρεία της έννοια. Πρόκειται για μία από τις εναλλακτικές ερμηνείες που έχουν προταθεί για μια άλλη επιδαπέδια ψηφιδωτή παράσταση με το ίδιο θέμα –από την οποία, όμως, οι επιγραφές απουσιάζουν. Το δάπεδο, που έχει χρονολογηθεί στον 3^ο αι., προέρχεται από την οικία στην οδό Βασιλείου Ρούφου 91-93 στην Πάτρα και είναι εκτελεσμένο στην ασπρόμαυρη τεχνοτροπία. Απεικονίζει άρμα σε κίνηση με τέσσερα άλογα να καλπάζουν και τον αναβάτη να κραδαίνει το μαστίγιο. Σύμφωνα με τον ανασκαφέα, ο ιδιοκτήτης του σπιτιού επιθυμούσε με την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος είτε να απαθανάτισει μια νίκη του στο παρελθόν είτε να εικονογραφήσει την επιθυμία του για μελλοντική επικράτηση σε ιπποδρομιακούς αγώνες ή να υπαινιχθεί αλληγορικά την νικηφόρα έκβαση του αγώνα της ζωής για τον ίδιο και την οικογένειά του⁶⁶³. Το ακτινωτό στέμμα, ωστόσο, που φορά ο αναβάτης καθιστά πιο πιθανή την ταύτιση της μορφής με την προσωποποίηση του Ήλιου⁶⁶⁴.

⁶⁶¹ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 70-71, πίν. 285β, LVα. ΝΙΓΔΕΛΗΣ 2006, σ. 82 σημ. 123, εικ. εξωφύλλου.

⁶⁶² DUNBABIN 1982, σ. 82.

⁶⁶³ ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 2009, σ. 221, 223, εικ. 9, 10. ΠΑΡΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 2009, σ. 21, fig. 17a, 18, 19a.

⁶⁶⁴ DUNBABIN 1982, σ. 84. ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ 1994, II, σ. 280-281 αρ. 171.

3.2.4.3. Μυθολογικές σκηνές

Ανάμεσα στις παραστάσεις του σχετικά περιορισμένου ανθρωπομορφικού θεματολογίου των οικιακών ψηφιδωτών της Βαλκανικής περιλαμβάνονται και σκηνές που αντλούνται από την ελληνική μυθολογία. Η παρουσία μυθολογικών θεμάτων από μόνη της δεν αρκεί ώστε αυτά να εκληφθούν ως σημεία μιας ενδεχόμενης προσήλωσης των κατόχων των σπιτιών που διακοσμούνται με τέτοια θέματα στην παλιά θρησκεία⁶⁶⁵, εκτός και αν υπάρχουν απολύτως σαφείς ενδείξεις για το αντίθετο.

Τέτοιες περιπτώσεις είναι σχετικά λίγες και προέρχονται στο σύνολό τους από οικίες εκτός της περιοχής που εξετάζουμε. Στο ψηφιδωτό, π.χ., του τρικλινίου στην οικία του Αιώνα στη Νέα Πάφο (πίν. 3α) (β' τέταρτο 4^{ου} αι.), οι διονυσιακές παραστάσεις απαρτίζουν ένα εικονογραφικό σύνολο όπου χωρίς αμφιβολία εξαιρείται ο σωτηριολογικός χαρακτήρας του Διονύσου⁶⁶⁶. Στο ψηφιδωτό της β' φάσης στην οικία του Θησέα στην ίδια πόλη (5^{ου} αι.) η παράσταση της γέννησης και του πρώτου λουτρού του Αχιλλέα παρουσιάζει κοινά εικονογραφικά χαρακτηριστικά με τις αντίστοιχες χριστολογικές σκηνές, δημιουργώντας ερωτηματικά για τον θρησκευτικό προσανατολισμό του ιδιοκτήτη⁶⁶⁷. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της οικίας της Κρύπτης των Αγαλμάτων (*maison de la Cachette de Statues*) στην Καρχηδόνα, ένα από τα επιδαπέδια ψηφιδωτά της οποίας (τέλους 4^{ου}-αρχών 5^{ου} αι.), που παριστάνει θαλάσσιο θρίαμβο της Αφροδίτης, κάλυπτε κρύπτη με συλλογή παγανιστικών αγαλμάτων και λατρευτικών αντικειμένων⁶⁶⁸, κάτι που ανακαλεί ένα αντίστοιχο εύρημα στην οικία της οδού Φιλωνίδου Ζώτου στη Χερσόνησο της Κρήτης (αρ. 47). Στο Khéreddine, στα περίχωρα της Καρχηδόνας και πάλι, το κεντρικό τμήμα του δαπέδου μιας άλλης οικίας κοσμεύεται με παράσταση ναόσχημου οικοδομήματος που φιλοξενεί τα αγάλματα του Απόλλωνα και της Άρτεμης. Μπροστά από το κτήριο εικονίζεται βωμός όπου κείται θυσιασμένος ένας γερανός. Το ψηφιδωτό, που χρονολογείται την περίοδο 390-410 αποτελεί μια απεριφραστη (και γι' αυτό σπάνια) εικονιστική δήλωση αφοσίωσης στην παλαιά θρησκεία⁶⁶⁹. Στις τέσσερις στοές του περιστυλίου, τέλος, ενός κτηρίου με άγνωστο, δυστυχώς, προορισμό στο Sagrin της μακρινής Οσροηνής εκτυλίσσονται έξι μυθολογικές σκηνές· ανάμεσά τους μια παράσταση διονυσιακή, με σαφείς εικονογραφικές αναφορές σε λατρευτικές πρακτικές, προδίδει την ύπαρξη παγανιστικών θυλάκων στην αυτοκρατορία σε μια εποχή τόσο προχωρημένη όσο τα μέσα του 6^{ου} αιώνα⁶⁷⁰.

⁶⁶⁵ DUNBABIN 1978, σ. 157-158 (όπου η συγγραφέας πραγματεύεται ειδικά το θέμα της αναδυομένης Αφροδίτης). LING 1998, σ. 134-135. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 73-74.

⁶⁶⁶ DASZEWSKI - MICHAELIDES 1988, σ. 63-71. DUNBABIN 1999-1, σ. 229-232 fig. 242, 243, pl. 35. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 136. PARRISH 2004, σ. 82, fig. 9.

⁶⁶⁷ DASZEWSKI - MICHAELIDES, ό.π., σ. 60-63. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 136-137, εικ. 153

⁶⁶⁸ DUNBABIN 1978, σ. 157-158, pl. 150.

⁶⁶⁹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 57-58, pl. 35-37.

⁶⁷⁰ Η ΙΔΙΑ 1999-1, σ. 184, fig. 198. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 75, fig. 15b. PARRISH 2004, σ. 82, 84, fig. 10.

Τις περισσότερες φορές, πάντως, τα μυθολογικά θέματα στο εσωτερικό των κατοικιών είναι απαλλαγμένα από θρησκευτική φόρτιση. Εκτός από τα δάπεδα απαντούν σε οικιακά αντικείμενα καθημερινής χρήσης σε συνδυασμό με αμιγώς χριστιανικά, εικονογραφικά ή άλλα, συμφραζόμενα, όπως στο αργυρό κιβωτίδιο της Projecta, το κάλυμμα του οποίου κοσμείται, μεταξύ άλλων, με παράσταση αναδυόμενης Αφροδίτης. Το θέμα, που παραπέμπει στο γυναικείο κάλλος και τον έρωτα, προσιδιάζει απολύτως στον γαμήλιο προορισμό του αντικειμένου, ενώ η επιγραφή *Secunde et Projecta vivatis in Chri[sto]* δεν αφήνει αμφιβολίες για τις χριστιανικές θρησκευτικές πεποιθήσεις του ζεύγους⁶⁷¹. Τα νεκρικά ενδύματα μιας μικρής χριστιανής από την Αντινόη στην Αίγυπτο κοσμούνταν με παραστάσεις Κενταύρων, ενώ ο γραπτός εντοίχιος διάκοσμος του ταφικού της θαλάμου απεικόνιζε τη νεκρή στον τύπο της δεομένης ανάμεσα σε αγίους⁶⁷². Ο θησαυρός του Mildenhall (4^{οο} αι.), που φιλοξενείται σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο, περιλαμβάνει αργυρά πινάκια με μυθολογικές μορφές και κοχλιάρια με χριστογράμματα⁶⁷³.

Αξίζει να αναφερθεί εδώ η περίπτωση συνύπαρξης αμιγώς χριστιανικών συμβόλων με μυθολογικές παραστάσεις στα ψηφιδωτά δάπεδα μιας οικίας στα Μήδαβα (Madaba, Ιορδανία) και δύο οικιών στην κομητεία του Dorset της Βρετανίας: στην περίπτωση της πρώτης, το ψηφιδωτό της οποίας χρονολογείται στα τέλη του 5^{οο} αι., στο δάπεδο του ίδιου χώρου απεικονίζονται σε δύο διαφορετικά διάχωρα τόσο το θέμα του αγγείου με εκφυόμενη κληματίδα και εκατέρωθεν παγώνια με κριούς, όσο και οι μορφές μιας Μαινάδας και ενός γυμνού Σατύρου⁶⁷⁴. Στην οικία του Hinton St Mary στη Βρετανία η παράσταση του Χριστού σε προτομή, συνοδευόμενη από χριστόγραμμα, συναπεικονίζεται με το επεισόδιο του φόνου της Χίμαιρας από τον Βελλεροφόντη και με προσωποποιήσεις ανέμων⁶⁷⁵. Στο κτήριο του Frampton (η επιδαπέδια διακόσμηση του οποίου είναι γνωστή από χαρακτηριστικά των αρχών του 19^{οο} αι.) το σύμβολο του χριστογράμματος συνδυαζόταν στο δάπεδο του ίδιου χώρου με προσωπείο του Ποσειδώνα και μυθολογικές σκηνές, συμπεριλαμβανομένης αυτής με τον Βελλεροφόντη, ενώ στο διπλανό δωμάτιο παριστανόταν η μορφή του Διονύσου.

Για την ερμηνεία του επιδαπέδιου διακόσμου των δύο τελευταίων κτηρίων, ο οποίος χρονολογείται μετά τα μέσα του 4^{οο} αι., έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις: κάποιιοι ερευνητές αντιμετωπίζουν αυτή τη συνύπαρξη χριστιανικών και μυθολογικών θεμάτων ως ένδειξη του «εκχριστιανισμού» των δεύτερων, θεωρώντας ότι η παράσταση του Βελλεροφόντη λειτουργεί ως σύμβολο της νίκης του καλού επάνω στο κακό· άλλοι διαβλέπουν απλώς την παρουσία δημοφιλών θεμάτων που

⁶⁷¹ DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά. 1989, σ. 16, col. pl. I. MAGUIRE 1999, σ. 246, fig. 18. *Aurea Roma* 2000, σ. 493-495 αρ. 115 (K. S. Painter).

⁶⁷² DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά., ό.π., σ. 16, fig. 41.

⁶⁷³ MAGUIRE 1999, σ. 247, fig. 16.

⁶⁷⁴ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 137, εικ. 154. Για το θέμα των παγωνιών εκατέρωθεν αγγείου με εκφυόμενη κληματίδα βλ. παραπ. σ. 234.

⁶⁷⁵ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 98, εικ. 104.

σχετίζονται με την ευμάρεια του οίκου και απηχούν, πιθανώς, την πνευματική καλλιέργεια του ιδιοκτήτη⁶⁷⁶. Πιο πρόσφατα η επιλογή του συγκεκριμένου θεματολογίου έχει αποδοθεί στην υιοθέτηση γνωστικιστικών θεωριών εκ μέρους των παραγγελιοδοτών⁶⁷⁷. Η έκφραση τόσο διαφορετικών ερμηνευτικών προσεγγίσεων (όχι πάντα απαλλαγμένων από τον κίνδυνο της «υπερερμηνείας») είναι ενδεικτική της δυναμικής πολυσημίας αυτών των θεμάτων, που με τη σειρά της επιβάλλει την ύπαρξη επιφυλάξεων όσον αφορά την απόδοση της μιας ή της άλλης πρόθεσης στον εκάστοτε ιδιοκτήτη. Σε κάθε περίπτωση, όμως, τα ψηφιδωτά των δύο κτηρίων παραμένουν μια σημαντική μαρτυρία για τη συνύπαρξη «εθνικών» και χριστιανικών εικονογραφικών θεμάτων εντός της κατοικίας κατά την ύστερη αρχαιότητα⁶⁷⁸.

Το ότι κατά την εποχή αυτή ο ρόλος που διαδραμάτιζαν οι μυθολογικές παραστάσεις υπήρξε πρωτίστως διακοσμητικός, καθώς και το ότι στην κοινή αντίληψη της εποχής η παρουσία τους δεν παρέπεμπε σε έναν συγκεκριμένο θρησκευτικό προσανατολισμό, προκύπτει και από την παρουσία τους σε επιδαπέδια ψηφιδωτά εκκλησιαστικών κτηρίων⁶⁷⁹. Στο ψηφιδωτό δάπεδο, π.χ., του κεντρικού κλίτους της βασιλικής στην Qasr el-Lebya στην Κυρηναϊκή (Λιβύη), που χρονολογείται στον 6^ο αι., εικονίζεται, μεταξύ άλλων γυμνός Σάτυρος, ενώ σε πρόσκτισμα της βασιλικής του Oued Ramel (Τυνησία) ανάμεσα στα άλλα θέματα του (χρονολογούμενου, πιθανώς, στα μέσα του 5^{ου} αι.) δαπέδου παριστάνονται γυμνοί ερωτιδείς. Στα Μήδαβα (Madaba, Ιορδανία) ο ναός της Παναγίας που χτίστηκε πάνω από την αίθουσα του Ιππολύτου (κοσμικού κτηρίου, το ψηφιδωτό δάπεδο του οποίου χρονολογείται στα μέσα του 6^{ου} αι.) δεν κατέστρεψε τις προγενέστερες παραστάσεις όπου απεικονίζονταν ο μύθος της Φαίδρας και του Ιππολύτου, η Αφροδίτη με τον Άδωνι και Χάριτες, καθώς και προσωποποιήσεις πόλεων⁶⁸⁰.

Η θρησκευτική ουδετερότητα της πλειονότητας, τουλάχιστον, των μυθολογικών παραστάσεων εντός της κατοικίας προκύπτει, επίσης, και από τις γραπτές πηγές: τα ελάχιστα ελληνόγλωσσα κείμενα που μνημονεύουν σαφώς ή υπονοούν την ύπαρξη τέτοιων παραστάσεων εντός της ιδιωτικής σφαίρας φαίνεται ότι καταδικάζουν το γεγονός όχι τόσο εξαιτίας του ότι οι παραπάνω σκηνές αντιμετώπιζονταν ως «ειδωλολατρικές» όσο γιατί θεωρούνταν άσεμνες/ηδονιστικές⁶⁸¹.

Από την άλλη πλευρά, η καταστροφή του ψηφιδωτού δαπέδου του τρικλινίου στην οικία Ω (αρ. 8, 6) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας⁶⁸² φαίνεται ότι υποκινήθηκε πρωτίστως από μια συλλήβδην καταδίκη της ειδωλολατρικής παράδοσης και όχι (μόνο, τουλάχιστον) από μια πρόθεση λογοκρισίας μιας δυναμικά άσεμνης για τα

⁶⁷⁶ DUNBABIN 1999-1, σ. 95-96, fig. 94, pl. 15.

⁶⁷⁷ PERRING 2002, σ. 133-139 fig. 52.

⁶⁷⁸ DUNBABIN 1999-1, σ. 96.

⁶⁷⁹ MAGUIRE 1999, σ. 249.

⁶⁸⁰ DUNBABIN 1999-1, σ. 199, fig. 213, 214. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 96-97, 137, 139, εικ. 119β, 120

⁶⁸¹ Βλ. παρακ. σ. 344-345.

⁶⁸² Βλ. και παραπ. σ. 205, 241.

χριστιανικά ήθη παράστασης· αν ίσχυε μόνο το δεύτερο, δε θα υπήρχε λόγος να απολαξευθούν τα πρόσωπα στο ανάγλυφο του σπηλαίου του Πανός (πίν. 31α), ούτε να κακοποιηθεί το άγαλμα της Αθηνάς (πίν. 29β). Είναι γεγονός ότι ανάλογα δείγματα ανάληψης ενεργά επιθετικής-εικονοκλαστικής δράσης έχουν επισημανθεί και σε άλλες περιπτώσεις: στην οικία της Θεάς της Θάλασσας (House of the Sea Goddess) στη Σελεύκεια Πιερία τα πρόσωπα τεσσάρων προσωποποιήσεων αφηρημένων εννοιών, που ταυτίζονταν με επιγραφές, καταστράφηκαν εσκεμμένα και στη θέση τους τοποθετήθηκαν ακανόνιστες μαρμάρινες πλάκες. Ανάλογης μεταχείρισης έτυχε και το προσωπείο Ωκεανού (όχι όμως και οι ερωτιδείς που το πλαισίωναν) σε ένα σπίτι στην El Haougia στην Τυνησία⁶⁸³. Με εξαίρεση το ψηφιδωτό της Αθήνας, όμως, τα κίνητρα της καταστροφής των υπόλοιπων διαπέδων δεν είναι στην πραγματικότητα δυνατό να αποδοθούν με ασφάλεια σε χριστιανική αντίδραση απέναντι σε θέματα της εθνικής εικονογραφίας (οι προσωποποιήσεις αφηρημένων εννοιών, εξάλλου, υπήρξαν όχι μόνο αποδεκτά αλλά και αγαπητά θέματα που περιλήφθηκαν στο «χριστιανικό» θεματολόγιο της εποχής και στην περίπτωση του ψηφιδωτού της Τυνησίας η καταστροφή υπήρξε επιλεκτική). Οι ελάχιστες αυτές εξαιρέσεις επιβεβαιώνουν, επομένως, ότι η γενική στάση της εποχής υπήρξε ανεκτική, αν όχι ευνοϊκή, απέναντι στην ενσωμάτωση μυθολογικών σκηνών στη διακόσμηση της ιδιωτικής σφαίρας.

Οι μυθολογικές παραστάσεις αποτελούσαν, λοιπόν, στην πλειονότητα των περιπτώσεων μια θρησκευτικά ουδέτερη επιβίωση παραδοσιακών εικονιστικών θεμάτων που παρέπεμπαν ενδεχομένως στην κλασική παιδεία και την καλαισθησία του ιδιοκτήτη· και είναι σαφές ότι ορισμένα, τουλάχιστον, από αυτές, όπως οι διονυσιακές σκηνές ή οι παραστάσεις μυθικών ερώτων επιλέγονταν συστηματικά – για προφανείς λόγους– προκειμένου να διακοσμήσουν συγκεκριμένους χώρους του σπιτιού, όπως τρικλίνια ή υπνοδωμάτια αντίστοιχα⁶⁸⁴.

Διονυσιακές σκηνές

Οι σκηνές από τον κύκλο του Διονύσου αποτέλεσαν ένα από τα δημοφιλέστερα μυθολογικά θέματα για τη διακόσμηση των οικιακών επιδαπέδιων ψηφιδωτών στην ύστερη αρχαιότητα⁶⁸⁵. Ο ευφρόσυνος χαρακτήρας των διονυσιακών παραστάσεων, που ανακαλούν τη γονιμότητα της φύσης, τη χαρά της ζωής και τις γήινες απολαύσεις, όπως την οινοποσία και τον χορό, καθώς και η δυνατότητα σύνδεσης ορισμένων από τις παραστάσεις αυτές, στις οποίες ο θεός συναπεικονίζεται με την Αριάδνη, με την έννοια της συζυγικής αγάπης, συντέλεσαν ώστε ο συγκεκριμένος κύκλος θεμάτων να γνωρίσει ιδιαίτερη διάδοση στις παραστατικές τέχνες της εποχής.

⁶⁸³ MAGUIRE 1999, σ. 247-248. Βλ. παρακ. σ. 337-338 για την τύχη που επιφυλάχθηκε στο εντοίχιο ψηφιδωτό με παράσταση Αφροδίτης σε οικία της Αμάσειας.

⁶⁸⁴ DUNBABIN 1999-1, σ. 310. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 75. PARRISH 2004, σ. 75.

⁶⁸⁵ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 135.

Ο διονυσιακός θίασος –σε απαρτία ή σε πιο συνεπτυγμένη εκδοχή–, η θριαμβική επιστροφή του θεού από τις Ινδίες και ο Διόνυσος με την Αριάδνη αποτελούν τα θέματα του διονυσιακού κύκλου που απεικονίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα⁶⁸⁶ στα ψηφιδωτά δάπεδα των οικιών στην ευρύτερη μεσογειακή λεκάνη.

Το πρώτο από τα παραπάνω θέματα απαντά, π.χ., στο τρικλίνιο της οικίας του Βάχου στο Complutum (Alcalá de Henares, Ισπανία, τέλους 4^{ου}-αρχών 5^{ου} αιώνα)⁶⁸⁷. Στα κεντρικά διάχωρα του δαπέδου απεικονίζεται ο μεθυσμένος Διόνυσος υποβασταζόμενος από σάτυρο, πλαισιωμένος από Μαινάδα που χορεύει και Σιληνό, καθώς και λεοπαρδάλεις εκατέρωθεν κανθάρων. Στα συνεχόμενα διάχωρα της εισόδου παριστάνονται σκηνές τρύγου και ληνού. Με διονυσιακό θίασο στον οποίο προστίθενται οι μορφές του μεθυσμένου Ηρακλή και του Πάνα κοσμείται και η κατώτερη ζώνη διαχώρου στο δάπεδο κτηρίου αδιευκρίνιστης χρήσης (πιθανότατα οικίας) στο Sheikh Zouède (Σινά, Αίγυπτος)· στην ανώτερη ζώνη του ίδιου διαχώρου αναπτύσσεται διονυσιακή πομπή. Για τη χρονολόγηση του ψηφιδωτού έχουν προταθεί διάφορες απόψεις, οι περισσότερες από τις οποίες ανάγουν το εύρημα στην περίοδο ανάμεσα στα μέσα του 4^{ου} και τα τέλη του 5^{ου} αιώνα⁶⁸⁸. Ο ίδιος συνδυασμός (θίασος-θρίαμβος Διονύσου) απαντά και στο δάπεδο της έπαυλης στο Baños de Valdearados (Ισπανία), το οποίο χρονολογείται στον 5^ο αιώνα⁶⁸⁹. Μέλη του διονυσιακού θίασου (Σάτυρος - Μαινάδα) κοσμούν ένα από τα διάχωρα, τέλος, του δαπέδου οικίας στην ακρόπολη των Μηδάβων (Madaba, Ιορδανία), όπου, μάλιστα, το θέμα συνυπάρχει στον ίδιο χώρο με συμβολική παράσταση αμιγώς χριστιανικού περιεχομένου⁶⁹⁰.

Ο θρίαμβος του Διονύσου, που απηχεί την αντίστοιχη αυτοκρατορική εικονογραφία⁶⁹¹ και προβάλλει την οικουμενική διάσταση του θεού, απαντά, π.χ., σε (αδημοσίευτο) ψηφιδωτό από το Sétif (Sitifis, Αλγερία), για το οποίο έχει προταθεί μια χρονολόγηση στο α' τέταρτο του 4^{ου} αιώνα⁶⁹². στις επαύλεις, επίσης, στην Torre de Palma (Πορτογαλία), το δάπεδο της οποίας τοποθετείται στον πρώιμο 4^ο αι.⁶⁹³, στο Baños de Valdearados και στο κτήριο του Sheikh Zouède⁶⁹⁴.

Στις παραστάσεις που περιλαμβάνουν τον Διόνυσο και την Αριάδνη απεικονίζεται είτε η σκηνή της ανακάλυψης της κοιμώμενης Αριάδνης στη Νάξο ή το γαμήλιο συμπόσιο του ζεύγους. Με το πρώτο επεισόδιο κοσμείται το δάπεδο οικίας στην Mérida (Augusta Emerita, Ισπανία), το οποίο χρονολογείται πιθανότατα στον 5^ο αιώνα. Το συγκεκριμένο ψηφιδωτό παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς ο

⁶⁸⁶ Για το δάπεδο της οικίας του Αιώνα στη Νέα Πάφο, όπου ιστορούνται επεισόδια από τον κύκλο της ζωής του Διονύσου βλ. παραπ. σ. 255.

⁶⁸⁷ DUNBABIN 1999-1, σ. 152, fig. 158. PARRISH 2004, σ. 75, fig. 1.

⁶⁸⁸ DUNBABIN, ό.π., σ. 324. ΟΥΑΔΙΑΗ κ.ά. 2004. PARRISH, ό.π., σ. 76, fig. 4.

⁶⁸⁹ PARRISH, ό.π., σ. 79, fig. 5.

⁶⁹⁰ Βλ. Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 84, fig. 11· παραπ. σ. 256.

⁶⁹¹ Για τα ρωμαϊκά ψηφιδωτά με αυτό το θέμα βλ. KONDOLEON 1995, σ. 191-221.

⁶⁹² Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 196, fig. 121. PARRISH 2004, σ. 76, fig. 2, 3. 191-221.

⁶⁹³ PARRISH, ό.π., σ. 76.

⁶⁹⁴ Για το δεύτερο κτήριο βλ. και παρακ. σ. 293-294.

Διόνυσος φορά χιτώνα με κοντές χειρίδες, ιμάτιο και σανδάλια, απεικονίζεται, δηλαδή, με την αριστοκρατική ενδυμασία της εποχής. Μια από τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί για την εικονογραφική αυτή επιλογή συνδέει τη μορφή του Διονύσου με τον ίδιο τον ιδιοκτήτη της οικίας, ενώ, σύμφωνα με μια δεύτερη, η σύγχρονη ενδυμασία του θεού οφείλεται στο ότι η σκηνή απεικονίζει κάποιο θεατρικό δρώμενο από αυτά που συνηθίζονταν κατά τη διάρκεια των συμποσίων την εποχή αυτή⁶⁹⁵.

Η παράσταση του γαμήλιου συμποσίου του ζεύγους απαντά σε δάπεδο του β' τέταρτου του 4^{ου} αι. στη Shahba (Φιλιππούπολη, Συρία), όπου ο Διόνυσος και η Αριάδνη απεικονίζονται ανακλινόμενοι· επίσης, στο χρονολογούμενο στα τέλη του 3^{ου}-αρχές 4^{ου} αι. δάπεδο της οικίας του Διονύσου και της Αριάδνης στη Thuburbo Maius (Τυνησία)⁶⁹⁶.

Στον χώρο της Βαλκανικής απαντά μόνο το πρώτο από τα διονυσιακά θέματα που περιγράφηκαν συνοπτικά παραπάνω. Ο θεός και τα μέλη της συνοδείας του κοσμούν το διάχωρο της εισόδου στο τρικλίνιο της οικίας ανατολικά από το αρχαίο θέατρο στο Άργος (αρ. 17, 2) σε μία από τις πιο γνωστές επιδαπέδιες ψηφιδωτές παραστάσεις που προέρχονται από τον ελλαδικό χώρο (πίν. 43, 47α, 48α, β). Ο Διόνυσος προβάλλεται εδώ ως ο θεός του κρασιού· καταλαμβάνει το κέντρο της συμμετρικής σκηνής, πλαισιωμένος από τα γνωστά μέλη της ακολουθίας του, που χορεύουν ή παίζουν μουσικά όργανα⁶⁹⁷. Το θέμα, το οποίο θα «διαβαζόταν» από τους ανακλινόμενους συνδαιτυμόνες στο εσωτερικό της αίθουσας κατά τη διάρκεια του συμποσίου, συνάδει απολύτως με τη χρήση του χώρου.

Με το ίδιο προφανώς σκεπτικό επιλέχθηκε η μορφή του Διονύσου για να κοσμήσει το κεντρικό ομφάλιο του δαπέδου στο τρικλίνιο της συμβολής των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη στη Λάρισα (αρ. 52). Ο θεός εδώ απεικονίζεται σε προτομή κρατώντας θύρσο και φορώντας στεφάνι από κισσόφυλλα (πίν. 109β). Στο ψηφιδωτό της Λάρισας εξάιρεται και πάλι η υπόσταση του Διονύσου ως θεού της αμπέλου και του οίνου –το μεγάλο τσαμπί που απεικονίζεται πλάι του δεν αφήνει περιθώρια αμφιβολιών. Η παρουσία, ωστόσο, των προσωποποιήσεων των τεσσάρων εποχών του έτους και των ξενίων που κοσμούν το δάπεδο του ίδιου χώρου⁶⁹⁸, λειτουργεί προς την κατεύθυνση της προβολής της γονιμικής υπόστασης του θεού, και της υποβολής μιας αίσθησης ευμάρειας και πλησμονής αγαθών⁶⁹⁹.

⁶⁹⁵ PARRISH 2004, σ. 80, 81 fig. 8. Για τους τρόπους συμποσιακής ψυχαγωγίας βλ. DUNBABIN 1996, ιδιαίτερα σ. 66-67, 78-79.

⁶⁹⁶ PARRISH, ό.π., σ. 79, fig. 7.

⁶⁹⁷ ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, σ. 110-116, pl. VIII, col. Pl. 7:1.

⁶⁹⁸ Για τις παραστάσεις ξενίων βλ. παραπ. σ. 227-228. Για τις προσωποποιήσεις των μηνών και των εποχών του έτους βλ. παρακ. σ. 274-277 (εποχές), σ. 277-280 (μήνες).

⁶⁹⁹ Η συνύπαρξη διονυσιακών σκηνών με προσωποποιήσεις των εποχών του έτους είναι συχνή στα ψηφιδωτά δάπεδα, ιδιαίτερα σε αυτά της βόρειας Αφρικής· και ενώ στις ρωμαϊκές σαρκοφάγους της εποχής των Σεβήρων και εξής η ταυτόχρονη απεικόνιση των δύο θεμάτων απηχεί εσχατολογικές αντιλήψεις που συνδέονται με τη μύηση στα διονυσιακά μυστήρια, στην περίπτωση των δαπέδων είναι σαφές ότι παραπέμπει στην εγκόσμια αφθονία των αγαθών που εξασφαλίζεται με την εναλλαγή των εποχών (DUNBABIN 1978, σ.186. Η ΙΔΙΑ 1999-1, σ. 116).

Ένα δεύτερο δάπεδο με θέμα από τον διονυσιακό κύκλο, προερχόμενο και πάλι από τη Λάρισα, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον· πρόκειται για το ψηφιδωτό της οδού Παπακυριαζή 3 (Παράρτημα 1 αρ. Ιxx). Δυστυχώς, τίποτα δεν είναι γνωστό για το κτήριο το δάπεδο του οποίου κοσμούσε, είναι πολύ πιθανό, ωστόσο, ότι επρόκειτο για οικία. Ο Διόνυσος, η μορφή του οποίου φέρει πολύ εκτεταμένες φθορές, απεικονίζεται στο κέντρο της σκηνής, με λεοπάρδαλη στα πόδια του, να στρέφεται προς μια μικρόσωμη ανδρική (ή παιδική) μορφή (πίν. XXXIVα) πάνω σε στήλη (βωμό;). Από την αντίθετη πλευρά προσέρχονται ένας γηραλέος άνδρας που κρατά κίστη (;) και μια νεότερη γυναίκα –και οι δύο μορφές σε πολύ μικρότερη κλίμακα από τον θεό. Στο άνω δεξιό τμήμα της σκηνής παριστάνεται ο Πάνας ως τρυγητής⁷⁰⁰, σκαρφαλωμένος σε κληματαριά με σταφύλια, ενώ στην αντίστοιχη θέση αριστερά εμφανίζεται ένα προσωπίο⁷⁰¹. Το κεντρικό αυτό διάχωρο πλαισιώνεται από μικρότερα, στα οποία εγγράφονται ερωτιδείς που κραδαίνουν δόρατα εναντίον αγρίων ζώων. Στις γωνίες του ψηφιδωτού παριστάνονται, τέλος, οι προσωποποιήσεις των τεσσάρων εποχών του έτους.

Η παράσταση της οδού Παπακυριαζή, που πρέπει να έχει εκτελεστεί από το ίδιο συνεργείο ψηφοθετών με αυτό που εργάστηκε στην οικία της συμβολής των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη⁷⁰², είναι δυσερμήνευτη. Σε αυτήν εμφανίζονται στοιχεία που ενδεχομένως απηχούν λατρευτικές πρακτικές (οι τρεις ανθρώπινες [:] μορφές) μαζί με την εικονογραφική αναφορά στην παραδοσιακή σύνδεση του Διονύσου με την αμπελουργία (Πάνας-τρυγητής). Η παρουσία, εξάλλου, του προσωπίου (με αποτροπαϊκή σημασία ή εξαιτίας της θυμελικής διάστασης του Διονύσου;) και το γεγονός ότι οι μορφές που βρίσκονται στην περιφέρεια της κεντρικής σκηνής (ερωτιδείς, άγρια ζώα, εποχές) συνδέονται σε παρόμοια εικονογραφικά σύνολα που περιλαμβάνουν τον Διόνυσο με την έννοια της αέναης αφθονίας⁷⁰³ περιπλέκουν το θέμα περισσότερο.

Η ποιότητα του καλλιτεχνικού αποτελέσματος θα μπορούσε, ίσως, να παράσχει μια ένδειξη για το περιεχόμενο της παράστασης. Η απολύτως σχηματική και μονοδιάστατη απόδοση των θεμάτων προδίδει ένα επαρχιακό εργαστήριο, που θα εξυπηρετούσε μια περιορισμένων, μάλλον, αισθητικών αξιώσεων πελατεία. Δε φαίνεται πολύ πιθανό ότι οι εντολοδότες ενός τέτοιου εργαστηρίου θα ανήκαν στους πνευματικούς εκείνους κύκλους για τους οποίους η μετάδοση περίπλοκων μηνυμάτων και η έκφραση λεπτών νοηματικών αποχρώσεων μέσω της διακόσμησης ήταν το ζητούμενο. Με βάση, λοιπόν, τα ελάχιστα στοιχεία που προέρχονται αποκλειστικά από το ίδιο το ψηφιδωτό, εικάζουμε ότι είναι πιθανό τα διάφορα διονυσιακά στοιχεία απλώς να συμπαρατίθενται, χωρίς να ιεραρχούνται ώστε να

⁷⁰⁰ Η απεικόνιση του Πάνα σε ρόλο τρυγητή είναι μοναδική (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2005, σ. 61).

⁷⁰¹ Για τον θεατή που στεκόταν στη θέση της ορθής «ανάγνωσης» της παράστασης το προσωπίο απεικόνιζε μια ηλικιωμένη ανδρική γενειοφόρο κεφαλή. Από την αντίθετη πλευρά, όμως, ομοιάζε με πρόσωπο νεαρού άνδρα.

⁷⁰² Βλ. παρακ. σ. 466 σημ. 1893.

⁷⁰³ Βλ. παραπ. σ. 260.

μεταφέρουν ένα πολύπλοκο συγκεκριμένο μήνυμα⁷⁰⁴. υποθέτουμε ότι ο χώρος που ήταν στρωμένος με το συγκεκριμένο δάπεδο αποτελούσε το τρικλίνιο οικίας, για τη διακόσμηση του οποίου ο ιδιοκτήτης επιθυμούσε ένα «πληθωρικό» διονυσιακό θέμα· και ότι το συνεργείο των ψηφοθετών ανταποκρίθηκε στο αίτημα του εντολοδότη κινούμενο στο πλαίσιο των δυνατοτήτων του.

Μέλη του διονυσιακού θιάσου κάνουν την εμφάνισή τους και στα δάπεδα δύο ακόμη οικιών: αυτής στην οδό Τριπόλεως 7β (αρ. 18, 1a ii) στο Άργος και της αγρέπαυλης στο Ωραιόκαστρο (αρ. 46, 7) της Θεσσαλονίκης. Σε διάχωρο της βόρειας στοάς του πρώτου κτηρίου απεικονίζονται ελισσόμενες κληματίδες, ανάμεσα στις οποίες παρεμβάλλονται τέσσερις γυναικείες μορφές, που ταυτίζονται με Νύμφες ή Μαινάδες και ανακρατούν μεγάλο κυκλικό δίσκο με χαμένη πια παράσταση (Διονύσου;), ο Πάνας και μια ακόμη ανδρική μορφή, ίσως, Σίληνός (πίν. 49β, 51). Το θέμα συνδέεται από άποψη περιεχομένου με τη δυτική ζώνη του αμέσως επόμενου προς τα ανατολικά διαχώρου, όπου απεικονίζονται ερωτιδείς ληνοβάτες (πίν. 52α, β)⁷⁰⁵. Μέσω των ειδυλλιακών αυτών σκηνών της στοάς (όπου απαντά επίσης μια παράσταση αναδυόμενης Αφροδίτης⁷⁰⁶) είναι σαφής η πρόθεση να προβληθεί η χαρούμενη πλευρά της ζωής αναγόμενη σε έναν ά-χρονο –και γι’ αυτό ακριβώς– αιώνια επαναλαμβανόμενο κύκλο, ο οποίος περικλείει τόσο την ευφορία της γης όσο και τον πλούτο της θάλασσας. Η τοποθέτηση των θεμάτων αυτών στη στοά, σε έναν μεταβατικό, δηλαδή χώρο, από όπου διέρχονταν καθημερινά οι ένοικοι του σπιτιού και κατά περίπτωση οι επισκέπτες, πρέπει να αποσκοπούσε στη δημιουργία μιας ευχάριστης και αισιόδοξης ατμόσφαιρας που λειτουργούσε ως επιβεβαίωση αλλά και περαιτέρω επίκληση της ευδαιμονίας του οίκου.

Η επιλογή της γυναικείας μορφής σε χορευτική στάση, που ταυτίζεται πιθανώς με Μαινάδα, και κοσμεί ένα μικρό οκταγωνικό διάχωρο στο δάπεδο μιας αίθουσας δυτικά του τρικλινίου στην αγροτική έπαυλη του Ωραιόκαστρου Θεσσαλονίκης (αρ. 46, 7) θα μπορούσε να συνδέεται με τη χρήση του χώρου ως υπνοδωματίου (πίν. 99). Όπως και η σκηνή της Λήδας με τον Κύκνο σε έναν δεύτερο χώρο που εικάζεται ότι είχε την ίδια χρήση (πίν. 99, 102β, γ), ο εικονιστικός διάκοσμος τοποθετείται κοντά στην είσοδο, καθώς το πίσω μέρος των δωματίων θα καταλαμβάνόταν από τις κλίνες⁷⁰⁷.

Μυθολογικά θαλάσσια θέματα

Εκτός από τις ευάριθμες παραστάσεις που ανήκουν στον διονυσιακό κύκλο, στα δάπεδα των οικιών της Βαλκανικής απαντούν και άλλα μυθολογικά θέματα. Η

⁷⁰⁴ Χωρίς κάτι τέτοιο να σημαίνει ότι θεωρούμε a priori δεδομένη την απουσία υποκρυπτόμενου συμβολισμού απλώς και μόνο επειδή δεν μπορούμε να τον αποκρυπτογραφήσουμε.

⁷⁰⁵ Για το θέμα αυτό βλ. παραπ. σ. 251-253.

⁷⁰⁶ Βλ. παρακ. σ. 263-264.

⁷⁰⁷ Για τα «υπνοδωμάτια» (*cubicula*) και τη διάταξη του επιδαπέδιου διακόσμου τους βλ. παραπ. σ. 127.

παρουσία τους, ωστόσο, είναι πολύ περιορισμένη και εξαντλείται σε ελάχιστα δείγματα.

Δύο συγγενικά μεταξύ τους θέματα, η αναδυόμενη Αφροδίτη και ο θαλάσσιος θίασος με Νηρηίδα, απεικονίζονται αντίστοιχα στη βόρεια στοά της οικίας στην οδό Τριπόλεως 7β (αρ. 18, 1α, iii) στο Άργος και στο μεγάλο τρικλίνιο της οικίας της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 15 [13]) στους Φιλίππους.

Στο κτήριο του Άργους η παράσταση, που δε σώθηκε ακέραιη, περιλαμβάνει τη θεά να αναδύεται από τα νερά πάνω σε κοχύλι, ενώ γύρω της συνωστίζονται Ιχθυοκένταυρος και ερωτιδείς που ιππεύουν δελφίνια και γρύπα (πίν. 49β, 52α). Στην οικία των Φιλίππων, όπου και πάλι η παράσταση έχει υποστεί εκτεταμένες φθορές, παριστάνεται θαλάσσιος θίασος με Νηρηίδα καθισμένη σε θαλάσσιο κήτος και Τρίτωνα (πίν. 125α).

Το μοτίβο της γυναικείας ημίγυμνης ή γυμνής θαλάσσιας θεότητας που ανακλίνεται στην ράχη θαλάσσιου τέρατος, συνοδευόμενη πολύ συχνά από άλλες θαλάσσιες μυθικές μορφές ή ερωτιδείς, αποτέλεσε ένα από τα πιο δημοφιλή θέματα της τέχνης της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας⁷⁰⁸. Στα ψηφιδωτά δάπεδα κάνει την εμφάνισή του ήδη από τα πρώτα στάδια ανάπτυξης της συγκεκριμένης μορφής τέχνης⁷⁰⁹ και επιβιώνει έως το τέλος της ύστερης αρχαιότητας. Στη θέση της κεντρικής γυναικείας μορφής εναλλάσσονται η Αμφιτρίτη, η Θέτιδα, η Αφροδίτη ή κάποια Νηρηίδα. Στην απόδοση των επιμέρους λεπτομερειών του θέματος οι ψηφοθέτες συχνά χρησιμοποιούν στοιχεία που αντλούνται ειδικά από την εικονογραφία της Αφροδίτης (όπως η κίνηση του στυψίματος της κόμης μετά την ανάδυση από τα νερά, ο καθρέφτης στον οποίο κοιτάζεται η θεά ή οι ερωτιδείς, που προέρχονται από το ιδιαίτερο εικονογραφικό θέμα του καλλωπισμού της⁷¹⁰). Οι θαλάσσιες αυτές παραστάσεις, σπάνιες σχετικά στο Ανατολικό κράτος⁷¹¹, γνώρισαν ιδιαίτερη διάδοση στον επιδαπέδιο ψηφιδωτό διάκοσμο των οικιών της βόρειας Αφρικής⁷¹², από όπου προέρχεται και ο μεγαλύτερος αριθμός σωζόμενων παραστάσεων με το συγκεκριμένο θέμα από τα τέλη του 3^{ου} αι. και εξής⁷¹³.

⁷⁰⁸ Βιβλιογραφία για την απόδοση του θέματος στη γλυπτική, π.χ., βλ. στην KANKELEIT 1994, I, σ. 231-232 σημ. 825.

⁷⁰⁹ Σε βοτσαλωτά ψηφιδωτά, π.χ., στην οικία της Καλής Τύχης στην Όλυνθο (α' μισού 4^{ου} π.Χ. αι.) ή στην οικία των Ψηφιδωτών στην Ερέτρια (μέσων 4^{ου} αιώνα π.Χ.) (DUNBABIN 1978, σ. 155. Η ΙΔΙΑ 1999-1, σ. 7-8 fig. 4, pl. 1. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 15 εικ. 5). Για τα ρωμαϊκά ψηφιδωτά με αυτό το θέμα βλ. KANKELEIT, ό.π., σ. 229-232. ΓΟΥΝΑΡΗ 2003-2, σ. 225-226.

⁷¹⁰ Όπως σε ψηφιδωτό των μέσων του 3^{ου} αι. από τη Shahba (Φιλιππούπολη της Συρίας) όπου η θαλάσσια Αφροδίτη καθισμένη σε κοχύλι που μεταφέρουν δύο Ιχθυοκένταυροι κοιτάζει το είδωλό της στον καθρέφτη· δύο φτερωτοί ερωτιδείς πετούν κρατώντας ένα απλωμένο κομμάτι υφάσματος για την προστασία της θεάς από τον ήλιο (DUNBABIN 1999-1, σ. 166, fig. 172).

⁷¹¹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 166.

⁷¹² Αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένα παραδείγματα: οικία της Αμφιτρίτης στη Bulla Regia (μέσων 3^{ου} αι.), οικία της Κρύπτης των Αγαλμάτων (maison de la Cachette de Statues, τέλους 4^{ου}-αρχών 5^{ου} αι.) στην Καρχηδόνα, οικία του Όνου (maison de l'Âne, της ίδιας περιόδου) στο Timgad (Ταμούγαδς, Αλγερία) (Η ΙΔΙΑ 1978, fig. G, H, 148, 150, 151).

⁷¹³ Για την εικονογραφία των θαλάσσιων παραστάσεων με μυθολογικές μορφές στα ψηφιδωτά δάπεδα της βόρειας Αφρικής βλ. Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 154-158.

Στους χώρους όπου απαντά το θέμα του θαλάσσιου θιάσου στα δύο ελλαδικά ψηφιδωτά παριστάνονται σε άμεση συνάφεια με αυτό και άλλα εικονιστικά θέματα: στην περίπτωση του Άργους διονυσιακές μορφές (Μαινάδες ή Νύμφες, Πάνας και Σιληνός μέσα σε πλούσια βλάστηση, ληνοβάτες ερωτιδεείς), ενώ στην οικία των Φιλίππων μορφές ζώων. Η ταυτόχρονη παράθεση θεμάτων που αντλούνται από τον κόσμο της ξηράς και της θάλασσας, με τη χρήση μυθολογικών ή ρεαλιστικών μοτίβων, φαίνεται πως στόχευε σε μια εικονιστική αναπαραγωγή των πηγών των επίγειων αγαθών⁷¹⁴, στην οποία βέβαια ο έντονα διακοσμητικός χαρακτήρας των παραστάσεων αυτών διαδραμάτιζε πρωτεύοντα ρόλο.

Μυθολογικοί έρωτες

Στις οικίες της Βαλκανικής απαντούν άπαξ, με βάση το υλικό που έχει έρθει στο φως, και κάποια άλλα μυθολογικά θέματα: πρόκειται για ευάριθμες παραστάσεις που απεικονίζουν τους έρωτες του Δία και περιορίζονται στον πυρήνα του επεισοδίου, καθώς και για την παράσταση των τριών Χαρίτων.

Ο Δίας-σάτυρος με την Αντιόπη και η Αρπαγή του Γανυμήδη απεικονίζονται αντίστοιχα σε χώρο που έχει ταυτιστεί με υπνοδωμάτιο και σε μια δεύτερη, επίσημη αίθουσα στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2, 10, 14) στη Devnya (πίν. 13γ, 14β).

Το πρώτο θέμα, στο οποίο οι ήρωες του επεισοδίου ταυτίζονται με ελληνικές επιγραφές, είναι σχετικά σπάνιο. Απαντά σε ψηφιδωτά δάπεδα οικιών της όψιμης, κυρίως, ρωμαϊκής αυτοκρατορικής περιόδου. Στο β' μισό του 2^{ου} αι. ανάγεται η παράσταση του Δία-σάτυρου και της Αντιόπης από την Itálica⁷¹⁵ (κοντά στη Σεβίλλη), ενώ στον 3^ο αι. χρονολογείται το ψηφιδωτό της έπαυλης στην Torre de Benagalbón στη Μάλαγα (Ισπανία) που αποκαλύφθηκε το 2003. Όπως και στην οικία της Devnya, οι μορφές ταυτίζονται εδώ με (λατινικές) επιγραφές (SATYR, ANTIOPA). Στον ίδιο αιώνα ανήκουν οι ψηφιδωτές παραστάσεις μιας οικίας στο Παλέρμο, της Sollertiana domus στον Θύσδρο (El Djem, Τυνησία) και δυο οικιών στο Ζεύγμα (Belkis, νοτιοανατολική Τουρκία), όπου αναγράφονται και πάλι τα ονόματα των μορφών στα ελληνικά (ANTIOPH, SATYROS). Στα τέλη του 3^{ου} αι. ανάγεται ένα ακόμα ψηφιδωτό με το ίδιο θέμα από τη Βηρυττό⁷¹⁶.

Τα ευάριθμα οψιμότερα δείγματα του ίδιου θέματος χρονολογούνται στις αρχές του 4^{ου} αι., όπως το δάπεδο από την Ouled Agla (Αλγερία), όπου απεικονίζονταν και άλλα επεισόδια από τους έρωτες του Δία (Ευρώπη, Δανάη, Γανυμήδης, Λήδα)⁷¹⁷.

Η παράσταση της Αρπαγής του Γανυμήδη γνώρισε από την άλλη μεριά εξαιρετικά μεγάλη διάδοση. Η πλειονότητα των ψηφιδωτών δαπέδων που απεικονίζουν το θέμα προέρχεται επίσης από ιδιωτικές κατοικίες και χρονολογείται ανάμεσα στον 2^ο και τον 3^ο αιώνα. Η σκηνή εμφανίζεται, ωστόσο, ήδη από τον 3^ο π.Χ. αι. στην οικία του

⁷¹⁴ Πρβλ. DARMON 1987, σ. 58.

⁷¹⁵ RODRIGUEZ OLIVA 2009, σ. 190-192, lám. VII.

⁷¹⁶ Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 188-189, 192, lám. III-V, VI.1-2, VIII.3.

⁷¹⁷ DUNBABIN 1978, σ. 267. MINCHEV 2002, σ. 251. RODRIGUEZ OLIVA, ό.π., σ. 190 fig. 1.

Γανυμήδη στη Morgantina της Σικελίας⁷¹⁸. Πολύ γνωστές είναι, μεταξύ άλλων, οι αντίστοιχες ψηφιδωτές παραστάσεις από την οικία της οδού Σωκράτους 45 στη Θεσσαλονίκη⁷¹⁹, την οικία του Διονύσου στη Νέα Πάφο (τέλους 2^{ου}-αρχών 3^{ου} αι.)⁷²⁰, την οικία των Άθλων του Ηρακλή στη Volubilis (Μαρόκο) (τέλους 2^{ου}-αρχών 3^{ου} αι.)⁷²¹, τη Sollertiana domus στον Θύσδρο (El Djem, Τυνησία) (όπου το συγκεκριμένο ψηφιδωτό χρονολογείται στην περίοδο 220-235)⁷²² και την οικία των Εδεσμάτων (House of the Buffet Supper, πρώιμου 3^{ου} αι.) στην Αντιόχεια⁷²³.

Η παρουσία στην οικία της Denvnya των δύο αυτών μυθολογικών θεμάτων, που αποτελούν από τα οψιμότερα χρονολογημένα με ασφάλεια γνωστά παραδείγματα, συνδέεται, πιθανότατα, με την πρόθεση του ιδιοκτήτη να προβάλει την εξοικείωσή του με την κλασική παράδοση. Η ύπαρξη των επιγραφών με τα ονόματα του Δία και της Αντιόπης υπογραμμίζει ακριβώς την πρόθεση αναγωγής του θέματος στον συγκεκριμένο μύθο και όχι απλώς την επιθυμία απεικόνισης μιας οποιασδήποτε ερωτικής σκηνής από αυτές που συνηθίζονταν σε αντίστοιχους χώρους⁷²⁴. Η άποψη του ανασκαφέα, ο οποίος αποδίδει αυτή την επιλογή στο ενδεχόμενο ο κάτοχος του σπιτιού να καταγόταν είτε από τη βόρεια Αφρική είτε από την Εγγύς Ανατολή, όπου απαντούν εικονογραφικά παράλληλα των συγκεκριμένων θεμάτων, δε θα έπρεπε, ίσως, να αποκλειστεί⁷²⁵. η πιθανολογούμενη, ωστόσο, από τον ίδιο μετάκληση συνεργείου ψηφοθετών από τόσο μακρινές περιοχές φαίνεται μάλλον απίθανη⁷²⁶.

Ένα άλλο επεισόδιο από τους μυθικούς έρωτες του Δία, η Λήδα με τον Κύκνο, απεικονίζεται στο δάπεδο ενός χώρου που έχει ταυτιστεί με υπνοδωμάτιο στην αγροτική έπαυλη του Ωραιοκάστρου στη Θεσσαλονίκη (αρ. 46, 8) (πίν. 99, 102β, γ). Στην υπόλοιπη επιφάνεια του δαπέδου αναπτύσσεται γεωμετρική σύνθεση⁷²⁷.

Το θέμα της Λήδας, γνωστό σε διάφορα είδη τέχνης ήδη από τους ελληνιστικούς χρόνους, απαντά με διάφορες παραλλαγές σε ψηφιδωτά δάπεδα οικιών της ευρύτερης μεσογειακής λεκάνης από τον 2^ο έως τον 4^ο αιώνα: στην οικία Κ στην Arles (2^{ου} αι.)⁷²⁸. επίσης, σε μια σειρά ψηφιδωτών του 3^{ου} αιώνα: στη Lambaesis στην Αλγερία⁷²⁹, στη Nîmes⁷³⁰, στην Όστια και το Παλέρμο⁷³¹, στην Παλαίπαφο⁷³² και

⁷¹⁸ DUNBABIN 1999-1, σ. 21-22 fig. 19-21.

⁷¹⁹ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1973, σ. 223 αρ. 11. Η ΙΔΙΑ 1998, σ. 353, πίν. 300β.

⁷²⁰ KONDOLION 1995, σ. 133-135, fig. 81-83.

⁷²¹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 127, fig. 74.

⁷²² DUNBABIN 1978, σ. 259 αρ. 21d. KONDOLION, ό.π., σ. 137, fig. 84.

⁷²³ KONDOLION, ό.π., σ. 142, fig. 86. Αναλυτικά για την εικονογραφία της Αρπαγής του Γανυμήδη βλ. Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 133-146, όπου και άλλα παραδείγματα.

⁷²⁴ Βλ. παραπ. σ. 201, 258· παρακ. σ. 337-338.

⁷²⁵ Ας σημειωθεί ότι τα τετράποδα ζώα που απεικονίζονται ως μοτίβα γεμίματος στα δάπεδα των χώρων της οικίας (12, 14) προέρχονται από είδη της αφρικανικής πανίδας (αντιλόπες, λιοντάρια, πάνθηρες) (βλ. και παραπ. σ. 229).

⁷²⁶ MINCHEV 2002, σ. 251.

⁷²⁷ Για τη θέση της εικονιστικής παράστασης βλ. παραπ. σ. 262.

⁷²⁸ SAN NICOLAS PEDRAZ 1999, σ. 353, fig. 4.

⁷²⁹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 348-349, fig. 1.

⁷³⁰ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 359, fig. 11.

⁷³¹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., 362, fig. 12, 13.

στην οικία του Μενάνδρου στην Αντιόχεια⁷³³. Στην περίοδο γύρω στο 300 χρονολογείται ψηφιδωτή παράσταση με το ίδιο θέμα από τη Βηρυττό⁷³⁴, ενώ στον ίδιο αιώνα ανάγονται τα ψηφιδωτά στην Ouled Agla⁷³⁵ (Αλγερία), στο Baccano⁷³⁶ (Ιταλία), στην οικία του Αιώνα στη Νέα Πάφο (β' τέταρτο 4^{ου} αι.)⁷³⁷ και στο Complutum (Alcalá de Henares), που έχει τοποθετηθεί στα τέλη του 4^{ου} και στις αρχές του 5^{ου} αιώνα⁷³⁸. Στα παραπάνω παραδείγματα απεικονίζεται η σκηνή της προσέγγισης της Λήδας από τον κύκνο-Δία.

Πιο κοντά από εικονογραφική άποψη στην παράσταση του Ωραιοκάστρου βρίσκονται τα ψηφιδωτά στα οποία η Λήδα απεικονίζεται να αγκαλιάζει τον Κύκνο – παραλλαγή στην οποία τονίζεται ιδιαίτερα το ερωτικό περιεχόμενο της σκηνής, όπως στην Ecija και την Itálica (Ισπανία) (2^{ου} αι.)⁷³⁹, στην Ancona (εποχής Αντωνίωνων)⁷⁴⁰, και στην οικία του Γανυμήδη στη Sousse (Hadrumetum, Αδρύμητον) (μέσων 2^{ου} αι.)⁷⁴¹, όπου η παράσταση διακοσμεί, όπως και στο Ωραιόκαστρο, το δάπεδο υπνοδωματίου· στον 2^ο ή 3^ο αι. χρονολογείται η παράσταση του ίδιου θέματος σε έπαυλη στην πόλη Ορθωσία⁷⁴² (Καρία, Τουρκία), στην περίοδο ανάμεσα στα 220-235 το ψηφιδωτό σε *cubiculum* της Sollertiana domus στον Θύσδρο⁷⁴³ (El Djem, Τυνησία), ενώ στα μέσα του ίδιου αιώνα το ασπρόμαυρο ψηφιδωτό στο *cubiculum* της οικίας των Coiedii στην αρχαία πόλη Suasa⁷⁴⁴ (Ιταλία).

Η παράσταση, ωστόσο, του Ωραιόκαστρου αποτελεί ένα από τα οψιμότερα (α' μισό 5^{ου} αι.) δείγματα στη σειρά των επιδαπέδιων ψηφιδωτών με αυτό το θέμα⁷⁴⁵, στα οποία συμπεριλαμβάνονται, επίσης, το χρονολογούμενο στον 4^ο αι. ψηφιδωτό στην έπαυλη Quintanilla de la Cueva (Ισπανία) και η πολύ μεταγενέστερη (6^{ου} αι.) –και τελευταία, όπως φαίνεται, χρονολογικά στη σειρά των ψηφιδωτών δαπέδων με αυτό το θέμα– παράσταση στο Ouled Haffouz (Τυνησία)⁷⁴⁶. Ας σημειωθεί ότι ο A. Mintchev υποθέτει ότι στις επιδαπέδιες παραστάσεις της οικίας της Αντιόπης στη Denvya (αρ. 2), που χρονολογείται στον πρώιμο 4^ο αι., περιλαμβανόταν, εκτός από τις σκηνές του Δία με τον Γανυμήδη και του Δία-σατύρου με την Αντιόπη και το επεισόδιο της Λήδας με τον Κύκνο⁷⁴⁷.

⁷³² SAN NICOLAS PEDRAZ 1999, σ. 364, 367-368 fig. 17. Η ΙΔΙΑ 2005, σ. 979 fig. 9.

⁷³³ Η ΙΔΙΑ 1999, σ. 352-353, fig. 3.

⁷³⁴ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 356, fig. 7.

⁷³⁵ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 359, fig. 10.

⁷³⁶ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 353-356, fig. 5.

⁷³⁷ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 351, fig. 2.

⁷³⁸ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 362-364, fig. 14. Η ΙΔΙΑ 2005, σ. 975, fig. 1.

⁷³⁹ Η ΙΔΙΑ 1999, σ. 380 fig. 25. Η ΙΔΙΑ 2005, σ. 975, 977, fig. 3-5.

⁷⁴⁰ Η ΙΔΙΑ 1999, σ. 380-381, fig. 26.

⁷⁴¹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 376, fig. 23.

⁷⁴² Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 381, 383 fig. 27.

⁷⁴³ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 383, fig. 28.

⁷⁴⁴ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 369, fig. 18. Η ΙΔΙΑ 2005, σ. 977-978 fig. 6.

⁷⁴⁵ Βλ. το συνοπτικό εικονογραφικό-χρονολογικό κατάλογο στην ΙΔΙΑ (2005, σ. 984) των μεσογειακών μνημείων στα οποία απαντά το θέμα (το ψηφιδωτό του Ωραιόκαστρου απουσιάζει).

⁷⁴⁶ SAN NICOLAS PEDRAZ 1999, σ. 378-379 fig. 24. Η ΙΔΙΑ 2005, σ. 975, fig. 2.

⁷⁴⁷ MINTCHEV 2002, σ. 251.

Η παρουσία της παράστασης της Λήδας με τον Κύκνο στο δάπεδο του Ωραιόκαστρου, εκτός από το ότι εναρμονίζεται με τη χρήση του χώρου, συνδέεται, πιθανότατα, με την ενεργή συμμετοχή του ιδιοκτήτη στην επιλογή των θεμάτων, καθώς κατά την ίδια περίοδο τα εργαστήρια ψηφοθετών της γειτονικής Θεσσαλονίκης (κάποιο ασφαλώς από τα οποία θα εργάστηκε στα δάπεδα της έπαυλης) εκτελούσαν ψηφιδωτές στρώσεις με συνθέσεις σχεδόν αποκλειστικά γεωμετρικές⁷⁴⁸.

Ορφέας

Ένα από τα δημοφιλέστερα θέματα των ψηφιδωτών επιδαπέδιων διακοσμήσεων καταλάμβανε, πιθανότατα, το κέντρο του (κατεστραμμένου ήδη από την αρχαιότητα) δυτικού διαχώρου στην αίθουσα υποδοχής του πραιτωρίου (;) (αρ. 5, 1) στη Ρατιαρία: η παράσταση του Ορφέα που μαγεύει τα ζώα παίζοντας τη λύρα του (πίν. 21)⁷⁴⁹. Παράσταση του Ορφέα κοσμούσε επίσης έναν χώρο της αστικής έπαυλης στο Panik (Παράρτημα 1 αρ. v), ενώ το ίδιο θέμα εντοπίστηκε και στην αγροτική έπαυλη του Glavnik (Παράρτημα 1 αρ. lxxxv)⁷⁵⁰.

Πρόκειται για ένα θέμα που απαντά συστηματικά σε διάφορα είδη τέχνης από τον 2^ο κυρίως αι. και εξής, το οποίο, όμως, επιλέγεται κατεξοχήν για τη διακόσμηση των επίσημων χώρων οικιών σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας έως το τέλος της ύστερης αρχαιότητας.

Το απώτατο εικονογραφικό παρελθόν του θέματος ανάγεται με αρκετή πιθανότητα στην αγγειογραφία των αρχαϊκών χρόνων (αγγείο πόσης από τη Βοιωτία του τέλους του 6^{ου}-αρχών 5^{ου} αι. π.Χ., όπου απεικονίζεται ανδρική γενειοφόρος μορφή που παίζει έγχορδο όργανο και περιβάλλεται από πτηνά και τετράποδο). Ένα πρώιμο, επίσης, δείγμα απαντά σε χάλκινο κάτοπτρο του 5^{ου} π.Χ. αι., χωρίς, ωστόσο να υπάρχει απόλυτη βεβαιότητα για το αν η απεικονιζόμενη μορφή αντιπροσωπεύει τον Ορφέα ή τον Απόλλωνα. Μετά από ένα μεγάλο χρονικό κενό το θέμα επανέρχεται στα τέλη του 2^{ου}-αρχές 1^{ου} π.Χ. αι., εποχή κατά την οποία απαντά, αποκλειστικά σχεδόν σε δακτυλιόλιθους. Στους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους συναντάται σε ανάγλυφο, τοιχογραφίες και νομίσματα⁷⁵¹. Από τον 2^ο αι. έως το τέλος της ύστερης αρχαιότητας ο Ορφέας εμφανίζεται σε διάφορα είδη τέχνης (ανάγλυφα, τοιχογραφίες, έργα μικροτεχνίας), πάνω από όλα, όμως, σε επιδαπέδια ψηφιδωτά. Τα τελευταία,

⁷⁴⁸ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 112-147. Σύγχρονη με την αγροτική έπαυλη στο Ωραιόκαστρο είναι και η οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30) στην Ανω Πόλη της Θεσσαλονίκης, το θεματολόγιο των ψηφιδωτών δαπέδων της οποίας προδίδει επίσης ενεργή ανάμειξη του ιδιοκτήτη (βλ. παρακ. σ. 284).

⁷⁴⁹ Σύμφωνα με τους ΚΟΥΖΜΑΝΟΒ - VALEVA (2001).

⁷⁵⁰ Για ένα τρίτο ψηφιδωτό, προερχόμενο από τη Σπάρτη, για το αρχιτεκτονικό πλαίσιο του οποίου δεν υπάρχουν στοιχεία βλ. παρακ. σ. 268.

⁷⁵¹ Για τις πρώιμες αυτές απεικονίσεις του θέματος βλ. VIEILLEFON 2003, σ. 21-24.

που φτάνουν σε αριθμό τα ογδόντα έξι, αντιπροσωπεύουν ένα ποσοστό λίγο μικρότερο από τα δύο τρίτα του συνόλου των γνωστών μνημείων με αυτό το θέμα⁷⁵².

Το θέμα είναι γνωστό σε ελλαδικά ψηφιδωτά των ρωμαϊκών χρόνων, όπως αυτό που βρίσκεται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κωνσταντινούπολης, προέρχεται από την Κω και χρονολογείται στον 3^ο ή 4^ο αιώνα. Στον 3^ο αι. ανάγεται ένα δεύτερο ψηφιδωτό από το νησί (οικόπεδο ιδιοκτησίας Κοντή), ενώ στο β' μισό του ίδιου αιώνα χρονολογείται το ψηφιδωτό του Ορφέα από την οικία του Μενάνδρου στη Μυτιλήνη. Σε οικία, τέλος, των αρχών του 4^{ου} αι. ανήκει, πιθανώς, το ψηφιδωτό που αποκαλύφθηκε στον κήπο της παλαιάς οικίας Μουραμπά στη Σπάρτη (σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης)⁷⁵³.

Παρόλο που η προέλευση των ψηφιδωτών δεν είναι σε όλες τις περιπτώσεις γνωστή, ούτε και η ταύτιση της χρήσης των χώρων πάντα δυνατή, προκύπτει από το υλικό μια σαφής προτίμηση του θέματος για τη διακόσμηση ιδιωτικών κατοικιών – και μάλιστα των πιο επίσημων χώρων τους (*tablina*, *οίκοι*, τρικλίνια). Σε πολύ λίγες περιπτώσεις το θέμα κοσμεί ταφικά ψηφιδωτά⁷⁵⁴.

Ανάμεσα στα πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα παραστάσεων του Ορφέα προερχόμενων από κατοικίες και χρονολογούμενων στην περίοδο από τον 4^ο έως τον 6^ο αιώνα περιλαμβάνονται⁷⁵⁵ η έπαυλη στο Woodchester (αρχών 4^{ου} αι.) στη Βρετανία· η έπαυλη «El Pesquero» στη Badajoz (β' μισού 4^{ου} αι.) στην Ισπανία· η οικία του Όνου (*maison de l'Âne*, 4^{ου}-5^{ου} αι.) στη Djemila (Cuicul) στην Αλγερία· η οικία του Ορφέα (γύρω στο 400) στην Πτολεμαΐδα στη Λιβύη· η έπαυλη στην Piazza Armerina της Σικελίας (πιθανώς α' τρίτου 4^{ου} αιώνα)· η έπαυλη στη Jenah (τέλους 5^{ου} αι.) στον Λίβανο⁷⁵⁶.

Στην περίπτωση του κτηρίου της Ρατιαρίας, όπως και στην αστική έπαυλη στο Panik (Παράρτημα 1 αρ. v), η σύνθεση των επιμέρους εικονιστικών στοιχείων που συγκροτούν την παράσταση ακολουθούσε σε γενικές γραμμές τον τελευταίο (III) και οψιμότερο από τους τρεις βασικούς εικονογραφικούς τύπους του θέματος, στον οποίο ο Ορφέας απεικονίζεται στον εσωτερικό από δύο ομόκεντρους κύκλους· ο εξωτερικός κύκλος καταλαμβάνεται από τα ζώα.

Οι τρεις αυτοί βασικοί τύποι αντιστοιχούν στα οργανωτικά σχήματα κυρίως των ψηφιδωτών δαπέδων. Στον πρώτο τύπο (I), που είναι και ο πρωιμότερος (2^{ου}-3^{ου} αι.) ο ήρωας και τα ζώα κατανέμονται σε διαφορετικά διάχωρα· στον δεύτερο (II), που αριθμεί τα περισσότερα παραδείγματα και αντιπροσωπεύεται από ψηφιδωτά του 3^{ου} και 4^{ου} αι., η σκηνή περικλείεται σε ένα και μοναδικό διάχωρο. Ο τύπος III, που απαντά κυρίως σε μνημεία της Βρετανίας, ανάγεται στον 4^ο αιώνα⁷⁵⁷.

⁷⁵² VIEILLEFON 2003, σ. 61-64.

⁷⁵³ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 178-179 Or1, 179 Or2-4.

⁷⁵⁴ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 64-65.

⁷⁵⁵ Για πλήρη κατάλογο των μνημείων βλ. Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 163-194.

⁷⁵⁶ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 165 A13, 166 A18, 167 Pi4, 174 I5, 178 GB11, 182 QR 16.

⁷⁵⁷ Αναλυτικά για τα συνθετικά αυτά σχήματα, τις υποκατηγορίες τους και τις περιοχές στις οποίες γνωρίζεται μεγαλύτερη διάδοση το καθένα, βλ. Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 52-53, 68-74.

Η συχνότητα της επιλογής του συγκεκριμένου θέματος για την οικιακή διακόσμηση και η ευρύτατη γεωγραφική διάδοσή του οφείλεται στην πολυσημία του: η μορφή του ήρωα, συνδεδεμένη με τη μουσική, με τις έννοιες της παιδείας και του πολιτισμού, της αρμονίας και της ειρήνης –σε επίπεδο πνευματικό αλλά και κοσμικό– αναδείχθηκε σε φορέα διαχρονικών αξιών πλήρως αποδεκτών από τον χριστιανισμό⁷⁵⁸. Η πιθανολογούμενη παρουσία του, έτσι, στον χώρο υποδοχής του πραιτωρίου (:) της Ρατιαρίας, πρέπει να λειτουργούσε συμβολικά προς την κατεύθυνση της προβολής των εννοιών της ήπιας και χρηστής διοίκησης της πόλης εκ μέρους του αξιωματούχου-παραγγελιοδότη του ψηφιδωτού.

Χάριτες

Η παράσταση των τριών Χαρίτων στο τρικλίνιο της οικίας σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54, 2) στη Μεγαλόπολη (πίν. 113α-γ) αποτελεί τη μοναδική περίπτωση απεικόνισης του θέματος στις οικίες της ύστερης αρχαιότητας στη Βαλκανική και το οψιμότερο (α' μισού του 6^{ου} αι.) γνωστό, σε μένα τουλάχιστον, ψηφιδωτό με αυτό το θέμα⁷⁵⁹.

Οι τρεις Χάριτες (Αγλαΐα, Ευφροσύνη, Θάλεια), που λατρεύονταν στην αρχαιότητα ως δευτερεύουσες θεότητες της χαράς, της ομορφιάς και της βλάστησης, παριστάνονται μάλλον σπάνια στα ψηφιδωτά δάπεδα της ρωμαϊκής εποχής και της ύστερης αρχαιότητας.

Στην αρχαία ελληνική τέχνη το θέμα των Χαρίτων απαντά συχνά σε ανάγλυφα έργα αλλά και σε νομίσματα, σφραγιδόλιθους και λύχνους, ενώ στη ρωμαϊκή εποχή εμφανίζεται και σε γλυπτά συμπλέγματα, τοιχογραφίες και ψηφιδωτά δάπεδα⁷⁶⁰. Ανάμεσα στα τελευταία σημειώνουμε το δάπεδο (τέλους 2^{ου} αι.) από το Bargino, σήμερα στο Μουσείο της Βαρκελώνης⁷⁶¹, το ψηφιδωτό των τριών Χαρίτων στην ομώνυμη οικία (όψιμου 2^{ου}-3^{ου} αι.) στην πόλη Lixus του Μαρόκου⁷⁶², το δάπεδο λουτρού ρωμαϊκής έπαυλης (μέσων 3^{ου} αι.) που αποκαλύφθηκε στην Υπάτη⁷⁶³ και το ψηφιδωτό έπαυλης (τέλους 3^{ου} αι.) στη Shahba (Φιλιππούπολη) τη Συρίας⁷⁶⁴.

Κατά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας το θέμα των τριών Χαρίτων απαντά, επίσης, στο ψηφιδωτό δάπεδο του τρικλινίου της έπαυλης στο Fuente Alamo (4^{ου} αι.)⁷⁶⁵ στην Κόρδοβα της Ισπανίας, στο τρικλίνιο έπαυλης (τέλους 4^{ου}-αρχών 5^{ου} αι.) στη Vinon (Γαλλία)⁷⁶⁶, στο λουτρό της οικίας των Χαρίτων (μέσων-όψιμου 4^{ου} αι.)

⁷⁵⁸ VIEILLEFON 2003, σ. 154, 156-157.

⁷⁵⁹ Για τη θέση από την οποία γίνονταν η ορθή «ανάγνωση» της παράστασης βλ. παραπ. σ. 242.

⁷⁶⁰ POZAKH 1983, σ. 136, 141. FRANCIS 2002.

⁷⁶¹ POZAKH, ό.π., σ. 140. BLÁSQUEZ MARTÍNEZ κ.ά. 1986, σ. 126, fig. 43.

⁷⁶² DUNBABIN 1978, σ. 264 (Lixus 2c). QNINBA 2005.

⁷⁶³ POZAKH 1983. KANKELEIT 1994, II, σ. 69-70 αρ. 39, Taf. 12-15.

⁷⁶⁴ BALTU 2009.

⁷⁶⁵ SAN NICOLAS PEDRAZ 1994. LANCHI 1997, σ. 212-213 αρ. 104, pl. XCVIII.

⁷⁶⁶ LAVAGNE 1994. LANCHI, ό.π., σ. 113-115 αρ. 58, pl. XLII.

στη Cherchel (Καισάρεια) της Αλγερίας⁷⁶⁷ και στα λουτρά του Ποιμενίου στο Narli-Kuju⁷⁶⁸ στην Κώρικο (Κιλικία).

Η επιλογή της απεικόνισης των Χαρίτων στο δάπεδο της Μεγαλόπολης συνδέεται, πιθανότατα, με την πρόθεση του ιδιοκτήτη να προβάλλει στον επισημότερο χώρο του σπιτιού του μια παράσταση που παραπέμπει στην ομορφιά της ζωής –οι μικροί ερωτιδείς-κυνηγοί, άλλωστε, που περιβάλλουν την κεντρική παράσταση των Χαρίτων μεταφέρουν ακριβώς το ίδιο μήνυμα⁷⁶⁹.

3.2.4.4. Προσωποποιήσεις

Οι προσωποποιήσεις αποτελούν μια ξεχωριστή κατηγορία εικονιστικών παραστάσεων, ιδιαίτερα δημοφιλή στην εικονογραφία της ύστερης αρχαιότητας. Προσωποποιήσεις αφηρημένων εννοιών, πόλεων, εποχών του έτους, μηνών, ανέμων, ποταμών και ουράνιων σωμάτων απαντούν στα ψηφιδωτά δάπεδα κτηρίων διαφόρων προορισμών⁷⁷⁰, κατεξοχήν, όμως, οικιών σε όλο το γεωγραφικό εύρος της αυτοκρατορίας. Οι παραστάσεις αυτές άλλοτε προβάλλονται μεμονωμένες ως κύριο θέμα του διακόσμου και άλλοτε συνδυάζονται μεταξύ τους ή με άλλα εικονιστικά θέματα υπαγόμενες σε ένα ευρύτερο οργανωτικό σχήμα· στο πλαίσιο του λειτουργούν ως φορείς αλληλοσυμπληρούμενων μηνυμάτων, αναγόμενων στη σφαίρα του τόπου, του χρόνου, του αέναου κύκλου της ζωής αλλά και ορισμένων διαχρονικών ηθικών αξιών. Συχνά –όχι όμως πάντα– οι παραστάσεις αυτές συνοδεύονται από επιγραφές που ταυτίζουν τις μορφές, πρακτική ιδιαίτερα συνήθης στις περιπτώσεις των προσωποποιήσεων αφηρημένων εννοιών, των οποίων η ταυτότητα δε θα ήταν διαφορετικά αναγνωρίσιμη⁷⁷¹.

Παρά το γεγονός της περιορισμένης εμφάνισης εικονιστικών παραστάσεων στο θεματολόγιο των οικιακών ψηφιδωτών δαπέδων στη Βαλκανική, στις λίγες σωζόμενες περιπτώσεις εκπροσωπείται όλο το γνωστό σε αυτό το είδος τέχνης εικονογραφικό φάσμα προσωποποιήσεων της ύστερης αρχαιότητας.

Συχνότερη είναι η παρουσία των προσωποποιήσεων που άπτονται της έννοιας του χρόνου: οι εποχές του έτους, οι μήνες και οι προσωποποιήσεις του ήλιου και της σελήνης συνοδεύονται από τον ζωδιακό κύκλο και τους ανέμους παραπέμπουν στον αέναο κύκλο του χρόνου και στην ανανέωση της φύσης· εκτός, όμως, από τον ρόλο τους ως εικονογραφικών σημείων των παραπάνω εννοιών, που διατηρούν ακέραια τη διακοσμητική αξία τους, οι προσωποποιήσεις αυτές λειτουργούν ως επίκληση της ευφορίας και της γονιμότητας που κομίζει η εναλλαγή των εποχών⁷⁷².

⁷⁶⁷ DUNBABIN 1978, σ. 254 (Cherchel 1a).

⁷⁶⁸ POZAKH 1983, σ. 140. LAVAGNE 1994, σ. 240, fig. 4.

⁷⁶⁹ Για την αντίθεση ανάμεσα στο πνεύμα που διαπνέει τον επιδαπέδιο διάκοσμο του τρικλινίου και των διαχωρών του διαδρόμου (3β-δ) της οικίας βλ. παραπ. σ. 232-233.

⁷⁷⁰ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 135.

⁷⁷¹ LING 1998, σ. 55. KONDOLEON 2000-2, σ. 64. LEADER-NEWBY 2005, σ. 233.

⁷⁷² MAGUIRE 1999, σ. 244.

Αφηρημένες έννοιες

Οι προσωποποιήσεις αφηρημένων εννοιών απαντούν με μεγάλη συχνότητα από τον 4^ο έως τον 6^ο αι. στα εικονιστικά ψηφιδωτά δάπεδα του Ανατολικού κράτους, κυρίως στην περιοχή της Συρίας (Αντιόχεια, Απάμεια, Shahba [Φιλιπούπολη])⁷⁷³. Η παρουσία αντίστοιχων προσωποποιήσεων στα ψηφιδωτά δάπεδα του Δυτικού κράτους είναι περιορισμένη –στη σχετική βιβλιογραφία αναφέρονται τρεις μόνο περιπτώσεις από την Ισπανία και μία από τη βόρεια Αφρική, προερχόμενες όλες από ιδιωτικές κατοικίες⁷⁷⁴.

Οι προσωποποιήσεις αφηρημένων εννοιών μπορούν να αποδίδονται καταρχήν ως ολόσωμες γυναικείες, συνήθως, μορφές. Ανδρικές μορφές, όπως, π.χ., αυτές του Αιώνα και των Χρόνων (που ταυτίζονται με επιγραφές ως ΜΕΛΛΩΝ, ΕΝΕΣΤΩΣ και ΠΑΡΩΧΗΜΕΝΟΣ) στην οικία του Αιώνα (3^ο αι.) στην Αντιόχεια, απαντούν μόνο κατ' εξαίρεση⁷⁷⁵.

Οι προσωποποιημένες έννοιες απεικονίζονται, επιπλέον, άλλοτε μεμονωμένες και άλλοτε ενταγμένες σε ευρύτερες εικονιστικές συνθέσεις. Τη δεύτερη περίπτωση συνιστούν σκηνές μυθολογικού περιεχομένου, όπως αυτές που προέρχονται από το δάπεδο του τρικλινίου της οικίας του Αιώνα (β' τέταρτου 4^ο αι.) στη Νέα Πάφο, με τις προσωποποιήσεις της Πλάνης, της Θεογονίας και της Ανατροφής να συμμετέχουν στις σκηνές του Απόλλωνα με τον Μαρσούα και της παιδικής ηλικίας του Διονύσου (πίν. 3α) ή, επίσης, από την Απάμεια και τη Shahba (Φιλιπούπολη) της Συρίας, όπου η παρουσία των προσωποποιήσεων καθοδηγεί τον θεατή στην ερμηνεία των παραστάσεων⁷⁷⁶. Τέτοιου είδους σκηνές απουσιάζουν από την Αντιόχεια, όπου προτιμάται η μεμονωμένη απεικόνιση των προσωποποιήσεων⁷⁷⁷.

Σε πολλές περιπτώσεις οι μορφές απεικονίζονται σε προτομή, όπως, π.χ., οι προσωποποιήσεις της σωτηρίας και της απόλαυσης στα λουτρά της Απόλαυσης (όψιμου 4^ο ή 5^ο αι.) στην Αντιόχεια, που εγγράφονται σε μεμονωμένα διάχωρα εντός ευρύτερης γεωμετρικής σύνθεσης⁷⁷⁸ ή η μορφή της Μεγαλοψυχίας (γ' τέταρτου 5^ο αι.) στην έπαυλη στο Υακτο κοντά στη Δάφνη της Αντιόχειας, που καταλαμβάνει κεντρικό μετάλλιο γύρω από το οποίο αναπτύσσονται ελεύθερα σκηνές κυνηγιού⁷⁷⁹. Στις περιπτώσεις αυτές οι μορφές συνοδεύονται συνήθως από επιγραφές που εξειδικεύουν την απεικονιζόμενη έννοια. Η ΚΤΙΣΙΣ, η ΔΥΝΑΜΙΣ, η ΕΥΑΝΔΡΙΑ, η ΑΝΑΝΕΩΣΙΣ, η ΣΩΤΗΡΙΑ, η ΑΠΟΛΑΥΣΙΣ, η ΜΕΓΑΛΟΨΥΧΙΑ, η ΤΡΥΦΗ, η

⁷⁷³ DUNBABIN 1999-1, σ. 168. LEADER-NEWBY 2005, σ. 231.

⁷⁷⁴ LÓPEZ MONTEAGUDO 1997, σ. 358-361, fig. 35-38. Σε αυτές πρέπει να προστεθούν και οι τρεις προσωποποιήσεις (ΚΤΙΣΙΣ, ΚΟΣΜΗΣΙΣ, ΑΝΑΝΕΩΣΙΣ) που απαντούν στα δάπεδα της βασιλικής (6^ο αι.) στην Qasr el-Lebya (Λιβύη) και του μονόχωρου παρεκκλησίου νότια από το βυζαντινό παλάτι της κοντινής πόλης Tokra (Ταύχειρα) (ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 133, εικ. 105, 107).

⁷⁷⁵ KONDOLEON 2000-2, σ. 64 fig. 1. LEADER-NEWBY 2005, σ. 231, 232, fig. 16.4.

⁷⁷⁶ LING 1998, σ. 55, 56-57, fig. 38, 39. LEADER-NEWBY, ό.π., σ. 231-232, fig. 16.6. LÓPEZ MONTEAGUDO 1997, σ. 342, 344, 346, 349, fig. 4, 7-16.

⁷⁷⁷ LEADER-NEWBY, ό.π., σ. 232.

⁷⁷⁸ LÓPEZ MONTEAGUDO 1997, σ. 356, fig. 29, 30. LING 1998, σ. 55, fig. 37. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 104 εικ. 111. LEADER-NEWBY, ό.π., σ. 231, fig. 16.1, 2.

⁷⁷⁹ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 113 εικ. 121. LEADER-NEWBY, ό.π., σ. 231, fig. 16.3.

ΕΠΙΚΟΣΜΗΣΙΣ αποτελούν μερικές από τις πιο δημοφιλείς προσωποποιημένες έννοιες που παραδίδουν οι επιγραφές.

Για την εκτεταμένη χρήση των προσωποποιήσεων αφηρημένων εννοιών σε ιδιωτικές κατοικίες και δημόσια κτήρια, όπως τα λουτρά, έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις⁷⁸⁰. Σύμφωνα με τον G. Downey⁷⁸¹ η απεικόνιση και η ευρεία χρήση των προσωποποιήσεων υπήρξε αποτέλεσμα της αποτυχίας της λογοτεχνίας και της φιλοσοφίας κατά την ύστερη αρχαιότητα να εκπληρώσουν το ρόλο τους ως πεδία στα οποία το υποκείμενο θα μπορούσε να προβάλει τις προσωπικές του αναζητήσεις· κάτι που οδήγησε στο να περιβληθούν με μεγαλύτερο κύρος έννοιες αφηρημένες μεν, πρόσφορες, όμως, στο να προβληθούν ως εξατομικευμένες αξίες και να αποδοθούν εικαστικά. Η R. Leader-Newby, μέσα από τη μελέτη των επιγραφών που ταυτίζουν τις έννοιες, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι προσωποποιήσεις μπορούν να θεωρηθούν ως έκφραση των ηθικών και των φιλοσοφικών αξιών που συνδέονται αναπόσπαστα με την έννοια της παιδείας⁷⁸². Το εύρος, ωστόσο, των σημασιολογικών αναγωγών που είχαν ως αφετηρία τις συγκεκριμένες απεικονίσεις ήταν άμεσα εξαρτημένο από την πνευματική σκευή του εκάστοτε θεατή –το μορφωτικό του επίπεδο και τις προσωπικές του αναζητήσεις⁷⁸³. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η προσωποποίηση και απεικόνιση των αφηρημένων εννοιών συνδέονται με την ανάγκη αναγωγής σε διαχρονικές αξίες που εικονογραφούνται μέσα στο πλαίσιο της ελληνιστικής παράδοσης και παιδείας⁷⁸⁴.

Στα ψηφιδωτά δάπεδα των ιδιωτικών κατοικιών στην περιοχή υπό εξέταση προσωποποιήσεις αφηρημένων εννοιών απαντούν σε δύο, μόλις, περιπτώσεις: πρόκειται για την έπαυλη του Ηρώδη Αττικού στην Εύα (Λουκού) Κυνουρίας, η οποία, όμως, παραμένει ουσιαστικά αδημοσίευτη⁷⁸⁵, και για το κτήριο της Ειρήνης (αρ. 4, 3) στο Plovdiv. Και στα δύο μνημεία οι αφηρημένες έννοιες απεικονίζονται ως γυναικείες μορφές σε προτομή και ταυτίζονται από επιγραφές.

Στην Εύα Κυνουρίας παριστάνεται η προσωποποίηση της Απόλαυσης, αφηρημένης έννοιας που απεικονίζεται και στο επιδαπέδιο ψηφιδωτό του λουτρού στη θέση Άγιος Ταξιάρχης στο Άργος⁷⁸⁶.

Στην οικία του Plovdiv προσωποποιείται η έννοια της Ειρήνης (πίν. 18β, 19α). Σύμφωνα με τη M. Bospacieva μια δεύτερη παράσταση της ίδιας προσωποποιημένης

⁷⁸⁰ LÓPEZ MONTEAGUDO 1997, σ. 350.

⁷⁸¹ Όπως παρατίθεται από τη LEADER-NEWBY 2005, σ. 233.

⁷⁸² Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 241.

⁷⁸³ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 234.

⁷⁸⁴ Η χρήση προσωποποιημένων αλληγορικών εννοιών εμφανίζεται στην ελληνική τέχνη και ποίηση από την αρχαϊκή ήδη εποχή. Στην ελληνορωμαϊκή παράδοση –που αποτέλεσε πεδίο αναφοράς για την τέχνη της ύστερης αρχαιότητας– η θεοποίηση και εικαστική απόδοση με τη μορφή προσωποποιήσεων των αφηρημένων εννοιών που σχετίζονταν με τις αρχές της χρηστής διακυβέρνησης (Ειρήνη, Θέμις, Νίκη, Εύκλεια, Ευνομία - Pax, Concordia, Fides, Virtus, Victoria), ήταν οικείο φαινόμενο (LÓPEZ MONTEAGUDO 1997, σ. 335-338, ιδιαιτ. σ. 337).

⁷⁸⁵ Βλ. παραπ. σ. 240 σημ. 592· ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 2006, σ. 137, εικ. 35.

⁷⁸⁶ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 56-58 αρ. 8, πίν. 46. LÓPEZ MONTEAGUDO 1997, σ. 356, fig. 31. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 133 εικ. 147.

έννοιας απαντά στο δάπεδο της Γης και των Εποχών στο κτήριο με Τρικλίνιο (édifice au Triclinos, 4^{ου} αι.) στην Απάμεια⁷⁸⁷. Το όνομα, όμως, στην επιγραφή που συνοδεύει τη μορφή στην οποία αναφέρεται η Βοσπασίενα δεν είναι ΕΙΡΗΝΗ αλλά ΕΑΡΙΝΗ⁷⁸⁸. Προσωποποίηση της ειρήνης, ταυτιζόμενη με επιγραφή, απεικονίζεται σε τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου που βρίσκεται σήμερα στο Μουσείο της Αττάλειας και προέρχεται από την οικία του Μελεάγρου και της Αταλάντης (5^{ου} αι.) στην Ξάνθο. Στο δεύτερο μετάλλιο του δαπέδου αυτού παριστάνεται η ΕΥΠΡΕΠΕΙΑ⁷⁸⁹.

Η προσωποποίηση της Ειρήνης (αρ. 4, 3) στην ομώνυμη οικία του Πλονδίν εγγράφεται σε μικρό εξαγωνικό διάχωρο και αποτελεί το μοναδικό ανθρωπομορφικό θέμα του δαπέδου. Η απόδοσή της χαρακτηρίζεται από απλότητα· σε αντίθεση με τις συριακές προσωποποιήσεις, που απεικονίζονται συνήθως με πλούσια ενδύματα, περιδέραια και ενώτια⁷⁹⁰, η μορφή της Ειρήνης φέρει μόνον πέπλο.

Στην οικία της Ειρήνης, καθώς και στην πλειονότητα των ιδιωτικών ενδαιτημάτων όπου απαντούν παραστάσεις αυτού του είδους, ο χώρος του οποίου το δάπεδο κοσμείται με την προσωποποίηση αποτελούσε αίθουσα υποδοχής⁷⁹¹. Ανάλογη είναι η περίπτωση, π.χ., της οικίας του Μενάνδρου (3^{ου} αι.) στην Αντιόχεια, σε ένα από τα τρικλίνια της οποίας παριστάνεται, μεταξύ άλλων, και η προσωποποίηση της Τρυφής⁷⁹². Μια τέτοια εικονογραφική επιλογή όσον αφορά τα δάπεδα χώρων υποδοχής σχετιζόταν, πιθανότατα, με την επιθυμία απεικόνισης θεμάτων που θα μπορούσαν να αποτελέσουν αφορμές για φιλοσοφική συζήτηση, καθώς και για προσωπική επίδειξη της παιδείας των συνδαιτυμόνων κατά τη διάρκεια συγκεντρώσεων ή γευμάτων⁷⁹³.

Η απεικόνιση ειδικά της έννοιας της Ειρήνης στο δάπεδο της οικίας στο Πλονδίν ενδέχεται να σχετίζεται με το ότι το κτήριο ανεγέρθηκε μετά την καταστροφή της πόλης από τους Γότθους στα μέσα του 3^{ου} αιώνα· ίσως, λοιπόν, ο ιδιοκτήτης του σπιτιού να θέλησε να εξάρει με την επιλογή της συγκεκριμένης προσωποποίησης το ιδεώδες του ειρηνικού βίου, έχοντας βιώσει πρόσφατα μια εμπειρία που βρίσκεται στον αντίποδά του. Το γεγονός ότι οι προσωποποιήσεις αφηρημένων εννοιών είναι συνηθέστερες στην Ανατολή, σε συνδυασμό με το ότι το θέμα της γεωμετρικής σύνθεσης στον χώρο 4 (πίν. 17) προέρχεται από την ίδια περιοχή, μας κάνουν να υποθέσουμε ότι η επιλογή του θεματολογίου ίσως σχετίζεται, επιπλέον, με την καταγωγή του ιδιοκτήτη ή/και την προέλευση του συνεργείου των ψηφοθετών⁷⁹⁴.

⁷⁸⁷ BOSPACIEVA 2005, σ. 39.

⁷⁸⁸ BALTY 1973, σ. 315-316, pl. XVII.2.

⁷⁸⁹ BLÁSQUEZ MARTÍNEZ - LÓPEZ MONTEAGUDO 1986, σ. 235-236 fig. 3. LÓPEZ MONTEAGUDO 1997, σ. 342, fig. 5. ATZAKA 2011, εικ. 110.

⁷⁹⁰ KILLERICH 1998, σ. 28-30, fig. 5-7. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 104 εικ. 111 (ΣΩΤΗΡΙΑ), 112 (ΚΤΙΣΙΣ), 105 εικ. 113 (ΕΠΙΚΟΣΜΗΣΙΣ). LEADER-NEWBY 2005, σ. 232-233, fig. 16.1, 3, 7.

⁷⁹¹ DUNBABIN 1999-1, σ. 168. LEADER-NEWBY, ό.π., σ. 234.

⁷⁹² KONDOLION 2000-2, σ. 74, fig. 9.

⁷⁹³ DUNBABIN 1999-1, σ. 168. LEADER-NEWBY 2005, σ. 234.

⁷⁹⁴ BOSPACIEVA 2005, σ. 39.

Εποχές του έτους

Οι προσωποποιήσεις συνιστούν τον πιο δημοφιλή από τους τρόπους απεικόνισης των εποχών του έτους –τις εναλλακτικές εικονογραφικές εκδοχές του θέματος αποτελούν παραστάσεις που σχετίζονται με διάφορες εποχιακές εργασίες, μορφές ζώων και φυτών⁷⁹⁵.

Η συστηματική απεικόνιση προσωποποιήσεων των εποχών στα ψηφιδωτά δάπεδα ανάγεται στον 2^ο αιώνα. Στην περιοχή της βόρειας Αφρικής, όπου το θέμα γνώρισε ιδιαίτερη διάδοση, η πλειονότητα των παραστάσεων χρονολογείται ανάμεσα στον όψιμο 2^ο και τον πρώιμο 3^ο αι. και εντοπίζεται στον Θύσδρο (El Djem, Τυνησία), ενώ τα ψηφιδωτά του 4^{ου} και 5^{ου} αι. με το ίδιο θέμα προέρχονται κατά κύριο λόγο από την Καρχηδόνα⁷⁹⁶.

Τις περισσότερες φορές οι εποχές απεικονίζονται ως γυναικείες μορφές (κάποτε ολόσωμες, συχνότερα, όμως, σε προτομή), ενώ πιο σπάνια απαντούν ανδρικές μορφές ή ερωτιδεείς⁷⁹⁷, όπως στην περίπτωση του λουτρού στη θέση Άγιος Ταξιάρχης στο Άργος⁷⁹⁸. Το θέμα συνδυάζεται συχνά με παραστάσεις από τον κύκλο του Διονύσου, καθώς σε αυτόν απέδιδαν την εναλλαγή των εποχών οι σχετικές δοξασίες, ή με μορφές άλλων θεοτήτων που σχετίζονταν με την έννοια του χρόνου (Annus/Αιών, Tellus)⁷⁹⁹.

Όσον αφορά το υλικό της Βαλκανικής, προσωποποιήσεις των εποχών του έτους παριστάνονται στην οικία της Αντιόπης στη Denvya (αρ. 2, 7) (πίν. 13β) και στην οικία στη συμβολή των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (αρ. 52) στη Λάρισα (πίν. 109α), σε δάπεδα χώρων που έχουν ταυτιστεί με «*tablinum*»⁸⁰⁰ και τρικλίνιο αντίστοιχα. Το ίδιο θέμα απαντά, επίσης, στην περίπτωση της οικίας (;) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας στην Αθήνα (Παράρτημα 1, αρ. xv), καθώς και σε αυτή του κτηρίου (πιθανώς οικίας) στην οδό Παπακυριαζή 3 στη Λάρισα (Παράρτημα 1 αρ. lxx)⁸⁰¹. Την προσωποποίηση του χειμώνα ή του μήνα Φεβρουαρίου αντιπροσωπεύει η μορφή σε προτομή στο δυτικό σκέλος του διαδρόμου στην οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54, 3γ iii) στη Μεγαλόπολη (πίν. 115β)⁸⁰².

⁷⁹⁵ PARRISH 1984, σ. 14, 20, 25-29. ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1997, σ. 78.

⁷⁹⁶ PARRISH, ό.π., σ. 12, 17, 20, 80, 83. Περισσότερα για τη διάδοση του θέματος στη βόρεια Αφρική βλ. παρακ. σ. 276.

⁷⁹⁷ Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 13-14, 20-21.

⁷⁹⁸ Βλ. παρακ. σ. 276.

⁷⁹⁹ PARRISH 1984, σ. 15, 43-51. DUNBABIN 1978, σ. 158-160. Βλ. και το πολύ πρόσφατα δημοσιευμένο δάπεδο ρωμαϊκής οικίας (β' μισού 2^{ου} αι.) στο Καστέλλι Κισάμου με εκτεταμένη διονυσιακή σύνθεση σε έναν επίσημο χώρο και παράσταση Ωρών και εποχών του έτους σε έναν δεύτερο (ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ 2011, σ. 384, εικ. 2, όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία για το ψηφιδωτό των Ωρών και των Εποχών, που είχε αποκαλυφθεί έξι χρόνια πριν από το διονυσιακό).

⁸⁰⁰ Ο συγκεκριμένος χώρος βρίσκεται πολύ κοντά στην είσοδο του σπιτιού και φέρει επιμελημένο επιδαπέδιο διάκοσμο· είναι πολύ πιθανό, έτσι, η χρήση του να ήταν ανάλογη με αυτή του *tablinum* στην τυπική οικία ρωμαϊκού τύπου, η χρήση, ωστόσο, του λατινικού όρου από τον ανασκαφέα είναι εσφαλμένη στην περίπτωση της οικίας της Αντιόπης.

⁸⁰¹ Για το ψηφιδωτό δάπεδο του τελευταίου κτηρίου βλ. και παρακ. σ. 261-262.

⁸⁰² Οι υπόλοιπες εποχές (ή μήνες) δεν απεικονίζονται στα σωζόμενα, τουλάχιστον, δάπεδα της οικίας.

Στα δάπεδα των οικιών στη Denvya (αρ. 2, 7), στη συμβολή των οδών 31¹⁰⁵ Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (αρ. 52) στη Λάρισα και στη Μεγαλόπολη (αρ. 54, 3γ *iii*) οι προσωποποιήσεις καταλαμβάνουν τα τριγωνικά διάχωρα που προκύπτουν από την εγγραφή «κουκουνάρας» σε μεγαλύτερο τετράγωνο διάχωρο (πίν. 13β, 109α). Πρόκειται για μια θέση που επιλέγεται συχνά για την τοποθέτηση των προσωποποιήσεων των εποχών του έτους⁸⁰³. Ο αριθμός τους, εξάλλου, τις καθιστούσε ασφαλώς ιδανική επιλογή για την πλήρωση επιφανειών στις γωνίες τετραγώνου⁸⁰⁴. Στο ψηφιδωτό τις Λάρισας δύο από τις εποχές συνοδεύονται από επιγραφές (ΘΕΡΟΣ, ΕΑΡ).

Στα παραπάνω παραδείγματα ακολουθείται η τυπική για την εποχή εικονογραφία του θέματος: οι μορφές είναι γυναικείες⁸⁰⁵, απεικονίζονται σε προτομή και, όσες δε φέρουν επιγραφές, ταυτίζονται με βάση τα επιμέρους εικονογραφικά στοιχεία που αποδίδονται σε καθεμιά από αυτές⁸⁰⁶ (λουλούδια και φυλλοφόρο στεφάνι για την άνοιξη, στάχυα και δρεπάνι για το καλοκαίρι, κάνιστρο με καρπούς για το φθινόπωρο, ζεστή ενδυμασία με καλύπτρα, πάπια και καλάμι για τον χειμώνα⁸⁰⁷).

Ανάλογες απεικονίσεις συνηθίζονται σε όλη τη διάρκεια της ύστερης αρχαιότητας σε δάπεδα κτηρίων διάφορων προορισμών: καταρχήν σε χριστιανικές εκκλησίες, όπως σε μια σειρά βασιλικών του 5^{ου} και 6^{ου} αι. στη Συρία, την Ιορδανία και τον Λίβανο⁸⁰⁸. Στον ελλαδικό χώρο το θέμα απαντά στη βασιλική των Δελφών (α' μισού 6^{ου} αι.), όπου σώζονται δύο μόνο από τις εποχές. Αποδίδονται ως νεανικές ολόσωμες ανδρικές μορφές που κρατούν η μία δέσμη σταχυών και η άλλη κάνιστρο με καρπούς και συνοδεύονται από την συντομογραφημένη επιγραφή ΚΑ ΚΑΙ (=ΚΑΛΟΙ ΚΑΙΡΟΙ)⁸⁰⁹. Η ίδια επιγραφή υπήρχε και στο κατεστραμμένο πια ψηφιδωτό της αψίδας στη βασιλική του Θύρσου στην Τεγέα (τέλη 5^{ου} αι.), στο κέντρο του οποίου παριστανόταν μια ολόσωμη νεανική μορφή που κρατούσε φυλλοφόρο κλαδί και πινάκιο με καρπούς. Προς αυτή τη μορφή έσπευδαν δύο νεαρά αγόρια κρατώντας επίσης πινάκια με καρπούς⁸¹⁰. Ας σημειωθεί ότι στο ψηφιδωτό δάπεδο κτηρίου (α' μισού 6^{ου} αι.) στην περιοχή του θεάτρου της αρχαίας Κορίνθου (οικ. Χ. Λέκκα) η ίδια επιγραφή συνοδεύει δυο φτερωτές μορφές που στεφανώνουν μια τρίτη⁸¹¹. Η I. Baldini Lippolis θεωρεί ότι ο χώρος ανήκει σε τρικλίνιο οικίας⁸¹², άποψη που με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία δε μπορεί ούτε να επιβεβαιωθεί ούτε, όμως, και να αποκλειστεί. Ας σημειωθεί ότι, σύμφωνα με την M. Spiro, στο κατεστραμμένο πια

⁸⁰³ DUNBABIN 1978, σ. 158.

⁸⁰⁴ PARRISH 1984, σ. 13, 20. LING 1998, σ. 135.

⁸⁰⁵ Το φύλο της νεανικής μορφής στη Μεγαλόπολη είναι μάλλον απροσδιόριστο.

⁸⁰⁶ Για τα συνήθη εικονογραφικά γνωρίσματα των εποχών βλ. PARRISH 1984, σ. 29-40.

⁸⁰⁷ Μόνο στην περίπτωση της Μεγαλόπολης, με δεδομένο ότι οι αντίστοιχες προσωποποιήσεις έχουν καταστραφεί τόσο στη Denvya όσο και στη Λάρισα.

⁸⁰⁸ CANUTI 1990.

⁸⁰⁹ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 194-197 αρ. 129, πίν. 337β, 346, 347.

⁸¹⁰ Η ΙΔΙΑ 1983, σ. 1-2. Η ΙΔΙΑ 1987, σ. 77 σημ. 48.

⁸¹¹ Η ΙΔΙΑ 1987, σ. 94-95, πίν. 132α, 133α.

⁸¹² BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 178.

διάχωρο της δυτικής πλευράς της νότιας στοάς στην οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο στο Άργος (αρ. 17, 1β) απεικονιζόταν επίσης οι προσωποποιήσεις των «ΚΑΛΩΝ ΚΑΙΡΩΝ»⁸¹³.

Οι προσωποποιήσεις των εποχών του έτους απαντούν, επίσης, σε κτήρια συναγωγών. Οι πιο γνωστές απεικονίσεις του είδους προέρχονται από τις συναγωγές στη Hammath-Τιβεριάδα (πιθανώς τέλους 4^{ου} αι.) και στη Beth Alpha (518-527 ή 565-578), όπου, μάλιστα οι προσωποποιήσεις των εποχών συνδυάζονται με τα σύμβολα του ζωδιακού⁸¹⁴.

Το θέμα συναντάται, επιπλέον, σε λουτρά της ίδιας περιόδου, όπως, π.χ., στο κτήριο κοντά στη θέση Άγιος Ταξιάρχης στο Άργος (τέλη 5^{ου} αι.)⁸¹⁵. Τις προσωποποιήσεις των εποχών συνοδεύουν στο ίδιο μνημείο επιγραφές (ΧΙΜΩΝ, ΑΙΑΡ, ΘΕΡΟΣ-, ΜΕΘΟ/ΠΩΡΟ)⁸¹⁶. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό παράδειγμα προέρχεται από το λουτρό στη θέση «του Ταλλαρά» (πιθανώς 6^{ου} αι.) στην Αστυπάλεια, όπου οι εποχές παριστάνονται μαζί με τον Ενιαυτό, τον ζωδιακό κύκλο και τους δώδεκα μήνες⁸¹⁷.

Τα πρωτεία, ωστόσο, της συχνότητας απεικονίσεων του θέματος κατέχουν αναμφίβολα τα δάπεδα ιδιωτικών κατοικιών –σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα, όμως, στη βόρεια Αφρική. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις επαύλεις στο Lullingstone (μέσων 4^{ου} αι.) και στο Hinton St Mary (μέσων-όψιμου 4^{ου} αι.) στη Βρετανία⁸¹⁸. Τις επαύλεις στο Rabaçal (μετά τα μέσα του 4^{ου} αι.), όπου οι προσωποποιήσεις των τεσσάρων εποχών επαναλαμβάνονται και σε δεύτερο χώρο, και στη Maceira-Lis (4^{ου} αι.) στην Πορτογαλία⁸¹⁹. το τρικλίνιο βορειοανατολικά της οικίας των Αλόγων, με την οποία τελικά ενοποιήθηκε (α' μισό 4^{ου} αι.) και τον αντίστοιχο χώρο στο λεγόμενο παλάτι των Εποχών (palais des Saisons, πρώιμου 4^{ου} αι.) στην Καρχηδόνα· το λουτρό, πιθανώς ιδιωτικής κατοικίας (β' μισού 4^{ου} αι.), στη Jebel Oust και το κτήριο των Εποχών (τέλους 4^{ου}-αρχών 5^{ου} αι.) στη Sbeitla (Sufetula) στην Τυνησία⁸²⁰. Όσον αφορά τη βόρεια Αφρική είναι αξιοσημείωτο ότι από τις εξήντα δύο περιπτώσεις στις οποίες είναι γνωστή η προέλευση των ψηφιδωτών με αυτό το θέμα οι πενήντα τρεις ανήκουν σε οικίες⁸²¹. Προσωποποιήσεις

⁸¹³ SPIRO 1978, σ. 131, 140. Βλ. και παρακ. σ. 409 σημ. 1575.

⁸¹⁴ Βλ. GUIDONI GUIDI 1983· DUNBABIN 1999-1, σ. 189-191, fig. 202, 203· ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 151 σημ. 143· HACHLILI 2009, σ. 44-49, 184, fig. III-10, tab. III-1· παρακ. σ. 281-282.

⁸¹⁵ Η πολύ πιθανή ταύτιση του οικοδομήματος με λουτρό βασίζεται στην ύπαρξη της επιγραφής ΥΓΙΕ/ΝΩΝ / ΛΟΥΣΣΕ στο πλαίσιο ενός από τα δύο σωζόμενα τμήματα του ψηφιδωτού.

⁸¹⁶ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 56-58 αρ. 8, πίν. 38, 43γ-45. ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1997.

⁸¹⁷ ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ 1974, σ. 46-47, πίν. 5. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1983, σ. 12, 13. Η ΙΔΙΑ 2003-1, σ. 102 εικ. 109.

⁸¹⁸ LING 1983, όπου και άλλα παραδείγματα. DUNBABIN 1999-1, σ. 95, 98, fig. 94, 97.

⁸¹⁹ PESSOA 2005, σ. 1033-1040, 1054-1055, fig. 3, 4, 14, όπου και προγενέστερα παραδείγματα ιδιωτικών κατοικιών με ανάλογες παραστάσεις.

⁸²⁰ PARRISH 1984, σ. 105-108 αρ. 7, 120-122 αρ. 12, 198-201 αρ. 48, 215-218 αρ. 56, pl. 10b-12a, 20, 21, 65, 66a, 75, 76a, όπου και πολλά άλλα παραδείγματα από οικίες της βόρειας Αφρικής. DUNBABIN 1978, σ. 158-161.

⁸²¹ PARRISH, ό.π., σ. 69.

των εποχών του έτους συναντά κανείς, επίσης, σε ιδιωτικά κτήρια της Αντιόχειας, όπως, π.χ., στην κωνσταντίνηια έπαυλη⁸²² και στην οικία της Γης και των Εποχών (5^{ου} αι.)⁸²³. Ακόμη οψιμότερο (6^{ου} αι.) είναι ένα ακόμη συριακό ψηφιδωτό με αντίστοιχο θέμα, που προέρχεται, πιθανώς, από οικία και φιλοξενείται σήμερα στο μουσείο του Maarat an-Nouman⁸²⁴. Ας σημειωθεί, επιπλέον, ότι στα ψηφιδωτά της Ανατολής είναι συχνή η απεικόνιση των προσωποποιήσεων των εποχών με φτερά και φωτοστέφανο.

Μορφές (γυναικείες συνήθως) που παραπέμπουν στην έννοια της γήινης αφθονίας, κάποιες μεταξύ των οποίων προσωποποιούν, πιθανώς, τις εποχές του χρόνου, απαντούν, τέλος, όχι μόνο σε δάπεδα αλλά και σε υφάσματα που προέρχονται από το εσωτερικό οικιών ή από ενδύματα. Τμήματα τέτοιων υφασμάτων έχουν έρθει στο φως στην Αίγυπτο, όπου το ξηρό κλίμα ευνόησε τη διατήρησή τους⁸²⁵.

Ο ευετηριακός συμβολισμός των προσωποποιήσεων, που παραπέμπουν στη «*felicitas temporum*»⁸²⁶, αναπαράγοντας με παραστατικό τρόπο την έννοια της ευφορίας⁸²⁷ (και έλκοντάς την ταυτόχρονα, σύμφωνα με τη μαγική αντίληψη των ανθρώπων της εποχής⁸²⁸), συνετέλεσε στην τόσο συχνή επιλογή τους για τη διακόσμηση των δαπέδων των σπιτιών στην ύστερη αρχαιότητα. Η πρόσκληση που απευθύνει στους επισκέπτες η ψηφιδωτή επιγραφή στο τρίκογχο τρικλίνιο του λεγόμενου ανακτόρου του Θεοδώριχου στη Ραβέννα –το δάπεδο του οποίου κοσμούσαν οι παραστάσεις του Βελλεροφόντη και των τεσσάρων εποχών– να απολαύσουν τα δώρα του φθινοπώρου, της άνοιξης και του θέρους, αναπαράγει με λέξεις το οπτικό μήνυμα των παραστάσεων αυτού του είδους: *SUME QUOD AUTUMNUS QUOD / VER QUOD AESTAS / ALTERNIS REPARANT ET / TOTO CREANT IN ORBE*⁸²⁹.

Μήνες

Φορείς του ίδιου συμβολικού νοήματος με τις εποχές είναι και οι επιδαπέδιες ψηφιδωτές παραστάσεις των προσωποποιήσεων των μηνών. Στην περιοχή της Βαλκανικής το θέμα απαντά σε δύο (ή τρεις) ιδιωτικές κατοικίες, προερχόμενες από

⁸²² DUNBABIN 1999-1, σ. 164, fig. 169, 170.

⁸²³ LEVI 1947, σ. 55-56, 346-347, pl. LXXXI.

⁸²⁴ KIILLERICH 1998.

⁸²⁵ DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά. 1989, σ. 13-14, 51 αρ. 4, 146 αρ. 70, 147 αρ. 71, 151 αρ. 75 –με παραδείγματα χρονολογούμενα ανάμεσα στα τέλη του 5^{ου} και στους αιώνες 7^ο/8^ο. MAGUIRE 1999, σ. 244-245, fig. 20, 21.

⁸²⁶ ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1997, σ. 78. Η παράστασή τους στο πλαίσιο της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής εικονογραφίας (π.χ. στην αψίδα του Τραϊανού στο Benevento, σε νομίσματα της εποχής του Αδριανού) στόχευε ακριβώς στη σύνδεση της «*felicitas temporum*» με τη χρηστή διακυβέρνηση του αυτοκράτορα (PARRISH 1984, σ. 13). Το ίδιο νόημα υποβάλλεται και στις παραστάσεις της προσωποποίησης της Γης που προσφέρει τα αγαθά της στον αυτοκράτορα στο αργυρό μισσόριο του Θεοδοσίου και στο δίπτυχο Barberini (MAGUIRE 1987, σ. 74, fig. 84. KIILLERICH 1998, σ. 26).

⁸²⁷ PARRISH, ό.π., σ. 13. Βλ., επίσης, DUNBABIN 1978, σ. 158.

⁸²⁸ DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά. 1989, σ. 2-3. DUNBABIN, ό.π., σ. 160 και ιδίως 161.

⁸²⁹ PARRISH 1984, σ. 13 και σημ. 9. DUNBABIN 1991, σ. 130. MAUSKOPF DELIYANNIS 2010, σ. 120. Για μια άλλη (εσφαλμένη, νομίζουμε) ανάγνωση της επιγραφής βλ. ELLIS 1994, σ. 125. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για το λεγόμενο ανάκτορο του Θεοδώριχου βλ. στην UYTTERHOEVEN 2007-1, σ. 37.

τον ελλαδικό χώρο: πρόκειται για τις οικίες ανατολικά από το αρχαίο θέατρο στο Άργος (αρ. 17, 1β), στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, 2) στη Θεσσαλονίκη και (πιθανώς) την οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (αρ. 54). Στο δυτικό σκέλος του διαδρόμου (3γ) της τελευταίας, όπως σημειώθηκε παραπάνω, η μορφή που καταλαμβάνει μία από τις γωνίες του νότιου τετράγωνου διαχώρου (iii) στο οποίο εγγράφεται «κουκουνάρα» απεικονίζεται να φορά μανδύα με καλύπτρα, συνοδευόμενη από τα σύμβολα του χειμώνα ή του Φεβρουαρίου (πάπια, καλάμι) (πίν. 115β)· δεν είναι, έτσι, σαφές ποια από τις δύο προσωποποιήσεις αντιπροσωπεύει. Στο ομφάλιο του κέντρου της «κουκουνάρας» στο ίδιο διάχωρο απεικονίζεται επίσης κρανοφόρος κεφαλή, που ενδέχεται να αποτελεί την προσωποποίηση του Μαρτίου (πίν. 115β).

Οι χώροι που διακοσμούνται με τις προσωποποιήσεις των μηνών και στα δύο πρώτα κτήρια, στα οποία η ταύτιση των μορφών είναι βέβαιη, αποτελούν «δημόσια» τμήματα των σπιτιών. Το ψηφιδωτό των μηνών στο Άργος εκτείνεται σε όλο σχεδόν το μήκος της στοάς στα νότια του κεντρικού αύλειου χώρου⁸³⁰ (αρ. 17, 1β), (πίν. 43, 46). Στην οικία της Θεσσαλονίκης το θέμα απεικονίζεται στο τρικλίνιο (αρ. 30, 2), (πίν. 73, 74α, 75α, 76β)⁸³¹, συνδυαζόμενο, μάλιστα, με άλλες προσωποποιήσεις που σχετίζονται με τις έννοιες του χρόνου και της εναλλαγής των εποχών (Ηλιου-Σελήνης, ζωδιακού κύκλου, ανέμων)⁸³². Στην περίπτωση του τρίτου κτηρίου, της οικίας στη Μεγαλόπολη (αρ. 54, 3γ iii), το θέμα εντοπίζεται σε μεταβατικό χώρο – στο σκέλος του διαδρόμου που οδηγεί από τη δυτική είσοδο στο τρικλίνιο (πίν. 113α, 115β).

Οι μορφές των μηνών στο Άργος παριστάνονται ολόσωμες, μετωπικές και κατά ζεύγη. Συνοδεύονται από επιμέρους εικονογραφικά στοιχεία που παραπέμπουν στις αγροτικές εργασίες με τις οποίες συνδέεται ο καθένας απ' αυτούς, εκτός από τους μήνες Ιανουάριο και Μάρτιο. Ο πρώτος απεικονίζεται ως ύπατος, προκειμένου να συνδεθεί εικονογραφικά με τις τελετές εορτασμού για την έναρξη του νέου έτους, ενώ ο δεύτερος παριστάνεται ως πολεμιστής. Ο Φεβρουάριος φέρει μανδύα με καλύπτρα και κρατά δύο πάπιες. Ο Απρίλιος μεταφέρει ένα αρνί (πίν. 46α). Ο Μάιος φορά στο κεφάλι ανθοφόρο στεφάνι κρατώντας ένα δεύτερο και ένα κάνιστρο με λουλούδια ή καρπούς, ενώ ο Ιούνιος φέρει δεμάτι με στάχυα και δρεπάνι (πίν. 46β). Ο Ιούλιος βαστά φτυάρι και ξύλινο κιβώτιδιο, ο Αύγουστος καρπούζι και ριπίδιο. Ο Σεπτέμβριος κρατά τσαμπιά με σταφύλια και ο Οκτώβριος αγγείο πόσης και μπουκάλι –και τα δύο γεμάτα με κόκκινο κρασί. Ο Νοέμβριος βαστά άροτρο και

⁸³⁰ Το διάχωρο του δυτικού άκρου της στοάς έχει καταστραφεί. Για την πιθανότητα απεικόνισης προσωποποιήσεων των εποχών του έτους συνοδευόμενων από την επιγραφή «ΚΑΛΟΙ ΚΑΙΡΟΙ» σε αυτή τη θέση βλ. παραπ. σ. 275-276 και παρακ. σ. 409 σημ. 1575.

⁸³¹ Για την ορθή θέση «ανάγνωσης» βλ. παραπ. σ. 242.

⁸³² Βλ. παρακ. σ. 280-284.

τσαπί, ενώ ο Δεκέμβριος φέρει αδιάγνωστο αντικείμενο που μοιάζει με κλουβί⁸³³. Οι προσωποποιήσεις των μηνών συνοδεύονται από επιγραφές με το όνομά τους (πίν. 43, 46).

Στην οικία της Θεσσαλονίκης (αρ. 30, 2), όπου οι μήνες απεικονίζονται σε προτομή, τα επιμέρους εικονογραφικά διακριτικά τους αποδίδονται, όπως είναι φυσικό, με συνοπτικότερο τρόπο. Κάποιοι από αυτούς παριστάνονται με ειδικότερα εικονογραφικά γνωρίσματα (ο Απρίλιος με στεφάνι [πίν. 76β], ο Ιούλιος με δρεπάνι και στάχυα), ενώ άλλοι, όπως ο Μάιος, αποδίδονται απλώς ως νεανικές ανδρικές μορφές που ταυτίζονται μόνο με τη βοήθεια των επιγραφών που τις συνοδεύουν (πίν. 75α, 76β).

Οι προσωποποιήσεις των μηνών, όπως και αυτές των εποχών του έτους, κληροδοτήθηκαν στο θεματολόγιο της ύστερης αρχαιότητας από τη ρωμαϊκή εικονογραφία, για να αποτελέσουν ένα από τα πιο αγαπητά θέματα των εικονιστικών επιδαπέδιων ψηφιδωτών στο Ανατολικό και το Δυτικό κράτος. Απαντούν σε τοιχογραφίες, ανάγλυφα και ψηφιδωτά δάπεδα από τους αυτοκρατορικούς χρόνους και εξής⁸³⁴. Κατά την περίοδο που εξετάζουμε συναντώνται τόσο σε εκκλησιαστικά όσο και σε κοσμικά κτήρια⁸³⁵. ανάμεσα στα δεύτερα οι οικίες αντιπροσωπεύουν ένα σημαντικό ποσοστό. Οι προσωποποιήσεις των μηνών στο δάπεδο του κεντρικού κλίτους στη βασιλική του Θύρσου στην Τεγέα (όπου απεικονίζονται, επίσης, οι ποταμοί του παραδείσου και, πιθανώς, οι εποχές)⁸³⁶, αποτελούν το μοναδικό παράδειγμα του ελλαδικού χώρου που προέρχεται από εκκλησιαστικό κτήριο⁸³⁷. Το θέμα απαντά και στο νάρθηκα ταφικού παρεκκλησίου του β' μισού του 6^{ου} αι. στα βόρεια της Beth Shean (Σκυθόπολις, Ισραήλ), στο μοναστηριακό συγκρότημα επίσης βόρεια της ίδιας πόλης, που χρονολογείται μετά το 567/8 και στο ναό των Ηλία, Μαρίας και Soreg (6^{ου} αι.) στα Γέρασα (Ιορδανία)⁸³⁸. Και πάλι από τον ελλαδικό χώρο, γνωστές περιπτώσεις απεικόνισης προσωποποιήσεων των μηνών αποτελούν τα δάπεδα του κτηρίου αγνώστου προορισμού στην οδό Πλουτάρχου 6 (οικόπεδο Σταμάτη) στη Θήβα (α' τέταρτου 6^{ου} αι.), όπου οι σωζόμενοι μήνες απεικονίζονται ολόσωμοι και συνοδεύονται από επιγραφές⁸³⁹ και του λουτρού στη θέση «του Ταλλαρά» στην Αστυπάλεια⁸⁴⁰.

⁸³³ Για περισσότερα περιγραφικά στοιχεία και για μια λεπτομερή ανάλυση της εικονογραφίας των μηνών στην οικία του Άργους βλ. ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, σ. 23-26, 72-82, fig. 9-11, 41-45, pl. I-II.

⁸³⁴ Ο πιο πρόσφατος κατάλογος των μνημείων του Δυτικού κράτους που κοσμούνται με προσωποποιήσεις μηνών έχει δημοσιευτεί από την SALZMAN (1990, σ. 269-272)· περιλαμβάνει είκοσι έξι λήμματα που αντιστοιχούν σε έργα της περιόδου ανάμεσα στον 1^ο και τον 4^ο αιώνα.

⁸³⁵ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1983, σ. 12. Η ΙΔΙΑ 2003-1, σ. 135.

⁸³⁶ Βλ. παραπ. σ. 275 και παρακ. σ. 285-286.

⁸³⁷ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1983. Η ΙΔΙΑ 1987, σ. 77-80 αρ. 21, πίν. 96, 100-103α. MAGUIRE 1987, σ. 24-28, fig. 15-21.

⁸³⁸ ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, σ. 122-124 αρ. 3, 4, 127 αρ. 9, fig. 78, 79, 82: 3, 4.

⁸³⁹ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 157-159 αρ. 96, πίν. 259-261, έγχρ. πίν. 5, 6α. Η ΙΔΙΑ 2003-1, εικ. 107.

⁸⁴⁰ Βλ. παραπ. σ. 276.

Το αποσπασματικά σωζόμενο ψηφιδωτό δάπεδο της οικίας του Ημερολογίου (2^{ου} αι.) στην Αντιόχεια περιλαμβάνεται στα πρωιμότερα δείγματα απεικόνισης του θέματος⁸⁴¹. Από τη βόρεια Αφρική προέρχεται ένας σημαντικός αριθμός επιδαπέδων ψηφιδωτών με απεικονίσεις προσωποποιήσεων των μηνών· αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένα από τα οψιμότερα ανάμεσά τους: το ψηφιδωτό των Μηνών και των Εποχών από επίσημο χώρο οικίας στην Καρχηδόνα (β' μισού 4^{ου} αι.)⁸⁴² και ένα ακόμη δάπεδο προερχόμενο (πιθανώς) από οικία της ίδιας πόλης (όψιμος 4^{ος}-πρώιμος 5^{ος} αιώνας)⁸⁴³. Οι μήνες στα δύο παραπάνω μνημεία απεικονίζονται ολόσωμοι (ως γυναίκες στο πρώτο και ως άνδρες στο δεύτερο, όπου, επιπλέον, ταυτίζονται και με επιγραφές) και διατάσσονται κυκλικά γύρω από κεντρικό θέμα. Πολύ γνωστό, επίσης, είναι το ψηφιδωτό της οικίας των Μηνών (περίπου 222-235) στον Θύσδρο (El Djem, Τυνησία), όπου, όμως, οι μήνες εικονογραφούνται με σκηνές από τις θρησκευτικές εορτές ή τις αγροτικές δραστηριότητες που αντιστοιχούν στον καθένα τους⁸⁴⁴.

Στις πρωιμότερες απεικονίσεις του θέματος οι προσωποποιήσεις των μηνών συσχετίζονται εικονογραφικά με τις θρησκευτικές εορτές που τελούνταν κατά τη διάρκειά τους, ενώ στις οψιμότερες παραστάσεις συνδέονται συστηματικότερα με τις αντίστοιχες εποχιακές αγροτικές εργασίες⁸⁴⁵. Στο ψηφιδωτό του Άργους υιοθετείται η δεύτερη εικονογραφική εκδοχή, που αναπαράγεται σε ημερολογιακές απεικονίσεις μικρογραφιών χειρογράφων από τη μεσοβυζαντινή περίοδο και εξής⁸⁴⁶.

Ήλιος-Σελήνη - Ζωδιακός κύκλος - Άνεμοι

Μια τελευταία ομάδα προσωποποιήσεων που αναφέρεται στην κοσμική τάξη, την εναλλαγή των εποχών και τον αέναο κύκλο του χρόνου αποτελείται από τις προσωποποιήσεις του Ήλιου και της Σελήνης, που συνδυασμένες με τα σύμβολα του ζωδιακού κύκλου και τις προσωποποιήσεις των ανέμων απαντούν σε δύο ψηφιδωτά δάπεδα οικιών από την περιοχή της Βαλκανικής: πρόκειται για την οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, 2) στη Θεσσαλονίκη και την οικία στην οδό Τριακοσίων (αρ. 59, 1) στη Σπάρτη. Οι προσωποποιήσεις του ήλιου και της σελήνης περιλαμβάνονται και σ' ένα δεύτερο ψηφιδωτό από την ίδια πόλη, για του οποίου το αρχιτεκτονικό πλαίσιο, ωστόσο, δε διαθέτουμε στοιχεία⁸⁴⁷.

Οι χώροι που διακοσμούνται με τα παραπάνω θέματα αποτελούν και στις δύο περιπτώσεις τρικλινία⁸⁴⁸. Στα κεντρικά ορθογώνια διάχωρα των δαπέδων, όπου

⁸⁴¹ PARRISH 1990.

⁸⁴² Ο ΙΔΙΟΣ 1984, σ. 113-115 αρ. 10, pl. 17-18b.

⁸⁴³ Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 116-120 αρ. 11, pl. 19.

⁸⁴⁴ DUNBABIN 1978, σ. 111-112, 260 αρ. 22d, pl. 99. PARRISH, ό.π., σ. 156-160 αρ. 29, pl. 42, 43b.

⁸⁴⁵ ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, σ. 72, 85. SALZMAN 1990, σ. 65. Αναλυτικά για την εικονογραφία των μηνών στους σωζόμενους κύκλους των ρωμαϊκών χρόνων και της ύστερης αρχαιότητας βλ. ÅKERSTRÖM-HOUGEN, ό.π., σ. 83-86, tab. I-IV· SALZMAN, ό.π., σ. 65-115.

⁸⁴⁶ ÅKERSTRÖM-HOUGEN, ό.π., σ. 85-86. Κατάλογο των βυζαντινών χειρογράφων που περιέχουν μικρογραφίες ημερολογιακού κύκλου βλ. στην ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 130-136 αρ. 1-10, fig. 84-87.

⁸⁴⁷ Βλ. παρακ. σ. 476 σημ. 1939.

⁸⁴⁸ Για την τοποθέτηση των μορφών στον χώρο και την «ανάγνωση» των παραστάσεων βλ. παραπ. σ. 242.

εγγράφονται οι προσωποποιήσεις και τα σύμβολα του ζωδιακού, ακολουθείται το τυπικό οργανωτικό σχήμα αυτού του είδους παραστάσεων: στα διάχωρα εγγράφονται δύο ομόκεντροι κύκλοι· στον εσωτερικό από αυτούς παριστάνονται οι προσωποποιήσεις του Ήλιου και της Σελήνης, ενώ στον εξωτερικό απεικονίζονται τα σύμβολα του ζωδιακού (πίν. 75α, 76α, 120). Ας σημειωθεί ότι στο δάπεδο της Θεσσαλονίκης σώζεται μόνο ένα τμήμα από το ακτινωτό στέμμα του Ήλιου και κανένα ίχνος της Σελήνης, ωστόσο η απεικόνισή της σε αυτή τη θέση θεωρείται πολύ πιθανή.

Τις γωνίες που προκύπτουν από την εγγραφή των κύκλων καταλαμβάνουν στην περίπτωση της Σπάρτης οι προσωποποιήσεις των τεσσάρων ανέμων σε προτομή (πίν. 120)⁸⁴⁹, ενώ οι αντίστοιχες μορφές στη Θεσσαλονίκη πρέπει να κατανέμονταν σε κάποια από τα οκταγωνικά διάχωρα της γεωμετρικής σύνθεσης γύρω από το κεντρικό τετράγωνο, από τα οποία σώθηκε μόνο εκείνο που περιέχει την προσωποποίηση του νότιου ανέμου (πίν. 75α, β).

Πρώιμα δείγματα του παραπάνω εικονογραφικού σχήματος εντοπίζονται σε λίθινες ανάγλυφες διακοσμήσεις οροφών από την Παλμύρα, χρονολογούμενες τον 1^ο αιώνα: πρόκειται για τη λίθινη οροφή στο νότιο άδυτο του ναού του Βήλου, στο κέντρο της οποίας παριστάνονται προσωποποιήσεις πλανητών περιβαλλόμενες από τα σύμβολα του ζωδιακού και για ένα δεύτερο, πολύ αποσπασματικά σωζόμενο, τμήμα οροφής από την ίδια πόλη, με παράσταση (πιθανότατα) του Διονύσου στο κέντρο, τεσσάρων σημείων του ζωδιακού στον εξωτερικό κύκλο και ανέμων στις γωνίες⁸⁵⁰. Από άποψη διάταξης των θεμάτων πολύ κοντά στο πρώτο από τα δύο παραπάνω παραδείγματα βρίσκεται το ψηφιδωτό δάπεδο της Bir-Chana (όψιμου 2^{ου} αι.) στην Τυνησία, του οποίου το κέντρο καταλαμβάνουν οι προσωποποιήσεις πλανητών, ενώ τα σύμβολα του ζωδιακού απεικονίζονται σε διάχωρα δορυφορικά διατεταγμένα γύρω τους⁸⁵¹.

Το ίδιο εικονογραφικό σχήμα απαντά με διάφορες παραλλαγές των επιμέρους συνθετικών του στοιχείων και στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Σε ψηφιδωτό δάπεδο έπαυλης του 3^{ου} αι. από το Münster-Sarmsheim (Γερμανία), π.χ., παριστάνεται ο Ήλιος πάνω σε άρμα περιβαλλόμενος από τα σύμβολα του ζωδιακού⁸⁵². Στις ρωμαϊκές οικίες της βόρειας Αφρικής ο ζωδιακός κύκλος συνδυάζεται με την προσωποποίηση του Αιώνα και συνυπάρχει συχνά με τις προσωποποιήσεις των εποχών του έτους⁸⁵³.

Κατά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας οι προσωποποιήσεις του Ήλιου και της Σελήνης χρησιμοποιούνται συστηματικά σε συνδυασμό με την παράσταση του ζωδιακού για τη διακόσμηση των δαπέδων των κύριων χώρων σε εβραϊκές

⁸⁴⁹ Στην αντίστοιχη θέση στο ψηφιδωτό της Θεσσαλονίκης σώζονται μορφές αντίπτωτων και αντωπών πτηνών εκατέρωθεν κανθάρου (πίν. 75α, 76α).

⁸⁵⁰ HACHLILI 2009, σ. 50, fig. III-11, III-12, tab. III-2.

⁸⁵¹ DUNBABIN 1978, σ. 161, 249, pl. 162. HACHLILI, ό.π., σ. 50-51, fig. III-13.

⁸⁵² *Aurea Roma* 2000, σ. 584-585 αρ. 274 (L. Musso). HACHLILI, ό.π., σ. 38, 50, 51, pl. III-12a.

⁸⁵³ DUNBABIN 1978, σ. 158-159, 165. PARRISH 1984, σ. 46-48.

συναγωγές στις επαρχίες της Παλαιστίνης: στη συναγωγή της Hammath-Τιβεριάδος (4^{ου} αι.), της Σέπωρης (5^{ου} αι.), της Huseifa (όψιμου 5^{ου} αι.), της Beth Alpha (518-527 ή 565-578, σύμφωνα με την αραμαϊκή επιγραφή), της Na'aran (όψιμου 6^{ου} αι.), της 'En Gedi (όψιμου 6^{ου} αι.), της Khirbet Susiya (όπου η αρχική παράσταση με τον ζωδιακό αντικαταστάθηκε στη συνέχεια από γεωμετρικό ψηφιδωτό) και (ενδεχομένως) της Yaphi'a (4^{ου} αι.)⁸⁵⁴. Στην πλειονότητα των παραπάνω μνημείων οι παραστάσεις του Ήλιου και του ζωδιακού συνδυάζονται με τις προσωποποιήσεις των εποχών⁸⁵⁵. Οι ομοιότητες που παρουσιάζουν οι επιδαπέδιες ψηφιδωτές διακοσμήσεις των κτηρίων αυτών με τα ψηφιδωτά της Θεσσαλονίκης και της Σπάρτης, καθώς και με το τρίτο δάπεδο του ελλαδικού χώρου όπου απαντά το θέμα αυτό –το λουτρό στη θέση «του Ταλλαρά»⁸⁵⁶ στην Αστυπάλαια είναι εντυπωσιακές. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι στα δάπεδα των συναγωγών ο Ήλιος παριστάνεται όχι σε προτομή αλλά πάνω στο άρμα του (στον ρωμαϊκό τύπο του Sol invictus) και η Σελήνη υποδηλώνεται με την απεικόνιση μιας ημισελήνου και όχι μιας προσωποποίησης⁸⁵⁷.

Στην ίδια περιοχή το θέμα του ζωδιακού απουσιάζει τόσο από τις χριστιανικές εκκλησίες όσο και από τις οικίες, όπου συναντώνται αποκλειστικά, με βάση τα ευρήματα, οι συγγενικές ως προς το περιεχόμενο παραστάσεις μηνών και εποχών του έτους⁸⁵⁸. Στο μοναστηριακό συγκρότημα βόρεια της Beth Shean (μετά το 567/8), π.χ., ο κύκλος με τις μορφές του Ήλιου και της Σελήνης περιβάλλεται από ακτινωτά διατεταγμένες προσωποποιήσεις των μηνών⁸⁵⁹.

Για την ερμηνεία της παρουσίας της προσωποποίησης του Ήλιου με τα σύμβολα του ζωδιακού (θεμάτων, δηλαδή, παγανιστικής προέλευσης) στον επιδαπέδιο διάκοσμο των εβραϊκών συναγωγών έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις. Για κάποιους ερευνητές το περιεχόμενο των παραστάσεων σχετίζεται με την αστρολογία (για την οποία θεωρούν ότι ασκούσε σημαντική επίδραση στον Εβραϊκό πληθυσμό της εποχής). Άλλοι διαβλέπουν έναν κοσμικό συμβολισμό: η παράσταση του Ήλιου με τον ζωδιακό, που για τους οπαδούς της εθνικής θρησκείας αντιπροσώπευε την κοσμική τάξη, στη συνείδηση των Εβραίων ταυτιζόταν με τον ίδιο τον θεό και τα δημιουργήματά του. Ορισμένοι, τέλος, ερμηνεύουν το θέμα ως εικονογραφική απόδοση του εβραϊκού ημερολογίου⁸⁶⁰.

Στην περίπτωση, πάντως, των οικιακών ψηφιδωτών δαπέδων οι παραστάσεις του Ήλιου, της Σελήνης και του ζωδιακού κύκλου⁸⁶¹ πρέπει να συνδέονταν, όπως και εκείνες των εποχών και των μηνών, με τις έννοιες της κοσμικής αρμονίας, της

⁸⁵⁴ GUIDONI GUIDI 1983. HACHLILI 2009, σ. 35-56, 195-196, pl. III.1-6.

⁸⁵⁵ HACHLILI, ό.π., σ. 36, 44-49, fig. III-10, tab. III-1.

⁸⁵⁶ Για το συγκεκριμένο κτήριο βλ. παραπ. σ. 276, 279.

⁸⁵⁷ HACHLILI 2009, σ. 37-40 fig. III-5.

⁸⁵⁸ DUNBABIN 1978, σ. 232-233. GUIDONI GUIDI 1980, σ. 253.

⁸⁵⁹ ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, σ. 123-124 αρ. 4, fig. 79. HACHLILI 2009, σ. 50, 53, 195-196, pl. VIII.4.

⁸⁶⁰ Αναλυτική παρουσίαση όλων των σχετικών απόψεων βλ. στη HACHLILI, ό.π., σ. 53-56.

⁸⁶¹ DUNBABIN 1978, σ. 158-159, 161.

κυκλικής πορείας του χρόνου, της ανανέωσης της φύσης, της αέναης ευμάρειας και αφθονίας.

Στη χορεία των προσωποποιήσεων-φορέων των ίδιων εννοιολογικών αναγωγών ανήκουν και οι άνεμοι⁸⁶², που, όσον αφορά τα οικιακά ψηφιδωτά δάπεδα της Βαλκανικής, απεικονίζονται στις οικίες στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30, 2) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 75α, β) και στην οδό Τριακοσίων (αρ. 59, 1) στη Σπάρτη (πίν. 120).

Προσωποποιήσεις των ανέμων απαντούν συχνά σε μνημεία της αρχαιότητας, όπως στο Ωρολόγιο του Ανδρόνικου του Κυρρήστου (μέσων του 1^{ου} αι. π.Χ.) στην Αθήνα ή σε μια σειρά ανάγλυφων παραστάσεων που προέρχονται από ιερά του Μίθρα και ανάγονται στον πρώτο μεταχριστιανικό αιώνα –στο Heddernheim και το Mackwiler στη Γερμανία, στη Μοδένα στην Ιταλία. Στη διαμόρφωση της εικονογραφίας των παραστάσεων αυτών σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η σχετική γραπτή παράδοση της αρχαιότητας, στην οποία οι άνεμοι συνδέονταν με τη θεολογία των ουράνιων σωμάτων και τον αιώνιο χρόνο⁸⁶³.

Προσωποποιήσεις των ανέμων παριστάνονται, επίσης, σε ψηφιδωτά δάπεδα οικιών της ρωμαϊκής κυρίως εποχής. Στη βόρεια Αφρική οι μορφές τους συσχετίζονται με θαλάσσια θέματα: στη «Villa della Gara delle Nereidi» (περίπου 150-160) της Tagiura στη Λιβύη οι μορφές των ανέμων περιβάλλουν κεντρικό μετάλλιο με την Αμφιρίτη⁸⁶⁴, ενώ στην οικία που είναι γνωστή ως maison à Trifolium (πρώιμου 3^{ου} αι.) στη Dougga (Thugga) στην Τυνησία, μορφές κολυμβητή και Νηρηίδων⁸⁶⁵. Στο περίφημο κοσμολογικό ψηφιδωτό από την οικία του Μιθραίου (όψιμου 2^{ου} ή αρχών 3^{ου} αι.) στη Mérida (Augusta Emerita, Ισπανία), το οποίο αναπαράγει πιθανώς κάποιο ζωγραφικό ελληνιστικό πρωτότυπο, τέσσερις άνεμοι παριστάνονται ολόσωμοι ανάμεσα σε ένα πλήθος αλληγορικών μορφών που ταυτίζονται μέσω επιγραφών και αντιπροσωπεύουν κοσμολογικά στοιχεία (ουρανό, χάος, φύση κ.ά.) σε μια σύνθεση για την ερμηνεία της οποίας έχει γίνει μεγάλη συζήτηση⁸⁶⁶. Άνεμοι σε προτομή παριστάνονται στα ψηφιδωτά δάπεδα δύο οικιών στην Όστια (μέσων 1^{ου} αι.) και στη Via Nomentana στη Ρώμη⁸⁶⁷. επίσης, στο δάπεδο του τρικλίνιου της έπαυλης στο Ivailovgrad στη Βουλγαρία και μιας ακόμα οικίας του τέλους του 2^{ου}-αρχών 3^{ου} αι. στο Arulum (Alba Iulia, Ρουμανία)⁸⁶⁸. Ας σημειωθεί ότι προσωποποιήσεις των ανέμων συναντώνται και σε ρωμαϊκά ταφικά μνημεία, όπου, όμως, αντιπροσωπεύουν την ψυχή του νεκρού.⁸⁶⁹

⁸⁶² CIOBANU 2005, σ. 956.

⁸⁶³ Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 952-953, fig. 4-8.

⁸⁶⁴ DUNBABIN 1978, σ. 272 Tagiura 1c.

⁸⁶⁵ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 257 αρ. 3b.

⁸⁶⁶ LANCHI 1997, σ. 223-229 αρ. 107, pl. CVI, CVII. LING 1998, σ. 75, fig. 52, 53. DUNBABIN 1999-1, σ. 147, 149-150, fig. 148. CIOBANU 2005, σ. 954-955, fig. 9.

⁸⁶⁷ CIOBANU, ό.π., σ. 955, fig. 10.

⁸⁶⁸ Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 951-952, 955, 956, fig. 1-3.

⁸⁶⁹ Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 951, 955, 956.

Προσωποποιήσεις ανέμων απαντούν, εξάλλου, σε οικιακά επιδαπέδια ψηφιδωτά της ύστερης αρχαιότητας, όπως, π.χ., στην οικία της Κρύπτης των Αγαλμάτων (maison de la Cachette de Statues, τέλη 4^{ου}-αρχές 5^{ου} αι.) στην Καρχηδόνα, όπου οι άνεμοι απεικονίζονται σε κυκλικά διάχωρα γύρω από παράσταση θαλάσσιου θριάμβου της Αφροδίτης⁸⁷⁰, στην έπαυλη του Hinton St Mary (μέσων ή όψιμου 4^{ου} αι.) στο Dorset της Βρετανίας, όπου οι άνεμοι καταλαμβάνουν τις γωνίες τετράγωνου διαώρου αποδιδόμενοι ως μετωπικές μορφές σε προτομή⁸⁷¹ και, βέβαια, στα δύο ελλαδικά παραδείγματα, της Θεσσαλονίκης και της Σπάρτης.

Όσον αφορά ειδικότερα την οικία της Θεσσαλονίκης, η ανασκαφέας έχει υποστηρίξει ότι πρέπει να συνδεόταν με τον έπαρχο της πόλης. Όπως αναφέρει, η επιλογή του θέματος «μαρτυρεί έναν λόγιο και ταξιδεμένο παραγγελιοδότη επηρεασμένο από τα ημερολόγια. Δεδομένου ότι στη Notitia Dignitatum ... το αξίωμα του επάρχου ... συνοδεύεται από τις προσωποποιήσεις των εποχών, οι οποίες δηλώνουν τη χρονική διάρκεια του αξιώματος και λαμβάνοντας υπ' όψιν το μέγεθος και την ποιότητα του ψηφιδωτού, έχω τη γνώμη ότι το θεματολόγιο του ψηφιδωτού της οδού Αιόλου δεν είναι τυχαίο και νομίζω ότι πρέπει να συνδεθεί με την έπαυλη ενός σημαντικού αξιωματούχου, ίσως και του ίδιου του επάρχου της πόλης. Το εικονιζόμενο θέμα συμβολίζει την προστασία του Χριστού-Ήλιου για όλο τον χρονικό κύκλο και εν παντί καιρώ στον ιδιοκτήτη του σπιτιού»⁸⁷².

Πράγματι, η προνομιακή θέση της οικίας στην Άνω Πόλη, η πιθανολογούμενη τεράστια έκτασή της και η παρουσία ενός τέτοιου εικονιστικού θέματος, σε μια περίοδο, μάλιστα, (α' μισό 5^{ου} αι.) κατά την οποία το θεματολόγιο των ψηφιδωτών δαπέδων της Θεσσαλονίκης είναι σχεδόν αποκλειστικά γεωμετρικό⁸⁷³, συνηγορούν στο ότι ο παραγγελιοδότης του ψηφιδωτού κατείχε σημαντική θέση στην κοινωνία της πόλης και ότι υπέδειξε ο ίδιος το περιεχόμενό του στο εργαστήριο των ψηφοθετών⁸⁷⁴. Αν επρόκειτο πράγματι για τον έπαρχο Θεσσαλονίκης, τότε η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος για τον πιο επίσημο χώρο της έπαυλής του λειτουργούσε ως προς την κατεύθυνση της προβολής της δημόσιας εικόνας του ως κρατικού λειτουργού επιφορτισμένου με τη διατήρηση της τάξης και την εξασφάλιση της ευημερίας της πόλης. Ταυτόχρονα, σε ιδιωτικό επίπεδο, η κοσμική τάξη και ο αέναος κύκλος του χρόνου, που αναπαριστούσε συμβολικά το δάπεδο, συνδέονταν με την ευμάρεια του ίδιου του σπιτιού, την ευδαιμονία των ενοίκων του και την εξασφάλισή τους στο διηνεκές.

⁸⁷⁰ DUNBABIN 1978, σ. 251 αρ. 17a, pl. 150.

⁸⁷¹ LING 1998, σ. 68. DUNBABIN 1999-1, σ. 95 fig. 94.

⁸⁷² ΜΑΡΚΗ 1998, σ. 147. Η ΙΔΙΑ 2009, σ. 215.

⁸⁷³ Ανάλογη εξαίρεση αποτελεί το ψηφιδωτό της αγροτικής έπαυλης στο Ωραιόκαστρο (αρ. 46) Θεσσαλονίκης, η στρώση του οποίου χρονολογείται επίσης στο α' μισό του 5^{ου} αιώνα (βλ. και παραπ. σ. 205).

⁸⁷⁴ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 150-151. Όπως, άλλωστε, παρατηρεί η ίδια αναφερόμενη, μεταξύ άλλων, και στην οικία της οδού Αιόλου, «συγκεκριμένη επιλογή του ιδιοκτήτη θα πρέπει πιθανότατα να υποθέσουμε και στα ψηφιδωτά των οικιών, στις οποίες εμφανίζονται θέματα ανοίκεια στον γεωγραφικό χώρο στον οποίο αυτές ανήκουν» (ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 100-101).

Ποταμοί

Η ζωτική σημασία του στοιχείου του νερού και η άρρηκτη σύνδεσή του με την ευφορία της γης συνετέλεσαν στην θεοποίηση των ποταμών και στην παράστασή τους στην τέχνη ήδη από την αρχαϊκή εποχή⁸⁷⁵. Από την ελληνιστική περίοδο και εξής οι πόλεις της Ανατολής απεικόνισαν σε δημόσια μνημεία αλλά και σε νομίσματα τις μορφές των τοπικών ποτάμιων θεοτήτων ως μέσο ανάδειξης της ιδιαίτερης ταυτότητάς τους. Το ελληνιστικό πρωτότυπο άγαλμα της Τύχης της Αντιόχειας, π.χ., που απεικονίστηκε από τον 1^ο π.Χ. αι. και εξής σε νομίσματα, περιλάμβανε και την προσωποποίηση του ποταμού Ορόντη⁸⁷⁶. Στα ρωμαϊκά χρόνια το ίδιο θέμα επιστρατεύθηκε για να αναδείξει το εύρος της αυτοκρατορικής επικράτειας⁸⁷⁷.

Από τα αγαπητά θέματα της εικονογραφίας των ψηφιδωτών δαπέδων στη ρωμαϊκή περίοδο και την ύστερη αρχαιότητα, οι ποταμοί απεικονίζονται συχνά ως ανδρικές, ολόσωμες, ανακλινόμενες μορφές, που κρατούν κέρας της αφθονίας και συμμετέχουν σε ευρύτερες μυθολογικές σκηνές· άλλοτε πάλι αποδίδονται σε προτομή⁸⁷⁸.

Η παρουσία του θέματος πιστοποιείται σε ρωμαϊκά οικοδομήματα διάφορων προορισμών. Το κτήριο, π.χ., στη συμβολή των οδών Μαιζώνος και Τριών Ναυάρχων στην Πάτρα, όπου εντοπίστηκε ψηφιδωτό (β' μισού 2^{ου} αι.) με παράσταση της προσωποποίησης του Νείλου, ταυτίστηκε με ένα από τα σεραπεία της πόλης⁸⁷⁹. Κατεξοχήν, όμως, προσωποποιήσεις αυτού του είδους απαντούν σε ιδιωτικές κατοικίες, όπως, π.χ., στην έπαυλη του Νείλου (2^{ου} αι.) στη Leptis Magna στη Λιβύη⁸⁸⁰ και στην οικία της Αμφιτρίτης (μέσων 3^{ου} αι.) στη Bulla Regia στην Τυνησία⁸⁸¹, στην οικία της Κιλικίας (β' μισού 2^{ου} αι.)⁸⁸² και στη λεγόμενη οικία των Στοών (όψιμου 2^{ου}-πρώιμου 3^{ου} αι.)⁸⁸³ στη Σελεύκεια Πιερία· στην οικία του Μενάνδρου (μέσων 3^{ου} αι.) στη Δάφνη⁸⁸⁴, στην οικία του Διονύσου (τέλους 2^{ου}-αρχών 3^{ου} αι.) στη Νέα Πάφο⁸⁸⁵, στο *tablinum* της οικίας στην οδό Κανακάρη 205 (πιθανώς τέλους 3^{ου}-αρχών 4^{ου} αι.) στην Πάτρα⁸⁸⁶.

Στη χριστιανική τέχνη της ύστερης αρχαιότητας το θέμα των ποτάμιων θεοτήτων μετουσιώθηκε σε αυτό των Ποταμών του Παραδείσου, οι προσωποποιήσεις των

⁸⁷⁵ TROVABENE 2005, σ. 119-120.

⁸⁷⁶ Βλ. και παρακ. σ. 286-287.

⁸⁷⁷ HUSKINSON 2005, σ. 249.

⁸⁷⁸ Η ΙΔΙΑ, ό.π. TROVABENE 2005.

⁸⁷⁹ ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 2009, σ. 241-242 εικ. 30, 31. ΠΑΡΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 2009, σ. 26-28 fig. 26, 27.

⁸⁸⁰ DUNBABIN 1978, σ. 264 (Lepcis Magna 1b i). TROVABENE 2005, σ. 126, fig. 14.

⁸⁸¹ DUNBABIN, ό.π., σ. 250 (Bulla Regia 3b), pl. 9. TROVABENE, ό.π., σ. 124-125, fig. 12.

⁸⁸² HUSKINSON 2005, σ. 250-252, fig. 17.1. TROVABENE, ό.π., σ. 120, fig. 1, 2.

⁸⁸³ HUSKINSON, ό.π., σ. 252-253, fig. 17.2. TROVABENE, ό.π., σ. 121, fig. 3, 4.

⁸⁸⁴ HUSKINSON, ό.π., σ. 253-255, fig. 17.3.

⁸⁸⁵ KONDOLEON 1995, σ. 148-156, 167-174, fig. 89-91, 105, 106, 109. TROVABENE 2005, σ. 123-124, fig. 9, 10.

⁸⁸⁶ ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 2009, σ. 240-241 εικ. 28-29. ΠΑΡΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 2009, σ. 28-29, fig. 28-34.

οποίων κοσμούν κάποτε τα ψηφιδωτά δάπεδα εκκλησιών, όπως αυτό της βασιλικής του Θύρσου στην Τεγέα ή της βασιλικής της Qasr el-Lebya (6^{ου} αιώνα)⁸⁸⁷.

Όσον αφορά τον επιδαπέδιο διάκοσμο των οικιών της Βαλκανικής, το θέμα απαντά στο ψηφιδωτό της βόρειας στοάς στην αγροτική έπαυλη στο Ωραιόκαστρο (αρ. 46, 3β) Θεσσαλονίκης. Ας σημειωθεί εδώ, παρενθετικά, ότι διάχωρο με την προσωποποίηση του ποταμού Ευρώτα περιλαμβάνεται και στο ψηφιδωτό δάπεδο του περιστυλίου της αυτοκρατορικής έπαυλης στη Mediana (σήμερα στη Σερβία). Ο ποταμός, μέρος ευρύτερης μυθολογικής, αποσπασματικά σωζόμενης σύνθεσης, παριστάνεται ολόσωμος σε ανακεκλιμένη στάση⁸⁸⁸. Το ίδιο εικονογραφικό σχήμα ακολουθείται και στις προσωποποιήσεις των ποταμών Λάδωνα και Αλφειού που παριστάνονται στο δάπεδο της νότιας στοάς στην ουσιαστικά αδημοσίευτη έπαυλη του Ηρώδη Αττικού στην Εύα (Λουκού) Κυνουρίας⁸⁸⁹.

Στο ψηφιδωτό του Ωραιοκάστρου απεικονίζεται η προσωποποίηση του ποταμού Εχέδωρου (σήμερα ονομάζεται Γαλλικός), ο οποίος αποδίδεται σε προτομή, συνοδευόμενος από επιγραφή (πίν. 100γ)⁸⁹⁰. Πρόκειται για τη μοναδική γνωστή έως σήμερα παράσταση του συγκεκριμένου ποταμού στην παλαιοχριστιανική τέχνη. Η παρουσία του στο ψηφιδωτό δάπεδο του Ωραιοκάστρου είναι ευεξηγήτη, καθώς ο Εχέδωρος, σε κοντινή απόσταση από την έπαυλη, θα διαδραμάτιζε ασφαλώς σημαντικό ρόλο στην αγροτική παραγωγή της – σχετιζόταν, επομένως, άμεσα με την καθημερινότητα και την ευημερία των ενοίκων της.

Τύχες πόλεων

Στην ευρύτερη ομάδα των προσωποποιήσεων που αποδίδονται ως γυναικείες μορφές, ολόσωμες ή σε προτομή και συνοδεύονται συνήθως από επιγραφές ανήκουν οι προσωποποιήσεις πόλεων ή Τυχών πόλεων.

Στα ψηφιδωτά δάπεδα της ύστερης αρχαιότητας το θέμα αυτό απαντά σπανιότερα από όσο οι απεικονίσεις αφηρημένων εννοιών. Πολύ συχνότερα αποδίδεται σε γλυπτά έργα και νομίσματα.

Καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της αντίστοιχης εικονογραφίας διαδραμάτισε η περίφημη Τύχη της Αντιόχειας του Σικυώνιου Ευτυχίδη, μπρούτζινου έργου της εποχής του Σέλευκου Α΄ Νικάτορος (312-280 π.Χ.), που παρίστανε την πόλη ως νεανική γυναικεία μορφή με πυργωτό στέμμα, καθισμένη πάνω στον ποταμό Ορόντη. Η Τύχη της Αντιόχειας απεικονίστηκε στη συνέχεια στον οπισθότυπο νομισμάτων του βασιλείου των Σελευκιδών από την εποχή του Αρμένιου Τιγράνη Β΄ (83-69 π.Χ.), ενώ με την εισαγωγή της στα τετράδραχμα του Αυγούστου σήμανε η απαρχή της ευρύτερης διάδοσης του εικονογραφικού αυτού τύπου, που υιοθετήθηκε με

⁸⁸⁷ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1983, σ. 14-17, πίν. 6. Η ΙΔΙΑ 1987, σ. 77-80 αρ. 21, πίν. 96, 99. Η ΙΔΙΑ 2003-1, σ. 94, εικ. 110. ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 133, εικ. 105. MAGUIRE 1987, σ. 24-26, 44-48, fig. 15, 16a, 52, 57.

⁸⁸⁸ ΤΡΟΒΑΒΕΝΕ 2005, σ. 122-123, fig. 7, 8. Για την έπαυλη στη Mediana βλ. και παρακ. σ. 295.

⁸⁸⁹ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 2006, σ. 141-142 εικ. 36. Για το συγκεκριμένο μνημείο βλ. παραπ. σ. 240 σημ. 592.

⁸⁹⁰ Για την πιθανότητα απεικόνισης και ενός δεύτερου ποταμού βλ. παρακ. σ. 455 σημ. 1836.

παραλλαγές, για τις αντίστοιχες παραστάσεις Τυχών και άλλων πόλεων της αυτοκρατορίας⁸⁹¹. Τα τέσσερα μικρά ασημένια αγαλματίδια της Τύχης της Αντιόχειας, της Κωνσταντινούπολης, της Αλεξάνδρειας και της Ρώμης, που χρονολογούνται στα τέλη του 4^{ου} αι., αποκαλύφθηκαν στον Εσκυλίνο λόφο της Ρώμης και βρίσκονται σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο, αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα μιας ευρύτερης ομάδας ομοειδών έργων, που, όπως και οι αντίστοιχες ανάγλυφες παραστάσεις (στη βάση, π.χ., του αγάλματος του Πορφύριου στην Κωνσταντινούπολη αλλά και σε ελεφαντοστέινα υπατικά δίπτυχα), αποτελούν μάρτυρες της διάδοσης του συγκεκριμένου θέματος στην ύστερη αρχαιότητα⁸⁹².

Η παράσταση της Τύχης στο δάπεδο διαδρόμου στην οικία της οδού Αγίου Νικολάου 3 (αρ. 49, 1 *iii*) στην Κω αντιπροσωπεύει τη μοναδική προερχόμενη από οικία της Βαλκανικής περίπτωση αυτού του είδους (πίν. 106 α, β)⁸⁹³.

Η νεανική γυναικεία μορφή απεικονίζεται μέσα σε κυκλικό μετάλλιο και αποτελεί το μόνο ανθρωπορφικό θέμα του ψηφιδωτού⁸⁹⁴. Παριστάνεται έως την οσφύ, φέρει το χαρακτηριστικό πυργωτό στέμμα, ενώ δίπλα της απεικονίζεται κέρας της αφθονίας-εικονογραφικό στοιχείο που καθιστά προφανή τον λόγο για τον οποίο επιλέχθηκε το συγκεκριμένο θέμα για τη διακόσμηση του δαπέδου μιας ιδιωτικής κατοικίας.

Τα πλησιέστερα εικονογραφικά παράλληλα της παράστασης στην Κω εντοπίζονται στη Συρία και την Παλαιστίνη⁸⁹⁵: στον 6^ο αι. χρονολογούνται η προσωποποίηση της Τύχης που αποκαλύφθηκε στο λεγόμενο Σίγμα στη Beth Shean (Σκυθόπολη)⁸⁹⁶ στο Ισραήλ και η αντίστοιχη παράσταση που κοσμούσε τη νότια στοά του περιστελιού της οικίας του Ελαφιού (*maison du Cerf*) στην Απάμεια της Συρίας⁸⁹⁷. Στα συγκεκριμένα παραδείγματα, πολύ κοντά, όπως προαναφέρθηκε, από άποψη εικονογραφίας στη μορφή της Τύχης από το δάπεδο της Κω, προστέθηκε σχετικά πρόσφατα (1995) ένα πολύ ενδιαφέρον μαρμάρινο κυκλικό ανάγλυφο (διαμέτρου 0,67 μ.), που αποκαλύφθηκε στην εκκλησία του Αγίου Βάκχου στο Horvat Tinshemet στο Ισραήλ. Η Τύχη, με πυργωτό στέμμα, ενώτια και πλούσιο περιδέραιο, απεικονίζεται μετωπική να κρατά σκήπτρο και κέρας της αφθονίας. Από

⁸⁹¹ VERMEULE 2001, σ. 91, 101-102.

⁸⁹² TOYNBEE 1947. POULSEN 1997, σ. 16. *Aurea Roma* 2000, σ. 491-493 αρ. 114 (K. S. Painter). KONDOLION 2001-1, σ. 116-120 αρ. 1-8.

⁸⁹³ Στη νοτιοανατολική περιοχή της πόλης, στην οδό Σταυρού, αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια των προπολεμικών ιταλικών ανασκαφών ψηφιδωτό δάπεδο χρονολογούμενο στον 4^ο ή 5^ο αι. με παράσταση προσωποποίησης της Κωνσταντινούπολης (BROUSCARI 1997, σ. 73. DE MATTEIS 2004, σ. 153-154 αρ. 81). Αν και φωτογραφία του δαπέδου δεν έχει δημοσιευθεί και ούτε οι αναφορές της βιβλιογραφίας κάνουν σαφώς λόγο για την ύπαρξη επιγραφής, θεωρούμε πιθανότερο ότι οι Ιταλοί ανασκαφείς δε θα προέβαιναν στην ταύτιση της μορφής σε περίπτωση απουσίας του ονόματος της πόλης από την παράσταση, εκτός και αν έφερε τα επιμέρους διακριτικά της γνωρίσματα (κράνος ή πυργωτό στέμμα, κέρας της αφθονίας και φιάλη. Για την εικονογραφία της προσωποποίησης της Κωνσταντινούπολης βλ. TOYNBEE, ό.π.).

⁸⁹⁴ Για τη θέση από την οποία γίνονταν η ορθή «ανάγνωση» της παράστασης βλ. παραπ. σ. 242.

⁸⁹⁵ BALTY 1997, σ. 100, 106, pl. VI.1.

⁸⁹⁶ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 106 εικ. 115.

⁸⁹⁷ BALTY 1997, σ. 100, 106, pl. VI.1.

την επιγραφή στην περιφέρεια του μεταλλίου προκύπτει μια χρονολόγηση του μοναδικού αυτού ευρήματος στα έτη 582-583⁸⁹⁸. Στην αίθουσα του Ιππολύτου στα Μήδαβα (Madaba, Ιορδανία), που ανάγεται στα μέσα του 6^{ου} αι., οι ταυτιζόμενες με επιγραφές προσωποποιήσεις της Ρώμης, των Μηδάβων και της (κατά τα άλλα αμάρτυρης) Γρηγορίας απεικονίζονται, αντίθετα, ολόσωμες να φέρουν δόρατα, κέρατα αφθονίας ή πανέρι με καρπούς⁸⁹⁹.

Αξίζει εδώ να προστεθεί ότι με προσωποποιήσεις πόλεων, ενός θέματος πολύ συγγενικού προς τις απεικονίσεις Τυχών, ήταν διακοσμημένο το δάπεδο στον διάδρομο της εισόδου στην οικία του Χαρίδημου (μέσων ή β' μισού 5^{ου} αι.) στην Αλικαρνασσό, που βρίσκεται στη μικρασιατική ακτή ακριβώς απέναντι από την Κω. Οι προσωποποιήσεις της Αλικαρνασσού, της Αλεξάνδρειας και της Βηρυτού εγγράφονταν στο εσωτερικό κύκλων που συνδέονταν μεταξύ τους αλυσιδωτά με τη μορφή σφηκικών τροχών και αποτελούσαν σύνθεση επιφανείας. Οι προσωποποιημένες πόλεις ταυτίζονται εδώ με τη βοήθεια επιγραφών, εξαιτίας, πιθανότατα, του ότι ο μικρός διαθέσιμος χώρος δεν επέτρεπε την απόδοση περαιτέρω διακριτικών, και απεικονίζονται σε προτομή, με μίτρα ή πυργωτό στέμμα.

Η ερμηνεία που έχει προταθεί για την παράσταση των άλλων δυο πόλεων εκτός της Αλικαρνασσού (που η παρουσία της είναι ευεξήγητη) στο δάπεδο της συγκεκριμένης οικίας είναι ότι ο Χαρίδημος, υψηλόβαθμος, πιθανότατα, αυτοκρατορικός αξιωματούχος, διατηρούσε ιδιαίτερες σχέσεις με τα άλλα δύο αστικά κέντρα της Ανατολής⁹⁰⁰.

3.2.5. Επιγραφές

Ο επιδαπέδιος ψηφιδωτός διάκοσμος των οικιών της ύστερης αρχαιότητας στη Βαλκανική εμπλουτίζεται σχετικά συχνά από την παρουσία επιγραφών⁹⁰¹.

Σε ορισμένες περιπτώσεις πρόκειται απλώς για τα ονόματα με τα οποία ταυτίζονται οι μορφές των εικονιστικών παραστάσεων. Έτσι, στην οικία της Αντιόπης (αρ. 2) στη Devnya οι επιγραφές βοηθούν στην αναγνώριση της απεικονιζόμενης μυθολογικής σκηνής στο δάπεδο του χώρου 10· στην οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17) στο Άργος τα ονόματα των μηνών συνοδεύουν τις προσωποποιήσεις τους στη νότια στοά (1β) (πίν. 46)· στην οικία της

⁸⁹⁸ Η πληροφορία για το εύρημα προέρχεται από την επίσημη ιστοσελίδα της Ισραηλινής Αρχής Αρχαιοτήτων (Israel Antiquities Authority, www.antiquities.org.il, ημ/νία επίσκεψης 27.08.11). Βλ., επίσης, SIVERTSEV 2011, σ. 90.

⁸⁹⁹ AVNER-LEVY 1996. DUNBABIN 1999-1, σ. 199, fig. 214. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 137, 139.

⁹⁰⁰ POULSEN 1997.

⁹⁰¹ Για τον ρόλο των επιγραφών στα οικιακά ψηφιδωτά δάπεδα της ύστερης αρχαιότητας βλ. DUNBABIN 1999-1, σ. 318, 323-324· Η ΙΔΙΑ 1999-2, σ. 741-743· NOTERMANS 2001· ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 98-99, 102-105.

οδού Τριπόλεως 7β (αρ. 18) στην ίδια πόλη οι επιγραφές μνημονεύουν τα ονόματα των αλόγων του αγωνιστικού τέθριππου στην ανατολική στοά (1β) (πίν. 53β)· στην οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου (αρ. 30) στη Θεσσαλονίκη οι επιγραφές με τα ονόματα συνοδεύουν τις παραστάσεις των μηνών και των ανέμων στο δάπεδο του τρικλινίου· στην αγροτική έπαυλη (αρ. 46) στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης η προσωποποίηση του ποταμού στο δάπεδο της βόρειας στοάς (3β) ταυτίζεται μέσω της επιγραφής με τον Εχέδωρο· στην οικία στη συμβολή των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (αρ. 52) στη Λάρισα οι επιγραφές βοηθούν στην ταύτιση των προσωποποιήσεων των εποχών του έτους· στην οικία στο Nerodimlje (αρ. 70, 1) η εκτενής λατινική επιγραφή ταυτίζει τις μορφές των Επτά Σοφών της αρχαιότητας, αναφέροντας ταυτόχρονα τις χαρακτηριστικότερες ρήσεις καθενός από αυτούς (πίν. 151β, 152β). Τέλος, στην αγροτική έπαυλη στο Glavnik (Παράρτημα 1 αρ. lxxxv), η επιγραφή μνημονεύει το όνομα του απεικονιζόμενου Ορφέα.

Όχι σπάνια, τα κείμενα των επιγραφών αναφέρονται στους ενοίκους του σπιτιού εκφράζοντας μια ευχή για ευτυχή κατοίκηση ή απευθύνουν ένα καλωσόρισμα στον επισκέπτη. Πρόκειται για μια πρακτική μαρτυρημένη από ανάλογες επιγραφές οικιακών ψηφιδωτών δαπέδων ήδη από την κλασική και ελληνοιστική εποχή, που γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση στα ρωμαϊκά χρόνια.

Δύο από τις επιγραφές στην οικία της Αγαθής Τύχης (α' μισού 4^{ου} αι. π.Χ.) στην Όλυνθο, π.χ., αναφέρονται στην καλοτυχία (ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ, ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΑΛΗ)⁹⁰². Αντίστοιχο είναι και το περιεχόμενο δύο ελληνικών επιγραφών σε *opus signinum* που προέρχονται από δάπεδα οικιών (2^{ου}-1^{ου} αι. π.Χ.) της πόλης Emporiae (Εμπόριον, Ampurias) στην Ισπανία: ΧΑΙΡΕ ΑΓΑΘΟΣ ΔΑΙΜΩΝ, ΗΔΥΚΟΙΤΟΣ. Η δεύτερη από αυτές αφορά πιθανότατα στην ανάκληση των συνδαιτυμόνων κατά τη διάρκεια των συμποσίων⁹⁰³.

Οι ψηφιδωτές επιδαπέδιες επιγραφές των οικιών της Πομπηίας, περιλαμβάνουν, εκτός από καλωσόρισμα, εκφράσεις όπως SALVE LUCRU[M], CEDO CENEMUS (στην είσοδο της οικίας του P. Vedius Sircicus και στο τρικλίνιο του A. Octavius Primus αντίστοιχα)⁹⁰⁴.

Κατά τη β' φάση της έπαυλης (αρ. 1, 9) στο Βουθρωτό, ο εισερχόμενος στο κτήριο από τα δυτικά συναντούσε επιγραφή που, σύμφωνα με την προτεινόμενη αποκατάστασή της, μνημόνευε, πιθανώς, το όνομα του ιδιοκτήτη συνοδευόμενο από το επίθετο «λαμπρότατος» (πίν. 12β)⁹⁰⁵. Ο επισκέπτης της οικίας της Ειρήνης (αρ. 4, 2) στο Ploudiv αντίκρυζε σε αντίστοιχη θέση το όνομα ΔΗΣΙΔΕΡΙΟ[Σ], που πρέπει επίσης να ανήκε στον κάτοχο της οικίας⁹⁰⁶ (πίν. 18α). Τα ονόματα των μελών της

⁹⁰² DUNBABIN 1999-1, σ. 7, 58, fig. 4.

⁹⁰³ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 144, fig. 148.

⁹⁰⁴ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 58-59.

⁹⁰⁵ Βλ. παρακ. σ. 379 και σημ. 1417.

⁹⁰⁶ Η αρχή της δεύτερης λέξης που διακρίνεται στη δημοσιευμένη φωτογραφία (EMO...) αντιστοιχεί ίσως σε κάποιο παρελθοντικό τύπο του ρήματος «μυσοῦν», το οποίο, όπως και άλλα συνώνυμα που σχετίζονται με την ψήφωση, αφορά συνήθως το πρόσωπο που κατέβαλε το ποσό (στην περίπτωση,

οικογένειας (Ευσέβιος, Μαρκία, Ελλαδίτης και Κλημεντίνη) σε συνδυασμό με επίκληση για ευτυχή κατοίκηση (ΕΥΤΥΧΩΣ) μνημονεύονται και στην επιγραφή στην οικία της οδού Λαπιθών 7 (αρ. 37, 1) στη Θεσσαλονίκη. Τα ονόματα της πολυμελούς οικογένειας των ενοικούντων αναγράφονται, επιπλέον, στο ψηφιδωτό δάπεδο της ανατολικής αψιδωτής αίθουσας στην οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 15 *vi*, *vii*) στους Στόβους σε δύο από τα οψιμότερα βόρεια διάχωρα (πίν. 145β)⁹⁰⁷. Ανάλογο είναι, επίσης, το περιεχόμενο της επιγραφής που αποκαλύφθηκε πρόσφατα στο Kyustendil (Παυταλία) (ΕΥΤΥΧΩΣ ΟΙ / ΚΗ ΔΙΟΦΑΝΕΣ / ΜΕΤΑ ΔΙΟΓΕΝΕΙΑΣ) (Παράρτημα 1 αρ. vi), το οποίο δεν αφήνει αμφιβολίες για τον προορισμό του κτηρίου (πίν. Πγ).

Το επίρρημα «ευτυχώς» συμπληρώνεται με αρκετή ασφάλεια και στην περίπτωση της ψηφιδωτής επιγραφής στην οικία στην οδό Λεωνίδου 2 και στη συμβολή των οδών Μητροπόλεως και Θεμιστοκλέους 1 στη Βέροια (Παράρτημα 1 αρ. xxx). Επαναλαμβάνεται, επίσης, σε ψηφιδωτό δάπεδο (β' μισού 4^{ου} αι.) που αποκαλύφθηκε στην οδό Αθηνάς 75 (σήμερα Ολυμπιάδος 101), στην περιοχή Κουλέ Καφέ στην Άνω πόλη της Θεσσαλονίκης: ΕΥ[ΤΥ]ΧΩΣ ΧΡΩ / ΕΥΠΡΕΠΗ / ΜΕΤΑ / ΑΥΞΑΝΟΥΣΗ(Σ). Για το κτήριο στο οποίο ανήκε το δάπεδο δεν υπάρχει καμιά πρωτογενής πληροφόρηση, η θέση του, όμως, στον πολεοδομικό ιστό της πόλης, καθώς και το περιεχόμενο της επιγραφής συνηγορούν στο ότι επρόκειτο για οικία⁹⁰⁸.

Παρόμοια φρασεολογία χρησιμοποίησε και ο Μάνιος Αντωνίνος, ιδιοκτήτης μεγάλης έπαυλης που οικοδομήθηκε στις αρχές του 2^{ου} αι. στη Νικόπολη για την κτητορική επιγραφή στην οποία μνημονεύεται η ανακαίνιση της οικίας από τον ίδιο (η επιγραφή και οι προσθήκες αυτής της φάσης έχουν χρονολογηθεί στα τέλη του 3^{ου}-αρχές 4^{ου} αιώνα). Το κείμενο αναφέρει τα ονόματα του ιδιοκτήτη και της συζύγου του συνοδευόμενα από τη συνήθη επίκληση για την καλοτυχία του οίκου: ΜΑΝ[ΙΟΣ] ΑΡΙΣΤΟΚΛΙΑΣ / ΕΥΤΙΧΙΤΩ Η ΤΥΧΗ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ ΕΥΤΥΧΙΤΩ ΚΑΙ Ο ΑΝΑΝΕΩΤΗΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟ[Υ] ΜΑΝ[ΙΟΣ] ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΘΕΟΣΗΓΟΥ⁹⁰⁹ (πίν. 6α). Στο ίδιο πνεύμα κινείται και μία από τις επιγραφές στον προθάλαμο του συγκροτήματος του Ευστολίου (α' μισού 5^{ου} αι.) στο Κούριον της Κύπρου, όπου διαβάζουμε: ΕΙΣΑ[ΓΕ] / ΕΠ' ΑΓΑΘ[Ω] / ΕΥΤΥΧΩΣ / ΤΩ ΟΙΚΩ⁹¹⁰ (πίν. 6β).

Την επιγραφή με την φιλοφρονητική υποδοχή ΚΑΛΩΣΗΛΘΕΣ / ΕΥΤΥΧΩΣ συναντούσε ο επισκέπτης κατά την είσοδό του στον χώρο υποδοχής της οικίας της Ειρήνης (αρ. 4, 3) στο Plovdiv (πίν. 19β).

δηλαδή, της οικίας της Ειρήνης τον ιδιοκτήτη της) και πολύ σπανιότερα τον ψηφοθέτη (ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 27).

⁹⁰⁷ Για το ενδεχόμενο μετατροπής του χώρου σε παρεκκλήσιο κατά την ίδια φάση βλ. παραπ. σ. 237-239.

⁹⁰⁸ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 150, 219-222 αρ. 2.6, πίν. 88β, 89β, XXIVβ.

⁹⁰⁹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 151. ΚΥΡΚΟΥ 2006, σ. 48, 50.

⁹¹⁰ ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ 1974, σ. 143-144 αρ. 136, πίν. 128β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 130 εικ. 143. Για τις υπόλοιπες επιγραφές του συγκροτήματος βλ. παρακ. σ. 293-294.

Ανάλογο, όπως φαίνεται, ήταν και το περιεχόμενο τεσσάρων ακόμη επιγραφών που προέρχονται από τις οικίες της υπό εξέταση περιοχής αλλά είτε έχουν καταστραφεί εντελώς είτε οι σωζόμενοι χαρακτήρες δεν επαρκούν για την αποκατάσταση σε γενικές, έστω γραμμές, του κειμένου τους: πρόκειται για τις οικίες της οδού Κασσάνδρου 68 (αρ. 36, 4) στη Θεσσαλονίκη (πίν. 84), της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 15 [13]) στους Φιλίππους (πίν. 126α), της οδού Αγίου Νικολάου 3 (αρ. 49, 1 *iii*) στην πόλη της Κω (πίν. 106γ) και το λεγόμενο Καζίνο (αρ. 65, 1α) στους Στόβους.

Το σύνολο των παραπάνω επιγραφών απαντούν σε «δημόσιους» χώρους του σπιτιού. (Μόνο στην περίπτωση της οικίας στην οδό Κασσάνδρου 68 (αρ. 36, 4) στη Θεσσαλονίκη δε μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα κάτι τέτοιο, καθώς το τμήμα του κτηρίου που ήρθε στο φως δεν επιτρέπει τη διαμόρφωση σαφούς εικόνας της διάρθρωσης των χώρων και της σχέσης τους με την είσοδο του σπιτιού.) Οι επιγραφές βρίσκονται, έτσι, τοποθετημένες για ευνόητους λόγους καταρχήν σε κατώφλια μεταβατικών χώρων κοντά στην είσοδο, όπως στην έπαυλη με τρίκογχο (αρ. 1, 9) στο Βουθρωτό (χώρος δυτικής εισόδου προς στοά περιστυλίου)· στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4, 2) στο Plondin (χώρος εισόδου προς στοά περιστυλίου)· στην οικία στην οδό Αγίου Νικολάου 3 (αρ. 49, 1) στην Κω (διάδρομος)· στο λεγόμενο Καζίνο (αρ. 65, 1α) στους Στόβους (στοά περιστυλίου). Κοσμούν, επίσης, τα δάπεδα χώρων υποδοχής ή τρικλινίων, όπως στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4, 3) στο Plondin (είσοδος χώρου υποδοχής)· στην οικία στην οδό Λαπιθών 7 (αρ. 37, 1) στη Θεσσαλονίκη (εσωτερικό τρικλινίου)· στην οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (αρ. 61, 15 [13]) στους Φιλίππους (είσοδος τρικλινίου). Στην περίπτωση της οικίας της Περιστερίας (αρ. 65, 15) στους Στόβους οι επιγραφές καταλαμβάνουν τον χώρο μπροστά από την είσοδο στην ανατολική αψιδωτή αίθουσα, που αρχικά αποτελούσε τρικλίνιο, ίσως, όμως, στη συνέχεια μετατράπηκε σε ιδιωτικό παρεκκλήσιο⁹¹¹.

Η πρακτική της τοποθέτησης ψηφιδωτών επιγραφών στα δάπεδα των «δημόσιων» χώρων των σπιτιών συνιστά κοινό τόπο τόσο στη ρωμαϊκή εποχή όσο και στην ύστερη αρχαιότητα⁹¹².

Οι επιγραφές (ή/και οι παραστάσεις) που απαντούν στις εισόδους ρωμαϊκών οικιών έχουν συχνότερα αποτροπαϊκό χαρακτήρα. Στους διαδρόμους (*fauces*) που ανοίγονται αμέσως μετά την είσοδο στις οικίες της Πομπηίας, όπως, π.χ., στην οικία του Τραγικού Ποιητή, απαντά συχνά η προειδοποίηση CAVE CANEM σε συνδυασμό με παράσταση σκύλου-φύλακα⁹¹³. Αποτροπαϊκό είναι και το περιεχόμενο της επιγραφής ΚΑΙ ΣΥ που συνοδεύει παράσταση βάσκανου ματιού στην είσοδο της ομώνυμης οικίας (πιθανώς πρώιμο 2^ο αι.) στην Αντιόχεια, καθώς και της μακροσκελούς επιγραφής κάτω από την προσωποποίηση του Φθόνου στην είσοδο

⁹¹¹ Βλ. παραπ. σ. 237-239. Στον προθάλαμο τρικλινίου βρισκόταν και η κτητορική επιγραφή της οικίας του Μάνιου Αντωνίνου στη Νικόπολη (ΚΥΡΚΟΥ 2006, σ. 48).

⁹¹² NOTERMANS 2001, σ. 462-463.

⁹¹³ DUNBABIN 1999-1, σ. 58, 312, fig. 58. Η ΙΔΙΑ 1999-2, σ. 742.

της έπαυλης (α' μισού 3^{ου} αι.) στη Σκάλα Κεφαλληνίας⁹¹⁴. Σε χώρο που είχε άμεση σχέση με την κύρια είσοδο της οικίας του Διονύσου (τέλους 2^{ου}-αρχών 3^{ου} αι.) στη Νέα Πάφο δύο επιγραφές (ΧΑΙΡΕΙ, ΚΑΙ ΣΥ) τοποθετημένες μέσα σε δέλτους με λαβές σε αντικρυστές θέσεις στο δάπεδο καλωσόριζαν ή ξεπροβόδιζαν αντίστοιχα τους επισκέπτες⁹¹⁵.

Στην παλαιοχριστιανική οικία του Φθόνου στη Βηρυτό επιγραφή με αποτροπαϊκό περιεχόμενο ήταν τοποθετημένη στην είσοδο του σπιτιού⁹¹⁶. Στο λεγόμενο ανάκτορο του Θεοδώριχου στη Ραβέννα η ψηφιδωτή επιγραφή που προσκαλούσε τους επισκέπτες να απολαύσουν τα αγαθά των εποχών του έτους κοσμούσε το τρίκογχο τρικλίνιο του κτηρίου⁹¹⁷. Η επιγραφή που με χιουμοριστική διάθεση συνιστούσε την αποφυγή καταστροφής του ψηφιδωτού «με τραχιά σκούπα» (SCO[PA A]SPRA TESSELLAM LEDERE NOLI) στην έπαυλη της Torre de Palma στην Πορτογαλία (4^{ου} αι.) βρίσκεται επίσης στην είσοδο του τρικλινίου⁹¹⁸. Μία από τις επιγραφές στην έπαυλη του Χαρίδημου στην Αλικαρνασσό (ΥΓΙΑ / ΖΩΗ / ΧΑΡΑ / ΕΙΡΗΝΗ / ΕΥΘΥΜΙΑ / ΕΛΠΙΣ) κοσμεί το δάπεδο διαδρόμου⁹¹⁹ (πίν. 6γ), ενώ δύο ακόμη απαντούν στο τρικλίνιο του σπιτιού⁹²⁰.

Δε λείπουν, βέβαια, περιπτώσεις τοποθέτησης επιγραφών σε χώρους πιο ιδιωτικού χαρακτήρα, όπου η πρόσβαση των επισκεπτών επιτρεπόταν μόνο μετά από πρόσκληση του οικοδεσπότη. Η επιγραφή SOLLERTINA / DOMUS SEMPER / FELIX CUM SUIS κοσμεί, έτσι, τον προθάλαμο ενός *cubiculum* στη Sollertiana domus στον Θύσδρο (Thysdrus, El Djem) στην Τυνησία⁹²¹. Μία από τις επιγραφές, επίσης, της έπαυλης του Maternus (τέλους 4^{ου} αι.) στην πόλη Carranque στην Ισπανία, βρίσκεται στην είσοδο προς το τρικλίνιο, ενώ μία δεύτερη σε *cubiculum*: UTERE FELIX MATERNE / HUNC CUBICULUM⁹²².

Τόσο ως προς το περιεχόμενό τους όσο και ως προς τη θέση τους οι επιδαπέδιες ψηφιδωτές επιγραφές των οικιών της Βαλκανικής δεν αφίστανται σε γενικές γραμμές από αντίστοιχα παραδείγματα που προέρχονται από την ευρύτερη μεσογειακή λεκάνη. Είναι, ωστόσο, αξιοσημείωτο ότι από την περιοχή υπό εξέταση, με βάση το σωζόμενο, τουλάχιστον, υλικό απουσιάζουν τα κείμενα με αποτροπαϊκό περιεχόμενο, καθώς και μια άλλη ιδιαίτερη κατηγορία επιγραφών, δημοφιλής κατά

⁹¹⁴ KONDOLION 1995, σ. 106, fig. 62, 63. DUNBABIN 1999-1, σ. 312-313 fig. 311, 312. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 125, εικ. 141, 142. ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 98, εικ. 67, 84α.

⁹¹⁵ KONDOLION, ό.π., σ. 85, 87-88, 106, 108, fig. 46, 47.

⁹¹⁶ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 172-173, εικ. 184.

⁹¹⁷ Βλ. παραπ. σ. 277.

⁹¹⁸ ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 99, εικ. 85.

⁹¹⁹ ISAGER 1997, σ. 27 fig. 2.

⁹²⁰ Για την πληρέστερα σωζόμενη από τις επιγραφές του τρικλινίου βλ. παρακ. σ. 293. Ο ψηφιδωτός επιδαπέδιος διάκοσμος του κτηρίου περιλάμβανε επίσης και άλλες επιγραφές μέσω των οποίων ταυτίζονταν προσωποποιήσεις πόλεων και εποχών του έτους (βλ. παραπ. σ. 288).

⁹²¹ DUNBABIN 1999-1, σ. 323. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 128. ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 98, εικ. 83.

⁹²² LANCHI 1997, σ. 164-168 αρ. 82, pl. LXXI. DUNBABIN 1999-1, σ. 323. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 127-128. ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 59-60, εικ. 48.

την ύστερη αρχαιότητα⁹²³: πρόκειται για «αυτοαναφορικές» ψηφιδωτές επιγραφές⁹²⁴, συνήθως έμμετρες και μακροσκελείς, που χαρακτηρίζονται από επιτηδευμένη γλώσσα και αναφέρονται στη λαμπρότητα του επιδαπέδιου διακόσμου, την οποία καλούν τον θεατή να θαυμάσει.

Ένα τέτοιο επίγραμμα, γραμμένο σε ομηρική γλώσσα, κοσμούσε το τρικλίνιο της έπαυλης του Χαρίδημου στην Αλικαρνασσό, για την οποία έγινε λόγος παραπάνω: ΒΗΜΑ ΤΕΟΝ ΦΕΡΕ ΔΕΥΡΟ ΜΟΛΩΝ Δ' ΕΠΙ[ΝΕΥΕ] ΦΑΕΙΝΟΙΣ / ΑΥΤΙΚΑ ΝΥΝ ΒΛΕΦΑΡΟΙΣ ΨΗ[Φ]ΟΘΕΤΟΝ ΠΑΡΕΧΩ / ΣΩΜΑ ΛΙΘΩΝ ΠΟΛΥΜΟΡΦΟΝ ΟΠΕΡ ΤΕΧΝΗΜΟΝΕΣ ΑΝΔΡΕΣ / ΣΤΟΡΝΥΜΕΝΟΥ ΔΑΠΕΔΟΥ ΠΑΝΤΟΘΕΝ ΗΓΛΑΪΣΑΝ / ΟΦΡΑ ΚΕΝ ΕΝΘΑ ΚΑΙ ΕΝΘΑ ΔΟΜΟΥ ΠΟΛΥΔΑΙΔΑΛΟΝ ΕΙΔΟΣ / ΥΨΟΡΟΦΟΥ ΠΑΤΡΗΙ ΤΗΙΔ' ΟΝΟΜΑΣΤΟΝ ΕΗ / Ο ΠΡΙΝ ΑΪΚΕΛΙΟΝ ΤΕΛΕΘΟΝ ΧΑΡΙΔΗΜ[ΟΣ Η]ΓΕΙΡΕΝ / ΕΚ ΓΑΙΗΣ ΚΑΜΑΤΟΙΣ ΧΡΗΜΑΤΑ ΠΛΙΣΤΑ ΠΟΡΩΝ⁹²⁵.

Το συγκεκριμένο κείμενο παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς, όπως έχει επισημανθεί⁹²⁶, προϋποθέτει γνώση του έργου *Διονυσιακά* του Νόννου και αντικατοπτρίζει τόσο την υψηλή παιδεία του ιδιοκτήτη της έπαυλης, όσο και την ενεργή συμμετοχή του στη διακόσμησή της με στόχο την αυτοπροβολή.

Ανάλογο πνεύμα και γλωσσικό ύφος διαπνέει και τις τρεις από τις πέντε επιγραφές στο συγκρότημα του Ευστολίου (α' μισού 5^{ου} αι.) στο Κούριον (από τις άλλες δύο η μια αναφέρεται στην προσωποποίηση της Κτίσης, ενώ η δεύτερη αποτελεί επίκληση για ευτυχή κατοίκηση⁹²⁷: τα επιγράμματα πληροφορούν σε ομηρική γλώσσα τον επισκέπτη των χώρων αναψυχής του λουτρικού συγκροτήματος ότι το κτήριο, που τελεί υπό την προστασία των συμβόλων του Χριστού (... ΕΙΔΕ ΔΟΜΟΙ ΖΩΣΑΝΤΟ ΠΟΛΥΛΛΙΤΑ ΣΗΜΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΥ), αποτελεί δωρεά του Ευστολίου (... ΕΥΣΤΟΛΙΟΣ... ΛΟΥΤΡΑ ΧΑΡΙΣΣΑΜΕΝΟΣ...) και ότι κοσμεύεται από τις αρετές της αιδούς, της σωφροσύνης και της ευνομίας (ή της ευσέβειας) (... ΘΑΛΑΜΟΝ... /...ΑΙΔΩ[Σ] ΣΩΦΡΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΕΥΝΟΜΙΗ [ή ΕΥΣΕΒΙΗ] ΚΟΜΕΥΟΥΣΙΝ)⁹²⁸.

Χαρακτηριστικό της ίδιας τάσης είναι, τέλος, και το επίγραμμα που συνοδεύει σκηνές από τον διονυσιακό κύκλο, καθώς και τον μύθο της Φαίδρας και του Ιππολύτου, στο ψηφιδωτό δάπεδο κτηρίου (πιθανώς έπαυλης, 5^{ου} ή 6^{ου} αι.) στο Sheikh Zouède στη χερσόνησο του Σινά (Αίγυπτος). Το κείμενο, χωρίς να

⁹²³ DUNBABIN 1999-1, σ. 323-324. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 173-174. ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 102-104, εικ. 86, 87.

⁹²⁴ Με την έννοια ότι το περιεχόμενό τους αναφέρεται στην τέχνη του δαπέδου του οποίου οι επιγραφές αυτές αποτελούν τμήμα.

⁹²⁵ Σε ελεύθερη μετάφραση του Γ. Ατζακά (ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 103 σημ. 3): «Οδήγησε ως εδώ το βήμα σου, και, μόλις φτάσεις, με το λαμπερό βλέμμα σου να αποδώσεις τον έπαινο. Σου παρουσιάζω το ψηφοθετημένο με λίθους πολύμορφο σύνολο, αυτό που τεχνίτες έμπειροι στη στρώση δαπέδου το κόσμησαν από παντού, για να είναι ονομαστή σ' αυτόν εδώ τον πατρικό τόπο η καταστόλιστη απ' όλες τις μεριές όψη του περήφανου οίκου, που, από ταπεινή πριν που ήταν, την ανήγειρε ο Χαρίδημος από τους κόπους της γης, αφού απέκτησε άπειρα χρήματα».

⁹²⁶ ISAGER 1997, ιδιαίτ. σ. 26. ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 104, εικ. 87.

⁹²⁷ Βλ. παραπ. σ. 212, 290.

⁹²⁸ ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ 1974, σ. 143-144 αρ. 136, πίν. 128γ, δ. ΝΙΣΤΟΛΑΟΥ 1996, σ. 14-16. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 173 σημ. 176. ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 100.

αναφέρεται στο περιεχόμενο των παραστάσεων, καλεί τον εισερχόμενο να θαυμάσει την ποιότητα της τέχνης του δαπέδου⁹²⁹.

Ανάλογα δείγματα δεν έχουν αποκαλυφθεί, προς το παρόν, τουλάχιστον, σε οικίες της Βαλκανικής, όπου ο κυρίαρχος τύπος επιγραφής έχει ευχетικό περιεχόμενο⁹³⁰.

3.3. Ο ρόλος των γλυπτών

Όπως σημειώθηκε ήδη, η ανασκαφή ενός σχετικά περιορισμένου αριθμού οικιών στη Βαλκανική έφερε στο φως έργα πλαστικής⁹³¹: στην οικία της Ειρήνης (αρ. 4) στο Plovdiv (πίν. 19δ)· στις οικίες Β (αρ. 7) (πίν. 24β, 25) και Ω (αρ. 8) (πίν. 29β-33) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας· στη λεγόμενη οικία του Πρόκλου (αρ. 9, 4) (πίν. 35α) και στην οικία της οδού Κέκροπος 7-9 (αρ. 11) (πίν. 37) στην ίδια πόλη· στη δυτική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (αρ. 33, 4) και στην οικία της οδού Ιουλιανού 18 (αρ. 35, 15) στη Θεσσαλονίκη· στην οικία της οδού Φιλωνίδου Ζώτου (αρ. 47) στη Χερσόνησο της Κρήτης· στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 1δ) (πίν. 135-137), στην οικία του Παρθενίου (αρ. 66, 1α), στην οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 9) (πίν. 144β) και στην οικία των Ψαλμών (αρ. 69, 4α) (πίν. 148α) στους Στόβους. Επίσης στα παρακάτω κτήρια που περιλαμβάνονται στο Παράρτημα 1: στην οικία (:) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας (αρ. xv) και στην οδό Κυρρήστου 15 (αρ. xvi) στην Αθήνα· στην οικία στην πλατεία Κυψέλης (αρ. xxv) στο Άργος· στην «οικία του Αντίνοου» (αρ. xxxiii) στους Δελφούς. Με την ύπαρξη αγαλμάτων θα πρέπει να συνδέεται και η παρουσία κογχών στους τοίχους αρκετών οικιών⁹³².

Τα ανάγλυφα ή/και ολόγλυφα αυτά έργα σε αρκετές από τις παραπάνω περιπτώσεις συγκροτούσαν συλλογές. Η δημιουργία και έκθεση τέτοιων γλυπτών συνόλων αποτελούσε μια προσφιλή πρακτική των πλούσιων αριστοκρατών ήδη από την περίοδο της ρωμαϊκής Δημοκρατίας.

Ειδικότερα, η συλλογή και η έκθεση γλυπτών στο εσωτερικό της ιδιωτικής κατοικίας είναι γνωστή από ευρήματα που χρονολογούνται κυρίως από την ύστερη ρωμαϊκή αυτοκρατορική εποχή και εξής, πρόκειται, όμως, για συνήθεια που ανάγεται τουλάχιστον στους όψιμους χρόνους της Δημοκρατίας (απηχώντας ελληνιστικές επιδράσεις), όπως προκύπτει κυρίως από τις γραπτές πηγές⁹³³. Το πρωιμότερο

⁹²⁹ DUNBABIN 1999-1, σ. 324. Η ΙΔΙΑ 1999-2, σ. 742. ΟΥΑΔΙΑΗ κ.ά. 2004, σ. 147, 149, fig. 3-5. ΑΤΖΑΚΑ 2011, σ. 102-103, εικ. 86, όπου και ελεύθερη μετάφραση της τετράστιχης ομηρικής επιγραφής (σ. 103 σημ. 1).

⁹³⁰ Το πλησιέστερο παράδειγμα από την περιοχή που εξετάζουμε είναι οι δύο ψηφιδωτές επιγραφές της οικίας του Φθόνου στη Σκάλα Κεφαλληνίας, οι οποίες χρονολογούνται, όμως, στο α' μισό του 3^{ου} αιώνα (για την πρώτη από αυτές βλ. παραπ. σ. 291-292· για τη δεύτερη DUNBABIN 1999-1, σ. 324· Η ΙΔΙΑ 1999-2, σ. 742· ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 104, εικ. 88).

⁹³¹ Βλ. παραπ. σ. 179-180.

⁹³² Βλ. παραπ. σ. 188, 197 και παρακ. σ. 300.

⁹³³ BARTMAN 1994, σ. 72.

γνωστό ανεσκαμμένο παράδειγμα ρωμαϊκής κατοικίας με συλλογή γλυπτών έργων χρονολογείται στον 2^ο π.Χ. αιώνα. Πρόκειται για την έπαυλη στο Fianello Sabino (50 περίπου χλμ. βόρεια της Ρώμης), στη συλλογή των γλυπτών της οποίας περιλαμβάνονται δεκαπέντε υστεροελληνιστικά αγάλματα. Τα έργα βρέθηκαν σε εξαιρετική κατάσταση, καθώς, όταν την έπαυλη διαδέχθηκε στον χώρο χριστιανική εκκλησία (αρχές 5^{ου} αι.), τα αγάλματα καταχώσθηκαν κάτω από παχύ στρώμα τσιμεντοκονιάματος⁹³⁴.

Η μεγαλύτερη ρωμαϊκή ιδιωτική συλλογή γλυπτών που έχει έρθει στο φως στη Βαλκανική ανήκει στην έπαυλη του Ηρώδη Αττικού στην Εύα (Λουκού) Κυνουρίας⁹³⁵. Αξίζει να αναφερθεί, επίσης, το μικρό αλλά σημαντικό σύνολο εννέα αγαλματιδίων που αποκαλύφθηκε σχετικά πρόσφατα σε οικία του 3^{ου} αι. στον αγρό της Παναγίας στην Κόρινθο⁹³⁶.

Ένα ακόμη σημαντικό γλυπτό σύνολο, που διακοσμούσε αυτοκρατορικό ενδιαίτημα της ύστερης αρχαιότητας αυτή τη φορά, αποκαλύφθηκε το 1984 στη Mediana στα περίχωρα της Ναϊσσού (Nis, Σερβία). Η συλλογή της έπαυλης (αρχών 4^{ου} αι.), που έχει συνδεθεί με τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Α', απαρτιζόταν από δώδεκα ή δεκατρία αγάλματα και αγαλματίδια⁹³⁷. Στις αρχές της επόμενης εκατονταετίας συγκροτήθηκε και η περίφημη συλλογή του Λαύσου στην Κωνσταντινούπολη· περιλάμβανε, σύμφωνα με τις γραπτές πηγές, τουλάχιστον δεκατρία ολόγλυφα έργα, που κάλυπταν ένα χρονολογικό εύρος πολλών αιώνων – επρόκειτο, όμως, για ένα σύνολο που αποτελούσε κρατική ιδιοκτησία⁹³⁸.

Τα γλυπτά που απάρτιζαν τις συλλογές των οικιών της ίδιας περιόδου στην περιοχή υπό εξέταση χρονολογούνται από τους ελληνιστικούς έως τους ύστερους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους –είναι, επομένως, χρονολογικά προγενέστερα των κτηρίων τα οποία διακοσμούσαν.

Σε μία, τέλος, από τις ιδιωτικές συλλογές γλυπτών της Βαλκανικής περιλαμβάνονται, όπως και σε κάποια από τα σπουδαιότερα γλυπτά σύνολα επαύλεων του Δυτικού κράτους (Montmaurin, Nérac, Séviac [Γαλλία], El Ruedo [Ισπανία])⁹³⁹, εκτός από μαρμάρινα, και ορειχάλκινα έργα: πρόκειται για τα τέσσερα μπρούτζινα αγαλματίδια από το «θεοδοσιανό» ανάκτορο (αρ. 64) στους Στόβους (πίν. 135-136).

⁹³⁴ STIRLING 2005, σ. 25, 174. Για τις συλλογές αγαλμάτων των ρωμαϊκών οικιών βλ. BARTMAN 1994. Ειδικά για τα γλυπτά των υπαίθριων χώρων βλ. FARRAR 2011, σ. 97-129.

⁹³⁵ Για την έπαυλη βλ. παραπ. σ. 240 σημ. 592.

⁹³⁶ Για τα αγαλματίδια που ήρθαν στο φως στον αγρό της Παναγίας στην Κόρινθο βλ. HANNESTAD 2007, σ. 288. STIRLING 2008. Για τα γλυπτά ευρήματα στις ρωμαϊκές οικίες του ελλαδικού χώρου βλ. ΠΑΡΑΙΟΑΝΝΟΥ 2003, σ. 80-87 (Αθήνα), 152-156 (Κόρινθος), 222-227 (Πάτρα), 266-269 (Σπάρτη).

⁹³⁷ Για το περιεχόμενο της συλλογής στη Mediana βλ. παρακ. σ. 301.

⁹³⁸ Για τη συλλογή του Λαύσου βλ. παραπ. σ. 213-218.

⁹³⁹ STIRLING 2005, σ. 84-85, 182. Για τις σπουδαιότερες ιδιωτικές συλλογές γλυπτών του Ανατολικού και του Δυτικού κράτους βλ. παρακ. σ. 647-651 (Παράρτημα 3).

3.3.1. Τόποι εύρεσης και αρχική θέση

Η αρχική θέση των γλυπτών είναι γνωστή σε ελάχιστες περιπτώσεις· σε ορισμένες άλλες ο τόπος στον οποίο εντοπίστηκε το υλικό ή/και η διάρθρωση κάποιων από τους τοίχους των σπιτιών με κόγχες επιτρέπουν βάσιμες υποθέσεις για τους χώρους στους οποίους ήταν κάποτε εκτεθειμένο· άλλοτε πάλι η διασπορά των έργων στις ανώτερες επιχώσεις του κτηρίου καθιστά επισφαλή ακόμα και τη σύνδεσή τους με τη συγκεκριμένη οικία, πολύ δε περισσότερο την αναγωγή σε μια υποθετική αρχική τους θέση στο εσωτερικό της. Στις περιπτώσεις εντοπισμού των αγαλμάτων σε λάκκους ή σε κρύπτες το αρχικό αρχιτεκτονικό τους πλαίσιο παραμένει και πάλι υποθετικό⁹⁴⁰.

Γλυπτά στην αρχική τους θέση αποκαλύφθηκαν σε μόλις δύο ταυτισμένες με ασφάλεια οικίες της υπό εξέταση περιοχής: στην Αθήνα, στη λεγόμενη οικία του Πρόκλου, εντοπίστηκαν εντοιχισμένα δύο ανάγλυφα με παραστάσεις του Ασκληπιού (ή του Παγκράτη ή του Διός Φιλίου/Μελιχίου) και της Κυβέλης (πίν. 35α) στην ορθογώνια κόγχη που ανοίγεται στο δυτικό από τα δύο μικρά δωμάτια ανατολικά της αψίδας (αρ. 9, 4). Στο κάτω τμήμα της κόγχης ανασκάφηκε, επίσης, μαρμάρινο βάθρο από ταφικό μνημείο με ανάγλυφη σκηνή δεξίωσης⁹⁴¹.

Το δεύτερο μνημείο στο οποίο αποκαλύφθηκε γλυπτός διάκοσμος κατά χώραν είναι η οικία της Περιστερίας (αρ. 69, 9) στους Στόβους. Το ταφικό ανάγλυφο με την παράσταση Τελεσφόρου, δύο ανδρικών και μιας γυναικείας μορφής –το μοναδικό γλυπτό που αποκαλύφθηκε στο κτήριο– βρίσκεται εντοιχισμένο πάνω από τη δεξαμενή στον χώρο της αυλής (πίν. 144). Ας σημειωθεί ότι στην αρχική τους θέση εντός της αψίδας του οικοδομήματος βρέθηκαν, επίσης, δύο αγαματίδια Κυβέλης και ένα Υγιείας στην οικία (:) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας στην Αθήνα (Παράρτημα 1 αρ. xv)⁹⁴².

Είναι γεγονός ότι ο εντοπισμός του γλυπτού διακόσμου κατά χώραν αποτελεί σπάνια εξαίρεση όχι μόνο όσον αφορά τις οικίες της Βαλκανικής αλλά και γενικότερα το σύνολο των ομοειδών κτηρίων της ύστερης αρχαιότητας.

Μια από τις ελάχιστες αυτές εξαιρέσεις αποτελεί η οικία της οδού Giovanni Lanza στη Ρώμη. Το κτήριο ανεγέρθηκε τον 4^ο αι. και συμπεριέλαβε μια μικρή ναόσχημη κατασκευή του 2^{ου}, η οποία στέγαζε άγαλμα της Ίσιδας-Τύχης. Στους πλευρικούς τοίχους αυτού του οικίσκου ανοίγονταν ράφια, που φιλοξενούσαν αγαματίδια, προτομές και ανάγλυφα (Σάραπι, Ηρακλή, Αφροδίτης, Ωρου-Αρποκράτη, Εκάτης, Διονύσου, Απόλλωνα, Κυβέλης και Λάρητος). Η συγκεκριμένη οικία διέθετε ακόμη

⁹⁴⁰ Βλ. STIRLING 2005, σ. 16-22, όπου η συγγραφέας, με αφετηρία τις γλυπτές συλλογές σε επαύλειες της ύστερης αρχαιότητας στη Γαλατία, παρουσιάζει αναλυτικά την προβληματική του συσχετισμού των έργων με τα κτήρια ή με συγκεκριμένους χώρους τους και ορίζει το μεθοδολογικό πλαίσιο των δυνατοτήτων αναγωγής στην αρχική θέση των αγαλμάτων.

⁹⁴¹ Στις επιχώσεις του κτηρίου εντοπίστηκαν και άλλα γλυπτά, η σχέση τους, όμως, με το οικοδόμημα είναι αβέβαιη (βλ. παρακ. σ. 398 σημ. 1526).

⁹⁴² Στον χώρο του λουτρού του ίδιου κτηρίου εντοπίστηκαν τρία ακόμη αγάλματα (βλ. Παράρτημα 1 αρ. xv).

ένα υπόγειο μιθραίο, όπου βρέθηκαν γλυπτά ανάλογης θεματολογίας *in situ*, καθώς και νυμφαίο με επτά κόγχες κοσμημένες επίσης με αγάλματα⁹⁴³. Στην αρχική τους θέση, στα μετακίονια στοάς, αποκαλύφθηκαν και οι ερμαϊκές στήλες στην οικία των Valerii της ίδιας πόλης⁹⁴⁴. Δύο από τα αγάλματα στην οικία της Fortuna Annonaria της γειτονικής Όστιας (Ηρα ή Δήμητρα και Fortuna Annonaria) βρέθηκαν επίσης *in situ* στον χώρο του κήπου του σπιτιού⁹⁴⁵, το ίδιο και οι δύο προτομές που αποκαλύφθηκαν στο υπόγειο ιερό της έπαυλης του Lullingstone στη Βρετανία⁹⁴⁶. Σε οικία της Djemila (Cuicul) στην Αλγερία, το βάθρο που εντοπίστηκε κοντά σε κλίμακα, φιλοξενούσε αγαλματίδιο της Αφροδίτης⁹⁴⁷. Ευάριθμες είναι και οι περιπτώσεις κατά χώραν εντοπισμού βάσεων ή επιγραφών που αναφέρονται σε χαμένα πια αγάλματα, όπως η επιγραφή στην οικία, π.χ., του Vulcaeus Rufinus στη Ρώμη, όπου μνημονεύεται η ανέγερση τιμητικού ανδριάντα στον προθάλαμο του σπιτιού από τους πολίτες της Ραβέννας⁹⁴⁸.

Στους αύλειους χώρους των κτηρίων αποκαλύφθηκαν η συλλογή των γλυπτών του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου (αρ. 64, 1δ) (πίν. 133β, 135-137) και τα πενιχρά υπολείμματα ανάλογων συλλογών (;) στις οικίες του Παρθενίου (αρ. 66, 1α) και των Ψαλμών (αρ. 69, 4α) (πίν. 148α) στους Στόβους. Σύμφωνα με τη L. M. Stirling, από το σύνολο των γλυπτών που βρέθηκαν μέσα στη δεξαμενή του νυμφαίου του «θεοδοσιανού» η ομάδα των μικρότερων ορειχάλκινων αγαλματιδίων (αρ. 64, 1δ, α *i-iii*, ν-νι) (πίν. 135-136) πρέπει να προέρχεται από άλλον χώρο, για τον οποίο πιθανολογεί ότι στέγαζε κάποιο λαράριο⁹⁴⁹.

Εκτός της αρχικής του θέσης, μέσα σε πηγάδια, εντοπίστηκε το μικρό σύνολο των αγαλμάτων στην οικία Β (αρ. 7) (πίν. 24β, 25) και το μεγαλύτερο μέρος της συλλογής της οικίας Ω (αρ. 8) (πίν. 30α, 31α, γ, 32, 33α) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας. (Ας σημειωθεί εδώ ότι η απόρριψη αγαλμάτων σε λάκκους και πηγάδια δε συνδέεται απαραίτητα με την πρόθεση βεβήλωσης και καταστροφής των γλυπτών. Συχνά προκύπτει ως αποτέλεσμα της προσπάθειας για την προμήθεια οικοδομικού υλικού ή για την εκκαθάριση των χώρων μετά από κάποια καταστροφή⁹⁵⁰.) Δύο ακόμη γλυπτά της οικίας Ω, το ανάγλυφο με την παράδοση του Διονύσου από τον Ερμή στις Νύμφες (*iv*) και το ακέφαλο άγαλμα της Αθηνάς (*i*) βρέθηκαν στο περιστύλιο. Το δεύτερο έργο είχε χρησιμοποιηθεί ως αναβαθμός στη νοτιοδυτική γωνία του χώρου. Οι σιληνόμορφοι κιονίσκοι (πίν. 33β) που εντοπίστηκαν, επίσης, στο κτήριο

⁹⁴³ ENSOLI 2000, σ. 280, fig. 23-25. STIRLING 2005, σ. 15, 19, 168, fig. 3.

⁹⁴⁴ STIRLING, ό.π., σ. 19, 166.

⁹⁴⁵ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 19-20, fig. 57, 58.

⁹⁴⁶ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 20.

⁹⁴⁷ Η ΙΔΙΑ, ό.π.

⁹⁴⁸ Η ΙΔΙΑ, ό.π.

⁹⁴⁹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 197. Παρά το γεγονός ότι ορισμένα από τα αγάλματα της συλλογής του «θεοδοσιανού» πληρούν τα κριτήρια που θέτει η συγκεκριμένη μελετήτρια για την αναγνώριση λατρευτικής χρήσης σε αυτά (βλ. παρακ. σ. 310), θεωρούμε ότι η πιθανότητα ο ιδιοκτήτης του συγκεκριμένου κτηρίου να ήταν οπαδός της παλιάς θρησκείας –κάτι που θα πρόδιδε η παρουσία ενός λαράριου– πρέπει μάλλον να αποκλειστεί (βλ. παρακ. σ. 310-311).

⁹⁵⁰ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 4, 25. HANNESTAD 2006, σ. 205. Ο ΙΔΙΟΣ 2007, σ. 290-291. Βλ. και παρακ. σ. 308-309.

προέρχονται από το διάφραγμα που οριοθετούσε το τρικλίνιο (6) και τον δυτικότερο χώρο 5.

Η αποκάλυψη των έντεκα αγαλματιδίων στην οικία της οδού Φιλωνίδου Ζώτου (αρ. 47) στη Χερσόνησο της Κρήτης μέσα σε κρύπτη και η έλλειψη δημοσιευμένων στοιχείων τόσο για το θεματολόγιο και τις διαστάσεις τους όσο και για την αρχιτεκτονική διάρθρωση του κτηρίου δεν επιτρέπουν υποθέσεις ούτε για την αρχική θέση ούτε για τον προορισμό –αμιγώς διακοσμητικό ή/και λατρευτικό– των έργων⁹⁵¹.

Απουσία δυνατότητας συσχετισμού με συγκεκριμένο χώρο του σπιτιού διαπιστώνεται επίσης όσον αφορά και την πολυάριθμη ομάδα των αγαλματιδίων, των αναγλύφων και των (ακέραια ή τμηματικά σωζόμενων) πήλινων ειδωλίων που περιέχονταν στις επιχώσεις της οικίας στην οδό Κέκροπος 7-9 (αρ. 11) στην Αθήνα (πίν. 37). Το ίδιο ισχύει και για τα τμήματα γλυπτών και επιγραφών που ήρθαν στο φως στις επιχώσεις της οικίας στην οδό Κυρρήστου 15 στην Πλάκα (Παράρτημα 1 αρ. xvi).

Σε έναν μικρό αριθμό περιπτώσεων τα γλυπτά συνιστούν μεμονωμένα ευρήματα, των οποίων η παρουσία –ακόμη και όταν αυτά συσχετίζονται ανασκαφικά με συγκεκριμένους χώρους– δε μπορεί να αξιολογηθεί ουσιαστικά.

Στην οικία της Ειρήνης, έτσι, (αρ. 4) στο Plondin εντοπίστηκε ένα μικρό γλυπτό με παράσταση ψαριού (πίν. 19δ). Η υπόθεση της M. Bospacieva σε σχέση με την ενδεχόμενη χρήση της οικίας ως ιδιωτικού λατρευτικού χώρου με αφορμή την παρουσία του συγκεκριμένου γλυπτού και σε συνδυασμό με ορισμένες άλλες ενδείξεις δε νομίζουμε ότι ευσταθεί. Παραστάσεις ιχθύων, φορτισμένες ή μη με χριστιανικό συμβολισμό, διακοσμούν συχνά διάφορα αντικείμενα οικιακής χρήσης ή κοσμήματα⁹⁵². Απαντούν, επίσης, χωρίς να προκαλούν οποιονδήποτε ευχαριστιακό συνειρμό, σε παραστάσεις όπως αυτές στα ψηφιδωτά δάπεδα των οικιών στο οικόπεδο Λατίφη (αρ. 16, 2) στην Άμφισσα (πίν. 42) και ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (αρ. 17, 2) στο Άργος (πίν. 47β) ή στη γνωστή μικρογραφία του συμποσίου Διδούς - Αινεία στον Vergilius Romanus (πίν. 8)⁹⁵³.

Κάτω από το χοντρό ψηφιδωτό δάπεδο του τρικλινίου (;) στη δυτική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου και Αρριανού (αρ. 33, 4) στη Θεσσαλονίκη αποκαλύφθηκε άγαλμα Μούσας, το οποίο χρονολογήθηκε στον 3^ο αι. και πιθανώς κοσμούσε την αίθουσα στην αρχική φάση του κτηρίου. Ας σημειωθεί ότι το άγαλμα βρέθηκε

⁹⁵¹ Για την τοποθέτηση αγαλμάτων σε κρύπτες βλ. παρακ. σ. 309.

⁹⁵² DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά. 1989, σ. 22-23.

⁹⁵³ BOSPACIEVA 2005, σ. 35. Το σκεπτικό της υπόθεσης της M. Bospacieva βασίστηκε, επιπλέον, στην αποκάλυψη του σημείου του σταυρού σε ένα κιονόκρανο (βλ. παραπ. σ. 178), της δεξαμενής στον χώρο 3 και μιας βάσης τράπεζας. Η παρουσία του σταυρού, όμως, δε μπορεί να εκληφθεί ως ένδειξη καθαγιασμού του χώρου στον οποίο απαντά, όταν δε συντρέχουν ειδικοί λόγοι. Οι γραπτές πηγές (βλ. παρακ. σ. 346-347) αλλά και τα ανασκαφικά ευρήματα (βλ. DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά., ό.π., σ. 18-22· παραπ. σ. 178-179) επιβεβαιώνουν ότι η απεικόνιση του συγκεκριμένου χριστιανικού συμβόλου αποτελούσε κοινό τόπο στην ιδιωτική σφαίρα (όπως, βέβαια, και στη δημόσια). Η ύπαρξη, επιπλέον, της τράπεζας κάθε άλλο παρά ασύμβατη με ένα συνηθισμένο οικιακό περιβάλλον μπορεί να θεωρηθεί –έχει άλλωστε έρθει στο φως ικανός αριθμός αντίστοιχων ευρημάτων προερχόμενων από οικίες (βλ. παραπ. σ. 123-124).

ακέφαλο και ότι στο κατώφλι της αίθουσας υπήρχε «μεταγενέστερος εγχάρακτος σταυρός»⁹⁵⁴. Δε γνωρίζουμε αν η χαράξη του σταυρού συνδέεται με την κατάχωση του αγάλματος, ούτε αν ο ακρωτηριασμός του τελευταίου υπήρξε εσκεμμένος.

Στην ίδια πόλη, στην οικία της οδού Ιουλιανού 18 (αρ. 35), ο εντοπισμός μιας κνήμης αγαλματιδίου ρωμαϊκών χρόνων σε έναν από τους βορειοδυτικούς χώρους (15) του σπιτιού, που πιθανώς είχαν βοηθητική χρήση, δεν προσφέρεται για περαιτέρω ερμηνευτική αξιοποίηση. Το ίδιο ισχύει, επίσης, για το τμήμα αγαλματιδίου Διονύσου που αποκαλύφθηκε στην οικία της πλατείας Κυψέλης στο Άργος (Παράρτημα 1 αρ. xxv) και το άγαλμα του Αντίνοου στην ομώνυμη οικία των Δελφών (Παράρτημα 1, αρ. xxxiii).

Από τις ευάριθμες, έστω, σωζόμενες περιπτώσεις γλυπτών τα οποία αποκαλύφθηκαν *in situ* ή μπορούν να συσχετιστούν με αρκετή πιθανότητα με συγκεκριμένους χώρους, προκύπτει ότι ο διάκοσμος αυτού του είδους συνδεόταν στενότερα με τους χώρους των περιστυλίων (κάποια από τα οποία διέθεταν νυμφαία) ή των τρικλινίων των κατοικιών στην υπό εξέταση περιοχή.

Τα χαρακτηριστικότερα (και ασφαλέστερα) δείγματα διακόσμησης υπαίθριων χώρων με γλυπτά προέρχονται από τους Στόβους: το μεγάλο νυμφαίο του «θεοδοσιανού» ανακτόρου (αρ. 64, 1δ) (πίν. 133), και οι μικρότερης κλίμακας αντίστοιχες κατασκευές στις οικίες του Παρθενίου (αρ. 66, 1α) (πίν. 142α) και των Ψαλμών (αρ. 69, 4α) (πίν. 147) θα πρέπει να φιλοξενούσαν (μέρος τουλάχιστον από) τις συλλογές των αγαλμάτων των τριών οικιών, από τις οποίες, όμως, διατηρήθηκε ουσιαστικά μόνο η πρώτη. Λιγότερο εξεζητημένη, αλλά με το πλεονέκτημα της κατά χώραν διατήρησης, η περίπτωση του αναγλύφου στον τοίχο δυτικά της δεξαμενής στην οικία της Περιστερίας (αρ. 69, 9) (πίν. 144) αντιπροσωπεύει το τέταρτο δείγμα γλυπτής διακόσμησης περιστυλίου στην ίδια πόλη· δεν αποκλείεται, επίσης, ανάλογο διάκοσμο να διέθετε και η δεξαμενή που αποκαλύφθηκε πρόσφατα στο λεγόμενο Καζίνο (αρ. 65, 1) (πίν. 139β) λίγο νοτιοανατολικότερα⁹⁵⁵.

Τα νυμφαία τριών από τις παραπάνω οικίες (του «Καζίνου», της οικίας του Παρθενίου και της οικίας των Ψαλμών) ήταν τοποθετημένα με την πρόσοψή τους απέναντι από τα τρικλίνια· οι ανακλινόμενοι συνδαιτυμόνες θα μπορούσαν, έτσι, από το εσωτερικό των χώρων να έχουν μια αποσπασματική, έστω, θέα των συλλογών⁹⁵⁶.

Από την εξέταση των σπουδαιότερων συλλογών της ύστερης αρχαιότητας στο Δυτικό και το Ανατολικό κράτος⁹⁵⁷ προκύπτει ότι, όπως και στη Βαλκανική, στις περιπτώσεις που είναι δυνατή η διαπίστωση της αρχικής θέσης των αγαλμάτων η παρουσία τους συνδέεται κατά κανόνα με τους παραδοσιακά «δημόσιους» χώρους των οικιών: τα περιστύλια (που κάποτε περιλάμβαναν νυμφαία) και τα τρικλίνια (με

⁹⁵⁴ ΜΑΡΚΗ - ΚΟΜΜΑΤΑΣ 2002, σ. 331.

⁹⁵⁵ Για τις πρόσφατες, αδημοσίευτες ανασκαφές στο «Καζίνο» βλ. παρακ. σ. 495, ιδιαίτερα σημ. 2042.

⁹⁵⁶ Βλ. και παραπ. σ. 188.

⁹⁵⁷ Για τις συλλογές αυτές βλ. παρακ. σ. 647-651 (Παράρτημα 3).

μεγάλη συχνότητα απαντούν, επίσης, και σε λουτρά)⁹⁵⁸. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις έκθεσης γλυπτών σε χώρους περιστυλίων αποτελούν, π.χ., οι έπαυλεις στο Montmaurin και στο Chiragan στην Ακουιτανία, η (μάλλον αυτοκρατορική) έπαυλη στο Welschbillig κοντά στους Τρεβήρους (Trier), η οικία των Valerii στη Ρώμη, η domus della Fortuna Annonaria και η οικία του Προπούλου στην Όστια⁹⁵⁹. Αντίστοιχα παραδείγματα τρικλινίων διακοσμημένων με αγάλματα προέρχονται από την έπαυλη στο Woodchester στη Βρετανία, την έπαυλη (και πάλι) στο Chiragan και τη domus della Fortuna Annonaria στην Όστια, την έπαυλη της Piazza Armerina στη Σικελία, την οικία των Ελλήνων Αρματοδρόμων στην Καρχηδόνα και την οικία του Αιθρίου στην Αφροδισιάδα⁹⁶⁰.

Οι αίθουσες υποδοχής μιας σειράς οικιών στη Βαλκανική διέθεταν τοίχους διαρθρωμένους εσωτερικά με κόγχες, αρχιτεκτονικό στοιχείο που παραπέμπει με σχετική ασφάλεια στην παρουσία αγαλμάτων⁹⁶¹. Γλυπτά έργα, όμως, οι διαστάσεις των οποίων να επιτρέπουν τον συσχετισμό τους με τις συγκεκριμένες θέσεις, ήρθαν στο φως σε έναν ελάχιστο αναλογικά αριθμό τέτοιων περιπτώσεων. Κάποια από τα αγάλματα που αποκαλύφθηκαν στην οικία Ω της Αρχαίας αγοράς στην Αθήνα, έτσι, θα μπορούσαν να κοσμούν τις πέντε κόγχες του μεσημβρινού τοίχου στον μεγάλο χώρο υποδοχής (;) της οικίας (αρ. 8, 28). Στη γειτονική οικία Β (αρ. 7, 27, 27α), από την άλλη μεριά, το μικρό ύψος των κογχών στην αψίδα του τρικλινίου (πίν. 24α) τις καθιστούσε μάλλον ακατάλληλες για τη φιλοξενία των δύο, τουλάχιστον, από τα τρία γλυπτά που σχετίζονται με το κτήριο, του αγάλματος του Ερμή (i) (πίν. 24β) και της κεφαλής της Νέμεσης (ii) (πίν. 25α)⁹⁶².

Μοναδική, συνήθως, ένδειξη της αλλοτινής παρουσίας αγαλμάτων, οι κόγχες απαντούν κατά τα άλλα αρκετά συχνά στους επίσημους χώρους οικιών της υπό εξέταση περιοχής αλλά και της ευρύτερης μεσογειακής λεκάνης γενικότερα, όπως, π.χ., σε οικίες της Όστιας ή της Καισάρειας στη Μαυριτανία (Cherchel, Αλγερία)⁹⁶³. στο μεγάλο τρίκογχο τρικλίνιο της έπαυλης (αρ. 1, 13) στο Βουθρωτό (πίν. 12γ)· στην αψίδα του τρικλινίου της οικίας Α (αρ. 6, 12α) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας (πίν. 23α)· σε δύο επίσημες αίθουσες της λεγόμενης οικίας του Πρόκλου (αρ. 9, 1α, 2α) (πίν. 34α, β) και στο συνδεδεμένο, πιθανώς, με τρικλίνιο νυμφαίο της οικίας στη συμβολή των οδών Νίκης - Απόλλωνος (αρ. 12) στην ίδια πόλη (πίν. 38α)· στο αμψιδωτό τρικλίνιο και τον προθάλαμό του (αρ. 15, 1, 1α) στην οικία που βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του Κάστρου της Άμφισσας (πίν. 41α, β)· στην αψίδα του τρικλινίου στην οικία των οικοπέδων Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (αρ. 26, 2α) στη Θάσο (πίν. 64α)· στον ένα από τους δύο επίσημους χώρους της δυτικής οικίας μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18 (αρ. 29, 6) στη Θεσσαλονίκη (πίν.

⁹⁵⁸ STIRLING 2005, σ. 21, 79-82, 89-90 και σποραδικά.

⁹⁵⁹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 19, 45, 61, 80, 81-82, 171, 153-154, fig. 11, 23, 57, 58.

⁹⁶⁰ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 61, 171, 175, 185, 192, 215-216, fig. 23, 58.

⁹⁶¹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 21.

⁹⁶² Βλ. και παρακ. σ. 394 και σημ. 1498.

⁹⁶³ STIRLING 2005, σ. 172, 188.

70α)· στο τρικλίνιο, επίσης, της οικίας στην οδό Τριακοσίων (αρ. 59, 1) στη Σπάρτη (πίν. 120). Ανάλογες κόγχες διέθεταν, επίσης, οι χώροι υποδοχής των ακόλουθων οικιών που περιλαμβάνονται στο Παράρτημα 1: της μεγάλης Νοτιοανατολικής έπαυλης (αρ. xxxii) (πίν. XVIα) και της οικίας ανατολικά από το παλιό οίκημα της ανασκαφής (αρ. xxxviii) στους Δελφούς (πίν. XVIγ), καθώς και το νότιο τρικλίνιο της οικίας του Γναφέως στους Στόβους (Παράρτημα 1 αρ. lxxiii)⁹⁶⁴. Στην περίπτωση, τέλος, της αγροτικής έπαυλης στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης (αρ. 46, 3β) τρεις μικρές κόγχες ανοίγονταν στον τοίχο της αψίδας του ανατολικού πέρατος της βόρειας στοάς, διαμέσου της οποίας εισερχόταν κανείς στο τρικλίνιο του κτηρίου (πίν. 100α, β).

3.3.2. Θεματολόγιο και προορισμός

Τα πληρέστερα σωζόμενα οικιακά σύνολα γλυπτών της υπό εξέταση περιοχής προέρχονται από το λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο στους Στόβους (αρ. 64) (πίν. 135-137), την οικία Ω (αρ. 8) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας (πίν. 29β-33), την οικία της οδού Κέκροπος 7-9 (αρ. 11) στην ίδια πόλη και την οικία της οδού Φιλωνίδου Ζώτου (αρ. 47) στη Χερσόνησο της Κρήτης. Η πρώτη συλλογή περιλαμβάνει δεκαπέντε γλυπτά, η δεύτερη δέκα, η τρίτη και η τέταρτη έντεκα. Οκτώ γλυπτά έργα αποκαλύφθηκαν, επίσης, στο κτήριο (οικία;) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας (Παράρτημα 1 αρ. xv) στην Αθήνα.

Ας σημειωθεί εδώ παρενθετικά ότι ένα ακόμη σημαντικό γλυπτό σύνολο από τη Βαλκανική, απαρτιζόμενο από δώδεκα ή δεκατρία αγάλματα και αγαλματίδια, είναι αυτό της αυτοκρατορικής⁹⁶⁵ έπαυλης (αρχών 4^{ου} αι.) στη Mediana, πολύ κοντά στη Ναϊσό (Nis, Σερβία). Στη συλλογή περιλαμβάνονται τρία αγαλματίδια του Ασκληπιού, δύο της Υγείας, γυναικεία πεπλοφόρος μορφή, νεανική κοιμώμενη μορφή (στον τύπο του *lanternarius*), γυμνή νεανική μορφή, κεφαλή Σατύρου, βάση αγάλματος και τμήματα ενός ή περισσότερων αγαλμάτων του Ηρακλή και του Διόνυσου. Τα γλυπτά βρέθηκαν εκτός της αρχικής τους θέσης, συγκεντρωμένα σε ένα από τα δωμάτια δυτικά του περιστυλίου, όπου, πιθανώς, είχαν τοποθετηθεί κατά τη διάρκεια εργασιών καθαρισμού στον χώρο της έπαυλης⁹⁶⁶.

Ο αριθμός των αντίστοιχων ευρημάτων στις υπόλοιπες οικίες της Βαλκανικής που διέθεταν διάκοσμο αυτού του είδους είναι εξαιρετικά μικρός. Με εξαιρέσεις την οικία Β της Αρχαίας αγοράς (αρ. 7) και τη λεγόμενη οικία του Πρόκλου (αρ. 9) όπου

⁹⁶⁴ Στην περίπτωση της οικίας (;) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας (Παράρτημα 1 αρ. xv) ο αψιδωτός χώρος στον οποίο εντοπίστηκαν κόγχες με αγαλματίδια *in situ* πρέπει να ανήκε σε ιερό. Εξαιρούμε, επίσης, από την ομάδα των τρικλινίων με κόγχες τον αψιδωτό χώρο της «οικίας των Αγρίων Ζώων», καθώς θεωρούμε ότι το συγκεκριμένο κτήριο δεν αποτελούσε ιδιωτική κατοικία.

⁹⁶⁵ Και γι' αυτό τον λόγο μη περιλαμβανόμενης στο κυρίως υλικό της παρούσας εργασίας (βλ. παραπ. σ. 102).

⁹⁶⁶ STIRLING 2005, σ. 195-197.

αποκαλύφθηκαν αντίστοιχα τρία και πέντε γλυπτά έργα (τα δύο εκ των οποίων, όμως, δεν είναι βέβαιο ότι ανήκουν στο κτήριο), τα αντίστοιχα δείγματα του συγκεκριμένου διακοσμητικού είδους στις υπόλοιπες οικίες είναι μεμονωμένα⁹⁶⁷. Καθώς, επιπλέον, τα δημοσιευμένα στοιχεία για τα γλυπτά της οικίας στην οδό Φιλωνίδου Ζώτου (αρ. 47) στη Χερσόνησο δεν περιέχουν αναφορές στο θεματολόγιο της συλλογής, το εύρος του υλικού που προσφέρεται για σχετικές παρατηρήσεις περιορίζεται αναγκαστικά στα αντίστοιχα ευρήματα από τις τέσσερις ταυτισμένες με βεβαιότητα αθηναϊκές οικίες (τις Β [αρ. 7] και Ω [αρ. 8] στην Αρχαία αγορά, τη λεγόμενη οικία του Πρόκλου (αρ. 9), την οικία της οδού Κέκροπος 7-9 [αρ. 11]) και το «θεοδοσιανό» ανάκτορο (αρ. 64) στους Στόβους. Στην πραγματεύση περιλαμβάνεται, τέλος, και το κτήριο στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας (Παράρτημα 1 αρ. xv) στην Αθήνα με την επιφύλαξη που δημιουργεί το γεγονός της αμφιβολίας για την ταύτισή του με ιδιωτικό ενδιαίτημα.

Τα παραπάνω γλυπτά σύνολα περιλαμβάνουν ανάγλυφα και ολόγλυφα έργα. Με κυριότερη εξαίρεση τα τρία πορτρέτα που αποκαλύφθηκαν στην οικία Ω (Αντωνίνου του Ευσεβούς και δύο αταύτιστων γυναικών [πίν. 32β-33α])⁹⁶⁸, τα υπόλοιπα γλυπτά απεικονίζουν μείζονες και ελάσσονες θεότητες της εθνικής θρησκείας (Αφροδίτη, Αρτέμιδα, Αθηνά, Απόλλωνα, Διόνυσο, Πάνα, Νύμφες, Σατύρους, Ασκληπιό, Υγιεία, Τύχη, Ήλιο, Νίκη, Λάρητες), ανατολικές θεότητες (Κυβέλη) και ήρωες της μυθολογίας (Ηρακλή). Ανάλογα θέματα απαντούν και στα μικρότερα ταυτισμένα με ασφάλεια οικιακά γλυπτά σύνολα της υπό εξέταση περιοχής: της οικίας Β (αρ. 7) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας (Ερμής, Νέμεσις, αγαλμάτιο φιλοσόφου ή Δία) (πίν. 24β-25) και της λεγόμενης οικίας του Πρόκλου (αρ. 9) (Κυβέλη, Ασκληπιός ή Παγκράτης ή Δίας Φίλιος/Μειλίχιος) (πίν. 35α) στην ίδια πόλη· επίσης, της οικίας (;) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας (Παράρτημα 1 αρ. xv), το γλυπτό σύνολο της οποίας περιλαμβάνει ανάγλυφα και αγαλματίδια Κυβέλης, αγαλματίδια Αφροδίτης, Ασκληπιού, Υγιείας και ιέρειας της Ίσιδας.

Με μεγαλύτερη συχνότητα εμφανίζονται στο περιορισμένο, έστω, αυτό δείγμα οι απεικονίσεις της Αφροδίτης, της Άρτεμις, μελών του διονυσιακού κύκλου, του Ασκληπιού και της Υγιείας, καθώς και της Κυβέλης. Αναλυτικότερα, ένα αγαλματίδιο Αφροδίτης διέθετε το λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 1δ α ii) (πίν. 135α), ενώ ένα δεύτερο εντοπίστηκε στην οικία (;) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας (Παράρτημα 1 αρ. xv). Η Άρτεμις απεικονίζεται σε ένα αγαλμάτιο και (πιθανώς) σε μια ακόμη κεφαλή και πάλι από το «θεοδοσιανό» (αρ. 64, 1δ β iii) (πίν. 137β), καθώς και σε ανάγλυφο της οικίας Ω (αρ. 8 iii) (πίν. 30β). Ανάγλυφα με τον Πάνα και τις Νύμφες εντοπίστηκαν τόσο στο

⁹⁶⁷ Βλ. παραπ. σ. 298-299.

⁹⁶⁸ Στα αποσπασματικά σωζόμενα γλυπτά που δεν απεικονίζουν θεότητες ή ήρωες της μυθολογίας περιλαμβάνονται, ακόμη, μια κεφαλή γενειοφόρου ανδρός από την οικία Ω (αρ. 8) (πίν. 31β) και ένα αγαλμάτιο παιδιού από την οικία στην οδό Κέκροπος 7-9 (αρ. 11) στην Αθήνα· επίσης, μία κεφαλή κόρης από το «θεοδοσιανό» ανάκτορο (αρ. 64) στους Στόβους.

«θεοδοσιανό» (αρ. 64, 1δ β ii) (πίν. 137α) των Στόβων όσο και στην οικία Ω (αρ. 8 iv) της Αρχαίας αγοράς (πίν. 31α) στην Αθήνα. Ιαματικές θεότητες απαντούν στο «θεοδοσιανό» (Υγεία) (αρ. 64, 1δ β ix) και στην οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 9) (Τελεσφόρος) (πίν. 144β) στους Στόβους· επίσης στην οικία (;) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας (Παράρτημα 1 αρ. xv) (αγαλμάτιο Υγείας, ανάγλυφο και αγαλμάτιο Ασκληπιού) στην Αθήνα. Συχνή είναι και η παρουσία της Κυβέλης: απαντά σε ανάγλυφο από το λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64, 1δ β i) στους Στόβους, σε ανάγλυφο από την οικία «του Πρόκλου» (αρ. 9), σε ζεύγος αναγλύφων από την οικία της οδού Κέκροπος 7-9 (αρ. 11 iv, v) και σε δύο αγαλματίδια και ένα ανάγλυφο στην οικία (;) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας (Παράρτημα 1 αρ. xv) στην Αθήνα.

Τα ίδια ακριβώς θέματα, με μοναδική εξαίρεση την περίπτωση της Κυβέλης, αναδεικνύονται ως τα δημοφιλέστερα και στις σπουδαιότερες εκτός Βαλκανικής οικιακές συλλογές γλυπτών της ύστερης αρχαιότητας⁹⁶⁹. Η Αφροδίτη, η Άρτεμις και τα μέλη του διονυσιακού θιάσου παρουσιάζουν την ίδια συχνότητα εμφάνισης στις γλυπτές συλλογές τόσο του Δυτικού όσο και του Ανατολικού κράτους. Απαντούν στην έπαυλη του Woodchester (Βρετανία)· στις επαύλεις του El Ruedo, της Casilla de la Lámpara, της Valdetorres de Jarama, του Els Antigons και στην οικία του Μίθρα (Ιβηρική, Ισπανία)· στις επαύλεις του Saint-Georges-de-Montagne, του Montmaurin και του Chiragan (Ακουιτανία, Γαλλία)· σε οικίες της Όστιας (domus della Fortuna Annonaria, οικία του Προπύλου, οικία των Κιόνων) και της Ρώμης (οικία στην οδό Giovanni Lanza), στις επαύλεις του Desenzano και της Piazza Armerina· στην οικία της Κρύπτης των Αγαλμάτων στην Καρχηδόνα· στην έπαυλη του Sidi Bishr (Αλεξάνδρεια), στην έπαυλη του Θησέα στη Νέα Πάφο και στην έπαυλη της Δάφνης⁹⁷⁰. Η περίφημη Αφροδίτη Κνιδία του Πραξιτέλη αποτελούσε, εξάλλου, ένα από τα διασημότερα εκθέματα της συλλογής του Λαύσου στην Κωνσταντινούπολη⁹⁷¹.

Η ιδιότητα της Αφροδίτης ως θεάς της ομορφιάς και του έρωτα, καθώς και η γέννηση-ανάδυσή της από το υγρό στοιχείο, την καθιστούσαν ιδανική επιλογή για τη διακόσμηση κυρίως ιδιωτικών νυμφαίων και λουτρών⁹⁷². Η Άρτεμις, πάλι, συνδεδεμένη με την κατεξοχήν αγαπημένη ενασχόληση των ευγενών στον ελεύθερο χρόνο τους, το κυνήγι, αποτελούσε μια επίσης αναμενόμενη επιλογή⁹⁷³, όπως, άλλωστε, και τα διονυσιακά θέματα, που αντιπροσώπευαν τη χαρά της ζωής και τον αέναο κύκλο της φύσης⁹⁷⁴.

Ιδιαίτερη προτίμηση για τις ιαματικές θεότητες Ασκληπιό και Υγεία προδίδουν οι συλλογές του Ανατολικού κράτους (συμπεριλαμβανομένων αυτών της

⁹⁶⁹ Βλ. σ. 647-651 (Παράρτημα 3).

⁹⁷⁰ Βλ. σ. 647-651 (Παράρτημα 3).

⁹⁷¹ Βλ. παραπ. σ. 215.

⁹⁷² STIRLING 2005, σ. 22, 157, 175, 183.

⁹⁷³ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 86.

⁹⁷⁴ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 22, 232. HANNESTAD 2006, σ. 205.

Βαλκανικής)⁹⁷⁵, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τα συγκεκριμένα θέματα απουσιάζουν από τα ιδιωτικά γλυπτά σύνολα του Δυτικού. Αγάλματα Ασκληπιού ή/και Υγιείας έχουν αποκαλυφθεί στις επαύλεις του Valdetorres de Jarama (Ιβηρική, Ισπανία), του Chiragan και του Sénias (Ακουιτανία, Γαλλία), στην αυτοκρατορική έπαυλη της Mediana (Σερβία), στην έπαυλη της Δάφνης στην Αντιόχεια και στην έπαυλη του Θησέα στη Νέα Πάφο⁹⁷⁶. Ένα από τα δύο αγαλματίδια που στεγάζονταν σε οικίско της Βόρειας Βυζαντινής οικίας (North Byzantine House) στην Αφροδισιάδα απεικόνιζε επίσης τον Ασκληπιό⁹⁷⁷.

Από την άλλη πλευρά, διαπιστώνεται ότι οι γλυπτές απεικονίσεις της Κυβέλης επιχωριάζουν κυρίως στις συλλογές της υπό εξέταση περιοχής⁹⁷⁸. αντίστροφα, η παρουσία τους εκτός Βαλκανικής είναι πολύ σποραδική. Ειδικότερα, η μοναδική περίπτωση αγαλματιδίου αυτής της θεότητας που απαντά στην Ιβηρική εντοπίζεται στην έπαυλη του Els Antigons, ενώ μια προτομή της Κυβέλης σε μέταλλο περιλαμβάνεται, επίσης, στην τεράστια συλλογή της έπαυλης του Chiragan στην Ακουιτανία⁹⁷⁹. Λατρευτικό αγαλματίδιο με το ίδιο θέμα εντοπίστηκε, τέλος, (μαζί με το αντίστοιχο του Ασκληπιού για το οποίο έγινε λόγος αμέσως παραπάνω) στη Βόρεια Βυζαντινή οικία (North Byzantine House) στην Αφροδισιάδα.

Μυθολογικά θέματα όπως η Αθηνά, ο Απόλλωνας ή ο Ήλιος, που εμφανίζονται άπαξ στον γλυπτό διάκοσμο των οικιών της Βαλκανικής, είναι επίσης παρόντα σε κάποιες από τις γνωστές ιδιωτικές συλλογές του Δυτικού και του Ανατολικού κράτους, χωρίς να παρουσιάζουν, ωστόσο, την ίδια διάδοση με τα παραδοσιακά δημοφιλή θέματα της Αφροδίτης, της Αρτέμιδος και των μελών του διονυσιακού κύκλου.

Γλυπτά, έτσι, που απεικονίζουν την Αθηνά έχουν αποκαλυφθεί στις επαύλεις του Castelculier και του Chiragan (Ακουιτανία, Γαλλία), στη domus della Fortuna Annonaria στην Όστια και στην οικία του Gaudentius στον Καίλιο λόφο στη Ρώμη⁹⁸⁰. Αγάλματα ή αγαλματίδια του Απόλλωνα περιλαμβάνονταν στις συλλογές των επαύλεων στο Saint-Georges-de-Montagne (Ακουιτανία, Γαλλία), στην Piazza Armerina (Σικελία), στην οικία του Προτύλου στην Όστια, στην έπαυλη του Desenzano (Ιταλία), στην έπαυλη του Θησέα στη Νέα Πάφο και στην έπαυλη της Δάφνης στην Αντιόχεια⁹⁸¹. επίσης, σε οικία με ψηφιδωτά δάπεδα του 4^{ου} αι. στην Καισάρεια (Cherchel) της Αλγερίας⁹⁸². Αγαλματίδια του Ήλιου έχουν εντοπιστεί

⁹⁷⁵ STIRLING 2005, σ. 13-14, 210, 223, 232. HANNESTAD 2006, σ. 205.

⁹⁷⁶ Για τα γλυπτά της αυτοκρατορικής έπαυλης στη Mediana βλ. παρακ. σ. 295, 301. Για τις γλυπτές συλλογές των λοιπών επαύλεων βλ. παρακ. σ. 647-651 (Παράρτημα 3).

⁹⁷⁷ BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 87, 88, fig. 29a. STIRLING 2005, σ. 23, 216, fig. 56. Βλ. και παρακ. σ. 308.

⁹⁷⁸ STIRLING, ό.π., σ. 209, 232.

⁹⁷⁹ Για τις συλλογές των επαύλεων στο Els Antigons και στο Chiragan βλ. παρακ. σ. 647, 649 (Παράρτημα 3).

⁹⁸⁰ Για τις συλλογές των τριών πρώτων κτηρίων βλ. παρακ. σ. 647, 649 (Παράρτημα 3): για τα γλυπτά της οικίας του Gaudentius βλ. STIRLING 2005, σ. 167.

⁹⁸¹ Για τις συλλογές αυτές βλ. παρακ. σ. 647-651 (Παράρτημα 3).

⁹⁸² STIRLING 2005, σ. 20, 188.

στην έπαυλη στο Montmaurin (Ακουιτανία, Γαλλία), στη συλλογή του Silahtaraga (Κωνσταντινούπολη) και στη Βόρεια Βυζαντινή οικία (North Byzantine House) στην Αφροδισιάδα⁹⁸³.

Η παρουσία πορτρέτων, περιορισμένη όσον αφορά τα γλυπτά οικιακά σύνολα της Βαλκανικής στα κατάλοιπα της οικίας Ω (αρ. 8, *viii-x*) από την Αρχαία αγορά της Αθήνας (πίν. 32β-33α), είναι, αντίθετα, ιδιαίτερα διαδεδομένη στις συλλογές του Δυτικού, κυρίως, κράτους, όπου διαπιστώνεται μια σαφής προτίμηση για τα αυτοκρατορικά⁹⁸⁴.

Πορτρέτα απαντούν, έτσι, στις συλλογές του El Ruedo (Ιβηρική, Ισπανία)· του Castelculier, του Chiragan (η οποία περιλαμβάνει πενήντα πέντε δείγματα του είδους), του Sénias, του Nérac και του Montmaurin (Ακουιτανία, Γαλλία)· επίσης, του Welschbillig (Γερμανία), όπου εντοπίστηκαν εβδομήντα μία προτομές. Στην περίπτωση της οικίας της Κρύπτης των Αγαλμάτων (maison de la Cachette de Statues) στην Καρχηδόνα το μοναδικό γλυπτό που βρέθηκε εκτός της κρύπτης είναι μια προτομή του Μάρκου Αυρηλίου⁹⁸⁵.

Παρόλο που δε γνωρίζει την ευρεία διάδοση που διαπιστώνεται στην περίπτωση του Δυτικού κράτους, η συγκεκριμένη εικονογραφική κατηγορία δεν απουσιάζει εντελώς από τις ιδιωτικές γλυπτές συλλογές της Ανατολής, όπως προκύπτει από τα αντίστοιχα ευρήματα του Silahtaraga (Κωνσταντινούπολη) και της έπαυλης στη Δάφνη της Αντιόχειας⁹⁸⁶. Από την οικία του Αιθρίου στην Αφροδισιάδα στη Μικρά Ασία προέρχεται, άλλωστε, και η μεγαλύτερη συλλογή γλυπτών πορτρέτων φιλοσόφων της αρχαιότητας⁹⁸⁷.

Παραβάλλοντας το περιορισμένο, έστω, υλικό από τις συλλογές αγαλμάτων στις οικίες της υπό εξέταση περιοχής (ή τις σαφείς ενδείξεις παρουσίας γλυπτού διακόσμου που αντιπροσωπεύονται από την ύπαρξη κογχών) με αντίστοιχα γλυπτά σύνολα από το Δυτικό και το Ανατολικό κράτος διαπιστώνει κανείς ότι, τόσο όσον αφορά τους χώρους έκθεσης όσο και τις θεματολογικές προτιμήσεις των ιδιοκτητών, τα γλυπτά κατάλοιπα των οικιών της Βαλκανικής εναρμονίζονται σε γενικές γραμμές με τις τάσεις που διαπνέουν τις ιδιωτικές γλυπτές διακοσμήσεις κατά την ύστερη αρχαιότητα. Οι ελάχιστες αποκλίσεις που εντοπίζονται στην περιοχή υπό εξέταση συνίσταται αφενός στη συχνότερη παρουσία γλυπτών που απεικονίζουν την Κυβέλη και αφετέρου στην απουσία κλασικιστικών μαρμάρινων αγαλματιδίων του τέλους του 4^{ου}-αρχών 5^{ου} αι. με μυθολογικά θέματα –είδους, για το οποίο η συστηματική του μελετήτρια προτείνει τον όρο «late mythological statuettes»⁹⁸⁸.

Τα αντιπροσωπευτικότερα και περισσότερα (προερχόμενα από επαύλεις) δείγματα αυτών των αγαλματιδίων αποκαλύφθηκαν στις επαύλεις στο Saint-Georges-de-

⁹⁸³ Για τα γλυπτά σύνολα των παραπάνω επαύλεων βλ. παρακ. σ. 647, 651 (Παράρτημα 3).

⁹⁸⁴ STIRLING 2005, σ. 212, 220-223. Η ΙΔΙΑ 2007, σ. 312-314.

⁹⁸⁵ Για τα γλυπτά των συλλογών αυτών βλ. παρακ. σ. 647-651 (Παράρτημα 3).

⁹⁸⁶ Για τα γλυπτά αυτά σύνολα βλ. παρακ. σ. 650, 651 (Παράρτημα 3).

⁹⁸⁷ Βλ. παρακ. σ. 313 και σ. 650 (Παράρτημα 3).

⁹⁸⁸ STIRLING 2005, σ. 2-3.

Montagne, στο Montmaurin, στο Chiragan (Ακουιτανία, Γαλλία) και στο Sidi Bishr (Αλεξάνδρεια)⁹⁸⁹. Στη μελέτη αυτής της σημαντικής κατηγορίας γλυπτών ως ιδιαίτερης ομάδας, τα κέντρα παραγωγής της οποίας εντοπίζονται από τους ερευνητές στην Κωνσταντινούπολη και τη Μικρά Ασία (κυρίως στην Αφροδισιάδα και στην Έφεσο), συντέλεσε η δημοσίευση ενός αγαλματιδίου του Γανυμήδη με τον Δία-Αετό που αποκαλύφθηκε το 1977 στην οικία των Ελλήνων Αρματοδρόμων στην Καρχηδόνα⁹⁹⁰, καθώς και η ύπαρξη του ακριβώς χρονολογημένου με επιγραφή στα 389 συνόλου αγαλματιδίων αυτού του είδους από το μινωαίο της Σιδώνας⁹⁹¹.

Παρά το ότι, όμως, οι γλυπτές συλλογές των οικιών στη Βαλκανική κινούνται, όπως σημειώθηκε, μέσα στο πλαίσιο των γενικότερων τάσεων που διαπνέουν το θεματολόγιο και τους χώρους έκθεσης των γλυπτών στα σύγχρονά τους ομοειδή κτήρια του Ανατολικού και Δυτικού κράτους, κάτι τέτοιο δε σημαίνει ότι μπορούν να ανταγωνιστούν από άποψη ποσότητας και καλλιτεχνικής ποιότητας των έργων τα πολυτελέστερα δείγματα του συγκεκριμένου διακοσμητικού είδους. Αυτά αντιπροσωπεύονται κυρίως από τις συλλογές γλυπτών των μεγάλων επαύλεων της Ακουιτανίας στη Δύση.

Ούτως ή άλλως υφίσταται μια σημαντική διαφορά κλίμακας, που εκδηλώνεται σε περισσότερα πεδία, ανάμεσα στις πολυτελέστερες ιδιωτικές κατοικίες στη Βαλκανική που διέθεταν συλλογές γλυπτών ή σαφείς ενδείξεις για την ύπαρξη αγαλμάτων, το λεγόμενο, δηλαδή, θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64) και την έπαυλη με τρίκογχο στο Βουθρωτό (αρ. 1), και τα αντίστοιχα κτήρια της Ακουιτανίας, όπως οι επαύλεις του Chiragan, του Séniac, του Montmaurin, του Nérac και του Castelculier, οι οποίες εκτός από κλασικιστικά μαρμάρινα μυθολογικά αγαλματίδια διέθεταν και εκτεταμένο μαρμάρινο διάκοσμο και μάλιστα εισαγωγής⁹⁹². Τα κτήρια της Βαλκανικής ήταν, επιπλέον, αστικά, ενώ αυτά της Ακουιτανίας εξοχικές επαύλεις, κάτι που εξηγεί έως ένα βαθμό την τεράστια διαφορά της έκτασης που καταλάμβαναν: το ισόγειο του «θεοδοσιανού» καλύπτει μια επιφάνεια μόλις 1.560 τ.μ., η έπαυλη στο Βουθρωτό περίπου 3.300 τ.μ., ενώ η έκταση της πλειονότητας των επαύλεων της Ακουιτανίας που αναφέρθηκαν παραπάνω κυμαίνεται ανάμεσα στα 5.000 και τα 8.000 τ.μ., με εξαίρεση το Chiragan, που φτάνει τα 18.000 τ.μ. Γεγονός, πάντως, παραμένει ότι τόσο η έπαυλη στο Βουθρωτό (αρ. 1) και το «θεοδοσιανό» ανάκτορο (αρ. 64) όσο και οι παραπάνω επαύλεις της Ακουιτανίας αντιπροσωπεύουν τα πολυτερέστερα δείγματα του είδους τους στις αντίστοιχες περιοχές. Κάτι τέτοιο μας επιτρέπει να συλλάβουμε χονδρικά, έστω, τις διαφορές στη δυνατότητα συσσώρευσης πλούτου ανάμεσα στους εύπορους αριστοκράτες των επαρχιών της Βαλκανικής και εκείνων της Δύσης.

⁹⁸⁹ Βλ. παραπ. σ. 207-208 και παρακ. σ. 647-651 (Παράρτημα 3).

⁹⁹⁰ STIRLING 2005, σ. 7, fig. 2.

⁹⁹¹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 9-10, 91-92, 112-114, 129, 136-137, fig. 40-42. HANNESTAD 2006, σ. 196-199 Abb. 2.

⁹⁹² STIRLING, ό.π., σ. 70-71.

Η παρουσία γλυπτών με μυθολογικά θέματα στο εσωτερικό των ιδιωτικών κατοικιών της ύστερης αρχαιότητας έχει εκληφθεί συχνά στο παρελθόν ως ένδειξη εθνικού θρησκευτικού προσανατολισμού ή άσκησης ειδωλολατρικών λατρευτικών πρακτικών εκ μέρους των ιδιοκτητών⁹⁹³. Ας σημειωθεί ότι τα αντίστοιχα θέματα σε άλλα διακοσμητικά μέσα, όπως σε ψηφιδωτά δάπεδα και σε αντικείμενα μεταλλοτεχνίας είχαν αποσυνδεθεί νωρίτερα από μια αντίστοιχη μονοσήμαντη ερμηνεία⁹⁹⁴.

Τα τελευταία χρόνια, πάντως, οι ερευνητές, έχοντας εμβαθύνει στη μελέτη των πολυάριθμων ιδιωτικών γλυπτών συνόλων του Δυτικού και του Ανατολικού κράτους αλλά και στο πνευματικό υπόβαθρο των εκπροσώπων της ανώτερης αριστοκρατικής τάξης, οι οποίοι κοσμούσαν με τις συλλογές αυτές τις επαύλεις τους, έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι στην πλειονότητα των περιπτώσεων ο ρόλος των έργων υπήρξε διακοσμητικός⁹⁹⁵. Η θετική πρόσληψη και προβολή της κλασικής παράδοσης (σημαντικό τμήμα της οποίας αποτελούσαν τα έργα τέχνης) από το εκπαιδευτικό σύστημα που απευθυνόταν στα μέλη των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων της εποχής συντέλεσε ώστε τα γλυπτά με μυθολογικό θεματολόγιο, άλλοτε χρονολογικά παλαιότερα από τα κτήρια τα οποία διακοσμούσαν και άλλοτε σύγχρονα με αυτά⁹⁹⁶, να λειτουργούν κατεξοχήν ως σημεία παιδείας και υψηλής αισθητικής καλλιέργειας⁹⁹⁷.

Ωστόσο, σε έναν μικρότερο συγκριτικά αριθμό οικιών του Δυτικού και του Ανατολικού κράτους υφίστανται σαφείς ενδείξεις που παραπέμπουν όντως στην προσήλωσή του ιδιοκτήτη στην εθνική θρησκεία ή ακόμη και στην εκ μέρους του άσκηση αντίστοιχων λατρευτικών πρακτικών. Εξυπακούεται, βέβαια, ότι κάτι τέτοιο δε σημαίνει απαραίτητα ότι όλα τα γλυπτά μιας οικίας στην οποία διαπιστώνεται λατρευτική χρήση αγαμάτων είχαν τον συγκεκριμένο προορισμό. Η συλλογή, π.χ., της οικίας της Κρύπτης των Αγαμάτων (Maison de la Cachette de Statues) στην Καρχηδόνα περιλάμβανε γλυπτά που είχαν σαφώς λατρευτική χρήση αλλά και αγάλματα «ουδέτερα» από θρησκευτική άποψη⁹⁹⁸.

Τα στοιχεία που παραπέμπουν σε εθνικές θρησκευτικές πεποιθήσεις ή πρακτικές του κατόχου της εκάστοτε οικίας συνοψίζονται στα ακόλουθα⁹⁹⁹:

- Στην παρουσία αναθηματικών επιγραφών στα γλυπτά. Είναι δύσκολο να δεχθεί κανείς ότι η ύπαρξη μιας τόσο σαφούς ένδειξης της προηγούμενης χρήσης του έργου θα γινόταν αποδεκτή από ένα αμιγώς χριστιανικό περιβάλλον.

⁹⁹³ STIRLING 2005, σ. 4, 224.

⁹⁹⁴ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 11. Βλ. και παραπ. σ. 255-258.

⁹⁹⁵ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 26-28, ιδιαίτ. σ. 27.

⁹⁹⁶ Η δεύτερη περίπτωση αντιπροσωπεύεται από την ιδιαίτερη κατηγορία των όψιμων μυθολογικών αγαματιδίων (βλ. παραπ. σ. 207-208, σ. 305-306).

⁹⁹⁷ Βλ. παραπ. σ. 209-219.

⁹⁹⁸ STIRLING 2005, σ. 24-25.

⁹⁹⁹ Για μια αναλυτική παρουσίασή τους βλ. Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 22-26.

• Στην εύρεση γλυπτών τοποθετημένων σε οικιακό ιερό –περίπτωση σπάνια, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα εκτός Βαλκανικής την οικία στην οδό Giovanni Lanza στη Ρώμη¹⁰⁰⁰.

• Στον εντοπισμό καταλοίπων θυσίας ή προσφορών. Σε υπόγειο χώρο της έπαυλης στο Lullingstone (Βρετανία), π.χ., αποκαλύφθηκαν δύο προτομές και μπροστά από αυτές αγγεία με προσφορές. Τα νομισματικά και κεραμικά ευρήματα υποδεικνύουν τη λατρευτική χρήση των γλυπτών σε όλη τη διάρκεια του 4^{ου} αιώνα. Ο μεγάλος αριθμός μικκύλων αγγείων που ήρθε στο φως μπροστά από τον οικίσκο που στέγαζε τα αγαλματίδια του Ασκληπιού και της Κυβέλης στη Βόρεια Βυζαντινή οικία (North Byzantine House) στην Αφροδισιάδα παραπέμπει στο ότι επρόκειτο για προσφορές – η χρήση των αγαλματιδίων, άρα, ήταν λατρευτική¹⁰⁰¹.

• Στην παρουσία γλυπτών με σκηνές που απεικονίζουν αιματηρές θυσίες. Μια από τις βασικές διαφορές της λατρευτικής πράξης ανάμεσα σε χριστιανούς και σε εθνικούς ήταν ότι οι πρώτοι απείχαν πλήρως από την τέλεση τέτοιων θυσιών. Η ύπαρξη μιας γλυπτής απεικόνισης με αυτό το θέμα δε μπορεί να θεωρηθεί, επομένως, θρησκευτικά «ουδέτερη».

• Στην παρουσία, τέλος, γλυπτών που παριστάνουν ανατολικές θεότητες, όπως η Κυβέλη και ο Μίθρας. Η λατρεία των συγκεκριμένων θεοτήτων ήταν συνδεδεμένη με τελετές μύησης και μυστικότητα. Την εικονογραφική τους απόδοση συνοδεύουν συνήθως εικονογραφικά στοιχεία που παραπέμπουν απευθείας σε λατρευτικές πρακτικές, όπως το σείστρο για την Κυβέλη και το ταυροβόλιο για τον Μίθρα. Επιπλέον, οι μύθοι με πρωταγωνιστές τις συγκεκριμένες θεότητες δεν εντάσσονταν στους κύκλους της αρχαίας γραμματείας που αποτέλεσαν το σταθερό σημείο αναφοράς του εκπαιδευτικού συστήματος της ύστερης αρχαιότητας, βρίσκονταν, επομένως, έξω από το πλαίσιο πρόσληψης των μυθολογικών θεμάτων της αρχαίας τέχνης ως αισθητικών προτύπων.

Συναφές με το ζήτημα του ρόλου των γλυπτών στο εσωτερικό της ιδιωτικής κατοικίας είναι και το θέμα του ακρωτηριασμού, της απόρριψης ή της απόκρυψής τους¹⁰⁰². Θεωρητικά, καμία από τις παραπάνω επιλογές δε μπορεί να συνδεθεί υποχρεωτικά με μια αποκλειστικά λατρευτική προγενέστερη χρήση του συνόλου, τουλάχιστον, των έργων μιας συλλογής.

Το σπάσιμο των αγαλμάτων μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να διευκόλυνε τη χρήση τους ως οικοδομικού υλικού ή την απόρριψή τους κατά τις εργασίες εκκαθάρισης ενός κτηρίου ύστερα από μια καταστροφή¹⁰⁰³. Άλλωστε, ακόμη και στην περίπτωση κατά την οποία οι μεταγενέστεροι χριστιανοί ένοικοι μιας κατοικίας

¹⁰⁰⁰ STIRLING 2005, σ. 23. Βλ., επίσης, παραπ. σ. 296-297· παρακ. σ. 650 (Παράρτημα 3).

¹⁰⁰¹ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 23, fig. 56.

¹⁰⁰² Αναλυτικά για το θέμα βλ. Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 24-26. Πολύ πρόσφατα υποστηρίχθηκε στο πανεπιστήμιο της Columbia μια διατριβή πάνω σε αυτό ακριβώς το ζήτημα (S. ANGHEL, *Burying the Gods: Depositing Statues in Late Antiquity*, Columbia University 2011)· δυστυχώς, το πλήρες κείμενό της δεν είναι διαδικτυακά προσβάσιμο.

¹⁰⁰³ Βλ. και παραπ. σ. 297.

που περιείχε αγάλματα επιθυμούσαν να εκφράσουν τη συλλήβδην αντίθεσή τους στην παρουσία τους, με την καταστροφή ή/και την απόρριψή τους, κάτι τέτοιο δε σημαίνει ότι τα συγκεκριμένα έργα είχαν αποτελέσει υποχρεωτικά αντικείμενο λατρείας ή ότι οι προηγούμενοι ιδιοκτήτες ήταν απαραίτητα εθνικοί¹⁰⁰⁴. Σε ορισμένες περιπτώσεις, πάντως, το κίνητρο πίσω από την ίδια πρακτική, φαίνεται ότι ήταν όντως η βεβήλωση των έργων¹⁰⁰⁵.

Η απόκρυψη γλυπτών, από την άλλη πλευρά, με βάση τις γνωστές, τουλάχιστον, περιπτώσεις, όπως αυτές της οικίας της Κρύπτης των Αγαλμάτων (Maison de la Cachette de Statues) στην Καρχηδόνα και της έπαυλης στο Sidi Bishr έξω από την Αλεξάνδρεια, αφορούσε τόσο λατρευτικά αγάλματα όσο και διακοσμητικά¹⁰⁰⁶. Η ίδια πρακτική ενδέχεται, επίσης, να εφαρμόστηκε σε ορισμένες περιπτώσεις στο σύνολο των έργων μιας συλλογής για προληπτικούς λόγους, καθώς ο φόβος των ιδιοκτητών για τις συνέπειες που θα μπορούσε να επισύρει η κατοχή τους, ανεξάρτητα από το αν αποτελούσαν όλα αντικείμενο λατρείας ή όχι, ενδέχεται να τους οδήγησε στην επιλογή της απόκρυψης. Αν και η σχετική αυτοκρατορική νομοθεσία στοχοποιούσε μόνο την απόδοση λατρείας σε αγάλματα και όχι συλλήβδην την κατοχή τους¹⁰⁰⁷, φαίνεται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στην οικία της Καρχηδόνας και στην έπαυλη του Sidi Bishr, επιλέχθηκε η απόκρυψη του συνόλου των γλυπτών (πλην ενός στο καρχηδονιακό παράδειγμα), σε μια προσπάθεια αποτροπής, πιθανώς, οποιουδήποτε συσχετισμού των ιδιοκτητών με απαγορευμένες θρησκευτικές πρακτικές που θα μπορούσε να οδηγήσει σε γεγονότα όπως αυτά που περιγράφονται στον βίο του Πορφυρίου Γάζης¹⁰⁰⁸.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι, κατά την προσέγγιση του θέματος του ακρωτηριασμού, της απόρριψης ή της απόκρυψης αγαλμάτων, πρέπει κανείς να αποφεύγει τις γενικεύσεις έχοντας κατά νου ότι κάθε περίπτωση είναι μοναδική και ότι η ερμηνεία της δεν υπόκειται σε κάποιον κανόνα με καθολική ισχύ.

Όσον αφορά τις οικιακές γλυπτές συλλογές της Βαλκανικής ειδικότερα, στοιχεία, των οποίων η παρουσία υποδεικνύει με μεγάλη πιθανότητα (που αγγίζει τα όρια της βεβαιότητας για κάποια από τα μνημεία) έναν προσανατολισμό των ιδιοκτητών προς την εθνική θρησκεία, ανιχνεύονται με σαφήνεια σε τρεις, τουλάχιστον, περιπτώσεις: πρόκειται για την οικία Ω (αρ. 8) της Αρχαίας αγοράς, τη λεγόμενη οικία του Πρόκλου (αρ. 9) και την οικία της οδού Κέκροπος 7-9 (αρ. 11) στην Αθήνα. Μια τέταρτη περίπτωση, αυτή του κτηρίου στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας (Παράρτημα 1 αρ. xv) στην ίδια πόλη, πληροί κάποιες από τις προϋποθέσεις που περιγράφηκαν παραπάνω¹⁰⁰⁹. Δεν είναι, όμως, βέβαιο ότι το συγκεκριμένο οικοδόμημα αποτελούσε ιδιωτική κατοικία.

¹⁰⁰⁴ STIRLING 2005, σ. 25.

¹⁰⁰⁵ Βλ. παρακ. σ. 396 σημ. 1513-1515 (οικία Ω [αρ. 8] στην Αρχαία αγορά της Αθήνας).

¹⁰⁰⁶ Βλ. παραπ. σ. 255, 303, 306, 307· επίσης, 647, 651 (Παράρτημα 3).

¹⁰⁰⁷ GADDIS 2005, σ. 190-191, ιδιαίτ. σημ. 155. STIRLING 2005, σ. 13, 158-163, 230-231.

¹⁰⁰⁸ Βλ. παρακ. σ. 363-365, όπου και άλλες παρόμοιες περιπτώσεις.

¹⁰⁰⁹ Βλ. παραπ. σ. 307-308.

Το αναθηματικό ενεπίγραφο ανάγλυφο του σπηλαίου του Πανός με τα απολαξευμένα πρόσωπα των μορφών στην οικία Ω (αρ. 8 *iv*) της Αρχαίας αγοράς (πίν. 31α)· το οικιακό ιερό με τα ανάγλυφα της Κυβέλης και του Ασκληπιού (ή Παγκράτη ή Διός Φιλίου/Μειλιχίου) (πίν. 35α), το τοποθετημένο μπροστά τους μαρμάρινο βάθρο από ταφικό μνημείο, το οποίο χρησίμευε, ενδεχομένως, ως τράπεζα προσφορών, και ο κτερισμένος τάφος χοιριδίου που εντοπίστηκε στον χώρο 3 στη λεγόμενη οικία του Πρόκλου (αρ. 9)¹⁰¹⁰. τα ανάγλυφα, τέλος, της Κυβέλης (μαζί με το πλήθος των πήλινων ειδωλίων διαφόρων θεοτήτων) της οικίας στην οδό Κέκροπος 7-9 (αρ. 11) (πίν. 37β) παραπέμπουν, έτσι, με βάση τα κριτήρια που εκτέθηκαν συνοπτικά παραπάνω¹⁰¹¹, στην προσήλωση των ιδιοκτητών στην παλαιά θρησκεία.

Ειδικά στην περίπτωση της οικίας «του Πρόκλου» (αρ. 11) το σύνολο των εντοπισμένων γλυπτών που ανήκουν με βεβαιότητα στο κτήριο συνδέεται με λατρευτικές πρακτικές –ο διακοσμητικός χαρακτήρας απουσιάζει εντελώς από τα ανάγλυφα του συγκεκριμένου κτηρίου· δεν ισχύει το ίδιο, όμως, για τις άλλες δύο αθηναϊκές οικίες, όπου ένας αριθμός γλυπτών πρέπει να είχε κυρίως διακοσμητικό ρόλο. Τα γλυπτά ειδικά της οικίας στην οδό Κέκροπος 7-9 (αρ. 11), της οποίας ούτε η αρχιτεκτονική ούτε η λοιπή σωζόμενη (επιδαπέδια) διακόσμηση παραπέμπουν σε έναν εύπορο ή ιδιαίτερων αισθητικών απαιτήσεων ιδιοκτήτη, παρέχουν την εντύπωση ενός συνονθυλεύματος, που συγκροτήθηκε από περισυλλογή έργων προερχόμενων από άλλα κτήρια.

Σε δύο, επιπλέον, περιπτώσεις, στο λεγόμενο θεοδοσιανό ανάκτορο (αρ. 64) στους Στόβους και στην οικία στην οδό Φιλωνίδου Ζώτου (αρ. 47) στη Χερσόνησο της Κρήτης, τα υπάρχοντα στοιχεία είναι περισσότερο ασαφή όσον αφορά τη δυνατότητα συσχετισμού των γλυπτών με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των ιδιοκτητών. Το γεγονός ότι δε γνωρίζουμε κανένα στοιχείο για τη θεματική σύσταση της συλλογής της οικίας στη Χερσόνησο δεν επιτρέπει παρά μόνο να εικάσουμε ότι η απόκρυψή της συνδεόταν πιθανώς με τον φόβο των ιδιοκτητών –είτε γιατί όντως απέδιδαν λατρεία σε κάποια από τα αγαλματίδια είτε γιατί επιθυμούσαν να άρουν οποιαδήποτε υπόνοια για κάτι τέτοιο¹⁰¹².

Η συλλογή του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου (αρ. 64), από την άλλη μεριά, περιλαμβάνει γλυπτά που θεωρητικά μεν μπορούν να συσχετιστούν είτε με λατρευτικές πρακτικές (Λάρης [*a iii*], πίν. 135α) είτε με έναν εθνικό θρησκευτικό προσανατολισμό του ιδιοκτήτη (ανάγλυφο Κυβέλης, Διόνυσος με αφιερωματική επιγραφή [*β i, vi*])¹⁰¹³. Είναι, ωστόσο, δύσκολο να αποδεχθεί κανείς ότι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις ενός από τα επιφανέστερα, ασφαλώς, μέλη της

¹⁰¹⁰ Βλ. παρακ. σ. 398 σημ. 1523.

¹⁰¹¹ Βλ. παραπ. σ. 307-308.

¹⁰¹² Πρόκειται μάλλον για περίπτωση ανάλογη με αυτή της οικίας της Κρύπτης των Αγαλμάτων στην Καρχηδόνα (Maison de la Cachette de Statues) και της έπαυλης στο Sidi Bishr στην Αλεξάνδρεια (βλ. παραπ. σ. 309).

¹⁰¹³ Βλ. STIRLING 2005, σ. 197-198· παραπ. σ. 307-308.

αριστοκρατίας στην πρωτεύουσα της επαρχίας Μακεδονίας Δευτέρας¹⁰¹⁴, με τον έντονα χριστιανικό της χαρακτήρα (όπως προκύπτει από την παρουσία πολυάριθμων βασιλικών), στον διοικητικό βίο της οποίας ο ιδιοκτήτης του «θεοδοσιανού» θα έπαιζε αναμφίβολα πρωταγωνιστικό ρόλο, δεν ήταν πλήρως ευθυγραμμισμένες με την επίσημη κρατική θρησκεία. Ας σημειωθεί ότι, παρόλο που η εικόνα της πρώτης φάσης του κτηρίου, κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η αυτοκρατορική επίσκεψη του Θεοδοσίου Α΄ και η παραμονή του για ένα διάστημα στην πόλη, δεν είναι γνωστή, παραμένει γεγονός ότι επρόκειτο για μια πλούσια κατοικία στο κεντρικότερο σημείο της πόλης, στην οποία δεν αποκλείεται να είχε όντως φιλοξενηθεί ο (ζηλωτής) χριστιανός αυτοκράτορας¹⁰¹⁵.

Η άποψη ότι η παρουσία των γλυπτών που εγείρουν την υπόνοια προσήλωσης στην παλιά θρησκεία δε σημαίνει ότι στην περίπτωση του ιδιοκτήτη του «θεοδοσιανού» έχουμε να κάνουμε με κάποιον εθνικό μπορεί να υποστηριχθεί και έμμεσα από ένα άλλο στοιχείο: το μοναδικό γλυπτό που αποκαλύφθηκε στη γειτονική οικία της Περιστερίας (αρ. 67, 9), οι ένοικοι της οποίας ήταν πέραν πάσης αμφιβολίας χριστιανοί (όπως προκύπτει από το θεματολόγιο του ψηφιδωτού δαπέδου του χώρου 16)¹⁰¹⁶, προερχόταν από ρωμαϊκό ταφικό μνημείο και απεικόνιζε, μεταξύ άλλων, τον χθόνιο δαίμονα Τελεσφόρο (πίν. 144β). Το συγκεκριμένο ανάγλυφο δεν ανήκει βέβαια στην κατηγορία των γλυπτών που παραπέμπουν ευθέως σε έναν εθνικό θρησκευτικό προσανατολισμό. Θεωρούμε, ωστόσο, αξιοσημείωτη την επιλογή του, καθώς τόσο η ταφική προέλευση όσο και η εικονογραφία του, που δεν εντάσσεται στα συνήθη «ουδέτερα» προερχόμενα από την κλασική παράδοση θέματα (Διόνυσος, Άρτεμις, Αφροδίτη), δε θεωρήθηκαν ασύμβατες με μια καθαρά διακοσμητική β΄ χρήση του έργου στο περιστύλιο της οικίας. Δεν αποκλείεται, έτσι, και στην περίπτωση του «θεοδοσιανού» να επικράτησε μια παρόμοια χαλαρότητα ανάμεσα στην αρχική και στη β΄ χρήση των επίμαχων γλυπτών. Το γεγονός, επιπλέον, ότι τα έργα της συγκεκριμένης συλλογής χαρακτηρίζονται από καλλιτεχνική ανισότητα¹⁰¹⁷ θα μπορούσε να σημαίνει ότι, παρά τον πλούτο του «θεοδοσιανού», οι οικονομικές δυνατότητες του ιδιοκτήτη του δεν ήταν απεριόριστες. Ενδέχεται, έτσι, να χρειάστηκε να καλύψει τις διακοσμητικές ανάγκες της οικίας εκ των ενόντων, χρησιμοποιώντας όλα τα άμεσα διαθέσιμα γλυπτά, που ασφαλώς θα μπορούσαν να προέρχονται από οικογενειακή κληρονομιά.

Στην παρουσία γλυπτών, στους τόπους και στην κατάσταση εύρεσής τους, στη θέση, την αρχιτεκτονική διάρθρωση και τη χρονολόγηση των αθηναϊκών οικιών της Αρχαίας αγοράς (και κυρίως της οικίας Ω [αρ. 8] στην οποία έχουν επικεντρωθεί οι

¹⁰¹⁴ Αν όχι του επιφανέστερου, όπως προκύπτει από το γεγονός ότι κατείχε την πολυτελέστερη ιδιωτική κατοικία που έχει αποκαλυφθεί στην πόλη –και μάλιστα σε κεντρική θέση της.

¹⁰¹⁵ Στην υπόθεση αυτή, άλλωστε, βασίστηκε και η ονοματοθεσία του κτηρίου (βλ. παρακ. σ. 488 σημ. 2013). Είναι γνωστό ότι κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην πόλη (το 388) ο Θεοδόσιος εξέδωσε, μάλιστα, δύο διατάγματα κατά των αιρετικών (HATTERSLEY-SMITH 1996, σ. 15, 45).

¹⁰¹⁶ Βλ. παραπ. σ. 237-239.

¹⁰¹⁷ STIRLING 2005, σ. 198-199.

περισσότερες συζητήσεις), καθώς και της λεγόμενης οικίας του Πρόκλου (αρ. 9), έχει βασιστεί η ταύτιση των συγκεκριμένων κτηρίων με φιλοσοφικές σχολές από μερίδα των ερευνητών, άποψη για την οποία, ωστόσο, έχουν διατυπωθεί επιφυλάξεις¹⁰¹⁸.

Όσον αφορά τις οικίες της Αρχαίας αγοράς θεωρούμε ότι τα υπάρχοντα στοιχεία εξεταζόμενα ως σύνολο συγκλίνουν όντως προς την κατεύθυνση της λειτουργίας των τριών, πληρέστερα, τουλάχιστον σωζόμενων, κτηρίων (Α, Β, Ω) ως κατοικιών αλλά ταυτόχρονα και ως χώρων φιλοσοφικής διδασκαλίας: η θέση των οικιών στον χώρο που αποτέλεσε επί αιώνες το κέντρο του δημόσιου βίου της πόλης και η σημαντική έκτασή τους¹⁰¹⁹, η αρχιτεκτονική διάρθρωση των δύο πληρέστερα σωζόμενων από αυτές, της οικίας Β (αρ. 7) (πίν. 23β) και της οικίας Ω (αρ. 8) (πίν. 26), με τη σαφή διάκριση ανάμεσα στο (εκτεταμένο) δημόσιο¹⁰²⁰ και το (μικρότερο) ιδιωτικό τμήμα τους¹⁰²¹, η ύπαρξη αποχωρητηρίων στον χώρο των εισόδων στην περίπτωση των οικιών Α (αρ. 6, 2) και Β (αρ. 7, 3) και η εγκατάλειψή τους στην ίδια πάνω-κάτω περίοδο (μέσα 6^{ου} αι. για τις οικίες Α και Β και γ' τέταρτο 6^{ου} αι. για την οικία Ω¹⁰²², με μια ενδιάμεση αλλαγή ιδιοκτησίας την περίοδο γύρω στο 530¹⁰²³) αποτελούν ενδείξεις συμβατές με την πιθανή λειτουργία των κτηρίων ως φιλοσοφικών σχολών, οι οποίες εγκαταλείφθηκαν από τους ιδιοκτήτες τους μετά από το διάταγμα του Ιουστινιανού το 529¹⁰²⁴.

Από την άλλη πλευρά, το θεματολόγιο των γλυπτών που εντοπίστηκαν στις οικίες της Αρχαίας αγοράς –και κυρίως στη συλλογή της οικίας Ω– δε χαρακτηρίζεται από ιδιαιτερότητες που θα μπορούσαν να εκληφθούν ως ενδεικτικές κάποιας σχέσης ανάμεσα στην πιθανολογούμενη χρήση των κτηρίων ως φιλοσοφικών σχολών και τα ίδια τα έργα¹⁰²⁵. Γλυπτές απεικονίσεις του Ερμή (οικία Β [αρ. 7 ι]), του Ηρακλή, του

¹⁰¹⁸ Την ταύτιση των οικιών της Αρχαίας αγοράς με φιλοσοφικές σχολές προτείνουν οι: FRANTZ 1988, σ. 37-48· CAMP 1989· ATHANASSIADI 1999, σ. 342, 343-347 (ειδικά για την οικία Ω βλ. και παρακ. σ. 394 σημ. 1500). Ανεπαρκή, αντίθετα, τα σχετικά στοιχεία θεωρούν οι: SODINI 1984, σ. 345-350· Ο ΙΔΙΟΣ 1997, σ. 464-465· STIRLING 2005, σ. 226-227. Για τη λεγόμενη οικία του Πρόκλου βλ. παρακ. σ. 313-314.

¹⁰¹⁹ Κυμαινόμενη μεταξύ 1.000-1.350 τ.μ. (FRANTZ, ό.π., σ. 37).

¹⁰²⁰ Κυρίαρχο στοιχείο του δημόσιου αυτού τμήματος αποτελούν οι αφιδατοί χώροι υποδοχής των οικιών Α (αρ. 6, 12, 12α) και Β (αρ. 7, 27, 27α), καθώς και η νότια αίθουσα με τις ορθογώνιες κόγχες της οικίας Ω (αρ. 8, 28). Οι συγκεκριμένοι χώροι θα μπορούσαν να χρησιμοποιούνται ως αίθουσες διαλέξεων, καθώς, σύμφωνα με τον Ευνάπιο, οι σοφιστές στην Αθήνα του 4^{ου} αι. παρέδιδαν τα μαθήματά τους κατ' οίκον (FRANTZ, ό.π., σ. 45. Βλ. και Παράρτημα 2 αρ. 38). Το γεγονός ότι η κάτοψη, οι διαστάσεις και η θέση των δύο πρώτων από τους χώρους αυτούς δε διαφέρουν από τα τυπικά τρικλίνια της ίδιας περιόδου, κύριος προορισμός των οποίων υπήρξαν οι επίσημες συνεστιάσεις, δεν είναι ικανό από μόνο του να αποκλείσει την πιθανότητα μιας εναλλακτικής (όχι, όμως, απαραίτητα αποκλειστικής) χρήσης τους ως αιθουσών διδασκαλίας.

¹⁰²¹ Οι χώροι γύρω από τα μικρότερα, ανατολικά περιστύλια των οικιών Β (αρ. 7, 13) και Ω (αρ. 8, 15), με την περιορισμένη προσβασιμότητα, αποτελούν τα πιο απομονωμένα τμήματα των συγκεκριμένων κτηρίων, όπου θα εκτυλίσσονταν οι καθημερινές ασχολίες των ενοίκων.

¹⁰²² Για το ενδεχόμενο μετατροπής του κτηρίου σε επισκοπική οικία μετά το 529 βλ. ATHANASSIADI 1999, σ. 345-347. CASTRÉN 1999, σ. 222. ΓΚΙΟΛΕΣ 2005, σ. 30-31.

¹⁰²³ FRANTZ 1988, σ. 87. Βλ. και παρακ. σ. 397.

¹⁰²⁴ Η απαγόρευση, όπως διατυπώνεται στον ιουστινιάνειο νόμο, δε στόχευε στην καταδίκη συγκεκριμένων γνωστικών πεδίων αλλά στον αποκλεισμό των εθνικών από τη διδασκαλία τους (FRANTZ, ό.π., σ. 86).

¹⁰²⁵ STIRLING 2005, σ. 227.

Ήλιου, και, κυρίως, διονυσιακών σκηνών (οικία Ω [αρ. 8 *ii, iv, vi*]), των έργων, δηλαδή, που υποτίθεται ότι προσιδιάζουν περισσότερο από άποψη θεματολογίου στη διακόσμηση μιας «φιλοσοφικής σχολής»¹⁰²⁶, απαντούν συχνά σε οικιακές συλλογές της όψιμης αρχαιότητας, χωρίς η παρουσία τους να έχει συσχετιστεί με τη συμμετοχή των ιδιοκτητών των κτηρίων σε νεοπλατωνικούς φιλοσοφικούς κύκλους¹⁰²⁷. Απόντα, παράλληλα, από τις οικίες της Αρχαίας αγοράς είναι κάποια άλλα θέματα, που θα μπορούσαν όντως να παραπέμψουν με άμεσο τρόπο στη διδακτική του συγκεκριμένου γνωστικού αντικείμενου –όπως τα πορτραίτα των επιφανών φιλοσόφων και των μαθητών τους που αποκαλύφθηκαν στην οικία του Αιθρίου στην Αφροδισιάδα¹⁰²⁸. Το γλυπτό σύνολο του συγκεκριμένου μικρασιατικού μνημείου αντιπροσωπεύει, όμως, με τα σημερινά, τουλάχιστον, δεδομένα ένα *άπαξ*. Θεωρούμε, έτσι, ότι σε σύγκριση με αυτό, η παρατηρούμενη θεματολογική απόκλιση των οικιακών συλλογών της Αρχαίας αγοράς (που, ούτως ή άλλως, με εξαίρεση το σύνολο της οικίας Ω σώζονται πολύ αποσπασματικά) δε μπορεί να αποτελέσει το μοναδικό κριτήριο για τον αποκλεισμό της πιθανότητας λειτουργίας τους ως φιλοσοφικών σχολών.

Ανάλογη χρήση έχει προταθεί και για την οικία της οδού Διονυσίου Αρεοπαγίτου (αρ. 9) (πίν. 34α, β, 35α-γ), ως πιθανός ιδιοκτήτης της οποίας θεωρείται από μερίδα ερευνητών ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος Πρόκλος¹⁰²⁹. Ο συσχετισμός του κτηρίου με τον τρίτο *Διάδοχο* της Σχολής βασίστηκε στη θέση του στα νότια της Ακρόπολης – γεγονός που συμφωνεί με τα τοπογραφικά στοιχεία που παραδίδει η γραπτή μαρτυρία¹⁰³⁰–, στον γλυπτό του διάκοσμο, που προδίδει την απόδοση λατρείας στην Κυβέλη και τον Ασκληπιό¹⁰³¹, και στην εποχή εγκατάλειψής του (α' τρίτο 6^{ου} αι.), που συμπίπτει με εκείνη των οικιών στην Αρχαία αγορά. Καθώς το κτήριο της οδού Διονυσίου Αρεοπαγίτου δεν έχει αποκαλυφθεί στο σύνολό του –η εικόνα, έτσι της αρχιτεκτονικής του διάρθρωσης, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει μια επιπλέον ισχυρή ένδειξη για τη χρήση του ως φιλοσοφικής σχολής, δεν είναι πλήρης – και,

¹⁰²⁶ FRANTZ 1988, σ. 46. ATHANASSIADI 1999, σ. 345.

¹⁰²⁷ Βλ. παρακ. σ. 647-651 (Παράρτημα 3).

¹⁰²⁸ STIRLING 2005, σ. 226. Βλ., επίσης, παρακ. σ. 650 (Παράρτημα 3).

¹⁰²⁹ Την ταύτιση του κτηρίου με την οικία του Πρόκλου έχουν υποστηρίξει κυρίως οι Ι. ΜΗΛΙΑΔΗΣ (ΠΑΕ 1955, σ. 48-50), FRANTZ (1988, σ. 42-44), KARIVIERI (1994) και ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ (2002, σ. 73-74). Αντίθετα, οι SODINI (1984, σ. 350, 376. Ο ΙΔΙΟΣ 1997, σ. 464), FOWDEN (1995, σ. 564-565) και STIRLING (ό.π., σ. 200-203) θεωρούν τα σχετικά στοιχεία ανεπαρκή.

¹⁰³⁰ Σύμφωνα με τον Μαρίνο, βιογράφο του Πρόκλου (και διευθυντή της Σχολής μετά τον θάνατο του τελευταίου), ο φιλόσοφος κατοικούσε στην οικία όπου πριν από αυτόν είχαν ζήσει οι προκάτοχοί του Πλούταρχος και Συριανός. Το κτήριο, με βάση τις τοπογραφικές πληροφορίες που παραδίδει ο Μαρίνος, βρισκόταν κοντά στο Ασκληπιείο και το ιερό του Διονύσου και ήταν ορατό από την Ακρόπολη: «Καὶ γὰρ πρὸς τοῖς ἄλλοις εὐτυχήμασιν, ἀρμοδιωτάτη αὐτῶ καὶ ἡ οἰκίσις ὑπῆρξεν, ἦν καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ Συριανός καὶ ὁ προπάτωρ, ὡς αὐτὸς ἐκάλει, Πλούταρχος ᾤκησαν, γείτονα μὲν οὖσαν τοῦ ἀπὸ Σοφοκλέους ἐπιφανοῦς Ασκληπιείου καὶ τοῦ πρὸς τῷ θεάτρῳ Διονυσίου, ὁρωμένην δὲ ἢ καὶ ἄλλως αἰσθητὴν γιγνομένην τῇ ἀκροπόλει τῆς Ἀθηνᾶς» (Μαρίνος Νεαπολίτης, *Πρόκλος ἢ περὶ εὐδαιμονίας*, 29 στ. 727-733 [MASULLO 1985]).

¹⁰³¹ Σύμφωνα με τον Μαρίνο, ο Πρόκλος απέδιδε ιδιαίτερες τιμές στη Μητέρα των θεών «... ἐφ' ἧ δὴ μάλιστα ἠῆχε καὶ σφόδρα εὐφραίνετο» (Μαρίνος Νεαπολίτης, *Πρόκλος ἢ περὶ εὐδαιμονίας*, 33 στ. 810-811 [MASULLO, ό.π.]).

επιπλέον, στην ίδια περιοχή έχουν αποκαλυφθεί και άλλα κατάλοιπα οικιών που ανταποκρίνονται στην τοπογραφική ένδειξη της βιογραφίας του φιλοσόφου¹⁰³², η ταύτιση της συγκεκριμένης οικίας με την ιδιοκτησία του Πρόκλου δε μπορεί να αποκλειστεί, ούτε, όμως, και να θεωρηθεί απολύτως βέβαιη.

¹⁰³² Πρόκειται για αποσπασματικά κατάλοιπα οικιών του όψιμου 4^{ου}-μέσων 5^{ου} αι., που ήρθαν στο φως κατά τις εργασίες διάνοιξης των στοών του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου στην ευρύτερη περιοχή στα νότια της Ακρόπολης (STIRLING 2005, σ. 203-204).

Η ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΙΣ ΓΡΑΠΤΕΣ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΟΨΙΜΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ¹⁰³³

Μάθε οὖν τὶ πλοῦτος ἀνθρώπου, καὶ τὶ πλοῦτος οἰκίας, καὶ Μὴ φοβοῦ.
Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ ῥήτὸν τοῦ προφήτου Δαβὶδ* (αρ. 76 στ. 511 στίχ. 29-31).

Α. ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η σημασία των γραπτών κειμένων ως συμπληρωματικής πηγής πληροφόρησης για τον καθημερινό βίο κατά την ύστερη αρχαιότητα γενικά, αλλά και για το θέμα της ιδιωτικής αρχιτεκτονικής και διακόσμησης ειδικότερα, είναι αναγνωρισμένη. Ακόμα και οι μελετητές που θεωρούν ότι η δυνατότητα συμβολής των γραπτών πηγών στην κατανόηση των επιμέρους θεμάτων που αφορούν την οικία είναι περιορισμένη, αναγνωρίζουν, άλλωστε, σε αυτές μια σχετική, έστω, χρησιμότητα¹⁰³⁴.

Στη διερεύνηση της διαλεκτικής των κειμενικών αναφορών με τη σύγχρονή τους πραγματικότητα έχουν αφιερωθεί αρκετές μελέτες, μερικές από τις οποίες είναι περισσότερο θεωρητικές, ενώ κάποιες άλλες επικεντρωμένες σε ειδικά θέματα. Ως ιδιαίτερα σημαντική συμβολή στο πρώτο πεδίο αναδεικνύεται η μελέτη της Α. Muthesius, που αποτελεί μια εξαιρετική παρουσίαση της θεωρητικής υποδομής και μεθοδολογικής εξέλιξης της έρευνας για τον υλικό βίο και την καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Σε αυτήν τονίζεται η ανάγκη διεπιστημονικής εξέτασης των καταλοίπων και σφαιρικής προσέγγισής τους μέσα από το τρίπτυχο «γραπτές πηγές-παραστάσεις-αντικείμενα»¹⁰³⁵.

Αρκετά χρήσιμες όσον αφορά μια συνοπτική παρουσίαση της συνεισφοράς των γραπτών κειμένων (αφηγηματικών, παπυρικών, επιγραφικών) στην προσέγγιση του θέματος της οικίας στην ύστερη αρχαιότητα ειδικότερα είναι οι εργασίες του Υ. Hirschfeld και ιδιαίτερα της Ι. Uytterhoeven¹⁰³⁶. Δυο γενικές ανθολογίες των πηγών για την τέχνη της περιόδου 312-1453 έχουν εκπονήσει οι Μ. Καλοκύρης και C. Mango¹⁰³⁷. Αντίστοιχη συλλογή λατινικών κειμένων, που παραβάλλονται με την αρχαιολογική μαρτυρία και αφορούν ειδικά τη ρωμαϊκή οικία, έχουν δημοσιεύσει οι J. F. Gardner και T. Wiedermann¹⁰³⁸. Η σημασία της αναγωγής στα γραπτά κείμενα

¹⁰³³ Οι αριθμοί στις παρενθέσεις εντός του κυρίως κειμένου παραπέμπουν στα χωρία του Παραρτήματος 2, εκτός αν αναφέρεται διαφορετικά.

¹⁰³⁴ BOURAS 1982-1983, σ. 3-4. Πρβλ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 121-123, όπου επισημαίνονται οι αδυναμίες των χριστιανικών πηγών αλλά και η χρησιμότητα των πληροφοριών που παρέχουν για το ειδικότερο θέμα των εντοιχίων μαρμάρινων επενδύσεων.

¹⁰³⁵ MUTHESIUS 2007. Σημαντικά έχουν συνεισφέρει επίσης σε θεωρητικό επίπεδο οι εργασίες των KÖPSTEIN 1981· MANGO 1984· MAGDALINO 1987· ALLISON 2001.

¹⁰³⁶ HIRSCHFELD 1999, σ. 259-260. UYTTERHOEVEN 2007-1, σ. 27-28.

¹⁰³⁷ ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ 1967. MANGO 1972.

¹⁰³⁸ GARDNER - WIEDERMANN 1991.

για την κατανόηση της μορφής και της λειτουργικότητας των επιμέρους χώρων της ρωμαϊκής οικίας αναδεικνύεται σε άρθρο της E. Winsor Leach¹⁰³⁹. Η αρχιτεκτονική ορολογία των οικιών της Αιγύπτου με βάση τα κείμενα των ελληνόγλωσσων παπύρων από τον 3^ο π.Χ. έως τον 7^ο μεταχριστιανικό αιώνα αποτελεί το αντικείμενο μελέτης της G. Husson¹⁰⁴⁰. Τα ομιλητικά κείμενα ως πηγή πληροφοριών για τον υλικό βίο και την καθημερινή ζωή της ύστερης αρχαιότητας, καθώς και τη χρησιμότητα της εισαγωγής επιλεγμένων όρων που απαντούν σε αυτά σε μια βάση δεδομένων που δημιουργήθηκε στο πλαίσιο ενός ερευνητικού προγράμματος του Καθολικού Πανεπιστημίου της Αυστραλίας (Australian Catholic University) πραγματεύεται άρθρο των P. Allen και W. Mayer¹⁰⁴¹. Η εικόνα της καθημερινής ζωής και των ενδιατημάτων των αριστοκρατών κατά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας παρουσιάζεται με βάση και πάλι τον συνδυασμό γραπτών πηγών και αρχαιολογικών ευρημάτων σε πρόσφατο, σχετικά, άρθρο της E. Σαράντη¹⁰⁴².

Στο γενικότερο πλαίσιο της διερεύνησης των θεωρητικών αρχών της οικιστικής, οι οποίες, έχοντας διατυπωθεί σε γραπτά κείμενα ήδη από την κλασική αρχαιότητα και επανερχόμενες σε σχετικές πραγματείες της ρωμαϊκής, παλαιοχριστιανικής και μεσοβυζαντινής εποχής, επηρέασαν τόσο την επιλογή της θέσης και του προσανατολισμού ολόκληρων οικισμών όσο και μεμονωμένων οικιών αναφέρονται, μεταξύ άλλων, οι Γ. Π. Λάββας και Α. Κ. Σινάκος¹⁰⁴³. Από τις σημαντικές, επίσης, συμβολές στη έρευνα των νομικών κειμένων που αφορούν την οικία (οικοδομικό και γειτονικό δίκαιο) σημειώνουμε ενδεικτικά αυτές των Σπ. Ν. Τρωιάνου και Κ. Γ. Πιτσάκη, της Β. Τουρπτσόγλου-Στεφανίδου, του Κ. Γ. Πιτσάκη, της I. Baldini Lippolis και της C. Saliou¹⁰⁴⁴.

Πολύ σημαντική, παρά την αμφισβήτηση που έχει δεχθεί, είναι η μνημειώδης εργασία του Φ. Κουκουλέ για τον υλικό βίο και την καθημερινή ζωή των Βυζαντινών, ένα μεγάλο τμήμα του τέταρτου τόμου της οποίας αφιερώνεται στην οικία¹⁰⁴⁵. Επίσης ενδεικτική των δυνατοτήτων εκμετάλλευσης των γραπτών κειμένων για τη συμπλήρωση των αρχαιολογικών δεδομένων όσον αφορά το θέμα της οικίας είναι η πολύ πιο πρόσφατη εργασία του Η. R. Drobner, ο οποίος επικεντρώνεται διεξοδικά στις οκτώ ομιλίες που συνέταξε για τον Εκκλησιαστή ο Γρηγόριος Νύσσης.

¹⁰³⁹ WINSOR LEACH 1997.

¹⁰⁴⁰ HUSSON 1983.

¹⁰⁴¹ ALLEN - MAYER 1993.

¹⁰⁴² ΣΑΡΑΝΤΗ 2003.

¹⁰⁴³ ΛΑΒΒΑΣ 1990. ΣΙΝΑΚΟΣ 2003, σ. 70-73, 76-77, 103-104, 106-108.

¹⁰⁴⁴ ΤΡΩΙΑΝΟΣ - ΠΙΤΣΑΚΗΣ 1998. ΤΟΥΡΠΤΣΟΓΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ 1998, σ. 137-224, 241-290 εικ. 35-50.

ΠΙΤΣΑΚΗΣ 1999. BALDINI LIPPOLIS 2007. SALIOU 2007-1. Η ΙΔΙΑ 2007-2.

¹⁰⁴⁵ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951. Η καταρχήν δίκαιη κριτική του C. MANGO (1981, σ. 337-338) ως προς την επισήμανση της βασικής αδυναμίας του έργου του Φ. Κουκουλέ (πραγμάτευση των πηγών και των μνημείων υπό το πρίσμα ενός βυζαντινού-νεοελληνικού χωροχρόνου που δεν παρουσιάζει τομές) εκφυλίζεται τελικά σε μια επίθεση που αγγίζει τα όρια της εμπάθειας. Το γεγονός, όμως, ότι η πρόοδος της έρευνας για τις πηγές και τον καθημερινό βίο παρέχει πια τα εφόδια στον ερευνητή να αντιμετωπίζει σήμερα πιο προσεκτικά τις συχνές γενικεύσεις και τα χωρο-χρονικά άλματα του Κουκουλέ, προϋποθέτει ακριβώς την ύπαρξη του εξαιρετικά επίπονου αυτού, για τα μέσα της εποχής, έργου (πρβλ. τη νηφάλια αποτίμησή του από την ΜΑΛΤΕΖΟΥ 1989, σ. 22-23).

Σημαντικό τμήμα του βιβλίου του αφορά ειδικά τις πληροφορίες για την αρχιτεκτονική, τη διακόσμηση και τον εξοπλισμό του σπιτιού¹⁰⁴⁶. Με τα προβλήματα της αρχαιολογικής ερμηνείας της 20^{ης} επιστολής (αρ. 28) του Γρηγορίου Νύσσης και πάλι, η οποία αποτελεί τη μοναδική ελληνόγλωσσα περιγραφή πραγματικής έπαυλης¹⁰⁴⁷, έχουν ασχοληθεί παλαιότερα ο F. Müller και σχετικά πιο πρόσφατα οι J. J. Rossiter και R. Stupperich¹⁰⁴⁸. Το πρόσφατο, σύντομο αλλά περιεκτικό, άρθρο του F. Alpi εστιάζει στην εικόνα των ιδιωτικών κατοικιών της Αντιόχειας, όπως αυτή αναδύεται μέσα από τα κείμενα του Λιβάνιου, του Ιωάννη Χρυσόστομου, του Θεοδώρητου, καθώς και από τον Βίο του Αγίου Συμεών του Στυλίτη του Νεότερου¹⁰⁴⁹. Μια πολύ χρήσιμη συναγωγή, τέλος, της σχετικής βιβλιογραφίας για τα αφηγηματικά κείμενα και τις επιγραφές που αναφέρονται στην ιδιωτική κατοικία και χρονολογούνται από την εποχή της Δημοκρατίας έως το τέλος της ύστερης αρχαιότητας έχει δημοσιευτεί τελευταία από την I. Uytterhoeven¹⁰⁵⁰.

Καμιά από τις παραπάνω μελέτες που ερείδονται στα ελληνόγλωσσα αφηγηματικά γραπτά κείμενα δεν πραγματεύεται, ωστόσο, εξαντλητικά, αποκλειστικά και με συνθετικό/συστηματικό τρόπο το ειδικότερο θέμα της οικιακής διακόσμησης κατά την ύστερη αρχαιότητα¹⁰⁵¹. Τα στοιχεία που αξιοποιούνται στις εργασίες αυτές αποτελούν μέρος μόνο του συνόλου των σχετικών κειμενικών αναφορών και συνεξετάζονται με άλλες κατηγορίες πληροφοριών που αφορούν την οικία, ανάλογα με την οπτική του εκάστοτε ερευνητή. Καθώς η «οικία» ως έννοια περιλαμβάνει ένα πλήθος διαφορετικών –αλλά και αλληλένδετων– παραμέτρων, προσφέρεται σε μια πληθώρα διαφορετικών προσεγγίσεων. Αυτές μπορεί να αφορούν, π.χ., την υλική της υπόσταση ως αρχιτεκτονικό κέλυφος της μιας ή της άλλης μορφολογίας, τη διακόσμησή της, τη σχέση της με τον ευρύτερο δομημένο ή μη χώρο (αστικό ή αγροτικό) είτε την υπαγωγή της σε ένα σύνολο ομοειδών μνημείων μιας ευρύτερης γεωγραφικής ή/και διοικητικής ενότητας (π.χ. οικίες/επαύλεις του Ανατολικού κράτους, αστικές οικίες της Αντιόχειας κ.ο.κ.), την οικονομική, κοινωνική, νομική

¹⁰⁴⁶ DROBNER 1996, σ. 140-176.

¹⁰⁴⁷ Την οποία, μάλιστα, επισκέφθηκε ο ίδιος ο συντάκτης του κειμένου. Η επιστολή απηχεί σαφώς το πνεύμα των *εκφράσεων*.

¹⁰⁴⁸ MÜLLER 1939. ROSSITER 1989. STUPPERICH 1994. Βλ., επίσης, DROBNER 1996, σ. 142, 144, 153-154, 154-155.

¹⁰⁴⁹ ALPI 2007.

¹⁰⁵⁰ UYTTERHOEVEN 2007-1, σ. 28-29 (εδώ περιλαμβάνονται και λατινόγλωσσες πηγές που αφορούν το Δυτικό κράτος). Στις μελέτες που συγκεντρώνονται από τη συγγραφέα για το θέμα ας προστεθούν το σημαντικό άρθρο της ALLISON (2001) σχετικά με τη χρήση των γραπτών πηγών και των υλικών καταλοίπων στη μελέτη των ρωμαϊκών οικιών, οι οικίες σελίδες από τη μονογραφία της MULVIN (2002, σ. 2-3), καθώς και τα άρθρα των PUGLIARA (2003) για την εικόνα των βορειοαφρικανικών οικιών από τον 1^ο έως τον 4^ο αι. με βάση λατινικά κείμενα της ίδιας περιόδου και DARK (2005) για τη σχέση ανάμεσα στις περιγραφές αγροτικών επαύλεων (κυρίως από τους Σιδώνιο Απολλινάρι και Αυσόνιο) και τα αντίστοιχα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των βορειοδυτικών επαρχιών της αυτοκρατορίας.

¹⁰⁵¹ Περίληψη μιας πρόσφατης ανακοίνωσης που αφορά αποκλειστικά το συγκεκριμένο θέμα με βάση τα ελληνόγλωσσα κείμενα βλ. στην ΠΛΙΩΤΑ 2011. Διεξοδικά, όπως προαναφέρθηκε, πραγματεύεται τη διακόσμηση ο DROBNER (1996, κυρίως σ. 159-168), μόνο, όμως, όσον αφορά τις ομιλίες του Γρηγορίου Νύσσης στον Εκκλησιαστή.

και συμβολική της διάσταση, καθώς και την προσπάθεια πρόσληψής της ως βιωμένου χώρου. Οι γραπτές πηγές παρέχουν χρήσιμο υλικό για καθεμιά από τις παραπάνω δυνατότητες προσέγγισης. Καθώς, όμως, οι περιπτώσεις αξιοποίησης των κειμενικών αναφορών από την έρευνα υπόκεινται, όπως είναι φυσικό, στους περιορισμούς της οπτικής γωνίας του εκάστοτε μελετητή, σε καμιά περίπτωση τα περιθώρια εκμετάλλευσης αυτής της κατηγορίας πηγών δε μπορεί να θεωρηθούν εξαντλημένα.

Από την πληθώρα των πληροφοριών αναφορικά με το θέμα της οικίας οι οποίες βρίσκονται διεσπαρμένες στα διάφορα είδη των γραπτών πηγών αναφέρουμε ενδεικτικά: την επιλογή της θέσης¹⁰⁵² και του προσανατολισμού¹⁰⁵³, τις διαδικασίες θεμελίωσης και οικοδόμησης¹⁰⁵⁴, τα υλικά δομής¹⁰⁵⁵, τους επιμέρους χώρους (υπαίθριους, ημιυπαίθριους ή κλειστούς, στο ισόγειο ή στον όροφο¹⁰⁵⁶, κύριους ή βοηθητικούς), όπως αυλές ή αίθρια¹⁰⁵⁷, τρικλίνια και άλλες επίσημες αίθουσες υποδοχής¹⁰⁵⁸, χώρους κατάκλισης¹⁰⁵⁹, ιδιωτικά παρεκκλήσια¹⁰⁶⁰, λουτρά¹⁰⁶¹ και νυμφαία¹⁰⁶², μαγειρεία¹⁰⁶³, αποχωρητήρια¹⁰⁶⁴. τα ανοίγματα των κτηρίων (θυραία¹⁰⁶⁵

¹⁰⁵² ΤΟΥΡΙΠΤΣΟΓΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ 1998, σ. 141-167. ΤΡΩΙΑΝΟΣ - ΠΙΤΣΑΚΗΣ 1998, σ. 38-43, 59-61, 114-117. ΣΙΝΑΚΟΣ 2003, σ. 69-70. Βλ. και Παράρτημα 2 αρ. 142.

¹⁰⁵³ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 253. ΤΡΩΙΑΝΟΣ - ΠΙΤΣΑΚΗΣ, ό.π., σ. 44-46. ΣΙΝΑΚΟΣ, ό.π., σ. 104. Συναφές είναι και το θέμα της θέας, η οποία αναβάθμιζε την ποιότητα της ζωής των ενοίκων και έχαيره, τουλάχιστον θεωρητικά, νομικής προστασίας (ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 288-289. ΤΟΥΡΙΠΤΣΟΓΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ, ό.π., σ. 162-167. ΤΡΩΙΑΝΟΣ - ΠΙΤΣΑΚΗΣ, ό.π., σ. 38-43. BALDINI LIPPOLIS 2007, σ. 203, 204, 225-226. ΣΑΛΙΟΥ 2007-1, σ. 203-205). Βλ. και Παράρτημα 2 αρ. 6 (2 στίχ. 1-7), αρ. 165 (274 στίχ. 22 - 275 στίχ. 1). Σε ένα επίγραμμα της Παλατινής Ανθολογίας ο ύπατος Κύρος εκθειάζει τη θέση της κατοικίας του Μαξιμίνου στην Κωνσταντινούπολη, η οποία δέσποζε στην πόλη έχοντας θέα προς τη θάλασσα και τα βουνά της Βιθυνίας (DAGRON 2000, σ. 600-601).

¹⁰⁵⁴ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 255. ΤΟΥΡΙΠΤΣΟΓΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ, ό.π., σ. 215-224. Βλ. επίσης Παράρτημα 2 αρ. 19 (στίχ. 13-14), αρ. 54 (στ. 608 στίχ. 6-15), αρ. 84 (στ. 154 στίχ. 22-25), αρ. 125 (στ. 189 στίχ. 34-35), αρ. 175 (στίχ. 32-35), αρ. 176. Κάποτε γίνεται λόγος και για τις κατηγορίες των τεχνιτών που δραστηριοποιούνταν στην κατασκευή και τη διακόσμηση των σπιτιών (βλ. παρακ. σ. 333-335).

¹⁰⁵⁵ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 258-260.

¹⁰⁵⁶ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 261, 262, 265. BALDINI LIPPOLIS 1994, σ. 280, 281. ΤΟΥΡΙΠΤΣΟΓΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ 1998, σ. 156-160. ΣΑΛΙΟΥ 2007-1, 199. Βλ. και Παράρτημα 2 αρ. 40 (στίχ. 1469-1473). Από τις πηγές δεν απουσιάζουν ούτε κάποιες αναφορές σε κλίμακες οικιών (ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 266. Βλ. και Παράρτημα 2 αρ. 149 (στίχ. 40-41).

¹⁰⁵⁷ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 313, 316. ROSSITER 1989, σ. 103, 106-107. DROBNER 1996, σ. 158. Βλ. και Παράρτημα 2 αρ. 2 (στίχ. 235-236).

¹⁰⁵⁸ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 294. ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, σ. 102-103. HUSSON 1983, σ. 279-281. ΤΣΑΜΗΣ 2002, σ. 236. ΣΑΡΑΝΤΗ 2003, σ. 83. Βλ. και Παράρτημα 2 αρ. 42 (στίχ. 9-10). Από τον λατινόφωνο Σιδώνιο Απολλινάρι πληροφορούμαστε και για έναν, τουλάχιστον, από τους τρόπους θέρμανσης των οικιών: το χειμερινό τρικλίνιο της έπαυλης του στο Avitacum θερμαινόταν με τζάκι (COSH 2001, σ. 231).

¹⁰⁵⁹ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 295.

¹⁰⁶⁰ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 312. ROSSITER 1989, σ. 103. ΤΣΑΜΗΣ 2002, σ. 216. Βλ. και Παράρτημα 2 αρ. 35 (στ. 22-25).

¹⁰⁶¹ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 264, 311. ROSSITER, ό.π., σ. 103, 110. DROBNER 1996, σ. 155-157. ΤΟΥΡΙΠΤΣΟΓΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ 1998, σ. 120-122. BALDINI LIPPOLIS 2007, σ. 227-228. Βλ., επίσης, Παράρτημα 2 αρ. 7 (2 στίχ. 2-3), αρ. 22 (323 στίχ. 5-6), αρ. 91 (στίχ. 15-16), αρ. 100 (στ. 275 στίχ. 62).

¹⁰⁶² ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 317. ROSSITER, ό.π., σ. 103. Βλ. και Παράρτημα 2 αρ. 76 (στ. 510 στίχ. 43-44, στ. 511 στίχ. 14). Οι πηγές κάνουν, επίσης, λόγο για την ύπαρξη, κάποτε, δεξαμενών που φιλοξενούσαν ψάρια (ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 317. ROSSITER, ό.π., σ. 109). Βλ. και παραπ. σ. 188-189 και Παράρτημα 2 αρ. 28 (72 στίχ. 7-18).

¹⁰⁶³ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 307.

και φωτιστικά ή παρακυπτικά¹⁰⁶⁶). τους τρόπους στέγασης¹⁰⁶⁷. τον εξοπλισμό (έπιπλα¹⁰⁶⁸, υφάσματα¹⁰⁶⁹, σκεύη¹⁰⁷⁰).

¹⁰⁶⁴ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 309-310. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ 1989. ΤΟΥΡΠΤΣΟΓΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ 1998, σ. 88-91. ΤΡΩΙΑΝΟΣ - ΠΙΤΣΑΚΗΣ 1998, σ. 128-132. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2002, σ. 287-297 (όπου αποθησαυρίζονται όλοι οι όροι που απαντούν στις πηγές από την κλασική ως τη βυζαντινή εποχή για τους συγκεκριμένους χώρους της οικίας). ΣΙΝΑΚΟΣ 2003, σ. 107-108. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2005. BALDINI LIPPOLIS 2007, σ. 228.

¹⁰⁶⁵ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 281-282. Βλ. και Παράρτημα 2 αρ. 67 (στίχ. 25-26), αρ. 119 (στίχ. 30-31), αρ. 128 (στ. 77 στίχ. 29-30), αρ. 154 (στίχ. 20).

¹⁰⁶⁶ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 287. ΤΟΥΡΠΤΣΟΓΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ 1998, σ. 167-178, 251-261. ΤΡΩΙΑΝΟΣ - ΠΙΤΣΑΚΗΣ 1998, σ. 116-117, 119-120. ΣΙΝΑΚΟΣ 2003, σ. 106. Βλ. και Παράρτημα 2 αρ. 54 (στίχ. 10-11).

¹⁰⁶⁷ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 269-275.

¹⁰⁶⁸ DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά. 1989, σ. 109. ΣΑΡΑΝΤΗ 2003, σ. 73, 83. Βλ. και Παράρτημα 2 αρ. 7 (3 στίχ. 6-8), αρ. 12 (στίχ. 42-45), αρ. 31 (στίχ. 13-18), αρ. 41 (407 στίχ. 4-5), αρ. 55 (στίχ. 48-49), αρ. 56 (στίχ. 17-18), αρ. 59 (στίχ. 3), αρ. 70 (στίχ. 31), αρ. 76 (στ. 510 στίχ. 48), αρ. 85 (στίχ. 36-37), αρ. 114 (96 στίχ. 2-3), αρ. 156 (στ. 750 στίχ. 35).

¹⁰⁶⁹ MAGUIRE 1999, σ. 240. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 85. ΣΑΡΑΝΤΗ, ό.π., σ. 73. Βλ. επίσης Παράρτημα 2 αρ. 6 (2 στίχ. 7-10), αρ. 76 (στ. 510 στίχ. 47), αρ. 85 (στίχ. 37-38), αρ. 156 (στ. 750 στίχ. 34-35).

¹⁰⁷⁰ BARATTE 1992, σ. 14. MAGUIRE, ό.π., σ. 241. Βλ. επίσης Παράρτημα 2 αρ. 6 (3 στίχ. 1-2), αρ. 31 (στίχ. 18-20), αρ. 57, αρ. 85 (στίχ. 40-42), αρ. 113 (90 στίχ. 8), αρ. 114 (94 στίχ. 3), αρ. 128 (στ. 77 στίχ. 51), αρ. 144 (στίχ. 42).

B. ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Το σχετικό με τη διακόσμηση των οικιών της ύστερης αρχαιότητας κειμενικό υλικό που παρουσιάζεται στο Παράρτημα 2 της παρούσας εργασίας εντοπίστηκε και συγκεντρώθηκε χάρη στις δυνατότητες που παρέχει η βάση δεδομένων πλήρους κειμένου του «Θησαυρού της Ελληνικής γλώσσας» (Thesaurus Linguae Graecae)¹⁰⁷¹ και μπορεί να θεωρηθεί, με βάση το προκαθορισμένο κριτήριο αναζήτησης, σχεδόν εξαντλητικό για την περίοδο από τον 4^ο έως τον 8^ο αιώνα. Η επέκταση της έρευνας στις δύο εκατονταετίες (7^η-8^η) που έπονται του συμβατικού καταληκτικού ορίου της όψιμης αρχαιότητας προέκυψε από την ανάγκη διαπίστωσης του κατά πόσον το αρχαιολογικά διαπιστωμένο τέλος της τυπικής αριστοκρατικής κατοικίας, που συμπίπτει με την εκπνοή του 6^{ου} αι., αντικατοπτρίζεται και στα γραπτά κείμενα.

Η αναζήτηση βασίστηκε στην εισαγωγή του θέματος «οικ-», προκειμένου να καλυφθούν όλες οι πρωτικές μεταβολές των ομόρριζων σημαινόντων της «οικίας» (π.χ. οίκος, οικίδιον, οικητήριον, κατοικητήριον). Είναι αυτονόητο, βέβαια, ότι τα αποτελέσματα της χρήσης ακόμα και της πιο εξελιγμένης βάσης δεδομένων δε μπορούν να υπερβούν τους περιορισμούς που (προϋπο)τίθενται από τα κριτήρια αναζήτησης. Χωρία, έτσι, τα οποία ενδεχομένως περιλαμβάνουν πληροφορίες για τη διακόσμηση, δεν πληρούν, όμως, το προκαθορισμένο κριτήριο δεν περιλαμβάνονται εδώ. Είναι, επίσης, αναμενόμενο ότι κατά την προσπάθεια συγκέντρωσης του υλικού ορισμένα από τα λιγότερο σημαντικά για το θέμα χωρία μπορεί να παραλήφθηκαν εκ παραδρομής –για το λόγο αυτό περιγράφουμε το περιεχόμενο της συναγωγής αυτής ως «σχεδόν εξαντλητικό». Ας σημειωθεί, επίσης, ότι κατά την έρευνα εντοπίστηκαν και περιελήφθησαν στο Παράρτημα 2 ελάχιστα χωρία, όπως αυτό του αρ. 46, που δεν υπάρχουν (ακόμη τουλάχιστον) στη βάση του TLG. Κατά την πραγμάτευση των επιμέρους θεμάτων, που γίνεται με βάση το υλικό του Παραρτήματος 2, παρατίθενται επιλεκτικά και άλλα ελληνόγλωσσα χωρία, που δεν εμπίπτουν μεν στο προκαθορισμένο πλαίσιο αναζήτησης, αλλά διαφωτίζουν διάφορες πτυχές της οικιακής διακόσμησης. Σποραδικές αναφορές γίνονται, επίσης, σε πληροφορίες που προέρχονται από Λατίνους συγγραφείς.

Από την προσέγγιση των κειμένων που συγκεντρώθηκαν προέκυψε καταρχήν ότι, με δύο μόνο εξαιρέσεις (αρ. 38, αρ. 181), κανένα άλλο από τα χωρία που παρέχουν πληροφορίες για τα είδη και την κατανομή της διακόσμησης στο εσωτερικό των οικιών της ύστερης αρχαιότητας δεν αναφέρεται ειδικά στον χώρο της Βαλκανικής. Το πρώτο από τα κείμενα αυτά ανήκει στον Ευνάπιο, αναφέρεται στην οικία του νεοπλατωνικού Πρόκλου, η οποία βρισκόταν στα νότια της Ακρόπολης στην Αθήνα,

¹⁰⁷¹ Η σύλληψη αυτού του εξαιρετικά χρήσιμου ερευνητικού εργαλείου στις αρχές της δεκαετίας του 1970 οφείλεται στην τότε υποψήφια διδάκτορα και μετέπειτα καθηγήτρια του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνια M. McDonald, ενώ η υλοποίηση της αρχικής ιδέας σε ομάδα επιστημόνων του ίδιου ακαδημαϊκού ιδρύματος. Για τη χρησιμότητα του TLG ως ερευνητικού εργαλείου για τους βυζαντινολόγους βλ. TRAPP 2008, σ. 97, 98.

και μνημονεύει την ύπαρξη γλυπτών έργων¹⁰⁷². Το δεύτερο χωρίο ανήκει στο πιο γενικόλογό είδος αναφορών στη διακόσμηση της κατοικίας¹⁰⁷³. Προέρχεται από τον Προκόπιο και αναφέρεται σε οικία της Επιδάμνου (Δυρραχίου) στην επαρχία της Νέας Ηπείρου (σημ. Αλβανία) με αφορμή την περιγραφή των γεγονότων που ανάγκασαν την αντιβασιλέα των Γόθων Αμαλασούνθα να απευθύνει έκκληση στον Ιουστινιανό, προκειμένου να της επιτρέψει να καταφύγει στην Κωνσταντινούπολη. Το αίτημα έγινε δεκτό, όπως φαίνεται από το γεγονός ότι ο αυτοκράτορας παρήγγειλε να γίνουν οι απαραίτητες ετοιμασίες για την υποδοχή της σε ένα πλούσιο σπίτι της Επιδάμνου.

Το γεγονός της έλλειψης συγκεκριμένων κειμενικών αναφορών στις οικίες της υπό μελέτη περιοχής φαίνεται εκ πρώτης όψεως να αναιρεί τη χρησιμότητα εξέτασης του υλικού αυτού· κάτι τέτοιο, όμως, θα συνιστούσε μόνο ένα εκ των υστέρων επιχείρημα, καθώς προϋποθέτει ακριβώς τον εντοπισμό, τη συγκέντρωση και μελέτη των πηγών αυτών. Επιπλέον, μια ένσταση αυτού του είδους θα παραγνώριζε μια βασική ποιοτική παράμετρο των πληροφοριών που περιέχονται στην πλειονότητα των αναφερόμενων στην οικία κειμένων της ύστερης αρχαιότητας τα οποία έχουν φτάσει ως εμάς, δηλαδή των ομιλητικών: τη σκόπιμη γενικολογία τους ή, καλύτερα, την απολύτως κατανοητή (ως προς τους λόγους που την υπαγόρευσαν) έλλειψη ενδιαφέροντος για την περιγραφική ακρίβεια¹⁰⁷⁴. Στο μέτρο, λοιπόν, που τα ίδια τα κείμενα της ύστερης αρχαιότητας στο μεγαλύτερο μέρος τους μιλούν αφαιρετικά για την πλούσια οικία της εποχής τους και όχι για τα κτήρια μιας συγκεκριμένης περιοχής ή πόλης (κι εδώ πρέπει να υπογραμμίσουμε και πάλι το γεγονός ότι η συγκεκριμένη διαπίστωση προκύπτει από τα αποτελέσματα της αναζήτησης με βάση το κριτήριο που είχαμε θέσει εξ αρχής¹⁰⁷⁵), νομιμοποιούμαστε να τα επικαλεστούμε ως πρόσθετη πηγή, πολύ περισσότερο δε, που τα αρχαιολογικά δεδομένα από τον γεωγραφικό χώρο που εξετάζουμε συνάδουν με τις πληροφορίες που προκύπτουν από αυτά.

¹⁰⁷² Για την οικία στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου, η οποία συγκεντρώνει πολλές πιθανότητες ταύτισης με το ενδιαίτημα του Πρόκλου βλ. παραπ. σ. 313-314 και παρακ. σ. 397-399 αρ. 9.

¹⁰⁷³ Βλ. παρακ. σ. 331-333.

¹⁰⁷⁴ Βλ. παρακ. σ. 326-327.

¹⁰⁷⁵ Προκειμένου να καταστεί απολύτως σαφές ότι σε καμιά περίπτωση δεν ισχυριζόμαστε πως οι γραπτές πηγές δεν προσφέρονται για τη μελέτη συγκεκριμένων γεωγραφικών περιοχών –το αντίθετο, μάλιστα. Απλώς μια τέτοια προσέγγιση, που προϋποθέτει την αποδελτίωση ενός αχανούς και διεσπαρμένου κειμενικού υλικού, θα υπερέβαινε τα όρια της παρούσας εργασίας. Περισσότερα σχετικά με τις δυνατότητες αξιοποίησης των κειμένων από αυτήν ακριβώς την άποψη βλ. στις ALLEN - MAYER 1993, σ. 261-262.

Γ. ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΕΙΔΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Κατά την αναζήτηση των κειμένων της ύστερης αρχαιότητας που αναφέρονται στη διακόσμηση της οικίας προέκυψαν τα ονόματα τριάντα πέντε συγγραφέων και οι τίτλοι εκατόν εβδομήντα ενός έργων που παρέχουν πληροφορίες για το συγκεκριμένο θέμα· η πατρότητα τεσσάρων από τα έργα που περιλαμβάνονται σε αυτή τη συναγωγή παραμένει άγνωστη¹⁰⁷⁶.

Δεκαοκτώ από τους παραπάνω συγγραφείς έζησαν κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αι. και οκτώ κατά τον 5^ο αι.¹⁰⁷⁷, εποχή στην οποία ανάγονται, επίσης, δύο από τα ανώνυμα έργα. Στους 6^ο και 7^ο αι. ανήκουν από τέσσερις συγγραφείς και ένα ανώνυμο έργο¹⁰⁷⁸. Ο βίος του οψιμότερου από τους συγγραφείς¹⁰⁷⁹ τοποθετείται, τέλος, χονδρικά ανάμεσα στο δ' τέταρτο του 7^{ου} και στο α' μισό του 8^{ου} αιώνα (παρένθ. πίν. 1).

Η αντίστοιχη, έτσι, επί τοις εκατό αναλογία συγγραφέων (συμπεριλαμβανομένων και των τεσσάρων ανώνυμων έργων) κατά εκατονταετία διαμορφώνεται ως εξής: το 46% ανήκει στον 4^ο αι., το 26% στον 5^ο, το 13% στον 6^ο, το 13% στον 7^ο και το 2% στον 8^ο αιώνα (βλ. Γράφημα 1, επόμενη σελίδα).

Ο Ιωάννης Χρυσόστομος, με ογδόντα ένα έργα, αποτελεί τον συγγραφέα της ύστερης αρχαιότητας στον οποίο οφείλουμε τα περισσότερα χωρία όσον αφορά τον οικιακό διάκοσμο (παρένθ. πίν. 2)¹⁰⁸⁰. Καθώς το σύνολο σχεδόν των λοιπών

¹⁰⁷⁶ Πρόκειται για τέσσερα αγιολογικά κείμενα, που αναφέρονται αντίστοιχα στον βίο της αγίας Θέκλας, του οσίου Αλεξάνδρου (του επονομαζόμενου «Ακοιμήτου»), του αγίου Συμεών του Στυλίου του Νέου και στα θαύματα των Κοσμά και Δαμιανού. Το πρώτο από αυτά, σύμφωνα με τη χειρόγραφη παράδοση, ανήκει στον Βασίλειο Σελευκείας, κάτι που η σύγχρονη κριτική έχει, ωστόσο, απορρίψει (ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1995, σ. 484).

¹⁰⁷⁷ Το κείμενο που αναφέρεται στον άγιο Πορφύριο, επίσκοπο Γάζης (Παράρτημα 2 αρ. 177-178), θεωρείται σήμερα ότι αποτελεί μεταγενέστερη διασκευή του αρχικού βιογραφικού έργου που συνέγραψε ο Μάρκος Διάκονος. Επειδή τα περιγραφόμενα γεγονότα εκτυλίσσονται στην περίοδο ανάμεσα στα τέλη του 4^{ου} και τις αρχές του επόμενου αιώνα και, καθώς δεν ήταν δυνατή μια φιλολογική διεύθυνση στην προβληματική της παράδοσης του κειμένου, το συγκεκριμένο έργο κατατάχθηκε στον 5^ο αι., εποχή στην οποία ανάγεται το πρωτότυπο (βλ. και παρακ. σ. 364 σημ. 1383).

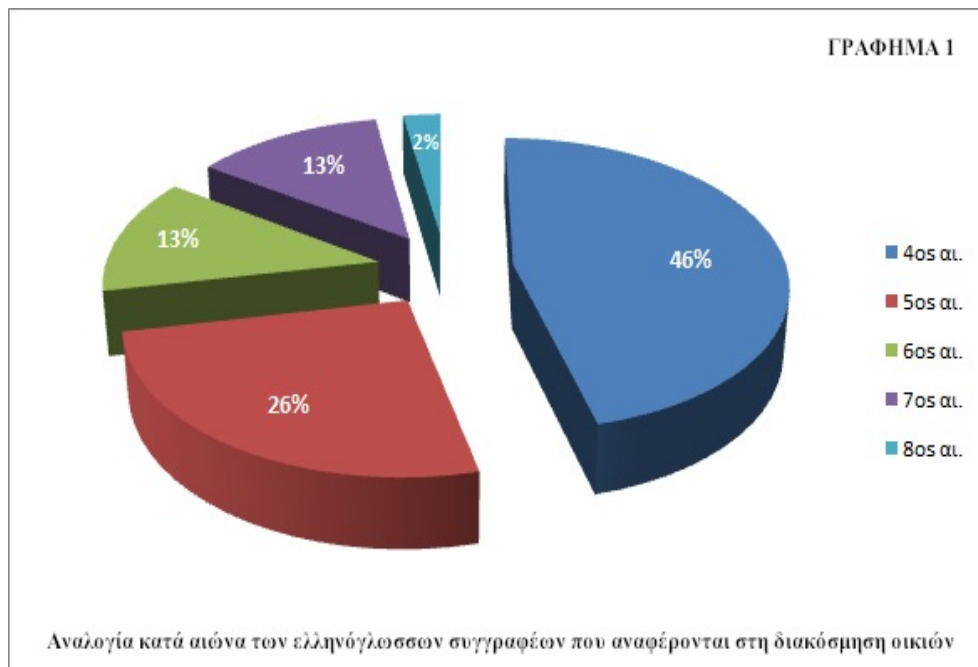
¹⁰⁷⁸ Στις περιπτώσεις του Μακάριου Μάγνη και του Ευστράτιου Πρεσβύτερου προτιμήθηκε η κατάταξη των συγγραφέων στον οψιμότερο από τους δύο αιώνες μεταξύ των οποίων εκτείνεται ο βίος τους. Ο Γρηγόριος ο Πρεσβύτερος, που έζησε τον 6^ο ή τον 7^ο αι. περιλήφθηκε στους συγγραφείς του 7^{ου} αιώνα.

¹⁰⁷⁹ Αν, βέβαια, είναι ο Ιωάννης Δαμασκηνός εκείνος που συνέγραψε το αγιογραφικό μυθιστόρημα «Βαρλαάμ και Ιωάσαφ», κάτι για το οποίο δεν υπάρχει ομοφωνία ανάμεσα στους ερευνητές (ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1995, σ. 339).

¹⁰⁸⁰ Ο Χρυσόστομος υπήρξε, εξάλλου, ο πολυγραφότερος Πατέρας της Εκκλησίας· ο αριθμός των ομιλιών του δίνεται μόνο κατά προσέγγιση από τους μελετητές, που κάνουν λόγο για χίλιες περίπου (ALLEN - MAYER 1993, σ. 260. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, ό.π., σ. 382, 384. MEREDITH 1998, σ. 90-91. MAYER 1998, σ. 107. Η ΙΔΙΑ 2010, σ. 574). Αν και η πατρότητα αρκετών από τα κείμενα που φέρονται με το όνομά του έχει αμφισβητηθεί (ALLEN - MAYER, ό.π. CUNNINGHAM - ALLEN 1998-1, σ. 4. MAYER, ό.π., σ. 108-109. Η ΙΔΙΑ 2010, σ. 574) (ορισμένα από αυτά περιλαμβάνονται και εδώ), γεγονός παραμένει ότι πρόκειται για ομιλητικά έργα της ύστερης αρχαιότητας κάτι που, συνακόλουθα, δεν αναιρεί τις διαπιστώσεις για τη σημασία του συγκεκριμένου γραμματολογικού είδους ως προς το εξεταζόμενο θέμα (βλ. παρακ. σ. 325-327)· μια κατά τι οψιμότερη χρονολόγηση κάποιων από τα κείμενα αυτά, βέβαια, (π.χ. στον 5^ο αι.) θα διαφορούσε τη στατιστική εικόνα των αναφορών στη διακόσμηση κατά

συγγραφέων των οποίων οι αναφορές στο συγκεκριμένο θέμα ξεπερνούν τη μία έξησαν, επίσης, κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αι., διαπιστώνεται ότι η συγκεκριμένη εκατονταετία υπήρξε, συγκριτικά με τις επόμενες, η πιο παραγωγική. Την περίοδο από τον 5^ο και ως τον 8^ο αι. ο αριθμός των, ελάχιστων πια, κειμενικών αναφορών παρουσιάζει σταθερή κάμψη.

Ο συνολικός αριθμός έργων του 4^{ου} αι. στα οποία εντοπίστηκαν αναφορές για τη διακόσμηση ανέρχεται στα εκατόν σαράντα τέσσερα. Στον 5^ο αι. ανήκουν δεκαπέντε τίτλοι, στον 6^ο πέντε, στον 7^ο πέντε και, τέλος, μεταξύ του 7^{ου} -8^{ου} αι. τοποθετούνται τα δύο οψιμότερα από τα έργα που εντοπίστηκαν κατά την έρευνα. Ο συνολικός αριθμός των χωρίων στο Παράρτημα 2 είναι μεγαλύτερος (εκατόν ενενήντα τρία) από αυτόν των έργων (εκατόν εβδομήντα ένα), καθώς, για λόγους οικονομίας χώρου, κάποιες αναφορές εντός του ίδιου έργου που είναι απομακρυσμένες μεταξύ τους, παρουσιάζονται με ξεχωριστό αύξοντα αριθμό.

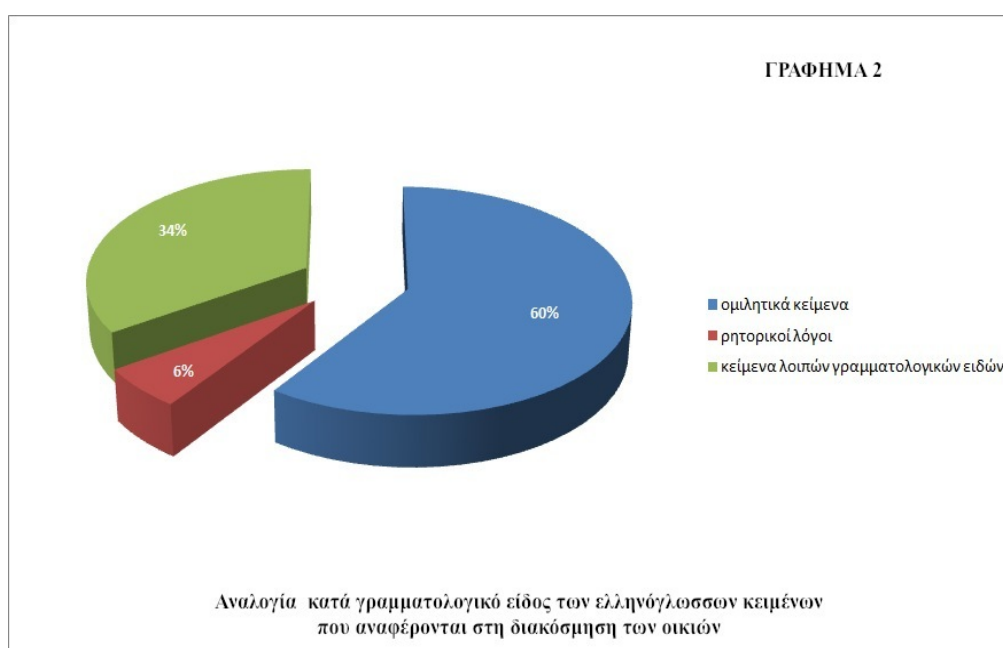
Μια πρόχειρη αναδρομή στο γραμματολογικό είδος των έργων αρκεί για να εξηγήσει την ανισομέρεια της κατά αιώνα κατανομής τους: στη συντριπτική τους πλειονότητα πρόκειται για κείμενα της ομιλητικής γραμματείας, η χρυσή εποχή της οποίας υπήρξε, ως γνωστόν, ο 4^{ος} αιώνας¹⁰⁸¹. Πιο συγκεκριμένα, ομιλητικά είναι τα εκατόν δύο από τα εκατόν εβδομήντα ένα έργα που συγκεντρώνονται εδώ. Τα

εκατονταετία. Ωστόσο, δε θα άλλαζε ουσιωδώς την εικόνα του οικιακού διακόσμου, όπως αυτή αναδύεται από τις γραπτές πηγές.

¹⁰⁸¹ ODB vol. 3, σ. 1880-1881 στο λήμμα «sermon». Πρβλ. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1995, σ. 33-34. Η ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ (1993, σ. 296) επισημαίνει σχετικά ότι τα περισσότερα θεολογικά κείμενα στα οποία εντοπίζονται αναφορές για το έργο των καλλιτεχνών-τεχνιτών της ύστερης αρχαιότητας – κείμενα στα οποία διαπιστώνεται ότι το καλλιτεχνικό αποτέλεσμα κρίνεται θετικά μεν όταν πρόκειται για τον οίκο του Θεού, ενώ, αντίστροφα, καταδικάζεται στο πλαίσιο της ιδιωτικής κατοικίας– χρονολογούνται κυρίως στον 4^ο αιώνα.

επιμέρους είδη της ομιλητικής γραμματείας εκπροσωπούνται εδώ από έργα εξηγητικά/ερμηνευτικά, ηθικά, ευκαιριακά/εορταστικά και περιστατικά/ιστορικά (βλ. Γράφημα 2). Τη μεγαλύτερη υποκατηγορία ομιλητικών κειμένων που αναφέρονται στο θέμα της διακόσμησης συνιστούν τα εξηγητικά/ερμηνευτικά κείμενα. Όπως, όμως, έχει διαπιστώσει η έρευνα, συχνά τα όρια ανάμεσα στα επιμέρους είδη είναι ρευστά· με βάση το περιεχόμενό τους πολλές ομιλίες, έτσι, μπορεί να θεωρηθούν ότι ανήκουν σε περισσότερες από μια υποκατηγορίες¹⁰⁸².

Αν σε αυτό τον αριθμό προσθέσουμε και τους δέκα ρητορικούς λόγους που εκπροσωπούν την αντίστοιχη εθνική γραμματολογική παραγωγή (εορταστικούς/πανηγυρικούς, ηθικούς, πολιτικούς), τότε αντιλαμβανόμαστε τη σημασία των κειμένων αυτής της ειδολογικής κατηγορίας για το συγκεκριμένο θέμα.

Μικρότερος, σαφώς, είναι ο αριθμός των αναφορών στη διακόσμηση που εντοπίζονται σε άλλα γραμματολογικά είδη της εθνικής και χριστιανικής συγγραφικής παραγωγής της περιόδου: σε πραγματείες, φιλοσοφικές και θεολογικές (με ασκητικό, απολογητικό/αντιρρητικό, δογματικό, ηθικό/παιδαγωγικό περιεχόμενο), σε ιστορικά και διδακτικά έργα, σε επιστολές και αγιολογικά κείμενα. Μεμονωμένες, τέλος, περιπτώσεις αποτελούν οι αναφορές που προέρχονται από αστρολογικά, ποιητικά και «μυθιστορηματικά» έργα.

¹⁰⁸² ALLEN - MAYER 1993, σ. 263. CUNNINGHAM - ALLEN 1998, σ. 6-7, 19-20. OLIVAR 1998, σ. 23. Κάτι τέτοιο συμβαίνει, π.χ., με πολλά ερμηνευτικά έργα του Ιωάννη Χρυσόστομου τα οποία χαρακτηρίζονται από την ηθική/παιδευτική τους διάσταση (ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1995, σ. 386).

1. Το ειδικό βάρος των ομιλητικών κειμένων

Σε ένα εκτενές απόσπασμα (αρ. 76) της ερμηνευτικής-ηθικής ομιλίας του «Εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ προφήτου Δαυὶδ» ο Ιωάννης Χρυσόστομος παρουσιάζει, συνοπτικά μεν αλλά με ιδιαίτερα παραστατικό τρόπο, την ισχυρή εντύπωση που θα πρέπει να προκαλούσε στον επισκέπτη η ποικιλία και η πολυτέλεια της διακόσμησης ενός πλούσιου σπιτιού του τέλους του 4^{ου} αιώνα. Με μια σειρά ερωτήσεων προς το ακροατήριό του (στις οποίες σπεύδει να απαντήσει αμέσως ο ίδιος) απαριθμεί, με γενικούς όρους –αλλά με πρόθεση να παράσχει μια σφαιρική εικόνα που σπάνια απαντά στα αναφερόμενα στο ίδιο θέμα κείμενα της ύστερης αρχαιότητας– όλους τους δυνητικούς φορείς διακόσμησης της οικίας, μνημονεύοντας ταυτόχρονα και κάποιες από τις χρησιμοποιούμενες τεχνικές.

Στην περιγραφή, λοιπόν, των διακοσμητικών στοιχείων που παραπέμπουν στον «πλοῦτο οἰκίας», τους κατόχους του οποίου μέμφεται ο ιεράρχης, προτρέποντας ταυτόχρονα το απλό ποίμνιο να πάψει να τον αντιμετωπίζει με δέος, αναφέρονται υψηλόκορμοι κίονες με χρυσά κιονόκρανα¹⁰⁸³, μαρμάρινες επενδύσεις τοίχων¹⁰⁸⁴, ψηφίδες που καλύπτουν όλες τις επιφάνειες¹⁰⁸⁵ και επιχρυσωμένες οροφές¹⁰⁸⁶. Τα παραπάνω διακοσμητικά στοιχεία προβάλλουν σε ένα αρχιτεκτονικό σκηνικό όπου κυριαρχεί μια αόριστη εντύπωση ευρυχωρίας¹⁰⁸⁷, το οποίο, όμως, δεν περιγράφεται με σαφήνεια: η διαδοχή των χώρων ακολουθεί τη ρευστότητα της αφήγησης: τους εξωτερικούς χώρους, όπου κυριαρχούν τα στοιχεία του νερού και της βλάστησης¹⁰⁸⁸, διαδέχονται «κεκοσμημένοι κοιτώνες»¹⁰⁸⁹, η λαμπρότητα των οποίων επιτείνεται από τους τάπητες και την «ἐκλάμπουσαν τῷ χρυσῷ» τράπεζα¹⁰⁹⁰. Την εικόνα της χλιδής συμπληρώνει, τέλος, μια ομάδα ευνούχων ντυμένων με εξίσου προκλητική πολυτέλεια¹⁰⁹¹.

Σε αντίστιξη με την εξωτερική λαμπρότητα της «μεγάλης καὶ περικαλλοῦς οἰκίας»¹⁰⁹² η εικόνα της (δεδομένης κατά τον ομιλητή) ψυχικής ένδειας του κατόχου της σκιαγραφείται με μελανά χρώματα¹⁰⁹³: υπό το πρίσμα δε του αναπόδραστου θανάτου, που παρουσιάζεται από τον Χρυσόστομο δίκην νέμεσης, η κατοχή της «πλουσίας» και «ώραίας οἰκίας» φαντάζει εντελώς μάταιη¹⁰⁹⁴.

Το παραπάνω απόσπασμα του Χρυσόστομου μπορεί να θεωρηθεί ως μια επιτομή, κατά κάποιον τρόπο, του συνόλου των ελληνόγλωσσων γραπτών κειμένων που

¹⁰⁸³ Παράρτημα 2 αρ. 76 (στ. 510 στίχ. 42-43 και στ. 510 στίχ. 60 - στ. 511 στίχ. 1).

¹⁰⁸⁴ Ο.π. (στ. 510 στίχ. 43, 58-59).

¹⁰⁸⁵ Ο.π. (στ. 510 στίχ. 45).

¹⁰⁸⁶ Ο.π. (στ. 510 στίχ. 59-60).

¹⁰⁸⁷ Που υποβάλλεται από τη συνεχή χρήση του πληθυντικού αριθμού.

¹⁰⁸⁸ Παράρτημα 2 αρ. 76 (στ. 510 στίχ. 43-45).

¹⁰⁸⁹ Ο.π. (στ. 510 στίχ. 48-49).

¹⁰⁹⁰ Ο.π. (στ. 510 στίχ. 47-48).

¹⁰⁹¹ Ο.π. (στ. 510 στίχ. 46).

¹⁰⁹² Ο.π. (στ. 512 στίχ. 20).

¹⁰⁹³ Ο.π. (στ. 511 στίχ. 1-5).

¹⁰⁹⁴ Ο.π. (στ. 511 στίχ. 34 - στ. 512 στίχ. 1-24).

αναφέρονται στο θέμα της οικιακής διακόσμησης. Διακρίνεται για την παροχή μεγαλύτερου όγκου σχετικών πληροφοριών από ό,τι ο μέσος όρος των λοιπών αντίστοιχων κειμενικών αναφορών¹⁰⁹⁵. συνοψίζει τη στάση ενός ισχυρού πνευματικού φορέα της εποχής με ευρεία απήχηση στα λαϊκά στρώματα –της Εκκλησίας¹⁰⁹⁶– απέναντι στη διακοσμητική εκλέπτυνση του ιδιωτικού χώρου¹⁰⁹⁷. λειτουργεί, επιπλέον, ως ένας «επίκαιρος» σχολιασμός των οικιακών καταλοίπων διακόσμησης της ύστερης αρχαιότητας που έρχονται σήμερα στο φως από τις ανασκαφές, υπό την έννοια ότι το κείμενο αναφέρεται στα σύγχρονά του μνημεία¹⁰⁹⁸. μοιράζεται, ακόμη, με τις υπόλοιπες αφηγηματικές πηγές της εποχής την ίδια πάνω-κάτω αφαιρετική λογική και έλλειψη περιγραφικής ακρίβειας κατά την πραγμάτευση ενός θέματος πολύ συγκεκριμένου. Τέλος, εκπροσωπεί την πολυαριθμότερη, όπως ήδη επισημάνθηκε, ομάδα έργων που αναφέρονται στο συγκεκριμένο θέμα –τα ομιλητικά¹⁰⁹⁹.

Βασικός στόχος των συντακτών¹¹⁰⁰ των κειμένων αυτού του είδους δεν ήταν η πιστότητα της εκάστοτε περιγραφής αλλά η ανάκληση αντίστοιχων οπτικών εντυπώσεων/προσλαμβανουσών παραστάσεων εκ μέρους του ακροατηρίου¹¹⁰¹. αυτές, απλό όχημα του επικοινωνιακού περιεχομένου της εκφωνούμενης ομιλίας (ηθικού, τις περισσότερες φορές), θα διευκόλυναν με τη σειρά τους την πρόσληψη του μηνύματος από το εκκλησίασμα, κάτι που βέβαια αποτελούσε το ουσιαστικό

¹⁰⁹⁵ Από την άποψη της ποσότητας και του πλούτου των πληροφοριών για το θέμα της διακόσμησης της οικίας μπορεί να παραβληθεί μόνο με την Γ' ομιλία του Γρηγορίου Νύσσης στον Εκκλησιαστή (αρ. 22, αρ. 23).

¹⁰⁹⁶ Αντικατοπτρίζοντας, έτσι, το «πνεύμα των καιρών», μέτοχοι του οποίου ήταν όλα τα κοινωνικά στρώματα, ανεξάρτητα από το μορφωτικό επίπεδο των μελών τους. Πρβλ. ALLEN - MAYER 1993, σ. 260, 267.

¹⁰⁹⁷ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1988, σ. 298.

¹⁰⁹⁸ Βλ. παρακ. σ. 327.

¹⁰⁹⁹ Για την σχετικά πρόσφατη άνθιση των ομιλητικών σπουδών και τη σημερινή κατάσταση της έρευνας βλ. ALLEN - MAYER 1993, σ. 261· CUNNINGHAM - ALLEN 1998-1, σ. 2-4, 27-28· MAYER 2010, σ. 566-567.

¹¹⁰⁰ Σχετικά με τη θέση των ιερωμένων που ήταν επιφορτισμένοι με το καθήκον του κηρύγματος στην εκκλησιαστική ιεραρχία βλ. ALLEN - MAYER, ό.π., σ. 262. CUNNINGHAM - ALLEN, ό.π., σ. 4-5. Για τις περιστάσεις εκφώνησης των ομιλιών (στο πλαίσιο της τακτής τέλεσης της θείας Λειτουργίας ή έξω από αυτό) βλ. ALLEN - MAYER, ό.π., σ. 262-263· CUNNINGHAM - ALLEN, ό.π., σ. 5-6, 16-17· MAYER 1998, σ. 129-131. Όσον αφορά το ζήτημα της εκφώνησης ενός γραπτού κειμένου ή της ex tempore ομιλίας (κάτι που σχετίζεται και με το θέμα της τελικής μορφής και της χειρόγραφης παράδοσης των ομιλιών) βλ. ALLEN - MAYER, ό.π., σ. 264· CUNNINGHAM - ALLEN, ό.π., σ. 1, 11-12. Ο Ιωάννης Χρυσόστομος, πάντως, πρέπει να ομιλούσε συνήθως ex tempore, ενώ οι τρεις μεγάλοι Καππαδόκες Πατέρες κατέφευγαν σε γραπτό κείμενο (MAYER, ό.π., 132. MEREDITH 1998, σ. 90-91).

¹¹⁰¹ Η έρευνα για τη σύνθεση των ακροατηρίων (εθνοτική προέλευση, κοινωνική διαστρωμάτωση, βαθμός εκπροσώπησης των δύο φύλων, μορφωτικό επίπεδο των ακροατών), ενδείξεις για την οποία απαντούν συχνά στις πρώιμες ομιλίες (π.χ. του Ιωάννη Χρυσόστομου), βρίσκεται ακόμη σε πρώιμο στάδιο. Έχει, πάντως, διαπιστωθεί, με βάση το περιεχόμενο των ομιλιών, ότι το κοινό στο οποίο απευθύνονταν κατά κύριο λόγο οι ομιλητές, ανεξάρτητα από την εκάστοτε σύσταση του εκκλησιάσματος, ήταν οι πιο εύποροι και μορφωμένοι παριστάμενοι (MACMULLEN 1989. CUNNINGHAM - ALLEN, ό.π., σ. 12-15. MEREDITH, ό.π., σ. 92. Ειδικά για το κοινό των ομιλιών του Χρυσόστομου βλ. MAYER, ό.π., σ. 112 κ.ε., ιδίως 123-126). Τα κείμενα παρέχουν πληροφορίες ακόμα και για τις αντιδράσεις του εκκλησιάσματος (ALLEN - MAYER, ό.π., σ. 263-264. CUNNINGHAM - ALLEN, ό.π., σ. 18-19. MAYER, ό.π., 132-133).

ζητούμενο του ομιλητή¹¹⁰². Η προσπάθεια μετάδοσης νοημάτων προϋποθέτει, όμως, για να αποβεί αποτελεσματική (όπως, άλλωστε, γνωρίζει βιωματικά κάθε πραγματικά καλός ομιλητής ή δάσκαλος) την ύπαρξη ενός κοινού πλαισίου αναφοράς ανάμεσα στον πομπό και τον δέκτη. Καθώς γνωρίζουμε, λοιπόν, ότι οι πατερικές ομιλίες ήταν όντως αποτελεσματικές, στο μέτρο που εκπληρούσαν τον προορισμό τους ως φορείς νοήματος το οποίο όφειλε καταρχήν να είναι εύληπτο¹¹⁰³, πρέπει, όσον αφορά, τουλάχιστο, τις αναφορές στη διακόσμηση της οικίας, να θεωρήσουμε δεδομένη την ανταπόκριση των ομιλητικών περιγραφών στην πραγματικότητα της εποχής τους, κάτι που επιβεβαιώνεται, άλλωστε και από τη μαρτυρία της αρχαιολογικής σκαπάνης. Αν, με άλλα λόγια, αυτού του είδους οι περιγραφές αποτελούσαν αποκυήματα φαντασίας ή απλούς ρητορικούς τόπους, τότε τα ομιλητικά κείμενα θα έχαναν εκ προοιμίου τη δυναμική μετάδοσης του ηθικού μηνύματος στο ακροατήριο και, συνεπώς, πειθούς περί του πρακτέου¹¹⁰⁴.

Στην ύπαρξη της διαλεκτικής αυτής σχέσης ανάμεσα στις ομιλίες και στην πραγματικότητα της εποχής τους οφείλεται ακριβώς και η ελλειπτικότητα των περιγραφών στα κείμενα του συγκεκριμένου είδους: η οικειότητα του ακροατηρίου με το θέμα καθιστούσε μια δια μακρών παράθεση γνωστών πληροφοριών περιττή. Οι αναφορές, έτσι, στους χώρους του σπιτιού και στη διακόσμησή τους δίνονται στα ομιλητικά κείμενα με αδρά περιγράμματα. Δεν παύουν, όμως, στις ευτυχέστερες των περιπτώσεων τουλάχιστον, όπως στη χρυσοστομική ομιλία για την οποία έγινε λόγος (αρ. 76), να είναι σημειολογικά πολύ εύγλωττες. Προβάλλουν τη βαθύτερη πρόθεση των αριστοκρατών-ιδιοκτητών να διαμορφώσουν έναν χώρο κατοικίας που, μέσω της επιδεικτικής πολυτέλειας και της αισθητικής εκλέπτυνσης, θα υπερέβαινε τα όρια του ιδιωτικού, εξυπηρετώντας τη δημόσια εικόνα τους¹¹⁰⁵. μνημονεύουν τα κύρια μέσα με τα οποία επιδιωκόταν κάτι τέτοιο· αποτελούν, τέλος, μια έμμεση παραδοχή ότι το αποτέλεσμα δικαίωσε τις προθέσεις των κατόχων αυτών των οικιών.

¹¹⁰² ALLEN - MAYER 1993, σ. 264.

¹¹⁰³ Είναι γνωστό ότι πρόκειται για έργα που είχαν ευρύτατη απήχηση στο κοινό της εποχής τους. Τη δημοφιλία τους μαρτυρά η χειρόγραφη παράδοση που αναπαρήγαγε συστηματικά αυτό το υλικό (OLIVAR 1998, σ. 23-25). Άλλωστε σε τι άλλο θα μπορούσε να αντιστοιχεί η προσωωνμία «Χρυσόστομος», με την οποία ήταν γνωστός ο συντάκτης των περισσότερων από αυτά, αν όχι στην ευρεία αποδοχή (και άρα ικανοποιητική πρόσληψη) των λόγων του από το σύγχρονό του κοινό;

¹¹⁰⁴ Ανάλογη είναι και η θέση που λαμβάνει ο DROBNER (1996, σ. 142) με αφορμή την αμφισβήτηση της αλήθειας των περιγραφών του οικιακού διακοσμητικού πλούτου από τον Γρηγόριο Νύσσης στις ομιλίες στον Εκκλησιαστή. Για τις επιφυλάξεις που εκφράζει ο MEREDITH (1998, σ. 98) από την άλλη μεριά όσον αφορά τον ρεαλισμό των προερχόμενων από το σύνολο των ομιλιών του Γρηγορίου Νύσσης περιγραφών της οικιακής διακόσμησης δεν επικαλείται απολύτως κανένα επιχείρημα. Τέλος, και ο MAGUIRE (1999, σ. 238), με αφορμή τις ανάλογες περιγραφές του Ιωάννη του Χρυσόστομου, εκφράζει την βεβαιότητα της ανταπόκρισης των γραπτών κειμένων στα δεδομένα της εποχής τους.

¹¹⁰⁵ Πρβλ. DROBNER (ό.π., σ. 153) όσον αφορά ειδικότερα τις ομιλίες του Γρηγορίου Νύσσης στον Εκκλησιαστή. Ο σύγχρονος ερευνητής επισημαίνει ότι ο ιεράρχης ερμηνεύει με αυτόν ακριβώς τον τρόπο την αρχιτεκτονική και διακοσμητική επιτήδευση των ιδιωτικών κτισμάτων που σχολιάζει αρνητικά.

Δ. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΟΨΙΜΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ

1. Οι όροι που δηλώνουν την κατοικία και η χρήση τους

Τα περισσότερα από τα κείμενα που συγκεντρώθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας αναφέρονται στην ιδιωτική κατοικία κατεξοχήν με τον όρο «οικία» και λιγότερο συχνά με τον όρο «οἶκος»¹¹⁰⁶, ο οποίος απαντά, επίσης, και με τη σημασία «δωμάτιο»¹¹⁰⁷. Άλλοι όροι, όπως «ἔπαυλις»¹¹⁰⁸, «οἶκημα»¹¹⁰⁹, «οἴκησις»¹¹¹⁰, «οἰκοδομή»¹¹¹¹, «οἰκοδόμημα»¹¹¹², «οἰκοδομία» και «προάστειον»¹¹¹³ απαντούν μόνο περιστασιακά. Κάποιοι από αυτούς («οἰκοδομή», «οἰκοδόμημα», «οἰκοδομία») δε χρησιμοποιούνται με την κυριολεκτική τους σημασία, είναι, όμως, σαφές από τα συμφραζόμενα ότι στις συγκεκριμένες, τουλάχιστον, περιπτώσεις αναφέρονται στην ιδιωτική κατοικία.

Ας σημειωθεί ότι η εισαγωγή συγκεκριμένου κριτηρίου αναζήτησης κατά τη χρήση της βάσης δεδομένων διαμέσου της οποίας συλλέχθηκε το κειμενικό υλικό της παρούσας εργασίας¹¹¹⁴ απέκλεισε εκ των προτέρων, όπως ήταν αναμενόμενο, την εμφάνιση χωρίων με όρους οι οποίοι δηλώνουν μεν την ιδιωτική κατοικία, δεν περιέχουν, όμως, το θέμα «οικ-». Αντίστροφα, κατά την διαλογή των χωρίων, προκειμένου αυτά να συμπεριληφθούν στο Παράρτημα 2, επιλέχθηκαν μόνο όσα περιλαμβάνουν πληροφορίες για τη διακόσμηση.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τα παραπάνω, στις πηγές της ύστερης αρχαιότητας απαντούν και άλλοι όροι δηλωτικοί της κατοικίας, όπως «δόμος»¹¹¹⁵, «κατοικία»¹¹¹⁶,

¹¹⁰⁶ Για τους όρους «οικία», «οἶκος» και το σύνολο των σημασιών τους στην πατερική γραμματεία βλ. LAMPE 1961, σ. 939, 944 στα αντίστοιχα λήμματα. Για τα νομικά κείμενα βλ. ΤΟΥΡΠΙΤΣΟΓΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ 1998, σ. 72· για τα παπυρικά βλ. HUSSON 1983, σ. 191-206 (οικία), 211-215 (οἶκος). Στη γενικευμένη χρήση των δύο συγκεκριμένων όρων αναφέρεται και ο ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ (1951, σ. 250).

¹¹⁰⁷ Π.χ. Παράρτημα 2 αρ. 15 (στίχ. 45).

¹¹⁰⁸ Πιθανότατα δηλώνει την εξοχική κατοικία, καθώς αντιδιαστέλλεται με την «οικία καλή» για την οποία γίνεται λόγος αμέσως παραπάνω στο ίδιο κείμενο. Σχετικά με τον όρο «ἔπαυλις», που απαντά τόσο στα πατερικά όσο και στα παπυρικά κείμενα με τις σημασίες «αποθήκη/σταύλος» και «αγροικία» βλ. LAMPE 1961, σ. 511-512 στο λήμμα· HUSSON 1983, σ. 77-80. Για τον συνώνυμο όρο «προάστ(ε)ιον» βλ. εδώ παρακ. ιδιαίτ. σημ. 1113.

¹¹⁰⁹ Βλ. και LAMPE, ό.π., σ. 939 στο λήμμα. Ο όρος απαντά και σε αιγυπτιακούς παπύρους (HUSSON, ό.π., σ. 183-186).

¹¹¹⁰ Βλ. και LAMPE, ό.π., σ. 939 στο λήμμα.

¹¹¹¹ Βλ. και Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 939 στο λήμμα.

¹¹¹² Βλ. και Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 939 στο λήμμα.

¹¹¹³ Ο όρος χρησιμοποιείται συνήθως αντί του «ἔπαυλις» στις ελληνόγλωσσες γραπτές πηγές (Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 1138 στο λήμμα. ROSSITER 1989, σ. 102). Στα κείμενα των παπύρων απαντά ως «προάστιον» (HUSSON 1983, σ. 235-236).

¹¹¹⁴ Βλ. παραπ. σ. 320.

¹¹¹⁵ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 251. LAMPE 1961, σ. 380 στο λήμμα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει σχετικό χωρίο του Αγαθία, όπου αναφέρεται ο «ὑπερφῶς δόμος» κάποιου Ζήνωνα: «Δόμον τινά

«κατοικητήριον»¹¹¹⁷, «οίκητική οίκια»¹¹¹⁸, «οίκημάτιον»¹¹¹⁹, «οίκητήριον»¹¹²⁰, «οικίδιον»¹¹²¹. «οικίσκος»¹¹²² και «ὄσπίτι(ο)ν», «ὄσπίτι(ο)ν», «ὄσπήτιον»¹¹²³.

Αρκετά συχνά, η κυριολεκτική χρήση των ὀρων «οίκια» και «οἶκος» εξυπηρετεί το ρητορικό σχήμα της αντίθεσης και προσαρμόζεται άλλοτε με περιφραστικότερη και άλλοτε με επιγραμματικότερη διατύπωση σε ένα σκεπτικό που αποβαίνει κοινός τόπος στα πατερικά, κυρίως, κείμενα: στην αντιδιαστολή της πολυτελούς οικίας του πλούσιου με τη φτώχη ψυχή του¹¹²⁴. Ο εύπορος ιδιοκτήτης, λοιπόν, που «τὰ μὲν ἄψυχα καλλωπίζει, τὴν δὲ ψυχὴν ἀκόσμητον ἔχει»¹¹²⁵, χωρίς να έχει επίγνωση του ὅτι «μᾶλλον προσήκει ἐκάστω τὴν ψυχὴν ἀξίαν πολλοῦ κατασκευάζεσθαι ἢ τὴν οἰκίαν»¹¹²⁶, ὡστε «ἀμελεῖ τῶν ἔνδον, ἔρημον καὶ αὐχμῶσαν καὶ ἀραχνίων γέμουσαν περιορῶν τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν»¹¹²⁷, αποδεικνύεται στην πραγματικότητα «πένης»¹¹²⁸, κι, ἔτσι, μοιραία, ὅταν «ἀπέρχεται εἰς τὸν τάφον»¹¹²⁹, «ὁ πλοῦτος ... οἱ δοῦλοι... ἡ οἰκία ἢ μεγάλη καὶ περικαλλής...καταλιμπάνουσιν αὐτόν»¹¹³⁰.

Η ανάπτυξη της πατερικής επιχειρηματολογίας κατά του πλούτου διανθίζεται, ἔπίσης, επανειλημμένα ἀπὸ σχήματα λόγου στα ὁποῖα ἡ ἔννοια της οικίας, τὴν ὁποία δηλώνουν οἱ ὀροι «οἴκησις», «οἰκία» καὶ «οἶκος», χρησιμοποιεῖται για να παραπέμψει αλληγορικά εἴτε στην ψυχὴ του ἀνθρώπου¹¹³¹ εἴτε κάποτε στην ἴδια τὴν Εκκλησία¹¹³². Στα χωρία, ὁμως, της δεύτερης αὐτῆς κατηγορίας, ὅπου ο

ὑπερῶν ὁ Ζήνων ἐκέκτητο, εὐρύν τε λίαν καὶ διαπρεπῆ καὶ περιεργότατα πεποικιλμένον...» (SALIOU 2007, σ. 199).

¹¹¹⁶ LAMPE 1961, σ. 734 στο λήμμα.

¹¹¹⁷ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 251. LAMPE, ὁ.π., σ. 734 στο λήμμα.

¹¹¹⁸ Πρόκειται για πλεονασμό που απαντά σε παπυρικά κείμενα και δηλώνει συνήθως τη διάκριση του επιμέρους τμήματος ενός μεγαλύτερου ακινήτου που χρησιμοποιούνταν ως κατοικία (HUSSON 1983, σ. 188-191).

¹¹¹⁹ LAMPE 1961, σ. 939 στο λήμμα. HUSSON, ὁ.π., σ. 183-186.

¹¹²⁰ LAMPE, ὁ.π., σ. 939 στο λήμμα. HUSSON, ὁ.π., σ. 187-188.

¹¹²¹ HUSSON, ὁ.π., σ. 207-209.

¹¹²² LAMPE 1961, σ. 939 στο λήμμα. HUSSON, ὁ.π., σ. 209.

¹¹²³ Ἀπὸ το λατινικό «hospitium»=«ξενώνας» (ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 251. LAMPE, ὁ.π., σ. 976 στο λήμμα. HUSSON, ὁ.π., σ. 217-218).

¹¹²⁴ Παράρτημα 2 αρ. 12 (στίχ. 38-42), αρ. 50 (σ. 136 στίχ. 12-18· αξίζει να σημειωθεί ὅτι το συγκεκριμένο χωρίο ἀνήκει στον εθνικό Θεμιστίο), αρ. 70 (στίχ. 28-46), αρ. 76 (πάνω σ' αὐτὴ τὴν ἀντίθεση εἶναι δομημένο ὅλο το σκεπτικό του εκτενοῦς αὐτοῦ χρυσοστομικοῦ ἀποσπάσματος), αρ. 88 (για τὴν καταγωγή του συγκεκριμένου παραθέματος βλ. παρακ. σ. 357), αρ. 89 (στίχ. 56-61), αρ. 96, αρ. 107, αρ. 108 (στίχ. 8-15· στους στίχους που ἀκολουθοῦν [15-22] περιγράφεται ἡ ἀντίστροφη κατάσταση –του ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δεν ενδιαφέρεται για τον παροδικό πλοῦτο αὐτοῦ του κόσμου ἀλλὰ για ἐκείνον της ψυχῆς).

¹¹²⁵ Παράρτημα 2 αρ. 12 (στίχ. 41-42).

¹¹²⁶ Ὁ.π. αρ. 50 (σ. 136 στίχ. 12-13).

¹¹²⁷ Ὁ.π. αρ. 108 (στίχ. 14-15).

¹¹²⁸ Ὁ.π. αρ. 76 (στ. 511 στίχ. 5).

¹¹²⁹ Ὁ.π. αρ. 76 (στ. 512 στίχ. 15-16).

¹¹³⁰ Ὁ.π. αρ. 76 (στ. 512 στίχ. 19-21).

¹¹³¹ Ὁ.π. αρ. 21 (σ. 54 στίχ. 18-21), αρ. 22 (σ. 324 στίχ. 8-σ. 326 στίχ. 3), αρ. 63 (στ. 712 στίχ. 5-33), αρ. 89 (στίχ. 55-61), αρ. 99 (στίχ. 23-27), αρ. 112, αρ. 156 (στ. 750 στίχ.43-στ. 752 στίχ. 7).

¹¹³² Ὁ.π. αρ. 128 (στ. 78 στίχ. 3-19). Το θέαμα της καταστροφῆς μίας πλούσιας οικίας ἀπὸ πυρκαγιά περιγράφεται ἐδῶ (στ. 78 στίχ. 38-62) ἀπὸ τον Χρυσόστομο ὡς ἀξιο δακρύων· κάτι τέτοιο θα ηχούσε μᾶλλον παράφωνα ὅσον ἀφορᾶ τον συγκεκριμένο συγγραφέα, κατεξοχὴν πολέμιο της οικιακῆς διακοσμητικῆς πολυτέλειας, ἀν δεν ἀκολουθοῦσε ἀμέσως μετὰ ἡ παρομοίωση της φλεγόμενης οικίας

διακοσμητικός πλούτος εξάιρεται ως κόσμημα πλέον της οικίας-ψυχής και όχι ως υλική πραγματικότητα, οι όροι αντιστρέφονται και, τότε, οι Πατέρες, αντί να στηλιτεύουν την παρουσία του, υπερθεματίζουν, προτρέποντας τον πιστό: «... τὸ κάλλος τῆς οἰκίας ἅπαν εἰς τὴν ψυχὴν εἰσάγαγε»¹¹³³, «...ἐπεικεία καὶ καρδίᾳ ταπεινῇ, ζωγράφει τὸν οἶκόν σου, καταφαίδρυνε τῷ τῆς δικαιοσύνης φωτὶ, ἔργοις ἀγαθοῖς, ὥσπερ τινὶ δοκίμῃ πλακί, τὸν σεαυτοῦ διακόσμησον οἶκον, καὶ ἀντὶ τειχέων καὶ ψηφίδος πίστει καὶ μακροθυμίᾳ καλλώπισον»¹¹³⁴. Ἀς σημειωθεί, ἐπίσης, ὅτι, παρά την αρνητικὴ στάση τους ὅσον ἀφορὰ τὴ διακοσμητικὴ ἐκλέπτυνση τῶν ιδιωτικῶν οικημάτων, ὅταν πρόκειται γιὰ τὸν «οἶκο τοῦ Θεοῦ» ἡ πολυτέλεια ἐπιδοκιμάζεται ἀπερίφραστα ἀπὸ τοὺς Πατέρες¹¹³⁵.

Ἀνεξάρτητα, πάντως, ἀπὸ τὴ χρήση τῶν διαφορετικῶν ὀρων ποὺ δηλώνουν τὴν κατοικία στο πλαίσιο ἐνὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω σχήματα –λόγου ἢ ρητορικά–, τὸ σκεπτικὸ το ὁποῖο προάγεται με τοὺς συγκεκριμένους ἐκφραστικούς τρόπους διατρέχει σταθερά, προβάλλοντας ἄλλοτε περισσότερο καὶ ἄλλοτε λιγότερο ἔντονα, τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν χριστιανικῶν κειμένων, ὡσὰκις αὐτὰ ἀναφέρονται στο θέμα τῆς οικίας, ὁποῖον ἀπὸ τοὺς ὀρους ποὺ προαναφέρθηκαν καὶ ἀν χρησιμοποιοῦν γι' αὐτήν.

Οἱ περιπτώσεις στὶς ὁποῖες ὁ ὀρος «οἰκία» καὶ τὰ συνώνυμά του ἐμφανίζονται ὡς τμήμα κάποιας πληροφορίας, χωρὶς ἠθικολογικὲς συνδηλώσεις, εἶναι συγκριτικὰ λιγότερες καὶ προέρχονται κυρίως ἀπὸ μὴ ὁμιλητικὰ ἔργα¹¹³⁶ (διδασκτικά¹¹³⁷, ρητορικούς λόγους¹¹³⁸, πραγματείες –αστρολογικὲς¹¹³⁹, θεολογικὲς¹¹⁴⁰, ἠθικὲς¹¹⁴¹, ιστορικὲς¹¹⁴², φιλοσοφικὲς¹¹⁴³–, ἐπιστολές¹¹⁴⁴ καὶ βίους ἀγίων¹¹⁴⁵.

με τὴ χειμαζόμενη ἀπὸ προβλήματα Ἐκκλησία. Ὁ ἴδιος συγγραφέας σε ἄλλη ὁμιλία τοῦ (Παράρτημα 2 ἀρ. 84) παραβάλλει τὴ στέρεη θεμελίωση μιᾶς οικίας με τὴν οἰκοδόμηση «τῆς μεγάλης ἐκείνης οἰκοδομῆς τῆς φιλοσοφίας ἐν ταῖς ψυχαῖς».

¹¹³³ Παράρτημα 2 ἀρ. 89 (στίχ. 55-56).

¹¹³⁴ Ὁ.π. ἀρ. 112 (στίχ. 30-34).

¹¹³⁵ ἈΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 126. Η ΙΔΙΑ 1993, σ. 296.

¹¹³⁶ Ἐλάχιστα εἶναι τὰ ὁμιλητικὰ κείμενα ποὺ ἐμπίπτουν σ' αὐτὴν τὴν κατηγορία: βλ. Παράρτημα 2 ἀρ. 4, ἀρ. 104, ἀρ. 119, ἀρ. 128.

¹¹³⁷ Ὁ.π. ἀρ. 169-171.

¹¹³⁸ Ὁ.π. ἀρ. 49, ἀρ. 158, ἀρ. 159, ἀρ. 172-174.

¹¹³⁹ Ὁ.π. ἀρ. 44.

¹¹⁴⁰ Ὁ.π. ἀρ. 28, ἀρ. 35, ἀρ. 61, ἀρ. 157, ἀρ. 175, ἀρ. 176, ἀρ. 186-193.

¹¹⁴¹ Ὁ.π. ἀρ. 168.

¹¹⁴² Ὁ.π. ἀρ. 1, ἀρ. 180, ἀρ. 181, ἀρ. 183.

¹¹⁴³ Ὁ.π. ἀρ. 179, ἀρ. 182.

¹¹⁴⁴ Ὁ.π. ἀρ. 28, ἀρ. 52, ἀρ. 160-167.

¹¹⁴⁵ Ὁ.π. ἀρ. 15, ἀρ. 16, ἀρ. 40, ἀρ. 45, ἀρ. 46, ἀρ. 177, ἀρ. 178.

2. Γενικές αναφορές στο μέγεθος της κατοικίας και στην πολυτέλεια της διακόσμησής της¹¹⁴⁶

Με μικρότερη συχνότητα στα πιο περιγραφικά ως προς το θέμα της διακόσμησης κείμενα, σχεδόν όμως, πάντοτε στα λιγότερο διεξοδικά από αυτά, ο όρος που δηλώνει την κατοικία¹¹⁴⁷ συνοδεύεται από έναν επιθετικό προσδιορισμό. Πρόκειται συνήθως για κάποιο επίθετο ή, σπανιότερα, για μια μετοχή, η σημασία των οποίων παραπέμπει στον πλούτο της διακόσμησης ή στο μεγάλο μέγεθος και την ευρυχωρία των κτηρίων¹¹⁴⁸.

Συναντούμε, έτσι (σε διάφορα γένη, αριθμούς και πτώσεις), τους όρους «ἄριστος»¹¹⁴⁹, «εὐπρεπής»¹¹⁵⁰, «εὐρύχωρος»¹¹⁵¹, «καλός»¹¹⁵², «κεκοσμημένος»¹¹⁵³, «λαμπρός»¹¹⁵⁴ και «ὑπέρλαμπρος»¹¹⁵⁵, «μεγαλοπρεπής»¹¹⁵⁶, «μεγάλος»¹¹⁵⁷,

¹¹⁴⁶ Εξαιτίας του ότι οι αναφορές των κειμένων τα οποία πραγματεύεται το συγκεκριμένο υποκεφάλαιο είναι ιδιαίτερα βραχείες και, καθώς στα αποσπάσματα του Παραρτήματος 2 τα επίμαχα χωρία αποδίδονται με παχύτερους χαρακτήρες, ώστε να εντοπίζονται άμεσα από τον αναγνώστη, οι παραπομπές στα κείμενα δεν περιλαμβάνουν τους στίχους, παρά μόνο κατ' εξαίρεση.

¹¹⁴⁷ Βλ. παραπ. σ. 328-329.

¹¹⁴⁸ Παρά το ότι σε κάποιες περιπτώσεις το επίθετο που χρησιμοποιείται αναφέρεται μόνο στο μέγεθος και όχι στον διάκοσμο, θεωρήσαμε ότι έπρεπε να περιλάβουμε και αυτά τα χωρία, ώστε η εικόνα της οικίας μέσα από τα γραπτά κείμενα να είναι πιο πλήρης. Κατά κάποιο τρόπο, άλλωστε, και σε αυτά τα παραδείγματα η παράμετρος του (μεγάλου) μεγέθους θεωρούμε ότι δηλώνει συνεκδοχικά και τον διακοσμητικό πλούτο.

¹¹⁴⁹ Παράρτημα 2 αρ. 140 (στίχ. 26: «ἀρίστην οἴκησιν»).

¹¹⁵⁰ Ο.π. αρ. 34 («οἴκων εὐπρεπῶν»), αρ. 53 («οἰκίαν εὐπρεπῆ»).

¹¹⁵¹ Ο.π. αρ. 125 («οἰκίαν εὐρύχωρον»).

¹¹⁵² Ο.π. αρ. 10 («οἶκος καλός»), αρ. 58 («οἰκίας καλῆς»), αρ. 105 («οἰκίαν καλήν»), αρ. 163 («οἰκίας...καλῆς»), αρ. 171 (σ. 418 στίχ. 2: «καλῆς οἰκίας»), αρ. 178 («καλὸν οἶκον»). Το επίθετο απαντά και στον υπερθετικό βαθμό («κάλλιστος»): ὁ.π. αρ. 43 («καλλίστην οἰκίαν»), αρ. 181 («οἶκον τὸν κάλλιστον»), αρ. 187 («καλλίστοις οἴκοις»).

¹¹⁵³ Ο.π. αρ. 41 («οἰκία...κεκοσμημένα»).

¹¹⁵⁴ Ο.π. αρ. 2 («λαμπροὶ...οἶκον»), αρ. 4 («οἰκίαν λαμπράν»), αρ. 27 («λαμπραὶ οἰκαίαι»), αρ. 53 («οἰκίαν...λαμπράν»), αρ. 55 («οἰκίας...λαμπράς»), αρ. 62 («οἶκοις λαμπροῖς»), αρ. 63 (στ. 712 στίχ. 5-6: «οἰκίας...λαμπράς»), αρ. 64 («λαμπρὰν οἰκίαν»), αρ. 68 («λαμπρὰς οἰκίας»), αρ. 73 («λαμπρὰν...οἰκίαν»), αρ. 74 («λαμπρὰς οἰκίας»), αρ. 77 («οἰκία λαμπρά»), αρ. 78 («οἰκίας...λαμπράς»), αρ. 80 («λαμπρὰν...οἰκίαν»), αρ. 81 («λαμπρὰς οἰκίας»), αρ. 83 («οἰκίας λαμπράς»), αρ. 84 («οἰκίαν...λαμπρὰν»), αρ. 85 («οἶκῳ λαμπρῷ»), αρ. 88 (στ. 494 στίχ. 2: «οἰκίαν λαμπράν»), αρ. 90 («λαμπρὰς...οἰκίας»), αρ. 92 («οἰκίας...λαμπράς»), αρ. 93 («οἰκίας λαμπράς»), αρ. 97 («οἰκίας λαμπράς»), αρ. 98 («οἰκία λαμπρά»), αρ. 102 («οἰκοδομὰς λαμπράς»), αρ. 103 («οἰκοδομὰς λαμπράς»), αρ. 104 («οἰκίαν...λαμπράν»), αρ. 106 («λαμπραὶ οἰκία»), αρ. 107 (στ. 41 στίχ. 29-30: «λαμπρὰς...οἰκίας»), αρ. 109 («οἰκίας λαμπράς»), αρ. 113 («οἰκίαν λαμπράν»), αρ. 115 («λαμπρὰς οἰκίας»), αρ. 117 («οἰκίας λαμπράς»), αρ. 121 («οἰκίας...λαμπράς»), αρ. 123 («οἰκίας...λαμπράς»), αρ. 124 («λαμπρὰς οἰκίας»), αρ. 126 («οἰκίαν...λαμπράν»), αρ. 128 (στ. 77 στίχ. 38-39: «λαμπρὰ...οἰκία»), αρ. 129 («λαμπραὶ οἰκοδομαί»), αρ. 130 («οἰκίαν...λαμπράν»), αρ. 131 («λαμπρὰν οἰκίαν»), αρ. 132 («οἰκίας...λαμπράς, οἰκίας λαμπράς»), αρ. 133 («λαμπρὰς οἰκίας»), αρ. 135 («οἰκίαις λαμπραῖς»), αρ. 137 («οἰκία...λαμπρά»), αρ. 139 («οἰκίας...λαμπράς»), αρ. 140 (στ. 14: «οἰκίας...λαμπράς»), αρ. 141 («λαμπρὰς οἰκίας»), αρ. 142 («λαμπρὰς...οἰκίας»), αρ. 143 («οἰκίας...λαμπράς»), αρ. 144 («οἰκίας λαμπράς»), αρ. 148 (στίχ. 35: «οἰκοδομὰς λαμπράς»), αρ. 150 («οἰκίας...λαμπράς»), αρ. 151 («οἰκίας λαμπράς»), αρ. 152 («λαμπρὰς οἰκίας»), αρ. 155 («λαμπρὰς οἰκοδομὰς»), αρ. 161 («οἰκίαν...λαμπράν»), αρ. 166 («οἰκίαν λαμπράν»), αρ. 169 («οἰκίας λαμπράς»), αρ. 175 («συνθήκη τοῦ οἴκου...λαμπράν»), αρ. 183 («οἰκοδομαῖς λαμπραῖς»), αρ. 192 («οἶκον λαμπρόν»). Το επίθετο απαντά και στον συγκριτικό βαθμό («λαμπρότερος»): ὁ.π. αρ. 146 («οἰκίαν...λαμπροτέρα»), αρ. 156 (στ. 751 στίχ. 9: «[οἰκία] λαμπροτέρα»).

¹¹⁵⁵ Ο.π. αρ. 20 («οἰκίας ὑπέρλαμπρους»).

«περικαλλής»¹¹⁵⁸, «περιφανής»¹¹⁵⁹, «πλούσιος»¹¹⁶⁰, «πλουτῶν»¹¹⁶¹, «πολυτελής»¹¹⁶², «ποικίλος»¹¹⁶³, «ὑπερμεγέθης»¹¹⁶⁴, «ώραϊος»¹¹⁶⁵. Ως πιο δημοφιλής από τους παραπάνω αποδεικνύεται ο όρος «λαμπρός» (ίσως γιατί υποδηλώνει πιο παραστατικά την παρουσία ακριβών υλικών που έχουν την ιδιότητα να αντανακλούν το φως, όπως το μάρμαρο¹¹⁶⁶) και ακολουθούν σε συχνότητα τα επίθετα «πολυτελής» και «περιφανής».

Ο λακωνικός αυτός τρόπος αναφοράς απαντά στον μεγαλύτερο αριθμό χωρίων που εντοπίστηκαν κατά την έρευνα του υλικού και αποτελεί γι' αυτά τη μοναδική και αρκετά αόριστη, δυστυχώς, μνεία του διακοσμητικού πλούτου. Πιο συγκεκριμένα, τα ογδόντα εννιά από τα εκατόν εννενήντα τρία αποσπάσματα της παρούσας συναγωγής, που αντιπροσωπεύουν ένα ποσοστό 46,83% επί του συνόλου, περιλαμβάνουν αποκλειστικά τον συνδυασμό οικία+επίθετο/επιθετική μετοχή¹¹⁶⁷.

Μια δεύτερη, μεγάλη σχετικά, ομάδα κειμένων, που αριθμεί εικοσιεννιά περιπτώσεις, αντιπροσωπεύοντας περίπου το 15% του συνόλου, αποτελείται από αναφορές περιφραστικότερες μεν από αυτές της πρώτης, οι οποίες, ωστόσο, διακρίνονται και πάλι για τη γενικολογία τους¹¹⁶⁸.

Οι πληροφορίες που προκύπτουν από αυτή την κατηγορία χωρίων αναφέρονται αορίστως στη χαρακτηριζόμενη (συνήθως) ως αλαζονική επιθυμία των ιδιοκτητών να

¹¹⁵⁶ Παράρτημα 2 αρ. 14 («μεγαλοπρεπείς οικίας»).

¹¹⁵⁷ Ο.π. αρ. 10 («οἴκους...μεγάλους»), αρ. 39 («οἰκίην...μεγάλην»), αρ. 84 («οἰκίαν μεγάλην»), αρ. 85 («οἶκῳ...μεγάλῳ»), αρ. 90 («μεγάλας...οικίας»), αρ. 104 («οἰκίαν...μεγάλην»), αρ. 106 («μεγάλα...οικία»), αρ. 117 («οικίας...μεγάλας»), αρ. 130 («οἰκίαν...μεγάλην»), αρ. 134 («μεγάλας...οικίας»), αρ. 136 («μεγάλαις οικίαις»), αρ. 138 («μεγάλαις οικίαις»), αρ. 140 (στίχ. 14: «οικίας...μεγάλας»), αρ. 163 («οικίας...μεγάλης»), αρ. 165 («[οικία]...μεγάλη»), αρ. 166 («οἰκίαν...μεγάλην»), αρ. 172 («οικία μεγάλη»), αρ. 173 («οἰκίαν...μεγάλην»), αρ. 189 («οικία μεγάλη»). Το επίθετο απαντά και στον υπερθετικό βαθμό («μέγιστος»): ὁ.π. αρ. 94 («μεγίστας οικίας»). Στο μεγάλο μέγεθος των οικιών είναι σαφές από τα συμφραζόμενα ότι αναφέρεται και το χωρίο αρ. 160 («μέγεθος οικιῶν»).

¹¹⁵⁸ Ο.π. αρ. 76 (στ. 512 στίχ. 20: «οικία...περικαλλής»).

¹¹⁵⁹ Ο.π. αρ. 2 («περιφανείς οἶκοι»), αρ. 82 («οικία περιφανείς»), αρ. 98 («οικία περιφανής»), αρ. 103 («οικοδομᾶς περιφανείς»), αρ. 109 («οικίας...περιφανείς»), αρ. 184 («οἶκος περιφανής»). Το επίθετο απαντά και στον συγκριτικό βαθμό («περιφανέστερος»): ὁ.π. αρ. 51 («περιφανέστερας...οικίας»).

¹¹⁶⁰ Ο.π. αρ. 76 (στ. 511 στίχ. 5: «οικία πλουσία»), αρ. 95 («πλουσίαν οἰκίαν»).

¹¹⁶¹ Ο.π. αρ. 76 (στ. 510 στίχ. 55: «[οικία] πλουτοῦσα»).

¹¹⁶² Ο.π. αρ. 6 (2 στίχ. 2: «οικίας πολυτελοῦς»), αρ. 8 («πολυτελεῖς οικίας»), αρ. 9 («οικίας πολυτελεῖς»), αρ. 24 («οἶκος πολυτελής»), αρ. 58 («ἐπαύλεως πολυτελοῦς»), αρ. 92 («οικίας...πολυτελεῖς»), αρ. 127 («πολυτελῆ οἰκημάτων»), αρ. 147 («πολυτελεῖς οικίας»), αρ. 156 (στ. 752 στίχ. 10-11: «οἰκίαν...πολυτελεῖ»).
¹¹⁶³ Ο.π. αρ. 7 (2 στίχ. 3: «οἶκοι ποικίλοις»).

¹¹⁶⁴ Ο.π. αρ. 120 («οἶκοι ὑπερμεγέθεις»).

¹¹⁶⁵ Ο.π. αρ. 76 (στ. 511 στίχ. 9: «οἰκίαν...ώραίαν»).

¹¹⁶⁶ Βλ. παρακ. σ. 353.

¹¹⁶⁷ Παράρτημα 2 αρ. 2, αρ. 3, αρ. 4, αρ. 8-10, αρ. 14, αρ. 24-27, αρ. 34, αρ. 43, αρ. 52, αρ. 54, αρ. 57, αρ. 61, αρ. 63-65, αρ. 67, αρ. 68, αρ. 72, αρ. 73, αρ. 76-84, αρ. 91-94, αρ. 96, αρ. 97, αρ. 99-103, αρ. 105, αρ. 108, αρ. 112, αρ. 114, αρ. 116, αρ. 120, αρ. 123-125, αρ. 128-138, αρ. 142, αρ. 143, αρ. 145, αρ. 146, αρ. 150, αρ. 151, αρ. 154, αρ. 159-162, αρ. 164, αρ. 165, αρ. 168, αρ. 171-174, αρ. 180, αρ. 183, αρ. 184, αρ. 188-191.

¹¹⁶⁸ Ο.π. αρ. 6, αρ. 13, αρ. 30, αρ. 31, αρ. 35, αρ. 39, αρ. 41, αρ. 44, αρ. 47, αρ. 51, αρ. 53, αρ. 54, αρ. 59, αρ. 60, αρ. 89, αρ. 91, αρ. 108, αρ. 110, αρ. 114, αρ. 118, αρ. 158, αρ. 159, αρ. 167, αρ. 168, αρ. 170, αρ. 176, αρ. 180, αρ. 183, αρ. 186, αρ. 188.

εξωραΐσουν τα ενδαιτήματά τους¹¹⁶⁹ καταφεύγοντας για το σκοπό αυτό στις υπηρεσίες των επαγγελματιών των σχετικών ειδικοτήτων¹¹⁷⁰. στο «κάλλος»¹¹⁷¹ και την ευρυθμία¹¹⁷², την πολυτέλεια¹¹⁷³ και τη μεγαλοπρέπεια¹¹⁷⁴ των οικιών· ακόμη, στη χρήση πολύτιμων υλικών, όπως ο χρυσός, ο άργυρος και το ελεφαντοστό¹¹⁷⁵, τα οποία σχετίζονται από κάποια χωρία αυτής της ομάδας είτε με την κάλυψη οικημάτων (οπότε μνημονεύονται, καθ' υπερβολήν, βέβαια, «χρυσόροφοι»¹¹⁷⁶ ή «χρυσόστεγοι»¹¹⁷⁷ οίκοι) είτε, κάποτε, με τη διακόσμηση συγκεκριμένου χώρου της οικίας¹¹⁷⁸. στο ότι, επίσης, υπάρχει αστρολογικά ενδεδειγμένη εποχή του «...οικοδομῆν καὶ κοσμεῖν οἰκίας»¹¹⁷⁹: αυτή κατά την οποία η Σελήνη διελαύνει από τον αστερισμό του Υδροχόου.

Ένας μικρός, τέλος, αριθμός των γενικόλογων αυτών αναφορών στη διακόσμηση σχετίζεται με τις κατοικίες ενός μεγάλου αστικού κέντρου της Ανατολής –την Αντιόχεια¹¹⁸⁰–, όπου, πράγματι, τα διακοσμητικά κατάλοιπα των δεκάδων οικιών που έχουν έρθει στο φως από τις ανασκαφές ανταποκρίνονται πλήρως στη διαπίστωση ότι «...εἷς τε χρεῖαν καὶ κόσμον εὖ μάλα πολυτελῶς ἐξήσκηται τὸ χωρίον»¹¹⁸¹.

3. Αναφορές στους καλλιτέχνες και τους τεχνίτες

Σε μια αποστροφή της έβδομης ερμηνευτικής-ηθικής ομιλίας που απευθύνει ο Βασίλειος Καισαρείας «πρὸς τοὺς πλουτούντας» ο ιεράρχης καταφέρεται εναντίον των «ἀπειροκάλων» και «ὀψιπλούτων», οι οποίοι, αντί να αφιερώνουν το περίσσειμά τους στη διακονία των φτωχών, το σπαταλούν για τη διακόσμηση των ιδιωτικών οικοδομημάτων τους¹¹⁸²: «Ἐὰν δὲ ἀκούσης· Δὸς χρήματα γυναιξὶ χλιδώσαις, δὸς λιθοξόοις, τέκτοσι, ψηφοθέταις, ζωγράφοις, χαίρεις ὡς δὴ τι χρημάτων τιμιώτερον

¹¹⁶⁹ Παράρτημα 2 αρ. 13 (στίχ. 37-44), αρ. 31, αρ. 41, αρ. 47, αρ. 59, αρ. 86, αρ. 87, αρ. 91, αρ. 108, αρ. 114, αρ. 168, αρ. 186.

¹¹⁷⁰ Ο.π. αρ. 51. Για τις αναφορές των κειμένων στις διάφορες ειδικότητες καλλιτεχνών-τεχνιτών που απασχολούνταν στην ιδιωτική σφαίρα βλ. εδῶ παρακ. σ. 333-335.

¹¹⁷¹ Ο.π. αρ. 13, αρ. 25, αρ. 158, 159, αρ. 167.

¹¹⁷² Ο.π. αρ. 54.

¹¹⁷³ Ο.π. αρ. 24, αρ. 30, αρ. 170, αρ. 183, αρ. 188.

¹¹⁷⁴ Ο.π. αρ. 39, αρ. 118.

¹¹⁷⁵ Ο.π. αρ. 47, αρ. 60.

¹¹⁷⁶ Ο.π. αρ. 110.

¹¹⁷⁷ Ο.π. αρ. 180.

¹¹⁷⁸ Ο.π. αρ. 35. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο χωρίο, ο χρυσός, ο άργυρος και το ελεφαντοστό χρησιμοποιούνται στη διακόσμηση ιδιωτικών παρεκκλησίων «ἐν...οἰκίας».

¹¹⁷⁹ Ο.π. αρ. 44.

¹¹⁸⁰ Ο.π. αρ. 158, αρ. 159, αρ. 167 (Λιβάνιος· για τις οικίες της Αντιόχειας με βάση το συγγραφικό του έργο βλ. ALPI 2007, σ. 39-45· για τα αρχιτεκτονικά και διακοσμητικά τους κατάλοιπα βλ. τελευταία MORVILLEZ 2007-1), αρ. 183.

¹¹⁸¹ Παράρτημα 2 αρ. 183 (με τον όρο «χωρίον» ο Φιλόστρατος αναφέρεται στο προάστιο της Δάφνης).

¹¹⁸² Ο.π. αρ. 12 (στίχ. 28-30).

κατακτώμενος»¹¹⁸³. Το συγκεκριμένο απόσπασμα μπορεί να μην εκπλήσσει τον αναγνώστη με την πρωτοτυπία του ηθικού του μηνύματος, τον αποζημιώνει, όμως, μνημονεύοντας τις βασικές ειδικότητες των τεχνιτών και των καλλιτεχνών που συμμετείχαν στις διαδικασίες οικοδόμησης και εξωραϊσμού της οικίας –κι ανάμεσα σ' αυτούς, τους ζωγράφους και τους ψηφοθέτες¹¹⁸⁴.

Στους ζωγράφους επανέρχεται και σε ένα άλλο κείμενό του ο ίδιος συγγραφέας, προσθέτοντας, αυτή τη φορά, στις ειδικότητες των καλλιτεχνών και εκείνη του «πλάστη»¹¹⁸⁵. ο τελευταίος μνημονεύεται και σε ένα λίγο μεταγενέστερο θεολογικό κείμενο του Θεοδώρητου Κύρου ως «πλαστουργός»¹¹⁸⁶.

Κι ενώ η επίσημη θέση των εκπροσώπων της Εκκλησίας απέναντι στη διακόσμηση της ιδιωτικής κατοικίας που υπηρετούσαν με την τέχνη τους οι παραπάνω κατηγορίες επαγγελματιών υπήρξε συλλήβδην καταδικαστική, μια ιδιωτική επιστολή του ίδιου εκκλησιαστικού λειτουργού, εμπλουτίζοντας τις γνώσεις μας για τις καλλιτεχνικές αυτές ειδικότητες, αποδεικνύει ότι στην πράξη τα πράγματα μπορεί να ήταν κάποτε διαφορετικά: ο Θεοδώρητος συστήνει ένθερμα, λοιπόν, και αποστέλλει στον σοφιστή Ισοκάσιο για τη διακόσμηση της οικίας του τον ξυλογλύπτη Γερόντιο «ὄς οἶδε μὲν ἄριστα ξύλα τεκταίνειν, ἔμαθε δὲ παρὰ τῆς τέχνης ζώων καὶ δένδρων παντοδαπῶν εἰκόνας ἐνθεῖναι τοῖς ξύλοις, ἔχει δὲ τρόπον νικῶντα κάλλιστον τὴν ἀρετὴν τῆς τέχνης»¹¹⁸⁷.

Στην ομάδα των επαγγελματιών της διακόσμησης που παρείχαν τις υπηρεσίες τους σε ιδιώτες, προστίθεται, τέλος, με αφορμή τη διήγηση του 17^{ου} θαύματος της αγίας Θέκλας, και η ειδικότητα του *μαρμαραρίου*, του τεχνίτη, δηλαδή, που ήταν ειδικός για την εκτέλεση ορθομαρμαρώσεων και εντοιχίων διακοσμήσεων σε τεχνική *opus sectile*¹¹⁸⁸. Το κείμενο περιγράφει ένα μοιραίο επαγγελματικό ατύχημα στην οικία κάποιου Μαξιμίνου στην Αντιόχεια: κατά τη διάρκεια των εργασιών τοποθέτησης πλακών ορθομαρμάρωσης τα ικριώματα πάνω στα οποία δούλευε το συνεργείο υποχώρησαν, με αποτέλεσμα τον θάνατο όλων των τεχνιτών, πλην του επικεφαλής Λεόντιου, ο οποίος επέζησε και ανέκαμψε πλήρως χάρη στην αγία¹¹⁸⁹.

Ζωγράφοι, ψηφοθέτες, γλύπτες και ειδικοί μαρμαροτεχνίτες, λοιπόν, αποτελούν, με βάση τα γραπτά κείμενα της ύστερης αρχαιότητας, τους καλλιτέχνες-τεχνίτες «... οἱ περιφανεστέρας ἀποφαίνουσι τῶν πλουτούντων τὰς οἰκίας»¹¹⁹⁰. Εκτός από

¹¹⁸³ Το παραπάνω χωρίο σχολιάζει και η ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1988, σ. 297. Η ΙΔΙΑ 1997, σ. 19.

¹¹⁸⁴ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 300. Σε άλλο κείμενο ο ψηφοθέτης δηλώνεται με τον όρο «μουσάριος» και «μουσωτής» (Παράρτημα 2 αρ. 40 [στίχ. 1465, 1474]. Βλ. και παρακ. σ. 337, 350). Για το ότι στις αφηγηματικές γραπτές πηγές της ύστερης αρχαιότητας οφείλουμε τις περισσότερες και πιο σημαντικές πληροφορίες για τη δραστηριότητα των τεχνιτών και των καλλιτεχνών της εποχής αυτής βλ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1988, ιδιαίτ. σ. 294-304. Η ΙΔΙΑ 1993, σ. 63-64.

¹¹⁸⁵ Παράρτημα 2 αρ. 11 (στίχ. 39).

¹¹⁸⁶ Ο.π. αρ. 51 (στίχ. 21).

¹¹⁸⁷ Ο.π. αρ. 52. Βλ. και ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1988, σ. 298, 302-303.

¹¹⁸⁸ Όπως και γενικά για την επεξεργασία των μαρμάρων. Για την ειδικότητα του *μαρμαραρίου* ή *μαρμαρίου* (και *marmararius/marmorarius*) βλ. Η ΙΔΙΑ 1980, σ. 38-39. Η ΙΔΙΑ 1997, σ. 25.

¹¹⁸⁹ Η ΙΔΙΑ 1988, σ. 298-299. Η ΙΔΙΑ 1993, σ. 64-66.

¹¹⁹⁰ Παράρτημα 2 αρ. 51 (στίχ. 22-23).

ελάχιστες αναλογικά περιπτώσεις, τα ονόματα των καλλιτεχνών-τεχνιτών αυτών έχουν μείνει για πάντα στην αφάνεια. Η κοινωνική θέση και οι απολαβές τους, με λίγες εξαιρέσεις και πάλι, δεν ήταν υψηλές απ' όσο γνωρίζουμε¹¹⁹¹. Το ίδιο το έργο τους, όμως, μάρτυρας της δράσης τους στη σφαίρα του ιδιωτικού χώρου, μας είναι οικείο, χάρη κυρίως στις αρχαιολογικές αλλά και τις γραπτές μαρτυρίες.

¹¹⁹¹ Για τις αμοιβές των καλλιτεχνών-τεχνιτών βλ. παραπ. σ. 156 σημ. 264. Με τις διάφορες κατηγορίες των επαγγελματιών της διακόσμησης κατά την ύστερη αρχαιότητα έχει ασχοληθεί διεξοδικά η ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ (1980, σ. 38-39. Η ΙΔΙΑ 1987, σ. 28-38, 39-42. Η ΙΔΙΑ 1988. Η ΙΔΙΑ 1993. Η ΙΔΙΑ 1997. Η ΙΔΙΑ 2003-1, σ. 141-151. ΑΤΖΑΚΑ 2011).

Ε. ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΤΗΝ ΕΝΤΟΙΧΙΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Οι πληροφορίες που αφορούν την εντοίχια διακόσμηση δεν αποτελούν εξαίρεση στον κανόνα της αποσπασματικότητας και λακωνικότητας που χαρακτηρίζει σε γενικές γραμμές το σύνολο των κειμενικών αναφορών της όψιμης αρχαιότητας στο θέμα της οικίας.

Οι σποραδικές μνείες εντοίχιων ψηφιδωτών, γραπτών παραστάσεων και χρήσης μαρμάρων για την επένδυση των τοίχων μπορούν χονδρικά να διακριθούν σε δύο υποκατηγορίες: στην πρώτη ανήκουν οι πολύ γενικόλογες αναφορές, στις οποίες είτε δεν καθίσταται σαφές το ακριβές είδος του χρησιμοποιούμενου διακόσμου είτε οι πληροφορίες που δίνονται γι' αυτόν είναι ελάχιστες, αν όχι σχεδόν αμελητέες.

Οι φειδωλές μαρτυρίες της ομάδας αυτής αρκούνται συνήθως σε μια απλή αναφορά στην ύπαρξη επιχρισμάτων¹¹⁹², γραπτής διακόσμησης¹¹⁹³ ή ψηφιδωτών¹¹⁹⁴ είτε στην παρουσία (γενικά) εντοίχιου διακόσμου, το είδος του οποίου, όμως, δεν εξειδικεύεται περαιτέρω¹¹⁹⁵. Συχνά γίνεται λόγος για την ύπαρξη χρυσών οροφών, χωρίς, όμως, να προσδιορίζεται ο τρόπος με τον οποίο επιτυγχάνοταν το συγκεκριμένο χρωματικό αποτέλεσμα¹¹⁹⁶. Ο προορισμός του εκάστοτε χώρου, για τον εντοίχιο διάκοσμο του οποίου γίνεται λόγος, μνημονεύεται σπάνια στις αόριστες αναφορές αυτής της κατηγορίας –και στις δυο περιπτώσεις, μάλιστα, πρόκειται για

¹¹⁹² Παράρτημα 2 αρ. 41 (σ. 407 στίχ. 4-5), αρ. 72 (στίχ. 67, 74), αρ. 116 (σ. 170 στίχ. 10-13). Βλ. και ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 268, 296-297. Η ύπαρξη έγχρωμων επιχρισμάτων πιστοποιείται ανασκαφικά σε μια σειρά περιπτώσεων στον χώρο της Βαλκανικής (βλ. παραπ. σ. 136-137).

¹¹⁹³ Παράρτημα 2 αρ. 19 (στίχ. 14), αρ. 20 (στ. 877 στίχ. 5. Για το συγκεκριμένο χωρίο βλ. και ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1988, σ. 297), αρ. 28 (σ. 72 στίχ. 5. Βλ. και STUPPERICH 1994, σ. 166, 169), αρ. 33 (στίχ. 38), αρ. 63 (στ. 712 στίχ. 6-7), αρ. 96 (στίχ. 35).

¹¹⁹⁴ Παράρτημα 2 αρ. 33 (στίχ. 39), αρ. 148 (στίχ. 27-29. Για το συγκεκριμένο χωρίο βλ. και ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 301· ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 297-298). Ίσως, επίσης, ο «χρυσός τοίχος διεσπαρμένος» του αποσπάσματος αρ. 140 (στίχ. 27-28) να αναφέρεται στο χρυσό βάθος κάποιου εντοίχιου ψηφιδωτού.

¹¹⁹⁵ Παράρτημα 2 αρ. 50 (σ. 136 στίχ. 13-14), αρ. 87 (στίχ. 5), αρ. 88 (στ. 494 στίχ. 16-18), αρ. 89 (στίχ. 60-61), αρ. 122 (στίχ. 51-52), αρ. 140 (στίχ. 27-28), αρ. 153 (στίχ. 22).

¹¹⁹⁶ Ο.π. αρ. 7 (2 στίχ. 1), αρ. 11 (στίχ. 46. Βλ. και ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1995, σ. 262-263), αρ. 18 (στ. 863 στίχ. 7-8. Βλ. και DROBNER 1996, σ. 143), αρ. 42 (σ. 251 στίχ. 11), αρ. 72 (στίχ. 67-68, 74-75), αρ. 75 (στίχ. 62-63), αρ. 76 (στ. 510 στίχ. 59-60, στ. 511 στίχ. 12-13), αρ. 86 (στ. 491 στίχ. 55-56), αρ. 96 (στίχ. 34), αρ. 105 (στ. 513 στίχ. 57), αρ. 107 (στ. 40 στίχ. 51-52), αρ. 110 (στίχ. 33-34), αρ. 111 (στίχ. 41), αρ. 120 (στίχ. 30-31), αρ. 122 (στίχ. 51), αρ. 123 (στίχ. 42), αρ. 128 (στ. 78 στίχ. 10. Εδώ η εικόνα του χρυσού που κοσμεί τον οροφό χρησιμοποιείται μεταφορικά), αρ. 140 (στίχ. 19-24), αρ. 141 (στ. 268 στίχ. 65), αρ. 156 (στ. 751 στίχ. 7-8, 10-11), αρ. 180, αρ. 185. Βλ. και ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 298.

Σε όλες σχεδόν τις παραπάνω περιπτώσεις η αναφορά στις χρυσές οροφές εμπεριέχει έντονη επιτίμηση εκ μέρους του γράφοντος. Υποθέτουμε ότι κάποιοι βαθύπλουτοι ιδιοκτήτες θα είχαν όντως τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν φύλλα χρυσού ή χρυσές ψηφίδες για να επενδύσουν τις οροφές ορισμένων χώρων στα ενδιαυμάτά τους. Η συχνότητα, όμως, με την οποία αναφέρονται οι Πατέρες της Εκκλησίας στη συγκεκριμένη διακοσμητική επιλογή, προκειμένου να την απαξιώσουν, μας κάνει να υποθέτουμε ότι πρόκειται μάλλον για έναν κοινό τόπο με τον οποίο δηλώνεται το άκρον άωτον της ματαιοδοξίας και της επιδεικτικής πολυτέλειας (χωρίς, βέβαια, να αποκλείεται και η πιθανότητα ύπαρξης ζωγραφικών μιμήσεων).

τρικλίνια¹¹⁹⁷. Κάποτε, τέλος, οι εκφράσεις των κειμένων αυτών είναι τόσο ασαφείς, ώστε δε μπορούμε καν να προσδιορίσουμε με βεβαιότητα αν η διακόσμηση για την οποία γίνεται λόγος ήταν εντοίχια ή επιδαπέδια¹¹⁹⁸: «Όταν παρέλθω εις οίκιαν άνδρὸς ἀπειροκάλου καὶ ὀψιπλούτου, καὶ ἴδω αὐτὴν παντοίοις γεγανωμένην ἄνθεσιν, οἶδα ὅτι οὗτος οὐδὲν τῶν ὀρωμένων τιμιώτερον κέκτηται...»¹¹⁹⁹.

Τα κείμενα της δεύτερης κατηγορίας, που παρουσιάζονται αναλυτικότερα στη συνέχεια, περιλαμβάνουν εναργέστερες περιγραφές, οι οποίες, χωρίς να υπεισέρχονται σε λεπτομέρειες, προσφέρουν, ωστόσο, μια άλλη οπτική σε ένα θέμα για το οποίο και τα ίδια τα ανασκαφικά κατάλοιπα τις περισσότερες φορές σιωπούν¹²⁰⁰.

1. Αναφορές σε ψηφιδωτά

Τα στοιχεία που προκύπτουν από τα ελληνόγλωσσα γραπτά αφηγηματικά κείμενα για τον εντοίχιο ψηφιδωτό διάκοσμο των οικιών είναι ελάχιστα. Η εικόνα αναδύεται κάπως καλύτερη, από την άλλη πλευρά, όσον αφορά τις μαρτυρίες για τον αντίστοιχο διάκοσμο των ανακτορικών ενδιαιτημάτων.

Η διεξοδικότερη ρητή αναφορά που διαθέτουμε για τον εντοίχιο ψηφιδωτό διάκοσμο ιδιωτικής κατοικίας προέρχεται από τον βίο του Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης Ευτύχιου¹²⁰¹. Σύμφωνα με την περιγραφή του πρεσβυτέρου Ευστράτιου, βιογράφου του πατριάρχη, στην Αμάσεια του Πόντου κάποιος Χρυσάφιος θέλησε να μετατρέψει σε παρεκκλήσιο έναν χώρο που βρισκόταν στον ὄροφο του σπιτιού του¹²⁰². Όταν, όμως, ο «τὴν τοῦ μουσαρίου τέχνην ἐπιστάμενος»¹²⁰³ καλλιτέχνης τον οποίο είχε προσλάβει ο ιδιοκτήτης προσπάθησε να καθαιρέσει το εντοίχιο ψηφιδωτό που κοσμούσε τον χώρο και απεικόνιζε την «ἀκάθαρτον Ἀφροδίτην...ὃ παραμένων ἐν αὐτῇ δαίμων, ἔπληξε τὴν χεῖρα τοῦ τεχνίτου»¹²⁰⁴. Παρόλο που η πηγή δε μνημονεύει τον αρχικό προορισμό της αίθουσας, το γεγονός ότι αυτή βρισκόταν στον ὄροφο, καθώς και το θέμα του

¹¹⁹⁷ Παράρτημα 2 αρ. 28 (σ. 72 στίχ. 5), αρ. 56 (στίχ. 15-16). Σε αρκετά, επίσης, από τα λατινόγλωσσα κείμενα που αφορούν τον διάκοσμο ανακτόρων οι περιγραφόμενες παραστάσεις σχετίζονται με τρικλίνια (βλ. παρακ. σ. 340-342).

¹¹⁹⁸ Ο.π. αρ. 6 (1.5, 2 στίχ. 1-2), αρ. 12 (στίχ. 39-41), αρ. 20 (στ. 877 στίχ. 3. Για το συγκεκριμένο χωρίο βλ. και ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1988, σ. 297), αρ. 33 (στίχ. 38-39), αρ. 76 (στ. 510 στίχ. 45), αρ. 96 (στίχ. 34-35), αρ. 112 (στίχ. 33).

¹¹⁹⁹ Παράρτημα 2 αρ. 12 (στίχ. 39-41).

¹²⁰⁰ Βλ. παραπ. σ. 131-155.

¹²⁰¹ Παράρτημα 2 αρ. 40.

¹²⁰² Το δωμάτιο επρόκειτο να αφιερωθεί σε κάποιον από τους αρχαγγέλους, ενώ μια μεγάλη αίθουσα του ισογείου θα αποτελούσε ευκτήριο οίκο της Παναγίας. Για τους χώρους λατρείας βλ. παραπ. σ. 127, 238-239.

¹²⁰³ Παράρτημα 2 αρ. 40 (στίχ. 1465).

¹²⁰⁴ Ο.π. αρ. 40 (στίχ. 1474-1476). Για το συγκεκριμένο κείμενο βλ. και MANGO 1972, σ. 133-134· ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1988, σ. 299-300· MAGUIRE 1999, σ. 248.

ψηφιδωτού που τη διακοσμούσε, παραπέμπουν περισσότερο σε έναν από τους λιγότερο «δημόσιους» χώρους της οικίας, πιθανώς σε ένα υπνοδωμάτιο.

Αν και τα κατάλοιπα διακόσμησης δωματίων που έχουν ταυτιστεί με «υπνοδωμάτια»/cubicula¹²⁰⁵ προέρχονται από τα δάπεδα, η συχνή παρουσία ερωτικών-μυθολογικών θεμάτων¹²⁰⁶ σε αυτά καθιστά πιθανή την ύπαρξη αντίστοιχων σκηνών και στον εντοίχιο διάκοσμο των συγκεκριμένων χώρων. Ας σημειωθεί σχετικά ότι δύο πραγματείες της ύστερης αρχαιότητας που αφορούν τη ρητορική τέχνη υποδεικνύουν ως καταλληλότερα θέματα προς ανάπτυξη κατά τη σύνταξη επιθαλαμίων ασμάτων τους μυθολογικούς έρωτες, με ιδιαίτερη έμφαση στον κύκλο της Αφροδίτης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μένανδρος από τη Λαοδίκεια, στον οποίο αποδίδεται με ασφάλεια η μία από τις δύο πραγματείες αυτές: «Τέταρτος τόπος ἐστὶν ἀπὸ τοῦ περὶ τὸν θάλαμον καὶ παστάδας θεοὺς γαμηλίους ἐρεῖν, ὡς ὅταν λέγωμεν, συνελήλυθε μὲν οὖν ἡ πόλις, συνεορτάζει δὲ ἅπας, πεπήγασι δὲ παστάδες οἷαι οὐχ ἑτέρῳ ποτέ, θάλαμος δὲ πεποίκιλται ἄνθεσι καὶ γραφαῖς παντοίαις, πολλὴν δὲ τὴν Ἀφροδίτην ἔχει· πείθομαι δὲ καὶ ἔρωτας παρεῖναι τόξα ἐντεινομένους, βέλη δὲ ἐφαρμόττοντας, φαρμάκοις πόθων τὰς ἀκίδας χρίσαντας, δι' ὧν τὰς ψυχὰς συγκυρώσουσιν ἀναπνεῖν ἀλλήλαις, ὑμέναιος δὲ ἀνάψει λαμπάδας ἡμῖν καὶ δᾶδας καὶ γαμήλιον πῦρ· χαρίτων τε μνημονεύσεις καὶ Ἀφροδίτης, καὶ μετὰ μικρὸν λοχείας Ἄρτεμιδος, ὅτι ὀλίγῳ ὕστερον διαδέξεται λοχεία Ἄρτεμις, καὶ μαντεύσεται, καὶ τέξετε παῖδας ὑμῖν τε ὁμοίους καὶ ἐν ἀρετῇ λαμπρούς»¹²⁰⁷. Μια τέτοια μαρτυρία, που προέρχεται, μάλιστα, από ένα εγχειρίδιο, κείμενο δηλαδή πρακτικής εφαρμογής, ενισχύει ακόμα περισσότερο την άποψη ότι το θεματολόγιο και της εντοίχιας διακόσμησης στα υπνοδωμάτια πρέπει πολύ συχνά να περιελάμβανε ερωτικές-μυθολογικές παραστάσεις, αφού πρόκειται για τα ίδια θέματα που θεωρούνταν κατεξοχήν κατάλληλα για τους επιθαλάμιους ύμνους.

Εκτός από το παραπάνω απόσπασμα από τον βίο του Ευτύχιου, το οποίο αποτελεί και μια από τις σπάνιες αναφορές των πηγών στο θεματολόγιο της οικιακής διακόσμησης, δύο ακόμη ελληνόγλωσσα κείμενα αναφέρονται εκτενώς στον εντοίχιο ψηφιδωτό διάκοσμο ιδιωτικών ενδιαιτημάτων –ανακτορικών, αυτή τη φορά– παρέχοντας, μάλιστα, αναλυτική περιγραφή των απεικονιζόμενων θεμάτων. Μια ακόμη (ιδιαίτερα εκτενής, μάλιστα) περιγραφή ψηφιδωτού διακόσμου ανακτορικής αίθουσας της ύστερης αρχαιότητας ανήκει στον Κωνσταντίνο Μανασσή (12^{ος} αι.), θεωρούμε, όμως, ότι είναι πιθανότερο αυτή να αντιστοιχεί σε επιδαπέδιο ψηφιδωτό¹²⁰⁸. Σημαντική για το θέμα της εντοίχιας ψηφιδωτής διακόσμησης επισκοπικών και ανακτορικών συγκροτημάτων είναι και μια σειρά λατινόγλωσσων κειμένων που αναφέρονται σε μνημεία της Δύσης.

¹²⁰⁵ Βλ. παραπ. σ. 127, 137, 201, 258, 262, 264, 265, 266.

¹²⁰⁶ Βλ. παραπ. σ. 258, 262, 264, 265, 266.

¹²⁰⁷ *Μενάνδρου ρήτορος περὶ ἐπιδεικτικῶν*, VON SPENGLER 1856, σ. 404 στίχ. 15-28. Βλ. και παραπ. σ. 210-211.

¹²⁰⁸ Βλ. παρακ. σ. 358-359.

Παρόλο που τα ανάκτορα δε μπορούν να θεωρηθούν (αποκλειστικά τουλάχιστον) ιδιωτικά κτίσματα με την αυστηρή έννοια του όρου, δεν παύουν να αποτελούν κοσμικά κτήρια τα οποία άσκησαν μεγάλη επίδραση στην οικιακή αρχιτεκτονική της εποχής τους¹²⁰⁹. Επιπλέον, ο διάκοσμός τους θα πρέπει να διαμόρφωσε σε σημαντικό βαθμό το ευρύτερο πλαίσιο εντός του οποίου κινούνταν οι αντίστοιχες επιλογές στη σφαίρα του αμιγώς ιδιωτικού χώρου¹²¹⁰. αξίζει, επομένως, να ληφθούν υπόψη οι πληροφορίες που παρέχουν τα γραπτά κείμενα για τη διακόσμηση των ανακτορικών κτηρίων, πολύ δε περισσότερο όταν αφορούν διακοσμητικά είδη τα υλικά κατάλοιπα των οποίων σπανίζουν, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των εντοίχιων παραστάσεων.

Το πρώτο από τα κείμενα για τα οποία έγινε λόγος λίγο παραπάνω, σύγχρονο με το περιγραφόμενο έργο τέχνης, ανήκει στον ιστορικό Προκόπιο και αναφέρεται στο ψηφιδωτό που κοσμούσε τους θόλους πάνω από τη Χαλκή πύλη στο Μεγάλο Παλάτι της Κωνσταντινούπολης. Η παράσταση περιλάμβανε περιφερειακά πολυπρόσωπες σκηνές που απεικόνιζαν μάχες, καταλήψεις ιταλικών και βορειοαφρικανικών πόλεων, καθώς και την πομπή με τα λάφυρα και τους υποταγμένους βασιλείς των Βανδάλων και των Γότθων, επικεφαλής της οποίας ήταν ο Βελισάριος, προς τον κεντρικό θόλο, όπου εικονιζόταν το αυτοκρατορικό ζεύγος του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας περιβαλλόμενο από τα μέλη της συγκλήτου¹²¹¹. Πρόκειται για μια παράσταση αυτοκρατορικής προπαγάνδας που προσήκει απολύτως στη διακόσμηση ενός ανακτορικού προθαλάμου.

Η δεύτερη ελληνόγλωσση πηγή, που χρονολογείται στη μεσοβυζαντινή εποχή, αποτελεί μια ποιητική περιγραφή του λουτρού στο ανάκτορο της Μαρίνας¹²¹² στην Κωνσταντινούπολη από τον Λέοντα Χοιροσφάκτη (10^{ος} αιώνας)¹²¹³. Το κτήριο, που βρισκόταν πολύ κοντά στο Μεγάλο Παλάτι¹²¹⁴, οικοδομήθηκε στην περίοδο γύρω στο 420 και ανακαινίστηκε τον 10^ο αι. από τον Λέοντα τον Σοφό. Με αυτή την αφορμή ο Χοιροσφάκτης περιγράφει με γλαφυρότητα τον ψηφιδωτό του διάκοσμο, πιθανότατα εντοίχιο¹²¹⁵, αναφερόμενος στο θεματολόγιο, που περιλάμβανε ανθρώπινες μορφές, ποτάμιες θεότητες, προσωποποιήσεις πηγών που αποδίδονταν με τη μορφή νεαρών γυναικών, σκηνές ψαρέματος και συμποσίων, τετράποδα, πτηνά

¹²⁰⁹ DUVAL 1984, σ. 456-464. UYTTERHOEVEN 2007-1, σ. 33, 41.

¹²¹⁰ Η περίπτωση των δαπέδων του γαλεριανού συγκροτήματος στη Θεσσαλονίκη είναι ενδεικτική μιας τέτοιας επίδρασης στον χώρο της Βαλκανικής (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 93-95, 112-113).

¹²¹¹ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 301-302. MANGO 1972, σ. 108-110. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 78-79, 180. Το ψηφιδωτό πρέπει να φιλοτεχνήθηκε μετά το 540, έτος κατά το οποίο αιχμαλωτίστηκε και μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη ο Ουίτιγς, βασιλιάς των Οστρογότθων (ο Βάνδαλος Γελίμερος είχε ηττηθεί ήδη από το 534) (MANGO, ό.π., σ. 109 σημ. 269).

¹²¹² Η Μαρίνα (403-449) ήταν κόρη του Αρκάδιου.

¹²¹³ Το έργο πρέπει να συντέθηκε μετά το 906 και ενόσω ζούσε ακόμη ο Λέων ΣΤ' (MAGDALINO 1984, σ. 226).

¹²¹⁴ Το ανάκτορο μνημονεύεται ως «domus nobilissimae Marinae» και βρισκόταν στην Πρώτη ρεγεώνα, ανάμεσα στο Μεγάλο Παλάτι και στην ακρόπολη, πιθανώς αρκετά κοντά στο θαλάσσιο τείχος (MANGO 1991, σ. 321-323).

¹²¹⁵ Αν και δε μπορεί να αποκλειστεί εντελώς η πιθανότητα να επρόκειτο για επιδαπέδιο ψηφιδωτό (MANGO, ό.π., σ. 327).

και ερπετά, καθώς και φυτικό διάκοσμο. Οι μελετητές αποδέχονται πια στο σύνολό τους ότι οι συγκεκριμένες ψηφιδωτές παραστάσεις αποτελούσαν τμήμα της αρχικής διακόσμησης του λουτρού, ανάγονταν, επομένως, στον 5^ο αι. και όχι στην εποχή της ανακαίνισης¹²¹⁶, κάτι που φαίνεται εξαιρετικά πιθανό, αν κρίνουμε, τουλάχιστο, από το θεματολόγιο. Ειδικότερα, όσον αφορά τα ψηφιδωτά δάπεδα της ύστερης αρχαιότητας, τα περιγραφόμενα θέματα είναι πολύ συνηθισμένα. Απαντούν, επίσης, στα ελάχιστα κατάλοιπα οικιακών εντοίχιων διακοσμήσεων που έχουν φτάσει ως τις μέρες μας¹²¹⁷. επιπλέον, κάποια από αυτά, επίσης, όπως, π.χ., τα ζώα, αναφέρονται και στις γραπτές πηγές της ίδιας περιόδου που κάνουν λόγο για το θεματολόγιο των παραστάσεων¹²¹⁸.

Την προβολή της εικόνας του ηγεμόνα με τρόπο ανάλογο με αυτόν που συναντήσαμε νωρίτερα στην περίπτωση του μνημειακού προθαλάμου της Χαλκής πύλης στην Κωνσταντινούπολη θα εξυπηρετούσε και το εντοίχιο ψηφιδωτό των αρχών του 6^{ου} αι., που, σύμφωνα με μια αρκετά μεταγενέστερη, λατινόγλωσση μαρτυρία, κοσμούσε είτε το υπέρθυρο της κεντρικής εισόδου¹²¹⁹ είτε την αψίδα του τρικλινίου του ανακτόρου του Θεοδώριχου στη Ραβέννα¹²²⁰. Ο Οστρογότθος κυρίαρχος της ιταλικής χερσονήσου παριστανόταν θωρακοφόρος, να κρατά λόγχη και ασπίδα και να περιβάλλεται από τις προσωποποιήσεις της Ρώμης και της Ραβέννας¹²²¹. Εκτός από το εντοίχιο ψηφιδωτό του ραβεννατικού ανακτόρου, η ίδια εκκλησιαστική πηγή αναφέρει, χωρίς, δυστυχώς, να υπεισέρχεται σε περισσότερες λεπτομέρειες, και μια δεύτερη εντοίχια ψηφιδωτή παράσταση του Θεοδώριχου, έφιππου αυτή τη φορά, που κοσμούσε το ανάκτορό του στην Παβία¹²²².

Πληροφορίες για τις εντοίχιες διακοσμήσεις ανακτόρων του Δυτικού κράτους παρέχει και μια σειρά λατινόγλωσσων κειμένων στα οποία, όμως, δεν

¹²¹⁶ Αναλυτικά για το μνημείο και τον ψηφιδωτό του διάκοσμο βλ. MAGDALINO 1984· Ο ΙΔΙΟΣ 1988· Ο ΙΔΙΟΣ 1997, σ. 147-149· MANGO 1991· BASSETT 2004, σ. 118, 241-242· ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ 2006. Στα δύο πρώτα από τα παραπάνω άρθρα του ο P. Magdalino είχε χρονολογήσει τα ψηφιδωτά στις αρχές του 10^{ου} αι., άποψη που αναθεώρησε στη συνέχεια, αποδεχόμενος την πρόταση του C. Mango. Ας σημειωθεί ότι ο καθηγητής Βασίλης Κατσαρός, τον οποίο και ευχαριστώ θερμά για τη συζήτηση που είχαμε αναφορικά με το κείμενο του Λέοντα Χοιροσφάκτη, πιστεύει ότι η συγκεκριμένη περιγραφή βασίστηκε σε ένα χαμένο πρωτότυπο του 5^{ου} αι., άποψη που πρόκειται εκθέσει σε μελλοντική του μελέτη.

¹²¹⁷ Βλ. παραπ. σ. 138-141.

¹²¹⁸ Βλ. παρακ. σ. 344.

¹²¹⁹ Η συγκεκριμένη πύλη, καθόλου συμπτωματικά, ονομαζόταν επίσης «Χαλκή» (BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 251. ARNOLD 2008, σ. 88. MAUSKOPF DELIYANNIS 2010, σ. 57).

¹²²⁰ Η πληροφορία προέρχεται από την ιστορία της ραβεννατικής Εκκλησίας (*Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*) που συνέγραψε στο α' μισό του 9^{ου} αι. ο πρεσβύτερος Agnellus. Παρά τις εύλογες επιφυλάξεις που προκύπτουν από το γεγονός ότι ο συγγραφέας δεν είδε ο ίδιος την παράσταση (το ανάκτορο του Θεοδώριχου είχε ήδη καταστραφεί το αργότερο το 781, όπως αποκαλύπτει μια επιστολή του Πάπα Αδριανού στον Καρλομάγνο), η μαρτυρία του θεωρείται σημαντική. Στη δυσνόητη διατύπωση του χωρίου που αναφέρεται στην παράσταση οφείλεται η διαφορετικών απόψεων για τη θέση της (MAUSKOPF DELIYANNIS 2004, σ. 73, 205-206, 335. Η ΙΔΙΑ 2010, σ. 120-121).

¹²²¹ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με την εικονογραφία της παράστασης βλ. ΓΟΥΝΑΡΗ 2003-1, σ. 19, 206· ARNOLD 2008, σ. 88-90.

¹²²² ΓΟΥΝΑΡΗ, ό.π., σ. 206. ARNOLD, ό.π., σ. 88.

αποσαφηνίζεται αν τα περιγραφόμενα έργα ήταν ψηφιδωτά ή γραπτά. Το γεγονός αυτό δεν αναιρεί, ωστόσο, τη σημασία των κειμένων αυτών ως πηγών για το θεματολόγιο των παραστάσεων¹²²³. Θεωρούμε, πάντως, πιθανότερο ότι, καθώς επρόκειτο για αυτοκρατορικά ή επισκοπικά ενδαιτήματα, χρησιμοποιήθηκε η πολυτελέστερη και πιο δαπανηρή από τις δύο τεχνικές, δηλαδή, το ψηφιδωτό.

Το αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα αυτής της ομάδας κειμενικών αναφορών πραγματεύεται τον διάκοσμο του τρικλινίου που πρόσθεσε τον 5^ο αι. ο επίσκοπος Νέων¹²²⁴ στο επισκοπικό συγκρότημα της Ραβέννας¹²²⁵. Οι παραστάσεις, οι οποίες θεωρούνται από κάποιους σύγχρονους μελετητές ψηφιδωτές¹²²⁶, ενώ από άλλους γραπτές¹²²⁷, περιλάμβαναν θέματα από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη συνοδευόμενα από επιγραφές: το θαύμα του Πολλαπλασιασμού των άρτων και των ιχθύων στο νότιο τοίχο· τη (βασισμένη στον 148^ο Ψαλμό) Δημιουργία του κόσμου και τον Κατακλυσμό στον βόρειο· το όραμα του αποστόλου Πέτρου στην Ιόπη στον τοίχο πάνω από την τράπεζα του επισκόπου· τους αποστόλους Πέτρο και Παύλο εκατέρωθεν του σταυρού στον απέναντι τοίχο, πάνω από την είσοδο¹²²⁸.

Το πλούσιο αυτό εικονογραφικό πρόγραμμα προσφερόταν σε διαφορετικά αλλά και αλληλένδετα μεταξύ τους επίπεδα ανάγνωσης, που ξεκινούσαν από την κατανάλωση της τροφής μέσα σε βιβλικά συμφραζόμενα (σε απόλυτη συνάφεια με τον προορισμό της αίθουσας ως χώρου επίσημων συνεστιάσεων) και κατέληγαν στην ανάδειξη της επισκοπικής εξουσίας: ήδη ο αριθμός των κογχών της αίθουσας (πέντε) παρέπεμπε σε αυτόν των άρτων από το θαύμα του Πολλαπλασιασμού. Η Γένεση και ο Κατακλυσμός συνδέονταν αντίστοιχα με τη δημιουργία των αγαθών και την κυριαρχία του ανθρώπου πάνω σ' αυτά (ο Νώε ορίστηκε από τον Θεό να εξουσιάζει όλα τα πλάσματα στη στεριά, τη θάλασσα και τον αέρα). Η προσφορά του συνόλου των πλασμάτων στον Πέτρο και η θεία παραίνεση για την κατανάλωσή τους, που περιγράφονται στο όραμα του αποστόλου, σχετίζονταν επίσης με τη λήψη τροφής και παρέπεμπαν έμμεσα στον πλούτο των δεσμάτων που προσφέρονταν κατά τη διάρκεια των συνεστιάσεων. Η μακροσκελής επιγραφή, επιπλέον, που συνόδευε την παράσταση, καθώς και η θέση της πάνω από την επισκοπική τράπεζα, αποσκοπούσαν στην ανάδειξη της σύνδεσης ανάμεσα στον κορυφαίο απόστολο και στον εκκλησιαστικό ποιμένα της Ραβέννας. Η επιγραφή, τέλος, κάτω από την απεικόνιση των Πέτρου και Παύλου εξήρε την προσωπικότητα του επισκόπου εκφράζοντας την

¹²²³ BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 78.

¹²²⁴ Η διήγηση ανήκει και πάλι στην ιστορία που συνέγραψε ο Agnellus (βλ. παραπ. σ. 340 σημ. 1220). Ο Νέων κατείχε την επισκοπική έδρα της Ραβέννας κατά την περίοδο 450-473.

¹²²⁵ Το τρικλίνιο αποτελούσε ανεξάρτητο οικοδόμημα. Σύμφωνα με τους περισσότερους ερευνητές διαρθρώνονταν με πέντε κόγχες, προορισμένες για ισάριθμες τράπεζες. Ο WEIS (1966, σ. 300 σημ. 2) θεωρεί πιθανότερο ότι επρόκειτο για ορθογώνιο κτίσμα που απλώς φιλοξενούσε στο εσωτερικό του πέντε τράπεζες με τις αντίστοιχες κλίνες.

¹²²⁶ MILLER 2000, σ. 23-27, fig. 4.

¹²²⁷ WEIS 1966. MAUSKOPF DELIYANNIS 2004, σ. 125-133. Η ΙΔΙΑ 2010, σ. 100-101. Η BALDINI LIPPOLIS (2001, σ. 79, 258, fig. 18) αναφέρεται μόνο στο εικονογραφικό πρόγραμμα χωρίς να υπεισέρχεται στο είδος του διακόσμου.

¹²²⁸ BALDINI LIPPOLIS 2005, fig. 56 (σχεδιαστική πρόταση της κατανομής των θεμάτων στον χώρο).

ευχή να μνημονεύεται στο διηνεκές το όνομά του μαζί με εκείνα των αποστόλων. Καθώς τα χωρία των επιγραφών που συνόδευαν τις απεικονίσεις είχαν, επιπλέον, γίνει αντικείμενο πατερικών σχολίων που απέδιδαν σε αυτά και άλλα συμβολικά νοήματα, τα επίπεδα ανάγνωσης των παραστάσεων αποκτούσαν ακόμα μεγαλύτερο βάθος¹²²⁹ – μια έκθεσή τους, ωστόσο, θα βρισκόταν έξω από τα όρια της παρούσας εργασίας.

Στη σειρά των λατινόγλωσσων κειμένων που αναφέρονται στον εντοίχιο διάκοσμο ανακτορικών μνημείων χωρίς να προσδιορίζουν αν επρόκειτο για ψηφιδωτά ή γραπτά έργα ανήκει, επίσης, ένας πανηγυρικός λόγος του 307. Από αυτόν πληροφορούμαστε ότι οι τοίχοι ενός τρικλινίου στο αυτοκρατορικό ανάκτορο της Ακηλυίας κοσμούσαν με παράσταση του νεαρού μνηστευμένου ζεύγους Κωνσταντίνου - Φαύστας. Σύμφωνα με την περιγραφή, η Φαύστα απεικονιζόταν να προσφέρει στον Κωνσταντίνο ένα χρυσό κράνος με πολύτιμους λίθους, που στην κορυφή του έφερε πτηνό¹²³⁰.

Σε δύο ποιητικά έργα του Flavius Merobaudes, Λατίνου ποιητή που έζησε τον 5^ο αι., παρέχονται στοιχεία για τη διακόσμηση του ανακτόρου του Βαλεντινιανού Γ' (425-455) στη Ραβέννα¹²³¹. Πληροφορούμαστε, λοιπόν, ότι το τρικλίνιο κοσμούσαν πάνω από την είσοδο με μια παράσταση που περιελάμβανε το αυτοκρατορικό ζεύγος καθισμένο σε τράπεζα να προσκαλεί τους εισερχόμενους, μαζί με την προσωποποίηση της Ομόνοιας (Concordia), σε αέναο συμπόσιο (dapes aeternas)¹²³². Μαθαίνουμε, ακόμη, ότι η οροφή του ίδιου χώρου καλυπτόταν με μια παράσταση του Βαλεντινιανού Γ' να δέχεται την υποταγή του εχθρού περιβαλλόμενος από άλλα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας¹²³³, και ότι, τέλος, μία ακόμα απεικόνιση, της αποθέωσης του ίδιου αυτοκράτορα αυτή τη φορά, κοσμούσε την οροφή ενός ακόμη χώρου στο ίδιο ραβεννατικό ανάκτορο¹²³⁴.

Εκ πρώτης όψεως το πνεύμα των παραστάσεων αυτών, που παραπέμπουν στην αυτοκρατορική ή την επισκοπική εξουσία (πραγματική ή προβαλλόμενη ως τέτοια), φαντάζει ξένο προς τις θεματικές επιλογές που θα διέθεταν για τη διακόσμηση της οικίας τους οι εκπρόσωποι της αριστοκρατίας την ίδια εποχή. Υπάρχουν, ωστόσο, ενδείξεις ότι στην εικονογραφία οικιακών εντοίχιων παραστάσεων περιλαμβάνονταν κάποτε θέματα προορισμένα να προβάλλουν την ευγένεια της καταγωγής ή την οικονομική ισχύ του ιδιοκτήτη, διαφορετικές, δηλαδή, όψεις μιας εξουσίας με μικρότερη, φυσικά, εμβέλεια από την αυτοκρατορική, τη βασιλική ή την επισκοπική. Δείγμα μιας τέτοιας εικονογραφικής επιλογής θα πρέπει να ήταν η τοιχογραφία με

¹²²⁹ MAUSKOPF DELIYANNIS 2010, σ. 101. MILLER 2000, σ. 24-27.

¹²³⁰ BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 78, 144.

¹²³¹ Σχετικά με τα ανακτορικά κτήρια της Ραβέννας βλ. MAUSKOPF DELIYANNIS 2010, σ. 55-58, 119-122, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

¹²³² BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 78, 253.

¹²³³ Τη μητέρα του, Galla Placidia, την αδελφή του, Iusta Grata Onoria, τη σύζυγό του, Λικινία Ευδοξία, και τη μικρότερη κόρη του, που έφερε το όνομα της γιαγιάς της (Placidia) (Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 78, 253).

¹²³⁴ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 78, 253. MAUSKOPF DELIYANNIS 2010, σ. 56.

θέμα τους μθριδατικούς πολέμους που κοσμούσε, σύμφωνα με λατινόγλωσσο κείμενο του β' μισού του 5^{ου} αι. την έπαυλη κάποιου Pontius Leontius και είχε σκοπό να εξάρει την ευγενή καταγωγή του κατόχου της¹²³⁵. Έτσι –τηρουμένων, βέβαια, των αναλογιών– τόσο ο κύριος ενός ανακτόρου, όσο και εκείνος μιας αριστοκρατικής κατοικίας μπορούσε να χειρίζεται τα εικονιστικά μέσα που είχε στη διάθεσή του για τη διακόσμηση του οίκου του με στόχο την αυτοπροβολή¹²³⁶.

2. Αναφορές σε γραπτό διάκοσμο

Απογοητευτικά ευάριθμες αποδεικνύονται και οι πληροφορίες που παρέχουν τα κείμενα της ύστερης αρχαιότητας για τον γραπτό εικονιστικό διάκοσμο των σύγχρονών τους κατοικιών. Τις περισσότερες, μάλιστα, φορές, η χρήση της λέξης «εικόν»¹²³⁷ και η έλλειψη κειμενικής συνάφειας που θα επέτρεπε την αναγνώριση της ειδικότερης έννοιας με την οποία χρησιμοποιείται ο όρος κατά περίπτωση, καθιστούν αδύνατη την εξακρίβωση του αν γίνεται λόγος για εντοίχιες παραστάσεις, για φορητούς πίνακες ή, ακόμη, και για γλυπτά πορτρέτα¹²³⁸.

Ανάμεσα, λοιπόν, στα ελάχιστα στοιχεία που αρυόμαστε για το θέμα από τα γραπτά κείμενα, συγκαταλέγεται η πληροφορία του Βασίλειου Καισαρείας ότι οι πλούσιοι συνήθιζαν να μην αφήνουν καμιά επιφάνεια των τοίχων του σπιτιού τους ακόσμητη, αλλά να καλύπτουν με τοιχογραφίες τα τμήματα που εκτείνονταν πάνω από την ορθομαρμάρωση¹²³⁹ –μια αναφορά για τη θέση των εντοίχιων παραστάσεων η οποία επιβεβαιώνεται από τα πενήγιά, έστω, κατάλοιπα που έχουν έλθει στο φως κατά τις ανασκαφές¹²⁴⁰.

Επίσης σε συμφωνία με την αρχαιολογική μαρτυρία για την ιδιαίτερη πολυτέλεια των αιθουσών επίσημων συμποσίων¹²⁴¹ βρίσκεται και η κάπως μεταγενέστερη πληροφορία του Θεοδώρητου Κύρου για τα τρικλίνια των ευπόρων που ποικίλλονταν, μεταξύ άλλων, και με γραπτές παραστάσεις¹²⁴², συνήθεια, την οποία στηλιτεύει αυστηρά ο ιεράρχης.

¹²³⁵ Για τη συγκεκριμένη τοιχογραφία βλ. εδώ παρακ. σ. 348.

¹²³⁶ Την ίδια διάθεση αυτοπροβολής αποπνέουν και οι γραπτές παραστάσεις στις οποίες αναφέρεται ο Ψευδο-Μακάριος στο κείμενο του Παραρτήματος 2 αρ. 193 (στίχ. 17-20) (βλ. και παρακ. σ. 345-346).

¹²³⁷ LAMPE 1961, σ. 410 στο λήμμα. Παράρτημα 2 αρ. 36 (στίχ. 1), αρ. 37 (23, στίχ. 1), αρ. 38 (5, στίχ. 1), αρ. 61 (στίχ. 5) (για το συγκεκριμένο χωρίο βλ. και ΣΑΡΑΝΤΗ 2003, σ. 75), αρ. 71 (στίχ. 37-38) (βλ. και ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 306, όπου θεωρείται δεδομένο ότι πρόκειται για φορητές εικόνες), αρ. 145 (στ. 366 στίχ. 1), αρ. 157 (στίχ. 34), αρ. 187 (5, στίχ. 3). Επίσης, Παράρτημα 2 αρ. 22 (στ. 325 στίχ. 17-18), όπου χρησιμοποιείται ο όρος «εἶδωλον».

¹²³⁸ MANGO 1972, σ. 23.

¹²³⁹ Παράρτημα 2 αρ. 11 (στίχ. 46-47). Βλ., επίσης, ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 300· ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1995, σ. 262-263. DROBNER 1996, σ. 143.

¹²⁴⁰ Βλ. παραπ. σ. 136-144.

¹²⁴¹ Βλ. παραπ. σ. 189-198.

¹²⁴² Παράρτημα 2 αρ. 56 (στίχ. 15-17). Βλ. και παρακ. σ. 345, σ. 345 σημ. 1254 για τις παραστάσεις στο τρικλίνιο της οικίας με το Δωρικό Περιστύλιο στην Ιεράπολη και για την ποιητική περιγραφή από τον Αυσόνιο του Bordeaux των τοιχογραφιών που κοσμούσαν κάποιο τρικλίνιο.

Ανάλογα πυρά εξαπολύει και ο Αστέριος Αμασειάς, σύμφωνα με τον οποίο οι «τῆς...ματαιότητος ἔρασταί»¹²⁴³ δεν αρκούνται απλώς στο να κοσμοῦν τις οικίες τους με τοιχογραφίες που παριστάνουν «λέοντας καὶ παρδάλεις, ἄρκτους καὶ ταύρους καὶ κύνας· ὕλας καὶ πέτρας, καὶ ἄνδρας θηροκτόνους...καὶ πᾶσα τὴν τῆς γραφικῆς ἐπιτήδευσιν μιμουμένη τὴν φύσιν»¹²⁴⁴, ὅπως π.χ. στην περίπτωση της οικίας των Εποχῶν στην Καρχηδόνα¹²⁴⁵, ἀλλὰ φοροῦν καὶ ἐνδύματα με τέτοιες παραστάσεις καὶ «ὡς τοῖχοι γεγραμμένοι παρὰ τῶν συντυχανόντων ὀρῶνται»¹²⁴⁶.

Χειρότερα ἀκόμη, ὀρισμένοι, ὅπως διαπιστώνει ο Γρηγόριος Νύσσης, εἶχαν τόσο διαφθαρεῖ ψυχικά, ὥστε να φιλοξενοῦν στους τοίχους των σπιτιῶν τους (γραπτές) παραστάσεις με ἠδονιστικά θέματα, που ἀναπαρήγαν εικονιστικά τα «κατώτερα» ἐνστικτα του ἀνθρώπου, υποδαυλίζοντάς τα παραλλήλως στον θεατή. Με τη φράση «...ὅταν...ἐπὶ τῶν τοῦ τοίχου κονιαμάτων δεῖκνυται παρὰ τῆς τέχνης διὰ τῶν εἰδώλων τινῶν τὰ τῆς ἐμπαθοῦς ἡδονῆς ὑπεκκαύματα, δι' ὧν ὑπομιμνήσκειται τῆς νόσου ἢ φύσεως...»¹²⁴⁷ ο ἱεράρχης ὑπονοεῖ, πιθανότατα, τὴν ἀπεικόνιση μυθολογικῶν ἐρώτων, διονυσιακῶν θεμάτων ἢ σκηνῶν με τὴν Ἀφροδίτη. Ἴσως, ὁμως, δε χρειάζεται να καταφύγει κανεὶς σε (εὐλογες, ἔστω) εἰκασίες για το θεματολόγιο των παραστάσεων που ὑπαινίσσεται το παραπάνω κείμενο· ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός, με ἀφορμὴ μια τοιχογραφία που εἶχε δεῖ κάποτε, καθιστᾷ συγκεκριμένο το περιεχόμενο του «ἀπρεπούς» για ἕναν ἐκκλησιαστικό Πατέρα του 4^{ου} αἰ., περιγράφοντας, χωρὶς ἀμφιβολία, μια παράσταση διονυσιακή¹²⁴⁸:

«Εἶδον ἐπὶ κονιάματος τοίχου τοιαύτην γραφήν ... χορεία τις γυναικῶν ἀσημονοῦσα, ἄλλης κατ' ἄλλο σχῆμα τι ὀρχηστικὸν ἑαυτὴν διαστρεβούσης. Μαινάδας οἱ μῦθοι τὰς τοιαύτας γυναῖκας καλοῦσιν. Κόμαι ταῖς αὔραις ἀνασοβούμεναι, βλέμμα μανίας πάροδον, πυρσοὶ διὰ χειρῶν φερόμενοι, καὶ φλόγες ἐκ τούτων τῆ περιστροφῆ τῶν σωμάτων ἐνειλισσόμεναι· αὔρα ἐν κόλποις τὴν εὐσημοσύνη τῶν πέπλων λυμαιομένη· πόδες ἀκροβατούντες καὶ ὑφαλλόμενοι· αἰδῶς εὐσχίμων οὐδενὸς τῶν γινομένων ἐφαπτομένη. Διὰ μέσου δὲ τῆς τοιαύτης χορείας, ἀνδρὸς εἶδωλον τοιοῦτον· μιξόθηλὺς τις καὶ τὴν φύσιν ἀμφίβολος, καὶ θηλυδρίας τὸ εἶδος, ἐν μεθορίῳ τῆς φύσεως κείμενος, λελυμένος τῷ σχήματι, οἶόν τι κώματι καὶ μέθη παράφορος. Οὗτος ἐπὶ τινος ἀπήνης ἐξυπτιάζων, διὰ χοροῦ τῶν Μαινάδων ὑπὸ θηρῶν ἐκομίζετο. Πολὺς δὲ περὶ αὐτὸν ἐκ κρατῆρος ὁ ἄκρατος ἐκομίζετο, καὶ τινες λάσιοι, ἐπὶ σκελῶν τραγείων περισκιρτῶντες τὸ εἶδωλον»¹²⁴⁹.

¹²⁴³ Παράρτημα 2 αρ. 5 (1, στίχ. 1)

¹²⁴⁴ Ο.π., αρ. 5 (3, στίχ. 1-4).

¹²⁴⁵ Βλ. παραπ. σ. 140 σημ. 190.

¹²⁴⁶ Το χωρίο περιλαμβάνεται καὶ στη συναγωγή του MANGO (1972, σ. 50). Βλ. καὶ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 306· ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 126· DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά. 1989, σ. 31.

¹²⁴⁷ Παράρτημα 2 αρ. 32 (στίχ. 14-17). Βλ. καὶ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ὁ.π., σ. 303· DROBNER 1996, σ. 159.

¹²⁴⁸ Ο συγγραφέας, δυστυχῶς, δε μνημονεύει τὸ εἶδος του κτηρίου που ἔφερε τὴν παράσταση.

¹²⁴⁹ Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ θεολόγου λόγος ΑΕ', εἰς τοὺς μάρτυρας, καὶ κατὰ Ἀρειανῶν, PG 36, στ. 260-261. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1995, σ. 295-296). Τὴν ὑπαρξὴ παραστάσεων με ἀσεμνο περιεχόμενο καταδικάζει συλλήβδην με ποινὴ ἀφορισμοῦ καὶ ο ἑκατοστός κανόνας τῆς ἐν Τρούλλω Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου (692) (ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 303. MANGO 1972, σ. 234).

Στην ίδια κατηγορία ανάρμοστων εικονογραφικών επιλογών θα ενέπιπτε και η εντοίχια ψηφιδωτή παράσταση στην οικία της Αμάσειας, για την οποία έγινε λόγος λίγο παραπάνω¹²⁵⁰ –αν και μια απλή απεικόνιση του γυμνού σώματος, όπως στην περίπτωση της παράστασης των Χαρίτων στο λεγόμενο επισκοπείο της Αφροδισιάδας¹²⁵¹, λογικά θα σκανδάλιζε εξίσου τους εκκλησιαστικούς Πατέρες. Αυτό επιβεβαιώνεται, εξάλλου, από ένα άλλο χωρίο του Γρηγορίου Νύσσης, που αναφέρεται σε φορητές εικόνες και στηλιτεύει ακριβώς την απεικόνιση του ανθρώπινου σώματος γυμνού¹²⁵². Ας σημειωθεί ότι η καταστροφή (από τους ενοίκους της β' φάσης) του εικονιστικού τμήματος του επιδαπέδιου ψηφιδωτού στο τρικλίνιο της οικίας Ω (αρ. 8, 6) στην Αρχαία αγορά της Αθήνας ίσως οφείλεται (εν μέρει, τουλάχιστον) στο ότι το περιεχόμενό του θεωρήθηκε άσεμνο¹²⁵³.

Οι δυο τοιχογραφημένες παραστάσεις που ήλθαν στο φως στο τρικλίνιο της οικίας με το Δωρικό Περιστύλιο στην Ιεράπολη της Φρυγίας (Pamukkale) και απεικονίζουν χορεύτρια να παίζει σύριγγα και ζεύγος να επιδίδεται σε ερωτικές περιπτώξεις, αποτελούν μια επιπλέον επιβεβαίωση ότι η αναφορά του Γρηγορίου δεν αποτελούσε αποκύημα φαντασίας ούτε ρητορικό τόπο, αλλά απλώς επικαλούνταν μια πραγματικότητα¹²⁵⁴.

Ανάλογες αποστάσεις από το θεματολόγιο αυτού του είδους, αν και με ηπιότερα διατυπωμένες ενστάσεις, τηρεί και ο Λατίνος Σιδώνιος Απολλινάρις (β' μισό 5^{ου} αιώνα). Σε επιστολή του προς κάποιον Domitius περιγράφει τις χάρες της ιδιόκτητης έπαυλής του στο Avitacum (επαρχία Ακουιτανίας Πρώτης), αυτοεπαινούμενος για την επιλογή του να αφήσει ακόσμητους τους τοίχους του λουτρού, απαλλαγμένους από, μεταξύ άλλων, μυθολογικές (πιθανότατα) παραστάσεις με γυμνές μορφές, έτσι ώστε να μην υπάρχει τίποτε το οποίο δε θα ήταν πρόπον να αντικρύσει κανείς¹²⁵⁵. Στην ίδια επιστολή ο Σιδώνιος σεμνύνεται, επιπλέον, για το γεγονός της απουσίας από το λουτρό της έπαυλής του όχι μόνο παραστάσεων που απεικονίζουν «...το γυμνό κάλλος των...μορφών...» αλλά και σκηνών με μίμους και παλαιστής, τις οποίες θεωρεί επίσης ανάρμοστες (κάτι, άλλωστε, αναμενόμενο για κάποιον που επρόκειτο να ανέλθει στη βαθμίδα του επισκόπου).

Κατά τον Ψευδο-Μακάριο πολλοί ματαιόδοξοι, ενώ δε διέθεταν την ανάλογη οικονομική επιφάνεια, στόλιζαν τα σπίτια τους με τοιχογραφίες, για να επιδείξουν

¹²⁵⁰ Βλ. παραπ. σ. 337-338.

¹²⁵¹ Βλ. παραπ. σ. 140.

¹²⁵² Βλ. παρακ. σ. 349.

¹²⁵³ Βλ. παραπ. σ. 241, 257-258.

¹²⁵⁴ Βλ. παραπ. σ. 140. Ο λατινόγλωσσος Αυσόνιος συνέθεσε μια εκτενή ποιητική περιγραφή των τοιχογραφιών που κοσμούσαν το τρικλίνιο της οικίας κάποιου Ζωίλου στους Τρεβήρους και απεικόνιζαν τον Έρωτα να υποβάλλεται σε μαρτύρια από γνωστές για τις ερωτικές τους ατυχίες μυθολογικές ηρωίδες (STIRLING 2005, σ. 78, 140).

¹²⁵⁵ *Epistulae* 2.2. 5-7: «Interior parietum facies solo laevigati caementi candore contenta est. Non hic per nudam pictorum corporum pulchritudinem turpis prostat historia; quae sicut ornat artem, sic devenustat artificem... nihil illis paginis impressum reperietur quod non vidisse sit sanctius.» (MAGUIRE 1999, σ. 247. DARK 2005, σ. 333-334. STIRLING, ό.π., σ. 78. SFAMENI 2006, σ. 66, όπου εσφαλμένα αναφέρεται το ακριβώς αντίθετο).

τον ανύπαρκτο πλούτο τους¹²⁵⁶. Στο κείμενο δε διευκρινίζεται αν ήταν αυτή καθαυτή η ύπαρξη τοιχογραφιών που παρέπεμπε στην υποτιθέμενη οικονομική ευρωστία των κατόχων ή τα απεικονιζόμενα θέματα. Αν, πάντως, λάβουμε υπόψη ότι οι αμοιβές των καλλιτεχνών δεν ήταν υψηλές¹²⁵⁷ και ότι, εκτός από τη συγκεκριμένη διακοσμητική τεχνική, υπήρχαν και άλλες, πιο πολυδάπανες, όπως π.χ. το εντοίχιο *opus sectile*, στη διάθεση όσων επεδίωκαν την επιδεικτική πολυτέλεια και είχαν τη δυνατότητα να καταβάλουν το υψηλό της αντίτιμο, θα πρέπει μάλλον να θεωρήσουμε πιθανότερο ότι ο συγγραφέας αναφέρεται σε συγκεκριμένα εικονιστικά θέματα δηλωτικά του πλούτου. Πράγματι, αποσπασματικές τοιχογραφίες οικιών της ύστερης αρχαιότητας στη Ρώμη, την Όστια και την Έφεσο, διασώζουν παραστάσεις που παραπέμπουν σαφώς στην υλική ευμάρεια του ιδιοκτήτη, όπως υπηρέτες που μεταφέρουν εκλεκτά εδέσματα ή σκηνές συμποσίων¹²⁵⁸.

Η περιγραφή μιας ίασης από το αγιολογικό κείμενο που αναφέρεται στα θαύματα των αγίων Κοσμά και Δαμιανού προσθέτει μια ακόμη γραπτή μαρτυρία για το θέμα των εντοίχιων γραπτών παραστάσεων: κάποια γυναίκα, η οποία είχε στο παρελθόν γιατρευτεί από σοβαρή ασθένεια με τη μεσολάβηση του ζεύγους των αγίων-ιατρών, έτρεφε τόση ευγνωμοσύνη προς αυτούς, ώστε «...εις πάντα τὸν τοῖχον τοῦ οἴκου αὐτῆς τούτους ἀνέγραψεν, ἀκόρεστος ἐκ τῆς θέας αὐτῶν ὑπάρχουσα...»¹²⁵⁹. Όταν κάποτε η γυναίκα κατέπεσε και πάλι με αφόρητους πόνους, κατάφερε να συρθεί ως τον τοίχο με τις μορφές των αγίων Αναργύρων και να αποξέσει λίγο επίχρισμα από την τοιχογραφία. Στη συνέχεια το ανακάτεψε με νερό και, μόλις το ήπιε, έγινε αμέσως καλά¹²⁶⁰.

Η ύπαρξη παραστάσεων αγίων προσώπων σε διάφορα είδη διακόσμησης του εσωτερικού της οικίας είναι γνωστή και από άλλα κείμενα της ύστερης αρχαιότητας· δε διάκεινται, ωστόσο, όλοι οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς ευνοϊκά απέναντι στη συγκεκριμένη πρακτική. Για τον Λεόντιο Νεαπόλεως, π.χ., ο οποίος εκφράζει την ορθόδοξη άποψη, η απεικόνιση της μορφής του Χριστού και των σκηνών από τα Πάθη φαίνεται όχι μόνο απολύτως αυτονόητη αλλά και ψυχοφελής, αφορά δε όλα τα είδη κτηρίων, συμπεριλαμβανομένης και της ιδιωτικής κατοικίας¹²⁶¹. Ο Ιωάννης Χρυσόστομος, πρακτικότερος από την άλλη πλευρά, προτείνει στους πιστούς, αντί να τοιχογραφούν τα σπίτια τους με παραστάσεις μαρτυριών αγίων, να κοσμούν τους τοίχους της «διανοίας τους» με αυτά, γιατί η πρώτη συνήθεια δεν αποφέρει κανένα πνευματικό όφελος, ενώ η δεύτερη καθιστά την ψυχή του ανθρώπου «βασιλικὸν...οἶκον»¹²⁶². Ο ίδιος ιεράρχης επισημαίνει την εξαιρετικά υψηλή

¹²⁵⁶ Παράρτημα 2 αρ. 193 (στίχ. 17-20).

¹²⁵⁷ Βλ. παραπ. σ. 156 σημ. 264.

¹²⁵⁸ Βλ. παραπ. σ. 138-139.

¹²⁵⁹ Παράρτημα 2 αρ. 46 (σ. 137 στίχ. 9-11). Βλ. και MANGO 1972, σ. 139.

¹²⁶⁰ Το επεισόδιο της ίασης της συγκεκριμένης γυναίκας μνημονεύεται και από τα Πρακτικά της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου, όπου εκλαμβάνεται ως επακόλουθο της θαυματουργικής μεσολάβησης των απεικονιζόμενων αγίων και όχι ως αποτέλεσμα άσκησης μαγείας (MAGUIRE 1995, σ. 66).

¹²⁶¹ Παράρτημα 2 αρ. 157 στίχ. 33-35.

¹²⁶² Ο.π. αρ. 63 (στ. 712 στίχ. 5-33).

συχνότητα της παρουσίας του σημείου του σταυρού εντός της ιδιωτικής κατοικίας¹²⁶³. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται και από τα ανασκαφικά ευρήματα οικιών, η παρουσία του σταυρού στις οποίες συνιστούσε, εκτός από μια έκφραση πίστης και παράγοντα αποτροπής του κακού¹²⁶⁴.

Διαμετρικά αντίθετος με την παρουσία απεικονίσεων αυτού του είδους, ο Επιφάνιος, επίσκοπος Σαλαμίνας, σε μια επιστολή που απευθύνει προς τον Θεοδόσιο Α΄ καταφέρεται με σφοδρότητα εναντίον τους¹²⁶⁵, προτείνοντάς, μάλιστα, στον αυτοκράτορα να διατάξει την καταστροφή ή την επίχριση τους σε όλα τα είδη κτηρίων, συμπεριλαμβανομένων και των οικιών, και να απαγορεύσει στο εξής τη φιλοτέχνηση έργων με παρόμοια θεματική¹²⁶⁶.

Ελάχιστα αρχαιολογικά κατάλοιπα τοιχογραφιών που απεικονίζουν ιερά πρόσωπα και προέρχονται από οικίες της περιόδου έχουν έλθει στο φως, όπως στην περίπτωση του λεγόμενου Καζίνου στους Στόβους, όπου αποκαλύφθηκαν μορφές αγίων, ή στην οικία D της Kôm el-Dikka στην Αλεξάνδρεια, ένας χώρος της οποίας έφερε παράσταση ένθρονης βρεφοκρατούσας Θεοτόκου¹²⁶⁷. Οι περισσότερες απεικονίσεις αυτού του είδους που έχουν εντοπιστεί αρχαιολογικά προέρχονται από οικιακά αντικείμενα καθημερινής χρήσης, σκεύη σερβιρίσματος, π.χ., κοσμήματα και υφάσματα¹²⁶⁸.

Ας σημειωθεί ότι η διακόσμηση αυτών των αντικειμένων με ιερές μορφές ή βιβλικές σκηνές δε θα πρέπει να εκληφθεί αποκλειστικά ως ένδειξη χριστιανικής ευλάβειας αλλά και πίστης των ανθρώπων της εποχής στις προστατευτικές-αποτροπαϊκές ιδιότητες των συγκεκριμένων παραστάσεων, οι οποίες είτε αντικατέστησαν αντίστοιχα εθνικά θέματα είτε συνυπήρξαν με αυτά στο εσωτερικό της χριστιανικής κατοικίας¹²⁶⁹. Η περίπτωση της εικόνας του Συμεών του Στυλίτη, την οποία, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Θεοδώρητου Κύρου, οι τεχνίτες της Ρώμης κρεμούσαν έξω από τα εργαστήριά τους για να τους προστατεύει είναι χαρακτηριστική¹²⁷⁰.

¹²⁶³ Παράρτημα 2 αρ. 67 (στίχ. 24-28), αρ. 119, αρ. 154 (στίχ. 20-23). Βλ. και ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 302.

¹²⁶⁴ Για παραδείγματα από την περιοχή της Βαλκανικής βλ. παραπ. σ. 178-179.

¹²⁶⁵ Παράρτημα 2 αρ. 37 (βλ. και MANGO 1972, σ. 41-42). Ο Επιφάνιος επανέρχεται στο ίδιο θέμα και σε άλλο κείμενό του (Παράρτημα 2 αρ. 36).

¹²⁶⁶ Μια παράλληλη μαρτυρία για την ύπαρξη τοιχογραφιών με ανάλογες παραστάσεις αποτελεί η μνεία από τον Ιωάννη Χρυσόστομο της απεικόνισης του αγίου Μελετίου (που υπήρξε επίσκοπος Αντιοχείας την περίοδο 360-381) σε σφενδόνες δακτυλίων, σε σφραγίδες, σε σκεύη αλλά και «...ἐν θαλάμων τοίχοις...» (*Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλία ἐγκωμιαστικὴ εἰς τὸν ἐν ἀγίοις Πατέρα ἡμῶν Μελέτιον ἀρχιεπίσκοπον Ἀντιοχείας τῆς μεγάλης καὶ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν συνελθόντων*, PG 50, στ. 516. MANGO, ὁ.π., σ. 39-40. DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά. 1989, σ. 24). Στο ίδιο χωρίο του Χρυσοστόμου επανέρχεται αργότερα ο Θεόδωρος Στουδίτης (759-826) στην ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας του υπέρ της λατρείας των εικόνων (*Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου ἀντιρρήτικὸς λόγος δεῦτερος κατὰ εἰκονομάχων*, PG 99, στ. 373. ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ 1967, σ. 349).

¹²⁶⁷ Βλ. παραπ. σ. 138 («Καζίνο»), σ. 140 (οικία D) και παρακ. σ. 496 σημ. 2047 («Καζίνο»).

¹²⁶⁸ Βλ. και παραπ. σ. 256 και εδώ παραπ. σημ. 1266.

¹²⁶⁹ DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά. 1989, σ. 24-32.

¹²⁷⁰ MANGO 1972, σ. 134. DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά., ὁ.π., σ. 24.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον ανάμεσα σ' αυτές τις σποραδικές αναφορές στο θεματολόγιο των εντοίχιων γραπτών παραστάσεων είναι η φανταστική περιγραφή μιας σκηνής μάχης σε ένα από τα διδακτικά προγράμματα του Λιβάνιου. Παρόλο που δεν καθίσταται απολύτως σαφές αν το συγκεκριμένο κείμενο αναφέρεται σε τοιχογραφία ή σε ψηφιδωτό δάπεδο, φαίνεται πιθανότερο ότι πρόκειται για εντοίχια γραπτή παράσταση¹²⁷¹. Ο ρήτορας αποδίδει με πολύ παραστατικό τρόπο τα επιμέρους επεισόδια της ένοπλης σύγκρουσης, η όλη περιγραφή της οποίας θα μπορούσε να αντιστοιχεί σε ένα πασίγνωστο επιδαπέδιο ψηφιδωτό του τέλους του 2^{ου} π.Χ. αι. από την οικία του Φαύνου στην Πομπηία¹²⁷². Αν συνδυάσουμε την έκφραση μάχης του ρητορικού αυτού προγράμματος του Λιβάνιου με τη λίγο μεταγενέστερη πληροφορία του Λατίνου Σιδώνιου Απολλινάρι (β' μισό 5^{ου} αι.) ότι τα ανώτερα τμήματα των στοών στο μεγάλο περιστύλιο της έπαυλης του Pontius Leontius κοντά στο Λούγδουνο (Lugdunum, σημ. Λυόν) έφεραν εκτενή τοιχογραφικό διάκοσμο με επεισόδια από τους μυθολογικούς πολέμους¹²⁷³, εποχή στην οποία υποτίθεται ότι αναγόταν η καταγωγή του ευγενούς ιδιοκτήτη, τότε μπορούμε να θεωρήσουμε πολύ πιθανόν ότι ανάλογα δείγματα εντοίχιων παραστάσεων θα μπορούσαν να κοσμούν και τους τοίχους αριστοκρατικών οικιών του Ανατολικού κράτους.

Όπως σημειώθηκε παραπάνω, κάποιες αναφορές των κειμένων είναι ασαφείς ως προς τον φορέα της διακόσμησης των περιγραφόμενων θεμάτων. Μνείες, έτσι, που αφορούν την ύπαρξη παραστάσεων των μελών της οικογένειας στο εσωτερικό κάποιων οικιών, δε μπορεί να θεωρηθεί απολύτως βέβαιο ότι σε όλες τις περιπτώσεις σχετίζονται με εντοίχια και όχι με φορητά έργα¹²⁷⁴.

Το ίδιο ισχύει και για μια πληροφορία που, σύμφωνα με την Ελληνική Ανθολογία προέρχεται από τον Αγαθία και αφορά το ανάκτορο της Πλακιδίας στην Κωνσταντινούπολη¹²⁷⁵: δε γνωρίζουμε, έτσι, αν οι μορφές του *κουράτορος* Θωμά και του αυτοκρατορικού ζεύγους Ιουστινιανού - Θεοδώρας ή Ιουστίνου Β' - Σοφίας, τοποθετημένες σε κοντινή απόσταση μεταξύ τους¹²⁷⁶, αποτελούσαν τοιχογραφημένη παράσταση ή κοσμούσαν φορητούς πίνακες.

Η αρχαιολογική έρευνα, πάντως, έχει αποκαλύψει, αν και σε πολύ σπάνιες περιπτώσεις, τα κατάλοιπα εντοίχιων γραπτών παραστάσεων που πιθανολογείται ότι απεικονίζουν τους ιδιοκτήτες (οικία στον Καίλιο λόφο στη Ρώμη, οικία κοντά στο Ωδείο της Εφέσου). Ανασκαφικά, επίσης, έχουν έρθει στο φως και περιπτώσεις

¹²⁷¹ Η χρήση των όρων «γεγραμμένος» και «ζωγράφος», καθώς και η απουσία οποιουδήποτε όρου θα μπορούσε να δηλώνει ότι επρόκειτο για ψηφιδωτό έργο δείχνουν προς την κατεύθυνση της εντοίχιας γραπτής παράστασης.

¹²⁷² Βλ. παραπ. σ. 210.

¹²⁷³ BALMELLE 2001, σ. 152, 203. STIRLING 2005, σ. 77.

¹²⁷⁴ Παράρτημα 2 αρ. 38, αρ. 61 (βλ. και ΣΑΡΑΝΤΗ 2003, σ. 75), αρ. 71, αρ. 145, αρ. 187. Στις περιπτώσεις των αποσπασμάτων αρ. 145 και ιδίως αρ. 38 είναι πολύ πιθανό οι πληροφορίες αυτές να αφορούν γλυπτά. Βλ. και παρακ. σ. 362 για την πληροφορία του Ευνάπιου σχετικά με την ύπαρξη γλυπτών πορτρέτων στην οικία του Πρόκλου.

¹²⁷⁵ Κόρης του Θεοδόσιου Α'. Η διακόσμηση για την οποία γίνεται λόγος είναι μεταγενέστερη της εποχής ανέγερσης του κτηρίου.

¹²⁷⁶ MANGO 1972, σ. 118-119.

απεικόνισης των ιδιοκτητών της οικίας και μελών της οικογένειάς τους σε ψηφιδωτά δάπεδα. Το χρονολογούμενο στον 3^ο αι. δάπεδο του τρικλινίου οικίας στο Ivaiongrad (Βουλγαρία), όπου, μεταξύ άλλων, παριστάνονται με ιδιαίτερη προσωπογραφική ακρίβεια ο ιδιοκτήτης του σπιτιού και τα δυο του παιδιά, αποτελεί το αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα από την περιοχή της Βαλκανικής (πίν. 7α)¹²⁷⁷. Με τον ιδιοκτήτη της οικίας ανατολικά από το αρχαίο θέατρο στο Άργος (αρ. 17) ταυτίζεται, τέλος, πιθανότατα η μορφή του γερακάρη στο ψηφιδωτό της δυτικής στοάς (1α) του κτηρίου¹²⁷⁸.

3. Αναφορές σε φορητούς πίνακες

Τα ελληνόγλωσσα κείμενα της ύστερης αρχαιότητας που αναφέρονται με σαφήνεια στην ύπαρξη φορητών πινάκων στο εσωτερικό της οικίας είναι ελάχιστα, καθώς, όπως σημειώθηκε παραπάνω, η σημασία του όρου «εικών» που χρησιμοποιείται συνήθως σε αυτά, είναι ευρεία και δεν αφορά μόνο τα φορητά έργα¹²⁷⁹.

Με εξαίρεση, έτσι, την πιο γενικόλογη ομάδα αναφορών, που μπορούν να σχετίζονται εξίσου με ψηφιδωτές, γραπτές ή γλυπτές εικόνες¹²⁸⁰, η παρουσία πινάκων πιστοποιείται χωρίς αμφιβολία σε τρία μόνο αφηγηματικά κείμενα που κάνουν λόγο για σύγχρονες τους οικίες¹²⁸¹, καθώς και σε ένα πατυρικό.

Στο πρώτο από τα χωρία αυτά, που ανήκει σε μια από τις πλέον αναλυτικές περιγραφές που διαθέτουμε για την οικιακή διακόσμηση, ο Γρηγόριος Νύσσης στηλιτεύει «...τὰς ἐπὶ τῶν πινάκων γραφάς, δι' ὧν καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐκπορνεύουσιν ἀπογυμνούσης τῆς τέχνης διὰ τῆς μιμήσεως τὰ ἀθέατα»¹²⁸², αναφερόμενος στην ύπαρξη φορητών πινάκων με άσεμνο περιεχόμενο, ανάλογο, πιθανότατα με αυτό κάποιων εντοιχίων ψηφιδωτών και γραπτών παραστάσεων, για τις οποίες έγινε λόγος παραπάνω¹²⁸³.

Το δεύτερο κείμενο, προερχόμενο από τον βίο του αγίου Συμεών του Στυλίου του Νεότερου, διηγείται την ιστορία κάποιας Θεοτέκνας, από την πόλη Ρώσο της Κιλικίας, η οποία, μετά από την επίσκεψή της στον άγιο και την επίλυση των

¹²⁷⁷ Για το συγκεκριμένο δάπεδο, όπως και για άλλα ανάλογα παραδείγματα από τον χώρο της ευρύτερης μεσογειακής λεκάνης βλ. DUNBABIN 1999, σ. 321-322 fig. 317.

¹²⁷⁸ Βλ. παραπ. σ. 251 και πίν. 45α, β.

¹²⁷⁹ Βλ. παραπ. σ. 343.

¹²⁸⁰ Βλ. παραπ. σ. 336.

¹²⁸¹ Ένα ακόμη ελληνόγλωσσο κείμενο, από τα θαύματα της αγίας Θέκλας, διηγείται τη θαυματουργική απόδοση σε φορητή εικόνα των προσωπογραφικών χαρακτηριστικών της αγίας από έναν ζωγράφο που δεν την είχε δει ποτέ του (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1988, σ. 307). Καθώς το θαύμα αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μεταστροφή ενός ειδωλόλατρη ιερέα στον χριστιανισμό, υποθέτουμε ότι η διήγηση ανάγεται με μεγαλύτερη πιθανότητα πιο κοντά στην εποχή κατά την οποία έζησε η απόστολος, παρά στα μέσα περίπου του 5^{ου} αι., όπου τοποθετείται χρονολογικά το κείμενο των θαυμάτων.

¹²⁸² Παράρτημα 2 αρ. 22 (σ. 323 στίχ. 13 -324, στίχ. 1). DROBNER 1996, σ. 158-159.

¹²⁸³ Βλ. παραπ. σ. 344-345.

συζυγικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε με τη μεσολάβησή του, κρέμασε την εικόνα του στο δωμάτιό της¹²⁸⁴.

Το ίδιο ακριβώς έπραξε ως ένδειξη ευγνωμοσύνης προς τον Πατριάρχη Ευτύχιο για την ίαση του τραυματισμένου χεριού του και ο «μουσωτής» που πρωταγωνίστησε στο ατύχημα με το εντοίχιο ψηφιδωτό της Αφροδίτης που περιγράφει ο Ευστράτιος ο Πρεσβύτερος¹²⁸⁵: ο τεχνίτης, μετά την πλήρη αποκατάσταση του τραύματός του, «...ἔστησε τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου ἀνδρός» στον ίδιο χώρο που εκτυλίχθηκε το ατυχές περιστατικό¹²⁸⁶.

Αρκετά συγκεκριμένες, παραδόξως, είναι οι πληροφορίες ενός παπύρου του 7^{ου} αι., το οποίο περιέχει έναν κατάλογο αντικειμένων που προέρχονταν από το τρικλίνιο κάποιας οικίας. Μεταξύ αυτών μνημονεύονται και δύο χρυσοποίκιλτες φορητές εικόνες μικρού μεγέθους, στις οποίες απεικονίζονταν ο άγιος Κόλλουθος και η Θεοτόκος¹²⁸⁷.

Στις ελάχιστες αυτές σαφείς αναφορές στην ύπαρξη φορητών πινάκων διαπιστώνει κανείς ότι από την άποψη του θεματολογίου προβάδισμα κατέχουν οι απεικονίσεις ιερών προσώπων, αφού τα τρία από τα τέσσερα κείμενα για τα οποία έγινε λόγος αναφέρονται σε λατρευτικά έργα. Ωστόσο, ενδέχεται η πραγματικότητα να ήταν διαφορετική· οι φορητές εικόνες με κοσμικό περιεχόμενο απαντούσαν, πιθανώς, συχνότερα στο εσωτερικό των κατοικιών απ' όσο μας επιτρέπουν να υποθέσουμε τα λιγοστά αυτά κείμενα, η ύπαρξή τους, όμως, ίσως λανθάνει πίσω από ασαφείς ως προς το ακριβές είδος της παράστασης διατυπώσεις¹²⁸⁸.

Από αυτή την άποψη ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα επιστολικό κείμενο γραμμένο στα λατινικά από τον ιερέα Rusticus (μέσα 5^{ου} αι.), ο οποίος διηγείται ότι, όταν στα παιδικά του χρόνια είχε επισκεφθεί τη βιβλιοθήκη κάποιας έπαυλης, θαύμασε στο εσωτερικό της προσωπογραφίες μεγάλων κλασικών ποιητών και ρητόρων. Τα πορτρέτα, που συνοδεύονταν από επιγράμματα, ήταν εκτελεσμένα σε ψηφιδωτό και εγκαυστική τεχνική¹²⁸⁹. Δε γνωρίζουμε αν στην περίπτωση των ψηφιδωτών έργων επρόκειτο για φορητές εικόνες¹²⁹⁰. για τα εγκαυστικά, όμως, μπορούμε να το υποθέσουμε βέβαια¹²⁹¹.

Σε προσωπογραφίες εκτελεσμένες με την ίδια τεχνική αναφέρεται σε επίγραμμα του και ο Αυσόνιος του Bordeaux. Τα συγκεκριμένα έργα, πιθανώς φορητές εικόνες, που απεικόνιζαν οικογενειακούς προγόνους, κοσμούσαν την οικία ενός ξιπασμένου αριστοκράτη που διατεινόταν ότι η έλκει την καταγωγή του από τον Ρωμύλο και το

¹²⁸⁴ Παράρτημα 2 αρ. 15 (στίχ. 44-45). Βλ. και MANGO 1972, σ. 134· MENTZOY-ΜΕΪΜΑΡΗ 1989, σ. 589-590.

¹²⁸⁵ Βλ. παραπ. σ. 337.

¹²⁸⁶ Παράρτημα 2 αρ. 40 (στίχ. 1486-1490).

¹²⁸⁷ ΣΑΡΑΝΤΗ 2003, σ. 83.

¹²⁸⁸ Βλ. και παραπ. σ. 343.

¹²⁸⁹ STIRLING 2005, σ. 79.

¹²⁹⁰ Στα επιδαπέδια ψηφιδωτά, πάντως, προσωπογραφίες ανθρώπων των γραμμάτων, εμφανίζονται αρκετά συχνά (βλ. παραπ. σ. 207, 244-247).

¹²⁹¹ STIRLING 2005, σ. 77.

Ρέμο, ήταν δε τοποθετημένα σε εμφανή σημεία κοντά στις εισόδους του σπιτιού, ώστε να μη διαλάβουν της προσοχής των επισκεπτών¹²⁹². Αντίστοιχες θέσεις στην οικία καταλάμβαναν και οι προσωπογραφίες στις οποίες αναφέρεται άλλο ένα κείμενο του 4^{ου} αι., γραμμένο στα ελληνικά: «...καὶ ἐν τοῖς καλλίστοις οἴκοις πάλιν ἄλλοι τὰς εἰκόνας αὐτῶν ἐνζωγραφοῦσιν, ἵν' εἰσερχόμενοι καὶ ἐξερχόμενοι ἴδωσιν ἐν τοῖς κτίσμασιν αὐτῶν τὰς ἑαυτῶν εἰκόνας»¹²⁹³.

4. Αναφορές σε ορθομαρμάρωσεις

Ανάμεσα στα άλλα είδη οικιακού διακόσμου για τον οποίο αντλούμε πληροφορίες από τις γραπτές πηγές της ύστερης αρχαιότητας συγκαταλέγεται και η ορθομαρμάρωση, η επένδυση, δηλαδή, του κατώτερου τμήματος των τοίχων με μαρμάρινες πλάκες. Κατά τις ανασκαφές οικιών αποκαλύπτονται συνηθέστερα τα αποτυπώματα των ορθομαρμάρωσεων και μόνο σε σπάνιες περιπτώσεις κάποια τμήματα των αρχικών επενδύσεων¹²⁹⁴.

Καθώς επρόκειτο για ένα ακριβό διακοσμητικό μέσο, λόγω του υψηλού κόστους της πρώτης ύλης¹²⁹⁵, η παρουσία ορθομαρμάρωσεων στις ιδιωτικές κατοικίες καταδικάζεται από τους περισσότερους συγγραφείς που αναφέρονται στο θέμα ως μια ακόμη ένδειξη ματαιοδοξίας και ανώφελης σπατάλης εκ μέρους των ιδιοκτητών¹²⁹⁶.

Ας σημειωθεί ότι κατά τη συλλογή και εξέταση του υλικού από τις γραπτές πηγές που παρουσιάζεται εδώ δεν εντοπίστηκε ούτε ένα κείμενο που να μπορεί να συσχετιστεί άμεσα και χωρίς αμφιβολία με τη συγγενική διακοσμητική τεχνική του *opus sectile*. Ο H. R. Drobner θεωρεί πως αναφορά του Γρηγορίου Νύσσης ότι «...τὸ καθαρὸν τῆς ὑέλου διὰ φαρμάκων εἰς βαφὰς ποικίλας καταμολύνεται...»¹²⁹⁷ σχετίζεται, πιθανώς, με την παρουσία εντοίχιου *opus sectile* στο οποίο χρησιμοποιούνται πολύχρωμες κρούστες από γυαλί, όπως στην περίπτωση του κτηρίου των Κεγχρεών στην Κορινθία¹²⁹⁸. Θεωρούμε ότι κάτι τέτοιο δεν είναι απίθανο, καθώς ο ιεράρχης αναφέρεται γενικά στη χρήση πολύχρωμης υαλόμαζας· αυτή, όμως, θα μπορούσε εξίσου, όπως παραδέχεται και ο παραπάνω μελετητής, να αντιπροσωπεύει πετάσματα παραθύρων από το ίδιο υλικό. Δε μπορούμε, έτσι, να εκλάβουμε το παραπάνω χωρίο ως σαφή αναφορά στην τεχνική του *opus sectile*. Στη χρήση ενθετικής τεχνικής για τη διακόσμηση θυρωμάτων με ελεφαντόδοντο αναφέρεται, πιθανότατα, από την άλλη πλευρά ο ίδιος εκκλησιαστικός συγγραφέας,

¹²⁹² KAY 2001, σ. 132-133. STIRLING 2005, σ. 77.

¹²⁹³ Παράρτημα 2 αρ. 187.

¹²⁹⁴ Βλ. παραπ. σ. 152-155.

¹²⁹⁵ Βλ. παραπ. σ. 153 σημ. 257.

¹²⁹⁶ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 126.

¹²⁹⁷ Παράρτημα 2 αρ. 22 στ. 321 στίχ. 13-14.

¹²⁹⁸ DROBNER 1996, σ. 165-167. Για το κτήριο στις Κεγχρεές βλ. παραπ. σ. 145-146.

όταν μιλά για «...τὴν δὲ τῶν ἐλεφάντων συνεισφορὰν εἰς τὸν περιέργον καλλωπισμὸν τῶν εἰσόδων...»¹²⁹⁹.

Η σιγή αυτή των γραπτών πηγών όσον αφορά την τεχνική του *opus sectile* είναι μάλλον ευεξήγητη: από τη μια πλευρά, όπως επισημάνθηκε, τα περισσότερα κείμενα που αναφέρονται στη διακόσμηση είναι ομιλητικά και στόχευαν στο να στηλιτεύσουν τη διακοσμητική πολυτέλεια¹³⁰⁰. από την άλλη, η χρήση πλακών (στις ορθομαρμαρώσεις) ή κρουστών (στα *opera sectilia*) αποτελούσαν δύο τεχνικές κάλυψης βασισμένες κατά κύριο λόγο στο ίδιο πολύτιμο υλικό, τα πολύχρωμα μάρμαρα. Έτσι, μια απλή αναφορά του εκάστοτε ομιλητικού κειμένου στην κοινή και για τα δύο αυτά είδη διακόσμησης πρώτη ύλη αρκούσε για να καταστήσει σαφές το μήνυμα απαξίωσης της παρουσίας της· μια ιδιαίτερη αναφορά στην εκάστοτε χρησιμοποιούμενη τεχνική ήταν στην πραγματικότητα περιττή από την άποψη της αποτελεσματικότητας των κειμένων. Όπως, άλλωστε, επισημαίνει η Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, τα κείμενα γενικότερα της ύστερης αρχαιότητας που πραγματεύονται τις διακοσμήσεις *opus sectile* δεν παρέχουν σαφή πληροφόρηση για τη συγκεκριμένη τεχνική και τη διάδοσή της στα μνημεία του χριστιανικού κόσμου¹³⁰¹. Είναι χαρακτηριστικό, όπως παρατηρεί, ότι, με εξαίρεση την *έκφραση* του Παύλου Σιλεντιάριου, καμία άλλη περιγραφή της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη δε μνημονεύει το εντοίχιο μαρμαροθέτημα που κοσμούσε διάφορα σημεία του ναού, ενώ, αντίστροφα, λεπτομερείς είναι συχνά οι αναφορές των ίδιων κειμένων στην ορθομαρμάρωση και στο δάπεδό του· κάτι τέτοιο αποδεικνύει ασφαλώς με έμμεσο τρόπο ότι συχνά το *opus sectile* αντιμετωπιζόταν ως μέρος της ορθομαρμάρωσης¹³⁰². Η ίδια ερευνήτρια καταλήγει, έτσι, στο συμπέρασμα ότι σε ένα σημαντικό, πιθανότατα, μέρος των σωζόμενων αναφορών στις επενδύσεις των κτηρίων (λατρευτικών και κοσμικών) με μαρμάρινες πλάκες οι διακοσμήσεις *opus sectile* είτε αντιμετωπίζονται σα να επρόκειτο για ορθομαρμαρώσεις είτε παραβλέπονται εντελώς ως διακοσμητικά στοιχεία που καταλαμβάνουν επιφάνειες μικρότερης έκτασης¹³⁰³.

Αν, ωστόσο, τα ελληνόγλωσσα κείμενα σιωπούν όσον αφορά την παρουσία *opus sectile* στις ιδιωτικές κατοικίες, κάποιες αναφορές στο ίδιο θέμα απαντούν σε κείμενα συγγραφέων του Δυτικού κράτους, όπως αυτή του Σιδώνιου Απολλινάρι, που μνημονεύει την ύπαρξη εντοίχιου *opus sectile* στην έπαυλη του φίλου του Pontius Leontius¹³⁰⁴.

Η στάση της Εκκλησίας όσον αφορά τη χρήση μαρμάρινων επενδύσεων στην ιδιωτική σφαίρα συνοψίζεται σε μια από τις συνηθισμένες ρητορικές ερωτήσεις του

¹²⁹⁹ Παράρτημα 2 αρ. 22 στ. 322 στίχ. 7-8. DROBNER 1996, σ. 168.

¹³⁰⁰ Βλ. παραπ. σ. 323-324, 325-327.

¹³⁰¹ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 123.

¹³⁰² Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 122.

¹³⁰³ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 121-123.

¹³⁰⁴ Η ΙΔΙΑ, ό.π., 1980, σ. 129. Η STIRLING (2005, σ. 77) παραπέμποντας στο ίδιο χωρίο κάνει λόγο εκ παραδρομής για ορθομαρμάρωση.

Ιωάννη Χρυσόστομου: «Πῶς γὰρ οὐκ αἰσχρὸν μαρμάρους μὲν περιβάλλειν τοὺς τοίχους εἰκὴ καὶ μάτην, τὸν δὲ Χριστὸν γυμνὸν περιερχόμενον περιορᾶν;»¹³⁰⁵. Στο ίδιο πνεῦμα και με τη γνώριμη βραχυλογία τους ὅσον αφορά τα διάφορα διακοσμητικά εἶδη κινούνται και οι λοιπές αναφορές στις οικιακές ορθομαρμάρωσεις των ελληνογλωσσων (εκκλησιαστικῶν, στην πλειονότητά τους) συγγραφέων¹³⁰⁶. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει μια περιγραφή του Βασιλείου Καισαρείας, στην οποία οι χώροι που φέρουν το συγκεκριμένο εἶδος διακόσμησης μνημονεύονται ως «...παντοδαποῖς μαρμάρους περιλαμπόμενοι...»¹³⁰⁷. Μνείες ορθομαρμάρωσεων απαντούν και σε λατινόγλωσσους συγγραφείς του Δυτικού κράτους, ὅπως ο Αυγουστίνος και ο Αμμιανός Μαρκελλίνος, που αναφέρονται στη συνήθεια των πλουσίων να κοσμούν τους τοίχους των κατοικιών τους με πολύχρωμα μάρμαρα¹³⁰⁸.

Στη στιλπνότητα του μαρμάρου και τη διαχεόμενη στον χώρο λάμψη από την αντανάκλαση του φωτός πάνω στις επιφάνειες που ἔφεραν ορθομαρμάρωση, καθώς και στο γεγονός ὅτι το συγκεκριμένο υλικό αποτελούσε το κατεξοχήν πολυτελές διακοσμητικό μέσο που χρησιμοποιήθηκε από τους αριστοκράτες, οι επιλογές των οποίων ελέγχονται από τους Πατέρες της Εκκλησίας, νομίζουμε ὅτι οφείλεται η εξαιρετικά συχνή χρήση του επιθέτου «λαμπρός» για την αναφορά στην πλούσια κατοικία¹³⁰⁹. Με δεδομένη τη λακωνικότητα των ομιλητικῶν κειμένων για το θέμα της οικιακής διακόσμησης φαίνεται πολύ πιθανό ὅτι αρκούσε η μνεία μιας «λαμπράς» οικίας¹³¹⁰ για να εννοήσει το εκκλησίασμα ὅτι ἐπρόκειτο για ἕνα πλούσιο σπίτι, που το εσωτερικό του ἔλαμπε από τα ἀπαστράπτοντα μάρμαρα¹³¹¹.

Ὅσον αφορά την υψηλή αισθητική ἀποτίμηση του μαρμάρου ως διακοσμητικού μέσου, ας σημειωθεί, ἐπιπλέον, ὅτι η πολιτεία εἶχε θεσπίσει νόμους που ἀπαγόρευαν την ἀπομάκρυνση των μαρμάρινων ἐπενδύσεων από τα ἰδιωτικά και τα δημόσια

¹³⁰⁵ Παράρτημα 2 αρ. 107 (στ. 41 στίχ. 7-9).

¹³⁰⁶ Ο.π. αρ. 6 (2, στίχ. 2. Βλ. και ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 126), αρ. 7 (3, στίχ. 4-6. Βλ. Η ΙΔΙΑ, ὁ.π.), αρ. 18 (στ. 863 στίχ. 8. Βλ. και DROBNER 1996, σ. 143), αρ. 33 (στίχ. 38-39), αρ. 50 (σ. 136 στίχ. 15-16), αρ. 70 (στίχ. 35-36), αρ. 76 (στ. 510 στίχ. 43, 58-59, στ. 511 στίχ. 10, 16-17), αρ. 112 (στίχ. 32), αρ. 182 (στίχ. 10). Δεν αποκλείεται, ὡστόσο, οι συγγραφείς των κειμένων αρ. 70 και 182 να εννοούν ἐντοίχια ψηφιδωτά, αν και θεωρούμε κάτι τέτοιο λιγότερο πιθανό.

¹³⁰⁷ Παράρτημα 2 αρ. 11 (στίχ. 43). Βλ., ἐπίσης, ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1995, σ. 262-263 αρ. 5· DROBNER 1996, σ. 143.

¹³⁰⁸ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 127. MAGUIRE 1999, σ. 239.

¹³⁰⁹ Βλ. παραπ. σ. 331 και σημ. 1154, σ. 332.

¹³¹⁰ Παράρτημα 2 αρ. 127 (στίχ. 39-40). Η χρήση των μαρμάρων δεν περιοριζόταν, βέβαια, στην ἐπένδυση των τοίχων με πλάκες ἢ με *opus sectile*, ἀλλά μπορούσε να ἐκτείνεται και στα δάπεδα (βλ. παρακ. σ. 358). Λόγω της δημοφιλίας του μαρμάρου ως διακοσμητικού μέσου ἀλλά και της υψηλής του τιμής, που δεν ἦταν προσιτή σε ὅλα τα βαλάντια, πολύ συχνά χρησιμοποιήθηκε, ἀντὶ της γνήσιας ορθομαρμάρωσης, η τεχνική της γραπτής μίμησης της. Τέτοια δείγματα διαθέτουμε και στην περιοχή της Βαλκανικής (βλ. παραπ. σ. 142-144).

¹³¹¹ Αντιπροσωπευτική για τη σύνδεση του συγκεκριμένου υλικού με τον ὄρο «λαμπρός» σε κειμενικές αναφορές εἶναι και η μεταγενέστερη περιγραφή του διακόσμου του σεραπείου στην Αλεξάνδρεια ἀπὸ τον Γεώργιο Μοναχό (μέσα 9^{ου} αι.): «Τούτου ναὸς ἦν ὑπ' Ἀλεξάνδρου κτισθεὶς παμμεγέθης καὶ ὑπὸ κίωνων πολυτιμῶν καὶ μαρμάρων ἔνδοθεν καὶ ἔξωθεν πάνυ λαμπρῶς κεκαλλωπισμένος» (*Γεωργίου Μοναχοῦ χρονικὸν σύντομον*, DE BOOR 1904, v. II, σ. 584).

κτήρια, προκειμένου να μην υποβαθμιστεί η εικόνα του αστικού χώρου¹³¹². Στο ίδιο πνεύμα κινείται και ένας νόμος του Ζήνωνα, σύμφωνα με τον οποίο οι κάτοχοι εργαστηρίων που καταλάμβαναν μέρος του πλάτους των στοών της Μέσης από το Αυγουσταίο ως την αγορά του Θεοδόσιου στην Κωνσταντινούπολη όφειλαν να διακομήσουν τις προσόψεις των καταστημάτων τους με μάρμαρο «...ώστε κάλλος μὲν δίδονται τῇ πόλει, ψυχαγωγεῖν δὲ τοῖς βαδίζουσιν»¹³¹³.

Εκτός από μια σύντομη αναφορά στην ύπαρξη ορθομαρμάρωσης, ελάχιστα κείμενα διαλαμβάνουν ορισμένα επιπλέον στοιχεία, μνημονεύοντας συγκεκριμένα είδη μαρμάρου¹³¹⁴: «Εἶτα Λάκαινα¹³¹⁵ καὶ Θεσσαλή¹³¹⁶ καὶ ἐκ Καρύστου¹³¹⁷ λίθος ἀναπτύσσεται διὰ σιδήρου εἰς πλάκας, τὰ τε Νειλῶα μέταλλα¹³¹⁸ καὶ τὰ τῆς Νουμηδίας¹³¹⁹ ἀναζητεῖται καὶ που καὶ ἡ Φρυγία πέτρα¹³²⁰ ταῖς σπουδαῖς ταύταις συμπαρείληπται, ἢ τῇ λευκότητι τοῦ μαρμάρου τὴν πορφυρᾶν βαφὴν πρὸς τὸ συμβᾶν κατασπείρασα τρυφή γίνεται τοῖς λιχνοτέροις ὄμμασι πολυειδῆ τινα καὶ πολυσημάτιστον τὴν διάχυσιν τοῦ χρώματος ἐν τῷ λευκῷ ζωγραφήσασα»¹³²¹.

Στα μάρμαρα από την Εύβοια, τη Θεσσαλία, τη Λακωνία, την Αίγυπτο και τη Λιβύη επανέρχονται και τα τέσσερα ακόμη κείμενα που αφορούν σε οικίες και αναφέρονται στην προέλευσης της πρώτης ύλης¹³²². Καθώς τα ανασκαφικά ευρήματα

¹³¹² ΤΟΥΡΠΙΤΣΟΓΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ 1998, σ. 102, 103. ΣΑΡΑΝΤΗ 2003, σ. 75. BALDINI LIPPOLIS 2007, σ. 219-220.

¹³¹³ ΤΟΥΡΠΙΤΣΟΓΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ, ό.π., σ. 104. ΣΙΝΑΚΟΣ 2003, σ. 72. BALDINI LIPPOLIS, ό.π., σ. 204.

¹³¹⁴ Βλ. και ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1951, σ. 297.

¹³¹⁵ Τα λατομεία του Ταυγέτου παρήγαγαν, μεταξύ άλλων, πράσινο σερπεντίνη (*λίθο Κροκεάτη, Σπαρτιάτη, Λάκαινα, lapis Lacedaemonius, verde antico*) (GINOUVES κ.ά. 1985, σ. 41 στο λήμμα *porphyre vert de Grèce*. DROBNER 1996, σ. 160. LAZZARINI 2007, σ. 45-69) και ερυθρό πορφυρίτη (*Ταινάριο λίθο, rosso antico*) (GINOUVES κ.ά., ό.π., σ. 38 στο λήμμα *rosso antico*. DROBNER, ό.π. LAZZARINI, ό.π., σ. 71-96).

¹³¹⁶ Η Θεσσαλία φημιζόταν για τον Ατράκιο λίθο (*Θετταλός, verde antico*), που λατομευόταν στη σημ. Χασάμπαλη (βορειοανατολικά της Λάρισας) και διαθέτει έντονο πράσινο ή σκουροπράσινο χρώμα και σκούρες ή λευκές κηλίδες (GINOUVES κ.ά., ό.π., σ. 38 στο λήμμα *verde antico*. DROBNER, ό.π., σ. 160. LAZZARINI, ό.π., σ. 223-244).

¹³¹⁷ Ο Καρύστιος λίθος (*Ευβοϊκός λίθος, cipollino antico*) εξορυσσόταν στη νοτιοανατολική Εύβοια. Πρόκειται για μάρμαρο λευκού, λευκοπράσινου ή λευκόφαιου χρώματος με λεπτές πράσινες ραβδώσεις (GINOUVES κ.ά., ό.π., σ. 34 στο λήμμα *cipolin de Carystos*, Pl. 44.6. DROBNER, ό.π., σ. 160. LAZZARINI, ό.π., σ. 183-203).

¹³¹⁸ Πρόκειται για πορφυρίτη σκούρου ερυθρού χρώματος με ανοιχτόχρωμα στίγματα, που εξορυσσόταν στην ανατολική Αίγυπτο, κοντά στην Ερυθρά θάλασσα (στο όρος Πορφυρίτης, σημ. Gebel Dokhan) (GINOUVES κ.ά., ό.π., σ. 40-41 στο λήμμα *porfido rosso antico*. DROBNER, ό.π., σ. 160-161. LAZZARINI, ό.π., σ. 24).

¹³¹⁹ Το ονομαστό μάρμαρο της Νουμηδίας (*marmor Numidicum, giallo antico*), κίτρινο με πορφυρές φλεβώσεις, εξορυσσόταν στα λατομεία του όρους Σιμμιθούς (σημ. Chemtou, βορειοδυτική Τυνησία) (GINOUVES κ.ά., ό.π., σ. 38 στο λήμμα *giallo antico*. DROBNER, ό.π., σ. 161).

¹³²⁰ Η «Φρυγία πέτρα» (*Φρύγιος λίθος, λίθος Συνναδικός, Δοκιμίτης ή Δοκιμαίος λίθος, pavonazzetto antico*), λευκού χρώματος με ερυθρές φλεβώσεις, παραγόταν στα λατομεία της περιοχής των Συννάδων (σημ. Afyonkarahisar) (GINOUVES κ.ά., ό.π., σ. 40, στο λήμμα *pavonazzetto*, Pl. 45.5. DROBNER, ό.π., σ. 161).

¹³²¹ Παράρτημα 2 αρ. 22 (σ. 320 στίχ. 19 - 321 στίχ. 1-8). Λίγο παρακάτω στο ίδιο κείμενο αναφέρονται «...προβεβλημένα γυμνάσια, και ταῦτα περιττῶς διὰ ποικίλων μαρμάρων εἰς κόσμον ἐξησηκμένα...» (σ. 323 στίχ. 7-8). Βλ. και DROBNER, ό.π., σ. 159-162.

¹³²² Παράρτημα 2 αρ. 11 (στίχ. 43-47. Βλ. και DROBNER, ό.π., σ. 143), αρ. 48 (σ. 321 στίχ. 19-20. Βλ. και DAGRON 2000, σ. 601), αρ. 56 (σ. 720 στίχ. 15-16), αρ. 164 (ωστόσο εδώ δε διευκρινίζεται αν πρόκειται για ορθομαρμάρωση ή πλακόστρωση). Τους ίδιους τόπους προέλευσης μνημονεύουν ο

είναι συνήθως πενήγρ, πολύ σπάνια γίνεται λόγος στις ανασκαφικές εκθέσεις για το είδος του μαρμάρου που χρησιμοποιήθηκε στην εκάστοτε περίπτωση. Στο μοναδικό, πάντως, παράδειγμα οικίας από την περιοχή της Βαλκανικής, η προέλευση του μαρμάρου που χρησιμοποιήθηκε για την επένδυση των τοίχων της οποίας είναι γνωστή, πρόκειται για καρύστειο¹³²³.

Σε δύο, τέλος, αφηγηματικά κείμενα της εποχής σκιαγραφείται με μεγαλύτερη ζωντάνια το σκηνικό εντός του οποίου εκτυλίσσονται τα γεγονότα που σχετίζονται με το συγκεκριμένο θέμα: το πρώτο, που προέρχεται από τη συναγωγή των θαυμάτων της αγίας Θεέκλας, διηγείται τη θαυματουργική ίαση του πρωτομάστορα Λεόντιου μετά το εργατικό δυστύχημα που κόστισε τη ζωή στα υπόλοιπα μέλη του συνεργείου του, κατά τις εργασίες τοποθέτησης ορθομαρμαρώσεων σε μια οικία της Αντιόχειας¹³²⁴. Δε γνωρίζουμε, βέβαια, αν η περιγραφή απηχεί ένα πραγματικό γεγονός στο οποίο πρωταγωνίστησαν τα συγκεκριμένα πρόσωπα για τα οποία γίνεται λόγος, ωστόσο το γενικό πλαίσιο της ιστορίας μπορεί να εκληφθεί ως απολύτως αντίστοιχο με την πραγματικότητα της εποχής.

Η δεύτερη διήγηση προέρχεται από τον ιστορικό Αγαθία, δε στερείται, ωστόσο, και μιας μικρής δόσης διδακτισμού, ανάλογου με αυτόν που έχουμε συνηθίσει να διαπνέει τα πατερικά κείμενα. Το απόσπασμα περιγράφει τον άδοξο θάνατο του λαομίσητου *κουράτορος* Ανατόλιου κατά τη διάρκεια του ισχυρότατου σεισμού που έπληξε την Κωνσταντινούπολη τη νύχτα της 14^{ης} Δεκεμβρίου του 557 (ο οποίος προκάλεσε, μεταξύ άλλων, την κατάρρευση του αρχικού τρούλλου της Αγίας Σοφίας):

«Εκεῖνος δὴ οὖν ὁ Ἀνατόλιος ἐτύγχανε μὲν καθεύδων ἐν τῷ εἰθισμένῳ θαλάμῳ, μάρμαρον δέ τι τῶν πλησιαίτατα τῆς κλίνης προσπεπηγῶτων τῇ οἰκοδομίᾳ καὶ εὐπρεπῶς παρατεταμένων, ὅποια πολλὰ ἐς κόσμου καὶ πολυτελείας ἐπίδειξιν κατακολλῶσι τοῖς τοίχοις οἱ πρὸς ταῦτα δὴ τὰ περιττὰ καὶ οὐκ ἀναγκαῖα ποικίλματα πέρα τοῦ μετρίου διακεχηγότες· | ἐκεῖνο δὴ οὖν τὸ ἄχθος ἀπορραγὲν ὑπὸ τοῦ σάλου καὶ ἀφειμένον ἐμπίπτει γε αὐτῷ ἀμφὶ τῇ κεφαλῇ καὶ κατέαξεν ἅπασαν»¹³²⁵.

Το περιβάλλον του «θαλάμου» μέσα στον οποίο βρήκε τον θάνατο ο Ανατόλιος εξαιτίας της αποκόλλησης και πτώσης των πλακών της ορθομαρμαρώσεως, θα πρέπει να θύμιζε πάρα πολύ το σκηνικό όπου εκτυλίσσεται το επεισόδιο της αυτοκτονίας της Διδούς στις δυο μικρογραφίες του περίφημου Vergilius Vaticanus 3225 (f. 40r [πίν. 9, 10α], f. 41v [πίν. 10β]) του πρώιμου 5^{ου} αιώνα. Όπως φαίνεται από το μοιραίο

Γαζαίος Χορίκιος και ο Λατίνος Σιδώνιος Απολλινάρις (MANGO 1972, σ. 63-64. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1980, σ. 129-130, 131). Αναγνωρίσιμα είδη μαρμάρων περιλαμβάνονται, επίσης, στην περιγραφή από τον Προκόπιο της ορθομαρμαρώσεως του μνημειώδους προθαλάμου που ονομαζόταν «Χαλκή» στο Μεγάλο Παλάτι. Στη μαρμαρίνη επένδυση, που καταλάμβανε όλο το ύψος των τοίχων, είχε χρησιμοποιηθεί, εκτός από το κατονομαζόμενο σπαρτιάτικο μάρμαρο, και προκοννήσιο (MANGO, ό.π., σ. 110. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 135. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 78-79, 180).

¹³²³ Βλ. παραπ. σ. 153 και παρακ. Παράρτημα 1 αρ. 1.

¹³²⁴ Παράρτημα 2 αρ. 45. Βλ. και παραπ. σ. 334.

¹³²⁵ Παράρτημα 2 αρ. 1.

πάθημα του υψηλόβαθμου αυλικού του Ιουστινιανού, η συνήθεια της κάλυψης των τοίχων με πολυτελή μάρμαρα, εκτός από το να αποτελεί τροχοπέδη για τη σωτηρία της ψυχής του ματαιόδοξου ιδιοκτήτη, μπορούσε να έχει και άλλες δυσάρεστες συνέπειες!

ΣΤ. ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΔΑΠΕΔΙΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Σύμφωνα με μια χαριτωμένη ανεκδοτολογική διήγηση που παραθέτει ο Ιωάννης Χρυσόστομος, κάποιος εθνικός φιλόσοφος κατά την επίσκεψή του στην οικία ενός πλούσιου έφτυσε ξαφνικά τον οικοδεσπότη του στο πρόσωπο· όταν, εμβρόντητος ο δεύτερος, τον ρώτησε για ποιον λόγο τον προσέβαλε με αυτόν τον τρόπο, ο φιλόσοφος απάντησε ότι το έκανε, καθώς, μεταξύ άλλων «...τὸ ἔδαφος εἶδε πανταχοῦ τάπητας ἔχον ἐστορεσμένους...», και, αφού «...μηδαμοῦ ἐτέρωθι τοῦτο ἐξεῖναι ποιῆσαι, εἰς τὴν ὄψιν ἀναγκασθῆναι ὑβρίσαι τὴν ἐκείνου»¹³²⁶. Αν και πρωταγωνιστής του επεισοδίου στο οποίο αναφέρεται ο ιεράρχης υπήρξε, σύμφωνα με την παράδοση, ο κυνικός Διογένης¹³²⁷, είναι προφανές ότι ο βασικός λόγος που υποδαύλισε την προσβλητική συμπεριφορά του φιλόσοφου τον 4^ο προχριστιανικό αιώνα εξακολουθούσε να συνιστά πρόκληση στα μάτια ενός από τους πιο εξέχοντες Πατέρες της Εκκλησίας επτά ολόκληρες εκατονταετίες αργότερα –και δεν είναι άλλος από την πολυτελή επιδαπέδια διακόσμηση των πλούσιων κατοικιών.

Τα εκατοντάδες χιλιάδες τετραγωνικά μέτρα πλακόστρωτων, μαρμαροθετημένων ή ψηφιδωτών δαπέδων της ύστερης αρχαιότητας που προέρχονται από οικίες και έχουν έλθει στο φως ανασκαφικά αποτελούν την καλύτερα σωζόμενη αρχαιολογική μαρτυρία για τη διακοσμητική εκλέπτυνση του ιδιωτικού χώρου την εποχή αυτή¹³²⁸. Από την άλλη πλευρά, το βάρος των κειμενικών αναφορών για το συγκεκριμένο θέμα αποδεικνύεται αντιστρόφως ανάλογο εκείνου των αρχαιολογικών ευρημάτων από άποψη τόσο ποσοτική όσο και ποιοτική.

Ελάχιστες ελληνόγλωσσες γραπτές πηγές παρέχουν πληροφορίες για την οικιακή επιδαπέδια διακόσμηση¹³²⁹ –και, μάλιστα, σ' ένα τόσο γενικόλογό πλαίσιο, ώστε αρκεί η μνεία του «καλλωπισμοῦ» του «ἐδάφους» για να εκφραστεί η ηθική απαρέσκεια των Πατέρων¹³³⁰.

Μικρός αποδεικνύεται και ο αριθμός των κειμένων στα οποία εξειδικεύεται η χρησιμοποιούμενη τεχνική. Η πλειονότητα των αναφορών αυτού του είδους αφορά ψηφιδωτά δάπεδα, ενώ οι πληροφορίες εξαντλούνται συνήθως σε μια απλή μνεία της

¹³²⁶ Παράρτημα 2 αρ. 88 (στ. 494 στίχ. 1-8).

¹³²⁷ Ο Χρυσόστομος δεν κατονομάζει τον εθνικό φιλόσοφο-ήρωα της διήγησης, τον οποίον, όμως, γνωρίζουμε από τον Γαληνό. Ο ιατρός-φιλόσοφος αναφέρεται με μεγαλύτερη λεπτομέρεια και στον διάκοσμο του επίμαχου δαπέδου, το οποίο ήταν στρωμένο με ψηφιδωτό που παρίστανε θεϊκές μορφές (DUNBABIN 1999, σ. 326 σημ. 44).

¹³²⁸ Βλ. παραπ. σ. 156-166.

¹³²⁹ Η διατύπωση κάποιων χωρίων είναι τόσο γενικόλογη, ώστε δεν είναι δυνατό να διαπιστωθεί αν γίνεται λόγος για εντοίχιες ή επιδαπέδιες διακοσμήσεις (βλ. και παραπ. σ. 336-337).

¹³³⁰ Παράρτημα 2 αρ. 22 (σ. 322 στίχ. 10-12. Βλ. και DROBNER 1996, σ. 159, 162-163, όπου ο συγγραφέας, κατά τη γνώμη μας χωρίς πειστικά επιχειρήματα, καταλήγει στο συμπέρασμα πως στο συγκεκριμένο χωρίο γίνεται λόγος για επιδαπέδιο μαρμαροθέτημα), αρ. 72 (στίχ. 75), αρ. 86, αρ. 153 (στίχ. 21-22), αρ. 182 (στίχ. 10). Ο Γρηγόριος Νύσσης συμβουλεύει τους ακροατές του να κοσμοούν τα δάπεδα της οικίας-ψυχής τους με τη χριστιανική αρετή της εγκράτειας (Παράρτημα 2 αρ. 22 σ. 324 στίχ. 16-19). Για ανάλογα κείμενα, στα οποία η διακοσμημένη οικία προβάλλεται ως αλληγορία της ανθρώπινης ψυχής, βλ. παραπ. σ. 329-330.

χρήσης της συγκεκριμένης τεχνικής¹³³¹. Ειδικότερα ζητήματα, όπως, π.χ., το είδος των ψηφοθετημένων χώρων ή το θεματολόγιο των δαπέδων, δεν απαντούν παρά μόνο κατ' εξαίρεση, όταν γίνεται λόγος για «...πύργους και τρικλίνους..., ὧν τὸ ἔδαφος ἐκ ψηφίδων διήνθισται...»¹³³², καθώς και για ψηφίδες «ἐδάφους ἄνθεσι καλλωπιζομένου ποικίλοις»¹³³³.

Τη μοναδική ελληνόγλωσση σαφή αναφορά σε πλακόστρωση οικιακών δαπέδων, στην οποία, μάλιστα, γίνεται λόγος για τη χρήση ακριβών μαρμάρων, συνιστά ένα χωρίο του Θεμίστιου¹³³⁴. Για τα επιδαπέδια μαρμαροθετήματα, την άλλη πολυδάπανη τεχνική κάλυψης, τα ελληνόγλωσσα κείμενα σιωπούν¹³³⁵. Πρέπει να ανατρέξει κανείς στις πηγές του Δυτικού κράτους προκειμένου να εντοπίσει κάποιες σχετικές αναφορές, όπως εκείνη του Agnellus για το μαρμαροθετημένο δάπεδο του τρικλινίου στο επισκοπείο του Νέωνος στη Ραβέννα¹³³⁶.

Μια πολύ μεταγενέστερη πηγή, τέλος, που αφορά την ψηφιδωτή διακόσμηση ενός ανακτορικού ενδιαιτήματος της ύστερης αρχαιότητας¹³³⁷, είναι ιδιαίτερα σημαντική, τόσο για τις πληροφορίες που παρέχει ως προς το θεματολόγιο των παραστάσεων, όσο και για τα προβλήματα ερμηνείας που εγείρει –κοινά τις περισσότερες φορές στα κείμενα που εμπίπτουν στην κατηγορία των *εκφράσεων* όπως το συγκεκριμένο έργο¹³³⁸. Πρόκειται για την *Ἐκφρασιν γῆς*¹³³⁹ που αφιερώνει στα μέσα περίπου του 12^{ου} αι. ο λόγιος Κωνσταντίνος Μανασσής σ' ένα ψηφιδωτό που κοσμούσε κάποια ανακτορική αίθουσα του Μεγάλου Παλατιού στην Κωνσταντινούπολη¹³⁴⁰. Στο ίδιο έργο αναφέρεται και ένα ακόμη οψιμότερο ποιητικό κείμενο του Μανουήλ Φιλί (αρχές 14^{ου} αιώνα)¹³⁴¹.

Η παράσταση, σύμφωνα με τον συγγραφέα, περιλάμβανε στο κέντρο μια νεαρή γυναικεία μορφή, που απεικονιζόταν ως την οσφύ, κρατούσε στάχυα και ταυτιζόταν με την προσωποποίηση της Γης. Γύρω της, διατεταγμένα σε ανεξάρτητα διάχωρα

¹³³¹ Παράρτημα 2 αρ. 11 (στίχ. 45-46. Βλ. και ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1995, σ. 263· DROBNER 1996, σ. 143), αρ. 12 (στίχ. 29, όπου γίνεται λόγος για τους καλλιτέχνες-τεχνίτες [βλ. και παραπ. σ. 333-335]), αρ. 70 (στίχ. 36), αρ. 75 (στίχ. 63), αρ. 105 (στ. 513 στίχ. 58).

¹³³² Παράρτημα 2 αρ. 42 (σ. 251 στίχ. 11).

¹³³³ Ο.π. αρ. 122 (στίχ. 48-49).

¹³³⁴ Ο.π. αρ. 48 (σ. 321 στίχ. 19-20).

¹³³⁵ Όπως και στην περίπτωση των εντοίχιων διακοσμήσεων σε τεχνική *opus sectile*, είναι πιθανό η ύπαρξη επιδαπέδιων μαρμαροθετημάτων να λανθάνει (βλ. παραπ. σ. 351-352).

¹³³⁶ MILLER 2000, σ. 24. MAUSKOPF DELIYANNIS 2010, σ. 100.

¹³³⁷ Για τους λόγους που θεωρούμε χρήσιμη την αναδρομή στις γραπτές πηγές που αναφέρονται στη διακόσμηση ανακτορικών κτηρίων βλ. παραπ. σ. 339.

¹³³⁸ Για την προβληματική του «ρεαλισμού» στις βυζαντινές περιγραφές έργων τέχνης βλ. MAGUIRE 1974. Σχετικά με τις *εκφράσεις* ως λογοτεχνικό είδος στον βυζαντινό κόσμο βλ. ΜΗΤΣΗ - ΑΓΑΠΗΤΟΣ 2006· MAGUIRE 2008.

¹³³⁹ Το κείμενο έχει εκδοθεί από τον LAMPSIDIS (1991), ενώ, πιο πρόσφατα, μεταφράστηκε και στα Νέα Ελληνικά (ΑΓΑΠΗΤΟΣ 2006, σ. 41-73, όπου και σύντομη εισαγωγή). Για μια αξιολόγησή του στο πλαίσιο του γραμματολογικού είδους στο οποίο ανήκει βλ. NILSSON 2005, σ. 124-126.

¹³⁴⁰ Ο συγγραφέας δεν κατονομάζει σαφώς το κτήριο αλλά αναφέρει ότι ανήκε σε «παλαιτέρους βασιλείς» (LAMPSIDIS, ό.π., σ. 195 στίχ. 9). Οι σύγχρονοι μελετητές δέχονται ομόφωνα ότι πρόκειται για το Μεγάλο Παλάτι (MAGUIRE 1974, σ. 116. Ο ΙΔΙΟΣ 1987, σ. 75. ΑΓΑΠΗΤΟΣ, ό.π., σ. 42. NILSSON 2011, σ. 125).

¹³⁴¹ MAGUIRE 1974, σ. 116. ΜΠΑΖΑΙΟΥ-ΒΑΡΑΒΑΣ 1994, σ. 95-96, 107-109. ΑΓΑΠΗΤΟΣ, ό.π., σ. 47.

απεικονίζονταν διάφοροι καρποί (μήλα, ροδάκινα, αχλάδια), *ασάρωτος οίκος*¹³⁴², θαλάσσια ζώα (αστακός, κάβουρας, στρείδι), πουλερικά (κόκορας), ψάρια (ζαργάνες, σκορπιοί, μπαρμπούνια, λιθρίνια) και, τέλος, ξηροί καρποί (καρύδια, αμύγδαλα, φουντούκια, χουρμάδες, ξερά σύκα).

Ο Μανασσής δηλώνει πως η περιγραφή του ψηφιδωτού προέκυψε από προσωπική παρατήρηση και πως το έργο ήταν εντοίχιο. Οι μελετητές που έχουν ασχοληθεί με το περιεχόμενο της *έκφρασης* από αρχαιολογική άποψη δε διατυπώνουν σοβαρές αμφιβολίες για την αλήθεια των παραπάνω¹³⁴³. Το θεματολόγιο, ωστόσο, της παράστασης είναι ιδιαίτερα συνηθισμένο σε δάπεδα της ύστερης αρχαιότητας¹³⁴⁴, ενώ δύο από τα απεικονιζόμενα θέματα (*ξένια*, *ασάρωτος οίκος*) υπήρξαν ιδιαίτερα δημοφιλή, για ευνόητους λόγους, στις επιδαπέδιες διακοσμήσεις τρικλινίων¹³⁴⁵. ο *ασάρωτος οίκος*, επιπλέον, απ' όσο, τουλάχιστον, γνωρίζουμε, απουσιάζει από το θεματολόγιο των εντοίχιων διακοσμήσεων –εύλογα, άλλωστε, καθώς πρόκειται για θέμα εξ ορισμού επιδαπέδιο. Αν, λοιπόν, η περιγραφή του Μανασσή δεν αποτελεί εξολοκλήρου προϊόν λογοτεχνικής φαντασίας αλλά αναπαράγει ένα πραγματικό ψηφιδωτό¹³⁴⁶, το οποίο είτε είδε με τα ίδια του τα μάτια ο συγγραφέας¹³⁴⁷ είτε αντλεί τα σχετικά με την ύπαρξή του από κάποια προγενέστερη πηγή, τότε θεωρούμε πιθανότερο το έργο αυτό να ήταν επιδαπέδιο¹³⁴⁸.

¹³⁴² Πρόκειται για ένα θέμα που κατάγεται από την ελληνιστική εποχή και υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλές για την επιδαπέδια διακόσμηση τρικλινίων κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους. Σε αυτό απεικονίζονται τα κατάλοιπα ενός πλούσιου γεύματος πεταμένα στο δάπεδο, *αναπαράγοντας*, έτσι, την εικόνα ενός «ασάρωτου» = «ασκούπιστου» δωματίου. Σύμφωνα με τον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο, δημιουργός του *ασάρωτου οίκου* υπήρξε ο Περγαμηνός ψηφοθέτης Σώσος (DUNBABIN 1999, σ. 26-27, 310).

¹³⁴³ MAGUIRE 1974, σ. 115-117 (όπου, ο μελετητής, παρά το ότι θεωρεί μάλλον αξιόπιστο μάρτυρα τον Μανασσή, του αποδίδει την περιγραφή ενός επιδαπέδιου ψηφιδωτού –και όχι εντοίχιου, όπως σαφώς δηλώνει ο μεσοβυζαντινός συγγραφέας). Ο ΙΔΙΟΣ 1987, σ. 74-75, fig. 35, 37, 85 (ο ίδιος ερευνητής πιθανολογεί εδώ ότι κάποια τουλάχιστον από τα θέματα του ψηφιδωτού θα μπορούσαν να θεωρηθούν καταλληλότερα για επιδαπέδιες διακοσμήσεις). Η ΜΠΑΖΑΙΟΥ-BARABAS (1994) δεν εξετάζει καν το ενδεχόμενο να επρόκειτο για επιδαπέδια παράσταση, παρά το ότι τα θεματικά παράλληλα που επικαλείται (Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 109-112, εικ. 2-4) προέρχονται (με εξαίρεση ένα υφασμάτινο κάλυμμα) από δάπεδα.

¹³⁴⁴ Για τα θέματα των *ξενίων* και των προσωποποιήσεων βλ. παραπ. σ. 227-228, 270-288.

¹³⁴⁵ Ο Μανασσής χρησιμοποιεί τον όρο «*ευνατήριον*» (LAMPSIDIS 1991, σ. 195 στίχ. 9) για να προσδιορίσει τη χρήση του χώρου. Θεωρούμε ότι χρειάζεται μια περαιτέρω διερεύνηση του λεξιλογίου στο οποίο καταφεύγει ο συγγραφέας, καθώς υποπτευόμαστε ότι ενδεχομένως το «*ευνατήριον*» (=«*δωμάτιο με ευνές/κλίνες*») θα μπορούσε να υποκρύπτει στην πραγματικότητα ένα τρικλίνιο. Με τρικλίνιο ταυτίζει την αίθουσα και η ΜΠΑΖΑΙΟΥ-BARABAS (1994, σ. 97-99).

¹³⁴⁶ Σε πολύ πρόσφατη φιλολογική μελέτη που αφορά ορισμένες από τις *εκφράσεις* του Κωνσταντίνου Μανασσή που συνιστούν αυτόνομα έργα η συγγραφέας θεωρεί εξίσου πιθανές και τις δύο εκδοχές (NILSSON 2011, σ. 125).

¹³⁴⁷ Κάτι που θα σήμαινε ότι στα μέσα του 12^{ου} αι. ένα τμήμα του Μεγάλου Παλατίου πρέπει να σωζόταν σε καλή σχετικά κατάσταση, αφού το ψηφιδωτό υποτίθεται ότι κοσμούσε τμήμα της ανωδομής.

¹³⁴⁸ Το θέμα πρόκειται να εξετάσουμε διεξοδικά με την Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά σε προσεχές άρθρο. Ας σημειώσουμε μόνον επιπλέον ότι, ακόμα και στην περίπτωση που η όλη σύνθεση αποτελεί αμιγές προϊόν μυθοπλασίας, προορισμένο να παράσχει στο αυλικό περιβάλλον του 12^{ου} αι. «...a pleasing mixture of sensual evocation and intellectual reflection» (MAGDALINO 1997, σ. 164), τα επιμέρους στοιχεία της αντλούνται από τη σφαίρα του πραγματικού.

Z. ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΤΗ ΓΛΥΠΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ (ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΓΛΥΠΤΑ - ΟΛΟΓΛΥΦΑ ΕΡΓΑ - ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΑ)

Μια ομάδα ελληνόγλωσσων γραπτών κειμένων της ύστερης αρχαιότητας αναφέρεται, μεταξύ άλλων, και στο θέμα του γλυπτού διακόσμου των κατοικιών. Οι σχετικές πληροφορίες, που αφορούν αρχιτεκτονικά γλυπτά, ολόγλυφα έργα, ξυλόγλυπτα αλλά και τις ειδικότητες των καλλιτεχνών-τεχνιτών που σχετίζονταν με την παραγωγή τους¹³⁴⁹, χαρακτηρίζονται και σε αυτή την περίπτωση για την αποσπασματικότητα και τη γενικολογία τους.

Ορισμένα κείμενα, λοιπόν, μνημονεύουν αορίστως την ύπαρξη ποικίλων ή πολυτελών λίθων με τους οποίους κοσμούσαν το εσωτερικό του σπιτιού, χωρίς να αναφέρονται με σαφήνεια στο διακοσμητικό είδος που εξυπηρετούσε η χρήση του συγκεκριμένου υλικού. Τα χωρία αυτής της κατηγορίας θα μπορούσε, έτσι, να θεωρηθεί ότι σχετίζονται τόσο με γλυπτές όσο και με εντοίχιες ή επιδαπέδιες διακοσμήσεις¹³⁵⁰: «Πολλοὶ πολλάκις...κίοσι καὶ λίθοις πολυτίμοις οἰκοδομήματα ἐξαπαστράπτοντα κατεργάζονται»¹³⁵¹.

Το ίδιο συμβαίνει και με μια ομάδα χωρίων που κάνουν λόγο ειδικότερα για τη χρήση μαρμάρων στο εσωτερικό του σπιτιού¹³⁵², ακόμη και όταν μνημονεύουν τον τόπο προέλευσης της πρώτης ύλης¹³⁵³.

Κατά την πραγμάτευση του θέματος της πολυτέλειας στην ιδιωτική κατοικία τα ελληνόγλωσσα κείμενα αναφέρονται επίσης αρκετά συχνά, πάντοτε, όμως, με την ίδια χαρακτηριστική λακωνικότητα, στην ύπαρξη κιόνων¹³⁵⁴. ο μεγάλος αριθμός τους¹³⁵⁵, το εξέχον τους μέγεθος¹³⁵⁶, το πολυτελές υλικό της κατασκευής τους, όπως, π.χ. τα μάρμαρα από τη Νουμηδία, τη Θεσσαλία και τη Σύνην¹³⁵⁷ που μνημονεύει ο Γρηγόριος Νύσσης¹³⁵⁸, αλλά και η επικάλυψη των κιονοκράνων τους με φύλλα

¹³⁴⁹ Για τα κείμενα που αναφέρονται σε αυτές τις επαγγελματικές κατηγορίες βλ. παραπ. σ. 333-335.

¹³⁵⁰ Παράρτημα 2 αρ. 6 (2 στίχ. 2-3), αρ. 20 (στ. 877 στίχ. 1-2), αρ. 57 (στίχ. 4), αρ. 118 (στ. 45 στίχ. 60-61), αρ. 127 (στίχ. 38-40).

¹³⁵¹ Ο.π. αρ. 127 (στίχ. 38-40).

¹³⁵² Ο.π. αρ. 21 (σ. 54 στίχ. 21), αρ. 42 (σ. 251 στίχ. 10-11), αρ. 76 (στ. 511 στίχ. 10, στίχ. 16-17), αρ. 88 (στ. 494 στίχ. 2-3), αρ. 99 (στίχ. 17-19), αρ. 122 (στίχ. 46-47), αρ. 140 (στίχ. 14-16), αρ. 179 (στίχ. 6-7).

¹³⁵³ Ο.π. αρ. 29 (σ. 261 στίχ. 4-6), αρ. 56 (στίχ. 15-16), αρ. 111 (στίχ. 40-41), αρ. 120 (στίχ. 30-31), αρ. 164 (σ. 452 στίχ. 1-2).

¹³⁵⁴ Ο.π. αρ. 70 (στίχ. 33-35), αρ. 76 (στ. 511 στίχ. 11), αρ. 88 (στ. 494 στίχ. 3), αρ. 96 (στίχ. 35-36), αρ. 127 (στίχ. 39-40), αρ. 128 (στ. 77 στίχ. 41), αρ. 140 (στίχ. 15-16), αρ. 149 (στίχ. 45-46), αρ. 153 (στίχ. 22), αρ. 156 (στ. 751 στίχ. 10-11).

¹³⁵⁵ Ο.π. αρ. 140 (στίχ. 25-28).

¹³⁵⁶ Ο.π. αρ. 76 (στ. 510 στίχ. 40-42).

¹³⁵⁷ Πρόκειται πιθανότατα για γρανίτη ερυθρού χρώματος που εξορυσσόταν στην αρχαία Σύννη, σημ. Ασσουάν (GINOUVES κ.ά. 1985, σ. 35 στο λήμμα Syénite, Pl. 44.7. DROBNER 1996, σ. 161). Για τα διάφορα είδη μαρμάρου βλ. παραπ. σ. 354-355.

¹³⁵⁸ Παράρτημα 2 αρ. 22 (σ. 323 στίχ. 8-10. Βλ. και DROBNER, ό.π., σ. 165). Λίγο παρακάτω στο ίδιο κείμενο (σ. 325 στίχ. 13-17) ο ιεράρχης συμβουλεύει το ποιμνιο να μην κατασκευάζει τους «στόλους...τήν τῆς ψυχῆς στοῦν ὑπερείδοντας...» με μάρμαρα από τη Φρυγία ή πορφυρίτη λίθο, αλλά ως πρώτη ύλη να χρησιμοποιεί την ουσία του αγαθού.

χρυσού ή με βαφή στο ίδιο χρώμα¹³⁵⁹ συγκαταλέγονται στις ελάχιστες επιπλέον πληροφορίες για τα αρχιτεκτονικά αυτά μέλη, καθώς η παρουσία τους από μόνη της θεωρείται επαρκής απόδειξη του ιδιωτικού πλούτου. Οι ελληνόγλωσσοι συγγραφείς, έτσι, της ύστερης αρχαιότητας «τὰ κάλλη τῶν κίωνων... παρατρέχοντες»¹³⁶⁰ εφαρμόζουν οι ίδιοι στα κείμενά τους τη συμβουλή που δίνουν στο κοινό της εποχής.

Στην ύπαρξη μαρμάρινων κίωνων αναφέρονται και κείμενα της ίδιας περιόδου γραμμένα στα λατινικά. Ο ποιητής Κλαύδιος Κλαυδιανός (έζησε γύρω στο 400) περιγράφοντας τον προθάλαμο μιας πλούσιας οικίας στην πόλη Elusa (σημ. Eauze) της Ακουιτανίας μνημονεύει την απαστράπτουσα λευκότητα των μαρμάρινων κίωνων¹³⁶¹. Στην ίδια επιστολή του προς τον φίλο του Domitius για την οποία έγινε λόγος παραπάνω¹³⁶² ο Σιδώνιος Απολλινάρις αναφέρει ανάμεσα στα άλλα δείγματα της απουσίας διακοσμητικής εκζήτησης που χαρακτήριζε την έπαυλή του το γεγονός ότι δεν είχαν χρησιμοποιηθεί σε αυτή εισαγόμενα μάρμαρα από την Πάρο, την Κάρυστο, τη Σπάρτη, την Προκόννησο, τη Φρυγία ή τη Νουμηδία¹³⁶³.

Ελλιπής, αν και πιο συγκεκριμένη από εκείνη των κειμένων, είναι η εικόνα και των αρχαιολογικών καταλοίπων των οικιακών αρχιτεκτονικών γλυπτών, τουλάχιστον όσον αφορά την περιοχή της Βαλκανικής¹³⁶⁴.

Στην ύπαρξη αγαλμάτων, τα οποία, όπως αποδεικνύεται ανασκαφικά, κοσμούσαν αρκετά συχνά το εσωτερικό των πλούσιων κατοικιών της ύστερης αρχαιότητας¹³⁶⁵, αναφέρεται μια ολιγάριθμη ομάδα κειμένων της ίδιας εποχής, χωρίς, δυστυχώς, να αποκλίνει στο ελάχιστο από τον γενικό κανόνα της στάγδην παροχής πληροφοριών για το θέμα.

Η πλειονότητα των κειμενικών αυτών αναφορών καυτηριάζει την παρουσία γλυπτών έργων στο εσωτερικό της οικίας ως ένα ακόμη δείγμα της κενοδοξίας των πλουσίων¹³⁶⁶. Αριστοτέλης στην καίρια διατύπωση, ο Ιωάννης Χρυσόστομος παρέχει για άλλη μια φορά το αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα αυτής της κατηγορίας χωρίων: «ἀλλ' ἵνα μὲν ἄγαλμα ἐπὶ τῆς οἰκίας ἐστήκη θαυμαστόν, καὶ ἡ

¹³⁵⁹ Παράρτημα 2 αρ. 76 (στ. 510 στίχ. 42-43), αρ. 86 (στ. 491 στίχ. 57), αρ. 111 (στίχ. 40-42), αρ. 120 (στίχ. 30-32), αρ. 153 (στίχ. 17, 21-22). Βλ. και ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1952, σ. 298. Αναφερόμενος σε κάποιο κείμενό του στο οικοδόμημα της Εκκλησίας με όρους που προσιδιάζουν στην αρχιτεκτονική της κατοικίας ο Ιωάννης Χρυσόστομος παρομοιάζει ένα μέρος των πιστών με «...στύλους ἐστῶτας...οὐ τῆ δυνάμει μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ κάλλει πολὺν παρέχοντας κόσμον, κεφαλὰς ἔχοντας κεχρυσωμένας» (Παράρτημα 2 αρ. 128 [στ. 78 στίχ. 12-15]).

¹³⁶⁰ Παράρτημα 2 αρ. 99 (στίχ. 17-19).

¹³⁶¹ STIRLING 2005, σ. 77.

¹³⁶² Βλ. παραπ. σ. 345.

¹³⁶³ Για τα είδη μαρμάρου που απαντούν στις αναφερόμενες στην ιδιωτική κατοικία γραπτές πηγές βλ. παραπ. σ. 354-355.

¹³⁶⁴ Βλ. παραπ. σ. 174-179.

¹³⁶⁵ Βλ. παραπ. σ. 179-180, 294-314.

¹³⁶⁶ Παράρτημα 2 αρ. 140 (στίχ. 14-17, 25-28), αρ. 22 (σ. 323 στίχ. 12-13, σ. 325 στίχ. 17-20), αρ. 31 (στίχ. 13-18), αρ. 148 (στίχ. 25-26). Δε λείπουν, ωστόσο, και οι «ουδέτερες» αναφορές στην ύπαρξη αγαλμάτων: Παράρτημα 2 αρ. 17 (στίχ. 15-17), αρ. 49 (στίχ. 22-24), αρ. 128 (στ. 77 στίχ. 45-49).

στέγη γένηται χρυσή, πάντα ύπομένετε· τὸ δὲ πάντων τιμιώτερον ἄγαλμα ἢ ψυχῇ ὅπως γένηται χρυσή, οὐδὲ φροντίζειν ἐθέλετε»¹³⁶⁷.

Εκτός από αυτού του είδους τις απλές αναφορές στην ύπαρξη γλυπτών, ελάχιστα είναι τα κάπως ειδικότερα στοιχεία που παρέχονται από τα ελληνόγλωσσα αυτά κείμενα –ανάμεσά τους ότι ορισμένα από τα έργα ήταν χάλκινα¹³⁶⁸ ή ότι κάποτε απεικόνιζαν την ανθρώπινη μορφή¹³⁶⁹, πληροφορίες που έχουν επιβεβαιωθεί επανειλημμένα από τα ανασκαφικά ευρήματα. Ως πρόχειρα παραδείγματα από τον χώρο της Βαλκανικής αναφέρουμε τα ανθρωπομορφικά χάλκινα αγαλμάτια (Αφροδίτη, Λάρης, Σάτυροι) του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου στους Στόβους (πίν. 135, 136)¹³⁷⁰. Σε μία μόνο περίπτωση γραπτής πηγής, αυτής του βιογραφικού κειμένου που συνέταξε ο Ευνάπιος για το νεοπλατωνικό φιλόσοφο Πρόκλο, η πληροφορία ότι στο σπίτι του δεύτερου «...εἰκόνες...τῶν ὑπ' αὐτοῦ θαυμασθέντων ἐταίρων ἀνέκειντο»¹³⁷¹ δεν αφορά μόνο (το) συγκεκριμένο ιστορικό πρόσωπο και (μία) ορισμένη πόλη της αυτοκρατορίας –την Αθήνα– αλλά, υπάρχουν σοβαρές πιθανότητες, ότι μπορεί να συνδέεται και με συγκεκριμένο κτήριο, τα κατάλοιπα του οποίου έχουν αποκαλυφθεί ανασκαφικά¹³⁷².

Σποραδικές πληροφορίες για αγάλματα αλιεύονται και σε κάποια λατινόγλωσσα κείμενα της ίδιας εποχής. Ο ρήτορας Αυσόνιος (4^{ος} αι.), π.χ., μνημονεύει σε ένα από τα ποιήματά του την ύπαρξη ενός αγάλματος του Liber Pater που κοσμούσε το εσωτερικό της έπαυλης του¹³⁷³, ενώ ο Σιδώνιος Απολλινάρις τα αγάλματα των Μουσών που διακοσμούσαν κάποιο τρικλίνιο στη Ναρβώνα (Ακουιτανία)¹³⁷⁴.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στο μεγαλύτερο μέρος των χωρίων που αναφέρονται σε αγάλματα εντός της ιδιωτικής κατοικίας δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι η πολεμική των εκκλησιαστικών συγγραφέων υποκινήθηκε από την πεποίθηση ότι τα συγκεκριμένα έργα ενδέχεται να είχαν λατρευτικό προορισμό. Τα γλυπτά αντιμετωπίζονται ως έργα τέχνης-δείγματα της κούφης ανθρώπινης φροντίδας για την εγκόσμια ευδαιμονία και όχι ως αντικείμενα που (πιθανώς, έστω) παρέπεμπαν σε εθνικές θρησκευτικές πρακτικές.

Μια αφήγηση που προέρχεται από τον βίο της οσίας Μελανίας της Νέας αντανακλά ακριβώς τη συγκεκριμένη οπτική¹³⁷⁵: όταν, στις αρχές του 5^{ου} αι., η Μελανία, με τον σύζυγό της Πινιανό, γόνο της επιφανούς ρωμαϊκής οικογένειας των Valerii, αποφάσισαν να εκποιήσουν για φιλανθρωπικούς λόγους την τεράστια περιουσία τους, δώρισαν τα πολύτιμα αγάλματα που κοσμούσαν το μέγαρό τους στη

¹³⁶⁷ Παράρτημα 2 αρ. 123 (στίχ. 41-44).

¹³⁶⁸ Ο.π. αρ. 22 (σ. 323 στίχ. 10-13), αρ. 27 (στίχ. 17). Βλ. και DROBNER 1996, σ. 158-159.

¹³⁶⁹ Ο.π. αρ. 22 (σ. 323 στίχ. 10-13), αρ. 38, αρ. 148 (στίχ. 25-26).

¹³⁷⁰ Για αντίστοιχα έργα προερχόμενα από άλλες περιοχές της ευρύτερης μεσογειακής λεκάνης βλ. Παράρτημα 3· STIRLING 2005, σ. 84-85 (όσον αφορά τις επαύλεις στην Ακουιτανία).

¹³⁷¹ Παράρτημα 2 αρ. 38. Βλ. και CAMP 2004, σ. 248-249.

¹³⁷² Βλ. παραπ. σ. 313-314, 320-321 και παρακ. σ. 397-399 (αρ. 9).

¹³⁷³ STIRLING 2005, σ. 76, 140, 148.

¹³⁷⁴ Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 78.

¹³⁷⁵ Παράρτημα 2 αρ. 17.

Ρώμη στη Σερένα, επίσης ευσεβή χριστιανή και μέλος του αυτοκρατορικού οίκου του Θεοδόσιου¹³⁷⁶. Το ζεύγος Μελανίας - Πινιανού δε θέλησε να απαλλαγεί από τα γλυπτά εξαιτίας του ότι το θεματολόγιό τους πρόσβαλλε τα χριστιανικά τους ιδεώδη, αλλά επειδή η παρουσία πολυτελών αγαλμάτων δεν είχε θέση στον αυστηρό ασκητικό τρόπο ζωής που επέλεξαν να ακολουθήσουν. Η ευλαβής Σερένα, άλλωστε, που δε δεσμευόταν από παρόμοιες επιλογές, δε βρήκε κανένα λόγο να μην αποδεχθεί τη δωρεά¹³⁷⁷.

Ανάλογος είναι και ο τρόπος με τον οποίο, σύμφωνα με την αφήγηση του βίου, αντέδρασε σε άλλη περίπτωση η οσία Μελανία η Νέα, όταν ο διάβολος την έβαλε στον πειρασμό να ενδώσει στην ομορφιά της διακόσμησης μιας άλλης έπαυλης της και να ξεχάσει την προσήλωση στους ασκητικούς στόχους της. Στο αρχαίο ελληνικό κείμενο χρησιμοποιείται για τον διάκοσμο η λέξη «μάρμαρα», η οποία σε μια τουλάχιστον από τις υπάρχουσες μεταφράσεις αποδίδεται με τον όρο «αγάλματα»¹³⁷⁸. Αν δεχτούμε τη συγκεκριμένη μεταφραστική εκδοχή (η οποία είναι αρκετά πιθανή, δεδομένου ότι στην περίπτωση της δωρεάς στη Σερένα, όταν και πάλι χρησιμοποιείται ο όρος «μάρμαρα», πρόκειται χωρίς αμφιβολία για αγάλματα), τότε καθίσταται ακόμα πιο σαφές ότι ο λόγος που η Μελανία απορρίπτει τη συγκεκριμένη πτυχή του παρελθόντος της είναι το ότι συνδέεται με τη ματαιότητα των εγκοσμίων¹³⁷⁹.

Η διαπίστωση ότι η αρνητική πρόσληψη της παρουσίας αγαλμάτων, όπως αυτή εκφράζεται στα περισσότερα γραπτά κείμενα, συνδέεται με την απαξίωση της πολυτέλειας και όχι με θρησκευτικά συμφραζόμενα συμπλέει με τα συμπεράσματα στα οποία έχει καταλήξει η σύγχρονη έρευνα όσον αφορά τον ρόλο των συλλογών αγαλμάτων στο εσωτερικό των κατοικιών της ύστερης αρχαιότητας: θεωρείται πλέον ότι στην πλειονότητα των περιπτώσεων επρόκειτο για διακοσμητικά έργα-σημεία της πραγματικής ή υποτιθέμενης πνευματικής καλλιέργειας των ιδιοκτητών, οι οποίοι συμπλήρωναν με αυτά το σκηνικό της καθημερινότητάς τους στοχεύοντας όχι μόνο στην αισθητική του αναβάθμιση αλλά και στην προσωπική τους προβολή¹³⁸⁰, κοντολογίς σε ό,τι ακριβώς τους καταλόγιζαν τα αντίστοιχα πατερικά κείμενα.

Υπάρχουν, ωστόσο και εξαιρέσεις τόσο στο πεδίο των γραπτών μαρτυριών όσο και σε αυτό των ανασκαφικών δεδομένων, που αφορούν τη (δικαιολογημένη ή

¹³⁷⁶ Η Σερένα ήταν υιοθετημένη κόρη του Θεοδόσιου Α', σύζυγος του Στηλίχωνα και πεθερά του Ονώριου.

¹³⁷⁷ STIRLING 2005, σ. 149, 167.

¹³⁷⁸ ΤΣΑΜΗΣ 2002, σ. 237, 239.

¹³⁷⁹ «⁶⁵Ἦν γὰρ ἡμῖν...ἀξιεπαίνετον κτήμα, ἐν δὲ τῷ κτήματι βαλανεῖον πᾶσαν κοσμικὴν ὑπερβαῖνον λαμπρότητα...Εὐρῶν οὖν ἐν τούτῳ πάλιν εὐκαιρον πρόφασιν ὁ διάβολος ὑπέβαλλέν μοι...τὴν τε ποικιλίαν τῶν ἐκεῖσε μαρμάρων καὶ τὴν ἐν τῇ κώμῃ αὐτῇ ἄφατον πρόσοδον...» Ἡ δὲ μακαρία πάλιν τὸ ὄμμα πρὸς τὸν Θεὸν ἀνατείνασα...τὸν ἔχθρὸν ἀπεκρούσατο λέγουσα: «Ὁ μὴ μου ἐμποδίσεις ἐν τούτῳ τὸν δρόμον, διάβολε. Τί γὰρ ὄλως εἰσὶν ταῦτα, τὰ σήμερον ὄντα καὶ αὔριον ἢ ὑπὸ βαρβάρων ἢ ὑπὸ πυρὸς ἢ ἀπὸ χρόνου ἢ ἀπὸ ἄλλης τινὸς διαφθειρόμενα περιστάσεως, πρὸς τὰ αἰώνια ἀγαθὰ, τὰ ἀεὶ ὡσαύτως ὄντα καὶ τοῖς ἀπεράντοις αἰῶσιν παρεκτεινόμενα, ἅπερ διὰ τούτων τῶν φθαρτῶν ἀγοράζεται;» (GORCE 1962, σ. 162. ΤΣΑΜΗΣ, ὀ.π., σ. 236, 238). Την άποψη ότι τα «μάρμαρα» του συγκεκριμένου χωρίου αντιστοιχοῦσαν σε αγάλματα αποδέχεται και η STIRLING (2005, σ. 173).

¹³⁸⁰ Βλ. παραπ. σ. 208-209, 218-219, 307.

αυθαίρετη) θεώρηση των αγαλμάτων ως λατρευτικών αντικειμένων και τη συνακόλουθη καταστροφή τους¹³⁸¹. Στην περίπτωση του βίου του οσίου Αλέξανδρου του Ακοιμήτου¹³⁸² και σε δυο χωρία που χρονολογούνται στην ίδια πάνω-κάτω εποχή και προέρχονται από τη βιογραφία του οσίου Πορφυρίου, επισκόπου Γάζης¹³⁸³, η ύπαρξη αγαλμάτων σε οικίες συνδέεται στη συνείδηση των πρωταγωνιστών των περιγραφόμενων επεισοδίων με την άσκηση εθνικής λατρείας· ακολουθεί, βέβαια, ο συστηματικός αφανισμός των γλυπτών. Και, αν μεν, όσον αφορά το αγιολογικό κείμενο, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η διήγηση εγγράφεται σε ένα πλαίσιο αναμενόμενων θαυματουργικών επεμβάσεων εκ μέρους του οσίου Αλεξάνδρου¹³⁸⁴, στη δεύτερη κειμενική μαρτυρία η δράση απηχεί πραγματικά γεγονότα που εκτυλίχθηκαν στη Γάζα στις αρχές του 5^{ου} αι. (πιθανότατα το 402).

Ανάλογες μαρτυρίες απαντούν και σε μη ελληνόγλωσσα κείμενα της ίδιας εποχής. Ο Σουλπίκιος Σεβήρος, καταγράφει, έτσι, στα λατινικά τη συστηματική καταστροφή αγαλμάτων, ορισμένα από τα οποία βρισκόταν σε ιερά αγροτικών επαύλεων, από τον άγιο Μαρτίνο, επίσκοπο Τουρώνης (Tours), κατά το β' μισό του 4^{ου} αιώνα¹³⁸⁵.

Στη σωζόμενη συριακή μετάφραση του βίου του Σεβήρου (6^{ος} αι.)¹³⁸⁶ περιγράφεται η συστηματική καταστροφή όλων των γλυπτών που εντοπίστηκαν στις οικίες του οικισμού Μένουθις, κοντά στην αιγυπτιακή Κάνωπο. Αφορμή για την

¹³⁸¹ Για τις αρχαιολογικές ενδείξεις που παραπέμπουν σε λατρευτική χρήση γλυπτών έργων βλ. παραπ. σ. 307-308.

¹³⁸² Παράρτημα 2 αρ. 16. Ο όσιος Αλέξανδρος ο Ακοιμήτος φέρεται ως ο ιδρυτής της φερώνυμης μονής στην Κωνσταντινούπολη. Ο θάνατός του τοποθετείται γύρω στο 430 (*ODB* vol. 1, σ. 59 στο λήμμα «Alexander the Akoimetos»).

¹³⁸³ Παράρτημα 2 αρ. 177-178 (τα αποσπάσματα σχολιάζονται και στο ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1995, σ. 437-439). Ο όσιος Πορφύριος έζησε περίπου την περίοδο 347-420. Αν και η σημερινή μορφή της βιογραφίας του προέρχεται, μάλλον, από διασκευή του 600 περίπου, το πρωτότυπο έργο πρέπει να συντάχθηκε την περίοδο 420-430, μετά, δηλαδή, τον θάνατο του οσίου και πριν από αυτόν του μαθητή και βιογράφου του Μάρκου Διακόνου (GRÉGOIRE, KUGENER 1930, σ. 7-111. *ODB* vol. 2, σ. 1302 στο λήμμα «Mark the Deacon». *ODB* vol. 3, σ. 1700 στο λήμμα «Porphyrios of Gaza». ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, ό.π., σ. 437. Βλ. και παραπ. σ. 322 σημ. 1077).

¹³⁸⁴ Η δράση τοποθετείται σε κάποια πόλη της Συρίας η οποία δεν κατονομάζεται. Για τον δικαιολογημένο, ως ένα βαθμό, σκεπτικισμό σε σχέση με την ιστορικότητα πολλών από τα περιστατικά που περιγράφονται στα αγιολογικά κείμενα βλ. GADDIS 2005, σ. 153-155. Ανεξάρτητα, πάντως, από το αν ο όσιος Αλέξανδρος υπήρξε ή όχι ο ηθικός αυτουργός της περιγραφόμενης καταστροφής οικιακών αγαλμάτων, σημασία έχει το γεγονός ότι στη συνείδηση του κοινού στο οποίο απευθυνόταν η διήγηση περιστατικά όπως το παραπάνω θεωρούνταν φυσιολογικές πτυχές της δράσης ενός ζηλωτή της χριστιανικής πίστης· η αξία, άρα, αυτών των διηγήσεων ως πηγής έγκειται στο ότι βασίζονται σε ένα πολιτιστικό υπόβαθρο για το οποίο παρόμοιες πράξεις είχαν νόημα στο πλαίσιο μιας οικείας πραγματικότητας που υπερέβαινε τον συγκεκριμένο τόπο και χρόνο του εκάστοτε περιστατικού. Αν, επιπλέον, όπως αναφέρει ο GADDIS (ό.π., σ. 155) «In the late antique context, it is less important to tie particular violent acts to particular individuals than it is to explore the larger complex of attitudes, values, and prejudices that could give rise to such violence», σε ό,τι αφορά τη βίαιη καταστροφή οικιακών αγαλμάτων από χριστιανούς υφίσταντο όντως όχι μόνο «νοοτροπίες, αξίες και προκαταλήψεις» αλλά και νόμοι του κράτους που μπορούσαν να την υποκινήσουν (βλ. παραπ. σ. 309).

¹³⁸⁵ STIRLING 2005, σ. 155-156.

¹³⁸⁶ Πατριάρχης Αντιοχείας (512-518), γεννήθηκε το 465 και πέθανε το 538 (*ODB* vol. 3, σ. 1884-1885 στο λήμμα «Severos»). Σύγχρονός του υπήρξε ο Ζαχαρίας Σχολαστικός (περ. 465/466-μετά το 536), συγγραφέας του χαμένου πρωτότυπου ελληνικού κειμένου (*ODB* vol. 3, σ. 2218 στο λήμμα «Zacharias of Mytilene»).

καταστροφική επέμβαση του έξαλλου χριστιανικού όχλου από τη γειτονική Αλεξάνδρεια στάθηκε η αποκάλυψη ότι σε ένα από τα σπίτια του οικισμού είχε δημιουργηθεί κρύπτη πίσω από κάποιον τοίχο για την απόκρυψη αγαλμάτων που προέρχονταν από το ιερό της Ίσιδος στη Μέμφιδα¹³⁸⁷. Ο αρχαιολογικός εντοπισμός δύο τουλάχιστον αντίστοιχων περιπτώσεων απόκρυψης αγαλμάτων στη βόρεια Αφρική, η μία στην έπαυλη του Sidi Bishr, επίσης κοντά στην Αλεξάνδρεια¹³⁸⁸, και η άλλη στην οικία της Κρύπτης των Αγαλμάτων (maison de la Cachette de Statues) στην Καρχηδόνα¹³⁸⁹, επιβεβαιώνει ότι η γραπτή μαρτυρία για την καταστροφή των οικιακών γλυπτών στη Μένουθι απηχεί πράγματι μια από τις πρακτικές αντίδρασης στις οποίες μπορούσε να οδηγήσει τους εναπομείναντες θύλακες της εθνικής θρησκείας η εκδήλωση του χριστιανικού φανατισμού της εποχής¹³⁹⁰. Όσον αφορά το ίδιο θέμα, θυμίζουμε εδώ και τις δύο περιπτώσεις πιθανής απόκρυψης αγαλμάτων που εντοπίζονται στην περιοχή της Βαλκανικής: την πρώτη στην οικία Ω (αρ. 8) στην Αρχαία Αγορά της Αθήνας και τη δεύτερη στην οικία της οδού Φιλωνίδου Ζώτου (αρ. 47) στη Χερσόνησο της Κρήτης¹³⁹¹.

Πολύ περιορισμένα είναι τα στοιχεία που παρέχουν τα γραπτά κείμενα σχετικά με την παρουσία του συγγενικού διακοσμητικού είδους των ξυλογλύπτων στο εσωτερικό της ιδιωτικής κατοικίας κατά την ύστερη αρχαιότητα. Όσον αφορά τη συγκεκριμένη κατηγορία έργων, ωστόσο, και τα ίδια τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι εξαιρετικά ευάριθμα, καθώς το φθαρτό υλικό της κατασκευής των αναγλύφων αυτού του είδους δεν επέτρεψε τη διατήρησή τους ως τις μέρες μας. Ελάχιστες είναι οι σωζόμενες εξαιρέσεις κι αυτές περιορίζονται σε φορητά αντικείμενα οικοσκευής, όπως, π.χ., σε κιβώτια αποθήκευσης, που προέρχονται κυρίως από την Αίγυπτο, όπου η ξηρότητα του κλίματος ευνόησε τη συντήρηση κάποιων δειγμάτων του είδους¹³⁹².

Χάρη στον Θεοδώρητο Κύρου και στις διασυνδέσεις του με τους πλούσιους αριστοκράτες της Αντιόχειας κατά τον 5^ο αι. πληροφορούμαστε το όνομα ενός καλλιτέχνη-ξυλογλύπτη της εποχής: πρόκειται για τον Γερόντιο, τον οποίον ο ιεράρχης στέλνει στην οικία του σοφιστή Ισοκάσιου, προκειμένου να προσφέρει τις υπηρεσίες του στη διακόσμησή της¹³⁹³.

¹³⁸⁷ GRÉGOIRE, KUGENER 1930, σ. 129 αρ. 71. STIRLING 2005, σ. 156, 186.

¹³⁸⁸ Για τα αγάλματα της έπαυλης στο Sidi Bishr βλ. παραπ. σ. 208, 305-306, 309· παρακ. σ. 647 (Παράρτημα 3).

¹³⁸⁹ Για την οικία της Κρύπτης των Αγαλμάτων βλ. παραπ. σ. 255, 305, 307, 309· παρακ. σ. 651 (Παράρτημα 3).

¹³⁹⁰ STIRLING 2005, σ. 186.

¹³⁹¹ Βλ. παραπ. σ. 310 και παρακ. σ. 362-365 (αρ. 8).

¹³⁹² DAUTERMAN MAGUIRE κ.ά. 1989, σ. 54-55 αρ. 6, 62 αρ. 10, 94 αρ. 30, 95 αρ. 31. Όσον αφορά τη διακόσμηση του φορητού οικιακού εξοπλισμού (π.χ. τράπεζες, κλίνες, έπιπλα αποθήκευσης) κατά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας θα ήταν χρήσιμη μια μελέτη που θα συνδυάζε τα δεδομένα που προκύπτουν από τις ανασκαφές με εκείνα των γραπτών κειμένων και των παραστάσεων της ίδιας περιόδου. Οι τελευταίες, που, δυστυχώς, δεν είναι διαφωτιστικές ως προς τη διακόσμηση των εσωτερικών χώρων, διασώζουν, ωστόσο, αρκετές πληροφορίες για τα είδη και τη διακόσμηση της φορητής οικοσκευής.

¹³⁹³ Παράρτημα 2 αρ. 52. Βλ. και παραπ. σ. 334.

Κάποιες πληροφορίες για το είδος των εργασιών που θα μπορούσε να εκτελέσει ένας καλλιτέχνης όπως ο Γερόντιος μας προσφέρει με τη σειρά του ο Γρηγόριος Νύσσης. Ανάμεσα στα άλλα δείγματα οικιακής πολυτέλειας που απαριθμεί με απαξιωτικό τρόπο κάνει λόγο για ξυλόγλυπτες διακοσμήσεις οροφών που αναπαριστούσαν φυτικά θέματα¹³⁹⁴: «Πῶς δ' ἂν τις εἴποι τὰς τῶν ὀρόφων περιεργίας, ἐφ' ὧν τὰ ξύλα ἐκ δένδρων γινόμενα πάλιν ἐπαναστρέφοντα διὰ τῶν σοφισμάτων τῆς τέχνης δένδρα νομίζεται κλάδους καὶ φύλλα καὶ καρπούς ἐν ταῖς γλυφίσιν ἐκφύοντα»¹³⁹⁵. Ο ιεράρχης, βέβαια, έχει να αντιπροτείνει έναν διαφορετικό τρόπο διακόσμησης, που οδηγεί απευθείας στη θέαση της άφθαρτης ομορφιάς: «Ἡ τῶν οὐρανίων ἐλπίς ὠραῖζέτω τὸν ὄροφον, πρὸς ἣν ἀναβλέπων τῷ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῷ οὐκ εἰδώλοις κάλλους διὰ γλυφίδων μεμορφωμένοις ἐνατενίσσεις, ἀλλ' αὐτὸ κατόψει τὸ ἀρχέτυπον κάλλος...»¹³⁹⁶.

Δυο μικρογραφίες, τέλος, που αναπαριστούν τη σκηνή της αυτοκτονίας της Διδούς από τον Vergilius Vaticanus, Cod. Vat. Lat. 3225, fol. 40r (πίν. 9, 10α) και 41v (πίν. 10) του πρώιμου 5^{ου} αι., μας παρέχουν μια εικαστική αναπαράσταση ξύλινης φατνωματικής οροφής, ανάλογης, πιθανότατα, με αυτές που θα κοσμούσαν συχνά το εσωτερικό των πλούσιων κατοικιών της ύστερης αρχαιότητας και που, δυστυχώς, έχουν πια οριστικά απωλεσθεί.

¹³⁹⁴ Με θέματα αντλημένα από τον φυσικό κόσμο (φυτά, καρπούς, τετράποδα, πτηνά, ψάρια και νειλωτικά τοπία) διακοσμούνται έξι από τις ξυλόγλυπτες δοκούς της οροφής στη βασιλική της Αγίας Αικατερίνης του Σινά, ενώ οι υπόλοιπες επτά φέρουν ανάγλυφους ελικοειδείς βλαστούς. Τα παραπάνω έργα, που χρονολογούνται στην εποχή της ανέγερσης του ναού, λίγο μετά τον θάνατο της αυτοκράτειρας Θεοδώρας το 548, μπορούν να μας παράσχουν μια εικόνα αντίστοιχη ενδεχομένως με αυτή που θα παρουσίαζαν κάποιες ξυλόγλυπτες οροφές κατοικιών (MAGUIRE 1987, σ. 28-30, fig. 23-33).

¹³⁹⁵ Παράρτημα 2 αρ. 22 (σ. 321 στίχ. 15 - 322 στίχ. 1-4). Βλ. και DROBNER 1996, σ. 164-165.

¹³⁹⁶ Ο.π. αρ. 22 (σ. 324 στίχ. 20-22 - 325 στίχ. 1).

Παρένθ. πίν. 1

Συγγραφείς και έργα της ύστερης αρχαιότητας που αναφέρονται στο θέμα της διακόσμησης της οικίας	Χρονολόγηση	Αιώνας
1. Ψευδο-Μακάριος	περ. 300-390	4 ^{ος}
2. Εφραίμ Σύρος	περ. 306-373	
3. Δίδυμος Αλεξανδρείας	313-398	
4. Λιβάνιος	314-περ. 393	
5. Θεμιστιος	317-388	
6. Γρηγόριος Θεολόγος	329/330-390	
7. Αστέριος Αμασειάς	330/335-420/425	
8. Βασίλειος Καισαρείας	περ. 330-379	
9. Ιουλιανός αυτοκράτορας	331-363	
10. Γρηγόριος Νύσσης	περ. 335-394	
11. Αμφιλόχιος Ικονίου	περ. 340-μετά το 394, πριν το 400	
12. Ιωάννης Χρυσόστομος	344-407	
13. Ευνάπιος	περ. 345-420	
14. Ισίδωρος Πηλουσιώτης	περ. 360-435	
15. Επιφάνιος Σαλαμίνας	-403	
16. Ευσέβιος Μύνδιος	4 ^{ος} αι.	
17. Ηφαιστίων Θηβαίος	4 ^{ος} αι.	
18. Φιλοστόργιος	368-περ. 433	
19. Μακάριος Μάγνης	4 ^{ος} -5 ^{ος} αι.	
20. Θεοδώρητος Κύρου	περ. 393-466	
21. Διάδοχος Φωτικής	περ. 400-486	
22. Πρίσκος Πανίτης	410/420-μετά το 472	
A. Θαύματα Αγίας Θέκλας	430-470	
23. Μάρκος Διάκονος	περ. 350-430	
24. Γερόντιος	5 ^{ος} αι.	
25. Ιεροκλής ο Νεοπλατωνικός	5 ^{ος} αι.	
26. Φίρμος Καισαρείας	5 ^{ος} αι.	
B. Βίος και πολιτεία Αλεξάνδρου	5 ^{ος} αι.	
27. Προκόπιος	490/507-περ. 562	6 ^{ος}
28. Ολυμπιόδωρος	495/505-περ. 562	
29. Αγαθίας Σχολαστικός	530/531 ή 536-μεταξύ 579-583	
30. Σιμπλίκιος	6 ^{ος} αι.	
Γ. Θαύματα Κοσμά και Δαμιανού	β' μισό 6 ^{ου} αι.	7 ^{ος}
31. Ευστράτιος Πρεσβύτερος	Τέλη 6 ^{ου} -αρχές 7 ^{ου} αι.	
32. Γρηγόριος Πρεσβύτερος	6 ^{ος} ή 7 ^{ος} αι.	
33. Λεόντιος Νεαπόλεως	περ. 590-668	
34. Αντίοχος Μοναχός	7 ^{ος} αι.	
A. Βίος Αγίου Συμεών του Στυλίτου του Νέου	7 ^{ος} αι.	
35. Ιωάννης Λαμασκηνός	679/680-749/750	7 ^{ος} -8 ^{ος}

Παρένθ. πίν. 2

Συγγραφείς της ύστερης αρχαιότητας που αναφέρονται στο θέμα της διακόσμησης της οικίας	Αριθμός έργων κατά συγγραφέα	Αριθμός χωρίων κατά συγγραφέα
1. Ιωάννης Χρυσόστομος	81	95
2. Λιβάνιος	16	17
3. Γρηγόριος Νύσσης	10	12
4. Ψευδο-Μακάριος	8	9
5. Βασίλειος Καισαρείας	6	7
6. Θεοδώρητος Κύρου	6	6
7. Θεμιστος	4	4
8. Εφραίμ Σύρος	3	3
9. Γρηγόριος Θεολόγος	3	3
10. Αστέριος Αμασειάς	3	4
11. Επιφάνιος Σαλαμίνος	2	2
12. Ιωάννης Δαμασκηνός	2	2
13. Δίδυμος Αλεξανδρείας	1	1
14. Ιουλιανός αυτοκράτορας	1	1
15. Αμφιλόχιος Ικονίου	1	1
16. Ευνάπιος	1	1
17. Ισίδωρος Πηλουσιώτης	1	1
18. Ευσέβιος Μύνδιος	1	1
19. Ηφαιστίων Θηβαίος	1	1
20. Φιλοστόργιος	1	1
21. Μακάριος Μάγνης	1	2
22. Διάδοχος Φωτικής	1	1
23. Πρίσκος Πανίτης	1	1
24. Μάρκος Διάκονος	1	2
25. Γερόντιος	1	1
26. Ιεροκλής ο Νεοπλατωνικός	1	1
27. Φίρμος Καισαρείας	1	1
28. Προκόπιος	1	1
29. Ολυμπιόδωρος	1	1
30. Αγαθίας Σχολαστικός	1	1
31. Σιμπλίκιος	1	1
32. Ευστράτιος Πρεσβύτερος	1	1
33. Γρηγόριος Πρεσβύτερος	1	1
34. Λεόντιος Νεαπόλεως	1	1
35. Αντίοχος Μοναχός	1	1
A. <i>Θαύματα Αγίας Θέκλας</i>	1	1
B. <i>Βίος και Πολιτεία Αλεξάνδρου</i>	1	1
Γ. <i>Θαύματα Κοσμά και Λαμιανού</i>	1	1
Δ. <i>Βίος Αγίου Συμεών του Στολίτου</i>	1	1
Σύνολο	171	193

ΣΥΝΟΨΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι αριστοκρατικές οικίες της Βαλκανικής στη διακόσμηση των οποίων επικεντρώθηκε η παρούσα εργασία αποτελούν μέρος ενός πολύ ευρύτερου συνόλου ομοειδών κτηρίων που χρονολογούνται ανάμεσα στον 4^ο και στον 6^ο αι. και βρίσκονται διεσπαρμένα στα αστικά κέντρα και στην ύπαιθρο του Ανατολικού και του Δυτικού κράτους.

Καθώς η κατάσταση της έρευνας όσον αφορά τη σχέση ανάμεσα στην αρχιτεκτονική μορφή και λειτουργία των χώρων της οικίας και τη διακόσμησή τους βρίσκεται ακόμη σε πολύ πρώιμο στάδιο, το κριτήριο με βάση το οποίο επιλέχθηκαν προς μελέτη τα συγκεκριμένα κτήρια υπήρξε η δυνατότητα ενός σχετικά ασφαλούς συσχετισμού των δύο αυτών παραμέτρων.

Με δεδομένες την αποσπασματικότητα των ανασκαφικών ευρημάτων και την φειδώ των αντίστοιχων δημοσιεύσεων (κανόνες με λίγες, δυστυχώς, εξαιρέσεις) το υλικό που αξιοποιήθηκε –στο πλαίσιο μιας προσέγγισης που επιχειρείται για πρώτη φορά όσον αφορά τα μνημεία της συγκεκριμένης κατηγορίας σε αυτόν τον γεωγραφικό χώρο– περιορίστηκε, έτσι, σε εβδομήντα μία οικίες. Ανεξάρτητα από τον βαθμό αποκάλυψης αυτών των κτηρίων, που κυμαίνεται ανάμεσα στην πλήρη και σε αυτή ενός μικρού, μόνο, τμήματος, κοινός παρονομαστής τους είναι το ότι οι συγκεκριμένες οικίες διαθέτουν διακοσμημένους χώρους κατά το μάλλον ή ήττον ταυτισμένους με ασφάλεια.

Με βάση τη γεωγραφική κατανομή του υλικού διαπιστώθηκε ότι η πλειονότητα των κτηρίων εντοπίζεται στα αστικά κέντρα του νοτιότερου τμήματος της Βαλκανικής χερσονήσου: οι περισσότερες οικίες ανήκουν σήμερα στον ελλαδικό χώρο, στην Π.Γ.Δ.Μ. και στη Βουλγαρία. Η σύγχρονη Αλβανία και η Σερβία υπο-αντιπροσωπεύονται από άποψη ευρημάτων, ενώ τα λοιπά σύγχρονα κράτη των Βαλκανίων δεν εκπροσωπούνται καθόλου.

Οι λόγοι αυτής της άνισης κατανομής του υλικού εντοπίστηκαν κυρίως στη διαφορά των ειδικότερων ιστορικών συνθηκών ανάμεσα στον βορρά της χερσονήσου, όπου η παρουσία του ελληνορωμαϊκού τρόπου ζωής υπήρξε πιο βραχύβια, και στο νότο, ο οποίος γνώρισε μια αδιάλειπτη οικιστική συνέχεια από τους κλασικούς χρόνους ως την ύστερη αρχαιότητα· στη μεγαλύτερη ποσότητα και πληρότητα των δημοσιεύσεων που αφορούν τα μνημεία των νοτιότερων περιοχών· στο ότι, τέλος, τα σημαντικότερα κέντρα παραγωγής ψηφιδωτών δαπέδων (δηλαδή του διακοσμητικού είδους που κατέχει το προβάδισμα όσον αφορά τον βαθμό διατήρησης και συνιστά την κύρια κατηγορία ευρημάτων) εντοπίζονται στο νότιο τμήμα της χερσονήσου.

Όσον αφορά την αρχιτεκτονική τυπολογία των οικιών διαπιστώθηκε ότι η πλειονότητα των κτηρίων για τη διάρθρωση των οποίων αποκαλύφθηκαν επαρκείς

ενδείξεις ακολουθεί τον τύπο της οικίας με περιστύλιο ή κεντρική αυλή, την πιο διαδεδομένη, δηλαδή, μορφή αριστοκρατικής κατοικίας κατά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας.

Στο μεγαλύτερο μέρος του υλικού της Βαλκανικής οι χώροι επίσημων συμποσίων (τρικλίνια) παρουσιάζουν σε κάτοψη τη μορφή ορθογώνιας αίθουσας με αψιδωτή απόληξη στη μια στενή της πλευρά, ενώ τα παραδείγματα επιβίωσης του παλαιότερου ορθογώνιου τύπου είναι συγκριτικά πολύ λιγότερα. Επιπλέον, με μοναδική εξαίρεση το μεγάλο τρίκογχο της έπαυλης στο Βουθρωτό (αρ. 1), από τις οικίες της υπό εξέταση περιοχής απουσιάζουν οι μεγαλύτερες και πιο επιτηδευμένες, βασισμένες στην τριπλή ή πολλαπλή επανάληψη του στοιχείου της αψίδας, τυπολογικές εκδοχές τρικλινίων, που απαντούν κυρίως στο δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας.

Στις οικίες της Βαλκανικής εμφανίζονται –αν και σε διαφορετικές αναλογίες– όλες οι γνωστές διακοσμητικές τεχνικές της ύστερης αρχαιότητας. Η κατάσταση διατήρησης του υλικού επιτρέπει, βέβαια, τη διαμόρφωση πολύ σαφέστερης εικόνας για τα δάπεδα των χώρων από όσο για τις κάθετες επιφάνειές τους, οι οποίες σώζονται στην καλύτερη περίπτωση μόνο στα κατώτερα τμήματά τους.

Στην απώλεια των ανωδομών πρέπει, έτσι, να αποδοθεί η σπανιότητα του εντοπισμού καταλοίπων εντοίχιων ψηφιδωτών, γραπτών και γύψινων διακοσμήσεων, καθώς και επενδύσεων με *opus sectile*, ευρημάτων, που, ούτως ή άλλως και εκτός του γεωγραφικού χώρου της Βαλκανικής, έχουν αποκαλυφθεί σε ευάριθμες περιπτώσεις οικιών. Τα ελάχιστα ίχνη από τον εντοίχιο διάκοσμο αυτού του τύπου που έχουν έρθει στο φως στο υπό εξέταση δείγμα δεν επιτρέπουν σε καμιά περίπτωση την ανασύσταση του θεματολογίου· η μόνη σχετική παρατήρηση που μπορεί να διακινδυνεύσει κανείς με βάση τους τόπους εύρεσης των καταλοίπων είναι ότι αυτού του τύπου ο διάκοσμος χρησιμοποιήθηκε για τους χώρους των σπιτιών στους οποίους είχαν αυξημένες πιθανότητες πρόσβασης οι επισκέπτες (στοές περιστυλίων και τρικλίνια).

Περισσότερα στοιχεία είναι γνωστά για τη διακοσμητική ανάδειξη των κατώτερων τμημάτων των τοίχων, τα οποία είτε επενδύονταν με πλάκες μαρμάρου είτε καλύπτονταν με γραπτές απομιμήσεις τους. Και σε αυτή την περίπτωση οι συγκεκριμένοι τύποι διακόσμησης, που απαντούν με ανάλογη συχνότητα και σε ομοειδή κτήρια εκτός Βαλκανικής, προορίζονταν για τους επισημότερους χώρους των σπιτιών.

Με πολύ μεγαλύτερο αριθμό σωζόμενων καταλοίπων και σε πολύ καλύτερη κατάσταση διατήρησης απ' ό,τι οι εντοίχιες, οι επιδαπέδιες διακοσμήσεις των οικιών στη Βαλκανική περιλαμβάνουν τις δημοφιλέστερες τεχνικές κάλυψης που εφαρμόστηκαν κατά την ύστερη αρχαιότητα: στρώσεις με μαρμάρινες, λίθινες ή πήλινες πλάκες, μαρμαροθετήματα, ψηφιδωτά στην τεχνική της κομμένης ψηφίδας και χοντρά ψηφιδωτά.

Περισσότερες από μία από τις παραπάνω τεχνικές είναι πολλές φορές παρούσες στα δάπεδα διαφορετικών χώρων της ίδιας οικίας· συχνά συνυπάρχουν ανά ζεύγη στο δάπεδο του ίδιου χώρου, ενώ άλλοτε χρησιμοποιούνται κατ' αποκλειστικότητα.

Οι πολυτελέστερες τεχνικές –αμιγείς μαρμαροστρώσεις και μαρμαροθετήματα– για την προέλευση της πρώτης ύλης των οποίων δεν παρέχονται, συνήθως, στοιχεία στις δημοσιεύσεις, χρησιμοποιήθηκαν για την ανάδειξη των δαπέδων στους πιο «δημόσιους» χώρους των σπιτιών (περιστύλια και τρικλίνια). Κάλυψη με πήλινες πλάκες εντοπίζεται, κατά κανόνα, σε βοηθητικά δωμάτια· η παρουσία της σε αίθουσες τρικλινίων σπανίζει και, όταν απαντά, προδίδει περιορισμένα οικονομικά μέσα.

Ως πιο διαδεδομένο μέσο επιδαπέδιας κάλυψης στις οικίες της Βαλκανικής αναδεικνύεται το ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*. Αν κρίνουμε από το εύρος εφαρμογής του συγκεκριμένου διακοσμητικού μέσου, την εντονότερη αναλογικά παρουσία του σε σχέση με τις υπόλοιπες τεχνικές και τη σχετικά προσιτή τιμή του, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι μέσες οικονομικές δυνατότητες των ιδιοκτητών των οικιών που αποτελούν το αντικείμενο αυτής της εργασίας δεν ήταν ιδιαίτερα υψηλές.

Η συγγενική τεχνική του χοντρού ψηφιδωτού είναι η μοναδική για την οποία μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι γνώρισε διάδοση σε τοπικό επίπεδο. Απαντά συστηματικά σε δάπεδα οικιών (κυρίως) της Θεσσαλονίκης και της Βέροιας· η συχνή εφαρμογή της πρέπει να αποτέλεσε έκφραση αισθητικής προτίμησης και όχι οικονομικής δυσπραγίας, όπως αποδεικνύεται από τη συστηματική συνύπαρξή της με πιο πολυδάπανες τεχνικές κάλυψης στο εσωτερικό των κατοικιών στην πρωτεύουσα της επαρχίας Μακεδονίας Πρώτης.

Η επικράτηση του τύπου της οικίας με περιστύλιο θα καθιστούσε έντονη την παρουσία αρχιτεκτονικών γλυπτών στα κτήρια της Βαλκανικής. Δυστυχώς, ωστόσο, τα αντίστοιχα ευρήματα είναι, συνήθως, λιγοστά και ακόμα λιγότερα τα δημοσιευμένα στοιχεία σχετικά με τα είδη και την προέλευση των πρώτων υλών. Με βάση τα τελευταία διαπιστώνεται χρήση μαρμάρων εγχώριας, κυρίως, προέλευσης και επανάχρηση αρχιτεκτονικών μελών· ο αριθμός, ωστόσο, των κτηρίων για τα οποία διαθέτουμε σχετικά στοιχεία είναι τόσο μικρός, ώστε να καθιστά αδύνατη την εξαγωγή κάποιου ασφαλούς γενικού συμπεράσματος που να αφορά το σύνολο του υλικού.

Επίσης ευάριθμες είναι, σχετικά, οι οικίες στις οποίες έχουν εντοπιστεί γλυπτά έργα. Αν κρίνουμε από τη συχνότητα της εμφάνισης κογχών στο πάχος των τοίχων (κυρίως σε ασίδες τρικλινίων) η παρουσία αγαλμάτων πρέπει να ήταν πολύ συνηθέστερη από όσο αφήνουν να διαφανεί τα λιγοστά αντίστοιχα κατάλοιπα. Τα ανάγλυφα και ολόγλυφα αυτά έργα αποτελούν άλλοτε μεμονωμένα ευρήματα, ενώ σε άλλες περιπτώσεις συγκροτούσαν συλλογές.

Η εικόνα της κατανομής των διάφορων διακοσμητικών μέσων στους ταυτισμένους χώρους των κτηρίων, όπως καθορίζεται από τον αριθμό και την έκταση διατήρησης των ευρημάτων, είναι άنيση: τα περιστύλια και τα τρικλίνια των οικιών προσφέρουν

ασφαλέστερη βάση για την εξαγωγή γενικότερων συμπερασμάτων από ό,τι το σύνολο των υπόλοιπων χώρων, οι παρατηρήσεις για τους οποίους έχουν αναγκαστικά, λόγω του πολύ μικρού υφιστάμενου δείγματος, περιπτωσιακό χαρακτήρα.

Όσον αφορά τα περιστύλια, διαπιστώνεται η σταθερή παρουσία ποικίλων εντοίχιων και επιδαπέδιων διακοσμητικών μέσων, με τα δεύτερα να έχουν σαφώς το προβάδισμα σε αριθμούς και ποσοστά διατήρησης. Στα ίχνη της διακόσμησης της ανωδομής των στοών περιλαμβάνονται εντοίχια ψηφιδωτά και τοιχογραφίες, ενώ τα κατώτερα τμήματα των τοίχων επενδύονταν, συνηθέστερα, με ορθομαρμάτωση και σπανιότερα με γραπτή μίμησή της.

Τα δάπεδα των κεντρικών υπαίθριων χώρων καλύπτονταν κατά κανόνα με λίθινες πλάκες –υλικό υψηλής αντοχής– και κατ' εξαίρεση μόνο με στρώσεις άλλου τύπου (ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*, χοντρό ψηφιδωτό, μαρμαροθέτημα). Η τεχνική επιδαπέδιας κάλυψης των στοών ήταν διαφοροποιημένη στα περισσότερα παραδείγματα από εκείνη του υπαίθριου πυρήνα. Στο μεγαλύτερο μέρος του υλικού τα δάπεδα του συνόλου των περιμετρικών διαδρόμων στρώνονταν ομοιόμορφα με ψηφιδωτό στην τεχνική της κομμένης ψηφίδας και με θέματα, κυρίως, γεωμετρικά.

Σε ορισμένες περιπτώσεις οι χώροι των περιστυλίων εμπλουτίζονταν από την παρουσία νυμφαίων ή δεξαμενών, ανάλογων με αυτές που έχουν εντοπιστεί σε αντίστοιχους χώρους οικιών και εκτός της Βαλκανικής. Η παρουσία του νερού, σε συνδυασμό με την αρχιτεκτονική διάρθρωση των όψεων των νυμφαίων και τον γλυπτό τους διάκοσμο, προσέφεραν περισσότερες δυνατότητες αναψυχής στους ενοίκους και τους επισκέπτες των οικιών, δημιουργώντας, παράλληλα, ένα σκηνικό προβολής της οικονομικής επιφάνειας και αισθητικής καλλιέργειας του ιδιοκτήτη.

Η κατανομή του εντοίχιου και του επιδαπέδιου διακόσμου χαρακτηρίζεται και στην περίπτωση των χώρων επίσημων συμποσίων από ανισομέρεια. Οι λιγότερες ενδείξεις όσον αφορά τη διακόσμηση των κάθετων επιφανειών των αιθουσών παραπέμπουν στην ύπαρξη ψηφιδωτής, γραπτής και κάποτε γύψινης διακόσμησης, για το θεματολόγιο των οποίων δε μπορούν, όμως, να διατυπωθούν γενικεύσεις, καθώς τα κατάλοιπα είναι ελάχιστα –διαπίστωση που δεν αφορά, άλλωστε, αποκλειστικά τις οικίες της Βαλκανικής.

Στα δάπεδα των αιθουσών, από την άλλη πλευρά, είτε αυτές ανήκουν στον παλαιότερο ορθογώνιο τύπο είτε στην εκδοχή του απλού αψιδωτού τρικλινίου, παρουσιάζονται οι τεχνικές και οι τυπικοί τρόποι διάταξης του θεματολογίου που απαντούν και στους οικιακούς χώρους αντίστοιχης μορφολογίας από τις λοιπές περιοχές της μεσογειακής λεκάνης. Ψηφιδωτά σε τεχνική *opus tessellatum*, χοντρά ψηφιδωτά, στρώσεις με μαρμάρινες και (σπανιότερα) πήλινες πλάκες, καθώς και μαρμαροθέτηματα, χρησιμοποιούνταν με αποκλειστικό τρόπο ή συνδυάζονταν μεταξύ τους, προκειμένου να αναδείξουν με το διαρθρωτικό σχήμα και το θεματολόγιό τους τον προορισμό των αιθουσών.

Τα δάπεδα των ορθογώνιων τρικλινίων αντιμετωπίζονταν είτε ως ενιαίες επιφάνειες είτε, συχνότερα, διαιρούνταν στη ζώνη των κλινών και στον κεντρικό

χώρο, οπότε ακολουθούσαν τα τυπικά σχήματα «Π» ή «Τ+Π». Σε μία μοναδική περίπτωση, που αριθμεί ελάχιστα εντοπισμένα παράλληλα και εκτός Βαλκανικής, η διάρθρωση της ψηφιδωτής διακόσμησης του δαπέδου επαναλάμβανε το σχήμα της διάταξης των κλινών του *στιβαδίου*.

Στην περίπτωση των αψιδωτών τρικλινίων ο διάκοσμος του δαπέδου προσαρμοζόταν στη διμερή αρχιτεκτονική διάρθρωση των χώρων, οπότε συνδυάζονταν σε αυτόν διαφορετικές τεχνικές για τις στρώσεις των αψίδων και των ορθογώνιων αιθουσών, ή παρέμενε ενιαίος· στη δεύτερη, συνηθέστερη περίπτωση, η ιδιαιτερότητα των αψίδων ως λειτουργικών πυρήνων των χώρων υποδηλώνονταν διακριτικά με την επιλογή ενός διαφορετικού θέματος για την κάλυψή τους ή/και από την κατά μία βαθμίδα ανύψωσή τους σε σχέση με τις ορθογώνιες αίθουσες.

Στην επιλογή του θεματολογίου των δαπέδων των τρικλινίων στις οικίες της Βαλκανικής διαβλέπει κανείς συχνότερα τη συμμόρφωση στις επιταγές των γενικότερων τάσεων που επικρατούσαν στην τέχνη του ψηφιδωτού στον δεδομένο τόπο και χρόνο και σπανιότερα κάποιες θεματολογικές αποκλίσεις που πρέπει να αποδοθούν σε προσωπικές επιλογές των ιδιοκτητών.

Συχνή στα τρικλίνια της ύστερης αρχαιότητας, συμπεριλαμβανομένων και αυτών στη Βαλκανική, είναι η παρουσία του υδάτινου στοιχείου· με την κατασκευή άλλοτε μνημειωδέστερων νυμφαίων σε κάποιον από τους πλευρικούς τοίχους, συχνότερα, όμως, μικρών αναβρυτηρίων στο κέντρο των αιθουσών εμπλουτίζονταν τα οπτικά και ακουστικά ερεθίσματα που προσέφερε στους συνδαιτυμόνες το εκλεπτυσμένο περιβάλλον των αιθουσών.

Η συχνή, τέλος, παρουσία κογχών στο πάχος των τοίχων της αψίδας (κυρίως) των χώρων αποτελεί έμμεση μαρτυρία για τη δημοφιλία των γλυπτών έργων· με το θεματολόγιο και την τεχνοτροπία τους τα αγάλματα των τρικλινίων θα συνεισέφεραν στην αισθητική αναβάθμιση όχι μόνο των ίδιων των αιθουσών αλλά και της ποιότητας της διασκέδασης κατά τη διάρκεια των επίσημων γευμάτων, παρέχοντας αφορμές για τη διεξαγωγή λόγιων συζητήσεων.

Ο μικρός αριθμός των υπόλοιπων ταυτισμένων χώρων των σπιτιών (προθάλαμοι, μεταβατικοί χώροι/διάδρομοι, υπνοδωμάτια, βιβλιοθήκες, λατρευτικοί χώροι, λουτρικές εγκαταστάσεις) και η εξαιρετικά αποσπασματική κατάσταση διατήρησης των καταλοίπων δε βοηθούν και πολύ στην αναγνώριση των γενικότερων τάσεων από τις οποίες διέπονταν οι διακοσμητικές επιλογές που τους αφορούσαν. Σαφές είναι, πάντως, ότι στη διακόσμηση των δευτερευόντων/βοηθητικών δωματίων των σπιτιών χρησιμοποιούνταν κατά κανόνα ευτελέστερα υλικά σε σχέση με τους υπόλοιπους οικιακούς χώρους.

Ο ρόλος των διακοσμητικών μέσων που ήταν διαθέσιμα για τον εξωραϊσμό των οικιών της ύστερης αρχαιότητας, όχι μόνο στη χερσόνησο της Βαλκανικής αλλά στο σύνολο των εδαφών της αυτοκρατορίας, δεν περιοριζόταν σε μια αισθητική αναβάθμιση του ιδιωτικού χώρου με αποκλειστικό στόχο την τέρψη και την ευζωία των ενοίκων· λειτουργούσε ταυτόχρονα προς την κατεύθυνση της ανάδειξης της

οικονομικής ισχύος και της κοινωνικής επιφάνειας των αριστοκρατών-ιδιοκτητών. Οι κάθετες και οι οριζόντιες επιφάνειες του εσωτερικού των κατοικιών συνιστούσαν τον καμβά πάνω στον οποίο προβάλλονταν με εικαστικά μέσα ο πλούτος και η παιδεία του κατόχου. Οι πολυτελείς επενδύσεις τοίχων και δαπέδων με μάρμαρα και άλλα ακριβά υλικά παρέπεμπαν στην οικονομική ευρωστία του οίκου, ενώ –με βάση, πάντοτε, το σωζόμενο υλικό– τα διακοσμητικά μέσα που προσφέρονταν κατεξοχήν για την προβολή της προσωπικής ιδιαιτερότητας και της παιδείας του ιδιοκτήτη ήταν τα ψηφιδωτά δάπεδα σε τεχνική *opus tessellatum* και τα γλυπτά έργα.

Τα πρώτα, με ένα θεωρητικά ανεξάντλητο θεματολόγιο, παρέπεμπαν κατά περίπτωση σε διαφορετικές πτυχές της καθημερινής ζωής (κυνήγια, θεάματα του αμφιθεάτρου, πολυτελείς επαύλεις και σκηνές τρυφηλής ευζωίας) αλλά και στην παιδεία των αριστοκρατών (μυθολογικές παραστάσεις, απεικονίσεις ιστορικών μορφών, προσωποποιήσεις αφηρημένων εννοιών περιβεβλημένων με το κύρος διαχρονικών αξιών, επιγραφές διατυπωμένες συχνά σε ομηρική γλώσσα).

Τα δεύτερα, με την παρουσία τους να «νομιμοποιείται», τόσο στην ιδιωτική όσο και στη δημόσια σφαίρα από την άρρηκτη σύνδεσή τους με τη σπουδή της κλασικής παράδοσης, αποτελούσαν επίσης εικαστικά σημεία της (πραγματικής ή προβαλλόμενης ως τέτοιας) παιδείας των ιδιοκτητών.

Τα ψηφιδωτά δάπεδα στην τεχνική της κομμένης ψηφίδας συνιστούν το μεγαλύτερο μέρος των σωζόμενων ευρημάτων που εμπίπτουν στην κατηγορία της οικιακής διακόσμησης σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας –και, βέβαια, στη Βαλκανική. Το θεματολόγιο των επιδαπέδιων διακοσμήσεων σε αυτή την τεχνική περιλαμβάνει γεωμετρικές, φυτικές, ζωικές και ανθρωπομορφικές παραστάσεις, καθώς και επιγραφές.

Τα γεωμετρικά θέματα χρησιμοποιούνται σε μεγάλη έκταση και κάποτε κατ' αποκλειστικότητα –ιδίως στην πόλη της Θεσσαλονίκης, όπου η επίδραση των γεωμετρικών στρώσεων του γαλεριανού ανακτόρου υπήρξε μακροχρόνια. Συχνά τα γεωμετρικά συνδυάζονται με φυτικά και ζωικά μοτίβα, η παρουσία των οποίων, όμως, δε διασπά την κανονικότητα των γεωμετρικών καννάβων.

Από την άλλη πλευρά, θέματα αμιγώς φυτικά, ζωικά και ανθρωπομορφικά απαντούν σπανιότερα και, όσον αφορά ειδικότερα τον ελλαδικό χώρο, εντοπίζονται στο νότιο κυρίως τμήμα του. Στα εικονιστικά θέματα που περιλαμβάνουν την ανθρώπινη μορφή συγκαταλέγονται ιστορικά πρόσωπα (Επτά Σοφοί της αρχαιότητας), σκηνές από την καθημερινή ζωή (κυνήγι, τρύγος και ληνός, αγωνιστικό τέθριππο), μυθολογικές παραστάσεις (διονυσιακές σκηνές, μυθολογικά θαλάσσια θέματα, μυθολογικοί έρωτες, ο Ορφέας, οι Χάριτες), καθώς και προσωποποιήσεις (αφηρημένων εννοιών, εποχών του έτους, μηνών, του Ήλιου και της Σελήνης, του Ζωδιακού, των ανέμων, ποταμών και Τυχών πόλεων). Πρόκειται για θέματα που προορίζονταν κυρίως για τη διακόσμηση των προσβάσιμων από τους επισκέπτες χώρους των σπιτιών, τα οποία υπενθύμιζαν με την παρουσία τους τις ευγενείς ενασχολήσεις του ιδιοκτήτη, την εξοικείωσή του με το εικονογραφικό

λεξιλόγιο της κλασικής παράδοσης, την παιδεία και τις λόγιες αναζητήσεις του· συγχρόνως, κάποια από αυτά, όπως οι προσωποποιήσεις των εποχών του έτους ή των μηνών, διατηρώντας ακέραια τη διακοσμητική αξία τους, λειτουργούσαν ως επίκληση της ευφορίας και της γονιμότητας που κομίζει η εναλλαγή των εποχών.

Εξαιτίας του ούτως ή άλλως περιορισμένου δείγματος αλλά και της αποσπασματικότητας του υλικού ακόμα και στις ευτυχέστερες των περιπτώσεων, είναι δύσκολο να διατυπώσει κανείς γενικά (και ασφαλή) συμπεράσματα για τον βαθμό εμπλοκής των ιδιοκτητών στη διαδικασία επιλογής των θεμάτων· οι περιπτώσεις, όμως, στις οποίες είναι σαφές ότι το θεματολόγιο του επιδαπέδιου διακόσμου αφίσταται από την κυρίαρχη τάση στον δεδομένο τόπο και χρόνο (με αντιπροσωπευτικότερα παραδείγματα την οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου [αρ. 30] στη Θεσσαλονίκη και την αγρέπαυλη στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης [αρ. 46]), δε μπορεί παρά να αποδοθούν σε προσωπική επιλογή του κατόχου της οικίας, που υπέδειξε στα συνεργεία τα συγκεκριμένα θέματα.

Στο σύνολό τους τα εικονιστικά θέματα για τα οποία έγινε λόγος παραπάνω απαντούν με μεγαλύτερη ή μικρότερη συχνότητα και σε ψηφιδωτά δάπεδα οικιών που βρίσκονται εκτός της υπό εξέταση περιοχής. Από την άποψη, του θεματολογίου, έτσι, το συγκεκριμένο είδος διακόσμησης δεν παρουσιάζει ιδιαιτερότητες όσον αφορά τον χώρο της Βαλκανικής –καμία από τις εικονιστικές παραστάσεις που απαντούν στο εσωτερικό των κατοικιών της γεωγραφικής αυτής περιοχής δεν αποτελεί *unicum*.

Αναλογίες ως προς το περιεχόμενό τους αλλά και ως προς τη θέση τους παρουσιάζουν σε γενικές γραμμές και οι επιδαπέδιες ψηφιδωτές επιγραφές των οικιών εντός και εκτός Βαλκανικής. Το κείμενο των επιγραφών στην υπό εξέταση περιοχή σε ορισμένες περιπτώσεις περιορίζεται στα ονόματα των μορφών εικονιστικών παραστάσεων· όχι σπάνια, ωστόσο, το περιεχόμενό τους αναφέρεται στους ενοίκους του σπιτιού, τους οποίους κατονομάζει, εκφράζοντας, ταυτόχρονα, μια ευχή για ευτυχή κατοίκηση· άλλες επιγραφές απευθύνουν ένα καλωσόρισμα στους επισκέπτες. Οι ψηφιδωτές επιγραφές των δύο παραπάνω τύπων τοποθετούνται είτε σε κατώφλια μεταβατικών χώρων κοντά σε εισόδους είτε σε τρικλίνια. Αξιοσημείωτη είναι, πάντως, η απουσία από τις οικίες της Βαλκανικής –με τα έως σήμερα, τουλάχιστον, δεδομένα– κειμένων με αποτροπαϊκό χαρακτήρα, καθώς και της ιδιαίτερης κατηγορίας των (συνήθως έμμετρων και μακροσκελών) «αυτοαναφορικών» επιγραφών, γνωστών από οικιακά δάπεδα άλλων περιοχών.

Ανάγλυφα και ολόγλυφα έργα πλαστικής αποκαλύφθηκαν σε έναν σχετικά περιορισμένο αριθμό οικιών χρονολογούμενων ανάμεσα στον 4^ο και στον 6^ο αι. στην περιοχή υπό εξέταση. Σε κάποιες περιπτώσεις αποτελούν μεμονωμένα ευρήματα, ενώ σε άλλες ο αριθμός τους υποδεικνύει ότι ανήκαν σε συλλογές. Οι τελευταίες απαρτίζονταν από γλυπτά που ανάγονται σε διαφορετικές χρονικές περιόδους (από την ελληνιστική έως την ύστερη ρωμαϊκή αυτοκρατορική εποχή), δεν είναι, όμως,

σαφές αν αποτελούσαν οικογενειακά κειμήλια ή αν αγοράστηκαν με αμιγώς συλλεκτικούς σκοπούς.

Ελάχιστα έργα εντοπίστηκαν *in situ*. Στις λίγες περιπτώσεις που τα γλυπτά μπορούν με αρκετή πιθανότητα να συσχετισθούν με συγκεκριμένους χώρους των σπιτιών διαπιστώνεται ότι πρόκειται (και πάλι) για περιστύλια (που, μάλιστα, διαθέτουν νυμφαία) και τρικλίνια.

Το θεματολόγιο των ανάγλυφων και ολόγλυφων έργων που απαρτίζουν τα γλυπτά αυτά σύνολα περιλαμβάνει κυρίως μείζονες και ελάσσονες θεότητες της εθνικής θρησκείας (Αφροδίτη, Αρτέμιδα, Αθηνά, Απόλλωνα, Διόνυσο, Πάνα, Νύμφες, Σατύρους, Ασκληπιό, Υγιεία, Τύχη, Ήλιο, Νίκη, Λάρητες), ανατολικές θεότητες (Κυβέλη) και ήρωες της μυθολογίας (Ηρακλή), ενώ πορτρέτα εντοπίστηκαν σε μία μόνο συλλογή.

Παραβάλλοντας κανείς το υλικό που συγκροτεί τις συλλογές αγαλμάτων των οικιών της περιοχής υπό εξέταση με αντίστοιχα σωζόμενα σύνολα ευρημάτων από το Δυτικό και το Ανατολικό κράτος διαπιστώνει ότι, τόσο όσον αφορά τους χώρους έκθεσης όσο και τις θεματολογικές προτιμήσεις των ιδιοκτητών, τα γλυπτά κατάλοιπα των οικιών της Βαλκανικής εναρμονίζονται σε γενικές γραμμές με τις τάσεις που διαπνέουν τις ιδιωτικές γλυπτές διακοσμήσεις κατά την ύστερη αρχαιότητα, χωρίς, ωστόσο, να μπορούν να ανταγωνιστούν από άποψη ποσότητας και καλλιτεχνικής ποιότητας των έργων τα πολυτελέστερα δείγματα του συγκεκριμένου διακοσμητικού είδους (που αντιπροσωπεύονται κυρίως από τις συλλογές γλυπτών των μεγάλων επαύλεων του Δυτικού κράτους).

Σε αντίθεση με τη μονοσήμαντη ερμηνεία της παρουσίας γλυπτών με μυθολογικά θέματα στο εσωτερικό των οικιών της ύστερης αρχαιότητας σαν ένδειξης εθνικού θρησκευτικού προσανατολισμού ή άσκησης εθνικής λατρείας, η οποία είχε λίγο-πολύ επικρατήσει στο παρελθόν, η σύγχρονη έρευνα έχει καταλήξει ότι στην πλειονότητα των περιπτώσεων ο ρόλος των έργων υπήρξε διακοσμητικός. Η διαπίστωση ισχύει και όσον αφορά το υλικό της Βαλκανικής, όπου οι προερχόμενες από τον γλυπτό διάκοσμο ενδείξεις άσκησης εθνικών λατρευτικών πρακτικών από τους ιδιοκτήτες, εντοπίζονται σε τρεις περιπτώσεις οικιών –που όλες τους βρίσκονται στην Αθήνα.

Οι πληροφορίες που εντοπίζονται διεσπαρμένες στις ελληνόγλωσσες γραπτές αφηγηματικές πηγές της ύστερης αρχαιότητας συμπληρώνουν τις γνώσεις μας για τα είδη, την κατανομή και το θεματολόγιο του διακόσμου των σύγχρονών τους κατοικιών, αν και σε ελάχιστες περιπτώσεις οι αναφορές των κειμένων αυτών σχετίζονται ειδικότερα με κτήρια της περιοχής υπό εξέταση.

Τόσο από ποσοτική, όσο και από ποιοτική άποψη, το σημαντικότερο μέρος των κειμένων της περιόδου από τον 4^ο έως τον 6^ο αι. που αφορά το θέμα της διακόσμησης της κατοικίας ανήκει στην ομιλητική γραμματεία.

Το αξιοποιήσιμο υλικό περιλαμβάνει γενικές αναφορές στο μέγεθος των κατοικιών και στην πολυτέλεια του διακόσμου τους· στις ειδικότητες των καλλιτεχνών και των τεχνιτών οι οποίοι συνεισέφεραν με την τέχνη τους στον

εξωραϊσμό των κτηρίων· τέλος, στις εντοιχίες (ψηφιδωτά, τοιχογραφίες, φορητές εικόνες, ορθομαρμαρώσεις), τις επιδαπέδιες και τις γλυπτές διακοσμήσεις (αρχιτεκτονικά γλυπτά, ολόγλυφα έργα, ξυλόγλυπτα) των σπιτιών. Παρόλο που οι σχετικές πληροφορίες παρέχονται συνήθως με πολύ επιγραμματικό τρόπο, διαπιστώνεται ότι βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση και συμπληρώνουν την κατά κανόνα αποσπασματική αρχαιολογική μαρτυρία.

Η γενική εικόνα της διακόσμησης των οικιών της Βαλκανικής, όπως αναδύεται από τη μελέτη του αξιοποιήσιμου σε αυτό το πρώιμο στάδιο της έρευνας υλικού, εναρμονίζεται με την αντίστοιχη των ομοειδών κτηρίων στις υπόλοιπες περιοχές της αυτοκρατορίας. Τα είδη του διακόσμου, η κατανομή τους στο εσωτερικό των κατοικιών και το θεματολόγιο, έτσι, παρουσιάζουν σημαντικές αναλογίες σε σχέση με το υλικό που προέρχεται από την ευρύτερη μεσογειακή λεκάνη· η σημαντικότερη απόκλιση αφορά την κλίμακα: οι αριστοκρατικές οικίες της Βαλκανικής χερσονήσου που αποτέλεσαν το αντικείμενο αυτής της εργασίας δεν προσεγγίζουν τα επίπεδα διακοσμητικής εκλέπτυνσης και πολυτέλειας που χαρακτηρίζουν πολλές από τις κατοικίες που ήρθαν στο φως σε άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας όπως η βόρεια Αφρική, η ιταλική χερσόνησος ή η Ακουιτανία¹³⁹⁷.

Η αποσπασματικότητα της αποκάλυψης των ιδιωτικών κτηρίων, καθώς και της διατήρησης των διακοσμητικών καταλοίπων τους, σε συνδυασμό με τη (συνήθη) έλλειψη επαρκών στοιχείων από τις δημοσιεύσεις –προβλήματα που αφορούν γενικότερα την οικία της ύστερης αρχαιότητας ως ανασκαφικό αντικείμενο– δεν επιτρέπουν, τέλος, στην περίπτωση των οικιών της Βαλκανικής, τουλάχιστον, τη συγκρότηση ενός ικανού δείγματος μνημείων που θα καθιστούσε δυνατή την παρακολούθηση της όποιας εξελικτικής πορείας της διακόσμησης (αν υποθέσουμε, βέβαια, ότι όντως υφίσταται μια τέτοια γραμμική εξέλιξη) από τον 4^ο ως τον 6^ο αιώνα.

Ωστόσο, η σχετικά πρόσφατη αναγνώριση της ανάγκης εμβάθυνσης στις διαφορετικές πτυχές του καθημερινού βίου και στα υλικά τους κατάλοιπα, με στόχο μια κατά το δυνατόν πληρέστερη πρόσληψη της ύστερης αρχαιότητας, αποτελεί ευοίωνο σημείο για τη μελλοντική πορεία της οικίας ως ερευνητικού αντικειμένου, τόσο στο επίπεδο των ανασκαφών όσο και σε εκείνο των δημοσιεύσεων.

¹³⁹⁷ Πρβλ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ 2008, σ. 257.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΑΛΒΑΝΙΑ¹³⁹⁸

Βουθρωτό¹³⁹⁹

1. Έπαυλη με τρίκογχο (πίν. 11, 12)

Θέση: Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του κτηρίου βρίσκονται στη νότια πλευρά της πόλης¹⁴⁰⁰, σε επαφή με το τείχος¹⁴⁰¹, πάνω σχεδόν στη βόρεια όχθη της διώρυγας Βίβαρι (πίν. 11α). Στα δυτικά του εκτείνεται ένα δεύτερο οικοδόμημα, στο οποίο συνδυαζόταν ο οικιακός με τον εμπορικό χαρακτήρα¹⁴⁰².

Χρονικό ανασκαφής: Η ύπαρξη του οικοδομήματος επισημάνθηκε για πρώτη φορά στη δεκαετία του 1920 από μέλη της Ιταλικής Αρχαιολογικής Αποστολής στο Βουθρωτό, που θεώρησαν ότι επρόκειτο για βυζαντινή εκκλησία. Η άποψη αυτή δεν αμφισβητήθηκε ως το 1994, όταν, με την έναρξη συστηματικών ανασκαφικών εργασιών, αναγνωρίστηκε ότι η τρίκογχη αίθουσα στη ανατολική πλευρά του χώρου ανήκει σε τρικλίνιο. Η έρευνα, υπό την αιγίδα του Ιδρύματος του Βουθρωτού (Butrint Foundation), σε συνεργασία με το Packard Humanities Institute και το Αλβανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, συνεχίστηκε έως το 2003 με υπεύθυνους τους A. Crowson, K. Francis, O. Gilkes και K. Lako¹⁴⁰³.

Αρχιτεκτονική: Στην α΄ κύρια φάση¹⁴⁰⁴ η επισημότερη είσοδος του κτηρίου βρισκόταν στα νοτιοανατολικά, απ' όπου εισερχόταν κανείς σε έναν προθάλαμο (πίν. 11β) (1) και από εκεί σε επιμήκη διάδρομο, ανοιχτό προς το νότο (1α). Βόρεια του διαδρόμου και παράλληλα με αυτόν εκτεινόταν μια σειρά πέντε δωματίων τετράγωνης περίπου κάτοψης (2-6)¹⁴⁰⁵. το ανατολικό πέρας του διαδρόμου οδηγούσε σε ορθογώνια αίθουσα υποδοχής (7), στη βόρεια στενή πλευρά της οποίας

¹³⁹⁸ Για δυο ακόμη οικίες που διατηρούν κατάλοιπα διακόσμησης και δεν περιλαμβάνονται στον παρόντα κατάλογο βλ. Παράρτημα 1 αρ. i, ii.

¹³⁹⁹ Για τη μνημειακή τοπογραφία της πόλης κατά τους παλαιохριστιανικούς χρόνους βλ. BOWDEN - MITCHEL 2004.

¹⁴⁰⁰ Το Βουθρωτό είναι χτισμένο στο ανατολικό τμήμα της χερσονήσου που χωρίζει την ομώνυμη λίμνη από το νότιο Στενό του πορθμού της Κέρκυρας.

¹⁴⁰¹ Το τείχος, που ανεγέρθηκε στην περίοδο ανάμεσα στα μέσα και τα τέλη του 5^{ου} αι., είναι μεταγενέστερο.

¹⁴⁰² Βλ. Παράρτημα 1 αρ. i.

¹⁴⁰³ Περισσότερες πληροφορίες για την ιστορία των ανασκαφών βλ. στο GILKES - LAKO 2004, σ. 151.

¹⁴⁰⁴ Βλ. παρακ. σ. 379-380 (χρονολόγηση).

¹⁴⁰⁵ Οι χώροι 4 και 6 επικοινωνούσαν απευθείας με τον διάδρομο (ο πρώτος και με το βορειότερο τμήμα της οικίας), τα δωμάτια 5 και 3 έφεραν θυραία ανοίγματα προς τον χώρο 4 και η αίθουσα 2 επικοινωνούσε με τον συνεχόμενο χώρο στα δυτικά (3), καθώς και με τους χώρους προς βορράν.

διαμορφωνόταν αψίδα (7α)¹⁴⁰⁶. Στο κέντρο του δωματίου και κοντά στο νότιο άκρο του υπήρχε μικρή οκταγωνική δεξαμενή με μαρμάρινη επένδυση. Νοτιοδυτικά του χώρου υποδοχής ανοιγόταν μικρή εξαγωνική αίθουσα (8) με δύο κόγχες στον ανατολικό και το δυτικό τοίχο της¹⁴⁰⁷.

Μια δεύτερη τρίβηλη είσοδος στο δυτικό τμήμα του κτηρίου, βόρεια της αίθουσας υποδοχής οδηγούσε στον χώρο 9, που επικοινωνούσε άμεσα με δύο πλευρικά δωμάτια (10, 11). Δεν είναι σαφές αν σε αυτή τη φάση το κτήριο διέθετε κεντρική αυλή, θεωρείται, όμως, πολύ πιθανό.

Στη β' κύρια φάση του οικοδομήματος διαμορφώθηκε κεντρική αυλή (12) προς τα ανατολικά των χώρων 9-11. Ο κεντρικός υπαίθριος χώρος περιβαλλόταν από στοές (12α-δ).

Στην επόμενη φάση, πολύ κοντά χρονικά στη β', το περιστύλιο ανακαινίστηκε αποκτώντας μεγαλύτερες διαστάσεις· οικοδομήθηκε παράλληλα το μνημειώδες εγγεγραμμένο τρίκογχο τρικλίνιο στα ανατολικά (13), η κεντρική αψίδα του οποίου φιλοξενεί κτιστό ημικυκλικό στιβάδιο, καθώς και ένας ευρύς προθάλαμος (14) στο νότιο πέρας της ανατολικής στοάς (12δ)¹⁴⁰⁸.

Διακόσμηση: Η σωζόμενη εντοίχια και επιδαπέδια διακόσμηση προέρχεται από τις δύο κύριες φάσεις του κτηρίου¹⁴⁰⁹. Στα ψηφιδωτά δάπεδα έχει χρησιμοποιηθεί η τεχνική *opus tessellatum*.

Φάση α'

Χώρος 1 (προθάλαμος): Εντοπίστηκαν σπαράγματα τοιχογραφίας στην οποία απεικονίζεται κιονοστοιχία. Το δάπεδο του χώρου είναι στρωμένο με ψηφιδωτό¹⁴¹⁰.

Χώρος 1α (διάδρομος): Ψηφιδωτή στρώση με γεωμετρικά θέματα¹⁴¹¹.

Χώροι 2-6: Σπαράγματα ψηφιδωτών δαπέδου¹⁴¹².

Χώρος 7 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Οι τοίχοι έφεραν γραπτή διακόσμηση¹⁴¹³.

Στο δάπεδο (πίν. 12α), μέσα σε τέσσερα επάλληλα πλαίσια από (i) ορθογώνια διάχωρα με εγγεγραμμένους ρόμβους εναλλασσόμενα με τετράγωνα, (ii) τρίγωνα

¹⁴⁰⁶ Ο τοίχος της αψίδας οικοδομήθηκε σε μεταγενέστερη φάση. Ο χώρος διέθετε ευρύ θυραίο άνοιγμα στα νότια προκειμένου οι συνδαιτυμόνες να έχουν απρόσκοπτη θέα προς το κανάλι.

¹⁴⁰⁷ Έχει ερμηνευθεί ως προθάλαμος μικρού λουτρού που βρισκόταν νοτιότερα, όπου η κατασκευή του τείχους έχει συσκοτίσει την αρχιτεκτονική εικόνα των προγενέστερων κατασκευών.

¹⁴⁰⁸ Στην τελευταία αυτή φάση οι κύριες προσβάσεις στην έπαυλη μετατοπίστηκαν στον άξονα βορρά-νότου.

¹⁴⁰⁹ Βλ. παρακ. σ. 379-380 (χρονολόγηση).

¹⁴¹⁰ GILKES - LAKO 2004, σ. 157. Οι BOWDEN - MITCHELL (2007, σ. 459) επισημαίνουν ότι πρόκειται για το πιο εκλεπτυσμένο από τα ψηφιδωτά της οικίας, όμως δεν κάνουν λόγο για το θεματολόγιό του. Από την αναφορά τους στο ψηφιδωτό του διαδρόμου δυτικότερα προκύπτει έμμεσα ότι (και) ο προθάλαμος ήταν διακοσμημένος με γεωμετρικά θέματα. Δημοσιευμένη φωτογραφία του δαπέδου δεν κατάφερε να εντοπίσω.

¹⁴¹¹ Ούτε για το θεματολόγιο αυτού του δαπέδου διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες.

¹⁴¹² BOWDEN κ.ά. 2002, σ. 205.

¹⁴¹³ Οι GILKES - LAKO (2004, σ. 158) περιορίζονται σε μια λακωνική μνεία της ύπαρξης γραπτού διακόσμου στην αίθουσα.

κατά κορυφήν, (iii) ζατρίκιο τετραγώνων (;)¹⁴¹⁴ και (iv) αστράγαλο αναπτύσσεται σύνθεση από αντίωτες πέλτες. Το θέμα πλαισιώνει με τη σειρά του κεντρικό διάχωρο, το θέμα του οποίου έχει καταστραφεί.

Χώρος 7α (αψίδα τρικλινίου): Στρώση από γεωμετρικό, πιθανότατα, ψηφιδωτό¹⁴¹⁵ (πίν. 12α).

Χώρος 8 (εξαγωνική αίθουσα): Χονδροειδές επιδαπέδιο μαρμαροθέτημα¹⁴¹⁶.

Φάση β'

Χώρος 9: Ο εισερχόμενος στο χώρο από τα δυτικά συναντούσε ψηφιδωτή επιγραφή με το όνομα του ιδιοκτήτη της οικίας συνοδευόμενο από το επίθετο «λαμπρότατος»¹⁴¹⁷ (πίν. 12β).

Χώρος 12 (κεντρική αυλή): Δάπεδο στρωμένο με λίθινες πλάκες.

Χώρος 12α (δυτική στοά): Το θεματολόγιο του δαπέδου περιλαμβάνει παράσταση του βάσκανου ματιού στο τμήμα μπροστά από τη δυτική είσοδο και άλλα αποτροπαϊκά θέματα, μεταξύ των οποίων σταυρούς και κόμβους του Σολομώντος¹⁴¹⁸.

Φάση γ'

Χώρος 12 (κεντρική αυλή): Μαρμάρινοι κίονες με κορινθιακά κιονόκρανα.

Χώρος 13 (τρίκογχο τρικλινίο): Τα ανώτερα τμήματα των τοίχων στις αψίδες διαρθώνονται με κόγχες¹⁴¹⁹ (πίν. 12γ). Δύο από τα λίθινα διαφράγματα παραθύρων που εντοπίστηκαν φέρουν ανάγλυφο χριστόγραμμα.

Χρονολόγηση: Η α' φάση της οικίας τοποθετείται στις αρχές του 4^{ου} αιώνα¹⁴²⁰. Στις αρχές του 5^{ου} διαμορφώθηκε το κεντρικό περιστύλιο¹⁴²¹, ενώ λίγα χρόνια αργότερα¹⁴²² ανεγέρθηκε το μεγάλο τρίκογχο τρικλινίο, το οποίο, όπως φαίνεται, δεν

¹⁴¹⁴ Η περιγραφή βασίζεται στη φωτογραφία του πίνακα 12α, όπου, όμως, τα θέματα δε διακρίνονται καλά. Στο δάπεδο έχουν χρησιμοποιηθεί και ψηφίδες από υαλόμαζα (GILKES - LAKO 2004, σ. 158).

¹⁴¹⁵ Με βάση ό,τι διακρίνεται στη φωτογραφία του πίνακα 12α, καθώς δε δίνονται περιγραφές στις δημοσιεύσεις.

¹⁴¹⁶ Η μόνη σχετική πληροφορία αναφέρεται στην ύπαρξη κρουστών από λευκό μάρμαρο που εναλλάσσονταν με πλάκες σχιστολίθου (GILKES - LAKO 2004, σ. 158).

¹⁴¹⁷ Η C. Roueché αποκαθιστά την επιγραφή ως ...] Α ΜΑΡΙΩ ΤΩ ΛΑΝΠ[Ρ]ΟΤΑ[ΤΩ]. Το επίθετο «λαμπρότατος», αντίστοιχο του λατινικού «clarissimus» παραπέμπει στα μέλη της ανώτατης συγκλητικής τάξης (BOWDEN κ.ά. 2002, σ. 205).

¹⁴¹⁸ Η περιγραφή από τους BOWDEN - MITCHELL (2007, σ. 460) δεν είναι σαφής όσον αφορά τη γεωμετρική σύνθεση του καννάβου όπου εντάσσονταν τα παραπάνω θέματα.

¹⁴¹⁹ Η κεντρική αψίδα διέθετε τέσσερις, ενώ καθεμιά από τις πλευρικές αψίδες τρεις κόγχες, που θα προορίζονταν για τη φιλοξενία αγαλμάτων.

¹⁴²⁰ Στον χώρο ανιχνεύθηκε η ύπαρξη ακόμη πρωιμότερων τοίχων, διακοσμημένων με πολυτέλεια, όπως προκύπτει από τον εντοπισμό θραυσμάτων ορθομαρμάρωσης. Πιθανολογείται ότι και αυτά τα κατάλοιπα, που χρονολογούνται πριν από τον 3^ο αι. ανήκαν σε ιδιωτικό οικοδόμημα (GILKES - LAKO 2004, σ. 154-156). Το μέγεθος και η διαρρύθμιση των χώρων της οικίας του 4^{ου} αι. προσδιορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό από το προγενέστερο αυτό κτήριο.

¹⁴²¹ Στο υπόστρωμα του ψηφιδωτού του χώρου 8 εντοπίστηκε κεραμική του πρώιμου 5^{ου} αιώνα (BOWDEN - MITCHELL 2007, σ. 462).

¹⁴²² Η χρονολόγηση και αυτής της φάσης στο β' τέταρτο του 5^{ου} αι. βασίζεται στην κεραμική που προέρχεται από τα θεμέλια του τρικόγχου και στη στρωματογραφία του νοτιότερου από τους χώρους δυτικά του περιστυλίου (10) (BOWDEN - MITCHELL 2007, σ. 465).

ολοκληρώθηκε ποτέ¹⁴²³. Στα τέλη του ίδιου αιώνα ο χώρος καταλήφθηκε από πρόχειρες ξύλινες κατασκευές, ενώ από τις αρχές ως το τρίτο τέταρτο του 6^{ου} χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο και πηγή έτοιμου οικοδομικού υλικού¹⁴²⁴.

Βιβλιογραφία: BOWDEN κ.ά 2002, σ. 201-209. BOWDEN 2003, σ. 46-53. GILKES - LAKO 2004. BONINI 2006, σ. 279-280, εικ. σ. 278, 281, 282. BOWDEN - MITCHEL 2007¹⁴²⁵.

¹⁴²³ Οι εργασίες πρέπει να είχαν προχωρήσει ως το επίπεδο της στέγης όταν το κτήριο έπαψε να χρησιμοποιείται –τουλάχιστον ως πολυτελής κατοικία. Πιθανολογείται ότι η εγκατάλειψή του οφείλεται στην άνοδο της στάθμης των υδάτων στο γειτονικό κανάλι και τις συνακόλουθες εποχιακές πλημμύρες (BOWDEN - MITCHELL 2007, σ. 466, 469-472).

¹⁴²⁴ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τις μεταγενέστερες χρήσεις του χώρου βλ. GILKES - LAKO 2004, σ. 168-174· BOWDEN – MITCHELL, ό.π., σ. 467-468.

¹⁴²⁵ Βλ. και παρακ. σ. 513 (Προσθήκη).

ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ¹⁴²⁶

Devnya (Μαρκιανούπολη)¹⁴²⁷

2. Οικία της Αντιόπης¹⁴²⁸ (πίν. 13, 14)

Θέση: Η αστική έπαυλη καταλαμβάνει την έκταση μιας ολόκληρης οικοδομικής νησίδας κοντά στο κέντρο της αρχαίας πόλης¹⁴²⁹.

Χρονικό ανασκαφής: Η ανασκαφή διενεργήθηκε κατά τη δεκαετία 1976-1986, με υπεύθυνο τον Α. Minchev. Τμήμα του αρχαίου οικοδομήματος είναι σήμερα επισκέψιμο στο Μουσείο Ψηφιδωτών της Devnya, που ανεγέρθηκε στο ίδιο οικόπεδο.

Αρχιτεκτονική: Το κτήριο, τετράγωνο σχεδόν σε κάτοψη (37,75x37,15 μ.), καταλαμβάνει επιφάνεια έκτασης περίπου 1.406 τ.μ. Οι χώροι (πίν. 13α) διαρθρώνονται στις τέσσερις πλευρές κεντρικής αυλής (1)¹⁴³⁰ περιβαλλόμενης από στοές¹⁴³¹ (1α, 1β, 1γ, 1δ)¹⁴³². Τα δωμάτια απαρτίζουν απλές σειρές στη βόρεια (χώροι 10-13), ανατολική (χώροι 2-9) και νότια πτέρυγα (χώροι 18-21) και διπλή σειρά στη δυτική (χώροι 14-17)¹⁴³³. Με βάση το μέγεθος, τη θέση, τη διακόσμηση και τα κινητά ευρήματα κάθε χώρου αναγνωρίστηκε η χρήση αρκετών από αυτούς¹⁴³⁴. Θεωρείται πιθανό ότι το κτήριο διέθετε όροφο, τουλάχιστον στη νότια πλευρά του¹⁴³⁵.

¹⁴²⁶ Για τις οικίες της Βουλγαρίας που δεν περιλαμβάνονται στον παρόντα κατάλογο βλ. Παράρτημα 1 αρ. vi-viii.

¹⁴²⁷ Για τη Μαρκιανούπολη κατά την ύστερη αρχαιότητα βλ. ROULTER 1992, σ. 116, 117.

¹⁴²⁸ Η συμβατική ονομασία της οικίας οφείλεται στην αποκάλυψη ψηφιδωτού με παράσταση του μύθου της Αντιόπης σε έναν από τους χώρους (10). Βλ. παρακ. σ. 382-383 (διακόσμηση).

¹⁴²⁹ Αποκαλύφθηκαν τμήματα και των τεσσάρων δρόμων που οριοθετούν το οικοδομικό τετράγωνο, καθώς και οι εξωτερικοί τοίχοι άλλων κατοικιών στις οικοδομικές νησίδες απέναντι, κατά μήκος της νότιας και της δυτικής οδού.

¹⁴³⁰ Στο κέντρο του υπαίθριου χώρου ανοιγόταν πηγάδι.

¹⁴³¹ Ο ανασκαφέας αναφερόμενος στην κεντρική αυλή χρησιμοποιεί εσφαλμένα τον όρο «atrium» (βλ. παραπ. σ. 113), ενώ για τις στοές τον όρο «cryptoporticus», που επίσης αφορά σε κατασκευές διαφορετικής μορφολογίας (MINCHEV 2002, σ. 246). Επιπλέον, η κύρια δημοσίευση αναφέρεται συστηματικά στους χώρους της οικίας της Αντιόπης με όρους που αντιστοιχούν στην τυπική ρωμαϊκή *domus* (*fauces*, *atrium*, *cubiculum* κ.ά.) ενώ το συγκεκριμένο σπίτι αποτελεί τυπικό δείγμα ελληνιστικού τύπου οικίας με περιστύλιο.

¹⁴³² Η νότια στοά (1δ) δε διαμορφωνόταν με κίονες αλλά με ξύλινους πεσσούς, οι υποδοχείς στήριξης των οποίων βρέθηκαν στο νότιο τμήμα της αυλής.

¹⁴³³ Η αποκάλυψη των εσωτερικών τοίχων των δωματίων είναι αποσπασματική, οι τρόποι επικοινωνίας, έτσι, των χώρων μεταξύ τους δεν είναι δυνατό να αποκατασταθούν σε όλες τις περιπτώσεις. Με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία, το εσωτερικό του σπιτιού ήταν, πάντως, άμεσα ή έμμεσα προσβάσιμο από τον ανατολικά διερχόμενο δρόμο διαμέσου των χώρων 2, 5, 8 και 9, ενώ από τη βόρεια οδό διαμέσου του χώρου 13. Η κύρια είσοδος τοποθετείται στον ανατολικό τοίχο του χώρου 5.

¹⁴³⁴ Ο βορειοανατολικός χώρος 2, όπου αποκαλύφθηκαν τρεις πίθοι ενσωματωμένοι στο δάπεδο, ήταν αποθηκευτικός. Οι χώροι 5 και 6 αποτελούσαν (την κύρια) είσοδο και συνεχόμενο διάδρομο αντίστοιχα (στο πρώτο από τα δύο δωμάτια αποκαλύφθηκε μαρμάρινο ηλιακό ρολόι). Ο νοτιότερος χώρος 7, πολύ κοντά στην κύρια είσοδο, τον οποίο ο ανασκαφέας αναφέρει σαν «tablinum» (βλ. και εδώ σημ. 1431), είναι πιθανό ότι αποτελούσε χώρο υποδοχής. Ο νοτιοανατολικός χώρος 8, που δεν

Διακόσμηση: Στο κτήριο διατηρήθηκαν κατάλοιπα εντοίχιας και επιδαπέδιας διακόσμησης. Τα ψηφιδωτά δάπεδα που αποκαλύφθηκαν έχουν εκτελεστεί στην πλειονότητά τους σε τεχνική *opus tessellatum*¹⁴³⁶.

Χώρος 1 (κεντρική αυλή): Δάπεδο καλυμμένο με μεγάλες τετράγωνες ασβεστολιθικές πλάκες.

Χώρος 1γ (ανατολική στοά περιστυλίου): Στο μικρό τμήμα ψηφιδωτού που αποκαλύφθηκε αναπτύσσεται σύνθεση αντίκτων πελτών¹⁴³⁷.

Χώρος 5 (προθάλαμος εισόδου): Στην ψηφιδωτή επιφάνεια του δαπέδου αναπτύσσεται μαϊάνδρος¹⁴³⁸.

Χώρος 6 (ανατολικός διάδρομος): Μέσα σε πλαίσιο από ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων αναπτύσσεται σύνθεση συνεχόμενων οκταγώνων, στις πλευρές των οποίων εφάπτονται τρίγωνα. Στα οκτάγωνα εγγράφονται άλλα γεωμετρικά θέματα.

Χώρος 7 (υποδοχής): Μέσα σε τριπλό ορθογώνιο πλαίσιο από (i) τετράγωνα εναλλασσόμενα με ρόμβους, (ii) σπειρομαϊάνδρο και (iii) βαθμιδωτά τρίγωνα (πίν. 13β) εγγράφεται μεγάλος κύκλος. Στο εσωτερικό του περιέχονται μικρότεροι κύκλοι, μέσα από τους οποίους διέρχονται οι πλευρές δύο συμπλεκόμενων τετραγώνων¹⁴³⁹. Οι περιφέρειες των κύκλων διαμορφώνονται με επάλληλες ταινίες κοσμημένες με φυλλοφόρο στεφάνι. Σε τμήματα της εσωτερικής επιφάνειας τριών από τους κύκλους αυτούς παριστάνονται κόκκορας που ραμφίζει σταφύλια, δύο πτηνά και ζεύγος υποδημάτων. Στα τρίγωνα που προκύπτουν από την εγγραφή του εξωτερικού κύκλου απεικονίζονται οι προσωποποιήσεις των τεσσάρων εποχών του έτους ως γυναικείες μορφές σε προτομή¹⁴⁴⁰.

Χώρος 10 (υπνοδωμάτιο): Οι τοίχοι του δωματίου έφεραν γραπτό διάκοσμο, από τον οποίο εντοπίστηκαν μόνο σπαράγματα: οι τοιχογραφημένες επιφάνειες

απέφερε παρά ελάχιστα όστρακα, εικάζεται ότι αποτελούσε σταύλο, καθώς σε μια πρώτη, τουλάχιστον φάση, διέθετε στη νότια πλευρά του μία ακόμα είσοδο, ευρύτερη από τις υπόλοιπες, από όπου θα μπορούσε να διέλθει άμαξα. Τα νότια δωμάτια 19-21, που επικοινωνούν μεταξύ τους και απέδωσαν μεγάλη ποσότητα κεραμικής, χαρακτηρίζονται ως βοηθητικοί χώροι/δωμάτια υπηρετών. Ακόμη μεγαλύτερη ποσότητα κεραμικής εντοπίστηκε στο νοτιοδυτικό χώρο 18, που ταυτίστηκε με την κουζίνα. Το δωμάτιο 14 στη δυτική πτέρυγα της οικίας θεωρείται λόγω της πολυτέλειας της διακόσμησής του επίσημος χώρος, ενώ ο συνεχόμενος προς τα βόρεια χώρος 10 υπνοδωμάτιο. Η εύρεση επτά πίθων ενσωματωμένων στο δάπεδο του χώρου 11 και η γεινιάσή του με την αίθουσα 12 που ταυτίστηκε με τρικλίνιο οδήγησαν στην υπόθεση ότι ο πρώτος χώρος αποτελούσε αποθήκη κρασιού.

¹⁴³⁵ Όπου όχι μόνο ο εξωτερικός τοίχος αλλά και οι μεσότοιχοι των δωματίων έχουν αισθητά μεγαλύτερο πάχος (0,80 μ.) από τους υπόλοιπους. Επιπλέον, στο νοτιοδυτικό χώρο 18 εντοπίστηκε λίθινο υποστήριγμα, το οποίο, κατά τον ανασκαφέα, σχετίζεται με την ύπαρξη ξύλινης κλίμακας που οδηγούσε στον όροφο.

¹⁴³⁶ Μοναδική εξαίρεση αποτελεί μικρό κυκλικό τμήμα με ανθρωπομορφικό διάκοσμο στον χώρο 12, που έχει αποδοθεί, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, σε τεχνική *opus vermiculatum*. Στο σύνολο των ψηφιδωτών γίνεται εκτεταμένη χρήση ψηφίδων από υαλόμαξα.

¹⁴³⁷ Ο ανασκαφέας υποθέτει βέβαια ότι και τα δάπεδα των υπόλοιπων στοών θα ήταν ψηφοθετημένα.

¹⁴³⁸ Σώθηκε πολύ μικρό τμήμα του ψηφιδωτού.

¹⁴³⁹ Σώζεται μόνο το 1/3 περίπου της επιφάνειας του δαπέδου. Το θέμα του κεντρικού διαχώρου είναι κατεστραμμένο.

¹⁴⁴⁰ Από τις προσωποποιήσεις των εποχών διατηρούνται το Θέρος και το Φθινόπωρο.

οργανώνονται σε εναλλασσόμενα ορθογώνια διάχωρα λευκού και ερυθρού χρώματος¹⁴⁴¹. Τη βάση των τοίχων περιθέει μαρμάρινη ταινία¹⁴⁴², ύψους 0,12 μ.

Στο δάπεδο της αίθουσας¹⁴⁴³, μέσα σε διαδοχικά πλαίσια¹⁴⁴⁴ από (i) λευκή ταινία που περιέχει τετράγωνα κατά διαστήματα, (ii) ρόδακες που σχηματίζονται από πέλτες και (iii) μαϊάνδρο αγκυλωτών σταυρών εγγράφεται τετράγωνο διάχωρο, η περίμετρος του οποίου κοσμεείται με αλυσοειδή πλοχμό (πίν. 13γ). Στο εσωτερικό του περιέχει εξάγωνο όπου απεικονίζεται ο Δίας-σάτυρος και η Αντιόπη, ταυτιζόμενοι με επιγραφές (ΑΝΤΙΟΠΗ, ΣΑΤΥΡΟΣ)¹⁴⁴⁵. Στα τρίγωνα που προκύπτουν από την εγγραφή του εξαγώνου εγγράφονται πτηνά (φασιανοί).

Χώρος 12 (τρικλίνιο): Μέσα σε τέσσερα επάλληλα πλαίσια από (i) ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων, (ii) ρόμβους που εναλλάσσονται με κατά κορυφήν τετράγωνα, (iii) συνεχόμενα τρίγωνα και (iv) μαϊάνδρο αγκυλωτών σταυρών με κεκαμμένα άκρα, εγγράφεται μεγάλο ορθογώνιο διάχωρο που περιέχει «κουκουνάρα» από φολίδες (πίν. 13δ). Το κέντρο της καταλαμβάνεται από κύκλο, μέσα στον οποίο, σε τεχνική *opus vermiculatum* (;) απεικονίζεται γοργόνειο¹⁴⁴⁶. Τα τρίγωνα που προκύπτουν στις γωνίες από την εγγραφή της «κουκουνάρας» κοσμούνται με παραστάσεις δέντρων (ελιά, φοίνικας;) και άγριων ζώων (λιοντάρια και πάνθηρες).

Χώρος 13 (βόρειος διάδρομος/προθάλαμος): Δάπεδο με κάλυψη από ασβεστολιθικές πλάκες.

Χώρος 14 (υποδοχής;): Περισυνελέγησαν σπαράγματα εντοίχιου γραπτού διακόσμου με φυτικά θέματα (άνθη, φύλλα), καθώς και τμήματα γύψινης ταινίας με ανάγλυφη άκανθα. Η βάση των τοίχων της αίθουσας είναι επενδυμένη με μαρμάρινο τοιχοβάτη ύψους 0,12 μ.

Στο δάπεδο του χώρου, μέσα σε τριπλό πλαίσιο από (i) λευκή ταινία που περιέχει τετράγωνα κατά διαστήματα, (ii) οκτάγωνα εφαπτόμενα κατά κορυφήν που ορίζουν τετράκτινα αστεροειδή σχήματα και (iii) σπειρομαϊάνδρο, αναπτύσσεται το κύριο θέμα, εγγεγραμμένο σε ορθογώνια διάχωρα που ορίζονται από τριταινωτό πλοχμό (πίν. 14α, β): εικονιστικές παραστάσεις εγγεγραμμένες μέσα σε ρόμβους και εξάγωνα που συμπλέκονται κατά κορυφήν και η περίμετρός τους κοσμεείται με αλυσοειδή πλοχμό. Σε ένα από τα εξάγωνα σώζεται η παράσταση της αρπαγής του Γανυμήδη από τον Δία (πίν. 14β): στις τριγωνικές επιφάνειες που δημιουργούνται από τη συμπλοκή των ρόμβων με τα εξάγωνα απεικονίζονται πτηνά, αιλουροειδή και αντιλόπες.

¹⁴⁴¹ Ο ανασκαφέας κάνει λόγο και για γύψινη διακόσμηση, η περιγραφή του, όμως, δεν είναι σαφής (MINTCHEV 2002, σ. 247).

¹⁴⁴² Ανάλογος τοιχοβάτης υπάρχει και στον χώρο 14.

¹⁴⁴³ Από την περιγραφή της κύριας δημοσίευσης και τη μοναδική δημοσιευμένη φωτογραφία (πίν. 13γ) δεν είναι εφικτός ο σχηματισμός σαφούς εικόνας της σχέσης του σωζόμενου επιδαπέδιου διακόσμου με το αρχιτεκτονικό του πλαίσιο.

¹⁴⁴⁴ Τα πλαίσια περιβάλλουν το κύριο θέμα στις τρεις πλευρές του δωματίου.

¹⁴⁴⁵ Σύμφωνα με τον ανασκαφέα στα υπόλοιπα, κατεστραμμένα πια, διάχωρα είναι πολύ πιθανό ότι απεικονίζονταν οι μύθοι της Λήδας με τον Κύκνο και της Αρπαγής της Ευρώπης.

¹⁴⁴⁶ Οι διαστάσεις των ψηφίδων κυμαίνονται από 0,005 μ. ως 0,01 μ.

Χώροι 18-21: Οι τοίχοι των χώρων διατηρούν κατάλοιπα γραπτής διακόσμησης με μίμηση ισόδομης τοιχοποιίας¹⁴⁴⁷.

Χρονολόγηση: Το κτήριο, που διαδέχθηκε στον χώρο μια πλούσια διακοσμημένη οικία του 2^{ου} αι., ανεγέρθηκε στον πρώιμο 4^ο αι., πιθανώς στα χρόνια του Μ. Κωνσταντίνου¹⁴⁴⁸. Βρισκόταν σε χρήση έως τις αρχές του 5^{ου} αι., όταν καταστράφηκε από πυρκαϊά κατά τη διάρκεια επιδρομής των Ούννων. Στη συνέχεια φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε ως πρόχειρο κατάλυμα έως τον 6^ο αιώνα.

Βιβλιογραφία: ΡΟΡΟΒΑ-MOROZ 1987, σ. 266. SODINI 1997, σ. 453¹⁴⁴⁹. MINCHEV 2002. PRACHKOV - ATANASSOVA-PUTOUX 2003, σ. 206 fig. 3. DINTCHEV 2008, 407, 408, 411-412, 413, fig. 3. RODRIGUEZ OLIVA 2009, σ. 187, lám. II.

Michailovgrad (Montana)

3. Αγροτική έπαυλη (πίν. 15)¹⁴⁵⁰

Θέση: Τα κατάλοιπα της έπαυλης εντοπίζονται σε αγροτική περιοχή περίπου 6 χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της πόλης Michailovgrad στη βορειοδυτική Βουλγαρία. Οι εγκαταστάσεις του συγκροτήματος περιλαμβάνουν επτά, ανεξάρτητα μεταξύ τους, οικοδομήματα, διεσπαρμένα σε μία έκταση περίπου 5.950 τ.μ.¹⁴⁵¹. Η κύρια κατοικία καταλαμβάνει το ανατολικό τμήμα του συγκροτήματος.

Χρονικό ανασκαφής: Οι πρώτες ανασκαφές στην περιοχή διενεργήθηκαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα· μετά από μακρά περίοδο απραξίας επαναλήφθηκαν κατά τη δεκαετία του 1970.

¹⁴⁴⁷ Δεν έχει δημοσιευτεί φωτογραφία.

¹⁴⁴⁸ Η χρονολόγηση προκύπτει από τις ενδείξεις της κεραμικής και, κυρίως, από την ανεύρεση νομίσματος Κωνσταντίνου του Χλωρού (292-306) στο υπόστρωμα του δαπέδου του χώρου 7.

¹⁴⁴⁹ Στην αναφορά του SODINI δε διευκρινίζεται ότι η οικία της Αντιόπης βρίσκεται στη Μαρκιανούπολη και όχι στην Άβριττο (Abrittus, σήμερα Razgrad) για την οποία κάνει λόγο αμέσως παραπάνω ο συγγραφέας.

¹⁴⁵⁰ Το συγκρότημα απαντά συνήθως στη βιβλιογραφία με τη συμβατική ονομασία «Montana 1». Στην ευρύτερη περιοχή του Michailovgrad έχουν ανασκαφεί δύο ακόμα αγροτικές επαύλεις, γνωστές ως «Montana 2» και «Montana 3», στις οποίες, όμως, δε σώζονται κατάλοιπα διακόσμησης.

Για το πρώτο συγκρότημα («Montana 2») βλ. DINTCHEV 1997, σ. 144, 146, 148, fig. 15-19, map I, III, IV αρ. 8. SODINI 1997, σ. 448, fig. 17. MULVIN 2002, σ. 95-96, fig. 45, pl. 74. DINTCHEV 2008, σ. 406, 409, 411, 412, 414, fig. 5, 8.

Για τη «Montana 3» βλ. DINTCHEV, ό.π., σ. 144, 146, 148, fig. 20-22, map I, III, IV αρ. 9. MULVIN, ό.π., σ. 96-97, fig. 47. DINTCHEV 2008, σ. 406, 409, 411, 414, fig. 9. Ας σημειωθεί ότι η MULVIN (ό.π., σ. 95-96, fig. 45, pl. 74) καταλογογραφεί τη «Montana 2» με την ένδειξη «Montana 1», αναφέροντας εκ παραδρομής ότι στο συγκρότημα περιλαμβάνεται ένας χώρος στρωμένος με ψηφιδωτό δάπεδο.

¹⁴⁵¹ Εκτός από την *pars urbana* του συγκροτήματος ταυτίστηκαν μία αποθήκη δημητριακών και ένα λουτρό.

Αρχιτεκτονική: Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της κατοικίας απαρτίζονται ένα συμπαγές οικοδόμημα, οι χώροι του οποίου οργανώνονται στις τρεις πλευρές ψηφιδωτής αίθουσας υποδοχής (πίν. 15α).

Διακόσμηση: Η σωζόμενη διακόσμηση περιορίζεται στο ψηφιδωτό δάπεδο, σε τεχνική *opus tessellatum*, του μικρού ορθογώνιου χώρου στα βορειοδυτικά της αίθουσας υποδοχής (πίν. 15β).

Βορειοδυτικός χώρος: Μέσα σε τριπλό πλαίσιο από (i) μαϊάνδρο αγκυλωτών σταυρών¹⁴⁵², (ii) αλυσοειδή πλοχμό και (iii) ακόσμητη ταινία, αναπτύσσεται σύνθεση συνεχόμενων κύκλων που εναλλάσσονται ανά μία οριζόντια σειρά με κοιλόπλευρα τετράγωνα. Οι κύκλοι περιέχουν κόμβους του Σολομώντος, ενώ τα κοιλόπλευρα τετράγωνα περιέχουν άλλα, μικρότερα. Σε ένα από τα μεγαλύτερα τετράγωνα εγγράφεται το μονόγραμμα Μ¹⁴⁵³.

Χρονολόγηση: Το κτήριο ανεγέρθηκε στις αρχές του 4^{ου} αι.¹⁴⁵⁴ πάνω στα ερείπια προγενέστερου οικοδομήματος και παρέμεινε σε χρήση καθόλη τη διάρκεια του ίδιου αιώνα.

Βιβλιογραφία: ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 438. HENNING 1987, σ. 27, 29, Abb. 1, 8-11 αρ. 319. ΡΟΡΟΒΑ-MOROZ 1987, σ. 266, fig. 17. DINTCHEV 1997, σ. 144, 146, 148, fig. 12-14, map I, III, IV αρ. 7. MULVIN 2002, σ. 96, fig. 46. DINTCHEV 2008, σ. 406, 408, 409, 411, 413, fig. 1.

Plovdiv (Φιλιπούπολη/ Trimontium)¹⁴⁵⁵

4. Οικία της Ειρήνης¹⁴⁵⁶ (πίν. 17-19)

Θέση: Η οικία καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα μιας οικοδομικής νησίδας που εκτείνεται νότια του πυρήνα της ρωμαϊκής πόλης (Trimontium), στα νοτιοανατολικά του λόφου Dzambastepe (πίν. 16)¹⁴⁵⁷. Νότια του οικοδομήματος αποκαλύφθηκε

¹⁴⁵² Στο κέντρο περίπου κάθε πλευράς ο μαϊάνδρος διακόπτεται από ένα ορθογώνιο ή τετράγωνο διάχωρο που κοσμεύεται με πλοχμό και κόμβο του Σολομώντος αντίστοιχα.

¹⁴⁵³ Κατά την ΡΟΡΟΒΑ-MOROZ (1987, σ. 266) πρόκειται πιθανώς για το αρχικό του ονόματος του ιδιοκτήτη της έπαυλης.

¹⁴⁵⁴ Η χρονολόγηση προκύπτει από νόμισμα που εντοπίστηκε στο υπόστρωμα του ψηφιδωτού δαπέδου.

¹⁴⁵⁵ Για τις οικίες της πόλης που δεν περιλαμβάνονται στον παρόντα κατάλογο βλ. Παράρτημα 1 αρ. vii.

¹⁴⁵⁶ Η οικία οφείλει τη συμβατική ονομασία της στη γυναικεία μορφή-προσωποποίηση της Ειρήνης, που παριστάνεται στο ψηφιδωτό δάπεδο ενός από τους χώρους (3).

¹⁴⁵⁷ Πρόκειται για έναν από τους τρεις λόφους, στην ύπαρξη των οποίων οφείλει η πόλη το ρωμαϊκό όνομά της (Trimontium).

αρχαίος δρόμος, ο οποίος συνέδεε το κέντρο της πόλης με τις ανατολικές παρυφές της¹⁴⁵⁸.

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής το 1983-1984.

Αρχιτεκτονική: Οι ανεσκαμμένοι χώροι της οικίας (πίν. 17) διατάσσονται στα νότια και ανατολικά κεντρικής αυλής (1), που περιβάλλεται από στοές (1α, 1β). Νότια της μεσημβρινής στοάς ανοίγονται οι δύο ορθογώνιοι χώροι (2, 3)¹⁴⁵⁹, ενώ στο ανατολικό της πέρας αίθουσα τετράγωνης κάτοψης (4)¹⁴⁶⁰, η ανατολική πλευρά της οποίας απολήγει σε βαθιά πεταλοειδή αψίδα (4α)¹⁴⁶¹. Ο χώρος βόρεια της αψιδωτής αίθουσα καταλαμβάνεται από δύο δωμάτια μικρών σχετικά διαστάσεων (5, 6)¹⁴⁶², το δυτικό από τα οποία είναι προσβάσιμο από την ανατολική στοά (1β).

Διακόσμηση: Η σωζόμενη διακόσμηση του κτηρίου περιορίζεται στις στρώσεις των δαπέδων της αυλής και των δωματίων, που κοσμούνται με ψηφιδωτούς τάπητες σε τεχνική *opus tessellatum*.

Χώρος 1 (αυλή περιστυλίου): Δάπεδο στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες διαφόρων μεγεθών (πίν. 17).

Χώρος 1α (νότια στοά περιστυλίου): Το δυτικό τμήμα της στοάς που αντιστοιχεί στον χώρο μπροστά από τον προθάλαμο διαφοροποιείται θεματικά από την υπόλοιπη στρώση του δαπέδου (πίν. 17). Μέσα σε ορθογώνιο διάχωρο οριοθετούμενο από αλυσοειδή πλοχμό σώζεται παράσταση κανθάρου πλαισιωμένου εκατέρωθεν από ζώνες συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα. Στην υπόλοιπη επιφάνεια της στοάς ανατύσσεται σύνθεση μαιάνδρου αγκυλωτών σταυρών με παρεμβαλλόμενα τετράγωνα. Οι μαιάνδροι κοσμούνται με αλυσοειδή πλοχμό, ενώ στα τετράγωνα εγγράφονται τετράφυλλο, ρόδακες που σχηματίζονται από καρδιόσχημα φύλλα και κάνθαρος¹⁴⁶³.

Χώρος 1β (ανατολική στοά περιστυλίου): Μέσα σε πλαίσιο από ελίσσόμενο βλαστό κισσοφύλλων αναπτύσσεται σύνθεση τετραγώνων που συνδέονται αλυσιδωτά με τη μορφή σηρικών τροχών (πίν. 17). Σώζεται το εσωτερικό ενός μόνο τετραγώνου, όπου απεικονίζεται κάνθαρος.

¹⁴⁵⁸ Νότια του συγκεκριμένου *decumanus* και σε μικρή απόσταση από την οικία της Ειρήνης αποκαλύφθηκαν τα κατάλοιπα μιας άλλης οικίας με περιστύλιο και ψηφιδωτό δάπεδο, των μέσων του 3^{ου} αι., στο οποίο παριστάνεται ο μύθος του Νάρκισσου (KESSIAKOVA 1994, σ. 166-167, pl. LXXXVI. BOSPACIEVA 2005, σ. 32, 35 [οικία στον αρ. 22 της λεωφόρου Maria Louisa]).

¹⁴⁵⁹ Ο δυτικός χώρος 2, που ήταν άμεσα προσβάσιμος από το δρόμο στα νότια, οδηγούσε διαμέσου της νότιας στοάς στο εσωτερικό του σπιτιού.

Στον ανατολικό χώρο 3 υπάρχει μικρή οκταγωνική δεξαμενή. Για την άποψη της BOSPACIEVA (2005, σ. 35), σύμφωνα με την οποία η παρουσία της δεξαμενής και κάποιων κινητών ευρημάτων μπορεί να εκληφθεί ως ένδειξη για πιθανό λατρευτικό προορισμό του κτηρίου βλ. παραπ. σ. 298 και σημ. 953.

¹⁴⁶⁰ Το λίθινο κατώφλι σώζεται κατά χώραν.

¹⁴⁶¹ Η αψίδα αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη.

¹⁴⁶² Ο ανατολικός χώρος 5 επικοινωνούσε με την αψιδωτή αίθουσα στα νότια, καθώς, όμως, ο δυτικός τοίχος του έχει καταστραφεί, δε γνωρίζουμε αν διέθετε θυραίο άνοιγμα και προς τον χώρο 6.

¹⁴⁶³ Στη βόρεια πλευρά της στοάς σώζεται τμήμα πλαισίου από συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα.

Χώρος 2 (προθάλαμος): Μέσα σε διπλό πλαίσιο από (i) συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα¹⁴⁶⁴ και (ii) αλυσοειδή πλοχμό αναπτύσσεται το θέμα των κύκλων που συνδέονται μεταξύ τους αλυσιδωτά με τη μορφή σφηκικών τροχών. Στους κύκλους εγγράφονται τετράφυλλος ρόδακας και κάνθαρος. Στη ζώνη κατά μήκος της βόρειας πλευράς της αίθουσας σώζεται τμήμα ψηφιδωτής επιγραφής (πίν. 18α):

ΔΗΣΗΔΕΡΙΟ

ΕΜΟ¹⁴⁶⁵

Χώρος 3 (χώρος υποδοχής): Το δάπεδο της αίθουσας παρουσιάζει εξαιρετικό θεματικό πλούτο γεωμετρικών, κυρίως, κοσμημάτων (πίν. 18β). Τα μοτίβα οργανώνονται σε τρία άνισα μεταξύ τους κύρια διάχωρα (*i-iii* από τα ανατολικά προς τα δυτικά), που πλαισιώνονται στη βόρεια και στη νότια πλευρά της αίθουσας από δύο φαρδιές ζώνες με γεωμετρικά κοσμήματα¹⁴⁶⁶.

Διάχωρο i: Σε τετράγωνη επιφάνεια εγγράφονται τρεις ομόκεντροι κύκλοι, οι περιφέρειες των οποίων κοσμούνται με διάφορα γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα¹⁴⁶⁷. Στον εσωτερικό από αυτούς εγγράφεται κατά κορυφήν τετράγωνο, στο κέντρο του οποίου περιέχεται εξάγωνο με εφαπτόμενα τετράγωνα στις πλευρές και τρίγωνα στις γωνίες του¹⁴⁶⁸ (πίν. 18β). Το εξάγωνο περικλείει γυναικεία πεπλοφόρο μορφή σε προτομή, η οποία ταυτίζεται μέσω επιγραφής –ΕΙΡΗΝΗ– με την προσωποποίηση της ομώνυμης αφηρημένης έννοιας¹⁴⁶⁹ (πίν. 19α). Στα τρίγωνα που προκύπτουν από την εγγραφή των ομόκεντρων κύκλων στο ορθογώνιο διάχωρο

¹⁴⁶⁴ Το πλαίσιο των συμπλεκόμενων κύκλων εκτείνεται μόνο στη νότια και τη δυτική πλευρά του χώρου.

¹⁴⁶⁵ Διαβάζεται από τα νότια. Η ΒΟΣΠΑCIEVA (2005, σ. 47) υποθέτει ότι το όνομα αντιστοιχεί στον ιδιοκτήτη της οικίας. Η επιγραφή, πάντως δε διακρίνεται καλά ούτε στο δημοσιευμένο σχέδιο (πίν. 17) ούτε στη μοναδική φωτογραφία που έχω υπόψη μου (πίν. 18α). Βλ. και παραπ. σ. 289.

¹⁴⁶⁶ Στο ανατολικό τμήμα της νότιας ζώνης εκτείνεται εξωτερικό πλαίσιο από ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων, που κάμπτεται προς βορράν φτάνοντας ως το πέρας της αίθουσας και οριοθετώντας στα ανατολικά το κύριο θέμα του δαπέδου. Στο δυτικό τμήμα της ίδιας ζώνης το πλαίσιο αποτελείται από απλές ακόσμητες ταινίες που κάμπτονται προς την ίδια διεύθυνση στη νοτιοδυτική γωνία του χώρου. Σε μικρή απόσταση από αυτή το πλαίσιο των ταινιών αντικαθίσταται από δίκτυο τετραγώνων.

Τόσο στη βόρεια όσο και στη νότια εξωτερική ζώνη του δαπέδου περιέχονται εν είδει δειγματολογίου διάφορα γεωμετρικά θέματα (δίκτυο τετραγώνων, συμπλεκόμενοι κύκλοι που σχηματίζουν τετράφυλλα, συμπλεκόμενα οκτάγωνα που ορίζουν ορθά τετράγωνα κ.ά.) χωρίς καμιά αισθητική αλληλουχία, που δημιουργούν την εντύπωση πρόχειρου τάπητα, συναρμοσμένου από διαφορετικά τμήματα.

¹⁴⁶⁷ Σπειρομαϊάνδρο, πέλτες που συνιστούν κυματοειδή ταινία, ταινίες επάλληλες καμπτόμενες σε ορθή γωνία, ταινίες επάλληλες ζιγκζακωτές, ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων.

¹⁴⁶⁸ Η περίμετρος του τετραγώνου κοσμεύεται με αλυσοειδή πλοχμό. Τα τετράγωνα περιέχουν απλούς κόμβους του Σολομώντος, όμοιους κόμβους συνδυασμένους με πέλτες και ρόδακες από τέσσερις πέλτες.

¹⁴⁶⁹ Για την απόδοση της μορφής έχουν χρησιμοποιηθεί και ψηφίδες από υαλόμαζα σε διάφορες αποχρώσεις. Η ΡΟΡΟΒΑ-MOROZ (1987, σ. 262, 263) αναφέρει ότι στο μέτωπο της μορφής απεικονίζεται σταυρός, η ΒΟΣΠΑCIEVA (2005), ωστόσο, δε μνημονεύει τίποτα σχετικό (στις δημοσιευμένες φωτογραφίες, πάντως, δε διακρίνεται).

παριστάνονται δύο κάνθαροι με εκφυόμενους βλαστούς, σχηματοποιημένο φυτικό κόσμημα και πέλτη, από τη βάση της οποίας εκφύεται ελισσόμενος βλαστός¹⁴⁷⁰.

Διάχωρο ii: Χωρίζεται σε δύο τμήματα, στο νότιο από τα οποία εγγράφεται ρόμβος. Το εσωτερικό του γεμίζει με μαϊάνδρο αγκυλωτών σταυρών και παρεμβαλλόμενα τετράγωνα. Οι γωνίες που προκύπτουν από την εγγραφή του ρόμβου καταλαμβάνονται από σχηματοποιημένα ανθέμια.

Στο βόρειο τετράγωνο τμήμα εγγράφεται μικρή οκταγωνική δεξαμενή. Κατά μήκος της βόρειας πλευράς της, μπροστά ακριβώς από την είσοδο του δωματίου υπάρχει ψηφιδωτή επιγραφή (πίν. 19β):

ΚΑΛΩΣΗΛΘΕΣ

ΕΥΤΥΧΩΣ¹⁴⁷¹

Διάχωρο iii: Μέσα σε πλαίσιο από μαϊάνδρο αγκυλωτών σταυρών και παρεμβαλλόμενα τετράγωνα εγγράφονται ομόκεντροι κύκλοι. Η περιφέρεια του εσωτερικού από αυτούς κοσμείται με «κουκουνάρα» που διαμορφώνει πολύφυλλο ρόδακα· στο κέντρο του υπάρχει μικρότερος κύκλος που περιέχει κάνθαρο με εκφυόμενο βλαστό κισσοφύλλων. Τα τρίγωνα που προκύπτουν από την εγγραφή των κύκλων γεμίζονται με ζατρίκιο τετραγώνων και συνεχόμενα τρίγωνα κατά κορυφήν.

Χώρος 4 (ορθογώνια αίθουσα): Κοινό πλαίσιο από συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα περιθέει την περίμετρο πέντε ορθογώνιων διαχώρων, από τα οποία σώζονται μόνο τα τρία (*i-iii*):

Διάχωρα i, ii (ανατολικά): Περίκεντρη σύνθεση βασισμένη στη συμπλοκή ρομβοειδών σχημάτων με κοίλες τις οξείες γωνίες τους, τα οποία ορίζουν κεντρικό κύκλο και περιφερειακά ημικύκλια. Τα θέματα του κεντρικού κύκλου και των οκταγώνων που προκύπτουν από τη συμπλοκή των εξαγώνων δε σώθηκαν.

Διάχωρο iii (δυτικό): Σύνθεση κύκλων που εναλλάσσονται με κατά κορυφήν τετράγωνα και ρόμβους. Στους κύκλους περιέχεται τετράφυλλο ή κάνθαρος, ενώ στα τετράγωνα πλέγμα (πίν. 19γ).

Χώρος 4a (αψίδα): Το ψηφιδωτό είναι πολύ κατεστραμμένο· στην ανατολική πλευρά του χώρου αναγνωρίζεται μόνο η παράσταση κανθάρου.

Χώρος 5: Μέσα σε πλαίσιο από ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων¹⁴⁷² αναπτύσσεται σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα και περιβάλλουν κεντρικό τετράγωνο διάχωρο όπου απεικονίζεται κάνθαρος. Στο κατώφλι ανάμεσα στον αψιδωτό χώρο 4 και στο χώρο 5 υπάρχει ορθογώνιο διάχωρο με αδιάγνωστο θέμα.

Χρονολόγηση: Η οικία οικοδομήθηκε στο α΄ μισό του 4^{ου} αι. και συνέχισε να κατοικείται έως το τέλος του 6^{ου}. Τα ψηφιδωτά χρονολογούνται σε δύο φάσεις, στο β΄ μισό του 4^{ου} και στα μέσα του 5^{ου} αιώνα.

¹⁴⁷⁰ Για την περιγραφή του μοτίβου της πέλτης ως αμφίστομου πελέκεως από τη BOSPACIEVA (2005, σ. 40) βλ. παραπ. σ. 222.

¹⁴⁷¹ Η επιγραφή είναι έτσι τοποθετημένη ώστε να διαβάζεται κατά την είσοδο στην αίθουσα.

¹⁴⁷² Σώζεται μικρό τμήμα στην ανατολική πλευρά της αίθουσας.

Βιβλιογραφία: ΡΟΡΟΒΑ-MOROZ 1987, σ. 262, 263. BOSPACIEVA 2003. Η ΙΔΙΑ 2005, σ. 35, 38-40, 47-51 αρ. 6, 53 αρ. 14, Abb. 1 αρ. 6, Abb. 7, Abb. 21.1.

Ρατιαρία (Ulpia Traiana Ratiaria)¹⁴⁷³

5. Πραιτώριο (;)¹⁴⁷⁴ (πίν. 20, 21)

Θέση: Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του κτηρίου, που έχει ταυτιστεί με την κατοικία του κυβερνήτη της Ρατιαρίας, βρίσκονται στο κέντρο της αρχαίας πόλης βόρεια του βόρειου *decumanus* (πίν. 20α).

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο εντοπίστηκε το 1962 από τον καθηγητή V. Velkon. Η συστηματική ανασκαφή του άρχισε το 1983 και διακόπηκε το 1989, χωρίς, όμως, να ολοκληρωθεί.

Αρχιτεκτονική: Το ανεσκαμμένο τμήμα του οικοδομήματος εκτείνεται σε επιφάνεια περίπου 1.000 τ.μ. (πίν. 20β). Αποτελείται από μια μεγάλη ορθογώνια αίθουσα (1), στη δυτική πλευρά της οποίας προσαρτάται ημικυκλική αψίδα (1α). Ο βόρειος τοίχος του ορθογώνιου χώρου προεκτείνεται προς στα δυτικά, πέρα από το ύψος της αψίδας, το τέρμα του, όμως, δεν έχει αποκαλυφθεί. Αντίστοιχη προέκταση διατηρεί και ο νότιος τοίχος, που οριοθετεί τη βόρεια πλευρά ορθογώνιου δωματίου (2) στα νότια της κόγχης. Δυτικά της μεγάλης αίθουσας 1 ανοίγονται τέσσερα ισομεγέθη δωμάτια-προθάλαμοι (3-6)¹⁴⁷⁵.

Διακόσμηση: Η σωζόμενη διακόσμηση περιορίζεται στο δάπεδο της μεγάλης ορθογώνιας αίθουσας, εκτελεσμένο σε τεχνική *opus tessellatum*¹⁴⁷⁶.

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα υποδοχής): Μέσα σε κοινό πλαίσιο από συνεχόμενα τετράγωνα κατά κορυφήν με κύκλο στο κέντρο τους¹⁴⁷⁷ τα θέματα του δαπέδου διατάσσονται σε δύο άνισα μεταξύ τους διάχωρα (*i*, *ii*) (πίν. 21α):

Διάχωρο i (δυτικό): Επάλληλα πλαίσια από (i) ορθογώνια διάχωρα μέσα στα οποία εγγράφονται ρόμβοι και τετράγωνα κατά κορυφήν που περιέχουν κύκλους και κόμβους του Σολομώντος αντίστοιχα, και (ii) αλυσοειδή πλοχμό περιτρέχουν μεγάλο τετράγωνο (πίν. 21α). Σε αυτό περιέχεται ένα δεύτερο, όπου εγγράφεται κύκλος. Η

¹⁴⁷³ Τα ερείπια της Ρατιαρίας βρίσκονται στη βορειοδυτική Βουλγαρία, στη διοικητική περιφέρεια του Βιδινίου, κοντά στο σημερινό χωριό Arca. Η πόλη απέκτησε τον τίτλο της ρωμαϊκής αποικίας το 106 από τον Τραϊανό (Colonia Ulpia Traiana Ratiaria), ενώ στα χρόνια του Αυρηλιανού (270-275) αναδείχθηκε σε πρωτεύουσα της επαρχίας Παραποταμίου Δακίας (Dacia Ripensis).

¹⁴⁷⁴ Η ταύτιση του κτηρίου βασίστηκε στην κεντρική θέση που καταλαμβάνει στον πολεοδομικό ιστό, στο μεγάλο του μέγεθος και στην ποιότητα του διακόσμου του.

¹⁴⁷⁵ Οι χώροι 3 και 4 διαθέτουν στο δυτικό και στον ανατολικό τοίχο τους θυραία ανοίγματα που οδηγούν στην αφιδωτή αίθουσα και στα δωμάτια 5 και 6 αντίστοιχα.

¹⁴⁷⁶ Το δάπεδο είναι σχεδόν εντελώς κατεστραμμένο. Η αποκατάσταση της διάταξης και του θεματολογίου του βασίστηκε στην ανεύρεση (το 1985 και 1987) τριών χαρακτηριστικών τμημάτων του.

¹⁴⁷⁷ Το πλαίσιο περιθέει όλες τις πλευρές του δαπέδου εκτός από τη δυτική (ή, τουλάχιστον, έτσι αποκαθίσταται στο δημοσιευμένο σχέδιο [πίν. 21α]).

περίμετρος του εξωτερικού τετραγώνου κοσμεείται με παραστάσεις ζώων σε φυσικό τοπίο (σώζονται μόνο οι μορφές ενός ελέφαντα (πίν. 21β), ενός πάνθηρα και, ίσως, μιας ζέβρας). Το θέμα του κεντρικού κύκλου έχει καταστραφεί πλήρως¹⁴⁷⁸. Στο ένα από τα τρίγωνα που προκύπτουν από την εγγραφή του κύκλου στο εσωτερικό τετράγωνο απεικονίζεται πτηνό.

Διάχωρο ii (ανατολικό): Σύνθεση οκτάκτινων αστεροειδών σχημάτων από πλάγια παραλληλόγραμμα, που ορίζουν μεγαλύτερα ορθά και μικρότερα κατά κορυφήν τετράγωνα εναλλάξ (πίν. 21α).

Χρονολόγηση: Το κτήριο οικοδομήθηκε στα τέλη του 3^{ου} ή στις αρχές του 4^{ου} αιώνα. Υπέστη μεγάλες καταστροφές κατά την επιδρομή των Ούννων το 442-443 και ανοικοδομήθηκε κατά πάσα πιθανότητα στα χρόνια του Αναστάσιου (491-518)¹⁴⁷⁹, χάνοντας, ωστόσο, τον αρχικό του χαρακτήρα¹⁴⁸⁰. Εγκαταλείφθηκε οριστικά μετά την καταστροφή του από τους Άβαρους το 584.

Βιβλιογραφία: ΚΟΥΖΜΑΝΟΒ - VALEVA 2001. DINTCHEV 2008, σ. 406, 407, 408, 412, 414, fig. 11, 12.

¹⁴⁷⁸ Σύμφωνα με τους ΚΟΥΖΜΑΝΟΒ - VALEVA (2001) στον κεντρικό κύκλο απεικονίζονταν ο Ορφέας.

¹⁴⁷⁹ Όπως προκύπτει από επιγραφή στο υπέρθυρο της (επισκευασμένης) δυτικής πύλης του τείχους.

¹⁴⁸⁰ Κατά τη β' φάση του κτηρίου η αίθουσα I στεγάστηκε με θόλους που έβαιναν πάνω σε δώδεκα σταυρόσχημους πλινθόκτιστους πεσσούς και οκτώ παραστάδες, μοιρασμένες ανάμεσα στο βόρειο και στο νότιο τοίχο. Οι μικρές αποστάσεις ανάμεσα στα στηρίγματα και η ανεύρεση μεγάλης ποσότητας θραυσμάτων αμφορέων προδίδουν ότι ο χώρος είχε πλέον αποθηκευτική χρήση.

ΕΛΛΑΔΑ¹⁴⁸¹Αθήνα¹⁴⁸²Αρχαία αγορά¹⁴⁸³ (πίν. 22)**6. Οικία Α (πίν. 22, 23α)**

Θέση: Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του κτηρίου εντοπίζονται στο νότιο τμήμα της Αρχαίας αγοράς, στην περιοχή ανάμεσα στη βόρεια κλιτύ του Αρείου Πάγου και τη Νότια στοά (I και II). Η βορειοδυτική γωνία της οικίας βρίσκεται στη συμβολή της Νότιας οδού με τον ανατολικότερο από τους δύο κάθετους σε αυτή μικρούς δρόμους που έχουν αποκαλυφθεί. Το κτήριο γειτνιάζει στα δυτικά με τα ερείπια των κλασικών κατοικιών που καταλαμβάνουν την απέναντι πλευρά της κάθετης οδού, ενώ προς τα νοτιοανατολικά με την οικία Β.

Χρονικό ανασκαφής: Η οικία αποκαλύφθηκε ανάμεσα στα έτη 1957-1958 κατά τη διάρκεια των συστηματικών ανασκαφών της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αρχαία αγορά. Υπεύθυνη του συγκεκριμένου ανασκαφικού τομέα ήταν η D. B. Thompson.

Αρχιτεκτονική: Η κύρια είσοδος του σπιτιού (πίν. 23α) ανοίγεται στην βόρεια πλευρά του, κατά μήκος της Νότιας οδού, από όπου, διαμέσου ενός προθαλάμου (1), πλαισιωμένου από δύο ορθογώνια διαμερίσματα (2, 3)¹⁴⁸⁴ οδηγείται κανείς στην κεντρική περίστυλη αυλή (4, 4α-δ) του σπιτιού. Η ανατολική πτέρυγα της οικίας,

¹⁴⁸¹ Για τις οικίες του ελλαδικού χώρου που δεν περιλαμβάνονται στον παρόντα κατάλογο βλ. Παράρτημα 1 αρ. ix-lxxxι.

¹⁴⁸² Στην πόλη των Αθηνών έχει έρθει στο φως ικανός αριθμός οικιών της κλασικής και ελληνοιστικής εποχής που εξακολουθούν να είναι σε χρήση με διάφορες μετατροπές και επεμβάσεις και κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους. Αρκετά είναι, επιπλέον, τα σωζόμενα παραδείγματα νέων οικοδομών, χρονολογούμενων στην ίδια περίοδο, ιδίως από την εποχή του Αδριανού κ.ε. Για τις οικίες κατά την περίοδο που μεσολαβεί ανάμεσα στη δήωση της πόλης από τον Σύλλα (86 π.Χ.) και την επιδρομή των Ερούλων (267) βλ. ΠΑΡΑΙΟΑΝΝΟΥ 2002, σ. 14-92, 352-355 αρ. 1-36, pl. 2, 3, 4b-6, 9, 11, 13a, c, 14-16b, 17a, 18d, 19b, 21, 22, 24a, 27a, 28, 29a, b, d. BONINI 2006, σ. 232-233, 249-255, 259, 262, 264-265, 269-273. ΠΑΡΑΙΟΑΝΝΟΥ 2007, σ. 351-353. ΕΛΕΥΘΕΡΑΤΟΥ 2008. Ειδικότερα για τη διακόσμηση των οικιών αυτών βλ. ΠΑΡΑΙΟΑΝΝΟΥ 2002, σ. 65-91.

Μια συνοπτική παρουσίαση της μορφολογίας των αριστοκρατικών οικιών της Αθήνας από τον 4^ο έως τον 6^ο αι. (μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της μνημειακής αρχιτεκτονικής στην πόλη κατά την περίοδο αυτή) βλ. στην BALDINI LIPPOLIS 1995, σ. 175-177, fig. 4a-g.

Για την πολεοδομική εικόνα της πόλης στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους βλ. ΓΚΙΟΛΕΣ 2005, όποιο και παλαιότερη βιβλιογραφία.

Για τις οικίες των Αθηνών που δεν περιλαμβάνονται στον παρόντα κατάλογο βλ. Παράρτημα 1 αρ. xi-xx.

¹⁴⁸³ Για τα αποσπασματικά αρχιτεκτονικά και διακοσμητικά λείψανα άλλων οικιών στην περιοχή της Αγοράς βλ. Παράρτημα 1 αρ. xi-xiii.

¹⁴⁸⁴ Στο δυτικό από τα δύο αυτά δωμάτια (2) εντοπίστηκε αποχωρητήριο με δύο αποχετευτικές τάφρους (FRANTZ 1988, pl. 21b. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2002, σ. 79 αρ. 89, σ. 164, σχ. 60α, 61α. Η ΙΔΙΑ 2005).

προσβάσιμη από την ανατολική στοά (4γ) απαρτίζεται από τέσσερα ανισομεγέθη δωμάτια (5-8)¹⁴⁸⁵. Η δυτική αποτελείται από δύο μεγάλους επιμήκεις χώρους ορθογώνιας κάτοψης (9, 10)¹⁴⁸⁶. Στο κέντρο της νότιας πτέρυγας δεσπόζει ο χώρος υποδοχής (11-12α): απαρτίζεται από προθάλαμο (11), ισοπλατή με τη συνεχόμενη ορθογώνια αίθουσα 12, η νότια πλευρά της οποίας απολήγει σε αψίδα (12α). Η εσωτερική όψη του τοίχου της εμπλουτίζεται με τρεις μικρές κόγχες, από τις οποίες η κεντρική είναι πεντάπλευρη, ενώ οι δύο δορυφορικές έχουν ημικυκλικό σχήμα¹⁴⁸⁷. Εκατέρωθεν της αίθουσας υποδοχής ανοίγονται προς τα ανατολικά ένας μικρός χώρος (13), ενώ προς τα δυτικά τρία ακόμη ορθογώνια δωμάτια, που μάλλον προϋπήρχαν στο χώρο και ενσωματώθηκαν στην οικία (14-16)¹⁴⁸⁸.

Διακόσμηση: Από την εντοίχια και επιδαπέδια διακόσμηση του κτηρίου διατηρήθηκαν ελάχιστα ίχνη στον χώρο υποδοχής:

Χώρος 12 (ορθογώνια αίθουσα): Εντοπίστηκαν σπαράγματα επιτοίχιων κονιαμάτων και αποσπασματικά κατάλοιπα επιδαπέδιας στρώσης με πήλινες πλάκες.

Χώρος 12α (αψίδα): Λείψανα επιτοίχιων κονιαμάτων και πήλινης πλακόστρωσης αποκαλύφθηκαν και στον χώρο της αψίδας. Η παρουσία των κογχών στο πάχος του τοίχου της συνδέεται, πιθανότατα με τη φιλοξενία αγαλμάτων μικρού μεγέθους.

Χώρος 16: Βοτσαλωτό δάπεδο¹⁴⁸⁹.

Χρονολόγηση: Η ανέγερση του κτηρίου τοποθετείται στο β' μισό του 4^{ου} αι., ενώ η εγκατάλειψή του στα μέσα του 6^{ου} αιώνα¹⁴⁹⁰.

Βιβλιογραφία: THOMPSON 1959, σ. 103-105. THOMPSON - WYCHERLEY 1972, σ. 213-214. SODINI 1984, σ. 345, 375¹⁴⁹¹. FRANTZ 1988, σ. 34, 38, 38-39, 42, 45, 47, 90, pl. 21b, 26a, 28. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2002, σ. 79 αρ. 89, σ. 164, σχ. 60α, 61α. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 153, εικ. σ. 155. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2005. ΓΚΙΟΛΕΣ 2005, σ. 29, εικ. 23. STIRLING 2005, σ. 204-205. BONINI 2006, σ. 241, εικ. σ. 242.

¹⁴⁸⁵ Καθένας από τους χώρους 5-8 επικοινωνεί διαμέσου ανεξάρτητης εισόδου με την ανατολική στοά. Τα δύο νοτιότερα δωμάτια 7 και 8 επικοινωνούν, επιπλέον, και μεταξύ τους.

¹⁴⁸⁶ Οι δυτικοί χώροι 9, 10 διαθέτουν θυραία ανοίγματα προς τη δυτική στοά (4β). Το δυτικό πέρας των δωματίων αυτών είναι κατεστραμμένο. Η FRANTZ (1988, σ. 38) αναφέρει ότι δε θα έπρεπε να αποκλειστεί το ενδεχόμενο ύπαρξης μιας δεύτερης αυλής σε αυτή την πλευρά του κτηρίου.

¹⁴⁸⁷ Οι κόγχες ανοίγονταν περίπου 1 μ. ψηλότερα από το επίπεδο του δαπέδου.

¹⁴⁸⁸ Οι χώροι 13-16 έχουν άμεση ή έμμεση πρόσβαση στη νότια στοά (4δ), δεν επικοινωνούν, όμως, με την αψιδωτή αίθουσα. Σύμφωνα με την FRANTZ (1988, σ. 39) ένα τουλάχιστον από τα δωμάτια αυτά αποτελούσε οικιακό ιερό. Από την ακολουθία των πληροφοριών στην μάλλον ασαφή ως προς το σημείο αυτό περιγραφή υποθέτουμε ότι πρόκειται για τον χώρο 13.

¹⁴⁸⁹ Δε διαθέτουμε πιο συγκεκριμένες πληροφορίες για τη στρώση του δαπέδου. Ο χώρος, πάντως, το δάπεδο του οποίου κοσμούσε, ήταν προγενέστερος της οικίας.

¹⁴⁹⁰ Οι χρονολογήσεις προκύπτουν από ασφαλείς ενδείξεις της στρωματογραφίας (FRANTZ 1988, σ. 47, 90).

¹⁴⁹¹ Στο κείμενο και στην κάτοψη που δημοσιεύει ο Sodini χρησιμοποιείται η ένδειξη «B» για την οικία.

7. Οικία Β (πίν. 22, 23β-25)

Θέση: Η οικία βρίσκεται στο νοτιοανατολικό τμήμα του αρχαιολογικού χώρου, περίπου 15 μ. νοτιοανατολικά της οικίας Α (πίν. 22). Κατά μήκος της μεσημβρινής πλευράς της διέρχεται μικρός δρόμος, παράλληλος προς τη Νότια οδό, αμέσως νοτιότερα του οποίου βρίσκεται η οικία Ω. Στα ανατολικά η οικία Β οριοθετείται από στενό δρόμο, παράλληλο της Παναθηναϊκής οδού.

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο αποκαλύφθηκε το 1938 από τον E. Vanderpool, κατά τη διάρκεια των συστηματικών ανασκαφών της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών.

Αρχιτεκτονική: Η κύρια είσοδος (πίν. 23β) βρίσκεται στο κέντρο περίπου της βόρειας πλευράς του κτηρίου (1), από όπου μικρός προθάλαμος, πλαισιωμένος από δύο δωμάτια στα ανατολικά και δυτικά (2, 3)¹⁴⁹², οδηγεί σε μεγάλο περιστύλιο περιβαλλόμενο από στοές (4). Σειρές δωματίων ακανόνιστου σχήματος ανοίγονται στη νότια (5-7) και ανατολική (8-12) πλευρά του περιστυλίου. Διαμέσου των χώρων 9 και 25 είναι δυνατή η πρόσβαση σε ένα δεύτερο, μικρότερο περιστύλιο ανατολικότερα (13), γύρω από το οποίο διατάσσονται επίσης απλές σειρές δωματίων (14-25)¹⁴⁹³. Δυτικά του μεγάλου περιστυλίου (4) ο προθάλαμος 26 οδηγεί σε ορθογώνια αίθουσα υποδοχής (27), στη νότια πλευρά της οποίας προσαρτάται αψίδα (27α) με τρεις μικρές κόγχες ανοιγμένες στο πάχος του τοίχου¹⁴⁹⁴ (πίν. 24α). Δυτικά των δωματίων 26-28 ανοίγεται ο αύλειος χώρος 29, πλαισιωμένος από δωμάτια στη βόρεια (34-36) και νότια (30-33) πλευρά του.

Διακόσμηση: Στον διάκοσμο του κτηρίου εικάζεται ότι ανήκουν τα δύο μαρμάρινα αγάλματα και ένα αγαλματίδιο που βρέθηκαν σε πηγάδι μέσα στο χώρο του σπιτιού¹⁴⁹⁵:

(i) Ερμής (αρ. ευρ. S1054) (πίν. 24β)

Μέγεθος περίπου 1/3 μικρότερο του φυσικού, βρέθηκε σε επτά συνανήκοντα τμήματα¹⁴⁹⁶. Εποχής Αυγούστου.

(ii) Κεφαλή Νέμεσης¹⁴⁹⁷ (αρ. ευρ. S1055) (πίν. 25α)

Φυσικό μέγεθος, βρέθηκε σε τρία τμήματα

(iii) Μορφή καθιστού φιλοσόφου (αρ. ευρ. S1053) (πίν. 25β)

Ακέφαλο

Χώρος 27α (αψίδα τρικλινίου): Οι κόγχες της αψίδας (πίν. 24α) πιθανότατα φιλοξενούσαν αγάλματα¹⁴⁹⁸.

¹⁴⁹² Το ανατολικό δωμάτιο 3 διέθετε αποχωρητήριο.

¹⁴⁹³ Στον ανατολικό χώρο 18 ανοιγόταν και δεύτερη εξωτερική θύρα, προς τον διερχόμενο παράλληλα με την ανατολική πλευρά του κτηρίου στενό δρόμο.

¹⁴⁹⁴ Οι κόγχες, η κεντρική από τις οποίες είναι πολυγωνική, ενώ οι πλευρικές ημικυκλικού σχήματος, ανοίγονται σε ύψος περίπου 1 μ. από το επίπεδο του δαπέδου.

¹⁴⁹⁵ Πηγάδι P 18:2.

¹⁴⁹⁶ Σύμφωνα με την FRANTZ (1988, σ. 41) το άγαλμα βρέθηκε ακέραιο, όμως, στην έκθεσή του ο LESLIE SHEAR (1939, σ. 236) αναφέρει ότι ανασύρθηκε σε επτά τμήματα. Από τη διατύπωσή του προκύπτει, μάλιστα (ό.π., σ. 238), ότι το σπάσιμο προηγήθηκε της απόρριψης στο πηγάδι.

¹⁴⁹⁷ Ο LESLIE SHEAR (1939, σ. 240) είχε ταυτίσει τη μορφή με την Ήρα.

Χρονολόγηση: Η ανέγερση της οικίας ανάγεται στο β' μισό του 4^{ου} αι., ενώ η εγκατάλειψή της στα μέσα του 6^{ου} αιώνα¹⁴⁹⁹.

Βιβλιογραφία: LESLIE SHEAR 1939, σ. 236, 238, 240, fig. 36, 40. THOMPSON 1959, σ. 103-105, pl. 21c. SODINI 1984, σ. 345-346. FRANTZ 1988, σ. 38, 39-40, 41, 42, 47-48, 90, pl. 29, 30, 38d, 39a, c, d. CAMP 1989, σ. 52-54, pl. 9-12. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 153, 155. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2002, σ. 79 αρ. 90, σ. 164, σχ. 60β. BRANDS - RUTGERS 2005, σ. 786. ΓΚΙΟΛΕΣ 2005, σ. 29. STIRLING 2005, σ. 204, 226-227. BONINI 2006, σ. 243, εικ. σ. 244.

8. Οικία Ω¹⁵⁰⁰ (πίν. 22, 26-33)

Θέση: Το κτήριο βρίσκεται στο νοτιοανατολικό τομέα της Αγοράς, νότια της οικίας Β και δυτικά της οδού των Παναθηναίων (πίν. 22).

Χρονικό ανασκαφής: Η οικία ήρθε στο φως την περίοδο 1969-1971, κατά τη διάρκεια των συστηματικών ανασκαφών της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών. Υπεύθυνος του συγκεκριμένου ανασκαφικού τομέα ήταν ο J. McK. Camp II.

Αρχιτεκτονική: Η κύρια είσοδος ανοίγεται στη βόρεια πλευρά του σπιτιού (πίν. 26), από όπου, μέσω ενός προθαλάμου (1), πλαισιωμένου στα ανατολικά και δυτικά από δύο δωμάτια (2, 3) εισέρχεται κανείς σε μεγάλο ιωνικό περιστύλιο (4), γύρω από το οποίο διατάσσονται οι χώροι του πυρήνα της οικίας (5-18)¹⁵⁰¹. Στη νοτιοανατολική γωνία του περιστυλίου τέσσερα μαρμάρινα σκαλοπάτια πλαισιωμένα από ιωνικούς κίονες οδηγούν σε δύο χώρους σε χαμηλότερο επίπεδο (6-6β) (πίν. 27): το ανατολικό τμήμα του πρώτου δωματίου (6), που αποτελούσε τρικλίνιο, καταλαμβάνεται από πεταλόσχημη δεξαμενή-νυμφαίο με βαθμίδες καθόδου (6α) (πίν. 28). Βορειοανατολικά αυτής της ενότητας υπάρχει μικρή λουτρική εγκατάσταση (15)¹⁵⁰². Δυτικά του δωματίου 6, χωρίς την παρεμβολή μεσότοιχου αλλά ενός χαμηλού φράγματος με σιληνόμορφους κιονίσκους (πίν. 33β), ανοίγεται ο χώρος 5¹⁵⁰³. Το

¹⁴⁹⁸ Διαφορετικά από εκείνα που ανασύρθηκαν από το πηγάδι, καθώς οι διαστάσεις των δύο πρώτων, τουλάχιστον, είναι μάλλον απαγορευτικές. Οι κόγχες δεν πρέπει να υπερέβαιναν σε ύψος το 1,5 μ.

¹⁴⁹⁹ FRANTZ 1988, σ. 47-48, 90.

¹⁵⁰⁰ Η οικία πήρε το συμβατικό όνομά της από τον ανασκαφικό τομέα στον οποίο βρισκόταν. Απαντά, επίσης, στη βιβλιογραφία ως «οικία C» ή «οικία των γλυπτών». Για τη σύνδεση του κτηρίου με τον Δαμάσκιο, τον τελευταίο νεοπλατωνικό φιλόσοφο στην Αθήνα πριν από το κλείσιμο των φιλοσοφικών σχολών με το ιουστινιάνειο αυτοκρατορικό διάταγμα του 529 βλ. ATHANASSIADI 1999, σ. 343-347.

¹⁵⁰¹ Εκτός από τα δωμάτια 7, 10 και 11, οι υπόλοιποι χώροι έχουν άμεση πρόσβαση στο περιστύλιο. Ο νότιος χώρος 8 είναι υπαίθριος.

¹⁵⁰² Οι χώροι του λουτρού αποτελούν προσθήκη της β' φάσης (βλ. παρακ. σ. 397 [χρονολόγηση]). Ο βόρειος τοίχος της δεξαμενής του *caldarium* χτίστηκε πάνω από στόμιο πηγαδιού (Q 21:4) που είχε σφραγιστεί με μαρμάρινη πλάκα (FRANTZ 1988, σ. 87). Από εδώ ανασύρθηκαν τέσσερα από τα γλυπτά της οικίας (βλ. παρακ. σ. 396 σημ. 1513).

¹⁵⁰³ Στη β' φάση (βλ. παρακ. σ. 397 [χρονολόγηση]) κατασκευάστηκαν εντός του χώρου κτιστά έδρανα κατά μήκος του ανατολικού και του δυτικού τοίχου.

δωμάτιο 17, ανατολικά του περιστυλίου, οδηγεί στην ανατολική πτέρυγα¹⁵⁰⁴, κεντρική θέση στην οποία καταλαμβάνει δεύτερο, μικρό περιστύλιο (19). Στα βόρεια και ανατολικά του διατάσσονται οι χώροι 20-24, ενώ στα νότια εκτείνεται ένας ακόμη υπαίθριος χώρος (25). Δυτικά του μεγάλου περιστυλίου εκτείνεται η δυτική πτέρυγα της οικίας, το βόρειο τμήμα της οποίας καταλαμβάνεται από τρίτο περιστύλιο (26). Στα δυτικά του έχουν εντοπιστεί τα κατάλοιπα ενός ορθογώνιου χώρου (27): στα νότια αποκαλύφθηκαν τα όρια μιας μεγάλης αίθουσας (28)¹⁵⁰⁵, ο μεσημβρινός τοίχος της οποίας διαρθρωνόταν εσωτερικά με πέντε κόγχες¹⁵⁰⁶.

Διακόσμηση: Το κτήριο διασώζει κατάλοιπα εντοίχιου, επιδαπέδιου και γλυπτού διακόσμου¹⁵⁰⁷.

Χώρος 4 (κεντρικό περιστύλιο): Κίονες από μάρμαρο Υμηττού, κιονόκρανα από πεντελικό¹⁵⁰⁸. Τα μέλη είναι σε β' χρήση. Το δάπεδο του κεντρικού υπαίθριου χώρου έφερε, πιθανώς, στρώση από λίθινες πλάκες (πίν. 27¹⁵⁰⁹).

Χώρος 6 (τρικλίνιο): Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων φέρουν επένδυση από πολύχρωμες μαρμάρινες πλάκες¹⁵¹⁰.

Στο δάπεδο της αίθουσας μία ζώνη σε σχήμα Π από ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* περιβάλλει τετράγωνο διάχωρο στρωμένο με μαρμαροθέτημα¹⁵¹¹ (πίν. 27, 28β).

Ψηφιδωτό: Μέσα σε πλαίσια από απλές ακόσμητες ταινίες αναπτύσσεται ζατρίκιο τετραγώνων κατά κορυφήν. Το κέντρο τους κοσμείται από σταυροειδές κόσμημα. Ακολουθούν ταινίες με αλυσοειδή πλοχμό και συνεχόμενα βαθμιδωτά τρίγωνα (πίν. 28β).

Μαρμαροθέτημα: Το ορθογώνιο διάχωρο χωρίζεται με μαρμάρινες πλάκες σε σταυροειδή διάταξη σε τέσσερα μικρότερα τετράγωνα· το δυτικό ζεύγος περιέχει ζατρίκιο τετραγώνων (πίν. 28β).

Χώρος 6α (δεξαμενή): Τα τοιχώματα φέρουν επιχρίσματα σε κόκκινο και κυανό χρώμα.

¹⁵⁰⁴ Η μικρότερη κλίμακα των χώρων, καθώς και το ότι είναι προσβάσιμοι μόνο από μία είσοδο (στο δωμάτιο 17) προδίδει ότι αποτελούσαν το καθαρά ιδιωτικό τμήμα του σπιτιού (LESLIE SHEAR JR 1973, σ. 158).

¹⁵⁰⁵ Είναι πολύ πιθανόν ότι πρόκειται για επίσημο χώρο υποδοχής του σπιτιού. Η FRANTZ (1988, σ. 41) απορρίπτει την άποψη ότι η συγκεκριμένη αίθουσα μπορεί να αποτελούσε βιβλιοθήκη.

¹⁵⁰⁶ Η κεντρική είναι η μεγαλύτερη από όλες, ενώ οι δύο εκατέρωθέν της οι μικρότερες.

¹⁵⁰⁷ Στο κτήριο βρέθηκαν επίσης πήλινοι λύχνοι κοσμημένοι με σταυρούς, καθώς και τμήματα μαρμάρινης πολύλοβης σιγμοειδούς τράπεζας (αρ. ευρ. L 5628, 5630) (πίν. 29α).

¹⁵⁰⁸ Τρεις βάσεις βρέθηκαν κατά χώραν στη νοτιοδυτική γωνία του περιστυλίου. Αποκαλύφθηκε, επίσης, ένα κιονόκρανο (αρ. ευρ. A3866).

¹⁵⁰⁹ Με βάση ό,τι μπορούμε να διακρίνουμε στην αεροφωτογραφία του πίνακα.

¹⁵¹⁰ Στον δυτικό τοίχο του χώρου οι πλάκες ορθομαρμάρωσης, εννέα διαφορετικών χρωμάτων, σώζονται *in situ* (CAMP 1989, σ. 52, fig. 9).

¹⁵¹¹ Το μαρμαροθέτημα τοποθετήθηκε κατά πάσα πιθανότητα σε β' φάση (βλ. παρακ. σ. 397 [χρονολόγηση]), μετά την καταστροφή του εικονιστικού θέματος που πρέπει να κοσμούσε αρχικά το διάχωρο.

Χώρος 19 (ανατολικό περιστύλιο): Δάπεδο στρωμένο με μικρές μαρμάρινες πλάκες, το μέγεθος των οποίων μειώνεται προοδευτικά από την περιφέρεια προς το κέντρο.

Χώρος 23: Σε μια φαρδιά ζώνη κατά μήκος των τοίχων το δάπεδο είναι καλυμμένο με θραύσματα πλίνθων. Η κεντρική επιφάνειά του φέρει στρώση από ακανόνιστα λευκά μαρμάρινα πλακίδια¹⁵¹².

Χώρος 28 (υποδοχής ;): Κάποια από τα γλυπτά που αποκαλύφθηκαν στα πηγάδια της οικίας¹⁵¹³ πιθανώς φιλοξενούνταν στις κόγχες του δωματίου.

(i) Αγαλμα Αθηνάς (αρ. ευρ. S 2337, πεντελικό μάρμαρο, 1,14x0,39 μ.), ρωμαϊκών χρόνων (πίν. 29β).

Ακέφαλο. Λείπουν επίσης τα χέρια και οι άκρες των ποδιών.

(ii) Αγαλμάτιο Ηρακλή (αρ. ευρ. S 2438, 1,25x1,19 μ.), 2^{ος} αιώνας (πίν. 30α). Λείπει ο αριστερός βραχίονας, τμήμα του δεξιού χεριού και το άνω τμήμα του ρόπαλου.

(iii) Ανάγλυφο Αρτέμιδος Κυνηγέτιδος¹⁵¹⁴ (πίν. 30β).

(iv) Ανάγλυφο σπηλαίου του Πανός (αρ. ευρ. I 7154, 0,645x0,82 μ., πεντελικό μάρμαρο) γ' τέταρτο 4^{ου} αι. π.Χ., γύρω στο 330 π.Χ. (πίν. 31α).

Εικονίζεται πιθανότατα η παράδοση του Διονύσου από τον Ερμή στις Νύμφες.

Στο άνω τμήμα της παράστασης βρίσκεται η μορφή του Δία, ενώ κάτω δεξιά διακρίνεται ο Πάνας. Παρούσες είναι επίσης η Δήμητρα και η Άρτεμις¹⁵¹⁵. Στην κάτω δεξιά γωνία του αναγλύφου υπάρχει προσωπίο του Αχελώου. Στο κάτω μέρος του αναγλύφου υπάρχει εγχάρακτη επιγραφή:

ΝΕΟΠΤΟΛΕΜ [Σ ΑΝ]ΤΙΚΛΕΟΥΣ ΜΕΛΙΤΕΥΣ¹⁵¹⁶

(v) Κεφαλή γενειοφόρου ανδρός (αρ. ευρ. S 2355, 0,335x0,25 μ.), 2^{ος} αιώνας (πίν. 31β).

(vi) Κεφαλή του θεού Ήλιου¹⁵¹⁷ (αρ. ευρ. S 2356, 0,523x0,215 μ.), μέσα 2^{ου} αιώνα (πίν. 31γ).

(vii) Κεφαλή Νίκης (αρ. ευρ. S 2354, 0,417x0,221 μ., πεντελικό μάρμαρο), μέσα 2^{ου} αιώνα (πίν. 32α).

¹⁵¹² Το δάπεδο αυτό αντικατέστησε ένα προγενέστερο από κονίαμα.

¹⁵¹³ Τα περισσότερα γλυπτά βρέθηκαν σε δύο από τα τρία πηγάδια του σπιτιού, όπου είχαν απορριφθεί κάποια στιγμή την περίοδο γύρω στο 530: από το πηγάδι P 21:2 στην ανατολική κιονοστοιχία του κεντρικού περιστυλίου (4) προέρχονται τα γλυπτά αρ. v-vii, ενώ από το πηγάδι Q21:4 στην ανατολική πτέρυγα του σπιτιού τα γλυπτά αρ. ii, viii-x. Το ανάγλυφο ήταν τοποθετημένο με την κύρια όψη του προς τα κάτω στην κεντρική αυλή του μεγάλου περιστυλίου (4), ενώ το άγαλμα της Αθηνάς βρέθηκε στη νοτιοδυτική του γωνία, με την εμπρόσθια όψη επίσης προς τα κάτω, χρησιμοποιημένο σα σκαλοπάτι.

¹⁵¹⁴ Το πρόσωπό της είναι απολαξευμένο.

¹⁵¹⁵ Τα πρόσωπα των μορφών έχουν απολαξευτεί συστηματικά.

¹⁵¹⁶ Επιφανής Αθηναίος πολίτης, γνωστός για τις δωρεές του στην πόλη, ο οποίος έδρασε το β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. Το ανάγλυφο ανατέθηκε πιθανότατα στο σπήλαιο-ιερό του Πανός, στη βόρεια κλιτύ της Ακρόπολης σε απόσταση 150 μ. περίπου από την οικία (CAMP 1989, σ. 54, fig. 21. Ο ΙΔΙΟΣ 2004, σ. 251).

¹⁵¹⁷ Ο LESLIE SHEAR JR (1971, σ. 273) την είχε ταυτίσει με τη μορφή του Αλέξανδρου, οι οπές όμως με τρυπάνι στο άνω τμήμα της κεφαλής παραπέμπουν στην ύπαρξη διαδήματος με αχτίδες, εικονογραφικού χαρακτηριστικού του Ήλιου (FRANTZ 1988, σ. 41 σημ. 161).

- (viii) Προτομή Αντωνίνου Ευσεβούς (αρ. ευρ. S 2436, 0,75x0,63 μ.), 2^{ος} αιώνας (πίν. 32β).
- (ix) Προτομή ηλικιωμένης Ρωμαίας δέσποινας (αρ. ευρ. S 2435, 0,795x0,425 μ.), α' τέταρτο 3^{ου} αιώνα (πίν. 32γ).
- (x) Προτομή νεαρής γυναίκας (αρ. ευρ. S 2437, 0,50x0,425 μ.), δ' τέταρτο 2^{ου} αιώνα (πίν. 33α).

Χρονολόγηση: Το κτήριο ανεγέρθηκε το β' μισό του 4^{ου} αιώνα. Σε μια β' φάση, που τοποθετείται γύρω στο 530¹⁵¹⁸, μετά την εσπευσμένη αναχώρηση του ιδιοκτήτη του, εγκαταστάθηκαν στο οικοδόμημα άλλοι ένοικοι, οι οποίοι επέφεραν μια σειρά αλλαγών¹⁵¹⁹. αυτές έμελλε, όμως, να αποδειχτούν βραχύβιες, καθώς το κτήριο καταστράφηκε κατά τη σλαβική εισβολή του 580.

Βιβλιογραφία: LESLIE SHEAR JR 1971, σ. 266-270, 273-275, pl. 53-55, 58-59. Ο ΙΔΙΟΣ 1973, σ. 156-164, 168-170, fig. 5, 6, Pl. 34-38. SODINI 1984, σ. 345-350. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 121 σημ. 123. FRANTZ 1988, σ. 38, 40-41, 42, 45, 46, 47, 48, 87-90, pl. 31-36a, 38a-c, 39b, e, 40-43, 72a, c, e, f, 73a, c, 74a. CAMP 1990, σ. 156-159, 200-201, 205, 211. ΑΘΑΝΑΣΣΙΑΔΙ 1999, σ. 342, 343-347, pl. I-III, V-VI. CASTREN 1999, σ. 222. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 155-156. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2002, σ. 79-80 αρ. 91, σ. 164, σχ. 60γ. CAMP 2004, σ. 242-253. MORVILLEZ 2004, σ. 52, fig. 6. BALDINI LIPPOLIS 2005, σ. 39-40. ΓΚΙΟΛΕΣ 2005, σ. 29, 30-31, εικ. 25. STIRLING 2005, σ. 24, 25, 204-206, 226-227. BONINI 2006, σ. 245-246, εικ. σ. 247. GRECO 2010, σ. 228-230 αρ. 2.4.

9. Οικία στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου (οικία «του Πρόκλου»¹⁵²⁰) (πίν. 34, 35)

Θέση: Η οικία βρίσκεται στην περιοχή νότια της Ακρόπολης, ανάμεσα στο Ωδείο του Ηρώδη Αττικού και στο θέατρο του Διονύσου.

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο εντοπίστηκε το 1955 κατά τη διάρκεια των εργασιών κατασκευής της οδού Διονυσίου Αρεοπαγίτου και ανασκάφηκε από τον Ι. Μηλιάδη.

Αρχιτεκτονική: Οι ανεσκαμμένοι χώροι της οικίας (πίν. 34α) διατάσσονται εκατέρωθεν μεγάλης ορθογώνιας αίθουσας (1), η βόρεια πλευρά της οποίας απολήγει

¹⁵¹⁸ Οι χρονολογήσεις της ανέγερσης, της εγκατάλειψης και της επανάχρησης του χώρου προκύπτουν με βάση τις ενδείξεις της στρωματογραφίας (FRANTZ 1988, σ. 48, 87. CAMP 2004, σ. 248).

¹⁵¹⁹ Η ανέγερση του μικρού λουτρού (15) βορειοανατολικά του τρικλινίου-νυμφαίου (6), η αντικατάσταση της εικονιστικής (;) παράστασης του κεντρικού διαχώρου στο δάπεδο του χώρου 6 από μαρμαροθέτημα, η κατασκευή των κτιστών εδράνων στην αίθουσα 5 είναι οι σημαντικότερες τροποποιήσεις αυτής της φάσης. Η FRANTZ (ό.π., σ. 89-90) εκφράζει τη βεβαιότητα ότι οι παραπάνω μετασκευές συνδέονται με τη μετατροπή του χώρου του νυμφαίου σε βαπτιστήριο.

¹⁵²⁰ Το κτήριο απαντά στη βιβλιογραφία ως «κτήριο X» ή «οικία του Πρόκλου», καθώς υπάρχουν ενδείξεις που το συνδέουν με το νεοπλατωνικό φιλόσοφο (410-485) και τρίτο *Διάδοχο* της Σχολής (βλ. και παραπ. σ. 313-314).

σε αγίδα (1α)¹⁵²¹. ο τοίχος της διαρθρώνεται εσωτερικά με επτά κόγχες, τρεις ημικυκλικές και τέσσερις ημιεξαγωνικές (πίν. 34β). Δυτικά του αψιδωτού χώρου ανοίγεται δωμάτιο τετράγωνης κάτοψης (2), στα βόρεια του οποίου προσαρτάται ορθογώνια εξέδρα (2α)· τρεις μικρές ημικυκλικές κόγχες, μία σε κάθε πλευρά, ανοίγονται στους τοίχους της¹⁵²². Δυτικότερα ανασκάφηκε ένας ακόμη χώρος (3), χωρίς να εντοπιστεί το νότιο πέρας του¹⁵²³. Το δυτικό από τα δύο μικρά δωμάτια (4, 5) που αποκαλύφθηκαν στα ανατολικά της αψιδωτής αίθουσας διαθέτει μια ορθογώνια κόγχη ανοιγμένη στο πάχος του τοίχου της αγίδας 1α¹⁵²⁴ (πίν. 35α)· στον βόρειο τοίχο του δωματίου (5) ανατολικότερα σώζεται κατά χώραν κατώφλι¹⁵²⁵. Νότια και ανατολικά ήρθαν στο φως τρία ακόμη δωμάτια (6, 7 και 8 αντίστοιχα), από τα οποία μόνο το πρώτο (6) αποκαλύφθηκε πλήρως¹⁵²⁶.

Διακόσμηση: Στο κτήριο αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα εντοίχιου και επιδαπέδιου διακόσμου, σε τεχνική *opus tessellatum*.

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα): Μέσα σε διπλό πλαίσιο από (i) φολίδες και (ii) βαθμιδωτά τρίγωνα, αναπτύσσεται σύνθεση κύκλων δύο μεγεθών και ελλείψεων, που συνδέονται μεταξύ τους αλυσιδωτά με τη μορφή σφηκικών τροχών (πίν. 35β). Στους κύκλους και τις ελλείψεις εγγράφονται άλλα γεωμετρικά θέματα (κόμβοι Σολομώντος, πυροστρόβιλος κ.ά.).

Χώρος 1α (αγίδα): Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων φέρουν επένδυση από μαρμαρίνες πλάκες. Στο δάπεδο, μέσα σε πλαίσιο σφηκικών τροχών αναπτύσσεται σύνθεση συνεχόμενων φολίδων (πίν. 35γ).

Χώρος 4 (ιερό): Δύο εντοιχισμένα ανάγλυφα, στο πρώτο από τα οποία απεικονίζεται η Κυβέλη, ενώ στο δεύτερο ο Ασκληπιός (κατ' άλλους Παγκράτης,

¹⁵²¹ Το δάπεδο της αγίδας είναι κατά μία βαθμίδα ψηλότερο από αυτό της ορθογώνιας αίθουσας.

¹⁵²² Στην επίκωση του χώρου αποκαλύφθηκε τμήμα πλάκας, όπου σώζεται αποσπασματική επιγραφή:
ΕΙ ΣΟΦΙΗΝ ΟΡΑ Α[
ΕΙ ΒΙΟΤΟΝ [
ΗΔΕ ΓΑΡ

¹⁵²³ Στον παραπάνω χώρο, σε βάθος 3,50 μ. περίπου από την επιφάνεια του δρόμου εντοπίστηκε κτερισμένος τάφος χοιριδίου, δίπλα στο λαιμό του οποίου βρέθηκε το τελετουργικό μαχαίρι της θυσίας. Στα υπόλοιπα κτερίσματα περιλαμβάνονται επτά δίωτα κύπελλα, στάμνος με λαβή και λύχνος με παράσταση φτερωτού Έρωτα. Για το ενδεχόμενο κάποιας σχέσης της θυσίας αυτής είτε με τα Ελευσίνια Μυστήρια είτε με τη λατρεία της Δήμητρας κατά τα Θεσμοφόρια (που, όμως, προσκρούει στο γεγονός ότι τελούνταν μόνο από γυναίκες) βλ. KARIVIERI 1994, σ. 133-135· ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ 2002, σ. 74.

¹⁵²⁴ Ο χώρος αποτελούσε μικρό οικιακό ιερό.

¹⁵²⁵ Η είσοδος αυτή καταργήθηκε από μεταγενέστερο οικοδόμημα, από το οποίο αποκαλύφθηκαν δύο χώροι με ψηφιδωτά δάπεδα βορειοανατολικά της οικίας «του Πρόκλου». Για το κτήριο βλ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 122-123 αρ. 62α, πίν. 182-184· KARIVIERI 1994, σ. 124. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ 2002, σ. 77, εικ. 80, 82-88.

¹⁵²⁶ Ο Ι. ΜΗΛΙΑΔΗΣ (ΙΑΕ 1955, σ. 49) αναφέρει, επίσης, ότι από την ίδια ανασκαφή προέρχονται ακέφαλος κορμός αγάλματος Ίσιδας, με διαστάσεις μεγαλύτερες του φυσικού, καθώς και «μαρμαρίνη εικονιστική κεφαλή –ίσως φιλοσόφου τινός–». Χωρίς να μπορεί να αποκλειστεί κατηγορηματικά ότι τα παραπάνω γλυπτά όντως αποτελούσαν τμήμα της διακόσμησης της συγκεκριμένης οικίας, οι θέσεις όπου εντοπίστηκαν αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο να μεταφέρθηκαν εκεί μετά την καταστροφή του κτηρίου (KARIVIERI 1994, σ. 131-132. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ 2002, σ. 118, 130-131, 137-139. STIRLING 2005, σ. 201-202).

Μειλίχιος ή Φίλιος Ζευς)¹⁵²⁷ (πίν. 35α). Το κάτω τμήμα της κόγχης καταλαμβάνεται από μαρμάρινο βάθρο του 4^{ου} π.Χ. αι., στην πρόσθια όψη του οποίου απεικονίζεται σε ανάγλυφο σκηνή δεξίωσης. Το βάθρο χρησιμοποιούταν ως τράπεζα προσφορών¹⁵²⁸.

Χρονολόγηση: Η ανέγερση του κτηρίου, που διαδέχθηκε στον χώρο προγενέστερες κατασκευές, ανάγεται στους χρόνους γύρω στο 400¹⁵²⁹. η εγκατάλειψή του τοποθετείται στο α' τρίτο του 6^{ου} αι., ενώ η οριστική του καταστροφή στα τέλη της ίδιας εκατονταετίας¹⁵³⁰.

Βιβλιογραφία: Ι. ΜΗΛΙΑΔΗΣ, *ΠΑΕ* (1955) σ. 47-50, πίν. 3β-8. FRANTZ 1965, σ. 193, fig. 10. SPIRO 1978, σ. 5-10, pl. 2, 6-9. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 365, 369. SODINI 1984, σ. 350, 376, fig. 6. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 11-12, 121-123 αρ. 62, 62α, πίν. 178-184. FRANTZ 1988, σ. 42-44, pl. 27b, 36, 44-45b. KARIVIERI 1994. BALDINI LIPPOLIS 1995, σ. 177, fig. 4d. SODINI 1997, σ. 464. FOWDEN 1995, σ. 564-565. ΑΘΗΝΑΣΣΙΑΔΙ 1999, σ. 47 σημ. 90. CASTREN 1999, σ. 216, 218. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 151. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ 2002, σ. 62-75, 123-126, 128, 135-139, 141-148. ΓΚΙΟΛΕΣ 2005, σ. 29-30, εικ. 26, 27. STIRLING 2005, σ. 20, 200-203, 226-227. BONINI 2006, σ. 257-258 και εικ. σ. 258. ΜΠΟΥΓΙΑ 2008, σ. 220, 221. GRECO 2010, σ. 205-207 αρ. 1.43.

10. Οικία στη συμβολή των οδών Διονυσίου Αρεοπαγίτου και Μακρή 3

(πίν. 36α)

Θέση: Το τμήμα της οικίας που ήρθε στο φως βρίσκεται νότια της Ακρόπολης, σε οικοπέδο στη συμβολή των οδών Διονυσίου Αρεοπαγίτου και Μακρή.

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια δύο σωστικών ανασκαφών που απείχαν μεταξύ τους μια δεκαετία και διενεργήθηκαν από την Α' Ε.Π.Κ.Α. το 1973 και 1983 με υπεύθυνες την Ο. Αλεξανδρή και Φ. Ζαφειροπούλου αντίστοιχα.

Αρχιτεκτονική: Ανασκάφηκε τμήμα μεγάλης ορθογώνιας αίθουσας (1) στην ανατολική πλευρά της οποίας προσαρτάται ημικυκλική αψίδα (1α) (πίν. 36α). Βόρεια του χώρου 1 και παράλληλα με αυτόν εκτείνεται ο διάδρομος 2, στα βόρεια του

¹⁵²⁷ Για την ταύτιση του δεύτερου αναγλύφου βλ. KARIVIERI 1994, σ. 119· ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ 2002, σ. 69, 123-125.

¹⁵²⁸ Για την αρχική μορφή του βάθρου βλ. KARIVIERI 1994, σ. 120· ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ 2002, σ. 143-148.

¹⁵²⁹ Η εποχή της ανέγερσης προσδιορίζεται με βάση τη χρονολόγηση των παλαιότερων από τους λύχνους που βρέθηκαν στο κτήριο και την τεχνοτροπία των ψηφιδωτών δαπέδων (Ι. ΜΗΛΙΑΔΗΣ, *ΠΑΕ* 1955, σ. 48, 50. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 122 στ'. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ 2002, σ. 64).

¹⁵³⁰ Η εποχή της εγκατάλειψης προκύπτει από τη χρονολόγηση των λύχνων που βρέθηκαν στο ανώτατο στρώμα των επιχώσεων του χώρου 2 στις αρχές του 6^{ου} αιώνα (ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ 2002, σ. 74). Η οριστική καταστροφή του κτηρίου ενδέχεται να οφείλεται στη σλαβική επιδρομή του τέλους του 6^{ου} αιώνα (Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 75).

οποίου ανοίγονται τουλάχιστον τέσσερις ακόμη χώροι (3-6)¹⁵³¹. Το κτήριο διαθέτε όροφο¹⁵³².

Διακόσμηση: Τα κατάλοιπα της διακόσμησης περιορίζονται στα δάπεδα δύο χώρων.

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Δάπεδο στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες.

Χώρος 4: Σπαράγματα στρώσης από λευκές τετράγωνες ψηφίδες.

Χρονολόγηση: Η οικία, που εδράζεται πάνω σε στρώματα που χρονολογούνται από την ελληνιστική εποχή ως τους ρωμαϊκούς χρόνους ανάγεται πιθανώς στην περίοδο ανάμεσα στον 4^ο και τον 5^ο αιώνα.

Βιβλιογραφία: Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 28 (1973) Β1, σ. 34-35. Μ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 38 (1983) Β1, σ. 19-23. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 152. STIRLING 2005, σ. 200-203. BONINI 2006, σ. 261.

11. Οικία στην οδό Κέκροπος 7-9, οικόπεδο Ε. Μαλινδρέττου (πίν. 36β, 37)

Θέση: Η οικία βρίσκεται βορειοανατολικά της Ακρόπολης, σε οικόπεδο της νότιας πλευράς της οδού Κέκροπος.

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής που διενεργήθηκε το 1969 από την Α' Ε.Π.Κ.Α., με υπεύθυνη την Ό. Αλεξανδρή.

Αρχιτεκτονική: Οι χώροι του κτηρίου (πίν. 36β) διατάσσονται στις τρεις πλευρές κεντρικής αυλής (1) περιβαλλόμενης από στοές (1α-γ)¹⁵³³. Τρεις ορθογώνιοι χώροι (2-4) ανοίγονται στην ανατολική πτέρυγα του σπιτιού και τέσσερις στη δυτική (5-8)¹⁵³⁴. Ένα ακόμη δωμάτιο (9) που βρίσκεται δυτικότερα αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη.

Διακόσμηση: Το κτήριο διατηρεί κατάλοιπα επιδαπέδιου και γλυπτού διακόσμου¹⁵³⁵.

Χώρος 1 (κεντρική αυλή): Δάπεδο στρωμένο με πήλινες πλάκες που σώζονται αποσπασματικά.

Χώροι 3, 4: Δάπεδα με στρώση «διά ψηφιδωτού λευκών χαλίκων»¹⁵³⁶.

Χώροι 5, 7: Δάπεδα στρωμένα «διά πήλινων ψηφίδων»¹⁵³⁷.

¹⁵³¹ Η εικόνα των χώρων είναι πολύ αποσπασματική, δε μπορεί, έτσι, να διαπιστωθεί ο τρόπος επικοινωνίας μεταξύ τους.

¹⁵³² Αποκαλύφθηκαν πλίνθινοι αναβαθμοί στη νοτιοανατολική γωνία του χώρου 6.

¹⁵³³ Στη νότια πλευρά της αυλής προστέθηκε σε δεύτερη φάση ορθογώνια δεξαμενή, νότια της οποίας οικοδομήθηκε πλίνθινο έδρανο. Ο χρόνος της συγκεκριμένης προσθήκης δεν προσδιορίζεται.

¹⁵³⁴ Στην ανασκαφική έκθεση τα δυτικά δωμάτια χαρακτηρίζονται ως βοηθητικοί χώροι, ενώ τα ανατολικά ως χώροι ενδιαίτησης (Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 24 [1969] Β1, σ. 50).

¹⁵³⁵ Τα γλυπτά αποκαλύφθηκαν στις επιχώσεις και δε συνδέονται με συγκεκριμένους χώρους στην ανασκαφική έκθεση. Ανάμεσά τους εντοπίστηκε, επιπλέον, μεγάλος αριθμός πήλινων ειδωλίων (γυναικείων θεοτήτων, κουροτρόφων, Έρωτα, Αρποκράτη, πτηνών και τετράποδων κ.ά.).

¹⁵³⁶ Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 24 (1969) Β1, σ. 50.

Χώρος 8: Δάπεδο στρωμένο με πήλινες πλάκες.*Γλυπτά*

- (i) Αγαλμάτιο παιδιού (0,32 μ., πεντελικό μάρμαρο).
- (ii) Αναθηματικό ανάγλυφο ήρωα (0,31x0,21 μ., πεντελικό μάρμαρο), τέλη 4^{ου} π.Χ. αιώνα (πίν. 37α).
Παριστάνεται άνδρας με χλαμύδα και πέτασο μπροστά από το άλογό του.
- (iii) Αναθηματικό ανάγλυφο με ήρωα (0,16x0,11 μ., γυψόλιθος), υστερορωμαϊκό.
Αριστερά απεικονίζεται δέντρο και μπροστά από αυτό ανδρική μορφή. Ακολουθούν παράσταση ομφαλού και δεύτερης ανδρικής μορφής δεξιότερα.
- (iv) Αναθηματικό ανάγλυφο με παράσταση Κυβέλης (0,17x0,12 μ., πεντελικό μάρμαρο), ελληνιστικών χρόνων (πίν. 37β).
Η θεά παριστάνεται ένθρονη με το λιοντάρι στα γόνατά της. Με το αριστερό χέρι κρατά τύμπανο, ενώ με το δεξί φιάλη.
- (v) Ανάγλυφο σε σχήμα ναΐσκου με παράσταση Κυβέλης (0,25x0,165 μ., πεντελικό μάρμαρο), ελληνιστικών χρόνων.
- (vi) Ανδρική γενειοφόρος κεφαλή, πιθανώς από ανάγλυφο ρωμαϊκών χρόνων (0,065 μ., πεντελικό μάρμαρο).
- (vii) Ανδρικός κορμός (0,38 μ., πεντελικό μάρμαρο).
- (viii) Γυναικεία κεφαλή από ανάγλυφο του 4^{ου} π.Χ. αιώνα (πίν. 37γ).
- (ix) Ειδώλιο καθιστής γυναικείας θεότητας, αιγυπτιαζόν (0,102 μ., στεατίτης).
- (x) Πόδι τράπεζας που απολήγει σε λεοντοκεφαλή (0,18 μ.).
- (xi) Θραύσμα ανάγλυφης επιτύμβιας στήλης με γυναικεία μορφή (0,33x0,115 μ., πεντελικό μάρμαρο), 1^{ος} αιώνας.

Στην πίσω όψη το ανάγλυφο φέρει επιγραφή πρώιμων ελληνιστικών χρόνων.

Χρονολόγηση: Η οικία χρονολογήθηκε από την ανασκαφέα στις αρχές του 4^{ου} αιώνα. Η καταστροφή της στα τέλη της ίδιας εκατονταετίας αποδίδεται στην επιδρομή του Αλάρικου.

Βιβλιογραφία: Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 22 (1967) Β1, σ. 86. Η ΙΔΙΑ, *ΑΔ* 24 (1969) Β1, σ. 50-53, πίν. 45-48. SODINI 1984, σ. 352, fig. 9. Ο ΙΔΙΟΣ 1997, σ. 465. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 152. STIRLING 2005, σ. 209. BONINI 2006, σ. 263. ΜΠΟΥΓΙΑ 2008, σ. 220.

12. Οικία στη συμβολή των οδών Νίκης - Απόλλωνος (πίν. 38)

Θέση: Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του κτηρίου βρίσκονται ανατολικά της εκκλησίας της Αγίας Δύναμης. Οι χώροι του πιθανότατα επεκτεινόταν στα βόρεια και ανατολικά, προς τις οδούς Μητροπόλεως και Νίκης.

¹⁵³⁷ Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 24 (1969) Β1, σ. 50.

Αρχιτεκτονική: Αποκαλύφθηκε τμήμα ορθογώνιου χώρου (1), στη νότια πλευρά του οποίου προσαρτάται αψιδωτό νυμφαίο (1α)¹⁵³⁸ (πίν. 38α). Στο πάχος του τοίχου της αψίδας ανοίγονται τρεις κόγχες. Το δάπεδό της βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο από αυτό της ορθογώνιας αίθουσας, από την οποία, επιπλέον χωρίζεται με στηθαίο.

Διακόσμηση: Από τη διακόσμηση του κτηρίου διατηρείται τμήμα μόνο ψηφιδωτού δαπέδου σε τεχνική *opus tessellatum*¹⁵³⁹.

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα): Μέσα σε διπλό πλαίσιο από (i) συνεχόμενες φολίδες και (ii) τριταινωτό πλοχμό (πίν. 38β) αναπτύσσεται σύνθεση εναλλασσόμενων τετραγώνων και κύκλων που συνδέονται μεταξύ τους αλυσιδωτά με τη μορφή σφαιρικών τροχών. Στα παραπάνω σχήματα περιέχονται πτηνά σε φυσικό τοπίο, καρποί σε κάνιστρο κ.ά.

Χρονολόγηση: Η οικία ανεγέρθηκε πιθανώς πριν από την επιδρομή των Ερούλων. Η β' φάση της, με βάση τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την τεχνοτροπική ανάλυση του ψηφιδωτού, τοποθετείται στο β' τέταρτο του 5^{ου} αιώνα¹⁵⁴⁰.

Βιβλιογραφία: ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 365, 376. SODINI 1984, σ. 385, fig. 33. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 128-129 αρ. 68, πίν. 198, 199. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 148, εικ. σ. 147. MORVILLEZ 2004, σ. 52, 55, fig. 7. BONINI 2006, σ. 266.

Αμφίπολη¹⁵⁴¹

13. Οικία Α (πίν. 39)

Θέση: Τα κατάλοιπα της οικίας αποκαλύφθηκαν κατά μήκος της δυτικής παρειάς του εσωτερικού οχυρωματικού περιβόλου της χριστιανικής Αμφίπολης, νότια του πρώτου προς βορράν τετράπλευρου πύργου και της οικίας Β (πίν. 39α).

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο εντοπίστηκε το 1991 κατά τη διάρκεια των εργασιών αποχωμάτωσης και καθαρισμού του εσωτερικού περιβόλου. Η κυρίως ανασκαφική έρευνα ακολούθησε το καλοκαίρι του 1993, στο πλαίσιο των συστηματικών ανασκαφών της Αρχαιολογικής Εταιρείας, με υπεύθυνο τον Χ. Μπακιρτζή.

Αρχιτεκτονική: Αποκαλύφθηκε το δυτικό τμήμα κεντρικής περίστυλης αυλής (1), τμήματα των στοών της δυτικής και νότιας πλευράς της (1α, 1β) και τρία ακόμη

¹⁵³⁸ Αποκαλύφθηκε και ο αγωγός τροφοδότησης.

¹⁵³⁹ Οι κόγχες στον τοίχο της αψίδας φιλοξενούσαν, πιθανότατα, αγάλματα.

¹⁵⁴⁰ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 129 στ'. Στη φάση αυτή ανήκει η μετατροπή της αψίδας σε νυμφαίο.

¹⁵⁴¹ Για τη μνημειακή τοπογραφία της πόλης κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο βλ. HATTERSLEY-SMITH 1996, σ. 103-112, fig. 6.

δωμάτια· τα δύο (2, 3) ανοιγόταν κατά μήκος της δυτικής στοάς, ενώ το τρίτο (4) ήταν προσβάσιμο από τη νότια¹⁵⁴².

Διακόσμηση: Από τον εντοίχιο διάκοσμο του κτηρίου διατηρήθηκαν λιγοστά κατάλοιπα, ενώ από τον επιδαπέδιο οι στρώσεις τεσσάρων χώρων¹⁵⁴³:

Χώρος 1 (κεντρική αυλή): Περισυνελέγησαν σπαράγματα τοιχογραφιών¹⁵⁴⁴. Το δάπεδο της αυλής καλυπτόταν με μεγάλες πήλινες πλάκες σε β' χρήση.

Χώρος 1α (δυτική στοά περιστυλίου): Μέσα σε πλαίσιο από μαιάνδρο αγκυλωτών σταυρών και παρεμβαλλόμενα τετράγωνα, στα οποία εγγράφονται ρόδια και άλλοι καρποί, αναπτύσσεται σύνθεση ρόμβων που εναλλάσσονται με κύκλους και διαγράφονται ελεύθερα πάνω σε λευκό βάθος (πίν. 39β). Οι γωνίες των ρόμβων περιβάλλονται από πέλτες και η περιφέρεια των κύκλων κοσμεείται από αλυσσοειδή πλοχμό. Στα παραπάνω σχήματα εγγράφονται άλλα γεωμετρικά θέματα ή πτηνά.

Χώρος 1β (νότια στοά περιστυλίου): Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων έφεραν ορθομαρμάρωση¹⁵⁴⁵. Στο δάπεδο, μέσα σε τέσσερα επάλληλα πλαίσια από γεωμετρικά κοσμήματα¹⁵⁴⁶ αναπτύσσεται σύνθεση μαιάνδρου αγκυλωτών σταυρών με παρεμβαλλόμενα τετράγωνα. Οι ταινίες του μαιάνδρου κοσμούνται με αλυσσοειδή πλοχμό, ενώ στα οκτώ σωζόμενα τετράγωνα διάχωρα περιέχονταν πτηνά, ψάρια και μαλάκια (σουπιές, καλαμάρια)¹⁵⁴⁷.

Χώρος 2: Δάπεδο στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες και στρωτήρες κεράμους λακωνικού τύπου¹⁵⁴⁸.

Χρονολόγηση: Η οικία ανεγέρθηκε τον 6^ο αι.¹⁵⁴⁹, ενώ σαφής είναι και η ύπαρξη μιας β' φάσης¹⁵⁵⁰.

Βιβλιογραφία: Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, *ΠΑΕ* (1993) σ. 128-131, πίν. 71-72. *Έργον* (1993) σ. 65-66. ΒΑΚΙΡΤΖΙΣ - ΧΥΔΑΣ 2003, σ. 41.

¹⁵⁴² Κάτοψη της οικίας δεν έχει δημοσιευτεί από όσο γνωρίζω.

¹⁵⁴³ Τα δάπεδα των στοών (1α, 1β) έχουν στρωθεί με ψηφιδωτά σε τεχνική *opus tessellatum*.

¹⁵⁴⁴ Πρόκειται για λείψανα που εντοπίστηκαν στη νοτιοδυτική γωνία της αυλής, κοντά σε τμήμα πεσμένου τόξου που προερχόταν από την κιονοστοιχία της δυτικής ή της νότιας στοάς. Μαζί τους βρέθηκαν και θραύσματα υαλοπινάκων.

¹⁵⁴⁵ Η επένδυση των τοίχων ανήκει σε β' φάση (βλ. εδώ παραπ. σ. 403 [χρονολόγηση]).

¹⁵⁴⁶ Τα πλαίσια, σύμφωνα με την περιγραφή του ανασκαφέα, απαρτίζονται από ελισσόμενη ταινία δύο όψεων, δύο ταινίες σπειρομαϊνδρου και πλοχμό κλειδιών. Στη μοναδική δημοσιευμένη φωτογραφία (πίν. 39β) τα θέματα δε διακρίνονται καλά.

¹⁵⁴⁷ Στο δάπεδο έχουν χρησιμοποιηθεί και ψηφίδες διαφόρων αποχρώσεων από υαλόμαζα.

¹⁵⁴⁸ Στο εσωτερικό του δωματίου 2 βρέθηκε μαρμάρινη πεταλόσχημη ρηχή λεκάνη που ενδέχεται να σχετιζόταν με την παραγωγή λαδιού. Νοτιότερα αποκαλύφθηκε, σύμφωνα με την ανασκαφική έκθεση, αποθήκη με τρεις πίθους κατά χώραν. Δεν είναι σαφές αν οι δυο χώροι επικοινωνούσαν μεταξύ τους, η έρευνα εξάλλου των δωματίων δεν υπήρξε εξαντλητική.

¹⁵⁴⁹ *Terminus post quem* αποτελεί ένα τμήμα πεσσίσκου τέμπλου που χρονολογείται πιθανότατα στον 5^ο αι. και βρέθηκε ενσωματωμένο στην κρηπίδα του νότιου τοίχου του χώρου 4.

¹⁵⁵⁰ Οι πιο σημαντικές μετατροπές στη φάση αυτή περιλαμβάνουν την απομόνωση των διαδρόμων των στοών, που αποτέλεσαν στο εξής ανεξάρτητα δωμάτια και την ανοικοδόμηση του τοίχου της δυτικής στοάς. Στην ίδια περίοδο ανήκουν μικρής έκτασης επισκευές των δαπέδων με ευτελή υλικά και η κάλυψη των κατώτερων τμημάτων των τοίχων του χώρου 1β με ορθομαρμάρωση.

14. Οικία Β (πίν. 39α, 40)

Θέση: Τα κατάλοιπα της οικίας αποκαλύφθηκαν κατά μήκος της δυτικής παρειάς του εσωτερικού οχυρωματικού περιβόλου της χριστιανικής Αμφίπολης, βόρεια του πρώτου προς βορράν τετράπλευρου πύργου και της οικίας Α (πίν. 39α).

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο εντοπίστηκε το 1991 και αποκαλύφθηκε το καλοκαίρι του 1993, στο πλαίσιο των συστηματικών ανασκαφών της Αρχαιολογικής Εταιρείας, με υπεύθυνο τον Χ. Μπακιρτζή, όπως και η όμορη οικία Α.

Αρχιτεκτονική: Η χώροι του κτηρίου που ήρθαν στο φως (πίν. 40α) οργανώνονται γύρω από κεντρική αυλή (1). Στη βόρεια πλευρά της αποκαλύφθηκαν δύο δωμάτια (2, 3), ενώ στη δυτική τρεις ακόμη χώροι (4-6)¹⁵⁵¹.

Διακόσμηση: Η σωζόμενη διακόσμηση περιορίζεται στη στρώση των δαπέδων κάποιων χώρων:

Χώρος 1 (κεντρική αυλή): Δάπεδο στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες διαφόρων μεγεθών.

Χώρος 3: Δάπεδο στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες όμοιες με αυτές του αιθρίου.

Χώρος 5: Δάπεδο από πήλινες πλάκες.

Χώρος 6: Το δάπεδο του χώρου έφερε αρχικά στρώση από πήλινες πλάκες, η οποία αντικαταστάθηκε στη συνέχεια¹⁵⁵² από ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* (πίν. 40β). Μέσα σε διπλό πλαίσιο από (i) ελισσόμενη κληματίδα και (ii) μαίανδρο αγκυλωτών σταυρών αναπτύσσεται σε λευκό βάθος δίκτυο ορθών τετράγωνων που συνδέονται μεταξύ τους με ταινία και περιέχουν πτηνά. Τα κενά ανάμεσα στα τετράγωνα κοσμούνται με ψάρια.

Χρονολόγηση: Η στρώση του ψηφιδωτού του χώρου 6, με βάση την ομοιότητά του με εκείνο της γειτονικής βασιλικής Γ χρονολογείται στο β' μισό του 5^{ου} αιώνα¹⁵⁵³.

Βιβλιογραφία: Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, *ΠΑΕ* (1993) σ. 131-134, πίν. 73. *Εργον* (1993) σ. 66. ΒΑΚΙΡΤΖΙΣ - ΧΥΔΑΣ 2003, σ. 41.

¹⁵⁵¹ Από όσο γνωρίζω δεν έχει δημοσιευτεί κάτοψη του κτηρίου.

¹⁵⁵² Βλ. εδώ παραπ. σ. 404 (χρονολόγηση).

¹⁵⁵³ Στο δάπεδο εντοπίστηκαν ίχνη μεταγενέστερων πρόχειρων επισκευών με κομμάτια μαρμάρου, πλίνθων και κεράμων.

Άμφισσα¹⁵⁵⁴**15. Οικία στην ανατολική πλευρά του Κάστρου, πρώην οικόπεδο**

Σ. Μπουργιαννάκη (πίν. 41)

Θέση: Τα κατάλοιπα της οικίας εντοπίζονται στην ανατολική κλιτύ του λόφου όπου βρίσκεται το μεσαιωνικό κάστρο της Άμφισσας.

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο αποκαλύφθηκε μερικώς την περίοδο 1939-1940 και, προκειμένου να αναδειχτεί στο σύνολό του, η Αρχαιολογική Υπηρεσία αγόρασε και κατεδάφισε το σπίτι που επικαθόταν στα ερείπια, ιδιοκτησίας Σ. Μπουργιαννάκη. Οι εργασίες, υπεύθυνη των οποίων υπήρξε η Φ. Ζαφειροπούλου, ολοκληρώθηκαν το 1973 με την ανέγερση προστατευτικού στεγάστρου.

Αρχιτεκτονική: Τα σωζόμενα κατάλοιπα της οικίας (πίν. 41α) απαρτίζονται από μία ορθογώνια αίθουσα (1), στη βόρεια στενή πλευρά της οποίας προσαρτάται ημικυκλική αψίδα (1α)· ο δυτικός τοίχος της αίθουσας 1 και ο ημικυκλικός της αψίδας διαμορφώνονται με τρεις κόγχες ο καθένας¹⁵⁵⁵ (πίν. 41β). Νότια του τρικλινίου βρίσκεται ο ορθογώνιος προθάλαμος 2¹⁵⁵⁶. Στο δυτικό τοίχο του ανοίγεται μια κόγχη¹⁵⁵⁷, ενώ στο νότιο δύο επιπλέον¹⁵⁵⁸, εκατέρωθεν της εισόδου¹⁵⁵⁹ που οδηγεί στον ακόμη νοτιότερο χώρο 3¹⁵⁶⁰. Στα ανατολικά του τελευταίου υπάρχει ένα ακόμη δωμάτιο (4)¹⁵⁶¹.

Διακόσμηση: Τα διακοσμητικά κατάλοιπα του κτηρίου περιορίζονται στα δάπεδα¹⁵⁶², που έχουν εκτελεστεί με την τεχνική *opus tessellatum* (πίν. 41β, γ).

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Μέσα σε τρία επάλληλα πλαίσια από (i) κατά κορυφήν βαθμιδωτά τετράγωνα, (ii) τριπλό ριπιδιόσχημο πλοχμό και (iii) ελισσόμενο βλαστό κληματίδας με σταφύλια (πίν. 41β) αναπτύσσεται στην κύρια επιφάνεια του δαπέδου σύνθεση μεγάλων συμπλεκόμενων δεκαεξαγώνων, στο κέντρο των οποίων υπάρχουν ορθά τετράγωνα. Στα γεωμετρικά σχήματα που προκύπτουν από τη συμπλοκή των δεκαεξαγώνων εγγράφονται άλλα γεωμετρικά θέματα (ρόμβοι, ζατρίκια κ.ά.).

¹⁵⁵⁴ Για μία ακόμη οικία της Άμφισσας, που δεν περιλαμβάνεται στον παρόντα κατάλογο βλ. Παράρτημα 1 αρ. xxiii.

¹⁵⁵⁵ Ο ανατολικός τοίχος της αίθουσας δε σώζεται στο αντίστοιχο ύψος. Οι κόγχες της αψίδας βρίσκονται 0,66 μ. ψηλότερα από το έδαφος και έχουν ύψος 1,28 μ. Οι μικρότερες κόγχες του δυτικού τοίχου ανοίγονται σε ψηλότερο επίπεδο, 1,32 μ. από το δάπεδο, και το ύψος τους είναι 1,10 μ.

¹⁵⁵⁶ Το δάπεδό του βρίσκεται κατά 0,20 μ. ψηλότερα από εκείνο της αψιδωτής αίθουσας.

¹⁵⁵⁷ Σε ύψος 0,54 μ. από το δάπεδο. Η κόγχη έχει ύψος 1,47 μ.

¹⁵⁵⁸ Στο ίδιο ύψος και διαστάσεις με τις προηγούμενες.

¹⁵⁵⁹ Το λίθινο κατώφλι εντοπίστηκε κατά χώραν.

¹⁵⁶⁰ Ο χώρος δεν αποκαλύφθηκε στο σύνολό του, καθώς το δυτικό του πέρας βρίσκεται κάτω από το οδόστρωμα σύγχρονης διερχόμενης οδού.

¹⁵⁶¹ Ο χώρος 4 επικοινωνούσε διαμέσου θυραίου ανοίγματος στον βόρειο τοίχο του με τον προθάλαμο 2.

¹⁵⁶² Οι πολυάριθμες κόγχες της επίσημης αίθουσας και του προθαλάμου της θα μπορούσαν να φιλοξενούν γλυπτά.

Χώρος 1α (αψίδα τρικλινίου): Μέσα σε πλαίσιο από ελισσόμενο βλαστό σχηματοποιημένης άκανθας αναπτύσσεται σύνθεση συνεχόμενων κοιλόπλευρων οκταγώνων που ορίζουν κύκλους (πίν. 41γ).

Χρονολόγηση: Για τη στρώση των δαπέδων έχει προταθεί μια χρονολόγηση στην περίοδο ανάμεσα στα τέλη του 4^{ου}-αρχές 5^{ου} αιώνα.

Βιβλιογραφία: Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 29 (1973-74) Β2, σ. 521-523, πίν. 336-339. ΘΕΜΕΛΗΣ 1987, σ. 250-252. SODINI 1984, σ. 376, εικ. 30. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 382, 385, 387, εικ. 4, 5. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 19, 187-188 αρ. 123, πίν. 320-322, έγχρ. πίν. 7α. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 126, εικ. σελ. 127. BONINI 2006, σ. 218.

16. Οικία στο οικόπεδο Α. Λατίφη (πίν. 42)

Θέση: Το οικόπεδο όπου αποκαλύφθηκε το κτήριο βρίσκεται στα βόρεια του μητροπολιτικού ναού της Άμφισσας¹⁵⁶³.

Χρονικό ανασκαφής: Η σωστική ανασκαφή, με υπεύθυνη την Ε. Παπασταύρου, διενεργήθηκε το 1983 από την Γ' Ε.Π.Κ.Α.

Αρχιτεκτονική: Το ανεσκαμμένο τμήμα της οικίας (πίν. 42α) περιλαμβάνει τέσσερα δωμάτια (χώροι 1-4)¹⁵⁶⁴ και έναν υπαίθριο, μάλλον, χώρο (5) στη νότια πλευρά του οικοπέδου. Η ανεύρεση δύο εστιών και ενός χαμηλού τοιχίου¹⁵⁶⁵ στον χώρο 1 καθιστούν πολύ πιθανή την ταύτισή του με το μαγειρείο του σπιτιού.

Διακόσμηση: Κατάλοιπα από τον διάκοσμο του κτηρίου αποκαλύφθηκαν σε δύο χώρους. Πρόκειται για ψηφιδωτά δάπεδα εκτελεσμένα στην τεχνική *opus tessellatum* (πίν. 42β).

Χώρος 2: Εντοπίστηκαν σπαράγματα από το λευκό επίχρισμα των τοίχων. Στο δάπεδο, μέσα σε επάλληλα πλαίσια από (i) συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα και (ii) αλυσοειδή πλοχμό, αναπτύσσεται σύνθεση οκτάρομβων αστεροειδών σχημάτων, που ανά τέσσερα ορίζουν ρόμβους και τετράγωνα εναλλάξ, εφαπτόμενα στις πλευρές και στις γωνίες οκταγώνου. Στο μοναδικό σωζόμενο οκτάγωνο απεικονίζεται ζεύγος ψαριών.

Χώρος 3: Από τον εντοίχιο γραπτό διάκοσμο της αίθουσας σώθηκαν σπαράγματα έγχρωμων κονιαμάτων¹⁵⁶⁶. Στο δάπεδο, μέσα σε διαδοχικά πλαίσια από (i) ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων και (ii) ορθογώνια με εγγεγραμμένους ρόμβους, αναπτύσσεται σύνθεση κλειδόμορφου μαιάνδρου αγκυλωτών σταυρών. Τη

¹⁵⁶³ Το οικοδόμημα συνεχίζεται κάτω από τα όμορα οικόπεδα.

¹⁵⁶⁴ Θυραία ανοίγματα αποκαλύφθηκαν μεταξύ των χώρων 1 και 2, 2 και 3, 3 και 4.

¹⁵⁶⁵ Προορισμένου, πιθανότατα, για την τοποθέτηση σκευών και αγαθών. Το δάπεδο του χώρου ήταν από πατημένο πηλόχωμα με ίχνη τέφρας.

¹⁵⁶⁶ Τα διατηρούμενα χρώματα είναι το κόκκινο, το κίτρινο και το μπλε. Εντοπίστηκε και δυσδιάκριτο κόσμημα, πιθανώς ημικύκλια.

νοτιοανατολική γωνία του κύριου θέματος καταλαμβάνει τετράγωνο διάχωρο με κύκλο όπου εγγράφεται ρόδακας.

Χρονολόγηση: Σύμφωνα με την ανασκαφική έκθεση το κτήριο χρονολογείται στον 4^ο αιώνα.

Βιβλιογραφία: ΕΛ. ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ, *ΑΔ* 38 (1983) Β1, σ. 187-188, πίν. 77α. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ 126-127. BONINI 2006, σ. 219.

Άργος¹⁵⁶⁷

17. Οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο, οικόπεδο Κολιβίνου¹⁵⁶⁸ (πίν. 43-48)

Θέση: Τα κατάλοιπα της οικίας αποκαλύφθηκαν στα ανατολικά του αρχαίου θεάτρου της πόλης και της σύγχρονης οδού Γούναρη.

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο εντοπίστηκε το 1930, όταν ο C. W. Vollgraff, μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, διανοίγοντας δοκιμαστικές τομές στα νοτιοανατολικά του θεάτρου, έφερε στο φως μια σειρά επτά ψηφιδωτών διαχώρων που απεικόνιζαν σκηνές κυνηγιού. Ο Ολλανδός αρχαιολόγος θεωρώντας ότι πρόκειται για τον επιδαπέδιο διάκοσμο του αιθρίου παλαιοχριστιανικής βασιλικής στράφηκε και πάλι στην προσπάθεια εντοπισμού της Αρχαίας αγοράς του Άργους, που αποτελούσε εξ αρχής το στόχο του, χωρίς να ασχοληθεί περαιτέρω με το εύρημα.

¹⁵⁶⁷ Βλ. επίσης Παράρτημα 1 αρ. xxiv, xxv. Ανάμεσα στις οικίες της πόλης καταλέγεται (τόσο στις παλαιότερες όσο και στις σχετικά πρόσφατες δημοσιεύσεις), με βάση την ύπαρξη ενός αψιδωτού χώρου που θεωρήθηκε τρικλίνιο, και το κτήριο που αποκαλύφθηκε στην πάροδο Δ. Γούναρη 7, στο οικόπεδο των αδελφών Δ. και Χρ. Αθανασόπουλου (SODINI 1984, σ. 376, fig. 29. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 147, εικ. σ. 146. BONINI 2006, σ. 226, εικ. σ. 227). Ακόμα, όμως, κι αν δεν είχε αποδειχθεί κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής του 1987-1988 στο διπλανό οικόπεδο Α. Πασσά ότι τα κατάλοιπα των δύο οικοπέδων ανήκουν στην ίδια λουτρική εγκατάσταση, οι υπερβολικά μικρές διαστάσεις της αψίδας στο οικόπεδο Αθανασόπουλου θα αρκούσαν για να αποκλειστεί η ταύτιση της αίθουσας με τρικλίνιο. Για το οικόπεδο των αδελφών Αθανασόπουλου βλ. επιπλέον Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ, *ΑΔ* 28 (1973) Β1, σ. 129-132, πίν. 116β, 117α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 21, 50-51 αρ. 3, πίν. 8-10. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ 1998, σ. 373, εικ. 3. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-ΛΑΝΙΑΔΟ 2003, σ. 62, 70-71. Η τελευταία θεωρεί ότι η λουτρική εγκατάσταση στα δύο οικόπεδα αποτελεί τμήμα οικίας (κάτι που δεν αποκλείεται) επανέρχεται, όμως, στην εσφαλμένη ταύτιση του αψιδωτού χώρου στο οικόπεδο Αθανασόπουλου με τρικλίνιο. Για το οικόπεδο Πασσά βλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 373-375, εικ. 2-4. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-ΛΑΝΙΑΔΟ, ό.π., σ. 67.

Στην ίδια πόλη έχουν έρθει στο φως κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφών τα αποσπασματικά κατάλοιπα πολυάριθμων οικιών, δείγματα μιας «άτυπης» τρόπον τινά αρχιτεκτονικής, αντιπροσωπευτικής του τρόπου διαβίωσης των οικονομικά ασθενέστερων στρωμάτων του πληθυσμού. Τα αποσπασματικά αυτά οικοδομήματα αναγνωρίζονται ως κατοικίες από τη θέση τους στον πολεοδομικό ιστό, την κλίμακα της κατασκευής τους και τα κινητά ευρήματα (χρηστική, κυρίως, κεραμική). Το παραπάνω υλικό έχει συγκεντρώσει η ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-ΛΑΝΙΑΔΟ, ό.π., σ. 59-75, fig. 127-158.

¹⁵⁶⁸ Το κτήριο, που αποτελεί την πιο γνωστή διεθνώς παλαιοχριστιανική οικία του ελλαδικού χώρου, απαντά στη βιβλιογραφία και ως «οικία των Μηνών και του Κυνηγιού του Γερακιού», καθώς τα θέματα αυτά συγκαταλέγονται στο θεματολόγιο του επιδαπέδιου διακόσμου της.

Μια περίπου εικοσαετία αργότερα η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή εγκαίνιασε μια σειρά συστηματικών ερευνών στην πόλη, οι οποίες στόχευαν και πάλι στην επίλυση του προβλήματος της Αγοράς. Το 1953, σε μια από τις τομές που επιχείρησαν κοντά στο σημείο όπου ο Vollgraff είχε εντοπίσει το ψηφιδωτό αποκάλυψαν το τμήμα ενός δρόμου, ο οποίος, όπως αποδείχτηκε εκ των υστέρων, οριοθετούσε τη δυτική πλευρά της οικίας. Την ίδια περίοδο ανέσκαψαν το χώρο του τρικλινίου, ενώ το 1955, με την ευκαιρία της κατεδάφισης της οικίας Κολιβίνου, το σύνολο του οικοπέδου¹⁵⁶⁹.

Αρχιτεκτονική: Οι ανεσκαμμένοι χώροι της οικίας (πίν. 43) εκτείνονται στα δυτικά και νότια κεντρικής αυλής (1) που πλαισιώνεται στις αντίστοιχες πλευρές της από στοές (1α, β)¹⁵⁷⁰. Από το κέντρο του δυτικού διαδρόμου οδηγείται κανείς στο τρικλίνιο (2), εκατέρωθεν του οποίου ανοίγονται δύο ορθογώνια πλευρικά διαμερίσματα (3, 4)¹⁵⁷¹. Το ψηφιδωτό δάπεδο στο ανατολικό πέρας της νότιας στοάς διακοσμούσε έναν ανεξάρτητο χώρο (5), οι τοίχοι του οποίου, όμως, είναι εντελώς κατεστραμμένοι¹⁵⁷².

Διακόσμηση: Ο διάκοσμος της οικίας περιορίζεται στις στρώσεις των δαπέδων· στα ψηφοθετημένα έχει χρησιμοποιηθεί η τεχνική *opus tessellatum*¹⁵⁷³.

Χώρος 1 (κεντρική αυλή): από τη στρώση αποκαλύφθηκε μόνο ένα μικρό τμήμα μαρμαροθετήματος από κατά κορυφήν τοποθετημένα τετράγωνα πλακίδια εναλλάξ σκουρόχρωμα και ανοιχτόχρωμα (πίν. 43).

Χώρος 1α (δυτική στοά περιστυλίου): Μέσα σε πλαίσια από (i) ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων και (ii) συμπλεκόμενα κατά κορυφήν τετράγωνα με κυρτές γωνίες αναπτύσσεται ελισσόμενος βλαστός άκανθας, ο οποίος περιβάλλει επτά ορθογώνια διάχωρα (πίν. 44). Ανάμεσα στα φύλλα της άκανθας εικονίζονται προσωπεία, πτηνά, ημίτομα τετράποδων ζώων, ερπετά, καρποί και άνθη. Εντός των διαχωρών εγγράφονται διαδοχικές σκηνές κυνηγιού με γεράκι: η προετοιμασία και αναχώρηση κυνηγών και σκυλιών (πίν. 45α), η καταδίωξη και σύλληψη θηραμάτων (χήνας, λαγού) (πίν. 45β), καθώς και η επιστροφή¹⁵⁷⁴.

¹⁵⁶⁹ Χωρίς, ωστόσο, να φέρουν στο φως και το σύνολο του σπιτιού, καθώς αυτό συνεχίζεται κάτω από όμορη οικοδομή (πίν. 43).

¹⁵⁷⁰ Η ύπαρξη στοάς στα βόρεια δε μπορεί να επιβεβαιωθεί, λόγω του ότι η αντίστοιχη έκταση είναι κατελυμένη από τη σύγχρονη οικοδομή (βλ. προηγούμενη σημείωση): δε φαίνεται, ωστόσο, ιδιαίτερα πιθανή, καθώς ο χώρος που θα ήταν διαθέσιμος (αν θεωρήσουμε ότι ο βόρειος τοίχος του δωματίου 4 προεκτεινόταν ανατολικότερα) δε θα επαρκούσε για την κατασκευή της (ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, σ. 14).

¹⁵⁷¹ Οι χώροι αυτοί επικοινωνούν με το τρικλίνιο διαμέσου δύο στενών θυρών (πλάτους 0,90 μ.)

¹⁵⁷² Βόρεια του χώρου 5 θα πρέπει να υπήρχαν άλλα δωμάτια, που πιθανολογείται ότι αποτελούσαν το ανατολικό όριο της οικίας.

¹⁵⁷³ Τμήματα των δαπέδων στους χώρους 4, 1, 1α και 1β, κατά μήκος ενός άξονα με διεύθυνση από τα βορειοδυτικά προς τα νοτιοανατολικά, έχουν υποστεί οριστική καταστροφή (πίν. 43), εξαιτίας του ότι κατά τους πρώιμους μεσαιωνικούς χρόνους, όπως αναφέρει η ÅKERSTRÖM-HOUGEN (1974, σ. 19), διερχόταν από πάνω τους ρυάκι.

Τα ψηφιδωτά δάπεδα της οικίας βρίσκονται σήμερα ενσωματωμένα στο δάπεδο της αυλής του Αρχαιολογικού Μουσείου Άργους.

¹⁵⁷⁴ Η έναρξη του κυνηγιού τοποθετείται στο βόρειο διάχωρο και το πέρας του στο νότιο· οι παραστάσεις είναι έτσι τοποθετημένες ώστε να «διαβάζονται» από τη δυτική πλευρά της στοάς.

Χώρος 1β (νότια στοά περιστυλίου): Μέσα σε διαδοχικά πλαίσια από (i) συνεχόμενα βαθμιδωτά κατά κορυφήν τετράγωνα, (ii) συμπλεκόμενους κύκλους που κομβώνονται σε τέσσερα σημεία της περιφέρειάς τους και (iii) ριπιδίοσχημο πλοχμό, ελισσόμενος βλαστός άκανθας περιβάλλει επτά ορθογώνια διάχωρα (πίν. 46α). Ανάμεσα στα φύλλα της άκανθας απεικονίζονται, όπως και στη δυτική στοά, προσωπεία, πτηνά, ημίτομα τετράποδων ζώων, ερπετά, καρποί και άνθη. Το διάχωρο της δυτικής πλευράς βρέθηκε κατεστραμμένο¹⁵⁷⁵. στα υπόλοιπα έξι απεικονίζονται οι δώδεκα προσωποποιήσεις των μηνών του έτους, τοποθετημένες κατά ζεύγη σε κάθε διάχωρο. Οι μήνες παριστάνονται ολόσωμοι, μετωπικοί, με τα χαρακτηριστικά τους σύμβολα και συνοδευόμενοι από επιγραφές με το όνομά τους: ΙΑΝΟΥ/ΑΡΙΟΣ, ΦΕΒΡΟΥ/ΑΡΙ/ΟΣ, ΜΑΡ/ΤΙ/ΟΣ, ΑΠΡΗΛΙ/ΟΣ, ΜΑ/ΙΟΣ, ΙΟΥΝΙ/ΟΣ, ΙΟΥ/ΛΙ/ΟΣ, ΑΓ/ΟΥ/ΣΤΟΣ, ΣΕΠΤΕ/ΜΒΡΙ/ΟΣ, ΟΚΤΩ/ΒΡΙ/ΟΣ, ΝΟΕΝ/ΒΡΙ/ΟΣ /ΔΕΚΕΜ/ΒΡΙ/ΟΣ¹⁵⁷⁶ (πίν. 46α, β).

Χώρος 2 (τρικλίνιο): Το δάπεδο της αίθουσας διαιρείται σε δύο παραλληλόγραμμα, άνισα μεταξύ τους, διάχωρα, με κοινό πλαίσιο από συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα. Το δυτικό διάχωρο είναι διπλάσιο σχεδόν σε μέγεθος από το ανατολικό (πίν. 47α).

Στο ανατολικό διάχωρο απεικονίζεται, μέσα σε δεύτερο πλαίσιο από συνεχόμενα βαθμιδωτά τετράγωνα, πολυπρόσωπη διονυσιακή σκηνή (πίν. 47α, 48α, β), στην οποία διακρίνονται από τα αριστερά προς τα δεξιά: Μαινάδα και ανδρική μορφή¹⁵⁷⁷ (σώζονται μόνο τμήματα των ποδιών), ο πάνθηρας, ο θεός Διόνυσος, που ακουμπά σε πεσσό περιβαλλόμενο από κληματίδα με σταφύλια, ερωτιδέας που βαστά αγγείο, Σάτυρος-αυλητής, ορχούμενη Μαινάδα που παίζει κύμβαλα και ένας ακόμη Σάτυρος, που κρατά λαγωβόλο¹⁵⁷⁸.

Στο δυτικό διάχωρο εγγράφεται μηνοειδής επιφάνεια πλαισιωμένη από αλυσοειδή πλοχμό, η οποία διαιρείται με έξι κάθετες ταινίες από τον ίδιο πλοχμό σε επτά σφηνοειδή τμήματα (πίν. 47α, β). Την εσωτερική της περιφέρεια καταλαμβάνει σιγμοειδές διάχωρο, όπου μέσα σε ωοειδή δίσκο απεικονίζονται δύο ψάρια¹⁵⁷⁹. Στα δύο τρίγωνα που προκύπτουν από την εγγραφή της μηνοειδούς επιφάνειας στο παραλληλόγραμμο απεικονίζονται ζεύγη πτηνών εκατέρωθεν κανθάρου με εκφυόμενη κληματίδα με σταφύλια.

Χώροι 3, 4: Δάπεδα στρωμένα με πήλινες πλάκες.

¹⁵⁷⁵ Σύμφωνα με τον Vollgraff σε αυτό το διάχωρο σωζόταν η κατάληξη ...ΙΝΟΣ κάποιας επιγραφής (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 54-55 σημ. 10). Η SPIRO (1978, σ. 131, 140) υποθέτει ότι εδώ απεικονίζονταν οι προσωποποιήσεις των «ΚΑΛΩΝ ΚΑΙΡΩΝ», όπως στην περίπτωση του κατεστραμμένου κύριου θέματος της αψίδας στη βασιλική του Θύρσου Τεγέας, όπου στο κεντρικό κλίτος παριστανόταν, μεταξύ άλλων, και οι προσωποποιήσεις των μηνών. Βλ. και παραπ. σ. 275-276.

¹⁵⁷⁶ Ο θεατής έπρεπε να στέκεται στη νότια πλευρά της στοάς ώστε να μπορεί να αναγνώσει σωστά την παράσταση και τις επιγραφές.

¹⁵⁷⁷ Η ανδρική μορφή με τη βακτηρία πρέπει να ανήκει στον Σιληνό (PARRISH 2004, σ. 76).

¹⁵⁷⁸ Η ορθή πλευρά θέασης της παράστασης ήταν από το εσωτερικό της αίθουσας.

¹⁵⁷⁹ Πρόκειται για μία από τις σπάνιες περιπτώσεις στις οποίες ο διάκοσμος του δαπέδου αποτυπώνει ακριβώς τη ριπιδίοσχημη διάταξη των κλινών ενός *στιβαδίου* με την σιγμοειδή τράπεζα στο κέντρο του. Για άλλα ανάλογα παραδείγματα βλ. παραπ. σ. 193.

Χώρος 5: Τρία επάλληλα πλαίσια από (i) συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα, (ii) ελισσόμενο βλαστό άκανθας με προσωπεία, πτηνά, ημίτομα τετράποδων ζώων, ερπετά, καρπούς και άνθη και (iii) αλυσοειδή πλοχμό περιβάλλουν κεντρική παράσταση με κυνήγι λιονταριού¹⁵⁸⁰ (πίν. 48γ).

Χρονολόγηση: Η Åkerström-Hougen προτείνει μια χρονολόγηση της στρώσης του δαπέδου στις αρχές του 6^{ου} αι., ενώ η Ασημακοπούλου-Ατζακά στο β' τέταρτο του ίδιου αιώνα¹⁵⁸¹.

Βιβλιογραφία: ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974. SPIRO 1978, σ. 127-148, pl. 118-156. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 371, 372, 402 σημ. 6, σημ. 7, 403 σημ. 1. SODINI 1984, σ. 354-355, 378-379. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 53-56 αρ. 6, πίν. 19-37. MORVILLEZ 1996, σ. 131, fig. 1.6. MAGUIRE 1999, σ. 239, 244, 246, fig. 2-5. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 145, εικ. σ. 146. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-ΛΑΝΙΑΔΟ 2003, σ. 59-60. BONINI 2006, σ. 224.

18. Οικία στην οδό Τριπόλεως 7β, οικόπεδο αδελφών Μπονώρα (πίν. 49-55α)

Θέση: Το οικόπεδο στο οποίο αποκαλύφθηκαν τα τμηματικά κατάλοιπα του κτηρίου είναι το τρίτο στη σειρά νότια από την υπόστυλη αίθουσα της Αρχαίας αγοράς της πόλης.

Χρονικό ανασκαφής: Η οικία εντοπίστηκε το 1965 και ανασκάφηκε το 1973 από τη Δ' Ε.Π.Κ.Α., με υπεύθυνους των εργασιών τους Σ. Χαριτωνίδη και Χ. Κριτζά.

Αρχιτεκτονική: Η ανασκαφή έφερε στο φως (πίν. 49α) επιμήκη χώρο (1α), ο οποίος πιθανότατα αντιπροσωπεύει τη βόρεια στοά περιστυλίου. Στο ύψος του κέντρου της ανοίγεται προς βορράν ένας χώρος τετράγωνης κάτοψης (2)¹⁵⁸², ο οποίος οδηγεί σε μεγάλη αίθουσα ακόμη βορειότερα (3). Εκατέρωθεν του χώρου 2 και σε άμεση επικοινωνία με τη στοά 1α υπάρχουν δύο παραλληλόγραμμα δωμάτια (4, 5)¹⁵⁸³. Το δυτικό από αυτά (4) οδηγεί στη βορειοδυτική αίθουσα 6.

Διακόσμηση: Διατηρήθηκαν πλούσια, αν και αποσπασματικά, κατάλοιπα εντοίχιου και επιδαπέδιου διακόσμου, εκτελεσμένου σε τεχνική *opus tessellatum*¹⁵⁸⁴.

Χώρος 1α (βόρεια στοά περιστυλίου): Τα ανώτερα τμήματα των τοίχων ήταν διακοσμημένα με τοιχογραφίες¹⁵⁸⁵, ενώ τα κατώτερα έφεραν επένδυση με μαρμάρινες πλάκες.

¹⁵⁸⁰ Η παράσταση «διαβαζόταν» από τα ανατολικά. Το κέντρο της είναι κατεστραμμένο. Οι μορφές των δύο κυνηγών σώζονται αποσπασματικά, το ίδιο και αυτή του επιτιθέμενου λιονταριού.

¹⁵⁸¹ ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, σ. 69-71. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 55 στ'. Οι ανασκαφές δεν απέφεραν άλλα στοιχεία που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για τη χρονολόγηση του κτηρίου.

¹⁵⁸² Ο χώρος έχει λοξόγωνα γωνίες.

¹⁵⁸³ Το δυτικό από αυτά (4) επικοινωνεί με τη στοά 1α διαμέσου τρίβηλου ανοίγματος που διαμορφώνεται με πεσσούς. Στον βόρειο και στον ανατολικό τοίχο του δωματίου αυτού, καθώς και στον ανατολικό και δυτικό τοίχο του πάρισου χώρου 5, αποκαλύφθηκαν κτιστά θρανία.

¹⁵⁸⁴ Εκτός από τα σωζόμενα ψηφιδωτά δάπεδα, στα οποία έχουν χρησιμοποιηθεί και ψηφίδες από υαλόμαζα, υποστρώματα δαπέδων εντοπίστηκαν και στους χώρους 3 και 6.

Στο δάπεδο της στοάς διατηρούνται τέσσερις μεγάλες συνθέσεις ενταγμένες σε μεγάλα ορθογώνια διάχωρα, όπου παριστάνονται από τα δυτικά προς τα ανατολικά (πίν. 49β):

Διάχωρο i: Εντός πλαισίων από (i) συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα, (ii) ελισσόμενο βλαστό (κισσοφύλλων;) και (iii) συνεχόμενα κατά κορυφήν βαθμιδωτά τετράγωνα αναπτύσσεται σύνθεση αντίνωτων πελτών¹⁵⁸⁶ (πίν. 50).

Διάχωρο ii: Μέσα σε επάλληλα πλαίσια από πληθώρα γεωμετρικών κοσμημάτων, που αναπτύσσονται σε σειρές ή εγγράφονται σε παραλληλόγραμμα (πίν. 51α, β), περικλείεται μεγάλο ορθογώνιο διάχωρο, από τις τέσσερις γωνίες του οποίου εκφύονται ζεύγη κληματίδων, που περιβάλλοντας τέσσερις γυναικείες μορφές (Νύμφες ή Μαινάδες) διακλαδώνονται στην επιφάνεια του διαχώρου. Ανάμεσα στους κλάδους της κληματίδας εικονίζονται σε διάταξη που αντιστοιχεί στους κύριους άξονες της αίθουσας, ο Πάνας, μία ακόμη ανδρική μορφή (Σιληνός;) και δύο παγώνια. Το κέντρο του δαπέδου καταλαμβάνει κύκλος, τον οποίο ανακρατούν με το ένα υψωμένο χέρι τους οι γυναικείες μορφές. Το εσωτερικό του βρέθηκε κατεστραμμένο¹⁵⁸⁷.

Διάχωρο iii: Κοινά διαδοχικά πλαίσια από (i) αλυσοειδή πλοχμό, (ii) σπειρομαϊάνδρο και (iii) ελισσόμενο βλαστό κατοικημένης άκανθας (με πτηνά, ημίτομα τετράποδων ζώων, άνθη και κεφαλές Ωκεανού) περιβάλλουν δύο άνισες ζώνες (πίν. 52α).

Στη δυτική ζώνη απεικονίζεται σκηνή τρύγου (πίν. 52β): δύο φτερωτοί ερωτιδείς που κρατούν λαγωβόλο πατούν σταφύλια σε ορθογώνιο πατητήρι· το γλεύκος ρέει από κρουνό σχήματος λεοντοκεφαλής σε μεγάλο πιθάρι-υπολήνιο. Στις γωνίες εκατέρωθεν της κεντρικής σκηνής απεικονίζονται κάρθοροι με εκφυόμενη κληματίδα, ερωτιδείς και πουλιά ανάμεσα στους κλάδους της¹⁵⁸⁸.

Στην ανατολική ζώνη παριστάνεται θαλάσσιο θέμα αρκετά κατεστραμμένο: διακρίνονται αναδυόμενη Αφροδίτη, θαλάσσιος κένταυρος, ερωτιδείς που ιππεύουν δελφίνια· οι μορφές προβάλλονται πάνω σε μεγάλο ανοιχτό κοχύλι που κοσμεί το βάθος της παράστασης¹⁵⁸⁹ (πίν. 52α).

Διάχωρο iv: Μέσα σε διπλά πλαίσια από (i) αλυσοειδή πλοχμό και (ii) κλειδόμορφο μαϊάνδρο αγκυλωτών σταυρών με παρεμβαλλόμενα τετράγωνα και παραλληλόγραμμα, στα οποία εγγράφονται άλλα γεωμετρικά θέματα (πίν. 52γ), αναπτύσσεται σύνθεση οκταγώνων που εναλλάσσονται με ορθά τετράγωνα. Στα παραπάνω γεωμετρικά σχήματα εγγράφονται με τη σειρά τους ποικίλα άλλα

¹⁵⁸⁵ Από το γραπτό διάκοσμο εντοπίστηκαν μόνο σπαράγματα κονιαμάτων.

¹⁵⁸⁶ Η κύρια σύνθεση συνεχιζόταν κάτω από την οδό Τριπόλεως.

¹⁵⁸⁷ Από τα ελάχιστα σπαράγματα στο εσωτερικό του πιθανολογείται η απεικόνιση διονυσιακής σκηνής.

¹⁵⁸⁸ Ο θεατής έπρεπε να στέκεται στα δυτικά του διαχώρου προκειμένου να «αναγνώσει» ορθά την παράσταση.

¹⁵⁸⁹ Η παράσταση «διαβαζόταν» από τη βόρεια πλευρά της στοάς.

γεωμετρικά μοτίβα. Στο κέντρο του διαχώρου εγγραφόταν παραλληλόγραμμος πίνακας, η παράσταση του οποίου έχει καταστραφεί, εκτός από το κάτω τμήμα του ποδιού και των φτερών μιας μορφής¹⁵⁹⁰.

Χώρος 1β (ανατολική στοά περιστυλίου): Στο κέντρο γεωμετρικής σύνθεσης ρόμβων, στις πλευρές των οποίων εφάπτονται τετράγωνα, και μέσα σε διπλό πλαίσιο από (i) σπειρομαϊάνδρο και (ii) αλυσοειδή πλοχμό (πίν. 53α, β), απεικονίζεται τέθριππο, από το οποίο σώζονται μόνο οι μορφές των αλόγων και τα ονόματά τους, μέσα σε τέσσερις δέλτους με λαβές, στη βάση της παράστασης: ΞΑΝΘΟΣ, ΛΑΔΑΣ, ΔΡΑΚΟΣ, ΠΡΩΤΕΥΣ¹⁵⁹¹ (πίν. 53β).

Χώρος 2: Μέσα σε πλαίσιο από συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα¹⁵⁹² αναπτύσσεται σύνθεση οκταγώνων εναλλασσόμενων με ορθά τετράγωνα (πίν. 54α). Στα οκτάγωνα περιέχονται κατά κορυφήν τετράγωνα όπου εγγράφονται τετράφυλλα. Τα σωζόμενα τριγωνικά τμήματα του δαπέδου που αντιστοιχούν στις λοξότμητες γωνίες του χώρου κοσμούνται με ζατρίκιο και τετράγωνο διάχωρο που περιέχει πλέγμα¹⁵⁹³.

Χώρος 4: Μέσα ζώνη από οθογώνια διάχωρα εντός των οποίων εγγράφονται ρόμβοι (βόρεια πλευρά) και συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα (νότια πλευρά) (πίν. 54β), αναπτύσσεται σύνθεση οκταγώνων που ενώνονται μεταξύ τους με ορθά τετράγωνα και περιέχουν προοπτικά παραλληλεπίπεδα.

Χώρος 5: Σύνθεση αγκυλωτών σταυρών με κεκαμμένα άκρα και παρεμβαλλόμενα εξάγωνα (πίν. 55α). Στο κέντρο του δαπέδου, μέσα σε πλαίσιο από προοπτικά παραλληλεπίπεδα ένα παραλληλόγραμμο διάχωρο περιείχε θέμα το οποίο καταστράφηκε πλήρως.

Χρονολόγηση: Ο ανασκαφέας τοποθέτησε τα ψηφιδωτά του κτηρίου στα τέλη του 4^{ου}-αρχές 5^{ου} αιώνα. Η τεχνοτροπική ανάλυση του ψηφιδωτού οδηγεί, ωστόσο, σε μια πρωιμότερη χρονολόγηση, όχι μετά τα μέσα του 4^{ου} αιώνα¹⁵⁹⁴.

Βιβλιογραφία: ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1973, σ. 221 αρ. 7. Χ. Β. ΚΡΙΤΖΑΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, σ. 230-243, πίν. 158-166. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 367 σημ. 2, σ. 371 σημ. 4, σ. 372 σημ. 7, σ. 373. SODINI 1984, σ. 355-356, 390-391, 392. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 54 σημ. 9. ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ 1994, ΙΙ, σ. 18-23 αρ. 9. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 146. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2005, σ. 59-60, εικ. 34, 35. BONINI 2006, σ. 225.

¹⁵⁹⁰ Η διάταξη του θέματος προϋπέθετε ότι ο θεατής στεκόταν στα δυτικά.

¹⁵⁹¹ Το θέμα και οι επιγραφές διαβάζονταν από τα δυτικά.

¹⁵⁹² Σώζεται στην ανατολική και δυτική πλευρά του χώρου.

¹⁵⁹³ Διατηρήθηκε μόνο το ένα.

¹⁵⁹⁴ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 54 σημ. 9.

Αταλάντη

19. Οικία στη συμβολή των οδών Σ. Κοκκόλα και Εθνικής Αντιστάσεως,
οικόπεδο Δήμου Αταλάντης (πίν. 55β, 56)

Θέση: Το οικόπεδο βρίσκεται στο κέντρο της σύγχρονης κωμόπολης.

Χρονικό ανασκαφής: Η σωστική ανασκαφή, με υπεύθυνη την Σ. Δημάκη, διενεργήθηκε από την ΙΔ΄ Ε.Π.Κ.Α. το έτος 1986.

Αρχιτεκτονική: Αποκαλύφθηκε τμήμα ορθογώνιας αίθουσας τρικλινίου (1) στη νότια στενή πλευρά της οποίας προσαρτάται αψίδα (1α). Στα ανατολικά του χώρου υποδοχής ήρθε στο φως ένα ακόμη δωμάτιο τετράγωνης κάτοψης (2)¹⁵⁹⁵.

Διακόσμηση: Ο σωζόμενος διάκοσμος περιορίζεται στα κατώτερα τμήματα των τοίχων και στο δάπεδο του τρικλινίου, εκτελεσμένου σε τεχνική *opus tessellatum*.

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Μέσα σε πλαίσιο από κυματοειδή ταινία, τα θέματα οργανώνονται σε συνεχόμενα τετράγωνα διάχωρα που περιβάλλονται από πλέγμα και διατάσσονται ανά τρία κατά πλάτος του χώρου.

Νότια ζώνη (από τα ανατολικά προς τα δυτικά):

Διάχωρο i: Αστεροειδή κοσμήματα που σχηματίζονται από πλάγια παραλληλόγραμμα και παρεμβαλλόμενα ορθά και κατά κορυφήν τετράγωνα εναλλάξ (πίν. 55β). Στα τετράγωνα εγγράφονται άλλα γεωμετρικά κοσμήματα (κόμβοι, αντίωτες πέλτες κ.ά.).

Διάχωρο ii: Κύκλος που περιέχει «κουκουνάρα», στο κέντρο της οποίας εγγράφεται άλλος κύκλος (πίν. 56α)· ο τελευταίος περιέχει ελεύθερα αποδοσμένους καρπούς. Στα τέσσερα τρίγωνα που προκύπτουν από την εγγραφή της «κουκουνάρας» απεικονίζονται καρποί περιβαλλόμενοι από ελικοειδείς βλαστούς.

Διάχωρο iii: Σειρές από εφαπτόμενα κυρτόμορφα τετράγωνα που συμπλέκονται μεταξύ τους αλυσιδωτά (πίν. 56β).

Σωζόμενο τμήμα διαχώρου βόρειας ζώνης: Κύκλος εγγεγραμμένος σε τετράγωνο. Στη γωνία απεικονίζεται κισσόφυλλο και ελικοειδείς βλαστοί.

Χώρος 1α (αψίδα τρικλινίου): Τα κάτω μέρος του τοίχου της αψίδας διατήρησε υπολείμματα μαρμάρινης επένδυσης. Το δάπεδο καλύπτεται από σύνθεση συνεχόμενων φολίδων (πίν. 55β).

Χρονολόγηση: Σύμφωνα με την ανασκαφική έκθεση το κτήριο χρονολογείται στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Βιβλιογραφία: Φ. ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ, *ΑΔ* 41 (1986) Β1, σ. 62, σχ. 2, 3. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 170-171 αρ. 108, πίν. 285-286. SODINI 1997, σ. 462. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 147. BONINI 2006, σ. 230.

¹⁵⁹⁵ Ο χώρος επικοινωνούσε με το τρικλίνιο διαμέσου θύρας, ο μαρμάρινος ουδός της οποίας βρέθηκε κατά χώραν.

Βέροια¹⁵⁹⁶**20. Επισκοπείο (;) στην οδό Εδέσσης 25 (Ο.Τ. 211), οικόπεδα Νίκου-Γεωργαντά (πίν. 57)**

Θέση: Τα συνεχόμενα οικόπεδα στα οποία αποκαλύφθηκε το κτήριο βρίσκονται στο κέντρο της Βέροιας, σε περιοχή ανατολικά της κεντρικής οδικής αρτηρίας των ρωμαϊκών χρόνων, κατά μήκος της σημερινής οδού Βενιζέλου¹⁵⁹⁷. Το οικοδόμημα πρέπει να αποτελούσε πρόσκτισμα της βασιλικής με εγκάρσιο κλίτος που αποκαλύφθηκε στα νοτιοδυτικά¹⁵⁹⁸.

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο ήρθε στο φως σε δύο διαφορετικές ανασκαφικές περιόδους, που απέχουν χρονικά μεταξύ τους: Η πρώτη, του 1980, διενεργήθηκε από την ΙΖ' Ε.Π.Κ.Α., στο οικόπεδο Γεωργαντά, με υπεύθυνη την Β. Αλλαμανή· η δεύτερη το 1993, από την 11^η Ε.Β.Α., με υπεύθυνο τον Α. Πέτκο.

Αρχιτεκτονική: Το τμήμα που αποκαλύφθηκε (πίν. 57α) αποτελείται από έναν ορθογώνιο χώρο με διμερή διάρθρωση, που τονίζεται από την παρουσία ενός μαρμάρινου στυλοβάτη¹⁵⁹⁹, ανατολικότερα του οποίου το πλάτος της αίθουσας μειώνεται. Στο ανατολικό πέρας της προσαρτάται ημικυκλική αψίδα.

Διακόσμηση: Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων έφεραν μαρμάρινη επένδυση. Από τον επιδαπέδιο διάκοσμο του ανατολικού τμήματος της ορθογώνιας αίθουσας και της αψίδας σώθηκαν ελάχιστα ίχνη¹⁶⁰⁰, ενώ αντίθετα στο δυτικό τμήμα αποκαλύφθηκε σημαντική έκταση του στρωμένου με πολύχρωμο μαρμαροθέτημα δαπέδου, σε αποσπασματική, ωστόσο κατάσταση (πίν. 57β). Τα θέματα οργανώνονται σε ορθογώνια διάχωρα που διατάσσονται σε τρεις τουλάχιστον ζώνες, η κεντρική από τις οποίες είναι πλατύτερη.

Βόρεια ζώνη: Ανατολικό διάχωρο: Τετράγωνα κατά κορυφήν που χωρίζονται μεταξύ τους από ισοπλατείς ταινίες¹⁶⁰¹. Δυτικό διάχωρο: σύνθεση συνεχόμενων εξαγώνων στις πλευρές των οποίων εφάπτονται τρίγωνα.

¹⁵⁹⁶ Για τις οικίες της Βέροιας που δεν περιλαμβάνονται στον παρόντα κατάλογο βλ. Παράρτημα 1 αρ. xxviii-xxxι.

¹⁵⁹⁷ Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της συνεχούς χρήσης του κεντρικού αυτού τμήματος της πόλης έχουν εντοπιστεί σε πολλά γειτονικά οικόπεδα.

¹⁵⁹⁸ Ο ναός εκτείνεται στα οικόπεδα Νικολοπούλου - Βαφειδή - Μωυσιάδη. Ο ΠΕΤΚΟΣ (2003, σ. 104) αναφέρει για το κτήριο στην οδό Εδέσσης 25: «Το συγκεκριμένο οικοδόμημα...αποτελούσε το ακραίο ανατολικό κτίριο μιας πτέρυγας συνεχόμενων χώρων, οι οποίοι συνδέονται και επικοινωνούν με το βόρειο κλίτος της βασιλικής του 5^{ου} αιώνα», δεν είναι, όμως, σαφές με βάση, τουλάχιστον, την κάτοψη που έχω υπόψη μου (πίν. 57α), με ποιόν ακριβώς τρόπο (και διαμέσου ποιών χώρων) γινόταν η επικοινωνία ανάμεσα στα δυο οικοδομήματα. Σε αυτήν, πάντως, βασίστηκε η πρόταση ταύτισης της αίθουσας με τμήμα της επισκοπικής οικίας.

¹⁵⁹⁹ Ο στυλοβάτης προέρχεται από επιστύλιο παλαιότερου κτηρίου.

¹⁶⁰⁰ Δεν είναι σαφές από τις δημοσιεύσεις αν πρόκειται για μαρμαροθέτημα ή μαρμαρόστρωση.

¹⁶⁰¹ Το θέμα αποκαθίσται από τα αποτυπώματα των κρουστών στο υπόστρωμα.

Κεντρική ζώνη: σειρές συνεχόμενων τετραγώνων, στις πλευρές των οποίων εφάπτονται τρίγωνα, εναλλάσσονται με σειρές συνεχόμενων τετραγώνων κατά κορυφήν¹⁶⁰².

Νότια ζώνη: Ανατολικό διάχωρο: εφαπτόμενα οκτάγωνα που ορίζουν κατά κορυφήν τετράγωνα (;)¹⁶⁰³. Δυτικό διάχωρο: όμοιο με το αντίστοιχο της βόρειας ζώνης.

Χρονολόγηση: Το οικοδόμημα, που διαδέχθηκε στον χώρο δύο προγενέστερα κτήρια, χρονολογήθηκε στο β' μισό του 5^{ου} αιώνα¹⁶⁰⁴.

Βιβλιογραφία: Β. ΑΛΛΑΜΑΝΗ, *ΑΔ* 35 (1980) Β2, σ. 399-402, 403 σχ. 5, πίν. 232-234. ΠΕΤΚΟΣ 1993-1. Ο ΙΔΙΟΣ, *ΑΔ* 49 (1994) Β2, σ. 581-582. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-2, σ. 24-25. ΠΕΤΚΟΣ - ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ 2004, σ. 147, εικ. σ. 169, 171. ΠΕΤΚΟΣ 2009, σ. 21.

21. Οικία¹⁶⁰⁵ στη συμβολή των οδών Ιπποκράτους 18-20 και Προφήτη Ηλία (Ο.Τ. 80), οικοπέδα Τσιλιγγιρίδη, Μαυρίδη, Καραντουμάνη (πίν. 58)

Θέση: Το κτήριο αποκαλύφθηκε σε τρία συνεχόμενα οικοπέδα στο κέντρο της Βέροιας, ανατολικά ενός υστερορωμαϊκού δρόμου που έβαινε με κατεύθυνση βορρά-νότου.

Χρονικό ανασκαφής: Η σωστική ανασκαφή, με υπεύθυνο τον Π. Πάντο, διενεργήθηκε από την ΙΖ' Ε.Π.Κ.Α. το 1977.

Αρχιτεκτονική: Το κέντρο του ανεσκαμμένου τμήματος του κτηρίου (πίν. 58) καταλαμβάνεται από μεγάλη ορθογώνια αίθουσα (1), η είσοδος της οποίας βρίσκεται στην ανατολική της πλευρά¹⁶⁰⁶. Στα δυτικά ο χώρος απολήγει σε μεγάλη αψίδα (1α), ενισχυμένη εξωτερικά με αντηρίδες. Στο κέντρο του ορθογώνιου χώρου υπάρχει κτιστή επιμήκης δεξαμενή¹⁶⁰⁷. Βόρεια της αψιδωτής αίθουσας, που πρέπει να ταυτιστεί με τρικλίνιο¹⁶⁰⁸, ανοίγονται τρία ορθογώνια δωμάτια (2-4)¹⁶⁰⁹. Δύο ακόμη δωμάτια (5, 6) βρίσκονται στα δυτικά του οικοπέδου, πίσω από την αψίδα¹⁶¹⁰.

¹⁶⁰² Τα πλακίδια είναι μαύρου, λευκού και ιώδους χρώματος. Η ζώνη έχει πλάτος 5 περίπου μέτρων και οριοθετείται στα βόρεια από τρεις σειρές ορθογώνιων πλακιδίων.

¹⁶⁰³ Το θέμα δεν είναι ευανάγνωστο.

¹⁶⁰⁴ Στην αρχαιότερη διαπιστωμένη φάση χρήσης ο χώρος καταλαμβάνονταν από κρηναίο οικοδόμημα, το οποίο μετατράπηκε κατά τον 4^ο αι. σε βαπτιστήριο.

¹⁶⁰⁵ Στην ανασκαφική έκθεση διατυπώνεται η υπόθεση ότι το κτήριο ήταν δημόσιο, όλα τα στοιχεία, όμως, συνηγορούν υπέρ της ταύτισής του με οικία (βλ. εδώ παρακ. σημ. 1608).

¹⁶⁰⁶ Το μαρμάρινο κατώφλι, πλάτους 1,75 μ. βρέθηκε κατά χώραν.

¹⁶⁰⁷ Η δεξαμενή, με ευθύγραμμες τις μακρές και καμπύλες τις στενές της πλευρές, έχει διαστάσεις 2,60x1,10 μ. Εσωτερικά ήταν επενδυμένη με μαρμάρινες πλάκες, που όμως είχαν αφαιρεθεί.

¹⁶⁰⁸ Η θέση του οικοδομήματος σε μια περιοχή του πολεοδομικού συγκροτήματος όπου έχουν αποκαλυφθεί και άλλες οικίες, η τυπολογία της κάτοψης και η κλίμακα των χώρων, η παρουσία της δεξαμενής στο κέντρο της αψιδωτής αίθουσας (στοιχείου που απαντά συχνά σε τρικλίνια [και] στην ευρύτερη περιοχή που εξετάζουμε, βλ. παραπ. σ. 195-197), σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο αψιδωτός χώρος χτίστηκε πάνω σε προγενέστερο τρικλίνιο (βλ. παρακ. σ. 416 σημ. 1614), είναι

Διακόσμηση: Κατάλοιπα από τον εντοίχιο και επιδαπέδιο διάκοσμο του κτηρίου εντοπίστηκαν σε τέσσερις χώρους (1-4).

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Δάπεδο στρωμένο με θραύσματα μαρμάρινων πλακών ορθομαρμάρωσης, τοποθετημένα άτακτα, χωρίς συγκεκριμένο σχέδιο και με αρκετά κενά μεταξύ τους¹⁶¹¹.

Χώρος 1α (αψίδα τρικλινίου): Ο τοίχος της αψίδας είναι επιχρισμένος εσωτερικά και εξωτερικά με ερυθρό κονίαμα¹⁶¹². Το δάπεδο φέρει παρόμοια στρώση με αυτό του χώρου 1.

Χώροι 2-4: Οι τοίχοι των τριών δωματίων είναι επιχρισμένοι με κονίαμα, ο νότιος, μάλιστα, τοίχος του δωματίου 2 διασώζει και χρώματα (ερυθρό, λευκό). Τα δάπεδα είναι στρωμένα με θραύσματα ορθομαρμάρωσης¹⁶¹³.

Χρονολόγηση: Ο χώρος όπου ανεγέρθηκε το κτήριο γνώρισε δύο κύριες οικοδομικές φάσεις: η πρώτη αντιπροσωπεύεται από μια ρωμαϊκή οικία με ψηφιδωτά δάπεδα που χρονολογούνται στον 3^ο αιώνα¹⁶¹⁴. Η δεύτερη φάση είναι αυτή της ανέγερσης της οικίας με το αψιδωτό τρικλίνιο, που μπορεί, επομένως, να τοποθετηθεί το νωρίτερο μέσα στον 4^ο αιώνα, αν όχι αργότερα¹⁶¹⁵.

Σε δοκιμαστικές τομές που διανοίχθηκαν στον χώρο της αψίδας προέκυψαν ενδείξεις για την ύπαρξη προγενέστερων υποστρωμάτων δαπέδων¹⁶¹⁶, κανένα ίχνος, όμως, επιδαπέδιας στρώσης που να μπορεί να συνδεθεί με τη δεύτερη κύρια φάση του κτηρίου¹⁶¹⁷.

στοιχεία που παραπέμπουν πολύ περισσότερο στη σφαίρα της ιδιωτικής, παρά της δημόσιας αρχιτεκτονικής.

¹⁶⁰⁹ Τα δύο ανατολικότερα (χώροι 3, 4) επικοινωνούν άμεσα με τον χώρο υποδοχής.

¹⁶¹⁰ Ο τοίχος που χωρίζει τα δύο δωμάτια και εφάπτεται στην κεντρική αντηρίδα της αψίδας είναι μεταγενέστερος. Δεν αποκλείεται ο αρχικά ενιαίος αυτός χώρος να ήταν υπαίθριος.

¹⁶¹¹ Πρόκειται, βέβαια, για υλικό σε δεύτερη χρήση. Ορισμένα από τα πλακίδια διατηρούν κυμάτια. Στη νοτιοανατολική γωνία του δαπέδου, ανάμεσα στα θραύσματα, αποκαλύφθηκε πλάκα με αφιερωματική επιγραφή, χρονολογούμενη γύρω στο 270 π.Χ. (Μουσείο Βεροίας αρ. ευρ. Λ 639)· το τμήμα μιας δεύτερης ανεπίγραφης αναθηματικής στήλης (Μουσείο Βεροίας αρ. ευρ. Λ 640), η οποία τοποθετήθηκε από τον ανασκαφέα στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους, ήρθε στο φως σε άλλο σημείο της αίθουσας.

¹⁶¹² Το κονίαμα σώθηκε σε αρκετά σημεία.

¹⁶¹³ Στον χώρο 4, επιπλέον, πάνω από αυτή τη στρώση αποκαλύφθηκε μεταγενέστερο δάπεδο με όστρακα.

¹⁶¹⁴ Τα ρωμαϊκά ψηφιδωτά δάπεδα εκτείνονται κάτω από το ανατολικό τμήμα του χώρου 1, στα δωμάτια 2 και 3, καθώς και στον χώρο βόρεια της αψίδας. Το θεματολόγιό τους ήταν αποκλειστικά γεωμετρικό. Από τον τρόπο διάταξης των θεμάτων (Τ+Π, βλ. παραπ. σ. 119) στον πρώτο από τους παραπάνω χώρους προκύπτει ότι το αρχαιότερο αυτό ψηφιδωτό ανήκε στο τρικλίνιο της ρωμαϊκής οικίας (KANKELEIT 1994, II, σ. 34).

¹⁶¹⁵ Όσον αφορά τη χρονολόγηση και τον προορισμό του κτηρίου ο ανασκαφέας αναφέρει: «Η ανασκαφή στα οικοπέδα του Ο.Τ. 80 της Βέροιας, μας έδωσε στοιχεία για μια ακόμη οδό της ρωμαϊκής περιόδου της πόλης και για ένα κτίριο αψιδωτό, των ύστερων ρωμαϊκών και ίσως εν χρήσει κατά τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους. Το κτίριο αυτό δεν προσδιορίστηκε σε τι επακριβώς χρησιμοποιε, μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι ήταν δημόσιο».

¹⁶¹⁶ Στις τομές αυτές αποκαλύφθηκαν τρία δάπεδα από κουρασάνι κάτω από το υπόστρωμα του δαπέδου με τα θραύσματα. Με το ψηφιδωτό της ρωμαϊκής οικίας θα πρέπει να συνδέεται το κατώτερο από αυτά.

¹⁶¹⁷ Βλ. παραπ. σ. 170-171.

Βιβλιογραφία: Π. ΠΑΝΤΟΣ, *ΑΔ* 32 (1977) Β2, σ. 217-222, σχ. 1-2, πίν. 135. ΠΕΤΚΟΣ 1993-2, σ. 44-45, σχ. 4, πίν. 2. ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ 1994, Ι, σ. 34. ΙΙ, σ. 328-330 αρ. 213.

22. Οικία στη συμβολή των οδών Μούμογλου και Κυρίμη, οικόπεδο

Δασκαλοπούλου-Συμεωνίδου, και στην οδό Κυρίμη (Ο.Τ. 221), οικόπεδο Σ. Ασβεστά¹⁶¹⁸ (πίν. 59)

Θέση: Τα κατάλοιπα του κτηρίου, που πιθανότατα ταυτίζεται με οικία, αποκαλύφθηκαν σε δύο γειτονικά οικόπεδα της Βέροιας¹⁶¹⁹, στο ίδιο περίπου βάθος.

Χρονικό ανασκαφής: Οι ανασκαφές διενεργήθηκαν το 1973 από την ΙΖ' Ε.Π.Κ.Α., με υπεύθυνη την Αικ. Ρωμοπούλου.

Αρχιτεκτονική: Οι ανασκαφικές εργασίες στο πρώτο οικόπεδο αποκάλυψαν έναν μεγάλο ορθογώνιο χώρο, που συσχετίστηκε με την ασίδα που αποκαλύφθηκε στο δεύτερο. Πρόκειται πιθανότατα για τρικλίνιο, με την ασίδα στραμμένη προς τον βορρά.

Διακόσμηση: Η σωζόμενη διακόσμηση περιορίζεται στα κατώτερα τμήματα των τοίχων και το δάπεδο των χώρων:

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Το δάπεδο είναι στρωμένο με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*, όπου, μέσα σε τριπλό πλαίσιο από (i) ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων, (ii) συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα και (iii) οφθαλμωτό πλοχμό (πίν. 59α), αναπτύσσεται το θέμα των συνεχόμενων κοιλόπλευρων οκταγώνων που ορίζουν κύκλους. Στα οκτάγωνα εγγράφονται με τη σειρά τους ποικίλα γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα (τετράφυλλα, κόμβοι Σολομώντος, καρδιάσχημα φύλλα, ζατρίκιο κ.ά). Τα θέματα αποδίδονται με μεγάλη χρωματική ποικιλία¹⁶²⁰ (πίν. 59β).

Χώρος 1α (ασίδα τρικλινίου): Τα κατώτερα τμήματα του τοίχου φέρουν ορθομαρμάρωση¹⁶²¹.

Το δάπεδο (πίν. 59γ) είναι χωρισμένο σε δύο τμήματα, οριοθετημένα μεταξύ τους από μια ζώνη με μαρμάρινες πλάκες. Το τμήμα μπροστά από τη χορδή της ασίδας καλύπτεται με μαρμαροθέτημα από κατά κορυφήν τοποθετημένα τετράγωνα πλακίδια, σκουρόχρωμα και ανοιχτόχρωμα εναλλάξ. Η επιφάνεια του δαπέδου προς την περίμετρο της ασίδας είναι στρωμένη με χοντρό ψηφιδωτό, διαρθρωμένο σε

¹⁶¹⁸ Τα ονόματα των οδών έχουν αλλάξει: η οδός Μούμογλου ονομάζεται σήμερα Μ. Καρακωστή και η οδός Κυρίμη λέγεται Κωτουνίου.

¹⁶¹⁹ Τα κατάλοιπα του κτηρίου του οικοπέδου στη συμβολή των οδών Μούμογλου και Κυρίμη συνεχίζονται και στο γειτονικό οικόπεδο Χιονίδη.

¹⁶²⁰ Το ψηφιδωτό της ορθογώνιας αίθουσας παρουσιάζεται σήμερα στην έκθεση του 1^{ου} ορόφου του Βυζαντινού Μουσείου της πόλης (Κ. ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ, *ΑΔ* 54 [1999] Β2, σ. 660 εικ. 4).

¹⁶²¹ Σώθηκαν ελάχιστα ίχνη.

ορθογώνια διάχωρα μέσα στα οποία εγγράφονταν παραλληλόγραμμο και ρόμβοι με κύκλο στο κέντρο τους.

Χρονολόγηση: Με βάση τεχνοτροπικά κριτήρια ο ψηφιδωτός διάκοσμος του τρικλινίου έχει χρονολογηθεί στα τέλη του 4^{ου}-αρχές 5^{ου} αιώνα.

Βιβλιογραφία: ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 28 (1973) Β2, σ. 433, σχ. 1. ΠΕΤΚΟΣ 1993-2, σ. 49-50 αρ. 12, σχ. 18. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-2, σ. 22, 24, εικ. 11, 12. ΠΕΤΚΟΣ 2003, σ. 12.

Δημητριάδα

23. Οικία Δαμοκρατίας¹⁶²² (πίν. 60)

Θέση: Τα κατάλοιπα της οικίας βρίσκονται βορειοανατολικά του αρχαίου θεάτρου, σε απόσταση περίπου 250 μ. δυτικότερα της βασιλικής της Δαμοκρατίας.

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο αποκαλύφθηκε την τριετία 1969-1972 κατά τη διάρκεια των ανασκαφών των Γερμανών αρχαιολόγων στην αρχαία Δημητριάδα, με επικεφαλής τον V.I. Milošević.

Αρχιτεκτονική: Το ανεσκαμμένο τμήμα του κτηρίου είναι περιορισμένο (πίν. 60α): αποτελείται από μεγάλη ορθογώνια αίθουσα υποδοχής (1), στο δυτικό άκρο της οποίας προσαρτάται πεταλόσχημη αψίδα (1α). Ανατολικά του τρικλινίου ανοίγεται στενός προθάλαμος (2) ο οποίος επικοινωνεί ανατολικότερα με έναν ακόμη ορθογώνιο χώρο (3), που, όμως, αποκαλύφθηκε μόνο κατά το δυτικό του άκρο¹⁶²³.

Διακόσμηση: Τα δάπεδα των ανεσκαμμένων χώρων της οικίας καλύπτονται με ψηφιδωτά σε τεχνική *opus tessellatum*.

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Μέσα σε τριπλό πλαίσιο από (i) ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων, (ii) αλυσσοειδή πλοχμό και (iii) μαϊάνδρο αγκυλωτών σταυρών με κεκαμμένα άκρα και παρεμβαλλόμενα τετράγωνα, αναπτύσσεται σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα (πίν. 60β, γ). Στο εσωτερικό των κύκλων εγγράφονται τετράγωνα που περιέχουν εναλλάξ κόμβους του Σολωμόντος και ρόδακες.

¹⁶²² Η οικία έλαβε το συμβατικό όνομα με το οποίο είναι γνωστή εξαιτίας της μεγάλης ομοιότητας του ψηφιδωτού της με εκείνο του κεντρικού κλίτους της Βασιλικής Α΄, στο οποίο μνημονεύεται ως δωρήτρια η «λαμπροτάτη» Δαμοκρατία.

¹⁶²³ Η ανασκαφή δεν επεκτάθηκε στους γύρω από την αίθουσα υποδοχής. Από τα ανοίγματα που δηλώνονται στη δημοσιευμένη κάτοψη προκύπτει ότι το τρικλίνιο επικοινωνούσε διαμέσου τριών θυρών με δωμάτια στη βόρεια και στη νότια πλευρά του, ενώ ο προθάλαμος (2) με έναν χώρο στα νότια.

Χώρος 1α (αψίδα τρικλινίου): Μέσα σε διπλό πλαίσιο από (i) ελισσόμενο βλαστό με σχηματοποιημένα άνθη και (ii) σπειρομαίανδρο αναπτύσσεται σύνθεση κοιλόπλευρων συνεχόμενων οκταγώνων που ορίζουν κύκλους (πίν. 60β).

Χώρος 2 (προθάλαμος)¹⁶²⁴: Το κατώφλι προς τον χώρο υποδοχής κοσμείται με παραλληλόγραμμο διάχωρο στο οποίο εγγράφεται ρόμβος. Το δάπεδο του προθαλάμου καλύπτεται με δίκτυο τετραγώνων μέσα σε πλαίσιο από ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλων (πίν. 60β).

Χώρος 3: Ελισσόμενος βλαστός κισσοφύλλων παισιώνει σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα (πίν. 60β).

Χρονολόγηση: Το κτήριο έχει χρονολογηθεί στην περίοδο γύρω στο 400.

Βιβλιογραφία: ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1982, σ. 145, εικ. 14, 57. Η ΙΔΙΑ 1984, σ. 382-383, 384, 385, 387, εικ. 6. Η ΙΔΙΑ 1990, σ. 234. MARZOLFF 1984, σ. 303, Abb. 6, 7. Ο ΙΔΙΟΣ 1996, σ. 62, φωτ. 12. ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ 2001, σ. 39, εικ. 43. BONINI 2006, σ. 338, εικ. σ. 339.

Επίδαυρος

24. Οικία μέσα στο ιερό του Ασκληπιού (πίν. 61)

Θέση: Το κτήριο βρίσκεται σε απόσταση περίπου 30 μ. νοτιοδυτικά της βασιλικής της Επιδαύρου.

Χρονικό ανασκαφής: Η ανασκαφή διενεργήθηκε κατά τα έτη 1916 και 1918 από την Αρχαιολογική Εταιρεία, με υπεύθυνο τον Π. Καββαδία.

Αρχιτεκτονική: Το στενόμακρο οικοδόμημα χωρίζεται σε δύο πτέρυγες διαμέσου ενός διαδρόμου (1), ο οποίος διατρέχει όλο το πλάτος του κτηρίου πάνω στον άξονα ανατολής-δύσης (πίν. 61α). Στο κέντρο της νότιας πτέρυγας, που διατηρήθηκε σε καλύτερη κατάσταση, ανοίγεται το τετράγωνης, σχεδόν, κάτοψης δωμάτιο 2, πλαισιωμένο από τέσσερις χώρους, δύο σε κάθε πλευρά του (3-6)¹⁶²⁵. Το ίδιο κεντρικό δωμάτιο που, όπως φαίνεται λειτουργούσε ως προθάλαμος, οδηγεί νοτιότερα σε μεγάλο ορθογώνιο χώρο, την αίθουσα, πιθανώς, υποδοχής της οικίας (7). Ανατολικά και δυτικά της διατάσσονται συμμετρικά δύο ζεύγη χώρων (8-11)¹⁶²⁶. Η βόρεια πτέρυγα παρουσιάζει αποσπασματικότερη κατάσταση διατήρησης· οι τοίχοι

¹⁶²⁴ Καθώς δεν έχω υπόψη μου δημοσιευμένες φωτογραφίες των χώρων 2 και 3, η περιγραφή των θεμάτων δίνεται με βάση την κάτοψη του μνημείου.

¹⁶²⁵ Ο κεντρικός χώρος 2 επικοινωνούσε απευθείας με τα εκατέρωθεν του δωμάτια 4 και 5, ενώ τα δωμάτια 3 και 6 ήταν προσβάσιμα από τον διάδρομο 1. Το δυτικό όριο του χώρου 3 δεν έχει εντοπιστεί· με βάση τη δημοσιευμένη κάτοψη δεν αποκλείεται να υπήρχαν και άλλοι χώροι προς αυτή την πλευρά.

¹⁶²⁶ Ο χώρος υποδοχής επικοινωνούσε με καθένα από τα τέσσερα αυτά δωμάτια διαμέσου ισάριθμων θυραίων ανοιγμάτων.

που οριοθετούν τα δωμάτιά της σώζονται τμηματικά. Διακρίνεται σε ένα ανατολικό τμήμα, με τέσσερις χώρους (12-15) παραταγμένους στον άξονα βορρά-νότου, και ένα δυτικό, με τρεις χώρους όμοιας διάταξης με τους προηγούμενους (16-18)¹⁶²⁷.

Διακόσμηση: Από τον διάκοσμο της οικίας διατηρήθηκαν μόνο τα ψηφιδωτά δάπεδα δύο χώρων, εκτελεσμένα σε τεχνική *opus tessellatum*¹⁶²⁸.

Χώρος 2 (προθάλαμος): Μέσα σε επάλληλα πλαίσια από (i) ελισσόμενο βλαστό με κισσόφυλλα, (ii) αστράγαλο, (iii) σπειρομαϊάνδρο, (iv) βαθμιδωτά τρίγωνα και (v) τριταινιωτό πλοχμό εγγράφεται τετράγωνο διάχωρο (πίν. 61β)· στο κέντρο του περιέχεται οκτάγωνο, στις πλευρές του οποίου εφάπτονται τετράγωνα και στις γωνίες ρόμβοι. Τα τετράγωνα περικλείουν παραστάσεις πτηνών και οι ρόμβοι μικρότερους ρόμβους. Στο κεντρικό οκτάγωνο εγγράφεται κύκλος που κοσμεύεται με αλυσοειδή πλοχμό στην περιφέρειά του και πτηνό στο κέντρο του¹⁶²⁹.

Χώρος 7 (υποδοχής/τρικλίνιο;): Διπλό πλαίσιο από (i) εναλλασσόμενα τετράγωνα και παραλληλόγραμμα, όπου εγγράφονται άλλα γεωμετρικά μοτίβα, και (ii) σπειρομαϊάνδρο περιβάλλει σύνθεση κύκλων και τετραγώνων που ενώνονται μεταξύ τους κάθετα και οριζόντια με τη μορφή σφαιρικών τροχών (πίν. 61γ). Τα παραπάνω γεωμετρικά σχήματα κοσμούνται με τη σειρά τους από διάφορα μοτίβα γεμίσματος (ρόδακες, κόμβους, πλέγματα κ.ά.)

Χρονολόγηση: Τα δημοσιευμένα χρονολογικά στοιχεία αφορούν στη στρώση των δαπέδων, την οποία τοποθετούν με αρκετή πιθανότητα στο β' τέταρτο του 5^{ου} αιώνα¹⁶³⁰.

Βιβλιογραφία: SPIRO 1978, σ. 117-122, pl. 114-116. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 364-366. SODINI 1984, σ. 341, 364, 388. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 60-61 σημ. 17, 61-63 αρ. 11, πίν. 54, 55. ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ 1994, II, σ. 65-66 αρ. 36. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 198-199, εικ. σ. 200. BONINI 2006, σ. 359, εικ. σ. 360.

Ερμιόνη¹⁶³¹

25. Οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Α. Συγγρού,

οικόπεδα Αικ. Μεϊντάνη-Μπενάρδου και κληρονόμων Α. Κοταρρά (πίν. 62, 63)

Χρονικό ανασκαφής: Τα αποσπασματικά κατάλοιπα της οικίας εντοπίστηκαν κατά τα έτη 1955 και 1956 από τον Ε. Στίκα. Το 1956 η Αρχαιολογική Εταιρεία

¹⁶²⁷ Ο τρόπος επικοινωνίας ανάμεσα στους βόρειους χώρους δε μπορεί να εξακριβωθεί εξαιτίας της πολύ αποσπασματικής διατήρησης των μεσότοιχων.

¹⁶²⁸ Για τα δάπεδα των υπόλοιπων χώρων δεν υπάρχουν στοιχεία.

¹⁶²⁹ Η μορφή του πτηνού «διαβάζεται» ορθά από τη νότια πλευρά της αίθουσας.

¹⁶³⁰ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 62 στ'.

¹⁶³¹ Για μια ακόμη περίπτωση οικίας που αποκαλύφθηκε στην Ερμιόνη βλ. Παράρτημα 1 αρ. xli.

απαλλοτριώσε το οικόπεδο, έτσι ώστε να ολοκληρωθεί η ανασκαφή του οικοδομήματος.

Αρχιτεκτονική: Το τμήμα της οικίας που αποκαλύφθηκε απαρτίζεται από μικρή ομάδα χώρων (πίν. 62α) που εφάπτονται στη βορειοδυτική γωνία περιστυλίου (1, 1α). Στα δυτικά του εντοπίστηκαν δύο τουλάχιστον ορθογώνιες αίθουσες (2, 3), ενώ βορειότερα ανοίγονται πέντε ακόμη δωμάτια (4-8)¹⁶³².

Διακόσμηση: Τμήματα από την εντοίχια και επιδαπέδια διακόσμηση του κτηρίου, εκτελεσμένη με τεχνική *opus tessellatum*, αποκαλύφθηκαν σε δύο χώρους.

Χώρος 4 (υποδοχής): Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων ήταν επενδυμένα με ορθομαρμάρωση. Τα θέματα του ψηφιδωτού δαπέδου οργανώνονταν σε πέντε ζώνες, όπου μέσα σε διπλό πλαίσιο από (i) συνεχόμενα ημικύκλια και (ii) αλυσοειδή πλοχμό, εικονίζονται από τα βόρεια προς τα νότια (πίν. 62α):

Ζώνη i: Ταινία με ριπιδίοσχημο πλοχμό διαιρεί τη ζώνη σε δύο τετράγωνα διάχωρα· στο ανατολικό από αυτά παριστάνονται δύο παγώνια ανάμεσα σε κληματίδες, εκατέρωθεν δέντρου που μοιάζει με φοίνικα (πίν. 62β). Στο δυτικό διάχωρο περιέχονται δύο παγώνια και άλλα πτηνά ανάμεσα σε κληματίδες (πίν. 63α).

Ζώνη ii: Απεικονίζονται δύο ελάφια εκατέρωθεν αγγείου με εκφυόμενο βλαστό κισσοφύλλων, που καταλαμβάνει όλη την επιφάνεια της ενιαίας ζώνης (πίν. 63β). Ανάμεσα στους κλάδους παρεμβάλλονται μικρά πτηνά.

Ζώνη iii: Η επιφάνεια διαιρείται σε πέντε μικρότερα διάχωρα. Στο κέντρο υπάρχει ταινία με ριπιδίοσχημο πλοχμό· στα δύο διάχωρα που την πλαισιώνουν αναπτύσσεται κόσμημα συνεχόμενων φολίδων, ενώ στα δύο ακραία διάχωρα περιέχονται συμπλεκόμενα τετράγωνα με εγγεγραμμένους ρόδακες (πίν. 62α).

Ζώνη iv: Η επιφάνεια χωρίζεται στα δύο από συνεχόμενη ταινία με φολιδωτό κόσμημα, η οποία διατρέχει και την επόμενη ζώνη. Στα δύο τετράγωνα διάχωρα εκατέρωθεν της ταινίας αναπτύσσεται σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα (πίν. 62α).

Ζώνη v: Δύο τετράγωνα διάχωρα που κοσμούνται με αστεροειδή κοσμήματα πλαισιώνουν την κεντρική ταινία με τις συνεχόμενες φολίδες (πίν. 62α).

Χώρος 6: Το δάπεδο καλύπτεται με ψηφιδωτό μόνο στο βόρειο τμήμα της αίθουσας, όπου αναπτύσσεται σύνθεση συνεχόμενων φολίδων. Στο νότιο πέρας της υπάρχει μεμονωμένη ζώνη με ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων (πίν. 62α).

Χρονολόγηση: Η ψηφιδωτή στρώση του δαπέδου τοποθετείται στα μέσα ή στο γ' τέταρτο του 6^{ου} αι. (Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά) ή, κατ' άλλους στα τέλη του ίδιου αιώνα (Στίκας, Spiro).

Βιβλιογραφία: Ε. Γ. ΣΤΙΚΑΣ, *ΠΑΕ* (1955) σ. 239-240, πίν. 90. Ο ΙΔΙΟΣ, *ΠΑΕ* (1956) σ. 182, 184, πίν. 79β. Ο ΙΔΙΟΣ, *ΠΑΕ* (1976) σ. 200-201, παρένθ. πίν. Θ', πίν. 134, 135.

¹⁶³² Οι χώροι 7 και 8, αποτελούν, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, μαγειρείο και αποχωρητήριο (Ε. Γ. ΣΤΙΚΑΣ, *ΠΑΕ* [1956] σ. 184. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2002, σ. 81 αρ. 94, σχ. 62α). Στην ύπαρξη των χώρων αυτών βασίστηκε η ταύτιση του κτηρίου με οικία. Τα ελλιπή στοιχεία που παρέχονται στις ανασκαφικές εκθέσεις και η αποσπασματικότητα της κάτοψης δε βοηθούν, πάντως, στη διαμόρφωση σαφούς εικόνας για τους χώρους, τη λειτουργία τους και τη μεταξύ τους σχέση.

SPIRO 1978, σ. 172-178, pl. 189-196. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 377, 379-380, 394 σημ. 2, 404 σημ. 5, 417. SODINI 1984, σ. 363-364. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 67-69 αρ. 14, πίν. 71-75. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 214. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2002, σ. 81 αρ. 94, σ. 166, σχ. 62α. BONINI 2006, σ. 383¹⁶³³.

Θάσος, Λιμένας¹⁶³⁴

26. Οικία στα οικόπεδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου¹⁶³⁵ (πίν. 64, 65)

Θέση: Τα κατάλοιπα της οικίας μοιράζονται μεταξύ τριών οικοπέδων που βρίσκονται στις βορειοανατολικές παρυφές του χώρου της Αρχαίας αγοράς της Θάσου, ανάμεσα στο Αρτεμίσιο και στο Διονύσιο. Το κτήριο εντάσσεται στο αρχαίο οδικό δίκτυο (στα ανατολικά του διέρχεται ο δρόμος που οδηγούσε από την πλατεία προς το θέατρο, στα νοτιοανατολικά ο δρόμος προς τα ιερά της ακρόπολης και στα δυτικά ο δρόμος προς το ιερό του Διονύσου), ωστόσο, σε μια β' φάση αναπτύσσεται σε βάρος του¹⁶³⁶.

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο αποκαλύφθηκε τμηματικά, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους (1971, 1979-1985, 2002, 2004), από αρχαιολόγους της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, σε συνεργασία με την ΙΗ' Ε.Π.Κ.Α. Καβάλας¹⁶³⁷.

Αρχιτεκτονική: Οι ανεσκαμμένοι χώροι του σπιτιού, που υπολογίζονται σε περίπου 1.000 τ.μ., διατάσσονται πιθανότατα κατά μήκος της βόρειας, ανατολικής και νότιας πλευράς μιας κεντρικής (περίστυλης;) αυλής (1), που δεν έχει αποκαλυφθεί¹⁶³⁸ (πίν. 64α). Στο κέντρο της ανατολικής πτέρυγας δεσπόζει μεγάλη ορθογώνια αίθουσα (2), που απολήγει στην ανατολική της πλευρά σε εγγεγραμμένη (πιθανώς) αψίδα (2α)¹⁶³⁹. Εκατέρωθεν του αψιδωτού χώρου εκτείνονται δυο δωμάτια ορθογώνιας κάτοψης (3, 4)¹⁶⁴⁰. Η νότια πτέρυγα απαρτίζεται από ζεύγος δωματίων (5, 6) νότια του οποίου ανοίγονται οι χώροι ενός μικρού λουτρού (7-11)¹⁶⁴¹. Ακόμη νοτιότερα εκτείνεται αυλή (12). Στη βόρεια πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν

¹⁶³³ Στο σχέδιο της σ. 383 ο προσανατολισμός είναι λανθασμένος.

¹⁶³⁴ Για μία ακόμη οικία με κατάλοιπα διακόσμησης στη Θάσο βλ. Παράρτημα 1 αρ. xlii.

¹⁶³⁵ Η οικία απαντά στη επίσης στη βιβλιογραφία με τη συμβατική ονομασία «Domus 5».

¹⁶³⁶ Ο ανατολικός δρόμος έχει καταπατηθεί μερικώς από την αψίδα του τρικλινίου της οικίας (2α), ενώ ο νοτιοανατολικός από τμήμα της νότιας αυλής [12].

¹⁶³⁷ Πρώτα διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο Δέλκου (1971), ακολούθως (1979-1985) συστηματική ανασκαφή στο οικόπεδο Βαλμά και πιο πρόσφατα (2002, 2004) στο οικόπεδο Η. Κόκκινου.

¹⁶³⁸ Εντοπίστηκαν, όμως, άφθονα θραύσματα κίωνων εντοιχισμένα στους γύρω σύγχρονους αναλημματικούς τοίχους· σημαντικός αριθμός συλλέχθηκε επίσης από το στρώμα καταστροφής.

¹⁶³⁹ Το ανατολικό πέρας της δεν έχει αποκαλυφθεί πλήρως. Στη βόρεια και τη νότια πλευρά του τοίχου της ανοίγονται ορθογώνιες κόγχες.

¹⁶⁴⁰ Το βόρειο δωμάτιο 3 διαιρέθηκε σε δύο μικρότερους χώρους σε μεταγενέστερη φάση (βλ. παρακ. σ. 423 [χρονολόγηση]).

¹⁶⁴¹ Αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη (βλ. παρακ. σ. 423 [χρονολόγηση]).

τέσσερα επιπλέον ορθογώνια δωμάτια (13-16)¹⁶⁴². Υπάρχουν ενδείξεις ύπαρξης ορόφου¹⁶⁴³.

Διακόσμηση: Το κτήριο διατηρεί κατάλοιπα εντοίχιου και επιδαπέδιου διακόσμου¹⁶⁴⁴.

Χώρος 7 (αποδυτήριο): Οι τοίχοι διασώζουν ίχνη ορθομαρμάρωσης¹⁶⁴⁵, ενώ τα εντυπώματα κρουστών στο υπόστρωμα προδίδουν ότι το δάπεδο έφερε στρώση από μαρμαροθέτημα¹⁶⁴⁶.

Χώρος 8 (αίθουσα θερμού λουτρού): Εντοπίστηκαν σπαράγματα γραπτού διακόσμου, με παραστάσεις φυτών και πτηνών (πίν. 64β).

Χώρος 13: Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων διατηρούν κατάλοιπα ορθομαρμάρωσης. Το δάπεδο είναι στρωμένο με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*. Μέσα σε τριπλό πλαίσιο από (i-ii) σειρές τριγώνων και (iii) αλυσοειδή πλοχμό αναπτύσσεται σύνθεση από πέλτες συνδυασμένες με κόμβους του Σολομώντος (πίν. 65β).

Χώρος 14: Δάπεδο με απλή, ακόσμητη, βοτσαλωτή στρώση.

Χρονολόγηση: Το κτήριο οικοδομήθηκε στις αρχές του 5^{ου} αι.¹⁶⁴⁷ και υπέστη διάφορες μετατροπές¹⁶⁴⁸ έως περίπου το 575, όπου τοποθετείται μια καταστροφή, διαπιστωμένη στο νότιο τμήμα της ανασκαφής¹⁶⁴⁹. Η οριστική καταστροφή του τοποθετείται αμέσως μετά το 619-620¹⁶⁵⁰.

Βιβλιογραφία: O. PICARD - J.-P. SODINI, *BCH* 96.2 (1972) σ. 936-949. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ 1974, σ. 105-106 σημ. 44. A. MULLER, *BCH* 104.2 (1980) σ. 720-726. A. MULLER - D. MULLIEZ, *BCH* 105.2 (1981) σ. 948-955. ΟΙ ΙΔΙΟΙ, *BCH* 106.2 (1982) σ. 654-660. SODINI 1984, σ. 386-387. Ο ΙΔΙΟΣ 1997, σ. 461. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 307. ΣΓΟΥΡΟΥ κ.ά. 2004. ΣΓΟΥΡΟΥ κ.ά., *BCH* 128-129.2 (2005-2005) σ. 734-751. BONINI 2006, σ. 592-593, εικ. σ. 594. SODINI 2011, σ. 1183, 1185.

¹⁶⁴² Στον δυτικό τοίχο του χώρου 14 ανοίγεται ορθογώνια κόγχη. Ο βορειότερος χώρος 16 ταυτίστηκε με βάση τα ευρήματα με αποθήκη αμφορέων.

¹⁶⁴³ Στο βορειοδυτικό δωμάτιο 14 αποκαλύφθηκε βάση κλίμακας, ενώ στον αψιδωτό χώρο 2, 2α εντοπίστηκαν πρόσφατα τμήματα βοτσαλωτού δαπέδου (πίν. 65α) τα οποία εικάζεται ότι προέρχονται από όροφο, καθώς βρέθηκαν μέσα στο στρώμα καταστροφής.

¹⁶⁴⁴ Στον ανατολικό τομέα της ανασκαφής (οικόπεδο Κόκκινου) αποκαλύφθηκαν κιλλίβαντες, διακοσμημένοι με ρόδακες και κλάδους.

¹⁶⁴⁵ Αυτά περιορίζονται στον μαρμαρίνο τοιχοβάτη.

¹⁶⁴⁶ Περισυλλέχθηκαν, επίσης, τρεις κρούστες από λευκό και σκουρόχρωμο μάρμαρο.

¹⁶⁴⁷ Με βάση τη στρωματογραφία της βορειοδυτικής γωνίας του (ΣΓΟΥΡΟΥ κ.ά. 2004, σ. 50), όπου εντοπίστηκαν στην τάφρο θεμελίωσης του τοίχου δύο νομίσματα Αρκάδιου και Ονώριου (PICARD - SODINI 1972, σ. 936).

¹⁶⁴⁸ Σε αυτές περιλαμβάνονται η προσθήκη του βόρειου αποθηκευτικού χώρου 16 και του λουτρικού συγκροτήματος στα νότια (7-11).

¹⁶⁴⁹ Πρόκειται για το τμήμα εντός του οικοπέδου Βαλμά. Την καταστροφή ακολούθησε η διαρπαγή του οικοδομικού υλικού και μια βραχεία επανεγκατάσταση στο χώρο, έως την οριστική εγκατάλειψή του.

¹⁶⁵⁰ Η χρονολογία προκύπτει από θησαυρό νομισμάτων που εντοπίστηκε στο λουτρό. Για την καταστροφή ευθύνονται, σύμφωνα με μία άποψη, οι σλαβικές επιδρομές· μια δεύτερη άποψη, βασισμένη σε στρωματογραφικές ενδείξεις από το παλαιοχριστιανικό συγκρότημα του Τσουκαλαριού (επίσης στον Λιμένα) αποδίδει την καταστροφή στους ισχυρούς σεισμούς του 620 (ΣΓΟΥΡΟΥ κ.ά. 2004, σ. 52). Ας σημειωθεί ότι στη σεισμική δραστηριότητα του α' τέταρτου του 7^{ου} αι. έχει αποδοθεί και η καταστροφή οικιών στη Θεσσαλονίκη (π.χ. της οδού Αριστίππου 4, βλ. Παράρτημα 1 αρ. 1).

27. Οικία στα οικοπέδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (πίν. 66)

Θέση: Τα κατάλοιπα της οικίας αποκαλύφθηκαν σε τρία γειτονικά οικοπέδα στο νοτιοδυτικό τμήμα της αρχαίας πόλης, βόρεια της βασιλικής που χτίστηκε πάνω στα ερείπια του ιερού του Ηρακλή και νοτιοανατολικά της σταυρικής βασιλικής. Η βόρεια πλευρά της οικίας οριοθετείται από αρχαίο δρόμο¹⁶⁵¹.

Χρονικό ανασκαφής: Το τμήμα του κτηρίου εντός του οικοπέδου Δ. Τοκατλή αποκαλύφθηκε τον Αύγουστο του 1964 κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής που διενήργησε, μετά από αίτημα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή. Ένα ακόμη συνεχόμενο τμήμα της οικίας ανασκάφηκε κάτω από τις ίδιες συνθήκες στα οικοπέδα Διβανάκη - Βουλγαρίδη το 1982.

Αρχιτεκτονική: Τα δωμάτια του σπιτιού οργανώνονται γύρω από μια κεντρική αυλή (1) που περιβάλλεται στις τέσσερις πλευρές της από στοές (1α-δ)¹⁶⁵² (πίν. 66α). Στη δυτική πλευρά της αυλής διαμορφώνεται νυμφαίο, που απαρτίζεται από μια δίτονη κιονοστοιχία ισοϋψή με το ισόγειο, στο μέσον της οποίας είναι κατασκευασμένη ορθογώνια κτιστή δεξαμενή (πίν. 66β). Στην ανατολική πτέρυγα του σπιτιού, η οποία δεν έχει αποκαλυφθεί παρά μόνο κατά το βόρειο άκρο της, εκτείνονται τρεις, τουλάχιστον, χώροι (2-4). Στη δυτική αποκαλύφθηκε ένα μεγάλο (5) και δύο μικρότερα δωμάτια (6, 7) ορθογώνιας κάτοψης. Το κτήριο διέθετε όροφο¹⁶⁵³.

Διακόσμηση: Η πλειονότητα των σωζόμενων δαπέδων ανήκει στην αρχική φάση του κτηρίου¹⁶⁵⁴.

Χώρος 1 (κεντρική αυλή): Αποκαλύφθηκε μεγάλος αριθμός τμημάτων αρχιτεκτονικών μελών από την κιονοστοιχία του νυμφαίου και του ορόφου¹⁶⁵⁵: τμήματα βάσεων, κίωνων, κιονίσκων, ευθύγραμμα γείσα, τμήματα επιστυλίων, κιλλίβαντες και τμήματα θωρακίων από το σθηταίο του δεύτερου ορόφου στη δυτική πλευρά του κτηρίου. Τα γείσα φέρουν δέσμες από κάθετες αύλακες με σταυρούς και χριστογράμματα που παρεμβάλλονται κατά διαστήματα. Τα θωράκια διακοσμούνται με φολίδες και χριστογράμματα (πίν. 66β).

¹⁶⁵¹ Ο προσανατολισμός του κτηρίου είναι στην πραγματικότητα νοτιοανατολικός-βορειοδυτικός.

¹⁶⁵² Η κύρια είσοδος ανοίγεται στο δυτικό τμήμα του τοίχου της βόρειας στοάς.

¹⁶⁵³ Όπως προκύπτει από την ανεύρεση μεγάλου αριθμού αρχιτεκτονικών μελών αλλά και από τον εντοπισμό αναβαθμών κλίμακας στη βορειοδυτική γωνία του δωματίου 5.

¹⁶⁵⁴ Πρόκειται για την πλακόστρωση της κεντρικής αυλής (1), τα γεωμετρικά *tessellata* της δυτικής και της βόρειας στοάς (1α, 1γ) –παρόμοια κάλυψη πρέπει να έφεραν και οι άλλες δύο στοές, σύμφωνα με τους ανασκαφείς– και το δάπεδο, στην ίδια τεχνική, του χώρου 5. Στο κέντρο της αίθουσας, μέσα σε σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα, παρεμβάλλεται τετράγωνο διάχωρο εναγκαλισμό, ενώ στα μικρότερα απεικονίζονται ανά ένα πτηνό. Τα δάπεδα της αρχικής φάσης του κτηρίου, τα οποία διατήρησαν οι μεταγενέστεροι ιδιοκτήτες, χρονολογούνται στα τέλη του 2^{ου}-αρχές 3^{ου} αιώνα (βλ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1973, σ. 222 αρ. 10, πίν. 6β).

¹⁶⁵⁵ Στις κιονοστοιχίες του ισόγειου, που έφεραν τόξα, χρησιμοποιήθηκαν οι κίονες της προγενέστερης οικίας, μετά την αντικατάσταση των ιωνικών κιονοκράνων τους από τεκτονικά με συμφυές επίθημα.

Δάπεδο στρωμένο με λίθινες πλάκες διαφόρων μεγεθών (πίν. 66α).

Χώρος 1α, γ (δυτική και βόρεια στοά): Ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* με γεωμετρικά θέματα καταναμημένα σε διάχωρα.

Χώρος 4: Δάπεδο στρωμένο με πήλινες πλάκες.

Χρονολόγηση: Το κτήριο διαδέχθηκε στο χώρο μια οικία των ρωμαϊκών χρόνων (2^{ου}-3^{ου} αι.), από την οποία κληρονόμησε τη βασική διάρθρωση των χώρων. Στα τέλη του 5^{ου}-αρχές 6^{ου} αι. η κεντρική αυλή (1) επεκτάθηκε σε βάρος της ανατολικής στοάς, ενώ σε μια μεταγενέστερη φάση, πολύ κοντινή, όμως, στην προηγούμενη κατασκευάστηκε το νυμφαίο. Η οικία εγκαταλείφθηκε στα τέλη του 6^{ου}-αρχές 7^{ου} αιώνα¹⁶⁵⁶.

Βιβλιογραφία: G. DAUX, *BCH* 89.2 (1965) σ. 935-948. D. MULLIEZ, *BCH* 106.2 (1982) σ. 669-673. SODINI 1984, σ. 356-357. Ο ΙΔΙΟΣ 1997, σ. 461-462, fig. 41. BONINI 2006, σ. 605, εικ. σ. 606. KOZELJ - SODINI 2011¹⁶⁵⁷. SODINI 2011, σ. 1183, fig. 17, 18.

Θεσσαλονίκη¹⁶⁵⁸

28. Οικία στην οδό Αγίας Σοφίας 70, οικόπεδο X. Ιγνατιάδη (πίν. 68)

Θέση: Το οικόπεδο όπου εντοπίστηκαν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της οικίας βρίσκεται στο κέντρο της παλαιοχριστιανικής πόλης, σε έκταση που παρουσιάζει έντονη κλίση από τον βορρά προς το νότο¹⁶⁵⁹.

Χρονικό ανασκαφής: Η ανασκαφή διενεργήθηκε το 1977 από την ΙΣΤ' Ε.Π.Κ.Α., υπό την επίβλεψη της Αικ. Ρωμοπούλου.

Αρχιτεκτονική: Μια εγγεγραμμένη αψίδα, προσκολλημένη στη βόρεια στενή πλευρά ορθογώνιας αίθουσας, είναι ό,τι αποκαλύφθηκε από την οικία¹⁶⁶⁰ (πίν. 68α).

Διακόσμηση: Τα κατώτερα τμήματα του τοίχου της αψίδας καλύπτονταν με πλάκες ορθομαρμάρωσης.

¹⁶⁵⁶ Τα οψιμότερα νομίσματα που εντοπίστηκαν ανάγονται στα χρόνια του Μαυρίκιου (πιο συγκεκριμένα, στην περίοδο 589-591. Βλ. G. DAUX, *BCH* 89.2 [1965] σ. 947).

¹⁶⁵⁷ Εδώ (σ. 797-798 σημ. 2) προαναγγέλεται η δημοσίευση της οικίας από τον J.-P. Sodini στη σειρά των εκδόσεων της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής.

¹⁶⁵⁸ Για τη μνημειακή τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο βλ. TORP 1993· HATTERSLEY-SMITH 1996, σ. 118-170, fig. 8. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 63-68.

Για τις ρωμαϊκές οικίες της πόλης βλ. BONINI 2006, σ. 514, εικ. σ. 513 (συμβολή των οδών Εγνατίας και Αντιγονιδών 2), σ. 522 (Αγίας Σοφίας 52), σ. 531 (Συγγρού 30), σ. 539 (Χριστοπούλου 12). Για τα ψηφιδωτά δάπεδα των οικιών στη συμβολή των οδών Εγνατίας και Αντιγονιδών 2, Συγγρού 30 και Σωκράτους 45 βλ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 341-342 αρ. 4, πίν. 285β, σ. 342-343 αρ. 5, πίν. 286-294, σ. 353-354Γ, πίν. 298-300, LXIV, αντίστοιχα.

Για τις παλαιοχριστιανικές οικίες της πόλης που διατηρούν κατάλοιπα διακόσμησης και δεν περιλαμβάνονται στον παρόντα κατάλογο βλ. Παράρτημα 1 αρ. xliii-lxiii.

¹⁶⁵⁹ Στη βόρεια πλευρά του ίδιου οικοπέδου ήρθαν στο φως τα λείψανα και ενός δεύτερου κτηρίου.

¹⁶⁶⁰ Η ορθογώνια αίθουσα συνεχίζεται κάτω από τη σύγχρονη οικοδομή που βρίσκεται στα νότια.

Το δάπεδο της αψίδας χωρίζεται σε δύο τμήματα από στενή ζώνη ορθογώνιων μαρμάρινων πλακών, τοποθετημένων παράλληλα και σε μικρή απόσταση από τη χορδή (πίν. 68α, β). Το τμήμα βόρεια της ζώνης καλύπτεται στη δυτική πλευρά του με χοντρό ψηφιδωτό από ανοιχτόχρωμες και βαθύχρωμες ψηφίδες που σχηματίζουν το θέμα του εγγεγραμμένου ρόμβου με κύκλο στο κέντρο του. Ανατολικά και νότια του χοντρού ψηφιδωτού (πέρα από τη ζώνη με τις μαρμάρινες πλάκες) το δάπεδο φέρει μαρμαροθέτημα από τετράγωνα μαρμάρινα πλακίδια λευκού και γκρίζου χρώματος τοποθετημένα εναλλάξ και κατά κορυφήν.

Χρονολόγηση: Η οικία χρονολογήθηκε από την ανασκαφέα στον 4^ο αιώνα.

Βιβλιογραφία: ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 32 (1977) Β2, σ. 195-197, πίν. 125γ. ΚΑΡΥΔΑΣ 1996, σ. 577, σχ. 7. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 275 αρ. 4, πίν. 62α, 204γ. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 289, εικ. σ. 288 κάτω. VITTI 2005, σ. 697, 701, 703, 709 αρ. 11. BONINI 2006, σ. 517 και εικ.

29. Οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (πίν. 69-72)

Θέση: Οι ανεσκαμμένοι χώροι της οικίας εκτείνονται στο δυτικό τμήμα δύο όμορων οικοπέδων στην οδό Σοφοκλέους 18-20 (πίν. 69α, β)¹⁶⁶¹. Το νότιο από τα δύο οικοπέδα (αυτό με τον αριθμό 18) καταλαμβάνει όλο το πλάτος του σύγχρονου οικοδομικού τετραγώνου, που οριοθετείται δυτικά από την οδό Σοφοκλέους και ανατολικά από την οδό Αγίας Σοφίας¹⁶⁶². Στο ανατολικό τμήμα του ίδιου οικοπέδου και έχοντας άμεση επικοινωνία με την πρώτη βρίσκεται μια δεύτερη παλαιοχριστιανική οικία¹⁶⁶³ (πίν. 69β). Ένα τρίτο ιδιωτικό κτήριο αποκαλύφθηκε, επιπλέον, στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου της οδού Σοφοκλέους 20¹⁶⁶⁴.

Χρονικό ανασκαφής: Τα αποσπασματικά κατάλοιπα της δυτικής οικίας ήρθαν στο φως σε δύο ανασκαφικές περιόδους που απείχαν μια πενταετία περίπου μεταξύ τους: η πρώτη, στο οικοπέδο της οδού Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18, διήρκεσε από τον Ιανουάριο του 1995 έως τον Ιανουάριο του επόμενου έτους και αποκάλυψε το μεγαλύτερο μέρος του κτηρίου¹⁶⁶⁵. η δεύτερη, στο οικοπέδο της οδού Σοφοκλέους

¹⁶⁶¹ Ο πυρήνας της οικίας βρίσκεται στο οικοπέδο με τον αριθμό 18, το νότιο (μη ανεσκαμμένο) τμήμα της κάτω από την οικοδομή στα νότια της Σοφοκλέους 18, ενώ το βόρειο καταλαμβάνει τις νότιες παρυφές του οικοπέδου με τον αριθμό 20.

¹⁶⁶² Το σύγχρονο οικοδομικό τετράγωνο ταυτίζεται ως προς το πλάτος του με το αρχαίο, καθώς οι άξονες των οδών Σοφοκλέους και Αγίας Σοφίας συμπίπτουν με αυτούς των δύο αρχαίων *cardines* που εντοπίστηκαν στην περιοχή (πίν. 69α) (ΚΑΡΥΔΑΣ 1995, σ. 260 σημ. 13. Ο ΙΔΙΟΣ 2000, σ. 259, 268). Το έδαφος όπου εδράστηκε το κτήριο παρουσιάζει κλίση από τον βορρά προς το νότο, που αντιμετωπίστηκε με λάξευση του φυσικού βράχου στο υψηλότερο και μπάζωμα στο χαμηλότερο τμήμα του οικοπέδου αντίστοιχα (Ο ΙΔΙΟΣ 2000, σ. 268).

¹⁶⁶³ Για την ανατολική οικία, η οποία, εκτός από τη μαρμαρόστρωση του περιστυλίου της, δε διατηρεί άλλα κατάλοιπα διακόσμησης, βλ. ΚΑΡΥΔΑΣ 1995, σ. 254, 260-261, σχ. 1, 5, 10. Ο ΙΔΙΟΣ, *ΑΔ* 51 (1996) Β2, σ. 496-498. Ο ΙΔΙΟΣ 2000, σ. 259.

¹⁶⁶⁴ Για την τρίτη οικία της οικοδομικής αυτής νησίδας βλ. παρακ. σ. 448-449 αρ. 43.

¹⁶⁶⁵ Λίγο νωρίτερα, από τον Νοέμβριο του 1993 ως τον Μάρτιο του 1994, είχαν αποκαλυφθεί τα λείψανα της δεύτερης οικίας στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου.

20, πραγματοποιήθηκε ανάμεσα στις 15.05.-28.07.2000 και αποσαφήνισε την αρχιτεκτονική εικόνα του βόρειου πέρατος της οικίας στο οικόπεδο της οδού Σοφοκλέους 20. Οι ανασκαφές διενεργήθηκαν από την 9^η Ε.Β.Α. υπό την επίβλεψη του Ν. Καρύδα.

Αρχιτεκτονική: Το ανεσκαμμένο τμήμα της δυτικής οικίας (πίν. 70α) οργανώνεται δυτικά και βόρεια μιας κεντρικής αυλής που περιβάλλεται στις αντίστοιχες πλευρές της από στοές (1-1β)¹⁶⁶⁶. Ο χώρος δυτικά της δυτικής στοάς καταλαμβάνεται από ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου (2), στη βόρεια στενή πλευρά της οποίας προσαρτάται αψίδα (2α)¹⁶⁶⁷. Η έκταση βορειότερα της αψίδας μοιράζεται ανάμεσα σε τρεις χώρους (3-5)¹⁶⁶⁸. Από τη βόρεια στοά της αυλής (1α) οδηγείται κανείς διαμέσου τριβήλου ανοίγματος¹⁶⁶⁹ σε μια ευρύχωρη αίθουσα, πιθανώς υποδοχής (6)¹⁶⁷⁰, που διέθετε μικρή αψίδα ανοιγμένη στο πάχος του δυτικού τοίχου και τρία παράθυρα¹⁶⁷¹. Διαμέσου τριών θυρών στον βόρειο τοίχο της αίθουσας ήταν δυνατή η άμεση πρόσβαση σε δύο από τα τρία μικρότερα δωμάτια που βρισκόταν βορειότερα (7-9)¹⁶⁷². Ανατολικά της αίθουσας με το τρίβηλο εκτείνεται ορθογώνιο δωμάτιο (10) που οδηγεί στην αυλή της ανατολικής οικίας, νότια του οποίου ανοίγεται ένας ακόμη χώρος (11) που δεν έχει αποκαλυφθεί πλήρως. Η κύρια είσοδος της οικίας θα πρέπει να αναζητηθεί στο νότιο, μη ανεσκαμμένο τμήμα της¹⁶⁷³, πιθανότατα πάνω στον άξονα που ορίζεται από τις βόρειες θύρες των χώρων 6 και 7 και το κεντρικό τμήμα του τριβήλου στον χώρο 6¹⁶⁷⁴.

¹⁶⁶⁶ Το εμβαδόν του ανεσκαμμένου τμήματος του κτηρίου φτάνει τα 450 τ.μ., ενώ η συνολική του έκταση υπολογίζεται μεταξύ 750 και 1000 τ.μ. (ΚΑΡΥΔΑΣ 2000, σ. 268).

¹⁶⁶⁷ Το δάπεδο της αψίδας είναι υπερυψωμένο κατά μία βαθμίδα σε σχέση με αυτό της ορθογώνιας αίθουσας.

¹⁶⁶⁸ Δε γνωρίζουμε από ποια σημεία ήταν προσβάσιμοι οι χώροι αυτοί, οι οποίοι ανήκαν στο λουτρό προγενέστερης οικίας (βλ. παρακ. σ. 428-429 [χρονολόγηση]). Για τον επιμήκη βορειότερο χώρο 5 έχει διατυπωθεί η άποψη ότι κατά την κύρια φάση της οικίας ήταν ημιυπαίθριος και ίσως χρησιμοποιούταν για τον σταυλισμό ζώων (ΚΑΡΥΔΑΣ 2000, σ. 263).

¹⁶⁶⁹ Το τρίβηλο διαμορφωνόταν από δύο ιωνικούς κίονες μεταξύ παραστάδων.

¹⁶⁷⁰ Στο βορειοανατολικό τμήμα του χώρου, επάνω στο ψηφιδωτό δάπεδο, βρέθηκε μικρός καμπανός (καντάρι) για οικιακή χρήση με μέγιστη δυνατότητα ζύγισης τα 15 περίπου κιλά. Για το ενδιαφέρον αυτό εύρημα, που τοποθετήθηκε χρονολογικά από τις αρχές του 5^{ου} έως τις αρχές του 7^{ου} αιώνα βλ. ΚΑΡΥΔΑΣ 1998-2.

¹⁶⁷¹ Το μεγαλύτερο από αυτά ανοιγόταν νότια της αψίδας στον δυτικό τοίχο, ενώ τα δύο μικρότερα βρίσκονταν εκατέρωθεν του κεντρικού από τα τρία ανοίγματα που οδηγούσαν στα βόρεια δωμάτια 7 και 8. Τα ανοίγματα αυτά καταργήθηκαν όλα στην επόμενη φάση (βλ. παρακ. σ. 428-429 [χρονολόγηση]).

¹⁶⁷² Ο δυτικότερος από τους χώρους αυτούς (7) παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα: στον βόρειο τοίχο του, ο οποίος εμφανίζει επεμβάσεις πολλών φάσεων, διαμορφώνεται τυφλή θύρα με πλίνθινο τοξωτό υπέρθυρο, ακέραια σωζόμενο (πίν. 70β). Ο άξονας της θύρας συμπίπτει απολύτως με αυτόν του κεντρικού από τα τρία θυραία ανοίγματα του βόρειου τοίχου του δωματίου 6. Ο ανασκαφέας υποθέτει ότι η συγκεκριμένη διαμόρφωση πρέπει να επιλέχθηκε για λόγους αισθητικής, καθώς το δωμάτιο 7 σχετιζόταν λειτουργικά με την επίσημη, όπως φαίνεται, αίθουσα 6. Τα δύο ανατολικότερα δωμάτια (8, 9) εικάζεται ότι είχαν αποθηκευτική χρήση (ΚΑΡΥΔΑΣ 2000, σ. 261-262, εικ. 7).

¹⁶⁷³ Στον αρχαίο *decumanus* βορειότερα της σημερινής οδού Κασσάνδρου (Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π.).

¹⁶⁷⁴ Η συγκεκριμένη στοίχιση των ανοιγμάτων και η τοποθέτηση του κεντρικού τμήματος του παλαιοχριστιανικού ψηφιδωτού δαπέδου της αίθουσας 6 πάνω στον ίδιο άξονα παραπέμπουν σε έναν προσεκτικά μελετημένο σχεδιασμό. Είναι πολύ πιθανό ότι το δωμάτιο 6 αποτελούσε τον επισημότερο χώρο της προγενέστερης ρωμαϊκής οικίας, πριν την οικοδόμηση του αψιδωτού τρικλινίου,

Διακόσμηση: Ο διάκοσμος που αποκαλύφθηκε κατανέμεται στους επιμέρους χώρους της οικίας ως εξής:

Χώρος 1 (κεντρική αυλή): Δάπεδο στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες (πίν. 70α).

Χώροι 1α, β (βόρεια και δυτική στοά περιστυλίου): Από τις τοιχογραφίες των ανώτερων τμημάτων των τοίχων αναγνωρίζεται μόνο το θέμα του εγγεγραμμένου σε παραλληλόγραμμο ρόμβου. Τα κατώτερα τμήματα φέρουν ορθομαρμάρωση.

Τα δάπεδα των στοών καλύπτονταν με μαρμάρινες πλάκες, όπως φαίνεται από τα εντυπώματα που αποκαλύφθηκαν στο υπόστρωμα.

Χώρος 2 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Σώθηκαν μόνο τμήματα ρόδινου υποστρώματος, δε γνωρίζουμε, έτσι, ποιο είδος στρώσης χρησιμοποιήθηκε για την κάλυψη του δαπέδου.

Χώρος 2α (αψίδα τρικλινίου): Δάπεδο με χοντρό ακόσμητο ψηφιδωτό από ανοιχτόχρωμα και βαθύχρωμα πλακίδια.

Χώρος 4: Δάπεδο με χοντρό ψηφιδωτό από ανοιχτόχρωμα και βαθύχρωμα πλακίδια¹⁶⁷⁵.

Χώρος 6¹⁶⁷⁶ (υποδοχής;): Από τον εντοίχιο γραπτό διάκοσμο της αίθουσας σώθηκαν μόνο σπαράγματα, στα οποία διακρίνονται ταινίες που ορίζουν διάχωρα με γεωμετρικά ή φυτικά σχέδια και ανθρώπινες μορφές (πίν. 71α).

Το δάπεδο καλύπτεται με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*. Μέσα σε κοινό πλαίσιο από ζεύγη αντίκωτων πελτών δύο ορθογώνια ισομεγέθη διάχωρα διατάσσονται εκατέρωθεν μεγαλύτερου τετραγώνου (πίν. 72α).

Διάχωρο i: Σύνθεση πλέγματος.

Διάχωρο ii (κεντρικό): Περίκεντρη σύνθεση βασισμένη στη συμπλοκή τετραγώνων που περιέχουν κύκλο. Τα κενά που προκύπτουν κοσμούνται με άλλα γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα (πίν. 71β, 72α, β).

Διάχωρο iii: Σύνθεση συνεχόμενων κύβων (πίν. 71β, 72α, β).

Χώρος 10: Δάπεδο στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες¹⁶⁷⁷.

Χρονολόγηση: Η ανέγερση της δυτικής οικίας, που διαδέχθηκε στον χώρο προγενέστερη ρωμαϊκή¹⁶⁷⁸, τοποθετείται στα τέλη του 4^{ου}-αρχές 5^{ου} αιώνα¹⁶⁷⁹. Στο α'

εξακολούθησε δε, να διατηρεί εξέχουσα θέση στο οικοδόμημα και κατά την παλαιοχριστιανική κύρια φάση του.

¹⁶⁷⁵ Στη σύντομη περιγραφή της ανασκαφής που δημοσιεύεται στο *Σωστικές ανασκαφές 1999-2000* αναφέρεται εκ παραδρομής ότι ο στρωμένος με χοντρό ψηφιδωτό χώρος είναι ο δυτικός.

¹⁶⁷⁶ Όσον αφορά την αψίδα (χορδής 1 μ.) του δυτικού τοίχου του δωματίου ο ανασκαφέας πιθανολογεί ότι προοριζόταν για την τοποθέτηση κάποιου αγάλματος.

¹⁶⁷⁷ Στην α' φάση της οικίας (βλ. εδώ σ. 428-429 [χρονολόγηση]) το δάπεδο της αίθουσας καλυπτόταν με πήλινες πλάκες.

¹⁶⁷⁸ Η πρώτη φάση οικιακής εγκατάστασης που εντοπίστηκε στο οικοπέδο είναι ακόμη αρχαιότερη και ανάγεται στην ελληνιστική εποχή (ΚΑΡΥΔΑΣ 1995, σ. 251-252, σχ. 2, εικ. 4). Για τη ρωμαϊκή οικία των αυτοκρατορικών χρόνων βλ. Ο ΙΔΙΟΣ 1995, σ. 252, σχ. 3, εικ. 15.

¹⁶⁷⁹ Στο παλαιοχριστιανικό κτήριο ενσωματώθηκαν ορισμένοι από τους χώρους της ρωμαϊκής οικίας: πρόκειται για τα βόρεια δωμάτια (3, 4, 7-9) και για την ορθογώνια αίθουσα (10) στα ανατολικά του δωματίου με το τρίβηλο, οι τοίχοι της οποίας ανοικοδομήθηκαν με βάση την κάτοψη του χώρου στην προηγούμενη φάση.

μισό του 5^{ου} αι. το κτήριο επεκτάθηκε στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου¹⁶⁸⁰. Στην β' αυτή κύρια φάση χρονολογούνται μικρές τροποποιήσεις στην αρχική κάτοψη¹⁶⁸¹, καθώς και το μεγαλύτερο μέρος της διακόσμησης. Η ζωή του κτηρίου, στο οποίο εντοπίστηκαν επεμβάσεις μικρής κλίμακας που ανάγονται στον 6^ο αι.¹⁶⁸², παρατάθηκε και μετά τους καταστροφικούς σεισμούς του 7^{ου}, ενώ η οριστική εγκατάλειψή του τοποθετείται στον 8^ο αιώνα¹⁶⁸³.

Βιβλιογραφία: Ν. ΚΑΡΥΔΑΣ, *ΑΔ* 50 (1995) Β2, σ. 522-523, πίν. 164γ. Ο ΙΔΙΟΣ 1995. Ο ΙΔΙΟΣ 1996, σ. 572-574, σχ. 3. Ο ΙΔΙΟΣ, *ΑΔ* 51 (1996) Β2, σ. 496-498, πίν. 139. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 214-215 αρ. 2.4, 275-276 αρ. 5, πίν. 64-66, 205, XVII. *Σωστικές ανασκαφές* 1999-2000, σ. 14. ΚΑΡΥΔΑΣ 2000, σ. 259-263, 268-269, σχ. 5, εικ. 1-8. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 286, εικ. σ. 285 πάνω. ΚΑΡΥΔΑΣ 2004, σ. 48. BONINI 2006, σ. 508, εικ. σ. 509. ΠΕΤΡΙΔΗΣ 2008, σποραδικά, εικ. 6.

30. Οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου και στην οδό Αιόλου 21¹⁶⁸⁴-25 (πίν. 73-76)

Θέση: Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της μεγαλύτερης και πλουσιότερης, με βάση τα έως σήμερα δεδομένα, οικίας της ύστερης αρχαιότητας στην Θεσσαλονίκη αποκαλύφθηκαν τμηματικά σε όμορα οικόπεδα στην οδό Αιόλου της Άνω Πόλης¹⁶⁸⁵. Το κτήριο ανεγέρθηκε στον επικλινή φυσικό βράχο, ο οποίος προηγουμένως είχε κοπεί και ισοπεδωθεί για τον σκοπό αυτό. Είναι πολύ πιθανόν ότι τα τμήματα ιδιωτικών κτισμάτων τα οποία ήλθαν στο φως σε άλλα οικόπεδα της ευρύτερης περιοχής ανήκουν στην ίδια αστική έπαυλη¹⁶⁸⁶.

¹⁶⁸⁰ Οι νέοι χώροι αποτέλεσαν τμήμα μιας δεύτερης οικιακής ενότητας, η οποία επικοινωνούσε με την πρώτη, γεγονός που καθιστά εύλογη την υπόθεση ότι οι ιδιοκτήτες των δύο σπιτιών είχαν συγγενικό δεσμό.

¹⁶⁸¹ Ο χώρος 6, ο οποίος αρχικά επικοινωνούσε με τους βόρειους χώρους 7 και 8 απομονώθηκε, καθώς χτίστηκαν όλα τα παράθυρα και τα θυραία ανοίγματα.

¹⁶⁸² Σε αυτή τη φάση, όπως προκύπτει από την ανεύρεση πεντανούμιου Αναστασίου (491-518) στο υπόστρωμα, ανήκει η στρώση του χώρου 10 με μαρμάρινες πλάκες· επίσης, η τοποθέτηση στηθαίων και θύρας με μαρμάρινο κατώφλι στα μετακίονια διαστήματα του τριβήλου του χώρου 6.

¹⁶⁸³ Για τις κατασκευές που έπονται της καταστροφής του χώρου βλ. ΚΑΡΥΔΑΣ 1995, σ. 256-260.

¹⁶⁸⁴ Το οικόπεδο όπου διενεργήθηκε η ανασκαφή έφερε παλαιότερα τον αριθμό 31.

¹⁶⁸⁵ Η περιοχή στα βόρεια και ανατολικά της σημερινής οδού Κασσάνδρου, όπου εντοπίστηκαν, εκτός από τη συγκεκριμένη και άλλες οικίες της ύστερης αρχαιότητας, δε φαίνεται να είχε αξιοποιηθεί από οικοδομική άποψη πριν από τα τέλη του 4^{ου} αιώνα. Το γεγονός αυτό, που συνέβαλε σε μια πιο ελεύθερη και χαλαρή ένταξη των κτηρίων στον χώρο, η οποία με τη σειρά της επέφερε βαθμιαία και την αλλοίωση του παλαιότερου οικοδομικού ιστού, πρέπει να συνδέεται με «... τις οικιστικές απαιτήσεις μιας νέας αστικής τάξης, η οποία όφειλε την ανάπτυξή της στην οικονομική και διοικητική αναβάθμιση της Θεσσαλονίκης, λόγω της εγκατάστασης του Γαλεριού σε αυτήν και αργότερα στη μεταφορά της έδρας της υπαρχίας του Ανατολικού Ιλλυρικού στην πόλη» (ΜΑΡΚΗ 1998, σ. 141. Βλ. επίσης ΚΑΡΥΔΑΣ 1996, σ. 581· ΜΑΡΚΗ κ.ά 1997, σ. 47· ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 66· ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 139).

¹⁶⁸⁶ Σε απόσταση 250 μ. δυτικά της έπαυλης, στα οικόπεδα της οδού Αιόλου 10-12, αποκαλύφθηκε «... τμήμα τετράγωνου εξωτερικά και κυκλικού εσωτερικά κτίσματος παλαιοχριστιανικών χρόνων, που διαμόρφωσε είσοδο και σχετίζεται πιθανότατα με την ίδια έπαυλη» (ΜΑΡΚΗ 2009, σ. 210). Το οικοδόμημα κατά την Ε. Μαρκή ταυτίζεται πιθανότατα με περίπτερο κήπου· η χρήση του συνεχίζεται

Χρονικό ανασκαφής: Ο πυρήνας του κτηρίου ανασκάφηκε σε διαφορετικές χρονικές περιόδους κατά τη δεκαετία του 1990 από την 9^η Ε.Β.Α., υπό την επίβλεψη της Ε. Μαρκή¹⁶⁸⁷.

Αρχιτεκτονική: Οι ανεσκαμμένοι χώροι που ανήκουν με βεβαιότητα στη συγκεκριμένη έπαυλη (πίν. 73) διατάσσονται στα βόρεια μεγάλης περιστυλης αυλής (1, 1α). Από την βόρεια στοά του περιστυλίου (1α) εισέρχεται κανείς σε μεγάλη ορθογώνια αίθουσα υποδοχής (2), που απολήγει σε ανίδα στα βόρεια (2α)¹⁶⁸⁸. Δυτικά του τρικλινίου αποκαλύφθηκαν τα τμήματα δύο χώρων (3, 4)¹⁶⁸⁹, ενώ στα ανατολικά του δύο ακόμη δωμάτια (5, 6)¹⁶⁹⁰ και πιθανότατα το βορειοανατολικό τμήμα της ανατολικής στοάς του περιστυλίου (1β).

Διακόσμηση: Η σωζόμενη διακόσμηση περιορίζεται στα δάπεδα του κτηρίου.

Χώρος 1α (βόρεια στοά): Το δάπεδο¹⁶⁹¹ είναι στρωμένο με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*, από το οποίο σώθηκαν δύο μόνο τμήματα με ενδιάμεσο κενό (πίν. 74α).

Τμήμα i (ανατολικό): σύνθεση οκταγώνων στις πλευρές των οποίων εφάπτονται τετράγωνα και στις γωνίες ρόμβοι. Στο μοναδικό σωζόμενο οκτάγωνο εγγράφεται κύκλος¹⁶⁹², ενώ τα σωζόμενα τετράγωνα περιέχουν ρόδακες (πίν. 74α).

Τμήμα ii (δυτικό): Μέσα σε διπλό πλαίσιο από ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων και αλυσοειδή πλοχμό αναπτύσσεται σύνθεση κατά κορυφήν συμπλεκόμενων τετραγώνων, στα οποία εγγράφονται ορθά τετράγωνα (πίν. 74β). Τα τελευταία περιέχουν άλλα γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα (λημνίσκους, τετράφυλλα κ.ά.).

Χώρος 1β (ανατολική στοά): Το δάπεδο καλύπτεται με συνδυασμό χοντρού ψηφιδωτού και στρώσης *opus tessellatum*¹⁶⁹³ (πίν. 74α). Το χοντρό ψηφιδωτό αποτελεί το πλαίσιο, όπου αναγνωρίζεται το θέμα των συμπλεκόμενων οκταγώνων, ενώ το κύριο θέμα απαρτίζει σύνθεση οκταγώνων που εναλλάσσονται με εξάγωνα. Σε αυτά εγγράφονται άλλα γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα (ρόδακες κ.ά.).

με μετασκευές έως τη μεσοβυζαντινή εποχή, (Η ΙΔΙΑ 2009, σ. 210, 215, σχ. 3, 4, εικ. 5). Βλ. και παρακ. σ. 443 αρ. 38.

¹⁶⁸⁷ Οι πιο εκτεταμένες (από τις τουλάχιστον τέσσερις) σωστικές ανασκαφές που αποκάλυψαν το οικοδόμημα διενεργήθηκαν το 1990 και το 1998 στα οικόπεδα της οδού Αιόλου 21.

¹⁶⁸⁸ Η ανίδα δεν αποκαλύφθηκε, η ύπαρξή της, όμως, όπως και η ανύψωση του δαπέδου της κατά μία βαθμίδα σε σχέση με αυτό της ορθογώνιας αίθουσας, θεωρείται βέβαιη. Η χορδή της, που υπολογίζεται στα 9 μ., την κατατάσσει από άποψη μεγέθους στην κορυφή των αντίστοιχων κατασκευών (μαζί με το ψηφιδωτό κτήριο της οδού Δ. Γούναρη, που αποτελεί πιθανότατα τρικλίνιο του γαλεριανού ανακτόρου [ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 136, 139, σχ. 10 αρ. 1, 2]).

¹⁶⁸⁹ Το ζεύγος των δυτικών χώρων επικοινωνεί άμεσα με το τρικλίνιο διαμέσου δύο θυραίων ανοιγμάτων. Σύμφωνα με την ανασκαφέα ο βορειότερος από τους δυο χώρους (3) πρέπει να ήταν θολοσκεπής (ΜΑΡΚΗ 2009, σ. 208).

¹⁶⁹⁰ Οι παραπάνω χώροι χαρακτηρίζονται ως βοηθητικοί.

¹⁶⁹¹ Το δάπεδο της βόρειας στοάς βρίσκεται χαμηλότερα από εκείνο του τρικλινίου κατά 0,25 μ.

¹⁶⁹² Το εσωτερικό του κύκλου είναι κατεστραμμένο.

¹⁶⁹³ Το χοντρό ψηφιδωτό ανήκει, σύμφωνα με την ΜΑΡΚΗ (2009, σ. 210) σε μεταγενέστερη επισκευή (βλ. παρακ. σ. 431 [χρονολόγηση]).

Χώρος 2 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Μέσα σε επάλληλα πλαίσια από (i) ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων, (ii) μαϊάνδρο αγκυλωτών σταυρών με κεκαμμένα άκρα και παρεμβαλλόμενα τετράγωνα, (iii) πυργόσχημο κόσμημα, (iv) δίδυμο σπειρομαϊάνδρο και (v) αλυσοειδή πλοχμό, αναπτύσσεται σύνθεση εφαπτόμενων οκταγώνων που ορίζουν κατά κορυφήν τετράγωνα και περιέχουν κύκλους (πίν. 75α). Στους κύκλους εγγράφονται γεωμετρικά, σχηματοποιημένα φυτικά και εικονιστικά θέματα. Τα τελευταία, που απεικονίζουν προσωποποιήσεις των μηνών του έτους¹⁶⁹⁴ και των τεσσάρων ανέμων¹⁶⁹⁵ (πίν. 75α, β, 76β) συνοδευόμενες από επιγραφές, εγγράφονται στα οκτάγωνα του κέντρου του δαπέδου πλαισιώνοντας μεγάλο τετράγωνο διάχωρο που περιέχει δύο ομόκεντρους κύκλους. Στον εξωτερικό απεικονίζονται τα σύμβολα του ζωδιακού κύκλου¹⁶⁹⁶ (πίν. 76α)· στον εσωτερικό παριστανόταν η προσωποποίηση του Ήλιου¹⁶⁹⁷ (πίν. 76α). Τα δύο σωζόμενα τρίγωνα που προκύπτουν από την εγγραφή του κύκλου στο κεντρικό τετράγωνο διάχωρο κοσμούνται με παραστάσεις υδρόβιων πτηνών εκατέρωθεν κανθάρου¹⁶⁹⁸ (πίν. 76α).

Στο ψηφιδωτό παρατηρήθηκαν σποραδικά ίχνη μεταγενέστερων επισκευών¹⁶⁹⁹.

Χώρος 3: Από το σωζόμενο υπόστρωμα προκύπτει ότι ο χώρος ήταν στρωμένος με ψηφιδωτό, δε γνωρίζουμε ωστόσο σε ποια τεχνική.

Χώρος 4: Δάπεδο με πλακόστρωση¹⁷⁰⁰.

Χρονολόγηση: Η αστική έπαυλη χρονολογήθηκε με βάση ανασκαφικά στοιχεία στο α' μισό του 5^{ου} αιώνα¹⁷⁰¹. Σύμφωνα με την παραπάνω χρονολόγηση είναι και τα αποτελέσματα της θεματολογικής και τεχνοτροπικής ανάλυσης των ψηφιδωτών δαπέδων σε τεχνική *opus tessellatum*. Οι μεταγενέστερες επισκευές των ψηφιδωτών¹⁷⁰² δεν έχουν χρονολογηθεί στενότερα.

Βιβλιογραφία: Ε. ΜΑΡΚΗ, *ΑΔ* 45 (1990) Β2, σ. 340, σχ. 4. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 224-225 αρ. 2.8, πίν. 93-96, XXV. Ε. ΜΑΡΚΗ, *ΑΔ* 53 (1998) Β2, σ. 620-622, πίν. 244α. Η ΙΔΙΑ 1998. BONINI 2006, σ. 548, εικ. σ. 549. ΜΑΡΚΗ 2002-2. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 150-151. ΚΑΤΣΑΝΙΚΑ 2004, σ. 5. *Σωστικές ανασκαφές* 2004, σ. 9. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 135-136, 139, σχ. 10 αρ. 2, εικ. 1. ΜΑΡΚΗ 2009, σ. 208, 210, 215, σχ. 2, 4, εικ. 4.

¹⁶⁹⁴ Σώζονται οι μορφές του Απριλίου (πίν. 76β), του Μαΐου, του Ιουνίου (μόνο το περίγραμμα), του Ιουλίου (πίν. 75β), του Οκτωβρίου, του Νοεμβρίου και του Δεκεμβρίου.

¹⁶⁹⁵ Διατηρήθηκε μόνο η προσωποποίηση του νότιου ανέμου (πίν. 75β).

¹⁶⁹⁶ Σώζονται οι παραστάσεις των Ιχθύων, του Κριού, του Ταύρου και τμήμα των ποδιών του Τοξότη, που, όπως φαίνεται, απεικονίστηκε κατά λάθος στη θέση του Υδροχόου (πίν. 76α).

¹⁶⁹⁷ Από τη μορφή, που πρέπει να αποδιδόταν σε προτομή, απέμεινε μόνο το ακτινωτό στέμμα και ίχνη ενός πλεκτού στεφάνου (πίν. 76α). Η ανασκαφέας θεωρεί πιθανό στα αριστερά του Ήλιου να παριστανόταν η Σελήνη (ΜΑΡΚΗ 1998, σ. 144).

¹⁶⁹⁸ Το ψηφιδωτό δάπεδο του τρικλινίου εκτίθεται σήμερα μόνιμα στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού της πόλης, στην αίθουσα 11 (ενότητα «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν»).

¹⁶⁹⁹ Σε τμήματα του ανατολικού πλαισίου και στα θέματα ορισμένων οκταγώνων.

¹⁷⁰⁰ Η ΜΑΡΚΗ (2009, σ. 208) αναφέρει ότι ο χώρος ήταν στρωμένος με μαρμάρινες πλάκες, ο ΚΑΡΥΔΑΣ (2009, σ. 136) κάνει λόγο για πήλινες.

¹⁷⁰¹ Στο υπόστρωμα του ψηφιδωτού δαπέδου του τρικλινίου εντοπίστηκε νόμισμα Ονωρίου (395-423).

¹⁷⁰² Στο πλαίσιο του ψηφιδωτού της ανατολικής στοάς, στο δάπεδο του τρικλινίου, καθώς και μία τρίτη επισκευή με χοντρό ψηφιδωτό που κάλυψε τμήμα αγωγού κατά μήκος της νότιας παρειάς του ανατολικού διαχωριστικού τοίχου μεταξύ τρικλινίου και βόρειας στοάς.

31. Οικία στην οδό Γλαύκου 6 (πίν. 77, 78)

Θέση: Το οικοπέδο όπου αποκαλύφθηκαν τα κατάλοιπα βρίσκεται στην Άνω Πόλη, στο οικοδομικό τετράγωνο που ορίζεται από τις οδούς Σοφοκλέους, Ολυμπιάδος, Αγίου Νικολάου και Κασσάνδρου¹⁷⁰³. Στο νοτιοανατολικό τμήμα της ανασκαφής, σε επαφή με την οικία, βρίσκονται τα κατάλοιπα ενός δεύτερου, ανεξάρτητου κτηρίου.

Χρονικό ανασκαφής: Η ανασκαφή διενεργήθηκε από την 9^η Ε.Β.Α., υπό την επίβλεψη του Ν. Καρύδα, και διήρκεσε από τις 14 έως τις 24.01.1997.

Αρχιτεκτονική: Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του κτηρίου που ήρθαν στο φως περιορίζονται σε τμήμα κεντρικής αυλής (1)¹⁷⁰⁴ και στοάς περιστυλίου (1α) (πίν. 77).

Διακόσμηση: Αποκαλύφθηκαν τμήματα εντοίχιας και επιδαπέδιας διακόσμησης σε τεχνική *opus tessellatum*.

Χώρος 1 (κεντρική αυλή): Σύνθεση από συνεχόμενους ρόδακες που σχηματίζονται από τέσσερις πέλτες και περιέχουν τετράφυλλο και πλέγμα εναλλάξ (πίν. 77, 78β).

Χώρος 1α (στοά): Ο ανατολικός τοίχος της στοάς φέρει εντοίχιο γραπτό διάκοσμο, του οποίου σώθηκαν τρία διάχωρα: το θέμα είναι αναγνωρίσιμο μόνο στο κεντρικό, όπου απεικονίζεται μίμηση *opus sectile*¹⁷⁰⁵ (πίν. 78α).

Στο δάπεδο, μέσα σε πλαίσιο αστραγάλου, αναπτύσσεται σύνθεση συνεχόμενων φολιδών. Στα μετακίονια διαστήματα εγγράφονται παραλληλόγραμμα διάχωρα που κοσμούνται με το θέμα του εγγεγραμμένου ρόμβου με κύκλο στο κέντρο του (πίν. 77, 78β).

Χρονολόγηση: Η οικία, με βάση ανασκαφικά ευρήματα, χρονολογείται στον 5^ο αιώνα¹⁷⁰⁶.

Βιβλιογραφία: Ν. ΚΑΡΥΔΑΣ, *ΑΔ* 52 (1997) Β2, σ. 691-692, πίν. 255γ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 130, 230-231 αρ. 2.13, πίν. XXIX. ΚΑΡΥΔΑΣ 1999.

32. Ανατολική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (πίν. 79, 80)

Θέση: Το οικοδόμημα καταλαμβάνει το ανατολικό τμήμα οικοπέδου ακανόνιστου σχήματος όπου, έως το σεισμό του 1979, βρισκόταν η Αστική Σχολή

¹⁷⁰³ Αμέσως βορειότερα, σε υψηλότερο επίπεδο, βρίσκεται η οικία που ανασκάφηκε στα οικοπέδα της οδού Ολυμπιάδος 74-76 (βλ. παρακ. σ. 444-445 αρ. 39).

¹⁷⁰⁴ Οι βάσεις τεσσάρων κίωνων σώθηκαν κατά χώραν.

¹⁷⁰⁵ Ο τοίχος σωζόταν σε όλο σχεδόν το ύψος του (περ. 3,75 μ.). Κάτω από το ανώτερο στρώμα τοιχογράφησης εντοπίστηκε παλαιότερο, οργανωμένο επίσης σε διάχωρα, από τα οποία σώζονται μόνο τα πλαίσια.

¹⁷⁰⁶ Στο υπόστρωμα του ψηφιδωτού βρέθηκε ένα νόμισμα Θεοδοσίου Β' (408-450) και δύο ακόμη φθαρμένα νομίσματα της ίδιας περιόδου (ΚΑΡΥΔΑΣ 1999, σ. 251 σημ. 4). Μετά το τέλος της παλαιохριστιανικής περιόδου η οικία εγκαταλείφθηκε και στον χώρο της στοάς κατασκευάστηκαν αποχωρητήρια.

Θεσσαλονίκης¹⁷⁰⁷. Το παραπάνω οικόπεδο εκτείνεται στα δύο τρίτα περίπου της επιφάνειας της αρχαίας οικοδομικής νησίδας¹⁷⁰⁸. Στη δυτική και νότια πλευρά του αποκαλύφθηκαν τα ερείπια δύο ακόμη οικιών¹⁷⁰⁹.

Χρονικό ανασκαφής: Η σωστική ανασκαφή της 9^{ης} Ε.Β.Α. διενεργήθηκε σε δύο περιόδους: από τον Μάιο έως τον Δεκέμβριο του 1995, με υπεύθυνες τις Έ. Πελεκανίδου και Β. Μπουλιώνη, και από τον Μάρτιο έως το Νοέμβριο του 2001, υπό την επίβλεψη των Ε. Μαρκή και Δ. Κομμάτα.

Αρχιτεκτονική: Οι ανασκαμμένοι χώροι του κτηρίου οργανώνονται γύρω από κεντρική αυλή (1) περιβαλλόμενη από στοές στην δυτική (1α)¹⁷¹⁰ και νότια πλευρά της (1β)¹⁷¹¹ (πίν. 79). Το βόρειο τμήμα της οριοθετείται από ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου (2) στη δυτική πλευρά της οποίας προσαρτάται εγγεγραμμένη ημικυκλική αυλή (2α)¹⁷¹². Δυτικά της δυτικής στοάς ανοίγονται δύο ακόμη δωμάτια (3, 4)¹⁷¹³.

Διακόσμηση: Η οικία είναι διακοσμημένη με πολυτέλεια, όπως προκύπτει από την ανεύρεση γραπτού και ψηφιδωτού εντοίχιου διακόσμου και πολλών επιδαπέδιων μαρμαροθετημάτων.

Χώρος 1α (δυτική στοά): Ο δυτικός τοίχος της στοάς φέρει γραπτή διακόσμηση με μίμηση ορθομαρμάρωσης¹⁷¹⁴ (πίν. 80α). Σε κάποια από τα πεσμένα τόξα της κιονοστοιχίας «διατηρήθηκαν αξιόλογα εντοίχια ψηφιδωτά»¹⁷¹⁵.

Το μαρμαροθετημένο δάπεδο της στοάς οργανώνεται σε τρία διάχωρα, όπου αναπτύσσονται από τον βορρά προς το νότο:

¹⁷⁰⁷ Η έκταση περικλείεται σήμερα από τις οδούς Φιλίππου, Αρριανού και Ιασονίδου, πολύ κοντά στο ναό του Αγίου Παντελεήμονα και περίπου 200 μ. από την αυλή του Γαλερίου και τη Ροτόντα. Στο χώρο της ανασκαφής ανεγέρθηκε το συγκρότημα που στεγάζει το 63^ο Νηπιαγωγείο και το 34^ο Δημοτικό Σχολείο Θεσσαλονίκης. Η αποκάλυψη των αρχαιοτήτων στο οικόπεδο επηρέασε τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό του σχολικού κτηρίου, στο οποίο κατασκευάστηκε ένας υπερυψωμένος διάδρομος που επιτρέπει στους μαθητές να έχουν άμεση εικόνα του αρχαιολογικού χώρου.

¹⁷⁰⁸ Η νησίδα οριοθετούνταν στα ανατολικά και δυτικά από δύο κάθετους δρόμους (*cardines*), ο πρώτος από τους οποίους ταυτίζεται με το ανατολικό όριο της σύγχρονης οδού Αρριανού· το νότιο πέρας της οριζόταν από τον πρώτο *decumanus* βόρεια της Via Regia (σημερινής Εγνατίας), ο οποίος τοποθετείται στο ύψος της οδού Μόδη (ΜΑΡΚΗ - ΚΟΜΜΑΤΑΣ 2002, σ. 328, σχ. 2). Οι διαστάσεις (58,50x102 μ.) του οικοδομικού αυτού τετραγώνου (όπως και όσων δημιουργήθηκαν στη ζώνη επέκτασης της Θεσσαλονίκης μετά την ίδρυση του γαλεριανού συγκροτήματος) ταυτίζονται με εκείνες των παλαιότερων οικοδομικών νησίδων.

¹⁷⁰⁹ Για τη δυτική οικία, που βρισκόταν κατά 1 μ. περίπου ψηλότερα από την ανατολική βλ. παρακ. σ. 435-436 αρ. 33. Το σπίτι στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, που χρονολογείται στους χρόνους της Τετραρχίας, διέθετε λουτρική εγκατάσταση (Ε. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΟΥ, ΑΔ 50 (1995) Β2, σ. 533. ΜΑΡΚΗ - ΚΟΜΜΑΤΑΣ, ό.π., 327-331, σχ. 2, εικ. 2, 4-6). Κατάλοιπα διακόσμησης δεν εντοπίστηκαν.

¹⁷¹⁰ Αποκαλύφθηκαν κατά χώραν οι μαρμάρινες πλίνθοι τεσσάρων κίωνων· το τμήμα θωρακίου που εντοπίστηκε εδώ προδίδει ότι τα μετακίονια ήταν φραγμένα.

¹⁷¹¹ Η ανατολική στοά, που έβαινε παράλληλα με τον αρχαίο κάθετο δρόμο ανατολικότερα, δεν αποκαλύφθηκε. Εδώ θα βρισκόταν και η είσοδος της οικίας.

¹⁷¹² Το δάπεδο της αυλής είναι κατά μία βαθμίδα υπερυψωμένο σε σχέση με αυτό της ορθογώνιας αίθουσας.

¹⁷¹³ Δε δημοσιεύονται στοιχεία σχετικά με τη χρήση των παραπάνω χώρων.

¹⁷¹⁴ Οι ανασκαφείς κάνουν γενικά λόγο για τον εντοπισμό γραπτής διακόσμησης που μιμούταν ορθομαρμάρωση «στους τοίχους των δωματίων και του περιστυλίου» (ΜΑΡΚΗ - ΚΟΜΜΑΤΑΣ 2002, σ. 333, εικ. 10).

¹⁷¹⁵ ΟΙ ΙΔΙΟΙ, ό.π., σ. 333. Στα σωζόμενα τμήματα εικονίζονται τετράγωνοι και ωοειδείς πολύτιμοι λίθοι εναλλασσόμενοι με ζεύγη από μαργαρίτες πάνω σε βαθύ κόκκινο κάμπο (Ε. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΟΥ, ΑΔ 50 [1995] Β2, σ. 530, 532).

Διάχωρα i-iii: Σύνθεση εξαγώνων από κρούστες λευκού μαρμάρου στις πλευρές των οποίων εφάπτονται σκουρόχρωμα τετράγωνα και στις γωνίες λευκά τριγωνικά πλακίδια.

Διάχωρο ii: Γεωμετρικό θέμα, βασιζόμενο στην εναλλαγή σκουρόχρωμων και ανοιχτόχρωμων κρουστών¹⁷¹⁶.

Χώρος 1β (νότια στοά)¹⁷¹⁷: Το τμηματικά σωζόμενο επιδαπέδιο μαρμαροθέτημα της στοάς διαρθρώνεται επίσης σε διάχωρα, όπου αναπτύσσονται από τα δυτικά προς τα ανατολικά:

Διάχωρο i: Σύνθεση ορθών τετράγωνων λευκών πλακιδίων από μάρμαρο, που εναλλάσσονται με άλλα μικρότερα τετράγωνα, τοποθετημένα κατά κορυφήν. Στις πλευρές των τελευταίων εφάπτονται σκουρόχρωμα ισοσκελή τριγωνικά πλακίδια από σχιστόλιθο.

Διάχωρο ii: Σύνθεση κατά κορυφήν τοποθετημένων τετράγωνων κρουστών, εναλλάξ σκουρόχρωμων και ανοιχτόχρωμων.

Χώρος 2 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Μέσα σε πλαίσιο από χοντρό ψηφιδωτό με γεωμετρικά θέματα¹⁷¹⁸ σώζεται σε πολύ αποσπασματική κατάσταση ασπρόμαυρο μαρμαροθέτημα όπου κυριαρχεί σύνθεση συνεχόμενων κατά κορυφήν τετραγώνων (πίν. 80β).

Χώρος 2α (αψίδα τρικλινίου): Δάπεδο καλυμμένο με μαρμαροθέτημα από συνεχόμενες εξάγωνες σκουρόχρωμες κρούστες σχιστόλιθου και παρεμβαλλόμενα τριγωνικά πλακίδια από λευκό μάρμαρο (πίν. 80β).

Χώρος 3: Δάπεδο με στρώση από μαρμάρινες πλάκες.

Χώρος 4: Δάπεδο καλυμμένο με μαρμαροθέτημα από τετράγωνες κατά κορυφήν λευκές και ερυθρές κρούστες μαρμάρου.

Χρονολόγηση: Η ανέγερση του κτηρίου τοποθετείται από τους ανασκαφείς στο α΄ μισό του 6^{ου} αιώνα.

Βιβλιογραφία: Ε. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΟΥ, *ΑΔ* 50 (1995) Β2, σ. 530-534. ΜΑΡΚΗ - ΚΟΜΜΑΤΑΣ 2002, σ. 327-328, 332-334, σχ. 1, εικ. 2, 10, 11. ΒΙΤΤΙ 2005, σ. 697, 703, 709 αρ. 12, fig. 1D-F, L, 14. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 128-130, 139, σχ. 10 αρ. 19.

¹⁷¹⁶ Το θέμα δε διαγράφεται με ευκρίνεια στο δημοσιευμένο σχέδιο.

¹⁷¹⁷ Στην ανατολική άκρη της στοάς αποκαλύφθηκε φρεάτιο που καλυπτόταν από μαρμάρινη πλάκα με τετράφυλλο ρόδακα και τέσσερις οπές απορροής.

¹⁷¹⁸ Τα θέματα δεν περιγράφονται στην ανασκαφική έκθεση ούτε διακρίνονται στο σχέδιο (ΜΑΡΚΗ - ΚΟΜΜΑΤΑΣ 2002, σ. 333, σχ. 1).

33. Δυτική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (πίν. 79, 81)

Θέση: Τα κατάλοιπα της οικίας βρίσκονται στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου της παλιάς Αστικής Σχολής Θεσσαλονίκης¹⁷¹⁹.

Χρονικό ανασκαφής: Οι εργασίες αποκάλυψης του κτηρίου εμπίπτουν στο ίδιο χρονικό πλαίσιο με εκείνο της ανασκαφής της ανατολικής οικίας στο ίδιο οικόπεδο¹⁷²⁰.

Αρχιτεκτονική: Τα ανεσκαμμένα κατάλοιπα (πίν. 79) διαρθρώνονται στα δυτικά και νότια κεντρικής αυλής (1)¹⁷²¹, που περιβάλλεται από στοές (1α, β)¹⁷²². Από τη δυτική στοά (1α)¹⁷²³ οδηγείται κανείς σε τρία δωμάτια (1-3)¹⁷²⁴. στο σημείο της συμβολής της με το νότιο διάδρομο ανοίγεται, κατά τους ανασκαφείς, ο χώρος του τρικλινίου (4)¹⁷²⁵. Η είσοδος της οικίας πρέπει να βρισκόταν στη δυτική πλευρά από όπου διερχόταν κάθετος δρόμος¹⁷²⁶.

Διακόσμηση: Από τη διακόσμηση του κτηρίου διατηρήθηκαν μόνο τα δάπεδα ορισμένων χώρων (1β, 2, 4)¹⁷²⁷.

Χώρος 1β (νότια στοά): Το δάπεδο είναι στρωμένο με χοντρό ψηφιδωτό από ανοιχτόχρωμα και βαθύχρωμα πλακίδια (πίν. 81α). Κοσμείται από παραλληλόγραμμα διάχωρα τοποθετημένα κατά διαστήματα¹⁷²⁸. Στα παραλληλόγραμμα εγγράφονται ρόμβοι που περιέχουν άλλα απλά γεωμετρικά θέματα.

Χώρος 2: Στο δάπεδο συνδυάζονται οι τεχνικές του χοντρού ψηφιδωτού (στο πλαίσιο) και του μαρμαροθετήματος (στην κύρια επιφάνεια) του χώρου (πίν. 81β). Στην αποσπασματικά σωζόμενη ζώνη του πλαισίου περιέχονται παραλληλόγραμμα διάχωρα όπου εγγράφονται ρόμβοι με κύκλο στο κέντρο τους και αντίωτα ημικύκλια. Το μαρμαροθέτημα αποτελείται από κατά κορυφήν τοποθετημένες, λευκές και μαύρες εναλλάξ, τετράγωνα πλάκες.

Χώρος 4 (τρικλίνιο;): Στο σωζόμενο τμήμα του δαπέδου με χοντρό ψηφιδωτό από ανοιχτόχρωμα και βαθύχρωμα πλακίδια διατηρούνται αποσπασματικά δύο παραλληλόγραμμα στα οποία εγγράφονται ρόμβοι με κύκλο στο κέντρο τους (πίν. 81γ).

¹⁷¹⁹ Για την ένταξη της σύγχρονης και της αρχαίας οικοδομικής νησίδας στον πολεοδομικό ιστό βλ. παραπ. σ. 433 σημ. 1708.

¹⁷²⁰ Βλ. παραπ. σ. 433 (χρονικό ανασκαφής).

¹⁷²¹ Το δάπεδό της διαμορφωνόταν από πατημένο χώμα.

¹⁷²² Η βόρεια στοά δεν αποκαλύφθηκε· από την ανατολική σώζονται μόνο τμήματα τοίχων.

¹⁷²³ Οι μαρμάρινες πλίνθοι δύο κιόνων διατηρήθηκαν κατά χώραν.

¹⁷²⁴ Ο χώρος 3 διαιρέθηκε από τοίχο σε μεταγενέστερη εποχή. Η κόγχη που απομόνωσε το δυτικό πέρασ του δωματίου οικοδομήθηκε στους μεσοβυζαντινούς χρόνους.

¹⁷²⁵ Η αίθουσα επικοινωνούσε με το περιστύλιο (το μαρμάρινο κατώφλι βρέθηκε κατά χώραν και έφερε μεταγενέστερο εγχάρακτο σταυρό) και με το αμέσως βορειότερό της δωμάτιο 3. Εικάζεται ότι στο νότιο πέρασ της ορθογώνιας αίθουσας ανοιγόταν αυτίδα.

¹⁷²⁶ Πρόκειται για τον *cardo* που οριοθετούσε στα δυτικά την οικοδομική νησίδα, βλ. παραπ. σ. 433 σημ. 1708.

¹⁷²⁷ Στη διακόσμηση της α' φάσης του κτηρίου ((βλ. παρακ. σ. 436 [χρονολόγηση]) πρέπει να ανήκε το χρονολογούμενο στον 3^ο αι. ακέφαλο άγαλμα Μούσας που βρέθηκε κάτω από το δάπεδο του χώρου 4. Δε γνωρίζουμε την αρχική του θέση, το πιο πιθανό, όμως, είναι να κοσμούσε την αίθουσα υποδοχής.

¹⁷²⁸ Αποκαλύφθηκαν έξι διάχωρα. Το δάπεδο προς τα ανατολικά είναι κατεστραμμένο.

Χρονολόγηση: Οι ανασκαφείς αναφέρουν σχετικά με τη χρονολόγηση: «Η οικία αυτή που πρέπει να κατασκευάστηκε τον 4^ο αιώνα λόγω της μορφής του τρικλινίου της και του είδους των δαπέδων με τα χονδρά ψηφιδωτά, φαίνεται πως επισκευάστηκε τον 5^ο αιώνα, όπως συμπεραίνεται από τη συνύπαρξη μαρμαροθετημένων δαπέδων και πλαισίων από λεπτότερα ψηφιδωτά»¹⁷²⁹. Η Ασημακοπούλου-Ατζακά προτείνει για την ψηφοθέτηση των χώρων μια χρονολόγηση στα μέσα ή στο β' μισό του 6^{ου} αιώνα¹⁷³⁰.

Βιβλιογραφία: Ε. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΟΥ, *ΑΔ* 50 (1995) Β2, σ. 530-534. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 295-297 αρ. 29, πίν. 227-229α, ΛΙΙβ-δ. ΜΑΡΚΗ - ΚΟΜΜΑΤΑΣ 2002, σ. 331, 333, σχ. 1, 2, εικ. 7-9, 12. ΝΙΤΤΙ 2005, σ. 697, 703, 709 αρ. 12, fig. 1A, 14.

34. Οικία στην οδό Ιουλιανού 15, οικόπεδο αδελφών Σγουρή (πίν. 82)

Θέση: Η οικία καταλαμβάνει κεντρική θέση στο ανατολικό τμήμα της παλαιοχριστιανικής πόλης. Το κτήριο μοιράζεται το ίδιο οικοδομικό τετράγωνο με οικία που αποκαλύφθηκε δυτικότερα¹⁷³¹.

Χρονικό ανασκαφής: Τα αρχιτεκτονικά λείψανα του σπιτιού ήρθαν στο φως το 1971 κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής που διενεργήθηκε από την ΙΣΤ' Ε.Π.Κ.Α., υπό την επίβλεψη της Μ. Σιγανίδου.

Αρχιτεκτονική: Τα ανεσκαμμένα κατάλοιπα περιορίζονται σε μια εγγεγραμμένη αψίδα τρικλινίου (1α)¹⁷³² κτισμένη πάνω σε τοίχο προγενέστερου κτίσματος, ο οποίος βαίνει παράλληλα με τη χορδή της και συνεχίζεται και εκτός των ορίων της προς τα ανατολικά και τα δυτικά (πίν. 82α). Νότια της αψίδας εντοπίστηκε το βόρειο τμήμα της ορθογώνιας αίθουσας (1), ενώ στα ανατολικά της αποκαλύφθηκε τμήμα ορθογώνιου χώρου (2) (πίν. 82β).

Διακόσμηση: Ανάλογη με την τμηματικότητα των χώρων είναι και η διακόσμηση που ήρθε στο φως:

Χώρος 1α (αψίδα τρικλινίου): Το εσωτερικό του τοίχου της αψίδας φέρει γραπτή διακόσμηση με ομόκεντρους κύκλους μέσα σε παράλληλες ζώνες (πίν. 82γ).

Το δάπεδο ήταν στρωμένο με χοντρό ακόσμητο ανοιχτόχρωμο ψηφιδωτό.

¹⁷²⁹ ΜΑΡΚΗ - ΚΟΜΜΑΤΑΣ 2002, σ. 331. Θεωρούμε ότι η μορφή ενός τόσο αποσπασματικά σωζόμενου τρικλινίου (αν πρόκειται όντως για τέτοιο) δεν προσφέρεται για την εξαγωγή χρονολογικών συμπερασμάτων. Το ίδιο συμβαίνει και με τα χονδρά ψηφιδωτά του παραπάνω χώρου και της νότιας στοάς –η παρουσία τους από μόνη της δε μπορεί να αποτελέσει κριτήριο πρωιμότητας, καθώς πρόκειται για μια τεχνική που εφαρμόζεται απaráλλακτα σε όλη τη διάρκεια της ύστερης αρχαιότητας (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 173-174).

¹⁷³⁰ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 296 αρ. 29 στ'.

¹⁷³¹ Στα οικόπεδα των οδών Σωκράτους 48 και Αγίου Δημητρίου 124. Βλ. παρακ. σ. 449-450 αρ. 44.

¹⁷³² Στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για εγγραφή της κόγχης εντός ανεξάρτητου τοίχου αλλά για ευθυγράμμιση της εξωτερικής παρειάς του ίδιου του αψιδωτού τοίχου, η οποία εκτείνεται στο μεγαλύτερο τμήμα του τόξου.

Χώρος 2: Δάπεδο καλυμμένο με μαρμαροθέτημα¹⁷³³. Μέσα σε πλαίσιο από συνεχόμενα οκτάγωνα και μικρότερα τετράγωνα πλακίδια αναπτύσσεται σύνθεση κατά κορυφήν συνεχόμενων τετραγώνων.

Χρονολόγηση: Το αρχικό κτήριο τοποθετείται από την ανασκαφέα γενικά στη ρωμαϊκή περίοδο. Σε επόμενη φάση προστίθεται η αυλίδα, η επιδαπέδια διακόσμηση της οποίας, όπως και εκείνη της νότιας αίθουσας, ανάγεται στον 4^ο αιώνα¹⁷³⁴. Σε ακόμη πιο προχωρημένη περίοδο οικοδομείται και διακοσμείται ο χώρος 2 στα ανατολικά της κόγχης.

Βιβλιογραφία: Μ. ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *ΑΔ* 26 (1971) Β2, σ. 393, σχ. 13, πίν. 389. ΚΑΡΥΔΑΣ 1996, σ. 577, σχ. 8. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 320-321 αρ. 53, πίν. 154, 266α. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 289-290. VITTI 2005, σ. 697, 701, 708 αρ. 5, fig. 1G, 6. BONINI 2006, σ. 518, εικ. σ. 519. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 139, σχ. 10 αρ. 15.

35. Οικία στην οδό Ιουλιανού 18¹⁷³⁵ (πίν. 83)

Θέση: Τα κατάλοιπα της οικίας, που δεν αποκαλύφθηκε στο σύνολό της, βρίσκονται στο βορειοανατολικό τμήμα της παλαιοχριστιανικής πόλης, νότια από τον σύγχρονο ναό της Παναγίας Λαοδηγήτριας. Το κτήριο, όπως και άλλες οικίες αυτής της περιοχής της Θεσσαλονίκης, παρουσιάζει μικρή απόκλιση από τον πολεοδομικό ιστό¹⁷³⁶.

Χρονικό ανασκαφής: Το οικοδόμημα αποκαλύφθηκε το 1980 κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής της 9^{ης} Ε.Β.Α., την οποία επέβλεψε ο Θ. Παπαζώτος. Οι ανασκαφικές εργασίες ολοκληρώθηκαν το 1982.

Αρχιτεκτονική: Οι ανεσκαμμένοι χώροι της οικίας καταλαμβάνουν έκταση 800 τ.μ., ενώ η συνολική της επιφάνεια υπολογίζεται σε περίπου 1.500 τ.μ. (πίν. 83α). Τα δωμάτια διατάσσονται βόρεια μιας εσωτερικής αυλής (1), από τον βόρειο διάδρομο της οποίας (1α)¹⁷³⁷ οδηγείται κανείς σε μεγάλη αίθουσα υποδοχής (2) με αυλίδα στραμμένη προς τον βορρά (2α)¹⁷³⁸. Το τρικλίνιο πλαισιώνεται από σειρές δωματίων, η δυτική από τις οποίες περιλαμβάνει εννέα δωμάτια (3-11)¹⁷³⁹, ενώ η ανατολική

¹⁷³³ Διατηρήθηκαν μόνο τα εντυπώματα των κρουστών στο υπόστρωμα.

¹⁷³⁴ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 320-321 αρ. 53 στ'.

¹⁷³⁵ Σήμερα Ιουλιανού 30. Στο γειτονικό οικόπεδο Ι. Ιωαννίδη αποκαλύφθηκαν κτηριακά κατάλοιπα που ανήκουν πιθανότατα στην ίδια οικία, βλ. Παράρτημα 1 αρ. xlviii.

¹⁷³⁶ Για τον λόγο της απόκλισης αυτής βλ. παραπ. σ. 429 σημ. 1685.

¹⁷³⁷ Στην α' φάση του κτηρίου (βλ. παρακ. σ. 439 [χρονολόγηση]) ο χώρος του διαδρόμου διαμορφωνόταν σε κιονοστήρικτη στοά, όπως προκύπτει από τον εντοπισμό μιας από τις βάσεις των κίωνων στον νότιο τοίχο του.

¹⁷³⁸ Το δάπεδο της αυλίδας είναι υπερυψωμένο κατά μία βαθμίδα σε σχέση με αυτό της ορθογώνιας αίθουσας.

¹⁷³⁹ Το τρικλίνιο επικοινωνεί άμεσα με τουλάχιστον δύο από αυτά (8, 10) –μεταγενέστερα αποχετευτικά ορύγματα έχουν καταστρέψει τον ανατολικό τοίχο του βορειότερου δωματίου κι έτσι αγνοούμε αν υπήρχε δυνατότητα άμεσης πρόσβασης από το τρικλίνιο και σε αυτό.

αποτελείται από τρεις χώρους (12-14)¹⁷⁴⁰. Βορειοδυτικά της δυτικής σειράς δωματίων βρίσκονται τέσσερις ακόμη χώροι (15-18)¹⁷⁴¹, ενώ η έκταση στα βόρεια της αψίδας του τρικλινίου πρέπει να ήταν ακάλυπτη και να ανήκε στον κήπο της οικίας (19)¹⁷⁴².

Διακόσμηση: Από τα σωζόμενα κατάλοιπα προκύπτει ότι η οικία ήταν διακοσμημένη με πολυτέλεια. Η κατανομή της διακόσμησης στους χώρους έχει ως εξής:

Χώρος 1β (βόρεια στοά περιστυλίου): Εντοίχιος γραπτός διάκοσμος ο οποίος παριστάνει κιονοστοιχία. Τα μετακίονια διαστήματα διακοσμούνται με γεωμετρικά κοσμήματα και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα (πίν. 83β).

Χώρος 2 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Δάπεδο στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες, σώζονται, όμως, μόνο τα εντυπώματά τους στο υπόστρωμα¹⁷⁴³.

Χώρος 2α (αψίδα τρικλινίου): Δάπεδο στρωμένο με χοντρό ψηφιδωτό από ανοιχτόχρωμες και βαθύχρωμες ψηφίδες που σχηματίζουν ακτινωτό θέμα (πίν. 83α).

Χώρος 4: Δάπεδο στρωμένο με χοντρό ψηφιδωτό. Στο κέντρο ακόσμητης επιφάνειας από ανοιχτόχρωμα πλακίδια τοποθετείται βαθύχρωμο τετράγωνο διάχωρο με εγγεγραμμένο ατρακτοειδές σχήμα, το εσωτερικό του οποίου κοσμεύεται με εννέα κύκλους (πίν. 83α).

Χώρος 5: Δάπεδο στρωμένο με χοντρό ψηφιδωτό (πίν. 83α). Σε ανοιχτόχρωμο ακόσμητο βάθος αναπτύσσεται σύνθεση τεσσάρων ορθογώνιων παραλληλογράμμων, μέσα στα οποία εγγράφονται ρόμβοι που περιέχουν τρεις κύκλους. Στο τμήμα του δαπέδου μπροστά από την είσοδο υπάρχει τετράγωνο διάχωρο διαιρούμενο σε δύο παραλληλόγραμμα που περιέχουν ρόμβους με κύκλο στο κέντρο τους.

Χώρος 6: Δάπεδο στρωμένο με χοντρό ψηφιδωτό (πίν. 83α). Σώζονται μόνο τμήματα δύο διαχώρων μετά την είσοδο, όπου εγγράφονται ρόμβοι με κύκλο στο κέντρο τους.

Χώρος 7: Δάπεδο στρωμένο με μαρμαροθέτημα από εναλλάξ ανοιχτόχρωμα και βαθύχρωμα τετράγωνα πλακίδια τοποθετημένα κατά κορυφήν¹⁷⁴⁴ (πίν. 83α).

Χώροι 8, 11, 13: Δάπεδα καλυμμένα με πήλινες πλάκες.

¹⁷⁴⁰ Τα ανατολικά δωμάτια πιστεύεται ότι αποτελούν αποθηκευτικούς χώρους (στον χώρο 13, το δάπεδο του οποίου ήταν σε χαμηλότερο επίπεδο από αυτό του τρικλινίου, βρέθηκε μεγάλος αριθμός θραυσμάτων αμφορέων). Η ειδικότερη χρήση των λοιπών χώρων της οικίας δεν έχει προσδιοριστεί.

¹⁷⁴¹ Οι τοίχοι των δωματίων αυτών αποτελούν τμήμα προγενέστερης οικίας (βλ. παρακ. σ. 439 [χρονολόγηση]).

¹⁷⁴² Η πρόσβαση στον υπαίθριο χώρο εξασφαλίζεται από τον χώρο 5, η βόρεια θύρα του οποίου διαμορφώνεται με παραστάδες εκατέρωθεν. Η ίδια αίθουσα λειτουργεί και ως προθάλαμος για τις συστάδες των δωματίων στα νότια και δυτικά της.

¹⁷⁴³ Κάτω από το υπόστρωμα αυτό εντοπίστηκαν ίχνη προγενέστερου δαπέδου για το οποίο δε διαθέτουμε περισσότερα στοιχεία.

¹⁷⁴⁴ Σώθηκε μικρό μόνο τμήμα του μαρμαροθετήματος κατά μήκος της βόρειας πλευράς του δωματίου. Κάτω από το μαρμαροθέτημα αποκαλύφθηκε ψηφιδωτό με την τεχνική της κομμένης ψηφίδας, που κοσμούσε το δάπεδο του ίδιου χώρου σε προγενέστερη φάση (βλ. παρακ. σ. 439 [χρονολόγηση]). Από το *opus tessellatum* σώζονται μόνο τμήματα του πλαισίου από τετράγωνα διάχωρα εναλασσόμενα με παραλληλόγραμμα, στα οποία εγγράφονται άλλα γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα. Τα τμήματα αυτά εκτίθενται σήμερα στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού της Θεσσαλονίκης, στην αίθουσα «Η παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία». Το κύριο θέμα του ψηφιδωτού δεν αποκαλύφθηκε, καθώς συνεχίζεται κάτω από την οικοδομή που οριοθετεί προς νότον το δυτικό τμήμα της ανασκαφής.

Χώρος 14: Δάπεδο με επίχρισμα από ασβέστη.

Χώρος 15: Εντοίχια γύψινη και γραπτή διακόσμηση που μιμείται κιονοστοιχία με επιστύλιο¹⁷⁴⁵. Δάπεδο καλυμμένο με πήλινες πλάκες (πίν. 83α).

Χώρος 16: Δάπεδο με στρώση από χοντρό ψηφιδωτό. Το κύριο θέμα, σε ανοιχτόχρωμο ακόσμητο βάθος, αποτελεί σύνθεση έξι ορθογωνίων παραλληλογράμμων στα οποία εγγράφονται ρόμβοι με κύκλο στο κέντρο τους. Στον χώρο μπροστά από την είσοδο του δωματίου υπάρχει τετράγωνο διάχωρο που περιέχει κύκλο, στον οποίο εγγράφεται ρόδακας (πίν. 83α).

Χώρος 17: Δάπεδο καλυμμένο με πήλινες πλάκες (πίν. 83α).

Χώρος 18: Δάπεδο από χοντρό ψηφιδωτό, στο οποίο αναπτύσσεται σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα. Το τμήμα του δαπέδου μπροστά από την είσοδο φέρει παραλληλόγραμμο διάχωρο στο οποίο εγγράφεται ρόμβος που περιέχει κύκλο (πίν. 83α).

Χρονολόγηση: Το πρωιμότερο τμήμα του κτηρίου αποτελείται από τους βορειοδυτικούς χώρους (15-18) οι οποίοι ανήκαν αρχικά σε ρωμαϊκή οικία. Η α' φάση της παλαιοχριστιανικής οικίας, στην οποία ανήκει το ψηφιδωτό δάπεδο του χώρου 7, τοποθετείται στα τέλη του 4^{ου} αιώνα. Η β' φάση, που ανάγεται στα μέσα ή στο β' μισό του επόμενου αιώνα περιλαμβάνει περιορισμένης κλίμακας αρχιτεκτονικές επεμβάσεις¹⁷⁴⁶ και το μεγαλύτερο μέρος της σωζόμενης διακόσμησης¹⁷⁴⁷.

Βιβλιογραφία: ΕΥΤ. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *ΑΔ* 35 (1980) Β2, σ. 382, σχ. 3, πίν. 223β-δ. Χ. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΣΙΟΥΜΗ - ΕΥΤ. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *ΑΔ* 36 (1981) Β2, σ. 310. Χ. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΣΙΟΥΜΗ - ΕΥΤ. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ - Ε. ΜΑΡΚΗ, *ΑΔ* 37 (1982) Β2, σ. 290-291, πίν. 195, 196α. ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ 1982, σ. 38. SODINI 1984, σ. 367, 370, fig. 23. ΚΑΡΥΔΑΣ 1996, σ. 571-572, σχ. 2. ΜΑΡΚΗ κ.ά. 1997, σ. 47, σχ. 6β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 233-234 αρ. 2.15, σ. 297-299 αρ. 30, πίν. 114, 115, 230-234, XXXI, XXXIIα. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 286, εικ. σ. 284. ΠΑΠΑΔΕΛΗ-ΜΑΡΚΟΝΙ - ΚΑΤΣΑΝΙΚΑ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ 2001, σ. 63, εικ. 1, 3. VITTI 2005, σ. 697, 703, 710 αρ. 13, fig. 1Α. BONINI 2006, σ. 506, εικ. σ. 507.

¹⁷⁴⁵ Από τον εντοίχιο διάκοσμο σώθηκαν μόνο σπαράγματα. Στον ίδιο χώρο εντοπίστηκε «... κνήμη αγαλματιού ρωμαϊκών χρόνων» (Χ. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΣΙΟΥΜΗ, Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Ε. ΜΑΡΚΗ, *ΑΔ* 37 [1982] Β2, σ. 290).

¹⁷⁴⁶ Σε αυτές ανήκει το χτίσιμο των μετακινίων της βόρειας στοάς και η δημιουργία των δωματίων 3 και 4 τα οποία είναι πολύ πιθανόν ότι αποτελούσαν αρχικά έναν ενιαίο χώρο.

¹⁷⁴⁷ Τις τοιχογραφίες του βόρειου διαδρόμου, το μαρμαροθέτημα του δωματίου 7, όλα τα χοντρά ψηφιδωτά και τη μαρμαρόστρωση της ορθογώνιας αίθουσας του τρικλινίου. Η οικία γνώρισε μακρά περίοδο χρήσης και μετά το πέρας της ύστερης αρχαιότητας τα ίχνη των μετατροπών στους χώρους φτάνουν τουλάχιστον έως και τον 10^ο αιώνα.

36. Οικία στην οδό Κασσάνδρου 68, μεταξύ των οδών Σοφοκλέους και Αγίου Νικολάου (πίν. 84)

Θέση: Το ανεσκαμμένο τμήμα του κτηρίου βρίσκεται σε οικόπεδο στις παρυφές της Άνω Πόλης, σε μικρή απόσταση βορειοανατολικά από το ναό του Αγίου Δημητρίου και νοτιοδυτικά της οικίας που αποκαλύφθηκε μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας και Σοφοκλέους¹⁷⁴⁸.

Χρονικό ανασκαφής: Η σωστική ανασκαφή της ΙΣΤ' Ε.Π.Κ.Α. διενεργήθηκε το 1971, παρέμεινε, όμως, αδημοσίευτη¹⁷⁴⁹.

Αρχιτεκτονική: Τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα (πίν. 84) περιορίζονται σε τμήμα ορθογώνιας αίθουσας τρικλινίου (1), στην ανατολική πλευρά του οποίου προσαρτάται πεταλόσχημη αψίδα (1α)¹⁷⁵⁰, και σε δύο ζεύγη δωματίων εκατέρωθεν του (2-5)¹⁷⁵¹.

Διακόσμηση: Οι δημοσιευμένες πληροφορίες για τον διάκοσμο του κτηρίου περιορίζονται στις στρώσεις των δαπέδων με χοντρά ψηφιδωτά:

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Στο ανατολικό πέρας του χώρου σώζονται δύο οριζόντιες και τέσσερις κάθετες σκουρόχρωμες ταινίες σε ανοιχτόχρωμο βάθος. Στο κεντρικό διάχωρο που σχηματίζεται ανάμεσά τους εγγράφεται ρόμβος με κύκλο στο κέντρο του (πίν. 84).

Χώρος 1α (αψίδα τρικλινίου): Στο σωζόμενο τμήμα διαγράφεται σε ανοιχτόχρωμο βάθος παραλληλόγραμμο διάχωρο και μικρό τμήμα ρόμβου (πίν. 84).

Χώρος 2: Ανοιχτόχρωμο ακόσμητο χοντρό ψηφιδωτό (πίν. 84).

Χώρος 4: Στο αποσπασματικά σωζόμενο δάπεδο του δωματίου διακρίνονται από τα ανατολικά προς τα δυτικά (πίν. 84): σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα, παραλληλόγραμμο που περιέχει δέλτο με λαβές¹⁷⁵², διάχωρο (;) με πλαίσιο από συνεχόμενα τρίγωνα και τμήμα ενός ακόμα διαχώρου κοσμημένου στις δύο σωζόμενες γωνίες με μικρά τετράγωνα.

Χρονολόγηση: Καθώς τα ανασκαφικά στοιχεία δεν έχουν δημοσιευτεί και τα σωζόμενα χοντρά ψηφιδωτά δεν προσφέρονται από άποψη τεχνικής ή θεματολογίου για στενότερη χρονολόγηση¹⁷⁵³, θα πρέπει να αρκεστούμε σε μια γενική τοποθέτηση της διακόσμησης του κτηρίου στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους¹⁷⁵⁴.

Βιβλιογραφία: ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 300-301 αρ. 32, πίν. 236, 237. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 132-133.

¹⁷⁴⁸ Βλ. παραπ. σ. 426-429 αρ. 29.

¹⁷⁴⁹ Η «επανανακάλυψη» της οικίας οφείλεται στην κοπιώδη αναδίφηση του αρχείου σχεδίων και εγγράφων της ΙΣΤ' Ε.Π.Κ.Α. από την Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά.

¹⁷⁵⁰ Το δάπεδο της αψίδας ήταν υπερυψωμένο κατά μία βαθμίδα σε σχέση με αυτό της ορθογώνιας αίθουσας.

¹⁷⁵¹ Από τη δημοσιευμένη κάτοψη προκύπτει ότι οι βόρειοι χώροι 2 και 3 επικοινωνούν μεταξύ τους.

¹⁷⁵² Είναι πολύ πιθανό ότι η δέλτος περιείχε κάποια επιγραφή.

¹⁷⁵³ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 173.

¹⁷⁵⁴ Είναι πιθανόν ότι η αψίδα αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη (Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 300 σημ. 372. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 133).

37. Οικία στην οδό Λαπιθών 7¹⁷⁵⁵, νότια από το ναό του Προφήτη Ηλία (πίν. 85-87)

Θέση: Η οικία της οδού Λαπιθών 7 στην Άνω Πόλη δεν αποκαλύφθηκε στο σύνολό της¹⁷⁵⁶. Είναι οικοδομημένη στο βόρειο τμήμα της αρχαίας πόλης, το οποίο χαρακτηρίζεται από πολεοδομική χαλαρότητα κατά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας¹⁷⁵⁷. Το πρόβλημα της κλίσης του εδάφους αντιμετωπίστηκε με τη λάξευση του μαλακού φυσικού βράχου και τη δημιουργία μιας σειράς ανδρών, επάνω στα οποία ανεγέρθηκε η οικία.

Χρονικό ανασκαφής: Τα λείψανα του κτηρίου αποκαλύφθηκαν κατά το πρώτο εξάμηνο του 1990, στη διάρκεια σωστικής ανασκαφής που διενεργήθηκε από την 9^η Ε.Β.Α., υπό την επίβλεψη της Κ. Ελευθεριάδου.

Αρχιτεκτονική: Το ανεσκαμμένο τμήμα¹⁷⁵⁸ (πίν. 85) απαρτίζεται από ορθογώνια αίθουσα υποδοχής (1), στο δυτικό τμήμα της οποίας προσαρτάται εγγεγραμμένη αψίδα (1α)¹⁷⁵⁹. Νότια του τρικλινίου διαμορφώνονται τρία δωμάτια μικρών διαστάσεων (2-4), ενώ δυτικά της κόγχης σχηματίζεται ένας ακόμη χώρος (5)¹⁷⁶⁰.

Διακόσμηση: Η σωζόμενη εντοίχια και επιδαπέδια διακόσμηση περιορίζεται στο τρικλίνιο¹⁷⁶¹.

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Οι σωζόμενες επιφάνειες των τοίχων φέρουν γραπτό διάκοσμο με παράσταση κιονοστοιχίας, στα μετακίονια διαστήματα της οποίας εγγράφονται πίνακες που μιμούνται εναλλάξ ορθομαρμάρωση και *opus sectile*¹⁷⁶² (πίν. 86α, β).

Το ψηφιδωτό δάπεδο, εκτελεσμένο με την τεχνική της κομμένης ψηφίδας, χωρίζεται σε τρεις ζώνες (πίν. 85, 87). Μέσα σε πλατύ πλαίσιο, όπου εναλλάσσονται γεωμετρικά θέματα (συμπλεκόμενοι κύκλοι, παραλληλόγραμμα με εγγεγραμμένους ρόμβους, τετράγωνα που περιέχουν πλέγμα), εγγράφονται παραλληλόγραμμα και τετράγωνα διάχωρα που περιέχουν:

Διάχωρα i, iii: Σύνθεση συνεχόμενων φολίδων.

¹⁷⁵⁵ Η οικοδομή που ανεγέρθηκε μετά το πέρας της ανασκαφής έχει σήμερα τον αριθμό 9.

¹⁷⁵⁶ Τα κατάλοιπά της, που εντοπίστηκαν στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, συνεχίζονται προς όλες τις κατευθύνσεις στα γειτονικά οικοπέδα.

¹⁷⁵⁷ Για τους λόγους απόκλισης των οικιών της Άνω Πόλης από τους αυστηρούς πολεοδομικούς άξονες βλ. παραπ. σ. 429 σημ. 1685. Σε μικρή απόσταση από το κτήριο αποκαλύφθηκαν τα λείψανα της οικίας της οδού Προφήτη Ηλία 5 (βλ. παρακ. σ. 447-448 αρ. 42).

¹⁷⁵⁸ Δεν έχει δημοσιευθεί σχέδιο της κάτοψης των χώρων.

¹⁷⁵⁹ Το δάπεδο της αψίδας είναι υπερυψωμένο κατά μία βαθμίδα σε σχέση με αυτό της ορθογώνιας αίθουσας.

¹⁷⁶⁰ Το μέγεθος και ο ακριβής προορισμός του χώρου δεν είναι δυνατό να προσδιοριστούν εξαιτίας της καταστροφής που προκάλεσε ο εκσκαφέας.

¹⁷⁶¹ Το σύνολο του εντοίχιου και επιδαπέδιου διακόσμου της αίθουσας, μετά την αποκόλληση και τη συντήρησή του, εκτίθεται στην αίθουσα «Η παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία» της παλαιοχριστιανικής πτέρυγας του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού. Ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να συλλάβει την αρχική μορφή του τρικλινίου, καθώς ο χώρος αναπαρίσταται όπως αποκαλύφθηκε.

¹⁷⁶² Ο ζωγραφικός διάκοσμος εκτείνεται σε όλο το σωζόμενο μήκος του βόρειου τοίχου, ενώ κάποια ίχνη του διατηρήθηκαν και στο νότιο τοίχο της αίθουσας.

Διάχωρο ii: Σύνθεση οκταγώνων που ενώνονται μεταξύ τους με σβάστικές και περιέχουν πτηνά και καρπούς.

Διάχωρο iv: Επιγραφή¹⁷⁶³ μέσα σε δέλτο με λαβές:

ΕΥΤ[ΥΧ]ΩΣ
 ΕΥΣΕΒΙΩ
 ΕΥΤΥΧΩΣ
 ΜΑΡΚΙΑ
 ΕΥΤΥΧΩΣ
 ΕΛΛΑΔΙΤΗ
 ΚΑ[Ι] ΚΛΗΜΕΝΤΙ
 [Ν]Η

Διάχωρο v: Πλέγμα.

Διάχωρο vi: Σύνθεση οκτάκτινων αστεροειδών σχημάτων από πλάγια παραλληλόγραμμα, που ορίζουν μεγαλύτερα ορθά και μικρότερα κατά κορυφήν τετράγωνα εναλλάξ. Τα τετράγωνα κοσμούνται με μικρότερα γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα.

Χώρος 1α (αψίδα τρικλινίου): Τα κατώτερα τμήματα του τοίχου καλύπτονται με λευκή ορθομαρμάρωση από την οποία σώθηκαν κάποια ίχνη.

Το δάπεδο φέρει στρώση από χοντρό, ακόσμητο ανοιχτόχρωμο ψηφιδωτό.

Χρονολόγηση: Από την ανασκαφική έκθεση προκύπτει μια γενική χρονολογική τοποθέτηση του κτηρίου στην παλαιοχριστιανική περίοδο¹⁷⁶⁴. Η μελέτη, ωστόσο, του ψηφιδωτού δαπέδου της ορθογώνιας αίθουσας του τρικλινίου παρέχει τη δυνατότητα μιας στενότερης χρονολόγησης στο β' μισό του 5^{ου} αιώνα¹⁷⁶⁵.

Βιβλιογραφία: Κ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ, *ΑΔ* 45 (1990) Β2, σ. 332, 334, πίν. 151β. ΚΑΡΥΔΑΣ 1996, σ. 574. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 150-151, σ. 258-259 αρ. 3.2, σ. 311-312 αρ. 42, πίν. 179, ΧΛΙ. Γ. ΠΑΠΑΔΕΛΗ-MARCONI - Ε. ΚΑΤΣΑΝΙΚΑ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ, *ΑΔ* 53 (1998) Β2, σ. 633-634, σχ. 1, πίν. 247. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 286. ΠΑΠΑΔΕΛΗ-MARCONI - ΚΑΤΣΑΝΙΚΑ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ 2001, σ. 59-63. CURCIC 2002, σ. 233, εικ. 6. ASSIMAKOPOYΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 2003, σ. 232, fig. 3.

¹⁷⁶³ Ο πρώτος και ο τελευταίος στίχος της επιγραφής έχουν επισκευαστεί στην αρχαιότητα με λευκές ψηφίδες, ενώ οι περισσότερες λέξεις της συνοδεύονται από μαύρα κισσόφυλλα.

¹⁷⁶⁴ Η μοναδική χρονολογική αναφορά της ανασκαφικής έκθεσης περιορίζεται στην παρατήρηση ότι το είδος των τοιχογραφιών που κοσμούν την οικία «... αναπτύσσεται σ' όλον τον 5^ο και 6^ο αιώνα».

¹⁷⁶⁵ Με βάση το ανατολικό ψηφιδωτό χρονολογείται και το χοντρό ψηφιδωτό της αψίδας (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 312).

38. Οικία στη συμβολή των οδών Μωρεάς και Μαλέα (πίν. 88)

Θέση: Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του κτηρίου αποκαλύφθηκαν σε οικόπεδο της Άνω Πόλης¹⁷⁶⁶, σε μικρή απόσταση νοτιοανατολικά της έπαυλης στην οδό Αιόλου¹⁷⁶⁷. Η οικία έχει θεμελιωθεί στον φυσικό βράχο, ο οποίος είχε προηγουμένως κοπεί και μπαζωθεί, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η κλίση του εδάφους.

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο ήρθε στο φως με σωστική ανασκαφή που διενεργήθηκε το 1998 από την 9^η Ε.Β.Α., υπό την επίβλεψη της Αικ. Κούσουλα.

Αρχιτεκτονική: Ανασκάφηκε τμήμα ορθογώνιας αίθουσας τρικλινίου (1) (πίν. 88), στη νότια πλευρά της οποίας προσαρτάται εγγεγραμμένη ασπίδα (1α). Δυτικά του τρικλινίου ανασκάφηκαν τρεις ακόμη ορθογώνιοι χώροι (2-4).

Διακόσμηση: Το κτήριο διατηρεί αποσπασματικά λείψανα εντοίχιας¹⁷⁶⁸ και επιδαπέδιας διακόσμησης.

Χώρος 2: Δάπεδο στρωμένο με αποσπασματικά σωζόμενο ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* (πίν. 88). Στο κύριο θέμα, μέσα σε διπλό γεωμετρικό πλαίσιο, αναγνωρίζεται σύνθεση ανισόπλευρων οκταγώνων που εναλλάσσονται, ανά μία οριζόντια σειρά, με τετράγωνα και σταυρικά σχήματα ορίζοντας πλάγια παραλληλόγραμμα. Στα τετράγωνα και τα οκτάγωνα περιέχονται γεωμετρικά, σχηματοποιημένα φυτικά θέματα και αγγείο (κάνθαρος).

Χώρος 4: Δάπεδο με δύο επάλληλες στρώσεις από ασβεστοκονίαμα.

Χρονολόγηση: Με βάση τα κινητά ευρήματα και «... τα λοιπά ανασκαφικά δεδομένα» το κτήριο χρονολογήθηκε από την ανασκαφεία ανάμεσα στα τέλη του 4^{ου} και στα μέσα του 5^{ου} αιώνα¹⁷⁶⁹.

Βιβλιογραφία: ΑΙΚ. ΚΟΥΣΟΥΛΑ, *ΑΔ* 52 (1997) Β2, σ. 695-696. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 339 Προσθήκη 2. BONINI 2006, σ. 542, εικ. σ. 541 κάτω. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 131-132, 139, 140 σχ. 10 αρ. 16. ΜΑΡΚΗ 2009, σ. 215.

¹⁷⁶⁶ Για την πολεοδομική εικόνα της ευρύτερης περιοχής κατά τη μεταγαλεριανή εποχή βλ. παραπ. σ. 429 σημ. 1685.

¹⁷⁶⁷ Βλ. παραπ. σ. 429-431 αρ. 30. Τα ευρήματα της συμβολής των οδών Μωρεάς και Μαλέα αποτελούν πιθανότατα την προς νότον συνέχεια της οικίας που είχε αποκαλυφθεί σε οικόπεδο της οδού Μαλέα 6 (βλ. Παράρτημα 1 αρ. Ivii· ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 239 [Προσθήκη 2]). Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των δύο ανασκαφών της οδού Μαλέα συσχετίζονται μεταξύ τους και από την ΜΑΡΚΗ (2009, σ. 215), η οποία, επιπλέον, θεωρεί ότι τα λείψανα των δύο οικοπέδων αποτελούν το νότιο τμήμα της αστικής έπαυλης της οδού Αιόλου.

¹⁷⁶⁸ Εντοπίστηκαν σπαράγματα εντοίχιου γραπτού (στο χρώμα της ώχρας, κόκκινο και μαύρο) και ψηφιδωτού διακόσμου (ψηφίδες μαρμάρινες και από υαλόμαζα). Η ανασκαφεία αναφέρει ότι προέρχονταν από τη διακόσμηση της μεσοτοιχίας ανάμεσα στους χώρους 2 και 4.

¹⁷⁶⁹ ΑΙΚ. ΚΟΥΣΟΥΛΑ, *ΑΔ* 52 (1997) Β2, σ. 696. Η τεχνολογική ανάλυση του ψηφιδωτού υποδεικνύει μια χρονολόγηση μετά τα μέσα του 4^{ου} αιώνα (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 339 [Προσθήκη 2]).

39. Οικία στην οδό Ολυμπιάδος 74-76 (πίν. 89-91)

Θέση: Τα λείψανα της οικίας βρίσκονται στην περιοχή της Άνω Πόλης σε δύο γειτονικά οικόπεδα.

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο αποκαλύφθηκε σε διαφορετικές ανασκαφικές περιόδους κατά το 1991 και το 1994. Υπεύθυνη των ανασκαφών, που διενεργήθηκαν από την 9^η Ε.Β.Α., ήταν η Ε. Μαρκή.

Αρχιτεκτονική: Οι ανεσκαμμένοι χώροι του οικοδομήματος διατάσσονται βόρεια και δυτικά μιας κεντρικής περίστυλης αυλής (πίν. 89) που, όπως φαίνεται, περιβάλλεται στις τέσσερις πλευρές της από στοές (1-1β)¹⁷⁷⁰. Η βόρεια πλευρά της οικίας καταλαμβάνεται από μεγάλο τρικλίνιο (2)¹⁷⁷¹ με αψίδα στραμμένη προς τον βορρά (2α)¹⁷⁷². Δυτικά του τρικλινίου εκτείνονται τέσσερις επιπλέον χώροι (3-6)¹⁷⁷³, νότια των οποίων, κατά μήκος της δυτικής στοάς, ανοίγονται δύο ακόμη δωμάτια (7, 8).

Διακόσμηση: Η σωζόμενη διακόσμηση της κύριας φάσης του κτηρίου περιορίζεται στις στρώσεις των δαπέδων τριών χώρων με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*.

Χώρος 1α (βόρεια στοά): Μέσα σε πλαίσιο από ορθογώνια παραλληλόγραμμα και τετράγωνα εναλλάξ, που γεμίζουν με διάφορα άλλα γεωμετρικά θέματα, αναπτύσσεται σύνθεση συμπλεκόμενων οκταγώνων που ορίζουν ορθά τετράγωνα (πίν. 89, 90, 91α, β).

Χώρος 1β (δυτική στοά): Στο κύριο θέμα, που πλαισιώνεται από κυματοειδή ταινία, αναπτύσσεται σύνθεση συνεχόμενων οκταγώνων, στις πλευρές των οποίων εφάπτονται τετράγωνα και στις γωνίες ρόμβοι. Στα παραπάνω σχήματα εγγράφονται με τη σειρά τους άλλα γεωμετρικά θέματα¹⁷⁷⁴ (πίν. 89, 91α).

Χώρος 2 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Τα σωζόμενα τμήματα του ψηφιδωτού του τρίβηλου ανοίγματος απαρτίζονται από δύο ορθογώνια διάχωρα, το δυτικό από τα οποία κοσμεύεται με σύνθεση ζατρικίου τετραγώνων· στο κεντρικό εγγράφεται κύκλος αναλυόμενος σε τέσσερα φύλλα, που περιέχει άλλο κύκλο με εγγεγραμμένο σταυρικό σχήμα¹⁷⁷⁵ (πίν. 90).

Το δάπεδο της ορθογώνιας αίθουσας¹⁷⁷⁶ οργανώνεται σε τετράγωνα διάχωρα, μέσα σε γεωμετρικό πλαίσιο, στα οποία εγγράφονται από το βορρά προς το νότο (πίν.

¹⁷⁷⁰ Αποκαλύφθηκαν τμήματα μόνο της βόρειας και της δυτικής στοάς, ενώ διαπιστώθηκε και η ύπαρξη της νότιας.

¹⁷⁷¹ Το τρικλίνιο επικοινωνεί με τη βόρεια στοά διαμέσου τρίβηλου ανοίγματος.

¹⁷⁷² Η αψίδα δεν αποκαλύφθηκε, καθώς εκτείνεται κάτω από το οδόστρωμα της σημερινής οδού Ολυμπιάδος, η ύπαρξή της, όμως, θεωρείται βέβαιη.

¹⁷⁷³ Οι χώροι αυτοί χαρακτηρίζονται στην ανασκαφική έκθεση ως αποθηκευτικοί. Ο βορειοανατολικός από αυτούς (4) επικοινωνούσε πιθανώς με το τρικλίνιο.

¹⁷⁷⁴ Σε μεταγενέστερη φάση τα δάπεδα των στοών στρώθηκαν με χοντρό ψηφιδωτό, όπως προκύπτει από την ανεύρεση λιγιστών καταλοίπων.

¹⁷⁷⁵ Βόρεια και ανατολικά από το διάχωρο αυτό υπάρχει μεταγενέστερη επισκευή από χοντρά, ακανόνιστα κομμένα πλακίδια.

¹⁷⁷⁶ Το ήμισυ σχεδόν του ψηφιδωτού του τρικλινίου είναι κατεστραμμένο.

90): σύνθεση συνεχόμενων τετραγώνων, σταυρικά σχήματα που αποτελούνται από ρόμβους και ορίζουν τετράκτινα αστεροειδή σχήματα, οκτάγωνο στις πλευρές του οποίου εφάπτονται τετράγωνα και στις γωνίες μισοί ρόμβοι, συμπλεκόμενοι κύκλοι που σχηματίζουν τετράφυλλα, εγγεγραμμένος κύκλος που κοσμεύεται με εξάρομβο αστεροειδές κόσμημα. Στα παραπάνω σχήματα εγγράφονται με τη σειρά τους και άλλα γεωμετρικά θέματα.

Χρονολόγηση: Η οικία, που διαδέχθηκε στον χώρο προγενέστερο κτήριο¹⁷⁷⁷, χρονολογείται με βάση ανασκαφικά δεδομένα στα τέλη του 4^{ου}-αρχές 5^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με την παραπάνω χρονολόγηση είναι και τα αποτελέσματα της τεχνολογικής ανάλυσης των ψηφιδωτών δαπέδων. Στο κτήριο είναι σαφής η ύπαρξη και μιας επόμενης φάσης, στην οποία ανήκουν τα χοντρά ψηφιδωτά¹⁷⁷⁸.

Βιβλιογραφία: Ε. ΜΑΡΚΗ, *ΑΔ* 47 (1992) Β2, σ. 430-432, πίν. 120β, δ. Η ΙΔΙΑ, *ΑΔ* 49 (1994) Β2, σ. 518-520. ΚΑΡΥΔΑΣ 1996, σ. 576-577, σχ. 6. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 128-130, 238-241 αρ. 2.20, 314 αρ. 45, πίν. 126-134, XXXV. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 286, 289, εικ. σ. 287 κάτω, 288 πάνω. BONINI 2006, σ. 515, εικ. σ. 516.

40. Οικία στην οδό Ολυμπιάδος, μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας και Σοφοκλέους (πίν. 92)

Θέση: Τα κατάλοιπα του κτηρίου αποκαλύφθηκαν στην Άνω Πόλη, σε μικρή απόσταση ανατολικότερα από την οικία της οδού Ολυμπιάδος 74-76.

Χρονικό ανασκαφής: Η σωστική ανασκαφή της 9^{ης} Ε.Β.Α. διενεργήθηκε στο πλαίσιο των σωστικών ανασκαφών με αφορμή την εγκατάσταση του Αγωγού Ύδρευσης Θεσσαλονίκης (Α.Υ.Θ., 2000-2002).

Αρχιτεκτονική: Αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα ορθογώνιας αίθουσας τρικλινίου (1), στην ανατολική πλευρά της οποίας προσαρτάται αγίδα (1α), και ένας παρακείμενος χώρος στα νότια (2) (πίν. 92).

Διακόσμηση: Ανάλογη με την αποσπασματικότητα των αρχιτεκτονικών καταλοίπων είναι και η εικόνα του διακόσμου της οικίας:

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): το σωζόμενο σε ελάχιστη έκταση δάπεδο καλύπτεται από χοντρό ακόσμητο ψηφιδωτό (πίν. 92).

¹⁷⁷⁷ Πρόκειται για βαφείο και εργαστήρια που λειτουργούσαν έως τους χρόνους της Τετραρχίας.

¹⁷⁷⁸ Η χρήση του χώρου συνεχίστηκε και στους επόμενους αιώνες, όπως δείχνουν οι λασπόκτιστοι τοίχοι του 7^{ου}-8^{ου} αι. που βρέθηκαν πάνω από τα ψηφιδωτά και τα κατάλοιπα μιας μεσοβυζαντινής οικίας που χτίστηκε πάνω στα ερείπια της παλαιοχριστιανικής. Τα οψιμότερα ευρήματα από το χώρο φτάνουν ως τον 16^ο-17^ο αιώνα.

Χώρος 1α (αψίδα τρικλινίου): Ο τοίχος είναι διακοσμημένος στα κατώτερα τμήματά του με μίμηση ορθομαρμάρωσης, ενώ το δάπεδο φέρει στρώση από χοντρό ακόσμητο ψηφιδωτό¹⁷⁷⁹ (πίν. 92).

Χώρος 2: Στην τμηματικά σωζόμενη επιφάνεια του δαπέδου διαγράφεται με χοντρές σκουρόχρωμες ψηφίδες πάνω σε ανοιχτόχρωμο βάθος τμήμα παραλληλόγραμμου που περιέχει ενδεχομένως ρόμβο (πίν. 92).

Χρονολόγηση: Οι ανασκαφείς του κτηρίου προτείνουν μια χρονολόγηση στα τέλη του 4^{ου}-αρχές 5^{ου} αιώνα.

Βιβλιογραφία: *Αρχαιολογικές Έρευνες* 2003-1, σ. 329. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 133-135, 139, σχ. 10 αρ. 13.

41. Οικία (πιθανώς επισκοπική) στη συμβολή των οδών Πρασακάκη 6 και Κουκουφλή (πίν. 93)

Θέση: Κτηριακά κατάλοιπα που, όπως έχει υποστηριχθεί, ανήκουν στο επισκοπείο της Θεσσαλονίκης εντοπίστηκαν σε τρία οικόπεδα στη συμβολή των οδών Πρασακάκη και Κουκουφλή, σε απόσταση περίπου 50 μ. βόρεια από το ναό της Αγίας Σοφίας. Τα ερείπια που αποκαλύφθηκαν στο νοτιότερο από τα οικόπεδα αυτά, στον αριθμό 6 της οδού Πρασακάκη, ταυτίστηκαν με τμήμα της οικίας του επισκόπου της πόλης, ενώ στα γειτονικά οικόπεδα της οδού Πρασακάκη 7 και 8 ανασκάφηκαν τμήματα του ίδιου αρχιτεκτονικού συνόλου¹⁷⁸⁰, το οποίο σχετιζόταν με τη μεγάλη βασιλική κάτω από το ναό της Αγίας Σοφίας¹⁷⁸¹.

Χρονικό ανασκαφής: Η αποκάλυψη του κτηρίου άρχισε το 1980 και συνεχίστηκε και το επόμενο έτος. Την ευθύνη της σωστικής ανασκαφής της 9^{ης} Ε.Β.Α. είχαν η Ε. Μαρκή και ο Α. Ιωαννίδης.

Αρχιτεκτονική: Τον πυρήνα του ανεσκαμμένου τμήματος της οικίας καταλαμβάνει ένας ορθογώνιος χώρος (1), πιθανότατα υποδοχής, που περιβάλλεται στη δυτική, νότια και ανατολική πλευρά του από διάδρομο (1α-γ)¹⁷⁸² (πίν. 93α).

¹⁷⁷⁹ Δε γνωρίζουμε αν το σύνολο της επιφάνειας του δαπέδου ήταν ακόσμητο, αφού σώθηκε μικρό μόνο τμήμα του ψηφιδωτού κατά μήκος του νότιου τόξου της αψίδας.

¹⁷⁸⁰ Στο οικόπεδο της Πρασακάκη 8 βρέθηκαν οκτώ συνεχόμενες αίθουσες που έχουν ερμηνευθεί ως χώροι τράπεζας και μαγειρείου. Με το επισκοπικό συγκρότημα συνδέεται και η κρυπτή στοά που αποκαλύφθηκε δυτικότερα, στο οικόπεδο της οδού Πρασακάκη 7 (ΜΑΡΚΗ 1997-2, σ. 59, σχ. 2β, γ, εικ. 11).

¹⁷⁸¹ Ο CURCIC (2000, σ. 23-26, fig. 15, 16) θεωρεί πιθανό ότι κατά την περίοδο ανάμεσα στον 6^ο και στα τέλη του 7^{ου} αι. (τουλάχιστον) η έδρα του επισκοπείου της Θεσσαλονίκης είχε μεταφερθεί στο αψιδωτό οικοδόμημα που ήταν προσαρτημένο στο δυτικό τμήμα του περιμετρικού δακτυλίου της Ροτόντας (και οι δύο κατασκευές έχουν πια καταστραφεί). Η αίθουσα αυτή παρουσιάζει τόσο ως προς την τυπολογία, όσο και ως προς τις διαστάσεις και τις αναλογίες της μεγάλη ομοιότητα με τυπικό αψιδωτό τρικλίνιο της ύστερης αρχαιότητας. Η ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ (1998, σ. 318 η, πίν. 265α) αναφέρει ότι, σύμφωνα με τον Ε. Πελεκίδη, στο δάπεδό της είχε εντοπιστεί χοντρό ψηφιδωτό.

¹⁷⁸² Τα σκέλη του διαδρόμου έχουν άνισο πλάτος, μάλλον εξαιτίας περιορισμών που επιβλήθηκαν από την ύπαρξη αρχαιότερου κτηρίου. Η επικοινωνία του χώρου υποδοχής με το νότιο διάδρομο (1β) εξασφαλιζόταν από τρίβηλο άνοιγμα.

Νότια του νότιου σκέλους του διαδρόμου αποκαλύφθηκαν δύο δωμάτια (2, 3), ενώ στα ανατολικά τρεις ακόμη χώροι (4-6)¹⁷⁸³.

Διακόσμηση: Τα κατάλοιπα της διακόσμησης του κτηρίου είναι σχετικά περιορισμένα:

Χώρος 1 (χώρος υποδοχής/τρικλίνιο;): Στο μικρό τμήμα χοντρού ψηφιδωτού που αποκαλύφθηκε στο κέντρο του χώρου αναγνωρίζεται το θέμα των συνεχόμενων παραλληλόγραμμων διαχώρων μέσα στα οποία εγγράφονται ρόμβοι (πίν. 93α).

Χώρος 1α (δυτικός διάδρομος): Στο βόρειο άκρο του χώρου σώζεται μικρό τμήμα από τη μαρμαρόστρωση του δαπέδου.

Χώρος 2: Στο κέντρο περίπου της αίθουσας, εντός πλαισίου από μαρμάρινη ταινία εγγράφεται μαρμαροθέτημα (πίν. 93α, β): μέσα σε πλατιά ζώνη από κατά κορυφήν τοποθετημένα τετράγωνα πλακίδια εγγράφεται τετράγωνο διάχωρο που περιέχει σύνθεση τετραγώνων που εναλλάσσονται με ρόμβους. Το κεντρικό αυτό μαρμαροθέτημα πλαισιώνεται από χοντρό ψηφιδωτό, το οποίο μένει ακόσμητο στην ανατολική πλευρά του χώρου¹⁷⁸⁴. Στη δυτική αναπτύσσεται σύνθεση συνεχόμενων φολίδων, την οποία διαδέχεται ακόσμητο τμήμα, ενώ στη βόρεια σώζεται το θέμα των εγγεγραμμένων σε παραλληλόγραμμο ρόμβων με κύκλο στο κέντρο τους.

Χώρος 4: Δάπεδο στρωμένο με χοντρό, ανοιχτόχρωμο, ακόσμητο ψηφιδωτό.

Χρονολόγηση: Η κύρια φάση του κτηρίου, που διαδέχθηκε στον χώρο κτίσμα των ρωμαϊκών χρόνων, χρονολογείται ανάμεσα στα μέσα του 5^{ου} και τα μέσα του 6^{ου} αιώνα. Η χρήση του οικοδομήματος παρατάθηκε και μετά το τέλος της ύστερης αρχαιότητας, με ριζική, ωστόσο, αλλαγή του χαρακτήρα του¹⁷⁸⁵.

Βιβλιογραφία: Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *ΑΔ* 35 (1980) Β2, σ. 382, 384. Ε. ΜΑΡΚΗ, *ΑΔ* 45 (1990) Β2, σ. 337-340, πίν. 152α. Η ΙΔΙΑ 1997-2, σ. 58-59, σχ. 2α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 315-316 αρ. 48, πίν. 262-264β. ΒΙΤΤΙ 2005, σ. 699, 703, 708 αρ. 9, fig. 1N, 10. BONINI 2006, 524, εικ. σ. 525 πάνω.

42. Οικία στην οδό Προφήτη Ηλία 5, οικόπεδο Γ. Συμεωνίδη (πίν. 94)

Θέση: Τα κατάλοιπα της οικίας εντοπίζονται στον βόρειο τομέα της παλαιοχριστιανικής πόλης. Η αποσπασματικότητα των ευρημάτων δεν επιτρέπει τον σχηματισμό σαφούς εικόνας για τον τρόπο ένταξης του κτηρίου στον πολεοδομικό ιστό, από τον οποίο φαίνεται, πάντως, ότι αποκλίνει¹⁷⁸⁶.

¹⁷⁸³ Το νότιο σκέλος του διαδρόμου οδηγούσε διαμέσου θυραίου ανοίγματος, του οποίου το κατώφλι σώθηκε κατά χώραν, στον χώρο 2. Οι ανατολικοί χώροι 4-6 επικοινωνούσαν μεταξύ τους.

¹⁷⁸⁴ Στο τμήμα αυτό εντοπίζεται μεταγενέστερη επισκευή από πλάκες μαρμάρου.

¹⁷⁸⁵ Στη μεσοβυζαντινή εποχή οι χώροι του κτηρίου χρησιμοποιήθηκαν για να στεγάζουν βιοτεχνικές δραστηριότητες.

¹⁷⁸⁶ Για την πολεοδομική συγκρότηση της ευρύτερης περιοχής της Άνω Πόλης βλ. παραπ. σ. 429 σημ. 1685. Οι χώροι του κτηρίου συνεχίζονταν προς όλες τις κατευθύνσεις κάτω από τα γειτονικά οικόπεδα. Ο ΒΙΤΤΙ (1996, σ. 243-244 αρ. 132) συσχετίζει την οικία της οδού Προφήτη Ηλία 5 με το λουτρό που αποκαλύφθηκε στον αριθμό 11 της ίδιας οδού.

Χρονικό ανασκαφής: Η ανασκαφή διενεργήθηκε το 1988 από την 9^η Ε.Β.Α., υπό την επίβλεψη της Κ. Ελευθεριάδου.

Αρχιτεκτονική: Ανασκάφηκε τμήμα μόνο του τρικλινίου (1), η βόρεια πλευρά του οποίου απολήγει σε εγγεγραμμένη αψίδα (1α). Κάθετα στον ανατολικό τοίχο της ορθογώνιας αίθουσας βαίνουν δύο ακόμη τοίχοι, που ορίζουν παρακείμενους χώρους (2, 3) (πίν. 94α).

Διακόσμηση: Ο σωζόμενος διάκοσμος περιορίζεται στον χώρο του τρικλινίου.

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων φέρουν ορθομαρμάρωση.

Το δάπεδο καλύπτεται με μαρμαροθέτημα από εναλλάξ σκουρόχρωμα και ανοιχτόχρωμα τετράγωνα πλακίδια τοποθετημένα κατά κορυφήν¹⁷⁸⁷ (πίν. 94β).

Χώρος 1α (αψίδα τρικλινίου): Δάπεδο στρωμένο με χοντρό, ανοιχτόχρωμο, ακόσμητο ψηφιδωτό.

Χρονολόγηση: Στην έκθεση της ανασκαφής το κτήριο χρονολογείται γενικά στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Βιβλιογραφία: Κ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ, *ΑΔ* 43 (1988) Β2, σ. 389-390, πίν. 230α. ΚΑΡΥΔΑΣ 1996, σ. 574, σχ. 5. ΒΙΤΤΙ 1996, σ. 243-244 αρ. 132. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 317 αρ. 49, πίν. 264γ. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 286, εικ. σ. 287 πάνω. ΒΙΤΤΙ 2005, σ. 703, 710 αρ. 14, fig. 1Α. BONINI 2006, σ. 512, εικ. σ. 513 (πάνω).

43. Οικία στη συμβολή των οδών Σοφοκλέους 20 και Αλικαρνασσού (πίν. 95)

Θέση: Τα αποσπασματικά κατάλοιπα του κτηρίου αποκαλύφθηκαν χτισμένα πάνω σε άνδρα στο βόρειο και ανατολικό τμήμα του οικοπέδου, το οποίο σήμερα οριοθετείται στα δυτικά από την οδό Σοφοκλέους και στα βόρεια από την οδό Αλικαρνασσού¹⁷⁸⁸. Στη νότια πλευρά του οικοπέδου ήρθε στο φως και μία δεύτερη οικία¹⁷⁸⁹.

Χρονικό ανασκαφής: Η ανασκαφή διενεργήθηκε από τις αρχές Ιουλίου ως τις αρχές Σεπτεμβρίου του 1998 από την 9^η Ε.Β.Α., υπό την επίβλεψη του Ν. Καρύδα.

Αρχιτεκτονική: Το βόρειο τμήμα του κτηρίου απαρτίζεται από τρεις ορθογώνιους χώρους (1-3), ο κεντρικός από τους οποίους έφερε θυραίο άνοιγμα στον βόρειο τοίχο του¹⁷⁹⁰ (πίν. 95α). Αμέσως νοτιότερα ανοίγονται δύο ακόμη ορθογώνιες αίθουσες (4, 5), η δυτική από τις οποίες διέθετε υπόκαυστο. Το υπόλοιπο τμήμα του οικοπέδου

¹⁷⁸⁷ Το μεγαλύτερο μέρος του δαπέδου είχε καταστραφεί.

¹⁷⁸⁸ Ο άξονας της σύγχρονης οδού Σοφοκλέους ταυτίζεται με αυτόν αρχαίου *cardo* (βλ. παραπ. σ. 426 σημ. 1662).

¹⁷⁸⁹ Βλ. παραπ. σ. 426-429 αρ. 29.

¹⁷⁹⁰ Η μάλλον δευτερεύουσα αυτή είσοδος οδηγούσε σε μικρό *decumanus* που ίσως βρισκόταν στα βόρεια, κάτω από το οδόστρωμα της σύγχρονης οδού Αλικαρνασσού (ΚΑΡΥΔΑΣ 2000, σ. 266, 269). Η κύρια είσοδος του σπιτιού, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, πρέπει να αναζητηθεί στα δυτικά.

προς την ίδια διεύθυνση, όπου εικάζεται ότι βρισκόταν κεντρική αυλή¹⁷⁹¹ περιβαλλόμενη στις δύο τουλάχιστον πλευρές της (βόρεια και δυτική) από στοές, είναι πολύ διαταραγμένο από μεταγενέστερες κατασκευές¹⁷⁹².

Διακόσμηση: Η σωζόμενη διακόσμηση της οικίας περιορίζεται στα δάπεδα τριών χώρων¹⁷⁹³.

Χώρος 2: Μέσα σε πλαίσιο από χοντρό ακόσμητο, ανοιχτόχρωμο ψηφιδωτό αναπτύσσεται σύνθεση πλέγματος σε *opus tessellatum* (πίν. 95β).

Χώρος 3: Δάπεδο με στρώση από χοντρό ανοιχτόχρωμο και βαθύχρωμο ψηφιδωτό, όπου σχηματίζεται το θέμα των (εγγεγραμμένων;) ρόμβων με κύκλο στο κέντρο τους.

Χώρος 5: Δάπεδο καλυμμένο με πήλινες πλάκες.

Χρονολόγηση: Η οικία χρονολογήθηκε από τον ανασκαφέα γενικά στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Βιβλιογραφία: Ν. ΚΑΡΥΔΑΣ, *ΑΔ* 53 (1998) Β2, σ. 615, 618, σχ. 7, πίν. 242α. Ο ΙΔΙΟΣ 2000, σ. 263-266, 269, εικ. 9-13.

44. Οικία στην οδό Σωκράτους 48 - Αγίου Δημητρίου 124¹⁷⁹⁴, οικόπεδα

I. Μανουσαρίδη και Π. Βοριτζόγλου (πίν. 96)

Θέση: Το κτήριο καταλαμβάνει κεντρική θέση στο πυκνοκατοικημένο ανατολικό τμήμα της παλαιοχριστιανικής πόλης και μοιράζεται το ίδιο οικοδομικό τετράγωνο με την οικία που αποκαλύφθηκε ανατολικότερα, στο οικόπεδο της οδού Ιουλιανού 15¹⁷⁹⁵.

Χρονικό ανασκαφής: Η ανασκαφή που αποκάλυψε τα ερείπια της οικίας διενεργήθηκε από την ΙΣΤ΄ Ε.Π.Κ.Α. το 1971, υπό την επίβλεψη της Μ. Σιγανίδου.

Αρχιτεκτονική: Κεντρική θέση ανάμεσα στα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του οικοδομήματος (πίν. 96α) καταλαμβάνει το τρικλίνιο που απαρτίζεται από μεγάλη ορθογώνια αίθουσα (1) στη βόρεια πλευρά της οποίας προσαρτάται ημικυκλική εγγεγραμμένη αψίδα (1α). Εκατέρωθεν του χώρου υποδοχής διατάσσονται ανά δύο τέσσερα, τουλάχιστον, δωμάτια (2-5), ενώ στα βόρεια διαμορφώνονται άλλοι τέσσερις ορθογώνιοι χώροι (6-9)¹⁷⁹⁶.

Διακόσμηση: Τα κατάλοιπα της διακόσμησης είναι πενιχρά και περιορίζονται στα δάπεδα ορισμένων χώρων.

¹⁷⁹¹ Στον χώρο αυτόν ανασκάφηκε δεξαμενή βάθους 1 μ.

¹⁷⁹² Το συνολικό εμβαδό του κτηρίου υπολογίζεται στα 500 τ.μ.

¹⁷⁹³ Το δάπεδο του χώρου 1 καλύπτεται από πατημένο πηλόχωμα.

¹⁷⁹⁴ Μετά τη μετονομασία της οδού Σωκράτους η ανασκαφή εντοπίζεται σήμερα μεταξύ των οδών Κουφίτσα 14Α και Αγίου Δημητρίου 140.

¹⁷⁹⁵ Βλ. παραπ. σ. 436-437 αρ. 34.

¹⁷⁹⁶ Στην ανασκαφική έκθεση δεν παρέχονται στοιχεία για την επικοινωνία των χώρων μεταξύ τους.

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Το δάπεδο καλυπτόταν αρχικά με χοντρό ακόσμητο ανοιχτόχρωμο ψηφιδωτό, που σε μεταγενέστερη φάση αντικαταστάθηκε από *opus tessellatum* (πίν. 96β). Από τη νεότερη στρώση του δαπέδου έχουν διατηρηθεί μόνο κάποια τμήματα, τα γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα των οποίων δε φαίνεται να έχουν συνάφεια μεταξύ τους, ώστε να μπορεί να αναγνωριστεί μια ενιαία διακόσμηση.

Χώρος 7: Δάπεδο με στρώση από μαρμαροθέτημα που πλαισιώνεται από πλακόστρωση¹⁷⁹⁷.

Χρονολόγηση: Η α' φάση του κτηρίου τοποθετείται στον 4^ο αιώνα¹⁷⁹⁸. Σε μια β' φάση, που χρονολογείται με αρκετή πιθανότητα στο α' μισό του 5^{ου} αι.¹⁷⁹⁹, ανήκει η αντικατάσταση της αρχικής στρώσης του δαπέδου στο τρικλίνιο με *opus tessellatum*.

Βιβλιογραφία: Μ. ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *ΑΔ* 26 (1971) Β2, σ. 390, 393, σχ. 13, πίν. 387, 388. ΚΑΡΥΔΑΣ 1996, σ. 577, 579, σχ. 8. ΒΙΤΤΙ 1996, σ. 237 αρ. 123, εικ. XLII. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 249-251 αρ. 2.27, 320-321 αρ. 53, πίν. 154-158, 266β, XL. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 290, εικ. σ. 289. ΒΙΤΤΙ 2005, σ. 708 αρ. 5, fig. 1G, 6. BONINI 2006, σ. 520, εικ. σ. 519¹⁸⁰⁰. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 139, σχ. 10 αρ. 8.

¹⁷⁹⁷ Καθώς το μαρμαροθέτημα δεν περιγράφεται στην ανασκαφική έκθεση, εμφανίζεται, όμως, αποδοσμένο αχνά στο σχέδιο, υποθέτουμε ότι δε σώθηκε και ότι η ύπαρξή του προκύπτει από τα εντυπώματα των κρουστών στο υπόστρωμα. Τμήμα του δαπέδου αυτού, πάντως, φέρει μεταγενέστερη επισκευή από χοντρό ψηφιδωτό.

¹⁷⁹⁸ Η ανασκαφείας τοποθετεί την α' φάση γενικά στη ρωμαϊκή περίοδο. Το χοντρό ψηφιδωτό, πάντως, που κάλυπτε αρχικά την ορθογώνια αίθουσα, καθώς και το μαρμαροθέτημα του χώρου 7, ανήκουν με αρκετή πιθανότητα στον 4^ο αιώνα (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 320-321 αρ. 53 στ').

¹⁷⁹⁹ Στην παραπάνω χρονολόγηση οδηγεί η τεχνοτροπική ανάλυση του ψηφιδωτού αυτής της φάσης (Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 89, 141, 250 αρ. 2.27 στ').

¹⁸⁰⁰ Ο BONINI (2006, σ. 520), βασιζόμενος στην ασαφή σχετική αναφορά του ΒΙΤΤΙ (1996, σ. 237 αρ. 123) συγχέει τις ανασκαφές στα οικοπέδα των οδών Σωκράτους 48 - Αγίου Δημητρίου 124 και Σωκράτους 45. Αναφέρει εσφαλμένα ότι το ψηφιδωτό με την Αριάδνη στη Νάξο (του τέλους του 2^{ου} αι.), που σήμερα εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, προέρχεται από την ανασκαφή στα οικοπέδα της Σωκράτους 48 - Αγίου Δημητρίου 124, πιθανολογεί μάλιστα ότι κοσμούσε το δάπεδο του χώρου 4 (στο σχέδιο που παραθέτει ο χώρος έχει τον αριθμό 3). Όπως, όμως, απέδειξε η ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ (ό.π., σ. 353-354 Γ, πίν. 298-300, LXIV), μετά από εξαντλητική έρευνα του αρχείου εγγράφων της ΙΣΤ' Ε.Π.Κ.Α., το ψηφιδωτό της Αριάδνης, αγνώστου προελεύσεως μέχρι πρότινος, προέρχεται από την ανασκαφή οικοπέδου στον αριθμό 45 της τότε οδού Σωκράτους (και σήμερα Μοιράρχου Κουφίτσα), το οποίο βρίσκεται βόρεια της σημερινής οδού Αγίου Δημητρίου (και όχι νότια όπως τα οικοπέδα Σωκράτους 48 - Αγίου Δημητρίου 124). Σε οικόπεδο δίπλα σε αυτό όπου αποκαλύφθηκε το ψηφιδωτό της Αριάδνης (στην τότε οδό Σωκράτους 47-49 και σήμερα Μοιράρχου Κουφίτσα 19, ιδιοκτησίας Α. Βελικά) ανασκάφηκαν οικοδομικά λείψανα και ψηφιδωτό δάπεδο που, λόγω της θέσης του κτηρίου στον πολεοδομικό ιστό, μπορούμε να πιθανολογήσουμε ότι ανήκαν σε οικία.

45. Οικία στην οδό Χείρωνος 3-5, οικόπεδα Καρφαρίδη και Αγαθαγγέλου¹⁸⁰¹
(πίν. 97, 98)

Θέση: Η πλούσια αστική οικία στην οδό Χείρωνος 3 της Άνω Πόλης έχει οικοδομηθεί σε άνδρα που ακολουθούν τη φυσική κλίση του εδάφους από τον βορρά προς το νότο. Πρωτεύοντα ρόλο στην επιλογή της θέσης πρέπει να διαδραμάτισε η επιθυμία εξασφάλισης απρόσκοπτης θέας προς τα κατώτερα τμήματα της πόλης και τη θάλασσα. Το κτήριο, όπως και άλλα ανεσκαμμένα παραδείγματα οικιών σε αυτόν τον τομέα της πόλης, παρουσιάζει απόκλιση από τον ιπποδάμειο κάρναβο¹⁸⁰².

Χρονικό ανασκαφής: Το επισημότερο τμήμα της οικίας αποκαλύφθηκε σε δύο σωστικές ανασκαφές, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλεται σημαντική χρονική απόσταση: Η πρώτη διενεργήθηκε το 1965 ή 1966 από τον Φ. Πέτσα¹⁸⁰³, ενώ η δεύτερη το 1989-1990, με υπεύθυνη τη Δ. Μακροπούλου από την 9^η Ε.Β.Α.¹⁸⁰⁴.

Αρχιτεκτονική: Οι σωζόμενοι χώροι¹⁸⁰⁵ (πίν. 97α) διατάσσονται εκατέρωθεν ορθογώνιας αίθουσας τρικλινίου (1), στη βόρεια πλευρά της οποίας προσαρτάται εγγεγραμμένη ασίδα (1α)¹⁸⁰⁶. Δυτικά του εκτείνεται μεγάλος ορθογώνιος χώρος (2)¹⁸⁰⁷, ενώ στα ανατολικά δύο ακόμη δωμάτια που επικοινωνούν μεταξύ τους (3, 4)¹⁸⁰⁸. Στο βορειοδυτικό τμήμα της οικίας αποκαλύφθηκε δεξαμενή και λουτρό (5).

¹⁸⁰¹ Τμήματα της ίδιας οικίας έχουν αποκαλυφθεί και σε άλλα όμορα οικόπεδα (βλ. εδώ παρακ. σ. 451 σημ. 1804).

¹⁸⁰² Για τους λόγους της απόκλισης αυτής βλ. παραπ. σ. 429 σημ. 1685.

¹⁸⁰³ Στην έκθεση του Φ. Πέτσα η ανασκαφή τοποθετείται στην οδό Φωτίου, διότι κατά την εποχή των πρώτων εργασιών η σημερινή Χείρωνος δεν αποτελούσε ξεχωριστό δρόμο αλλά πάροδο της Φωτίου.

¹⁸⁰⁴ Άλλες τρεις μεταγενέστερες σωστικές ανασκαφές σε γειτονικά οικόπεδα δυτικότερα απέδωσαν συμπληρωματικά στοιχεία για το κτήριο. Η πρώτη ανάμεσά τους, κατά τα έτη 1993-1994, στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Λυμπούδη, αποκάλυψε τμήματα του λουτρού, της δεξαμενής και της αυλής του σπιτιού. Η δεύτερη, το 1995, στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Θ. Σαλταρή, επί της οδού Αντιόχου 14, έφερε στο φως πηγάδι και γύρω από αυτό άφθονα απορρίμματα. Η τρίτη, τέλος, στην οδό Αντιόχου 8-10 και στην πάροδο Αντιόχου (οικόπεδα εργολαβίας Δ. Γιανγκίνη και ιδιοκτησίας Γακίδη αντίστοιχα) απέφερε μεγάλο αριθμό κινητών ευρημάτων προερχόμενων από τμήμα της αυλής της οικίας το οποίο είχε χρησιμοποιηθεί ως αποθήκη. Ανάμεσα σε πλήθος αποσπασματικών ή ακέραια σωζόμενων αντικειμένων καθημερινής χρήσης (αγγείων, περονών, βελονών, κομβίων, κοχλιαρίων κ.ά.) βρέθηκαν θραύσματα ειδωλίων, λευκών και έγχρωμων μαρμάρινων πλακιδίων, σπαράγματα έγχρωμων κονιαμάτων, τοιχογραφιών, γύψινων κοσμητών, υαλοπινάκων και κρούστες μαρμαροθετημάτων (Δ. ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 52 (1997) Β2, σ. 694).

¹⁸⁰⁵ Η ανασκαφική έρευνα έδειξε ότι τα τμήματα του κτηρίου στα νότια και ανατολικά των σωζόμενων καταλοίπων έχουν καταστραφεί (προς βορράν δεν υπήρξε δυνατότητα ανασκαφικής διερεύνησης, λόγω υφιστάμενης οικοδομής).

¹⁸⁰⁶ Το δάπεδο της ασίδας είναι υπερυψωμένο κατά μία βαθμίδα (0,16 μ.) σε σχέση με αυτό της ορθογώνιας αίθουσας.

¹⁸⁰⁷ Μετά τη δημοσίευση της οικίας αποκαλύφθηκε ακόμη δυτικότερα δάπεδο από ανοιχτόχρωμο, ακόσμητο χοντρό ψηφιδωτό (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 324 αρ. 59η). Δε γνωρίζουμε κάτι περισσότερο για τον τρόπο ενσωμάτωσης του δωματίου με το χοντρό ψηφιδωτό στη δυτική πτέρυγα του οικοδομήματος.

¹⁸⁰⁸ Στις ανασκαφικές εκθέσεις δε γίνεται λόγος για τη χρήση των χώρων 2-4.

Διακόσμηση: Την πολυτέλεια της οικίας μαρτυρούν τα σωζόμενα κατάλοιπα του εντοίχιου και επιδαπέδιου διακόσμου της, εκτελεσμένου σε τεχνική *opus tessellatum*¹⁸⁰⁹:

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Η επιφάνεια των τοίχων ήταν επιχρισμένη με ασβεστοκονίαμα¹⁸¹⁰. Στη βάση τους σώζεται λευκός μαρμάρινος τοιχοβάτης.

Η κύρια επιφάνεια του δαπέδου κοσμείται από εγγεγραμμένη σε επάλληλα πλαίσια με γεωμετρικό διάκοσμο¹⁸¹¹ κεντρική σύνθεση ομόκεντρων κύκλων, οι περιφέρειες των οποίων κοσμούνται με διάφορα γεωμετρικά θέματα¹⁸¹² (πίν. 97β, 98α). Στον εσωτερικό κύκλο εγγράφεται τετράγωνο που περιέχει πλέγμα, στο κέντρο το οποίου απεικονίζονται ομόκεντροι κύκλοι.

Στη νότια πλευρά του παραπάνω θέματος σώζεται τμήμα ταινίας με ορθογώνια και τετράγωνα διάχωρα εναλλάξ, στα οποία εγγράφονται άλλα γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα¹⁸¹³.

Χώρος 1α (αψίδα τρικλινίου): Ο τοίχος της αψίδας έφερε επένδυση από *opus sectile*, όπως φαίνεται από την ανεύρεση κρουστών από λευκό μάρμαρο, που διατηρούσαν ακόμα ίχνη από το υπόστρωμά τους¹⁸¹⁴.

Το δάπεδο της αψίδας οριοθετείται στο ύψος της χορδής από μαρμάρινη ταινία¹⁸¹⁵. Στο κύριο θέμα του ψηφιδωτού, μέσα σε πλαίσια από ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων και γεωμετρικά κοσμήματα αναπτύσσεται σύνθεση τρίχρωμου ζατρικίου τετραγώνων (πίν. 98β).

Χώρος 2: Διατηρήθηκε μόνο το ανατολικό τμήμα του δαπέδου, όπου μέσα σε γεωμετρικό πλαίσιο εικονίζεται σύνθεση συνεχόμενων φολίδων (πίν. 97β).

Χώρος 3: Το μικρό τμήμα του δαπέδου που αποκαλύφθηκε¹⁸¹⁶ κοσμείται με σύνθεση συμπλεκόμενων οκταγώνων που ορίζουν ορθά τετράγωνα εντός γεωμετρικού πλαισίου.

Χώρος 4: Από το ψηφιδωτό σώζεται μικρό μόνο τμήμα¹⁸¹⁷. Μέσα σε γεωμετρικό πλαίσιο αναπτύσσεται σύνθεση αντίωτων πελτών και τετραφύλλων.

¹⁸⁰⁹ Με εξαίρεση το χοντρό ψηφιδωτό του δυτικού χώρου (βλ. παραπ. σ. 451 σημ. 1807).

¹⁸¹⁰ Ίχνη του διατηρήθηκαν στον ενδιάμεσο τοίχο ανάμεσα στο χώρο αυτό και το δωμάτιο 2. Ας σημειωθεί ότι μικρά σπαράγματα ρόδινων κονιαμάτων βρέθηκαν σε όλη την έκταση της ανασκαφής και στον αποθέτη της οικίας που αποκαλύφθηκε σε γειτονικό οικόπεδο (βλ. παραπ. σ. 451 σημ. 1804).

¹⁸¹¹ Το εξωτερικό από τα δύο πλαίσια (συμπλεκόμενοι κύκλοι που σχηματίζουν τετράφυλλα) δεν περιβάλλει τη νότια πλευρά του κυρίως θέματος του δαπέδου. Είναι πολύ πιθανό ότι εδώ υπήρχαν ένα ή περισσότερα διάχωρα που έχουν καταστραφεί.

¹⁸¹² Στην επιφάνεια του δαπέδου της αίθουσας εντοπίστηκαν σποραδικές πρόχειρες επισκευές του ψηφιδωτού. Ανάλογες μικροεπεμβάσεις παρατηρούνται και στα ψηφιδωτά άλλων χώρων.

¹⁸¹³ Το ψηφιδωτό της ορθογώνιας αίθουσας καλύπτει σήμερα το δάπεδο αίθριου χώρου στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού της πόλης (Α. ΤΟΥΡΓΑ, *ΑΔ* 53 [1998] Β2, σ. 637. Η ΙΔΙΑ, *ΑΔ* 54 [1999] Β2, σ. 599).

¹⁸¹⁴ Κρούστες μαρμάρου εντοπίστηκαν και στον αποθέτη του σπιτιού (βλ. παραπ. σ. 451 σημ. 1804).

¹⁸¹⁵ Με βάση τα εντυπώματα των πλακιδίων στο υπόστρωμα.

¹⁸¹⁶ Στη νοτιοδυτική γωνία του χώρου, το δάπεδο του οποίου βρίσκεται σε λίγο ψηλότερο επίπεδο από αυτό του τρικλινίου.

¹⁸¹⁷ Στη βορειοδυτική γωνία της αίθουσας, το δάπεδο της οποίας ήταν, επίσης, (κατά περίπου 0,30 μ.) ψηλότερο από εκείνο του τρικλινίου.

Χρονολόγηση: Η ανέγερση της οικίας τοποθετείται με βάση ανασκαφικά δεδομένα μετά το 361, ενώ η ψήφωση στα τέλη του 4^{ου} αιώνα¹⁸¹⁸. Το κτήριο εγκαταλείφθηκε οριστικά πριν από τις αρχές του 6^{ου} αιώνα¹⁸¹⁹.

Βιβλιογραφία: Φ. ΠΕΤΣΑΣ, *ΑΔ* 21 (1966) Β2, σ. 340, πίν. 362α. Δ. ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 44 (1989) Β2, σ. 344. ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ 1989. ΚΑΡΥΔΑΣ 1996, σ. 574, σχ. 4. Δ. ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 52 (1997) Β2, σ. 694. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 254-256 αρ. 2.31, σ. 324 αρ. 59, πίν. 166-175, 268δ. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 286, εικ. σ. 285. BONINI 2006, σ. 510, εικ. σ. 511. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 139, σχ. 10 αρ. 6.

46. Αγροτική έπαυλη στον Δήμο Ωραιοκάστρου¹⁸²⁰ (Ν. Θεσσαλονίκης), στη συμβολή των οδών Στανίση και Ζακύνθου (πίν. 99-102)

Θέση: Η αγροτική έπαυλη ανασκάφηκε σε τρία συνεχόμενα οικοπέδα, στη θέση Παλαιόκαστρο, νοτιοδυτικά του Δήμου Ωραιοκάστρου, στα περίχωρα δυτικά του πολεοδομικού συγκροτήματος της Θεσσαλονίκης¹⁸²¹. Το έδαφος της περιοχής παρουσιάζει έντονη κλίση από τον βορρά προς το νότο.

Χρονικό ανασκαφής: Η αυίδα του τρικλινίου της αγρεύπαυλης αποκαλύφθηκε το 1998, σε σωστική ανασκαφή της 9^{ης} Ε.Β.Α., υπό την επίβλεψη των Δ. Κομμάτα, ενώ το μεγαλύτερο τμήμα της *pars urbana* του συγκροτήματος¹⁸²² ήρθε στο φως το 2002 από την ίδια Εφορεία, υπό την εποπτεία της Ε. Μαρκή και της Σ. Ακριβοπούλου.

Αρχιτεκτονική: Οι χώροι της έπαυλης (πίν. 99) προστατεύονταν από ψηλό περίβολο (1), εφοδιασμένο στο νοτιοανατολικό, τουλάχιστον, άκρο του με τετράγωνο πύργο (1α)¹⁸²³. Βορειότερα, σε υπαίθριο χώρο εντός του περιβόλου, αποκαλύφθηκε

¹⁸¹⁸ Τα σημαντικότερα στοιχεία για τη χρονολόγηση του κτηρίου προέρχονται από τα νομίσματα που εντοπίστηκαν στην επίχωση του εδάφους πάνω στο οποίο θεμελιώθηκε η οικία και στο υπόστρωμα των ψηφιδωτών: το πρωιμότερο από τα οκτώ νομίσματα της πρώτης ομάδας χρονολογείται το 330 και το οψιμότερο το 361 (νομίσματα Κωνσταντίνου και Κωνσταντίου ΙΙ, κοπής Θεσσαλονίκης, Αντιόχειας και Κυζίκου)· το αρχαιότερο από τα δύο νομίσματα της δεύτερης ομάδας τοποθετείται ανάμεσα στα έτη 350-355 (Κωνσταντίου ΙΙ, κοπής Θεσσαλονίκης), ενώ το νεότερο μεταξύ 367-375 (Βαλεντινιανού Ι, κοπής Σίςκας). Τα συμπεράσματα της τεχνολογικής ανάλυσης των δαπέδων συμπίπτουν πλήρως με τα νομισματικά ευρήματα.

¹⁸¹⁹ Περίοδο στην οποία παραπέμπει μικρός θησαυρός πέντε χάλκινων νομισμάτων που εντοπίστηκε στην επίχωση του δαπέδου σε μια γωνία του χώρου 1.

¹⁸²⁰ Στα όρια του ίδιου δήμου (στις οδούς Κονταξοπούλου και Φλωρίνης) αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο ακόμη αγροτικών, οι οποίες, όπως φαίνεται από τα φτωχά αρχιτεκτονικά τους κατάλοιπα και την πλήρη απουσία διακόσμου, ανήκαν σε απλούς καλλιεργητές της περιοχής (ΜΑΡΚΗ 2010, σ. 25-26).

¹⁸²¹ Η περιοχή γνώρισε την τελευταία δεκαετία πολύ έντονη οικοδομική δραστηριότητα.

¹⁸²² Το κτήριο δεν αποκαλύφθηκε στο σύνολό του, καθώς το δυτικό και το νότιο τμήμα του βρίσκονται κάτω από το οδόστρωμα των οδών Στανίση και Ζακύνθου αντίστοιχα.

¹⁸²³ Η συγκεκριμένη αγρεύπαυλη είναι η μοναδική από όσες έχουν αποκαλυφθεί έως σήμερα στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης (βλ. Παράρτημα 1, αρ. Ιxix) που διαθέτει οχύρωση. Το τμήμα του περιβόλου που έχει αποκαλυφθεί βρίσκεται στα νότια και ανατολικά των χώρων κατοίκησης. Η κατασκευή του είναι ιδιαίτερα επιμελημένη και το πλάτος του κυμαίνεται μεταξύ 1,60-1,80 μ. Σώζεται σε ύψος 2 μ., θα πρέπει όμως να έφτανε τα 5 μ. περίπου. Στο πάχος του δυτικού τοίχου του πύργου υπάρχουν ίχνη θυραίου ανοίγματος, που μάλλον αποτελούσε την κύρια είσοδο της έπαυλης.

λουτρό (2) που διέθετε αίθουσες για θερμό, χλιαρό και ψυχρό μπάνιο¹⁸²⁴. Ο οικιστικός πυρήνας της έπαυλης οργανώνεται λίγο βορειότερα, γύρω από κεντρική αυλή (3) με κτιστό πηγάδι, περιβαλλόμενη από στοές, από τις οποίες αποκαλύφθηκαν μόνο η ανατολική (3α) και η βόρεια (3β)¹⁸²⁵. Μέσω της ανατολικής στοάς είναι δυνατή η πρόσβαση σε επιμήκη ορθογώνιο χώρο στα ανατολικά (4)¹⁸²⁶. Η βόρεια στοά απολήγει στο ανατολικό άκρο της σε εγγεγραμμένη αψίδα στο άνω τμήμα της οποίας ανοίγονται τρεις μικρές κόγχες (πίν. 100β)¹⁸²⁷. Από τη βόρεια στοά εισέρχεται κανείς μέσω τριβήλου ανοίγματος στο τρικλίνιο της έπαυλης, που διαμορφώνεται από ορθογώνια αίθουσα (5), στη βόρεια πλευρά της οποίας εφάπτεται ημικυκλική αψίδα (5α)¹⁸²⁸. Εκατέρωθεν της αίθουσας υποδοχής ανοίγονται δύο ζεύγη δωματίων (6-9) που επικοινωνούν με το τρικλίνιο, καθώς και με τη βόρεια στοά¹⁸²⁹.

Διακόσμηση: Η έπαυλη είναι διακοσμημένη με πολυτέλεια, όπως προκύπτει από τα κατάλοιπα του εντοίχιου¹⁸³⁰ και επιδαπέδιου διακόσμου σε τεχνική *opus tessellatum* που ήρθαν στο φως¹⁸³¹.

Χώρος 3 (κεντρική αυλή): Δάπεδο με στρώση από μαρμάρινες πλάκες, σώζεται, όμως, μόνο το υπόστρωμά τους¹⁸³².

Χώρος 3α (ανατολική στοά): Η διακόσμηση του δαπέδου οργανώνεται σε δύο επιμήκη διάχωρα όπου αναπτύσσονται μέσα σε γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά πλαίσια (από τον βορρά προς το νότο):

Διάχωρο i: Σύνθεση οκταγώνων στις πλευρές των οποίων εφάπτονται τετράγωνα και στις γωνίες ρόμβοι. Στα παραπάνω σχήματα εγγράφονται άλλα γεωμετρικά θέματα.

Διάχωρο ii: Σύνθεση ανισόπλευρων εξαγώνων που εναλλάσσονται με σειρές από ρόμβους.

Χώρος 3β (βόρεια στοά): Ο ψηφιδωτός διάκοσμος του δαπέδου κατανέμεται σε πέντε διάχωρα¹⁸³³, όπου, μέσα σε γεωμετρικά πλαίσια¹⁸³⁴, παριστάνονται από τα ανατολικά προς τα δυτικά (πίν. 100α):

¹⁸²⁴ Αποκαλύφθηκε μόνο το *caldarium*.

¹⁸²⁵ Οι δυο στοές επικοινωνούσαν μεταξύ τους με θυραίο άνοιγμα.

¹⁸²⁶ Η πρόσβαση στο ανατολικό δωμάτιο 4, που έχει ερμηνευθεί ως αποθήκη, εξασφαλιζόταν διαμέσου δύο θυρών. Στον ίδιο χώρο εντοπίστηκε δεξαμενή-ληνός για την παραγωγή κρασιού.

¹⁸²⁷ Αντίστοιχη θα πρέπει να ήταν και η διαμόρφωση του δυτικού άκρου της βόρειας στοάς.

¹⁸²⁸ Το δάπεδο της αψίδας είναι υπερυψωμένο σε σχέση με αυτό της ορθογώνιας αίθουσας. Ο αρχικός ημικυκλικός τοίχος της ενισχύθηκε σε δεύτερη φάση με έναν εξωτερικό δακτύλιο και δύο αντηρίδες.

¹⁸²⁹ Σύμφωνα με την ανασκαφέα οι χώροι αυτοί αποτελούσαν υπνοδωμάτια ή/και χώρους διημέρευσης των γυναικών της οικογένειας (ΜΑΡΚΗ 2010, σ. 33).

¹⁸³⁰ Ο εντοίχιος διάκοσμος της αίθουσας ανήκει στην γ' φάση του κτηρίου (βλ. παρακ. σ. 456 [χρονολόγηση]).

¹⁸³¹ Ενδεικτική του πλούτου της οικοσκευής υπήρξε η ανεύρεση τμήματος πολυτελούς γυάλινου πινακίου με γραπτή διακόσμηση (ΜΑΡΚΗ - ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ 2003, σ. 293. ΜΑΡΚΗ 2010, σ. 38).

¹⁸³² Το στρώμα αυτό εδράζεται πάνω σε χονδρόκοκκο παχύ ασβεστοκονίαμα, που επικαλύπτει με τη σειρά του στρώση από κροκάλες.

¹⁸³³ Δεν εντοπίστηκε το δυτικό πέρας του ψηφιδωτού, όπου με βάση τις αναλογίες του χώρου, υπολογίζεται ότι θα πρέπει να υπήρχαν δύο επιπλέον διάχωρα: ένα ορθογώνιο και ένα δεύτερο, πάρισο της ανατολικής αψίδας.

Διάχωρο i (αψίδα): «Κουκουνάρα» από τρίγωνα (πίν. 100β).

Διάχωρο ii: Προτομή ώριμης ανδρικής γενειοφόρου μορφής με πλούσια κόμη¹⁸³⁵. Συνοδεύεται από επιγραφή σε τρεις στίχους, μέσω της οποίας η μορφή ταυτίζεται με τον ποταμό Εχέδωρο¹⁸³⁶ (πίν. 100γ).

Διάχωρο iii: Σύνθεση οκτάκτινων αστεροειδών σχημάτων από πλάγια παραλληλόγραμμα, που ορίζουν μεγαλύτερα ορθά και μικρότερα κατά κορυφήν τετράγωνα εναλλάξ. Τα τετράγωνα περιέχουν με τη σειρά τους άλλα γεωμετρικά θέματα.

Διάχωρο iv: Από την μεγάλη, πιθανότατα μυθολογική, παράσταση διατηρήθηκε μόνο το άνω τμήμα μορφής με φλογόσχημη κόμη, που κρατά απλωμένο ιμάτιο¹⁸³⁷.

Διάχωρο v: Επαναλαμβάνεται το γεωμετρικό θέμα του διαχώρου *iii* (πίν. 100α).

Χώρος 5 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Στο τμήμα του τοίχου ανάμεσα στις θύρες των δωματίων 8 και 9 διατηρούνται υπολείμματα γραπτής διακόσμησης με γραμμικά αποδοσμένο κυκλικό θέμα μέσα σε ερυθρό πλαίσιο¹⁸³⁸.

Το δάπεδο των δύο ακραίων ανοιγμάτων του τριβήλου στην είσοδο του χώρου κοσμείται με το θέμα του εγγεγραμμένου σε παραλληλόγραμμο ρόμβου, εκτελεσμένο με την τεχνική του χοντρού ψηφιδωτού¹⁸³⁹.

Στο εσωτερικό της αίθουσας, μέσα σε επάλληλα γεωμετρικά πλαίσια που αναπαράγουν το τετράγωνο σχήμα της, αναπτύσσεται περίκεντρη σύνθεση γύρω από μεγάλο κύκλο, στον οποίο εγγράφεται «κουκουνάρα» (πίν. 101). Στο μέσο καθεμιάς από τις πλευρές του τετραγώνου παριστάνεται άκανθα, ενώ στις γωνίες απεικονίζονται τέσσερις κάρθοι με εκφυόμενους βλαστούς καρποφόρου κληματίδας, οι οποίοι διακλαδίζονται σε όλο τον χώρο¹⁸⁴⁰. Ανάμεσα στους βλαστούς παριστάνονται τριάντα τρία διαφορετικά είδη πτηνών.

Χώρος 5α (αψίδα τρικλινίου): Από τον εντοίχιο γραπτό διάκοσμο της αψίδας διατηρήθηκαν λείψανα μίμησης αρχιτεκτονικής διακόσμησης με κίονες¹⁸⁴¹ (πίν. 102α).

¹⁸³⁴ Οι ΜΑΡΚΗ - ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ (2003, σ. 285 και σημ. 4. Βλ., επίσης, ΜΑΡΚΗ 2010, σ. 28, 35-36), με αφορμή την παρατήρηση ότι χρειάστηκε να προστεθεί στη νότια πλευρά της στοάς και δεύτερο πλαίσιο, υποστηρίζει ότι τα ψηφιδωτά κατασκευάστηκαν στο εργαστήριο και κατά την τοποθέτησή τους στο χώρο διαπιστώθηκε ο εσφαλμένος υπολογισμός των διαστάσεων που κατέστησε αναγκαία την παραπάνω προσθήκη. Παρόμοιες αβλεψίες, όμως, απαντούν συχνά και δεν είναι κατ' ανάγκην συνδεδεμένες με την εκτέλεση των έργων εκτός του χώρου που προοριζόταν για στρώση –οι διαστάσεις, άλλωστε, αυτών των διαχώρων (αρκετά μεγαλύτερες από εκείνες των πραγματικών εμβλημάτων που κατασκευάζονταν όντως στα εργαστήρια) είναι απαγορευτικές για κάτι τέτοιο.

¹⁸³⁵ Η μορφή «διαβάζεται» από τα νότια.

¹⁸³⁶ Πρόκειται για τον ποταμό που σήμερα ονομάζεται Γαλλικός. Στην αντίστοιχη θέση της δυτικής πλευράς της στοάς, που δεν αποκαλύφθηκε, εικάζεται ότι απεικονιζόταν η προσωποποίηση του Αξιού.

¹⁸³⁷ Η χαμένη παράσταση πρέπει να απεικόνιζε κάποια θεότητα (Ποσειδώνα σε άρμα ή Νηρηίδα).

¹⁸³⁸ Τα πενιχρά αυτά κατάλοιπα ανήκουν, όπως και τα αντίστοιχα της αψίδας, στο νεότερο στρώμα τοιχογράφησης της έπαυλης (βλ. παρακ. σ. 456 [χρονολόγηση]).

¹⁸³⁹ Το χοντρό ψηφιδωτό ανήκει πιθανώς σε μεταγενέστερη φάση (βλ. παρακ. σ. 456 [χρονολόγηση]).

¹⁸⁴⁰ Στο ψηφιδωτό έχουν χρησιμοποιηθεί και ψηφίδες από υαλόμαζα.

¹⁸⁴¹ Σώζονται μόνο η πλίνθος με τη βάση ενός κίονα και το κάτω τμήμα ενός πίνακα «που πλαισιώνεται από πλατιά μαύρη εξωτερικά και κόκκινη εσωτερικά ταινία και φέρει παράλληλες

Το ψηφιδωτό δάπεδο (πίν. 101) οριοθετείται στο ύψος της χορδής της αψίδας από διπλή σειρά μαρμάρινων πλακών, βόρεια της οποίας αναπτύσσεται μέσα σε τριπλό γεωμετρικό πλαίσιο σύνθεση κατά κορυφήν εφαπτόμενων οκταγώνων, τα οποία ορίζουν ανά τέσσερα τετράκτινα αστεροειδή σχήματα.

Χώρος 7: Από το γεωμετρικό δάπεδο της αίθουσας σώζεται μόνο ένα μικρό τμήμα, στο οποίο αναπτύσσεται σύνθεση οκταγώνων στις πλευρές και στις γωνίες των οποίων εφάπτονται ορθά και πλάγια παραλληλόγραμμα αντίστοιχα. Στο πληρέστερα σωζόμενο οκτάγωνο εγγράφεται γυμνή γυναικεία μορφή σε χορευτική στάση. Η μορφή έχει μαύρα μακριά μαλλιά, τα οποία σηκώνει με το χέρι, φορά διάδημα και φέρει ψέλια στα σωζόμενα άκρα¹⁸⁴².

Χώρος 8: Στο δάπεδο της αίθουσας (πίν. 102β) αναπτύσσεται σύνθεση οκτάκτινων αστεροειδών σχημάτων από πλάγια παραλληλόγραμμα, που ορίζουν μεγαλύτερα ορθά και μικρότερα κατά κορυφήν τετράγωνα εναλλάξ. Τα τετράγωνα περιέχουν με τη σειρά τους άλλα γεωμετρικά θέματα. Σε θέση έκκεντρη σε σχέση με τους κύριους άξονες του χώρου εγγράφεται ορθογώνιο διάχωρο, όπου απεικονίζεται η παράσταση της Λήδας με τον Κύκνο¹⁸⁴³ (πίν. 102γ).

Χώρος 9: Το δάπεδο ήταν στρωμένο με ψηφιδωτό, από το οποίο, όμως, σώθηκε μόνο το υπόστρωμα και δύο μικρά τμήματα του γεωμετρικού πλαισίου.

Χρονολόγηση: Η ανέγερση και το μεγαλύτερο μέρος της διακόσμησης του κτηρίου τοποθετούνται στο α΄ μισό του 5^{ου} αιώνα¹⁸⁴⁴. Κατά τη διάρκεια του 6^{ου} αι. το κτήριο υπέστη μια σειρά από μετατροπές¹⁸⁴⁵, που ολοκληρώθηκαν στην γ΄ φάση, ανάμεσα στα τέλη του 6^{ου} και στις αρχές του 7^{ου} αιώνα¹⁸⁴⁶. Η καταστροφή του οικοδομήματος από φωτιά αποδίδεται στις αβαροσλαβικές επιδρομές του α΄ τέταρτου του 7^{ου} αιώνα¹⁸⁴⁷.

μαύρες γραμμές στο κάτω τμήμα» (ΜΑΡΚΗ - ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ 2003, σ. 289. ΜΑΡΚΗ 2010, σ. 32) στο ανατολικό και στο νοτιοανατολικό τμήμα του τοίχου της αψίδας αντίστοιχα.

¹⁸⁴² Για την απόδοσή της έχουν χρησιμοποιηθεί και ψηφίδες από υαλόμαζα.

¹⁸⁴³ Μεγάλο τμήμα της παράστασης είναι κατεστραμμένο. Ας σημειωθεί ότι στην κάτωψη του πίνακα 99 το σχέδιο του δαπέδου του χώρου 8 είναι ανεστραμμένο: το διάχωρο της Λήδας με τον Κύκνο δε βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του χώρου, όπως φαίνεται στο σχέδιο, αλλά στη δυτική –γεγονός που επιβεβαιώνεται από τη φωτογραφία του πίν. 102β, η λήψη της οποίας έγινε από τα ανατολικά. Η (πιθανή) χρήση, άλλωστε, του χώρου ως υπνοδωματίου θα επέβαλλε την τοποθέτηση του εικονιστικού θέματος στην επιφάνεια του δαπέδου που θα έμενε ελεύθερη, στο τμήμα, δηλαδή, της εισόδου και όχι στο πίσω μέρος του δωματίου όπου θα βρισκόταν η κλίνη.

¹⁸⁴⁴ Η χρονολόγηση βασίζεται στο είδος της τοιχοποιίας του κτηρίου (εναλασσόμενη, με τέσσερις σειρές πλίνθων, όπως στην περίπτωση της α΄ φάσης των τειχών της Θεσσαλονίκης), στην τυπολογία των ιωνικών κιονοκράνων, των βάσεων των κιόνων του τριβήλου, καθώς και στη συνύπαρξη γεωμετρικών και εικονιστικών θεμάτων στα ψηφιδωτά δάπεδα (ΜΑΡΚΗ 2010, σ. 36).

¹⁸⁴⁵ Στις μετασκευές της β΄ φάσης ανήκουν, μεταξύ άλλων, ο περιορισμός των θυραίων ανοιγμάτων των δωματίων εκατέρωθεν του τρικλινίου, η προσθήκη του εξωτερικού δακτυλίου στον τοίχο της αψίδας και ενδεχομένως η στρώση των ακραίων ανοιγμάτων του τριβήλου με χοντρό ψηφιδωτό.

¹⁸⁴⁶ Στις εργασίες της τελευταίας περιόδου ανήκουν η απομόνωση της βόρειας στοάς της αυλής, η κατασκευή ενός ισχυρού υποστηρίγματος για τη στέγη του δωματίου 4 και η εκ νέου τοιχογράφηση των χώρων, η οποία επικαλύπτει εκείνη των δύο προηγούμενων φάσεων (για τις οποίες δε διαθέτουμε πληροφορίες).

¹⁸⁴⁷ Μετά την καταστροφή της έπαυλης ο χώρος πέρασε, όπως φαίνεται, στην ιδιοκτησία της Εκκλησίας, ενώ τα τελευταία ίχνη της χρήσης του χρονολογούνται στον 11^ο αι. (για τα ευρήματα των μεταγενέστερων αυτών φάσεων βλ. ΜΑΡΚΗ 2010, σ. 38).

Βιβλιογραφία: Ε. ΜΑΡΚΗ, *ΑΔ* 53 (1998) Β2, σ. 627. ΚΟΜΜΑΤΑΣ 1999. *Σωστικές ανασκαφές* 2002, σ. 8, 9. ΜΑΡΚΗ-ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ 2003. ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ 2009, σ. 14. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 136-139, σχ. 10 αρ. 21. ΜΑΡΚΗ 2010.

Κρήτη

Χερσόνησος

47. Οικία στην οδό Φιλωνίδου Ζώτου, οικόπεδο Μουδατσάκη¹⁸⁴⁸ (πίν. 103α)

Θέση: Το οικόπεδο όπου αποκαλύφθηκε το κτήριο βρίσκεται περίπου 100 μ. δυτικά του λιμανιού.

Αρχιτεκτονική: Αποκαλύφθηκε αυλή και χώροι οικίας.

Διακόσμηση: Το δάπεδο της αυλής είναι στρωμένο με βότσαλα όπου απεικονίζονται δελφίνια ανάμεσα σε ποικίλα γεωμετρικά σχήματα¹⁸⁴⁹.

Σε έναν «... ειδικά σκαμμένο κοίλο χώρο στο εσωτερικό της οικίας»¹⁸⁵⁰ αποκαλύφθηκαν έντεκα αγαλματίδια ελληνιστικών και πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων.

Χρονολόγηση: Οι ανασκαφείς χρονολόγησαν το κτήριο με βάση τα ευρήματα στο τέλος του 5^{ου}-αρχές 6^{ου} αιώνα.

Βιβλιογραφία: ΣΤΑΡΙΔΑ - ΜΑΡΗ 2004, σ. 293-294.

¹⁸⁴⁸ Παρόλο που οι πληροφορίες που διαθέτουμε για το κτήριο είναι ελάχιστες, τα ευρήματα για τα οποία γίνεται λόγος στη δημοσίευση το κατατάσσουν στις οικίες που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

¹⁸⁴⁹ Δεν αναφέρονται περισσότερα στοιχεία για το είδος του γεωμετρικού διακόσμου και το δημοσιευμένο φωτογραφικό υλικό δε βοηθά στην αναγνώρισή τους.

¹⁸⁵⁰ ΣΤΑΡΙΔΑ - ΜΑΡΗ 2004, σ. 294. Η κοιλότητα που φιλοξενούσε τα αγαλματίδια βρέθηκε καλυμμένη με πήλινες πλάκες. Οι ανασκαφείς αναφέρουν ότι η πρόθεση απόκρυψης των αγαλματιδίων εκ μέρους των ιδιοκτητών του σπιτιού ήταν σαφής.

Κως, πόλη¹⁸⁵¹**48. Οικία στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου, οικόπεδο Πλατανίστα (πίν. 103β, 104)**

Θέση: Το κτήριο αποκαλύφθηκε στο βορειοανατολικό άκρο της αρχαίας πόλης, σε περιοχή όπου είχαν εντοπιστεί στο παρελθόν και άλλες αρχαιότητες. Το βόρειο και το νότιο τμήμα του επεκτείνονται κάτω από τον σύγχρονο δρόμο και το εκκλησάκι του Αγίου Αντωνίου αντίστοιχα. Στα δυτικά του το οικοδόμημα οριοθετείται από αρχαίο δρόμο με κατεύθυνση βορρά-νότο.

Χρονικό ανασκαφής: Η σωστική ανασκαφή της ΚΒ΄ Ε.Π.Κ.Α., με υπεύθυνη την Ε. Μπρούσκαρη, διήρκεσε με διακοπές από το 1984 έως το 1988.

Αρχιτεκτονική: Αποκαλύφθηκαν δεκαπέντε χώροι (πίν. 103β, 104α), που εκτείνονται σε έκταση περίπου 900 τ.μ. Στον πυρήνα του οικοδομήματος βρίσκεται ο επιμήκης χώρος 1, βόρεια του οποίου και παράλληλα με αυτόν εκτείνονται δύο μεγάλα ορθογώνια δωμάτια (2, 3). Με αντίστοιχο τρόπο διαμορφώνεται και η έκταση στα νότια, όπου βρίσκονται δύο ακόμη ορθογώνιες αίθουσες (4, 5). Στα ανατολικά και δυτικά του κεντρικού χώρου ανοίγονται από τρία δωμάτια (6-8)¹⁸⁵², ενώ στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου υπάρχει μια σειρά μικρών χώρων, η τοιχοδομία των οποίων προδίδει κατασκευαστική προχειρότητα¹⁸⁵³. Η οικία διέθετε όροφο¹⁸⁵⁴.

Διακόσμηση: Η οικία διατηρεί εκτεταμένα λείψανα επιδαπέδιου διακόσμου¹⁸⁵⁵. Τα ψηφοθετημένα δάπεδα έχουν εκτελεστεί σε τεχνική *opus tessellatum*.

Χώρος 1: Μέσα σε πλαίσιο από φύλλα άκανθας και ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων εκφυόμενων από κάρναρο (βόρεια πλευρά) και από δελφίνια εκατέρωθεν ρόμβου, ρόδακα και πλοχμό (νότια πλευρά)¹⁸⁵⁶, η κεντρική επιφάνεια

¹⁸⁵¹ Στην πόλη της Κω έχει έρθει στο φως μεγάλος αριθμός οικιών της ρωμαϊκής εποχής, που διατηρούν κατάλοιπα επιδαπέδιων ή/και γλυπτών διακοσμήσεων. Βλ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1973, σ. 231-236 αρ. 23-35, πίν. 13β-20· DE MATTEIS 2004, σποραδικά· BONINI 2006, σ. 289 (οδός Γρηγορίου Ε΄), 290 (οικόπεδο Μ. Τσόχα), 291 (οικόπεδο Ε. Τσόχα), 296, εικ. σ. 297 (οικία κοντά στο Ωδείο), 298-300 (casa Romana), 301-302, εικ. σ. 303 (οικία της Αρπαγής της Ευρώπης), 304, εικ. σ. 305 (οικία πολεοδομικής νησίδας ΙΙ, στη νότια κλιτύ της ακρόπολης), 306 (οικία του Σίληνου), 307 (οικία στην πολεοδομική νησίδα ΙΙΙ).

Γενικά για την παλαιοχριστιανική Κω μέσα από τα ανασκαφικά δεδομένα βλ. ΚΑΛΟΠΙΣΣΙ-VERTI 1991, σ. 233-245. Για τις οικίες της πόλης που δεν περιλαμβάνονται στον Κατάλογο, βλ. Παράρτημα 1 αρ. Ixv-Ixviii.

¹⁸⁵² Στην ανατολική και νότια πλευρά του χώρου 6 εντοπίστηκε αγωγός ομβρίων καλυμμένος με μαρμάρινες πλάκες, είναι, λοιπόν, πιθανόν ο χώρος να ήταν υπαίθριος. Ο χώρος 7 είχε αποθηκευτική χρήση, όπως προκύπτει από την ανακάλυψη εβδομήντα περίπου οξυπύθμενων αμφορέων και μαγειρικών σκευών. Το δωμάτιο 8 είναι σε λίγο υψηλότερο επίπεδο από τον χώρο 1· μικρή κλίμακα δύο αναβαθμών οδηγούσε στο εσωτερικό του.

¹⁸⁵³ Τα δωμάτια αυτά αποτελούσαν, πιθανώς, εργαστήρια.

¹⁸⁵⁴ Εντοπίστηκαν κατάλοιπα κλίμακας δίπλα στον τοίχο που χώριζε τους βόρειους χώρους 2 και 3.

¹⁸⁵⁵ Στην ανασκαφική έκθεση γίνεται λακωνική μνεία της ύπαρξης υπολειμμάτων τοιχογραφιών.

¹⁸⁵⁶ Στα δυτικά το πλαίσιο είναι κατεστραμμένο, ενώ στα ανατολικά φαίνεται ότι δεν υπήρχε.

του δαπέδου χωρίζεται από τα ανατολικά στα δυτικά σε τρία διάχωρα (*i-iii*) (πίν. 104β).

Διάχωρο i: Σταυρικά σχήματα που εναλλάσσονται με οκτάγωνα στα οποία εγγράφονται παραστάσεις κανθάρων, τετραπόδων και πτηνών.

Διάχωρο ii: Αγγείο από το οποίο εκφύεται κληματίδα, εκατέρωθεν του οποίου απεικονίζονται δύο παγώνια. Η παράσταση συμπληρώνεται από άλλα πτηνά, που απεικονίζονται να ραμφίζουν τα σταφύλια, λαγό και σκύλο στη βάση του αγγείου¹⁸⁵⁷.

Διάχωρο iii: Κύκλοι που συνδέονται μεταξύ τους με τη μορφή σφηρικών τροχών. Στο εσωτερικό των κύκλων παριστάνονται πτηνά και τετράποδα.

Χώρος 2: Στο κέντρο του δωματίου σώζεται μαρμαροθέτημα που οργανώνεται σε τέσσερα διάχωρα, όπου εγγράφονται σχηματοποιημένα φυτικά (ρόδακες) και γεωμετρικά θέματα (ρόμβοι κ.ά.)¹⁸⁵⁸.

Χώρος 3: Συνεχόμενα τρίγωνα κατά κορυφήν, συμπλεκόμενοι κύκλοι που σχηματίζουν τετράφυλλα και «κουκουνάρα»¹⁸⁵⁹.

Χώρος 4: Μικρό τμήμα δαπέδου με παράσταση δελφινιών.

Χώρος 6: Μέσα σε τριπλά πλαίσια από γεωμετρικά κοσμήματα (πέλτες, πλέγμα κ.ά.) με παρεμβλλόμενα εικονιστικά μοτίβα (δελφίνια) αναπτύσσεται σύνθεση κύκλων που ενώνονται μεταξύ τους με τη μορφή σφηρικών τροχών. Οι κύκλοι περιέχουν παραστάσεις φυτών, τετράποδων, πτηνών και μία ανθρώπινη μορφή.

Χώρος 7: Δάπεδο από πήλινες πλάκες¹⁸⁶⁰.

Χώρος 8: Μέσα σε πλαίσιο από ρόμβους και κάνθαρο με εκφύομενη κληματίδα (στη μία γωνία) αναπτύσσεται σύνθεση οκτάκτινων αστεροειδών σχημάτων από πλάγια παραλληλόγραμμα που ορίζουν τετράγωνα. Στα τετράγωνα εγγράφονται άλλα γεωμετρικά θέματα.

Χρονολόγηση: Η καλύτερα διατηρημένη φάση του κτηρίου, το οποίο εδράζεται σε οικιστικά λείψανα ρωμαϊκής εποχής, ανήκει στο α' μισό του 6^{ου} αιώνα¹⁸⁶¹.

Βιβλιογραφία: Ε. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, *ΑΔ* 42 (1987) Β2, σ. 642. Η ΙΔΙΑ, *ΑΔ* 43 (1988) Β2, σ. 639-643, πίν. 381. Η ΙΔΙΑ 1993, σ. 455. Η ΙΔΙΑ 1999, σ. 51-53, pl. V1-4, 6. BONINI 2006, σ. 294, εικ. σ. 295.

¹⁸⁵⁷ Τα διάχωρα *ii* και *iii* περιβάλλονται από κοινό πλαίσιο με αλυσοειδή πλοχμό. Το διάχωρο *ii* διαθέτει ένα επιπλέον πλαίσιο από συνεχόμενα τρίγωνα κατά κορυφήν.

¹⁸⁵⁸ Προσεκτική παρατήρηση των μοτίβων οδήγησε στο συμπέρασμα ότι το μαρμαροθέτημα έχει μεταφερθεί από κάποιο παλαιότερο κτήριο. Στον χώρο διαπιστώθηκε η ύπαρξη προγενέστερης ψηφιδωτής στρώσης.

¹⁸⁵⁹ Τα θέματα μόλις που διακρίνονται εξαιτίας των αλάτων στην επιφάνεια του δαπέδου.

¹⁸⁶⁰ Κάτω από τις πήλινες πλάκες του δαπέδου εντοπίστηκε προγενέστερο ψηφιδωτό με κεφαλή Μέδουσας (βλ. επόμενη σημείωση).

¹⁸⁶¹ Σε προγενέστερη φάση, που ανάγεται στον 3^ο αι. (BROUSCARI 1999, σ. 52 και σημ. 4), τοποθετείται το ψηφιδωτό με την κεφαλή της Μέδουσας.

49. Οικία στην οδό Αγίου Νικολάου 3, οικόπεδο Ν. Δεληγιάννη (πίν. 105, 106)

Θέση: Το οικόπεδο ιδιοκτησίας Ν. Δεληγιάννη, όπου αποκαλύφθηκαν τα κατάλοιπα της οικίας, βρίσκεται στο κέντρο της αρχαίας (αλλά και της σύγχρονης) πόλης, περίπου 60 μ. βορειοανατολικά του βωμού του Διονύσου, βόρεια του συνεχόμενου οικόπεδου Χρ. Μπαλάνη¹⁸⁶². Το κτήριο, που καταλαμβάνει το νότιο τμήμα ενός από τα οικοδομικά τετράγωνα της δεύτερης σειράς στα ανατολικά της Αγοράς, οριοθετείται στη νότια πλευρά του από διερχόμενο αρχαίο δρόμο, ενώ το βόρειο, δυτικό και ανατολικό τμήμα του συνεχίζονται κάτω από τις όμορες οικοδομές.

Χρονικό ανασκαφής: Η σωστική ανασκαφή της ΚΒ' Ε.Π.Κ.Α., με υπεύθυνη την Έ. Μπρούσκαρη, διήρκεσε με διακοπές από τον Απρίλιο του 1984 έως τον Αύγουστο του 1985.

Αρχιτεκτονική: Ανασκάφηκαν συνολικά έντεκα χώροι (πίν. 105α) που καλύπτουν επιφάνεια περίπου 345 τ.μ.¹⁸⁶³ (πίν. 105β). Στο κέντρο του οικοδομήματος δεσπόζει η επιμήκης αίθουσα 1-1β, που αποτελούσε πιθανότατα διάδρομο¹⁸⁶⁴, δυτικά του οποίου εκτείνεται ο χώρος 2. Βόρειά του αποκαλύφθηκε τμήμα ενός ακόμη δωματίου (3). Στα βόρεια της κεντρικής αίθουσας 1 διατάσσονται τέσσερα ορθογώνια δωμάτια (4-7)¹⁸⁶⁵. Η νότια σειρά δωματίων απαρτίζεται από τους χώρους 8-11, επίσης ορθογώνιας κάτοψης¹⁸⁶⁶.

Διακόσμηση: Από τον εντοίχιο διάκοσμο της οικίας διατηρήθηκαν ελάχιστα σπαράγματα γύψινων κοσμητών¹⁸⁶⁷, ενώ από τον επιδαπέδιο στρώσεις με πλάκες και ψηφιδωτά σε τεχνική *opus tessellatum*.

Χώρος 1: Μέσα σε κοινό πλαίσιο από ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλων εγγράφονται τρία ανισομεγέθη διάχωρα (*i-iv*), όπου απεικονίζονται από τα ανατολικά προς τα δυτικά¹⁸⁶⁸ (πίν. 106α):

Διάχωρο i: Μέσα σε πλαίσιο από κόμβους του Ηρακλέους σώζεται ελάχιστο τμήμα σύνθεσης τετραγώνων κατά κορυφήν.

Διάχωρο ii: Σύνθεση εναλλασσόμενων κύκλων και τετραγώνων ορθών και κατά κορυφήν. Στα παραπάνω σχήματα εγγράφονται αγγεία και διάφορα γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα (πέλτες, φολίδες, τετράφυλλα κ.ά.).

¹⁸⁶² Όπου αποκαλύφθηκε και δεύτερη οικία (βλ. Παράρτημα 1 αρ. Ixv).

¹⁸⁶³ Δεν αποκαλύφθηκε περιστύλιο ή κεντρική αυλή, ωστόσο δεν αποκλείεται να βρίσκονται στο μη ανεσκαμμένο τμήμα του κτηρίου (BROUSCARI 1997, σ. 70).

¹⁸⁶⁴ Η στενόμακρη κάτοψη του χώρου, η σαφής κλίση του δαπέδου από τα ανατολικά προς τα δυτικά-νοτιοδυτικά και η ύπαρξη στρώματος αλάτων υποδηλώνουν ότι ο χώρος ήταν υπαίθριος (Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 70).

¹⁸⁶⁵ Το δυτικότερο και το ανατολικότερο από αυτά (4, 7) επικοινωνούν άμεσα με τον κεντρικό χώρο 1, 1β. Οι βόρειοι χώροι 5-7 επικοινωνούν και μεταξύ τους.

¹⁸⁶⁶ Οι χώροι 9 και 11 διαθέτουν θυραία ανοίγματα προς την κεντρική αίθουσα 1.

¹⁸⁶⁷ Έφεραν ερυθρό χρώμα. Δε διευκρινίζεται αν βρέθηκαν διεσπαρμένα σε έναν ή περισσότερους χώρους.

¹⁸⁶⁸ Στο δάπεδο του χώρου υπάρχουν αρκετά ίχνη μεταγενέστερων επισκευών με πλίνθινες πλάκες και μικρές πέτρες.

Διάχωρο iii: Οκτάγωνο, στις πλευρές του οποίου εφάπτονται τετράγωνα και στις γωνίες ρόμβοι. Τα τετράγωνα και οι ρόμβοι περιέχουν με τη σειρά τους άλλα γεωμετρικά θέματα (αλυσοειδή πλοχμό, πλέγμα, κ.ά.). Το κεντρικό οκτάγωνο περιέχει παράσταση γυναικείας μορφής που απεικονίζεται μέχρι τη μέση (πίν. 106β). Στο κεφάλι της φέρει πυργόσχημο διάδημα και κρατά κέρας της αφθονίας με σταφύλια, ρόδια και στάχυ· πρόκειται, πιθανώς, για την προσωποποίηση της Τύχης της Κω¹⁸⁶⁹. Βόρεια της γυναικείας μορφής, στο ύψος του θυραίου ανοίγματος προς το δωμάτιο 4, το πλαίσιο του ελισσόμενου βλαστού διακόπτεται από παρεμβαλλόμενη δέλτο με λαβές. Στο εσωτερικό της υπάρχει επιγραφή, της οποίας σώζεται μόνο ο τελευταίος στίχος: ΦΙΛΟΚΑΛΕ¹⁸⁷⁰ (πίν. 106γ).

Διάχωρο iv: Σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα.

Χώρος 2: Σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα.

Χώρος 4: Μέσα σε πλαίσιο από συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα και σπειροειδές κόσμημα εγγράφεται διάχωρο όπου απεικονίζεται τοξωτή πύλη που φέρεται από στρεπτούς κίονες¹⁸⁷¹.

Χώροι 5-7: Δάπεδα με στρώση από πήλινες πλάκες.

Χώρος 9: Το δάπεδο έφερε αρχικά ψηφιδωτό, που καταστράφηκε από μεταγενέστερη κατασκευή.

Χώρος 10: Δάπεδο με επίστρωση από κουρασάνι¹⁸⁷².

Χώρος 11: Δάπεδο από το οποίο διατηρείται μόνο τμήμα πλαισίου με παράσταση ιχθύων.

Χρονολόγηση: Η ανέγερση της οικίας τοποθετείται στον 4^ο αι., ενώ η στρώση του δαπέδου χρονολογείται πιθανότατα στο α΄ μισό του 5^{ου} αιώνα¹⁸⁷³. Το κτήριο υπέστη εκτεταμένες ζημιές στο μεγάλο σεισμό του 554, παρέμεινε, όμως, σε χρήση έως τα τέλη περίπου του 7^{ου} αιώνα.

Βιβλιογραφία: Ε. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, *ΑΔ* 42 (1987) Β2, σ. 629-630, πίν. 353β, 354. Η ΙΔΙΑ 1997. Η ΙΔΙΑ 1999, σ. 51, 55-56, pl. VI.3. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 178, εικ. σ. 179. BONINI 2006, σ. 288.

¹⁸⁶⁹ Η μορφή «διαβάζεται» από τα βόρεια.

¹⁸⁷⁰ Η επιγραφή διαβάζεται από τα νότια. Δεν είναι δυνατό να εξακριβωθεί αν πρόκειται για κύριο όνομα ή επιθετικό προσδιορισμό. Η ανασκαφέας θεωρεί πιθανότερο το δεύτερο (BROUSCARI 1997, σ. 69 και σημ. 20).

¹⁸⁷¹ Το ψηφιδωτό σώζεται σε μέτρια κατάσταση· πάνω του κατασκευάστηκαν σε μεταγενέστερη φάση κλίμακα που οδηγούσε σε όροφο και τοίχοι που διαίρεσαν τον χώρο σε μικρότερα δωμάτια.

¹⁸⁷² Καθώς το δωμάτιο διαθέτει δάπεδο από ευτελές υλικό και στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκαν ακέραια αγγεία πιθανολογούμε ότι χρησιμοποιούνταν ως αποθήκη.

¹⁸⁷³ Κάτω από τα δάπεδα του 5^{ου} αι. αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά και άλλες ψηφιδωτές στρώσεις. Η χρονολόγηση της πιο πρόσφατης από αυτές προκύπτει από ανασκαφικά δεδομένα (νομίσματα και κεραμική που χρονολογούνται στο β΄ μισό του 4^{ου} αι. στο υπόστρωμα του ανώτερου ψηφιδωτού).

50. Οικία της Τετράγωνης πλατείας (Κωνσταντίνου Παλαιολόγου)

(πίν. 107, 108α)

Θέση: Η οικία βρίσκεται σε μικρή απόσταση από τα τείχη, κοντά στη σύγχρονη Τετράγωνη πλατεία.

Χρονικό ανασκαφής: Η αποκάλυψη του κτηρίου έγινε στα μέσα του 20^{ού} αι. κατά τη διάρκεια των ιταλικών ανασκαφών με επικεφαλής τον L. Morricone.

Αρχιτεκτονική: Ανασκάφηκαν τρεις χώροι της οικίας (1-3), διατεταγμένοι πάνω στον ίδιο άξονα ανατολής-δύσης¹⁸⁷⁴ (πίν. 108α). Ο ένας από αυτούς (1) ταυτίζεται με τρικλίνιο.

Διακόσμηση: Η οικία διατηρεί κατάλοιπα πλούσιας επιδαπέδιας διακόσμησης με συνδυασμό διαφορετικών τεχνικών¹⁸⁷⁵.

Χώρος 1 (τρικλίνιο): Το δάπεδο¹⁸⁷⁶ (πίν. 107, 108α) οργανώνεται με το χαρακτηριστικό συνδυασμό παρατιθέμενων ζωνών σε σχήμα T+Π¹⁸⁷⁷. Η ζώνη σε σχήμα Π, που αντιστοιχεί στη θέση των κλινών, διαρθρώνεται με ένα παραλληλόγραμμο (i) και έξι τετράγωνα διάχωρα (ii-vii) που διατάσσονται σε ζεύγη με κοινό θέμα πάνω σε ανοιχτόχρωμο βάθος. Το τμήμα αυτό του δαπέδου έχει εκτελεστεί σε τεχνική *opus tessellatum*.

Ζώνη Π:

Διάχωρο i: Σύνθεση συμπλεκόμενων οκταγώνων που αναλύονται σε εξάγωνα. Στο κέντρο των οκταγώνων εγγράφεται τετράγωνο. Το σύνολο των παραπάνω σχημάτων περιέχουν άλλα γεωμετρικά θέματα.

Διάχωρα ii-iii: Σύνθεση συνεχόμενων τριγώνων εναλλάξ σκουρόχρωμων και ανοιχτόχρωμων. Η εναλλαγή των χρωμάτων διαφοροποιείται στο κέντρο, όπου κατά ζεύγη ερυθρόχρωμα και κίτρινα τρίγωνα οριοθετούν τετράγωνο κατά κορυφήν που αναλύεται σε τετράγωνα και τρίγωνα. Τα τετράγωνα περιέχουν σταυρικά σχήματα.

Διάχωρα iv-v: «Κουκουνάρα» από τρίγωνα με κισσόφυλλα στις γωνίες του διαχώρου.

Διάχωρα vi-vii: Μέσα σε πλαίσιο από ελίσσόμενους βλαστούς κισσοφύλλων εγγράφεται τετράγωνο διάχωρο που περιέχει κύκλο με αστεροειδές κόσμημα στο εσωτερικό του. Στις τέσσερις γωνίες που προκύπτουν από την εγγραφή του κύκλου υπάρχουν σχηματοποιημένα ανθέμια.

Ζώνη T: Διαμορφώνεται με εναλλαγή λευκόφαιων μαρμάρινων πλακών και τετράγωνων διαχώρων εντός των οποίων σχηματίζονται με κρούστες διαφόρων μεγεθών και χρωμάτων τετράγωνα, σταυροειδή και κυκλικά σχήματα.

Χώρος 2: Τριπλό πλαίσιο, εκτελεσμένο σε ψηφιδωτό με τεχνική *opus tessellatum*, από (i) τρίγωνα κατά κορυφήν, (ii) τριταινιωτό πλοχμό και (iii) συνεχόμενους

¹⁸⁷⁴ Δεν έχει δημοσιευτεί κάτοψη του κτηρίου.

¹⁸⁷⁵ Δάπεδα διατηρούνται και στους τρεις χώρους, στη βιβλιογραφία, όμως, περιγράφονται οι στρώσεις των δύο μόνο.

¹⁸⁷⁶ Σήμερα εκτίθεται στο Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου στη Ρόδο.

¹⁸⁷⁷ Βλ. παραπ. σ. 119.

ρόμβους, περιβάλλει την κύρια επιφάνεια του δαπέδου, που είναι στρωμένη με μαρμάρινες πλάκες.

Χρονολόγηση: Το δάπεδο του τρικλινίου χρονολογείται στο β' μισό του 4^{ου} αιώνα.

Βιβλιογραφία: DE MATTEIS, σ. 117-199, tav. LII, LIII. BONINI 2006, σ. 292, εικ. σ. 293.

Λαδοχώρι (Ν. Θεσπρωτίας)¹⁸⁷⁸

51. Οικία στο οικόπεδο Φ. Προκόπη (πίν. 108β)

Θέση: Το οικόπεδο όπου αποκαλύφθηκαν τα κατάλοιπα της οικίας βρίσκεται σε οικοδομικό τετράγωνο δυτικά της Εθνικής οδού. Τμήματα του ίδιου σπιτιού αποκαλύφθηκαν και στα διπλανά οικόπεδα ιδιοκτησίας Ν. Ζώη και Σ. Ζώη (βόρεια και νότια του οικοπέδου Προκόπη αντίστοιχα)¹⁸⁷⁹.

Χρονικό ανασκαφής: Η ανασκαφή διενεργήθηκε το 1998 από την Η' Ε.Π.Κ.Α., με υπεύθυνο τον Γ. Ρήγινο.

Αρχιτεκτονική: Ο πυρήνας της οικίας (πίν. 108β) απαρτίζεται από έναν κεντρικό χώρο (1)¹⁸⁸⁰ και τη βόρεια προέκτασή του (1α). Το μεγαλύτερο μέρος του τελευταίου αυτού χώρου είναι κατελιμμένο από ημικυκλική κτιστή κατασκευή¹⁸⁸¹. Περιμετρικά

¹⁸⁷⁸ Το Λαδοχώρι είναι ένας μικρός παραθαλάσσιος οικισμός νότια της Ηγουμενίτσας. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 η περιοχή γνώρισε πολύ έντονη οικοδομική δραστηριότητα, που οδήγησε στον εντοπισμό ενός άγνωστου έως τότε παράλιου οικισμού των ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Ο ΡΗΓΙΝΟΣ (2007, σ. 168), ανασκαφέας πολλών οικοπέδων στην περιοχή, αναφέρει όσον αφορά την οργάνωση του οικισμού: «Η ανασκαφική έρευνα έχει φέρει μέχρι σήμερα στο φως σειρά οικοδομημάτων, διατεταγμένων έτσι, ώστε να είναι σαφής η προσπάθεια δημιουργίας ενός στοιχειώδους πολεοδομικού ιστού, που να εξασφαλίζει στους κατοίκους του οικισμού τους βασικούς όρους υγιεινής και να πληροί τις βασικές προϋποθέσεις μίας άνετης διαβίωσης. Οι δρόμοι ήταν στην πλειονότητά τους πλακοστρωμένοι και η κατασκευή των κτιρίων απλή: Πρόκειται για ορθογώνια ή σχεδόν ορθογώνια οικοδομήματα που αναπτύσσονται γύρω από μικρότερους ή μεγαλύτερους ανοιχτούς πλακόστρωτους χώρους. Το υποδάμειο σύστημα, αντιθέτως με τα πρωιμότερα χρονολογικά παραδείγματα, παραμορφώνεται. Η διάρθρωση των κτιρίων δεν υπακούει σε κάποιο γενικό κανόνα και ο σχεδιασμός της πόλης γίνεται μάλλον ακανόνιστος».

¹⁸⁷⁹ Κατάλοιπα οικιών με χώρους οργανωμένους γύρω από εσωτερικές αυλές έχουν αποκαλυφθεί στα γειτονικά οικόπεδα ιδιοκτησίας Α. Μπαρκαμπά, Ιω. Αναστασίου, αφών Ρέβη, Π. Νανούση, Α. Ντρίτσου (Ο ΙΔΙΟΣ, ΑΔ 53 [1998] Β2, 527-537. BONINI 2006, σ. 390 [οικόπεδο Α. Ντρίτσου], 391 [οικόπεδο Ι. Αναστασίου]).

¹⁸⁸⁰ Δεν έχει δημοσιευτεί κάτοψη της ανασκαφής.

¹⁸⁸¹ Η δομή αυτή έχει διάμετρο 4 μ. και είναι «... κατασκευασμένη από συσώρευση χόματος, θραύσματα λίθων και πλίνθων και επενδεδυμένη εξωτερικά με πήλινους στρωτήρες...» (Γ. ΡΗΓΙΝΟΣ, ΑΔ 53 [1998] Β2, σ. 530).

Αξιοσημείωτη είναι η ύπαρξη μαρμάρινης βάσης που βρέθηκε κατά χώραν στη νότια πλευρά της αίθουσας, απέναντι από τη μνηοειδή κατασκευή. Στο δάπεδο εντοπίστηκαν, επιπλέον, ίχνη έδρασης και μιας δεύτερης, γεγονός που, σε συνδυασμό με την ανεύρεση τμήματος κιονίσκου, οδήγησε τον ανασκαφέα στην υπόθεση ότι εδώ θα πρέπει να υπήρχε μια μικρή τετρακίονια κατασκευή.

των παραπάνω χώρων διατάσσονται τρία δωμάτια (2-4) και ο ανατολικός, αύλειος, κατά πάσα πιθανότητα χώρος 5¹⁸⁸².

Διακόσμηση: Τα κατάλοιπα της διακόσμησης της οικίας είναι περιορισμένα στα δάπεδα κάποιων χώρων¹⁸⁸³.

Χώρος 1 (τρικλίνιο): Δάπεδο με στρώση από ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* (πίν. 108β). Μέσα σε διπλό πλαίσιο από σχηματοποιημένο ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων¹⁸⁸⁴ και συμπλεκόμενα ημικύκλια αναπτύσσεται σύνθεση συνεχόμενων κοιλόκυρτων οκταγώνων που ορίζουν ημικύκλια¹⁸⁸⁵.

Χώρος 1α: Το ελεύθερο τμήμα του δαπέδου γύρω από το στιβάδιο καλύπτεται με στρωτήρες.

Χώρος 4: Δάπεδο πλακοστρωμένο.

Χώρος 5 (αυλή): Το δυτικό τμήμα του δαπέδου φέρει στρώση από πήλινες πλάκες¹⁸⁸⁶.

Χρονολόγηση: Ο ανασκαφέας τοποθετεί το κτήριο γενικά στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Βιβλιογραφία: *ΕΥΠΠΟ* 2 (1998) σ. 93-94. Γ. ΡΗΓΙΝΟΣ, *ΑΔ* 53 (1998) Β2, σ. 530, σχ. 1.2, πίν. 207β. Ο ΙΔΙΟΣ 2007, σ. 169, εικ. 12. ΠΕΤΡΙΔΗΣ 2008, σ. 251 σημ. 16.

Λάρισα¹⁸⁸⁷

52. Οικία στη συμβολή των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (πίν. 109)

Θέση: Το οικόπεδο βρίσκεται στο βόρειο τμήμα της σύγχρονης πόλης, κοντά στο Γενικό Νοσοκομείο.

¹⁸⁸² Η αυλή επικοινωνούσε αρχικά διαμέσου δύο ανοιγμάτων με τον χώρο 1. Θυραίο άνοιγμα προς τον ίδιο χώρο διέθεταν, επίσης, τα δωμάτια 3 και 4.

¹⁸⁸³ Εκτός από τα δάπεδα που φέρουν στρώσεις, στην οικία απαντούν και απλό χωμάτινο δάπεδο (χώρος 2) και δάπεδο από πατημένο χώμα, λατύπη και μικρά θραύσματα κεραμιδιών (χώρος 3).

¹⁸⁸⁴ Το εξωτερικό αυτό πλαίσιο, το θέμα του οποίου δε διακρίνεται καλά στη μοναδική δημοσιευμένη, από όσο γνωρίζω, φωτογραφία φαίνεται ότι οριοθετεί μόνο τη βόρεια πλευρά του ψηφιδωτού. Σώζεται, επιπλέον, μόνο στη βορειοδυτική πλευρά του χώρου –στη βορειοανατολική καλύφθηκε από την κτιστή κατασκευή.

¹⁸⁸⁵ Η περιγραφή του κύριου θέματος ανταποκρίνεται στην εικόνα του ανατολικού τμήματος του χώρου 1. Παρατηρώντας, όμως, κανείς το δυτικό άκρο του ψηφιδωτού, διαπιστώνει ότι είτε η απόδοση του θέματος εμφανίζεται εκφυλισμένη είτε το μοτίβο διαφοροποιείται σκόπιμα. Παρά το γεγονός ότι τα άλατα που έχουν επικαθίσει στο δάπεδο καθιστούν δύσκολο να διακρίνει κανείς καθαρά αν πρόκειται για βαθμιαία αλλοίωση του θέματος από τα ανατολικά προς τα δυτικά ή για σκόπιμη αλλαγή, νομίζουμε ότι ισχύει η πρώτη περίπτωση. Ο ανασκαφέας σημειώνει, εξάλλου, την ύπαρξη συνδετικού αρμού κατά πλάτος της σύνθεσης και παρατηρεί ότι «στο δυτικό τμήμα μάλιστα τα διάχωρα του κεντρικού διακοσμητικού θέματος παρουσίαζαν πυκνότερη διάταξη», αποδίδοντας το γεγονός σε μεταγενέστερη επέμβαση (Γ. ΡΗΓΙΝΟΣ, *ΑΔ* 53 [1998] Β2, σ. 531).

¹⁸⁸⁶ Κάτω από αυτή αποκαλύφθηκε πλακόστρωση. Το ανατολικό τμήμα της αυλής είχε δάπεδο από απλό πατημένο χώμα.

¹⁸⁸⁷ Για μια δεύτερη παλαιοχριστιανική οικία με κατάλοιπα επιδαπέδιας διακόσμησης στην πόλη της Λάρισας βλ. Παράρτημα 1 αρ. Ixx.

Χρονικό ανασκαφής: Κατά τη διάρκεια εργασιών για την τοποθέτηση αποχετευτικού αγωγού εντοπίστηκε ψηφιδωτό δάπεδο. Η επέμβαση της ΙΕ΄ Ε.Π.Κ.Α. περιορίστηκε στην αποκόλληση και μεταφορά του στα εργαστήρια του Μουσείου Λάρισας.

Αρχιτεκτονική: Οι τοίχοι της αίθουσας στην οποία ανήκει το περίπου 60 τ.μ. ψηφιδωτό είχαν καταστραφεί ως τη θεμελίωσή τους ήδη την εποχή κατά την οποία διενεργήθηκε η ανασκαφή. Η ταύτιση του χώρου με τρικλίνιο οικίας προκύπτει από τη διάταξη και το θεματολόγιο του δαπέδου¹⁸⁸⁸.

Διακόσμηση: Οι τοίχοι της αίθουσας ήταν επιχρισμένοι και έφεραν ανάγλυφες διακοσμήσεις από ασβεστοκονίαμα¹⁸⁸⁹. Το ψηφιδωτό, μέρος του οποίου καταστράφηκε από τον εκσκαφέα, έχει κατασκευαστεί με την τεχνική *opus tessellatum*¹⁸⁹⁰:

Ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου: Μέσα σε πλατιά ζώνη από συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα και στενό πλαίσιο από αλυσοειδή πλοχμό εγγράφεται μεγάλο παραλληλόγραμμα διάχωρο που αντιστοιχούσε στο κέντρο της αίθουσας (πίν. 109α). Στην ανατολική και τη δυτική του πλευρά διαμορφώνεται ανά μία ζώνη που περιέχει τέσσερα παραλληλόγραμμα διάχωρα, καθένα από τα οποία πλαισιώνεται από ρόμβους και τετράγωνα. Στο εσωτερικό των παραλληλογράμων¹⁸⁹¹ απεικονίζονται ξένια:

Δυτική ζώνη: ψάρι σε πινάκιο και ρεπάνι, σαλιγκάρι, κάνιστρο με φρούτα, πεπόνι με μαχαίρι και δύο μελιτζάνες.

Ανατολική ζώνη: καρπούζι με αγγείο, σκεύος με αδιάγνωστο περιεχόμενο.

Στο κεντρικό τμήμα του ψηφιδωτού εγγράφεται μεγάλη «κουκουνάρα» από τρίγωνα. Στα τέσσερα τριγωνικά διάχωρα που προκύπτουν από την εγγραφή της «κουκουνάρας» παριστάνονται οι προσωποποιήσεις των τεσσάρων εποχών του έτους. Αποδίδονται ως γυναικείες μετωπικές μορφές σε προτομή και δύο από αυτές συνοδεύονται από επιγραφές (ΘΕΡΟΣ, ΕΑΡ)¹⁸⁹².

Το κέντρο της «κουκουνάρας» καταλαμβάνεται από κύκλο εν είδει ομφαλίου, όπου απεικονίζεται σε προτομή ο Διόνυσος (πίν. 109β). Ο θεός φέρει διάδημα και είναι στεφανωμένος με κισσόφυλλα· φορά χιτώνα με κοντές χειρίδες και πάνω από αυτόν στικτή δορά πάνθηρα, που πορπώνεται στον αριστερό του ώμο. Κρατά με το

¹⁸⁸⁸ Βλ. παραπ. σ. 163-164.

¹⁸⁸⁹ Ο εντοπισμός έγχρωμων κονιαμάτων και σπαραγμάτων ανάγλυφης διακόσμησης είναι τα μόνα στοιχεία που διαθέτουμε για τον εντοίχιο διάκοσμο του κατεστραμμένου κτηρίου.

¹⁸⁹⁰ Το ψηφιδωτό χαρακτηρίζεται από μεγάλη χρωματική ποικιλία που οφείλεται στην εκτεταμένη χρήση ψηφίδων από υαλόμαζα.

¹⁸⁹¹ Τα θέματα των δυτικών διαχώρων σώζονται στο σύνολό τους· από τα ξένια της ανατολικής ζώνης διατηρούνται μόνο δύο.

¹⁸⁹² Η προσωποποίηση του Χειμώνα καταστράφηκε από τον εκσκαφέα. Οι υπόλοιπες εποχές συνοδεύονται από χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν στην καθεμιά: η μορφή που προσωποποιεί το Καλοκαίρι φέρει στάχυα στα μαλλιά· συνοδεύεται από δρεπάνι και δεμάτι από στάχυα. Η προσωποποίηση της Άνοιξης φορά φυλλοφόρο στεφάνι, κρατά δέσμη με ανθισμένα λουλούδια, ενώ δίπλα της απεικονίζεται κάνιστρο με άνθη. Το Φθινόπωρο απεικονίζεται σε συνδυασμό με καλάθι γεμάτο καρπούς.

δεξί χέρι τον χαρακτηριστικό θύρσο, ενώ στα αριστερά του απεικονίζεται ένα μεγάλο τσαμπί σταφύλια.

Χρονολόγηση: Το ψηφιδωτό έχει χρονολογηθεί στα τέλη του 4^{ου} αιώνα¹⁸⁹³.

Βιβλιογραφία: Α. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ, *ΑΔ* 46 (1991) Β1, σ. 219-220, πίν. 88α, γ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 83, εικ. 100.

Λουλουδιές Κίτρους¹⁸⁹⁴ (Ν. Πιερίας)

53. Επισκοπείο¹⁸⁹⁵ (πίν. 110-112)

Θέση: Η επισκοπική οικία που αποκαλύφθηκε στη θέση Λουλουδιές καταλαμβάνει το βορειοανατολικό τμήμα του οχυρωμένου συγκροτήματος, ανάμεσα στο βόρειο σκέλος του τείχους και την τρίκλιτη βασιλική που δεσπόζει στο χώρο· μεταξύ της τελευταίας και του κτηρίου του επισκοπείου διέρχεται στενός δρόμος (πίν. 110α, 111α).

Χρονικό ανασκαφής: Η σωστική ανασκαφή της 9^{ης} Ε.Β.Α. που αποκάλυψε τα κατάλοιπα της επισκοπικής οικίας άρχισε στις 3 Μαΐου 1993, με αφορμή τη χάραξη της νέας σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Κατερίνης, και ολοκληρώθηκε στις 11 Νοεμβρίου 1997¹⁸⁹⁶. Τις ανασκαφικές εργασίες επέβλεψε η Ε. Μαρκή.

Αρχιτεκτονική: Η κύρια είσοδος του κτηρίου (πίν. 110β), το οποίο έχει διαστάσεις 45x24,50 μ., ανοίγεται στη νότια πλευρά του, όπου πεντάβηλο άνοιγμα¹⁸⁹⁷ οδηγεί σε ευρύχωρο προθάλαμο (1) (πίν. 111β) που επικοινωνεί με έναν αψιδωτό χώρο στα ανατολικά (2) και έναν ορθογώνιο στα δυτικά (3) του. Βόρεια του προθαλάμου εκτείνεται ο χώρος υποδοχής (4), στη βόρεια πλευρά του οποίου προσαρτάται ημικυκλική αψίδα (4α)¹⁸⁹⁸. Εκατέρωθεν του τρικλινίου ανοίγονται απλές σειρές δωματίων: στα δυτικά του διαμορφώνονται τρεις χώροι (5-7)¹⁸⁹⁹, ο

¹⁸⁹³ Αποδίδεται στο εργαστήριο ψηφοθετών που φιλοτέχνησε το δάπεδο του κτηρίου στην οδό Παπακυριαζή 3 (βλ. Παράρτημα 1 αρ. Ιxx), καθώς και άλλα ψηφιδωτά της Λάρισας (Α. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ, *ΑΔ* 46 (1991) Β1, σ. 220. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 83).

¹⁸⁹⁴ Στη θέση αυτή, βορειοανατολικά του Ολύμπου, ανάμεσα στις Αλυκές Κίτρους και τον Κορινό, τοποθετείται οικισμός της αρχαίας Πιερίας, που ταυτίζεται πιθανώς με τον σταθμό Άναμον της *Tabula Peutingeriana* (ΜΑΡΚΗ 2001, σ. 19). Για το τετραπύργιο συγκρότημα συνολικά βλ. Η ΙΔΙΑ, ό.π.

¹⁸⁹⁵ Για την έπαυλη των χρόνων του Μ. Κωνσταντίνου, που δεν περιλαμβάνεται στον παρόντα κατάλογο βλ. Παράρτημα 1 αρ. Ιxxi.

¹⁸⁹⁶ Από το 1997 έως το 2001 ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αποκόλλησης, συντήρησης και επανατοποθέτησης των ψηφιδωτών που ήρθαν στο φως.

¹⁸⁹⁷ Τρεις από τις βάσεις των κιόνων βρέθηκαν κατά χώραν (πίν. 111β), μαζί με πεσμένα τμήματα τούβλων.

¹⁸⁹⁸ Το δάπεδο της αψίδας είναι υπερυψωμένο κατά 0,20 μ. σε σχέση με εκείνο της ορθογώνιας αίθουσας (πίν. 112α). Στο νότιο άκρο της χορδής της αψίδας διατηρείται τώμος για την τοποθέτηση πεσσίσκου.

¹⁸⁹⁹ Οι παραπάνω χώροι επικοινωνούν άμεσα μεταξύ τους και, με την εξαίρεση του χώρου 5, και με το τρικλίνιο. Στα δυτικά τους εκτείνονται και άλλες αίθουσες, βοηθητικού χαρακτήρα, που δεν

κεντρικός από τους οποίους (6) επικοινωνεί άμεσα με το τρικλίνιο διαμέσου τριβήλου ανοίγματος¹⁹⁰⁰. Ανατολικά της αίθουσας υποδοχής βρίσκονται τρία ακόμη δωμάτια (8-10)¹⁹⁰¹. στην είσοδο του κεντρικού από αυτά (9) εντοπίστηκε βάση κίονα κατά χώραν.

Διακόσμηση: Η διακόσμηση της επισκοπικής οικίας ήταν πολυτελής. Εκτός από τα ψηφιδωτά δάπεδα, εκτελεσμένα με την τεχνική *opus tessellatum*, αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα τοιχογραφιών, ορθομαρμάρωσης, γύψινων κοσμητών και μαρμαροθετημάτων¹⁹⁰².

Χώρος 1 (προθάλαμος): Ο χώρος πρέπει να ήταν διακοσμημένος με τοιχογραφίες, όπως προκύπτει από τα σπαράγματα που εντοπίστηκαν· η οροφή του ήταν πιθανότατα φατνωματική¹⁹⁰³.

Στο δάπεδο του χώρου, μέσα σε πλαίσιο από συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα αναπτύσσεται σύνθεση κοιλόπλευρων συνεχόμενων οκταγώνων που ορίζουν κύκλους. Στο ανατολικό τμήμα του χώρου υπάρχει παραλληλόγραμμο διάχωρο με εγγεγραμμένο ρόμβο που περιέχει κύκλο¹⁹⁰⁴ (πίν. 110β).

Χώρος 2 (υποδοχής): Το δάπεδο της ασίδας κοσμείται με το θέμα του αγγείου από το οποίο εκφύεται κληματίδα που ελίσσεται σε όλη την ημικυκλική επιφάνεια του χώρου (πίν. 110β). Νοτιότερα, στο ορθογώνιο τμήμα της αίθουσας, εκτείνεται σύνθεση οκταγώνων, πολύ κατεστραμμένη.

Χώρος 3: Το δάπεδο κοσμείται με σύνθεση κατά κορυφήν εφαπτόμενων οκταγώνων, τα οποία ορίζουν ανά τέσσερα τετράκτινα αστεροειδή σχήματα, μέσα σε διπλό πλαίσιο από γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα.

Χώρος 4 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Το δάπεδο επενδύονταν αρχικά με μαρμαρίνες πλάκες, οι οποίες στη β' φάση του κτηρίου αντικαταστάθηκαν από ενσφράγιστες πλίνθους¹⁹⁰⁵ (πίν. 110β, 111α, β, 112α).

Χώρος 4α (ασίδα τρικλινίου): Το επιδαπέδιο ψηφιδωτό χωρίζεται κατά μήκος σε δύο τμήματα που περιβάλλονται από κοινό γεωμετρικό πλαίσιο (πίν. 110β). Το βόρειο τμήμα κοσμείται με σύνθεση συνεχόμενων φολίδων, ενώ στο νότιο

επικοινωνούν άμεσα με το κυρίως κτήριο και κατασκευάστηκαν στη β' φάση (βλ. ΜΑΡΚΗ 1995, σ. 198· παρακ. σ. 436 [χρονολόγηση]).

¹⁹⁰⁰ Κατά χώραν αποκαλύφθηκε η μία από τις δύο βάσεις των κίωνων.

¹⁹⁰¹ Οι χώροι αυτοί, με βάση τα κινητά ευρήματα (αποθηκευτικά αγγεία, μαγειρικά σκεύη, εστίες), χαρακτηρίζονται ως βοηθητικοί.

¹⁹⁰² Τα παραπάνω ευρήματα, με εξαίρεση την περίπτωση των ψηφιδωτών δαπέδων και των ενδείξεων εντοίχιου γραπτού διακόσμου, δε συσχετίζονται με συγκεκριμένους χώρους στις δημοσιευμένες εκθέσεις.

¹⁹⁰³ Βρέθηκε τμήμα ρομβοειδούς φατνώματος.

¹⁹⁰⁴ Το τμήμα του δαπέδου βόρεια του παραλληλόγραμμου διαχώρου είναι κατεστραμμένο. Η ψηφοθέτηση του δαπέδου στο ανατολικό πέρας του προθαλάμου έγινε στη β' φάση του κτηρίου (βλ. παρακ. σ. 468 [χρονολόγηση]), όταν ο χώρος επεκτάθηκε κατά 0,60 μ. στα ανατολικά και το αρχικά τριβήλο άνοιγμα του προθαλάμου μετατράπηκε σε πεντάβηλο με την προσθήκη ενός ακόμη κίονα (ΜΑΡΚΗ 1999, σ. 428).

¹⁹⁰⁵ Για τη β' φάση βλ. παρακ. σ. 468 (χρονολόγηση). Στα συμπλήματα και τα σφραγίσματα των πλίνθων διακρίνονται σταυροί, καθώς και τα μονογράμματα Επιφανίου και Αντωνίου.

αναπτύσσεται το θέμα των δυο ελαφιών εκατέρωθεν αγγείου από το οποίο εκφύεται κληματίδα με σταφύλια¹⁹⁰⁶ (πίν. 112β).

Χώρος 6: Στο δάπεδο του χώρου, μέσα σε πλαίσιο από ελισσόμενο βλαστό με κισσόφυλλα, αναπτύσσεται σύνθεση συμπλεκόμενων οκταγώνων που ορίζουν ορθά τετράγωνα.

Χώρος 7: Το δωμάτιο έφερε γραπτό διάκοσμο, όπως φαίνεται από το σωζόμενο υπόστρωμα των τοίχων του.

Στο δάπεδο, μέσα σε γεωμετρικό πλαίσιο, αναπτύσσεται σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα (πίν. 112γ).

Χώρος 9: Το δάπεδο της αίθουσας κοσμεύεται με σύνθεση συνεχόμενων φολίδων μέσα σε πλαίσιο από συνεχόμενους κύκλους, στους οποίους εγγράφονται άλλα γεωμετρικά θέματα.

Χρονολόγηση: Η ανέγερση της επισκοπικής οικίας, που διαδέχθηκε στον χώρο προγενέστερο κτήριο¹⁹⁰⁷, τοποθετείται στο β' μισό του 5^{ου} αιώνα¹⁹⁰⁸. Λίγο μετά τα μέσα του 6^{ου} αι. το κτήριο καταστράφηκε από σεισμό, για να επισκευαστεί στη συνέχεια χωρίς μεν την παλιά του αίγλη¹⁹⁰⁹ αλλά με την προσθήκη μιας σειράς χώρων στη δυτική και τη βορειοανατολική του πλευρά¹⁹¹⁰. Στο χρονικό διάστημα που μεσολαβεί ως τις αρχές του 7^{ου} αι. μεγάλο τμήμα του κτηρίου εγκαταλείπεται ή αλλάζει χρήση¹⁹¹¹.

Βιβλιογραφία: ΜΑΡΚΗ 1993-1, σ. 223-226, 228-230, εικ. 1-3. Η ΙΔΙΑ 1993-2, σ. 169-181, 184-185. Η ΙΔΙΑ, *ΑΔ* 49 (1994) Β2, σ. 531. Η ΙΔΙΑ 1994, σ. 151-153, εικ. 1. Η ΙΔΙΑ 1995. Η ΙΔΙΑ 1996-1, σ. 239-243, σχ. 4. Η ΙΔΙΑ 1996-2. Η ΙΔΙΑ 1997-1. SODINI 1997, σ. 462 σημ. 109. Ε. ΜΑΡΚΗ, *ΑΔ* 54 (1999) σ. 575-577. Η ΙΔΙΑ 1999, σ. 425-429. *Σωστικές ανασκαφές* 1999-2000, σ. 4. ΜΑΡΚΗ 2001, σ. 19-21, σχ. 2-4. Η ΙΔΙΑ 2002-1, σ. 429-432, εικ. 5-8. Η ΙΔΙΑ 2002-3. *Αρχαιολογικές Έρευνες* 2003-1, σ. 308-310. *Αρχαιολογικές Έρευνες* 2003-2, σ. 51. BONINI 2006, σ. 396.

¹⁹⁰⁶ Το διάχωρο με τα ελάφια είναι έτσι τοποθετημένο, ώστε να «διαβάζεται» από το εσωτερικό της αψίδας.

¹⁹⁰⁷ Βλ. Παράρτημα 1 αρ. Ixxi.

¹⁹⁰⁸ Η χρονολόγηση που προτείνεται από την ανασκαφέα βασίζεται αφενός στη θεματολογία και την τεχνοτροπία των ψηφιδωτών δαπέδων και αφετέρου στη μελέτη της τυπολογίας των βάσεων των κίωνων στο πεντάβηλο άνοιγμα (ΜΑΡΚΗ 1993-1, σ. 226). Η απόφαση για την ίδρυση του επισκοπείου πρέπει να πάρθηκε, σύμφωνα με την Μαρκή, το έτος 479, όταν οι κάτοικοι της Πύδνας, αρνούμενοι να αποδεχθούν την (εγκεκριμένη από τον Ζήνωνα) εγκατάσταση Γότθων στην περιοχή τους, μετακινήθηκαν στον χώρο των σημερινών Λουλουδιών.

¹⁹⁰⁹ Ενδεικτική της προϊούσας ένδειας είναι η αντικατάσταση της μαρμαρόστρωσης στην ορθογώνια αίθουσα του τρικλινίου από ενσφράγιστες πλίνθους.

¹⁹¹⁰ Πρόκειται για βοηθητικούς χώρους, μαγειρεία και αυλή.

¹⁹¹¹ Στην τελευταία αυτή φάση ο χώρος 5 μετατράπηκε σε ταφικό περίβολο.

Μεγαλόπολη

54. Οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (πίν. 113-115)

Θέση: Ο οικισμός μέσα στα όρια του οποίου αποκαλύφθηκε το συγκρότημα βρίσκεται στα βόρεια της σύγχρονης πόλης και εντός των τειχών της αρχαίας, περίπου 500 μ. νοτιότερα από τη γέφυρα του Ελισσώνος.

Χρονικό ανασκαφής: Τον εντοπισμό τμήματος ψηφιδωτού δαπέδου κατά τις εργασίες διάνοιξης του εσωτερικού οδικού δικτύου του οικισμού διαδέχτηκε σωστική ανασκαφή που διενεργήθηκε το 1973, με υπεύθυνο τον Γ. Σταϊνχάουερ.

Αρχιτεκτονική: Ανασκάφηκαν δύο οικοδομήματα· απαρτίζουν, πιθανώς, ένα ενιαίο συγκρότημα (πίν. 113α), το οποίο χωρίζεται από έναν ευρύ διάδρομο (1) με βορειοανατολική-νοτιοδυτική διεύθυνση σε δύο πτέρυγες: Στη δυτική από αυτές αποκαλύφθηκαν τα δωμάτια της κύριας κατοικίας¹⁹¹², ενώ στην ανατολική χώροι αποθηκευτικοί και εργαστηριακοί. Στον πυρήνα της δυτικής πλευράς βρίσκεται μεγάλος ορθογώνιος χώρος (2), πιθανώς τρικλίνιο, που περιτρέχεται κατά μήκος της ανατολικής, βόρειας και δυτικής πλευράς του από διάδρομο (3α, 3β, 3γ)¹⁹¹³. Στο νότιο πέρασ του δυτικού σκέλους του ο διάδρομος κάμπτεται και προεκτείνεται δυτικότερα (3δ), όπου εντοπίστηκε είσοδος¹⁹¹⁴. Βόρεια των χώρων 1-3 εκτείνεται σύμπλεγμα δωματίων¹⁹¹⁵.

Διακόσμηση: Ο σωζόμενος διάκοσμος του κτηρίου περιορίζεται σε ψηφιδωτά δάπεδα εκτελεσμένα στην τεχνική *opus tessellatum*.

Χώρος 2 (τρικλίνιο): Το δάπεδο της αίθουσας οργανώνεται σε δύο μεγάλα διάχωρα, με κοινό πλαίσιο από φολιδωτό κόσμημα¹⁹¹⁶, που αντιστοιχούν στο βόρειο και στο νότιο τμήμα της αίθουσας.

Βόρειο διάχωρο: Μέσα σε πλαίσιο πλέγματος, που απαρτίζεται από συμπλεκόμενα κατά κορυφήν τετράγωνα, αναπτύσσεται σύνθεση οκταγώνων που ενώνονται μεταξύ τους με σβάστικες (πίν. 113β). Τα οκτάγωνα περιέχουν ήμερα και άγρια ζώα (πίν. 114β), καθώς και γυμνές ή ημίγυμνες παιδικές μορφές που επιδίδονται σε διάφορες δραστηριότητες: άλλες ιπεύουν δελφίνια ή ζώα, μερικές παριστάνονται ως κυνηγοί ή πολεμιστές (πίν. 114α), ενώ μία ανάμεσά τους παίζει αυλό. Στα επιμήκη εξάγωνα

¹⁹¹² Η ανασκαφή υπήρξε φτωχή σε κινητά ευρήματα, με εξαίρεση την ανεύρεση μιας σιγμοειδούς τράπεζας από κροκεάτη λίθο. Στην ανασκαφική έκθεση δε μνημονεύεται ο χώρος εντοπισμού της.

¹⁹¹³ Σε απόσταση 1 μ. περίπου από το νότιο εξωτερικό τοίχο της αίθουσας βρέθηκε δεύτερος τοίχος, ο οποίος, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, ενδέχεται να συνδέεται με την ύπαρξη κάποιου εξώστη. Αντίστοιχη κατασκευή βρέθηκε και στα ανατολικά, εκεί, όμως, καταργήθηκε μετά την οικοδόμηση του διαδρόμου 1 και της ανατολικής πτέρυγας.

¹⁹¹⁴ Το κατώφλι σώθηκε κατά χώραν.

¹⁹¹⁵ Στην ανασκαφική έκθεση δε γίνεται λόγος για τους βόρειους χώρους «λόγω της ασαφούς και κακής καταστάσεως αυτών, εκ του μικρού βάθους της επιχώσεως (0,25 μ.) και της συνεχούς κατά το παρελθόν αρόσεως του χώρου» (Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ, *ΑΔ* 28 [1973] Β1, σ. 175-176).

¹⁹¹⁶ Στο νότιο πέρασ του πλαισίου με τις φολίδες υπάρχει και μία επιπλέον εξωτερική ταινία με ζατρίκιο.

που σχηματίζονται ανάμεσα στις μακρές πλευρές των οκταγώνων απεικονίζονται πτηνά και ψάρια.

Στο κέντρο περίπου του βόρειου διαχώρου η σύνθεση διακόπτεται από ορθογώνιο ψευδοέμβλημα, στο οποίο απεικονίζονται οι Χάριτες πλαισιωμένες από δύο ερωτιδείς· ο ένας από αυτούς παίζει διπλό αυλό¹⁹¹⁷ (πίν. 113γ).

Νότιο διάχωρο: Αναπτύσσεται σύνθεση μαιάνδρου αγκυλωτών σταυρών που κοσμούνται με αλυσοειδή πλοχμό.

Χώρος 3β (βόρειο σκέλος διαδρόμου): Μέσα σε πλαίσιο από πλοχμό τεσσάρων ταινιών σώζονται δύο μόνο τμήματα από το κατεστραμμένο κύριο θέμα. Στο πρώτο απεικονίζεται κεφάλι γηραιάς ανδρικής μορφής που φέρει πύλο και κρατά σκoiνί από το οποίο θα κρεμόταν κάποιο αντικείμενο. Στο δεύτερο τμήμα διακρίνεται η βάση ενός κίονα και ένα υποπόδιο, πάνω στο οποίο πατούν τα πόδια κάποιας μορφής (πίν. 115α).

Χώρος 3γ (δυτικό σκέλος διαδρόμου): Το δάπεδο οργανώνεται σε τρία τετράγωνα διάχωρα, όπου μέσα σε κοινό πλαίσιο από διπλό οφθαλμωτό πλοχμό και σε ιδιαίτερο γεωμετρικό πλαίσιο για το καθένα τους ξεχωριστά, εικονίζονται από τα βόρεια προς τα νότια:

Διάχωρο i: Κύκλος που περιέχει «κουκουνάρα» από τρίγωνα. Στη μία από τις γωνίες του τετράγωνου διαχώρου διακρίνεται αγγείο.

Διάχωρο ii: Κύκλος που περιέχει «κουκουνάρα» από φολίδες. Στο κέντρο της υπάρχει ομφάλιο όπου απεικονίζεται κεφαλή Μέδουσας. Τα τρίγωνα που προκύπτουν από την εγγραφή του κύκλου στο τετράγωνο καταλαμβάνονται από αγγεία με εκφυόμενους βλαστούς.

Διάχωρο iii: Κύκλος που περιέχει «κουκουνάρα» από τετράγωνα (πίν. 115β). Στο κέντρο της εγγράφεται κύκλος με κρανοφόρο κεφαλή (προσωποποίηση, ίσως, του Μαρτίου;). Στα τρίγωνα που προκύπτουν από την εγγραφή του κύκλου στο τετράγωνο διάχωρο παριστάνονται κάνιστρο, πτηνά εκατέρωθεν ενός δεύτερου κανίστρου και προσωποποίηση του χειμώνα (ή του Φεβρουαρίου), που φορά καλύπτρα και συνοδεύεται από πάπια και καλάμι.

Χώρος 3δ (δυτική προέκταση διαδρόμου): Διπλά πλαίσια από κυματοειδή ταινία διατρυπώμενη από δύο ευθείες γραμμές και σηρικούς τροχούς που συμπλέκονται με αλληλοσυμπλεκόμενους ρόμβους περιβάλλουν τρία συνεχόμενα ορθογώνια διάχωρα όπου εικονίζονται από τα ανατολικά προς τα δυτικά:

Διάχωρο i: Πλέγμα.

Διάχωρο ii: Αετός με ανοιχτά φτερά που κρατά στα νύχια του λαγό (πίν. 115γ).

Διάχωρο iii: Κυρτόμορφα τετράγωνα που συμπλέκονται αλυσιδωτά και κοσμούνται στο κέντρο τους από κύκλους.

¹⁹¹⁷ Η ορθή θέση θέασης της παράστασης είναι από τη βόρεια πλευρά της αίθουσας (πληροφορία Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά).

Χρονολόγηση: Σύμφωνα με τον ανασκαφέα στο συγκρότημα εντοπίζονται δύο φάσεις, η α΄ από τις οποίες τοποθετείται στον 5^ο και η β΄ στον 6^ο αιώνα. Ως πιθανή χρονολόγηση της στρώσης των δαπέδων προτείνεται το α΄ μισό του 6^{ου} αιώνα¹⁹¹⁸.

Βιβλιογραφία: Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ, *ΑΔ* 28 (1973) Β1, σ. 175-178, πίν. 149, 150β, 152α, β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 371, 389, 399-402, 403 σημ. 3, 405, εικ. 18, 19. SODINI 1984, σ. 364, 366. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 71-74 αρ. 17, πίν. 76β-90, έγchr. πίν. 1, 2. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 221. BONINI 2006, σ. 399, εικ. σ. 400.

Μέγαρα¹⁹¹⁹

55. Οικία στην οδό Βύζαντος 51, οικόπεδο Οικονόμου (πίν. 116)

Θέση: Τα αποσπασματικά κατάλοιπα της οικίας αποκαλύφθηκαν στο ανατολικό τμήμα του περίπου 300 τ.μ. οικοπέδου¹⁹²⁰, το οποίο βρίσκεται στη συμβολή των οδών Σχινά και Βύζαντος.

Χρονικό ανασκαφής: Η σωστική ανασκαφή, με υπεύθυνη την Θ. Καράγιωργα-Σταθακοπούλου, διενεργήθηκε το 1978.

Αρχιτεκτονική: Το τμήμα της οικίας που ήρθε στο φως (πίν. 116α) απαρτίζεται από ορθογώνια αίθουσα¹⁹²¹ (1), στη βόρεια πλευρά της οποίας προσαρτάται αψίδα ημικυκλικού σχήματος (1α)¹⁹²². Μικρό τμήμα παρακείμενου χώρου (2) αποκαλύφθηκε στα δυτικά του τρικλινίου¹⁹²³.

Διακόσμηση: Η σωζόμενη διακόσμηση περιορίζεται στο δάπεδο του τρικλινίου (πίν. 116β).

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Δάπεδο πλακοστρωμένο¹⁹²⁴.

Χώρος 1α (αψίδα τρικλινίου): Ζώνη με επιμήκεις μαρμάρινες πλάκες κατά μήκος της χορδής της αψίδας τονίζει τη διμερή διάρθρωση του χώρου. Το υπόλοιπο δάπεδο της αψίδας καλύπτεται με τετράγωνα λιθοπλίνθους.

Χρονολόγηση: Η ανασκαφέας χρονολογεί την οικία στον 5^ο αιώνα.

¹⁹¹⁸ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 74 στ΄.

¹⁹¹⁹ Για τις οικίες της πόλης που δεν περιλαμβάνονται στον παρόντα κατάλογο βλ. Παράρτημα 1 αρ. Ixxii-Ixxv.

¹⁹²⁰ Το κτήριο συνεχίζεται στα νότια και νοτιοανατολικά κάτω από τις σύγχρονες οικοδομές.

¹⁹²¹ Ο ορθογώνιος χώρος αποκαλύφθηκε κατά το βόρειο ήμισυ.

¹⁹²² Το δάπεδο της αψίδας είναι υπερυψωμένο κατά μία βαθμίδα (0,22 μ.) σε σχέση με αυτό της ορθογώνιας αίθουσας.

¹⁹²³ Βορειοδυτικά της αψίδας εντοπίστηκε πηγάδι που περιείχε ελλησιστική και ύστερη ρωμαϊκή κεραμική, καθώς και ένα αναθηματικό ανάγλυφο του τύπου των *θεοξενίων*, χρονολογούμενο στους ελλησιστικούς χρόνους.

¹⁹²⁴ Μια από τις πλάκες, σε β΄ χρήση, ανήκε σε θωράκιο διακοσμημένο με ανάγλυφο πλέγμα.

Βιβλιογραφία: Θ. ΚΑΡΑΓΩΡΓΑ-ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 33 (1978) Β1, σ. 38, σχ. 8, πίν. 15β. BONINI 2006, σ. 404.

Νικόπολη¹⁹²⁵

56. Έπαυλη στη θέση Φτελιά, αγρός Κ. Αθανασούλα (πίν. 117)

Θέση: Το κτήριο βρίσκεται έξω από τα ρωμαϊκά τείχη, στην περιοχή Ανάληψη, περίπου 500 μ. νοτιοανατολικά της Βασιλικής Δ.

Χρονικό ανασκαφής: Η ανασκαφή διενεργήθηκε το 1959 από τους Α. Ορλάνδο και Δ. Πάλλα υπό την αιγίδα της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Αρχιτεκτονική: Το ανεσκαμμένο τμήμα του οικοδομήματος, η βόρεια πλευρά του οποίου εδράζεται σε άνδηρα, έχει επιμήκη κάτοψη, με χώρους διατεταγμένους κατά παράταξη στον άξονα ανατολής-δύσης (πίν. 117α). Στο δυτικό τμήμα του κυριαρχεί ευρεία ορθογώνια αίθουσα (1) που απολήγει σε εγγεγραμμένη αψίδα ενισχυμένη εξωτερικά με αντηρίδες (1α)¹⁹²⁶. Ανατολικά του χώρου, που έχει ταυτιστεί με τρικλίνιο, ανοίγεται ισοπλατής ορθογώνιος προθάλαμος (2), διαμέσου του οποίου εισέρχεται κανείς στο ανατολικότερο δωμάτιο 3 και σε έναν επιμήκη διάδρομο (6) στη βόρεια πλευρά του κτηρίου¹⁹²⁷. Νότια του διαδρόμου 6 βρίσκονταν οι χώροι 4 και 5¹⁹²⁸, τετράγωνης κάτοψης.

Διακόσμηση: Ο σωζόμενος διάκοσμος περιορίζεται στις στρώσεις των δαπέδων κάποιων χώρων με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*¹⁹²⁹.

¹⁹²⁵ Βλ. Παράρτημα Ι αρ. Ιxxvi.

¹⁹²⁶ Στο εσωτερικό της αψιδωτής αίθουσας βρέθηκαν τμήματα δύο συνεχόμενων τοξωτών λοβών παραθύρων, που, κατά τους ανασκαφείς, θα διατρύπουσαν τον τοίχο στο κέντρο της αψίδας. Το μικρό πάχος της τοιχοποιίας της παραπέμπει, σύμφωνα με τους ίδιους, στην κάλυψη του χώρου με δικλινή στέγη (Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ - Δ. ΠΑΛΛΑΣ, *ΠΑΕ* [1959] σ. 101-102 εικ. 2, πίν. 95β).

¹⁹²⁷ Καθώς ο χώρος πρόσφερε απρόσκοπτη θέα προς τον Αμβρακικό κόλπο και τα απέναντι βουνά, οι ανασκαφείς εξέφρασαν την άποψη ότι λειτουργούσε ως ηλιακός –πιθανώς με τη μορφή στοάς– λαμβάνοντας, επιπλέον, υπόψη τη θέση του κτηρίου εκτός των τειχών, διατύπωσαν την υπόθεση ότι η έπαυλη αποτελούσε θερινή κατοικία κάποιου σημαίνοντος προσώπου, ίσως του επισκόπου της πόλης (ΟΙ ΙΔΙΟΙ, ό.π., σ. 104, 105).

¹⁹²⁸ Επικοινωνία με τον βόρειο διάδρομο είχε μόνο ο χώρος 4.

¹⁹²⁹ Υπολείμματα δαπέδων βρέθηκαν κατά την εποχή της ανασκαφής σε όλα τα δωμάτια, με εξαίρεση τους χώρους 2 και 6. Εκτός, όμως, από το δάπεδο του τρικλινίου, όλα τα υπόλοιπα ήταν εξαιρετικά αποσπασματικά και περιορίζονταν σε μικρά τμήματα γεωμετρικών πλαισίων. Μια τριακονταετία σχεδόν μετά την αποκάλυψη της έπαυλης ο ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ (1987, σ. 404) περιγράφει με μελανά χρώματα την κατάσταση του κτηρίου και τη μοίρα των αποσπασμένων ψηφιδωτών: «Από τον καιρό της ανασκαφής της (1959) μέχρι σήμερα δεν έγιναν εργασίες για τη συμπλήρωση της έρευνας. Τα αποκολληθέντα ψηφιδωτά δάπεδα παραμένουν ασυντήρητα στις αποθήκες του μουσείου. Ο χώρος σήμερα έχει μεταβληθεί σε δυσπρόσιτο, θαλερό καλαμιώνα...».

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Το θεματολόγιο του ψηφιδωτού οργανώνεται σε δύο ορθογώνια διάχωρα μέσα σε διπλό πλαίσιο από ριπιδίοσχημο πλοχμό και σχηματοποιημένο δίδυμο σπειρομαϊάνδρο:

Βόρειο διάχωρο: Σύνθεση τετραφύλλων με κύκλο στο κέντρο τους. Τα κενά ανάμεσα στα τετράφυλλα γεμίζουν με μεγαλύτερους κύκλους.

Νότιο διάχωρο: Σύνθεση συνεχόμενων οκταγώνων στις πλευρές των οποίων εφάπτονται εναλλάξ τετράγωνα και εξάγωνα (πίν. 117β).

Χώρος 1α (αψίδα τρικλινίου): Μέσα σε πλαίσιο από ριπιδίοσχημο πλοχμό αναπτύσσεται σύνθεση αντίωτων πελτών σε συνδυασμό με τετράφυλλα (πίν. 117γ).

Χρονολόγηση: Με βάση τις παρατηρήσεις στην τοιχοδομία του κτηρίου και την τεχνοτροπία των ψηφιδωτών η έπαυλη έχει χρονολογηθεί από τους ανασκαφείς στα μέσα του 5^{ου} αιώνα¹⁹³⁰.

Βιβλιογραφία: Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ - Δ. ΠΑΛΛΑΣ, *ΠΑΕ* (1959) σ. 98-113, πίν. 90-98. SPIRO 1978, σ. 513-519, pl. 590-598. SODINI 1984, σ. 367, fig. 22. ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ 1994, Π, σ. 202-203 αρ. 115. ΧΑΛΚΙΑ 1997, σ. 172. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ κ.ά. 2000, σ. 46. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 230. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΟΥ 2001, σ. 47. BONINI 2006, σ. 428 και εικ. GILKES κ.ά. 2007, σ. 220, fig. 1c.

Όρμος Ξενοφόντος, Μεγάλη Κύψα Κασσάνδρας (Ν. Χαλκιδικής)

57. Αγροτική έπαυλη (πίν. 118)

Θέση: Τα εκτατεμένα κατάλοιπα της αγροτικής έπαυλης αποκαλύφθηκαν στην παραθαλάσσια θέση Μεγάλη Κύψα, που βρίσκεται μεταξύ Σίβηρης και Σάνης στη δυτική πλευρά της χερσονήσου της Κασσάνδρας. Στην περιοχή της ανασκαφής λειτουργούσε έως πριν λίγα χρόνια θερινή κατασκήνωση.

Χρονικό ανασκαφής: Η θέση εντοπίστηκε το 1972 από αρχαιολόγους της Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων της ΙΓ΄ Αρχαιολογικής Περιφέρειας, την ανασκαφή, όμως, που ξεκίνησε το επόμενο έτος, ανέλαβε, η 10^η Ε.Β.Α. Οι εργασίες, υπό τη διεύθυνση του Ν. Νικονάνου, διακόπηκαν το 1975, λόγω έλλειψης κονδυλίων, έως τον Μάιο του 2006, όταν ξεκίνησαν εκ νέου, με υπεύθυνο τον Ι. Παπάγγελο.

Αρχιτεκτονική: Οι χώροι ενδιαίτησης της έπαυλης (πίν. 118α), η συνολική έκταση της οποίας υπολογίζεται σε περίπου 11 στρέμματα¹⁹³¹, οργανώνονται γύρω

¹⁹³⁰ Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ - Δ. ΠΑΛΛΑΣ, *ΠΑΕ* (1959) σ. 103-104, 111-112.

¹⁹³¹ Στις ενότητες που αναπτύσσονται ανεξάρτητα από το κύριο σώμα της *pars urbana* περιλαμβάνονται εξαγωνικό λουτρό, αποθήκες, εγκαταστάσεις ληνού, πιεστήριο λαδιού, κλίβανοι, καθώς και μια δεύτερη ομάδα χώρων που συγκροτούν αυτόνομο οικοδόμημα, προορισμένο, κατά τον Ι. Παπάγγελο για τη διαμονή των εργατών της αγρέπαυλης.

από κεντρική αυλή περιβαλλόμενη από δίτονη κιονοστοιχία¹⁹³². Από την ανατολική στοά του περιστυλίου εισέρχεται κανείς σε ευρεία ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου (1), η ανατολική πλευρά της οποίας απολήγει σε εγγεγραμμένη αψίδα (1α)¹⁹³³. Η κεντρική αίθουσα πλαισιώνεται στη βόρεια και νότια πλευρά της από σειρές δωματίων¹⁹³⁴.

Διακόσμηση: Τα διακοσμητικά κατάλοιπα του κτηρίου περιορίζονται στη στρώση του δαπέδου της αίθουσας υποδοχής με ψηφιδωτό στην τεχνική της κομμένης ψηφίδας:

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Στο μικρό σωζόμενο τμήμα του δαπέδου, μέσα σε πλαίσιο από παραλληλόγραμμα διάχωρα που περιέχουν ρόμβους, αναγνωρίζεται το θέμα του οκταγώνου, στις πλευρές του οποίου εφάπτονται τετράγωνα και στις γωνίες ρόμβοι (πίν. 118β).

Χώρος 1α (αψίδα τρικλινίου): Μέσα σε πλαίσιο από ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων αναπτύσσεται σύνθεση συνεχόμενων φολίδων¹⁹³⁵.

Χρονολόγηση: Η έπαυλη, σύμφωνα με τον Ι. Παπάγγελο, ανεγέρθηκε τον 4^ο αιώνα. Σε μεταγενέστερη εποχή, που τοποθετείται με αρκετή πιθανότητα στον 6^ο αι., ο χώρος του τρικλινίου μετατράπηκε σε ναό¹⁹³⁶.

Βιβλιογραφία: Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β3, σ. 774, σχ. 1, πίν. 567. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ 1981, σ. 88. SODINI 1984, σ. 378, 387, 394. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ 2007.

Πηγές Βοϊράνης (Ν. Δράμας)

58. Αγροτική έπαυλη (πίν. 119)

Θέση: Η αγρεύπαυλη εντοπίστηκε βόρεια των Φιλίππων, ανάμεσα στα χωριά Άγιος Αθανάσιος και Κεφαλάρι, κοντά στις πηγές Βοϊράνης (Μπουνάρ-μπασί), σε δύο αγροτεμάχια, ιδιοκτησίας Ν. Γιορανίδου και Κ. Κοκκαριώτη¹⁹³⁷.

¹⁹³² Στη σύντομη περιγραφή των χώρων συνδυάζονται τα δεδομένα της παλαιότερης ανασκαφής με τα στοιχεία που προέκυψαν από τις νεότερες εργασίες, έτσι όπως ανακοινώθηκαν στην 20ή Επιστημονική Συνάντηση «*Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη*», 1-3 Μαρτίου 2007 (ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ 2007).

¹⁹³³ Ανάμεσα στα λοιπά κινητά ευρήματα της ανασκαφής ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα τμήματα σιγμοειδούς πολύλοβης τράπεζας (Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π.).

¹⁹³⁴ Στην κάτοψη του πίνακα 118α, που προέρχεται από την παλαιότερη ανασκαφική έκθεση, αποτυπώνονται μόνο τα δωμάτια της βόρειας πλευράς. Ο τρόπος επικοινωνίας των παραπάνω χώρων με το τρικλίνιο και με τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που βρίσκονται ακόμα βορειότερα παραμένει αδιευκρίνιστος, καθώς, σύμφωνα με τον Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟ (*ΑΔ* 29 [1973-1974] Β3, σ. 774) οι τοίχοι είναι σχεδόν εξολοκλήρου κατεστραμμένοι.

¹⁹³⁵ Το δάπεδο της αψίδας έχει πλέον καταστραφεί.

¹⁹³⁶ Παρά τις εκτεταμένες καταστροφές που υπέστη το συγκρότημα από τον σεισμό του α' τέταρτου του 7^{ου} αι., ο ναός φαίνεται ότι παρέμεινε σε λειτουργία έως και τον 8^ο αιώνα.

¹⁹³⁷ ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 1973, σ. 37 εικ. 1 (τοπογραφικό διάγραμμα).

Χρονικό ανασκαφής: Η σωστική ανασκαφή διενεργήθηκε το 1971 από την 12^η Ε.Β.Α., με υπεύθυνη την Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου.

Αρχιτεκτονική: Αποκαλύφθηκαν τρεις χώροι από το ισόγειο του κτηρίου, οι οποίοι στέγαζαν συγκρότημα ληνών και αποθήκη πύθων (πίν. 119α). Τα κατάλοιπα διακόσμησης που ήρθαν στο φως προέρχονται από τον όροφο της αγροικίας.

Διακόσμηση: Εντοπίστηκαν τμήματα ψηφιδωτών δαπέδων τουλάχιστον δύο χώρων, καθώς και σπαράγματα τοιχογραφιών¹⁹³⁸.

Χώρος 1: Η διακόσμηση του δαπέδου κατανέμεται σε ένα μεγαλύτερο και δύο μικρότερα, ίσα μεταξύ τους, τμήματα σε κοινό πλαίσιο τοξοστοιχίας με κισσόφυλλα. Στο πρώτο διάχωρο αναπτύσσεται σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα, στο δεύτερο σύνθεση τετράλοβων ροδάκων που αποτελούνται από πέλτες, ενώ στο τρίτο σύνθεση τετράκτινων αστεροειδών σχημάτων αποτελούμενων από ρόμβους (πίν. 119β).

Χώρος 2: Μέσα σε πλαίσιο από ελικοειδή βλαστό αναπτύσσεται σύνθεση συνεχόμενων κοιλόπλευρων οκταγώνων που ορίζουν κύκλους (πίν. 119β).

Χρονολόγηση: Η αγρέπαυλη, που ενσωμάτωσε τμήματα προγενέστερου ρωμαϊκού κτηρίου, χρονολογήθηκε στο β' μισό του 5^{ου} αιώνα.

Βιβλιογραφία: Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, *ΑΔ* 28 (1973) Β1, σ. 18, πίν. 16β, γ. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 1973. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ 1980, σ. 97-98, εικ. 8, 9. ΚΟΛΑΡΙΚ 1982, σ. 405, figs. 560-562. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 366-367 σημ. 7, 410, 426, 431. SODINI 1984, σ. 374. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 1994, σ. 464-465. SODINI 1997, σ. 462. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 103, εικ. 122.

¹⁹³⁸ Η αποσπασματικότητα των ευρημάτων δεν επιτρέπει, δυστυχώς, τη διαμόρφωση σαφούς εικόνας της κατανομής των διακοσμητικών θεμάτων στο σύνολό τους. Το ψηφιδωτό βρέθηκε σε κομμάτια πάνω στα πατητήρια. Εκτός από τα τμήματα που στάθηκε δυνατό να αποκατασταθούν, τα οποία μετά τον καθαρισμό και τη συντήρησή τους τοποθετήθηκαν μπροστά στην είσοδο του Μουσείου των Φιλίππων, βρέθηκαν και άλλα σπαράγματα. Σε αυτά αναγνωρίζεται το θέμα του κρατήρα από τον οποίο εκφύονται ελικοειδείς βλαστοί, καθώς και εκείνο των κύκλων που συνδέονται μεταξύ τους με αλυσσοειδή πλοχμό.

Τα σπαράγματα των τοιχογραφιών ταξινομήθηκαν σε τέσσερις ομάδες:

Ομάδα 1: Αναγνωρίζονται δύο διάχωρα, το πρώτο με αδιάγνωστο θέμα που αποδίδεται με ερυθρό χρώμα σε βάθος από άχρα και το δεύτερο με μίμηση ορθομαρμάρωσης.

Ομάδα 2: Περιλαμβάνει μεγαλύτερα θραύσματα τοιχογραφιών με συνεχή ακόσμητη επιφάνεια πορφυρού χρώματος.

Ομάδα 3: Αναγνωρίζεται το θέμα των ομόκεντρων κύκλων (λευκών και ερυθρών σε πράσινο βάθος).

Ομάδα 4: Η παράσταση είναι αδιάγνωστη. Τα χρώματα που χρησιμοποιούνται είναι το κυανό, το κόκκινο, το λευκό και το ερυθρό για το βάθος.

Σπάρτη¹⁹³⁹

59. Οικία στην οδό Τριακοσίων, Ο.Τ. 126, οικόπεδο Αλικάκου (πίν. 120, 121)

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο αποκαλύφθηκε σε σύντομη ανασκαφική έρευνα που διενέργησε η Ε΄ Ε.Π.Κ.Α. κατά τους μήνες Νοέμβριο-Δεκέμβριο του 1975 με υπεύθυνο τον Γ. Σταϊνχάουερ.

Αρχιτεκτονική: Το τμήμα του κτηρίου που ήρθε στο φως (πίν. 120) περιλαμβάνει μεγάλον ορθογώνιο χώρο (1), στην ανατολική πλευρά του οποίου προσαρτάται αψίδα (1α)¹⁹⁴⁰. Η τελευταία εγγράφεται στο αμέσως συνεχόμενο προς ανατολάς δωμάτιο 1β¹⁹⁴¹. Κατά μήκος του νότιου τοίχου της αίθουσας 1 υπάρχει κτιστή κρήνη με μαρμάρινη επένδυση, βόρεια της οποίας ανοίγεται κόγχη¹⁹⁴². Βόρεια του δωματίου 1β ανοιγόταν ένας ακόμη χώρος (2), ενώ στα ανατολικά του πρέπει να υπήρχε αυλή¹⁹⁴³.

Διακόσμηση: Από τη διακόσμηση της οικίας διατηρήθηκαν μόνο οι στρώσεις των δαπέδων¹⁹⁴⁴.

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Το δάπεδο φέρει στρώση από ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* (πίν. 120, 121). Μέσα σε πλαίσια από (i)

¹⁹³⁹ Στην πόλη της Σπάρτης έχει αποκαλυφθεί μεγάλος αριθμός οικιών των ρωμαϊκών χρόνων (βλ. τον κατάλογο της ΡΑΡΑΙΟΑΝΝΟΥ 2002, σ. 366-371 αρ. 156-214b). Σε πολλές από αυτές διατηρούνται ψηφιδωτά δάπεδα, δείγματα ενός ακμαίου τοπικού εργαστηρίου (ΠΑΝΑΥΟΤΟΡΟΥΛΟΥ 1998).

Το κτήριο στο οικόπεδο Αλικάκου δεν αποτελεί τη μοναδική περίπτωση ανεσκαμμένου παλαιοχριστιανικού σπιτιού με κατάλοιπα διακόσμησης. Στην οδό Αγίου Νίκωνος, μπροστά από την οικία Αλεξοπούλου έχει αποκαλυφθεί οικία του 4^{ου} αι. με ψηφιδωτά όπου απεικονίζονται κεφαλή Μέδουσας και, πιθανώς, η ομηρική σκηνή παράδοσης της Βρισηίδας από τον Αχιλλέα στον Αγαμέμνονα (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1973, σ. 248-249 αρ. 63, πίν. 28β. ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ 1994, II, σ. 294-295 αρ. 184). Στη διασταύρωση των οδών Κ. Παλαιολόγου και Βρασίδα, στον κήπο της οικίας Φουστάνου, αποκαλύφθηκε ψηφιδωτό οικίας 4^{ου} αι. με παράσταση του Αχιλλέα στην αυλή του βασιλιά Λυκομήδη (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, ό.π., σ. 249 αρ. 64, πίν. 29α. ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ, ό.π., σ. 297-298 αρ. 187. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 93 εικ. 99). Από οικία της ίδιας περιόδου στην οδό Αγίου Νίκωνος προέρχονται, τέλος, επιδαπέδιες ψηφιδωτές παραστάσεις Μουσών, ποιητών, ιστορικών προσώπων, κυνηγιού και προσωποποιήσεων της Ημέρας και της Νύκτας, του Ήλιου και της Σελήνης (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1973, σ. 249-250 αρ. 65, πίν. 29β. ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ, ό.π., σ. 305-306 αρ. 194, Taf. 101, 102. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 82 εικ. 87). Η αρχιτεκτονική συνάφεια, ωστόσο, των παραπάνω ψηφιδωτών δεν είναι γνωστή.

Γενικά για την τοπογραφία της Σπάρτης κατά τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους βλ. ΜΠΑΚΟΥΡΟΥ 1989/91, σ. 355-359.

¹⁹⁴⁰ Η κύρια είσοδος της αίθουσας θα ανοιγόταν στο βόρειο ή στο δυτικό τοίχο του χώρου, οι οποίοι έχουν, όμως, καταστραφεί. Η διάταξη των μορφών στο ψηφιδωτό δάπεδο, που «διαβάζονται» από τα δυτικά, καθιστά πιο πιθανή την ύπαρξη εισόδου σε αυτή την πλευρά. Ένα κατώφλι εντοπίστηκε, πάντως, και στη νοτιοδυτική γωνία του χώρου.

¹⁹⁴¹ Ο ημικυκλικός τοίχος της δε διατηρήθηκε. Στο βόρειο άκρο της χορδής της σώζεται κατά χώραν το λίθινο κατώφλι που οδηγεί στον ανατολικό χώρο.

¹⁹⁴² Το άνω τμήμα της είναι κατεστραμμένο.

¹⁹⁴³ Δε σημειώνεται στο σχέδιο του πίνακα 120.

¹⁹⁴⁴ Ο ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ (*AI* 30 [1975] B1, σ. 76) αναφέρει ότι στη μικρή κόγχη του νότιου τοίχου του χώρου 1 υπήρχε εντοίχιο ψηφιδωτό, δε δίνει όμως περισσότερες πληροφορίες σχετικά με αυτό. Δε γνωρίζουμε, έτσι, αν πρόκειται απλώς για υπόθεση του ανασκαφέα (καθώς το πάνω τμήμα της κόγχης βρέθηκε κατεστραμμένο) ή για συμπέρασμα που προκύπτει από την ανεύρεση ψηφιδών.

ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων¹⁹⁴⁵ (ii) τετράγωνα που εναλλάσσονται με ρόμβους¹⁹⁴⁶, συνεχόμενους ρόμβους με κύκλο στο κέντρο τους¹⁹⁴⁷ (iii) πλέγμα, και (iv) μαϊάνδρο αγκυλωτών σταυρών εγγράφεται μεγάλο τετράγωνο διάχωρο. Το κεντρικό τετράγωνο περιέχει κύκλο, η περιφέρεια του οποίου κοσμεύεται από αλυσοειδή πλοχμό. Ο κύκλος περιέχει στο κέντρο του μικρότερο κύκλο, όπου παριστάνονται σε προτομή οι προσωποποιήσεις του Ήλιου και της Σελήνης¹⁹⁴⁸ (πίν. 121). Η υπόλοιπη επιφάνεια του μεγαλύτερου κύκλου χωρίζεται σε δώδεκα ισομεγέθη τμήματα όπου απεικονίζονται τα σημεία του ζωδιακού κύκλου. Στα τρίγωνα που προκύπτουν από την εγγραφή του κύκλου στο τετράγωνο διάχωρο απεικονίζονται κεφαλές ανέμων που πνέουν προς τον κεντρικό κύκλο.

Χώρος 1α (αψίδα τρικλινίου): Μέσα σε πλαίσιο από ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων¹⁹⁴⁹ η επιφάνεια της αψίδας χωρίζεται από ταινία, διακοσμημένη με αλυσοειδή πλοχμό, σε δύο συμπλεκόμενα ημικύκλια που περιβάλλουν πλακόστρωση (πίν. 120). Στο ανατολικό τμήμα της αψίδας τα ημικύκλια επιστέφονται από κύκλο όπου εγγράφεται ρόδακας από αλυσοειδή πλοχμό.

Χρονολόγηση: Το κτήριο χρονολογήθηκε από τον ανασκαφέα στα μέσα του 4^{ου} αιώνα. Η αψίδα και το ψηφιδωτό δάπεδο είναι πιθανό να έπονται της ανέγερσης του κτηρίου, οπωσδήποτε, όμως, χρονολογούνται πριν από την καταστροφή του από τους Γότθους το 396.

Βιβλιογραφία: Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ, *AD* 30 (1975) B1, σ. 74-76, πίν. 44. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 103-104 σημ. 91. ΜΠΑΚΟΥΡΟΥ 1989/91, σ. 358. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 151 και σημ. 143. BONINI 2006, σ. 559. HACHLILI 2009, σ. 53, 196.

Φθιώτιδες Θήβες

60. «Επισκοπείο»¹⁹⁵⁰ (πίν. 122)

Θέση: Το λεγόμενο επισκοπείο βρίσκεται περίπου 100 μ. δυτικά της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου (Α).

¹⁹⁴⁵ Η ζώνη με τα κισσόφυλλα εκτείνεται μόνο στη δυτική πλευρά της αίθουσας.

¹⁹⁴⁶ Στην ανατολική και τη δυτική πλευρά της αίθουσας. Στα τετράγωνα εγγράφονται κόμβοι του Σολομώντος, ενώ τους ρόμβους μικρότερα τετράγωνα.

¹⁹⁴⁷ Στη βόρεια και στη νότια πλευρά της αίθουσας. Οι κύκλοι εντός των ρόμβων χωρίζονται σε τεταρτοκύκλια.

¹⁹⁴⁸ Οι μορφές «διαβάζονται» από τα δυτικά.

¹⁹⁴⁹ Στο ανατολικό τμήμα του τόξου της αψίδας.

¹⁹⁵⁰ Η πρόταση ταύτισης βασίστηκε στη γειννίαση με τη βασιλική και στην ύπαρξη σταυρών σε διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη, κάτι που, όμως, δε συνδέεται αποκλειστικά με κτήρια εκκλησιαστικού προορισμού.

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια ανασκαφών της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά τα έτη 1937, 1939 και 1954. Υπεύθυνος των εργασιών ήταν ο Γ. Σωτηρίου. Το 1972 ήρθαν στο φως από τον Π. Λαζαρίδη και άλλα τμήματα του οικοδομήματος.

Αρχιτεκτονική: Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του κτηρίου εκτείνονται στο εσωτερικό περιβόλου¹⁹⁵¹, που έχει αποκαλυφθεί κατά τη νότια και δυτική πλευρά (πίν. 122α). Το κυρίως οικοδόμημα είναι προσβάσιμο από τα ανατολικά, διαμέσου μιας αυλής (1), από όπου τρίβηλο άνοιγμα¹⁹⁵² οδηγεί σε ευρύ προθάλαμο (2)¹⁹⁵³. Εκατέρωθεν του ανοίγονται συμμετρικά δύο ισομεγέθη ορθογώνια δωμάτια (3, 4)¹⁹⁵⁴. Στον ίδιο άξονα με το χώρο 2 και αμέσως δυτικότερα εκτείνεται μεγάλη ορθογώνια αίθουσα (5)¹⁹⁵⁵, στη βόρεια και νότια πλευρά της οποίας διατάσσονται ζεύγη δωμάτων με τετράγωνη κάτοψη (6-9). Στα νότια της εισόδου του κτηρίου υπάρχει επικλινές κλιμακοστάσιο που οδηγούσε σε όροφο¹⁹⁵⁶.

Διακόσμηση: Εντοπίστηκαν κατάλοιπα εντοίχιας¹⁹⁵⁷, επιδαπέδιας και γλυπτής αρχιτεκτονικής διακόσμησης¹⁹⁵⁸.

Χώρος 1 (αυλή): Δάπεδο στρωμένο με λίθινες πλάκες διαφόρων μεγεθών.

Χώρος 2: Δάπεδο με στρώση από μαρμάρινες πλάκες. Οι κορμοί των δύο κίωνων που διαμορφώνουν το τρίβηλο είναι από προκονήσιο μάρμαρο, ενώ τα ιωνικά κιονόκρανα με συμφυές επίθημα, κοσμούνται στο κέντρο τους με ισοσκελή σταυρό.

¹⁹⁵¹ Κατά μήκος του περιβόλου ανοίγονται ορθογώνια δωμάτια. Σε ένα από αυτά αποκαλύφθηκε ληνός.

¹⁹⁵² Οι δύο ιωνικές βάσεις των κίωνων βρέθηκαν κατά χώραν.

¹⁹⁵³ Η φιάλη από ατράκιο λίθο που αποκαλύφθηκε εδώ οδήγησε τον ανασκαφέα στην εσφαλμένη, πιστεύουμε, ερμηνεία της αίθουσας ως χώρου εστίασης (Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, *ΠΑΕ* [1939] σ. 59-60). Η αξονικότητα και η συμμετρία της διάταξης των χώρων στο σύνολο του οικοδομήματος, που παραπέμπει ελάχιστα σε συνηθισμένη οικία, καθώς και η πολυτελής διακόσμηση της κύριας πρόσβασης από το εξωτερικό του κτηρίου στο συγκεκριμένο χώρο, καθιστούν, νομίζουμε, το δωμάτιο 2 εντελώς ακατάλληλο για τέτοια χρήση. Ο ΠΕΤΡΙΔΗΣ (2008, σ. 256 σημ. 68) θεωρεί πιθανότερο ο συγκεκριμένος χώρος να ήταν υπαίθριος.

¹⁹⁵⁴ Η είσοδος του χώρου 3 διαμορφώνεται με τρίβηλο άνοιγμα. Οι βάσεις των κίωνων βρέθηκαν και εδώ κατά χώραν. Στο εσωτερικό του δωματίου αποκαλύφθηκε τετράγωνο βάθρο που περιβάλλεται από οχετό.

¹⁹⁵⁵ Κατά μήκος του κύριου άξονα του δωματίου 5 αποκαλύφθηκαν τα ίχνη των βάσεων δύο κίωνων, οι οποίες βρέθηκαν σε θραύσματα εντός του ίδιου χώρου. Ο ΠΕΤΡΙΔΗΣ (2008, σ. 256 σημ. 68) προτείνει την ταύτιση του χώρου με τρικλίνιο, άποψη που, με βάση τουλάχιστον την εικόνα που παρέχει το ανεσκαμμένο τμήμα του κτηρίου, φαίνεται πολύ πιθανή.

¹⁹⁵⁶ Σύμφωνα με τον ανασκαφέα αποτελεί, όπως και ο όροφος, μεταγενέστερη προσθήκη (Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, *ΠΑΕ* [1939] σ. 55). Επειδή εντοπίστηκαν κιονίσκοι δύο μεγεθών, συμπεραίνεται ότι η μία ομάδα προέρχεται από τα παράθυρα του ορόφου. Τα επίκρανά τους κοσμούνται με ανάγλυφους σταυρούς και ανθέμια.

¹⁹⁵⁷ Η εντοίχια διακόσμηση περιορίζεται σε πλάκες ορθομαρμάρωσης που φέρουν ραβδώσεις (πίν. 122β) και διακοσμούσαν, πιθανώς, τις εισόδους (Ο ΙΔΙΟΣ, *ό.π.*, σ. 58).

¹⁹⁵⁸ Αποκαλύφθηκαν διάσπαρτα στο χώρο δώδεκα μεγάλα τμήματα υπερθύρων, περιθυρωμάτων, γείσων και θωρακίων με ανάγλυφες διακοσμήσεις. Από τα τελευταία «... άλλα έχουσιν ανάγλυφον διάκοσμον (γάστραν με τριφύλλους διακοσμήσεις) και άλλα είναι επιπεδόγλυφα με έλικας εκ των συνήθων χριστιανικών θωρακίων των περί τον Ιουστινιανόν χρόνων». Η πλειονότητα των τμημάτων γείσων και περιθυρωμάτων προέρχεται από ρωμαϊκά κτήρια· κοσμούνται, όπως και τα αντίστοιχα τμήματα που ανήκουν στην παλαιοχριστιανική περίοδο, με αστράγαλο, ιωνικό κυμάτιο και ανθέμια (Ο ΙΔΙΟΣ, *ό.π.*, 1939, σ. 58), διαφοροποιούνται, όμως, από αυτά κατά το ότι είναι πιο έξεργα και λιγότερο σχηματοποιημένα.

Χώρος 3: Οι κίονες του τριβήλου είναι όμοιοι με εκείνους του χώρου 2.

Χώρος 5 (χώρος υποδοχής/τρικλίνιο): Δάπεδο με μαρμαρόστρωση.

Χώροι 6, 7: Δάπεδα καλυμμένα με πήλινες πλάκες.

Χώροι 8, 9: Τα δάπεδα ήταν ψηφοθετημένα, όπως προκύπτει από τα σπαράγματα που εντοπίστηκαν¹⁹⁵⁹.

Χρονολόγηση: Ο ανασκαφέας χρονολόγησε το κτήριο στα τέλη του 5^{ου}-αρχές 6^{ου} αιώνα¹⁹⁶⁰.

Βιβλιογραφία: Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, *ΠΑΕ* (1937) σ. 53-58. Ο ΙΔΙΟΣ, *ΠΑΕ* (1939) σ. 53-72. Ο ΙΔΙΟΣ, *ΠΑΕ* (1954) σ. 148-152. SODINI 1984, σ. 367, fig. 21. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 305, εικ. σ. 306. BONINI 2006, σ. 611, εικ. σ. 612. ΠΕΤΡΙΔΗΣ 2008, σποραδικά, εικ. 5.

Φίλιπποι¹⁹⁶¹

61. Οικία 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (πίν. 123-126α)

Θέση: Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της οικίας καταλαμβάνουν την έκταση της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας ανατολικά της Ρωμαϊκής αγοράς των Φιλιππων. Το κτήριο οριοθετείται στη βόρεια πλευρά του από τη λεγόμενη Εγνατία οδό, στα δυτικά και τα ανατολικά από τις παρόδους Β και Γ αντίστοιχα, ενώ στα νότια από τη Διαγώνια οδό, που ακολουθώντας βορειοανατολική κατεύθυνση, οδηγεί προς την Καβάλα.

Χρονικό ανασκαφής: Η αποκάλυψη της οικίας πραγματοποιήθηκε ανάμεσα στα έτη 1988-1996 από το τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με υπεύθυνους τους καθηγητές Γ. Γούναρη και Γ. Βελένη.

Αρχιτεκτονική: Το κτήριο κατά την α' φάση του καταλάμβανε το συνολικό εμβαδόν (1.400 τ.μ.) της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (πίν. 123α). Η κύρια είσοδος βρισκόταν στο μέσον κιονοστήρικτης στοάς επί της λεγόμενης Εγνατίας οδού¹⁹⁶². Ο επισκέπτης περνώντας διαμέσου ενός προθαλάμου (1), εισερχόταν σε ένα

¹⁹⁵⁹ Η καταστροφή του οφείλεται σε πυρκαϊά. Σύμφωνα με τον Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ (*ΠΑΕ* [1939] σ. 58), το γεγονός ότι τα σπαράγματα έχουν διαφορετικό πάχος προδίδει ότι ένα μέρος τους προέρχεται από τη διακόσμηση του ορόφου.

¹⁹⁶⁰ Με βάση τη γλυπτή και επιδαπέδια ψηφιδωτή διακόσμηση (για την οποία, όμως, δε διαθέτουμε άλλες πληροφορίες πέραν του ότι βρέθηκε σε σπαράγματα). Ορισμένα από τα αρχιτεκτονικά γλυπτά ανήκουν, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, στον 7^ο αι., το κτήριο, επομένως, παρέμεινε σε χρήση τουλάχιστο έως τότε (Ο ΙΔΙΟΣ, *ΠΑΕ* [1954] σ. 149).

¹⁹⁶¹ Για κτήρια της πόλης που έχουν ταυτιστεί με οικίες, διατηρούν κατάλοιπα διακόσμησης, και δεν περιλαμβάνονται στον παρόντα κατάλογο βλ. Παράρτημα 1 αρ. lxxx-lxxxι. Ας σημειωθεί ότι στην 5^η πολεοδομική νησίδα έχει ανασκαφεί μία ακόμη οικία, στο εσωτερικό της οποίας δεν εντοπίστηκαν ίχνη διακόσμου (βλ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, σ. 728-730).

¹⁹⁶² Το άνοιγμα, πλάτους 2 μ., έφερε «πλούσιο μαρμάρινο θύρωμα» (ΟΙ ΙΔΙΟΙ, ό.π., σ. 719), για το οποίο δε διαθέτουμε περισσότερα στοιχεία. Η πρόσβαση στην οικία ήταν δυνατή και διαμέσου τριών δευτερευουσών εισόδων στις άλλες πλευρές της, που οδηγούσαν σε αύλειους χώρους και στον σταύλο.

τετρακίονιο «atrium» (2)¹⁹⁶³, ανατολικά του οποίου εντοπίστηκε κλίμακα ανόδου στον όροφο (7). Στις δύο πλευρές του προθαλάμου και του «atrium» διαμορφώνονται δωμάτια (3-6, 7-11), από τα οποία τα δύο νοτιότερα της δυτικής πλευράς (5, 6) αποτελούσαν μικρό τρικλίνιο και τον προθάλαμό του¹⁹⁶⁴. Αμέσως νοτιότερα ανοίγεται κεντρική αυλή που περιβάλλεται στις τέσσερις πλευρές της από στοές (12, 12α-δ). Στην ανατολική και τη μεσημβρινή πλευρά του κεντρικού περιστυλίου υπάρχουν σειρές δωματίων (13-15 και 16-20 αντίστοιχα¹⁹⁶⁵). Εξέχουσα θέση ανάμεσα στους χώρους της ανατολικής πτέρυγας κατέχει το μεγάλο τρικλίνιο (15)¹⁹⁶⁶. Ο χώρος νοτιότερα, κατά μήκος της Διαγώνιας οδού (21) πρέπει να ήταν υπαίθριος. Η οικία διέθετε όροφο¹⁹⁶⁷.

Σε β' φάση το οικοδόμημα υπέστη μετατροπές που εξυπηρετούσαν τη διαίρεσή του σε δύο ανεξάρτητες οικίες (πίν. 123β). Οι επεμβάσεις που ανέδειξαν το τμήμα βόρεια του περιστυλίου σε μια ανεξάρτητη οικιακή ενότητα συνίστανται: στην επέκταση προς βορράν του κτηρίου, που κατέλαβε, έτσι, το χώρο της στοάς· στην ενοποίηση των χώρων των δύο καταστημάτων της προηγούμενης φάσης, που αποτέλεσαν στο εξής ένα μεγάλο τρικλίνιο (3), στην επέκταση του μικρού atrium (2) και την επισκευή των δωματίων στην ανατολική του πλευρά (6-9)¹⁹⁶⁸.

Η δεύτερη οικία περιέλαβε τους νοτιότερους χώρους. Οι επεμβάσεις υπήρξαν μικρότερης κλίμακας και περιορίστηκαν στην προσθήκη βοηθητικών δωματίων κατά μήκος της νότιας πλευράς του υπαίθριου χώρου δίπλα στη Διαγώνια οδό (20-23)¹⁹⁶⁹.

Στην γ' φάση η χρήση πολλών από τους χώρους του οικοδομήματος διαφοροποιήθηκε (πίν. 123γ). Στη βόρεια πτέρυγα τόσο το μεγαλύτερο βόρειο (3) όσο και το νότιο τρικλίνιο με τον μικρό προθάλαμο (4, 5) χρησιμοποιήθηκαν ως αποθήκες¹⁹⁷⁰. Σημαντικές αλλοιώσεις υπέστη και το κεντρικό τμήμα του κτηρίου,

¹⁹⁶³ Για την πιθανότητα ο συγκεκριμένος χώρος να αποτελούσε μικρό περιστύλιο και όχι atrium βλ. παραπ. σ. 113 σημ. 88.

¹⁹⁶⁴ Τα δύο βόρεια δωμάτια της δυτικής πλευράς (3, 4) ήταν καταστήματα που λειτουργούσαν ανεξάρτητα από την οικία, ενώ οι χώροι στα ανατολικά του «atrium» χρησιμοποιούνταν ως βοηθητικοί.

¹⁹⁶⁵ Οι χώροι 16-19 προορίζονταν είτε για το προσωπικό είτε για βοηθητικές εργασίες.

¹⁹⁶⁶ Ο χώρος 13 στα βόρεια του μεγάλου τρικλινίου διέθετε άνοιγμα 3 μ. προς την ανατολική στοά. Στο μαρμάρινο κατώφλι, που σώζεται κατά χώραν «υπάρχουν υποδοχές για ενιαίο συρταρωτό διάφραγμα. Ο ιδιάζων αυτός χώρος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και είναι πολύ πιθανόν να φιλοξενούσε εξωτικά ζώα ή παραδείσια πουλιά, πράγμα που συνήθιζαν οι πλούσιοι Ρωμαίοι και οι Βυζαντινοί. Στη βόρεια παραστάδα της θύρας δημιουργείται ειδικό άνοιγμα κατάλληλο για το πότισμα και το τάισμα των ζώων» (ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, σ. 722).

¹⁹⁶⁷ Στο πάχος του τοίχου που οριοθετεί το κτήριο στα ανατολικά, προς την πάροδο Γ, βρέθηκαν δύο τουλάχιστον κατακόρυφοι αγωγοί, η παρουσία των οποίων προδίδει την ύπαρξη ορόφου, όπως, εξάλλου, και η ανεύρεση κιόνων, βάσεων και κιονοκράνων δύο μεγεθών (ΟΙ ΙΔΙΟΙ 1989, σ. 452. ΟΙ ΙΔΙΟΙ 1996, σ. 724).

¹⁹⁶⁸ Το δωμάτιο 6, στα ανατολικά της εισόδου, χαρακτηρίζεται ως «καθημερινό» από τους ανασκαφείς (ΟΙ ΙΔΙΟΙ 1996, σ. 724). Επικοινωνεί τόσο με το αποχωρητήριο (7) όσο και με την κουζίνα (8).

¹⁹⁶⁹ Σταύλου (20), μαγειρείου (21), μικρού λουτρού (22) και ημιυπαίθριου χώρου (23). Ο τελευταίος διέθετε κτιστή δεξαμενή, αποχωρητήριο και αποθήκη ξύλων (ΟΙ ΙΔΙΟΙ, ό.π., σ. 725).

¹⁹⁷⁰ Προκειμένου να αποκτήσουν οι χώροι τη λειτουργικότητα που απαιτούσε η αποθηκευτική πλέον χρήση τους έγιναν ορισμένες μετατροπές, από τις οποίες σημειώνουμε: την αντικατάσταση του διατρυπώμενου από θυραίο άνοιγμα τοίχου ανάμεσα στον μικρό, νότιο χώρο υποδοχής και τον προθάλαμό του από τρίβηλο άνοιγμα, καθώς και τη διάνοιξη διόδων επικοινωνίας μεταξύ των δύο

όπου υπονομεύτηκε η λειτουργικότητα του περιστυλίου ως αυτόνομης αρχιτεκτονικής μονάδας¹⁹⁷¹. Το μεγάλο, τέλος, τρικλίνιο (13) μετατράπηκε σε υπαίθριο χώρο με την κατασκευή ενός αναβρυτηρίου και κτιστών εδράνων στη βόρεια και τη νότια πλευρά του¹⁹⁷².

Διακόσμηση: Η διακόσμηση του κτηρίου κατά την α' φάση του περιελάμβανε την επίχριση των τοίχων ορισμένων δωματίων και τη στρώση των δαπέδων κάποιων χώρων με ψηφιδωτά σε τεχνική *opus tessellatum* ή με πλάκες.

Χώρος 2 (atrium): Δάπεδο πλακοστρωμένο.

Χώρος 5 (μικρό τρικλίνιο): Μέσα σε λευκή ακόσμητη ζώνη κατά μήκος των τεσσάρων πλευρών της αίθουσας¹⁹⁷³ αναπτύσσεται σύνθεση οκταγώνων που εναλλάσσονται με σταυρούς και σχηματίζουν επιμήκη εξάγωνα μεταξύ τους¹⁹⁷⁴ (πίν. 124α).

Χώρος 6 (προθάλαμος μικρού τρικλινίου): Εντός λευκού ακόσμητου πλαισίου αναπτύσσεται σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα¹⁹⁷⁵.

Χώροι 8-11: Τοίχοι επιχρισμένοι με υδρόχρωμα. Δάπεδα πλακοστρωμένα.

Χώρος 12γ (ανατολική στοά¹⁹⁷⁶): Οι βάσεις των ιωνικών κίωνων εντοπίστηκαν κατά χώραν¹⁹⁷⁷.

αυτών δωματίων και του συνεχόμενου βόρειου χώρου 3· τη διάνοιξη, τέλος, κοιτών για τη στερέωση πύλων πάνω στα δάπεδα των τριών χώρων και τη συνακόλουθη φθορά των ψηφιδωτών τους.

¹⁹⁷¹ Τα μετακίονιά του χτίστηκαν, το δάπεδό του ανυψώθηκε, κατοικία δημιουργήθηκε στον όροφο και τη νότια πλευρά του αιθρίου κατέλαβε δεξιαμενή, για την κατασκευή της οποίας χρησιμοποιήθηκαν χοντρά θωράκια σε β' χρήση (ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1995-2000, σ. 355, εικ. 34. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1990, σ. 480, εικ. 5, 6). Στην ύπαρξη των θωρακίων αυτών ανάμεσα στα μετακίονια της νότιας στοάς και στο νότιο μετακίονιο της δυτικής (και όχι σε γενικευμένη χρήση θωρακίων στο σύνολο του περιστυλίου, για την οποία δε γίνεται πουθενά λόγος στις δημοσιεύσεις των ανασκαφών) πρέπει να αναφέρεται ο ΓΟΥΝΑΡΗΣ (1990, σ. 406) όταν σημειώνει (η υπογράμμιση δική μου): «Αναφερόμενοι εν συνεχεία στις αρχαιότερες φάσεις του αιθρίου πρέπει να επαναλάβουμε, πως ο ανοιχτός χώρος, στα μετακίονια των στοών του οποίου υπήρχαν θωράκια, εντοχίστηκε κατά την μεσοβυζαντινή περίοδο, ώστε να δημιουργηθεί κατοικία στον άνω όροφο και αποθηκευτικοί χώροι στο ισόγειο».

¹⁹⁷² ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1991, σ. 415-416. ΟΙ ΙΔΙΟΙ 1991-1992, σ. 263. Το αναβρυτήριο είναι κτιστό, εννεάπλευρο και φέρει επένδυση από μαρμάρινες πλάκες. Για τον χρόνο κατασκευής του και την αλλαγή της χρήσης του χώρου με την οποία συνδέεται κατά τους ανασκαφείς ο SODINI (1997, σ. 460-461) διατυπώνει (με επιφύλαξη, πάντως) μια διαφορετική άποψη: προτείνει τη χρονολόγηση της προσθήκης του αναβρυτηρίου στη β' (και όχι στη γ' φάση) αμφισβητώντας παράλληλα τη μεταβολή της χρήσης του χώρου.

¹⁹⁷³ Η ζώνη αυτή, που αντιστοιχεί στον χώρο που καταλάμβαναν οι κλίνες, ήταν πλατύτερη στη δυτική πλευρά και στενότερη στην ανατολική, όπου βρισκόταν η είσοδος του δωματίου. Η βόρεια και η νότια πλευρά της ήταν ισοπλατείς μεταξύ τους και στενότερες από τη δυτική.

¹⁹⁷⁴ Πρόκειται για το καλύτερα σωζόμενο ψηφιδωτό δάπεδο της οικίας.

¹⁹⁷⁵ Καθώς το δάπεδο είναι πολύ κατεστραμμένο λόγω της μετατροπής του χώρου σε πιθεώνα κατά την γ' φάση, δεν είναι δυνατό να αποκατασταθεί το κεντρικό θέμα του ψηφιδωτού.

¹⁹⁷⁶ Με ψηφιδωτό καλυπτόταν το σύνολο των στοών, δε σώθηκε, όμως, παρά μόνο το δάπεδο της ανατολικής, κι αυτό σε πολύ αποσπασματική κατάσταση.

¹⁹⁷⁷ Οι βάσεις των κίωνων είναι διαφορετικές μεταξύ τους. Οι περισσότερες διαθέτουν τροχίλο, σκοτία και λεπτή ταινία και χαρακτηρίζονται από επιμελημένη εργασία (ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1990, σ. 481, εικ. 10, 11).

Στον χώρο της αυλής αποκαλύφθηκαν και τέσσερα ιωνικά κιονόκρανα των ίδιων περίπου διαστάσεων, καθώς και τμήμα μικρού δίζωνου κιονοκράνου με περιστέρι (βρέθηκε στα μπάζα). Τα δύο τουλάχιστον από τα ιωνικά κιονόκρανα, για τα οποία δημοσιεύεται περιγραφή, διαθέτουν εχίνο με ωά και ανθέμια στις άκρες και καλοσχεδιασμένες έλικες· διαφέρουν κατά το διάκοσμο των προσκεφαλαίων, καθώς το ένα φέρει λογοχειδή φύλλα, ενώ το δεύτερο φύλλα άκανθας.

Τα θέματα του δαπέδου οργανώνονται σε τρία ανισομεγέθη διάχωρα, με μικρότερο το βόρειο (*i*) και μεγαλύτερο το νότιο (*iii*) (πίν. 124β).

Διάχωρο i: Σύνθεση αντίνωτων πελτών.

Διάχωρο ii: Αβακωτό θέμα.

Διάχωρο iii: Μαϊάνδρος.

Χώρος 15 (μεγάλο τρικλίνιο): Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων της αίθουσας διακοσμούνται με γραπτή μίμηση ορθομαρμάρωσης¹⁹⁷⁸.

Το θεματολόγιο του δαπέδου οργανώνεται σε επάλληλες ζώνες άνισου πλάτους με γεωμετρικά θέματα¹⁹⁷⁹, που περιέχουν με τη σειρά τους δύο επιπλέον ζώνες, αποσπασματικά σωζόμενες (πίν. 125α). Στην πρώτη, που οργανώνεται σε διάχωρα, απεικονίζονταν μορφές ανθρώπων ή ζώων, ενώ στη δεύτερη θαλάσσιος θίασος με Τρίτωνα και Νηρηίδα καθισμένη σε θαλάσσιο κήτος¹⁹⁸⁰. Το ψηφιδωτό δάπεδο του κέντρου της αίθουσας έχει καταστραφεί από το μεταγενέστερο αναβρυτήριο (πίν. 125β).

Μπροστά στην είσοδο του χώρου, μέσα σε δέλτο με λαβές, υπήρχε ψηφιδωτή επιγραφή, που σώζεται πολύ αποσπασματικά¹⁹⁸¹ (126α):

ΤΩ [E]ΥΤΥΧΕΙ

. [-----] ΝΤΙ

ΤΙ [-----]. ΤΗ

. [----] ΚΙΑΣ

Κατά τη β' φάση του κτηρίου ο μεγάλος χώρος (3) που προέκυψε από τη συνένωση των βορειοδυτικών χώρων 3 και 4 της α' φάσης και την κατάργηση της βόρειας στοάς διακοσμήθηκε με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*.

Χώρος 3: Μέσα σε ανοιχτόχρωμο ακόσμητο πλαίσιο διαμορφώνονται στο ανατολικό και το δυτικό τμήμα του χώρου δύο ζώνες κοσμημένες με σύνθεση αντίνωτων πελτών, ενώ στο βόρειο και στο νότιο ζεύγος ζωνών με σταυρικά κοσμήματα αποτελούμενα από ρόμβους που ορίζουν τετράκτινα αστεροειδή σχήματα. Στην κεντρική επιφάνεια του δαπέδου αναπτύσσεται σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα.

Χώρος 23 (νότιας οικίας): Το δάπεδο του δυτικού τμήματος του χώρου καλύπτεται από ανοιχτόχρωμο, ακόσμητο χοντρό ψηφιδωτό¹⁹⁸².

Χαρακτηρίζονται από προσεγμένη εργασία, χρονολογούνται στον 4^ο αι. και αποδίδονται από τους ανασκαφείς σε τοπικό εργαστήριο (ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1990, σ. 481, εικ. 8, 9 (ιωνικά κιονόκρανα), εικ. 12 (τμήμα δίζωνου κιονοκράνου με περιστέρι).

¹⁹⁷⁸ Όπως προκύπτει από τα υπολείμματα έγχρωμων κονιαμάτων.

¹⁹⁷⁹ Πρόκειται για τον χώρο που θα καταλάμβαναν οι κλίνες.

¹⁹⁸⁰ Η πρώτη ζώνη βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα της αίθουσας, ενώ η δεύτερη, με τον θαλάσσιο θίασο, περιέτρεχε τη νότια, δυτική και βόρεια πλευρά της.

¹⁹⁸¹ Το κατεστραμμένο κέντρο της επιγραφής καταλαμβάνουν ακανόνιστα κομμένα πλακίδια.

¹⁹⁸² Στις ανασκαφικές εκθέσεις περιγράφεται σαν «πρόχειρο μαρμαροθέτημα» (ΓΟΥΝΑΡΗΣ, ΒΕΛΕΝΗΣ 1991-1992, σ. 266, εικ. 14. ΟΙ ΙΔΙΟΙ 1996, σ. 725).

Κατά την γ' φάση του κτηρίου οι διακοσμητικές επεμβάσεις στη νότια οικία περιορίζονται στο χώρο του παλιού μεγάλου τρικλινίου (13), ο οποίος μετατρέπεται σε υπαίθριο.

Χώρος 13: Το δάπεδο γύρω από το εννεάπλευρο αναβρυτήριο που κατέστρεψε την κεντρική ψηφιδωτή παράσταση της αίθουσας φέρει κάλυψη από πρόχειρο μαρμαροθέτημα με κρούστες μαρμάρων σε β' πιθανώς χρήση.

Χρονολόγηση: Η α' φάση του κτηρίου τοποθετείται με βάση νομισματικά ευρήματα στο α' μισό του 4^{ου} αιώνα¹⁹⁸³. Οι δραστικές επεμβάσεις της β' φάσης, αποτέλεσμα των οποίων υπήρξε η μετατροπή του ενιαίου αρχικά κτηρίου σε δύο ανεξάρτητες κατοικίες, χρονολογούνται μετά τα μέσα του 5^{ου} αι.¹⁹⁸⁴, ενώ μια γ' φάση, κατά την οποία αλλοιώνεται ουσιαστικά ο χαρακτήρας ορισμένων από τους βασικούς χώρους του οικοδομήματος, ανάγεται στο β' μισό του 6^{ου} αιώνα¹⁹⁸⁵. Στο α' τέταρτο του 7^{ου} αι. οι Φίλιπποι υπέστησαν τις καταστροφικές συνέπειες ενός ισχυρού σεισμού, ο οποίος έπληξε, όπως φαίνεται, και την οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας¹⁹⁸⁶.

Βιβλιογραφία: ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1988. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1989. ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1990. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1990. ΟΙ ΙΔΙΟΙ 1991. ΟΙ ΙΔΙΟΙ 1991-1992. ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1995-2000, σ. 355, εικ. 34. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1996. SODINI 1997, σ. 459-461, fig. 40. GOUNARIS - VELENIS 1998. ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1999, σ. 178-179. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 204-205. CURCIC 2002, σ. 231. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2002, σ. 82 αρ. 97, σ. 167-168, σχ. 63β. ΓΟΥΝΑΡΗΣ 2003. ΣΑΡΑΝΤΗ 2003, σ. 79. ΓΟΥΝΑΡΗΣ 2004. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΓΟΥΝΑΡΗΣ 2004, σ. 92-96. BALDINI LIPPOLIS 2005, σ. 84, fig. 48. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2005. BONINI 2006, σ. 369-370, εικ. σ. 371-373.

¹⁹⁸³ ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, σ. 719. Πρόκειται για νόμισμα Λικινίου που βρέθηκε στο υπόστρωμα του ψηφιδωτού του χώρου 6 (προθαλάμου μικρού τρικλινίου) της α' φάσης (ΓΟΥΝΑΡΗΣ 2003, σ. 196).

¹⁹⁸⁴ ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ, ό.π., σ. 724-725.

¹⁹⁸⁵ ΟΙ ΙΔΙΟΙ, ό.π., σ. 726.

¹⁹⁸⁶ ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1988, σ. 399-400. Ικανά κατάλοιπα μαρτυρούν, ωστόσο, παράταση της εγκατοίκησης έως τον 9^ο αι. (ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, σ. 727-728).

ΠΡΩΗΝ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Βάργαλα¹⁹⁸⁷**62. Επισκοπείο (πίν. 126β)**

Θέση: Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του επισκοπείου των Βαργάλων βρίσκονται στο βορειοδυτικό τομέα της πόλης, σε επαφή με το δυτικό τμήμα της οχύρωσης, και γειτνιάζουν με την τρίκλιτη επισκοπική βασιλική, τα λείψανα της οποίας εκτείνονται στα ανατολικά του κτηρίου (πίν. 126β).

Χρονικό ανασκαφής: Το βορειοδυτικό τμήμα του οικοδομήματος αποκαλύφθηκε την περίοδο 1967-1968, ενώ το νοτιοανατολικό το 1976. Οι ανασκαφές της πρώτης περιόδου, με υπεύθυνη τη Β. Aleksova, διενεργήθηκαν υπό την αιγίδα του Αρχαιολογικού Μουσείου των Σκοπίων σε συνεργασία με το Εθνικό Μουσείο και την Επιτροπή για τη Συντήρηση και την Προστασία των Μνημείων του Stip. Από το 1970 και εξής τις ανασκαφές διεξήγαγε αμερικανο-γιουγκοσλαβική ομάδα συνεργασίας.

Αρχιτεκτονική: Το οικοδόμημα αποτελείται από δύο τμήματα (πίν. 126β). Το βορειοδυτικό από αυτά απαρτίζεται από τρία συνεχόμενα επιμήκη δωμάτια (1-3)¹⁹⁸⁸, τα οποία οριοθετούνται στα δυτικά από τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου¹⁹⁸⁹, ενώ στα ανατολικά από μία στοά (4)¹⁹⁹⁰. Νοτιοανατολικά του παραπάνω τμήματος δεσπόζει ο χώρος υποδοχής, που αποτελείται από μια ορθογώνια αίθουσα (5), στη βορειοανατολική πλευρά της οποίας προσαρτάται ημικυκλική αψίδα (5a)¹⁹⁹¹. Ανατολικά του χώρου υποδοχής εντοπίζεται μια ορθογώνια κινστέρνα (6), ενώ στα δυτικά του ανοίγονται τουλάχιστον τρεις ακόμη χώροι (7-9)¹⁹⁹².

Διακόσμηση: Στο κτήριο εντοπίστηκαν λιγιστά κατάλοιπα από την αρχική εντοίχια, επιδαπέδια και γλυπτή διακόσμηση.

¹⁹⁸⁷ Για την πόλη των Βαργάλων κατά την ύστερη αρχαιότητα βλ. HATTERSLEY-SMITH 1996, σ. 112-117· MIKULCIC 2002, σ. 391-396.

¹⁹⁸⁸ Τα δωμάτια αυτά επικοινωνούσαν μεταξύ τους, καλύπτονταν με θόλο και διέθεταν όροφο. Στο δάπεδο του κεντρικού χώρου 2 εντοπίστηκαν τρεις πίθοι ενσωματωμένοι στο δάπεδο. Εξωτερικά των χώρων, κατά μήκος του ανατολικού τοίχου τους, υπάρχουν κτιστά θρανία.

¹⁹⁸⁹ Οι μεσότοιχοι των δωματίων ακουμπούν απευθείας πάνω στο τείχος.

¹⁹⁹⁰ Στην οποία και οι τρεις χώροι έχουν άμεση πρόσβαση. Έχει επιβεβαιωθεί η ύπαρξη και μίας δεύτερης στοάς στα βόρεια.

¹⁹⁹¹ Η σχέση του χώρου υποδοχής με τα δωμάτια 1-3 δε μπορεί να προσδιοριστεί επακριβώς, φαίνεται, πάντως, ότι αποτελούσαν τμήματα του ίδιου οικοδομικού συνόλου.

¹⁹⁹² Η αίθουσα 5 επικοινωνεί τουλάχιστο με το βόρειο από τα δωμάτια αυτά (9). Ένα άνοιγμα, επιπλέον, στο δυτικό τμήμα του τοίχου της αψίδας (5a) φαίνεται ότι οδηγεί στους χώρους του βορειοδυτικού ανεσκαμμένου τομέα.

Χώρος 4 (δυτική στοά): Ανευρέθηκαν θωράκια που έφραζαν τα μετακίονια διαστήματα της στοάς και έφεραν διακόσμηση και στις δύο όψεις τους από εγχάρακτους σταυρούς εγγεγραμμένους σε ορθογώνια διάχωρα.

Το δάπεδο έφερε πλακόστρωση¹⁹⁹³.

Χώροι 5, 5α (ορθογώνια αίθουσα και αγίδα χώρου υποδοχής): Περισυλλέχθηκαν σπαράγματα τοιχογραφιών. Το δάπεδο φέρει στρώση από μεγάλες λίθινες πλάκες διαφόρων μεγεθών (πίν. 126β).

Χρονολόγηση: Η ανέγερση του κτηρίου συνδέεται από τους ανασκαφείς με αυτή της επισκοπικής βασιλικής, η οποία τοποθετείται στα τέλη του 4^{ου}-αρχές 5^{ου} αιώνα¹⁹⁹⁴. Οι μεταγενέστερες επεμβάσεις που εντοπίζονται δεν έχουν χρονολογηθεί με ακρίβεια¹⁹⁹⁵. Το οικοδόμημα καταστράφηκε στα τέλη του 6^{ου} αι. από πυρκαϊά, γεγονός που συνδέεται με τις επιδρομές των σλαβικών φύλων στην ευρύτερη περιοχή αυτή την περίοδο¹⁹⁹⁶.

Βιβλιογραφία: ALEKSOVA - MANGO 1971, σ. 268, fig. 8, 9. ALEKSOVA 1977, σ. 94, 98, 99. Η ΙΔΙΑ 1986, σχ. σ. 30, 31. HATTERSLEY-SMITH 1996, σ. 113-114, fig. 7. SODINI 1997, σ. 459.

Ηράκλεια Λυγκηστική (Bitola)¹⁹⁹⁷

63. «Επισκοπείο»¹⁹⁹⁸ (πίν. 127-129)

Θέση: Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του κτηρίου καταλαμβάνουν το χώρο δυτικά της μεγάλης βασιλικής της Ηράκλειας, στον δυτικό τομέα της πόλης¹⁹⁹⁹.

Χρονικό ανασκαφής: Το οικοδόμημα ήρθε στο φως κατά την περίοδο 1959-1974. Οι ανασκαφές, που δεν προχώρησαν έως την πλήρη αποκάλυψή του, διεξήχθησαν αρχικά από το Γιουγκοσλαβικό Ινστιτούτο για την Προστασία των Ιστορικών

¹⁹⁹³ Όπως φαίνεται στο σχέδιο του πίνακα 126β. Στις δημοσιεύσεις δε διευκρινίζεται το είδος της πλακόστρωσης.

¹⁹⁹⁴ ALEKSOVA 1986, σ. 38.

¹⁹⁹⁵ Στη β' φάση χρονολογείται η κατάργηση του βόρειου και νότιου θυραίου ανοίγματος στο κεντρικό (2) από τα τρία βορειοδυτικά δωμάτια.

¹⁹⁹⁶ ALEKSOVA 1977, σ. 98, 99.

¹⁹⁹⁷ Για την Ηράκλεια και τη μνημειακή τοπογραφία της κατά την ύστερη αρχαιότητα βλ. HATTERSLEY-SMITH 1996, σ. 87-103, fig. 5. Συνοπτική παρουσίαση του συνόλου των ευρημάτων από την αρχαιότητα έως τον 6^ο αι. με βιβλιογραφία βλ. στον MIKULCIC 2002, σ. 263-268.

Για δύο ακόμη οικίες εκτός των τειχών της Ηράκλειας βλ. Παράρτημα 1 αρ. lxxxii.

¹⁹⁹⁸ Οι γνώμες για το αν το κτήριο ταυτίζεται με το επισκοπείο της πόλης ή με τμήμα μοναστηριακού συγκροτήματος δίστανται (HATTERSLEY-SMITH, ό.π., σ. 93, ιδιαίτ. σημ. 273). Ο MÜLLER-WIENER (1983, σ. 135) δεν απέκλεισε αρχικά την περί επισκοπείου εκδοχή, στη συνέχεια, όμως, (Ο ΙΔΙΟΣ 1989, σ. 666-667) πήρε αρνητική θέση. Η CVETKOVIC TOMASEVIC (1998-1999, σ. 29) υποστηρίζει ότι πρόκειται για επισκοπείο που μετατράπηκε ενδεχομένως σε μοναστήρι σε μεταγενέστερη φάση.

¹⁹⁹⁹ Ο ανατολικός τοίχος του οικοδομήματος εφάπτεται στο δυτικό τοίχο του εξωνάρθηκα της μεγάλης βασιλικής.

Μνημείων (1959-1971) και στη συνέχεια από το Ινστιτούτο για την Προστασία των Ιστορικών Μνημείων της Σερβίας (1972-1974).

Αρχιτεκτονική: Το ανεσκαμμένο τμήμα του οικοδομήματος (πίν. 127), που καλύπτει επιφάνεια περίπου 1.100 τ.μ., αποτελείται από μια κεντρική αυλή (1), η δυτική πλευρά της οποίας οριοθετείται από ανοιχτή στοά με πεσσούς (1α)²⁰⁰⁰. γύρω από τις υπόλοιπες πλευρές διατάσσονται δωμάτια. Από το βόρειο άκρο της στοάς οδηγείται κανείς σε μικρό προθάλαμο (2), ανατολικά του οποίου εκτείνεται ορθογώνια αίθουσα που απολήγει σε εγγεγραμμένη αψίδα στην ανατολική της πλευρά (3, 3α)²⁰⁰¹. Νότια του αψιδωτού χώρου ανοίγονται τρία συνεχόμενα δωμάτια (4-6)²⁰⁰². Ο κεντρικός υπαίθριος χώρος οριοθετείται προς νότον από διάδρομο (7), ο οποίος οδηγεί στον εξωνάρθηκα της μεγάλης βασιλικής²⁰⁰³. Νότια του διαδρόμου διατάσσονται πέντε ακόμη χώροι (8, 9, 9α-12)²⁰⁰⁴.

Διακόσμηση: Στο κτήριο αποκαλύφθηκαν ισχνά κατάλοιπα εντοίχιου διακόσμου και ψηφιδωτά δάπεδα, σε τεχνική *opus tessellatum*, εντός τεσσάρων χώρων.

Χώρος 3 (ορθογώνια αίθουσα υποδοχής): Μέσα σε τριπλό πλαίσιο από (i) μαϊάνδρο αγκυλωτών σταυρών και παρεμβalλόμενα εξάγωνα που περιέχουν τετράποδα, πτηνά, ψάρια, αγγείο και ρόδακα, (ii) σπειρομαϊάνδρο και (iii) αλυσοειδή πλοχμό η κύρια επιφάνεια του δαπέδου διαρθρώνεται σε τέσσερις σειρές από ζεύγη διαχώρων (*i-viii*)²⁰⁰⁵, όπου από τα δυτικά προς τα ανατολικά και από τα βόρεια προς τα νότια παριστάνονται²⁰⁰⁶ (πίν. 127, 128):

Διάχωρο i: Σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα.

Διάχωρο ii: Ελάφια εκατέρωθεν αγγείου από το οποίο εκφύεται κληματίδα με σταφύλια.

Διάχωρα iii-iv: Πτηνά και ψάρια σε ελεύθερο βάθος.

Διάχωρο v-vi: Καταδίωξη ελαφιών και κάπρου από λιοντάρια και σκύλους μέσα σε φυσικό τοπίο.

²⁰⁰⁰ Στο τμήμα του κτηρίου δυτικά της στοάς εκτείνονται και άλλοι χώροι, με διαφορετικό προσανατολισμό, από τους οποίους έχει αποκαλυφθεί μόνο το ανατολικό πέρας (CVETKOVIC TOMASEVIC 2002, σ. 10). Πρόκειται για μεταγενέστερες προσθήκες (Η ΙΔΙΑ 1998-1999, σ. 29).

²⁰⁰¹ Στον τοίχο της κόγχης ανοιγόταν τρίλοβο παράθυρο. Όσον αφορά τη χρήση του χώρου η ΙΔΙΑ (2002, σ. 10) αναφέρει: «La salle à abside avait servi, comme c'était d'usage, aussi bien de réfectoire que de chapelle». Από εδώ προέρχονται θραύσματα που ανήκουν σε τρεις μαρμάρινες σιγμοειδείς τράπεζες, η μία από τις οποίες είναι πολύλοβη· διατηρεί, μάλιστα, ελάχιστα γράμματα επιγραφής (Η ΙΔΙΑ 1998-1999, σ. 33, fig. 12 I-III).

²⁰⁰² Η ΙΔΙΑ (1998-1999, σ. 32. Η ΙΔΙΑ 2002, σ. 10-11) θεωρεί τον κεντρικό από τους χώρους αυτούς (5) μαρτύριο και το αμέσως νοτιότερο δωμάτιο (6) προθάλαμο. Κατά την άποψή της πρόκειται για χώρους που προϋπήρχαν του επισκοπείου, κάτι που προκύπτει αφενός από το ότι βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο με τη μεγάλη βασιλική και αφετέρου από τον τρόπο με τον οποίο συνάπτονται οι ανατολικοί τοίχοι τους με τον ενιαίο εξωτερικό ανατολικό τοίχο του οικοδομήματος.

²⁰⁰³ Το κτήριο είναι προσβάσιμο και από τον εξωτερικό χώρο διαμέσου εισόδου που ανοίγεται στο νότιο τοίχο του δωματίου 11. Η παραπάνω είσοδος προσαταυόταν από πυργοειδή κατασκευή.

²⁰⁰⁴ Ο χώρος 8, σύμφωνα με την CVETKOVIC-TOMASEVIC (2002, σ. 10) χρησιμοποιούταν πιθανώς ως γραφείο ή βιβλιοθήκη.

²⁰⁰⁵ Το εσωτερικό πλαίσιο του αλυσοειδούς πλοχμού περιθέει και την περίμετρο των διαχώρων.

²⁰⁰⁶ Οι παραστάσεις «διαβάζονται» από τα δυτικά.

Διάχωρο vii: Αρκούδα επιτίθεται σε ταύρο· τα δύο ζώα παριστάνονται εκατέρωθεν αναβρυτηρίου.

Διάχωρο viii: Ζεύγη ελαφιών και πτηνών εκατέρωθεν αναβρυτηρίου.

Χώρος 3α (αψίδα αίθουσας υποδοχής): Μέσα σε πλαίσιο από αλυσοειδή πλοχμό αναπτύσσεται σύνθεση συνεχόμενων φολίδων.

Χώρος 5: Εντοπίστηκαν σπαράγματα τοιχογραφίας η οποία απεικονίζει πρόσωπο που φέρει φρυγικό σκούφο (πίν. 129α).

Στο δάπεδο, μέσα σε τριπλό πλαίσιο από (i) σηρικούς τροχούς, (ii) μαίανδρο αγκυλωτών σταυρών και (iii) τριταινωτό πλοχμό απεικονίζεται περιφραγμένος κήπος με ελάφια, ζαρκάδια, πτηνά και ψάρια εκατέρωθεν κεντρικού αναβρυτηρίου²⁰⁰⁷.

Ο ίδιος χώρος απέδωσε τμήματα αρχιτεκτονικών γλυπτών (βάσεις, κορμούς κίωνων, κιονόκρανα με σταυρό στην κύρια όψη τους και τμήμα μαρμάρινου κιονίσκου).

Χώρος 6: Στην ανατολική πλευρά του χώρου εκτείνεται στενή ζώνη όπου αναπτύσσεται σύνθεση εφαπτόμενων οκταγώνων που αναλύονται σε τέσσερα εξάγωνα και ορίζουν τετράγωνα κατά κορυφήν. Τα οκτάγωνα περιέχουν κύκλους όπου εγγράφονται, όπως και στα τετράγωνα, άλλα γεωμετρικά θέματα (πέλη, κόμβος του Σολομώντος κ.ά.).

Στο δυτικό τμήμα του χώρου, μέσα σε τριπλό πλαίσιο από (i) συμπλεκόμενα οκτάγωνα που ορίζουν ορθά τετράγωνα, (ii) ακόσμητη ταινία και (iii) αλυσοειδή πλοχμό, η επιφάνεια του δαπέδου χωρίζεται σε τριπλή σειρά τριών διαχώρων (*i-ix*), όπου απεικονίζονται από τα δυτικά προς τα ανατολικά και από τα βόρεια προς τα νότια²⁰⁰⁸.

Διάχωρο i: Τέσσερα τετράγωνα που περιέχουν από ένα τεταρτοκύκλιο το καθένα. Γύρω από τον κύκλο που σχηματίζεται στο κέντρο του διαχώρου περιελίσσεται κυματοειδής ταινία.

Διάχωρο ii: Συμπλεκόμενοι κύκλοι που σχηματίζουν τετράφυλλα.

Διάχωρο iii: Το θέμα δε σώζεται.

Διάχωρο iv: Πόδι ζώου, πιθανώς ελαφιού.

Διάχωρο v: Δορκάς με ελαφάκι που θηλάζει μέσα σε φυσικό τοπίο (πίν. 129β).

Διάχωρο vi: Ελάφι μέσα σε φυσικό τοπίο (πίν. 129β).

Διάχωρο vii: Ρόδακας από αλυσοειδή πλοχμό.

Διάχωρο viii: Ελάφι μέσα σε φυσικό τοπίο (πίν. 129β).

Διάχωρο ix: Δύο πτηνά εκατέρωθεν κανθάρου (πίν. 129β).

Χώρος 8 (γραφείο/βιβλιοθήκη): Μέσα σε διπλό πλαίσιο από (i) ελισσόμενο βλαστό και (ii) συνεχόμενους κύκλους και τετράγωνα που συνδέονται μεταξύ τους με τη μορφή σηρικών τροχών και περιέχουν άλλα γεωμετρικά σχήματα, η κύρια επιφάνεια του δαπέδου χωρίζεται σε δύο μακρόστενα ορθογώνια διάχωρα (*i, ii*)· αυτά

²⁰⁰⁷ Η παράσταση «διαβάζεται» από τα δυτικά.

²⁰⁰⁸ Τα θέματα «διαβάζονται» από τα ανατολικά.

περιθέονται από ζώνη σηρικών τροχών και περιέχουν από τα βόρεια προς τα νότια (πίν. 127):

Διάχωρο i: Φυσικό τοπίο με δέντρα και ανάμεσά τους τετράποδα, φυτοφάγα και σαρκοφάγα, και πτηνά²⁰⁰⁹.

Διάχωρο ii: Σύνθεση συνεχόμενων φολίδων.

Χρονολόγηση: Ως πιθανή χρονολογία ανέγερσης του κτηρίου έχουν προταθεί οι αρχές του 5^{ου} αιώνα. Ο διάκοσμος των δαπέδων τοποθετείται με βάση τεχνοτροπικά στοιχεία στο γ' τέταρτο του 6^{ου} αιώνα²⁰¹⁰. Η χρήση του οικοδομήματος δεν πρέπει να παρατάθηκε πέρα από τις αρχές του 7^{ου} αι., εποχή κατά την οποία η πόλη της Ηράκλειας περιέπεσε οριστικά σε παρακμή²⁰¹¹.

Βιβλιογραφία: CVETKOVIC TOMASEVIC 1984, σ. 484 και σημ. 1, 2, 498-499, fig. 2, 7, 20-22. Η ΙΔΙΑ 1998-1999, σ. 26-33. Η ΙΔΙΑ 2002. MULVIN 2002, σ. 85.

Στόβοι²⁰¹² (πίν. 130)

64. «Θεοδοσιανό» ανάκτορο²⁰¹³ (πίν. 131-138)

Θέση: Το «θεοδοσιανό» ανάκτορο καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα κεντρικού οικοδομικού τετραγώνου, οριοθετούμενου στα βόρεια από τη Via Theodosia, στα ανατολικά από τη Via Principalis Inferior, στα νότια από μια οδό χωρίς συμβατικό όνομα και στα δυτικά από τη Via Principalis Superior²⁰¹⁴. Μοιράζεται την ίδια

²⁰⁰⁹ Το θέμα «διαβάζεται» ορθά από τη νότια πλευρά της αίθουσας.

²⁰¹⁰ CVETKOVIC TOMASEVIC 2002, σ. 74.

²⁰¹¹ HATTERLSEY-SMITH 1996, σ. 100-101.

²⁰¹² Κοντά στην αρχαία πόλη υπάρχει ο σύγχρονος οικισμός του Gradsko. Για μια συνοπτική παρουσίαση του συνόλου των αρχαιολογικών ευρημάτων στην πόλη με βιβλιογραφία βλ. MIKULCIC 2002, σ. 426-433. Ειδικά για την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας βλ. HATTERSLEY-SMITH, ό.π., σ. 39-67.

Για τις οικίες της πόλης που δεν περιλαμβάνονται στον παρόντα κατάλογο βλ. Παράρτημα 1 αρ. lxxxiii-lxxxiv.

²⁰¹³ Η συμβατική ονομασία του κτηρίου οφείλεται στην πιθανολογούμενη παραμονή σε αυτό του αυτοκράτορα Θεοδόσιου Α' κατά την επίσκεψή του στην πόλη το 388. Ο σωζόμενος διάκοσμος, η πολυτέλεια του οποίου οδήγησε τους ερευνητές στην παραπάνω υπόθεση ανήκει, όμως, σε χρόνους μεταγενέστερους της αυτοκρατορικής επίσκεψης (βλ. παρακ. σ. 461-462 [χρονολόγηση]). Η χρήση, έτσι, της οικίας κατά την πρώτη φάση της (για την οποία διαθέτουμε λίγα στοιχεία) ως προσωρινής, έστω, έδρας του Θεοδόσιου αποτελεί απλή εικασία (HEMANS 1986, σ. 73 σημ. 10). Διατηρούμε, ωστόσο, την καθιερωμένη ονομασία για την αποφυγή παρανοήσεων. Για τον ίδιο λόγο σημειώνουμε ότι κάποιος από τους παλαιότερους (κυρίως) μελετητές συνεξετάζουν το «θεοδοσιανό» και την συνεχόμενη στο ίδιο οικοδομικό τετράγωνο αλλά λειτουργικά ανεξάρτητη οικία του Παρθενίου (βλ. παρακ. σ. 465-468 αρ. 66) υπό τον κοινό τίτλο «οικία/ανάκτορο του Παρθενίου» (βλ., π.χ., VERZONE, έκδοση που κυκλοφόρησε μόλις το 2011, βασίζεται, όμως σε παλαιότερα κατάλοιπα του συγγραφέα).

²⁰¹⁴ Στην πραγματικότητα τόσο το συγκεκριμένο κτήριο όσο και η πλειονότητα των οικιών στην πόλη έχουν βορειοδυτική-νοτιοανατολική διεύθυνση, εδώ, όμως, για λόγους ευκολίας, ο προσανατολισμός τους περιγράφεται σαν οι κύριοι άξονές τους να ταυτίζονται πλήρως με εκείνους βορρά-νότου και ανατολής-δύσης.

οικοδομική νησίδα με την οικία του Παρθενίου, η οποία εφάπτεται στη νοτιοανατολική πλευρά του.

Χρονικό ανασκαφής: Η οικία αποκαλύφθηκε από το 1927 ως το 1929 στο πλαίσιο των ανασκαφών που διεξήγαγε το Εθνικό Μουσείο Βελιγραδίου με επικεφαλής τον V. Petkovic. Στη δεκαετία 1970-1980 το αμερικανο-γιουγκοσλαβικό πρόγραμμα συνεργασίας για τους Στόβους περιορίστηκε στην προσπάθεια τεκμηρίωσης των προγενέστερων ανακαφών, με εξαίρεση κάποιες μικρές δοκιμαστικές τομές και εργασίες καθαρισμού²⁰¹⁵.

Αρχιτεκτονική: Η κάτοψη του οικοδομήματος έχει σχήμα Γ, οι μέγιστες διαστάσεις του είναι $\pm 57 \times 42$ μ., ενώ το εμβαδόν του ισογείου υπολογίζεται σε 1.560 τ.μ. (πίν. 131). Τα δωμάτια οργανώνονται γύρω από κεντρική αυλή (1, 1α-γ), περιβαλλόμενη από στοές στη βόρεια, δυτική και νότια πλευρά της²⁰¹⁶. η ανατολική καταλαμβάνεται από μνημειώδες νυμφαίο²⁰¹⁷ (1δ). Δυτικά της αυλής ανοίγονται τέσσερα δωμάτια, το βορειότερο από τα οποία απολήγει σε αυίδα στα δυτικά (2-5)²⁰¹⁸, ενώ στη νότια πλευρά του κτηρίου δεσπόζει αψιδωτό τρικλίνιο (6, 6α) πλαισιωμένο από δύο μικρά δωμάτια σε κάθε μια από τις μακρές πλευρές της ορθογώνιας αίθουσας (7-10)²⁰¹⁹. Στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοδομήματος βρίσκεται πυργοειδής κατασκευή (11), ο πυρήνας της οποίας περιστοιχίζεται από

²⁰¹⁵ Παρά την περιορισμένη τους κλίμακα οι εργασίες αυτές απέδωσαν σημαντικά στοιχεία για την χρονολόγηση των φάσεων του κτηρίου (βλ. παρακ. σ. 493-494 [χρονολόγηση]).

²⁰¹⁶ Τα δάπεδα της αυλής και των στοών βρίσκονται σε χαμηλότερο επίπεδο από εκείνα των χώρων που τις περιβάλλουν, με τους οποίους συνδέονται μέσω μικρών κλιμάκων. Η πρόσβαση στον κεντρικό αύλειο χώρο εξασφαλιζόταν μόνο διαμέσου ανοίγματος στο τέταρτο (από βορρά) μετακίνιο της δυτικής στοάς, αφού ο βόρειος και ο δυτικός στυλοβάτης έχουν ύψος 0,70-0,90 μ. και η νότια στοά διαχωρίζεται από τον υπαίθριο χώρο με χαμηλό τοίχιο. Επιπλέον, κατά μήκος τόσο της νότιας όσο και της βόρειας στοάς διαμορφώνονται στο εσωτερικό της αυλής δύο πρασιές που φιλοξενούσαν πιθανώς καλλωπιστικά φυτά. Με βάση τον αριθμό των αρχιτεκτονικών μελών που βρέθηκαν στον χώρο συμπεραίνεται ότι το περιστύλιο ήταν διώροφο.

²⁰¹⁷ Το νυμφαίο αποτελείται από μεγάλη κεντρική, ορθογώνια δεξαμενή επενδυμένη με μάρμαρο και από δύο μικρότερες, αβαθέστερες και κάθετες σε αυτή, εκατέρωθεν. Μέσα στην πρώτη δεξαμενή βρέθηκαν οκτώ βάθρα, ενώ πάνω από αυτή κιονίσκοι πλαισιώναν επτά κόγχες ανοιγμένες στο πάχος του ανατολικού τοίχου. Τόσο οι κόγχες όσο και τα βάθρα προορίζονταν για την έκθεση των αγαλμάτων που κοσμούσαν το νυμφαίο.

²⁰¹⁸ Στο νοτιότερο από τους παραπάνω χώρους (2) υπήρχε έδρανο κατά μήκος των τοίχων στη δυτική πλευρά του δωματίου. Ο εντοπισμός τριών πίων και η απουσία διακόσμησης υποδεικνύουν ότι ο χώρος είχε πιθανότατα βοηθητική χρήση (HEMANS 1986, σ. 94). Στην παρακείμενη προς βορράν αίθουσα (3) διαμορφωνόταν στην αντίστοιχη θέση κατασκευή με τέσσερις κίνες που πατούσαν πάνω σε υπερυψωμένο τμήμα του δαπέδου, βάθους περίπου ενός μέτρου, ενώ κατά μήκος των πλευρικών τοίχων του χώρου υπάρχει κτιστή κατασκευή που θυμίζει ράφια. Αυτές οι ιδιαιτερότητες στη διαμόρφωση οδήγησαν τους μελετητές να ερμηνεύσουν τον χώρο είτε ως οικιακό ιερό είτε ως βιβλιοθήκη. Όσον αφορά τον βορειότερο (αψιδωτό) χώρο (5) έχει διατυπωθεί η άποψη ότι, όπως και η αντίστοιχης μορφολογίας αίθουσα 4 στη γειτονική οικία του Παρθενίου (αρ. 66), αποτελούσε, πιθανώς, μικρό θερινό τρικλίνιο (οι KOZELJ - SODINI [2011, σ. 818 και σημ. 1] παρουσιάζουν την ταύτιση ως δεδομένη).

²⁰¹⁹ Το βόρειο από τα δύο δωμάτια δυτικά του τρικλινίου (8) επικοινωνούσε άμεσα με αυτό, το θυραίο άνοιγμα, ωστόσο, δε δηλώνεται στο σχέδιο. Οι δυο χώροι στα ανατολικά της αίθουσας υποδοχής (9, 10) προέκυψαν ως αποτέλεσμα της διαίρεσης ενός δωματίου που στην α' φάση του κτηρίου ήταν ενιαίο. Άμεση επικοινωνία με το τρικλίνιο κατά τη β' τουλάχιστο φάση είχε μόνον ο βόρειος χώρος (10).

διαδρόμους²⁰²⁰. Στον εξωτερικό τοίχο του βόρειου από αυτούς, προς την πλευρά της Via Theodosia, ανοίγεται η κύρια είσοδος της οικίας²⁰²¹, ενώ δύο δευτερεύουσες επιτρέπουν την πρόσβαση στο κτήριο από τη Via Principalis Inferior και τη νότια ανώνυμη οδό. Βέβαιη θεωρείται η ύπαρξη ορόφου στο δυτικό και στο βορειοανατολικό τμήμα του κτηρίου²⁰²².

Διακόσμηση: Η διακόσμηση του «θεοδοσιανού» είναι πολυτελής και περιλαμβάνει επιδαπέδια ψηφιδωτά και μαρμαροθετήματα, ορθομαρμαρώσεις, εντοίχια ψηφιδωτά και τοιχογραφίες, αρχιτεκτονικά γλυπτά και περίοπτα έργα πλαστικής. Ο διάκοσμος κατανέμεται στους επιμέρους χώρους ως εξής:

Χώρος 1 (κεντρική αυλή): Οι κίονες του περιστυλίου, διαφορετικών τύπων, βρίσκονται σε δεύτερη χρήση, τα ειληματικά κιονόκρανα, όμως, από ντόπιο γκριζόλευκο μάρμαρο πρέπει να κατασκευάστηκαν σε τοπικό εργαστήριο ειδικά για το «θεοδοσιανό»²⁰²³.

Το δάπεδο είναι στρωμένο με χοντρό ψηφιδωτό. Τέσσερα ζεύγη παραλληλόγραμμων διαχώρων, εντός των οποίων εγγράφονται ρόμβοι με κύκλο στο κέντρο τους, διατάσσονται κατά μήκος του κύριου άξονα της αυλής, ενώ ο υπόλοιπος διαθέσιμος χώρος καλύπτεται με ακόσμητο ανοιχτόχρωμο ψηφιδωτό (πίν. 131, 132).

Χώρος 1α (βόρεια στοά περιστυλίου): Δάπεδο στρωμένο με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*. Δώδεκα συνεχόμενα παραλληλόγραμμα διάχωρα με εγγεγραμμένους ρόμβους, που περιέχουν εναλλάξ σχηματοποιημένο σπειρομαϊάνδρο και τετράγωνα με λαβές, απαρτίζουν το κύριο θέμα του χώρου²⁰²⁴ (πίν. 132, 134α).

Χώρος 1β (δυτική στοά περιστυλίου): Πλάκες ορθομαρμάρωσης επενδύουν τα κατώτερα τμήματα του μετώπου των τοίχων που ορίζουν τα δωμάτια δυτικά της στοάς 1β. Το δάπεδο είναι στρωμένο με ψηφιδωτό τεχνικής *opus tessellatum*, στο

²⁰²⁰ Στις περισσότερες δημοσιεύσεις ο χώρος αυτός περιγράφεται σαν «atrium» ή αυλή. Η έρευνα του HEMANS (1986, σ. 78-80, fig. 3.3-3.9.) αποδεικνύει ότι πρόκειται για πύργο που έφτανε σε ύψος τα 20-24 μ.

²⁰²¹ Η ταύτιση της κύριας εισόδου με το βόρειο θυραίο άνοιγμα βασίζεται στο ότι: η προς βορράν διερχόμενη Via Theodosia ήταν μια από τις βασικές οδικές αρτηρίες της πόλης, το πλάτος του αντίστοιχου ουδού είναι ευρύτερο από εκείνα των υπολοίπων εισόδων, η διαδρομή που υποχρεώνεται να ακολουθήσει ο εισερχόμενος για να προσεγγίσει τον πυρήνα του κτηρίου είναι ηθελημένα περίπλοκη (κάτι που διαπιστώνεται και σε άλλες οικίες των Στόβων) και, τέλος, στο ότι ψηφιδωτή στρώση φέρει μόνο το δάπεδο της βόρειας και όχι της νότιας στοάς.

²⁰²² Η μεγάλη ποσότητα θραυσμάτων από γυαλί που εντοπίστηκε σε ανασκαφική τομή στο δυτικό πέρασ της βόρειας πρασιάς της αυλής εικάζεται ότι προέρχεται από τα παράθυρα του άνω ορόφου.

²⁰²³ Επτά από αυτά αποκαλύφθηκαν κατά τις ανασκαφές, ενώ δύο διαπιστώθηκε ότι χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό στην γειτονική οικία της Περιστεριάς (βλ. παρακ. σ. 472 σημ. 1878). Για τα κιονόκρανα του περιστυλίου βλ. HEMANS 1986, σ. 98, tab. 3.2, fig. 3.32-3.34. Από το «θεοδοσιανό» ανάκτορο προέρχεται, επίσης, ένας αριθμός αρχιτεκτονικών μελών που βρέθηκαν διάσπαρτα στον χώρο και συναποτελούν, μαζί με τα φέροντα στοιχεία του περιστυλίου και τα αρχιτεκτονικά γλυπτά του νυμφαίου την ευρύτερη ομάδα των καταλοίπων του γλυπτού αρχιτεκτονικού διακόσμου της οικίας: πρόκειται για δύο κιλίβαντες με ανάγλυφη άκανθα, ένα βάθρο, έναν ιωνικό αμφικιονίσκο, μία βάση και ένα ακόσμητο κιονόκρανο αμφικιονίσκου, πέντε βάσεις κίωνων και τρεις κίονες (βλ. Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 106-107 tab. 3.6). Ας σημειωθεί, επίσης, ότι ορισμένες από τις πλάκες που οριοθετούσαν τις πρασιές προέρχονταν από τάφους και έφεραν επιγραφές (Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 86 σημ. 43).

²⁰²⁴ Στο ανατολικό άκρο του δαπέδου υπάρχει επισκευή (:) από χοντρό ακόσμητο ψηφιδωτό.

οποίο αναπτύσσεται σύνθεση συμπλεκόμενων οκταγώνων που ορίζουν ορθά τετράγωνα (πίν. 132).

Χώρος 1γ (νότια στοά περιστυλίου): Δάπεδο με κατάλοιπα στρώσης από σχιστολιθικές πλάκες²⁰²⁵.

Χώρος 1δ (νυμφαίο)²⁰²⁶: Διατηρούνται δεκατέσσερα από τα δεκαπέντε τμήματα του γείσου από ντόπιο λευκό μάρμαρο που διέτρεχε το ανώτερο τμήμα του ανατολικού τοίχου στο νυμφαίο. Αποτελούν υλικό σε β' χρήση που λαξεύτηκε, όμως, για το συγκεκριμένο κτήριο.

Οι κιονίσκοι που πλαισίωναν τις κόγχες είναι λαξευμένοι σε μάρμαρο πράσινου χρώματος και έφεραν ιωνικά κιονόκρανα.

Από μάρμαρο των λατομείων της περιοχής έχουν κατασκευαστεί τα οκτώ ραβδωτά βάθρα λευκόφαιου χρώματος που βρέθηκαν εντός της δεξαμενής, καθώς και οι επτά σωζόμενες από τις πλάκες του στηθαίου που οριοθετούσαν τη βόρεια, δυτική και νότια πλευρά της. Τέσσερις από τις πλάκες αυτές φέρουν στο άνω τμήμα τους ανάγλυφη ζώνη ύψους περίπου 0,24 μ.: στο κέντρο δύο πλακών απεικονίζεται κάνθαρος που πλαισιώνεται από δέντρα και δύο κατασκευές με κωνική στέγη· μία πλάκα φέρει διακόσμηση από ωά και λόγχες, ενώ μία ακόμη από ανθέμια και φύλλα άκανθας· τρεις, τέλος, από τις πλάκες του στηθαίου ήταν ακόσμητες²⁰²⁷.

Η ομάδα των σωζόμενων γλυπτών, ντόπιων ή εισηγμένων, που απαρτίζουν την συλλογή του νυμφαίου²⁰²⁸ περιλαμβάνει έργα σε χαλκό (α) και μάρμαρο (β)²⁰²⁹.

(α)

(i) Απόλλων κιθαρωδός (αρ. ευρ. 2764/III, 0,15 μ.).

Λείπει το δεξί χέρι.

(ii) Αφροδίτη (αρ. ευρ. 2722/III, 0,285 μ.), 1^{ος} αιώνας (πίν. 135α).

Λείπει το δεξί χέρι. Η θεά παριστάνεται γυμνή, με το δεξί σκέλος στάσιμο και το αριστερό άνετο. Φέρει το αριστερό της χέρι μπροστά στην ηβική περιοχή σε χειρονομία αιδούς, ενώ συγκρατεί ανάμεσα στα πόδια της ιμάτιο που πέφτει με πλούσια πτύχωση.

(iii) Λάρης που χορεύει (αρ. ευρ. 2784/III, 0,23 μ.), 1^{ος} αιώνας (πίν. 135α).

Λείπει ο πήχυς του δεξιού χεριού. Ο θεός φορά χιτώνα μέχρι το γόνατο με κοντές χειρίδες και *clavi* (*tunica angusticlavia*). Στην κεφαλή φέρει δάφνινο στεφάνι. Με το αριστερό θα πρέπει να κρατούσε αγγείο πόσης (ρυτό;).

²⁰²⁵ Ελάχιστες σώθηκαν κατά χώραν.

²⁰²⁶ Ο ανατολικός τοίχος του νυμφαίου πρέπει να έφερε εντοίχιο ψηφιδωτό, συμπέρασμα που προκύπτει από την ανεύρεση ψηφίδων στην επίχωση μπροστά από τις κόγχες.

²⁰²⁷ Αναλυτικά για την αρχιτεκτονική διακόσμηση του νυμφαίου βλ. HEMANS 1986, σ. 100, tab. 3.3, fig. 3.35 (γείσο)· σ. 102, tab. 3.4, fig. 3.36-3.39 (βάθρα)· σ. 104, tab. 3.5 (πλάκες στηθαίου).

²⁰²⁸ Η θέση καθενός από τα γλυπτά δε μπορεί να προσδιοριστεί επακριβώς με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία.

²⁰²⁹ Τα πρωτότυπα έργα εκτίθενται σήμερα στο Εθνικό Μουσείο Βελιγραδίου, ενώ αντίγραφά τους φιλοξενεί το «Μακεδονικό» Μουσείο των Σκοπίων. Ας σημειωθεί ότι στο κτήριο αποκαλύφθηκε και ικανός αριθμός μικρών θραυσμάτων γλυπτών, που απλώς μνημονεύονται στις πρώτες ανασκαφικές αναφορές (στη σερβική γλώσσα, συγκεντρωμένες από τον RADOSEVIC 1973, σ. 265-266). Από την πολυτελή κινητή επίπλωση της οικίας προέρχεται, επίσης, το μαρμάρινο πόδι λιονταριού που εκτίθεται στο ίδιο μουσείο (αρ. ευρ. 880/IV, 0,0445 μ.).

- (iv) Σάτυρος που παίζει αυλό (αρ. ευρ. 822/I, 1,12 μ.), 2^{ος}-1^{ος} αι. π.Χ.
(πίν. 136α).
Λείπουν η βάση και ο αυλός. Οι οπές στα πέλματα της μορφής έχουν πληρωθεί με χυτό μόλυβδο για τη στέρωσή της σε μαρμάρινη βάση.
- (v) Σάτυρος που χορεύει (αρ. ευρ. 823/I, 0,79 μ.), 2^{ος}-1^{ος} αι. π.Χ. (πίν. 136β).
Ακέραιο. Η μορφή φέρει στέφανο και βαστά με το αριστερό χέρι αγγείο πόσης. Τα πόδια της βάσης κοσμούνται στο άνω τμήμα τους με τη μορφή του αιγυπτιακού θεού-νάνου Βησά, ενώ κάτω απολήγουν σε άκρα λιονταριού.
- (vi) Τύχη (αρ. ευρ. 2777/I, 0,085 μ.).
Η μορφή φορά πυργωτό στέμμα, με το δεξί χέρι κρατά τροχό και με το αριστερό κέρασ της αφθονίας.
- (β)
- (i) Ανάγλυφο Κυβέλης (0,47x0,47 μ.).
Ακέραιο, σε δύο τμήματα. Η θεά απεικονίζεται ανάμεσα σε δύο λέοντες.
- (ii) Ανάγλυφο Πανός με νύμφες (αρ. ευρ. 810/I, 0,62x0,54 μ.), 1^{ος} αι. π.Χ.
(πίν. 137α).
Ακέραιο, σε τρία τμήματα. Στο κέντρο απεικονίζεται βωμός διακοσμημένος με κληματίδα, γύρω από τον οποίο χορεύουν τρεις νύμφες και ο Πάνας. Στο δεξιό άκρο παριστάνεται γενειοφόρος ποτάμια θεότητα με κέρατα (Αχελώος;).
- (iii) Άρτεμις, 2^{ος} αι. π.Χ. (πίν. 137β).
Λείπουν το κεφάλι και τα χέρια. Δίπλα στη θεά παριστάνεται κυνηγετικός σκύλος.
- (iv) Αφροδίτη (0,45μ.).
Λείπουν το κεφάλι, τα χέρια και το τμήμα των ποδιών κάτω από το γόνατο.
- (v) Διόνυσος με πάνθηρα (0,87x0,37 μ.), 119 μ.Χ.
Σε τέσσερα τμήματα. Λείπουν και τα δύο χέρια της μορφής. Στη βάση υπάρχει δίγλωσση αφιερωματική επιγραφή κάποιου L(ucius) Dexsius Longinus και η χρονολογία (υπατικό έτος του P. Dasumius Rusticus).
- (vi) Κεφαλή κόρης (ή Αρτέμιδος²⁰³⁰) (αρ. ευρ. 812/I, 0,24 μ.), 2^{ος} αι. π.Χ.
Το ένθετο υλικό της οφθαλμικής κόγχης έχει χαθεί.
- (vii) Κεφαλή κόρης, 1^{ος} αιώνας.
- (viii) Κεφαλή Ποσειδώνα ή Σάραπι (0,45 μ.), 2^{ος} αιώνας (πίν. 137γ).
Η μύτη έχει αποκοπεί.
- (ix) Υγιεία, 2^{ος} αιώνας.
Λείπει το τμήμα του σώματος πάνω από τη μέση. Η μορφή στέκεται δίπλα σε κορμό δέντρου, γύρω από τον οποίο τυλίγεται φίδι.

Χώρος 3 (οικιακό ιερό/βιβλιοθήκη;²⁰³¹): Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων καλύπτονταν με πλάκες ορθομαρμάρωσης. Το δάπεδο στο ανατολικό τμήμα της αίθουσας είναι στρωμένο με ασπρόμαυρο μαρμαροθέτημα από συνεχόμενα εξάγωνα

²⁰³⁰ Ο ΜΑΝΟ-ZISSI (1973, σ. 190-191, fig. 93) θεωρεί ότι πρόκειται για τον τύπο της Αρτέμιδος Λοχίας.

²⁰³¹ Το μαρμάρινο βάθρο στην είσοδο του δωματίου προέρχεται από τον δεύτερο όροφο της σκηνης του θεάτρου, η συστηματική αφαίρεση οικοδομικού υλικού από το οποίο ξεκίνησε στα τέλη του 4^{ου} αιώνα.

στις πλευρές των οποίων εφάπτονται τετράγωνα και στις γωνίες ρόμβοι²⁰³². Το υπερυψωμένο δυτικό τμήμα του χώρου, όπου πατούσαν οι κίονες, καλύπτεται από χοντρό ψηφιδωτό, το οποίο διαμορφώνεται σε τρία ορθογώνια διάχωρα μέσα στα οποία εγγράφονται ρόμβοι.

Χώρος 4: Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων επενδύονται με πλάκες ορθομαρμάρωσης. Το δάπεδο είναι στρωμένο με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*²⁰³³. Μέσα σε πλαίσιο από ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων αναπτύσσεται σύνθεση σταυρικών σχημάτων που αποτελούνται από ρόμβους και ορίζουν τετράκινα αστεροειδή σχήματα (πίν.134β).

Χώρος 5: Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων καλύπτονται με πλάκες ορθομαρμάρωσης. Το δάπεδο τόσο του ορθογώνιου τμήματος της αίθουσας όσο και της αψίδας είναι στρωμένο με ασπρόμαυρο μαρμαροθέτημα από συνεχόμενα εξάγωνα στις πλευρές των οποίων εφάπτονται τετράγωνα και στις γωνίες τρίγωνα. Ζώνη από μαρμάρινες πλάκες στο ύψος της χορδής της αψίδας διακόπτει το μαρμαροθέτημα, τονίζοντας τη διμερή διάρθρωση του χώρου (πίν. 138α).

Χώρος 6 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Τα ανώτερα τμήματα των τοίχων έφεραν τοιχογραφίες με γεωμετρικά θέματα και ψηφιδωτά²⁰³⁴, ενώ τα κατώτερα ορθομαρμάρωση. Το κέντρο του δαπέδου της ορθογώνιας αίθουσας είναι κοσμημένο με ασπρόμαυρο γεωμετρικό μαρμαροθέτημα πλαισιωμένο από πλάκες αμμόλιθου²⁰³⁵.

Χώρος 6α (αψίδα τρικλινίου): Δάπεδο στρωμένο με χοντρό, ακόσμητο, ανοικτόχρωμο ψηφιδωτό.

Χρονολόγηση: Η ανέγερση του «θεοδοσιανού» ανακτόρου τοποθετείται γύρω στα μέσα ή στο β' μισό του 4^{ου} αιώνα²⁰³⁶. Μετασκευές μεγάλης κλίμακας, όπως και η διακόσμηση του κτηρίου, ανήκουν στη β' φάση, που χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 5^{ου} αιώνα²⁰³⁷. Διαπιστωμένες μικροεπεμβάσεις μιας γ' φάσης²⁰³⁸ ανάγονται

²⁰³² Στο υπόστρωμά του εντοπίστηκαν ψηφίδες εντοίχιου ψηφιδωτού, προερχόμενες πιθανότατα από τον διάκοσμο της α' φάσης του κτηρίου, για την οποία δεν έχουμε στοιχεία (βλ. παρακ. σ. 461-462 [χρονολόγηση]).

²⁰³³ Το ψηφιδωτό δάπεδο διατηρείται μόνο στο δυτικό τμήμα της αίθουσας.

²⁰³⁴ Από τα εντοίχια ψηφιδωτά και τις τοιχογραφίες σώθηκαν μόνο σπαράγματα. Ο HEMANS (1986, σ. 89 fig. 3.24) αναφέρει ότι σε όσα φέρουν γραπτή διακόσμηση αναγνωρίζεται το θέμα του ψηφιδωτού δαπέδου της δυτικής στοάς (σύνθεση συμπλεκόμενων οκταγώνων που ορίζουν ορθά τετράγωνα – η εικόνα, όμως που συνοδεύει το κείμενο δεν είναι ευκρινής).

²⁰³⁵ Στο τρικλίνιο του «θεοδοσιανού» ανακτόρου δεν εντοπίστηκαν υπολείμματα κεντρικής δεξαμενής αντίστοιχης με εκείνες που αποκαλύφθηκαν στον ανατολικό αψιδωτό χώρο της γειτονικής οικίας της Περιστερίας και στα τρικλινία του «Καζίου» και της οικίας των Ψαλμών. Η ύπαρξη, ωστόσο, στο κέντρο του μαρμαροθετημένου δαπέδου της ορθογώνιας αίθουσας ενός μαρμάρινου πλαισίου, που περιβάλλει ορθογώνιο τμήμα δαπέδου, δεν αποκλείει την αποκάλυψη μιας τέτοιας κατασκευής με περαιτέρω ανασκαφή (HEMANS 1986, σ. 89 σημ. 46).

²⁰³⁶ Η χρονολόγηση της α' φάσης δεν προκύπτει από στοιχεία της στρωματογραφίας αλλά από την σύγκριση της αρχιτεκτονικής μορφολογίας του κτηρίου με εκείνη των υπόλοιπων οικιών της πόλης, καθώς και από τις ενδείξεις που παρέχει για την ευρύτερη περιοχή το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο.

²⁰³⁷ Οι πιο σημαντικές από τις εργασίες ανοικοδόμησης της β' φάσης περιλάμβαναν (εκτός από τη διακόσμηση) την ταπεινώση των δαπέδων των στοών και της αυλής, την αντικατάσταση της νότιας κιονοστοιχίας από χαμηλό τοιχίο, την εκ θεμελίων ανοικοδόμηση των δυτικών δωματίων, την κατασκευή του νυμφαίου και την ανέγερση της πυργοειδούς κατασκευής στα βορειοανατολικά.

(χωρίς να είναι δυνατή η εγγύτερη χρονολόγησή τους) στον 6^ο αιώνα. Το κτήριο εγκαταλείφθηκε, σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, στις αρχές του 7^{ου} αιώνα²⁰³⁹.

Βιβλιογραφία: KITZINGER 1946, σ. 118-129, fig. 124, 125, 162-166, 170. RADOSEVIC 1973, σ. 265-266. WISEMAN 1973, σ. 44-47, fig. 7-9. KLEINBAUER 1979. KOLARIK 1982, σ. 204-219, fig. 290, 433-453. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 409. DUVAL 1984, σ. 466-467. KOLARIK 1984, σ. 454-455, fig. 12, 13. HEMANS 1986, σ. 70-120 και σποραδ., fig. 3.1-3.62. KOLARIK 1987, σ. 304 σημ. 27. GERASIMOVSKA 1996, σ. 43-65, 170. HATTERSLEY-SMITH 1996, σ. 48-49. LAVAN 1999, σ. 162. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 298, εικ. σ. 300. STIRLING 2005, σ. 197-199. BONINI 2006, σ. 567-568, εικ. σ. 569. Balkani 2007, σ. 182-191 αρ. 149-152, σ. 235-237 αρ. 205, 206. PETROVA 2007, σ. 43-44, εικ. σ. 12, 21²⁰⁴⁰, 43, 44, 74, 75 πάνω. KOZELJ - SODINI 2011, σ. 818. VERZONE 2011, σ. 45, tav. XIII A.

Η χρονολόγηση της φάσης αυτής από τον HEMANS (1986, σ. 114-116) στο γ' τέταρτο του 5^{ου} αι. βασίστηκε σε ανασκαφικά στοιχεία: νομίσματα του 408-423 και 425-450 που αποκαλύφθηκαν στις μικρής κλίμακας τομές των νεότερων ανασκαφών και υφιστάμενες ενδείξεις κάποιας καταστροφής που έπληξε και άλλα κτήρια της πόλης γύρω στο 450.

Η KOLARIK από την άλλη μεριά (1982, σ. 208) είχε αρχικά χρονολογήσει –με κριτήρια αποκλειστικώς τεχνοτροπικά– τα μεν γεωμετρικά ψηφιδωτά σε τεχνική *opus tessellatum* στο β' τέταρτο του 5^{ου} αι., τα δε χοντρά ψηφιδωτά και τα μαρμαροθετήματα στον όψιμο 5^ο ή στις αρχές του 6^{ου} αιώνα. Ωστόσο, σε μεταγενέστερο άρθρο της (1987, σ. 304 σημ. 27), η ερευνήτρια αποδέχθηκε (με χαρακτηριστικά λακωνικό τρόπο) τα χρονολογικά συμπεράσματα του HEMANS για τη β' φάση του «θεοδοσιανού», που επιβάλλουν, μάλιστα, τη μετατόπιση της χρονολόγησης και της οικίας του Παρθενίου. Καθώς η διατριβή του HEMANS δεν είναι δημοσιευμένη (ούτε προσβάσιμη σε κάποια ηλεκτρονική βάση δεδομένων) και η αποδοχή της χρονολόγησής του από την KOLARIK δημοσιεύεται σε άρθρο όπου η συγγραφέας πραγματεύεται τα ψηφιδωτά της «πρώιμης εκκλησίας», δεν είναι περίεργο το ότι οι νεότεροι μελετητές που έχουν ασχοληθεί (και με τις οικίες των Στόβων (BALDINI LIPPOLIS και BONINI, 2001 και 2006 αντίστοιχα) συνεχίζουν να αναπαράγουν τις ξεπερασμένες πλέον χρονολογήσεις της KOLARIK.

²⁰³⁸ Οι επεμβάσεις αυτές περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, την κατασκευή ενός αποπάτου ανατολικά του νυμφαίου και μετασκευές στους χώρους δυτικά του τρικλινίου (7, 8).

²⁰³⁹ Όπως προκύπτει από την ανεύρεση οκτώ νομισμάτων Ιουστίνου Β' (565-578) και Τιβέριου (582-602) πάνω στο δάπεδο του χώρου 5.

²⁰⁴⁰ Εικονίζεται το αντίγραφο του αναγλύφου με τον Πάνα και τις νύμφες από το «θεοδοσιανό» και όχι από την οικία του Παρθενίου, όπως εσφαλμένα αναφέρεται στη λεζάντα.

65. «Καζίνο»²⁰⁴¹ (πίν. 139-141α)

Θέση: Η οικία που είναι γνωστή σαν «Καζίνο» βρίσκεται βόρεια του θεάτρου των Στόβων και ανατολικά της Via Principalis Inferior, η οποία, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, οριοθετούσε την δυτική πλευρά της οικοδομής.

Χρονικό ανασκαφής: Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του κτηρίου αποκαλύφθηκαν μερικώς το 1939-1940 από τους D. Mano-Zissi και J. Petrovic, το ξέσπασμα, ωστόσο του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου διέκοψε την ανασκαφή. Εργασίες καθαρισμού μικρής κλίμακας διενεργήθηκαν το 1970, 1973 και 1981 στο πλαίσιο του αμερικανο-γιουγκοσλαβικού προγράμματος συνεργασίας για τους Στόβους, ενώ η αποκάλυψη του κτηρίου έως το δυτικό του πέρας τοποθετείται την περίοδο 2000-2009²⁰⁴².

Αρχιτεκτονική: Οι ανασκαμμένοι χώροι της οικίας (πίν. 139α) αναπτύσσονται ανατολικά και βόρεια μιας αυλής (1) που περιβάλλεται στις τρεις πλευρές της από στοές (1α-γ) (πίν. 139β). Η έκταση της δυτικής στοάς καταλαμβάνεται από μεγάλη ορθογώνια κτιστή δεξαμενή²⁰⁴³. Διαμέσου της ανατολικής στοάς (1α) εισέρχεται κανείς σε ορθογώνια αίθουσα με αψιδωτή απόληξη²⁰⁴⁴, που αποτελεί το τρικλίνιο της

²⁰⁴¹ Η ονοματοθεσία του κτηρίου από τους πρώτους ανασκαφείς οφείλεται στην ανεύρεση μιας ορειχάλκινης τράπεζας παιχνιδιού (*tabula lusoria*) και ζαριών στο εσωτερικό του. Το στοιχείο αυτό, σε συνδυασμό με την ύπαρξη λουτρικής εγκατάστασης, οδήγησαν αργότερα τον WISEMAN (1973, σ. 75) στην υπόθεση ότι το οικοδόμημα ίσως λειτουργούσε και ως πορνείο. Η ίδια άποψη επαναλαμβάνεται και από μεταγενέστερους μελετητές (KOLARIK 1982, σ. 17. HATTERSLEY-SMITH 1996, σ. 47). Την εποχή, όμως, που ο WISEMAN διατύπωνε την εικασία του, η ανασκαφή δεν είχε ακόμη ολοκληρωθεί (αν και μόνο η τυπολογία και η θέση του οικοδομήματος στον πολεοδομικό ιστό θα αρκούσε για να αποκλείσει τα περί οίκου ανοχής, τουλάχιστον για την περίοδο που αντιστοιχεί στις κύριες φάσεις του κτηρίου). Υπό το πρίσμα, τέλος, των πιο πρόσφατων ευρημάτων το εύρος των πιθανολογούμενων χρήσεων που έχουν προταθεί για το κτήριο θα προκαλούσε θυμηδία, αν δεν επρόκειτο για ένα από τα συχνά δείγματα της ερμηνευτικής κακοποίησης που συχνά υφίστανται τα ιδιωτικά οικοδομήματα εξαιτίας της αποσπασματικής αποκάλυψης και πλημμελούς δημοσίευσής τους (βλ. παρακ. σ. 464 σημ. 1833).

²⁰⁴² Το 2008 ιδρύθηκε στην Π.Γ.Δ.Μ. το Εθνικό Ίδρυμα για την Διαχείριση του Αρχαιολογικού Χώρου των Στόβων (National Institution for Management of the Archaeological Site of Stobi ή National Institution Stobi [ακρωνύμιο NIS]) ως ανεξάρτητος φορέας του Υπουργείου Πολιτισμού, αναλαμβάνοντας επίσημα δράση το 2009. Ο ιστότοπος του ιδρύματος (www.stobi.mk [ημ/νία επίσκεψης 04.08.11]) παρέχει συνοπτική πληροφόρηση (που δε στερείται λαθών), μεταξύ άλλων, για κάθε ένα από τα μνημεία της πόλης, με αναφορές στις πρόσφατες ανασκαφές και εργασίες συντήρησης.

Στο ενημερωτικό κείμενο που αφορά το λεγόμενο Καζίνο γίνεται λόγος για τη διενέργεια ανασκαφών στο χρονικό διάστημα 2000-2009 (ανασκαφών, που, συνεπώς προηγούνται κατά τι της ανάληψης δράσης από το ίδρυμα) και περιγράφονται ευρήματα για τα οποία, όμως, δεν υπάρχει καμιά αναφορά στη δημοσιευμένη βιβλιογραφία (βλ. παρακ. σ. 464 σημ. 1833). Σε αναρτημένη κάτωψη του αρχαιολογικού χώρου δηλώνεται, επίσης, προέκταση της ανασκαφής προς τα δυτικά, κάτι που μπορεί να διαπιστώσει και ο επισκέπτης του χώρου σήμερα. Ελπίζουμε ότι η κυκλοφορία του τέταρτου τόμου της σειράς «Studies in the Antiquities of Stobi», η οποία στην ίδια ιστοσελίδα προαναγγέλεται για το 2011, θα καλύψει το κενό.

²⁰⁴³ Κατ' αναλογία με τα άλλα παραδείγματα της πόλης είναι πολύ πιθανό να διαμορφωνόταν κι εδώ πολυτελές νυμφαίο με γλυπτή διακόσμηση. Θα πρέπει, ωστόσο, να περιμένουμε τη δημοσίευση των αποτελεσμάτων των πρόσφατων ανασκαφών προκειμένου να ξεκαθαρίσει η ασαφής εικόνα του δυτικού τμήματος της οικίας.

²⁰⁴⁴ Στο κέντρο του ορθογώνιου δωματίου υπάρχει μικρή οκταγωνική δεξαμενή (πίν. 140α), δυτικά της οποίας εντοπίστηκε μια μαρμαρίνη ορθογώνια τράπεζα, ενώ μια δεύτερη, σιγμοειδής, αποκαλύφθηκε στον χώρο μπροστά από την αψίδα. Από την ίδια αίθουσα προέρχεται και η *tabula lusoria* (βλ. παρακ.

οικίας (2) και επικοινωνεί με επιμήκη αίθουσα στα νότια (3). Βόρεια του τρικλινίου διατάσσονται δύο δωμάτια²⁰⁴⁵ (4, 5), το δυτικότερο από τα οποία οδηγεί διαμέσου τριβήλου ανοίγματος σε τρίτο χώρο (6), ακόμη βορειότερα²⁰⁴⁶.

Διακόσμηση: Λιγιστά είναι τα σωζόμενα κατάλοιπα από τον διάκοσμο του κτηρίου²⁰⁴⁷.

Χώρος 1 (κεντρική αυλή): Δάπεδο στρωμένο με λίθινες πλάκες διαφόρων μεγεθών (πίν. 139β).

Χώρος 1α (ανατολική στοά): Από το ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* που κάλυπτε το δάπεδο σώζονται αποσπασματικά μόνο δύο διάχωρα. Στο νοτιότερο από αυτά αναγνωρίζεται σύνθεση συμπλεκόμενων οκταγώνων που ορίζουν ορθά τετράγωνα (πίν. 141α). Η κατάσταση διατήρησης του δεύτερου διαχώρου δεν επιτρέπει την αναγνώριση του (γεωμετρικού) θέματος, ούτε και της επιγραφής που περιείχε, από την οποία σώζονται μόνο μερικά γράμματα:

Σ Γ

Ν Λ

Σ Ε Κ

Χώρος 2 (τρικλίνιο): Δάπεδο στρωμένο με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*²⁰⁴⁸. Μέσα σε πλαίσιο από συνεχόμενες σπείρες αναγνωρίζεται το θέμα των συνεχόμενων οκταγώνων, στις πλευρές των οποίων εφάπτονται τετράγωνα και στις γωνίες ρόμβοι.

Χώροι 4-6 (λουτρό): Δάπεδα στρωμένα με πλάκες από αμμόλιθο (πίν. 140β).

σημ. 1827). Ας σημειωθεί ότι οι περισσότεροι μελετητές (επαναλαμβάνοντας ο ένας τον άλλον) περιγράφουν και τις δύο μαρμάρινες τράπεζες σα σιγμοειδείς (HEMANS 1986, σ. 208).

²⁰⁴⁵ Ανατολικά του χώρου 4 ανοίγεται και άλλη αίθουσα, που δεν έχει αποκαλυφθεί.

²⁰⁴⁶ Οι χώροι 4-6 αποτελούν τμήμα λουτρικής εγκατάστασης. Κατά μήκος του νότιου τοίχου του χώρου 4 και όλων των τοίχων του χώρου 5 υπάρχουν κτιστά έδρανα, ενώ στο δωμάτιο 6, που θερμαινόταν με υπόκαυση και αποτελεί μάλλον προσθήκη της δεύτερης φάσης, αποκαλύφθηκαν δύο λουτήρες και αποχωρητήριο. Οι πρόσφατες, αδημοσίευτες, ανασκαφές έχουν, επίσης, φέρει στο φως τουλάχιστον έναν ακόμη χώρο δυτικότερα, στο ύψος της βόρειας στοάς του περιστυλίου, δε γνωρίζουμε όμως κάτι σχετικό με αυτόν.

²⁰⁴⁷ Στο σχετικό με το «Καζίνο» πληροφοριακό κείμενο του επίσημου ιστότοπου του Εθνικού Ιδρύματος για την Διαχείριση του Αρχαιολογικού Χώρου των Στόβων (βλ. παραπ. σ. 463 σημ. 1828) αναφέρεται, μεταξύ άλλων (η υπογράμμιση δική μου): «The elaborate objects with Christian symbols and the discovery of frescoes with the depiction of saints in the recent excavations indicate that this might be the Residence of the Bishops. This idea is supported by the fact that the palace is linked with the Episcopal Basilica by the so-called Via Episcopalis». Για αυτές τις «παραστάσεις αγίων» δε διαθέτουμε προς το παρόν καμία άλλη πληροφορία, ίσως, όμως, η αναμενόμενη δημοσίευση των πρόσφατων ανασκαφών (βλ. παραπ. σ. 463 σημ. 1828) να λύσει τα ερωτήματα που δημιουργούνται. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η ευκολία με την οποία διατυπώνονται εικασίες για τον ένοικο της κύριας φάσης του κτηρίου, πριν ακόμα ολοκληρωθεί η ανασκαφή και παρουσιαστούν τα ευρήματα στη συνάφειά τους, αποβαίνει σε βάρος της έρευνας –αρκεί να σκεφτεί κανείς ότι το συγκεκριμένο οικοδόμημα αρχικά ονομάστηκε «Καζίνο» (*tabula lusoria* και ζάρια), στη συνέχεια πιθανολογήθηκε ότι αποτελούσε οίκο ανοχής (λουτρική εγκατάσταση) και πρόσφατα εμφανίζεται (χωρίς, μάλιστα, να είναι το μόνο στην πόλη [βλ. Παράρτημα 1 αρ. Ιxxiv]) ως «υποψήφιο» επισκοπείο («αντικείμενα με χριστιανικά σύμβολα και τοιχογραφίες με αγίους»).

²⁰⁴⁸ Δε σώθηκε παρά μόνο ένα μικρό τμήμα κατά μήκος του βορειοδυτικού τοίχου του δωματίου.

Χρονολόγηση: Η ανέγερση της οικίας έχει τοποθετηθεί στο β' μισό του 4^{ου} αιώνα²⁰⁴⁹. Σαφής είναι η ύπαρξη μιας δεύτερης φάσης, που τοποθετείται από τον κύριο μελετητή του κτηρίου στο β' μισό του 5^{ου} αιώνα²⁰⁵⁰.

Βιβλιογραφία: RADOSEVIC 1973, σ. 249. MANO-ZISSI 1973, σ. 208, 211, fig. 106, 107. WISEMAN 1973, σ. 74-75, fig. 19. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 415 σημ. 6. KOLARIK 1982, σ. 16-21, fig. 2-7, 454. KOLARIK 1984, σ. 453, fig. 11. HEMANS 1986, σ. 156-162, fig. 5.1-5.20. HATTERSLEY-SMITH 1996, σ. 47. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 300. KOLARIK 1984, σ. 453, fig. 11. Η ΙΔΙΑ 1987, σ. 304. BONINI 2006, σ. 573, εικ. σ. 574. PETROVA 2007, σ. 31, εικ. σ. 68.

66. Οικία του Παρθενίου²⁰⁵¹ (πίν. 131, 141-143α)

Θέση: Η οικία του Παρθενίου μοιράζεται το ίδιο κεντρικό οικοδομικό τετράγωνο με το κατά πολύ μεγαλύτερό της σε έκταση «θεοδοσιανό» ανάκτορο, στη νοτιοανατολική γωνία του οποίου εφάπτεται²⁰⁵². Στα ανατολικά η οικία ορίζεται από τη Via Priscipalis Inferior, ενώ στα νότια από την «ανώνυμη» οδό.

²⁰⁴⁹ Είναι γεγονός ότι αδιάσειστα ανασκαφικά στοιχεία για την χρονολογική ένταξη του κτηρίου στην εποχή αυτή δεν υπάρχουν. Η KOLARIK (1982, σ. 17, 20, 21. Η ΙΔΙΑ 1987, σ. 304) προτείνει μια χρονολόγηση της ψηφοθέτησης στο β' μισό του 4^{ου} αι. (με βάση τις θεματικές και τεχνοτροπικές ομοιότητες των ψηφιδωτών με εκείνα της Συναγωγής ΙΙ), θεωρώντας ότι το κτήριο μπορεί να είναι πολύ παλαιότερο και ότι «the entertainment function of the Casino and its proximity to the Theater would suggest that it was in use during the life of the Theater» (μεταξύ, δηλαδή, του 2^{ου} και του 4^{ου} αιώνα). Ακόμα και αν θεωρούσαμε πιθανή μια χρονολόγηση με αποκλειστικά τεχνοτροπικά κριτήρια για τα δάπεδα του κτηρίου (με δεδομένο, μάλιστα, ότι τα κριτήρια αυτά είναι μάλλον επισφαλής, όπως αποδείχτηκε και στην περίπτωση της οικίας του Παρθενίου, βλ. επόμενη σημ. και παρακ. σ. 468 [χρονολόγηση]), δε θα μπορούσαμε να κάνουμε δεκτή μια τόσο πρόωπη χρονολόγηση της ανέγερσης με βάση μόνο το (αναγκαίο, βέβαια για την χρονολογική σύνδεση με το θέατρο) επιχείρημα περί «χώρου αναψυχής» (βλ. παραπ. σ. 463 σημ. 1827). Αντίθετα, θεωρούμε πειστική την ανάλυση της αρχιτεκτονικής μορφολογίας και δομής των επιμέρους στοιχείων του κτηρίου, πάνω στην οποία ο HEMANS (1986, σ. 181, 182) βάσισε την ανέγερση του «Καζίνου» στο β' μισό του 4^{ου} αιώνα.

²⁰⁵⁰ Οι περισσότερες οικίες των Στόβων παρουσιάζουν μια φάση εκτεταμένων επεμβάσεων στο β' μισό αυτού του αιώνα, ώστε, παρά το γεγονός ότι για το «Καζίνου» δεν έχουν αποκαλυφθεί ή δημοσιευτεί ανασκαφικά στοιχεία που να τοποθετούν τη β' φάση του κτηρίου στην ίδια περίοδο, το γενικότερο αυτό πλαίσιο την καθιστά πολύ πιθανή, εφόσον, μάλιστα, από τις αρχές του 6^{ου} αι. φαίνεται ότι οι δυνατότητες ανακαινίσεων μεγάλης κλίμακας περιορίζονται αισθητά. Η τεχνοτροπική, εξάλλου, σχέση που επισημαίνεται από την KOLARIK (1982, σ. 134-135) ανάμεσα στα ψηφιδωτά του «Καζίνου» και της οικίας του Παρθενίου (που χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 5^{ου} αι.), αν και από μόνη της δε θα αρκούσε για τη χρονολογική ένταξη της β' φάσης του «Καζίνου», πρέπει να ληφθεί υπόψη, καθώς συνάδει με τις ενδείξεις που προαναφέρθηκαν.

²⁰⁵¹ Η οικία οφείλει το όνομά της στην ανεύρεση ορειχάλκινης κυλινδρικής σφραγίδας με την επιγραφή ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ (βλ. παρακ. σ. 466 σημ. 1843), η οποία θεωρήθηκε ότι ανήκε στον ιδιοκτήτη του κτηρίου. Για τη συνεξέταση της οικίας του Παρθενίου με το «θεοδοσιανό ανάκτορο» από μερίδα των μελετητών βλ. παραπ. σ. 456 σημ. 1799.

²⁰⁵² Τα δύο οικοδομήματα δεν επικοινωνούν μεταξύ τους. Χωρίζονται, όμως, μόνο από τους εξωτερικούς τοίχους του «θεοδοσιανού», πάνω στους οποίους ακουμπούν, χωρίς να συμπλέκονται κατασκευαστικά, ορισμένοι από τους εσωτερικούς διαχωριστικούς τοίχους της οικίας του Παρθενίου, γεγονός που προδίδει τη χρονολογική ακολουθία των δυο κτηρίων (βλ. παρακ. σ. 468 [χρονολόγηση]).

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο αποκαλύφθηκε το 1930 με συστηματική ανασκαφή που διεξήγαγε το Εθνικό Μουσείο Βελιγραδίου υπό την καθοδήγηση του V. Petkovic.

Αρχιτεκτονική: Η κάτοψη της οικίας έχει σχήμα Γ (πίν. 131), οι μέγιστες διαστάσεις της είναι 27x26 μ., και το εμβαδόν του ισογείου της υπολογίζεται σε 500 τ.μ.²⁰⁵³. Το νότιο τμήμα του κτηρίου καταλαμβάνεται από περιστυλιη αυλή (1) (πίν. 141β), στο δυτικό τμήμα της οποίας υπάρχει νυμφαίο (1α)²⁰⁵⁴ (πίν. 142α). Από την ανατολική στοά μπορεί κανείς να εισέλθει σε δύο δωμάτια (2, 3) που επικοινωνούν μεταξύ τους. Το νοτιότερο από αυτά (2) αποτελεί τον χώρο υποδοχής της οικίας²⁰⁵⁵ (πίν. 141β). Βόρεια του περιστυλίου ανοίγεται μικρή αψιδωτή αίθουσα (4)²⁰⁵⁶ (πίν. 142β), ενώ τη βορειοανατολική πτέρυγα του οικοδομήματος μοιράζονται τρεις χώροι (5-7)²⁰⁵⁷. Βέβαιη θεωρείται η ύπαρξη ορόφου²⁰⁵⁸. Δύο εισοδοί, η πρώτη από την Via Principalis Inferior και η δεύτερη από τη νότια «ανώνυμη» οδό, οδηγούν διαμέσου δυο διαδρόμων σχήματος Γ στο εσωτερικό του κτηρίου.

Διακόσμηση: Η σωζόμενη διακόσμηση του οικοδομήματος περιορίζεται στα αρχιτεκτονικά γλυπτά που βρέθηκαν στον χώρο του περιστυλίου²⁰⁵⁹, καθώς και στα δάπεδα του τρικλινίου (2), της μικρής αψιδωτής αίθουσας (4) και της κεντρικής αυλής (1).

Χώρος 1 (κεντρική αυλή): Στον χώρο αποκαλύφθηκαν βάσεις²⁰⁶⁰, κορμοί²⁰⁶¹ και επιθήματα κίωνων²⁰⁶², που είτε αποτελούν μαρμάρινα μέλη σε β' χρήση είτε

²⁰⁵³ Πρόκειται για τη μικρότερη (αριστοκρατική) οικία που έχει έλθει έως σήμερα στο φως στην πόλη.

²⁰⁵⁴ Το νυμφαίο αποτελείται από ορθογώνια δεξαμενή σε επαφή με το δυτικό τοίχο του περιστυλίου.

²⁰⁵⁵ Είναι το μοναδικό τρικλίνιο στην πόλη το οποίο στερείται αψίδας, γεγονός που αποδίδεται στο μικρό, οριοθετούμενο στα ανατολικά από τη Via Principalis Inferior, διαθέσιμο χώρο. Την έλλειψη αψίδας υποκαθιστούσε από λειτουργική άποψη μια εξέδρα (βάθους 3,83 μ. και ύψους 0,40 μ.), η οποία εκτείνεται σε όλο το πλάτος του ανατολικού τμήματος της αίθουσας και έπεται κατασκευαστικά της αρχικής φάσης της οικίας. Ο βορειότερος χώρος (3) έχει ερμηνευθεί ως βοηθητικός.

²⁰⁵⁶ Η είσοδος της αίθουσας διαμορφώνεται με δίβηλο άνοιγμα. Στον τοίχο της εγγεγραμμένης αψίδας, που μάλλον προστέθηκε σε β' φάση, ανοίγονταν κόγχες. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η συγκεκριμένη αίθουσα, όπως και ο αντίστοιχων διαστάσεων βορειοδυτικός αψιδωτός χώρος του «θεοδοσιανού» (αρ. 64, 5) λειτουργούσε, πιθανώς, ως θερινό τρικλίνιο.

²⁰⁵⁷ Οι παραπάνω χώροι ερμηνεύονται ως βοηθητικοί. Ο δυτικότερος (5) χρησίμευε ως αποθήκη, όπως προκύπτει από την αποκάλυψη αποθηκευτικών πύθων ενσωματωμένων στο δάπεδο. Από εδώ προέρχεται και η σφραγίδα με το όνομα του φερόμενου ως ιδιοκτήτη της οικίας (βλ. παραπ. σ. 465 σημ. 1837).

²⁰⁵⁸ Παρά το ότι δεν εντοπίστηκαν ίχνη κλίμακας, η βεβαιότητα για την ύπαρξη ορόφου ερείδεται αφενός στη μελέτη των αρχιτεκτονικών μελών που βρέθηκαν στο περιστύλιο και αφετέρου στο ότι στο ισόγειο της οικίας δεν αποκαλύφθηκαν χώροι που θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως κοιτώνες.

²⁰⁵⁹ Καθώς και σε κάποια άλλα αρχιτεκτονικά μέλη που εντοπίστηκαν διάσπαρτα στους λοιπούς χώρους του κτηρίου: κορμό και βάση αμφικιονίσκου από ασβεστόλιθο, δύο μαρμάρινα επίκρανα αμφικιονίσκων, το ένα από τα οποία είναι κοσμημένο με σταυρό, τρία μαρμάρινα επιθήματα κίωνων, τμήμα μαρμάρινου γείσου, τμήμα μαρμάρινης πλάκας όπου σώζονται ελάχιστα γράμματα επιγραφής, καθώς και τμήμα μαρμάρινης τράπεζας (βλ. HEMANS 1986, σ. 146 tab. 4.7).

²⁰⁶⁰ Συνολικά δέκα: είναι λαξευμένες σε μάρμαρο ή ντόπιο γκριζοπράσινο αμμόλιθο (βλ. HEMANS 1986, σ. 134-135, tab. 4.1, fig. 4.28, 4.29).

²⁰⁶¹ Συνολικά αποκαλύφθηκαν τουλάχιστον δεκαοκτώ μεγαλύτεροι και τρεις μικρότεροι κίονες. Από τους μεγαλύτερους οι μισοί είναι κατασκευασμένοι από ντόπιο γκριζοπράσινο αμμόλιθο και οι άλλοι μισοί αποτελούνται από συναρμοσμένα τμήματα μαρμάρου σε β' χρήση. Μαρμάρινοι είναι και οι τρεις μικρότεροι κίονες (βλ. HEMANS 1986, σ. 137-138, tab. 4.2, fig. 4.30-4.33).

κατασκευάστηκαν για τη συγκεκριμένη οικία από ντόπιο γκριζοπράσινο αμμόλιθο²⁰⁶³.

Το δάπεδο φέρει στρώση από πλάκες αμμόλιθου (πίν. 141β).

Χώρος 1α (νυμφαίο): Στο πάχος του δυτικού τοίχου της αυλής, σε ύψος περίπου 1,80 μ. πάνω από τον πυθμένα της δεξαμενής υπήρχε μαρμάρινο γείσο, πάνω από το οποίο ανοιγόταν εννέα μικρές κόγχες²⁰⁶⁴.

Μια κεφαλή δαφνοστεφούς ανδρός και δύο μαρμάρινες βάσεις αγαλμάτων είναι τα μόνα δείγματα που απέμειναν από τον γλυπτό διάκοσμο του νυμφαίου²⁰⁶⁵.

Χώρος 2 (τρικλίνιο): Το σωζόμενο δάπεδο²⁰⁶⁶, στρωμένο με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*, διαρθρώνεται σε πέντε διάχωρα που περιέχουν γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα²⁰⁶⁷: κύκλους που περιέχουν ρόδακες από αλυσοειδή πλοχμό (βορειοδυτικό και νοτιοδυτικό διάχωρο), οκτάγωνα στις πλευρές των οποίων εφάπτονται τετράγωνα και στις γωνίες ρόμβοι (βορειοανατολικό και νοτιοανατολικό διάχωρο) (πίν. 143α). Η εξέδρα στα ανατολικά του χώρου φέρει στρώση από μαρμάρινες πλάκες.

Σύμφωνα με τη βασισμένη στον αριθμό των αποκαλυφθέντων αρχιτεκτονικών μελών πρόταση (Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., σ. 148-152), η κεντρική αυλή της οικίας περιβαλλόταν σε όλες τις πλευρές της (εκτός από τη δυτική που καταλαμβάνεται από το νυμφαίο) από δίτονη κιονοστοιχία απαρτιζόμενη στο ισόγειο από δέκα τουλάχιστον κίονες, αυτούς που προέκυψαν από τη συναρμογή μαρμάρινων τμημάτων. Στους κίονες αυτούς αντιστοιχούν τα ορθογώνια επιθήματα της δεύτερης ομάδας (βλ. επόμενη σημείωση).

²⁰⁶² Τα επιθήματα, λαξευμένα επίσης σε ντόπιο γκριζοπράσινο αμμόλιθο, χωρίζονται σε δύο ομάδες: η πρώτη αποτελείται από εννέα μέλη με κοίλες κάθετες επιφάνειες: τα τρία από αυτά κοσμούνται με ρόδακα και ένα φέρει λατινικό σταυρό. Η δεύτερη ομάδα αποτελείται από εννέα ή δέκα επιθήματα ορθογώνιου σχήματος, το ένα από τα οποία διακοσμείται επίσης με σταυρό (βλ. HEMANS 1986, σ. 141-142 tab. 4.3, 4.4, fig. 4.34-4.37).

²⁰⁶³ Η επανάχρηση υλικού για την κατασκευή κάποιων από τα αρχιτεκτονικά μέλη συνδέεται πιθανώς με την αδυναμία προμήθειας μαρμάρου από τα λατομεία της περιοχής ή με την ανάγκη περιστολής των εξόδων. Η ποιότητα, πάντως, της κατασκευής βρίσκεται σε υψηλά επίπεδα.

²⁰⁶⁴ Από τον (πιθανολογούμενο) αρχικό αριθμό των εννέα διατηρήθηκαν επτά κόγχες, πέντε, τουλάχιστον από τις οποίες βρίσκονται σήμερα διεσπαρμένες στο χώρο (πίν. 142α). Είναι και αυτές κατασκευασμένες από τον τοπικό γκριζοπράσινο αμμόλιθο. Ο πυρήνας της κατασκευής επαναλαμβάνει στα βασικά του στοιχεία τον σχεδιασμό του νυμφαίου του «θεοδοσιανού», σε πολύ μικρότερη, όμως, κλίμακα και με σχετικά περιορισμένες αξιώσεις εντυπωσιασμού.

²⁰⁶⁵ Όπου ο κύριος της οικίας θα εξέθετε την προσωπική του συλλογή αγαλμάτων με τρόπο παρόμοιο, αν και λιγότερο εντυπωσιακό (λόγω κλίμακας) από εκείνον του γείτονά του, ιδιοκτήτη του «θεοδοσιανού».

²⁰⁶⁶ Λείπει μια ζώνη πλάτους 2,4 μ. από το δυτικό άκρο του ψηφιδωτού, μεγάλο τμήμα του βόρειου και νότιου πλαϊσίου και το κεντρικό οκταγωνικό του διάχωρο (για την απουσία του τελευταίου βλ. επόμενη σημείωση). Έχει ακόμη καταστραφεί (ή απλώς καλυφθεί) το τμήμα που αντιστοιχεί στον χώρο της εξέδρας. Κάποια από τα παραπάνω τμήματα του ψηφιδωτού αποκολλήθηκαν και μεταφέρθηκαν στο Εθνικό Μουσείο Βελιγραδίου, χωρίς όμως να ταυτιστούν και χωρίς να δημοσιευθεί κάποιο σχετικό στοιχείο· δε γνωρίζουμε, έτσι, ποιά από τα κενά του ψηφιδωτού για τα οποία έγινε λόγος αντιστοιχούν στην αρχική ανασκαφική εικόνα του χώρου και ποιά προέκυψαν λόγω της επιλεκτικής αποκόλλησης κομματιών.

²⁰⁶⁷ Το κεντρικό διάχωρο, στο οποίο κατά την KOLARIK (1982, σ. 133, fig. 303, 304) θα εγγραφόταν κάποιο οκταγωνικό ή κυκλικό μοτίβο, δεν αποκλείεται να περιέβαλλε μικρή οκταγωνική δεξαμενή. Σε τέτοια περίπτωση τα μαρμάρινα μέλη της θα είχαν απομακρυνθεί φυσικά σε εποχή πολύ προγενέστερη της ανασκαφής του χώρου. Μόνο η ταύτιση των αποκολλημένων τμημάτων του ψηφιδωτού που βρίσκονται στο Εθνικό Μουσείο Βελιγραδίου (βλ. προηγούμενη σημ.) θα αποσαφήνιζε το θέμα.

Χώρος 4: Το δάπεδο του δωματίου καλυπτόταν με μαρμαροθέτημα από εξάγωνα, τετράγωνα και τρίγωνα πλακίδια²⁰⁶⁸. Στο ύψος της χορδής της αψίδας υπήρχε ζώνη από λίθινες πλάκες²⁰⁶⁹.

Χώρος 5: Δάπεδο με στρώση από πήλινες πλάκες²⁰⁷⁰.

Χρονολόγηση: Η χρονολόγηση της οικίας του Παρθενίου ανάγεται στην περίοδο ανάμεσα στο 450 και το 475²⁰⁷¹. Στο κτήριο εντοπίζονται ίχνη και μιας δεύτερης φάσης²⁰⁷², *terminus ante quem* της οποίας θεωρείται το τέλος του 6^{ου} ή η αρχή του 7^{ου} αιώνα, εποχή εγκατάλειψης της ευρύτερης περιοχής.

Βιβλιογραφία: RADOSEVIC 1973, σ. 256, 265-266. KITZINGER 1946, σ. 118-129, fig.124, 125, 162, 167-169, 172. WISEMAN 1973, σ. 48-49, fig. 7. KLEINBAUER 1979. KOLARIK 1982, σ. 126-135, fig. 290-309, 455. HEMANS 1986, σ. 121-155 και σποραδ., fig.4.1-4.43. GERASIMOVSKA 1996, σ. 43-65, 170. HATTERSLEY-SMITH 1996, σ. 49. LAVAN 1999, σ. 162. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 300. STIRLING 2005, σ. 26, 199. BONINI 2006, σ. 570, εικ. σ. 569. PETROVA 2007, σ. 45-46, εικ. σ. 74, 75 πάνω.

²⁰⁶⁸ Η KOLARIK (1982, σ. 128, 129 και σημ. 465) λέει για το μαρμαροθέτημα: «The sectile has designs of hexagons, squares, and triangles with the apse set off by large slate slabs. The entrance has a checkerboard design of white and green marble squares set diagonally (σ. 128). Και στη σημ. 465 προσθέτει: The pattern of the opus sectile from the House of Parthenius is identical to that from the chancel of the Early Church ... and the first-phase chancel floor of the Episcopal Basilica... The fact that sectile was sometimes reused makes it difficult to date the laying of opus sectile in the House of Parthenius.»

²⁰⁶⁹ Ελάχιστες κρούστες του μαρμαροθετήματος σώθηκαν κατά χώραν, κάτι που διαφοροποιεί το συγκεκριμένο δωμάτιο της οικίας του Παρθενίου από τον χώρο 5 του «θεοδοσιανού», με τον οποίο έχει κατά τα άλλα πολλά κοινά ως προς τη θέση, το μέγεθος, την κάτοψη και το είδος του διακόσμου.

²⁰⁷⁰ Με το ίδιο υλικό ήταν καλυμμένο και το δάπεδο ενός ακόμα από τους βοηθητικούς χώρους 6 και 7, δεν είναι όμως σαφές από τις δημοσιεύσεις ποιού από τους δύο (KOLARIK 1982, σ. 128).

²⁰⁷¹ HEMANS 1986, σ. 147-155, 173. Οι τοίχοι των χώρων 4-7 της οικίας του Παρθενίου εφάπτονται κάθετα στο νότιο τοίχο της βορειοανατολικής πτέρυγας (χώρος 11 [πυργοειδής κατασκευή]) του «θεοδοσιανού» ανακτόρου χωρίς να συμπλέκονται κατασκευαστικά με αυτόν, γεγονός που οδηγεί αβίαστα στο συμπέρασμα ότι η μικρότερη από τις δύο οικίες έπεται χρονολογικά της μεγαλύτερης. Εφόσον η ανοικοδόμηση της βορειοανατολικής πτέρυγας του «θεοδοσιανού» χρονολογείται μετά το 450 και με δεδομένη την μεγάλη τυπολογική ομοιότητα ανάμεσα στις δύο οικίες, θα πρέπει δεχθούμε ότι η οικία του Παρθενίου κτίστηκε αμέσως μετά την αποπεράτωση της πυργοειδούς κατασκευής ή λίγο αργότερα, σε κάθε περίπτωση, πάντως, μέσα στο γ' τέταρτο του 5^{ου} αιώνα.

Στη νεότερη έρευνα εξακολουθούν να αναπαράγονται οι αποκλειστικά βασισμένες στην τεχνοτροπική ανάλυση του ψηφιδωτού αρχικές χρονολογήσεις του KITZINGER (1946, σ. 121-127) και της KOLARIK (1982, σ. 134-135) (ca. 400, πρώιμος 5^{ος} αι. αντίστοιχα), παρά το γεγονός ότι η KOLARIK σε μεταγενέστερη μελέτη της (1987, σ. 304 σημ. 27) αποδέχθηκε τη χρονολόγηση του HEMANS (βλ. και παραπ. σ. 462 σημ. 1823). Ας σημειωθεί, πάντως, ότι η ανασκαφή του κτηρίου δεν προχώρησε ποτέ κάτω από το επίπεδο των δαπέδων.

²⁰⁷² Η β' φάση περιλαμβάνει την κατασκευή της εξέδρας που κάλυψε ή κατέστρεψε το ανατολικό τμήμα του δαπέδου του χώρου υποδοχής (2), καθώς και την οικοδόμηση του αψιδωτού τοίχου του χώρου 4.

67. Οικία της Περιστερίας²⁰⁷³ (πίν. 143β-145)

Θέση: Το κτήριο²⁰⁷⁴ καταλαμβάνει την έκταση μιας ολόκληρης οικοδομικής νησίδας στο κέντρο της πόλης. Η βόρεια, ανατολική, νότια και δυτική πλευρά του ορίζονται αντίστοιχα από τη Via Axia, τη Via Principalis Inferior, τη Via Theodosia και τη Via Principalis Superior.

Χρονικό ανασκαφής: Η πρώτη ανασκαφή, που αποκάλυψε μέρος από τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της οικίας, διενεργήθηκε από το Εθνικό Μουσείο Βελιγραδίου, υπό την καθοδήγηση του J. Petrović, στο διάστημα 1934-1937. Οι έρευνες συνεχίστηκαν σε μικρή κλίμακα την περίοδο 1965-1966 από το Ινστιτούτο Συντήρησης της «Μακεδονίας», ενώ στα 1972-1973 διανοίχθηκαν κάποιες τομές στο πλαίσιο του αμερικανο-γιουγκοσλαβικού προγράμματος συνεργασίας. Το Εθνικό Ίδρυμα για τη Διαχείριση του Αρχαιολογικού Χώρου των Στόβων προέβη το 2010-2011 σε εργασίες αποκόλλησης και συντήρησης του ψηφιδωτού του ανατολικού αψιδωτού χώρου· δόθηκε, έτσι, η ευκαιρία να διερευνηθούν ανασκαφικά τα υποκείμενα στρώματα²⁰⁷⁵.

Αρχιτεκτονική: Η ανατολική πτέρυγα της οικίας (πίν. 143β) οργανώνεται γύρω από κλειστή κεντρική αυλή (9²⁰⁷⁶), περιβαλλόμενη από διαδρόμους (5-8)²⁰⁷⁷. Το δυτικό τμήμα της καταλαμβάνεται από νυμφαίο²⁰⁷⁸. Στη βορειοανατολική γωνία του συγκροτήματος ανοίγεται μικρό λουτρό (2-4), προσιτό από τον βόρειο διάδρομο, ενώ στην αντίθετη κατεύθυνση δεσπόζουν δύο μεγάλες ορθογώνιες αίθουσες που απολήγουν σε αψίδα στραμμένη προς νότον (15, 16). Ο αμέσως νοτιότερος χώρος είναι υπαίθριος (17). Ανατολικά, κατά μήκος της Via Principalis Inferior, παρατάσσονται πέντε ακόμα δωμάτια (10-14)²⁰⁷⁹. Νότια και δυτικά της αυλής αναπτύσσεται σύμπλεγμα εννέα χώρων (18-26α)²⁰⁸⁰, σε τρεις από τους οποίους (19, 25, 26) εντοπίστηκαν κλίμακες που οδηγούσαν σε όροφο. Σειρές μικρών δωματίων διατάσσονται στη δυτική και νότια πλευρά επιμήκους αύλειου χώρου (27) κατά

²⁰⁷³ Στις παλαιότερες δημοσιεύσεις το κτήριο αναφέρεται ως «Double-Apse(d) Building» ή «Palace of Peristeria». Η οικία πήρε το όνομα με το οποίο είναι σήμερα ευρύτερα γνωστή με αφορμή ένα από τα πρόσωπα που μνημονεύονται σε επιδαπέδια ψηφιδωτή επιγραφή (βλ. παρακ. σ. 471 και σημ. 1873).

²⁰⁷⁴ Στην πραγματικότητα πρόκειται για ένα συγκρότημα, τα επιμέρους τμήματα του οποίου εξυπηρετούσαν διαφορετικές λειτουργίες και στέγαζαν, ενδεχομένως, περισσότερες από μια οικογένειες (στην τελευταία τουλάχιστον φάση κατοίκησης).

²⁰⁷⁵ Δε γνωρίζουμε τι απέδωσαν οι έρευνες αυτές. Το ψηφιδωτό δάπεδο, πάντως, επαναποθετήθηκε στην αρχική του θέση μετά τη συντήρηση. Οι πληροφορίες για τις πρόσφατες εργασίες προέρχονται από τον επίσημο ιστότοπο του ιδρύματος (βλ. παραπ. σ. 463 σημ. 1828).

²⁰⁷⁶ Στην κάτοψη του πίνακα διατηρήθηκε η αρίθμηση των χώρων του δημοσιευμένου σχεδίου, στο οποίο, ωστόσο, ο προσανατολισμός είναι λανθασμένος (SOKOLOVSKA 1975, σ. 137 fig. 15).

²⁰⁷⁷ Ο κεντρικός υπαίθριος χώρος ήταν προσιτός από τον βόρειο διάδρομο μέσω θυραίου ανοίγματος, ενώ από τον (πλατύτερο) νότιο μέσω τριβήλου.

²⁰⁷⁸ Το νυμφαίο απαρτίζεται από ορθογώνια κτιστή δεξαμενή, οριοθετούμενη στο άνω τμήμα όλων των πλευρών, εκτός της ανατολικής, από μεγάλους ορθογωνισμένους λίθους. Για την πιθανή χρήση της δεξαμενής ως ιχθυοτροφείου βλ. παραπ. σ. 184-185.

²⁰⁷⁹ Τα νοτιότερα από αυτά (13, 14) επικοινωνούσαν, στην πρώτη τουλάχιστον φάση του κτηρίου, με την ανατολική αψιδωτή αίθουσα, ενώ τα βορειότερα (10-12) με τον ανατολικό διάδρομο.

²⁰⁸⁰ Οι χώροι αυτοί χαρακτηρίζονται ως βοηθητικοί και αποθηκευτικοί.

μήκος των ορίων της οικοδομικής νησίδας (28-46)²⁰⁸¹. Η πρόσβαση στον οικιακό πυρήνα του συγκροτήματος εξασφαλιζόταν από την κύρια είσοδο στη βόρεια πλευρά του (1)²⁰⁸².

Διακόσμηση: Ο σωζόμενος διάκοσμος της οικίας είναι σχετικά περιορισμένος.

Χώροι 1-4: Δάπεδα με στρώση από λίθινες πλάκες. Στην επίχωση του χώρου 3 έχουν εντοπιστεί, επιπλέον, σπαράγματα εντοίχιας γραπτής και γύψινης διακόσμησης²⁰⁸³.

Χώρος 9 (κεντρική αυλή): Δάπεδο στρωμένο με λίθινες πλάκες (πίν. 144α). Τμήμα ανάγλυφης ταφικής ρωμαϊκής στήλης με αετωματική επίστεψη βρίσκεται τοποθετημένο στο κέντρο της δυτικής σειράς ορθογωνισμένων λίθων που οριοθετούν το άνω τμήμα της δεξαμενής (πίν. 144β)²⁰⁸⁴. Στο ανάγλυφο απεικονίζεται ο δαίμονας Τελεσφόρος, δύο ανδρικές μορφές που στηρίζονται σε βακτηρίες και μια γυναικεία, πεπλοφόρος²⁰⁸⁵.

Χώροι 10-14: Δάπεδα στρωμένα με θραύσματα πλίνθων.

Χώρος 15: Το δάπεδο του ορθογώνιου τμήματος της αίθουσας καλύπτεται με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*. Η επιφάνειά του οργανώνεται σε οκτώ διάχωρα, πλαισιωμένα από γεωμετρικά θέματα και διατεταγμένα γύρω από οκταγωνική δεξαμενή. Η τελευταία έχει καταλάβει τη θέση του κεντρικού διαχώρου (διάχωρα *i-viii*) (πίν. 145α).

Διάχωρα i, iii: Ορθογώνια που περιέχουν ρόμβους με σχηματοποιημένο σπειρομαϊάνδρο και κύκλο στο κέντρο τους. Σε κάθε ένα από τα τρίγωνα που προκύπτουν από την εγγραφή των ρόμβων παριστάνεται ζώο (ελάφι, λιοντάρι) σε ελεύθερο καλπασμό.

Διάχωρο ii: Κύκλος με εγγεγραμμένο ρόδακα από αλυσσοειδή πλοχμό καταλαμβάνει το κέντρο του διαχώρου, ενώ η υπόλοιπη επιφάνεια καλύπτεται με εναλλασσόμενα πολύγωνα και τετράγωνα που περιέχουν γεωμετρικά, φυτικά και ζωικά θέματα.

Διάχωρα iv, v: Ψάρια και άλλα θαλάσσια όντα, πραγματικά ή μυθικά, εικονίζονται να κολυμπούν σε ελεύθερο βάθος.

²⁰⁸¹ Στους χώρους αυτούς, που αποτελούν το ελλιπέστερα ανεσκαμμένο και συνεπώς λιγότερο μελετημένο τμήμα του συγκροτήματος, εικάζεται ότι στεγάζονταν καταστήματα και εργαστήρια.

²⁰⁸² Κατά μήκος της ίδιας πλευράς ανοίγεται δυτικότερα και δεύτερη είσοδος, η οποία θα εξυπηρετούσε τη δυτική πτέρυγα των εργαστηρίων-καταστημάτων· τα τελευταία, επιπλέον, επικοινωνούσαν άμεσα και με τις παρακείμενες οδούς. Πιθανή θεωρείται και η ύπαρξη μίας ακόμα εισόδου, η οποία θα οδηγούσε από τη *Via Principalis Inferior* και μέσω της νότιας αυλής (17) στους κύριους χώρους διαμονής.

²⁰⁸³ Η χρήση κόκκινου, μαύρου και πράσινου χρώματος είναι το μόνο επιπλέον στοιχείο που έχει δημοσιευτεί για τον γραπτό διάκοσμο των σπαραγμάτων αυτών (SOKOLOVSKA 1975, σ. 125).

²⁰⁸⁴ Πρόκειται για υλικό που πιθανότατα προέρχεται από άλλο μνημείο (SOKOLOVSKA 1975, σ. 126).

²⁰⁸⁵ Πολυάριθμα πήλινα ειδώλια του Τελεσφόρου (χθόνιου δαίμονα-προστάτη των αρρώστων από τον κύκλο του Ασκληπιού) αποκαλύφθηκαν στο δυτικό κοιμητήριο της πόλης, κοντά στην πύλη της Ηράκλειας (WISEMAN 1981, σ. 135, fig. 1), περιοχή που έπαυε να έχει ταφική χρήση από τα τέλη του 4^{ου} αιώνα. Αν λάβουμε υπόψη ότι το ταφικό ανάγλυφο στην οικία της Περιστερίας χρονολογείται στον 2^ο-3^ο αι., μπορούμε να θεωρήσουμε πολύ πιθανή την προέλευσή του από το συγκεκριμένο νεκροταφείο.

*Διάχωρο vi*²⁰⁸⁶: Χωρίζεται σε δύο άνισα μεταξύ τους τμήματα, το βόρειο από τα οποία περιέχει κύκλο με ομόκεντρους δακτύλιους κοσμημένους με ορθά και ανεστραμμένα τρίγωνα στο εσωτερικό του. Στα τρίγωνα που προκύπτουν από την εγγραφή του κύκλου παριστάνονται πτηνά και σχηματοποιημένο φυτικό κόσμημα. Στο νότιο τμήμα του διαχώρου υπάρχει η επιγραφή (πίν. 145β):

ΡΟΥΦΙΝΟΣΠΕΡΙΣΤΕΡΙΑ²⁰⁸⁷
ΠΕΡΠΕΤΟΥΑΠΡΩΤΑΣΙΣ
ΕΛΠΙΔΙΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΑΥΡΗΛΛΙΑΝΟΣ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΑ

Διάχωρο vii: Στο κέντρο του εγγράφεται μεγάλος κύκλος, βόρεια και νότια του οποίου εικονίζονται ανά τρεις έξι μικρότεροι. Οι τελευταίοι περιέχουν ρόδακα ή κόμβο και συνδέονται μεταξύ τους με τη μορφή σηρικών τροχών. Τέσσερα πτηνά γεμίζουν τις τριγωνικές επιφάνειες ανάμεσα στους μικρότερους κύκλους και στον κεντρικό, στον οποίο εγγράφεται πολύ αποσπασματικά σωζόμενη επιγραφή:

ΙΣΝΙΑ
ΓΙΣ
ΣΙΣ
ΤΑΣΙΣΕΛΠΙΔΙΑ
ΠΕΡΠΕΤΟΥΑ

Διάχωρο viii: Ελάφια εκατέρωθεν αγγείου από το οποίο εκφύεται κληματίδα.

Χώρος 15α (αψίδα): Δάπεδο καλυμμένο με μαρμάρινες πλάκες.

Χώρος 16 (τρικλίνιο): Δάπεδο με πλακόστρωση, από την οποία σώζεται μόνο το υπόστρωμα²⁰⁸⁸.

Χώρος 19: Δάπεδο στρωμένο με πήλινες πλάκες.

²⁰⁸⁶ Τα διάχωρα της βόρειας ζώνης (*vi-viii*), σε κακή κατάσταση διατήρησης, είναι μεταγενέστερα (βλ. παρακ. σ. 472 [χρονολόγηση]) και χαρακτηρίζονται από μεγάλη ανομοιογένεια στο σχήμα και στο μέγεθος των ψηφίδων· η KOLARIK (1982, σ. 150) σχολιάζει σχετικά: «This pavement more than any other from Stobi shows the abandonment of opus tessellatum or an approximation thereof, for the use of pieces that reflect the shape of the design into which they are incorporated».

²⁰⁸⁷ Υπάρχει διάσταση απόψεων ως προς το φύλο που αντιπροσωπεύει το όνομα «Περιστερία» στο οποίο το κτήριο οφείλει τη συμβατική του ονομασία. Σύμφωνα με τον WISEMAN (1973, σ. 42), το όνομα βρίσκεται σε πτώση γενική και αποτελεί πατρώνυμο, άποψη που απορρίπτεται από τους ROBERT (1971, σ. 90 σημ. 4) και FEISSEL (1983, σ. 233), σύμφωνα με τους οποίους πρόκειται για γυναικείο όνομα σε πτώση ονομαστική. Η δεύτερη εκδοχή ενισχύεται από το γεγονός της ανεύρεσης μιας ακόμη ψηφιδωτής επιγραφής όπου απαντά το ίδιο όνομα, αυτή τη φορά στο δάπεδο της α΄ φάσης του νότιου κλίτους της επισκοπικής βασιλικής των Στόβων. Τα διάχωρα του ψηφιδωτού δαπέδου σε αυτό το τμήμα της εκκλησίας φαίνεται ότι αποτελούσαν αφιερώσεις γυναικών, καθώς, εκτός από την Περιστερία, μνημονεύεται ως δωρήτρια σε δεύτερη επιγραφή και κάποια Ματρώνα (KOLARIK 1982, σ. 135 σημ. 473 [σ. 267-268]. HATTERSLEY-SMITH 1996, σ. 53 και σημ. 72, 73. MENTZOU-MEIMARIS 1998, 178. KOLARIK 2005, σ. 1256). Αναζήτηση, επιπλέον του θέματος «περιστερί-» στο Thesaurus Linguae Graecae είχε ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό ενός μόνο ονόματος –κι αυτού γυναικείου (Πρακτικά Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνας, όπου μνημονεύεται κάποια Περιστερία από την Αλεξάνδρεια).

²⁰⁸⁸ Ο WISEMAN (1973, σ. 41) αναφέρει εσφαλμένα ότι το υπόστρωμα ανήκει σε ψηφιδωτό δάπεδο (KOLARIK 1982, σ. 137 σημ. 484 [σ. 268-269]).

Χρονολόγηση: Το συγκρότημα παρουσιάζει τρεις, τουλάχιστον, κύριες φάσεις²⁰⁸⁹: η πρώτη ανάγεται στο α΄ μισό του 4^{ου} αιώνα²⁰⁹⁰. η δεύτερη, με κύριο στοιχείο την προσθήκη του δυτικού αψιδωτού χώρου, την ταπείνωση του δαπέδου της κεντρικής αυλής (16 και 9 αντίστοιχα) και την ψηφοθέτηση των διαχώρων με τις επιγραφές (vi-viii) τοποθετείται στον όψιμο 4^ο αι.²⁰⁹¹, ενώ για τη χρονολόγηση της τρίτης έχουν προταθεί τα τέλη του 6^{ου} ή οι αρχές του 7^{ου} αιώνα²⁰⁹².

Βιβλιογραφία: ROBERT 1971, σ. 90 σημ. 4. RADOSEVIC 1973, σ. 257. WISEMAN 1973, σ. 40-43, fig. 5, 6. SOKOLOVSKA 1975. KOLARIK 1982, σ. 135-154, fig. 310-347. FEISSEL 1983, σ. 233-234 αρ. 279-280. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 415 σημ. 6, 417. CVETKOVIC TOMASEVIC 1984, σ. 484 σημ. 1. KOLARIK 1984, σ. 455-457, fig. 16, 17. HEMANS 1986, σποραδ., tab. 6.1. KOLARIK 1987, σ. 304. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1990, σ. 242. GERASIMOVSKA 1996, σ. 65-76, 170. HATTERSLEY-SMITH 1996, σ. 49-51, 56. SODINI 1997, σ. 459, fig. 39. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 302, εικ. σ. 301 κάτω. CVETKOVIC TOMASEVIC 2002, σ. 81-83, fig. 60f. STIRLING 2005, σ. 20,

²⁰⁸⁹ Οι απόψεις για τη χρονολόγηση της ανέγερσης και των μεταγενέστερων φάσεων έχουν διατυπωθεί με σχετική επιφύλαξη, καθώς η συνολική αποκάλυψη και συστηματική μελέτη των αρχιτεκτονικών καταλοίπων εκκρεμούν έως σήμερα. Πιο ασφαλείς κρίνονται προς το παρόν οι σχετικές χρονολογήσεις που προκύπτουν από τη μελέτη των επιμέρους τμημάτων της ανατολικής πτέρυγας.

²⁰⁹⁰ Στην πρώτη φάση ανήκουν τα κατώτερα τμήματα της τοιχοποιίας των χώρων 1-4, τα δωμάτια 10-14 και ο ανατολικός αψιδωτός χώρος με το αρχαιότερο ψηφιδωτό (διάχωρα i-v, βλ. και επόμενη σημείωση). Ας προστεθεί εδώ ότι στα κατώτερα τμήματα της τοιχοποιίας του λουτρού ανιχνεύθηκαν ίχνη ακόμα αρχαιότερα, που υποδηλώνουν παρόμοια χρήση του χώρου. Οικοδομικά αντίστοιχα αυτών των αρχαιότερων καταλοίπων δεν έχουν εντοπιστεί σε άλλο τμήμα του συγκροτήματος (το οποίο, πάντως, οικοδομήθηκε σε περιοχή νεκροταφείου της ελληνιστικής εποχής, όπως προκύπτει από τα ευρήματα των τομών στη νότια αυλή και σε άλλους χώρους του ίδιου οικοδομικού τετραγώνου (SOKOLOVSKA 1975, σ. 135-136).

²⁰⁹¹ Η χρονολόγηση του δωματίου 16 σε φάση μεταγενέστερη από αυτήν του ανατολικού χώρου υποδοχής βασίζεται στην παρατήρηση ότι ο ανατολικός τοίχος της πρώτης αίθουσας είναι λεπτότερος και κατασκευαστικά υποδεέστερος από τον δυτικό τοίχο του δωματίου 15, με τον οποίο εφάπτεται χρησιμοποιώντας τον για αντιστήριγμα (SOKOLOVSKA 1975, σ. 130-131). Σύμφωνα με τον HEMANS (1986, σ. 181, 182, 183), ο δυτικός αψιδωτός χώρος πρέπει να χρονολογηθεί στον όψιμο 4^ο αι., με βάση την ομοιότητα της τοιχοποιίας της αψίδας και τις παραπλήσιες διαστάσεις του με αυτές των τρικλινίων που τοποθετούνται στο τέλος του ίδιου αιώνα (λεγόμενης επισκοπικής οικίας και «Καζίου»). Με αφετηρία τη χρονολόγηση του δωματίου 16 προκύπτει και η ένταξη του γειτονικού χώρου 15 σε λίγο πρωιμότερη περίοδο, στις αρχές, δηλαδή, του 4^{ου} αιώνα.

Ας σημειωθεί ότι η άποψη που ίσχυε έως πρόσφατα για τη χρονολόγηση της α΄ φάσης (βασιζόμενη αποκλειστικά στα συμπεράσματα που προέκυπταν από την τεχνοτροπική ανάλυση του πρωιμότερου ψηφιδωτού) τοποθετούσε τη στρώση των νοτιότερων διαχώρων του δαπέδου (i-v) στον πρώιμο 5^ο αι. (KOLARIK 1982, σ. 138, 150). Η χρονολόγηση αυτή αναθεωρήθηκε στη συνέχεια από την ίδια (1987 σ. 304), η οποία υιοθέτησε την πρόταση του HEMANS. Αν, τώρα, υποθέσουμε ότι η Περιστερία των επιγραφών της επισκοπικής βασιλικής και της οικίας είναι το ίδιο πρόσωπο, τότε θα πρέπει να δεχτούμε ότι η ψήφωση των οψιμότερων βόρειων διαχώρων (vi-viii) έχει ως *terminus post quem* το γ΄ τέταρτο του 5^{ου} αι. (για τη χρονολόγηση της α΄ φάσης της επισκοπικής βασιλικής των Στόβων στην οποία χρονολογούνται οι αφιερωματικές επιγραφές της Ματρώνας και της Περιστερίας βλ. KOLARIK 2005, σ. 1255).

²⁰⁹² Στην γ΄ φάση τοποθετούνται οι χώροι της δυτικής και της νότιας πτέρυγας, που δεν έχουν ερευνηθεί συστηματικά. Η SOKOLOVSKA (1975, σ. 134) θεωρεί ότι αποτελούν προσθήκες χρονολογούμενες στην περίοδο που ακολούθησε τη γοτθική εισβολή του 479. Ο HEMANS (1986, σ. 98) από την άλλη μεριά εντόπισε στην τοιχοποιία των νότιων δωματίων 35 και 37 δύο κιονόκρανα από το περιστύλιο του «θεοδοσιανού» ανακτόρου –τη φωτογραφία, μάλιστα, ενός από αυτά δημοσιεύει η ίδια η SOKOLOVSKA (ό.π., σ. 134 fig. 10) χωρίς, όμως, να το έχει ταυτίσει· η εγκατάλειψη, άρα του γειτονικού «θεοδοσιανού», που τοποθετείται στα τέλη του 6^{ου} - αρχές του 7^{ου} αι. αποτελεί *terminus post quem* για την ανέγερση της νοτιοδυτικής πτέρυγας στην οικία της Περιστερίας.

198. BONINI 2006, σ. 575-576, εικ. σ. 577. PETROVA 2007, σ. 46-47, εικ. σ. 18. KOZELJ - SODINI 2011, σ. 818.

68. Οικία με τρικλίνιο

Θέση: Η οικία βρίσκεται στην περιοχή βορειοανατολικά του «ημικυκλικού περιβόλου», στην έκταση που εκτείνεται ανάμεσα στη Via Sacra και στο δυτικό τείχος²⁰⁹³.

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο αποκαλύφθηκε το 2010 κατά τη διάρκεια των ανασκαφών που διενήργησε το νεοσύστατο Εθνικό Ίδρυμα για τη Διαχείριση του Αρχαιολογικού Χώρου των Στόβων²⁰⁹⁴, υπό την επίβλεψη των H. Talevski, D. Nikolovski και L. Dekic²⁰⁹⁵.

Αρχιτεκτονική: Η οικία είχε δύο εισόδους, η μια από τις οποίες²⁰⁹⁶ οδηγούσε μέσω ενός ορθογώνιου προθαλάμου σε κεντρική αυλή, γύρω από την οποία διατάσσονταν τα δωμάτια. Το μεγαλύτερο, που απολήγει σε αψίδα, είναι το τρικλίνιο της οικίας, ενώ δύο παρακείμενοι χώροι, με τους οποίους επικοινωνούσε, έχουν ταυτιστεί με μαγειρείο και αποθήκη²⁰⁹⁷. Η οικία διέθετε όροφο²⁰⁹⁸.

Διακόσμηση: Τα δάπεδα της αυλής και του χώρου υποδοχής είναι στρωμένα με λίθινες και πήλινες πλάκες αντίστοιχα.

Χρονολόγηση: Η οικία χρονολογήθηκε στις αρχές του 6^{ου} αι., ενώ η εγκατάλειψή της στο γ' τέταρτο του ίδιου αιώνα²⁰⁹⁹.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτη²¹⁰⁰.

²⁰⁹³ Στην περιοχή αυτή αποκαλύφθηκαν τμήμα του οδικού δικτύου και τα κατάλοιπα δέκα τουλάχιστον σπιτιών του 6^{ου} αιώνα. Οι οικίες παρουσιάζουν κοινά στοιχεία μεταξύ τους ως προς τα υλικά δομής, την κατανομή και τη χρήση των χώρων (κάποιοι από τους οποίους αποτελούσαν καταστήματα ή εργαστήρια), καθώς και την ύπαρξη ορόφων. Με βάση τα έως τώρα δημοσιοποιημένα στοιχεία (βλ. παρακ. σημ. 1886), σε καμία από τις οικίες αυτές δεν αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα διακόσμησης ούτε εντοπίστηκαν χώροι που θα μπορούσαν να ταυτιστούν με τρικλίνια (η «οικία με τρικλίνιο» έλαβε το συμβατικό όνομά της ακριβώς επειδή αποτελεί τη μοναδική εξαίρεση ανάμεσα στα σπίτια αυτού του τμήματος της πόλης).

²⁰⁹⁴ Για το ίδρυμα αυτό βλ. παραπ. σ. 463 σημ. 1828.

²⁰⁹⁵ Εργασίες στερέωσης και συντήρησης διενεργήθηκαν κατά το 2011.

²⁰⁹⁶ Το εσωτερικό της οικίας ήταν προσβάσιμο από τη Via Sacra και από τον κύριο οδικό άξονα του πρόσφατα ανεσκαμμένου δυτικού τμήματος της πόλης. Με βάση τα περιορισμένα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας δεν είναι δυνατό να συναγάγουμε ποια από τις εισόδους αυτές ήταν η κύρια.

²⁰⁹⁷ Στον χώρο της αποθήκης αποκαλύφθηκαν πολλά αγγεία, καθώς και τα κατάλοιπα φολιδωτού θώρακα (*lorica squamata*).

²⁰⁹⁸ Η βάση της κλίμακας εντοπίστηκε στον χώρο της αυλής.

²⁰⁹⁹ Με βάση θησαυρό νομισμάτων, το ονιμότερο από τα οποία (584-585) ανήκει σε κοπή Μαυρικίου.

²¹⁰⁰ Τα λίγα διαθέσιμα προς το παρόν στοιχεία που αφορούν την ανασκαφή του δυτικού τομέα της πόλης και της οικίας με το τρικλίνιο βρίσκονται στην επίσημη ιστοσελίδα του Εθνικού Ιδρύματος για τη Διαχείριση του Αρχαιολογικού Χώρου των Στόβων (βλ. παραπ. σ. 463 σημ. 1828), όπου υπάρχει αναρτημένη και φωτογραφία με γενική άποψη του τρικλινίου. Ας σημειωθεί, επιπλέον, ότι για τα πρώτα αποτελέσματα της νέας ανασκαφής μίλησε, μεταξύ άλλων, η S. Blazevska, διευθύντρια του ιδρύματος, σε διάλεξη που έδωσε στις 22 Φεβρουαρίου 2011 στην Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα. Την ομιλία μπορεί να παρακολουθήσει κανείς στο διαδίκτυο, στην ιστοσελίδα της Αμερικανικής Σχολής (www.acsa.edu.gr/index.php/news/videocast-new-excavations-at-stobi/). Για

69. Οικία των Ψαλμών²¹⁰¹ (πίν. 146-150)

Θέση: Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της οικίας των Ψαλμών βρίσκονται στον βόρειο ανεσκαμμένο τομέα της πόλης. Το κτήριο οριοθετείται στα δυτικά από τη Via Principalis Inferior και στα νότια από τη Via Axia²¹⁰². Προς βορράν ο εξωτερικός τοίχος του οικοδομήματος βαίνει παράλληλα με τον νότιο τοίχο της Κεντρικής βασιλικής²¹⁰³, ενώ προς τα ανατολικά ο χώρος δεν έχει ακόμα διερευνηθεί ανασκαφικά.

Χρονικό ανασκαφής: Τα ερείπια του κτηρίου εντοπίστηκαν το 1931, κατά τη διάρκεια των ανασκαφικών εργασιών στην Κεντρική βασιλική, δεν αποκαλύφθηκαν, όμως, παρά το επόμενο έτος, υπό την διεύθυνση του V. Petkovic για λογαριασμό του Εθνικού Μουσείου Βελιγραδίου. Ακολούθησε μακρό διάστημα απραξίας έως τη δεκαετία του 1960, οπότε διενεργήθηκε μια σειρά ανασκαφικών και στερεωτικών εργασιών από το Ινστιτούτο Συντήρησης της «Μακεδονίας», με επικεφαλής τον Z. Vincic. Οι νεότερες εργασίες του αμερικανο-γιουγκοσλαβικού προγράμματος για τους Στόβους περιορίστηκαν στη διάνοιξη τομών μικρής έκτασης. Τα αποτελέσματα, ωστόσο, των εκτεταμένων ανασκαφών στην παρακείμενη Κεντρική βασιλική επέτρεψαν την εξαγωγή συμπερασμάτων για την χρονολόγηση του ναού, τα οποία μπορούν να επεκταθούν και στην οικία των Ψαλμών.

Αρχιτεκτονική: Η κύρια είσοδος του οικοδομήματος βρίσκεται στα νοτιοδυτικά (πίν. 146), όπου, με πρόσοψη προς τη Via Axia, διαμορφώνεται μια μικρή κιονοστήρικτη στοά (1)²¹⁰⁴ (πίν. 147). Αμέσως βορειότερα ανοίγεται διάδρομος (1α), ο οποίος οδηγεί προς τα δυτικά σε δύο δωμάτια (2, 3) και προς τα ανατολικά στον πυρήνα του σπιτιού. Οι χώροι εδώ οργανώνονται γύρω από κεντρική αυλή (4)

την προγραμματισμένη δημοσίευση των αποτελεσμάτων των ανασκαφών 2008-2010 βλ. παραπ. σ. 463 σημ. 1828.

²¹⁰¹ Η συμβατική ονομασία της οικίας συνδέεται με μία από τις παραστάσεις του ψηφιδωτού του τρικλινίου (βλ. παρακ. σ. 476 σημ. 1902). Χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά σε δημοσιεύσεις μελών του προγράμματος αμερικανο-γιουγκοσλαβικής συνεργασίας για τους Στόβους και έκτοτε έχει επικρατήσει στη βιβλιογραφία. Σε παλαιότερες εργασίες το κτήριο αναφέρεται ως «θερινό ανάκτορο» ή «ανάκτορο/οικία του Πολύχαρμου» (αλλά και πιο πρόσφατα η GERASIMOVSKA [1996] κάνει χρήση του δεύτερου ονόματος): αυτό προέκυψε και πάλι από μια παρανόηση: στην α' φάση της (βλ. παρακ. σ. 476-477 [χρονολόγηση]) η οικία των Ψαλμών επικοινωνούσε με τη συναγωγή II, η οποία με τη σειρά της είχε πάρει τη θέση μιας ακόμη αρχαιότερης συναγωγής (I). Στον χώρο που καταλάμβαναν τα δύο διαδοχικά αυτά κτήρια είχε εντοπιστεί ο κίονας που φέρει τη γνωστή επιγραφή με την οποία ο Κλαύδιος Τιβέριος Πολύχαρμος δώριζε ισόγειο τμήμα της οικίας του στην εβραϊκή κοινότητα των Στόβων. Καθώς η χρονολογική ακολουθία των συναγωγών και των ευρημάτων τους δεν είχε διευκρινιστεί, το προς νότον κείμενο κτήριο (η οικία, δηλαδή, των Ψαλμών), που επικοινωνούσε με τη μία από αυτές, θεωρήθηκε ότι σχετίζεται με τον Πολύχαρμο της επιγραφής. Αυτή, όμως, ανήκε στο αρχαιότερο κτήριο (του 2^{ου} αι.) και όχι στη συναγωγή II (του 4^{ου} αι.), όπως υποστηρίχθηκε πρόσφατα με πειστικά επιχειρήματα (HABAS [RUBIN] 2001).

²¹⁰² Για την περιγραφή του προσανατολισμού βλ. παραπ. σ. 456 σημ. 1800.

²¹⁰³ Η εκκλησία απαντά και ως «βασιλική της Συναγωγής», καθώς χτίστηκε στον χώρο δύο επάλληλων κτηρίων που στέγαζαν σε διαδοχικές χρονικές περιόδους την εβραϊκή συναγωγή της πόλης (I και II· βλ. σημ. 1887).

²¹⁰⁴ Στο σχέδιο του πίνακα 146 η στοά δε σημειώνεται, τα ίχνη της είναι, όμως, εμφανή στην αεροφωτογραφία του πίνακα 147.

περιβαλλόμενη σε όλες τις πλευρές της από διαδρόμους²¹⁰⁵ (4β-δ), εκτός από τη δυτική, η οποία καταλαμβάνεται από νυμφαίο (4α)²¹⁰⁶. Διαμέσου του νότιου διαδρόμου οδηγείται κανείς σε τέσσερα δωμάτια (5, 5α, 6, 6α²¹⁰⁷), ενώ από τον ανατολικό στην απιδωτή αίθουσα υποδοχής (7, 7α), η οποία διέθετε στο κέντρο της οκταγωνική δεξαμενή. Βόρεια του τρικλινίου ανοίγονται δύο ακόμη δωμάτια (8, 9)²¹⁰⁸. Η οικία επικοινωνούσε με τη δυτική στοά του αιθρίου της Κεντρικής βασιλικής, διαμέσου υπερυψωμένου χώρου (10) στην βορειοδυτική πλευρά της²¹⁰⁹, ενώ εικάζεται ότι διέθετε όροφο.

Διακόσμηση: Η σωζόμενη διακόσμηση περιλαμβάνει τα δάπεδα της οικίας, στρωμένα είτε με λίθινες πλάκες είτε με ψηφιδωτά σε τεχνική *opus tessellatum*²¹¹⁰, κιονόκρανα και τμήμα γλυπτού:

Χώρος 1 (στοά εισόδου): Τέσσερις κίονες με ιωνικά κιονόκρανα και ένας (σε δεύτερη χρήση) με κιονόκρανο κοσμημένο με φύλλα ακάνθου και ανθρώπινες κεφαλές²¹¹¹.

Χώροι 1α-3: Δάπεδα στρωμένα με ορθογώνιες λίθινες πλάκες²¹¹².

Χώρος 4 (κεντρική αυλή): Δάπεδο με πλακόστρωση. Επτά ιωνικοί (;) κίονες διαμόρφωναν το περιστύλιο²¹¹³.

Χώρος 4α (νυμφαίο): Από τα γλυπτά που φιλοξενούνταν κάποτε στις κόγχες του νυμφαίου σώθηκε μόνο το άνω τμήμα μαρμάρινης γυναικείας πεπλοφόρου μορφής (0,59x0,48μ, [1^{ος}-2^{ος} αιώνας])²¹¹⁴ (πίν. 148α).

²¹⁰⁵ Ο ανατολικός διάδρομος βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο από το νότιο.

²¹⁰⁶ Η ορθογώνια δεξαμενή του νυμφαίου περιβάλλεται σε όλες τις πλευρές της εκτός από την ανατολική από τοίχο στον οποίο ανοίγονται μικρές κόγχες. Στο ανατολικό τμήμα της αυλής αποκαλύφθηκε πηγάδι (το υπέργειο τοίχωμά του είναι βάση κίονα σε δεύτερη χρήση).

²¹⁰⁷ Σύμφωνα με τον WISEMAN (1973, σ. 35) ο χώρος 6α αποτελούσε αποχωρητήριο.

²¹⁰⁸ Οι παραπάνω χώροι ερμηνεύονται ως αποθηκευτικοί.

²¹⁰⁹ Το βορειοδυτικό τμήμα της οικίας δε δηλώνεται στο σχέδιο του πίν. 146, φαίνεται, όμως, καθαρά στον πίν. 147, όπου μπορεί κανείς να διακρίνει και τα κατάλοιπα της κλίμακας που οδηγούσε στον ανώγειο χώρο 10.

²¹¹⁰ Η KOLARIK (1982, σ. 156) κάνοντας λόγο για τις εργασίες συντήρησης αναφέρει (οι υπογραμμίσεις δικές μου): «The House of Psalms was quite thoroughly restored by the Conservation Institute. They rebuilt the walls, laid flagstone floors in most rooms, raised the mosaics and set them into mortar» και λίγο παρακάτω (σ. 158 και σημ. 533): «It is not certain exactly how much of the flagstone paving was found intact, and how much of it derives from the original construction». Υποθέτουμε βέβαια ότι οι νεότερες εργασίες πλακόστρωσης βασίστηκαν στις ενδείξεις που παρείχαν οι χώροι και δεν αποτελούν αυθαίρετες προσθήκες. Όσον αφορά τα ψηφιδωτά, τα οποία παρουσιάζουν σημαντικές φθορές σε αρκετά τμήματα, έχουν επαναποθετηθεί στο χώρο και είναι επισκέψιμα, με εξαίρεση εκείνο του χώρου 5α που βρίσκεται στο Εθνικό Μουσείο Βελιγραδίου.

²¹¹¹ Οι πρώτοι ανασκαφείς του χώρου (Petkovic και Petrovic) μνημονεύουν διαφορετικούς αριθμούς κίωνων (πέντε και επτά αντίστοιχα). Ο KITZINGER (1946, σ. 134, fig. 186) κάνει λόγο για επτά κίονες, στο σχέδιο, όμως, (του Petrovic) που αναδημοσιεύει οι κίονες είναι πέντε. Η KOLARIK (1982, σ. 157 και σημ. 527, 528) επισημαίνοντας την αντίφαση, μιλά κι αυτή για πέντε κίονες.

²¹¹² Η περιγραφή του χώρου και της διακόσμησης δυτικά του περιστυλίου από τον BONINI (2006, σ. 378, εικ. σ. 579) είναι λανθασμένη: το ίδιο και το αντίστοιχο σχέδιο, στο οποίο υπάρχουν αρκετές αβλεψίες.

²¹¹³ Οι πέντε έχουν αναστηλωθεί. Η KOLARIK (1982, σ. 158 και σημ. 531) αναφέρει ότι είναι μεν πολύ πιθανό οι κίονες αυτοί να προέρχονται από το συγκεκριμένο κτήριο, κάτι τέτοιο όμως δεν είναι απολύτως βέβαιο.

²¹¹⁴ Το γλυπτό αποκαλύφθηκε το 1932 πεσμένο μέσα στη δεξαμενή. Σήμερα εκτίθεται στο Εθνικό Μουσείο Βελιγραδίου (αρ. ευρ. 817/1). Ο KITZINGER (1946, σ. 135) αναφέρεται και στην αποκάλυψη

Χώρος 4γ (ανατολική στοά): Το δάπεδο χωρίζεται σε τρία διάχωρα στα οποία αναπτύσσεται γεωμετρικός διάκοσμος (πίν. 148β).

Διάχωρα i, iii (βόρειο, νότιο): Σύνθεση συνεχόμενων ρόμβων κατά κορυφήν.

Διάχωρο ii (κεντρικό): σύνθεση συνεχόμενων φολίδων.

Χώρος 4δ (νότια στοά): Συνεχόμενα τετράγωνα διάχωρα μέσα στα οποία εγγράφονται ρόμβοι που περιέχουν σχηματοποιημένο σπειρομαϊάνδρο και κύκλο στο κέντρο τους (πίν. 149α).

Χώρος 5: Δάπεδο στρωμένο με λίθινες ορθογωνισμένες πλάκες.

Χώρος 5α: Μέσα σε πλαίσιο από ελίσσόμενο βλαστό κισσοφύλων αναπτύσσεται το κυρίως θέμα του δαπέδου από συνεχόμενα τετράγωνα διάχωρα οριοθετούμενα από αλυσοειδή πλοχμό. Σε κάθε ένα από τα διάχωρα εγγράφεται πτηνό ή κάνιστρο με καρπούς²¹¹⁵ (πίν. 149β).

Χώρος 6: Δάπεδο στρωμένο με λίθινες ορθογωνισμένες πλάκες.

Χώρος 7 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Το ψηφιδωτό χωρίζεται σε τέσσερα διάχωρα, τα οποία οργανώνονται γύρω από την κεντρική οκταγωνική δεξαμενή και οριοθετούνται από γεωμετρικά πλαίσια (πίν. 150α, β). Στα διάχωρα απεικονίζονται από τα ανατολικά προς τα δυτικά:

Διάχωρο i: Ελάφια και πτηνά εκατέρωθεν κεντρικού αναβρυτηρίου. Το θέμα τοποθετείται μέσα σε φυσικό τοπίο με δέντρα και φυτά²¹¹⁶ (πίν. 150α).

Διάχωρο ii, βόρεια της δεξαμενής: Πτηνά μέσα σε φυσικό τοπίο, που υποδηλώνεται με την σχηματοποιημένη απεικόνιση νειλωτικής βλάστησης.

Διάχωρο iii, γύρω από τη δεξαμενή: Στα τρίγωνα που προκύπτουν από την εγγραφή της οκταγωνικής δεξαμενής στο κεντρικό διάχωρο απεικονίζονται ψάρια.

Διάχωρο iv, νότια της δεξαμενής: Θέμα παρόμοιο με εκείνο του διαχώρου *ii*²¹¹⁷.

Διάχωρο v: Σύνθεση σταυρικών σχημάτων αποτελούμενων από ρόμβους που ορίζουν τετράκτινα αστεροειδή σχήματα. Οι ρόμβοι περιέχουν σχηματοποιημένο σπειρομαϊάνδρο και κύκλο στο κέντρο τους, ενώ στα τετράγωνα εγγράφονται άνθη, καρποί, πτηνά και αγγεία.

Χώρος 7α (αψίδα τρικλινίου): Σύνθεση συνεχόμενων φολίδων μέσα σε γεωμετρικό πλαίσιο (πίν. 150α, β).

Χώροι 8-10: Δάπεδα καλυμμένα με λίθινες πλάκες διαφόρων μεγεθών.

Χρονολόγηση: Η ανέγερση του κτηρίου τοποθετείται στο β' μισό του 4^{ου} αι. και συνδέεται με την ανοικοδόμηση της δεύτερης συναγωγής, με την οποία το

ενός αναγλύφου με διονυσιακή σκηνή στον ίδιο χώρο, κάτι που, όμως, δεν προκύπτει από καμιά άλλη δημοσιευμένη αναφορά· πιθανώς εννοεί το ανάγλυφο του «θεοδοσιανού» ανακτόρου.

²¹¹⁵ Η διάταξη των θεμάτων που εγγράφονται στα τετράγωνα είναι συμμετρική: τα κάνιστρα καταλαμβάνουν την κεντρική σειρά, ενώ τα πουλιά τοποθετούνται αντωπά σε δύο σειρές διαχώρων εκατέρωθεν.

²¹¹⁶ Η νεότερη συμβατική ονομασία της οικίας οφείλεται στην απεικόνιση του συγκεκριμένου θέματος, το οποίο εικονογραφεί τον 41^ο Ψαλμό και συμβολίζει τη Θεία Ευχαριστία και το βάπτισμα.

²¹¹⁷ Μεγάλο τμήμα του νότιου διαχώρου έχει καταστραφεί από μεταγενέστερο αγωγό.

οικοδόμημα είχε άμεση επικοινωνία²¹¹⁸. Στο β' μισό του 5^{ου} αι., όταν η συναγωγή II αντικαταστάθηκε από την Κεντρική βασιλική²¹¹⁹, το κτήριο υπέστη εκτεταμένες επεμβάσεις, ανάμεσα στις οποίες περιλαμβάνεται και η ψηφοθέτηση των δαπέδων, για να μετατραπεί στην οικία που βλέπουμε σήμερα²¹²⁰. Μεταγενέστερες επεμβάσεις που αλλοίωσαν τη φυσιογνωμία του οικοδομήματος²¹²¹ ανήκουν σε μια τελευταία φάση, που τοποθετείται στην περίοδο ανάμεσα στα τέλη του 6^{ου} και στις αρχές του 7^{ου} αιώνα.

Βιβλιογραφία: KITZINGER 1946, σ. 134-140, fig. 186, 191-196, 207. MANO-ZISSI 1973, σ. 208-209, fig. 104, 111. RADOSEVIC 1973, σ. 257-258. WISEMAN 1973, σ. 34-36, fig. 4. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 414, 415 σημ. 6, 417, 431 σημ. 3. KOLARIK 1982, σ. 155-171, fig. 349-381. Η ΙΔΙΑ 1984, σ. 461-464, 479, fig. 21, 22. SODINI 1984, σ. 389. HEMANS 1986, σποραδ. GERASIMOVSKA 1996, σ. 76-86, 170. HATTERSLEY-SMITH 1996, σ. 55. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 302. CVETKOVIC TOMASEVIC 2002, σ. 81, fig. 57, 60g. STIRLING 2005, σ. 199. BONINI 2006, σ. 578, εικ. σ. 579. Balkani 2007, σ. 192-193 αρ. 153. PETROVA 2007, σ. 20-21, εικ. σ. 20, 76 κάτω. VERZONE 2011, σ. 45-46, tav. XIII^B²¹²². KOZELJ - SODINI 2011, σ. 818.

²¹¹⁸ Η επικοινωνία εξασφαλιζόταν από θυραίο άνοιγμα στον βόρειο τοίχο της οικίας (το κατόφλι είναι και σήμερα ορατό), το οποίο καταργήθηκε στην επόμενη φάση. Για τις ανάγκες της εβραϊκής κοινότητας που εξυπηρετούνταν από το αρχαιότερο αυτό κτήριο βλ. KOLARIK 1982, σ. 158.

²¹¹⁹ *Terminus post quem* για την ανέγερση της βασιλικής είναι το νόμισμα Λέοντος Α' (457-474) που βρέθηκε κάτω από το δάπεδο του νάρθηκα.

²¹²⁰ Οι υπόλοιπες μετασκευές περιλαμβάνουν την κατασκευή της αγίδας και της δεξαμενής του τρικλινίου, την προσθήκη του νότιου αψιδωτού τοίχου στο νυμφαίο και τη διαίρεση του δωματίου 5 από την οποία προέκυψε το δωμάτιο 5a. Στο υπόστρωμα του ψηφιδωτού αυτού του χώρου αποκαλύφθηκαν οκτώ νομίσματα που τοποθετούνται στη δεκαετία 430-440 το νωρίτερο (KOLARIK 1982, σ. 160 και σημ. 545, σ. 171 και σημ. 558).

²¹²¹ Οι επεμβάσεις που εντοπίστηκαν (μεταξύ άλλων η διαίρεση του τρικλινίου και της κεντρικής αυλής με τοίχους αμελούς κατασκευής) προδίδουν ότι το κτήριο χρησιμοποιήθηκε είτε ως πρόχειρο κατάλυμα είτε για τον σταυλισμό ζώων (KITZINGER 1946, σ. 134-135. KOLARIK 1982, σ. 160). Το δυτικό του τμήμα, πάντως, είχε αποθηκευτική χρήση σε αυτή τη φάση, τουλάχιστον, όπως προκύπτει από την ανεύρεση πίων στο εσωτερικό των χώρων (Η ΙΔΙΑ, ό.π., σ. 159).

²¹²² Στη λεζάντα του πίνακα XIII^B αναφέρεται εσφαλμένα ότι πρόκειται για το «ανάκτορο του Παρθενίου» (για την παρανόηση της σχέσης ανάμεσα στην οικία του Παρθενίου και το «θεοδοσιανό» ανάκτορο βλ. παραπ. σ. 456 σημ. 1799).

ΣΕΡΒΙΑ

70. Nerodimlje²¹²³

Οικία (πίν. 151, 152)

Θέση: Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της έπαυλης βρίσκονται κοντά στο νεκροταφείο της πόλης και το ναό του Αγίου Νικολάου.

Χρονικό ανασκαφής: Το κτήριο αποκαλύφθηκε το 1990, κατά τη διάρκεια συστηματικών ανασκαφικών εργασιών, υπό τον G. Konàljen, που σκοπό είχαν να εντοπίσουν τα μεσαιωνικά ανάκτορα των Σέρβων ηγεμόνων.

Αρχιτεκτονική: Το ανεσκαμμένο τμήμα του κτηρίου (πίν. 151α) απαρτίζεται από μεγάλη ορθογώνια αίθουσα (1) με κυκλική δεξαμενή στο κέντρο της, στη δυτική πλευρά της οποίας προσαρτάται ημικυκλική ασπίδα (1α). Στο εσωτερικό της τελευταίας σώζονται τα κατάλοιπα κτιστού *στιβαδίου*. Νότια του τρικλινίου ανοίγονται τρία μικρά ορθογώνια δωμάτια (2-4), ενώ στα ανατολικά μια μεγάλη ορθογώνια αίθουσα (5)²¹²⁴.

Διακόσμηση: Η οικία διατηρεί ίχνη εντοίχιου γραπτού διακόσμου και ψηφιδωτό δάπεδο σε τεχνική *opus tessellatum*.

Χώρος 1 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Στην είσοδο του χώρου²¹²⁵ διατηρήθηκε τμήμα τοιχογραφίας που απεικονίζει τα μπροστινά πόδια (δύο;) λιονταριών²¹²⁶.

Στο δάπεδο της αίθουσας, μέσα σε ενιαίο πλαίσιο από ελισσόμενους βλαστούς και φύλλα άκανθας, ανάμεσα στα οποία παρεμβάλλονται μορφές πτηνών, καρποί και άνθη, διαμορφώνονται δύο άνισα μεταξύ τους τμήματα (*i, ii*), όπου απεικονίζονται από τα ανατολικά προς τα δυτικά (πίν. 151β):

*Τμήμα i*²¹²⁷: Σύνθεση συνεχόμενων τετραγώνων κατά κορυφήν, μέσα στα οποία εγγράφονται ρόδακες με σταυρόσχημο κόσμημα στο κέντρο τους. Η περιφέρεια της κεντρικής δεξαμενής εξαιρείται με ιδιαίτερο κυκλικό πλαίσιο από ριπιδίοσχημο

²¹²³ Το Nerodimlje βρίσκεται στη νότια Σερβία, στην περιοχή του Κοσυφοπεδίου/Κοσόβου, 5 περίπου χλμ. δυτικά του Urosevac.

²¹²⁴ Η πρώτη δημοσιευμένη κάτοψη του κτηρίου είναι το σκαρίφημα του πίνακα 151α, στο οποίο δε σημειώνεται κλίμακα. Σε αυτό δηλώνεται η ύπαρξη δύο κλιμάκων τριών αναβαθμών ανάμεσα στα δωμάτια 1 και 3, 3 και 2. Ένα ακόμη θυραίο άνοιγμα βρίσκεται ανάμεσα στον ανατολικό χώρο 5 και σε ένα δωμάτιο που ανοίγεται νοτιότερα αλλά δεν έχει αποκαλυφθεί πλήρως. Μια δεύτερη κάτοψη δημοσιεύει η MULVIN (2002, fig. 12), όπου διακρίνονται ακόμα λιγότεροι χώροι και ο προσανατολισμός είναι διαφορετικός.

²¹²⁵ Υποθέτουμε ότι πρόκειται για την είσοδο στο νότιο τοίχο της αίθουσας 1, καθώς είναι η μόνη που σημειώνεται στο σκαρίφημα.

²¹²⁶ Ο DJURIC (1994, σ. 123) λέει αναφερόμενος στο γραπτό διάκοσμο: «...only the hands of lions which flanked the entrance to the room survived».

²¹²⁷ Το ανατολικό τμήμα καταλαμβάνει περίπου τα ¼ της επιφάνειας του δαπέδου.

πλοχμό. Δύο από τους αναβαθμούς της κλίμακας κοσμούνται, επίσης, με συμπλεκόμενους κύκλους και συνεχόμενα τετράγωνα κατά κορυφήν.

Τμήμα ii: Κάτω από τοξοστοιχία παριστάνονται οι Επτά Σοφοί της αρχαιότητας²¹²⁸, συνοδευόμενοι από λατινική επιγραφή που βρίσκεται στη βάση της κιονοστοιχίας και αναφέρει το όνομά τους και τη ρήση με την οποία έχουν στενότερα συνδεθεί (πίν. 152α, β)²¹²⁹:

PITTACUS LESBIUS - AGNOSCE TE IPSUM
 SOLON ATHENIENSIS - NE QUID NIMIS
 TH[A]LES MILESIUS -
 [BIAS PR]IE[NEUS]- PLURES MALI
 [CLEO]BUL[US] MYN[D]IUS - OMNIS MENSURA UTILIS
 PERIANDRUS CORINTIUS - S[POND]E [...]UI TI[BI] M[AL]JUM
 CHILON LACEDEMONIUS - TEMPUS AGNOSCE

Χρονολόγηση: Ο ανασκαφέας του κτηρίου τοποθετεί τη στρώση του ψηφιδωτού στον 4^ο αι.²¹³⁰, ενώ ο Djuric στην περίοδο βασιλείας του Ιουστινιανού.

Βιβλιογραφία: SODINI 1997, σ. 449, fig. 18, 19. DJURIC 1994. LÓPEZ MONTEAGUDO, SAN NICOLAS PEDRAZ 1994, σ. 278-280. CVETKOVIC TOMASEVIC 2001. MULVIN 2001, σ. 79, fig. 12.

Σίρμιο (Sirmium, Sremska Mitrovica)²¹³¹

71. Οικία στο νότιο τομέα της πόλης²¹³² (πίν. 153, 154)

Θέση: Τα κατάλοιπα του κτηρίου βρίσκονται στο νότιο τμήμα της πόλης, νοτιοδυτικά του ιπποδρόμου και του ανακτορικού συγκροτήματος.

²¹²⁸ Σχεδόν πλήρως σώζεται μόνο η μορφή στο βορειότερο μετακίονιο (Χείλων). Από τον Πιττακό, στο αντίθετο άκρο της αίθουσας, διατηρείται το τμήμα του σώματος από τον λαιμό και κάτω. Σώζονται, επίσης, τα κάτω άκρα δύο ακόμη μελών της ομάδας. Η επιγραφή και οι μορφές διαβάζονται από τα ανατολικά.

²¹²⁹ Κατά τη CVETKOVIC TOMASEVIC (2001) δεν πρόκειται για παράσταση των Επτά Σοφών αλλά μαρτύρων (βλ. παραπ. σ. 232).

²¹³⁰ Όπως αναφέρεται από τη MULVIN (2002, σ. 79).

²¹³¹ Για το κτήριο στα βόρεια του ιπποδρόμου που είναι γνωστό στη βιβλιογραφία ως «*villa urbana*», το οποίο οικοδομήθηκε στα τέλη του 1^{ου}-αρχές 2^{ου} αι., υπέστη ευρείας κλίμακας μετατροπές και προσθήκες στα μέσα του 3^{ου}, ενώ η τελευταία φάση του ανάγεται στα μέσα του 4^{ου} αιώνα, βλ. POPOVIC 2008, σ. 356-364, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

²¹³² Το κτήριο απαντά στη βιβλιογραφία σαν «οικία με *atrium*», στην πραγματικότητα, όμως, πρόκειται για οικία με περιστύλιο (για τη σύγχυση ανάμεσα στους δυο τύπους, που απαντά συχνά σε περιγραφές βλ. παραπ. σ. 117-118).

Χρονικό ανασκαφής: Η οικία εντοπίστηκε και ερευνήθηκε για πρώτη φορά το 1959. Οι ανασκαφικές εργασίες επαναλήφθηκαν, μετά τη μεσολάβηση τεσσάρων σχεδόν δεκαετιών, κατά το 1990.

Αρχιτεκτονική: Οι χώροι του κτηρίου (πίν. 153α) οργανώνονται γύρω από κεντρική αυλή (1) που περιβάλλεται στις τέσσερις πλευρές της από στοές. Βόρεια του υπαίθριου χώρου σε β' φάση²¹³³ οικοδομήθηκε καταλαμβάνοντας τμήμα της βόρειας στοάς μια αψιδωτή αίθουσα (2), που πιθανώς αποτελούσε τμήμα λουτρικής εγκατάστασης. Νοτιοδυτικά της κτηριακής αυτής ενότητας, σε απόσταση περίπου 20 μ., προστέθηκε την ίδια εποχή ένας μεγάλος ορθογώνιος χώρος υποδοχής (3), με αψίδα στη νότια στενή πλευρά του (3α)²¹³⁴.

Διακόσμηση: Αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα εντοίχιας και επιδαπέδιας διακόσμησης σε τεχνική *opus tessellatum*.

Χώρος 2 (αίθουσα λουτρού): Μέσα σε πλαίσιο από κλειδόμορφο μαίανδρο αναπτύσσεται σύνθεση συνεχόμενων τετραγώνων που ορίζονται από αλυσοειδή πλοχμό. Στα τετράγωνα εγγράφονται γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα (ζατρίκιο τετραγώνων, τετράφυλλα κ.ά.) (πίν. 153β).

Χώρος 3 (ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου): Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων φέρουν γραπτή μίμηση ορθομαρμάρωσης. Διπλά πλαίσια από (i) σύνθεση ρόμβων στις πλευρές των οποίων εφάπτονται τετράγωνα και (ii) ριπιδίοσχημο πλοχμό περιβάλλουν την κύρια επιφάνεια του δαπέδου (πίν. 154). Στο κέντρο της διαμορφώνεται μεγάλο οκτάγωνο όπου εγγράφεται «κουκουνάρα» από τρίγωνα. Γύρω από το κεντρικό οκτάγωνο διατάσσονται με συμμετρικό τρόπο παραλληλόγραμμα, ρόμβοι και τετράγωνα που κοσμούνται με άλλα γεωμετρικά θέματα.

Χώρος 3α (αψίδα τρικλινίου): Μέσα σε πλαίσιο από μαίανδρο αναπτύσσεται ζατρίκιο τετραγώνων που δεν καλύπτει όλη την επιφάνεια του δαπέδου, αλλά καταλαμβάνει μια μηνοειδή ζώνη παράλληλη με την καμπύλη της αψίδας.

Χρονολόγηση: Η α' κύρια φάση του κτηρίου χρονολογείται στα μέσα του 3^{ου} αι.²¹³⁵, ενώ η β' ανάγεται στις αρχές του 4^{ου} αιώνα²¹³⁶.

Βιβλιογραφία: ΡΟΡΟΒΙC 2008, σ. 353-356.

²¹³³ Βλ. εδώ (χρονολόγηση).

²¹³⁴ Ο χώρος θερμαινόταν με υπόκαυση.

²¹³⁵ Στο χώρο προϋπήρχε ρωμαϊκή οικία των αυτοκρατορικών χρόνων που καταστράφηκε από πυρκαϊά στο β' μισό του 2^{ου} αιώνα.

²¹³⁶ Στο υπόστρωμα του ψηφιδωτού του χώρου 2 εντοπίστηκαν νομίσματα Αυρηλιανού, ενώ πάνω από το δάπεδο νομίσματα των Κωνσταντίνου Α', Κώνστα και Ουάλεντος. Πάνω στο δάπεδο του τρικλινίου (3) βρέθηκε νόμισμα Γρατιανού.

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

Τον Σεπτέμβριο του 2011 κυκλοφόρησε η δημοσίευση της έπαυλης με τρίκογχο (αρ. 1) στο Βουθρωτό της Αλβανίας (W. BOWDEN - E. HODGES, *Butrint 3. Excavations at the Triconch Palace* [Butrint Archaeological Monographs], Oxford and Oakville 2011). Καθώς η ανά χειρας εργασία είχε λάβει ήδη την οριστική της σχεδόν μορφή, δεν κατέστη, δυστυχώς, δυνατό να συμπεριληφθούν εδώ τα στοιχεία που δημοσιεύονται για πρώτη φορά στη συγκεκριμένη μονογραφία.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

ΟΙΚΙΕΣ ΜΕ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ

ΑΛΒΑΝΙΑ

Βουθρωτό

i. Οικία του Εμπόρου²¹³⁷ (πίν. Ια)

Το κτήριο βρίσκεται στο νότιο τομέα της πόλης, πολύ κοντά στη βόρεια όχθη της διώρυγας Βίβαρι, δυτικότερα της μεγάλης έπαυλης με τρίκογχο²¹³⁸. Η ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε ανάμεσα στα έτη 2001-2002.

Το οικοδόμημα, τα αρχαιότερα λείψανα του οποίου ανάγονται στον 3^ο αι., υπέστη πολλές μετατροπές στο πέρασμα του χρόνου· κατά τη διάρκεια του 5^{ου}, πάντως, αιώνα διέθετε ισόγειο με χώρους αποθηκευτικής χρήσης και όροφο, όπου βρίσκονταν οι χώροι κατοίκησης. Από εδώ προέρχονται πολλά θραύσματα πλακών ορθομαρμάρωσης από πράσινο μάρμαρο Καρύστου (cipollino), που προδίδουν ότι τα δωμάτια του κυρίως σπιτιού ήταν διακοσμημένα με πολυτέλεια.

BOWDEN - MITCHELL 2007, σ. 462-465, 466-467, 471.

Τίρανα

ii. Οικία με τρικλίνιο

Οικία με αφιδωτό τρικλίνιο, του οποίου το δάπεδο είναι στρωμένο με *opus tessellatum*, όπου αναπτύσσεται γεωμετρικό θεματολόγιο.

Αδημοσίευτο. Μνεία στον SODINI 1997, σ. 467.

²¹³⁷ Στην αγγλική βιβλιογραφία το κτήριο είναι γνωστό ως «Merchant's House». Λόγω της παρόχθιας θέσης, της διάταξης των χώρων και της παντελούς απουσίας διακόσμησης (στις πρώτες, τουλάχιστον, φάσεις του οικοδομήματος) θεωρήθηκε ότι αυτό στέγαζε πιθανώς εμπορικές δραστηριότητες.

²¹³⁸ Για το κτήριο με το τρίκογχο βλ. παραπ. σ. 377-380 αρ. 1.

ΒΟΣΝΙΑ-ΕΡΖΕΓΟΒΙΝΗ**Ljusina****iii. Αγροτική έπαυλη (πίν. Ιβ)**

Τα κατάλοιπα της μεγάλης αγροτικής έπαυλης βρίσκονται στο χωριό Ljusina στη Δαλματία, νότια του Lisicici, κοντά στο Bihać. Το κτήριο ερευνήθηκε και αποκαλύφθηκε μερικώς το 1957.

Η *pars urbana* της έπαυλης κυριαρχείται από μεγάλη αψιδωτή αίθουσα, που διαθέτει σύστημα υπόκαυσης και ταυτίστηκε με τρικλίνιο. Στα δυτικά της αποκαλύφθηκαν επιμήκης διάδρομος και έξι ακόμη χώροι διημέρευσης, ενώ στα νότια ήρθαν στο φως τα κατάλοιπα λουτρικής εγκατάστασης.

Στο κτήριο εντοπίστηκαν ελάχιστα ίχνη εντοίχιου γραπτού διακόσμου και επιδαπέδιων ψηφιδωτών²¹³⁹.

Η ανέγερση της έπαυλης τοποθετείται στα μέσα του 4^{ου} αι. και η χρήση της έως τις αρχές του 5^{ου}.

HENNING 1987, σ. 28, Abb. 1, 10, 11 αρ. 286. BASLER 1993, σ. 25, Taf. 3 Abb. 6. SODINI 1997, σ. 443, fig. 12. MULVIN 2002, σ. 90, fig. 33.

Mogorjelo**iv. Αγροτική έπαυλη ή στρατιωτική οχυρή εγκατάσταση (πίν. Πα)**

Το συγκρότημα βρίσκεται στη νότια Δαλματία, 5 χλμ. νότια του χωριού Carljina, δίπλα στις εκβολές του ποταμού Νάρωνος (Neretva). Ανασκάφηκε μεταξύ των ετών 1899-1903 από τον K. Patsch.

Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα εντοπίζονται στο εσωτερικό ενός ισχυρού οχυρωματικού περιβόλου ενισχυμένου με πύργους, που περικλείει μιαν έκταση περίπου 6.900 τ.μ. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του τειχισμένου χώρου δεσπόζει ένα επίμηκες οικοδόμημα με προεξέχοντα ακραία διαμερίσματα και δωμάτια ορθογώνιας κάτοψης, που διατάσσονται αξονικά πίσω από την δίτονη κιονοστοιχία της πρόσοψης. Το κτήριο ερμηνεύθηκε είτε ως *pars urbana* αγροτικής έπαυλης²¹⁴⁰, είτε – το πιθανότερο – ως έδρα της φρουράς που ήταν επιφορτισμένη με τον στρατιωτικό έλεγχο της περιοχής²¹⁴¹. Εντός των τειχών αποκαλύφθηκαν και άλλα κτηριακά

²¹³⁹ Οι δημοσιεύσεις δεν αναφέρονται στην τεχνική των ψηφιδωτών δαπέδων.

²¹⁴⁰ VASIC 1970, σ. 60-61, 62, 72. HENNING 1987, 26, 39, 40. BASLER 1993, σ. 23-25. MULVIN 2002, σ. 94-95.

²¹⁴¹ DUVAL 1989-1990. SODINI 1997, σ. 442.

κατάλοιπα (ερείπια αγροτικής εγκατάστασης και δύο βασιλικές), που ανήκουν αντίστοιχα στην α' και γ' φάση κατοίκησης του χώρου²¹⁴².

Τα κατάλοιπα διακόσμου που εντοπίστηκαν προέρχονται από το νοτιοδυτικό οικοδόμημα: πρόκειται για εντοίχια γραπτή διακόσμηση που μιμείται ορθομαρμάρωση, σπαράγματα τοιχογραφιών, όπου αναγνωρίζονται γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα και τμήματα ψηφιδωτού που εικάζεται ότι κοσμούσε τον όροφο²¹⁴³.

Η α' φάση κατοίκησης του χώρου ανάγεται στον 1^ο αιώνα. Ακολουθεί η ανέγερση του οχυρωματικού περιβόλου και του νοτιοδυτικού οικοδομήματος, που τοποθετούνται στον 4^ο. Στις αρχές του 5^{ου} αι. το συγκρότημα καταστρέφεται από πυρκαϊά και στο εσωτερικό του οικοδομούνται δύο βασιλικές, η χρήση των οποίων παρατείνεται έως τον επόμενο αιώνα.

VASIC 1970, σ. 60-61, 62, 72, Taf. VII.1. CREMOSNIK 1984, σ. 217 Abb. 37-43, 48-50. HENNING 1987, 26, 39, 39-40, Abb. 1, 7, 8, 11 αρ. 324. DUVAL 1989-1990. BASLER 1993, σ. 23-25, Taf. 2 Abb. 3-4, Taf. 3 Abb. 5. SODINI 1997, σ. 442, fig. 11. MULVIN 2002, σ. 94-95, fig. 44, pl. 73.

Panik

v. Αστική έπαυλη (πίν. Πβ)

Αστική έπαυλη με τρικλίνιο ορθογώνιας κάτοψης και τουλάχιστον τέσσερις ακόμη χώρους²¹⁴⁴. Το δάπεδο του χώρου υποδοχής κοσμεύεται με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*. Μέσα σε επάλληλλα γεωμετρικά πλαίσια η κύρια επιφάνειά του χωρίζεται σε δύο άνισα διάχωρα. Στο πρώτο από αυτά αναπτύσσεται σύνθεση πλέγματος που περιβάλλει κεντρικό τετράγωνο με παράσταση Μούσας σε προτομή²¹⁴⁵. Στο δεύτερο διάχωρο εγγράφεται περίκεντρη σύνθεση βασισμένη στη συμπλοκή τετραγώνων που περιέχουν οκτάγωνο κοσμημένο με παράσταση του Ορφέα.

Τα δάπεδα τεσσάρων ακόμη χώρων του σπιτιού έφεραν στρώσεις από γεωμετρικά ψηφιδωτά, εκτελεσμένα στην ίδια τεχνική.

Το ψηφιδωτό του Ορφέα έχει χρονολογηθεί στον 4^ο αιώνα.

CREMOSNIK 1984, σ. 216, Abb. 54-56, 58-70. HENNING 1987, 25, 26, 39, Abb. 1, 7-10 αρ. 379. VIEILLEFON 2003, σ. 173 (Οc9).

²¹⁴² Βλ. εδώ παρακ. σ. 519 (χρονολόγηση).

²¹⁴³ Η τεχνική του ψηφιδωτού δεν εξειδικεύεται στις δημοσιεύσεις. Η ταύτιση του συγκροτήματος με έπαυλη βασίστηκε κυρίως στον εντοπισμό των συγκεκριμένων καταλοίπων διακόσμησης. Ωστόσο, η παρουσία τοιχογραφιών ή ψηφιδωτών δεν αποτελεί αποκλειστικό χαρακτηριστικό των κατοικιών, όπως αποδεικνύεται από την περίπτωση του στρατοπέδου στο Λούξορ (DUVAL 1991, σ. 257).

²¹⁴⁴ Δε στάθηκε, δυστυχώς, δυνατό να εντοπίσω δημοσιευμένη κάτοψη του κτηρίου.

²¹⁴⁵ Από τη διάταξη των θεμάτων στο δάπεδο υποθέτουμε ότι το πρώτο από τα δύο διάχωρα καταλάμβανε τον χώρο της εισόδου.

ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ²¹⁴⁶**Kyustendil (Παυταλία/Pautalia)****vi. Οικία του Διοφάνη και της Διογένειας (πίν. Πγ)**

Το 2008 αποκαλύφθηκαν από τον αρχαιολόγο R. Spasov τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα οικίας, τα δάπεδα της οποίας είναι στρωμένα με γεωμετρικά ψηφιδωτά. Στον χώρο υποδοχής, επιπλέον, μέσα σε τετράγωνο διάχωρο υπάρχει επιγραφή στην οποία μνημονεύονται τα ονόματα των ιδιοκτητών, Διοφάνη και Διογένειας, με επίκληση για ευτυχή κατοίκηση:

ΕΥΤΥΧΩΣ ΟΙ
ΚΗ ΔΙΟΦΑΝΕΣ
ΜΕΤΑ ΔΙΟΓΕΝΕΙΑΣ

Η ανασκαφή είναι αδημοσίευτη²¹⁴⁷.

Plovdiv (Φιλιπούπολις,/Trimontium)²¹⁴⁸**vii. Οικία στη λεωφόρο Zar Boris III (πίν. Πια)**

Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της οικίας βρίσκονται ανατολικά της Ρωμαϊκής αγοράς, σε μικρή απόσταση νοτιοδυτικά της Μεγάλης βασιλικής.

Το κτήριο αποκαλύφθηκε το 1983 κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής.

²¹⁴⁶ Δεν περιλαμβάνεται εδώ το κτήριο που αποκαλύφθηκε σε μικρή απόσταση από το χωριό Makresh της διοικητικής περιφέρειας του Βιδινίου στη βορειοδυτική Βουλγαρία, καθώς τα κατάλοιπα διακόσμησης που εντοπίστηκαν σε αυτό περιορίζονται σε σπαράγματα επιτοιχίων κονιαμάτων. Για την έπαυλη στο Makresh βλ. HENNING 1987, σ. 28, Abb. 1, 10 αρ. 298· DINTCHEV 1997, σ. 145, 146, fig. 3, par I, IV αρ. 1· MULVIN 2002, σ. 92, fig. 37, pl. 65· DINTCHEV 2008, σ. 407, 409, 411, 413, fig. 10.

Για τον ίδιο λόγο εξαιρέθηκε και η οχυρωμένη έπαυλη στο Orlandovtsi (βορειοανατολικό προάστειο της Σόφιας), για το οποίο βλ. Ο ΙΔΙΟΣ 1997, σ. 141, fig. 100 (ο συγγραφέας θεωρεί ότι πρόκειται μάλλον για μοναστηριακό συγκρότημα)· SODINI 1997, σ. 449-450, fig. 20· MULVIN, ό.π., σ. 98, fig. 50. Για τις υπόλοιπες επαύλεις από την ευρύτερη περιοχή της Σόφιας που δεν παρουσιάζονται στο Παράρτημα 1 βλ. παρακ. σ. 521 σημ. 2150.

Από τον κατάλογο απουσιάζει, επίσης, η (αδημοσίευτη) μεγάλη αστική έπαυλη (4^{ου} αι.) με ψηφιδωτά δάπεδα στην Stara Zagora (Augusta Traiana), για την οποία εντόπισα μόνο κάποιες λακωνικές αναφορές (βλ. ενδεικτικά KUZMANOV -VALEVA 2001, σ. 358. PRACHKOV - ATANASSOVA-PUTOUX 2003, σ. 207 fig. 5). Το μεγάλο βιβλιογραφικό κενό, που αφορά όχι μόνο τη συγκεκριμένη έπαυλη αλλά και την ευρύτερη ομάδα των ομοειδών μνημείων της γειτονικής χώρας, αναμένεται να καλυφθεί με την έκδοση του συντάγματος των ψηφιδωτών δαπέδων της Βουλγαρίας (βλ. παραπ. σ. 111 σημ. 83).

²¹⁴⁷ Η πληροφορία της ανεύρεσης του ψηφιδωτού προέρχεται από τον ιστότοπο του περιοδικού Αρχαιολογία και Τέχνες (www.arxaiologia.gr, ανάρτηση 09/10/2008, ημ/νία επίσκεψης 12/01/2011).

²¹⁴⁸ Η ΡΟΡΟΒΑ-MOROZ (1987, σ. 261) μνημονεύει την ύπαρξη μιας ακόμη οικίας στην πόλη. Η μόνη, όμως, πληροφορία που διαθέτουμε για αυτήν είναι ότι το ψηφιδωτό ενός χώρου αναπαριστούσε θαλάσσια σκηνή με ερωτιδείς που ψαρεύουν.

Ανασκάφηκαν τρεις χώροι, ένας μεγαλύτερος, διαστάσεων 14x9 μ., και δύο μικρότεροι. Στα δυτικά των παραπάνω δωματίων ήρθε στο φως μία εξέδρα²¹⁴⁹.

Ο σωζόμενος διάκοσμος του κτηρίου περιλαμβάνει κατάλοιπα τοιχογραφίας και στρώσεις δαπέδων με πλάκες και ψηφιδωτά σε τεχνική *opus tessellatum*.

Σε έναν από τους τοίχους σώζεται γραπτό διάχωρο, στο οποίο γίνεται χρήση κόκκινου, πορτοκαλί και κίτρινου χρώματος. Το δάπεδο ενός χώρου φέρει απλή στρώση από πήλινες πλάκες, ενώ των υπολοίπων δύο καλύπτεται με ψηφιδωτά.

Στο δάπεδο του μεγαλύτερου δωματίου, μέσα σε πλαίσιο από ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων, αναπτύσσεται σύνθεση ρομβοειδών σχημάτων με κοίλες τις οξείες γωνίες τους. Στο κέντρο τους υπάρχει κύκλος, εντός του οποίου εγγράφονται πτηνά, καρποί και αγγεία.

Το δάπεδο του δεύτερου χώρου είναι πολύ κατεστραμμένο: σώζεται μόνο τμήμα πλαισίου με γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά κοσμήματα και η παράσταση δύο πτηνών που πλαισιώνουν άνθη.

Η ανέγερση της οικίας χρονολογείται στο α' μισό του 4^{ου} αιώνα. Η χρήση της παρατάθηκε έως τον 6^ο.

BOSPACIEVA 2005, σ. 37, 52-53 αρ. 9, Abb. 1.9, Abb. 20.

Σόφια (Σερδική)²¹⁵⁰

viii. Έπαυλη κάτω από τη Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου (πίν. IIIβ)

Σε γειτονικά οικοδομικά τετράγωνα του κέντρου της σύγχρονης Σόφιας²¹⁵¹ (ανατολικά της Ροτόντας του Αγίου Γεωργίου, κάτω από το ξενοδοχείο «Ρίλα», που

²¹⁴⁹ Με τον ίδιο όρο αναφέρεται η BOSPACIEVA (2005, σ. 35, 37) στην ημικυκλική αιθίδα της οικίας της Ειρήνης στην ίδια πόλη. Κάτοψη της οικίας της λεωφόρου Zar Boris III δεν έχει δημοσιευτεί απ' όσο, τουλάχιστον, γνωρίζω.

²¹⁵⁰ Οι οικίες της ύστερης αρχαιότητας που έχουν αποκαλυφθεί στη Σόφια και τα περίχωρά της είναι, δυστυχώς, βιβλιογραφικά απρόσιτες για τον μελετητή που δε γνωρίζει βουλγαρικά. Οι σχετικές αναφορές σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες είναι ελάχιστες και τα στοιχεία που παρέχονται ελλιπή. Επιπλέον, το εποπτικό υλικό είναι σχεδόν ανύπαρκτο. Οι οικίες της πόλης και το (αυτοκρατορικής, όπως πιθανολογείται, ιδιοκτησίας) συγκρότημα που αποκαλύφθηκε το 1973 στο γειτονικό Kostinbrod (*mansio Scretisca*) αποτέλεσαν πρόσφατα αντικείμενο ανακοίνωσης (V. POPOVA, «The late antique residences in Serdica and Scretisca and their mosaics», *Nis and Byzantium* IX, 3-5/6/2010)· τα πρακτικά του συμποσίου βρίσκονται αναρτημένα στο διαδίκτυο (www.ni.rs/byzantium), η συγκεκριμένη ανακοίνωση, όμως, δε συμπεριλαμβάνεται.

Όπως προαναφέρθηκε, στην ευρύτερη περιοχή της Σόφιας έχουν ανασκαφεί κατάλοιπα και άλλων επαύλων· σε δύο από αυτές αποκαλύφθηκαν ψηφιδωτά δάπεδα, ελάχιστα στοιχεία είναι, όμως, γνωστά για τα κτήρια αυτά: πρόκειται για τις επαύλεις στο Philipponvtsi (POPOVA-MOROZ 1987, σ. 266-267. STANCEVA 1987, σ. 74. DINTCHEV 1997, σ. 142, 143, fig. 43, 44, map I, IV αρ. 19) και στο Orlandovtzi (για την οποία βλ. παραπ. σ. 520 σημ. 2146).

Για το Kostinbrod βλ. BOZILOVA 1987. POPOVA-MOROZ, ό.π., σ. 261, 262. DINTCHEV, ό.π., σ. 145, 148, fig. 81-96, map I, IV αρ. 33. SODINI 1997, σ. 449. KUZMANOV - VALEVA 2001, σ. 358-359 και, κυρίως, V. N. DINTCHEV, *Kasnorimska rezidencija Scretisca I rannovizantijskoto seliste Kratiskara: archeologiceskie proucanija v m. Gradisteto, kraj gr. Kostinbrod prez 1990-1994 g.*, Balgarska Akademija na Naukite, Sofia 2003 (δεν έχω δει τη συγκεκριμένη μονογραφία).

βρίσκεται λίγο νοτιότερα, και από το κτήριο της Cogecom στα ανατολικά) ήρθαν τμηματικά στο φως, κατά τη διάρκεια διαφορετικών σωστικών ανασκαφών της δεκαετίας του 1950 και 1960, τα κατάλοιπα μεγάλου συγκροτήματος²¹⁵². Τα όριά του δεν εντοπίστηκαν, ούτε έχει αποσαφηνιστεί έως σήμερα η σχέση ανάμεσα στις επιμέρους κτηριακές ενότητες, καθώς μεταξύ των ανεσκαμμένων τομέων παρεμβάλλονται σύγχρονα οικοδομήματα.

Το συγκρότημα περιλαμβάνει χώρους διαμονής γύρω από μεγάλο κεντρικό περιστύλιο, λουτρό, δύο κυκλικά οικοδομήματα και ένα οκτάγωνο. Από τη διακόσμησή του διατηρήθηκαν ψηφιδωτά δάπεδα σε τεχνική *opus tessellatum* με γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα.

POPOVA-MOROZ 1987, σ. 261. STANCEVA 1987, σ. 72-74, fig. 2, 12-14. SODINI 1997, σ. 445. LAVAN 1999, σ. 144-145.

²¹⁵¹ Σε μικρή απόσταση από το ανατολικό τείχος και λίγο νοτιότερα του κέντρου της αρχαίας πόλης.

²¹⁵² Οι σποραδικές αναφορές της βιβλιογραφίας συνδέουν συστηματικά το συγκρότημα με τον Μ. Κωνσταντίνο (STANCEVA 1987, σ. 73, 74).

ΕΛΛΑΔΑ**Αγγίστα (Ν. Σερρών)****ix. Αγρέπαυλη, αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας Β. Κιοσσέ (πίν. IVα)**

Οι σωστικές ανασκαφικές εργασίες της 12^{ης} Ε.Β.Α. κατά τα έτη 1995 και 1997 αποκάλυψαν εκτεταμένα αρχιτεκτονικά λείψανα αγρεύπαυλης.

Το συγκρότημα πρέπει να διέθετε προστατευτικό περίβολο, αν κρίνουμε από τον επταγωνικό πύργο που αποκαλύφθηκε στη νοτιοδυτική γωνία του. Από την *pars urbana* της έπαυλης ανασκάφηκαν δώδεκα χώροι γύρω από κεντρική περίστυλη αυλή, ανάμεσά τους και μεγάλο αψιδωτό τρικλίνιο.

Οι περισσότεροι τοίχοι ήταν επιχρισμένοι εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα, ενώ κάποιοι έφεραν έγχρωμα κονιάματα. Τα δάπεδα πολλών δωματίων, μεταξύ αυτών και του χώρου υποδοχής, ήταν στρωμένα με γεωμετρικά ψηφιδωτά σε τεχνική *opus tessellatum*, τα οποία, δυστυχώς, διατηρήθηκαν πολύ αποσπασματικά.

Αναγνωρίστηκαν τρεις φάσεις, σημαντικότερη από τις οποίες είναι η β', που διαρκεί έως τον 4^ο αιώνα. Δεν έχει δημοσιευτεί κάτοψη του χώρου.

Σ. ΔΑΔΑΚΗ, *ΑΔ* 50 (1995) Β2, σ. 679-681, πίν. 202. Η ΙΔΙΑ, *ΑΔ* 54 (1999) Β2, σ. 726-727.

Άγιος Βασίλειος (Ν. Κορινθίας)**x. Αγροικία στη θέση Βαρελά, ιδιοκτησίες Ρεκλείτη-Ρουσσόπουλου (πίν. IVβ)**

Η θέση «Βαρελά» Αγίου Βασιλείου Κορινθίας, όπου αποκαλύφθηκαν τα ερείπια της αγροικίας, βρίσκεται στην κοιλάδα των Κλεωνών, σε επαφή σχεδόν με τη σημερινή επαρχιακή οδό Κορίνθου-Τρίπολης.

Τα κατάλοιπα του κτηρίου εντοπίστηκαν το 1980 και αποκαλύφθηκαν το 1984 κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής της 6^{ης} Ε.Β.Α., την οποία επέβλεψε η Α. Μουτζάλη.

Ανασκάφηκαν εκτεταμένα λείψανα μιας αγροικίας ορθογώνιας κάτοψης, το συνδεδεμένο με αυτή μικρό λουτρό, εργαστηριακοί και αποθηκευτικοί χώροι. Η *pars urbana* της αγροικίας αποτελείται από δέκα χώρους που επικοινωνούν μεταξύ τους²¹⁵³.

²¹⁵³ Δεν έχει δημοσιευτεί κάτοψη της ανασκαφής. Από τις περιγραφές δεν προκύπτει αν οι χώροι οργανώνονταν γύρω από κεντρική αυλή ή αποτελούσαν μία συμπαγή ενότητα (πιθανότατα το δεύτερο).

Σε δύο από τα δωμάτια αποκαλύφθηκαν ψηφιδωτά δάπεδα εκτελεσμένα σε τεχνική *opus tessellatum* με γεωμετρικά θέματα (μαϊάνδρος αγκυλωτών σταυρών με παρεμβalλόμενα τετράγωνα, βαθμιδωτά τρίγωνα, φολίδες, συμπλεκόμενοι κύκλοι που σχηματίζουν τετράφυλλα): ένας ακόμη χώρος έφερε στρώση από πήλινες πλάκες, ενώ στον χώρο του θερμού λουτρού το δάπεδο ήταν στρωμένο με λίθους ακανόνιστου μεγέθους²¹⁵⁴.

Η αγροικία οικοδομήθηκε το β' μισό του 4^{ου} αι.²¹⁵⁵ πάνω στα ερείπια κτηρίου των ρωμαϊκών χρόνων. Στα μέσα του 6^{ου} αι. υπέστη εκτεταμένες μετασκευές ως συνέπεια, πιθανώς, του καταστροφικού σεισμού του 551-552.

A. ΜΟΥΤΖΑΛΗ, *ΑΔ* 39 (1984) Β, σ. 109-110. Η ΙΔΙΑ 2002²¹⁵⁶.

Αθήνα²¹⁵⁷

Αρχαία αγορά

xi. Οικία Δ (πίν. Vα)

Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του κτηρίου, που βρίσκεται βόρεια του Άρειου Πάγου και 35 μ. περίπου δυτικά της οικίας Ω, είναι εξαιρετικά αποσπασματικά. Αποκαλύφθηκε μία ασίδα και, σε απόσταση 15 μ. περίπου βόρεια αυτής, οι τοίχοι τριών χώρων. Ο ένας από αυτούς φέρει ψηφιδωτό δάπεδο σε τεχνική *opus tessellatum*, στο οποίο αναπτύσσεται σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα.

Η οικία Δ εντάσσεται στην ομάδα των ομοειδών μνημείων (οικίες Α, Β, Ω) που ανεγέρθηκαν στο β' μισό του 4^{ου} αι. και η χρήση τους παρατάθηκε έως τα μέσα του 6^{ου}.

SODINI 1984, σ. 344, fig. 2D. FRANTZ 1988, σ. 38, 45, 90, pl. 37a. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 153, εικ. σ. 154. ΓΚΙΟΛΕΣ 2005, σ. 29. BONINI 2006, σ. 248.

²¹⁵⁴ Στην περιγραφή το δάπεδο αναφέρεται σαν βοτσαλωτό (ΜΟΥΤΖΑΛΗ 2002, σ. 238) αλλά στη μοναδική (από όσο γνωρίζω) δημοσιευμένη φωτογραφία διακρίνονται μόνο ακατέργαστοι λίθοι τοποθετημένοι αραιά μέσα στο κονίαμα. Τα δάπεδα των υπόλοιπων χώρων ήταν από συμπληγτό χώμα.

²¹⁵⁵ Η χρονολόγηση προκύπτει από τη στρωματογραφική εικόνα του χώρου, την κεραμική και τα νομίσματα (Α. ΜΟΥΤΖΑΛΗ, *ΑΔ* 39 [1984] Β, σ. 109. Η ΙΔΙΑ 2002, σ. 240).

²¹⁵⁶ Ευχαριστώ τον επίκ. καθηγητή κ. Αργύρη Πετρονώτη που μου υπέδειξε το άρθρο.

²¹⁵⁷ Από τον Κατάλογο και το Παράρτημα 1 εξαιρέθηκε το κτήριο στον Εθνικό Κήπο, κοντά στην έξοδο της Βασιλίσσης Σοφίας, καθώς τόσο η κάτοψη του τμήματος που έχει αποκαλυφθεί όσο και η κλίμακά του παραπέμπουν περισσότερο σε δημόσιο οικοδόμημα. Για το κτήριο βλ. SPIRO 1978, σ. 36-54, pl. 35-57· ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 15-18, 129-133 αρ. 69, πίν. 200-210· BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 148-149· BONINI 2008, σ. 267, εικ. σ. 268.

xii. Οικία νοτιοανατολικά της Θόλου (πίν. Vβ)

Η οικία εφάπτεται στη νοτιοανατολική πλευρά της Θόλου. Διαθέτει οκτώ δωμάτια και δύο αύλειους χώρους. Σώζονται αποσπασματικά κατάλοιπα πλινθόστρωσης στα δάπεδα επτά δωματίων.

Το κτήριο οικοδομήθηκε την περίοδο γύρω στο 500²¹⁵⁸.

FRANTZ 1988, σ. 83, pl. 73d. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 157. BONINI 2006, σ. 239, εικ. σ. 240.

xiii. Οικία έξω από τη νοτιοδυτική γωνία της Αρχαίας αγοράς (πίν. VIα)

Για το αδημοσίευτο κτήριο ελάχιστα στοιχεία είναι γνωστά. Τμήμα του γεωμετρικού ψηφιδωτού δαπέδου του, σε τεχνική *opus tessellatum*, εκτίθεται στο Μουσείο της στοάς του Αττάλου.

Το δάπεδο της οικίας χρονολογείται με τεχνοτροπικά κριτήρια στον 4^ο αιώνα.

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 121 σημ. 123. CAMP 1990, σ. 269-270. KANKELEIT 1994, σ. 23-24 αρ. 11.

xiv. Οικία στη συμβολή των οδών Διονυσίου Αρεοπαγίτου και Προπυλαίων (πίν. VIβ)

Το κτήριο, που βρίσκεται στα νότια της Ακρόπολης, αποκαλύφθηκε το 1969 κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής της Α΄ Ε.Π.Κ.Α. με υπεύθυνη την Ο. Αλεξανδρή²¹⁵⁹.

Ανασκάφηκαν έξι χώροι συνολικά, οι πέντε από τους οποίους είναι στρωμένοι με γεωμετρικά ψηφιδωτά δάπεδα (ζατρίκιο τετραγώνων, συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα κ.ά.) σε τεχνική *opus tessellatum*.

Η οικία χρονολογήθηκε στον 4^ο αιώνα.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 24 (1969) Β1, σ. 32-38. SODINI 1984, σ. 360, fig. 15. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 150-151. BONINI 2006, σ. 256. GRECO 2010, σ. 203-204 αρ. 1.42.

²¹⁵⁸ Τα οψιμότερα από τα νομίσματα που εντοπίστηκαν κάτω από τα δάπεδα χρονολογούνται στα χρόνια της βασιλείας του Αναστάσιου (491-518) (FRANTZ 1988, σ. 83).

²¹⁵⁹ Είναι πιθανό ότι τα τμήματα λουτρικής εγκατάστασης που αποκαλύφθηκαν νοτιότερα στην οδό Ροβέρτου Γκάλλι ανήκουν στο ίδιο κτήριο.

xv. Οικία (;) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας, οικόπεδο κτηρίου Προεδρικής Φρουράς (πίν. VII)

Το κτήριο ανασκάφηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1980 από τις Ε. Σπαθάρη και Μ. Χατζιώτη και επανήλθε στο φως κατά τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών.

Αποκαλύφθηκαν μια κεντρική αυλή με κινστέρνα, νότια και ανατολικά της οποίας ανοίγονται δωμάτια, μια αψίδα με τρίβηλη είσοδο²¹⁶⁰ και κόγχες ανοιγμένες στο πάχος του τοίχου και κατάλοιπα λουτρικής εγκατάστασης.

Το κτήριο διασώζει σε τέσσερις χώρους κατάλοιπα τοιχογραφιών (ρόμβους εγγεγραμμένους σε παραλληλόγραμμα, φυτικά θέματα) που ανήκουν στην τελευταία οικοδομική του φάση (πίν. VIIβ, γ).

Στον χώρο της αψίδας εντοπίστηκαν *in situ* δύο αγαλματίδια Κυβέλης και ένα Υγιείας²¹⁶¹, ενώ ζεύγος αναθηματικών αναγλύφων με παραστάσεις της Κυβέλης και του Ασκληπιού βρέθηκε στο στρώμα καταστροφής του τέλους του 4^{ου} αιώνα. Στις εγκαταστάσεις του λουτρού αποκαλύφθηκαν, επιπλέον, αγαλματίδια Αφροδίτης, Ασκληπιού και Ιέρειας της Ίσιδος²¹⁶².

Ένα από τα δωμάτια του κτηρίου διαθέτει ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικά θέματα και προτομές των τεσσάρων εποχών του έτους.

Το οικοδόμημα γνώρισε πολλές οικοδομικές φάσεις, με πιο αντιπροσωπευτική τη β', όπου ανήκουν, πιθανότατα η κατασκευή της αψίδας και η ψηφοθέτηση του δαπέδου²¹⁶³, που ανάγεται στην περίοδο πριν από τα μέσα του 4^{ου} αιώνα. Στα τέλη της ίδιας εκατονταετίας το κτήριο καταστράφηκε (ίσως κατά την επιδρομή του Αλάρικου το 396), επανοικοδομήθηκε με ορισμένες μετατροπές και παρέμεινε σε χρήση έως τα μέσα περίπου του 6^{ου} αι., οπότε εγκαταλείφθηκε οριστικά.

Ε. ΣΠΑΘΑΡΗ, Μ. ΧΑΤΖΙΩΤΗ, *ΑΔ* 38 (1983) Β1, σ. 24-25. ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ 1994, II, σ. 29 αρ. 17. ΚΑΡΙΒΙΕΡΙ 1994, σ. 137-138. SODINI 1997, σ. 465. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 116 σημ. 114. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 152-153. ΓΚΙΟΛΕΣ 2005, σ. 31-32, εικ. 28, 29. STIRLING 2005, σ. 207-208. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ 2008, σ. 160, 162. *Βυζαντινές συλλογές* 2008, σ. 64-65 εικ. 27. ΜΠΟΥΓΙΑ 2008, σ. 220-221. STIRLING 2005, σ. 207-208. Η ΙΔΙΑ 2008, σ. 133-134.

²¹⁶⁰ Η ΜΠΟΥΓΙΑ (2008, σ. 220-221) ταυτίζει τον χώρο με ιερό της Κυβέλης.

²¹⁶¹ Η ΚΑΡΙΒΙΕΡΙ (1994, σ. 138 σημ. 157) αναφέρει ότι φωτογραφία των κογχών με τα γλυπτά δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Τα Νέα», στο φύλλο της 12^{ης} Μαρτίου 1984, πληροφορία που επαναλαμβάνει η STIRLING (2008, σ. 133 σημ. 118) προσθέτοντας ότι είναι η μοναδική που έχει δημοσιευτεί. Η ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ (1994, σ. 29) μνημονεύει επίσης την ύπαρξη της φωτογραφίας σε φύλλο εφημερίδας με την ίδια ημερομηνία, αναφέρει, όμως, ότι επρόκειτο για το «Βήμα».

²¹⁶² Βιβλιογραφία για τα τελευταία βλ. στην STIRLING, ό.π., σ. 134 σημ. 119, 120.

²¹⁶³ Η α' φάση ανάγεται στον 2^ο αι.

xvi. Οικία στην οδό Κυρρήστου 15 στην Πλάκα (φερόμενης ιδιοκτησίας ΠΑΓΚΟΡΑ ΕΠΕ) (πίν. VIIIα)

Το κτήριο αποκαλύφθηκε στην Πλάκα το 1998, κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής της Α΄ Ε.Π.Κ.Α., με υπεύθυνη την Β. Βασιλοπούλου.

Αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα τοίχου και απαρχή κόγχης μεγάλου οικοδομήματος, το οποίο πιθανότατα περιλαμβάνει και λουτρική εγκατάσταση.

Το δάπεδο ενός χώρου φέρει εντυπώματα πλακόστρωσης. Εντοιχισμένα στους τοίχους του κτηρίου²¹⁶⁴ αλλά και διάσπαρτα στις επιχώσεις αποκαλύφθηκαν δεκαέξι τμήματα γλυπτών και επιγραφών της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής.

Το οικοδόμημα χρονολογήθηκε στην περίοδο ανάμεσα στα τέλη του 4^{ου} και στις αρχές του 5^{ου} αιώνα.

Β. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 53 (1998) Β1, σ. 27-30, πίν. 17β-δ.

**xvii. Οικία Γ στο οικόπεδο Μακρυγιάννη (οικόπεδο Νέου Μουσείου Ακρόπολης)²¹⁶⁵
(πίν. VIIIβ)**

Η οικία βρίσκεται στην περιοχή 2, στη συμβολή των αρχαίων οδών Ι και ΙΙ· αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια των σωστικών ανασκαφών της Α΄ Ε.Π.Κ.Α. στον χώρο όπου επρόκειτο να ανεγερθεί το Νέο Μουσείο Ακρόπολης.

Το κτήριο δεν αποκαλύφθηκε πλήρως, καθώς το νότιο πέρας του βρίσκεται εκτός των ορίων της ανασκαφής και το βόρειο τμήμα του έχει καταστραφεί από μεταγενέστερο οικοδόμημα. Αποτελείται από δωμάτια διατεταγμένα γύρω από περίστυλη αυλή. Το δάπεδό της είναι στρωμένο με μαρμαροθέτημα από τετράγωνα μαρμάρινα πλακίδια τοποθετημένα κατά κορυφήν που εγγράφονται σε μεγάλα ορθογώνια διάχωρα οριοθετούμενα από μαρμάρινες ταινίες. Το δάπεδο ενός ακόμη χώρου, που ταυτίστηκε με αποχωρητήριο, καλύπτεται με θραύσματα πήλινων πλακών.

Η ανέγερση της οικίας τοποθετείται στις αρχές του 5^{ου} αι., ενώ η εγκατάλειψή της στα τέλη του 6^{ου}.

Σ. ΕΛΕΥΘΕΡΑΤΟΥ - Ν. ΣΑΡΑΓΑ, *ΑΔ* 54 (1999) Β1, σ. 51. BONINI 2006, σ. 274, εικ. σ. 275.

²¹⁶⁴ Κατά τη φάση μεταγενέστερης επισκευής του. Στο κτήριο εντοπίστηκαν επίσης πίθοι, όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσης και λυχνάρια.

²¹⁶⁵ Στο ίδιο οικόπεδο αποκαλύφθηκαν και τουλάχιστον άλλες έξι οικίες που χρονολογούνται από τους ρωμαϊκούς έως τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Τα κατάλοιπα της διακόσμησης είναι, ωστόσο, πολύ περιορισμένα για να σχηματίσει κανείς σαφή εικόνα της σχέσης της με το αρχιτεκτονικό πλαίσιο (βλ. Σ. ΕΛΕΥΘΕΡΑΤΟΥ-Ν. ΣΑΡΑΓΑ, *ΑΔ* 54 [1999] Β1, σ. 45-56· ΟΙ ΙΔΙΕΣ, *ΑΔ* 55 [2000] Β1, σ. 49-56· BONINI 2006, σ. 276-277, εικ. σ. 275).

xviii. Οικία στην οδό Μακρυγιάννη 19-21 (πίν. ΙΧα)

Η οικία βρίσκεται στα νοτιοανατολικά της Ακρόπολης, σε οικόπεδο της ανατολικής πλευράς της σύγχρονης οδού, νότια του κτηρίου που ο Ι. Τραυλός είχε ταυτίσει με το Παλλάδιο.

Αποκαλύφθηκε το 1968 σε σωστική ανασκαφή της Α΄ Ε.Π.Κ.Α., με υπεύθυνη την Ο. Αλεξανδρή.

Ανασκάφηκαν οκτώ χώροι γύρω από μεγάλη ορθογώνια αίθουσα, στη βόρεια πλευρά της οποίας προσαρτάται αψίδα. Τρεις χώροι στο νότιο τμήμα του οικοπέδου διατηρούν αποσπασματικές στρώσεις από *opus tessellatum*²¹⁶⁶ και χοντρό ψηφιδωτό με θραύσματα κεραμιδιών.

Το κτήριο χρονολογήθηκε μετά τα μέσα του 4^{ου} αι. και παρέμεινε σε χρήση με μετατροπές έως το τέλος του 7^{ου}.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 23 (1968) Β1, σ. 74-75. Η ΙΔΙΑ, *ΑΔ* 24 (1969) Β1, σ. 56, σχ. 23, πίν. 50β, γ. SODINI 1984, σ. 359-360. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 152. BONINI 2006, σ. 259, εικ. σ. 260.

xix. Οικία στην πλατεία Μητροπόλεως (πίν. ΙΧβ)

Η ανασκαφή της 1^{ης} Ε.Β.Α., που διενεργήθηκε ανατολικά της Μητρόπολης Αθηνών, στο φρέαρ εξαερισμού, από τον Ιανουάριο του 1994 έως το Νοέμβριο του 1995, με υπεύθυνες τις Ε. Γκίνη-Τσοφοπούλου και Χ. Κοιλιάκου, έφερε στο φως, μεταξύ νεότερων ευρημάτων και τμήμα μεγάλου οικοδομήματος της παλαιοχριστιανικής εποχής.

Από τη διακόσμηση του κτηρίου διατηρούνται τμήμα βοτσαλωτού δαπέδου, σπάραγμα δαπέδου από πλίνθους και τμήμα ψηφιδωτού σε τεχνική *opus tessellatum*, όπου μέσα σε τετράγωνα διάχωρα οριζόμενα από αλυσοειδή πλοχμό απεικονίζονται ψάρια και αντωπά πτηνά.

ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ, ΚΟΙΛΑΚΟΥ 2003-1. ΓΚΙΟΛΕΣ 2005, σ. 31.

xx. Οικία στην πλατεία Μοναστηρακίου

Η ανασκαφή της 1^{ης} Ε.Β.Α. στην πλατεία Μοναστηρακίου, με υπεύθυνες τις Ε. Γκίνη-Τσοφοπούλου και Χ. Κοιλιάκου, ξεκίνησε το 1992 και έφερε στο φως, στο βορειοδυτικό τμήμα της πλατείας, μεγάλο οικοδόμημα με κεντρική αψιδωτή αίθουσα και τρεις ακόμη χώρους.

²¹⁶⁶ Στην ανασκαφική έκθεση δε γίνεται αναφορά στο θεματολόγιο του δαπέδου.

Το δάπεδο του αψιδωτού χώρου είναι στρωμένο με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*, στο οποίο, μέσα σε πλαίσιο από ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων, αναπτύσσεται σύνθεση συνεχόμενων φολίδων.

Το ψηφιδωτό ανάγεται στον 5^ο αιώνα.

ΓΚΙΝΗ-ΓΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ, ΚΟΙΛΑΚΟΥ 2003-2. ΓΚΙΟΛΕΣ 2005, σ. 31.

Αιξωνή (Ν. Αττικής)

xxi. Αγροικία (πίν. X)

Η ανασκαφή του 1919, με υπεύθυνο τον Α. Κεραμόπουλο, αποκάλυψε τα αποσπασματικά κατάλοιπα οικίας, το δάπεδο ενός από τους πέντε χώρους της οποίας ήταν στρωμένο με γεωμετρικό ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*. Δεν έχει δημοσιευτεί κάτοψη του συνόλου των ανεσκαμμένων χώρων.

ΠΑΕ 1919, σ. 37-44. SPIRO 1978, σ. 70-73, pl. 74, 75. SODINI 1984, σ. 341 σημ. 1, 370. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 13, 141 αρ. 79, πίν. 223.

Άκρα Σοφία (Ν. Κορινθίας)

xxii. Αγρέπαυλη (πίν. XI)

Κατάλοιπα μεγάλης παραθαλάσσιας έπαυλης εντοπίστηκαν στην περιοχή του ακρωτηρίου Σοφία, στον Σαρωνικό κόλπο, νότια της διώρυγας της Κορίνθου.

Η θέση ερευνήθηκε κατά τη διάρκεια συστηματικής επιφανειακής έρευνας στις δύο θερινές περιόδους των ετών 1982 και 1983 από την ομάδα του Προγράμματος για την Έρευνα της Νοτιοανατολικής Κορινθίας (της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών), με επικεφαλής τον Τ. Ε. Gregory.

Εντοπίστηκαν τμήματα παράλληλων και κάθετων μεταξύ τους τοίχων, που επιτρέπουν την αποκατάσταση της κάτοψης του κτηρίου με σχετική ασφάλεια.

Στο εσωτερικό ενός δωματίου, στα βορειοανατολικά μεγάλου, πιθανότατα υπαίθριου χώρου, βρέθηκαν πολλά θραύσματα πλακών ορθομαρμάρωσης και ικανός αριθμός ψηφίδων χρώματος λευκού (από μάρμαρο), μπλε, πράσινου και κόκκινου²¹⁶⁷. Οι διαστάσεις και η πολυχρωμία των ψηφίδων παραπέμπουν σε ένα επιμελημένο δάπεδο, στρωμένο με την τεχνική της κανονικά κομμένης ψηφίδας.

Το κτήριο, με βάση τα δεδομένα που προέκυψαν από την επιφανειακή έρευνα, τοποθετήθηκε στον 6^ο αιώνα.

²¹⁶⁷ Πρόκειται για το δωμάτιο αρ. VIII στην προτεινόμενη αποκατάσταση της κάτοψης. Ο ερευνητής πιθανολογεί βάσιμα ότι ο χώρος, από τον οποίο περισυνελέγησαν επίσης θραύσματα υαλοπινάκων, αποτελούσε το τρικλίνιο της οικίας.

GREGORY 1985, σ. 414-420, pl. 106b-d, 107-108b, 109d. SODINI 1984, σ. 467. ROTHHAUS 1994, σ. 393.

Άμφισσα

xxiii. Οικία στον χώρο μπροστά από τη Μητρόπολη

Κατά τις εργασίες τοποθέτησης του αγωγού ύδρευσης-αποχέτευσης το 1999 εντοπίστηκε στον χώρο μπροστά από τη Μητρόπολη της Άμφισσας η αυλή «υστερορωμαϊκής οικίας». Το δάπεδό της ήταν στρωμένο με ψηφιδωτό.

ΕΥΠΠΟ 3 (1999) σ. 109.

Άργος

xxiv. Οικία νοτιοανατολικά από το ωδείο της αρχαίας πόλης, οικόπεδο Δ.

Χατζηξενοφώντος²¹⁶⁸ (πίν. XIIα)

Το κτήριο εντοπίστηκε στη νότια περιοχή της πόλης, στον ανασκαφικό τομέα δ²¹⁶⁹, και αποκαλύφθηκε από τα μέλη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Fr. Croissant και J.-P. Sodini σε δύο περιόδους (Μάιος-Ιούνιος και Σεπτέμβριος 1967).

Το κύριο τμήμα της οικίας απαρτίζεται από τρεις ορθογώνιους χώρους²¹⁷⁰, στα δυτικά των οποίων ήρθε στο φως τμήμα δωδεκαγωνικής κατασκευής με έντεκα κόγχες που έχει ερμηνευθεί ως νυμφαίο²¹⁷¹.

Τα δάπεδα των ορθογώνιων δωματίων είναι διακοσμημένα με γεωμετρικά ψηφιδωτά σε τεχνική *opus tessellatum* («κουκουνάρα» από ζατρίκιο και από τρίγωνα, σύνθεση εφαπτόμενων ροδάκων που απαρτίζονται από πέλτες και τετράφυλλα).

Η ανέγερση του κτηρίου χρονολογήθηκε από τους ανασκαφείς στον 4^ο αιώνα. Για τη στρώση των ψηφιδωτών έχει προταθεί μια χρονολόγηση ανάμεσα στα τέλη του 4^{ου}-αρχές 5^{ου} αιώνα.²¹⁷²

G. DAUX, *BCH* 92.2 (1968) σ. 1039-1045. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 366 σημ. 3, σ. 368 σημ. 4. SODINI 1984, σ. 362-363. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 48-50 αρ. 2, πίν. 3-7. ΚΑΝΚΕΛΕΙΤ 1994, II, σ. 8-9 αρ. 4. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 147. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-ΛΑΝΙΑΔΟ 2003, σ. 60-61.

²¹⁶⁸ Η πολυκατοικία που ανεγέρθηκε μετά το πέρας της ανασκαφής βρίσκεται στην πάροδο Τριπόλεως αρ. 7 και Γνάθι.

²¹⁶⁹ Στον ίδιο ανασκαφικό τομέα εντοπίστηκε και άλλη οικία της ίδιας εποχής (βλ. παρακ. σ. 531 αρ. xxv).

²¹⁷⁰ Η οικία διέθετε όροφο, όπως προκύπτει από την ανεύρεση κλίμακας.

²¹⁷¹ Δεν έχει δημοσιευτεί, απ' όσο γνωρίζω, κάτοψη των ανεσκαμμένων χώρων.

²¹⁷² ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 49 στ'.

xxv. Οικία στην πλατεία Κυψέλης (πίν. XIIβ)

Το κτήριο αποκαλύφθηκε στη νότια περιοχή της πόλης, στον ανασκαφικό τομέα δ²¹⁷³, κατά μήκος της οδού Άργους-Τρίπολης. Το οικοδόμημα οριοθετούσε στη δυτική του πλευρά διερχόμενος πάνω στον άξονα βορρά νότου αρχαίος δρόμος.

Η ανασκαφή διενεργήθηκε σε δύο περιόδους, το 1969 και 1970 από τους J.-F. Bommelaer και Y. Grandjean της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής.

Αποκαλύφθηκε εκτεταμένο τμήμα κτηρίου, το οποίο στη β' φάση του αποτέλεσε δύο ανεξάρτητες, όπως φαίνεται, οικίες. Εντοπίστηκαν, μεταξύ άλλων, τρεις χώροι που διέσωζαν τμήματα επιδαπέδιων στρώσεων με πήλινες πλάκες και ένας, με αδιευκρίνιστα όρια, που διατηρούσε γεωμετρικό ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*. Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής περιλαμβάνεται και τμήμα αγαλατιδίου Διονύσου²¹⁷⁴.

BOMMELAER - GRANDJEAN 1972, σ. 191-228, fig. 123-124. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 48 σημ. 3. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-ΛΑΝΙΑΔΟ 2003, σ. 61. BONINI 2006, σ. 228-229.

Αχινός (Ν. Φθιώτιδας)**xxvi. Οικία (;) στην οδό Αχιλλέως, οικόπεδο Ε. Ζαρογιάννη (πίν. XIIIα)**

Το κτήριο αποκαλύφθηκε το 1984 σε σωστική ανασκαφή της ΙΔ' Ε.Π.Κ.Α. και στη συνέχεια παραχωρήθηκε στην 7^η Ε.Β.Α.

Ανασκάφηκαν τρεις χώροι, ο ένας από τους οποίους είναι επιμήκης, με δύο σκέλη σε σχήμα Γ. Τα δάπεδά των δωματίων είναι στρωμένα με γεωμετρικά ψηφιδωτά σε τεχνική *opus tessellatum*²¹⁷⁵.

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 19 σημ. 37, σ. 172-173 αρ. 109, πίν. 287-290²¹⁷⁶.

²¹⁷³ Οπου είχε ανασκαφεί και δεύτερη οικία, στο οικόπεδο Δ. Χατζηξενοφώντος (βλ. παραπ. σ. 530 αρ. xxiv).

²¹⁷⁴ BOMMELAER - GRANDJEAN 1972, σ. 214 fig. 88.

²¹⁷⁵ Σε καλή σχετικά κατάσταση διατηρήθηκαν τα δάπεδα δύο χώρων –στον τρίτο δεν εντοπίστηκαν παρά ελάχιστα ίχνη.

²¹⁷⁶ Από όσο γνωρίζω δεν έχει δημοσιευτεί ανασκαφική έκθεση. Εκτός από τη δημοσίευση των ψηφιδωτών από την Π. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ (1987) και μια σύντομη μνεία του καθαρισμού των αποκολλημένων τμημάτων των δαπέδων (Α. ΝΤΙΝΑ, *ΑΔ* 49 [1994] Β1, σ. 347), δε μου είναι γνωστό τίποτε άλλο για το κτήριο.

Βελβεντό (Ν. Κοζάνης)

xxvii. Οικία στη θέση Παναγιά-Καναβιά, δίπλα στις εγκαστάσεις του συνεταιρισμού ΑΣΕΠΟΠ, οικόπεδο Α. Καμκούτη

Το κτήριο αποκαλύφθηκε το 2009 σε σωστική ανασκαφή της 17^{ης} Ε.Β.Α. με υπεύθυνη τη Μ. Τσιάπαλη.

Ανασκάφηκε οικιακή ενότητα με πολλά δωμάτια που διατάσσονταν γύρω από κεντρική αυλή. Η οικία διέθετε τρικλίνιο, λουτρό και αποθηκευτικούς χώρους.

Από την εντοίχια διακόσμηση του κτηρίου διατηρήθηκαν ερυθρωπά επιχρίσματα, ενώ από την επιδαπέδια ψηφιδωτές στρώσεις με γεωμετρικά θέματα και δάπεδα με πήλινες πλάκες.

Η α' φάση του κτηρίου τοποθετείται από την ανασκαφέα στον 4^ο αιώνα. Η κατοίκηση είναι συνεχής και φτάνει έως τον 6^ο.

ΤΣΙΑΠΑΛΗ 2010.

Βέροια

xxviii. Οικία στη συμβολή των οδών Εδέσσης 5 και Καρακωστή, οικόπεδο Μουσιάδη και στη συμβολή των οδών Εδέσσης 13 και Μ. Αλεξάνδρου, οικόπεδο Ηλιάδη (Ο.Τ. 219) (πίν. XIIIβ)

Τα κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν στα δύο οικόπεδα ανήκουν πιθανότατα στην ίδια οικία.

Το κτήριο φέρει ψηφιδωτό επιδαπέδιο διάκοσμο δύο φάσεων (του α' μισού του 3^{ου} και του 5^{ου}, πιθανώς, αι.) σε *opus tessellatum*, η αποσπασματικότητα, ωστόσο, των κατόψεων δε μας επιτρέπει να σχηματίσουμε εικόνα της σχέσης των χώρων και του διακόσμου τους. Σημειώνουμε απλώς ότι τα ψηφιδωτά της δεύτερης φάσης είναι κατ' αποκλειστικότητα γεωμετρικά και οργανώνονται σε διάχωρα που κοσμούνται με μεγάλη θεματική ποικιλία· επίσης, ότι δύο από τους χώρους (στο οικόπεδο επί της οδού Καρακωστή και Εδέσσης 5) δεν αποκλείεται να ταυτίζονται με διάδρομο περιστυλίου και ορθογώνια αίθουσα τρικλινίου κάθετα εφαπτόμενη σε αυτόν.

ΠΕΤΚΟΣ 1993-2, σ. 36-37, 41-42, 45-47 αρ. 4, 5, σχ. 5-10, πίν. 3-10. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003, σ. 20-22, εικ. 7-9.

**xxix. Οικία στην οδό Κυρίμη 16 (σήμερα Κωττουνίου), οικόπεδο Στ. Ασβεστά
(πίν. XIVα)**

Το κτήριο ανασκάφηκε το 1973, χωρίς, όμως, να δημοσιευτεί ανασκαφική έκθεση. Στο αρχείο της 9^{ης} Ε.Β.Α. Θεσσαλονίκης περιλαμβάνεται έγγραφο σχετικό με την άδεια ανέγερσης οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο, όπου αναφέρεται: «Ανευρέθησαν σημαντικά παλαιοχριστιανικά αρχαιότητες, ανήκουσαι προφανώς εις σημαντική οικίαν της περιόδου του Ιουστινιανού»²¹⁷⁷.

Το δάπεδο της αίθουσας που αποκαλύφθηκε έφερε στρώση από μαρμαροθέτημα, που σώζεται σε μεγάλη έκταση.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β3, σ. 736, πίν. 535α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-2, σ. 24, εικ. 13.

**xxx. Οικία στην οδό Λεωνίδου 2, οικόπεδο Μυσιρλή, και στη συμβολή των οδών
Μητροπόλεως και Θεμιστοκλέους 1, οικόπεδο Μαυρίδη (Ο.Τ. 87) (πίν. XIVβ)**

Ο διάκοσμος της οικίας περιορίζεται σε δύο τμήματα χοντρών ψηφιδωτών δαπέδων με θεματολόγιο στο μεγαλύτερο μέρος του γεωμετρικό, που διατάσσεται σε δύο συνεχόμενα διάχωρα. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία ψηφιδωτής επιγραφής, η δεύτερη λέξη της οποίας συμπληρώνεται με αρκετή ασφάλεια ΕΥΤΥΧΩΣ.

ΠΕΤΚΟΣ 1993-2, σ. 50 αρ. 14, σχ. 20. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-2, σ. 22, εικ. 5.

**xxxι. Οικία στο συνοικισμό Πανόραμα, οικόπεδα Π. Μαραντίδη και Λ. Κατσικάρη
(Ο.Τ. 9) (πίν. XV)**

Το κτήριο βρίσκεται στις βορειοδυτικές παρυφές της Βέροιας, εκτός των τειχών. Η σωστική ανασκαφή της 11^{ης} Ε.Β.Α., με υπεύθυνο τον Α. Πέτκο, ξεκίνησε το 1988 και συνεχίστηκε το 1994.

Αποκαλύφθηκαν τέσσερις χώροι, οι τρεις από τους οποίους διατηρούν ψηφιδωτά δάπεδα δύο φάσεων (τέλους 3^{ου} και 5^{ου} αι.) σε τεχνική *opus tessellatum* και χοντρό ψηφιδωτό αντίστοιχα.

Α. ΠΕΤΚΟΣ, *ΑΔ* 43 (1988) Β2, σ. 415-416, πίν. 247α. Ο ΙΔΙΟΣ 1993-2, σ. 53-54 αρ. 21, σχ. 27-32, πίν. 20. Ο ΙΔΙΟΣ, *ΑΔ* 49 (1994) Β2, σ. 579-580. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-2, σ. 20.

²¹⁷⁷ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-2, σ. 24.

Δελφοί²¹⁷⁸**xxxii. Νοτιοανατολική έπαυλη (πίν. XVIa)**

Η έπαυλη βρίσκεται στα νότια του περιβόλου του ιερού του Απόλλωνα, νοτιοδυτικά της Ρωμαϊκής αγοράς. Στα νότιά της διέρχεται οδός πάνω στον άξονα ανατολής-δύσης. Λόγω της έντονης κλίσης του εδάφους η οικία είναι οικοδομημένη πάνω σε δύο άνδρηρα, ευρυμέτωπη και με σχετικά μικρό βάθος.

Κατά το 1960 και 1980 διενεργήθηκαν προκαταρκτικές εργασίες καθαρισμού, ενώ η συστηματική ανασκαφή, με υπεύθυνους τους V. Déroche και Π. Πετρίδη ξεκίνησε το 1990 και ολοκληρώθηκε τον Μάιο του 1997²¹⁷⁹.

Οι χώροι του κτηρίου οργανώνονται σε τρεις ενότητες. Το κέντρο της ανατολικής από αυτές καταλαμβάνει μεγάλη ορθογώνια αίθουσα, στη βόρεια πλευρά της οποίας προσαρτάται αψίδα με τρεις κόγχες στο πάχος του τοίχου. Ο κεντρικός αυτός χώρος πλαισιώνεται από ένα δωμάτιο στην ανατολική και δύο στη δυτική του πλευρά. Στο κέντρο του συγκροτήματος βρίσκεται λουτρική εγκατάσταση, στα βόρεια της οποίας εντοπίστηκε κινστέρνα, ενώ η δυτική πτέρυγα, που είναι και η πιο εκτεταμένη, απαρτίζεται από δεύτερο αψιδωτό τρικλίνιο, εκατέρωθεν του οποίου ανοίγονται ορθογώνιοι χώροι διαφόρων μεγεθών. Ο τοίχος της αψίδας διαρθρώνεται με τρεις κόγχες, ενώ δύο ακόμη βρίσκονται στους ώμους της. Στα ανατολικά του τρικλινίου ανοίγεται μικρό ορθογώνιο δωμάτιο, ο βόρειος τοίχος του οποίου διαθέτει επίσης αψίδα. Στον πρώτο όροφο, διαμέσου μιας αυλής, εισέρχεται κανείς σε ένα χώρο περίπου ορθογώνιας κάτοψης, που αποτελεί επίσης τρικλίνιο και διαθέτει κόγχες στο πάχος του τοίχου. Στον δεύτερο όροφο, πάνω από το ορθογώνιο τρικλίνιο του πρώτου, δεσπόζει μεγάλη αψιδωτή αίθουσα υποδοχής. Στο ύψος της χορδής της υπάρχει τοίχος διατρυπώμενος από τρεις κόγχες, ενώ παρόμοια διάρθρωση παρουσιάζει και ο δυτικός τοίχος της αίθουσας.

Το κτήριο διατηρεί κατάλοιπα εντοίχιου και επιδαπέδιου διακόσμου²¹⁸⁰, εκτελεσμένου σε τεχνική *opus tessellatum*. Οι τοίχοι πολλών δωματίων φέρουν κατάλοιπα επιχρισμάτων σε κόκκινο, μπλε και κίτρινο χρώμα, ενώ τα δάπεδα είναι καλυμμένα με πλάκες ή στρωμένα με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* με γεωμετρικά θέματα.

Η ανέγερση της έπαυλης ανάγεται στα τέλη του 4^{ου} αιώνα· η χρήση της παρατείνεται έως τα τέλη του 6^{ου}, όταν στους χώρους της εγκαθίστανται εργαστήρια.

SODINI 1997, σ. 462-463, fig. 42, 43. BONINI 2006, σ. 325-326. PETRIDIS 2005, σ. 198, εικ. σ. 197(C). Ο ΙΔΙΟΣ 2008, σποραδικά, εικ. 3. Ο ΙΔΙΟΣ 2010, σ. 28-31, pl. 6, 7.

²¹⁷⁸ Για μια γενική παρουσίαση των βασικών χαρακτηριστικών των επαύλεων στους Δελφούς βλ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ 2004· PETRIDIS 2005.

²¹⁷⁹ Είναι η μοναδική έπαυλη των Δελφών που έχει ανασκαφεί και μελετηθεί πλήρως. Ταυτόχρονα αποτελεί και το μεγαλύτερο από τα ομοειδή κτήρια που έχουν έλθει στο φως στην περιοχή.

²¹⁸⁰ Το κτήριο πρέπει να διέθετε και πλούσιο γλυπτό διάκοσμο που θα φιλοξενούνταν στις πολυάριθμες κόγχες, κυρίως των χώρων υποδοχής.

xxxiii. Οικία του Αντίνοου

Τα κατάλοιπα του κτηρίου βρίσκονται πίσω από τον οπισθόδομο του ναού του Απόλλωνα, σε επαφή με το δυτικό τοίχο του περιβόλου.

Αποκαλύφθηκαν δύο χώροι, με ερυθρό επίχρισμα στους τοίχους και μαρμαροστρωμένα δάπεδα. Στον βόρειο χώρο εντοπίστηκε το άγαλμα του Αντίνοου, στο οποίο οφείλει το συμβατικό της όνομα η οικία.

PETRIDIS 2005, σ. 195-196, εικ. σ. 197(A).

xxxiv. Οικία δυτικά της Δυτικής στοάς (πίν. XVIβ)

Η οικία εκτείνεται στον δυτικό τομέα του αρχαιολογικού χώρου, δυτικά της δυτικής στοάς. Η συστηματική ανασκαφή και μελέτη της εκκρεμούν.

Στον πυρήνα του κτηρίου βρίσκεται αυλή με δεξαμενή στο κέντρο της, περιβαλλόμενη από στοές, πίσω από τις οποίες ανοίγονται τα δωμάτια. Στην ανατολική πλευρά δεσπόζει το τρικλίνιο, ορθογώνιας κάτοψης, ενώ στη δυτική πτέρυγα εκτείνεται μεγάλη ορθογώνια αίθουσα, που αποτελεί τμήμα λουτρικής εγκατάστασης.

Τα δάπεδα της βόρειας και δυτικής στοάς, ενός ακόμη ορθογώνιου χώρου στα βόρεια, καθώς και του τρικλινίου, είναι στρωμένα με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* με γεωμετρικά θέματα.

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 194 σημ. 269. PETRIDIS 2005, σ. 200, εικ. σ. 201(G). BONINI 2006, σ. 329 και εικ.

xxxv. Οικία στον χώρο της Δυτικής στοάς

Οι χώροι της οικίας είναι προσαρμοσμένοι στο επίμηκες σχήμα της στοάς. Στα ανατολικά υπάρχει λουτρική εγκατάσταση, ενώ δυτικότερα υπαίθριοι, πιθανώς, χώροι που εναλλάσσονται με στεγασμένα δωμάτια. Η θέση του τρικλινίου πρέπει να αναζητηθεί στη νοτιοδυτική πλευρά του σπιτιού.

Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων σε ορισμένους χώρους φέρουν κατάλοιπα ορθομαρμάρωσης, ενώ τα δάπεδα καλύπτονται με πήλινες πλάκες και ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* με γεωμετρικά θέματα.

PETRIDIS 2005, σ. 201-202, εικ. σ. 201(H).

xxxvi. Οικία κοντά στη Λέσχη των Κνιδίων

Τα κατάλοιπα της οικίας βρίσκονται στην περιοχή ανάμεσα στη Λέσχη των Κνιδίων, το ανάθημα του Δαόχου και τη βορειοανατολική γωνία του περιβόλου του ιερού του Απόλλωνα. Αποκαλύφθηκαν το 1949 και απαρτίζονται πιθανώς από ένα κεντρικό τρικλίνιο ορθογώνιας κάτοψης πλαισιωμένο από έναν χώρο στα ανατολικά και δύο στα δυτικά. Οι τοίχοι φέρουν ίχνη από επίχρισμα ερυθρού και λευκού χρώματος.

Το κτήριο ήταν σε χρήση κατά τη διάρκεια του 6^{ου} αι., δεν υπάρχουν, ωστόσο, στοιχεία για τον χρόνο ανέγερσής του.

PETRIDIS 2005, σ. 196, εικ. σ. 197(B).

xxxvii. Οικία στον χώρο του ναού του Αγίου Γεωργίου, ανατολικά από το Αρχαιολογικό Μουσείο

Η οικία διέθετε πιθανότατα περίστυλη αυλή. Από τον διάκοσμό της σώζεται αποσπασματικά ψηφιδωτό δάπεδο σε τεχνική *opus tessellatum* με προσωπεία, γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα.

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 197-198 αρ. 130, πίν. 352, 353. PETRIDIS 2005, σ. 198-199, εικ. σ. 197(D).

xxxviii. Οικία ανατολικά από το παλιό οίκημα της ανασκαφής (πίν. XVIγ)

Η ανέγερση το 1935 του παλαιότερου οικήματος της ανασκαφής έφερε στο φως τα κατάλοιπα ενός αψιδωτού τρικλινίου με τρεις κόγχες ανοιγμένες στο πάχος του τοίχου της αψίδας. Στα ανατολικά του αποκαλύφθηκε επιμήκης διάδρομος, νότια του οποίου εκτεινόταν πιθανώς υπαίθριος χώρος.

Ο βόρειος τοίχος του διαδρόμου φέρει γύψινη διακόσμηση που μιμείται ισόδομη τοιχοδομία. Το δάπεδο του τρικλινίου, σε τεχνική *opus tessellatum*, κοσμείται με γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα, ενώ αυτό του διαδρόμου με πήλινες πλάκες που φέρουν διακόσμηση από κυμάτια και ημικύκλια.

PETRIDIS 2005, σ. 199-200, εικ. σ. 201(F).

xxxix. Οικία κάτω από το σύγχρονο οίκημα της ανασκαφής

Οι χώροι του κτηρίου, που εντοπίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1970, με αφορμή την ανέγερση του νέου οικήματος της ανασκαφής, οργανώνονται γύρω από κεντρική αυλή που διαθέτει *impluvium* στρωμένο με πήλινες πλάκες. Το πολύ

αποσπασματικό ψηφιδωτό δάπεδο που αποκαλύφθηκε κοσμούσε, πιθανώς, τρικλίνιο στον όροφο του σπιτιού.

PETRIDIS 2005, σ. 199, εικ. σ. 201(E).

Δοϊράνη (Ν. Κιλκίς)

χι. Αψιδωτό κτίσμα νοτιοανατολικά του σιδηροδρομικού σταθμού Δοϊράνης,

αγρός Ε. Τσιραμπίδη (πίν. XVII)

Το 1936 αποκαλύφθηκε από τον αγρότη-ιδιοκτήτη του χωραφιού ψηφιδωτό δάπεδο, σημαντικό τμήμα του οποίου καταστράφηκε από τον ίδιο κατά την προσπάθεια εντοπισμού «θησαυρού».

Μετά από ειδοποίηση των τοπικών αρχών προς την ΙΣΤ΄ Ε.Π.Κ.Α., μετέβη στην περιοχή ο Χ. Μακαρόνας, ο οποίος διενέργησε ανασκαφή μικρής κλίμακας.

Αποκαλύφθηκε μικρό μονόχωρο κτίσμα που απαρτιζόταν από ορθογώνια αίθουσα, διαστάσεων 7,30x10,45 μ., στη βορειοδυτική στενή πλευρά της οποίας ανοιγόταν αψίδα (χορδής περίπου 5,80 μ.). Ο χώρος διέθετε τρία θυραία ανοίγματα, ένα σε κάθε πλευρά της ορθογώνιας αίθουσας.

Το κάτω μέρος των τοίχων, σύμφωνα με τις ανασκαφικές ενδείξεις, ήταν επενδυμένο με ορθομαρμάρωση. Το δάπεδο έφερε στρώση με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* που διαμόρφωνε «γεωμετρικά ευθύγραμμα σχήματα»²¹⁸¹ στην ορθογώνια αίθουσα και σύνθεση συνεχόμενων φολίδων μέσα σε πλαίσιο από ελισσόμενο βλαστό κισσοφύλλων στην αψίδα.

Σύμφωνα με τον Μακαρόνα, που πιθανολογεί ότι η περιοχή όπου πραγματοποιήθηκε η ανασκαφή ανήκε ίσως στην αρχαία Δόβηρο, το κτήριο είχε δημόσιο ή λατρευτικό προορισμό. Ωστόσο ο προσανατολισμός, οι διαστάσεις και η κατανομή των διακοσμητικών θεμάτων καθιστούν πολύ πιθανή την ταύτιση του οικοδομήματος με τρικλίνιο²¹⁸².

Ο ανασκαφέας προτείνει μια χρονολόγηση στους όψιμους ρωμαϊκούς χρόνους.

ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ 1940. SPIRO 1978, 584-587, πίν. 644, 645.

²¹⁸¹ ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ 1940, σ. 230.

²¹⁸² Το γεγονός ότι το κτίσμα ήταν, όπως σημειώνει ο ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ (1940, σ. 231) «αυτοτελές», δεν αποκλείει την πιθανότητα ταύτισής του με τρικλίνιο. Η ύπαρξη θυρών παραπέμπει στην παρουσία πλευρικών χώρων, που τα ίχνη τους είτε δεν εντοπίστηκαν λόγω της σύντομης διάρκειας της ανασκαφής είτε είχαν ήδη καταστραφεί. Αν υποθέσουμε ότι το οικοδόμημα αποτελούσε τμήμα της *pars urbana* κάποιας αγροτικής έπαυλης, θα μπορούσε να χαρακτηρίζεται από μια σχετική αρχιτεκτονική αυτοτέλεια, όπως τη συναντούμε στα παραδείγματα δύο τρικλινίων που ανήκουν σε αγρεπαύλεις στην αρχαία Λητή (στην αγροικία Α [βλ. παρακ. σ. 550 αρ. Ixix] και στην αγροικία Δ [ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ - ΦΙΛΗΣ 2000, σ. 156-158. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ 2003, σ. 87-89]).

Ερμιόνη

xli. Οικία στο οικόπεδο X. και I. Μερτύρη (πίν. XVIIIα)

Το οικόπεδο στο οποίο εντοπίστηκαν τα κατάλοιπα της οικίας βρίσκεται στην περιοχή Μπίστι, πολύ κοντά στον αύλειο χώρο του Δημοτικού Σχολείου, όπου είχε αποκαλυφθεί παλαιότερα παλαιοχριστιανική βασιλική.

Η σωστική ανασκαφή της Δ' Ε.Π.Κ.Α. διενεργήθηκε το 1994, με υπεύθυνη την Ε. Σαρρή.

Οι χώροι του κτηρίου διατάσσονταν γύρω από κεντρική αυλή²¹⁸³. Ερευνήθηκαν συνολικά τρία δωμάτια, δύο από τα οποία, καθώς και ο αύλειος χώρος, διατηρούσαν γεωμετρικά ψηφιδωτά δάπεδα σε *opus tessellatum*²¹⁸⁴. Ο ένας από τους τοίχους του τρίτου χώρου ήταν επενδυμένος με πήλινες κεράμους, ενώ το δάπεδό του έφερε στρώση από μαρμάρινες πλάκες και πλίνθους²¹⁸⁵.

Το κτήριο χρονολογήθηκε στον 5^ο αιώνα.

Ε. ΣΑΡΡΗ, *ΑΔ* 49 (1994) Β1, σ. 149-150, πίν. 55α.

Θάσος

xlii. Οικία στο οικόπεδο Θεολογίτη (πίν. XVIIIβ)

Το οικόπεδο όπου αποκαλύφθηκαν τα κατάλοιπα της οικίας βρίσκεται στα βορειοανατολικά των οικοπέδων Τοκατλή-Διβανάκη²¹⁸⁶.

Η οικία αποκαλύφθηκε σε σωστική ανασκαφή του 1987 που διενέργησε η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή κατόπιν αιτήματος της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Τα ανεσκαμμένα κατάλοιπα της οικίας περιορίζονται σε τέσσερις χώρους, δύο από τους οποίους διατηρούν επιδαπέδιες στρώσεις: το δάπεδο του βορειοδυτικού χώρου καλύπτεται από ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*, όπου σε δύο μεγάλα διάχωρα αναπτύσσεται (i) σύνθεση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα και (ii) «κουκουνάρα» με γοργόνειο στο κέντρο αντίστοιχα. Ο δεύτερος χώρος είναι στρωμένος με πλάκες μαρμάρου σε β' χρήση.

Το κτήριο χρονολογήθηκε γενικά στην παλαιοχριστιανική περίοδο.

J. PERREAULT, *BCH* 111.2 (1987) σ. 619-622. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 307. BONINI 2006, σ. 604.

²¹⁸³ Η χρήση της ορολογίας στην ανασκαφική έκθεση είναι εσφαλμένη: ο όρος «atrium» χρησιμοποιείται σαν επεξηγηματικός της λέξης «αυλή», ενώ αντιστοιχεί σε κάτι διαφορετικό (βλ. παραπ. σ. 113 και ιδιαίτ. σημ. 88).

²¹⁸⁴ Από την ψηφιδωτή στρώση της αυλής διατηρήθηκε μικρό μόνο τμήμα.

²¹⁸⁵ Η παρουσία των πλίνθων ενδέχεται να συνδέεται με μεταγενέστερη επισκευή, αν και δεν αναφέρεται κάτι τέτοιο στην ανασκαφική έκθεση. Από όσο γνωρίζω δεν έχει δημοσιευτεί κάτοψη ή συνολική φωτογραφία των ανεσκαμμένων καταλοίπων.

²¹⁸⁶ Βλ. παραπ. σ. 424-425 αρ. 27.

Θεσσαλονίκη²¹⁸⁷**xl.iii. Οικία στην οδό Αγάπης 3 (πίν. ΧΙΧα)**

Τα αποσπασματικά κατάλοιπα της οικίας βρίσκονται σε οικόπεδο του κέντρου της Θεσσαλονίκης, ανασκάφηκαν την περίοδο 1995-1996, και σχετίζονται πιθανώς με τα ευρήματα παλαιότερης ανασκαφής στο γειτονικό οικόπεδο της οδού Σκρα 10 δυτικότερα²¹⁸⁸.

Ανασκάφηκαν δύο χώροι, τα δάπεδα των οποίων ήταν στρωμένα με χοντρό ψηφιδωτό και μαρμαροθέτημα, τα οποία σώθηκαν τμηματικά.

Τα ευρήματα της παλαιοχριστιανικής οικιστικής φάσης τοποθετούνται χρονολογικά μετά τον 4^ο αιώνα.

Ι. ΚΑΝΟΝΙΔΗΣ, *ΑΔ* 51 (1996) Β2, σ. 490-493. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 271-272 αρ. 1, πίν. 198-201, Λ. ΒΙΤΤΙ 2005, σ. 698, 703, 708 αρ. 6, fig. 1Η-Ι, 7. ΒΟΝΙΝΙ 2006, σ. 504, εικ. σ. 505.

xliv. Οικία στην οδό Αγίου Δημητρίου 26 (πίν. ΧΙΧβ)

Η ανασκαφή της δεκαετίας του 1970 είχε αποκαλύψει το νότιο τμήμα ορθογώνιας αίθουσας, στην ανατολική πλευρά της οποίας εφάπτεται αψίδα.

Στο εσωτερικό του τοίχου της τελευταίας εντοπίστηκαν ίχνη ορθομαρμάρωσης και ασβεστοκονιάματος. Η ταύτιση των πενιχρών υπολειμμάτων με τρικλίνιο οικίας οφείλεται στον Ν. Καρύδα.

ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 128, 139, σχ. 10 αρ. 7.

²¹⁸⁷ Στον κατάλογο των οικιών της Θεσσαλονίκης που περιλαμβάνονται στη μονογραφία του ΒΟΝΙΝΙ (2006), ο οποίος ακολουθεί πιστά τις ταυτίσεις του ΒΙΤΤΙ (1996) απαντούν τρία κτήρια διαφορετικού, πιθανώς, προορισμού:

Κτήριο στην οδό Βαλαωρίτου 9: χωρίς να μπορεί να αποκλειστεί εντελώς η ταύτισή του με οικία, το οικοδόμημα ενδέχεται να αποτελεί τμήμα λουτρικής εγκατάστασης (Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 29 [1973-74] Β3, σ. 653, πίν. 475. ΚΑΡΥΔΑΣ 1996, σ. 579 σημ. 12. ΒΟΝΙΝΙ, *ό.π.*, σ. 530).

Κτήριο στην οδό Ολύμπου 138: η ανασκαφείας ταυτίζει το οικοδόμημα με λουτρό. Από τα στοιχεία που παρέχονται στην ανασκαφική έκθεση και από την (αρκετά αποσπασματική) κάτοψη του κτηρίου δεν προκύπτουν επαρκείς ενδείξεις για την ταύτισή του με οικία. Επιπλέον, μεταγενέστερη σωστική ανασκαφή σε όμορο οικόπεδο (στη συμβολή των οδών Ολύμπου 140 και Μανωλάκη Κυριακού 5) αποκάλυψε (με μεγάλη πιθανότητα, σύμφωνα με τον ανασκαφέα) την ανατολική πτέρυγα του ίδιου κτηρίου, επιβεβαιώνοντας την αρχική εκτίμηση της Μ. Σιγανίδου για τον προορισμό του (Μ. ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *ΑΔ* 26 [1971] Β2, σ. 387, σχ. 10, πίν. 382β-384. Ι. ΚΑΝΟΝΙΔΗΣ, *ΑΔ* 44 [1989] Β2, σ. 340, σχ. 2, πίν. 185β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 241-243 αρ. 2.21, πίν. 135-138. ΒΟΝΙΝΙ, *ό.π.*, σ. 540, εικ. σ. 541 πάνω).

Κτήριο ανάμεσα στις οδούς Παλαιών Πατρών Γερμανού και Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, οικόπεδο Ευαγγελικής εκκλησίας: (Φ. ΠΕΤΣΑΣ, *ΑΔ* 24 [1969] Β2, σ. 304, σχ. 11. Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *ΑΔ* 25 [1970] Β2, σ. 368, 370-371, πίν. 313. ΒΟΝΙΝΙ, *ό.π.*, σ. 536, εικ. σ. 537). Οι σωζόμενες διαστάσεις, το πάχος των τοίχων και η απουσία ενδείξεων οικιακής χρήσης (από τις ανασκαφικές εκθέσεις, τουλάχιστον) καθιστούν πιο πιθανό ότι αυτό το «μέγα και μνημειώδες οικοδόμημα» (Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *ό.π.*, σ. 370) ήταν δημόσιο.

²¹⁸⁸ Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β3, σ. 658, 661, σχ. 4, πίν. 478γ, δ.

xiv. Οικία στην οδό Αγίου Δημητρίου, μεταξύ των οδών Φωτάκου και Αποστόλου Παύλου (πίν. XXα)

Με αφορμή τις εργασίες για την τοποθέτηση του Αγωγού Ύδρευσης Θεσσαλονίκης (Α.Υ.Θ., 2000-2002) ανασκάφηκε στο συγκεκριμένο οικόπεδο τμήμα μεγάλης ανίδας τρικλινίου, στραμμένης προς βορράν, με δάπεδο από χοντρό ψηφιδωτό, και δύο ακόμη χώροι στα δυτικά της.

Αρχαιολογικές Έρευνες 2003-1, σ. 329, εικ. σ. 334. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 135, 139, σχ. 8 αρ. 5.

xlv. Οικία στη συμβολή των οδών Αγίου Δημητρίου και Ιουλιανού

Πρόκειται για πρόσφατη, αδημοσίευτη σωστική ανασκαφή στον αύλειο χώρο του 44^{ου} Δημοτικού Σχολείου Θεσσαλονίκης, στις παρυφές της Άνω Πόλης. Το κτήριο σχετίζεται πιθανότατα με τα ευρήματα σε γειτονικό οικόπεδο, επί της οδού Ιουλιανού 19²¹⁸⁹.

Αποκαλύφθηκε σειρά πέντε δωματίων διατεταγμένων κατά παράταξη από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Τρεις από τους χώρους διατηρούσαν δάπεδα στρωμένα με γεωμετρικά ψηφιδωτά, το θεματολόγιο και η τεχνοτροπία των οποίων παραπέμπουν χρονολογικά στον 4^ο αιώνα.

ΚΟΜΜΑΤΑΣ 2011.

xlvii. Οικία στη συμβολή των οδών Αγίου Δημητρίου 93 και Πέλοπος (πίν. XXβ)

Σε σωστική ανασκαφή οικοπέδου στους πρόποδες της Άνω Πόλης αποκαλύφθηκε το 1996 μεγάλη εγγεγραμμένη κόγχη, στραμμένη προς νότον, που ανήκε πιθανότατα σε τρικλίνιο οικίας. Εκατέρωθεν της ανίδας ανασκάφηκαν δύο ακόμη ορθογώνια δωμάτια.

Ο τοίχος της κόγχης έφερε γραπτή διακόσμηση, ενώ τα τμήματα χοντρού ψηφιδωτού που ήρθαν στο φως πρέπει να προέρχονται από τη στρώση του δαπέδου της.

Η ανέγερση του κτηρίου τοποθετείται από τους ανασκαφείς στα τέλη του 4^{ου} αιώνα.

Ι. ΚΑΝΟΝΙΔΗΣ - ΑΙΚ. ΚΟΥΣΟΥΛΑ, *ΑΔ* 51 (1996) Β2, σ. 500-502. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 130, 139, σχ. 10 αρ. 14.

²¹⁸⁹ Βλ. παρακ. σ. 543 αρ. liii.

xliviii. Οικία στη συμβολή των οδών Αθηνάς 17 και Κλεισθένους, οικόπεδο**I. Ιωαννίδη (πίν. XXI)**

Τα κατάλοιπα, που αποκαλύφθηκαν σε σωστική ανασκαφή του 1971, ανήκουν την ίδια πιθανώς οικία που αποκαλύφθηκε σε μικρή απόσταση νοτιοδυτικότερα, σε οικόπεδο της οδού Ιουλιανού 18²¹⁹⁰.

Η αποσπασματικότητα, ωστόσο, των ευρημάτων στο οικόπεδο Ιωαννίδη και η τμηματική αποκάλυψη των τοίχων εντός των ορίων των δύο αυτών γειτονικών οικοπέδων (σε αποκακρυσμένες χρονικά μεταξύ τους περιόδους) δεν επιτρέπουν να διασαφηνίσουμε με ασφάλεια αν πρόκειται για ένα ή δύο κτήρια. Τα αρχιτεκτονικά ευρήματα, επιπλέον, της οδού Αθηνάς 17 και Κλεισθένους είναι πολύ πενιχρά για να μπορέσουμε να τα συσχετίσουμε λειτουργικά με τα κατάλοιπα της διακόσμησης. Με βάση το είδος και την κατανομή των θεμάτων των δαπέδων (από χοντρό ψηφιδωτό, *opus tessellatum*, μαρμαροθέτημα και πλακόστρωση) μπορούμε μόνο να εικάσουμε βέβαια ότι οι χώροι ήταν τουλάχιστον τρεις κι ότι ο ένας από αυτούς παρουσιάζει από διακοσμητική άποψη τα χαρακτηριστικά τρικλινίου.

Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *ΑΔ* 26 (1971) σ. 385-387, πίν. 382α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 222-224 αρ. 2.7, 282-283 αρ. 14, πίν. 91, 92, 212γ. ΒΙΤΤΙ 2005, σ. 697, 701, 703, 707 αρ. 4, fig.1-F, 5. BONINI 2006, σ. 528 και εικ.²¹⁹¹.

xliv. Οικία στην οδό Αισχύλου 8-10 (πίν. XXIIα)

Η αδημοσίευτη σωστική ανασκαφή του 1964 στο οικόπεδο της Άνω Πόλης έφερε στο φως μία από τις μεγαλύτερες ασίδες τρικλινίων της Θεσσαλονίκης, στραμμένη προς τον βορρά.

Η μόνη πληροφορία που διαθέτουμε σχετικά με κατάλοιπα διακόσμησης στο οικόπεδο αναφέρεται αόριστα στην εύρεση μικρού τμήματος επιδαπέδιου μαρμαροθετήματος σε έναν από τους χώρους ανατολικά της ασίδας (με τους οποίους η σχέση της παραμένει αδιευκρίνιστη).

ΚΑΡΥΔΑΣ 1996, σ. 579, σχ. 9. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, 234 σημ. 150. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 290, εικ. σ. 289. ΚΑΡΥΔΑΣ 2004, σ. 48. BONINI 2006, σ. 521. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 139, σχ. 10 αρ. 3.

²¹⁹⁰ Βλ. παραπ. σ. 437-439 αρ. 35.

²¹⁹¹ Ο τελευταίος, χωρίς να αναφέρεται στην πιθανή σχέση των χώρων του οικοπέδου Ιωαννίδη με εκείνους της οικίας στην οδό Ιουλιανού 18, εξετάζει τα ευρήματα σε μια ανεξάρτητη οικία, προβαίνοντας στην ταύτιση δύο χώρων υποδοχής. Ας σημειωθεί, επίσης, ότι το 1998, κατά τη διάρκεια ανασκαφής οικοπέδου στη συμβολή των οδών Κλεισθένους 5 και Ολυμπιάδος, αποκαλύφθηκαν κτηριακά λείψανα πολλών αλλεπάλληλων φάσεων, μια από τις οποίες σχετίζεται με τα κατάλοιπα του οικοπέδου Ιωαννίδη (Ε. ΜΑΡΚΗ, *ΑΔ* 53 [1998] Β2, σ. 625-626, πίν. 246β,γ).

I. Οικία στην οδό Αριστίππου 4

Σωστική ανασκαφή της 9^{ης} Ε.Β.Α., που διενεργήθηκε σε οικόπεδο της Άνω Πόλης κατά το 2010, έφερε στο φως τμήμα τρικλινίου με αψίδα εγγεγραμμένη, υπερυψωμένη κατά 0,15μ. σε σχέση με την ορθογώνια αίθουσα και στραμμένη στα ανατολικά.

Στην οικία εντοπίστηκαν σπαράγματα εντοίχιας διακόσμησης. Από τα εντυπώματα στο υπόστρωμα της ορθογώνιας αίθουσας προκύπτει ότι ο χώρος έφερε πλακόστρωση. Το δάπεδο ενός δεύτερου χώρου στα νότια του τρικλινίου ήταν στρωμένο με χοντρό ακόσμητο ψηφιδωτό.

Το κτήριο χρονολογείται με βάση χάλκινο νόμισμα του Ιουστινιανού στον 6^ο αι., ενώ η καταστροφή του συνδέεται με τον σεισμό του 630.

ΡΑΠΤΗΣ, ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ 2011²¹⁹².

ii. Οικία στη συμβολή των οδών Εγνατίας 94 και Μητροπολίτου Γενναδίου, οικόπεδο αδελφών Τόλη (πίν. XXIIβ)

Κατά την ανασκαφή του 1971 στο κέντρο της πόλης αποκαλύφθηκαν δύο χώροι που ανήκουν στην πρώτη από τις τρεις φάσεις οικίας. Το δάπεδο του βόρειου είναι στρωμένο με ψηφιδωτό τεχνικής *opus tessellatum*, ενώ του νότιου με μαρμάρινες πλάκες και χοντρό ψηφιδωτό.

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 231-233 αρ. 2.14, σ. 292-293 αρ. 25, πίν. 107-113, 221, XXX. BONINI 2006, σ. 527.

iii. Οικία στην οδό Ευριπίδου 17 (πίν. XXIIIα)

Σωστική ανασκαφή της ΙΣΤ΄ Ε.Π.Κ.Α. και της 9^{ης} Ε.Β.Α. που διενεργήθηκε στο οικόπεδο της Άνω Πόλης το 1992 αποκάλυψε τα κατάλοιπα δώδεκα χώρων, σε έναν από τους οποίους διατηρούταν δάπεδο από χοντρό ψηφιδωτό, ενώ δύο ακόμη δωμάτια διέθεταν μαρμαροστρωμένα δάπεδα και ορθομαρμάρωση.

Δ. ΝΑΛΠΑΝΤΗΣ, *ΑΔ* 47 (1992) Β2, σ. 433-436. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 294 αρ. 27, πίν. 224-226. BONINI 2006, σ. 523 και εικ.

²¹⁹² Τα πρώτα πορίσματα της ανασκαφής ανακοινώθηκαν στην 24^η Επιστημονική Συνάντηση για το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη (10-12 Μαρτίου 2011).

liii. Οικία στην οδό Ιουλιανού 19 (πίν. XXIIIβ)

Τα κατάλοιπα της οικίας εντοπίζονται βόρεια του αρχαίου οδοστρώματος κάτω από τη σύγχρονη λεωφόρο Αγίου Δημητρίου και ήρθαν στο φως το 2004 από την 9^η Ε.Β.Α. Πρόκειται πιθανότατα για την ίδια κτηριακή ενότητα, τμήματα της οποίας αποκαλύφθηκαν ελάχιστα μέτρα νοτιότερα, στη συμβολή των οδών Αγίου Δημητρίου και Ιουλιανού²¹⁹³.

Σωστικές ανασκαφές 2004, σ. 8.

liv. Οικία (;) στην οδό Ίωνος Δραγούμη 59, οικόπεδο Α. Βαλταρά και Δ. Δημητρίου (πίν. XXIV)

Η σωστική ανασκαφή του 1971 αποκάλυψε τμήματα δύο χώρων· το δάπεδο του ανατολικού έφερε στρώση από χοντρό ψηφιδωτό, που χρονολογείται στον 4^ο αι., ενώ του δυτικού, ο οποίος αποτελούσε πιθανώς τον χώρο υποδοχής, ήταν καλυμμένο με μαρμαροθέτημα που σώθηκε τμηματικά.

Μ. ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *ΑΔ* 26 (1971) Β2, σ. 387, 390, σχ. 11, 12, πίν. 385, 386. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 291-292 αρ. 23, πίν. 219-220. ΝΙΤΤΙ 2005, σ. 698, 701, 703, 708 αρ. 8, fig. 1Μ, 9. BONINI 2006, σ. 529 και εικ.

Iv. Δυτική οικία στην οδό Κασσάνδρου 90 (πίν. XXV)

Το οικόπεδο, εμβαδού 770 τ.μ., βρίσκεται στην Άνω Πόλη, στο οικοδομικό τετράγωνο που περικλείεται σήμερα από τις οδούς Κασσάνδρου, Αισχύλου, Αγίου Δημητρίου και Ευριπίδου²¹⁹⁴.

Στις σωστικές ανασκαφές που διεξήγαγε η 9^η Ε.Β.Α. κατά τα έτη 1992-1993 και 1995 αποκαλύφθηκαν τα κατάλοιπα δύο οικιών, σε σχετικά κακή κατάσταση. Η δυτική από αυτές διατηρεί σπαράγματα εντοιχίου διακόσμου²¹⁹⁵ και τμήματα επιδαπέδιων στρώσεων με πήλινες πλάκες, χοντρό ψηφιδωτό, *opus tessellatum* και μαρμαροθέτημα.

²¹⁹³ Βλ. παραπ. σ. 540 αρ. xlvι.

²¹⁹⁴ Το κτήριο μοιραζόταν το ίδιο οικοδομικό τετράγωνο (το βόρειο και δυτικό όριο του οποίου συμπίπτουν χονδρικά με τη σύγχρονη οικοδομική νησίδα) με μία δεύτερη οικία στα ανατολικά του· από τη διακόσμηση της τελευταίας διατηρήθηκαν μόνο κάποια επιχρίσματα στους τοίχους και τα οδοστρώματα των δαπέδων (ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ - ΤΖΙΤΖΙΜΠΑΣΗ 1993, σ. 360. BONINI 2006, σ. 546, εικ. σ. 547). Σε μικρή απόσταση στα δυτικά του ίδιου οικοπέδου βρίσκονται τα κατάλοιπα της οικίας στην οδό Ευριπίδου 17, ενώ στα ανατολικά του το τρικλίνιο της οδού Αισχύλου 8-10 (βλ. παραπ. σ. 541 αρ. xlix, σ. 542 αρ. lii).

²¹⁹⁵ Τα θέματα της γραπτής διακόσμησης, όπως προκύπτει από τη βραχεία αναφορά της κύριας δημοσίευσης της ανασκαφής (ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ - ΤΖΙΤΖΙΜΠΑΣΗ 1993, σ. 356) ήταν γεωμετρικά, φυτικά, καθώς, επίσης, και μίμηση ορθομαρμάρωσης.

Στο κτήριο εντοπίστηκαν τα ίχνη τριών φάσεων: Στην α' φάση²¹⁹⁶ ανήκουν τα χοντρά ψηφιδωτά στο *frigidarium* του λουτρού²¹⁹⁷ και στον αμέσως βορειότερο χώρο. Το σύνολο των ψηφιδωτών με γεωμετρικό θεματολόγιο σε τεχνική *opus tessellatum* και η πλειονότητα των χοντρών ψηφιδωτών τοποθετούνται στη β' φάση της οικίας, που ανάγεται στα τέλη του 4^{ου} αιώνα²¹⁹⁸. Στην γ' φάση ανήκουν, τέλος, τμήμα χοντρού ψηφιδωτού και τα αποσπασματικά σωζόμενα μαρμαροθετήματα του κτηρίου, το οποίο εγκαταλείφθηκε πιθανότατα μετά από τους σεισμούς του α' τέταρτου του 7^{ου} αιώνα.

ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ - ΤΖΙΤΖΙΜΠΑΣΗ 1993. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 234-236 αρ. 2.16, σ. 302-305 αρ. 33, πίν. 116-120, 238-245, LIIIα, β. VITTI 2005, σ. 697, 699, 701, 703, 708-709 αρ. 10, fig. 10, 11. BONINI 2006, σ. 545, εικ. σ. 547.

Ivi. Οικία στη συμβολή των οδών Κωνσταντοπούλου και Θησέως 6 (πίν. XXVI)

Στο οικόπεδο, που βρίσκεται στην Άνω Πόλη, διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή από την 9^η Ε.Β.Α. το 1998, που έφερε στο φως πέντε χώρους: ανάμεσά τους αίθουσα (τρικλίνιο ορθογώνιας κάτοψης;) με δάπεδο που φέρει κάλυψη από χοντρό ψηφιδωτό και *opus tessellatum* με γεωμετρικά θέματα.

Ν. ΚΑΡΥΔΑΣ, *ΑΔ* 53 (1998) Β2, σ. 613, σχ. 5, πίν. 240α. ΚΑΡΥΔΑΣ 1998-1, σ.151-152, σχ. 1-3, εικ. 1. BONINI 2006, σ. 550 και εικ.

Ivii. Οικία στην οδό Μαλέα 6 (πίν. XXVII)

Σε σωστική ανασκαφή της 9ης Ε.Β.Α., που διενεργήθηκε το 1992 στο οικόπεδο της Άνω Πόλης, απέναντι από το οικόπεδο στη συμβολή των οδών Μωρεάς και Μαλέα²¹⁹⁹, αποκαλύφθηκε αποσπασματικά σωζόμενο ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικά θέματα, οργανωμένο σε διάχωρα, που ανήκει, πιθανότατα, σε οικία. Από τους τοίχους του κτηρίου δε διασώθηκε τίποτε.

Με βάση τα τεχνοτροπικά στοιχεία που παρέχονται από το ψηφιδωτό η ανασκαφέας χρονολογεί τη στρώση του δαπέδου στον 5^ο αιώνα.

Ε. ΜΑΡΚΗ, *ΑΔ* 47 (1992) Β2, σ. 428-429. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 237-238, πίν. 122-125, XXXIV.

²¹⁹⁶ Η πρώτη περίοδος χρήσης του κτηρίου χρονολογείται από νομίσματα του α' μισού του 4^{ου} αιώνα. Η εποχή της ανέγερσης, λαμβανομένων υπόψη και των στοιχείων που παρείχαν τα κινητά ευρήματα, τοποθετήθηκε στα τέλη του 3^{ου}-αρχές 4^{ου} αιώνα.

²¹⁹⁷ Το λουτρό καταργήθηκε στην επόμενη φάση.

²¹⁹⁸ Και πάλι με βάση νομισματικά ευρήματα.

²¹⁹⁹ Για την οικία στη συμβολή των οδών Μωρεάς και Μαλέα, με την οποία πρέπει να σχετίζεται το ψηφιδωτό της Μαλέα 6 βλ. παραπ. σ. 443 αρ. 38. Τα ευρήματα των δύο παραπάνω οικοπέδων δεν αποκλείεται, μάλιστα, να αποτελούν τμήματα της μεγάλης αστικής έπαυλης στην οδό Αιόλου (βλ. παραπ. σ. 429-431 αρ. 30).

Iviii. Οικία στην οδό Παλαιών Πατρών Γερμανού 24, οικοπέδο Π. και Κ. Μπάλλα
(πίν. XXXVIII)

Η σωστική ανασκαφή των αρχών της δεκαετίας του 1970 στο κέντρο της Θεσσαλονίκης έφερε στο φως τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τεσσάρων χώρων με γεωμετρικά ψηφιδωτά δάπεδα, που πιθανώς ανήκουν σε οικία.

Η παλαιοχριστιανική φάση του κτηρίου ανάγεται στο β' μισό του 4^{ου} αιώνα.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β3, σ. 661, σχ. 5, 6, πίν. 479. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 228-230 αρ. 2.12, πίν. 104-106, XXVIII. ΒΟΝΙΝΙ 2006, σ. 534, εικ. σ. 535.

lix. Οικία στην οδό Πελοποννήσου 9, οικοπέδο Μ. Ασμενιάδη και Μ. Τσολάκη

Σε σωστική ανασκαφή οικοπέδου, σε μικρή απόσταση νοτιοανατολικά από το ναό του Αγίου Δημητρίου, αποκαλύφθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1970 χώρος στρωμένος με *opus tessellatum* (κύριο θέμα) και χοντρό ψηφιδωτό (πλαίσιο). Το δάπεδο τοποθετείται στο β' μισό του 4^{ου} αιώνα. Σε επόμενη φάση, χρονολογούμενη στον 5^ο αι., ανήκει μαρμαροθέτημα, επίσης πλαισιωμένο από χοντρό ψηφιδωτό. Δεν έχει δημοσιευτεί κάτοψη του κτηρίου.

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ, *ΑΔ* 27 (1972) Β2, σ. 505, πίν. 440α. ΝΙΤΤΙ 1996, σ. 191 αρ. 70. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 245-246 αρ. 2.24, σ. 315 αρ. 47, πίν. 142-144, 261, XXXVI.

Ix. Οικία στην οδό Πλάτωνος 33, ανάμεσα στις οδούς Ολύμπου και Φιλίππου
(πίν. XXXIX)

Σωστική ανασκαφή της ΙΣΤ' Ε.Π.Κ.Α., που διενεργήθηκε τους μήνες Νοέμβριο-Δεκέμβριο του 1971 και παρέμεινε αδημοσίευτη²²⁰⁰, αποκάλυψε πέντε χώρους κτηρίου, πιθανώς οικίας.

Το δάπεδο του βόρειου από αυτούς, που αποκαλύφθηκε κατά το ήμισυ, είναι στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες πλαισιωμένες με ζώνη μαρμαροθετήματος, σε μια διάταξη που παραπέμπει σε τρικλίνιο. Δύο ακόμη χώροι διατηρούν δάπεδα από γεωμετρικό ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum* και μαρμάρινες πλάκες.

Με βάση τα στοιχεία που προκύπτουν από την ανάλυση του θεματολογίου και της τεχνοτροπίας του ψηφιδωτού δαπέδου, έχει προταθεί ως πιθανή χρονολόγηση της στρώσης το α' μισό του 5^{ου} αιώνα.

²²⁰⁰ Ό,τι γνωρίζουμε για την ανασκαφή προέρχεται από τα στοιχεία που εντόπισε η ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ (1998, σ. 247 η) στα αρχεία της ΙΣΤ' Ε.Π.Κ.Α.

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 246-247 αρ. 2.25, πίν. 145-150, XXXVII. VITTI 2005, σ. 695, 698, 703, 707 αρ. 3, fig. 1D, E, 3. BONINI 2006, σ. 543 και εικ.

Ixi. Οικία στην οδό Σκρα 5

Τα κατάλοιπα της οικίας, που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής της 9^{ης} Ε.Β.Α. το 2004, εντοπίζονται στη δυτική οικοδομική γραμμή της οδού Σκρα, απέναντι από την οδό Αγάπης²²⁰¹.

Αποκαλύφθηκε τμήμα στοάς περιστυλίου, διαμέσου της οποίας εισερχόταν κανείς στο τρικλίνιο του σπιτιού. Η αψίδα του, που δεν αποκαλύφθηκε, πρέπει να αναζητηθεί δυτικότερα. Νότια του χώρου υποδοχής ήρθαν στο φως τρία ακόμη δωμάτια.

Τα υπολείμματα της διακόσμησης περιορίζονται στα δάπεδα των χώρων: η στοά ήταν στρωμένη με χοντρό ψηφιδωτό· η ορθογώνια αίθουσα του τρικλινίου με *opus tessellatum*, όπου αναγνωρίζεται σύνθεση οκταγώνων με εγγεγραμμένους κύκλους που περιέχουν διάφορα γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα· στο δάπεδο, τέλος, του ανατολικού από τα νότια δωμάτια συνδυάζεται περιφερειακή πλακόστρωση με κεντρικό μαρμαροθέτημα από κατά κορυφήν τοποθετημένα, εναλλάξ σκουρόχρωμα και ανοιχτόχρωμα, τετράγωνα πλακίδια²²⁰².

Το κτήριο έχει χρονολογηθεί στον 5^ο αιώνα²²⁰³.

Σωστικές ανασκαφές 2004, σ. 7.

Ixii. Οικία στη συμβολή των οδών Φιλίππου 16 και Ζαλίκη (πίν. XXX)

Το οικόπεδο, όπου αποκαλύφθηκαν το 1971, κατά τη διάρκεια συντομότατης σωστικής ανασκαφής της ΙΣΤ΄ Ε.Π.Κ.Α.²²⁰⁴, τα αποσπασματικά κατάλοιπα της οικίας, βρίσκεται νοτιοδυτικά της Ρωμαϊκής αγοράς.

Οι χώροι του κτηρίου διατάσσονται βόρεια και δυτικά τετράστυλου *atrium*, το κέντρο του οποίου καταλαμβάνεται από *impluvium*.

Τα δάπεδα τριών δωματίων ήταν καλυμμένα με χοντρό ψηφιδωτό και ενός τέταρτου χώρου με *opus tessellatum* διαρθρωμένο σε διάχωρα με γεωμετρικά θέματα.

Με βάση το θεματολόγιο και την τεχνολογία του *opus tessellatum* έχει προταθεί μια χρονολόγηση της στρώσης του δαπέδου στο α΄ μισό του 5^{ου} αιώνα.

²²⁰¹ Στο οικόπεδο με αριθμό 3 της οδού Αγάπης έχουν αποκαλυφθεί τα ερείπια μιας ακόμη οικίας (βλ. παραπ. σ. 539 αρ. xliii).

²²⁰² Οι δύο δυτικότεροι χώροι διατήρησαν το δάπεδο προγενέστερης φάσης (βλ. επόμενη σημείωση).

²²⁰³ Πρόκειται για την κύρια –και τρίτη κατά σειρά– φάση από τις επτά που εντοπίστηκαν στο οικόπεδο (η α΄ ανήκει στους ρωμαϊκούς χρόνους, ενώ η β΄, που περιλαμβάνει δύο χώρους και ψηφιδωτό δάπεδο σε τεχνική *opus tessellatum*, χρονολογείται στο τέλος 3^{ου}-μέσα 4^{ου} αι.).

²²⁰⁴ Δε δημοσιεύτηκε ανασκαφική έκθεση.

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 253-254 αρ. 2.30, 323-324 αρ. 58, πίν. 163-165. BONINI 2006, σ. 544.

Ixiii. Συγκρότημα οικιών στην πρόην στοά Χορτιάτη, μεταξύ των οδών

Μενελάου, Μητροπολίτου Γενναδίου και Εγνατίας (πίν. XXXI)

Πρόκειται για συγκρότημα τριών ή τεσσάρων οικιών που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφών της 9^{ης} Ε.Β.Α. μεταξύ των ετών 1987-1990 και κατά το 1992 στο πρώτο οικοδομικό τετράγωνο νοτιοανατολικά της Ρωμαϊκής αγοράς, σε επαφή με το οικόπεδο όπου το 1933 εντοπίστηκε σημαντικός μεσοβυζαντινός ναός²²⁰⁵.

Από τη διακόσμηση των κτηρίων σώζονται τμήματα ορθομαρμαρώσεων και τοιχογραφιών με παράσταση κιονοστοιχίας, τα μετακίονια διαστήματα της οποίας κοσμούνται με μίμηση ορθομαρμάρωσης ή με σχηματοποιημένα φυτικά θέματα (πίν. XXXIβ), καθώς και οι στρώσεις των δαπέδων, οι περισσότερες από τις οποίες ήρθαν στο φως αποσπασματικά: με χοντρό ψηφιδωτό καλύπτονταν τα δάπεδα επτά χώρων²²⁰⁶ και με μαρμαροθέτημα δύο. Με πήλινες πλάκες ήταν, τέλος, στρωμένο, ένα ακόμη δωμάτιο.

Οι οικίες χρονολογούνται από τις αρχές του 4^{ου} ως τα τέλη του 6^{ου} αιώνα.

Δ. ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 42 (1987) Β2, σ. 394-396. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ κ.ά. 1988, σ. 271-273, εικ. 1-3. Δ. ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 43 (1988) Β2, σ. 378-379, σχ. 2, 3, πίν. 224β. Η ΙΔΙΑ, *ΑΔ* 44 (1989) Β2, σ. 340-344, πίν. 186α. ΜΑΡΚΗ 1992. ΒΙΓΓΙ 1996, σ. 197-198 αρ. 83. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 324-327 αρ. 60, πίν. 269-273, ΛΙα, β. ΜΑΡΚΗ 2002-3. ΒΙΓΓΙ 2005, σ. 698, 703, 711 αρ. 15, fig. 1 A-L.

Θήβα

Ixiv. Οικία (;) στην οδό Πινδάρου 29, οικόπεδο Ν. Κοροπούλη (πίν. XXXII)

Το οικόπεδο στο οποίο αποκαλύφθηκε το κτήριο βρίσκεται στο κέντρο της σύγχρονης πόλης, ανατολικά του οικοπέδου ιδιοκτησίας Χ. Λούκου, όπου αποκαλύφθηκαν τμήματα του ίδιου, πιθανότατα, οικοδομήματος²²⁰⁷.

²²⁰⁵ Καθώς οι ανασκαφικές εργασίες διενεργήθηκαν εσπευσμένα, κάτω από την πίεση των οικοδομικών αναγκών, και σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, δε στάθηκε δυνατό να αξιολογηθεί συνολικά το οικοδομικό αυτό συγκρότημα, ούτε να διευκρινιστούν με ακρίβεια οι σχέσεις των οικιών που το αποτελούν (ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, σ. 324 σημ. 464).

²²⁰⁶ Σε έναν από τους χώρους διατηρήθηκαν τα ίχνη ψηφιδωτής επιγραφής μέσα σε δέλτο με λαβές (Δ. ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 43 [1988] Β2, σ. 378. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ κ.ά. 1988, σ. 273, εικ. 3).

²²⁰⁷ Για το παραπάνω οικόπεδο, στην πάροδο Αγίου Ιωάννου Καλοκτένους, στο οποίο αποκαλύφθηκαν και τμήματα ψηφιδωτών δαπέδων, βλ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 20, 152-153 αρ. 90, πίν. 245, 246.

Τη σωστική ανασκαφή που διενεργήθηκε από τη Θ' Ε.Π.Κ.Α. κατά το 1974 επέβλεψε ο Π. Λαζαρίδης.

Τα ανεσκαμμένα κατάλοιπα, που ανήκουν στο νότιο πέρας του κτηρίου, αποτελούνται από τρεις χώρους ορθογώνιας κάτοψης, παραταγμένους πάνω στον άξονα ανατολής-δύσης, και μια μικρή δεξαμενή. Στο μέσον περίπου του κεντρικού δωματίου βρέθηκε βωμός²²⁰⁸, ενώ λίγο ανατολικότερα μία μαρμάρινη πλάκα, που σύμφωνα με τον ανασκαφέα, προοριζόταν για την κάλυψή του²²⁰⁹.

Η διακόσμηση του κτηρίου εντοπίζεται στους δύο δυτικούς χώρους που επικοινωνούσαν μεταξύ τους με τρίβηλο άνοιγμα²²¹⁰. Από τα θραύσματα που περισυνελέγησαν προκύπτει ότι οι τοίχοι τους επενδύονταν με ορθομαρμάρωση. Τα δάπεδα ήταν στρωμένα με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*.

Στο δάπεδο του δυτικού χώρου, μέσα σε ανισοπλατή πλαίσια από συνεχόμενες φολίδες, αναπτυσσόταν σύνθεση κύκλων και τετραγώνων που συνδέονται μεταξύ τους αλυσιδωτά με τη μορφή σφηρικών τροχών. Στους κύκλους και τα τετράγωνα εγγράφονταν άλλα θέματα, στην πλειονότητά τους γεωμετρικά· σε δύο περιπτώσεις απεικονίζονται πτηνά.

Το δάπεδο του ανατολικού χώρου πλαισιωνόταν από ελίσσόμενο βλαστό κισσοφύλλων και το κύριο θέμα του διαρθρωνόταν σε τετράγωνα διάχωρα που περιβάλλονταν από αλυσοειδή πλοχμό. Εντός των τετραγώνων εγγράφονταν άλλα γεωμετρικά θέματα, με εξαίρεση τρία διάχωρα όπου απεικονίζονταν κρατήρες με εκφυόμενους βλαστούς κισσοφύλλων και πτηνά²²¹¹.

Ο ανασκαφέας τοποθετεί την τελευταία φάση του κτηρίου, στην οποία ανήκουν τα ψηφιδωτά δάπεδα και η διαρρύθμιση με τον βωμό, στον 4^ο ή 5^ο αιώνα. Τα αποτελέσματα της θεματολογικής και τεχνοτροπικής μελέτης του ψηφιδωτού επιτρέπουν μια στενότερη χρονολόγηση στο β' τέταρτο του 5^{ου} αιώνα²²¹².

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, σ. 455-459, πίν. 294-296. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 365. SODINI 1984, σ. 380, fig. 31. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 20, 153-154 αρ. 91, πίν. 247-249α. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 304-305. BONINI 2006, σ. 607.

²²⁰⁸ Σε β' χρήση. Ο Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ (*ΑΔ* 29 [1973-1974] Β2, σ. 459) μνημονεύει την ύπαρξη ενός όμοιου βωμού, σήμερα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, ο οποίος χρονολογείται στα 210 π.Χ.

²²⁰⁹ Ο SODINI (1984, σ. 380) θεωρεί πιθανό ότι ο βωμός και η πλάκα χρησιμοποιούνταν ως τράπεζα, ο χώρος συνεπώς θα μπορούσε να ταυτιστεί με τρικλίνιο. Χωρίς να μπορούμε να αποκλείσουμε κατηγορηματικά κάτι τέτοιο, νομίζουμε ότι οι υπάρχουσες ενδείξεις συγκλίνουν περισσότερο σε μια λατρευτική χρήση της αίθουσας. Σύμφωνα, πάντως, με τον ανασκαφέα η πλάκα δεν τοποθετήθηκε ποτέ πάνω στο βωμό, όπως προκύπτει από το γεγονός ότι βρέθηκε όρθια, πάνω σε μια από τις μακρές της πλευρές, στα ανατολικά του. Κάτι τέτοιο παραπέμπει βέβαια σε ξαφνική εγκατάλειψη ή βίαιη καταστροφή του οικοδομήματος, η ανασκαφική έκθεση, ωστόσο, δεν αναφέρει τίποτε σχετικό.

²²¹⁰ Το βόρειο και το νότιο άνοιγμα του τριβήλου έκλειναν με θωράκια, όπως προκύπτει από την ανεύρεση τόρμων για τη στερέωσή τους.

²²¹¹ Ο βωμός που αποκαλύφθηκε στον ανατολικό χώρο ήταν τοποθετημένος ανάμεσα στα δύο διάχωρα της κεντρικής ζώνης με τους κρατήρες, αμέσως ανατολικότερα του διαχώρου με τα πτηνά.

²²¹² ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, σ. 20, 154 στ'.

Κως**Ixv. Οικία στην οδό Αγίου Νικολάου 3, οικόπεδο Χρ. Μπαλάνη**

Το οικόπεδο ιδιοκτησίας Χ. Μπαλάνη, όπου αποκαλύφθηκαν τα κατάλοιπα της οικίας, βρίσκεται στο κέντρο της αρχαίας (αλλά και της σύγχρονης) πόλης της Κω, περίπου 60 μ. βορειοανατολικά του βωμού του Διονύσου, νότια του συνεχόμενου οικόπεδου Ν. Δεληγιάννη. Το κτήριο, που βρίσκεται σε ένα από τα οικοδομικά τετράγωνα της δεύτερης σειράς στα ανατολικά της Αγοράς, οριοθετείται στη βόρεια πλευρά του από διερχόμενο αρχαίο δρόμο.

Η σωστική ανασκαφή της ΚΒ' Ε.Π.Κ.Α., με υπεύθυνη την Έ. Μπρούσκαρη, διήρκεσε με διακοπές από τον Απρίλιο του 1984 έως τον Αύγουστο του 1985.

Αποκαλύφθηκαν τέσσερις χώροι στρωμένοι με ψηφιδωτά σε τεχνική *opus tessellatum* και θέματα γεωμετρικά· κυρίαρχο ανάμεσά τους είναι το μοτίβο των συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα.

Το κτήριο, που γνώρισε περισσότερες οικοδομικές φάσεις, ανεγέρθηκε τον 4^ο και παρέμεινε σε χρήση έως τον 7^ο αιώνα.

Ε. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, *ΑΔ* 42 (1987) Β2, σ. 630. Η ΙΔΙΑ 1997, σ. 65.

**Ixvi. Οικία στην οδό Αγίου Νικολάου, Ο.Τ. 105, οικόπεδο Δ. Γιαλούση
(πίν. XXXIIIα)**

Στον κεντρικό τομέα της πόλης, σε σωστική ανασκαφή της ΚΒ' Ε.Π.Κ.Α., με υπεύθυνη την Ν. Γρηγοριάδου, κατά το έτος 1999, αποκαλύφθηκε το βορειοανατολικό τμήμα οικίας, απαρτιζόμενο από δώδεκα χώρους.

Δύο από τα δωμάτια διατηρούν δάπεδο από πήλινες πλάκες, ενώ δύο ακόμη χώροι φέρουν δάπεδο από βότσαλα και θραύσματα πήλινων και μαρμάρινων πλακών.

ΝΤ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΟΥ, *ΑΔ* 54 (1999) Β2, σ. 949-950.

Ixvii. Οικία στην οδό Ηρακλέους, οικόπεδο Φυσέκα

Τα κατάλοιπα της οικίας βρίσκονται νοτιοδυτικά της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής, δυτικότερα από την οικία του Ασκληπιού. Κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του σπιτιού διέρχεται αρχαίος δρόμος.

Το κτήριο αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής της ΚΒ' Ε.Π.Κ.Α., με υπεύθυνη την Έ. Μπρούσκαρη, ανάμεσα στους μήνες Απρίλιο και Ιούνιο του 1987.

Τα υπολείμματα της διακόσμησης²²¹³ περιορίζονται σε δύο αποσπασματικά ψηφιδωτά δάπεδα. Στο ένα από αυτά αναγνωρίζεται σύνθεση κύκλων που ενώνονται μεταξύ τους με τη μορφή σηρικών τροχών. Οι κύκλοι περιέχουν παραστάσεις κανθάρων και πτηνών²²¹⁴.

Η οικία τοποθετείται από την ανασκαφέα γενικά στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Ε. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, *ΑΔ* 42 (1987) Β2, σ. 625-626.

Ixviii. Οικία στο οικόπεδο Μ. Κασσανή (οδός ανώνυμη) (πίν. XXXIIIβ)

Σε οικόπεδο στο νοτιοανατολικό τμήμα της αρχαίας πόλης, σε ανώνυμη οδό νότια της οδού Γρηγορίου Ε', αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής της ΚΒ' Ε.Π.Κ.Α. σε δύο περιόδους (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1986, Μάιος 1987-Ιανουάριος 1988), με υπεύθυνη την Έ. Μπρούσκαρη, τμήμα οικίας.

Σε έναν από τους χώρους του κτηρίου εντοπίστηκε τμήμα τοίχου με επένδυση από *opus sectile*. Το κτήριο διατηρεί ψηφιδωτά δάπεδα σε κακή κατάσταση.

Η οικία χρονολογήθηκε γενικά στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Ε. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, *ΑΔ* 42 (1987) Β2, σ. 644, πίν. 362α.

Λαγυνά²²¹⁵ (Ν. Θεσσαλονίκης)

Ixix. Αγροτική έπαυλη

Το κτήριο οικοδομήθηκε (όπως και άλλες τρεις αγροτικές επαύλεις στην ίδια περιοχή) κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους. Μετά τα μέσα του 3^{ου} αι. η προσθήκη μιας ανίδας σε μια από τις πλευρές ορθογώνιας αίθουσας προσέδωσε στον χώρο τη χαρακτηριστική μορφή τρικλινίου της ύστερης αρχαιότητας.

Από τον διάκοσμο του κτηρίου δε σώθηκαν παρά ίχνη ορθομαρμάρωσης και μικρά τμήματα ή υποστρώματα δαπέδων.

ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ - ΦΙΛΗΣ 2000. *Αρχαιολογικές Έρευνες* 2003-1, σ. 295-296. *Αρχαιολογικές Έρευνες* 2003-2, σ. 70. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ 2003, σ. 77-83. ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ 2009, σ. 13-14.

²²¹³ Δεν έχει δημοσιευτεί κάτοψη των χώρων ή ανασκαφική φωτογραφία.

²²¹⁴ Το δεύτερο ψηφιδωτό βρέθηκε σε κακή κατάσταση· το θέμα του δεν περιγράφεται στην ανασκαφική έκθεση, στο γειτονικό, όμως οικόπεδο της Ρ. Σακίριζη, που βρίσκεται αμέσως δυτικά του οικοπέδου Φυσέκα, αποκαλύφθηκε το επόμενο έτος (1988), «... μικρό τμήμα ψηφιδωτού από λευκές ψηφίδες, που αποτελεί την προς Δ. συνέχεια του ψηφιδωτού που βρέθηκε στο οικόπεδο Φυσέκα» (Χ. ΚΑΝΤΖΙΑ, *ΑΔ* 43 [1988] Β2, σ. 633).

²²¹⁵ Πρόκειται για την περιοχή της αρχαίας Λητής· σήμερα εμπίπτει στα διοικητικά όρια της κοινότητας Λαγυνών.

Λάρισα**Ixx. Οικία (;) στην οδό Παπακυριαζή 3, οικόπεδο Γ. Κατσίγρα (πίν. XXXIVα)**

Το οικόπεδο όπου αποκαλύφθηκαν κτηριακά κατάλοιπα που ανήκουν πιθανώς σε οικία της ύστερης αρχαιότητας εντάσσεται στο οικοδομικό τετράγωνο που ορίζεται σήμερα από τις οδούς Αλέξανδρου Παναγούλη, Παπακυριαζή, 28^{ης} Οκτωβρίου και Κοραή και βρίσκεται ανατολικά της πλατείας Ταχυδρομείου.

Το κτήριο ήρθε στο φως κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής της ΙΕ΄ Ε.Π.Κ.Α. το 1976, η ανασκαφή, όμως παρέμεινε ουσιαστικά αδημοσίευτη.

Οι ελάχιστες δημοσιευμένες πληροφορίες αφορούν το ψηφιδωτό δάπεδο, εμβαδού περίπου 40 τ.μ. σε τεχνική *opus tessellatum*²²¹⁶, που περιλαμβάνει διονυσιακή παράσταση, σκηνές κυνηγιού, καθώς και προσωποποιήσεις των εποχών του έτους.

Το δάπεδο χρονολογείται πιθανώς στο β΄ μισό ή στα τέλη του 4^{ου} αιώνα.

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, *ΑΔ* 31 (1976) Β1, σ. 187-188, πίν. 136-137β. ΣΔΡΟΛΙΑ 1991. Α. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ, *ΑΔ* 46 (1991) Β1, σ. 219-220. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2005, σ. 61, εικ. 40.

Λουλουδιές (Ν. Πιερίας)**Ixxi. Κωνσταντίνεια έπαυλη (πίν. XXXIVβ)**

Τα κατάλοιπα του κτηρίου βρίσκονται κάτω από τα ερείπια του επισκοπείου²²¹⁷ και στον χώρο ανατολικότερα αυτού. Αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια των σωστικών ανασκαφών στο τετραπύργιο επισκοπικό συγκρότημα των Λουλουδιών, που διενεργήθηκαν από την 9^η Ε.Β.Α. με υπεύθυνη την Ε. Μαρκή.

Πρόκειται για μεγάλη έπαυλη με περιστύλιο. Η κεντρική αυλή έφερε στρώση από γεωμετρικό ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*, όπως και οι υπόλοιποι χώροι που ήρθαν στο φως.

Η έπαυλη χρονολογείται στις αρχές του 4^{ου} αιώνα²²¹⁸.

ΜΑΡΚΗ 1993-1, σ. 225-226. Η ΙΔΙΑ 1993-2, σ. 171, 179, εικ. 7. Η ΙΔΙΑ 1995, σ. 196. Η ΙΔΙΑ 1996-2, σ. 724-725, σχ. 1(Α). Η ΙΔΙΑ 1997, σ. 290-292, εικ. 1-4. Η ΙΔΙΑ 2001, σ. 19, σχ. 3β, εικ. 4. Η ΙΔΙΑ 2002-1, σ. 430, εικ. 8. *Αρχαιολογικές Έρευνες* 2003-1, σ. 308. *Αρχαιολογικές Έρευνες* 2003-2, σ. 51.

²²¹⁶ Το δάπεδο, για την εικονογραφία του οποίου βλ. παραπ. σ. 261-262, έχει αποκολληθεί. Για το εργαστήριο ψηφοθετών στο οποίο αποδίδεται βλ. παραπ. σ. 466 σημ. 1893.

²²¹⁷ Βλ. παραπ. σ. 466-468 αρ. 53.

²²¹⁸ Όπως προκύπτει από την ανεύρεση νομίσματος του Μ. Κωνσταντίνου σε υπόστρωμα ψηφιδωτού.

Μέγαρα**Ixxii. Οικία στη συμβολή των οδών Αγίας Παρασκευής 9 και Μ. Ζαχαρία, οικόπεδο Δ. Θεοδοσίου (πίν. XXXVα)**

Τα αποσπασματικά κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο, έκτασης 192 τ.μ., αντιστοιχούν στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοδομήματος²²¹⁹.

Το κέντρο της ανασκαφής καταλαμβάνει ο χώρος 1, στον βόρειο τοίχο του οποίου ανοίγεται ημικυκλική κόγχη που φρασσόταν με μαρμάρινο θωράκιο. Βόρεια του χώρου 1 ανοιγόταν το δωμάτιο 2²²²⁰. Εκατέρωθεν αυτών διατάσσονταν ανά ζεύγη τέσσερις ακόμη χώροι (3-6).

Τα κατάλοιπα της διακόσμησης είναι περιορισμένα: τα κατώτερα τμήματα των τοίχων στον χώρο 1 επενδύονταν με ορθομαρμάρωση, ενώ το δάπεδό του ήταν πλακοστρωμένο. Τμήμα γεωμετρικού ψηφιδωτού αποκαλύφθηκε στον χώρο 4²²²¹ και στρώση από πήλινες πλάκες στο δωμάτιο 6²²²².

Το κτήριο ανάγεται, σύμφωνα με την ανασκαφεία, στην περίοδο ανάμεσα στον 5^ο και 6^ο αιώνα²²²³.

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ-ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 33 (1978) Β1, σ. 38, 41, σχ. 9. BONINI 2006, σ. 405.

Ixxiii. Οικία στην οδό Βασιλέως Γεωργίου Β΄ 16, οικόπεδο Κ. Σωτηρίου (πίν. XXXβ)

Το οικόπεδο όπου αποκαλύφθηκαν τα κατάλοιπα της οικίας βρίσκεται στα νότια κράσπεδα του λόφου της Καρίας και παρουσιάζει έντονη κλίση προς το νότο.

Η σωστική ανασκαφή με υπεύθυνη την Ο. Αλεξανδρή διενεργήθηκε το 1968.

Αποκαλύφθηκε αφιδωτός χώρος που προσαρτάται στη βόρεια πλευρά ορθογώνιας αίθουσας και ανήκει, πιθανώς, σε τρικλίνιο.

Από τη διακόσμηση του δαπέδου διατηρήθηκαν μόνο κάποια τμήματα του γεωμετρικού πλαισίου στη δυτική και στη βόρεια πλευρά της ορθογώνιας αίθουσας.

²²¹⁹ Το κτήριο συνεχίζεται κάτω από το οδόστρωμα της Μ. Ζαχαρία και τις όμορες ιδιοκτησίες προς νότον.

²²²⁰ Οι δύο χώροι επικοινωνούσαν διαμέσου ζεύγους θυραίων ανοιγμάτων εκατέρωθεν της κόγχης του δωματίου 1 (οι παραστάδες και τα κατώφλια σώθηκαν κατά χώραν).

²²²¹ Η μόνη επιπλέον πληροφορία που παρέχεται για το δάπεδο αυτό από την ανασκαφική έκθεση είναι ότι χρησιμοποιήθηκαν ψηφίδες άσπρου και μαύρου χρώματος.

²²²² Βλ. επόμενη σημείωση.

²²²³ Αναγνωρίστηκαν δύο φάσεις: κατά τη β΄ οι χώροι 1 και 2 διαιρέθηκαν και ο χώρος 6 στρώθηκε με πήλινες πλάκες.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει μια ορθογώνια συμπαγής κατασκευή, η λειτουργία της οποίας δεν έχει ερμηνευθεί²²²⁴, στο κέντρο του δωματίου, νοτιότερα από την αψίδα.

Η ανασκαφέας χρονολογεί την τελευταία φάση, στην οποία ανήκει το κτήριο, στους «πρώτους βυζαντινούς χρόνους».

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 23 (1968) Β1, σ. 100, 102, σχ. 46. SODINI 1984, σ. 376. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 222. BONINI 2006, σ. 406, εικ. σ. 407.

**Ixxiv. Οικία στην πάροδο Κολοκοτρώνη, Ο.Τ. 131, οικόπεδο Στ. Λουκά
(πίν. XXXVIα)**

Σωστική ανασκαφή της Γ' Ε.Π.Κ.Α. κατά το 1995 αποκάλυψε τα αποσπασματικά κατάλοιπα οικίας με πέντε δωμάτια.

Διαπιστώθηκε ότι δύο από τους χώρους του κτηρίου ήταν στρωμένοι με ψηφιδωτό σε τεχνική *opus tessellatum*. Ο βόρειος χώρος, με τετράγωνη κάτοψη, διατηρούσε μόνο τμήμα του γεωμετρικού πλαισίου του ψηφιδωτού και κάποια κατάλοιπα σχηματοποιημένων φυτικών κοσμημάτων από την (κεντρική;) σύνθεση του κύριου θέματος.

Στο νότιο επιμήκη χώρο (διάδρομο;), που διέθετε μια μικρή κόγχη στο κέντρο του νότιου τοίχου, αναπτυσσόταν σύνθεση αστεροειδών σχημάτων που απαρτίζονται από ρόμβους και ορίζουν τετράκτινα αστεροειδή σχήματα.

Ο ανασκαφέας προτείνει μια χρονολόγηση του κτηρίου στον 5^ο αιώνα.

Π. ΖΟΡΙΑΔΗΣ, *ΑΔ* 50 (1995) Β1, σ. 50-51, πίν. 21γ, 22α. BONINI 2006, σ. 408 και εικ.

**Ixxv. Οικία στην οδό Λαχανά 3, Ο.Τ. 171, οικόπεδο Α. Καραγιώργου
(πίν. XXXVIβ)**

Σωστική ανασκαφή που διενεργήθηκε το 1985 από τη Γ' Ε.Π.Κ.Α. αποκάλυψε τέσσερις χώρους οικίας.

Ο κεντρικός από τους τρεις νότιους χώρους ταυτίστηκε από τον ανασκαφέα με την αυλή. Διαπιστώθηκε ότι οι τοίχοι που την οριοθετούσαν στα ανατολικά και δυτικά ήταν επενδυμένοι με μαρμάρινες πλάκες, ενώ το δάπεδο έφερε μαρμαρόστρωση.

Π. ΖΟΡΙΑΔΗΣ, *ΑΔ* 40 (1985) Β1, σ. 42, σχ. 11, πίν. 14α. BONINI 2006, σ. 403.

²²²⁴ Ο SODINI (1984, σ. 376) υποθέτει ότι ενδέχεται να λειτουργούσε ως βάση για μια ημικυκλική τράπεζα, όμως, η κατασκευή αυτή βρίσκεται εκτός του χώρου της αψίδας.

Νικόπολις²²²⁵**Ixxvi. «Επισκοπείο» ή «Βασιλόσπιτο» (πίν. XXXVIIα)**

Τα κατάλοιπα του κτηρίου, που εντοπίζονται βορειοδυτικά της βασιλικής Α (Δουμετίου), ήρθαν στο φως το 1913 κατά τις ανασκαφές του Α. Φιλαδελφέως. Οι εργασίες συνεχίστηκαν το 1926 από τον ίδιο και τον Γ. Σωτηρίου, ενώ νέα ανασκαφική περίοδος εγκαινιάστηκε το 1961 από τους Α. Ορλάνδο και Γ. Δεσπίνη, χωρίς, ωστόσο, έως σήμερα να έχει αποκαλυφθεί το σύνολο του οικοδομήματος.

Η ανεσκαμμένη έκταση αντιστοιχεί πιθανότατα σε περιστύλιο και παρακείμενους χώρους μεγάλης ρωμαϊκής έπαυλης, η οποία εξακολούθησε να χρησιμοποιείται κατά τους χρόνους της ύστερης αρχαιότητας, στους οποίους χρονολογούνται τα αποσπασματικά ψηφιδωτά της β' στρώσης.

Παρά τις υποθέσεις που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί (έδρα του επισκόπου²²²⁶ ή του διοικητή της πόλης), ο προσδιορισμός της λειτουργίας του οικοδομήματος στην τελευταία περίοδο χρήσης του αποτελεί ακόμη ζητούμενο της έρευνας.

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1973, σ. 242 αρ. 48. SODINI 1984, σ. 356. MÜLLER-WIENER 1983, σ. 667. ΧΑΛΚΙΑ 1997, σ. 172. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 230, εικ. σ. 231. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΟΥ 2001, σ. 47-48, εικ. 7 αρ. 21. BOWDEN 2003, σ. 50. BONINI 2006, σ. 429, εικ. σ. 430. ΚΥΡΚΟΥ 2006, σ. 18, 22. GILKES κ.ά. 2007, σ. 220, fig. 1a. ΖΑΧΟΣ κ.ά. 2008, σ. 131-132, εικ. σ. 133

Ξιφιανή Αλμωπίας (Ν. Πέλλας)**Ixxvii. Αγροικία (;) στη θέση Μοναστηράκι (πίν. XXXVIIβ)**

Σε ανασκαφή που διενεργήθηκε ανάμεσα στα έτη 2001-2003, δύο περίπου χιλιόμετρα νοτιοδυτικά εκτεταμένου κοιμητηρίου του 4^{ου} αι., αποκαλύφθηκε αψιδωτό κτήριο, που ανήκε, πιθανότατα, σε αγροικία.

Από τη δημοσιευμένη κάτοψη²²²⁷ προκύπτει ότι τα ανεσκαμμένα δωμάτια διατάσσονταν στις δύο πλευρές μεγάλου, πιθανότατα, αύλειου χώρου. Η μεγαλύτερη αίθουσα, που απέληγε σε αψίδα στη μια στενή της πλευρά, αποτελούσε, κατά πάσα πιθανότητα, τρικλίνιο. Το σωζόμενο τμήμα του δαπέδου της ήταν στρωμένο με

²²²⁵ Πρόσφατα διατυπώθηκε η άποψη ότι το αψιδωτό οικοδόμημα με ψηφιδωτά δάπεδα δύο φάσεων που αποκαλύφθηκε από τους Α. Ορλάνδο και Γ. Σωτηρίου το 1937 και ταυτίστηκε με νυμφαίο ενδέχεται να αποτελεί στην πραγματικότητα τρικλίνιο έπαυλης (BOWDEN 2007, σ. 141. GILKES κ.ά. 2007, σ. 220, fig. 1 B).

²²²⁶ Ως επισκοπείο της πόλης θεωρείται από κάποιους ερευνητές το συγκρότημα στα νότιο-νοτιοανατολικά της Βασιλικής Β (Αλκίσιωνος) (ΧΑΛΚΙΑ 1997, σ. 172. BOWDEN 2003, σ. 50).

²²²⁷ ΠΑΪΣΙΔΟΥ 2003, σ. 527 σχ. 3. Από το σχέδιο απουσιάζουν η κλίμακα και ο προσανατολισμός.

πήλινες πλάκες στις οποίες «...βρίσκουμε χαραγμένο σταυρό και δακτυλιές με μοτίβα που χαρακτηρίζουν τον 4^ο αιώνα»²²²⁸.

ΠΑΪΣΙΔΟΥ 2003, σ. 527-528.

Πάτρα²²²⁹

Ixxviii. Οικία στη διασταύρωση των οδών Λόντου 86 και Καρατζά

Σωστική ανασκαφή της ΣΤ' Ε.Π.Κ.Α., που διενεργήθηκε το 1994 σε οικόπεδο κοντά στην πλατεία Παπαδιαμαντοπούλου, αποκάλυψε δωμάτιο οικίας.

Ο χώρος διατηρούσε κατάλοιπα της αρχικής ορθομαρμάρωσης του κατώτερου τμήματος των τοίχων, καθώς και ψηφιδωτό δάπεδο σε τεχνική *opus tessellatum* με γεωμετρικά θέματα.

Η οικία χρονολογήθηκε στον 4^ο αιώνα.

Α. ΓΚΑΝΤΟΛΟΥ, Α. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 49 (1994) Β1, σ. 217-219. BONINI 2006, σ. 442.

Ixxix. Οικία στην οδό Γ. Ρούφου 18-20 (πίν. XXXVIIIα)

Το οικόπεδο βρίσκεται βόρεια της πλατείας Ψηλών Αλωνίων. Τα αποσπασματικά κατάλοιπα της οικίας αποκαλύφθηκαν στα δυτικά αρχαίου οδοστρώματος με κατεύθυνση από τον βορρά προς το νότο.

Η σωστική ανασκαφή που διενέργησε το 1973 ο Ι. Α. Παπαποστόλου έφερε στο φως τμήμα ορθογώνιας αίθουσας, στη βόρεια πλευρά της οποίας προσαρτάται

²²²⁸ ΠΑΪΣΙΔΟΥ 2003, σ. 527. Δεν αποκλείεται οι πλάκες αυτές να ήταν σε δεύτερη χρήση.

²²²⁹ Στην πόλη των Πατρών έχει έρθει στο φως ένας μεγάλος αριθμός οικιών της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής, κυρίως, περιόδου, στην αρχιτεκτονική και τη διακόσμηση των οποίων αναγνωρίζονται ιταλικές επιδράσεις. Κάποια από τα κτήρια αυτά θα αποτελούσαν ασφαλώς κατοικίες πλούσιων Ιταλών εμπόρων. Για τις ρωμαϊκές οικίες της πόλης βλ. ΡΑΡΑΙΟΑΝΝΟΥ 2002, σ. 160-227, 359-366 αρ. 70-155, pl. 60-77. BONINI 2006, σ. 439-441, 443-447, 449-452, 454-468, 470-476, 478-498. ΡΑΡΑΙΟΑΝΝΟΥ 2007, σ. 356-361. BONINI 2009. Ειδικότερα για τη διακόσμηση των οικιών αυτών (εντοίχια, επιδαπέδια, γλυπτή) βλ. ΡΑΡΑΙΟΑΝΝΟΥ 2002, σ. 207-227. Για τα ψηφιδωτά δάπεδα βλ., επιπλέον, ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 2009. ΡΑΡΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 2009.

Στην ευρύτερη περιοχή της Πατραϊκής έχουν, επίσης, εντοπιστεί τα κατάλοιπα πολυάριθμων αγροικιών, οι οποίες χρονολογούνται από την κλασική εποχή ως το τέλος της ύστερης αρχαιότητας (βλ. σχετικά ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 1994). Από ένα τιμητικό επίγραμμα, σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Πάτρας, μαθαίνουμε το όνομα του ιδιοκτήτη μιας τέτοιας αγρέπαυλης: πρόκειται για κάποιον Βασίλειο Οξυλίδη, τον οποίο οι πολίτες τιμούν για τις γενναιόδωρες χορηγίες του (ανάμεσα σε όσα θετικά του προσγράφονται είναι και το ότι δεχόταν κόσμο στην κατοικία του –μπορούμε να υποθέσουμε στο πλαίσιο πελατειακών σχέσεων). Με τον Βασίλειο Οξυλίδη του επιγράμματος έχουν συσχετιστεί από την Μ. Γεωργοπούλου-Βέρρα οι λουτρικές εγκαταστάσεις στα Αραχωβίτικα Πατρών, ενώ από τον Μ. Πετρόπουλο το νυμφαίο και τα ερείπια μεγάλης έπαυλης στη θέση Ελληνικό Πλατανίου Αχαΐας. Βλ. σχετικά SODINI 1997, σ. 468. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ 2004, σ. 83-85.

ημικυκλική αψίδα (χορδής περίπου 5 μ.)²²³⁰. Βορειότερα, σε υψηλότερο επίπεδο από αυτό του αψιδωτού χώρου, αποκαλύφθηκαν δύο επιπλέον ορθογώνια δωμάτια.

Το δάπεδο της αψίδας φέρει ίχνη στρώσης από πήλινες πλάκες, ενώ αυτό του δυτικού από τους δύο βόρειους χώρους ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικά θέματα σε τεχνική *opus tessellatum*.

Ο ανασκαφέας χρονολογεί την αψιδωτή αίθουσα γενικά στους ρωμαϊκούς χρόνους και την προσθήκη των βόρειων δωματίων στον 5^ο αιώνα²²³¹. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, ο αψιδωτός χώρος, που οι διαστάσεις και η κάτοψη του προσιδιάζουν σε τρικλίνιο, να είχε οικοδομηθεί τον 4^ο αιώνα.

I. A. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, *ΑΙ* 28 (1973) Β1, σ. 226-227, πίν. 191. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1984, σ. 383. Η ΙΔΙΑ 1987, σ. 84-85 αρ. 25, πίν. 115. BALDINI LIPPOLIS 2001, σ. 247, εικ. σ. 246. BONINI 2006, σ. 453. Ο ΙΔΙΟΣ 2009, σ. 143.

Φίλιπποι

Ixxx. «Οικία των Αγρίων Ζώων» (πίν. XXXVIIIβ)

Το κτήριο, που βρίσκεται νότια της παλαιίστρας, κοντά στο νότιο τείχος της πόλης, ήταν παλαιότερα γνωστό με τη συμβατική ονομασία «*édifice avec bain*». Οι σύγχρονοι συνεχιστές των παλαιών γαλλικών ανασκαφών μετονόμασαν (επανερμηνεύοντας ουσιαστικά) το κτήριο, χωρίς, όμως, να τεκμηριώσουν την άποψή τους²²³².

Θεωρούμε ότι το οικοδόμημα δε μπορεί να ταυτιστεί με οικία για τους ακόλουθους λόγους:

α) Η μνημειακή διαμόρφωση της εισόδου, με την κλίμακα και τη δίτονη στοά, δε συνάδει με τις συνήθειες πρακτικές διαμόρφωσης των κυρίων προσβάσεων στις ιδιωτικές κατοικίες της ύστερης αρχαιότητας στην υπό εξέταση περιοχή. Ανεξάρτητα από τον πλούτο ή τη διάθεση κοινωνικής προβολής του κατόχου τους, οι οικίες παραμένουν χώροι οικογενειακής διαμονής· ακόμα, λοιπόν, και στις περιπτώσεις που οι κύριες είσοδοί τους διαμορφώνονται με διάθεση εκζήτησης (όπως, π.χ. στην

²²³⁰ Τον τοίχο της αψίδας διατρυπούσαν τρία τοξωτά παράθυρα, ενώ στο κατώτερο τμήμα της υπήρχε τέταρτο άνοιγμα που ανήκε είτε σε θύρα είτε σε ορθογώνιο παράθυρο (βλ. και επόμενη σημείωση).

²²³¹ Στη φάση αυτή καταργήθηκαν τα ανοίγματα που διατρυπούσαν τον τοίχο της κόγχης και ο χώρος, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, λόγω της διαφοράς στάθμης με τα βόρεια δωμάτια χρησιμοποιήθηκε πιθανώς ως υπόγειο.

²²³² PROVOST - FOSCHIA 2002, σ. 108, 110: «Παρά τη σύγχυση που θα μπορούσε να προκαλέσει μια ανάλογη μετατροπή, η επιλογή μιας νέας ονοματοθεσίας για το κτήριο αποδείχθηκε αναγκαία λόγω του γενικόλογου χαρακτήρα του προηγούμενου ονόματος. Εξάλλου, στους Φίλιππους έχουν πλέον πολλαπλασιαστεί τα μικρά κτήρια με λουτρά, δημόσιου ή ιδιωτικού χαρακτήρα. Σύμφωνα με την παράδοση της ονοματοθεσίας των ρωμαϊκών οικιών, αναβαπτίστηκε το οικοδόμημα σε «Οικία των Αγρίων Ζώων», με αναφορά στο θέμα του ψηφιδωτού που κοσμούσε τη μεγάλη αψιδωτή αίθουσα C8».

Ο BONINI (2006, σ. 41, 379) θεωρεί ότι το κτήριο πληροί τις προϋποθέσεις ώστε να θεωρηθεί ιδιωτική κατοικία, χωρίς να αποκλείει την εκδοχή του να πρόκειται για την έδρα κάποιου συλλόγου.

περίπτωση του λεγόμενου θεοδοσιανού ανακτόρου ή της οικίας των Ψαλμών στους Στόβους²²³³) αυτή δε μεταφράζεται σε μια ακολουθία χώρων τέτοια που να προσκαλεί, σχεδόν, τον διερχόμενο στο εσωτερικό του κτηρίου, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των Φιλίππων.

β) Η κατανομή των χρήσεων των επιφανειών, με τις αίθουσες των λουτρών να καταλαμβάνουν το ήμισυ του εμβαδού του κτηρίου, δεν απαντά σε καμία άλλη περίπτωση οικίας, από όσο γνωρίζω, στη Βαλκανική τουλάχιστον. Οι διαστάσεις, επιπλέον, του συνόλου των λουτρικών εγκαταστάσεων καθεαυτές είναι υπερβολικά μεγάλες για να θεωρηθεί ότι εξυπηρετούσαν τα μέλη μιας οικογένειας, όσο διευρυμένη κι αν ήταν.

γ) Αν υποθέσουμε ότι το κτήριο, η πρώτη φάση του οποίου ανάγεται στα μέσα του 3^{ου} αι., ταυτίζεται με οικία, τότε η αφιδωτή αίθουσα, καθώς δεν ανήκει σε νυμφαίο, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι αποτελεί τον χώρο υποδοχής. Τα αφιδωτά τρικλίνια, όμως, ως αρχιτεκτονική διαμόρφωση στο εσωτερικό των κατοικιών, δεν εμφανίζονται παρά στα τέλη του 2^{ου} με αρχές του 3^{ου} αι., τα δε βεβαιωμένα πρώιμα αυτά παραδείγματα είναι εξαιρετικά ευάριθμα²²³⁴. Η πιθανότητα, έτσι, να βρισκόμαστε μπροστά σε ένα τέτοιο πρώιμο δείγμα είναι περισσότερο θεωρητική, αν, επιπλέον συνυπολογιστούν και οι επιμέρους επισημάνσεις που διατυπώθηκαν παραπάνω. Επίσης, ακόμη και αν δεχτεί κανείς ότι πρόκειται για το πρωιμότερο αφιδωτό τρικλίνιο στην υπό εξέταση περιοχή, θα πρέπει να εξηγήσει γιατί μια τέτοια καινοφανής για την πόλη των Φιλίππων αρχιτεκτονική εκδοχή του χώρου υποδοχής δε γνώρισε συνέχεια (με βάση τα ανεσκαμμένα, τουλάχιστον, παραδείγματα).

δ) Οι επιγραφές που αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή και αναφέρουν τα ονόματα του Ηρακλή και των θεών Liber και Libera συνδέονται κατά πάσα πιθανότητα με προγενέστερο ιερό στον ίδιο χώρο. Ενδεχομένως, λοιπόν, το κτήριο των μέσων του 3^{ου} αι. να στέγαζε έναν σύλλογο (*collegium*) για τη λατρεία των παραπάνω θεοτήτων, όπως υπέθεσαν οι πρώτοι ανασκαφείς. Ο αφιδωτός χώρος θα μπορούσε να ερμηνευθεί, έτσι, ως η κύρια λατρευτική αίθουσα του συλλόγου. Ας σημειωθεί ότι τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα εδρών συλλόγων που οικοδομήθηκαν κατά τον 3^ο και 4^ο αι. στην Όστια και τη Ρώμη έχουν αποδεδειγμένα πολλά κοινά στοιχεία με την σύγχρονη οικιακή αρχιτεκτονική, κάτι που δυσχεραίνει ιδιαίτερα την ταύτισή τους²²³⁵.

KANKELEIT 1994, σ. 50, 169-170, 285-286 αρ. 175. PROVOST - FOSCHIA 2002. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΓΟΥΝΑΡΗ 2004, σ. 63-65. BONINI 2006, σ. 379, εικ. σ. 380.

²²³³ Βλ. παραπ. σ. 488-494 αρ. 64, σ. 506-509 αρ. 69.

²²³⁴ Βλ. παραπ. σ. 120.

²²³⁵ Για τα κτήρια αυτού του προορισμού βλ. BOLLMANN 1998, ιδιαίτ. σ. 173-179, όπου, μεταξύ άλλων, επιχειρείται η ερμηνεία του φαινομένου της παραπάνω τυπολογικής ομοιότητας. Ευχαριστώ τη συνάδελφο κ. Ε. Γούναρη που έθεσε υπόψη μου τη συγκεκριμένη μονογραφία.

Ιχxxi. «Επισκοπείο» (πίν. XXXIXα)

Τα κατάλοιπα του λεγόμενου επισκοπείου βρίσκονται στην 3^η οικοδομική νησίδα ανατολικά της Ρωμαϊκής αγοράς της πόλης. Από τη διακόσμηση του κτηρίου, η ταύτιση του οποίου αμφισβητείται, έχουν εντοπιστεί μόνο σπαράγματα τοιχογραφιών του ορόφου.

ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 1997. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΓΟΥΝΑΡΗ 2004, σ. 87-88. BONINI 2006, σ. 367, εικ. σ. 368²²³⁶.

Ας σημειωθεί ότι μερίδα ερευνητών θεωρεί περισσότερο πιθανή την ταύτιση με επισκοπείο του κτηρίου στα βόρεια του αιθρίου του Οκταγώνου.

ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1999, σ. 196. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΓΟΥΝΑΡΗ 2004, σ. 68.

²²³⁶ Ο τελευταίος θεωρεί ότι τα κατάλοιπα ανήκουν σε οικία και περιγράφει σαν επισκοπείο τα κατάλοιπα στα βόρεια του Οκταγώνου (σ. 364-365, εικ. σ. 366).

ΠΡΩΗΝ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ**Ηράκλεια Λυγκηστική****Ixxxii. Οικίες εκτός των τειχών (πίν. XXXIXβ)**

Εκτός των ανατολικών τειχών της πόλης έχουν αποκαλυφθεί δύο οικίες, για τις οποίες διαθέτουμε ελάχιστες πληροφορίες. Η πρώτη βρίσκεται στον περίβολο της επιχείρησης «Autoremont», ενώ η δεύτερη στα δυτικά της. Τα κτήρια ήρθαν στο φως στα τέλη του 1970-αρχές 1980. Αποκαλύφθηκαν χώροι στρωμένοι με γεωμετρικά ψηφιδωτά, με μοναδική εξαίρεση την παράσταση ενός δελφινιού που περιβάλλεται από δύο αγγεία στο πρώτο από τα δύο κτήρια.

Οι οικίες χρονολογούνται από τα τέλη του 3^{ου} έως τον 5^ο αιώνα.

GERASIMOVSKA 1996, σ. 171, fig. 71. SODINI 1997, σ. 459. CVETKOVIC TOMASEVIC 2002, σ. 105 σημ. 32. MULVIN 2002, σ. 84.

Στόβοι**Ixxxiii. Οικία του Γναφέως (πίν. XLα)**

Το κτήριο καταλαμβάνει τμήμα του δυτικού ανεσκαμμένου τομέα του κέντρου της πόλης και είναι γνωστό στην παλαιότερη βιβλιογραφία ως «North Palace» και στη νεότερη ως «Domus Fullonica», «House of the Fuller» (οικία του Γναφέως) ή/και «Domus GR». Η μόνη σαφής ένδειξη που διαθέτουμε για τον διάκοσμο της οικίας (στοιχείο, μάλιστα, που απαντά και σε άλλα παραδείγματα των Στόβων) είναι η ύπαρξη τεσσάρων ημικυκλικών κογχών προορισμένων για τη φιλοξενία αγαλμάτων στο πάχος του αψιδωτού τοίχου του νότιου τρικλινίου²²³⁷.

MIKULCIC 1981. Ο ΙΔΙΟΣ 1982. HEMANS 1986, σ. 222-227 και σποραδ., fig. 6.1. MULVIN 2002, σ. 52, fig. 121, pl. 103. BONINI 2006, σ. 581, εικ. σ. 582. PETROVA 2007, σ. 41-42, εικ. σ. 70.

Ixxxiv. «Επισκοπείο» (πίν. XLβ)

Το κτήριο βρίσκεται βόρεια της επισκοπικής βασιλικής και αναφέρεται συνήθως από τους ερευνητές σαν το πιθανό επισκοπείο των Στόβων. Στην πρώτη του φάση (β΄

²²³⁷ Και όχι περιστυλίου που απολήγει σε αψίδα, όπως το θεωρεί ο BONINI (2006, σ. 581, εικ. σ. 582), χαρακτηρίζοντάς το, μάλιστα, «unicum».

τέταρτο 4^ο αι.) πρέπει να αποτελούσε δύο ανεξάρτητες μεταξύ τους κατοικίες²²³⁸. Η πλούσια γύψινη διακόσμηση του ανατολικού αψιδωτού χώρου, που αρχικά αποτελούσε τρικλίνιο, τοποθετείται στη δεύτερη φάση, μετά το β' τέταρτο του 5^ο αιώνα²²³⁹. Οι επεμβάσεις, όμως, της φάσης αυτής επέφεραν και ριζική αλλαγή στη λειτουργία του οικοδομήματος, το οποίο, όπως προκύπτει από σαφείς ενδείξεις αδημοσίευτης ανασκαφής του 1979, εξυπηρέτησε στο εξής λατρευτικές ανάγκες²²⁴⁰.

ΜΑΝΟ-ZISSI 1960/61. ΗΜΑΝΣ 1986, σ. 28-69, fig. 2.1-2.62. ΒΟΝΙΝΙ 2006, σ. 571, εικ. σ. 572.

²²³⁸ Και όχι ένα ενιαίο και, μάλιστα, επισκοπικό ενδιαίτημα. Σύμφωνα με τον ΗΜΑΝΣ (1986, σ. 64-69) το ενδεχόμενο χρήσης του ανατολικού τμήματος της αρχικής φάσης ως επισκοπείου πρέπει να αποκλειστεί, καθώς το οικοδόμημα είναι πιθανώς προγενέστερο από το κτήριο Α (τον πρόδρομο της επισκοπικής βασιλικής), έχει διαφορετικό προσανατολισμό, κανενός είδους δυνατότητα μεταξύ τους επικοινωνίας δεν έχει διαπιστωθεί και, τέλος, κανένα από τα στοιχεία που προσφέρει το ίδιο το κτήριο δε συνάδει με αυτή την υπόθεση.

²²³⁹ Βλ. παραπ. σ. 151.

²²⁴⁰ Οι μετατροπές αυτές συνίστανται αφενός στην κατασκευή μιας κλίμακας που οδηγούσε σε κάποιον, όπως φαίνεται, υπόγειο λατρευτικό χώρο στο βορειοδυτικό άκρο της ανατολικής αψίδας του κτηρίου, και αφετέρου στην προσθήκη στα δυτικά ενός διαδρόμου με κιονοστοιχίες και ημικυκλική εξέδρα στη νότια πλευρά του.

ΣΕΡΒΙΑ

Glavnik²²⁴¹

Ιxxxv. Αγροτική έπαυλη (πίν. XLI)

Η μόνη πληροφορία που διαθέτουμε αφορά ψηφιδωτό διάχωρο με παράσταση του Ορφέα που καταλάμβανε κεντρική θέση σε έναν από τους χώρους του κτηρίου. Η μορφή συνοδεύεται από επιγραφή (ΟΡΦΕΥΣ).

FIDANOVSKI 1993. SODINI 1997, σ. 448-449. VIEILLEFON 2003, σ. 173 (Οc8).

²²⁴¹ Βρίσκεται στη νότια Σερβία, στην περιοχή της Πρίστινα, κοντά στην πόλη Rodujevo.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2
ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΓΡΑΠΤΩΝ ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ
ΤΗΣ ΟΨΙΜΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ
ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

- 168 1. Άγαθίας Σχολαστικός, *Περί τῆς Ἰουστινιανοῦ βασιλείας*, σ. 168 στίχ. 2-16
 ...
 Συχνοὶ δὲ ἄνθρωποι τεθνήκασι τῶν πολλῶν τε καὶ ἡγνοη-
 μένων· τῶν γε μὴν δυνατῶν καὶ ἐν τῇ συγκλήτῳ βουλῇ ἀναγεγραμ-
 μένων Ἐνατόλιον μόνον διαφθαρῆναι ξυνέβη, ἄνδρα τῆ τε τῶν ὑπάτων
 ἀξία τετιμημένον καὶ πρὸς γε τὸ φροντίδα τίθεσθαι καὶ ἐπιμέλειαν τῶν 5
 βασιλέως οἴκων τε καὶ κτημάτων ἀρχὴν εἰληχότα. Κουράτωρας δὲ
 τούτους καλοῦσι Ῥωμαῖοι. Ἐκεῖνος δὲ οὖν ὁ Ἐνατόλιος ἐτύγγανε
 μὲν καθεύδων ἐν τῷ εἰθισμένῳ θαλάμῳ, μάρμαρον δέ τι τῶν πλησιαίτατα
 τῆς κλίνης προσπεπηγότων τῇ οἰκοδομίᾳ καὶ εὐπρεπῶς παρατετα-
 μένων, ὅποια πολλὰ ἐς κόσμου καὶ πολυτελείας ἐπίδειξιν κατακολλῶσι 10
 τοῖς τοίχοις οἱ πρὸς ταῦτα δὴ τὰ περιττὰ καὶ οὐκ ἀναγκαῖα ποικίλματα
 πέρα τοῦ μετρίου διακεκηγότες· ἐκεῖνο δὲ οὖν τὸ ἄχθος ἀπορραγὲν
 ὑπὸ τοῦ σάλου καὶ ἀφειμένον ἐπίπτει γε αὐτῷ ἀμφὶ τῇ κεφαλῇ καὶ
 κατέαξεν ἅπασαν. Καὶ ὁ μὲν ἐς τοσοῦτο μόνον ἀρκέσας ἐπὶ τῇ πληγῇ ἐς
 ὅσον ἀνοιμῶξαι βαρὺ τι καὶ ὑποκάρδιον πάλιν ἐπ’ αὐτῆς ἔκειτο τῆς 15
 εὐνῆς, τῷ θανάτῳ πεπιλημένος.
- 171 2. Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου, *Εἰς τὸν Ζακχαῖον*, σ. 171
 ...
 Οἰχέσθωσαν αὐλαὶ καὶ 235
 προαύλια, οἰκοδομῶν μεγαλουργίαι, λαμπροὶ καὶ περιφανεῖς
 οἴκοι. Ἐντὶ πάντων γὰρ τούτων ἀκένωτόν σου τῆς πενίας
 πλοῦτον ζητῶ.
- 1473 3. Ἀντίοχος Μοναχός, *Ὁμιλία ΙΕ*, στ. 1473 στίχ. 30-38
 ...
 Εἰ οὖν ἐπὶ ξένης κατοι- 30
 κοῦμεν, καὶ ἡ πόλις ἡμῶν μακρὰν ἀπέχει ἀπὸ τῆς
 πόλεως ταύτης, καὶ οἶδαμεν τὴν πόλιν ἡμῶν ἐν ἧ
 μέλλομεν κατοικεῖν· τί εἰς τὴν ἀλλοτρίαν ἐτοιμάζο-
 μεν ἀγροὺς καὶ οἰκοδομὰς καὶ οἰκήματα μάταια,
 καὶ παρατάξεις πολυτελεῖς; Ταῦτα οὖν ὁ ἐτοιμάζων 35
 εἰς ἀλλοτρίαν πόλιν δῆλός ἐστιν, ὅτι οὐ προσδοκᾷ

ἐπανακάμψαι εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, τουτέστιν εἰς τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ.

3

4. Ἀστέριος Ἀμασειάς, Ὁμιλία εἰς τοὺς δύο υἱούς, 1.3, 59-78

...
Ὁ δὲ πατήρ οὐ μικρολόγος ἐστὶν οὐδὲ φειδωλὸς ἢ βραδὺς εἰς τὴν χάριν, ἀλλὰ δίδωσι καὶ τοῦτο, 60
οὐ τῷ μὲν πλεόν, τῷ δὲ ἔλαττον, ἀλλὰ τὸ ἐπιβάλλον, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἰσότητος. Κὰν γὰρ δέκα μυριάδας ἴδης κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν ἐξιούσας τοῦ βαπτιστηρίου, πάντες τὴν ἴσην καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσι δωρεάν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, υἰοθεσίας ἀξίωμα, μίαν τὴν ἐπανθοῦσαν τοῦ Πνεύματος ἐνέργειαν. Τὸ δὲ ἐντεῦθεν οἱ μὲν παραμένουσι τῇ ἐλευθερίᾳ καὶ τῇ πατρικῇ εὐγενείᾳ νόμοις καὶ θεσμοῖς ζῶντες ἐν οἷς ἐγεννήθησαν, καὶ τηροῦσιν ἄπτωτον τὴν εὐδαιμονίαν, εὐφραίνοντες τὸν γεννήτορα καὶ αὐτοὶ ταῖς ἐκείνου εὐνοίαις ἐπαγαλλόμενοι. Οἱ δὲ νεωτεροποιοὶ τὴν γνῶμην καὶ καινοτόμοι τὸν βίον, οἷος ἦν τὸ παλαιὸν ὁ Ἀβεσσαλώμ, οὐκ εἰδότες πλοῦτον ἀθρόον προσγινόμενον κυβερνήσαι καλῶς οὐδὲ οἰκίαν λαμπρὰν καὶ νεουργὸν οἰκονομῆσαι σωφρόνως τῆς μὲν τὴν εὐμορφίαν αἰσχύνοῦσι, τοῦ δὲ τὴν δύναμιν διαφθεῖρουσιν, ἑαυτῶν λησταί, τῆς ἰδίας εὐπραγίας ἐπίβουλοι καὶ τῆς τοῦ γένους ἀξίας διαφθορεῖς, οἷος δὴ καὶ οὗτος ὁ τῆς παραβολῆς νεανίσκος ἡμῖν ὑποδέδεικται, ὃς ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακρὰν καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν ἑαυτοῦ ζῶν ἀσώτως 75

5. Ἀστέριος Ἀμασειάς, Ὁμιλία ἐκ τοῦ κατὰ Λουκάν, 1.3, 1-3

1. Ἄλλοι πάλιν κατὰ τὴν γνῶμην τῆς ὁμοίας ματαιότητος ἐρασταί· μᾶλλον δὲ πρὸς τὸ πλεόν τὴν κακίαν ἀσκήσαντες οὐδὲ μέχρι τῶν εἰρημένων ἔστησαν τῆς μωρᾶς ἐπινοίας τοὺς ὄρους, ἀλλὰ τινα κενὴν ὑφαντικὴν ἐξευρόντες <καὶ> περίεργον, ἥτις τῇ πλοκῇ τοῦ στήμονος πρὸς τὴν κρόκην τῆς γραφικῆς μιμεῖται τὴν δύναμιν καὶ πάντων ζῶων τοῖς πέπλοις τὰς μορφὰς ἐνσημαίνεται, τὴν ἀνθίνην καὶ μυρίοις εἰδώλοις πεποικιλμένην φιλοτεχνουῦσιν ἐσθῆτα ἑαυτοῖς τε καὶ γυναιξί καὶ παισίν· παίζοντες λοιπόν, οὐ σπουδάζοντες· κατὰ τῆς ἀμετρίας τοῦ πλοῦτου παραχρῶμενοι τῷ βίῳ, οὐ χρώμενοι, ἀντινομοθετοῦντες τῷ Παύλῳ καὶ μαχόμενοι ταῖς θεοπνεύστοις φωναῖς, οὐ γράμμασιν ἀλλὰ πράγμασιν. 2. Ἄ γὰρ ἐκεῖνος ἀπεκήρυξε λόγῳ, ταῦθ' οὗτοι κρατοῦσι καὶ κυροῦσι τοῖς ἔργοις. Ὅταν οὖν ἐνδυσάμενοι φανῶσιν, ὡς τοῖχοι γεγραμμένοι παρὰ τῶν συντυγχανόντων ὁρῶνται. Καὶ πού καὶ τὰ παιδιά αὐτοὺς περιίστανται μειδιῶντα 5

πρὸς ἄλληλα καὶ δακτυλοδεικτοῦντα τὴν ἐν τοῖς ἱματίοις γραφήν·
βαδίζουσι δὲ παρεπόμενα, οὐκ ἀναχωροῦντα μέχρι πολλοῦ. 3. Ἐκεῖ
λέοντες καὶ παρδάλεις, ἄρκτοι καὶ ταῦροι καὶ κύνες· ὕλαι καὶ πέτραι,
καὶ ἄνδρες θηροκτόνοι καὶ πᾶσα ἡ τῆς γραφικῆς ἐπιτήδευσις μιμουμένη
τὴν φύσιν. Ἔδει γὰρ μὴ τοὺς τοίχους αὐτῶν μόνον, ὡς ἔοικεν, καὶ τὰς
οἰκίας κοσμεῖσθαι, ἀλλ' ἤδη καὶ τοὺς χιτῶνας καὶ τὰ ἐπ' ἐκείνοις ἱμάτια.

6. Ἀστέριος Ἀμασειᾶς Ὀμιλία ἐκ τοῦ κατὰ Λουκᾶν, 1.5, 1-4

1. Τρυφή τοίνυν ἐστὶν πρᾶγμα πολέμιον φιλαρέτου ζωῆς, βλα-
κειᾶς δὲ καὶ διαχύσεως δηλούσης, ἀπολαύσεως ἀμέτρου καὶ ἀνδραποδώδους
συνηθείας. Καὶ λεγόμενον μὲν τὸ πρᾶγμα ἔν τι φαίνεται· ἐξεταζόμενον
δὲ κατὰ μέρος καὶ κατηγορούμενον, ἐκ ποικίλης καὶ πλείονος καὶ πολυ-
κεφάλου κακίας ἔχει τὴν σύστασιν. Τρυφή γὰρ οὐκ ἂν γένοιτο μὴ πολλαῖς
ἀυξηθεῖσα ταῖς ὕλαις. Ὑλας δὲ πλοῦτου σωρεῦσαι ἀναμαρτήτως ἀμή-
χανον, πλὴν εἰ μὴ τι κατὰ τὸ σπάνιον, ὡς τῷ Ἰώβ, συμβαίη καὶ πλουτεῖν
δασιλῶς καὶ ζῆν κατὰ τὸ δίκαιον ἀκριβῶς. 2. Δεῖ τοίνυν τῷ τρυφῶντι
πρῶτον μὲν οἰκίας πολυτελοῦς, ψήφω καὶ λίθοις καὶ χρυσῷ κατὰ τὰς
νύμφας κεκοσμημένης· πρὸς δὲ τὰς ἐξαλλαγὰς τῶν ὥρων τοῦ ἐνιαυτοῦ
ἐπιτηδεῖως ἐχούσης. Ζητεῖται γὰρ [θερμῆ,] ἀλεινὴ μὲν ἡ τοῦ χειμῶνος
καὶ τετραμμένη πρὸς τὴν ἀκτίνα τῆς μεσημβρίας, ἀναπεπταμένη δὲ πρὸς
τὴν ἄρκτον θερινή, ἵνα λεπταῖς ὁμοῦ καὶ ψυχραῖς ταῖς αὔραις ταῖς βορει-
ναῖς καταπνέηται. Μετὰ ταύτην χρεῖα πολυτελοῦς ἐσθήτος τῆς μελλούσης
ἀμφιέννυσθαι τὰ βάρη, τὰς κλίνας, τὰς στιβάδας, τὰς θύρας. Πάντα
γὰρ παρ' ἐκείνοις ἐπιμελῶς ἐνδύεται καὶ τὰ ἄψυχα, ἐλεεινῶς τῶν πενήτων
ἐκδουμένων. 3. Πρόσθετες ἐξῆς τούτοις καὶ λόγισαι τὸν ἐν τοῖς σκεύεσιν
ἄργυρον, τὸν χρυσόν, τὴν πολυδάπανον ἀγορασίαν τῶν ἐκ Φάσιδος
ὀρνίθων, οἴνου τοῦ Φοίνικος, ὃν αἱ ἄμπελοι Τύρου πολὺν τοῖς πλουσίοις
καὶ τίμιον ἀπορρέουσι· πᾶσαν τὴν ἄλλην τῆς ἀπολαύσεως τὴν παρα-
σκευὴν, ἣν αὐτῶν τῶν χρωμένων ἐστὶν ἐπιμελῶς ὀνομάσαι. Αὕξουσα γὰρ
καθ' ἡμέραν ἐπὶ τὸ περιεργότερον ἡ τρυφή ἤδη καὶ τῶν ἐξ Ἰνδικῆς
ἀρωμάτων παρεγγέει τοῖς ὄψοις, καὶ μᾶλλον τῶν ἰατρῶν οἱ μυροπῶλαι
τοῖς μαγείροις ὑπηρετοῦσιν. 4. Ἐντεῦθεν ἐννόησον τὸ δορυφορικὸν τῆς
τραπέζης πλῆθος, τραπεζοποιούς, οἰνοχόους, ταμείας καὶ τοὺς τούτων
ἀφηγουμένους μουσικούς, μουσικάς, ὀρχηστρίδας, αὐλητάς, γελωτο-
ποιούς, κόλακας, παρασίτους, τὸν ἀκόλουθον τῆς ματαιότητος συρφετόν.
Ταῦτα ἵνα κτηθῆ, πόσοι πένητες ἀδικοῦνται! Πόσοι δὲ ὄρφανοὶ κονδυ-
λίζονται! Πόσοι χῆραι δακρῶσιν! Πόσοι σφοδρῶς σπαραττόμενοι
σπεύδουσιν πρὸς ἀγχόνην!

7. Ἀστέριος Ἀμασειάς, *Ὀμιλία κατὰ πλεονεξίας*, 3.12, 1-3

1. Πλεονεξία μήτηρ τῆς ἀνισότητος, ἀνηλεής, μισάνθρωπος, ὠμοτάτη. Διὰ ταύτην ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος ἀνωμαλίας γέμει· καὶ οἱ μὲν ἐκ τοῦ κόρου ναυτιῶσι τὴν περισσεῖαν τῶν κτημάτων, οἷον τροφήν ἄπληστον ἀποβλύζοντες, ἄλλοι δὲ λιμῶ καὶ ἐνδεία πιεζόμενοι κινδυνεύουσιν. 2. **Οἱ μὲν ὑπ' ὀρόφοις χρυσοπάστοις κατάκεινται καὶ ὡς μικρὰς πόλεις οἰκοῦσι τὰς οἰκίας, λουτροῖς καὶ οἴκοις ποικίλοις καὶ στοαῖς ἐπὶ μακρότατον διηκούσαις καὶ παντοῖα πολυτελεῖα κεκοσμημένας**· ἕτεροι δὲ δύο δοκῶν σκέπην οὐκ ἔχουσιν, ἀλλ' ὅταν ἐν ὑπαίθρῳ διαζῆν μὴ δύνωνται, ἢ πρὸς τὰς καμίλους καταφεύγουσι τῶν λουτρῶν ἢ καὶ τοῖς βαλανεῦσι κακοξένοις περιτυχόντες, παραπλησίως τοῖς χοίροις τὴν κόπρον ὀρύττοντες τὴν ἀναγκαίαν θέρμην ἑαυτοῖς μηχανῶνται. 3. Καὶ τὸ ὁμότιμον ζῶον, ὁ ἄνθρωπος, τοσαύτην ἔχει τὴν διαφορὰν τῆς διαίτης πρὸς τὸ ὁμόφυλον· οὐκ ἄλλου τινὸς τὴν ἀταξίαν ταύτην καὶ τὴν ἀνωμαλίαν ἢ τῆς πλεονεξίας ἐπεισαγούσης. **Ὁ μὲν γυμνοῖς ἀσχημονεῖ τοῖς μέλεσι καὶ ὁ ἄλλος πρὸς τὸ τὴν ἐσθῆτα δυσαρίθμητον ἔχειν πορφυραῖς πλαξίν τοὺς τοίχους ἐνδύει**. Ὁ πένης ἐπὶ ξυλίνης τραπέζης ἄρτον ἀπορεῖ διαθρύψαι καὶ ὁ τρυφῶν ἀργυρῆν τράπεζαν ἐλάσας εἰς πλάτος τῶ στίλβοντι ψυχαγωγεῖται τῆς ὕλης. Καὶ πόσω δικαιότερον ἦν τὸν μὲν ἐστιᾶσθαι ἀρκούμενον τῇ ἄλλῃ τρυφῇ, τῆς τραπέζης δὲ τὴν τιμὴν τῶν ἀπόρων εἶναι τρυφήν;

221 8. Βασίλειος Καισαρείας, *Ὀμιλία εἰς τὸν Α' ψαλμόν*, στ. 221 στίχ. 20-26

...
Σκόπει δὲ καὶ τὰ τοῦ βίου εἰ μὴ παραπλήσια. 20
Σήμερον τὴν γῆν σὺ ἐγεώργησας, καὶ αὔριον ἄλλος,
καὶ μετ' ἐκεῖνον ἕτερος. **Ὁρᾷς τοὺς ἀγροὺς τούτους**
καὶ τὰς πολυτελεῖς οἰκίας; Πόσα ἤδη ὀνόματα ἀφ'
οὗ γέγονε τούτων ἕκαστον ἡμειψε! Τοῦ δεῖνος
ἐλέγετο, εἶτα μετωνομάσθη πρὸς ἕτερον· πρὸς τὸν 25
δεῖνα μετῆλθεν, εἶτα νῦν ἄλλου λέγεται.

273 9. Βασίλειος Καισαρείας, *Ὀμιλία εἰς τὸν ΙΔ' ψαλμόν*, στ. 273 στίχ. 5-15

...
Ἐνὶ τούτῳ διαφέρωμεν τῶν πλου- 5
τούντων οἱ πένητες, τῇ ἀμεριμνίᾳ. Καὶ καταγελῶμεν
αὐτῶν ἀγρυπνούντων, αὐτοὶ καθεύδοντες· καὶ τῶν
συνεστώτων ἀεὶ καὶ φροντιζόντων, αὐτοὶ ἀφροντι-
στοῦντες καὶ ἀνειμένοι. Ὁ μέντοι ὀφείλων καὶ
πένης ἐστὶ καὶ πολυμέριμος· ἄπνος νύκτωρ, ἄ- 10
πνος μεθ' ἡμέραν, σύννους πάντα τὸν χρόνον· νῦν
μὲν τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν ἀποτιμώμενος, νῦν δὲ **τὰς οἰ-**

κίας τὰς πολυτελεῖς, τοὺς ἀγροὺς τῶν πλουσίων, τὰς ἐσθῆτας τῶν ἐντυγχανόντων, τὰ σκεῦη τῶν ἐστιώντων.

30

10. Βασίλειος Καισαρείας, *Ὀμιλία*, εἰς τὸ «Πρόσεχε σεαυτῶ», σ. 30 στίχ. 18-27

...

Ἦ οὐχὶ φύσει ὑπάρχει τὸ

ἀρρώστημα τοῦτο τοῖς νέοις, κουφότητι γνώμης ἔχειν ἤδη νομίζουσιν τὰ ἐλπισθέντα; Ὅταν γὰρ ποτε ἡρεμίας λάβωνται, ἢ ἡσυχίας νυκτερινῆς, ἀναπλάττουσιν ἑαυτοῖς φαντασίας ἀνυποστάτους, τῇ εὐκολίᾳ τῆς διανοίας ἐπὶ πάντα φερόμενοι, ὑποτιθέμενοι περιφανείας βίου, γάμους λαμπροῦς, εὐπαιδίαν, γῆρας βαθύ, τὰς παρά πάντων τιμάς. Εἶτα μηδαμοῦ στῆναι τῶν ἐλπίδων δυνάμενοι, πρὸς τὰ μέγιστα τῶν ἐν ἀνθρώποις ὑπερφυσῶνται.

Οἴκους κτῶνται καλοὺς καὶ μεγάλους· πληρώσαντες τούτους παντοδαπῶν κειμηλίων, γῆν περιβάλλονται, ὅσσην ἂν αὐτοῖς ἢ ματαιότης τῶν λογισμῶν τῆς ὅλης κτίσεως ἀποτεμῆται.

2

11. Βασίλειος Καισαρείας, *Ὀμιλία Ζ'*, πρὸς τοὺς πλουτοῦντας, 2 στίχ. 22-47

...

Ἔστω, φησὶν, ὁ μὲν ἐν χρήσει πλοῦτος, ὁ δὲ ἀπό-

θετος· καὶ ὁ ταῖς χρεῖαις ὑπηρετούμενος ὑπερβαινέτω τῶν ἀναγκαίων τὸν ὄρον· **οὗτος πρὸς τὰς κατ' οἶκον πολυτελείας παρέστω**, ἐκεῖνος πρὸς τὰς ἔξωθεν φαντασίας ὑπηρετεῖτω· ὁ μὲν ὁδοιποροῦντι χορηγεῖτω τὴν πολυτέλειαν, ὁ δὲ ἐφ' ἐστίας μένοντι λαμπρὸν καὶ περίβλεπτον κατασκευαζέτω

τὸν βίον· ὥστε μοι θαυμάζειν ἔπεισι τῶν περιττῶν τὴν ἐπίνοιαν. Ὀχήματ' ἐστὶ μυρία, τὰ μὲν σκευαγωγῶντα, τὰ δὲ αὐτοὺς περιφέροντα, χαλκῶ καὶ ἀργύρῳ κεκαλυμμένα. Ἴπποι παμπληθεῖς, καὶ οὗτοι γενεαλογούμενοι ἀπὸ εὐγενείας πατέρων, ὥσπερ οἱ ἄνθρωποι. Οἱ μὲν τρυφῶντας αὐτοὺς κατὰ τὴν πόλιν περιφέρουσιν· ἄλλοι συνθηρεύουσιν, ἄλλοι πρὸς ὁδοιπορίαν ἐξησκημένοι. Χαλινοὶ καὶ ζῶναι καὶ περιδέρβρα, πάντα ἀργυρᾶ, πάντα χρυσόπαστα. Τάπητες ἀλουργοὶ, κοσμοῦντες τοὺς ἵππους ὥσπερ νυμφίους· ἡμιόνων πλῆθος, κατὰ χρόαν διηρημένων· ἠνίοχοι τούτων, ἀλλήλων διάδοχοι, οἱ προτρέχοντες, οἱ παρεπόμενοι. Τῶν ἄλλων οἰκετῶν ἀριθμὸς ἄπειρος πρὸς πᾶσαν αὐτοῖς πολυτέλειαν ἐξαρκῶν· ἐπίτροποι, ταμίαι, γεωργοὶ, παντοδαπῆς ἔμπειροι τέχνης, τῆς τε ἀναγκαίας καὶ τῆς πρὸς ἀπόλαυσιν καὶ τρυφὴν εὐρημένης· μάγειροι, σιτοποιοὶ, οἰνοχόοι, θηρευταὶ, πλάσται, ζωγράφοι, ἡδονῆς παντοίας δημιουργοὶ. Ἀγέλαι καμήλων, τῶν μὲν ἀχθοφόρων, τῶν δὲ νομάδων, ἵππων ἀγέλαι, βουκόλια, ποίμνια, σφόδρβια, οἱ τούτων νομεῖς, γῆ ἢ πᾶσι τούτοις πρὸς τροφὴν ἐξαρκούσα, καὶ ἔτι ταῖς προσόδοις τὸν πλοῦτον αὐξουσα· λουτρὰ ἐν πόλει· λουτρὰ κατ' ἀγροῦς· **οἴκοι παντοδαποῖς μαρμάρους περιλαμπόμενοι, ὁ μὲν Φρυγίου λίθου, ἄλλος Λακωνικῆς ἢ Θεσσαλικῆς πλακός· καὶ τούτων οἱ μὲν ἐν χειμῶνι θάλποντες, οἱ δὲ ἀναψύχοντες ἐν τῷ θερεί.** Ἔδαφος ταῖς

45

**ψηφίσι διηνητισμένον, χρυσὸς ὑπαλείφων τὸν ὄροφον. Ὅσον δὲ τῶν τοίχων
διαφεύγει τὴν πλάκα, τοῖς τῆς γραφικῆς ἄνθεσι καλλωπίζεται.**

- 4 12. Βασίλειος Καισαρείας, *Ὁμιλία Ζ'*, πρὸς τοὺς πλουτύντας, 4 στίχ. 27-46
...
'Αλλ' ἐὰν μὲν ἀκούσης· Πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς· ἵνα
ἔχῃς ἐφόδια πρὸς τὴν αἰωνίαν ἀπόλαυσιν, ἀπέρχῃ λυπούμενος· ἐὰν δὲ
ἀκούσης· Δὸς χρήματα γυναιξὶ χλιδῶσαις, δὸς λιθοξόοις, τέκτοσι, ψηφοθέ-
ταις, ζωγράφοις, χαίρεις ὡς δὴ τι χρημάτων τιμιώτερον κατακτώμενος. 30
Οὐχ ὄρᾳς τοὺς τοίχους τούτους τοὺς ὑπὸ τοῦ χρόνου καταρρύντας, ὧν
τὰ λείψανα, ὥσπερ σκόπελοι τινες, διὰ τῆς πόλεως πάσης ἀνέχουσιν; Πόσοι
ἦσαν κατὰ τὴν πόλιν πένητες, τούτων ἐγειρομένων, οἱ διὰ τὴν περὶ ταῦτα
σπουδὴν ὑπὸ τῶν τότε πλουσίων παρεωρῶντο; Ποῦ τοίνυν ἢ λαμπρὰ τῶν
ἔργων κατασκευή; ποῦ δὲ ὁ ἐπὶ τῇ τούτων μεγαλοργία ζηλούμενος; Οὐ 35
τὰ μὲν συγκέχεται καὶ ἠφάνισται, ὥσπερ τὰ κατὰ παιδιὰν ἐν ταῖς ψάμμοις
ὑπὸ τῶν παίδων φιλοτεχνούμενα, ὁ δὲ ἐν τῷ ἄδη κεῖται, ἐπὶ τῇ σπουδῇ τῶν
ματαίων μεταμελόμενος; Μεγάλην ἔχε τὴν ψυχὴν· τοῖχοι δὲ καὶ μικροὶ καὶ
μείζους τὴν αὐτὴν χρεῖαν πληροῦσιν. **Ὅταν παρέλθω εἰς οἰκίαν ἀνδρὸς**
ἀπειροκάλου καὶ ὀψιπλούτου, καὶ ἴδω αὐτὴν παντοίοις γεγανωμένην ἄνθεσι, 40
οἶδα ὅτι οὗτος οὐδὲν τῶν ὀρωμένων τιμιώτερον κέκτηται, ἀλλὰ τὰ μὲν
ἄψυχα καλλωπίζει, τὴν δὲ ψυχὴν ἀκόσμητον ἔχει. Ποίαν, εἰπέ μοι, χρεῖαν
περισσότεραν παρέχουσιν ἀργυραὶ κλῖναι καὶ τράπεζαι ἀργυραῖ, ἐλεφάντιναι
στιβάδες καὶ ἐλεφάντινοι δίφροι, ὥστε τὸν πλοῦτον διὰ ταῦτα μὴ διαβαίνειν
πρὸς τοὺς πτωχοὺς, καίτοι μυριοὶ ἐφεστᾶσι τῇ θύρᾳ, πᾶσαν ἐλεεινὴν 45
ἀφιέντες φωνήν;

- 525 13. Βασίλειος Καισαρείας, *Ὁμιλία Κ'*, περὶ ταπεινοφροσύνης, στ. 525, στίχ. 37-45
...
Καὶ γὰρ οὐ μόνον ἐπὶ χρήμασιν ἔπαρ-
σις γίνεται, οὐδὲ μόνον ταῖς ἀπὸ τῶν χρημάτων
κομπῶδες διαίταις τε καὶ περιβολαῖς ἐπαίρονται ἄν-
θρωποι, πολυτελεῖς ὑπὲρ τὴν χρεῖαν παρατιθέμενοι 40
τραπέζας τρυφηλὰς, οὐκ ἀναγκαίας περιβαλλόμενοι
τὰς ἐσθῆτας, **οἴκων μεγέθη κατασκευάζοντες, καὶ**
κάλλει ποικίλλοντες, οἰκετῶν ἀκολούθων πλήθη καὶ
κολάκων ἀναριθμῆτων ἐξηρητημένοι συστήματα· ἀλλὰ
καὶ χειροτονητοῖς ἀξιώμασιν ὑπὲρ φύσιν ὑψοῦνται. 45

- 545 14. Βασίλειος Καισαρείας, *Ὁμιλία ΚΑ'*, περὶ τοῦ μὴ προσηλωθῆαι, στ. 545, 548
...
Οὔτε εἰ ἐπὶ
γῆς πλέθρα κτήσαιτό τις μυρία, καὶ **μεγαλοπρεπεῖς**

548 οίκιας, καὶ ζώων ἀγέλας παντοδαπῶν, καὶ τὴν ἐν ἀν-
θρώποις ἅπασαν περιβάλοιτο δυναστείαν, ἀπολαύει
δι' αἰῶνος αὐτῶν· ἐπ' ὀλίγον δὲ ἀπὸ τούτων ὀνομα-
σθεῖς, ἄλλοις πάλιν τῆς εὐπορίας ἐκστήσεται, βρα-
χεῖαν γῆν αὐτὸς ὑποδύς, πολλάκις δὲ καὶ πρὸ τοῦ τά-
φου, καὶ πρὸ τῆς ἐντεῦθεν ἀπαναστάσεως, εἰς ἐτέ-
ρους, καὶ πολεμίους τυχόν, τὴν εὐπραγίαν ὄψεται
μεταβαίνουσαν. 5

118 15. Βίος ἀγίου Συμεὼν τοῦ Στυλίτου, 118 στίχ. 38-48
...
Γέγονε δὲ οὕτως, καὶ ὑποστρεψάσης αὐτῆς εὐθέως ἠθύνηθη
ἢ καρδία τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς τοῦ ἀγαπήσαι αὐτήν, καὶ προσῆλ-
θεν αὐτῇ καὶ παραχρῆμα συνείληφεν ἐν γαστρί, καὶ πληρω-
θέντος τοῦ ἐνιαυτοῦ ἤγαγον πρὸς τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ τὸ
παιδίον, αἰνοῦντες καὶ δοξάζοντες τὸν Θεόν. Μετὰ δὲ τὸ πλη-
ρῶσαι αὐτοὺς τὴν εὐχὴν αὐτῶν καὶ ἐπαναλῦσαι εἰς τὰ
ἴδια, **ἀνέστησεν ἡ γυνὴ πίστει φερομένη τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγίου**
ἐν τῷ ἐνδοτέρῳ αὐτῆς οἴκῳ· καὶ ἐθαυματούργει, ἐπισκιάζον-
τος αὐτῇ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτῷ πνεύματος ἀγίου, καὶ δαι-
μονιῶντες ἐκαθαρίζοντο ἐκεῖ καὶ ἐκ ποικίλων παθῶν ἀσθε-
νοῦντες ἐθεραπεύοντο. 40
45

670 16. Βίος καὶ πολιτεία Ἀλεξάνδρου, σ. 670 στίχ. 8-16
...
Ὁ δὲ μακάριος Ἀλέξανδρος, βουλόμενος μαθεῖν εἰ ἀκριβῶς ἐπίστευσαν, λέγει
αὐτοῖς πᾶσι· Πρῶτον δεῖξατε ἐκ τῶν ἔργων εἰ ἐπίστεύσατε καὶ τότε τὴν σφραγίδα λαμ-
βάνετε. **Εἴ τις οὖν ἔχει εἶδωλα ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ἐνέγκη εἰς μέσον, καὶ χερσὶν οἰ- 10**
κείαις λεπτυνεῖ αὐτά. Οἱ δὲ ταῦτα ἀκούσαντες ἔκα[στος] αὐτῶν ἐσπούδαζεν τίς τὸν
[ζῆ]λον τοῦτον ἐνδείξεται πρῶ[τος] **καὶ τὰ ἑαυτοῦ εἶδωλα λεπτυνεῖ. Καὶ ἦν ἰδεῖν ἐν ἐκείνῃ**
τῇ ἡμέρᾳ τὰ μυστήρια τοῦ θεοῦ ὅτι, εἰ ἦν τις ὑποκρινόμενος τὴν πίστιν καὶ κρύψαι βου-
λόμενος τὰ αὐτοῦ εἶδωλα, οὐκ ἠδύνατο. Ἐκαστος γὰρ αὐτῶν, πρὶν ὑπὸ τοῦ ἐτέρου ἐλεγχθῆ,
ἐσπούδαζεν ἐξενέγκαι τὰ ἴδια. Ἦδειςαν γὰρ τὰ ἀλλήλων μυστήρια· καὶ οὕτως αὐτοὶ καὶ αἱ 15
οἰκίαι αὐτῶν ἐκαθαρίσθησαν.

14 17. Βίος ὁσίας Μελάνης, 14 στίχ. 7-20
...
Παραγενόμενοι δὲ εἰς τὸ οἰκεῖον καταγώγιον,
ἐβουλεύοντο εὐχαριστίαν τινὰ τῇ πολλὰ παρασχούσῃ αὐτοῖς

- βασιλίδι προσενεγκεῖν· καὶ ἐπειδὴ οὐδεις τῶν ἐν τῇ Ῥώμῃ
συγκλητικῶν τὴν οἰκίαν τοῦ μακαρίου Πινιανοῦ πρίασθαι 10
ἠϋπόρησεν, δηλοῦσι τῇ προειρημένη βασιλίδι δι' ἁγίων
ἐπισκόπων, ἵνα αὐτὴν ἀγοράσει. Ἡ δὲ μὴ βουλευθεῖσα
τοῦτο ποιῆσαι, ἔφη πρὸς τοὺς μεσάζοντας· «Ἐγὼ νομίζω
μὴ ἰσχύειν με ταύτην ἀγοράσαι τοῦ ἀξίου τιμήματος».
Παρεκάλεσάν τε αὐτήν, ἵνα κἂν τῶν ἐξ αὐτῆς πολυτίμων 15
μαρμάρων ξένιον παρὰ τῶν ἁγίων κομίσηται. Ἡ δὲ μόλις
ἐπένευσεν, μὴ βουλευθεῖσα ἐπὶ πλεῖον λυπῆσαι αὐτούς·
τὴν δὲ οἰκίαν μὴ ἰσχύσαντες πωλῆσαι οἱ μακάριοι, μετὰ
τὴν ἔφοδον τῶν βαρβάρων ὡς ἐμπυρισθεῖσαν αὐτὴν τοῦ 20
μηδενὸς ὕστερον ἀπέδοντο.
- 18. Γρηγόριος Θεολόγος, Ῥῆθη ἠθικὰ, στ. 863-864**
- 863 Παρ' οὗ τὰ πάντα, σὲ ζητεῖν ἔχειν δέον.
Ῥς ἂν λάβῃς τί; δεινὰ θησαυρίσματα,
Ῥγκον τραπέζης, καὶ στενοῦ λαιμοῦ χάριν,
Εἰς ὃν τὰ πάντα συντρέχει φροντίσματα, 5
Οἶδημα γαστρὸς, τὴν κόρου τ' ἀρρώστιαν
(Οὔτοι γὰρ εἰσιν οἱ τόκοι τῆς πλησμονῆς),
Οἴκουσ περιττούς, καὶ κενοὺς τῶ πλείονι,
Χρυσωρόφους τε, πλαξί τε στιλβομένους,
Παῖδας γυναικῶν εἶδεσι κοσμουμένους,
Σκιάσματα, ψυκτῆρας, ἐκμεθύσματα, 10
Συνωδίας τε καὶ κρότους ὁμορρόθους,
Ῥφ' ὧν τὸ κάλλος φθείρεται τῆς εἰκόνας,
Λαμπρὸν φυσᾶσθαι καὶ μέγιστον ἐν πόλει
Ῥψαυχενούντα, καὶ θρόνων αὐχεῖν κράτος,
864 Θρόνους, φθόνου πάλαισμα καὶ τυραννίδος.
- 19. Γρηγόριος Θεολόγος, Ἐπιστολὴ Εὐσεβίῳ Καισαρείας, σ. 24 στίχ. 10-15**
- 24 ... 10
Σὺ δέ μοι δοκεῖς ποιεῖν
παραπλήσιον, τὸν μὲν ἀτιμάζων, τιμῶν δ' ἡμᾶς, ὥσπερ
ἂν εἴ τις ἐνὸς ἀνδρὸς τῇ μὲν τῶν χειρῶν καταψήχοι τὴν
κεφαλὴν, τῇ δὲ παῖοι τὴν παρειάν· **ἢ καὶ θεμελίους**
ὑποσπῶν οἰκίας, διαζωγραφοῖη τοὺς τοίχους καὶ καλλω-
πίζοι τὰ ἔξωθεν.

20. Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος ΙΔ΄, περι φιλοπτωχίας*, στ. 876-877
876 ...

877 ἄλλ' οἱ μὲν ὑπαιθροὶ ταλαιπωρήσουσιν,
ἡμεῖς δὲ οἰκήσομεν οἰκίας ὑπερλάμπρους, λίθοις
παντοίοις διηθισμένας, καὶ χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ κατ-
αστραπτούσας, καὶ ψηφίδος λεπτῆς διαθέσει, καὶ
ποικιλίᾳ γραφῆς, ὀφθαλμῶν ἀπατηλοῖς δελεάσμασι;
Καὶ τὰς μὲν οἰκήσομεν, τὰς δὲ οἰκοδομήσομεν, τί-
σιν; Οὐδὲ κληρονόμοις ἴσως ἡμῶν, ἀλλὰ ξένοις καὶ
ἀλλοτρίοις, καὶ τούτων ἴσως οὐδὲ τίς ἀγαπῶσιν
ἡμᾶς, ἀλλὰ τοῖς ἀπεχθεστάτοις καὶ φθονερωτάτοις,
ὃ κακῶν ἔσχατον.

5

21. Γρηγόριος Νύσσης, *Ἐγκώμιον εἰς τὸν Βασίλειον*, σ. 54, 56
54 ...

Τίς οὖν ἡ Βασιλείου εὐγένεια; καὶ τίς ἡ πατρίς; γένος
μὲν αὐτῷ ἢ πρὸς τὸ Θεῖον οἰκειώσις· πατρίς δέ, ἡ ἀρετὴ. Ὁ γὰρ
τὸν Θεὸν δεξάμενος, καθὼς φησι τὸ Εὐαγγέλιον, ἐξουσίαν ἔχει
τέκνον Θεοῦ γενέσθαι. Τί δὲ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν συγγενείας
εὐγενέστερον ἢ τις ἐπιζητήσειεν; ὁ δὲ ἐν τῇ ἀρετῇ ὢν καὶ
ταύτην γεωργῶν καὶ ἐκ ταύτης προσοδευόμενος πατρίδα πάντως
ἑαυτοῦ ποιεῖται τοῦτο ᾧ ἐμβιοτεύει. **Σωφροσύνη ἦν αὐτῷ τὸ
ἐφέστιον, σοφία τὸ κτῆμα, δικαιοσύνη δὲ καὶ ἀλήθεια καὶ
καθαρότης τὰ λαμπρά τε καὶ περίβλεπτα τῶν οἰκοδομημάτων
κάλχη· οἷς ἐνδαισιώμενος ἐπηγάλλετο πλέον ἢ ὅσον οἱ τοῖς
μαρμαρίνοις τε καὶ χρυσοπάστοις οἴκοις ἐναβρυνόμενοι.** Εἴ
τις ἀπὸ τοιαύτης αὐτὸν ἐγκωμιάζοι πατρίδος καὶ ἀπὸ τοιούτου
σεμνῶν γένους, ἀληθῆ τε λέξει καὶ ἀπὸ τῶν κεχαρισμένων αὐτῷ
56 τοὺς ἐπαίνους ποιήσεται· γῆν δὲ καὶ αἷμα καὶ σάρκα καὶ
πλούτους καὶ δυναστείας καὶ τὰς ἐν τούτοις περιφανείας
προσμαρτυρεῖτωσαν οἱ βουλόμενοι τοῖς τοῦ κόσμου φίλοις.

15

20

22. Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικὸν Γ΄*, σ. 320-326
320 ...

Οἷον ὁ βίος ἀναγκαίαν ἐποίησε τῇ φύσει τὴν οἴκησιν· ἀσθενέ-
στερον γὰρ πέφυκε τὸ ἀνθρώπινον ἢ ὥστε τὰς ἐκ τοῦ θάλπου
τε καὶ κρύους ἀνωμαλίας φέρειν· μέχρι τούτου ὁ οἶκος ἔχει
πρὸς τὴν ζωὴν τὸ ὠφέλιμον. Ἀλλὰ παρελθεῖν τοὺς ὅρους
τῆς χρείας ἢ ἡδονὴν τὸν ἄνθρωπον ἐβίασατο. Ὡς γὰρ οὐχὶ
σώματι τὸ χρεῖώδες πορίζων, ἀλλὰ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐπιτη-
δεύων τέρψεις καὶ ἐντροφήματα λυπεῖται σχεδόν, ὅτι μὴ

10

- τὸν οὐρανὸν αὐτὸν ἐποίησεν ὑπωρόφιον μηδὲ τὰς τοῦ ἡλίου
ἀκτῖνας ἔχει τῷ ὀρόφῳ καὶ αὐτὰς ἐντεκτῆνασθαι. Διὸ
πλατύνει μὲν ἀπανταχόθεν τὰς τῶν κατασκευασμάτων
περιγραφάς, τὴν τῆς συνοικίας περιβολὴν ὡς οἰκουμένην 15
τινὰ ἄλλην ἑαυτῷ κτίζων, ἀνατείνει δὲ εἰς ὅτι μήκιστον
ὑψος τοὺς τοίχους, ποικίλλει δὲ ταῖς ἔνδον τῶν οἰκημά-
των διασκευαῖς, ἐξ ἀλλήλων καὶ δι' ἀλλήλων ... παρέχων
τῇ κατασκευῇ τῶν ἔνδον οἴκων τὴν ποικιλίαν. Εἶτα Λάκαινα
321 καὶ Θεσσαλὴ καὶ ἐκ Καρύστου λίθος ἀναπτύσσεται διὰ
σιδήρου εἰς πλάκας, τὰ τε Νειλῶα μέταλλα καὶ τὰ τῆς
Νουμιδίας ἀναζητεῖται καὶ πού και ἡ Φρυγία πέτρα ταῖς
σπουδαῖς ταύταις συμπαρείληπται, ἢ τῇ λευκότητι τοῦ
μαρμάρου τὴν πορφυρᾶν βαφὴν πρὸς τὸ συμβὰν κατασπείρασα 5
τρυφὴ γίνεται τοῖς λιχνοτέροις ὄμμασι πολυειδῆ τινα
καὶ πολυσημάτιστον τὴν διάχυσιν τοῦ χρώματος ἐν τῷ
λευκῷ ζωγραφήσασα. Ὡ πόσαι περὶ τούτων σπουδαῖ, πόσα
τὰ μηχανήματα, τῶν μὲν ὕδατι καὶ σιδήρῳ διαπριόντων
τὰς ὕλας, ἄλλων δὲ διὰ χειρῶν ἀνθρωπίνων νυκτὶ καὶ ἡμέρα 10
πονούντων τῶν κατεργαζομένων τὴν ἔκπρισιν; Καὶ οὐδὲ
ταῦτα ἤρκεσε τοῖς πονοῦσι περὶ τὸν μάταιον κόσμον, ἀλλὰ
καὶ τὸ καθαρὸν τῆς ὑέλου διὰ φαρμάκων εἰς βαφὰς ποικίλας
καταμολύνεται, ὡς ἂν καὶ παρὰ ταύτης τι συνεισενεχθεῖη
τῇ τῶν ὀμμάτων γλιδῇ. Πῶς δ' ἂν τις εἴποι τὰς τῶν ὀρόφων 15
περιεργίας, ἐφ' ὧν τὰ ξύλα ἐκ δένδρων γινόμενα πάλιν
ἐπαναστρέφοντα διὰ τῶν σοφισμάτων τῆς τέχνης δένδρα
νομίζεται κλάδους καὶ φύλλα καὶ καρποὺς ἐν ταῖς γλυφίσιν
ἐκφύοντα. Σιωπῶ τὸν χρυσὸν τὸν εἰς λεπτοὺς τε καὶ ἀερώδεις
ὑμένας διατεινόμενον καὶ πανταχῇ τούτοις ἐπιχρωννύμενον, 5
ὡς ἂν τὴν λιχναίαν τῶν ὀμμάτων πρὸς ἑαυτὸν ἐπιστρέφοι,
τὴν δὲ τῶν ἐλεφάντων συνεισφορὰν εἰς τὸν περίεργον καλλω-
πισμὸν τῶν εἰσόδων τὸν τε ἀλειφόμενον ταῖς γλυφίσιν τούτων
χρυσὸν ἢ τὸν διὰ τῶν ἡλων ἐγκροτούμενον ἄργυρον καὶ
πάντα τὰ τοιαῦτα. Τί ἂν τις λέγοι ἢ τὰ ἐδάφη τῶν οἴκων ταῖς 10
ποικίλαις τῶν λίθων βαφαῖς ὑπολάμποντα, ὡς ἂν καὶ οἱ
πόδες αὐτῶν τῆς αὐγῆς τῶν λίθων κατατρυφῶσι, τὴν τε
κατὰ τὸ πλῆθος τῶν τοιούτων οἴκων φιλοτιμίαν, ὧν οὐχὶ ἡ
χρεία τῆς ζωῆς τὴν κατασκευὴν ἀναγκαίαν ποιεῖ, ἀλλ' ἡ
ἐπιθυμία διὰ τῶν ἀνονήτων προῖοῦσα ἐφευρίσκει τὴν ἀκαιρίαν; 15
Χρὴ γὰρ τῶν οἴκων τοὺς μὲν δρόμους εἶναι, τοὺς δὲ περι-
πάτους, τοὺς δὲ εἰσοδίους, τοὺς δὲ προεισοδίους καὶ ἄλλους
323 ἐπιτυλίους· οὐ γὰρ ἀρκεῖν ἡγοῦνται πρὸς κόμπον τὰς πύλας
καὶ τὰ προπύλαια καὶ τὴν ἐντὸς τῶν πυλῶν εὐρυχωρίαν,
εἰ μὴ τι τοιοῦτον προσεντυγχάνοι τοῖς εἰσιοῦσιν, οἷον εὐθὺς
καταπλῆξαι τῷ μεγέθει τοῦ ὀρωμένου τὸν εἰσερχόμενον·

- λουτρά τε πρὸς τούτοις περιόντα τῇ φιλοτιμίᾳ τὴν χρείαν 5
ποταμοῖς ὄλοις ἐν τῇ τῶν κρουνῶν δαψιλείᾳ κατακλυζόμενα,
καὶ τούτων προβεβλημένα γυμνάσια, καὶ ταῦτα περιττῶς διὰ
ποικίλων μαρμάρων εἰς κόσμον ἐξησκημένα, στοαὶ τε
πανταχόθεν περὶ τὴν οἴκησιν Νουμιδικοῖς ἢ Θεσσαλοῖς ἢ
Σοηνίταις στύλοις ὑπεριδόμεναι ὃ τε ἐν τοῖς ἀνδριᾶσι 10
χαλκὸς εἰς μυρία εἶδη σχηματιζόμενος πρὸς ὅτιπερ ἂν ἡ
ἐπιθυμία τῆς περιεργίας χέη τὴν ὕλην, τὰ τε ἐκ τῶν μαρμάρων
εἶδωλα καὶ τὰς ἐπὶ τῶν πινάκων γραφάς, δι' ὧν καὶ τοῖς
ὀφθαλμοῖς ἐκπορνεύουσιν ἀπογυμνούσης τῆς τέχνης διὰ
324 μιμήσεως τὰ ἀθέατα, καὶ ὅσα ἐν τοῖς τοιούτοις ἔστιν ἰδεῖν
εἰς ἔκκληξίν τε καὶ ὄραν ἐπιτεχνώμενα.
Πῶς ἂν τις τὰ καθ' ἕκαστον διεξέλθοι τῷ λόγῳ, ἐν οἷς
ἡ σπουδὴ κατηγορία καὶ ἔλεγχος τῆς περὶ τὰ προτιμότερα
ῥαθυμίας ἐστίν; Ὅσῳ γὰρ ἂν <τις> πλεονάσῃ τῷ τε πλήθει 5
καὶ τῇ περὶ τὰς ὕλας φιλοτιμίᾳ τὴν ἐν τοῖς κατασκευαζομένοις
σπουδῆν, τοσοῦτῳ μᾶλλον ἐλέγχει τὸ τῆς ψυχῆς ἀκαλλώπι-
στον. Ὁ γὰρ πρὸς ἑαυτὸν βλέπων καὶ τὴν ἰδίαν ὄντως
οἴκησιν καλλωπίζων, ὥστε ποτὲ καὶ τὸν θεὸν ἔνοικον δέξασθαι,
ἄλλας ἔχει τὰς ὕλας, ἐξ ὧν τὸ κάλλος τῇ τοιαύτῃ οἰκῆσει 10
συνερανίζεται. Οἶδα ἐγὼ χρυσὸν τοῖς τοιούτοις ἔργοις
ἐνστίλβοντα τὸν ἐκ τῶν τῆς γραφῆς νοημάτων μεταλλευόμε-
νον, οἶδα ἄργυρον τὰ θεῖα λόγια τὰ πεπυρωμένα, ὧν ἀπαστρά-
πτει ἡ λαμπηδὼν διὰ τῆς ἀληθείας ἐκλάμπουσα. Λίθων δὲ
ποικίλων ἀνύγας, ἐξ ὧν οἱ τε τοῖχοι τοῦ τοιούτου ναοῦ 15
κατακοσμοῦνται, καὶ τῆς κατασκευῆς τὰ ἐδάφη τὰς ποικίλας
τῶν ἀρετῶν διαθέσεις νοήσας οὐκ ἂν ἀμάρτοις τοῦ τῇ
οἰκίᾳ ταύτῃ πρέποντος κόσμου. Κατεστωρέσθω τῇ ἐγκρατεία
τὸ ἔδαφος, δι' ἧς ἡ τῆς γηϊνῆς διανοίας κόνις οὐ διοχλήσει
τὸν διαιτώμενον. Ἡ τῶν οὐρανίων ἐλπίς ὠραῖζέτω τὸν 20
ὄροφον, πρὸς ἣν ἀναβλέπων τῷ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῷ
οὐκ εἰδώλοις κάλλους διὰ γλυφίδων μεμορφωμένοις
325 ἐνατενίσσεις, ἀλλ' αὐτὸ κατόψει τὸ ἀρχέτυπον κάλλος οὐ
χρυσῷ τινι καὶ ἀργύρῳ διηνηθισμένον, ἀλλ' ὅπερ ὑπὲρ χρυσίον
καὶ λίθον τίμιόν ἐστι πολύν. Εἰ δὲ χρῆ καὶ τὸν ἐκ πλακῶν
κόσμον ὑπογράψαι τῷ λόγῳ, ἔνθεν ἡ ἀφθαρσία καὶ ἡ ἀπάθεια
διαπλακούτω τὸν οἶκον, ἐκεῖθεν ἡ δικαιοσύνη καὶ τὸ ἀόργητον 5
κοσμεῖτω τὴν οἴκησιν, καθ' ἕτερον μέρος ἡ ταπεινοφροσύνη
καὶ τὸ μακρόθυμον διαλαμπέτω καὶ κατ' ἄλλο πάλιν ἡ
περὶ τὸ θεῖον εὐσέβεια. Πάντα δὲ ταῦτα ὁ καλὸς τεχνίτης ἡ
ἀγάπη εὐθέτως πρὸς ἄλληλα συναρμοζέτω. Κἂν λουτρῶν ἐπι-
θυμῆς, ἔχεις, ἂν θέλῃς, καὶ λουτρὸν κατοικίδιον καὶ 10
κρουνοὺς ἰδίους, δι' ὧν ἔστι τὰς κηλίδας τῆς ψυχῆς ἀπορρύ-
ψασθαι, ᾧ ἐκέχρητο καὶ ὁ μέγας Δαβὶδ καθ' ἑκάστην νύκτα

έντροφῶν τῷ τοιούτῳ λουτρῷ. Στύλους δὲ τὴν τῆς ψυχῆς
στοὰν ὑπερείδοντας μὴ Φρυγίους τινὰς ἢ πορφυρίτας
περιεργάζου, ἀλλὰ τὸ ἐν παντὶ ἀγαθῷ στάσιμόν τε καὶ 15
ἀμετακίνητον τῶν ὑλικῶν ἔστω σοι τούτων καλλωπισμάτων
πολυτιμότερον. Εἶδωλα δὲ παντοδαπὰ ἢ ἐν γραφαῖς ἢ ἐν
πλάσμασιν, ὅσα πρὸς μίμησιν τῆς ἀληθείας δι' ἀπάτης
ἐπιτεχνῶνται οἱ ἄνθρωποι, ἢ τοιαύτη οὐ καταδέχεται
326 οἴκησις, ἐν ἧ γέμει τὰ τῆς ἀληθείας ἀγάλματα. Δρόμους δὲ
καὶ περιπάτους ἐπιθυμῶν τὴν ἐν ταῖς ἐντολαῖς ἔχεις διαγωγὴν.
Οὕτω γὰρ φησιν ἡ σοφία· Ἐν ὁδοῖς δικαιοσύνης περιπατῶ
καὶ ἀνὰ μέσον ὁδῶν δικαιώματος ἀναστρέφομαι. Ὡς καλόν
ἐστὶν ἐν τούτοις διακινεῖσθαι καὶ διαγυμνάζεσθαι τὴν ψυχὴν 5
καὶ διελθόντα τῇ κινήσει τὸν τῆς ἐντολῆς τόπον ἐπὶ τὸ αὐτὸ
πάλιν ἐπαναστρέφειν, τουτέστι πληρώσαντα τὴν σπουδαζο-
μένην αὐτῷ ἐντολὴν πάλιν πρὸς τὸν δευτέρον τε καὶ τρίτον
καὶ πολλοστὸν τῆς εὐσεβείας δίαυλον μὴ ἀποκαμεῖν. Τὰ δὲ 10
εἰσόδια καὶ προεισόδια κάλλη ἢ τοῦ ἠθους κατόρθωσις καὶ ἡ
εὐσημοσύνη τοῦ βίου καλλωπιζέτω. Ὁ τοῦτον τὸν τρόπον
ἐξασκῶν εἰς κάλλος τὸ ἑαυτοῦ οἰκοδόμημα μικρὰ φροντιεῖ
τῆς γηϊνῆς ὕλης, οὐκ ἐνοχλήσει μετάλλοις, οὐκ Ἴνδικὰ
περάσει πελάγη, ἵνα τὰ τῶν ἐλεφάντων ὁστᾶ ἐμπορεύσῃται,
οὐ τεχνιτῶν περιεργίας μισθώσεται, ὧν ἡ τέχνη προσαπομένει 15
τῇ ὕλῃ· ἀλλ' οἴκοθεν ἔξει τὸν πλούτον τὸν ταῖς τοιαύταις
κατασκευαῖς χορηγοῦντα τὰς ὕλας· πλοῦτος δὲ ἐστὶν ἢ
προαίρεσις.

23. Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικὸν Γ'*, σ. 331-332
331 ...

Τίς χρεια παραδείσων πολλῶν τῷ πρὸς
τὸν ἕνα παράδεισον βλέποντι; Τίς δέ μοι ἢ ἐκ κήπου ὄνησις 15
τοῦ τὰ λάχανα φύοντος, τὴν τῶν ἀσθενούντων τροφήν; Εἰ ἐν
τῷ ἐνὶ παραδείσῳ ἤμην, οὐκ ἂν εἰς πολλῶν παραδείσων
ἐπιθυμίαν διεχεόμην. Εἰ ἐν ὑγείᾳ τὴν ψυχὴν διῆγον, ὡς
δύνασθαι τῆς στερροτέρας μετέχειν τροφῆς, οὐκ ἂν ἐν τοῖς
λαχάνοις ἀπησχολούμην, κηπεύων ἐμαυτῷ τὴν κατάλληλον 20
τῇ ἀσθενείᾳ τροφήν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἅπαξ συνεισηλθε μὲν ἢ
τρυφῇ τῇ χρείᾳ, παρήλθε δὲ τοὺς ὄρους αὐτῆς ἢ ἐπιθυμία,
332 μετὰ τὴν ἐν τοῖς οἴκοις πολυτέλειαν καὶ τὴν ὑπωρόφιον τῶν
ματαίων δαπάνην τότε καὶ τὴν ὑπαιθρον ἐπιτηδεύει τρυφήν
καὶ τῇ τοῦ ἀέρος φύσει πρὸς τὴν τῶν ἡδονῶν ὑπηρεσίαν
συγκέχρηται. Δένδρα γὰρ αὐτῷ διὰ γεωργίας ἐπιτηδεύεται
ἀειθαλῆ τε καὶ δασέα καὶ ἀντὶ ὀρόφου τῷ ἀέρι γινόμενα, ἵνα 5
καὶ ὑπαιθρος ὡς ἐν οἴκῳ τρυφῶν, καὶ παντοδαπαῖς πόαις

- διὰ τῆς τῶν κηπευόντων τέχνης ἢ ἐπιφάνεια τῆς γῆς ἀμφιέννυται, ὥστε πανταχόθεν ἠδέα πάντα τῷ ὀφθαλμῷ προσπίπτειν, ἐφ' ὅπερ ἂν περιαγάγη τὸ βλέμμα,** καὶ διὰ παντὸς ἐν τοῖς καταθυμίαις εἶναι καὶ βλέπειν ἐν ἐκάστη τοῦ ἔτους ὥρα τὰ ὑπὲρ τὴν ὥραν, πόαν ἐν χειμῶνι καὶ ἄνθη πρόωρα καὶ τὴν ἀναδενδρουμένην ἄμπελον τὴν τοῖς ἀλλοτρίοις κλάδοις τοὺς ἰδίους ἐνδιαπλέκουσαν καὶ τὰς γλαφυρὰς τοῦ κισσοῦ πρὸς τὰ δένδρα περιπλοκάς ὅσα τε αὐτῶν καρπῶν εἶδη ἐξ ἑτερογενῶν ἀλλήλοις μιγνύμενα τὴν φύσιν βιάζεται, τῷ εἶδει τε καὶ τῇ γεύσει τὸ ἐπαμφοτερίζον ἐπισημαίνοντα, ὡς ἀμφοτέρωθεν εἶναι δοκεῖν, ἄπερ ἂν ἐκ τῆς τῶν ἑτεροφυῶν συγκράσεως γένηται.
- 334 ...
24. Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δ'*, σ. 334 στίχ. 5-15
- Ἔτι ἡμῖν ὁ τῆς ἐξομολογήσεως τόπος παρακατέχει τὸν λόγον. Πάντα γὰρ σχεδὸν καθεξῆς διεξέρχεται ὁ τὰ ἑαυτοῦ διηγοῦμενος, δι' ὧν τῶν κατὰ τὸν βίον τοῦτον πραγμάτων ἡ ματαιότης γνωρίζεται. Νυνὶ δὲ καθάπερ μείζονός τις κατηγορίας ἄπτεται τῶν αὐτῷ πεπραγμένων, ἐξ ὧν τὸ κατὰ τὴν ὑπερηφανίαν διαβάλλεται πάθος. Τί γὰρ τοσοῦτον εἰς τύφον ἐν τοῖς ἀπηριθμημένοις ἐστίν, **οἶκος πολυτελής** καὶ πλῆθος ἀμπέλων καὶ ἢ ἐν κήποις ὥρα καὶ τῶν ὑδάτων ἢ τε κατὰ τὰς κολυμβήθρας σύστασις καὶ ἢ ἐν παραδείσοις διάχυσις, ὅσον τὸ ἄνθρωπον ὄντα δεσπότην ἑαυτὸν τῶν ὁμοφύλων οἶεσθαι;
- 351 ...
25. Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δ'*, σ. 351-352
- Ἐπεὶ οὖν διεξῆλθε τὴν ἐπὶ μέρος τρυφήν, ἀπ' ἀρχῆς εἰς τέλος ἐπιδραμῶν καὶ πάντα τῷ λόγῳ διεξεληθὼν, δι' ὧν τοῖς ἀπολαύουσιν αἱ ἡδοναὶ συναγείρονται, **τὰ τῶν οἰκοδομημάτων κάλλη,** τοὺς ἀμπελῶνας, τοὺς κήπους, τὰς κολυμβήθρας, τοὺς παραδείσους, τὴν κατὰ τῶν ὁμοφύλων ἀρχὴν, τὴν τῶν χρημάτων περιουσίαν, τὴν ἐν συμποσίαις πρὸς τὰς θυμηδίας παρασκευὴν, πάντα, καθὼς αὐτὸς ὀνομάζει, τὰ ἐντρυφήματα, ἐν οἷς ἀπησχολήθη αὐτοῦ ἢ σοφία τὰ τοιαῦτα διερευνωμένα καὶ εἰς ἐπίνοιαν ἄγουσα, ὧν ἀπολελαυκέναι φησὶ διὰ πάσης αἰσθήσεως, τῶν τε ὀφθαλμῶν τὰ πρὸς ἡδονὴν εὐρίσκόντων τῆς τε ψυχῆς ἐχούσης πᾶν τὸ κατ' ἐπιθυμίαν ἀκόλυτον· τότε τὴν πρώτην ἐρμηνεύει φωνήν, ἣν ἐν προοιμίαις τοῦ λόγου πεποίηται, μάταια εἶναι τὰ πάντα ἀποφηνάμενος.
- 352

- 367 26. Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν Ε΄*, σ. 367 στίχ. 4-14
...
Τὰ γὰρ πάντα ματαιότης, φησί, καὶ
προαίρεσις πνεύματος. Καὶ ἄλλως λέγει μίσους ἀξίαν εἶναι 5
τὴν ὧδε σπουδὴν, ὅτι μὴ ἑαυτῷ τις, ἀλλὰ τῷ μεθ' ἑαυτὸν
πονεῖ, ὅπερ ἂν ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ κατὰ σπουδὴν ἐνεργήσας
τύχη, νεώρια, λιμένας, **τὰς λαμπράς τε καὶ πολυτελεῖς**
τῶν ἐπάλξεών τε καὶ οἰκοδομημάτων κατασκευάς, προπύλαια
καὶ πύργους καὶ κολοσσῶν ἀναστήματα τὰς τε κατὰ γῆν 10
φιλεργίας, ἄλση παντοδαπὰ καὶ λειμώνων κάλλη καὶ ἀμπελῶ-
νας μιμουμένους τὰ πελάγη τοῖς πλάτεσι καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτον
πονεῖ μὲν ὅπερ ἂν τύχη πονήσας, μετέχει δὲ ὁ μετ' ἐκεῖνον
ἐπιδημῶν τῷ βίῳ.
- 437 27. Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν Η΄*, σ. 437 στίχ. 14-19
...
Τίς περισσεῖα γεγονέ
σοι τῶν πολλῶν ἐκεῖνων πόνων, ἐν οἷς ἐμόχθησας; **ποῦ** 15
αἱ λαμπραὶ οἰκίαι; ποῦ τὰ κατορωρυγμένα βαλλάντια; ποῦ αἱ
χαλκαῖ εἰκόνες καὶ αἱ τῶν εὐφημούντων φωναί; ἰδοὺ πῦρ
καὶ μάστιγες καὶ ἡ ἀδέκαστος κρίσις καὶ ἡ ἀπαραλόγιστος
τῶν βεβιωμένων ἐξέτασις.
- 71 28. Γρηγόριος Νύσσης, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀδελφίον*, σ. 71-72 αρ. XX
...
Εἴτά
με παρήγον ἐπὶ τινα οἶκον, δῆθεν ὡς ἀναπαυσόμενον·
οἶκον γὰρ ἐνεδείκνυτο ἡμῖν ἡ εἴσοδος, ἀλλ' ἐντὸς τῆς
θύρας γενομένους ἡμᾶς οὐχὶ οἶκος ἀλλὰ στοὰ διεδέξατο·
ἡ δὲ στοὰ μετέωρος ἦν λίμνη βαθεῖα ἐκ πολλοῦ τοῦ ὕψους 30
ἐπηωρημένη. Προσεκλύζετο δὲ τῷ ὕδατι ἡ κρηπίς ἡ τὴν
στοὰν ἀνέχουσα τριγώνῳ τῷ σχήματι, οἷόν τι προπύλαιον
τῆς ἔνδον τρυφῆς. **Κατ' εὐθείαν γὰρ ἐπὶ τὰ ἐντὸς οἶκός**
τις τὴν τοῦ τριγώνου προβολὴν διεδέχετο ὑψηλὸς τὸν
ὄροφον, πανταχόθεν ταῖς τοῦ ἡλίου ἀκτίσι περιλαμπό-
μενος, γραφαῖς ποικίλαις διηριθισμένος· ὥστε ἡμᾶς περὶ 5
τὸν τόπον τοῦτον λήθην μικροῦ δεῖν τῶν προλαβόντων
ποιήσασθαι· ὁ οἶκος πρὸς ἑαυτὸν ἐπεσπάσατο, ἡ στοὰ
πάλιν <ἡ> ἐπὶ λίμνη ἴδιόν τι θέαμα ἦν· οἱ γὰρ βέλτιστοι
ἰχθύες, ὥπερ ἐξεπίτηδες τοὺς χερσαίους ἡμᾶς διαπαί-
ζοντες, ἐκ τῶν βυθῶν ἐπὶ τὴν ἐπιφάνειαν ἀνενήχοντο, 10
οἷόν τινες πτηνοὶ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀέρος κατασκιρτῶντες·
ἡμιφανεῖς γὰρ γινόμενοι καὶ διακυβιστῶντες τὸν ἀέρα,

πάλιν εἰς τὸν βυθὸν κατεδύοντο. Ἄλλοι δὲ κατ' ἀγέλας
στοιχηδὸν ἀλλήλοις ἐπόμενοι θέαμα τοῖς ἀήθεσιν ἦσαν·
ἦν δὲ ἰδεῖν ἐτέρωθι ἄλλην ἰχθύων ἀγέλην βοτρυδὸν περὶ 15
τρύφος ἄρτου πεπυκνωμένους καὶ ἄλλον ὑπ' ἄλλου παρω-
θουμένους καὶ ἕτερον ἐφαλλόμενον καὶ ἄλλον ὑποδυό-
μενον. Ἄλλα καὶ τούτων ἐποίει λήθην ἐν κληματίσι καὶ
ταλάροις ὁ βότρυς ἡμῖν εἰσκομιζόμενος καὶ ἡ ποικίλη 20
τῆς ὀπώρας φιλοτιμία καὶ ἡ τοῦ ἀρίστου παρασκευὴ καὶ
τὰ ποικίλα ὄψα καὶ καρυκεῖαι καὶ πέμματα καὶ φιλοτησίαι
καὶ κύλικες.

260 29. Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Γ' εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα*, σ. 260-261
...

Ἐντεῦθεν μετάβηθι πρὸς τὴν ἔννοιαν τῶν δένδρων, ὅπως ὁ
χειμῶν αὐτοῖς καθ' ἕκαστον ἔτος ἀντὶ θανάτου γίνεται·
ἀπορρύεται γὰρ ἡ ὀπώρα καὶ τὸ φύλλον πίπτει καὶ ξηρὰ μένει
τὰ ξύλα πάσης χάριτος ἐστερημένα. Ἐπειδὴν δὲ τοῦ ἔαρος ὁ
καιρὸς ἐπιλάβοι, ἄνθος αὐτοῖς χαριέστατον ὑπερφύεται καὶ
261 μετὰ τὸ ἄνθος ἐπιγίνεται τῶν φύλλων ἡ σκέπη καὶ τότε
ὡς εὐεῖδὲς θέαμα ἀνθρώπων τε τὰς ὄψεις ἐφέλκεται καὶ
ὀρνίθων ὠδικῶν ἐργαστήρια γίνεται τοῖς πετάλοις ἐγκαθη-
μένων καὶ θαυμαστή τις περὶ αὐτὰ χάρις ἐκλάμπει, **ὥστε**
πολλοὶ καὶ οἶκον ἀφῆκαν χρυσοῦ κεκοσμημένον καὶ λίθῳ τῷ 5
Θεσσαλῷ καὶ Λάκωνι, τερπνὴν δὲ μᾶλλον ἑαυτοῖς ἔθεντο
τὴν ὑπὸ δένδρα διαγωγὴν. Διὸ καὶ ὁ πατριάρχης Ἰβραάμ
ὑπὸ δρυὶ τὴν σκηπὴν ἐπήξατο οὐκ οἰκίας πάντως ἀπορῶν,
ἀλλὰ τῇ σκέπῃ τῶν κλάδων ἐπαγαλλόμενος.

58 30. Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος εἰς τοὺς κοιμηθέντας*, σ. 58-59
...

Ἄλλο δὲ τῶν ἡδονῶν ὑπηρετῆς ὁδοῦς
παθημάτων τὰς ἀναγκαίας χρείας ἐποίησεν ἀντὶ μὲν τῆς
τροφῆς τὴν τρυφὴν ἐπιζητῶν, ἀντὶ δὲ τῆς περιβολῆς τὸν
καλλωπισμὸν προαιρούμενος, **ἀντὶ δὲ τῆς τῶν οἴκων χρείας**
59 **τὴν πολυτέλειαν**, ἀντὶ δὲ τῆς παιδοποιΐας πρὸς τὰς παρανό-
μους τε καὶ ἀπηγορευμένας ἡδονὰς βλέπων.

105 31. Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ ἐπόποιας λόγος Α'*, σ. 105 στίχ. 8-25
...

Οἷα δὲ καὶ τὰ ἐξῆς τῶν τρυφῶντων; Ἐπάναγκες γὰρ τὴν
κακίαν, ὅπου ποτ' ἂν ὡς νόσος ἐνσκήψη, τὰς ἀκολούθους
ὑλας ἐφέλκεσθαι. **Διὸ οἱ τὴν ἀβροδίαιτον καὶ συβαριτικὴν** 10

- παρατιθέμενοι τράπεζαν ἔλκονται πρὸς ἀνάγκην εἰς κατασκευὰς μεγαλοφυῶν οἰκοδομημάτων καὶ τὴν πολλὴν εὐπορίαν δαπανῶσιν εἰς μέγεθος οἴκων καὶ κόσμον περιέργων. Ἐπὶ τούτοις τὰς κλισίας φιλοκαλοῦσιν, ἐσθῆτος ἀνθινῆς καὶ πεποικιλμένης φροντίζουσι καὶ τραπέζας πολυταλάντους ἀργύρου χαλκεύονται, τὰς μὲν εἰς λειότητα ἐληλαμένας, τὰς δὲ πεποικιλμένας τῇ γλυπτικῇ, ὡς ἐξεῖναι ὁμοῦ τῇ φάρυγγι καὶ τὴν ὄψιν εὐωχεῖσθαι ταῖς ἱστορίαις. Ἐπιλόγισαί μοι τὰ ἐξῆς· κρατῆρας, τρίποδας, κάδους, τὰ πρόχοα σκεύη, τὰ ὀσοφόρα, ἐκπωμάτων γένη μυρία, γελωτοποιούς, μίμους, κιθαριστάς, ὠδούς, κομψολόγους, μουσικούς, μουσικάς, ὀρχηστρίδας, πάντα τῆς ἀσελγείας τὸν ὄρμαθόν, παῖδας θηλυνομένους ταῖς κόμαις, κόρας ἀναιδεῖς, ἀδελφὰς τῆς Ἡρωδιάδος εἰς ἀκοσμίαν, ἀναιρούσας Ἰωάννην, τὸν ἐν ἐκάστῳ θεοειδῇ καὶ φιλόσοφον νοῦν. 15 20 25
32. Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ τοῦ βίου Μωυσέως*, σ. 146 στίχ. 11-21
146 ...
Ἐπισημαίνεται γὰρ διὰ πάντων ὁ τοιοῦτος τὴν ἀσωτίαν, ὥστε πάντας ῥαδίως ἐπιγνῶναι διὰ τῶν κατὰ τὸν οἶκον σπουδαζομένων τὸν βίον τοῦ τε ἀκολάστου καὶ τοῦ καθαρεύοντος, ὅταν ἐν τούτῳ μὲν ἐπὶ τῶν τοῦ τοίχου κονιαμάτων δαίκνυται παρὰ τῆς τέχνης διὰ εἰδώλων τινῶν τὰ τῆς ἐμπαθοῦς ἡδονῆς ὑπεκκαύματα, δι' ὧν ὑπομιμνῆσκειται τῆς νόσου ἢ φύσις, διὰ τῆς ὄψεως ἐκ τῆς ἀτιμίας τῶν θεαμάτων ἐπὶ τὴν ψυχὴν ἐπεισχεομένου τοῦ πάθους, ἐπὶ δὲ τοῦ σωφρονοῦντος φυλακὴν πᾶσαν καὶ προμήθειαν τοῦ καὶ τὸν ὀφθαλμὸν καθαρεῦει τῶν ἐμπαθῶν θεαμάτων. 15 20
33. Γρηγόριος Πρεσβύτερος, *Βίος Γρηγορίου Θεολόγου*, 5 στίχ. 31-41
5 ...
Καθαρὸν γὰρ τοῦτόν φησιν ὁ Κύριος, ὁποῖος ἦν ὁ μέγας Γρηγόριος, καταλιπὼν πόλεις, ἀγοράς, θέατρα, σοφιστῶν τῦφον, ἀρχόντων ἀπόνοιαν, δικαστῶν μετακλήσεις, δικαζομένων ἔριδας, ῥητόρων ψεύδη, κλεπτῶν ἐπιβουλάς, ἐμπόρων ἀπληστίαν, καπήλων ὄρκους, πλουσίων τῦφον, ἐνδεῶν κακουργίας, κόρον, μέθην, δόξαν τὴν ἀπανθοῦσαν, ἐσθῆτα πολυτελεῆ, κειμήλια ἐκ χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου πεποιημένα, οἴκους γραφῇ τε καὶ πλαξὶ μαρμάρων διαπρεπεῖς, καὶ ψηφίσι διηνηθισμένους, ἄλλα τε ὅσα τὸ τῆς διανοίας

- καθαρόν ἐπιθολοῦντα τῷ καθαρωτάτῳ φωτὶ οὐκ ἐπιτρέπει τὴν
εἴσοδον. 40
- 68 **34.** Διάδοχος Φωτικῆς, *Κεφάλαια πρακτικά*, σ. 68 στίχ. 14-22
...
Πᾶσαι γὰρ αἱ αἰσθήσεις
τοῦ σώματος τῇ πίστει ἀντίκεινται· ἐπειδὴ αἱ μὲν τῶν παρόντων 15
γίνονται, ἡ δὲ τὴν τῶν μελλόντων μόνον ἀγαθῶν ἐπαγγέλλεται
πολυτέλειαν. Προσῆκει οὖν τὸν ἀγωνιζόμενον μὴ περὶ δένδρων τινῶν
εὐκλώνων ἢ συσκίων ἢ πηγῶν καλλιρρόων ἢ λειμώνων ποικίλων ἢ **οἴκων**
εὐπρεπῶν ἢ καὶ περὶ συγγενικῶν συνδιατριβῶν ἐνθυμεῖσθαι πώποτε,
μητέ δὲ τῶν πανηγυρικῶν, εἰ τύχοι, μεμνηῖσθαι φιλοτιμιῶν, ἀλλὰ 20
κεχρῆσθαι μὲν τοῖς ἀναγκαίοις εὐχαρίστως, ὁδὸν δὲ τινα ξένην ἠγεῖσθαι
τὸν βίον πάσης σαρκικῆς διαθέσεως ἔρημον.
- 589 **35.** Δίδυμος Ἀλεξανδρείας, *Περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος*, *Βιβλίον Β΄*, στ. 589 στίχ. 16-34
...
«Εἷς γάρ», φησὶν, «ἅγιος, εἷς Κύριος Ἰησοῦς
Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός.» Καὶ οὕτως,
ὡς ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνέβη, ἤξει τὸ δεύτερον, δια-
κονουμένων αὐτῷ ἀγγελικῶν εὐδοκίμων φαλάγγων
μυρίων μυριάδων, καὶ ἔτι καὶ κρινεῖ καὶ ποιήσει κατὰ 20
τὴν φιλανθρωπίαν αὐτοῦ. Διὸ μετὰ τὰς Ἐκκλησίας,
καὶ οἴκοι εὐκτήριοι τῷ Θεῷ τῆς προσηγορίας ὑμῶν
ἐπόνυμοι, ὧ εὐάρεστος ξυνωρὶς ἀρχαγγέλων, οὐκ ἐν
μόναις ταῖς πόλεσιν, ἀλλὰ καὶ στενωποῖς ἰδίᾳ καὶ
οἰκίαις καὶ ἀγροῖς ἰδρῦσθησαν, χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ 25
ἢ καὶ ἐλέφαντι κοσμηθέντες· ἴασίν τε οἱ ἄνθρωποι
καὶ εἰς τὰ ἀπωτέρω τῆς ἐνεγκαμένης αὐτοῦ χω-
ρία τὰ ἔχοντα οἷον ὡς πρυτάνια ἐπιτευγμάτων τὰ
εὐκτήρια προβεβλημένα, οὐκ ὀκνοῦντες καὶ πέλαγος
διαλαβεῖν, ἦν δέοι, μακρόν, καὶ πολλῶν ἐφεξῆς ἡμε- 30
ρῶν ὁδὸν ἔσθ' ὅτε καὶ ἀργαλέαν ἐξανῦσαι, ὡς πει-
ραθησόμενοι πλείονος εὐνοίας μὲν τῆς περὶ τὴν πρεσ-
βείαν ἀπὸ ὑμῶν, μετουσίας δὲ τῆς τῶν φιλοτιμουμέ-
νων ὑπὲρ τοῦ εὖ ἀγαθῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ.

36. Ἐπιφάνιος Σαλαμῖνος, *Διαθήκη*, σ. 363 απόσπ. 33
363 ...
Καὶ ἐν τούτῳ μνήμην ἔχετε, τέκνα ἀγαπητά, τοῦ μὴ ἀναφέρειν εἰκόνας ἐπ' ἐκκλησίας μήτε ἐν τοῖς κοιμητηρίοις τῶν ἀγίων· ἀλλ' ἀεὶ διὰ μνήμης ἔχετε τὸν θεὸν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν· Ἄλλ' οὔτε κατ' οἶκον κοινόν· οὐκ ἔξεστι γὰρ Χριστιανῶ δι' ὀφθαλμῶν μετεωρίζεσθαι καὶ ῥεμβασμῶν τοῦ νοός, ἀλλ' ἐγγεγραμμένα καὶ ἐντετυπωμένα ἔστω πᾶσι τὰ πρὸς τὸν θεόν.
37. Ἐπιφάνιος Σαλαμῖνος, *Ἐπιστολὴ πρὸς Θεοδοσίον*, αποσπ. 21-23
- 21 Νοήσει γὰρ ἡ σὴ εὐσέβεια εἰ πρέπον ἐστὶν ἔχειν ἡμᾶς θεὸν ζωγραφητὸν διὰ χρωμάτων.
- 22 Ἦκουσα ὡς καὶ τὸν ἀκατάληπτον υἱὸν τοῦ θεοῦ τινὲς γράφειν ἐπαγγέλλονται οὐ μέμνημαί τι τοιοῦτον ἰδῶν.
- 23 **Τίς τῶν παλαιῶν πατέρων Χριστοῦ εἰκόνα ζωγραφήσας ἐν ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν οἴκῳ ἰδίῳ κατέθετο ἢ ἐν βήλοισι θυρῶν; <τίς> τῶν ἀρχαίων ἐπισκόπων Χριστὸν ἀτιμάσας ἐξωγράφησεν; τίς τὸν Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, Μω<υ>σῆα τε καὶ τοὺς προφήτας ἢ Πέτρον ἢ Ἀνδρέαν ἢ Ἰάκωβον, ἢ Ἰωάννην ἢ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους οὕτως παρεδειμάτισεν καὶ ἐθριάμβευσεν;** 5
38. Εὐνάπιος, *Βίοι σοφιστῶν*, 9.1.4-6
- 4 Ἰουλιανοῦ δὲ καὶ τὴν οἰκίαν ὁ συγγραφεὺς Ἀθήνησιν ἐώρα, μικρὰν μὲν καὶ εὐτελεῆ τινα, Ἑρμοῦ δὲ ὅμως καὶ Μουσῶν περιπνεύσαν, οὕτως ἱεροῦ τινος ἀγίου διέφερεν οὐδέν· Προαιρεσίῳ δὲ αὐτὴν καταλελοίπει.
- 5 **Καὶ εἰκόνες δὲ τῶν ὑπ' αὐτοῦ θαυμασθέντων ἐταίρων ἀνέκειντο,** καὶ τὸ θέατρον ἦν **ξεστοῦ λίθου**, τῶν δημοσίων θεάτρων
- 6 εἰς μίμησιν, ἀλλὰ ἔλαττον καὶ ὅσον πρέπειν οἰκία. Τοσαύτη γὰρ ἦν Ἀθήνησιν ἡ στάσις τῶν τότε ἀνθρώπων καὶ νέων, καθάπερ τῆς πόλεως, ἐκ τῶν παλαιῶν ἐκείνων πολέμων, τὸν ἐντὸς τείχους ἀσκούσης κίνδυνον, ὥστε οὐδεὶς ἐτόλμα τῶν σοφιστῶν δημοσίᾳ καταβάς διαλέγεσθαι, ἀλλ' ἐν τοῖς ἰδιωτικοῖς θεάτροις ἀπολαβόντες τὰς φωνὰς αὐτῶν μειράκια <προσ>ελέγοντο, οὐ τὸν περὶ ψυχῆς θέοντες, ἀλλὰ τὸν περὶ κρότου καὶ φωνῆς ἀγωνιζόμενοι. 5

39. Ευσέβιος Μύνδιος, *Αποσπάσματα*, απόσπ. 59, στίχ. 1-10

59. Πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐπειδὴν δοκέωσι παρ’
ἀξίην πρήσσειν, δυσανασχετέοντες, ἔπειτα δεινολογεό-
μενοι πρὸς ἑωυτοὺς καὶ τοὺς πλησιάζοντας τοιάδε δια-
λέγονται· ὁ μὲν γαμέει καὶ ἐξ οἴκων τῶν εὐδαιμόνων,
ἐγὼ δὲ ἄγαμος· καὶ ὁ μὲν οἰκίην ἔχει μεγάλην καὶ 5
οἰκοδομέει μεγαλοπρεπέως καὶ ἀγροὺς κέκτηται πολ-
λοὺς, ἐγὼ δὲ ἀνέστιος καὶ ἀκτήμων· καὶ τῷ μὲν πάρα
πολλὰ χρήματα, ἐμὲ δὲ ἀχρηματὴ πᾶσα ἔχει· καὶ
ὄδε μὲν καὶ ὄδε ἄρχουσι καὶ τιμέωνται, τὸ δ’ ἐμὸν ἐν
ιδιώτεω λόγῳ καὶ ἀτίμου. 10

40. Εὐστράτιος Πρεσβύτερος, *Βίος τοῦ Εὐτυχίου*, στίχ. 1465-1490

Νεώτερός τις τὴν τοῦ μουσαρίου τέχνην ἐπιστάμενος 1465
εἰργάζετο ταύτην ἐν τῷ οἴκῳ Χρυσαφίου τοῦ ἐν εὐλαβεῖ
τῇ μνήμῃ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει Ἀμασειᾷ. Τούτου δὲ κα-
ταφέροντος τὸ παλαιὸν μουσίον ἀπὸ τοῦ τοίχου, ἱστορίαν
ἔχοντος τῆς Ἀφροδίτης –ἠβούλετο γὰρ ὁ μνημονευθεὶς
ἀνὴρ ποιῆσαι τὸν αὐτὸν οἶκον εὐκτῆριον τοῦ ἀρχαγγέλου 1470
διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐν ἀνωγέῳ, τὸν δὲ κατώγειον μέγαν
οἶκον εὐκτῆριον τῆς ἀγίας ἀχράντου δεσποίνης ἡμῶν
θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας· ὃ δὴ καὶ γέγονεν.
Ὅτε οὖν ἐξώρυξεν ὁ αὐτὸς μουσωτὴς τὸ λαιμίον τῆς
ἀκαθάρτου Ἀφροδίτης, ὡς μᾶλλον ὁ παραμένων αὐτῇ 1475
δαίμων, ἔπληξε τὴν χεῖρα τοῦ τεχνίτου· ἐφλέγμανε
γὰρ καὶ ἐπύωσεν ἡ χεὶρ αὐτοῦ· γέγονε δὲ καὶ τραῦμα
φοβερόν, ὥστε τὴν τοιαύτην οἱ θεωροῦντες ἀνάγκην τῆς
χειρὸς, ἔλεγον αὐτὴν ἀποτέμεσθαι. Ὡς οὖν εἶδεν ἑαυτὸν
ἐν πολλῇ περιστάσει, τὸ κρεῖττον ἐπιλεξάμενος, ἔρχεται 1480
πρὸς τὸν ὄσιον, ὅπως τύχη βοήθειας ἀπὸ τοῦ θεοῦ δι’ αὐτοῦ.
Ὁ δὲ ποιήσας ἐπ’ αὐτῷ τὴν εὐχὴν, ἔχρισεν
τῷ ἀγίῳ ἐλαίῳ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα· αὕτη γὰρ ἦν
ἡ πληγεῖσα. Πεποίηκεν δὲ τοῦτο ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, καὶ
ἀποκατέστη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη διὰ τῆς 1485
τοῦ θεοῦ βοήθειας. Ἐν ᾧ δὲ οἴκῳ τὴν πληγὴν ἔλαβεν
ὁ ἰαθεὶς, ἐν αὐτῷ ὑπὲρ εὐχαριστίας καὶ εἰς ὑπόμνησιν
τοῦ γεγονότος θαύματος, ἔστησε τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγίου
ἀνδρός· δι’ ἧς οὖν χεὶρὸς τῆς σωτηρίας ἔτυχεν, διὰ ταύτης
ἔγραψε τὸν ταύτης μετὰ θεὸν ἰατρόν. 1490

- 406 ...
Ποῦ τότε γονεῖς, ποῦ ἀδελφοί, ποῦ πατήρ, ποῦ μήτηρ, ποῦ φίλος, ποῦ γείτων, ποῦ ἢ τῶν βασιλέων φαντασία, ποῦ ἢ τῶν ἀρχόντων ἐξουσία, ποῦ ἢ τυραννίς, ποῦ ἢ τῶν δικαστῶν ὑπερηφανία; Ποῦ τότε οἱ δοῦλοι, ποῦ αἱ δουλίδες, ποῦ ὁ καλλωπισμὸς τῶν ἱματίων, ποῦ τὰ λαμπρὰ ὑποδήματα, ποῦ αἱ κοσμήσεις τῶν δακτύλων, ποῦ τὰ σηρικὰ, ποῦ τὰ βύσσινα, ποῦ τὰ κλέη, ποῦ ἢ φαντασία τοῦ χρυσοῦ, ποῦ ὁ κτύπος τοῦ ἀργύρου, ποῦ ἢ τρυφή, ποῦ ὁ οἶνος ὁ πολὺς, ποῦ οἱ ἵπποι, **ποῦ οἱ παράδεισοι, ποῦ αἱ οἰκίαι αἱ κεκοσμημέναι καὶ κεκονιαμέναι, ποῦ τὰ μάτια καπνίσματα, ποῦ οἱ φυλαττόμενοι θησαυροὶ, ποῦ αἱ κεκοσμημέναι κλῖναι;** Ποῦ οἱ παρορῶντες τοὺς πένητας καὶ ὡς ἀθάνατοι διακεείμενοι· ποῦ οἱ ὄνειδίζοντες τοὺς πτωχοὺς· ποῦ οἱ παραβλέποντες τοὺς ἐν ἀνάγκαις· ποῦ οἱ νομίζοντες σοφοὶ εἶναι· ποῦ οἱ μετὰ τυμπάνων καὶ χορῶν τὸν οἶνον πίνοντες, καὶ σπαταλῶντες· ποῦ οἱ διαπαντὸς γελῶντες καὶ τοὺς εὐλαβεῖς ἐκμυκτηρίζοντες· ποῦ οἱ τοὺς δούλους καταπονοῦντες καὶ τὸν φόβον Κυρίου καταφρονοῦντες· ποῦ οἱ βδελυσσόμενοι τὴν θεοσέβειαν; 5
- 407 ...
41. Ἐφραὶμ Σύρος, *Λόγος εἰς μάταιον βίον*, σ. 406-407
- 251 ...
42. Ἐφραὶμ Σύρος, *Περὶ μνήμης θανάτου*, σ. 251-252
Ἄλλὰ διαπορούμενοι ἐν ἑαυτοῖς, θρηνοῦσι τὸν ἑαυτῶν πλοῦτον καὶ φασί· τίς ἄρα μετὰ τὴν ἡμῶν ἀποβίωσιν ἄρξει τῆς τοσαύτης περιουσίας; (Ὅπερ φίλον ἐστὶ καὶ τοῖς βασιλεῦσι, τοῦ ἐπιγνῶναι τὸ τίς ἄρα ἄρξει τῆς βασιλείας μετ' αὐτούς). Τίς ἄρα κυριεύσει τοσοῦτου χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου; 5
Τίτι ἄρα μετὰ ταῦτα ἐξυπηρετήσει ἢ τοσαύτη κατασκευὴ τοῦ χρυσοῦ; Τίς κληρονομήσει τὰ διάχρυσα καὶ σηρικὰ ἐνδύματα, καὶ τὰς ποικίλας καὶ πολυτελεῖς ὀθόνας; Τίς ἐπιβῆ τοῖς χρυσοχαλίνοις καὶ ἐπιλέκτοις ἵπποις; Τίτι ἀκολουθήσει προϊόντι τὸ πλῆθος τῶν παιδῶν τὸ ἐκ διαφόρων ἐθνῶν συνηγμένον; **Τίς ἄρα οἰκήσει ἐν τοῖς πύργοις καὶ τρικλίνοις, οὓς ἐγὼ ἐπιμελῶς τοῖς μαρμάρους ἐκόσμησα, ὧν τὸ ἔδαφος ἐκ ψηφίδων διήνθισται καὶ ἡ ὀροφὴ χρυσίῳ ὑπαλήλιπται;** 10
Τίτι ἄρα μετὰ ταῦτα ἐργῶνται οἱ σιτοποιοὶ καὶ οἰνοχόοι; Τίτι παραστήσονται οἱ εὐνοῦχοι διακονοῦντες; Τίς ἀνακλιθήσεται ἐπὶ ταῖς ἀργυρενδέτοις κλῖναις καὶ τῶν ἐξ Ἰνδικῆς ἐχόντων τὸν ἀπαρτισμόν; Τίς τὰ γεννήματα καὶ τὸν διυλισμένον οἶνον; Τίς τῶν ἐμῶν παραδείσων ἀπαρχὰς λήψεται; Τίς τὰ περιδέραια καὶ τὰς ζώνας τὰς χρυσαῖς καθέξει; 15
- 252 ...
43. Ἐφραὶμ Σύρος, *Περὶ τοῦ μὴ ἀπατᾶσθαι*, σ. 213-214
- 213 ...
Ἄλλος οὖν ἰατρὸς Μακεδόνιος ὀνόματι, ἰδὼν αὐτὸν βασταζόμενον
214 καὶ αἰρόμενον ψυχορραγοῦντα –εἷς ὑπάρχων τῶν ἀκροασαμένων τὴν ἀδολεσχίαν αὐτοῦ– ἔφη· **οὗτος καὶ καλλίστην οἰκίαν ἔχων καὶ ἀέρος καθαροῦ ἀπολαύων, οὐ διεσώθη, ἀλλ' ἰδοὺ καταβέβληται, καὶ αἱ φλυαρίαι αὐτοῦ οὐκ ὠφέλησαν αὐτόν.** Καὶ ὁ μὲν Δόμνος κομισθεὶς ἐν τῷ προαστείῳ τελευτήσας ἐτάφη· ὁ δὲ Μακεδόνιος διασωθεὶς τῆς ἐπενηνεγμένης θνήσεως, ἀποταξάμενος τοῦ βίου, γέγονε γνήσιος μονα- 5

χός, οὐ καταποθεῖς ὑπὸ τῆς ἐκείνου ἀνοσιότητος.

44. Ἡφαιστίων Θηβαῖος, *Ἀποτελεσματικά Γ'*, σ. 250-251

(250)

...
Ἐν δὲ τῷ Ὑδροχόφῳ πλοῦ καὶ
ὀδοιπορίας <ἐνάρχεσθαι> καὶ ὅσα δι' ὑγρῶν καὶ σταθμῶν
συνωνεῖσθαι, **οἰκοδομεῖν καὶ κοσμεῖν οἰκίας** καὶ τὰ
ἐμπεφραγμένα ἀνοίγειν, κοινοῖς <ἀφροδισίοις> χρῆσθαι,
γεωργεῖν, φυτεύειν, σπείρειν, ὀρύσσειν φρέατα καὶ
251 ποταμοὺς καὶ κολυμβήθρας καὶ ὅσα ἐν γῆ κατετέθη,
ἰστουργεῖν, ἀκίνδυνόν τε ταῖς ἐκτιρωσκούσαις· ὀμνύναι
ἢ πράσσειν τι ἄδικον οὐκ ἐπιτήδειον, ὀρκίζειν δὲ καὶ πᾶν
ὄπερ ἐκ τοῦ δικαίου ἔρχεται πράττειν ἀκώλυτον.

25

45. *Θαύματα Ἀγίας Θέκλας*, 17, σ. 334, 336

334

...
Λεοντίου δὲ εἰ ἀμνημονήσομεν καὶ τοῦ περὶ αὐτὸν γεγονότος
θαύματος, οἶμαι ὡς οὐχ ὅσα πράξομεν, ἔτι τοῖς ἐκείνου κατὰ τὸ
ἱερὸν βῆμα φιλοτεχνήμασι τὰς ὄψεις ἐστιώμενοι· **ἦ τε γὰρ τῶν**
τοῖς τοίχοις περιφασμένων μαρμάρων τε καὶ πλακῶν συνθήκη,
τό τε τοῦ ἐδάφους κατὰ μικρὸν εἰς ἓν καὶ πολυειδὲς περιαθροι-
ζόμενον κάλλος, τῶν ἐκείνου χειρῶν ἔργον καὶ πόνος ἐστίν. Οὗτος
τοιγαροῦν τοιοῦτο μὲν εἰργάσατο καὶ διεμηχανήσατο κάλλος ἔν
τινος τῶν εὐδαιμόνων οἰκία κατὰ τὴν Ἀντιόχου τὴν καλὴν καὶ
μεγίστην πόλιν. Εἰργάζετο δὲ μετὰ καὶ ἐτέρων πολλῶν ὑποῦ τε
καὶ περὶ τοίχους ποιούμενος τὴν σπουδὴν ταύτην, καὶ πως τῶν
σανίδων περιολισθησασῶν, αἴπερ καὶ ἀντὶ ἐδάφους τοῖς ποσὶν
αὐτῶν ὑπερηρυσμέναι τὴν ἐν τοῖς μετεώροις ἐργασίαν μετ' ἀσφα-
λείας παρείχοντο, καταφέρεται μὲν μετὰ πάντων, σῶζεται δὲ
μόνος ἐκ πάντων, τὸ σκέλος εὖ μάλα κατεαγείς ὡς καὶ αὐτὸν
συναριθμεῖσθαι τοῖς τεθνεῶσι. Τότε τοῦτο ἄγαν ἐλύπησε τὸν
Μαξιμίον, ὅσπερ καὶ δεσπότης ἦν τῆς οἰκίας ἐκείνης, καὶ
διὰ πολλῆς ἐπιμελείας ἐποιεῖτο τὸν ἄνθρωπον, οὐ διὰ τὴν τέχνην
μᾶλλον ἢ ὡς χρηστόν τε καὶ βέλτιστον καὶ ἡσύχιον.

5

10

15

46. *Θαύματα Κοσμᾶ καὶ ΛαμIANOῦ*, 15, σ. 137-138

137

...
Ταύτην τὴν ἐλπίδα κεκτημένη μία
πιστὴ γυνὴ καὶ ἐλ χαλεπῶν ἀσθενειῶν ῥυσθεῖσα διαφόρως διὰ τῶν

ἐνδόξων ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ ἀνεπίληστον τὴν μνήμην τῆς πρὸς 5
αὐτοὺς εὐχαριστίας ἐποιεῖτο, συχνότερον ἐν τῷ θαυμαστῷ αὐτῶν τούτῳ
οἴκῳ παραγινομένη καὶ τὸ χρέως τῆς τιμῆς αὐτοῖς ἀποτιννύουσα. Καὶ
ἀπλῶς καθ' ἐκάστην τοὺς μεγάλους καὶ θαυμαστοὺς ἁγίους Κοσμᾶν καὶ
Δαμιανὸν ἔχουσα ἐν τῇ διανοίᾳ οὐκ ἐκορέννυτο. **Ἄλλὰ καὶ εἰς πάντα 10**
τὸν τοῖχον τοῦ οἴκου αὐτῆς τούτους ἀνέγραψεν, ἀκόρεστος ἐκ τῆς
θέας αὐτῶν ὑπάρχουσα, ὅθεν ἐκ τοῦ ὑπερβάλλοντος αὐτῆς πόθου
τοῦτο πέπραχεν. Καὶ μηδεὶς ἐπιλάβοιτο τούτου, πίστοί, ἀκατηγόρητον
γὰρ ἐπ' ὠφελείᾳ ψυχῆς | πανταχοῦ τὸ ἅπληστον κρίνεται. Ταύτην
συνέβη ὑπὸ τῶν ἔσωθεν ἀσθενήσασαν πόνοις ἀνευδότοις ἐν τῷ ἰδίῳ 15
οἴκῳ συνέχεσθαι. Κυλιομένη τε ἐν τῷ κραββάτῳ ἄπαστον εἶχεν τὴν
ὀδύνην, καὶ οὐδεμία ἀνοχὴ τῶν ἀλγηδόνων ἦν ἐν αὐτῇ. Οὕτως δὲ
συμβάντος μόνην ἔλαχεν ταύτην πρὸς ὀλίγον εὐρεθῆναι. Ὡς δὲ εἶδεν
ἑαυτὴν κινδυνεύουσαν, **συρομένη κατήλθεν ἐκ τῆς κλίνης, καὶ φθάσασα**
τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἐν τῷ τοίχῳ ἦσαν γεγραμμένοι οἱ πάνσοφοι οὗτοι 20
ἅγιοι, τῇ πίστει αὐτῆς ἀντὶ βακτηρίας χρησαμένη καὶ ἀνορθώσασα
ἑαυτήν, τοῖς ὄνουξιν τε αὐτῆς τῶν χειρῶν καταξέσασα τοῦ χρίσματος
καὶ βαλοῦσα ἐν ὕδατι, ἔπιεν εὐκρατον καὶ παρευθὺ ὑγιῆς γέγονεν,
τῶν ὄντων ἐν αὐτῇ ἀλγηδόνων παυσαμένων τῇ τῶν ἁγίων ἐπιφοι-
τήσει. 5

47. Θεμίστιος, *Ἐπὶ τῇ χειροτονίᾳ τῆς πολιαρχίας*, σ. 308 στίχ. 17-27
308 ...
Τούτων ἀπάντων οὐχ ἦττον αἰοίδιμος ὁ παρὼν καιρὸς
καὶ τοῦ διδόντος ἕνεκα τὴν τιμὴν καὶ τοῦ λαμβάνοντος,
οἷς συναγωνίζεσθαι καὶ ὑμᾶς ἐστὶν ἀναγκαῖον, ᾧ πατέρες
συγγεγραμμένοι. **Ὡς οἰκίαις μὲν καὶ χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ 20**
προτεῦειν ὑμᾶς τῶν πολλῶν ἀνθρώπων οὐδὲν σεμνὸν οὐδὲ
μεγαλεῖον· εἰ δὲ τὸ φιλοσοφίαν τιμᾶν καὶ ἀρετὴν ἐπίπρο-
σθεν ἄγειν φανεροὶ γινόμεθα ἐσπουδακότες, τότε οὐ ψευσό-
μεθα τὴν ἐπὶ κλησιν τῶν πατέρων, ἀλλὰ τηνικαῦτα ἔσται
πρόκριτος ἢ βουλή, τηνικαῦτα νεὼς τῶν Μουσῶν, οὐ 25
χαλκῶν ἔμπλεως ἀγαλμάτων, ἀλλ' αὐτῶν γέμων τῶν
ἀρχετύπων.

48. Θεμίστιος, *Περὶ τῆς τοῦ βασιλέως φιληκοῖας*, σ. 321-322
321 ...
Καὶ δὴ οὐ τὰ μὲν κοινὰ ἐπιδίδωσι, τὰ δὲ ἴδια ἀπολι-
σθαίνει, ἀλλ' αὖξεται ὥσπερ ζῶον ἅμα ἢ πόλις, καὶ μιᾶς 15
ὥσπερ ἅπαντα κατεχούσης ἐπιπνοίας ἐκ τοῦ ζήλου τοῦ
βασιλικοῦ καὶ ἄρχοντος καὶ ἰδιώτην, **ὃς μὲν πρόδομον**
ἐγείρει, ὃς δὲ θάλαμον, ὃς δὲ ἀνδρῶνα, ὃς δὲ καὶ ἐπτά-

κλινον ἢ ἐννεάκλινον οἶκον, τῷ δὲ καλλύνονται οἱ τοῖχοι
καὶ τὰ ἐδάφη λίθῳ Λακαίνῃ καὶ Λιβύσση καὶ Αἰγυπτία, 20
καὶ δείκνυσιν ἀπειρόκαλον τὸν Μενέλεων, χαλκῷ τοὺς
322 τοίχους τῆς οἰκίας ἀλείψαντα καὶ ἀργύρῳ· ἀπολαύει δὲ
καὶ τὰ προάστεια τῆς περὶ τὸ ἄστυ φιλοτιμίας, χέρσῳ
τε θαλάσσης ἐπιούσης καὶ θεάτρων ἀμίλλης, νεῶν πορθ-
μῶν χειρι***. Μεστὴ δὲ ἡ πόλις τεκτόνων καὶ οἰκοδόμων
καὶ ποικιλλόντων καὶ παντοδαπῆς δημιουργίας, καὶ εἵποις 5
ἂν αὐτὴν ἐργαστήριον μεγαλοπρεπείας.

49. Θεμίστιος, *Πρὸς τοὺς αἰτιασαμένους*, σ. 214 στίχ. 10-25
214 ...
Καὶ ἡ μὲν πρώτη γένεσις φιλοσοφίας αὕτη καὶ τοι- 10
αὕτη. Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου ταῦτόν ὑπέμεινε καὶ φιλο-
σοφία ταῖς ἄλλες τέχναις. Καὶ ὥσπερ ἐκεῖναι χρείας ἐκά-
στην παραγωγούσης οὐκ ἔστησαν ἐπὶ τῆς χρείας, οὐδὲ ἄχρι
τῶν τοίχων καὶ τοῦ ὀρόφου προῆλθεν ἡ οἰκοδομική, οὐδὲ
ἄχρι μόνου τοῦ σκέπειν τὸ σῶμα ὑφαντική, ἀλλὰ προὔβη- 15
σαν περαιτέρω καὶ τὸ καλὸν τῷ ἀναγκαίῳ προσεξειργά-
σαντο καὶ τοῦ προσεῖναι κόσμον [ἐν] τοῖς ἔργοις ἐπεμελήθη-
σαν, οὕτω καὶ φιλοσοφία τὸ γνῶθι σαυτὸν καὶ τὸ γνῶθι και-
ρὸν καὶ τὸ μηδὲν ἄγαν οὐκ ἀγαπήσασα, οὐδὲ ἀρκεσθεῖσα
τοῖς ἀναγκαίοις πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἔργοις καὶ νου- 20
θετήμασι, περιβέβληται πολὺν τὸν ἔξωθεν κόσμον, τὴν
τῆς φύσεως ἱστορίαν καὶ τὴν τοῦ λόγου ἀπεργασίαν· ὥσπερ
οἰκία πρὸ τοῦ ἀνδρῶνος καὶ τοῦ θαλάμου προτύλαια καὶ
στόμα καὶ ποικίλματα καὶ ἀγάλματα, ἃ τὴν μὲν χρείαν οὐ
συμπληροῖ, κόσμος δὲ ἐστὶ τῆς χρείας καὶ ἐγκαλλώπισμα. 25

50. Θεμίστιος, < *Υπερ τοῦ λέγειν* >, σ. 136-137
136 ...
Εἰ μὲν ἀπολαβὼν ἓνα τὸν δεῖνα τῶν πλου-
σίων τε καὶ μακαρίων δοκούντων καὶ ἀποστησάμενος ἐν 10
γωνία σμικρᾷ τῇ φωνῇ καθάπτοίτο καὶ νουθετοίη, ὅτι, ὃ
θαυμάσιε, μᾶλλον προσήκει ἐκάστῳ τὴν ψυχὴν ἀξίαν πολ-
λοῦ κατασκευάζεσθαι ἢ τὴν οἰκίαν, σὺ δὲ τοῖς μὲν τοίχοις
ἐγγράφεις πολλὰ καὶ ποικίλα, τὴν ψυχὴν δὲ ἄγραφον περι- 15
ορᾷς ὥσπερ γραμματεῖον ἀληλιμμένον, καὶ τὸν μὲν ἀνδρῶνα
ἀνεπίξεστον καταλιπεῖν οὐκ ἀνέχη, πειθόμενος Ἑσιόδῳ
τῷ ποιητῇ, τὸν νοῦν δὲ ἀνεπίξεστον περιφέρειν πρᾶγμα
οὐδὲν ὑπολαμβάνεις. Ταῦτα γοῦν εἰ μὲν μόνῳ ἐπιτιμῶης,
ὑπόπεται καὶ ἀπεχθανεῖται καὶ νομιεῖ λοιδορίαν τὴν
νουθεσίαν, εἰ δὲ ἀνατεινόμενος τὴν χεῖρα καὶ τὰ αὐτὰ 20

137 ταῦτα μεταρρυθμίσας πρὸς τὸ πλῆθος δημηγοροίης,
ἦττον οὐδὲν μὲν ὁ ἄνθρωπος δήξεται καὶ ὀνήσεται, σὺ
μέντοι γε οὐ τὸν δεῖνα ἔση μεμψάμενος ἢ τὸν δεῖνα, ἀλλὰ
τὸ πλημμέλημα νουθετήσας.

272 51. Θεοδώρητος Κύρου, *Ἑλληνικῶν θεραπευτικῆ παθημάτων*, σ. 272 στίχ. 17-25

...

Ἐξήρτησε δὲ τῆς

πενίας διὰ τῆς χρείας τοὺς ἐπὶ πλούτῳ βρενθυομένους τῶν ὄλων

ὁ πρύτανις. Δέονται γὰρ οὐκ ἀρτοποιῶν οὐδὲ ὀψοποιῶν μόνον

καὶ οἰνοχόων, ἀλλὰ καὶ οἰκοδόμων καὶ γεωργῶν καὶ ταλασιουργῶν 20

καὶ σκυτέων, **οἱ δὲ γε φιλότιμοι καὶ ζωγράφων καὶ πλαστουργῶν**

καὶ τῶν ἄλλων, οἱ περιφανεστέρας ἀποφαίνουσι τῶν πλουτούντων

τὰς οἰκίας· δέονται δ' αὖ πάλιν καὶ οἱ χειρώνακτες τῶν εὐπόρων

καὶ χρήματα χορηγοῦντων καὶ ὠνουμένων τὰ παρ' ἐκείνων δη-

μιουργούμενα. 25

52. Θεοδώρητος Κύρου, *Ἐπιστολὴ Ἰσοκασίῳ*, σ. 102-103

102 ...

Τ[ὸν] καλὸν καὶ ἀγαθὸν Γερόντιον, ὃς οἶδε μὲν ἄριστα ξύλα

τεκταίνειν, ἔμαθε δὲ παρὰ τῆς τέχνης ζῶων καὶ δένδρων παν-

103 τοδαπῶν εἰκόνας ἐνθεῖναι τοῖς ξύλοις, ἔχει δὲ τρόπον νικῶντα

κάλλιστον τὴν ἀρετὴν τῆς τέχνης, ἀπέστειλά σου τῇ μεγα-

λοπρεπείᾳ, κομιδῇ μὲν αὐτοῦ τῆς τέχνης δεόμενος, τὴν ὑμε-

τέραν δὲ θεραπείαν τῆς ἡμετέρας προτιμήσεως χρείας. Μαθὼν

γὰρ παρὰ τοῦ λαμπροτάτου Εὐρικιανοῦ, ὅτι τοῦ ἀνδρὸς εἰς 5

τὴν τῆς οἰκίας ποικιλίαν τὸ μέγεθος δεῖται τὸ σόν, εὐθὺς

αὐτὸν πέπομφα τῇ σοφίᾳ τῇ σῆ, ὥστε τοῖς ἀρίστοις τῶν ὁμο-

τέχνων ἐγχειρίσαι τοῦργον καὶ τὴν ταχίστην ἐπανελθεῖν ὡς

ἡμᾶς. Ἐπειδὴ τοίνυν ἐν χερσίν ἔχοντες τὸν ἄνδρα προτετι-

μήκαμεν τὰ ὑμέτερα, τῆς αὐτῆς τυχεῖν χάριτος ἐπαγγέλλο- 10

μεν· τευξόμεθα δέ, ἢν ἐπιστήσας τοῖς ὑμετέροις ἔργοις οὖς

δεῖ, ὡς τάχιστα ἐπανεῖλθῃ πρὸς ἡμᾶς.

53. Θεοδώρητος Κύρου, *Περὶ προνοίας λόγος Β'*, στ. 584 στίχ. 17-30

584 ...

Οὐδεὶς δὲ, οὐδὲ

τῶν ἄγαν φθονερωτάτων ἀνθρώπων, **οἰκίαν εὐπρεπῆ**

καὶ λαμπρὰν δειμάμενος, ἐφθόνησε αὐτῇ πώποτε,

ἀλλ' ἐναβρύνεται, καὶ σεμνύνεται, καὶ οὕτως τε γάν- 20

νυται, καὶ τοῖς ἀγνοοῦσιν ὑποδείκνυσιν. Ὅσον δὲ τὸ

- τῆς κτίσεως κάλλος τοῦ νοεροῦ φωτὸς τοῦ πεποιηκό-
τος ἀφέστηκε, τίς ἂν μετρήσειε λόγος; Ὅρᾶτε τοι-
γαροῦν ποῦ τὰ τῆς ἀσεβείας κεχώρηκε. Τῶν γὰρ
πονηροτάτων ἀνθρώπων, οὐ μόνον οὐ φθονούντων 25
ταῖς ὑπ’ αὐτῶν οἰκοδομουμέναις οἰκίαις, ἀλλὰ καὶ
λίαν ἐπ’ αὐταῖς λαμπруνομένων, τὴν τῆς ἀγαθότη-
τος πηγὴν, καὶ ὑπ’ οὐδενὸς πάθους θολοῦσθαι πεφυ-
κυῖαν, φθόνῳ βάλλεσθαι λέγειν, ποίας ἀσεβείας
ὑπερβολὴν καταλείπει; 30
- 608 **54.** Θεοδώρητος Κύρου, *Περὶ προνοίας λόγος Δ’*, στ. 608 στίχ. 2-20
...
Φαινόμενος δὲ καὶ τό τε μέγεθος
τό τε κάλλος ὑποδεικνύς, καὶ τῆς ὀροφῆς τοῖς ἀνθρώ-
ποις παρέχων τὴν χρεῖαν, σιγῶν κηρύττει τὸν Ποιη-
τὴν, καὶ τὰς ἀπάντων γλώττας εἰς ὑμνωδίαν κινεῖ· 5
καὶ **καθάπερ οἰκίαν ὀρῶντες τεχνικῶς μάλα γεγε-**
νημένην, καὶ ἐπὶ στερῆρας κρηπίδος ἐρηρυσμέ-
νην, καὶ γωνίαις εὐθείαις συνηρμοσμένην, εὐρὸς
τε καὶ μῆκος ἔχουσαν, καὶ ὕψος, τὴν πρὸς ταῦτα δια-
σῶζον ἀναλογίαν, καὶ φωταγωγὸς ἐν ῥυθμῷ καὶ τάξει 10
γεγενημένης, καὶ τὰ ἄλλα ὅσα τὰς τοιαύτας οἰκίας λαμ-
πρύνειν φιλεῖ, εὐθὺς τὸν τεχνίτην θαυμάζομεν, καὶ
τὸν οὐ παρόντα ζωγραφοῦμεν τῇ διανοίᾳ, καὶ εἰς τὴν
ἐκείνου τέχνην πᾶσαν ἐκείνης τῆς εὐπρεπείας ἀναφέ- 15
ρομεν τὴν εὐμορφίαν· οὕτως οὐρανὸν ὀρῶντες, καὶ
τῶν κατ’ οὐρανὸν φωστήρων τὴν χρειώδη χορείαν,
οὐ ταῦτα προσκυνοῦμεν, ἀλλὰ τὸν τούτων Ποιητὴν
ταῖς δυναταῖς ὑμνωδίαις γεραίρομεν, καὶ ἐκ μεγέθους
καὶ καλλονῆς κτισμάτων ἀναλόγως τὸν Γενεσιουργὸν
θεωροῦμεν. 20
- 653 **55.** Θεοδώρητος Κύρου, *Περὶ προνοίας λόγος ΣΤ’*, στ. 653 στίχ. 41-51
...
Σὺ δὲ λίαν
ἀγανακτεῖς, ὅτι μὴ πάντες οἱ ἄνθρωποι τοῖς τοῦ
πλούτου ρεύμασι περικλύζονται, καὶ **οἰκίας οἰκοῦσι**
λαμπράς, καὶ χιτῶνων καὶ ἐφεστρίδων περιφανεία
κοσμοῦσι τὸ σῶμα, καὶ ἐφ’ ἵππων καὶ ἡμιόνων ὀχού- 45
μενοι, πολλοὺς ἔχουσι τοὺς ἡγουμένους, καὶ ἐπομέ-
νους, καὶ θεραπόντων ἐσμὸν ταῖς θεραπείαις διακο-
νοῦντα, καὶ κλίνας χρυσοπάστους, καὶ στρωμνὴν
μαλακὴν καὶ διαρρέουσαν, καὶ ὀνοποιῶν μαγγανείας,

καὶ ἡδονῶν ἐπινοίας, καὶ χλιδὴν πανταχόθεν προσ-
φερομένην, καὶ τὰς ἡδονὰς ἐξάπτουσαν. 50

720 56. Θεοδώρητος Κύρου, *Περὶ προνοίας λόγος Θ'*, στ. 720 στίχ. 7-23
...

Ἄλλὰ
σὺ μὲν, ὦ ταλαίπωρε καὶ χαμαίζηλε, τῆ γαστρί, καὶ
τῆ γνάθῳ, καὶ ταῖς ὀφρῦσι τὴν εὐδαιμονίαν με-
τρεῖς, καὶ ὄρον εὐπραξίας εἶναι νομίζεις ζεῦγος 10
ὑψηλόν, καὶ δορυφόρους, καὶ ἐφεστρίδα λαμπράν,
καὶ ἵππους ἡσκημένους εἰς κάλλος, καὶ προμετ-
ωπιδίοις καὶ προστερνιδίοις κόσμοις λαμπρυνόμε-
νους, καὶ κήρυκα βοῶντα, καὶ οἰκίαν εἰς ὕψος ἐγη-
γερμένην, καὶ ἀνδρῶνας τοῖς ἐξ Εὐβοίας καὶ Θε- 15
ταλίας λίθοις διηρθισμένους, καὶ γραφικῆ τέχνη πε-
ποικιλμένους, καὶ στιβάδας, καὶ κύκλους, καὶ ἐπι-
π्ला, καὶ ἐκπώματα, καὶ οἶνους ἀνθοσμίας, καὶ
πανδαισίαν Σικελικὴν τε καὶ Συβαριτικὴν, καὶ τᾶλλα 20
ὅσα οἱ τὸν ὑγρὸν, καὶ ἀνείμενον, καὶ ἀβροδίαιτον ἐπι-
τηδεύουσι βίον. Ταῦτα δὲ πάντα τῶν εὖ φρονούντων
ἕκαστος, οὐ μόνον οὐκ εὐδαιμονίαν, ἀλλὰ καὶ κακο-
δαιμονίαν ἐσχάτην, καὶ δυσπραξίαν εἴωθεν ὀνομάζειν.

57. Ἱεροκλῆς ὁ Νεοπλατωνικός, *Ἰπόμνημα*, σ. 77

Οἶον
ἰμάτιον οὐ λεπτόν μὲν, καθάρειον δέ, σκεύη οὐ χρυσᾶ οὐδὲ
ἀργυρᾶ, ἀλλ' ἐκ τῶν εὐποριστοτέρων ὑλῶν καθάρεια, οἰκίαν
οὐ πολυτελέσι λίθοις κατηρθισμένην οὐδὲ περιττῶς εἰς
κάλλος καὶ μέγεθος ἐξειργασμένην, ἀλλὰ σύμμετρον τῆ
τοῦ σώματος χρεία, καθάρειον δέ, καὶ ὅλως παρὰ πᾶσαν
τὴν δίαίταν τὸ μὲν τρυφηλὸν ὡς ἔξω τῆς χρείας ἀρνεῖται,
τὸ δὲ καθάρειον ὡς μάλιστα τὴν χρείας ἀποπληροῦν
ἐγκρίνει. Καὶ γὰρ ἰμάτιον καὶ οἶκος καὶ σκεῦος ἅπαν τότε
τὴν αὐτοῦ χρείαν καλῶς παρέχεται, ὅταν σύμμετρόν τε ᾖ
καὶ καθάρειον. Τί γὰρ μεγάλου δεῖ πίνακος εἰς μικρὸν
ὄψον; Τί δὲ ῥυπαροῦ μέλλοντος ἀφανιεῖν τὸ ὄψον; οἴκου
δὲ ὑπὲρ τὴν χρείαν τί δεῖ τοῖς μέλλουσιν ἐν μιᾷ γωνίᾳ
αὐτοῦ κείσεσθαι; τί δὲ ἀκαθάρτου τὴν τῆς οἰκῆσεως
χρείαν οὐ παρέχοντος;

58. Ἰουλιανός, *Περὶ τῶν τοῦ αὐτοκράτορος πράξεων*, σ. 179-180
179 ...
Ἐὰρ οὖν ὑμῖν ἰκανῶς δοκοῦμεν ἐκτετελεκέναι τὸν
ἀληθινὸν ἔπαινον; ἢ ποθεῖτε ἀκούειν ὑμεῖς καὶ τὴν καρτε-
ρίαν καὶ τὴν σεμνότητα, καὶ ὡς οὐ μόνον ἐστὶ τῶν πολεμίων
180 ἀήττητος, ἀλλ' οὔτε αἰσχρᾶς ἐπιθυμίας ἐάλω πρόποτε,
**οὔτε οἰκίας καλῆς οὔτ' ἐπαύλεως πολυτελοῦς οὔτε ὄρμων
σμαραγδίνων ἐπιθυμήσας ἀφείλετο βία ἢ καὶ πειθοῖ τοὺς
κεκτημένους**, ἀλλ' οὐδὲ γυναικὸς ἐλευθέρας οὐδὲ θερα-
παίνης, οὐδὲ ὄλως τὴν ἄδικον ἀφροδίτην ἠγάπησε, καὶ ὡς 5
οὐδὲ ὧν ὄραι φύουσιν ἀγαθῶν τὴν ἄμετρον ἀπαιτεῖ πλη-
σμονήν, οὐδὲ αὐτῶν θέρους ὥρα τοῦ κρυστάλλου μέλει, οὐδὲ
μεταβάλλει πρὸς τὰς ὥρας τὴν οἴκησιν, τοῖς πονουμένοις
δὲ ἀεὶ πάρεστι τῆς ἀρχῆς μέρεςιν, ἀντέχων καὶ πρὸς τὸ
κρῦος καὶ πρὸς τὰ θάλαπυ τὰ γενναῖα; 10

59. Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης, *Ἐπιστολὴ Σερήνω*, σ. 412 αρ. 1664

Τὸν φιλάρετον πάντα τὰ περιττὰ χρῆ περικόπτειν· οὐ
γὰρ ἐν τροφῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀμφιάσει, καὶ ἐν οἰκῆσει
καὶ ἐν ἐπίπλοις, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις τὴν χρεῖαν χρῆ τιμᾶν,
καὶ τὴν αὐτάρκειαν μὴ ὑβρίζειν. Τί γάρ, εἰ νηστεύοις
μέν, χρηματίζῃ δέ; **ἢ μὴ χρηματίζῃ μὲν, οἴκησιν δὲ ζητοίης** 5
τῆς χρεῖας κρείττονα; Τί δέ, εἰ μετρία μὲν οἰκῆσει χρῶο,
ἀμφιάσει δὲ περιέργω καλλωπίζοιο; Μέτριον γὰρ εἶναι χρῆ
καὶ λόγῳ, καὶ σχήματι, καὶ φωνῇ, καὶ βλέμματι, καὶ
βαδίσματι. Πολλοὶ γὰρ καὶ πλούτου ὄντες ἔρημοι, καὶ
οἰκημάτων καὶ ἐνδύσεως λαμπρᾶς ἐνδεεῖς, τοσαύτην διὰ 10
τοῦ βαδίσματος ἐμφαίνουσι τὴν βλακειάν ὡς γέλωτα
ὀφλισκάνειν.

60. Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ*, σ. 230, 232

230 ...
Αἶ τε χρυσῶ καταστίλβουσαι οἰκίαι
καὶ τὰ λαμπρὰ ταῦτα ἐνδύματα, καὶ ἡ λοιπὴ τοῦ
βίου τούτου τρυφή, σκυβάλων τε καὶ ἀμαυρῶν 30
εἰσιν ἀηδέστερα τοῖς ὀφθαλμοῖς τῶν εἰδόντων τὰ
ἀνεκδιήγητα κάλλη τῶν ἐν οὐρανοῖς ἀχειροτεύ-
κτων σκηνωμάτων, τῆς θεοῦφάντου τε στολῆς καὶ
232 τῶν ἀφθάρτων διαδημάτων, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς

τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν, ὁ πάντων Δημιουργὸς καὶ
Κύριος.

313 61. Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Περὶ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων*, στ. 313 στίχ. 4-17
...

Πολλοὶ

γὰρ ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν ἔγραψαν εἰκόνας τῶν ἀν- 5
θρώπων, εἴτε [οἱ] γονεῖς τῶν τέκνων, εἴτε [τὰ] τέκνα
τῶν γονέων αὐτῶν, διὰ τὸν πόθον καὶ τὴν σχέσιν, ἣν
εἶχον πρὸς ἀλλήλους· καὶ ἵνα μὴ εἰς λήθην αὐτῶν
ἔλθωσιν, ἀνέγραψαν εἰκόνας αὐτῶν ἐν τοῖς οἴκοις αὐ- 10
τῶν· ὅθεν καὶ ἀσπάζονται αὐτάς, οὐχ ὡς Θεοῦς,
ἀλλ' ὡς προεῖπον, διὰ τὸν πόθον καὶ τὴν σχέσιν αὐ-
τῶν. Οὕτω χρὴ λογίζεσθαι καὶ ἐπὶ τὰς τῶν ἁγίων
εἰκόνας, ὅτι πρὸς ὑπόμνησιν ἡμετέραν καὶ ἀγάπην,
καὶ διόρθωσιν τοῦ βίου ἡμῶν, ἅμα καὶ τῶν ἐπερχο- 15
μένων ἐθνῶν, καὶ πιστευόντων εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν,
πρὸς ἐπίδειξιν τῆς καλῆς αὐτῶν μαρτυρίας ἀπεγρά-
φησαν, ἐν τε ταῖς ἐκκλησίαις καὶ ἐν ταῖς βίβλοις.

234 62. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον*, στ. 234 στίχ. 46-57
...

Τί ποιεῖς, ἄνθρωπε; οὕτως εὐτελεῖ γυναῖκα τῷ
δεσπότη σου ζητεῖς, ὑδροφοροῦσαν, καὶ σοὶ διαλεχθῆ-
ναι δυναμένην; Ναί, φησίν· οὐ γὰρ ἔπεμψέ με χρη-
μάτων εὐπορίαν, οὐδὲ γένους λαμπρότητα, ἀλλὰ 50
ψυχῆς εὐγένειαν ἐπιζητήσοντα. Πολλαὶ πολλάκις τῶν
ὑδροφορουσῶν τούτων ὀλόκληρον ἔχουσιν ἀρετὴν, ἄλ-
λαι δὲ ἐν οἴκοις λαμπροῖς καθήμεναι, πάντων εἰσὶ
χείρους καὶ φαυλότεραι. Εἶτα καὶ πόθεν τοῦτο, ὅτι
ἐνάρετός ἐστιν ἡ γυνή; Ἄπὸ τοῦ σημείου, φησίν, οὗ
εἶπε. Καὶ ποῖον τοῦτο τὸ σημεῖον ἀρετῆς; Μέγιστον 55
καὶ ἀναμφισβήτητον. Φιλοξενίας γὰρ τοῦτο μέγα ση-
μεῖόν ἐστιν, ὥστε πᾶσαν παρασχεῖν ἀπόδειξιν.

711 63. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους πάντας*, στ. 711-712
...

Ἐνταῦθα βούλομαι κατα-
λῦσαι τὸν λόγον, ὥστε τῆς κλίμακος τὴν μνήμην
ἀκμάζουσας καὶ νεαρὰν ἔχοντας ὑμᾶς ἀπελθεῖν,
καὶ ταύτης ἐν νυκτὶ καὶ ἐν ἡμέρᾳ μεμνηῖσθαι· κἄν

712	<p>γὰρ μυρία κατέχη δεσμὰ, δυνησόμεθα πάντα ἀπορ- ρήξαι ῥαδίως, καὶ πρὸς τὴν εὐχὴν ἀναστῆναι, τὴν κλίμακα ταύτην ἐννοοῦντες διαπαντός. Μὴ τὴν κλί- μακα δὲ μόνον ἐκείνην, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας τῶν μαρτύρων τιμωρίας διαγράφωμεν ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς καρδίας τῆς ἡμετέρας. Καὶ καθάπερ οἱ τὰς οἰκίας τὰς ἐαυτῶν ποιοῦντες λαμπράς, ἀνθηρᾷ γραφῇ παν- ταχόθεν αὐτὰς κατακοσμοῦσιν· οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν τοῖς τοίχοις τῆς ἡμετέρας διανοίας ζωγραφήσωμεν τῶν μαρτύρων τὰς τιμωρίας. Ἐκείνη μὲν γὰρ ἡ ζω- γραφία ἀνόνητος, αὕτη δὲ κέρδος ἔχουσα· οὐ δεῖται γὰρ χρημάτων, οὐδὲ δαπάνης, οὐδὲ τέχνης τινὸς αὕτη ἢ γραφῆ, ἀλλ' ἀντὶ πάντων ἀρκεῖ προθυμία χρήσα- σθαι καὶ λογισμῶ γενναίῳ καὶ νήφοντι, καὶ διὰ τού- του καθάπερ διὰ τινος χειρὸς ἀρίστης ὑπογράψαι τὰς τιμωρίας αὐτῶν. Ζωγραφῶμεν τοίνυν ἐν τῇ ψυχῇ τοὺς μὲν ἐπὶ τηγάνων κειμένους, τοὺς δὲ ὑπὸ ἀν- θράκων τεταμένους, τοὺς δὲ εἰς λέβητας κυβιστῶν- τας, τοὺς δὲ εἰς θάλασσαν καταποντιζομένους, ἐτέ- ρους ξεομένους, ἄλλους ἐπὶ τροχὸν καμπτομένους, ἄλλους εἰς κρημνὸν ῥιπτομένους· καὶ τοὺς μὲν θη- ρίοις πυκτεύοντας, τοὺς δὲ ἐπὶ τὸ βάραθρον ἀγομέ- νους, τοὺς δὲ, ὡς ἕκαστος ἔτυχεν καταλύσας τὸν βίον· ἵνα τῇ ποικιλίᾳ τῆς γραφῆς ταύτης λαμπρὰν τὴν ἡμετέραν κατασκευάσαντες οἰκίαν, ἐπιτήδειον τῷ βα- σιλεῖ τῶν οὐρανῶν ποιήσωμεν καταγώγιον. Ἐὰν γὰρ ἴδῃ τοιαύτας ἐν τῇ διανοίᾳ τὰς γραφὰς, ἥξει μετὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ μονὴν ποιήσει παρ' ἡμῖν σὺν τῷ Πνεύ- ματι τῷ ἁγίῳ· καὶ βασιλικὸς ἔσται λοιπὸν οἶκος ἡ διάνοια ἡμῶν, καὶ οὐδεὶς ἄτοπος λογισμὸς ἐπιβῆναι δυνήσεται, τῆς τῶν μαρτύρων μνήμης ὥσπερ τινὸς ἀνθηρᾶς ζωγραφίας διαπαντός ἡμῖν ἐναποκειμένης, καὶ πολλὴν ἐναφείσης τὴν μαρμαρυγὴν, καὶ τοῦ βα- σιλέως τῶν ὄλων Θεοῦ συνεχῶς ἡμῖν ἐνδαιτωμένου.</p>	40 5 10 15 20 25 30
-----	---	---

64. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν ἄρνησιν Πέτρου*, στ. 618 στίχ. 1-12

618	<p>Καὶ ταῦτα μὲν ἀρκούντως εἰρήσθω· τὸν δὲ τῆς ἐλεημοσύνης λόγον γυμνάσωμεν, παραινούντες τὴν ὑμετέραν ἀγάπην, καὶ λέγοντες ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἴρηται· <i>Ποιήσατε ὑμῖν φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας· ἵνα, ὅταν ἐκκ[ε]λίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς.</i> Καλῶς εἶπεν, <i>Αἰωνίους.</i> Ἐνταῦθα</p>	5
-----	---	---

- μὲν γὰρ **κἄν λαμπρὸν ἔχῃς οἰκίαν**, ἀπόλλυται πάντως
φθειρομένη τῷ χρόνῳ· μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ τῆς κατὰ
χρόνον φθορᾶς **θάνατος ἐμπεσὼν ἐκβάλλει σε τῆς λαμ-**
πρᾶς ταύτης οἰκίσεως· πολλάκις δὲ καὶ πρὸ τοῦ θανά- 10
του πραγμάτων τινῶν δυσκολία καὶ συκοφαντῶν ἔφοδοι
καὶ ἐπιβουλαὶ ἐκπεσεῖν αὐτῆς παρεσκεύασαν.
- 65.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα ὁμιλία Α΄*, στ. 378 στίχ. 23-44
- 378 ...
Ὅτε
ταῦτα ἐγένετο, ὅτε ἡ προδοσία προεχώρησεν, ὅτε
ἑαυτὸν ἀπώλεσεν ὁ Ἰούδας, *Προσῆλθον αὐτῷ οἱ μα-*
θηταὶ λέγοντες· Ποῦ θέλεις ἐτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν
τὸ Πάσχα; Εἶδες μαθητὴν; Εἶδες μαθητάς; Ἐκεῖνος
προδίδωσι τὸν Δεσπότην, οὗτοι περὶ τὸ Πάσχα
μεριμνῶσιν· ἐκεῖνος σύμφωνα ποιεῖ, οὗτοι πρὸς ὑπηρε-
σίαν παρεσκεύαζον. Τῶν αὐτῶν ἀπέλαυσαν κάκεῖνος 25
καὶ οὗτοι θαυμάτων, τῶν αὐτῶν διδαγμάτων, τῆς
αὐτῆς ἐξουσίας· πόθεν οὖν ἡ μεταβολή; Ἀπὸ τῆς
προαιρέσεως· αὕτη πάντων αἰτία πανταχοῦ καὶ τῶν
ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν. *Ποῦ θέλεις ἐτοιμάσωμέν*
σοι φαγεῖν τὸ Πάσχα; Ἡ ἐσπέρα αὕτη ἦν τότε· 35
ἐπεὶ οὖν οἰκίαν οὐκ εἶχεν ὁ Δεσπότης, διὰ τοῦτο αὐτῷ
λέγουσι· *Ποῦ θέλεις ἐτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ*
Πάσχα; Οὐκ ἔχομεν καταγώγιον ὠρισμένον, οὐκ
ἔχομεν σκηνήν, οὐδὲ οἰκίαν. **Μανθανέτωσαν οἱ τὰς**
λαμπρὰς οἰκοδομοῦντες οἰκίας, καὶ τὰς εὐρείας στοάς, 40
καὶ τοὺς μακροὺς περιβόλους, ὅτι οὐκ εἶχεν ὁ Χρι-
στός ποῦ τὴν κεφαλὴν κατακλῖναι. Διὸ ἐρωτῶσιν οὗ-
τοι· *Ποῦ θέλεις ἐτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ Πά-*
σχα;
- 66.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα ὁμιλία Β΄*, στ. 387-388
- 387 ...
Διδασκόμεθα
ἐντεῦθεν, ὅτι οὐκ εἶχεν οἰκίαν ἀφωρισμένην ὁ Χρι-
στός. **Ἀκουέτωσαν οἱ τὰς λαμπρὰς οἰκίας οἰκοδο-**
μοῦντες καὶ τοὺς μακροὺς περιβόλους, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ
ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναι. Διὰ τοι 65
388 τοῦτο λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταί· *Ποῦ θέλεις ἐτοι-*
μάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ Πάσχα; Ποῖον Πάσχα; Τὸ
Ἰουδαϊκόν, τὸ ἀπ' Αἰγύπτου τὴν ἀρχὴν ἐσχηκός·
ἐκεῖ γὰρ τὴν ἀρχὴν ἐπετέλεσαν.

- 838 67. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν προσκύνησιν τοῦ τιμίου σταυροῦ*, στ. 838 στίχ. 15-30
...
- Μὴ τοίνυν αἰσχυνθῶμεν τοῖς σεμινοῖς τῆς σωτηρίας 15
ἡμῶν συμβόλοις, μηδὲ τὸ μέγα κεφάλαιον τῶν ἀγα-
θῶν, δι' οὗ ζῶμεν καὶ ἐσμέν, ἀποκρουσώμεθα, τρυφῇ
ἑαυτοὺς ἐκδόντες καὶ κραιπάλη καὶ γαστριμαργία,
ἀλλ' ὡς στέφανον περιφέρωμεν τὸν σταυρὸν τοῦ Χρι- 20
στοῦ, τουτέστι τῶν παθῶν τὴν νέκρωσιν. Καὶ γὰρ
πάντα δι' αὐτοῦ τελεῖται τὰ καθ' ἡμᾶς· κἂν ἀναγεν-
νηθῆναι δέη, σταυρὸς παραγίνεται· κἂν τραφῆναι
τὴν μυστικὴν ἐκείνην τροφήν, κἂν χειροτονηθῆναι,
κἂν ὀτιοῦν ἕτερον ποιῆσαι, πανταχοῦ τὸ σύμβολον 25
ἡμῖν τοῦ σταυροῦ παρίσταται. **Διὰ τοῦτο καὶ ἐπὶ οἰ-
κίας, καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων, καὶ ἐπὶ τῶν θυρίδων,** καὶ
ἐπὶ τῶν μετώπων, καὶ ἐπὶ τῆς διανοίας **μετὰ πολλῆς
ἐπιγράφομεν αὐτὸν τῆς σπουδῆς.** Τῆς γὰρ ὑπὲρ ἡμῶν
σωτηρίας καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς κοινῆς, καὶ τῆς 30
ἐπιεικειᾶς τοῦ Δεσπότη τοῦτο ἐστὶ σημεῖον.
- 191 68. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ «Ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν»*, στ. 191 στίχ. 9-18
...
- Ὡσπερ γὰρ οἱ τῶν 10
ἔξωθεν ἄρχοντες οὐκ ἂν ἔλοιντο παρ' εὐτελέσι καὶ
ταπεινοῖς καταθῆναι ποτε, ἀλλ' ἐπιζητοῦσι **λαμπρὰς
οἰκίας ἐπισήμων ἀνδρῶν τινῶν**, ὥστε μὴ τὴν τῶν
ὑποδεχομένων αὐτοὺς εὐτέλειαν τῷ μεγέθει τῆς ἀξίας
λυμῆνασθαι· οὕτω καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐποίουν· οὐ πρὸς
τυχόντας κατήγοντο, ἀλλ' **ὥσπερ ἐκεῖνοι οἰκίας λαμ- 15
πρότητα, οὕτω τῆς ψυχῆς ἀρετὴν ἐπεζήτησαν οὗτοι,**
καὶ μετὰ ἀκριβείας διερευνώμενοι τοὺς ἐπιτηδεῖους
αὐτοῖς, πρὸς ἐκείνους κατήγοντο.
- 192 69. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ «Ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν»*, στ. 192-193
...
- Ταῦτα καὶ ἄρχοντες μανθανέτωσαν, καὶ ἀρχόμενοι,
καὶ ἱερεῖς, καὶ οἱ τῶν λαϊκῶν τὴν τάξιν ἔχοντες, ἵν'
ἐκεῖνοι μὲν μὴ τοὺς πλουτοῦντας θαυμάζωσι, **μηδὲ 50
τὰς περιφανεῖς διώκωσιν οἰκίας,** ἀλλ' ἀρετὴν μετὰ
πενίας ζητῶσι, καὶ τοῖς πτωχοτέροις τῶν ἀδελφῶν
μὴ ἐπαισχύνονται, μηδὲ τὸν σκηνοποιόν, καὶ τὸν
βυρσοδέψην, καὶ τὸν πορφυροπώλην, καὶ τὸν χαλκο-
τύπον παρατρέχοντες, τοὺς ἐν δυναστείαις θεραπεύ- 55
σωσιν· οἱ δὲ ἀρχόμενοι, ἵνα μὴ νομίζωσιν εἶναι κώ-

193 λυμα πρὸς τὴν ὑποδοχὴν τῶν ἀγίων, ἀλλ' ἐννοοῦντες
τὴν χήραν, ἢ τὸν Ἥλιαν ὑπεδέξατο, δράκα ἀλεύρου
μόνον ἔχουσα, καὶ τούτους, οἱ τὸν Παῦλον διετίαν
ἐξένισαν, τὰς οἰκίας διανοίγωσι τοῖς δεομένοις, καὶ
πάντα τοῖς ξένοις ὥσι κοινὰ κεκτημένοι.

193 70. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ «Ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν»*, στ. 193 στίχ. 26-46
...

Ἐὰν ἔχῃς προαίρεσιν φι-
λόξενον, ἅπασαν τῆς φιλοξενίας ἔχεις τὴν θήκην, κἂν
ὀβολὸν ἦς κεκτημένος μόνον· ἂν δὲ μισάνθρωπος ἦς
καὶ μισόξενος, κἂν τὰ πάντα ἦς περιβεβλημένος
πράγματα, ἐστεναχώρηταί σοι τοῖς ξένοις ἢ οἰκία. 30
Οὐκ εἶχεν αὕτη κλίνας ἀργυρενδέτους, ἀλλ' εἶχε σω-
φροσύνην πολλήν· οὐκ εἶχε στρωμνὴν, ἀλλὰ προαί-
ρεσιν ἐκέκτητο προσηνῆ καὶ φιλόξενον· οὐκ εἶχε κίο-
νας ἀπαστράπτοντας, ἀλλ' εἶχε ψυχῆς κάλλος
ἀπολάμπον· οὐκ εἶχε τοίχους μαρμάρους περιβεβλη- 35
μένους, οὐδὲ ἔδαφος ψηφίσι διηνηθισμένον, ἀλλ' ἦν
αὐτὴ ναὸς τοῦ Πνεύματος. Ταῦτα ἐπήνεσεν ὁ Παῦ-
λος, τούτων ἠράσθη· διὰ ταῦτα ἔτη δύο μείνας ἐπὶ
τῆς οἰκίας οὐκ ἀπανίστατο· διὰ ταῦτα αὐτῶν μέ-
μνηται διηνεκῶς, καὶ ἐγκώμιον αὐτοῖς συντίθησι 40
μέγα καὶ θαυμαστὸν, οὐχ ἵνα αὐτοὺς λαμπροτέρους
ἐργάσῃται, ἀλλ' ἵνα τοὺς λοιποὺς εἰς τὸν αὐτὸν ἀγάγη
ζῆλον, καὶ πείσῃ μακαρίζειν, οὐχὶ τοὺς πλουτοῦντας,
οὐδὲ τοὺς ἐν ἀρχαῖς ὄντας, ἀλλὰ τοὺς φιλοξένους,
τοὺς ἐλεήμονας, τοὺς φιλανθρώπους, τοὺς πολλὴν 45
περὶ τοὺς ἀγίους φιλοφροσύνην ἐπιδεικνυμένους.

221 71. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ «Γυνὴ δέδεταί νόμῳ»*, στ. 221 στίχ. 36-42
...

Εἰ γὰρ τελευτήσαντος τοῦ συνοικοῦντος,
τὴν γυναῖκά τις τὴν ἐκείνου λαβὼν, εἶτα τὴν εἰκόνα
μόνην ἀνακειμένην ἰδὼν, ἔπαθέ τι καὶ ἐδυσχέρανε,
ὡς ζῶντα τὸν ἄνδρα ὁρῶν τῆς αὐτῶ συνοικουσίας,
ποῖον βιώσεται βίον; πῶς οἴκαδε εἰσελεύσεται; μετὰ 40
ποίας γνώμης, μετὰ ποίων ὀφθαλμῶν ὄψεται τὴν
ἐκείνου γυναῖκα τὴν αὐτοῦ;

72. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τό «Εἴ τις ἐν Χριστῷ»*, στ. 30 στίχ. 65-78
30 ...
Ἐὰν οὖν ἴδης ἱατρὸν εἰσελθόντα εἰς 65
τὴν οἰκίαν, καὶ τοῦ μὲν νοσηροῦ μηδεμίαν πρόνοιαν
ποιούμενον, **λευκαίνοντα δὲ τοὺς τοίχους, χρυσοῦντα**
τὸν ὄροφον, οὐ λέγεις, Ἄνθρωπε, ἀνάστησον τὸν νο-
σοῦντα; **τί τὴν οἰκίαν καλλωπίζεις;** Καὶ ὁ Χριστὸς
εἰσηῆθεν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, εἰς ὃν κατακειμένην 70
ἤρρε τὴν φύσιν μου νοσοῦσαν. Πρόσεχε πάλιν ᾧ λέγω·
Εἰσέρχεται **ἱατρὸς εἰς οἶκον μέγαν, εὐρίσκει νοσοῦντα**
ἄνθρωπον, πυρέττοντα, ἔλκη ἔχοντα· ἀφήσιν τὸν νο-
σοῦντα καὶ ἐγείρεται; λευκαίνει τοὺς τοίχους; χρυσοῖ
τὸν ὄροφον; τὸ ἔδαφος καλλωπίζει; Οὐχί· ἀλλὰ τοῦ 75
μὲν οἴκου οὐδένα ποιεῖται λόγον, ὅλη δὲ σπουδῇ κέχρη-
ται πρὸς τὸν νοσοῦντα. Ἐὰν ὁ οἰκοδεσπότης ὑγιαίνει,
καὶ τὰ ἄλλα ἔπεται.
73. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τό «Ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα»*, στ. 299 στίχ. 35-47
299 ...
Ποιήσατε γὰρ ὑμῖν φίλους ἐκ τοῦ μαμμωνᾶ τῆς 35
ἀδικίας, φησὶν, ἵν' ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς
εἰς τὰς αἰωνίους αὐτῶν σκηνὰς. Καλῶς εἶπεν,
*Αἰωνίους. Ἐνταῦθα μὲν γὰρ **κἂν λαμπρὰν ἔχης οἰ-***
***κίαν**, ἀπολεῖται πάντως φθειρομένη τῷ χρόνῳ· μᾶλ-*
λον δὲ καὶ πρὸ τῆς κατὰ τὸν χρόνον φθορᾶς, θάνατος 40
*ἐμπροσθὸν **ἐκβάλλει σε τῆς λαμπρᾶς ταύτης οἰκῆσεως·***
πολλάκις δὲ καὶ πρὸ τοῦ θανάτου πραγμάτων τινῶν
δυσκολίαὶ καὶ συκοφαντῶν ἔφοδοι καὶ ἐπιβουλαὶ
ἐκπεσεῖν αὐτῆς παρεσκεύασαν. Ἐκεῖ δὲ οὐδὲν τούτων 45
ἐστὶν ὑποπεῦσαι, οὐ φθορὰν, οὐ θάνατον, οὐ κατά-
πτωσιν, οὐ συκοφαντῶν ἐπήρειαν, οὐκ ἄλλο οὐδέν,
ἀλλ' ἀκίνητος καὶ ἀθάνατος ἐστὶν ἡ οἰκησις.
74. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν Ἥλιαν*, στ. 344 στίχ. 48-54
344 ...
Ἄκουέτωσαν **οἱ τὰς λαμπρὰς οἰκίας οἰκοδομούμε-**
νοι, καὶ τοὺς πολυτελεῖς ἀγροὺς ὠνούμενοι, καὶ οἰ-
κετῶν ἀγέλας ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς περιφέροντες· μᾶλλον 50
δὲ καὶ εὐποροὶ καὶ πένητες ἀκουέτωσαν πάντες· οὐ-
δενὶ γὰρ μετὰ τὴν χήραν ταύτην ἀπολογία ἔσται λοι-
πόν. Τοσαῦτα ἦν αὐτῇ τὰ κωλύματα, ἀλλ' ὅμως πάντα
ἐκεῖνα διέκοψε καὶ ὑπερέβη.

594 75. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν Λάζαρον Ὁμιλία ΣΤ'*, στ. 594 στίχ. 56-65
...

Διὰ τοῦτο λέγεται σοι· Πτωχέ, *Μὴ φοβοῦ*,
ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος, ὅτι οὐκ ἐν τῷ ἀποθνή-
σκειν αὐτὸν λήψεται τὰ πάντα, οὐδὲ συγκαταβήσε-
ται ἐαυτῷ ἢ δόξα αὐτοῦ. Ἐνταῦθα γὰρ πάντα κατα-
λιμπάνει, τοὺς δούλους, τοὺς ὑπασπιστάς, τοὺς ὑπηρέ- 60
τας, τοὺς παρασίτους, τοὺς κόλακας, τὰ ὀχήματα, τοὺς
χρυσοχαλίνους ἵππους, τὰ βαλανεῖα, τὰ χωρία, **τοὺς χρυ-**
σωρόφους οἴκους, τὰ ἐψηφωμένα ἐδάφη, τὴν βασιλείαν,
τὴν ἐξουσίαν, τὴν δεσποτείαν, πάντα ἐνταῦθα καταλιμ-
πάνει, καὶ γυμνὸς ἀπέρχεται. 65

510 76. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ προφήτου Δαβὶδ*, στ. 510-512
...

ᾠ εὐγένεια λέξεως! Πῶς ἐν διηγῆσει καὶ διδασκα-
λία φιλοσοφίαν εἰσήγαγε· *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ*
ἄνθρωπος, ἢ ὅταν πληθυνθῇ ἢ δόξα τοῦ οἴκου
αὐτοῦ! Οὐκ εἶπε, Καὶ ὅταν πληθυνθῇ ἢ δόξα αὐτοῦ,
ἀλλ', *Ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ.* Ὅταν γὰρ εἰσέλθῃς 40
εἰς οἰκίαν τινὸς πλουσίου, καὶ ἴδῃς ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ
κίονας ὑπεραίροντας τῷ μεγέθει, καὶ χρυσᾶς κεφαλί-
δας, καὶ μάρμαρα τῷ τοίχῳ προσπεπηγότα, καὶ κρή-
νας ῥεούσας, καὶ πηγὰς καὶ περιπάτους, καὶ δένδρα
τῷ ἀνέμῳ καμπτόμενα, καὶ πάντα ψηφίδων γέμοντα, 45
καὶ εὐνούχων χρυσοφορούντων ἀγέλην, καὶ οἰκετῶν
πλήθος, καὶ τάπητας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κειμένους, καὶ
τράπεζαν ἐκλάμπουσαν τῷ χρυσῷ, καὶ κοιτῶνας κε-
κοσμημένους· ταῦτα πάντα δόξα οἴκου ἐστίν, οὐ δόξα
ἀνθρώπου. Δόξα γὰρ ἀνθρώπου εὐλάβεια, ἐπιείκεια, 50
ἐλεημοσύνη, πραότης, ταπεινοφροσύνη, εἰρήνη, δι-
καιοσύνη, ἀγάπη ἀνυπόκριτος πρὸς πάντας. Ταῦτα
πάντα δόξα ἀνθρώπου. Τί φοβῆ τὸν πλούσιον. Οὐκοῦν
τὴν οἰκίαν αὐτοῦ μᾶλλον φοβοῦ. Ἐκείνη γάρ ἐστιν ἢ
πλουτοῦσα, οὐχ ὁ οἰκῶν. Ἄλλ' οὐ φοβοῦμαι ταύτην, 55
φησί. Διὰ τί; Ὅτι ὁ χρυσὸς ἄψυχός ἐστιν ὕλη. Ἄλλὰ
τὸν ἄνθρωπον φοβῆ; Ναί. Διὰ τί; Μὴ γὰρ αὐτοῦ ἐστιν
ὁ πλοῦτος; Τῆς οἰκίας ἢ περιφάνεια. **Μάρμαρα ἔχει**
ὁ τοίχος. Τί οὖν πρὸς τὸν οἰκοῦντα; **Χρυσοῦς ὁ ὄρο-**
φος. Τί οὖν πρὸς τὸν κεκτημένον; **Αἱ κεφαλίδες τῶν** 60
κίωνων χρυσαῖ. Τί οὖν πρὸς τὴν κεφαλὴν ἐκείνου τὴν
ἀμαρτίας βεβορβορωμένην; Ἄλλὰ καθαρὸν τὸ ἔδα-
φος; Ἄλλὰ ἀκάθαρτον τὸ συνειδός. Ἄλλὰ ση-

- ρικὰ τὰ ἱμάτια; Ἄλλὰ ῥακίων γέμουσα ἡ ψυχὴ. **Ἡ οἰκία πλουσία**, ἀλλ' ὁ κεκτημένος τὴν οἰκίαν πένης. 5
Ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Καὶ ἵνα μάθητε, ὅτι τοῦ οἴκου ἐστὶν ἡ δόξα, καὶ οὐχὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τῶν ῥημάτων ὑμῶν ἐλέγχω ὑμᾶς.
- Εἰσερχόμενος πολλάκις εἰς οἰκίαν τινὸς ὠραίαν οὔσαν**, ἐξερχόμενος τί λέγεις; **Ὦραία εἶδον μάρμαρα**. Μὴ λέγεις, Ὦραῖον εἶδον ἄνθρωπον; **Θαυμαστοὶ οἱ κίονες, θυρίδες καλαί**. Μὴ λέγεις, Θαυμαστός ὁ οἰκῶν; **Πολὸς ὁ χρυσὸς ἐν τῷ ὀρόφῳ**. Μὴ λέγεις, Πολλὴ ἡ ἐλεημοσύνη; **Πολλαὶ αἱ κρήναι, καὶ δαψίλεια πολλή**. Μὴ λέγεις, Πολλὴ ἡ δαψίλεια ἐκείνου τοῦ κεκτημένου; 10
Πανταχοῦ περὶ τοὺς τοίχους, πανταχοῦ περὶ τὰ μάρμαρα, πανταχοῦ περὶ τὰς κρήνας, πανταχοῦ περὶ τὰς πηγὰς διαλέγη. Πάλιν ὀρᾶς ἵππον ἔχοντα χρυσοῦν χαλινόν, καὶ λέγεις· Καλὸς ὁ χαλινός. Οὐκοῦν τοῦ χρυσοχοῦ τὸ ἐγκώμιον. Θαυμαστὸν τὸ ἱμάτιον. Οὐκοῦν τοῦ ὑφάντου ὁ ἔπαινος. Καλοὶ οἱ οἰκέται. Οὐκοῦν τοῦ πεπωληκότος ὁ ἔπαινος. Καὶ μένει μὲν ἐκεῖνος ἀστεφάνωτος, τὰ δὲ περὶ αὐτὸν ἐγκωμίων ἀπολαύουσιν. Ἄλλ' ὅταν ἴδῃς ἄνθρωπον καλόν, λέγεις· Καλὸς ἄνθρωπος, ὠραῖος, ἐπιεικής, θαυμαστός, ἐλεήμων, φιλόφρων, συντετριμμένος, ἀεὶ ἐν εὐχαΐς προσέχων, ἀεὶ ἐν νηστείαις παραμένων, ἀεὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ σχολάζων, ἀεὶ ἀχώριστός ἐστι τῆς θείας διδασκαλίας. 15
 Ταῦτα ἐγκώμια περὶ ἐκεῖνον, ταῦτα στέφανοι. **Μάθε οὖν τί πλοῦτος ἀνθρώπου, καὶ τί πλοῦτος οἰκίας**, καὶ *Μὴ φοβοῦ*. Ἐὰν γὰρ μάθῃς διαιρεῖν τὸν πλοῦτον καλῶς, οὐκέτι φοβηθήσῃ. Ὅρᾳς δὲ τὸν νομιζόμενον πλούσιον παρὰ σοὶ πένητα ὄντα καὶ πτωχόν; *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος*. Καὶ ἵνα μάθῃς, ὅτι ταῦτα τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, εἰ ἐνταῦθά σε ἀπατᾷ, ἐν καιρῷ τῆς τελευτῆς αὐτοῦ βλέπε αὐτόν. Μὴ λαμβάνει τι ἐκεῖ ἐκ τούτων ἀπάντων, καὶ ἀπέρχεται; 20
 Εἶτα ἀπέθανε καὶ κεῖται γυμνὸς ὁ τὰ σηρικὰ περιβεβλημένος ἱμάτια. Κεῖται γυμνὸς ἐπὶ τοῦ βάρθρου, καὶ οἱ οἰκέται ἀπέρχονται καὶ ἔρχονται, καὶ οὐδεὶς αὐτοῦ φροντίζει· οὐ γὰρ ἦσαν αὐτοῦ οἱ οἰκέται. Ἄπεδήμησε, καὶ οὐδὲν αὐτοῦ λοιπὸν κεῖται. Ἡ γυνὴ κατακόπτεται, τὰς τρίχας λύει· παρακαλοῦσι πάντες, οὐχ ὑπακούει· τὰ παιδιά ἐν ὀρφανίᾳ, ἡ γυνὴ ἐν χηρείᾳ· πάντες ταπεινοὶ, οἰνοχόοι, κρατῆρες, παράσιτοι, κόλακες, εὐνοῦχοι. Λαβεῖν τι ἐξ ἐκείνων τῶν σκευῶν, καὶ ἀπελθεῖν οὐ δύναται· ἀλλὰ τί; Ἄποφέρε-

- ται μόνος. Εὐφημίας βάλλουσι. Καὶ τί πρὸς αὐτὸν
 πάλιν; Ἄλλ' ἢ κενοδοξία αὐτὸν εὐφημεῖ; Διὰ τί; Μὴ
 γὰρ δύναται τι λαβεῖν ἀπ' αὐτῆς; Οὐ δύναται οὐδὲν
 ἐξ αὐτῶν παραστῆναι αὐτῷ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. Ἄπ- 15
 ἔρχεται εἰς τὸν τάφον ὁ πάντα ἀρπάζων, εἰς τρεῖς
 πήχεις θάπτεται, καὶ πλέον οὐδέν· καὶ γῆ ἐπάνω
 τῆς ὄψεως, καὶ τὸ κάλυμμα τῆς θήκης. Καὶ ἀναχωρεῖ
 ἢ γυνή. Ποῦ ὁ πλοῦτος; ποῦ οἱ δοῦλοι; ποῦ ἡ φαντα- 20
 σία; **ποῦ ἡ οἰκία ἢ μεγάλη καὶ περικαλλής;** Κατα-
 λιμπάνουσιν αὐτόν· ἀφήσιν αὐτόν καὶ ἡ γυνή, κἂν
 μὴ βούληται· ἡ δυσωδία γὰρ αὐτὴν ἐλαύνει, αἱ πηγαὶ
 τῶν σκολήκων αὐτὴν διώκουσι. Τοῦτο ὄλον; Ναί· οὐ-
 δὲν γὰρ ἔχων ἀπῆλθε τῶν αὐτοῦ.
- 327 77. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ «Χήρα καταλεγέσθω»*, στ. 327 στίχ. 15-20
 ...
 Καὶ γὰρ πολλοὶ πολλὰ- 15
 κισ τῶν πατέρων, ὅπως μὲν ἵππος γένοιτο καλὸς τῷ
 παιδί, καὶ ὅπως **οἰκία λαμπρά**, καὶ ὅπως πολυτελὴς
 ἀγρὸς, πάντα ποιοῦσι καὶ πραγματεύονται· ὅπως δὲ
 αὐτῷ ψυχὴ γένοιτο καλὴ καὶ προαίρεσις εὐσεβῆς,
 οὐδένα ἔχουσι λόγον. 20
- 166 78. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐξήγησις εἰς τὸν ΜΑ' ψαλμόν*, στ. 166 στίχ. 27-35
 ...
 Κἂν εἴπῃς πάλιν·
Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον, καὶ
 δυνηθῆς ἰδεῖν τί ἐστὶν ὁ λέγεις· οὐ τὸν πλουτοῦντα,
 οὐ τὸν ἄρχοντα, οὐ τὸν εὐμορφον, οὐ τὸν ῥώμη κε- 30
 κοσμημένον, **οὐ τὸν οἰκίας ἔχοντα λαμπράς**, οὐ τὸν ἐν
 δυναστείαις ὄντα, οὐ τὸν ἐν βασιλείοις τρεφόμενον,
 οὐκ ἄλλον οὐδένα· ἀλλὰ τὸν ἐν εὐλαβείᾳ, τὸν ἐν φιλο-
 σοφίᾳ, τὸν ἐν φόβῳ Θεοῦ ζῶντα ζηλώσεις, οὐ μόνον
 διὰ τὰ μέλλοντα, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὰ τὰ παρόντα. 35
- 231 79. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐξήγησις εἰς τὸν ΜΗ' ψαλμόν*, στ. 231 στίχ. 14-22
 ...
Σκηνώματα
αὐτῶν εἰς γενεάν καὶ γενεάν· ἐπεκαλέσαντο τὰ 15
ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν αὐτῶν. Τί ταύτης
 τῆς ἀνοίας γένοιτ' ἂν χειρόν, τὸ τοὺς τάφους οἰκίαν
 νομίζειν διηνεκῆ, τὸ φιλοτιμῆσθαι περὶ ταῦτα;

- Πολλοὶ γοῦν πολλάκις τοὺς τάφους τῶν οἰκιῶν
λαμπροτέρους εἰργάσαντο. Ἦ γὰρ τοῖς πολεμίοις 20
πονοῦσι καὶ ταλαιπωροῦνται, ἢ τῷ σκώληκι καὶ τῇ
κόνει, εἰς οὐδὲν δέοντα ταῦτα ἀναλίσκοντες.
- 234 **80.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐξήγησις εἰς τὸν ΜΗ΄ ψαλμόν*, στ. 234 στίχ. 42-52
...
Ἐπεκαλέσαντο τὰ ὀνόματα
αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν αὐτῶν. Τί τούτων ἀλο-
γώτερον πάλιν, οἱ λίθοις, καὶ ξύλοις, καὶ ἀψύχῳ
ὔλῃ τὴν ἑαυτῶν ἐγχειρίζουσι μνήμην, καὶ τὴν οἰ- 45
κείαν ἐμπιστεύουσι δόξαν; Καὶ γὰρ ὀλοκλήρους οὐ-
σίας ἀνέτρεψαν, καὶ χήρας ἀπέδυσαν, καὶ ὄρφανοὺς
ἤρπασαν, ὥστε **τῷ σκώληκι λαμπρὰν ποιῆσαι τὴν**
οἰκίαν, καὶ τῷ σητὶ καὶ τῇ φθορᾷ λαμπροὺς οἰκοδο-
μῆσαι περιβόλους, τῷ νομίζειν ὑπὸ τούτων ἀθάνατον 50
ἔσεσθαι αὐτῶν τὴν μνήμην, τῶν οὐδὲ τὰ σώματα μι-
κρὰν καιροῦ ροπὴν κατασχεῖν δυνηθέντων.
- 296 **81.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐξήγησις εἰς τὸν ΠΙΛ΄ ψαλμόν*, στ. 296-297
...
Τοιαύτη τῆς ἀρετῆς ἡ δύναμις· οὐκ εἴκει τῷ χρόνῳ, 50
οὐ μαραίνεται τῷ πλήθει τῶν ἡμερῶν. Τοῦτο δὲ γί-
νεται διὰ τὴν τῶν πονηρῶν σωτηρίαν. Ἐκεῖνοι μὲν
γὰρ οὐ δέονται τῆς παρὰ ἀνθρώπων εὐφημίας· οἱ δὲ
ἐν κακίᾳ ζῶντες δέονται τῶν ἐκείνων ἐγκωμίων, ὥσ-
τε ἀπὸ τῆς εὐφημίας τῶν ἑτέροις κατορθουμένων 55
297 σπουδαιότεροι γενέσθαι, καὶ τῆς κακίας ἀπαλλαγῆναί
ποτε. Ποῦ τοίνυν εἰσὶν οἱ τοὺς τάφους τοὺς πολυτε-
λεῖς οἰκοδομοῦντες, καὶ **τὰς λαμπρὰς οἰκίας ἐγείρον-**
τες; Ἀκουέτωσαν τί ποιεῖ μνημόσυνον διηνεκές. Οὐ
λίθων οἰκοδομῆ, οὐδὲ περιβολῆ τοίχων καὶ πύργοι, 5
ἀλλ' ἔργων ἀγαθῶν ἐπίδειξις.
- 673 **82.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπιστολὴ ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις*, στ. 673 στίχ. 29-39
...
Δεσμωτήριον οἰκεῖτε, καὶ ἄλυσιν περικεῖσθε, καὶ
μετὰ τῶν ἀυχμώντων καὶ ρυπώντων ἐστὲ κατακε- 30
κλεισμένοι· καὶ τί ἂν γένοιτο μακαριώτερον ὑμῶν
τούτων ἔνεκεν; Τί γὰρ τοιοῦτον στέφανος χρυσοῦς κε-
φαλῇ περικείμενος, οἷον ἄλυσις δεξιᾷ περιπλεκομένη
διὰ τὸν Θεόν; τί δὲ τοιοῦτον **οἰκίαι περιφανεῖς καὶ**

- μεγάλοι**, οἷον δεσμωτήριον ζόφου καὶ ρύπου γέμον, 35
καὶ πολλῆς τῆς ἀηδίας, καὶ τῆς θλίψεως διὰ τὴν αὐ-
τὴν ὑπόθεσιν· Διὰ ταῦτα σκιρτᾶτε, ἀγάλλεσθε, στε-
φανοῦσθε, χορευέτε, ὅτι πολλῆς ἐμπορίας ὑμῖν ὑπό-
θεσις τὰ συμβάντα λυπηρά.
- 150 **83.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπιτίμησις κατὰ τῶν ἀπολειφθέντων*, στ. 150 στίχ. 8-18
...
Καὶ καθάπερ ἀπὸ κόσμου, ἢ
διαδήματος βασιλικοῦ λίθον ἓνα τις ἐξελὼν, καὶ **οἰ-
κίας λαμπρᾶς** καὶ πολυτελεῖς ἀγρούς, καὶ οἰκετῶν 10
ἀγέλας, καὶ ἕτερα πολλῶ πλείονα τούτων πρίασθαι
δύναιτ' ἂν, τὸν μαργαρίτην ἀποδόμενος ἐκεῖνον·
οὔτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν θείων ῥημάτων, ἂν μιᾶς ῥήσεως
ἔννοϊαν ἀναπτύξαι θελήσης, πολλὴν σοὶ παρέξει πνευ-
ματικῆς εὐπορίας ὑπόθεσιν, οὐκ οἰκίας, οὐδὲ ἀνδρά- 15
ποδα, οὐδὲ πλέθρα γῆς κομίζουσα, ἀλλὰ θεοσεβείας
καὶ φιλοσοφίας ἀφορμὰς ἐνιεῖσα ταῖς τῶν προσεχόν-
των ψυχαῖς.
- 154 **84.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπιτίμησις κατὰ τῶν ἀπολειφθέντων*, στ. 154 στίχ. 22-32
...
**Καθάπερ γάρ τις οἰκίαν μεγάλην καὶ
λαμπρὰν οἰκοδομεῖσθαι μέλλον, ἀνάλογον κα-
ταβάλλεται τὸν θεμέλιον**, ὥστε δυνηθῆναι τὸ μετὰ 25
ταῦτα ἐπιτιθέμενον ἐνεγκεῖν βάρος· οὔτω δὴ καὶ ὁ
Χριστὸς, τὴν μεγάλην ἐκείνην οἰκοδομὴν τῆς φιλοσο-
φίας ἐν ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν ἐγείρων, ὥσπερ τινὰ θε-
μέλιον καὶ τρόπιν ἀσφαλῆ καὶ κρηπίδα βεβαίαν καὶ
ἀκίνητον, τὴν τῆς ταπεινοφροσύνης προκαταβάλλεται
παραίνεσιν, εἰδὼς ὅτι ταύτης ἐρρίζωμένης ἐν ταῖς 30
διανοίαις τῶν ἀκουόντων, ἅπαντα ἄλλα τῆς ἀρετῆς
μέρη μετὰ ἀσφαλείας οἰκοδομεῖσθαι δύναται.
- 176 **85.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεῖα εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους, Ὁμιλία ΚΕ'*, στ. 176 στίχ. 36-47
...
Εἰπέ γάρ μοι, εἴ τις ἐπὶ
ταπῆτων καὶ στρωμνῆς ἀπαλῆς καὶ χρυσοπάστων
σινδόνων κατακλίνας ἡμᾶς ἐν οἴκῳ **λαμπρῷ καὶ με-
γάλῳ**, καὶ πολὺ πλῆθος διακόνων παραστησάμενος,
εἶτα πίνακα ἐξ ἀργύρου παρασκευασάμενος καὶ 40
χρυσοῦ, καὶ πολλῶν ἐμπλήσας ἐδεσμάτων καὶ πολυ-

- τελῶν καὶ παντοδαπῶν, ἠνάγκαζεν ἐσθίειν· εἰ μόνον
ἀνεξόμεθα αὐτοῦ τὰς χεῖρας εἰς βόρβορον χρίοντος ἢ
καὶ κόπρον ἀνθρωπίνην, καὶ οὕτω συγκατακλινομέ-
νου, ἄρα ἂν τις ταύτην ἠνέσχετο τὴν κόλασιν, ἀλλ’
οὐχ ὕβριν τὸ πρᾶγμα ἐνόμιζεν ἄν; Ἔγωγε οἶμαι, καὶ
εὐθέως ἂν ἀπεπήδησε. 45
- 86.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεῖα εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ΙΑ΄*, στ. 491-492
- 491 ...
Ὁ μὲν γὰρ ἀνδροφόνος ὁμοῦ τὸ ξίφος ἐνέπηξε, καὶ μι-
κρὸν λυπήσας χρόνον οὐκέτι περαιτέρω προάγει τὴν βιά-
σανον· σὺ δὲ ταῖς συκοφαντίαις, ταῖς ἐπηρείαις, ταῖς 50
ἐπιβουλαῖς τὸ φῶς ἐργαζόμενος αὐτῷ σκοτός, καὶ ἐν
ἐπιθυμίᾳ καθιστὰς τοῦ μυριάκις ἀποθανεῖν, ἐννόησον
ὅσους ἐργάζῃ ἀνθ’ ἐνὸς θανάτου. Καὶ τὸ δὴ πάντων
χαλεπώτερον, ὅτι ἀρπάζεις καὶ πλεονεκτεῖς οὐχ ὑπὸ
πενίας ὠθοῦμενος οὐδὲ λιμοῦ σε καταναγκάζοντος, ἀλλ’ 55
ἵνα ὁ τοῦ ἵππου χαλινὸς ἀλείφεται πολλῷ τῷ χρυσῷ,
καὶ ὁ τῆς οἰκίας ὄροφος, καὶ αἱ τῶν κίωνων κεφαλαί. Καὶ
πόσης οὐκ ἂν εἴη ταῦτα γεέννης ἄξια, ὅταν τὸν ἀδελφόν,
καὶ τῶν ἀπορρήτων σοι κοινωνήσαντα ἀγαθῶν, καὶ οὕτω
παρὰ τοῦ Δεσπότη σου τιμηθέντα, **ἵνα λίθους καλλω-** 60
492 **πίσης καὶ ἔδαφος** καὶ σώματα ἀλόγων ζώων οὐδὲ αἰσθα-
νομένων τοῦ κόσμου τούτου, εἰς μυρίας ἐμβάλλῃς συμ-
φοράς;
- 87.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεῖα εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ΙΑ΄*, στ. 493 στίχ. 1-12
- 493 Οὐκ ἤκουσας τῶν ἀποστόλων λεγόντων, ὅτι οἱ
πρῶτοι τὸν λόγον δεξάμενοι καὶ οἰκίας καὶ χωρία ἐπό-
λουν, ἵνα τοὺς ἀδελφοὺς τρέφωσι; **Σὺ δὲ καὶ οἰκίας καὶ**
χωρία ἀρπάζεις, ἵνα ἵππον κοσμήσης καὶ ξύλα καὶ δέρ-
ματα, καὶ τοίχους καὶ ἔδαφος. Καὶ τὸ δὴ χαλεπώτερον, 5
ὅτι οὐκ ἄνδρες μόνον, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες ταύτην μαί-
νονται τὴν μανίαν, καὶ τοὺς ἄνδρας εἰς τὴν τοιαύτην
ἀλείφουσι ματαιοπονίαν, πανταχοῦ μᾶλλον ἢ ἐν τοῖς
ἀναγκαίοις δαπανᾶν ἀναγκάζουσαι· κἂν ἐγκαλέσῃ τις 10
ὑπὲρ τούτων, μεμελετήκασιν ἀπολογίαὶν πολλῆς κατηγο-
ρίας γέμουσαν.

493 88. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ΙΑ'*, στ. 493-494
...

῾Ωστε, εἰ δόξης ἐρᾶς, ἀπόστηθι τούτων ὧν νῦν ποιεῖς,
καὶ μὴ τὴν οἰκίαν, ἀλλὰ τὴν ψυχὴν καλλώπιζε, ἵνα γένη
λαμπρὸς καὶ περιφανής· ὡς νῦν γε οὐδέν σου γένοιτ'
ἂν εὐτελέστερον ἐρήμην ἔχοντος τὴν ψυχὴν, καὶ τὸ τῆς
οἰκίας προβαλλομένου κάλλος. Εἰ δὲ οὐκ ἀνέχη τῶν παρ'
ἔμοῦ λεγομένων, ἄκουσον τί τῶν ἑξωθέν τις ἐποίησε, 40
καὶ αἰσχύνθητι τὴν γοῦν ἐκείνων φιλοσοφίαν. **Λέγεται**
γάρ τις ἐκείνων εἰς οἰκίαν λαμπρὰν εἰσελθὼν, πολλῶ
μὲν καταλαμπομένην χρυσίῳ, πολλῶ δὲ ἀπαστράπτου-
σαν τῷ τῶν μαρμάρων καὶ τῶν κίωνων κάλλει, ἐπειδὴ
καὶ τὸ ἔδαφος εἶδε πανταχοῦ τάπητας ἔχον ἐστορεσμέ-
νους, εἰς τὴν ὄψιν ἐμπτύσαι τοῦ τῆς οἰκίας δεσπότου·
εἶτα ἐγκαλούμενος εἰπεῖν, διὰ τὸ μηδαμοῦ τῆς οἰκίας
ἐτέρωθι τοῦτο ἐξεῖναι ποιῆσαι, εἰς τὴν ὄψιν ἀναγκασθῆ-
ναι ὑβρίσαι τὴν ἐκείνου. Ὅρᾳς πῶς καταγέλαστος ὁ τὰ 10
ἑξωθεν καλλωπίζων ἐστί, καὶ παρὰ πᾶσιν εὐκαταφρόνη-
τος τοῖς νοῦν ἔχουσι; Καὶ μάλα εἰκότως. Οὐδὲ γὰρ εἰ
τὴν σύνοικόν τις ἀφείδῃ τὴν σὴν ράκια περικεῖσθαι, καὶ
ἡμελημένην εἶναι, τὰς θεραπαινίδας λαμπρᾶ περιέβαλε
στολῇ, πράως ἂν ἤνεγκας, ἀλλὰ παρωξύνθης, καὶ ὑβριν 15
ἂν τὸ πρᾶγμα ἔφησας εἶναι τὴν ἐσχάτην. Τοῦτο τοίνυν
καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς λογίζου. ῾Όταν γὰρ τοὺς μὲν τοίχους
καὶ τὸ ἔδαφος καὶ τὰ ἐπιπλα καὶ τὰ ἄλλα πάντα καλλω-
πίξης, ἐλεημοσύνην δὲ μὴ παρέχῃς δαψιλῇ, μηδὲ τὴν
ἄλλην ἀσκῆς φιλοσοφίαν, οὐδὲν ἕτερον ἢ τοῦτο ποιεῖς, 20
μᾶλλον δὲ τὸ πολλῶ χαλεπώτερον. Τῆς μὲν γὰρ δούλης
καὶ τῆς δεσποίνης οὐδὲν τὸ μέσον, τῆς δὲ ψυχῆς καὶ τῆς
σαρκὸς πολὺ τὸ διάφορον· εἰ δὲ τῆς σαρκὸς, πολλῶ μᾶλ-
λον τῆς ψυχῆς καὶ τῆς οἰκίας, καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τῆς
κλίνης καὶ τοῦ ὑποποδίου. Ποίας οὖν ἄξιος ἀπολογίας ἂν 25
εἴης, ταῦτα μὲν ἅπαντα ἀργυρίῳ πολλῶ περιβάλλον,
ἐκείνην δὲ περιορῶν ῥακοδυτοῦσαν, ἀυχμῶσαν, πεινῶ-
σαν, τραυμάτων γέμουσαν, ὑπὸ μυρίων σπαραττομένην
κυνῶν, καὶ μετὰ ταῦτα ἅπαντα **καὶ δοξάζεσθαι ἀπὸ τοῦ**
καλλωπισμοῦ τῶν ἑξωθεν περικειμένων νομίζων;

538 89. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ΙΔ'*, στ. 538 στίχ. 46-61
...

῾Ἰν' οὖν καὶ ὑμεῖς μάθητε τὴν καλὴν ταύ-
την ἐλευθερίαν, διαρρήξατε τὰ δεσμὰ, ἀποπηδήσατε
τῆς παγίδος· καὶ μὴ κείσθω χρυσίον ὑμῖν ἐπὶ τῆς

- οικίας, ἀλλ' ὁ μυρίων χρημάτων ἐστὶ τιμιώτερον,
ἐλεημοσύνη καὶ φιλανθρωπία ἀντὶ χρυσίου. Αὕτη 50
μὲν γὰρ παρρησίαν πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῖν δίδωσιν,
ἐκεῖνο δὲ πολλὴν ἡμῖν καταχέει τὴν αἰσχύνην, καὶ
σφοδρὸν ποιεῖ πνεῖν τὸν διάβολον καθ' ἡμῶν. Τί τοί-
νυν καθοπλίζεις σου τὸν ἐχθρόν, καὶ ἰσχυρότερον
ποιεῖς; Ὅπλισον τὴν σεαυτοῦ δεξιὰν κατ' ἐκείνου, 55
καὶ **τὸ κάλλος τῆς οἰκίας ἅπαν εἰς τὴν ψυχὴν εἰσ-
άγαγε**, καὶ τὸν πλοῦτον ἐν τῇ διανοίᾳ ἀπόθου ἅπαντα,
καὶ τὸ χρυσίον ἀντὶ κιβωτίου καὶ οἰκίας ὁ οὐρανὸς
φυλαττέτω, καὶ πάντα ἡμεῖς περιβαλώμεθα τὰ ἡμέ-
τερα· **πολὺ γὰρ τῶν τοίχων βελτίους ἡμεῖς, καὶ τοῦ** 60
ἐδάφους σεμνότεροι.
90. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ΙΔ'*, στ. 539-540
539 ...
Ἄλλ' ὅμως ἡμεῖς καὶ
ταῦτα εἰδότες, οὐδεμίαν τῶν τοῦ Θεοῦ ναῶν ἐπιμέ- 35
λειαν ποιούμεθα ἢ πρόνοιαν, ἀλλ' ἀφέντες αὐτοὺς
ἡμελῆσθαι, **ἐαυτοῖς λαμπρὰς καὶ μεγάλας κατασκευά-
ζομεν οἰκίας.** Διὰ τοῦτο ἔρημοι πάντων ἐσμὲν τῶν
540 ἀγαθῶν, καὶ τῶν σφόδρα πενήτων πτωχότεροι, ὅτι
ταύτας καλλωπίζομεν τὰς οἰκίας, ἃς οὐ δυνάμεθα
λαβόντες ἐντεῦθεν ἀπελθεῖν, ἀφέντες ἐκεῖνας, ἃς μεθ'
ἡμῶν αὐτῶν συμμεταθεῖναι ἔνι. 5
91. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ΙΔ'*, στ. 540 στίχ. 13-19
540 ...
Καὶ ὁ μὲν Χρι-
στός ποῦ καταλῦσαι οὐκ ἔχει, ἀλλὰ περιέρχεται ξένος
καὶ γυμνὸς καὶ πεινῶν· **σὺ δὲ προάστεια καὶ λουτρὰ 15**
καὶ περιπάτους καὶ μυρίους κατασκευάζεις θαλάμους
εἰκὴ καὶ μάτην, καὶ τῷ μὲν Χριστῷ οὐδὲ μικροῦ μετα-
δίδως ὀρόφου, **κόραξι δὲ καὶ γυψὶν ὑπερφῶα καλλωπί-
ζεις.**
92. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ΙΖ'*, στ. 568 στίχ. 38-47
568 ...
Ὅτι μὲν γὰρ δαπα-
νηρὸν τὸ νόσημα τοῦτο, δῆλον ἐκ τῶν ἀναλίσκόντων
εἰκὴ καὶ μάτην ἐν θεάτροις καὶ ἵπποδρομίαις καὶ 40
ἄλλαις τοιαύταις ἀκαίροις φιλοτιμίαις· ἐκ τῶν **τὰς**

οικίας οικόδομοῦντων τὰς λαμπρὰς καὶ πολυτελεῖς,
καὶ τὰ ἄλλα πάντα τὰ εἰς περιουσίαν κατασκευαζόν-
των ἀνόνητον, ἅπερ οὐκ ἔστιν ἐπελθεῖν τῷ λόγῳ νῦν.
᾽Οτι δὲ δαπανηρὸν ὄντα καὶ πολυτελεῖ τὸν οὕτω νο-
σοῦντα, καὶ ἄρπαγα καὶ πλεονέκτην εἶναι ἀνάγκη,
παντί που δῆλον.

45

598 93. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεῖα εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους Κ'*, στ. 598 στίχ. 23-34
...

Καὶ τίς ἀγνοεῖ τὰ
συμφέροντα, φησί, καὶ τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ; Οἱ
πρὸς τὰ παρόντα ἐπτοημένοι πράγματα, οἱ πλοῦτον
ζηλωτὸν εἶναι νομίζοντες, καὶ πενίαν ἐξευτελίζον-
τες, οἱ δυναστείας διώκοντες, οἱ πρὸς τὴν δόξαν
τὴν ἔξωθεν κεχηνότες, οἱ μεγάλους ἑαυτοὺς εἶ-
ναι νομίζοντες, ὅταν **οικίας λαμπρὰς ἐγείρωσι**, καὶ
τάφους πολυτελεῖς πρίωνται, καὶ ἀνδραπόδων ἀγέλας
ἔχωσι, καὶ πολὺν εὐνούχων περιφέρωσιν ἐσμόν.
Οὔτοι καὶ τὰ συμφέροντα αὐτοῖς καὶ τὸ θέλημα
τοῦ Θεοῦ ἀγνοοῦσι· καὶ γὰρ ἀμφοτέρα ταῦτα ἓν τί
ἔστι.

25

30

691 94. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Λόγος παραινετικὸς περὶ μετανοίας*, στ. 691 στίχ. 9-26
...

᾽Οσοὶ
μαθηταὶ καὶ φίλοι ἐστὲ τῆς ἀσπλαγχνίας, ἐνδύσασθε
σπλάγχνα οἰκτιρμῶν· ὡς καιρὸν ἔχομεν, μάθωμεν ἐλεεῖν
καὶ συμπαθεῖν, μάθωμεν συγχωρεῖν· οἱ ποτὲ τυραννή-
σαντες, παύσασθε, καὶ μηδένα διασεΐσητε, καὶ ἀρκῆσθε
τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν· οἱ τὰ μαλακὰ φρονοῦντες καὶ τὴν
ἀσπλαγχνίαν, ἐνδύσασθε σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, καθὼς κε-
λεύει ὁ Χριστὸς διὰ τοῦ στόματος Παύλου· **οἱ τὰς μεγί-
στας οικίας οικόδομοῦντες, καὶ συνάγοντες ἐκεῖ ἅπαντα
τὰ νομιζόμενα ἀγαθὰ διὰ χειρῶν καὶ ἰδρώτων τῶν πε-
νήτων ἀσιτεία καὶ ἀμισθία**, μνημονεύσατε τί ἤκουσεν ὁ
πρὸ ὑμῶν ἀχόρταστος πλούσιος ὁ κακοσύμβουλος, ἀπ-
οδυρόμενος δίκην πένητος ἀπεγνωσμένου, καὶ λέγοντος,
Τί ποιήσω, ὅτι οὐκ ἔχω πλατυτέρας ἀποθήκας; Τούτου
τὴν ἐκ Θεοῦ ἐλθοῦσαν ἀπόφασιν εἰς μνήμην ἐλθόντες,
ἀνοίξατε τοὺς θησαυροὺς ὑμῶν, καὶ δότε ἐλεημοσύνην·
ποιήσατε ἑαυτοῖς θησαυρὸν ἀνέκλιπον ἐν τῷ οὐρανῷ,
καθὼς προστάσσει ὁ Κύριος.

10

15

20

25

17 95. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Λόγος περὶ ἐγκρατείας*, στ. 17 στίχ. 21-32
...
Τοιοῦτο γὰρ ὁ πενόμενος ἅπας, οὐκ ἔχει θυρῶν
καὶ κλείθρων ἐπιμέλειαν, οὐκ ἔγκειται φροντίσιν ἐπι-
βουλῶν, ἀμερίμνω διανοίᾳ καθεύδει, ὡς οὐκ ἔχων τι
τὸ ληστὰς ἐρεθίζον, ὡς κλαπῆναι μὴ δυνάμενος ἄπο-
ρος· τοῖς δὲ **πλουσίαν οἰκίαν κεκτημένοις** διὰ φυλα-
κῆς, ὡς θησαυρῶν ἐγκειμένων, διὰ θυρωρῶν τηρούν-
των τὴν εἴσοδον. Πεπλουτήκαμεν καὶ ἡμεῖς τῇ νη-
στεία· καὶ τὰ τοῦ πλούτου τεκμήρια πρόδηλα· ἡδο-
νάς ἐκτησάμεθα δούλας, ἐδεσπόσαμεν γαστρὸς, ἧ τὸ
πρὶν ἐδουλεύσαμεν· ἀσώματον ἐκτησάμεθα βίον, οἰκίαν 25
ἐγκρατείας προεβαλόμεθα νέαν, ἧς τέως τοὺς θεμελίους
ἐθέμεθα. 30

652 96. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὀμιλία εἰς μάρτυρας*, στ. 652 στίχ. 27-51
...
Ἄλλ' εἰ καὶ ἔμπροσθεν ταῦτα ἐγίνετο, μηκέτι
γινέσθω λοιπὸν, ἀλλ' ἔχωμεν διηνεκῆ τὸν λύχνον καιό-
μενον ἐν τῇ διανοίᾳ, **καὶ πρὸ τῆς οἰκίας τὴν ψυχὴν**
καλλωπίζωμεν. Αὕτη μὲν γὰρ ἐνταῦθα μένει, ἐκείνην 30
δὲ λαμβάνοντες ἐντεῦθεν ἄπιμεν· διὰ τοῦτο καὶ
πλείονος αὐτὴν ἐπιμελείας ἀξιοῦν χρή. **Νῦν δὲ εἰσί**
τινες οὕτως ἀθλίως διακείμενοι, οἳ τὰς μὲν οἰκίας
τὰς ἐνταῦθα καὶ χρυσοῖς ὀρόφοις, καὶ ψηφίσι διη-
θισμέναις, καὶ γραφῶν ἄνθεσι, καὶ κίωνων λαμπρό-
τητι, καὶ τοῖς ἄλλοις κατακοσμοῦσιν ἅπασιν· τὴν δὲ
διάνοιαν παντὸς ἐρήμου πανδοχείου παρορῶσιν εὐτε-
λέστερον διακειμένην, βορβόρου γέμουσαν, καπνοῦ,
καὶ δυσωδίας πολλῆς, ἐρημίας ἀφάτου. Τὸ δὲ αἴτιον
τούτων ἀπάντων, ὅτι συνεχῶς ἡμῖν ὁ λύχνος τῆς δι-
δασκαλίας οὐ καίεται· διὰ τοῦτο τὰ μὲν ἀναγκαῖα ἡμέ-
ληται, τὰ δὲ οὐδενὸς ἄξια σπουδῆς ἀπολαύει πολλῆς. 40
Ταῦτά μοι οὐ πρὸς πλουσίους μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς
πένητας εἴρηται. Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι κατὰ δύναμιν
πολλάκις τὴν ἑαυτῶν κοσμοῦντες οἰκίαν, τὴν διά-
νοιαν ἡμελημένην περιορῶσι· διὸ κοινήν ποιῶμαι
πρὸς ἀμφοτέρους τὴν διδασκαλίαν παραινῶν καὶ συμ-
βουλεύων τῶν ἐν τῷ παρόντι βίῳ βραχὺν ποιου-
μένους λόγον, ἅπασαν τὴν σπουδὴν εἰς τὴν τῶν
πνευματικῶν καὶ ἀναγκαίων πραγμάτων ἐπιμέλειαν 50
κενοῦν.

53 97. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ΣΤ΄*, στ. 53 στίχ. 6-16
...

Ἡμεῖς δὲ βουλό-
μεθα πολλῆς ἀπολαύειν τρυφῆς καὶ ἀναπαύσεως καὶ
ἀδείας· ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνοι, ἀλλ' ἐβόων, *Ἄχρι τῆς*
ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν καὶ διψῶμεν καὶ γυμνη-
τεύομεν καὶ κολαφίζόμεθα καὶ ἀστατοῦμεν. Καὶ 10
ὁ μὲν ἀπὸ Ἱερουσαλήμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἔτρε-
χεν, ὁ δὲ εἰς τὴν Ἰνδῶν, ὁ δὲ εἰς τὴν Μαύρων, ἄλ-
λος δὲ πρὸς ἄλλα μέρη τῆς οἰκουμένης· ἡμεῖς δὲ
οὐδὲ τῆς πατρίδος ἐξελθεῖν τολμῶμεν, ἀλλὰ τρυφὴν
ζητοῦμεν καὶ **οἰκίας λαμπρὰς** καὶ πᾶσαν τὴν ἄλλην 15
ἀφθονίαν.

96 98. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ΙΑ΄*, στ. 96 στίχ. 2-22
...

Ὅταν δὲ ταῦτα λέγωμεν, μὴ ὡς παραιοῦν-
τες μηδὲ ὡς συμβουλευόντες αὐτὰ λέγωμεν, ἵνα μὴ
φορτικώτερος γένηται ὁ λόγος, ἀλλ' ὡς ἐν τάξει δι-
ηγήματος· καὶ ἐξ ἐτέρας ἀκολουθίας ἐπὶ τὴν τοιαύτην 5
ἀεὶ βαδίζωμεν τὴν διάλεξιν, καὶ συνεχῶς αὐτοὺς εἰς
ταῦτα ἐμβάλλωμεν τὰ διηγήματα, μηδὲν ἕτερον
συγχωροῦντες λαλεῖν, ἢ ταῦτα· **πῶς ἢ τοῦ δεῖνος**
οἰκία λαμπρὰ καὶ περιφανῆς οὕσα κατέπεσε· πῶς 10
οὕτως ἔρημός ἐστιν, ὡς εἰς ἐτέρων ἐλθεῖν χεῖρας
τὰ ἐν αὐτῇ πάντα· πόσα δικαστήρια καθ' ἐκάστην
ἡμέραν ὑπὲρ ταύτης συνίστατο τῆς οὐσίας, πόσα
πράγματα· πόσοι τῶν οἰκετῶν ἐκείνου, οἱ μὲν ἐπαι-
τοῦντες, οἱ δὲ τὸ δεσμωτήριον οἰκοῦντες ἀπέθανον·
καὶ ταῦτα πάντα ὡς ἐλεοῦντες τὸν ἀπελθόντα λέγω- 15
μεν, καὶ ὡς τὰ παρόντα ἐξευτελίζοντες, ἵνα καὶ τῷ
φόβῳ καὶ τῷ ἐλέῳ καταμαλάξωμεν τὴν ἀπηνῆ διά-
νοιαν· καὶ ὅταν συσταλέντας ἴδωμεν τοῖς διηγήμασι
τούτοις, τότε λοιπὸν αὐτοῖς καὶ τὸν περὶ τῆς γεέν-
νης ἐπεισάγωμεν λόγον, μὴ ὡς τούτους φοβοῦντες, 20
ἀλλ' ὡς ἐτέρους ἐλεοῦντες· καὶ λέγωμεν· Καὶ τί χρὴ
λέγειν τὰ παρόντα;

206 99. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ΚΔ΄*, στ. 206 στίχ. 7-27
...

Οὐκ οἶσθα πῶς ἄπασαν τὴν βιωτικὴν
πολυτέλειαν ἀποστρέφεται σου ὁ Δεσπότης; οὐ διὰ
τοῦτο ἐν φάτνῃ ἐτέθη τεχθεῖς, καὶ μητέρα ἔλαβεν

- εὐτελῆ; οὐ διὰ τοῦτο ἐκείνω τῷ πρὸς κατηλείαν βλέ- 10
ποντι ἔλεγεν· Ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει
ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ; Τί δὲ οἱ μαθηταί; οὐ τὸν
αὐτὸν διετήρουν νόμον, εἰς τὰς τῶν πενήτων οἰκίας
καταγόμενοι, καὶ ὁ μὲν πρὸς βυρσέα, ὁ δὲ πρὸς
σκηνορράφον κατέλυον καὶ πρὸς τὴν πορφυροπόλιδα; 15
οὐ γὰρ οἰκίας περιφάνειαν, ἀλλὰ ψυχῶν ἀρετὰς ἐπ-
εζήτουν. Τούτους τοίνυν καὶ ἡμεῖς ζηλώσωμεν· **τὰ
μὲν κάλλη τῶν κίωνων καὶ τῶν μαρμάρων παρατρέ-
χοντες**, ζητοῦντες δὲ τὰς ἄνω μονάς, καὶ πάντα τυ-
φον τὸν ἐνταῦθα πατήσωμεν μετὰ τῆς τῶν χρημά- 20
των ἐπιθυμίας, καὶ ὑψηλὸν λάβωμεν φρόνημα. Ἄν
γὰρ νήφωμεν, **οὐδὲ ὁ κόσμος ἡμῶν οὗτος ἄξιος, μήτι
γε στοαὶ καὶ περίπατοι**. Διό, παρακαλῶ, τὴν ψυχὴν
τὴν ἑαυτῶν καλλωπίζωμεν, τὴν οἰκίαν ταύτην κατα-
σκευάζωμεν, ἣν καὶ λαβόντες ἀπελευσόμεθα, ἵνα καὶ 25
τῶν αἰωνίων ἐπιτύχωμεν ἀγαθῶν, χάριτι καὶ φιλαν-
θρωπία, καὶ τὰ ἐξῆς.
100. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὴν Γένεσιν Α'*, στ. 275-276
275 ...
Καὶ τοῦτο ποιήσω- 55
μεν *Πρὸ τοῦ διασπαρῆναι ἐπὶ προσώπου πάσης τῆς
γῆς*. Ὡς ἔτι, φησί, κατὰ ταῦτόν ἐσμεν, εἰς ἔργον ἀγά-
γωμεν τὸ δόξαν ἡμῖν, ἵνα ἀδιάλειπτον μνήμην καταλί-
πωμεν ταῖς εἰς τὸ ἐξῆς γενεαῖς. Εἰσὶ πολλοὶ καὶ νῦν
τούτους μιμούμενοι, καὶ ἀπὸ τοιούτων πράξεων μνημο- 60
νεύεσθαι βουλόμενοι, **οἱ τὰς λαμπρὰς οἰκοδομοῦντες
οἰκίας**, καὶ τὰ λουτρά, καὶ τὰς στοὰς, καὶ τοὺς περιπά-
τους. Ἐὰν γὰρ καὶ τούτων ἕκαστον ἐρωτήσης τίνας ἔνε-
κεν πονεῖ καὶ ταλαιπωρεῖται, καὶ τοσαύτην ἐπιδείκνυται
276 χρημάτων δαπάνην εἰς οὐδὲν δέον, οὐδὲν ἕτερον ἀκούση
ἢ ταῦτα τὰ ῥήματα, ὥστε τὴν μνήμην διηνεκῶς σώζε-
σθαι, καὶ **ἀκούειν ὅτι τοῦ δεῖνος ἡ οἰκία**, καὶ τοῦ δεῖνος
ὁ ἀγρός. Ἄλλὰ τοῦτο οὐκ ἔστι μνήμης ἀξιοῦσθαι, ἀλλὰ
μᾶλλον κατηγορίας. Εὐθέως γὰρ τοῖς λόγοις τούτοις 5
ἐπεισέρχεται καὶ τὰ μυρίων κατηγοριῶν ἄξια ῥήματα·
τοῦ δεῖνος τοῦ πλεονέκτου, τοῦ ἄρπαγος, τοῦ χήρας καὶ
ὀρφανοῦς γυμνώσαντος. Οὐκ ἔστι τοίνυν τοῦτο μνήμης
ἀπολαύειν, ἀλλὰ κατηγορίας διηνεκέσι βάλλεσθαι, καὶ
μετὰ θάνατον στηλιτεύεσθαι, καὶ τὰς τῶν ὀρώντων 10
γλώττας ἀκονᾶν εἰς βλασφημίαν καὶ κατηγορίαν τοῦ
ταῦτα κτησαμένου. Εἰ δὲ ὅλως μνήμης ἐρᾶς διηνεκοῦς,

- ἐγὼ σοι ὑποδείξω ὁδόν, δι' ἧς δυνήσῃ καὶ μνημονεύεσθαι
διὰ παντός, καὶ μετ' εὐφημίας πολλῆς καὶ πολλήν σοι
τὴν παρῤῥησίαν ἐν τῷ μέλλοντι καιρῷ παρέξεις. Πῶς
οὖν δυνήσῃ καὶ μνημονεύεσθαι καθ' ἐκάστην ἡμέραν,
καὶ τοῖς ἐγκωμίοις βάλλεσθαι καὶ μετὰ τὴν τῆς ζωῆς
μετάστασιν; Εἰ ταυτὶ τὰ χρήματα εἰς τὰς τῶν πενήτων
διανείμῃς χειρὰς, **ἀφείς τοὺς λίθους καὶ τὰς μεγάλας
οἰκοδομὰς**, καὶ τοὺς ἀγροὺς, καὶ τὰ βαλανεῖα. Αὕτη
ἢ μνήμη ἀθάνατος, αὕτη ἢ μνήμη μυρίων σοι θησαυρῶν
πρόξενος γίνεται, αὕτη ἢ μνήμη τοῦ φορτίου τῶν ἀμαρ-
τημάτων κουφίζουσα, πολλήν σοι τὴν παρῤῥησίαν προ-
ξενεῖ παρὰ τῷ Δεσπότῃ.
101. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὴν Γένεσιν ΜΕ*, στ. 414-415
414 ...
Ἦρα τῶν δι-
καίων τὴν διαγωγὴν, ὅπως ἦν συνεσταλμένη καὶ ἀπ-
έρριτος, ὅπως μετ' εὐκολίας τὰς μεταναστάσεις ἐποιοῦντο,
καὶ καθάπερ οἱ πάροικοι καὶ παρεπίδημοι, οὕτω τὸν
ἑαυτῶν βίον ὠκονόμουν, καὶ ποτὲ μὲν ὧδε, ποτὲ δὲ
415 ἐκεῖ τὰς σκηναὺς ἐπήγνυντο, καθάπερ ἐν ξένην διάγον-
τες· οὐ καθάπερ ἡμεῖς ποιοῦμεν, τὴν ξένην ὡς πατρίδα
οἰκοῦντες, καὶ **οἰκίας οἰκοδομοῦντες λαμπράς**, καὶ στοὰς
καὶ περιπάτους, καὶ ἀγροὺς κεκτημένοι, καὶ λουτρὰ
κατασκευάζοντες, καὶ ἕτερα μυρία. 5
102. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὴν Γένεσιν ΜΗ*, στ. 440-441
440 ...
Ἄκούετε, οἱ πλού-
σιοι, οἱ πλέθρα γῆς τόσα καὶ τόσα καθ' ἐκάστην ἡμέραν
ᾠνούμενοι, καὶ λουτρὰ καὶ περιπάτους καὶ **οἰκοδομὰς
λαμπρὰς οἰκοδομοῦμενοι**, ὁρᾶτε ἐν τίσιν ἦν τοῦ δικαίου
441 ἢ περιουσία. Οὐδαμοῦ ἀγρὸς, οὐδαμοῦ οἰκοδομαί, **καὶ ἡ
περιττὴ πολυτέλεια**· ἀλλὰ πρόβατα καὶ μόσχοι καὶ κά-
μηλοι καὶ ὄνοι, παῖδες καὶ παιδίσκαι.
103. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὴν Γένεσιν ΝΘ*, στ. 514 στίχ. 23-39
514 ...
Ἐννόει μοι
τοίνυν τοῦ θαυμαστοῦ τούτου ἀνδρὸς τὴν φιλοσοφίαν,
ὅπως τοσαύτης ἀπολαύων τῆς ἄνωθεν ῥοπῆς, καὶ
ὁρῶν ἑαυτοῦ τὴν περιουσίαν ἀυξομένην, τὴν τῶν 25

- θρεμμάτων λέγω, και τοσούτων παιδων χορὸν αὐτῶ
περιστώτα, **οὐ περὶ οἰκοδομὰς λαμπρὰς ἑαυτὸν ἐξ-
έδωκεν**, οὐδὲ ἀγροὺς καὶ κώμας ὠνήσασθαι ἐσπούδασε
δυναμένους ἀρκέσαι πρὸς τὴν διανομὴν τῶν παιδων. 30
Ταῦτα γὰρ καὶ τὰ τοιαῦτα οἱ νῦν ἡμῖν προβάλλονται,
καὶ ἓνα πολλάκις τις ἐσχηκὸς υἷὸν μυρία τὰ τάλαντα
χρυσίου συλλέγειν σπουδάζει, καὶ ἀγροὺς ὠνήσασθαι
καὶ **οἰκοδομὰς περιφανεῖς κατασκευάζειν**. Καὶ εἶθε
ἐκ δικαίων πόνων, καὶ ἄνευ ἀδικίας τούτων τὴν πε- 35
ριουσίαν συνέλεγεν· ἀλλὰ τὸ βαρὺ καὶ πάντων δεινό-
τερον, ὅτι ἐτέρους ἀρπάζων, καὶ πλεονεκτῶν, καὶ
πράγματα συρράπτων, οὕτω τὰς ἐτέρων οὐσίας εἰς
ἑαυτὸν μεθίστησι.
104. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὸ ἀποστολικὸν ῥητόν*, στ. 274 στίχ. 20-32
274 ...
Οὕτω 20
καὶ ὁ Παῦλος, καθάπερ ποιμὴν ἄριστος, ἐφ' ὑψηλοῦ χω-
ρίου τοῦ τῆς προφητείας ἀξιώματος καθήμενος, καὶ
τοῖς προφητικοῖς ὀφθαλμοῖς ἄνωθεν προορῶν
κατατρέχοντα τὰ θηρία, ἐπ' αὐτῆς τῆς συντελείας ὀρ-
μῶντας καὶ ἀποτεينوμένους κατὰ τῆς ποιμνῆς προλέγει 25
καὶ προδιαμαρτύρεται, ἵνα καὶ τοὺς μηδέπω γεννωμέ-
νους παρασκευάσῃ νήφειν, καὶ πᾶσαν τειχίση τὴν ποι-
μνην τῆ προφητεία. **Καὶ γὰρ καὶ πατὴρ φιλόστοργος
οἰκίαν οἰκοδομοῦμενος πολλάκις τοῖς αὐτοῦ παισὶ λαμ-
πρὰν καὶ μεγάλην οὕτως οἰκοδομεῖ, οὐχ ὥστε ἐκείνους 30
χρησίμην γενέσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐγγόνους καὶ τοῖς
μετ' ἐκείνους.**
105. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὸ «Μὴ φοβοῦ»*, στ. 513-514
513 ...
Τί τοίνυν δόξα ἀνθρώ-
που, καὶ τί δόξα οἴκου; Δεῖ γὰρ ταῦτα εἰδέναι σαφῶς, 55
ὥστε μὴ τὰ ὀνειράτα πρὸ τῆς ἀληθείας ἀσπάσασθαι.
**Οἴκου μὲν οὖν δόξα στοαί, περίπατοι, χρυσοῦς ὄροφος,
ἔδαφος ψηφίσι καλλωπισθέν, λειμῶνες, παράδεισοι,
ἀνδραπόδων ἀγέλαι, τὰ ἐπιπλα τὰ πολυτελεῖ, ὧν οὐ-
δὲν πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ἀνθρώπου δόξα, πίστις ὀρθή, 60
ζῆλος ὁ κατὰ Θεόν, ἀγάπη, πραότης, ἐπιείκεια, ἡ ἐν
514 εὐχαΐς ἐκτένεια, ἡ τῆς ἐλεημοσύνης φιλοσοφία, σω-
φροσύνη, κοσμιότης, τὰ λοιπὰ ἅπαντα τῆς ἀρετῆς
μέλη. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι ταῦτα τοῦτον ἔχει τὸν τρό-**

- πον, ὁ μὲν ἐκεῖνα κεκτημένος οὐ καρποῦται τὴν ἐξ
αὐτῶν δόξαν, οὐδ' ἂν κληθεῖ τις καλός, **ἐπειδὴ οἰκίαν** 5
ἔχει καλήν, ἢ παράδεισον, ἢ λειμῶνα, ἢ πληθὸς ἀνδρα-
πόδων, ἢ ἱματίων πολυτέλειαν. Τὸ γὰρ θαυμαστὸν
ἅπαν περὶ τὸ κτῆμα ἴσταται, οὐ διαβαῖνον πρὸς τὸν
ἔχοντα. Τὴν γὰρ οἰκίαν θαυμάζομεν, καὶ τὸν παρά-
δεισον, καὶ τὸν λειμῶνα, καὶ τῶν ἱματίων τὸ κάλλος, 10
ἃ τῶν ἐργασαμένων τῆς τέχνης ἐστὶν ἐγκώμιον, οὐ
τῆς τῶν κεκτημένων ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦναντίον
ἅπαν τῆς κακίας ἀπόδειξις.
106. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὸ «Μὴ φοβοῦ»*, στ. 516-517
516 ...
Εἶτα οὐκ ἤκουσας καὶ ἐν προοιμίῳ τοῦ λόγου, ὅτι
ταῦτα οὐκ ἔστιν ἀνθρώπου δόξα, ἀλλὰ τοῦναντίον
ἅπαν, ἀτιμία καὶ ὄνειδος, καὶ κατηγορία καὶ γέλως;
Ἐκ τούτων τίκτεται φθόνος καὶ βασκανία, καὶ τὰ μυ- 50
ρία δεινά· καὶ ὅσῳ μονιμώτερα τὰ κτήματα, τοσοῦτῳ
καὶ ἡ κατηγορία διαρκής· καὶ **αἱ μεγάλοι αὐταὶ καὶ**
λαμπραὶ οἰκίαι ἐστήκασιν φωνὴν ἀφιεῖσαι, καὶ μετὰ
τελευτῆν τῶν κτησαμένων, κατηγορῶν πικροτάτων· 55
καὶ τὸ μὲν σῶμα τῆ γῆ παραδίδεται, ἡ δὲ ὄψις τῶν
οἰκημάτων οὐκ ἀφήσιν συγκαταχωσθῆναι τῆ σαρκὶ
τῆς πλεονεξίας τὴν μνήμην· ἀλλ' ἕκαστος παριῶν,
καὶ **πρὸς τὸ ὕψος καὶ μέγεθος ἀφορῶν τῆς λαμπρᾶς**
καὶ μεγάλης οἰκίας, ἢ πρὸς ἑαυτὸν, ἢ πρὸς τὸν πλη-
517 σίον ἐρεῖ· Ἐκ πόσων δακρύων αὕτη ᾠκοδομήθη ἡ οἰκία!
Πόσων ὀρφανῶν γυμνωθέντων! Πόσων χηρῶν ἀδικη-
θειςῶν! Πόσων τὸν μισθὸν στερηθέντων! Ὡστε
τοῦναντίον σοὶ συμβαίνει· βουλόμενος δόξης ἀπολαῦ-
σαι ἐν τῷ ζῆν, οὐδὲ μετὰ τὸ καταλῦσαι τὸ ζῆν ἀπαλ- 5
λάττη τῶν κατηγορῶν· ἀλλ' ὥσπερ ἐν στήλῃ χαλκῇ
τὸ ὄνομά σου περιφέρουσα ἡ οἰκία, καὶ τοὺς οὐδὲ
ζῶντά σε ἐωρακότας παρασκευάζει μυρίοις βάλλειν
ὄνειδεσιν.
107. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τοὺς ἀνδριάντας Β'*, στ. 40-41
40 ...
Πλούσιός ἐστιν οὐχ ὁ πολλὰ κεκτημένος, ἀλλ' ὁ
πολλὰ διδούς· πλούσιος ἦν ὁ Ἀβραάμ, ἀλλ' οὐ φιλάρ-
γυρος· οὐ γὰρ περιεσκόπει τὴν τοῦ δεῖνος οἰκίαν, οὐδὲ
περιειργάζετο τὴν τοῦ δεῖνος οὐσίαν· ἀλλ' ἐξιῶν περι-
εσκόπει μὴ που ξένος, μὴ που πένης, ὥστε διορθῶσαι 50

- τὴν πενίαν, ὥστε ὑποδέξασθαι τὸν ὀδίτην. **Οὐ χρυσῶ
τὸν ὄροφον ἤλειψεν**, ἀλλὰ παρὰ τὴν δρῦν ἐκείνην τὴν
καλύβην πηξάμενος, τῇ τῶν φύλλων ἤρκεϊτο σκιᾶ· καὶ
οὔτω λαμπρὸν ἦν αὐτῷ τὸ καταγώγιον, ὡς μηδὲ ἀγγέ-
λους ἐπαισχυνθῆναι τὴν παρ' ἐκείνῳ μονήν· **οὐ γὰρ** 55
λαμπρότητα οἰκίας ἐπεζήτουν, ἀλλὰ ψυχῆς ἀρετήν.
Τοῦτον δὴ καὶ ἡμεῖς μιμησώμεθα, ἀγαπητοὶ, καὶ τὰ
ὄντα εἰς τοὺς δεομένους ἀναλίσκωμεν. Ἐσχεδιασμένον ἦν
ἐκεῖνο τὸ καταγώγιον, ἀλλὰ τῶν βασιλικῶν αὐλῶν λαμ-
πρότερον ἦν. 60
- 41 Βασιλεὺς οὐδεὶς οὐδέποτε ἀγγέλους ὑπεδέξατο, ὁ δὲ ὑπὸ
τὴν δρῦν καθήμενος ἐκείνην καὶ καλύβην πηξάμενος
ἠξιώθη τῆς τιμῆς ταύτης, οὐ διὰ τὴν εὐτέλειαν τῆς
οἰκίας τιμηθεὶς, ἀλλὰ διὰ τὴν πολυτέλειαν τῆς ψυχῆς
καὶ τὸν ἐναποκείμενον πλοῦτον αὐτῇ ταύτης ἀπολαύσας
τῆς δωρεᾶς. **Καὶ ἡμεῖς τοίνυν μὴ τὰς οἰκίας καλλωπί-** 5
ζωμεν, ἀλλὰ πρὸ τῆς οἰκίας τὴν ψυχὴν τὴν ἡμετέραν.
Πῶς γὰρ οὐκ αἰσchrὸν μαρμάρους μὲν περιβάλλειν τοὺς
τοίχους εἰκῆ καὶ μάτην, τὸν δὲ Χριστὸν γυμνὸν περιερ-
χόμενον περιορᾶν; Τί σοι τῆς οἰκίας ὄφελος, ἄνθρωπε;
μὴ γὰρ λαβῶν αὐτὴν ἀπελεύση; Οὐ ταύτην λαβῶν 10
ἀπελεύση, τὴν δὲ ψυχὴν ἀπελεύση πάντως λαβῶν. Ἴδου
τοιοῦτος κίνδυνος κατέλαβε νῦν· παραστήτωσαν ἡμῖν
αἱ οἰκίαι, λυσάτωσαν ἡμῖν τὸν ἐπηρητημένον κίνδυνον·
ἀλλ' οὐ δυνήσονται. Καὶ μάρτυρες ὑμεῖς οἱ καταλιμπά-
νοντες αὐτὰς ἐρήμους, καὶ πρὸς τὴν ἐρημίαν ἀποτη-
δῶντες, καθάπερ παγίδας καὶ δίκτυα δεδοικότες. Βοη-
θεῖτω τὰ χρήματα νῦν· ἀλλ' οὐκ ἔχει καιρὸν. Εἰ δὲ ἔνθα
ἀνθρώπου ὀργή, χρημάτων ἐλέγχεται δύναμις, πολλῶ
μᾶλλον ἐπὶ τοῦ θεοῦ καὶ ἀδεκάστου δικαστηρίου τοῦτο
γενήσεται. Εἰ ἄνθρωπός ἐστιν ὁ παροξυνόμενος καὶ ἀγαν-
ακτῶν, καὶ οὐδὲν ἡμᾶς τὸ χρυσίον ὠφελεῖ νῦν, πολλῶ
μᾶλλον ὀργιζομένου τοῦ Θεοῦ τοῦ μὴ δεομένου χρημά-
των, ἀσθενήσει πάντως τοῦ χρυσοῦ ἢ δύναμις. **Οἰκίας**
οἰκοδομοῦμεθα, ἵνα οἰκῶμεν, οὐχ ἵνα φιλοτιμώμεθα. Τὸ 25
μεῖζον τῆς χρείας, περιττὸν τῆς χρείας ἐστὶ καὶ ἄχρη-
στον. Ἐπόδησαι ὑπόδημα τοῦ ποδὸς μεῖζον· ἀλλ' οὐκ
ἀνέξῃ· ἐμποδίζει γὰρ σοι πρὸς τὴν βᾶδισιν· **οὔτω καὶ**
οἰκία μεῖζον τῆς χρείας ἐμποδίζει πρὸς τὴν εἰς οὐρα-
νοὺς ἀποδημίαν. Βούλει λαμπρὰς καὶ μεγάλας οἰκοδο-
μεῖν οἰκίας; οὐ κωλύω, ἀλλὰ μὴ ἐπὶ γῆς· οἰκοδόμησον 30
σκηναὺς ἐν οὐρανοῖς, ἵνα καὶ ἑτέρους ὑποδέξασθαι δυ-
νηθῆς, σκηναὺς οὐδέποτε καταλυομένας.

- 42 ...
108. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τοὺς ἀνδριάντας Β'*, στ. 42 στίχ. 6-22
ἽΟ γὰρ χρησταῖς συντρεφόμενος ἐλπίσι καὶ
περὶ τῶν μελλόντων θαρρῶν, ἐντεῦθεν ἤδη τῆς βασι-
λείας ἐγεύσατο. Οὐδὲν γὰρ οὕτω ψυχὴν εἴωθεν ἀνακτᾶ-
σθαι καὶ ἀμείνω ποιεῖν, ὡς ἡ χρηστὴ τῶν μελλόντων
ἐλπίς, ἐὰν ἐκεῖ μεταθῆς τὸν πλοῦτον, καὶ τῆς ψυχῆς ἐπι- 10
μελήσῃ τῆς σεαυτοῦ μετὰ σχολῆς τῆς προσηκούσης. **Οἱ**
μὲν γὰρ ἅπασαν τὴν σπουδὴν εἰς τὸν καλλωπισμὸν κε-
νοῦντες τῆς ἑαυτῶν οἰκίας, ἐν τοῖς ἔξω πλουτοῦντες,
ἀμελοῦσι τῶν ἔνδον, ἔρημον καὶ ἀχμῶσαν καὶ ἀραχνίων
γέμουσαν περιορῶντες τὴν ἑαυτῶν ψυχὴν· ἂν δὲ τῶν 15
ἔξωθεν ἀμελήσαντες, εἰς τὴν ἑαυτῶν διάνοιαν τὴν προ-
θυμίαν καταναλώσωσιν ἅπασαν, πανταχόθεν αὐτὴν καλ-
λωπίζοντες, καταγώγιον ἔσται τῷ Χριστῷ τῶν τοιού-
των ἀνθρώπων ἡ ψυχὴ· τοῦ δὲ τὸν Χριστὸν ἔχοντος
ἔνοικον, τί γένοιτ' ἂν μακαριώτερον πώποτε; Βούλει 20
πλουτεῖν; ἔχε φίλον τὸν Θεὸν, καὶ πάντων εὐπορώτερος
ἔσῃ.
- 186 ...
109. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τοὺς ἀνδριάντας ΙΗ'*, στ. 186 στίχ. 21-34
ἽΑν τοίνυν εὐθυμίας ἐπιθυμῆς, μὴ χρήματα, μὴ
σώματος ὑγίειαν, μὴ δόξαν, μὴ δυναστείαν, μὴ τρυ-
φὴν, μὴ τραπέζας πολυτελεῖς, μὴ σηρικῶν ἱματίων
περιβολὰς, μὴ πολυτελεῖς ἀγρούς, **μὴ οἰκίας λαμπρὰς**
καὶ περιφανεῖς, μηδὲ ἄλλο τι τῶν τοιούτων δίωκε 25
μηδέν· ἀλλὰ φιλοσοφίαν μέτελθε τὴν κατὰ Θεὸν, καὶ
ἀρετῆς ἐπιλαβοῦ· καὶ οὐδὲν σε οὐ τῶν ὄντων, οὐ τῶν
ἐλπίζομένων λυπῆσαι δυνησεται· τί λέγω λυπῆσαι;
προσθήκη μὲν οὖν ἡδονῆς σοι γενήσεται τὰ τοὺς ἄλ- 30
λους λυποῦντα· καὶ γὰρ μάλιστα, καὶ θάνατος, καὶ
ζημίαι, καὶ κακηγορίαι, καὶ τὸ κακῶς πάσχειν, καὶ
πάντα τὰ τοιαῦτα, ὅταν διὰ τὸν Θεὸν ἡμῖν ἐπάγεται,
καὶ ταύτην ἔχη τὴν ρίζαν, πολλὴν ἡμῖν εἰς τὴν ψυχὴν
εἰσάγει τὴν ἡδονήν.
- 291 ...
110. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία περὶ ἐλεημοσύνης*, στ. 291 στίχ. 23-36
ἽΕκαστος γὰρ ὑμῶν γυναῖκα ἔχει, καὶ παιδῶν ἀντέχεται,
καὶ τῶν περὶ τὸν οἶκον φροντίζει πάντων· οἱ μὲν καὶ
ἐν στρατείαις ἀσχολοῦνται, ἄλλοι δὲ χειροτέχναι εἰσὶ· 25
καὶ εἰς διαφόρους χρείας ἕκαστος ὑμῶν ἀσχολεῖται.

Ἡμεῖς δὲ ἐν τούτοις στρεφόμεθα, καὶ ἐν τούτοις μελε-
τῶμεν, καὶ ἐν τούτοις τὸν χρόνον ἡμῶν διατρίβομεν·
ὥστε οὐ μεμπτέοι ἐστὲ ἐν τούτῳ, ἀλλ' ἐπαινετέοι ἐν τῇ
σπουδῇ, ὅτι οὐδὲ μίαν ἡμᾶς Κυριακὴν καταλιμπάνετε, 30
ἀλλὰ πάντων καταφρονοῦντες εἰς ἐκκλησίαν ἀπαντᾶτε.
Τοῦτο γὰρ μέγιστον ἐγκώμιόν ἐστι τῆς ἡμετέρας πόλεως,
οὐ τὸ θορύβους ἔχειν καὶ προάστεια, οὐδὲ χρυσορόφους
οἴκους καὶ τρικλίνους, ἀλλὰ τὸ ἔχειν δῆμον σπουδαῖον
καὶ διεγυγερμένον. Οὐ γὰρ ἐκ τῶν φύλλων τὴν εὐγέ- 35
νειαν τοῦ δένδρου, ἀλλ' ἐκ τῶν καρπῶν ἐπιγιγνώσκομεν.

708 111. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ ἐλεημοσύνης*, στ. 708 στίχ. 36-46
...

Σὺ σηρικὰ καὶ
λαγῶα καὶ αἴγεια περιβέβλησαι, καὶ ὁ πένης ῥάκος οὐκ
ἔχει· καὶ σὺ μὲν τρώγεις φασιανούς ἢ ὄρνεις καὶ χῆνας
καὶ ὅσα ἐστὶν ἐν ἐδέσμασι· καὶ ὁ πένης οὐκ ἰσχύει τὴν
ἑαυτοῦ κοιλίαν χορτάσαι ἄρτῳ καὶ λαχάνοις· **σὺ ἔχεις** 40
τοίχους χρυσορόφους καὶ μάρμαρα Λακεδαιμόνια ποικίλα,
καὶ κίονας καὶ περικεφαλαίας κίωνων χρυσᾶς· καὶ ὁ πέ-
νης οὐκ ἔχει καλύβην. Καὶ ἐνίστε ἔχεις τὸν οἶκον ἀπὸ
ἀρπαγῆς, ἀπὸ πλεονεξίας· καὶ σὺ τελευτᾷς, καὶ ὑπάγεις
μηδὲν ἔχων, καὶ μένει σου ὁ οἶκος διηνεκῆς κατήγορος 45
ἐλέγχων τὰς σὰς πράξεις.

465 112. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ εὐχῆς*, στ. 465 στίχ. 25-41
...

Τὴν τοιαύτην εὐχὴν ἐάν τιτι χαρίσῃται ὁ Κύριος, 25
πλουτὸς ἐστὶν ἀναφαίρετος, καὶ σίτισις οὐρανία κο-
ρεννύουσα τὴν ψυχὴν· ἥς ὁ γευσάμενος τὸν πρὸς Κύ-
ριον πόθον ἀΐδιον κέκτηται, ὥσπερ πῦρ τι λάβρον τὴν
αὐτοῦ καρδίαν ἐκκαῖον. Ταύτην δὲ πρωτοτύπως ἐπι-
τελῶν, ἐπιεικεία καὶ καρδία ταπεινῇ, **ζωγράφει τὸν** 30
οἶκόν σου, καταφαίδρυνε τῷ τῆς δικαιοσύνης φωτί,
ἔργοις ἀγαθοῖς, ὥσπερ τινὶ δοκίμη πλακί, τὸν σεαυ-
τοῦ διακόσμησον οἶκον, καὶ ἀντὶ τειχέων καὶ ψηφίδος
πίστει καὶ μακροθυμίας καλλώπισον· ἐπὶ πᾶσι τὴν
εὐχὴν ὥσπερ ὄροφον εἰς ἀπαρτισμὸν ἐπιτιθεῖς τοῦ 35
οἴκου, ἵνα τέλειον τὸν σαυτοῦ οἶκον παρασκευάσῃ τῷ
Δεσπότῃ, καὶ ὥσπερ ἐν οἴκῳ βασιλικῷ καὶ περιφανεῖ
τὸν Κύριον ὑποδέξῃ, καθάπερ ἄγαλμα λοιπὸν αὐτὸν
ἐν τῷ τῆς ψυχῆς ναῷ καθιδρυμένον ἔχων διὰ τῆς χά-
ριτος αὐτοῦ, ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς 40

αιῶνας τῶν αἰώνων. Ἄμην.

113. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ κενοδοξίας*, σ. 90, 92

90

...

Καὶ ὁ πένης πάντα ποιεῖ ὥστε
ἱμάτια περιέσεσθαι καλά, δι' οὐδὲν ἕτερον ἀλλ' ὥστε δοξασθῆναι
παρὰ τῶν πολλῶν· καὶ πολλάκις ἑαυτῷ διακονήσασθαι
δυνάμενος οἰκέτην ὠνήσατο οὐ χρείας ἕνεκεν, ἀλλ' ὥστε μὴ
δόξαι ἠτιμῶσθαι ἑαυτῷ διακονούμενος. Ἐπεὶ τίνας ἕνεκεν,
εἰπέ μοι, τὸν πάντα χρόνον ταῖς ἑαυτοῦ χερσὶν ὑπηρετούμενος
ταῖς ἄλλου βούλει νῦν ὑπηρετεῖσθαι; Εἶτα, ἂν ἕτερον χρυσίον
προσγένηται, καὶ σκευὴ ἀργυρᾶ **κτᾶται καὶ οἰκίαν λαμπράν**.
Τούτων οὐδὲν χρείας ἕνεκεν· εἰ γὰρ χρείας ἕνεκεν ταῦτα
ἐγίνετο, τὸ πλεόν ἂν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἀπωλώλει
καὶ διέφθαρτο. Οἷόν τι λέγω· ἔστιν ἀναγκαῖα καὶ ὧν ἄνευ
ζῆν οὐκ ἔνι, οἷον ἢ τῆς γῆς φορὰ πρᾶγμα ἀναγκαῖόν ἐστιν,
καὶ ταύτης μὴ φερούσης καρπὸν οὐκ ἔνι ζῆν· τὰ τῶν ἱματίων
σκεπάσματα, ὄροφος καὶ τοῖχοι καὶ ὑποδήματα, ταῦτα τῶν
92 ἀναγκαίων ἐστίν, τὰ μέντοι ἄλλα ἅπαντα περιττά.

114. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ κενοδοξίας*, σ. 94, 96

94

15. Καὶ ἀκούω πολλῶν ἐπὶ τούτῳ θαυματομένων. «Ὁ δεῖνα,
φησὶν, ἔχει τὸ σχῆμα αὐτοῦ· ἡ κλίνη ἐξεστρωμένη ἐστὶν
καὶ σκευὴ χαλκᾶ ἔχει πολλά· οἰκοδεσπότης ἄνθρωπός
ἐστίν.» «Καὶ τί ἡμῖν ἐγκαλεῖς, φησὶν, τοῖς ταῦτα κεκτημένοις,
δέον τοῖς τὰ πλείονα ἔχουσιν ἐγκαλεῖν;» Δι' ὑμῶν πολλῶ
μᾶλλον ἐκείνων κατηγορῶ· εἰ γὰρ οὐκ ἀφήμι αἰτίας τοὺς
τὰ ὀλίγα ἔχοντας, πολλῶ μᾶλλον τοὺς τὰ πλείονα κεκτη-
96 μένους. Σχῆμά ἐστιν οὐχὶ **οἰκίας λαμπρότης, οὐδὲ ἐπιβλη-
μάτων πολυτέλεια, οὐδὲ στιβὰς ἐξεστρωμένη, οὐδὲ κλίνη
κεκαλλωπισμένη**, οὐδὲ οἰκετῶν πλῆθος. Πάντα γὰρ ταῦτα
ἡμῶν ἐκτὸς καὶ οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς. Τὰ δὲ πρὸς ἡμᾶς ἐπιείκεια,
ὑπεροψία χρημάτων, ὑπεροψία δόξης, τὸ καταγελάειν τῆς
παρὰ τῶν πολλῶν τιμῆς, τὸ μηδὲν ἠγεῖσθαι τὰ ἀνθρώπινα,
τὸ τὴν πενίαν ἀσπάζεσθαι, τὸ τὴν φύσιν ὑπερβαίνειν τῇ τοῦ
βίου ἀρετῇ· τοῦτο εὐσχημοσύνη, τοῦτο δόξα, τοῦτο τιμή.

115. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ μετανοίας καὶ ἐλεημοσύνης*, στ. 702 στίχ. 19-40

702

...

Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι

τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην

20

ὕμιν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου· οὐχ ὅτι πλοῦ-
τον πολὺν ἐκτήσασθε ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδ' ὅτι πολλοὺς
δούλους καὶ δούλας ἐσχήκατε, οὐδ' ὅτι εὐγενεῖς καὶ ἔν-
δοξοι ἐγένεσθε· οὐχ ὅτι πολλοὺς ἀγροὺς καὶ ἀμπελῶνας
ἐκκληρονομήσατε, οὐχ ὅτι ἀποθήκας καὶ **λαμπρὰς οἰκίας** 25
ὠκοδομήσατε, οὐχ ὅτι πολλὰ ζεύγη βοῶν καὶ ἀγέλας
προβάτων εὐπορήσασθε, οὐδ' ὅτι τραπέζης πλουσίας
καὶ ἀφθόνου ἀπηλαύσατε, οὐδ' ὅτι ἱμάτια λαμπρὰ ἐνεδύ-
σασθε, οὐδ' ὅτι μύροις καὶ ἀρώμασιν ἠλείφεσθε, οὐδ'
ὅτι πολλὰ παρὰ πάντων ἐτιμήθητε· οὐχ ὅτι ἐδοξάσθητε 30
καὶ ὑψώθητε καὶ ἐμεγαλύνθητε, οὐδ' ὅτι ἐνηστεύσατε ἢ
ἠγγρυπήσατε· οὐδ' ὅτι παρθενίαν ἐφυλάξατε, ἢ ὅτι
ἐκακοπαθήσατε· ἀλλ' *"Ὅτι ἐπέινασα καὶ ἐδώκατέ μοι
φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· εἶδετέ με ζένον,*
καὶ εἰς τοὺς οἴκους ὑμῶν συνηγάγετέ με, καὶ μέγαν 35
με παρεμυθήσασθε· ἐώρακετέ με γυμνόν, καὶ ἐνεδύ-
σασθε· ἐθεάσασθέ με ἐν ἀσθενείᾳ κατακείμενον, καὶ
ἐπεσκέψασθέ με, καὶ πολλῆς θεραπείας ἤξιώσατε· εἶδετέ
με ἐν φυλακῇ, καὶ μετὰ πολλῆς προθυμίας ἦλθετε πρὸς
με. 40

170

116. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ μοναδρίας*, σ. 170, 172

...

Ποίαν δὲ ὅλως ἔχειν οἴεται ψυχὴν τὸν δεύτερον νυμφίον εἰς
τὸν τοῦ προτέρου θάλαμον εἰσαγόμενον καὶ εἰς τὴν εὐνήν ἀνα-
βαίνοντα τὴν ἐκείνου, καὶ γελῶσαν καὶ χαριεντιζομένην ἐπὶ
τούτοις ὀρῶντα τὴν ἐκείνου γυναῖκα; Σφόδρα γε· οὐδὲ γὰρ
μετὰ πολλῆς αὐτῇ προσελεύσεται τῆς φιλίας· κἂν γὰρ ἀπάν-
των ἀνθρώπων ἀπηνέστερος ἦ, οὐκ ἔσται οὕτως ἄγριος, ὡς
μηδὲν ἀνθρώπινον παθεῖν, **κἂν μυρίοις καὶ ἑαυτὴν καὶ τὸν
οἶκον περιβάλλῃ καλλωπισμοῖς ἐκείνη**. Τὸ γὰρ καταλαβὼν
ἤδη πένθος τὴν οἰκίαν οὐκ ἀφήσι καθαρὰν γενέσθαι τὴν
εὐφροσύνην· ἀλλ' **ὥσπερ ἐπὶ τῶν τοίχων ὅταν σφόδρα κατα-
φλεγὲν τι μέρος τύχη, εἶτα ἠρέμα κονιασθὲν τὸ τῆς μελανίας
ἐπιτεταμένον καὶ βαθὺ λυμαίνεται τῇ τῆς ἐπιφανείας λευκό-
τητι καὶ ἔστι θέαμα ἀηδές**· οὕτω καὶ ἐνταῦθα κἂν πολλὰ
ἐπινοήσῃ τὰ λαμπρά, ἐν μέσοις αὐτοῖς διαφαίνεται τὰ σκυ-
θροπὰ καὶ τις ἐν αὐτοῖς μίξις ἀτερπῆς.

172

358

117. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ παρθενίας*, σ. 358

...

οε' Πῶς ἔστιν ἔχοντα γυναῖκα μὴ ἔχειν.

1. Εἰ δὲ καὶ σαφέστερόν τις θέλοι μαθεῖν τί ποτέ ἐστιν

- ἔχοντα γυναῖκα μὴ ἔχειν, τοὺς οὐκ ἔχοντας ἐννοεῖτω τοὺς
ἐσταυρωμένους πῶς διάκεινται. Πῶς οὖν ἐκεῖνοι διάκεινται;
Οὐ θεραπευνίδων ἀναγκάζονται πλῆθος ὠνεῖσθαι, οὐ χρυσία 5
καὶ περιδέραια, **οὐκ οἰκίας λαμπρὰς καὶ μεγάλας**, οὐ πλέθρα
γῆς τόσα καὶ τόσα. Ἄλλὰ ταῦτα πάντα ἀφέντες ὑπὲρ ἱματίου
φροντίζουσιν ἐνὸς καὶ τροφῆς τῆς αὐτῶν.
- 118.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύεσθαι*, στ. 45-46
45 ...
Διδασκόμεθα δὲ πρὸς τούτοις, μὴ
σφόδρα τῷ παρόντι βίῳ προστετηκέναι, ἀλλὰ κατα- 55
φρονεῖν μὲν τῶν παρόντων, ἐπιθυμεῖν δὲ τῶν μελ-
λόντων ὡς μενόντων, καὶ τὴν βασιλείαν ἐκείνην ζη-
τεῖν τὴν οὐράνιον καὶ αἰώνιον, καὶ τοῖς ἐνταῦθα τερ-
πνοῖς μὴ κατέχεσθαι, μὴ σωμάτων εὐμορφία, μὴ
χρημάτων εὐπορία, μὴ κτημάτων εὐθηνία, **μὴ λί-** 60
θων πολυτελείαις, μὴ οἴκων μεγαλουργίαις, μὴ ἡγε-
μονίαις καὶ στρατηγίαις, μὴ ἀλουργίδι καὶ διαδήματι,
46 μὴ ὀσποποιίαις καὶ καρυκείαις καὶ παντοδαπαῖς χλι-
δαῖς, μὴ ἄλλω τινὶ τῶν τὰς ἡμετέρας δελεαζόντων
αἰσθήσεις, ἀλλὰ πᾶσι τούτοις ἐρῶσθαι φράσαντες,
τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἀδιαλείπτως ὀρέγεσθαι. 5
- 119.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ τοῦ μὴ ἐπαισχύνεσθαι*, στ. 841 στίχ. 21-35
841 ...
Μηδεὶς τοίνυν αἰσχυνέσθω τὰ σεμνὰ τῆς σωτηρίας
ἡμῖν σύμβολα, καὶ τὸ κεφάλαιον τῶν ἀγαθῶν, δι' ὃ
καὶ ζῶμεν καὶ δι' ὃ ἐσμέν· ἀλλ' ὡς στέφανον, οὕτω
περιφέρωμεν τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ. Καὶ γὰρ
πάντα δι' αὐτοῦ τελεῖται τὰ καθ' ἡμᾶς· κἂν ἀνα- 25
γεννηθῆναι δέη, σταυρὸς παραγίνεται· κἂν τραφῆναι
τὴν μυστικὴν ἐκείνην τροφήν, κἂν χειροτονηθῆναι,
κἂν ὅτιοῦν ἕτερον ποιῆσαι, πανταχοῦ τὸ τῆς νίκης
ἡμῶν παρίσταται σύμβολον. **Διὰ τοῦτο καὶ ἐν οἰκίαις,** 30
καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων, καὶ ἐπὶ τῶν θυρῶν, καὶ τοῦ
μετώπου, καὶ ἐπὶ τῆς διανοίας, **μετὰ πολλῆς ἐπιγρά-**
φομεν αὐτὸν τῆς σπουδῆς. Τῆς γὰρ ὑπὲρ ἡμῶν σω-
τηρίας, καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς κοινῆς, καὶ τῆς
ἐπιεικειᾶς ἡμῶν τοῦ Δεσπότη, τοῦτό ἐστι τὸ σημεῖον·
'Ὡς πρόβατον γὰρ ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη. 35

- 731 **120.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Περὶ ὑπομονῆς*, στ. 731 στίχ. 23-34
...
Οὗτος γὰρ ὁ
Λάζαρος παρὰ τὸν πυλῶνα τοῦ πλουσίου καθέζετο τῷ
λιμῷ τηκόμενος· κάκεϊνος μὲν ὁ πλούσιος διαφόροις 25
ἐδέσμασι καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐμπιπλῶν τὴν κοιλίαν·
ὁ δὲ Λάζαρος οὔτε ἄρτου τὴν κοιλίαν αὐτοῦ χορτάσαι
εἶχεν· οὗτος παρασίτους ἔτρεφε, καὶ οὗτος ὑπὸ κυνῶν
ἐλείχετο· οὗτος ἐστεμμένους εἶχε κρατῆρας οἴνου, κά-
κεϊνος τὰ τραύματα ἐθώπευεν· **οὗτος εἶχεν οἰκίαν χρυ-** 30
σόροφον καὶ μάρμαρα Λακεδαιμόνια καὶ περικεφαλαίας
χρυσᾶς, καὶ Λάζαρος καλύβην οὐκ εἶχεν· οὗτος περι-
εβάλλετο σηρικὰ καὶ λαγῶα, καὶ Λάζαρος οὐκ εἶχε
ράκος.
- 538 **121.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Προοίμια τῶν ψαλμῶν*, στ. 538 στίχ. 31-38
...
Καὶ γὰρ ὅταν εἶπης, *Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβού-*
μενος τὸν Κύριον, καὶ δυνηθεὶς εἰδέναι τί ποτέ ἐστιν
ὃ λέγεις, οὐ τὸν ἐν δυναστείᾳ ὄντα, οὐ τὸν πλουτοῦντα,
οὐ τὸν οἰκίας ἔχοντα λαμπράς, οὐ τὸν ἐν βασιλείοις στρε- 35
φόμενον, οὐκ αὐτὸν τὸν τὸ διάδημα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πε-
ρικείμενον, οὐκ ἄλλον οὐδένα, ἀλλ' ἢ τὸν ἐν εὐλαβείᾳ,
τὸν ἐν φιλοσοφίᾳ, τὸν ἐν φόβῳ Θεοῦ ὄντα ζηλώσεις, οὐ
μόνον διὰ τὰ μέλλοντα, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὰ τὰ παρόντα.
- 338 **122.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας λόγος Β'*, στ. 338 στίχ. 41-54
...
Τίνα γὰρ οἶει μᾶλλον τρυφᾶν, τὸν ἐπὶ βαθείας κα-
τακεκλιμένον πόας, παρὰ πηγὴν καθαρὰν, ὑπὸ σκιᾶν
δένδρων ἀμφιλαφῶν, καὶ τὸν ὀφθαλμὸν ἐστιῶντα τῇ
θέᾳ, καὶ καθαρωτέραν ἔχοντα τοῦ οὐρανοῦ τὴν ψυχὴν,
καὶ ταραχῆς καὶ θορύβου πόρρω καθήμενον, ἢ τὸν ἐν 45
οἰκίσκῳ κατακεκλεισμένον; **Οὐ γὰρ δὴ τοῦ ἀέρος τὰ μάρ-**
μαρα καθαρώτερα, οὐδὲ τῆς σκιᾶς τῆς ἀπὸ τῶν δένδρων
ἢ ἀπὸ τῆς ὀροφῆς ἡδίων, οὐδὲ ἡ ψηφίς ἐδάφους ἄνθεσι
καλλωπιζομένου ποικίλοις. Καὶ τούτων αὐτῶν ἡμεῖς οἱ
πλουτοῦντες μάρτυρες, οἷς εἴ γε ἐνήν ἐπὶ τῶν ὑπερώων
δένδρα ἔχειν, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν λειμώνων παραμυθίαν, 50
μᾶλλον ἂν εἴλεσθε τῆς στέγης τῆς χρυσῆς καὶ τῶν τοί-
χων τῶν θαυμαστῶν. Ὅταν γοῦν ἐκ πολλῶν πόνων πρὸς
ἄνεσιν ἑαυτοὺς ἀφεῖναι ἐπιθυμήσητε, ταῦτα ἀφέντες,
πρὸς ἐκεῖνα βαδίζετε.

360 123. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας λόγος Γ'*, στ. 360 στίχ. 21-44
...

Πολλοὺς δὲ καὶ
σωφρονηθέντας οἶδα τούτῳ τῷ τρόπῳ, καὶ γενομένους
τοῖς ὀνειδέσιν ἐπεικεστέρους. Ἄλλ' ὑμεῖς καὶ ταύτην
ἀνηρήκατε τὴν παραμυθίαν· καὶ τὸ δὴ χαλεπώτερον, ὅτι
οὐ διὰ τῶν ῥημάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν πραγμά- 25
των ταύτην αὐτοῖς ποιεῖσθε τὴν παραίνεσιν, **οἰκίας**
οἰκοδομοῦντες λαμπράς, ἀγροὺς ὠνούμενοι πολυτελεῖς,
τὴν ἄλλην περιβάλλοντες φαντασίαν, καὶ διὰ πάντων
πυκνῶ τι νέφει συσκιάζοντες αὐτῶν τὴν ψυχὴν. Πόθεν
οὖν δυνήσομαι πεισθῆναι, ὅτι σωθῆναι οἶόν τε τού- 30
τους, ὅταν ἴδω πρὸς ταῦτα παρακαλουμένους, ἃ τοὺς
ποιοῦντας ὁ Χριστὸς ἀπεφήνατο πάντως ἀπολέσθαι; ὅταν
θεάσωμαι τῆς μὲν ψυχῆς αὐτῶν, ὥσπερ τινὸς παρέργου,
καταφρονοῦντας ὑμᾶς, τῶν δὲ ὄντως περιττῶν, ὡς
ἀναγκαίων καὶ προηγουμένων φροντίζοντας; Ὅπως μὲν 35
γὰρ οἰκέτης ἔσται, καὶ ὅπως ἵππος, καὶ ὅπως ἱμάτιον τῷ
παιδί κάλλιστον, πάντα ποιεῖτε· ὅπως δὲ αὐτὸς γένοιτο
καλὸς, οὐδὲ ἐννοῆσαί ποτε ἀνέχεσθαι, ἀλλὰ καὶ ξύλων καὶ
λίθων μέχρι τούτου προάγοντες τὴν σπουδὴν, τὴν ψυχὴν
οὐδὲ τοῦ πολλοστοῦ τῆς ἐπιμελείας ταύτης ἀξιοῦτε μέρους· 40
ἀλλ' ἵνα μὲν ἄγαλμα ἐπὶ τῆς οἰκίας ἐστήκη θαυμαστόν,
καὶ ἡ στέγη γένηται χρυσεῖ, πάντα ὑπομένετε· τὸ δὲ
πάντων τιμιώτερον ἄγαλμα ἢ ψυχὴ ὅπως γένηται χρυσεῖ,
οὐδὲ φροντίζειν ἐθέλετε.

363 124. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας λόγος Γ'*, στ. 363-364
...

Τίνες γὰρ, εἰπέ μοι, τῇ παρουσίᾳ καταστάσει
λυμαίνονται, οἱ μετρίως ζῶντες καὶ ἐπεικῶς, ἢ οἱ
καινοὺς καὶ παρανόμους ἐπινοοῦντες τροφῆς τρόπους; 40
οἱ τὰ πάντων περιβαλέσθαι σπουδάζοντες, ἢ οἱ τοῖς οὖ-
σιν ἀρκούμενοι; οἱ φάλαγγας οἰκετῶν ἔχοντες, καὶ σμήνη
κολάκων περιάγοντες, ἢ οἱ μόνον οἰκέτην ἓνα ἀποχρῆν
αὐτοῖς νομίζοντες (οὐπω γὰρ τὴν ἄκραν τίθημι φιλοσο-
φίαν, ἀλλὰ τὴν πολλοῖς ἐφικτήν); οἱ φιλόανθρωποι καὶ 45
ἡμεροὶ καὶ μὴ δεόμενοι τῆς παρὰ τῶν πολλῶν τιμῆς,
ἢ οἱ παντὸς ὀφλήματος μᾶλλον ταύτην παρὰ τῶν ὁμοφύ-
λων ἀπαιτοῦντες, καὶ μυρίας ἐργαζόμενοι συμφορὰς,
ἐπειδὴ μὴ ὑπανέστη, μηδὲ προσεῖπεν ὁ δεῖνα πρότε-
ρος, μηδὲ ὑπέκυψε, μηδὲ τὰ τῶν ἀνδραπόδων ἐπεδείξατο; 50
Οἱ μελετῶντες ἄρχεσθαι, ἢ οἱ δυναστειῶν ἐρῶντες καὶ

ἀρχῶν, καὶ πάντα ὑπὲρ τούτου καὶ ποιῆσαι καὶ παθεῖν
ἀνεχόμενοι; Οἱ πάντων βελτίους εἶναι λέγοντες, καὶ διὰ
τοῦτο πάντα καὶ λέγειν καὶ πράττειν ἑαυτοῖς ἐξεῖναι
νομίζοντες, ἢ οἱ μετὰ τῶν ἐσχάτων ἀριθμοῦντες ἑαυ- 55
τοὺς, καὶ ταύτη τὴν ἄλογον ἐξουσίαν τῶν παθῶν κολά-
ζοντες; **Οἱ τὰς λαμπρὰς οἰκοδομοῦμενοι οἰκίας**, καὶ τὰς
πολυτελεῖς παρατιθέμενοι τραπέζας, ἢ οἱ μηδὲν πλέον
364 καὶ τροφῆς καὶ οἰκίσεως τῆς ἀναγκαίας ζητοῦντες; οἱ
μυρία πλέθρα ἀποτεμνόμενοι γῆς, ἢ οἱ μηδὲ βῶλον μίαν
ἀναγκαίαν αὐτοῖς πρὸς κτῆσιν εἶναι νομίζοντες;

189 **125.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπίτομον εἰς τὰς Πράξεις ΚΔ*, στ. 189 στίχ. 27-37
...

Πολλῶ πλείους εἰσὶν οἱ εἰς τὴν
γένεσιν εἰσιόντες· ἀλλὰ μείζων αὐτῆς ἐστὶν ἡ βασιλεία,
κἂν ὀλίγους ἔχη. Ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης ἦν τὸ πλη-
θος τοῦ λαοῦ, ἀλλ' εἰς ἔσωσεν αὐτούς. Εἷς ἦν ὁ Μωϋσῆς, 30
καὶ πάντων μείζονα ἴσχυσεν· εἷς ἦν ὁ Ἰησοῦς, καὶ τῶν
ἑξακοσίων χιλιάδων πλέον ἠδυνήθη. Μὴ τοῦτο σπουδά-
ζωμεν, ὅπως πολλοὶ γένοιτο μόνον, ἀλλὰ πρὸ τούτου,
ὅπως δόκιμοι· ὅταν τοῦτο κατασκευασθῆ, τότε κάκεῖνο.
Οὐδεὶς οἰκίαν εὐρύχωρον πρῶτον βούλεται ποιῆσαι, ἀλλὰ 35
πρῶτον ἰσχυρὰν καὶ δόκιμον, καὶ τότε εὐρύχωρον· οὐ-
δεὶς βάλλει θεμέλια, ἵνα καταγελασθῆ.

252 **126.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπίτομον εἰς τὰς Πράξεις ΛΔ*, στ. 252 στίχ. 2-8
...

Καὶ γὰρ τῶν ἐν
σοφοδρᾷ κακία ὄντων πολλοὶ πολλάκις θελήσαντες μετ-
εβάλλοντο. Τὸ δὲ αἴτιον, ὅπερ ἔφη, ὅτι περιερχόμεθα τὰ
ἐτέρων συμφέροντα ζητοῦντες, οὐ τὰ ἡμέτερα. Ἄν 5
οἰκίαν οἰκοδομήσης λαμπράν, τὸ τῆς οἰκίας συμφέρον
εἶδες, οὐ τὸ σόν· ἂν ἰμάτιον λάβῃς καλόν, τὸ τοῦ σώμα-
τος, οὐ τὸ σόν· ἂν ἵππον καλόν, ὡσαύτως.

22 **127.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπίτομον εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, Ὁμιλία Β*, στ. 22 στίχ. 31-43
...

Μέτρον
ὠρισμένον ἐστὶ τῆς γαστρὸς, καὶ πέρα τούτου δοθὲν
ἐξ ἀνάγκης διέφθειρε τὸ πᾶν ζῶον· τίνας ἕνεκεν αἱ
ἀγέλαι καὶ τὰ ποίμνια καὶ αἱ τῶν κρεῶν κατακοπαί;
Μιᾶς στέγης χρῆζομεν· τίνας ἕνεκεν οἱ περίβολοι, 35

καὶ τὰ πολυτελεῖ οἰκημάτων; ἵνα γῦπες καὶ κολιοὶ
κατοικῶσι, τοὺς πένητας ἀποδύεις; Καὶ πόσης οὐκ
ἄξια ταῦτα γεέννης; **Πολλοὶ πολλάκις εἰς τόπους,
οὓς οὐδὲ εἶδον, κίοσι καὶ λίθοις πολυτίμοις οἰκο-
δομήματα ἐξαπαστράπτοντα κατεργάζονται** (τί γὰρ 40
οὐκ ἐμηχανήσαντο;) καὶ οὐδὲ αὐτοὶ ἀπέλαυσαν,
οὐδὲ ἄλλοι τινές· ἡ γὰρ ἐρημία οὐκ ἀφίησιν αὐτοὺς
ἀπελθεῖν· καὶ οὐδὲ οὕτως ἀφίστανται.

77

128. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, Ὁμιλία Ι΄*, στ. 77-78

...

**Παραγεγόνατε πολλάκις ἐμ-
πρησμῷ οἰκιῶν μεγάλων**· εἶδετε πῶς ἄνεισιν εἰς τὸν 20
οὐρανὸν ὁ καπνὸς, καὶ μηδενὸς προσιόντος σβέσαι τὸ
κακόν, ἀλλὰ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἐκάστου σκοπούμενου,
μετὰ πολλῆς τῆς ἡσυχίας τὸ πῦρ ἅπαντα ἐπινέμεται·
καὶ περιέστηκε μὲν πολλάκις κύκλω πᾶσα ἡ πόλις,
περιστήκασι δὲ θεαταὶ κακῶν, οὐ σύμμαχοι οὐδὲ 25
βοηθοί· καὶ ἔστιν ἰδεῖν οὐδὲν ποιοῦντας ἅπαντας
τοὺς περιεστώτας, ἀλλ' ἕκαστον αὐτῶν τὴν χεῖρα ἐκ-
τείνοντα, καὶ τῷ προσφάτως ἐλθόντι πρὸς τὸν τόπον
ἐπιδεικνύντα, ἢ διὰ θυρίδος λαμπάδα ἐξαλλομένην
συνεχῶς, ἢ δοκοὺς καταρρίπτομένας, ἢ περίβολον 30
ὀλόκληρον τῶν ἐρεισμάτων ἀποσπασθέντα καὶ πρὸς
τὴν γῆν ἐπειγόμενον. Εἰσὶ δὲ πολλοὶ τῶν τολμηρῶν
καὶ ῥιποκινδύνων, οἳ καὶ πλησίον αὐτῶν γενέσθαι
τῶν καιομένων οἰκοδομημάτων κατετόλμησαν, οὐχ
ὥστε χεῖρα ὀρέξαι αὐτοῖς καὶ σβέσαι τὸ κακόν, ἀλλ' 35
ὥστε ἡδυτέραν γενέσθαι τὴν θέαν, ἐκ τοῦ σύνεγγυς
πάντα δυναμένων αὐτῶν περισκοπεῖν, ἃ τοὺς ἔξωθεν
πολλάκις ἔλαθεν. **Εἰ δὲ καὶ λαμπρὰ καὶ μεγάλη τύ-
χοι οὕσα ἡ οἰκία, ἐλεινὸν θέαμα καὶ πολλῶν αὐτοῖς
δακρῶν ἄξιον εἶναι δοκεῖ. Καὶ ἔστιν ἀληθῶς ἰδεῖν 40
θέαμα ἐλεινόν, κίωνων κεφαλὰς κόνιν γινομένας,
πολλοὺς δὲ καὶ αὐτοὺς διακεκλασμένους, τοὺς μὲν
τοῦ πυρὸς κατεργαζομένου, τοὺς δὲ πολλάκις τῶν
οἰκοδομησάντων αὐτοὺς χειρῶν ὠθουσῶν, ὥστε μὴ
πλείονα τροφήν γενέσθαι τῷ πυρί. Ἔστι δὲ ἰδεῖν 45
ἀγάλματα, ἃ μετὰ πολλοῦ τοῦ κόσμου, τῆς ὀροφῆς
ἐπικειμένης εἰστήκει, ἀνακαλυφθέντα, τῆς στέγης
ἀφαιρεθείσης, καὶ ἐν αἰθρίῳ μετὰ πολλῆς τῆς ἀμορ-
φίας ἐστηκότα. Τί δέ; τὸν πλοῦτον τὸν ἔνδον ἐναπο-
κεῖμενον τίς διηγῆσαιτο, τὰ ἱμάτια τὰ χρυσαῖ, καὶ 50**

τὰ σκευή τὰ ἀργυρᾶ; Καὶ γὰρ ἔνθα μόνος ὁ δεσπό-
της εἰσῆει μετὰ τῆς ἑαυτοῦ συζύγου, ἔνθα τῶν πολ-
λῶν ἱματίων καὶ ἀρωμάτων τὸ ταμεῖον ἦν, τῶν λί-
θων τῶν πολυτελῶν τὰ δοχεῖα, μιᾶς πυρᾶς γενομέ-
νης, καὶ βαλανευταὶ καὶ κοπρῶναι καὶ δραπέται καὶ 55
πάντες λοιπὸν ἔνδον, καὶ πάντα τὰ ἔνδον ὕδωρ καὶ
πῦρ καὶ πηλὸς καὶ κόνις, καὶ ξύλα ἡμίκαυστα. Τί δὲ
τὴν εἰκόνα ταύτην ἐπιπλέον ἐξέτεινα; Οὐχ ἀπλῶς
οἰκίας ἐμπρησμὸν ὑπογράψαι βουλόμενος· τί γὰρ
μοι τούτου μέλει; ἀλλὰ παραστῆσαι βουλόμενος τοῖς 60
ὑμετέροις ὀφθαλμοῖς, ὡς οἶόν τε, τὰ τῆς Ἐκκλησίας
κακά. Καθάπερ γὰρ ἐμπρησμὸς ὄντως, ἢ σκηπτὸς
τις ἄνωθεν φερόμενος, οὕτως εἰς αὐτὸν κατ-
ηνέχθη τῆς Ἐκκλησίας τὸν ὄροφον, καὶ οὐδένα διαν-
ίστησιν· ἀλλὰ τῆς οἰκίας τῆς πατρῴας καιομένης, 65
78 καθεύδομεν ὕπνον τινὰ βαθὺν καὶ ἀναίσθητον. Τίνος
γὰρ οὐχ ἦψατο τοῦτο τὸ πῦρ; ποίων ἀγαλμάτων
τῶν ἐν Ἐκκλησίᾳ ἐστῶτων; Ἐκκλησία γὰρ οὐδὲν
ἕτερόν ἐστιν, ἀλλ' ἢ διὰ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν ὠκο-
δομημένη οἰκία. Ἡ δὲ οἰκία αὕτη οὐκ ἔστιν ἰσότι- 5
μος ἅπασα, ἀλλὰ τῶν εἰς αὐτὴν συντελούντων λίθων
οἱ μὲν εἰσι λαμπροὶ καὶ φαιδροί, οἱ δὲ ἐκείνων μὲν
ἐλάττους καὶ ἀμαυρότεροι, πολλῶ δὲ ἄλλων βελτίους.
Ἔστιν ἰδεῖν ἐνταῦθα πολλοὺς καὶ χρυσοῦ τάξιν ἐπ-
έχοντας, χρυσοῦ τοῦ κοσμοῦντος τὸν ὄροφον· ἔστιν 10
ἰδεῖν καὶ τὸν ἀπὸ ἀγαλμάτων κόσμον ἄλλους παρεχο-
μένους· πολλοὺς ἔστιν ἰδεῖν ὡς στύλους ἐστῶτας.
Οἶδε γὰρ καὶ ἀνθρώπους στύλους καλεῖν, οὐ τῇ δυ-
νάμει μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ κάλλει πολὺν παρέχοντας
κόσμον, κεφαλὰς ἔχοντας κεχρυσωμένας. Ἔστι 15
πλήθος ἰδεῖν, ὡς ἐπὶ πολὺ τὸ διάστημα καὶ τὴν εὐρυ-
χωρίαν τῶν περιβόλων εἶναι· τὸ γὰρ πολὺ πλήθος
τὴν τάξιν ἐπέχει τῶν λίθων τῶν τοῦς τοίχους οἰκοδο-
μούντων.

129. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπίτομον εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, Ὁμιλία IB*, στ. 89 στίχ. 28-35
89 ...

Κατὰ τοῦτο ματαιότης ματαιοτήτων,
αἱ λαμπραὶ οἰκοδομαί, ὁ πολὺς καὶ περιβρέων χρυ-
σὸς, τῶν ἀνδραπόδων αἱ ἀγέλαι κατὰ τὴν ἀγορὰν 30
σοβοῦσαι, ὁ τῦφος καὶ ἡ κενοδοξία, τὰ φρονήματα
καὶ ὁ κόμπος. Ταῦτα γὰρ πάντα μάταια· οὐ γὰρ
παρὰ Θεοῦ γεγένηται, ἀλλὰ παρ' ἡμῶν δεδημιούρ-

γεται. Τί δήποτε δὲ μάταια; Ὅτι οὐδὲν ἔχει τέλος
χρηστόν.

127 **130.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, Ὁμιλία ΙΘ'*, στ. 127-128
...

Ἐνόησόν μοι **τινα οἰκίαν**
128 **ἔχοντα λαμπρὰν**, εἶτά τινας ἐπεισερχομένους ὥστε
αὐτὸν ἀνελεῖν κάκεινον πολλὰ διδόντα, καὶ ἐξαιρού-
μενον ἑαυτὸν· τότε λέγομεν, ὅτι ἐξηγόρασεν ἑαυτὸν.
Οὕτω καὶ **σὺ οἰκίαν ἔχεις μεγάλην**, καὶ πίστιν ἀληθῆ·
ἐπέρχονται ὥστε λαβεῖν πάντα· δὸς ὅτιοῦν ἂν ἀπαι-
τήση τις, μόνον τὸ κεφάλαιον διάσωσον, τὴν πίστιν
λέγω. 15

131 **131.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, Ὁμιλία ΙΘ'*, στ. 131 στίχ. 2-14
...

Εἰπέ μοι, ἀγνώμον ἄνθρωπε, ποῖα λέγεις
μὴ εἶναι ἀγαθότητος Θεοῦ, καὶ τίνα λέγεις ἰσοτι-
μίαν; Ὁ δεῖνα, φησί, πεπῆρωται ἐκ παίδων, ἕτερος
μαίνεται καὶ δαιμονῶ, ἄλλος εἰς ἔσχατον γῆρας ἐλά-
σας ἐν πενίᾳ τὸν ἅπαντα βίον διήγαγεν, ἄλλος ἐν
νόσοις χαλεπωτάταις· ταῦτα προνοίας ἐστὶν ἔργα;
Ὁ μὲν ἐστὶ κωφός, ὁ δὲ ἄλαλος, ὁ δὲ πένης, ἕτερος
μιαρὸς καὶ παμμίαρος, καὶ μυρίων γέμων κακῶν,
χρημάτων ἀπολαύει, καὶ πόρνας τρέφει καὶ παρασί-
τους, **καὶ λαμπρὰν οἰκίαν κέκτηται**, καὶ βίον ἀπρά-
γμονα ζῆ. Καὶ πολλὰ τοιαῦτα συνείρουσι, μακρὸν
ὑφαίνοντες κατηγορίας λόγον κατὰ τῆς τοῦ Θεοῦ
προνοίας. 5
10

168 **132.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, Ὁμιλία ΚΓ'*, στ. 168 στίχ. 16-25
...

Ἄλλ' ἡμεῖς μὴ ἄπληστοι ὦμεν, μὴ
ἀγνώμονες, **μὴ οἰκίας ζητῶμεν λαμπράς**· ὀδεύομεν
γὰρ, οὐκ οἰκοῦμεν. Ὡστε εἴ τις οἶδεν ὅτι ὁ παρὼν
βίος ὁδός τις ἐστὶ καὶ στρατεία, καὶ ὡς ἂν εἶποι τις
τὸ λεγόμενον παρ' αὐτοῖς φωσσάτον, **οὐ ζητήσῃ οἰκο-**
δομὰς λαμπράς. Τίς γὰρ, εἰπέ μοι, κἂν σφόδρα εὖ-
πορος ᾗ, αἰρήσεται ἐπὶ τοῦ λεγομένου φωσσάτου οἰκο-
δομεῖν **οἰκίας λαμπράς**; Οὐδὲ εἷς· κατάγελως γὰρ
ἔσται, καὶ τοῖς ἐχθροῖς οἰκοδομήσει, καὶ μᾶλλον
αὐτοὺς ἐπισπάσεται· ὥστε ἐὰν νήφωμεν, οὐδὲ ἡμεῖς. 20
25

- 459 ...
133. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλονικεῖς Α΄, Ὁμιλία Ι΄*, στ. 459-460
Εἰ δὲ οἱ παῖδας ἔχον-
τες οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀπολογίαν, οἱ μὴ ἔχοντες, καὶ
κοπτόμενοι περὶ τὴν τοῦ πλούτου συλλογὴν, ποῖον ἂν
εἶποιεν λόγον; Ἐστὶ τις καὶ αὐτοῖς λόγος πά- 60
σης ἀπολογίας ἀπεστερημένος. Τίς δὴ οὗτός ἐστιν;
Ἵνα ἀντὶ τῶν παίδων, φησὶν, ἔχωμεν τὸν πλοῦτον
ὑπόμνημα. Ὅντως γέλωσ πολὺς. Ἐντὶ τῶν παίδων,
φησὶν, ἡ οἰκία μνήμη ἀθάνατος γίνεται τῆς δόξης τῆς
ἑμῆς. Οὐ τῆς δόξης σου, ἄνθρωπε, ἀλλὰ τῆς πλεον- 65
εξίας σου ἔσται μνήμη. Ἡ οὐχ ὁρᾶς νῦν πῶς πολλοὶ
παριόντες **τὰς λαμπρὰς οἰκίας** τοιαῦτα διαλέγονται
πρὸς ἀλλήλους· **πόσα ὁ δεῖνα ἐπλεονέκτησε, πόσα**
ἤρπασεν, ἵνα ταύτην οἰκοδομήσῃ τὴν οἰκίαν; καὶ νῦν
ἐκεῖνος μὲν γέγονε τέφρα καὶ κόνις, αὕτη δὲ εἰς ἐτέ- 5
ρων κληρὸν διέβη.
- 314 ...
134. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς, Ὁμιλία Β΄*, στ. 314 στίχ. 24-30
Καλιὰ γὰρ ὁ παρὼν βίος ἐστίν, ἀπὸ καρφῶν καὶ
πηλοῦ συγκεκολλημένος. Κἂν **τὰς μεγάλας μοι δεί-** 25
ξης οἰκίας, κἂν αὐτὰ τὰ βασίλεια λάμποντα πολλῶ
τῷ χρυσῷ καὶ τοῖς λίθοις, οὐδὲν οἰήσομαι διαφέρειν
καλιᾶς χελιδόνων· τοῦ γὰρ χειμῶνος ἐπιστάντος,
αὐτόματα πάντα πεσεῖται· χειμῶνα δὲ τὴν ἡμέραν
ἐκείνην λέγω, οὐχὶ πᾶσι χειμῶνα. 30
- 426 ...
135. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Β΄, Ὁμιλία Δ΄*, στ. 426 στίχ. 25-33
Ταπείνωσον τοίνυν τὴν καρδίαν καὶ σύ, ἵνα 25
τὸν Θεὸν ἐπισπάσῃ. *Ἐγγὺς γὰρ Κύριος τοῖς συν-*
τετριμμένοις τῇ καρδίᾳ. Οὐχ ὁρᾶς **ἐν ταῖς οἰκίαις**
ταῖς λαμπραῖς τοὺς ἠτιμωμένους, πῶς οὐδὲ τῶν
ἐλαττόνων οἰκετῶν ὑβριζόντων αὐτοὺς οὐκ ἀντιλέ-
γουσιν, ἀλλὰ φέρουσι διὰ τὴν ἀτιμίαν, ἣ περιέβαλεν 30
αὐτοὺς ἡ ἀμαρτία; Οὕτω καὶ σὺ ποιεῖ· κἂν λοιδορήσῃ
σέ τις, μὴ ἀγριάνῃς, ἀλλὰ στέναξον, μὴ ἐπὶ τῇ ὕβρει,
ἀλλ' ἐπὶ τῇ ἀμαρτίᾳ τῇ σε εἰς ἀτιμίαν ἐμβαλοῦση.

- 563 ...
136. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον Α΄*, *Ὁμιλία ΙΒ΄*, στ. 563 στίχ. 29-35
Εἰ τοίνυν τοῦ Δεσπότη τοῦ κοινοῦ
τὰ ἡμέτερα, ἄρα καὶ τῶν συνδούλων τῶν ἡμετέρων· 30
τὰ γὰρ τοῦ Δεσπότη πάντα κοινά. Ἡ οὐχ ὀρῶμεν καὶ
ἐν **ταῖς μεγάλαις οἰκίαις** οὕτω ταῦτα διατεταγμένα;
οἶον, πᾶσιν ἐξ ἴσου τὸ σιτομέτριον δίδοται· ἀπὸ
τῶν δεσποτικῶν γὰρ ἔξεισι θησαυρῶν· ἡ οἰκία ἢ δε-
σποτική πᾶσιν ἀνεῖται. 35
- 585 ...
137. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον Α΄*, *Ὁμιλία ΙΕ΄*, στ. 585 στίχ. 24-30
Βούλει
καὶ ἑτέρως μὴ ἀθυμεῖν, ἐπὶ τὰ κοινὰ ἐλθὲ οἰκοδομή- 25
ματα, ὧν ἴσον μετέχεις καὶ σύ. Οὐ γὰρ ἐστίν, οὐκ
ἐστίν **οἰκία, κἂν σφόδρα ἢ λαμπρά**, τῶν δημοσίων
οἰκοδομημάτων λαμπροτέρα. Ἐνδιάτριψον ὅσον χρόνον
θέλεις ἐκεῖ· σά ἐστίν ἐκεῖνα, σά ἐστὶ μετὰ τῶν ἄλ-
λων· κοινά ἐστὶ, καὶ οὐκ ἴδια. 30
- 660 ...
138. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον Β΄*, *Ὁμιλία Ι΄*, στ. 660 στίχ. 10-17
Πῶς δὲ ἐνὶ τὴν χάριν ἐπισπάσασθαι λοιπόν; Τὰ 10
τῷ Θεῷ φίλα πράττοντα, καὶ ἐν πᾶσιν αὐτῷ ὑπ-
ακούοντα. Ἡ καὶ ἐν **ταῖς μεγάλαις οἰκίαις** οὐκ ἐκεί-
νους ὀρῶμεν χάριν ἔχοντας τῶν οἰκετῶν, ὅσοι μὴ τὰ
αὐτῶν μεριμνῶσιν, ἀλλὰ τὰ τῶν δεσποτῶν πάση
ψυχῇ καὶ προθυμίᾳ, οὐ δι' ἀνάγκην μόνην δεσποτικήν, 15
ἀλλὰ καὶ διὰ προθυμίαν καὶ διὰ φιλοστοργίαν εὖ δια-
τιθῶσιν ἅπαντα;
- 236 ...
139. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους*, *Ὁμιλία Ζ΄*, στ. 236 στίχ. 41-53
Ἄλλα πλουτεῖς; Πόθεν; Τί κεκτημένος; χρυσόν,
ἄργυρον, λίθους τιμίους; Τοῦτο καὶ ληστῶν ἐστὶ, καὶ
ἀνδροφόνων τὸ καύχημα, καὶ τῶν τὰ μέταλλα ἐργα-
ζομένων. Ὁ τῶν καταδίκων πόνος, τουτί σοι καύ-
χημα. Ἄλλα κοσμῇ καὶ καλλωπίζει; Καὶ ἵππους 45
ἐστὶν ἰδεῖν καλλωπιζομένους· παρὰ δὲ τοῖς Πέρσαις
καὶ καμήλους ἴδοι τις ἂν καλλωπιζομένας· ἐπὶ δὲ τῶν
ἀνθρώπων, τοὺς ἐπὶ σκηνῆς ἅπαντας. Οὐκ αἰσχύνη
οὖν ἐπὶ τούτοις μέγα φρονῶν, ἐν οἷς τὰ ἄλογά σοι

- κοινωνεῖ καὶ δοῦλοι καὶ ἀνδροφόνοι καὶ μαλακοὶ καὶ λησταὶ καὶ τυμβωρύχοι; **Ἄλλ' οἰκίας οἰκοδομεῖς λαμπράς;** Καὶ τί τοῦτο; πολλοὶ κολιοὶ λαμπροτέρας οἰκοῦσι, καὶ σεμνότερα ἔχουσι καταγώγια. 50
- 260 **140.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπίτομον εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους, Ὁμιλία Γ'*, στ. 260 στίχ. 8-31
...
Χρήματα γὰρ διὰ τοῦτο εἴρηται, οὐχ ἵνα οὕτω χρώμεθα αὐτοῖς, καθάπερ αἱ προθῆκαι τῶν χρυσοχόων, ἀλλ' ἵνα ἐργαζώμεθά τι καλὸν ἐν αὐτοῖς. 10
Ὅταν οὖν ὁ τοῦ χρυσοῦ πόθος μὴ ἀφῆ, οὐχὶ ζημία ἐστὶ τὸ πᾶν; Ὁ γὰρ μὴ τολμῶν αὐτοῖς χρήσασθαι ὥσπερ ἄλλοτρίοις, οὐ κέχρηται, καὶ οὐκ ἔστι χρήσις οὐδαμοῦ. **Τί δέ, ὅταν οἰκίας οἰκοδομῶμεν λαμπράς καὶ μεγάλας, καὶ κίοσι καὶ μαρμάρους καὶ στοαῖς καὶ περιπάτοις ταύτας κατακοσμῶμεν, εἶδωλα πανταχοῦ καὶ ξόανα ἰστῶντες;** Πολλοὶ μὲν οὖν ἀπὸ τούτων καὶ δαίμονας καλοῦσι· πλὴν ἀλλὰ μὴ ταῦτα ἐξετάσωμεν. **Τί βούλεται καὶ ὁ χρυσοῦς ὄροφος; οὐχὶ τὴν αὐτὴν τῷ μετὰ συμμετρίας οἰκίαν ἔχοντι παρέχεται τὴν χρήσιν;** Ἄλλ' ἔχει, φησί, τέρψιν πολλήν. Ἄλλὰ μέχρις ἡμέρας μιᾶς καὶ δευτέρας, λοιπὸν δὲ οὐκέτι. Εἰ γὰρ ὁ ἥλιος ἡμᾶς οὐκ ἐκπλήττει διὰ τὸ ἐν συνηθείᾳ εἶναι, πολλῶ μᾶλλον τὰ ἔργα τῆς τέχνης· ἀλλ' ὁμοίως τοῖς πηλίνοις, αὐτοῖς προσέχομεν. **Τί γάρ, εἰπέ μοι, εἰς ἀρίστην οἴκησιν κίωνων πλῆθος καὶ ξοάνων κάλλη καὶ χρυσὸς τοῖς τοίχοις διεσπαρμένος συμβάλλεται;** Οὐδέν, ἀλλὰ βλακειᾶς καὶ ὕβρεως καὶ τύφου περιττοῦ καὶ ἀνοίας ἐστὶ. Πανταχοῦ δὲ ἡμᾶς τῶν ἀναγκαίων εἶναι χρὴ καὶ τῶν ἐν 25
χρεία, οὐ τῶν περιττῶν. 30
- 268 **141.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπίτομον εἰς τὸν Ἰωάννην ΜΖ'*, στ. 268-269
...
Ἄλλ' **οἰκοδομεῖσθαι λαμπράς οἰκίας** καὶ πολλοὺς ἔχειν οἰκέτας, καὶ εἰς χρυσοῦν ὄροφον κατακειμένους ὄρῳ καλόν; Περιττὸν μὲν οὖν καὶ ἀνόνητον. Ἔστιν ἄλλα οἰκοδομήματα, λαμπρότερα πολλῶ καὶ σεμνότερα 65
269 τούτων· ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις εὐφραίνειν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀναγκαῖον· ὁ γὰρ κωλύσων οὐδεὶς. **Βούλει κάλλιστον ὄροφον ἰδεῖν; Ἐσπέρας καταλαβούσης, ἴδε κατηστερισμένον τὸν οὐρανόν.** Ἄλλ' οὐκ ἔστιν ἕμος ὄροφος,

- φησί. Καὶ μὴν οὗτος μᾶλλον σὸς, ἢ ἐκεῖνος. 5
142. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἰπόμνημα εἰς τὸν Ἰωάννην ΝΣΤ*, στ. 309-310
- 309 ...
Εἰ δὲ νῦν ὑπὲρ 50
**τοῦ φωτεινὰς ἔχειν οἰκίας, καὶ εὐαερεῖς, μυρία δα-
πανῶμεν χρήματα, οἰκοδομοῦντες, ταλαιπωροῦμενοι·**
ἐνόησον πῶς χρηὴ καὶ τὰ σώματα αὐτὰ δαπανᾶν,
ὑπὲρ τοῦ λαμπρὰς ἡμῖν οἰκίας ἐν οὐρανοῖς οἰκοδομη-
θῆναι, ἔνθα τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ ἀπόρρητον. Ἐνταῦθα 55
μὲν γὰρ καὶ μάχαι καὶ φιλονεικίαι περὶ ὄρων καὶ
τοιγῶν· ἐκεῖ δὲ οὐδὲν τοιοῦτόν ἐστιν· οὐ φθόνος, οὐ
βασκανία· οὐδὲ φιλονεικήσει τις ἡμῖν περὶ ὀροθεσιῶν.
Καὶ ταύτην μὲν ἀπολιπεῖν ἀνάγκη πάντως, ἐκείνη δὲ
310 συμπαραμένει διηνεκῶς· καὶ ταύτην μὲν ἀνάγκη σα-
θροῦσθαι τῷ χρόνῳ, καὶ μυρίαὶς ὑποκεῖσθαι βλάβαις,
ἐκείνην δὲ μένειν ἀγήρῳ διηνεκῶς· καὶ ταύτην μὲν ὁ
πένης οὐ δύναται οἰκοδομεῖν, ἐκείνην δὲ ἔστι καὶ διὰ
δύο ὀβολῶν οἰκοδομησαί, καθάπερ ἡ χήρα. Διὰ ταῦτα 5
ἀποπνίγομαι, ὅτι, τοσούτων ἡμῖν προκειμένων ἀγαθῶν,
ῥαθυμοῦμεν, ὀλιγοροῦμεν, καὶ **ὅπως μὲν ἐνταῦθα
λαμπρὰς σχοίημεν οἰκίας, ἅπαντα πράττομεν·** ὅπως
δὲ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κἂν μικρὸν κτησώμεθα καταγώ-
γιον, οὐ μεριμνῶμεν, οὐ φροντίζομεν. Εἶπε γὰρ μοι· 10
ποῦ ἐβούλου τὴν οἰκίαν ἔχειν ἐνταῦθα; ἄρα ἢ ἐν ἐρημίᾳ,
ἢ ἐν μιᾷ τῶν πόλεων τῶν μικρῶν; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι·
ἀλλ' ἐν ταῖς βασιλικωτάταις καὶ μεγάλαις, ἔνθα πλείων
ἢ ἐμπορία, ἔνθα μείζων ἢ περιφάνεια.
143. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἰπόμνημα εἰς τὸν Ἰωάννην ΕΔ*, στ. 360 στίχ. 5-11
- 360 ...
Θρήνου λοιπὸν ὁ καιρός, 5
καὶ δακρύων, καὶ οἰμωγῆς. Εὐκαιρον εἶπεῖν καὶ ἡμᾶς
νῦν, *Καλέσατε τὰς θρηνοῦσας, καὶ πρὸς τὰς σο-
φὰς ἀποστείλατε, καὶ φθεγξάσθωσαν.* Τάχα οὕτω
δυνησόμεθα ἐκβαλεῖν τὸ νόσημα **τῶν τὰς οἰκίας οἰ-
κοδομοῦντων τὰς λαμπράς,** τῶν ἀγροῦς περιβαλλο-
μένων ἐξ ἀρπαγῆς. 10

364 144. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὸν Ἰωάννην ΞΕ'*, στ. 364 στίχ. 38-45
...

Ἄλλ' εἰ βούλεσθε, λέγω πόθεν εἰσῆλθε τὸ κακόν. Ἐκα-
στος τὸν πρὸ αὐτοῦ ζηλοῦντες ἐπέτεινον τὸ νόσημα,
καὶ τὸν οὐ βουλόμενον ὁ προλαβὼν ἐρεθίζει. Ὅταν
γὰρ ἴδωσιν **οἰκίας λαμπράς**, καὶ πλῆθος ἀγρῶν, καὶ
ἀνδραπόδων ἀγέλας, καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, καὶ πολὺν
ἱματίων φορυτόν, πάντα πράττουσιν, ὥστε ὑπερβα-
λέσθαι· ὥστε οἱ πρῶτοι τῶν δευτέρων αἴτιοι γίνονται,
κάκεινοι τῶν μετ' αὐτούς. 40
45

365 145. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὸν Ἰωάννην ΞΕ'*, στ. 365-366
...

Πάν-
τως γὰρ ἀποθανούμεθα, πάντως τὸ αὐτὸ τέλος ὑπο-
στησόμεθα. Πόσην ὀργήν, εἰπέ μοι, πόσην δαπάνην,
πόσας ἀπεχθείας ὑπέστησαν! Καὶ τί τὸ κέρδος;
Κόλασις ἀθάνατος, καὶ τὸ μηδεμιᾶς τυχεῖν παραμυ-
θίας· καὶ τὸ μὴ ζῶντας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπελ-
θόντας κατηγορεῖσθαι παρὰ πάντων. Τί δέ; **τῶν πολ-**
366 **λῶν τὰς εἰκόνας ὅταν ἴδωμεν ἀνακειμένους ἐν ταῖς**
οἰκίαις, οὐχὶ μᾶλλον θρηνοῦμεν; Ἀληθῶς καλῶς εἶπεν
ὁ Προφήτης· *Πλὴν μάτην ταρασσεται πᾶς ἄνθρω-*
πος ζῶν. Ταραχὴ γὰρ ὄντως ἢ περὶ τὰ τοιαῦτα σπου-
δῆ· ταραχὴ καὶ θόρυβος περιττός. 10
5

431 146. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὸν Ἰωάννην ΟΘ'*, στ. 431 στίχ. 4-21
...

Οὐχ ὀρᾶς τοίνυν τοὺς
ἐρῶντας, πόσα οὗτοι πορνῶν γυναικῶν περικαιόμενοι 5
πάσχουσι δεινά, ραπιζόμενοι, τυπτόμενοι, γελώμενοι,
θρυπτομένης ἀνεχόμενοι πόρνης, ἀποστρεφομένης, μυ-
ρία ὑβριζούσης; Ἄλλ' ὅμως κἂν ἅπαξ ἡδύ τι καὶ ἡμε-
ρον ἴδωσιν, πάντα αὐτοῖς ἐν εὐπραγίᾳ, καὶ πάντα
οἴχεται τὰ πρότερα, καὶ πάντα ἐξ οὐρίων φέρεται, κἂν 10
πενία, κἂν νόσος, κἂν ὀτιοῦν τούτοις ἕτερον. Τὸν γὰρ
βίον τὸν ἑαυτῶν τίθενται ἄθλιόν τε καὶ μακάριον, ὡς
ἂν τὴν ἐρωμένην ἔχουσι πρὸς αὐτοὺς διακειμένην. Καὶ
οὐ δόξαν ἴσασι ἀνθρωπίνῃ, οὐκ ἀτιμίαν· ἀλλὰ, κἂν
ὑβρίζῃ τις, ὑπὸ τῆς πολλῆς ἡδονῆς καὶ τῆς παρ' ἐκείνης 15
εὐημερίας ἅπαντα φέρουσι ραδίως· ἐκείνη δὲ κἂν λοι-
δορήσεται, κἂν εἰς τὸ πρόσωπον πτύση, ῥόδοις βάλλεσθαι
νομίζουσι ταῦτα πάσχοντες. Καὶ τί θαναμαστόν, εἰ περὶ

- αὐτὴν οὕτω διάκεινται; Καὶ γὰρ **τὴν οἰκίαν τὴν ἐκείνης
πασῶν εἶναι λαμπροτέραν νομίζουσι**, κἄν πηλίγη ἦ,
κἄν καταπίπτουσα. 20
- 436 ...
147. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπίτομη εἰς τὸν Ἰωάννην Β΄*, στ. 436 στίχ. 16-26
...
Μέχρι τίνος οὐ διαβλέπομεν, ἀλλ' εἰς μάχας καθ-
ημερινάς, καὶ φιλονεικίας, καὶ λόγους ἀνονήτους τὸ
πᾶν δαπανῶμεν, τὴν γῆν τρέφοντες, τὸ σῶμα παιίνον-
τες, καὶ τῆς ψυχῆς ἀμελοῦντες, τῶν μὲν ἀναγκαίων
οὐδένα ποιούμενοι λόγον, τῶν δὲ περιττῶν καὶ ἀνονήτων 20
πολλὴν τὴν φροντίδα; Καὶ λαμπροὺς μὲν οἰκοδομοῦμεν
τάφους, καὶ **ὠνούμεθα πολυτελεῖς οἰκίας**, καὶ παντοδα-
πῶν οἰκετῶν ἀγέλας περισύρομεν, καὶ οἰκονόμους διαφό-
ρους ἐπινοοῦμεν, ἀγρῶν, οἰκιῶν, χρημάτων ἄρχοντας,
καὶ ἄρχοντας ἀρχόντων καθιστῶντες· τῆς δὲ ψυχῆς ἡρη- 25
μωμένης οὐδεὶς ἡμῖν λόγος.
- 446 ...
148. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπίτομη εἰς τὸν Ἰωάννην ΒΒ΄*, στ. 446 στίχ. 21-36
...
Ὁ
δεῖνα τρέφει κύνας, ἵνα θηρία ἄγρια σαγηνεύσῃ, αὐτὸς
εἰς θηριωδίαν ἐπίπτων· ἕτερος ὄνους καὶ ταύρους,
ἵνα μετακομίζῃ λίθους· ἀνθρώπους δὲ περιορᾷ, λιμῶ
τηκομένους. **Καὶ χρυσίον μὲν ἄπειρον δαπανᾷ, ἵνα λι-** 25
θίνους ἀνθρώπους ἐργάσῃται· τοὺς δὲ ὄντως ἀνθρώπους
λιθίνους γενομένους ὑπὸ τῆς κακουχίας, ὑπερορᾷ. Ἔτε-
ρος ψηφίδας χρυσᾶς συλλέγων μετὰ πολλῆς ταλαιπωρίας
περιβάλλει τοὺς τοίχους· τὰς δὲ γαστέρας τῶν πενήτων
γυμνάς ὀρῶν, οὐκ ἐπικάμπτεται. Καὶ οἱ μὲν τοῖς ἱμα- 30
τίοις αὐτῶν ἱμάτια πάλιν ἐπινοοῦσιν· ἕτερος δὲ οὐδὲ
αὐτὸ τὸ σῶμα γυμνὸν περιβάλλειν ἔχει. Ἐν δικαστη-
ρίοις πάλιν ἄλλος ἄλλον κατέπιεν· ἄλλος εἰς πόρνας
ἀνάλωσε καὶ εἰς παρασίτους· ἕτερος εἰς μίμους καὶ
ὀρχήστρας· εἰς **οἰκοδομὰς ἕτερος λαμπράς**, εἰς ἀγορα- 35
σίας ἀγρῶν καὶ οἰκιῶν.
- 51 ...
149. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπίτομη εἰς τὸν Ματθαῖον Δ΄*, στ. 51 στίχ. 28-49
...
Εἰ γὰρ δοξάζεσθαι βούλει, καταφρόνει δόξης,
καὶ πάντων ἔση λαμπρότερος. Τί πάσχεις ὅπερ ἔπα-
θεν ὁ Ναβουχοδονόσορ; Καὶ γὰρ καὶ ἐκεῖνος εἰκόνα 30

- ἔστησεν, ἀπὸ τοῦ ξύλου καὶ τῆς ἀναισθήτου μορφῆς
προσθήκην νομίζων ἑαυτῷ πορίζειν εὐφημίας, καὶ ὁ
ζῶν ἀπὸ τοῦ μὴ ζῶντος λαμπρότερος ἤθελε φαίνε-
σθαι. Εἶδες τῆς μανίας τὴν ὑπερβολὴν; Δοκῶν γὰρ
ἑαυτὸν τιμᾶν, μᾶλλον ἐξύβρισεν. Ὅταν γὰρ φαίνεται
τῷ ἀψύχῳ θαρρῶν μᾶλλον ἢ ἑαυτῷ καὶ τῇ ἐν αὐτῷ
ζώσῃ ψυχῇ, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ξύλον ἐπὶ τοσαύτην ἄγῃ
προεδρίαν, πῶς οὐκ ἂν εἶη γέλωτος ἄξιος, οὐκ ἀπὸ
τρόπων, ἀλλ' ἀπὸ σανίδων καλλωπίζεσθαι σπεύδων;
Ὡσπερ ἂν εἴ τις διὰ τὸ βάθρον τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ
διὰ τὴν κλίμακα καλῆ οὕσαν ἀξιοῖ μᾶλλον, ἢ διὰ τὸ
ἄνθρωπος εἶναι, ἐναβρύνεσθαι. Τοῦτον καὶ ἐφ' ἡμῶν
πολλοὶ μιμοῦνται νῦν. Ὡσπερ γὰρ ἐκεῖνος ἀπὸ τῆς
εἰκόνας, οὕτως ἀπὸ ἱματίων ἕτεροι, καὶ ἐξ οἰκίας ἄλ-
λοι, καὶ ἐξ ἡμιόνων καὶ ὄχημάτων, καὶ ἀπὸ κί-
νων τῶν ἐν ταῖς οἰκίαις ἀξιοῦσι θαυμάζεσθαι. Ἐπειδὴ
γὰρ τὸ ἄνθρωποι εἶναι ἀπώλεσαν, περιέρχονται συλ-
λέγοντες ἑαυτοῖς ἐτέρωθεν τὴν πολλοῦ γέλωτος γέ-
μουσαν δόξαν.
- 207 ...
150. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον IB*, στ. 207-208
...
Πῶς οὖν οὐκ ἐσχάτης ἀνοίας, ἔνθα μὲν ἀπόλλυται
καὶ διαφθείρεται τὰ ἀποτιθέμενα, σωρεύειν ἅπαντα,
ἔνθα δὲ ἀνέπαφα μένει, καὶ πλείω γίνεται, ἐνταῦθα
μηδὲ τὸ πολλοστὸν ἀποτίθεσθαι μέρος, καὶ ταῦτα τὸν
ἅπαντα μέλλοντας ἐκεῖ βιώσεσθαι χρόνον; Διὰ τοῦτο
καὶ Ἕλληνες ἀπιστοῦσι τοῖς παρ' ἡμῶν λεγομένοις·
ἄφ' ὧν γὰρ πράττομεν, οὐκ ἀφ' ὧν λέγομεν, τὴν
παρ' ἡμῶν ἀπόδειξιν λαμβάνειν ἐθέλουσι· καὶ ἐπειδὰν
ἴδωσιν οἰκίας οἰκοδομουμένους λαμπράς, καὶ παρα-
δείσους κατασκευάζοντας καὶ λουτρά, καὶ ἀγροὺς
ῶνουμένους, οὐκ ἐθέλουσι πιστεῦσαι, ὅτι πρὸς
ἐτέραν παρασκευαζόμεθα πόλεως ἀποδημίαν.
- 208 ...
151. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον K*, στ. 294
...
Πολλὰ γὰρ καὶ ἐν τῷ παρόντι βίῳ κατασκευάζεις,
ἧν οὐ μέλλεις αὐτὸς ἀπολαύειν· κἂν ἐγκαλῆ τις, τοὺς
παῖδας καὶ τοὺς ἐκείνων παῖδας προβαλλόμενος, ἰκανὴν
δοκεῖς παραμυθίαν τῶν περιττῶν εὐρηκέναι πόνων.
Ὅταν γὰρ ἐν ἐσχάτῳ γῆρα γενόμενος οἰκοδομῆς οἰκίας
λαμπράς, ὧν πρὸ τοῦ τέλους ἀπελεύση πολλάκις, καὶ

- δένδρα φυτεύης, ἃ μετὰ πολλὰ ἔτη τὸν καρπὸν οἴσει·
[“Όταν φυτεύης ἐν χωρίῳ δένδρα, ὧν μετὰ μυρία ἔτη
ὁ καρπὸς ἦξει,] καὶ οὐσίας ἀγοράζης καὶ κλήρους, ὧν 10
μετὰ πολὺν δέξῃ χρόνον τὴν δεσποτείαν, καὶ ἕτερα πολλὰ
τοιαῦτα φιλοπονῆς, ὧν οὐ καρπὴ τὴν ἀπόλαυσιν· ἄρα
διὰ σεαυτὸν ἢ διὰ τοὺς μετὰ ταῦτα ποιεῖς;
- 152.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον ΚΓ’*, στ. 318-319
- 318 ...
Οὐκ ἔστι παίγνιον ὁ βίος· μᾶλλον δὲ ὁ μὲν παρὼν 50
βίος παίγνιον, τὰ δὲ μέλλοντα οὐ παίγνια. Τάχα δὲ οὐδὲ
παίγνιον μόνον ὁ βίος, ἀλλὰ καὶ τούτου χειρὸν. Οὐ γὰρ
εἰς γέλωτα τελευτᾷ, ἀλλὰ καὶ πολλὴν φέρει τὴν βλάβην
τοῖς μὴ μετὰ ἀκριβείας τὰ καθ’ ἑαυτοὺς οἰκονομεῖν βουλο-
μένοις. Τί γὰρ παίδων, εἰπέ μοι, διεστήκαμεν τῶν παι- 55
ζόντων καὶ οἰκίας οἰκοδομοῦντων ἡμεῖς **οἱ τὰς λαμπρὰς**
319 **οἰκίας οἰκοδομοῦντες**; τί δὲ ἀριστοποιουμένων αὐτῶν
ἡμεῖς οἱ τρυφῶντες; Οὐδέν, πλὴν ὅσον μετὰ κολάσεως
ταῦτα πράττομεν. Εἰ δὲ οὐδέπω συνορῶμεν τὴν εὐτέλειαν
τῶν γινομένων, θαυμαστὸν οὐδέν· οὐπω γὰρ ἄνδρες γε-
γόναμεν· ὅταν δὲ γενώμεθα, εἰσόμεθα ὅτι ταῦτα πάντα 5
παιδικά. Ἐπεὶ καὶ ἐκείνων γινόμενοι ἄνδρες καταγελῶ-
μεν· παῖδες δὲ ὄντες περισπούδαστα νομίζομεν εἶναι,
καὶ ὄστρακα καὶ πηλὸν συνάγοντες, τῶν τοὺς μεγάλους
ἀνιστώντων περιβόλους οὐκ ἔλαττον φρονοῦμεν. Ἄλλ’
ὅμως εὐθέως ἀπόλλυται καὶ καταπίπτει, καὶ οὔτε ἐστῶτά 10
που χρήσιμα γένοιτ’ ἂν ἡμῖν, ὥσπερ οὖν οὐδὲ αὐταὶ
αἱ λαμπραὶ οἰκίαι. Τὸν γὰρ τοῦ οὐρανοῦ πολίτην οὐκ ἂν
δύναιτο δέξασθαι, οὐδ’ ἂν ἀνάσχοιτο μεῖναι ἐν αὐταῖς
ὁ τὴν ἄνω πατρίδα ἔχων· ἀλλ’ ὥσπερ ἡμεῖς τοῖς ποσὶ
ταῦτα καθαιροῦμεν, οὕτω κἀκεῖνος τῷ φρονήματι 15
καταστρέφει.
- 153.** Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον Ν’*, στ. 509 στίχ. 11-31
- 509 ...
Εἰπέ γάρ
μοι· εἴ τινα ἰδῶν τῆς ἀναγκαίας ἀποροῦντα τροφῆς,
ἀφεις αὐτῷ λῦσαι τὸν λιμὸν, τὴν τράπεζαν ἀργύρῳ πε-
ριέβαλες μόνον, ἄρα ἂν ἔγνω σοι χάριν, ἀλλ’ οὐχὶ μᾶλλον
ἠγανάκτησε; Τί δέ; εἰ ράκια περιβεβλημένον ὀρῶν, 15
καὶ ὑπὸ κρυμοῦ πηγνύμενον, ἀφεις αὐτῷ δοῦναι
ἰμάτιον, **κίονας κατεσκεύαζες χρυσοῦς**, λέγων εἰς ἐκείνου
τιμὴν ποιεῖν, οὐκ ἂν σε καὶ εἰρωνεύεσθαι ἔφη, καὶ ὕβριν

ἐνόμισε, καὶ ταύτην τὴν ἐσχάτην; Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ
τοῦ Χριστοῦ λογίζου, ὅταν ἀλήτης καὶ ξένος περιέρχεται, 20
δεόμενος ὀροφῆς· **σὺ δὲ αὐτὸν ἀφεις ὑποδέξασθαι, ἔδαφος
καλλωπίζης καὶ τοίχους καὶ κίωνων κεφαλᾶς**· καὶ
ἀργυρᾶς ἀλύσεις διὰ λαμπάδων ἐξάπτῃς, αὐτὸν δὲ ἐν
δεσμοτηρίῳ δεδεμένον μηδὲ ἰδεῖν ἐθέλῃς. Καὶ ταῦτα
λέγω, οὐχὶ κωλύων ἐν τούτοις φιλοτιμεῖσθαι, ἀλλὰ ταῦτα 25
μετ' ἐκείνων, μᾶλλον δὲ ταῦτα πρὸ ἐκείνων παραινῶν
ποιεῖν. Ὑπὲρ μὲν γὰρ τοῦ ταῦτα μὴ ποιῆσαι οὐδεὶς ἐν-
εκλήθη ποτέ· ὑπὲρ δὲ ἐκείνων καὶ γέεννα ἠπειλήται, καὶ
πῦρ ἄσβεστον, καὶ ἡ μετὰ δαιμόνων τιμωρία. Μὴ τοίνυν
τὸν οἶκον κοσμῶν, τὸν ἀδελφὸν θλιβόμενον περιόρα· οὗτος 30
γὰρ ἐκείνου ναὸς κυριώτερος.

537 154. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον ΝΔ*, στ. 537 στίχ. 12-25
...

Μηδεὶς τοίνυν αἰσχυνέσθω τὰ σεμνά τῆς
σωτηρίας ἡμῶν σύμβολα, καὶ τὸ κεφάλαιον τῶν ἀγαθῶν,
δι' ὃ καὶ ζῶμεν, καὶ δι' ὃ ἐσμέν· ἀλλ' ὡς στέφανον,
οὕτω περιφέρωμεν τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ. Καὶ γὰρ 15
πάντα δι' αὐτοῦ τελεῖται τὰ καθ' ἡμᾶς. Κἂν ἀναγεννη-
θῆναι δέη, σταυρὸς παραγίνεται· κἂν τραφῆναι τὴν μυ-
στικὴν ἐκείνην τροφήν, κἂν χειροτονηθῆναι, κἂν ὀτιοῦν
ἕτερον ποιῆσαι, πανταχοῦ τὸ τῆς νίκης ἡμῖν παρίστα-
ται σύμβολον. Διὰ τοῦτο καὶ **ἐπὶ οἰκίας, καὶ ἐπὶ τῶν** 20
τοίχων, καὶ ἐπὶ τῶν θυρίδων, καὶ ἐπὶ τοῦ μετώπου, καὶ
ἐπὶ τῆς διανοίας, **μετὰ πολλῆς ἐπιγράφομεν αὐτὸν τῆς**
σπουδῆς. Τῆς γὰρ ὑπὲρ ἡμῶν σωτηρίας, καὶ τῆς ἐλευ-
θερίας τῆς κοινῆς, καὶ τῆς ἐπιεικειᾶς ἡμῶν τοῦ Δεσπό-
του τοῦτό ἐστι τὸ σημεῖον. 25

608 155. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον ΕΓ*, στ. 608-610
...

Διὰ τοῦτο οἱ μὲν
ἔξωθεν ἀκρόπολιν κακῶν τὴν φιλαργυρίαν ἐκάλουν· ὁ
δὲ μακάριος Παῦλος πολλῶ βέλτιον καὶ ἐμφαντικώτερον, 60
ρίζαν αὐτὴν τῶν κακῶν ἀπάντων εἰπών. Ταῦτ' οὖν
609 **ἅπαντα ἐννοοῦντες, μάθωμεν ζηλοῦν τὰ ἄξια ζήλου**· μὴ
τὰς λαμπρὰς οἰκοδομάς, μηδὲ τοὺς πολυτελεῖς ἀγρούς·
ἀλλὰ τοὺς πολλὴν παρρησίαν πρὸς τὸν Θεὸν ἔχοντας
ἄνδρας, τοὺς ἐν οὐρανῶ πλουτοῦντας, τοὺς τῶν θησαυ-
ρῶν ἐκείνων κυρίους, τοὺς ὄντως πλουσίους, τοὺς διὰ 5
610 Χριστὸν πένητας· ἵνα τῶν αἰωνίων ἐπιτύχωμεν ἀγα-

θῶν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ, ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, δόξα,
κράτος, τιμὴ, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν
αἰῶνων. Ἀμήν.

5

750

156. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπίτομη εἰς τὸν Ματθαῖον ΠΓ*, στ. 750-752

...

Ἄλλ' ὃ τῶν ἀνοήτων ἀνθρώπων, οἱ καὶ καταρῶν-
ται τοῖς πένησι, καὶ φασι κατασχύνεσθαι καὶ οἰκίας
καὶ βίον ὑπὸ πενίας· πάντα φύροντες! Τί γάρ
ἐστὶν αἰσχρὴ οἰκίας; εἰπέ μοι. Οὐκ ἔχει κλίνην ἐξ
ἐλέφαντος, οὐδὲ ἀργυρᾶ σκεύη, ἀλλ' ἐξ ὀστρά-
κου πάντα καὶ ξύλων. Τοῦτο μὲν οὖν μεγίστη
δόξα οἰκίας καὶ περιφάνεια. Τὸ γὰρ τῶν βιωτικῶν
ἀμελεῖν εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ψυχῆς πολλάκις ποιεῖ
τὴν σχολὴν ἀναλίσκεσθαι πᾶσαν. Ὅταν οὖν πολλὴν ἐν
τοῖς ἔξω τὴν ἐπιμέλειαν ἴδῃς, τότε αἰσχύνθητι ἐπὶ τῇ
πολλῇ ἀσχημοσύνῃ. **Σχῆμα γὰρ μάλιστα αἱ τῶν πλου-
τούντων οὐκ ἔχουσιν οἰκία.** Ὅταν γὰρ ἴδῃς ξύλα περι-
βεβλημένα τάπησι, καὶ κλίνας ἀργύρῳ ἐνδεδεμένας,
ὥσπερ ἐν τῷ θεάτρῳ, ὥσπερ ἐν τῇ πομπῇ τῆς
σκηνῆς, τί ταύτης τῆς ἀσχημοσύνης ἴσον γένοιτ' ἄν;
Ποία γὰρ μᾶλλον οἰκία ἔοικε τῇ ὀρχήστρᾳ καὶ τοῖς ἐπὶ
τῆς ὀρχήστρας; ἢ τοῦ πλουσίου, ἢ ἢ τοῦ πένητος;
Οὐκ εὐδὴλον, ὅτι ἢ τοῦ πλουσίου; Οὐκοῦν αὕτη ἀσχημο-
σύνης γέμει. Ποία οἰκία ἔοικε τῇ τοῦ Παύλου, τῇ τοῦ
Ἀβραάμ; Εὐδὴλον ὅτι ἢ τοῦ πένητος. Οὐκοῦν αὕτη μά-
λιστα κεκαλλώπισται καὶ εὐδοκιμεῖ. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι
τοῦτο μάλιστα κόσμος οἰκίας, εἴσελθε εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ
Ζακχαίου, καὶ μάθε, ὅτε ἔμελλεν εἰς αὐτὴν εἰσιέναι ὁ
Χριστὸς, πῶς αὐτὴν ἐκόσμησεν ἐκεῖνος. Οὐ γὰρ ἔδραμε
πρὸς τοὺς γείτονας, ἀμφίθυρα αἰτῶν καὶ καθέδρας καὶ
βάθρα ἐξ ἐλέφαντος πεποιημένα, οὐδὲ ἐξέβαλεν ἐκ τῶν
ταμιείων τὰ ἐπιβλήματα τὰ Λακωνικά· ἀλλ' ἐκόσμησε
κόσμῳ τῷ Χριστῷ πρέποντι. Τίς δὲ οὗτος ἦν; *Τὰ ἡμίση
τῶν ὑπαρχόντων μου δώσω, φησὶ, πτωχοῖς, καὶ
οὗ ἂν ἦρπασα, τετραπλασίονα ἀποδώσω.* Οὕτω
καὶ ἡμεῖς κοσμῶμεν τὰς οἰκίας, ἵνα καὶ πρὸς ἡμᾶς
εἰσέλθῃ ὁ Χριστὸς. Ταῦτα καλὰ τὰ ἀμφίθυρα, ταῦτα ἐν
οὐρανοῖς κατασκευάζεται, ἐκεῖ ὑφαίνεται. Ἐνθα ἂν
ταῦτα ἦ, ἐκεῖ καὶ ὁ οὐρανῶν Βασιλεὺς. **Ἄν δὲ ἐτέ-
ρος κοσμηῇ, τὸν διάβολον καλεῖς, καὶ τὸν ἐκείνου χορόν.**
Ἦλθε καὶ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τελώνου Ματθαίου. Τί οὖν

25

30

35

40

45

50

55

- καὶ οὗτος ἐποίησε; Τῇ προθυμίᾳ πρότερον ἑαυτὸν ἐκόσμησεν, καὶ τῷ πάντα ἀφείναι καὶ ἀκολουθῆσαι αὐτῷ. 60
- 751 Οὕτω καὶ ὁ Κορνήλιος ἐκόσμηε τὴν οἰκίαν εὐχαῖς καὶ ἐλεημοσύναις· διὸ καὶ μέχρι σήμερον ὑπὲρ αὐτὰ λάμπει τὰ βασίλεια. Καὶ γὰρ οἰκίας εὐτέλεια, οὐ σκεύη κείμενα ἀπλῶς, οὐδὲ κλίνη ἡμελημένη, οὐδὲ τοῖχοι καπνοῦ γέμοντες, ἀλλ' ἡ τῶν ἐνοικούντων κακία. Καὶ δείκνυσιν ὁ Χριστός· εἰς μὲν γὰρ τὴν τοιαύτην, ἂν ἦ ἐνάρετος ὁ κατοικῶν, οὐκ ἐπαισχύνεται εἰσελθεῖν· **εἰς δὲ ἐκείνην, κὰν χρυσοῦν ὄροφον ἔχη**, οὐδέποτε εἰσελεύσεται. **Ὡστε αὕτη μὲν τῶν βασιλείων λαμπρότερα**, τὸν πάντων Δεσπότην δεχομένη· **ἐκείνη δέ, μετὰ τοῦ ὀρόφου τοῦ χρυσοῦ καὶ τῶν κιώνων, ἀμάραις καὶ ὄχετοῖς ἔοικεν ἀκαθάρτοις**, σκεύη τοῦ διαβόλου ἔχουσα. Ταῦτα δὲ ἡμῖν οὐ περὶ τῶν πλουτούντων εἰς δέον, ἀλλὰ περὶ τῶν πλεονεκτούντων καὶ φιλαργύρων εἴρηται. Οὐδὲ γὰρ ἐκεῖ σπουδῆ, οὐδὲ φροντίς ὑπὲρ τῶν ἀναγκαίων, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ γαστρίζεσθαι καὶ μεθύειν, καὶ ἕτερα τοιαῦτα ἀσημονεῖν· ἐνταῦθα δὲ ὑπὲρ τοῦ φιλοσοφεῖν. Διὰ ταῦτα οὐδαμοῦ εἰσηλθεν εἰς οἰκίαν λαμπρὰν ὁ Χριστός, ἀλλ' εἰς τὴν τοῦ τελώνου καὶ ἀρχιτελώνου καὶ ἀλιέως, τὰ βασίλεια ἀφείς, καὶ τοὺς τὰ μαλακὰ ἐνδεδυμένους ἱμάτια. Εἰ τοίνυν αὐτὸν βούλει καλέσαι καὶ σύ, κόσμησον τὴν οἰκίαν ἐλεημοσύναις, εὐχαῖς, ἱκετηρίαις, παννυχίσι. Ταῦτα τοῦ βασιλέως Χριστοῦ τὰ ἀναθήματα, ἐκεῖνα δὲ τοῦ μαμωνᾶ, τοῦ ἐχθροῦ τοῦ Χριστοῦ. Μηδεὶς τοίνυν ἐγκαλυπτέσθω οἰκίαν ἔχων εὐτελεῖ, ἂν ταῦτα ἔχη τὰ ἐπιβλήματα· **μηδεὶς πλούσιος φρονεῖτω μέγα, οἰκίαν ἔχων πολυτελεῖ**, ἀλλ' ἐγκαλυπτέσθω μᾶλλον, καὶ ταύτην ζηλούτω, ἐκείνην ἀφείς· ἵνα καὶ ἐνταῦθα τὸν Χριστὸν ὑποδέξηται, καὶ ἐκεῖ τῶν αἰωνίων ἀπολαύση σκηνῶν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. 5 10 15
- 752

157. Λεόντιος Νεαπόλεως, *Κατὰ Ἰουδαίων*, σ. 67 στίχ. 29-36

67

...
Τῇ γὰρ πολλῇ καὶ ἀφάτῳ πρὸς αὐτὸν στοργῇ ἔνθα ἐπέβη ἢ κεκάθικεν ἢ ἐπέφανεν ἢ ἦψατο ἢ ὄλωσ ἐπεσκίασε, σεβόμεθα καὶ προσκυνοῦμεν ὡς τόπον Θεοῦ, οὐ τὸν τόπον οὐδὲ τὸν οἶκον οὐδὲ τὴν χώραν ἢ τὴν πόλιν ἢ τοὺς λίθους τιμῶντες, ἀλλὰ τὸν ἐν αὐτοῖς ἀναστραφέντα καὶ ἐπιφανέντα καὶ γνωρισθέντα σαρκὶ καὶ ἡμᾶς τῆς πλάνης ἐλευθερώσαντα, Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν. **Καὶ διὰ τοῦτο Χριστὸν καὶ τὰ Χριστοῦ πάθη ἐν ἐκκλησίαις καὶ**

30

**οἴκοις καὶ ἀγοραῖς, καὶ ἐν εἰκόσι καὶ ἐν σινδόσι καὶ ἐν ταμιείοις καὶ ἱματίοις, καὶ ἐν παντὶ
τόπῳ ἐκτυποῦμεν, ἵνα διηνεκῶς ὀρῶντες ταῦτα ὑπομινησκόμεθα καὶ μὴ ἐπιλανθανώμεθα,** 35
ὡς σὺ ἐπελάθου Κυρίου τοῦ θεοῦ σου.

158. Λιβάνιος, *Ἀντιοχικός*, σ. 518-519

518

...

Εὐθὺς

519

μὲν ὑπερβάλλοντι τὰς πύλας ἐν εὐωνύμοις κήπων τε
ποικιλία καὶ καταγωγῶν χάριτες καὶ κρηνῶν ἀφθονία
καὶ δένδρεσιν οἰκίαι κρυπτόμεναι καὶ δένδρα ὑπεραί-
ροντες θάλαμοι καὶ λουτρῶν πολυτέλεια, χῶρος Ἐφρο-
δίτη πρέπων καὶ τῷ ταύτης υἱεὶ τῷ τοξότη. Προϊόντι
δέ σοι καθ' ἑκατέραν τῆς ὁδοῦ πλευρὰν ἀμπελουργιῶν
τε πλῆθος ὀρᾶται καὶ **οἰκιῶν κάλλη** καὶ ροδωνιαὶ καὶ
φυτὰ παντοῖα καὶνάματα, καὶ τὸ μὲν ἔλκει, τὸ δὲ
ἀνθέλκει καὶ διὰ τοιαύτης ἡδονῆς ἐπὶ τὴν παγκάλην
ἀφίξη Δάφνην.

159. Λιβάνιος, *Ἀντιοχικός*, σ. 521 στίχ. 2-7

521

...

Τοιαῦτα δὲ

ὄντα ἃ διεξῆλθον οὐ τοσαῦτά ἐστιν, ὥστε τὴν ὑπερ-
βολὴν τοῦ κάλλους ἀπολλύναι τὸ θαῦμα, οἷον **οὐ πέντε μὲν
οἰκίαι, κῆποι δὲ ἑπτὰ, κυπάριττοι δὲ τριακόσιοι, λουτρὰ
δὲ τρία, ἀλλὰ καλὰ μὲν, ὡς οὐδὲν ἄλλοθι, πλείω δὲ
ἢ καλλίω τὰ πάντα.**

5

160. Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Ἀνδρονίκῳ*, σ. 393 στίχ. 8-12

393

...

Τῶν δὲ παρ' ὑμῖν σοφιστῶν μὴ
καταγέλα, οἷς ἐστιν ἃ σοφισταῖς εἶναι δεῖ, **μέγεθος οἰκιῶν,**
πλῆθος νέων, γαστροδὸς εὐρυχωρία, τὸ δουλεύειν εἰδέναι· μέγα
γὰρ εἰς εὐδαιμονίαν παρ' ὑμῖν τὸ κατεπτηχέναι καὶ ὁ δουλό-
τερος ἑτέρου ῥητορικώτερος.

10

161. Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Γεροντίῳ*, σ. 432 στίχ. 15-20

432

...

Ἦσθην δὲ καὶ ὅτι εἶπες καὶ ὅτι σὺν
τέχνῃ καὶ ὅτι ἦν σοι παρ' ἀνδρῶν πολιτῶν ἔπαινος οὐ μάλα
εἰωθῶς. 3. Τεκμαιρόμενος δὲ τοῖς παροῦσι τὸ μέλλον **οἰκίαν
τε ἤδη λαμπρὰν ὀρῶ** καὶ γυναῖκα τῶν εὐδαιμόνων καὶ πλῆθος

15

- οικετῶν καὶ γεωργίας· τὰς δὲ ὄφρῦς οὐ μοι δοκεῖς ἀνασπάσειν,
ἀλλ' ἔξιν ἐν τῷ νῦν μέτρῳ τὸ ἦθος. 20
- 162.** Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Λατιανῶ*, σ. 269-270
- 269 ...
Ἔστι δὲ οὐ περὶ τοῦ παρόντος σοι μόνον
- 270 ὁ λόγος χρόνου· τῶν μὲν γὰρ ἄλλων ἡμῶν ὁ τελευτήσας εὐθύς
ἐν λήθῃ, τὸ δὲ σὸν λαμπρόν τε καὶ κρεῖττον ἢ σβεσθῆναι, ὃ
τε γὰρ ὑπατος αἶ τε ἐκ βασιλέων τιμαὶ καὶ τὸ βασιλέων τοῦ
μὲν μαθητῆν, τοῦ δὲ γενέσθαι διδάσκαλον, ἔτι δὲ **οἰκιῶν**
κάλλῃ καὶ λουτρῶν πλήθὸς τε καὶ μέγεθος καὶ χάρις, πάντα 5
ταῦτα τοῦνομα καθέξει, κἂν τὸ σῶμα ἀπέλθῃ.
- 163.** Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Ἡσυχίῳ*, σ. 649-650
- 649 ...
Ὅτι μὲν οὐχ ἦττον τῶν ἱερέων ὑμῶν ἐπιθυμῶ τοὺς
νεῶς κομίσασθαι τὸ κάλλος, οἷσθά που μᾶλλον ἐτέρων· οὐ
μέντοι βουλοίμην ἂν οἰκιῶν καθαιρουμένων γενέσθαι τοῦθ'
650 ὃ γένοιτ' ἂν καὶ μενουσῶν ἐκείνων, ὅπως τὰ μὲν ὄντα ἐστήκη,
τὰ δὲ κείμενα ἀνιστῆται, καὶ μὴ τὰ μὲν κοσμῶμεν, τὰ δὲ
λωβώμεθα τὰς πόλεις. 2. **Τῆς δὲ οἰκίας Θεοδούλου κατηγο-**
ρῆσαι μὲν πρόχειρον, φείσασθαι δὲ ἄξιον οὔσης καλῆς τε καὶ
μεγάλῃς καὶ ποιούσης ἐτέρων καλλίῳ τὴν ἡμετέραν, ἄλλως θ' 5
ὅτε Θεόδουλος οὐχ ὑβρεῖ καὶ παροινία διέσπα τὸ ἱερόν, ἀλλ'
ὄντων τῶν πωλούντων ἐώνητο τιθεὶς τὰς τιμὰς, πρᾶγμα
ποιῶν, ὃ πᾶσιν ἐξῆν τοῖς δυναμένοις ὠνεῖσθαι.
- 164.** Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Ἱεροκλεῖ*, σ. 451-452
- 451 ...
Ἔως ἡσυχάζειν ἔστι σοι, γῆς φρόντιζε καὶ οἰκοδόμου, ὅπως,
ἐπειδὴν αὐθις εἰς τὸ δοκιμάζειν ἀφίκη, παρὰ τῶν ἀγρῶν
- 452 εὐπορῆς. **Τὸν δὲ ἀνδρῶνα δεῖ μὲν κοσμήσαι τῷ Λακωνικῷ**
λίθῳ, δεῖ δὲ ζητεῖν τὸν ἄλλοθεν κόσμον.
- 165.** Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Κλεάρχῳ*, σ. 274-275
- 274 ...
Δοκεῖ δέ μοι τίνειν δίκας
Ἄλεξανδρος Ἄλεξάνδρῳ, οὗτος ἐκείνῳ τῷ Φιλίππου τῷ τῆ
πόλει βαλομένῳ κρηπίδα. **Φυγὼν γὰρ ἡμᾶς καὶ ἀτιμάσας φι-**
λοῦντας οὐδὲν γλύκιον Παμφυλίας ἡγήσατο καὶ γήμας αὐτόθι 20
παῖδάς τε εἶδε καὶ οἰκίαν ὠκοδόμησεν, ἧς ἐρᾷ πλέον ἢ παιδι-
κῶν ἕτερος. **Αὐτὴ τε γὰρ καλὴ καὶ μεγάλη καὶ ὁ δειπνῶν ἀπο-**

275 **βλέποι τ' ἄν εἰς τὴν θάλατταν καὶ ναῦς ἐξ οὐρίων τρεχούσας**
καὶ ναυτῶν ἄν ἀκούσαι ἄδόντων ἃ εἰώθασι· τοιαῦτα αὐτὸν
ἀφέλκει τῆς πατρίδος φάρμακα.

603 **166.** Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Λυσιμάχῳ*, σ. 603 στίχ. 2-9

Ἐπεὶ δὲ

Μούσαις εἶ φίλος καὶ σου κατέχουσι τὴν ψυχὴν καὶ κάλλος
τίκτεις ἐπῶν, **τίμησον ἐπιγράμμασιν οἰκίαν λαμπρὰν τε καὶ**
μεγάλην ὑπ' ἀνδρὸς ἡμῖν ἐταίρου πεποιημένην ἐν Δάφνῃ. Τὸ
μὲν ὄνομα Ὀλύμπιος αὐτῷ, παίδων δὲ οὐτ' ἐστὶν οὐτ' ἐγένετο
πατὴρ, **παραμυθεῖται δὲ τὴν περὶ ταῦτα τύχην τῷ τῆς οἰκίας**
θαύματι. 4. Χρῆσαι δὴ ταῖς ἀφορμαῖς καὶ πρόσθετες τῇ τῶν
στοῶν καὶ κρηνῶν ὥρα τὴν ἀπὸ τῶν ἐπῶν.

5

238 **167.** Λιβάνιος, *Ἐπιστολὴ Ὀνωράτῳ*, σ. 238 στίχ. 14-18

Πολλὰ τῇ πό-

λει νῦν ἐπὶ τὸ βέλτιον μετέστη, τί δὲ οὐκ ἔμελλε σοῦ γε ἐφ-
εστηκότος; σχῆμα ἀρχῆς, **οἰκοδομημάτων κάλλη, τὸ μὴ τὰ δη-**
μόσια τῶν ἰδίων εἶναι ἐλάττω, ταμειῖον ὑδάτων, δι' οὗ καὶ
πρὸς ἡμᾶς ἔστιν ὑμῖν ἀμιλλᾶσθαι.

15

209 **168.** Λιβάνιος, *Περὶ δουλείας*, σ. 209 στίχ. 3-9

Τὸν δὲ

ὡς ἀληθῶς ἄρχοντα τὸν ἄδωρόν τε καὶ φιλόπονον καὶ πάντη τέλειον
ἄλλο τι χρῆ νομίζεῖν ποιεῖν ἢ ἅπερ οἱ πατέρες περὶ τῶν τέκνων
τροφὴν τε καὶ τὴν ἄλλην ἐπιμέλειαν; Πατέρας δὲ εἰ δούλους τέκνων
καλοῖμεν, οὐκ οἶδα τί ἂν ἀδικοῖμεν. Ὡν εἵνεκα καὶ χρήματα ἀγείρουσι
καὶ **οἰκίας κοσμοῦσι** καὶ ὁδοὺς βαδίζουσι καὶ πελάγη περῶσι καὶ τὰ
ὄπλα ἐνδύντες ἢ νικῶσιν ἢ ἀποθνήσκουσιν.

5

312 **169.** Λιβάνιος, *Προγύμνασμα ΙΧ*, στ', σ. 312 στίχ. 4-10

Ἐνθεν ἴδοι τις ἂν καὶ

νῦν τῶν πόλεων τὰς χρημάτων ἀπορούσας ταπεινάς
τε οὔσας καὶ φαύλας καὶ ἀμόρφους. Οὔτε γὰρ ἂν τεῖχος
ἰσχυρὸν περιβάλοιτο πόλις οὔτ' ἂν τὸ μέτρον ἑαυτῆς
ἐπὶ πλεῖστον τῆς γῆς ἐκτείνειεν οὔτ' ἂν ναοὺς
κατασκευάσαιτο περιφανεῖς οὔτ' ἂν **οἰκίας λαμπράς**, εἰ
μὴ τὴν ἀπὸ τοῦ πλοῦτου χορηγίαν ἐπὶ τοῦτο ἔχοι.

5

10

- 325 170. Λιβάνιος, *Προγύμνασμα ΙΧ, η΄*, σ. 325 στίχ. 10-15
...
Οὕτω μὲν ἠμείψατο τὸν πρῶτον 10
ἢ ἄμπελος φυτουργόν, ἔχει δὲ οὐδὲ κάλλος οὐδὲ πάχος
οὐδὲ μέγεθος οὐδὲ κλάδους ἰσχυροῦς, ἃ ἔν τε φοίνιξιν
ἔστιν ἰδεῖν καὶ καρύαις καὶ δρυσι καὶ κυπαρίττοις,
οὐδὲ συντελεῖ εἰς οἰκίαν μὴ ὄτι εὐδαίμονι καὶ λαμπρῶς
οἰκοδομουμένῳ, ἀλλ’ οὐδὲ πένητι καὶ φαύλῳ. 15
- 417 171. Λιβάνιος, *Προγύμνασμα ΧΙ, ιθ΄*, σ. 417-419
Τίνας ἂν εἴποι λόγους δειλὸς θεασάμενος
πόλεμον ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ γεγραμμένον;
1. Τίς, ὦ θεοί, στρατόπεδον ἀπέδειξε τὴν ἐμὴν
οἰκίαν; ποῖος ὄπλισεν Ἄρης; ποῖος στρατηγὸς ταύτας 5
ἤγαγε τὰς τάξεις οὐδὲ συμβαλεῖν μελλούσας; ἀλλ’ ὁ
πόλεμος ἀκμάζει καὶ τὰ πολλὰ τῆς μάχης γεγένηται.
2. Πρότερον <τῶν> ἔξω θορύβων καταφυγὴν εἶχον τὴν
οἰκίαν καὶ μακρὰς ἐρεσχελίας οὐ φέρων τῶν πολιτῶν
διασώζειν ἑμαυτὸν ἐβουλεύομην ἐν τῇδε. Νῦν δὲ τῆς 10
φυγῆς ἀξίαν ὀρῶ καὶ προσιδεῖν οὐ δύναμαί πως. 3. Ὑπὲρ
εἰρήνης ἦν ἐκκλησία. Τῶν συνιόντων ἐγενόμην. Εἶτα
πόλεμον ἠπεῖλησαν οἱ ῥήτορες. Ὡς βέλη πολέμιων φεύ-
418 γων τοὺς λόγους ἔθειον οἴκαδε, τὴν ὁμόνοιαν ἔνδον
τῆς καλῆς οἰκίας εὔρισκον, ἦν ὁ ζωγράφος ὁ δεινὸς
τὴν τέχνην ὄπλισε καθ’ ἡμῶν καὶ πόλεμον ἔστησε
πολὸν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ, πόλεμον οἷον αἱ πόλεις κατα-
σκευάζουσιν ἀπὸ πολλῶν χρημάτων. 4. Πάσας μὲν ἔστη- 5
σε τὰς τάξεις, ἰππέας, τοξότας, σφενδονήτας,
καὶ μένει ἐν ἡσυχίᾳ οὐδέν, ἀλλ’ ὁ πόλεμος τῶν ἰπέων
πολὸς καὶ χεῖρες ἐνεργοῦσι γενναῖαι καὶ βέλη
προσομιλεῖ τε τοῖς σώμασι καὶ μέλλει προσομιλεῖν ἐξ
ἀέρος καὶ πᾶν ὄργανον ἐνεργεῖ καὶ τὸν σίδηρον ἠκο- 10
νημένον ὀρῶ καὶ πολλὴν ἔχει τὴν λαμπηδόνα. Ἀπλοῖ-
δες ὅσαι φοίνισσαι, τραυματῖαι δὲ πολλοὶ καὶ θνήσκον-
τες τὸ εἶδος. Αἴρουσι πολλοὺς ἑταῖροι καὶ φεύγων ἕτε-
419 ρος λαμβάνεται καὶ γενόμενος ἰκέτης μετὰ τῆς ἰκετείας
δέχεται τὴν πληγὴν. 5. Τούτοις ἀναγκάζομαι συζῆν καὶ
μετὰ τούτων ἡμέρας πολλὰς καὶ διαίτας διάγειν. Οὐ
γὰρ ἔχουσι κόρον οὐδὲ τέλος τοῦ ἔργου. Ἀπηνέστεροι
τῶν μαχομένων ἀληθῶς εἰσι, χαλεπώτεροι τῶν ἐν πε-
δίοις. Ἐκεῖνοις μὲν καὶ νύξ ἐπῆλθε καὶ διήλλαξε καὶ 5
δείπνου καιρὸς καὶ πεσόντων ἀναίρεσις, τούτους δὲ

θεῶν ἢ ἀνθρώπων οὐδεὶς ἀποστήσει τῶν πολέμων.

6. Ἡράκλεις, οἱ μὲν ἀναμένουσιν ὡς ἐτάχθησαν οὐκ
εἰδότες οὐδὲ μικρὸν εἴκειν ἀνάγκη. Φεύγειν ἐντεῦθεν
καλόν. **Ἐξίσταμαι τοῦ κτήματος. Ἐχέτω τὴν οἰκίαν πλήρη** 10
μάχης ὁ στρατιώτης. Μόνος ὑμᾶς ὁ ζωγράφος θεωρεῖτω.

352

172. Λιβάνιος, *Πρὸς τοὺς ἀποσκόψαντας*, σ. 352 στίχ. 3-10

...

Καὶ ἡ μετα-
βολὴ μάλα ὀξεῖα. Ὁ τοῦ μαγείρου παῖς, ὁ τοῦ κναφέ-
ως, ὁ περιτρέχων ἐν στενωποῖς, ὁ τρυφὴν ἠγούμενος 5
τὸ μὴ πεινῆσαι, οὗτος ἐξαίφνης ἐφ' ἵππου λαμπροῦ
λαμπρὸς καὶ ὀφρὺς ἠρμένη καὶ πλῆθος ἀκολουθῶν,
οἰκία μεγάλη, γῆ πολλή, κόλακες, συμπόσια, χρυσός.
Καὶ εἴ τις ἄρα καὶ ῥητόρων ἀρχῆς μετέλαβέ
τινος τούτων διδόντων, μισθὸν κολακειᾶς ἔλαβεν. 10

173. Λιβάνιος, *Ἐπὲρ ἑαυτοῦ*, σ. 76 στίχ. 1-9

76

Ἐπὲρ Ἀντιόχου οὐδ' ἐρεῖ τις, ἔδει λυπεῖν
Κάνδιδον, ὑπὲρ τοῦ σιτοποιοῦ τῶν γνωριμω-
τάτων ἔνα· ἐγὼ δὲ τὸ μέσον μὲν τῆς ἀμοιβῆς τύχης
οὐκ ἠγνόουν οὐδ' ὡς ὁ μὲν οἰκίαν κέκτηται **μεγάλην**,
ὁ δὲ μισθὸν τῶν οἰκημάτων ἐν οἷς οἰκεῖ τίθησιν οὐδ' 5
ὡς ὁ μὲν γῆν ἔχει πολλήν τε καὶ ἀγαθήν, ὁ δὲ μύλην
οὐδ' ὡς ὁ μὲν τῆ γαστρὶ χαρίζεται, ὁ δὲ οὐ
δύναται οὐδ' ὡς τῷ μὲν ἀργεῖν ἔξεστι, τῷ δ' ἀνάγκη
πονεῖν. Οἶδα ταῦτα καὶ πολλὰ πρὸς τούτοις ἕτερα.

329

174. Λιβάνιος, *Ἐπὲρ Θαλασίου*, σ. 329 στίχ. 3-14

...

Ἔχω τινὰ καὶ τρίτον αἰτιάσασθαι, βασι-
λεῦ, τὸν Γάσιον τὸν μετὰ τὴν Ἀρκαδίαν καὶ τὴν
ἐν Ἀρκαδίᾳ πενίαν πλούσιον καὶ πρὸς τοσοῦτον ἤκοντα 5
χρημάτων, ὥστ' **αὐτῷ καὶ χρυσᾶς οἰκίας ἐξεῖναι ποιεῖν**
ἀμιλλωμένας πρὸς τὰς ἐκ λίθου, περὶ ἃς καὶ αὐτὰς
οὕτω δεδαπάνηται λαμπρῶς, ὥστε μανίαν εἶναι τὸ
πρᾶγμα δοκεῖν. Οὗτος τοίνυν τιμαῖς ἀπάσαις παρ' ἐμοῦ
τιμηθεὶς <μάτην>, καὶ γὰρ ἐν οἷς εἶχεν, εἴπερ ἤθελεν,
ἡμᾶς ποιῆσαι καλῶς, οὐκ ἐποίησε, τῶν ἡδικηκότων 10
καὶ αὐτὸς γεγένηται δίκας ὀφείλειν τῷ συνεδρίῳ λέγων
τοὺς μαρτυρήσαντας ἄν. Καὶ ἐκέλευεν αὐτοὺς εἰς

μέσον ἄγειν καὶ τιμωρεῖσθαι.

175. Μακάριος Μάγνης, *Μονογενής*, σ. 187, 31-38

187

...

14. Κἂν γὰρ

ἕξ ἀμελείας ἢ συνθήκη τοῦ οἴκου διαλυθῆ, ὁ λόγος τοῦ τεχνίτου τῆς τέχνης οὐ λέλυται, ἀλλὰ **τὴν πεσοῦσαν αὖθις λαμπρὰν δεμ[εῖ]ται** καὶ βελτίονος ἄξιον τὸ δῶμα ὑπουργήσεως ποιήσει, ὡς χάριν τοῦ κρείττονος γεγενῆσθαι τῆς οἰκίας τὴν πτῶσιν νομίζεσθαι· τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον κατὰ τὸ παράδειγμα ἐκ πολλῆς πεπονηκότα τὸν κόσμον ῥαθυμίας καὶ τέλεον πεσόντα εἰκῆ ἀπολούμενον ὁ δημιουργὸς λόγος καὶ τεχνίτης ἀκάματος συμπήξας αὖθις λαμπρ[ὸ]ν ἀπεργάσεται.

35

176. Μακάριος Μάγνης, *Μονογενής*, σ. 222-223

222

...

12. Ὡς γὰρ τεχνίτης

οἶκον ἐν ἀρχῇ τεκτηνόμενος, εἴτ' ἐν χρόνῳ καμόντα καὶ τῇ πτώσει λυθέντα αὖθις ἀνιστᾶ καὶ κρείττονος ἀξιοῖ δημιουργίας καὶ χάριτος, μὴ πολυπραγμονῶν ποῖος ἐν ἀρχῇ πρῶτος ἢ δεύτερος ἢ τρίτος ἐν τῇ οἰκοδομῇ λίθος ἐναπέκειτο, ἀλλὰ τοὺς ἐσχάτους (223) ἐν πρώτοις καὶ τοὺς πρώτους ἐν ἐσχάτοις καὶ τοὺς μέσους σποράδην ἐντάττων οἰκοδομεῖ, λυπῶν οὐδὲν ἐν τούτῳ τὸ σχῆμα τοῦ τεχνήματος οὐδὲ τὴν σύνθεσιν τῆς τέχνης ποιῶν διαβάλλεσθαι, **κόσμον δὲ πρέποντα τῷ οἴκῳ περιβαλὼν καὶ τῆς ἐπιφανείας καλλωπίσας τὸ εἶδος ὑπερβάλλοντα λαμβάνει τῆς τέχνης τὸν ἔπαινον**· 13. Τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον τεχνίτης οἴκου λογικοῦ γενόμενος ὁ Θεὸς καὶ ποιήσας ἄνθρωπον ἐν ἀρχῇ καὶ δειμάμενος θείας δυνάμεως σεμνὸν οἰκητήριον, ἐκ πολλῶν ὁμοουσίων γενῶν οἷα λίθ[ω]ν συγκείμενον, πολλοῖς αἰῶσι καὶ χρόνοις ποιηθέντα καὶ πολλοῖς ἁμαρτιῶν συμπεσόντα τοῖς πάθεσι καὶ τέλος ἄρδην λυθέντα καὶ ἀπολόμενον αὖθις ἀναστήσει, καὶ συνάξει τὴν φύσιν ἐπιστήμη λεπτῇ καὶ δυναστείᾳ σοφῇ καὶ τὰ ἐσκορπισμένα συλλέξει, μηδὲν τῶν πεσόντων ἀπολέσθαι συγχωρῶν, κἂν τοὺς πρώτους ἐν ἐσχάτῳ κατατάξῃ τῷ σχήματι, κἂν τοὺς τελευταίους εἰς τὴν πρώτην ἀξίαν ἀναγάγῃ, οὐδὲν λυπήσει τὸ πρᾶγμα, ἀρμόζουσαν ἐκάστῳ τῆς ἀναστάσεως διδοὺς τὴν ἀφήγησιν.

223

5

10

15

177. Μάρκος Διάκονος, *Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου*, σ. 51 στίχ. 2-12

51

...

Ἦσαν δὲ ἐν τῇ πόλει ναοὶ εἰδώλων δημόσιοι ὀκτώ, τοῦ τε Ἑλίου καὶ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Κόρης καὶ τῆς Ἑκάτης καὶ τὸ λεγόμενον Ἡρωεῖον

- καὶ τῆς Τύχης τῆς πόλεως, ὃ ἐκάλουον Τυχαῖον, καὶ τὸ
Μαρνεῖον, ὃ ἔλεγον εἶναι τοῦ Κρηταγενοῦς Διός, ὃ ἐνό-
μιζον εἶναι ἐνδοξότερον πάντων τῶν ἱερῶν τῶν ἀπανταχοῦ. 5
**Ἦσαν δὲ καὶ ἄλλα πλεῖστα εἰδῶλα ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ ἐν
ταῖς κόμαις, ἅτινα οὐδεὶς ἠδύνατο καθυποβαλεῖν ἀριθμῶ·**
οἱ γὰρ δαίμονες δραξάμενοι τῆς προαιρέσεως τῶν Γαζαίων, 10
ὡς εἰσὶν εὐμετάγωγοι, ἐπλήρωσαν τῆς πλάνης πᾶσαν
αὐτῶν τὴν πόλιν καὶ περιοικίδα.
- 57 178. Μάρκος Διάκονος, *Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου*, σ. 57 στίχ. 5-11
...
Μετὰ δὲ ταῦτα καὶ τῶν οἰκιῶν ἐγένετο ἔρευνα. **Πολλὰ**
γὰρ ὑπήρχεν εἰδῶλα ἐν πλείσταις ἀύλαϊς, καὶ τὰ εὕρισκό-
μενα τὰ μὲν πυρὶ παρεδίδοντο, τὰ δὲ εἰς βόρβορον
ἐρρίπτοντο. Εὕρισκοντο δὲ καὶ βιβλία πεπληρωμένα
γοητείας, ἅτινα ἱερὰ αὐτοὶ ἔλεγον, ἐξ ὧν τὰς τελετὰς
καὶ τὰ ἄλλα ἀθέμιτα ἐποίουν οἱ τῆς εἰδωλομανίας, καὶ 10
αὐτὰ δὲ ὁμοίως ἴσα τοῖς θεοῖς αὐτῶν ἔπασχον.
179. Ὀλυμπιόδωρος, *Σχόλια εἰς τὸν Γοργίαν*, 21.3 στίχ. 5-13
Τὸ οὖν καλὸν διττόν ἐστιν, ἢ τὸ πρὸς ἠδο- 5
νὴν ὁρῶν ἢ τὸ πρὸς χρείαν. Οἷον λέγω καλὸν οἶκον τὸν
ἔχοντα μὲν μάρμαρα θαυμαστὰ καὶ πολλὴν εὐπρέπειαν,
μὴ μέντοι αὔρας ἔχοντα· οὗτος πρὸς ἠδονὴν μὲν λέγεται
καλός, οὐ μὴν πρὸς τὴν χρείαν· εἰ δὲ τὸ ἐναντίον εἴη
ἀπρεπῆς μὲν, δεχόμενος δὲ πνεύματα, καλὸς μὲν καὶ 10
οὗτος λέγεται, ἀλλ' οὐ πρὸς ἠδονὴν ἀλλὰ πρὸς τὴν χρείαν·
εἰ δὲ ἀμφοτέρους κεκόσμηται, τότε καλὸς καὶ πρὸς ἠδονὴν
καὶ πρὸς χρείαν.
180. Πρίσκος Πανίτης, *Ἀποσπάσματα*, 7 στίχ. 27-32
Βιγίλας δέ, ὡς τῶ
Χρυσάφιω ἐς λόγους ἦλθεν ὁ βάρβαρος, ἔλεγε ἐρμηνεύων,
ὡς ἐπαινοίη ὁ Ἐδέκων τὰ βασιλεία καὶ τὸν παρὰ σφίσι μακα-
ρίζοι πλοῦτον. **Ὁ δὲ Χρυσάφιος ἔφασκεν ἔσεσθαι καὶ αὐτὸν**
οἶκων τε χρυσοστέγων καὶ πλούτου κύριον, εἴ γε περιίδοι
μὲν τὰ παρὰ Σκύθαις, ἔλοιτο δὲ τὰ Ῥωμαίων.

181. Προκόπιος, *Υπὲρ τῶν πολέμων*, σ. 13-14

13

...

Πέμψασα ἐς Βυζάν-

τιον Ἰουστιανοῦ βασιλέως ἀνεπυθάνετο εἶπερ αὐτῷ
βουλομένῳ εἶη Ἄμαλασοῦνθαι τὴν Θεουδερίχου παρ'

14

αὐτὸν ἦκειν. Βούλεσθαι γὰρ αὐτὴν ἐξ Ἰταλίας ἀπαλ-

λάσσεσθαι ὅτι τάχιστα. Βασιλεὺς δὲ τῷ λόγῳ ἠσθεὶς
ἐλθεῖν τε τὴν γυναῖκα ἐκέλευε **καὶ τῶν Ἐπιδάμνου**

οἴκων τὸν κάλλιστον ἐν παρασκευῇ ἐπέστελλε γενέσθαι,
ὅπως ἐπειδὴν Ἄμαλασοῦνθα ἐνταῦθα ἴοι, καταλύει τε
αὐτόσε καὶ χρόνον διατρίψασα ὅσον ἂν αὐτῇ βουλο-

μένη εἶη, οὕτω δὴ κομίζεται ἐς Βυζάντιον.

182. Σιμπλίκιος, *Ἐξήγησις*, σ. 116 στίχ. 6-14

116

...

Ἥμῖν δὲ ἔστω μὲν οἶκος, ἀλλὰ πρὸς τὴν

χρεῖαν ἀρκῶν, καὶ τῷ μεγέθει καὶ τῷ καλλωπισμῷ·

ἀνδρῶνα μὲν ἔχων εἰς χρεῖαν, καὶ γυναικωνίτιν· (τάχα

δὲ καὶ τοῦτο περιττόν·) οὐ μέντοι τριακοντάκλινον οἴ-

κημα πάντως, καὶ τοίχοις καὶ ἐδάφει λιθόστρωτον, ἀπὸ

ποικίλων κατηνθισμένον, οὐδὲ καθ' ἕκαστον μῆνα δια-

φόρους ἔχον καταγωγὰς. Οὕτε γὰρ ἡ χρεῖα τὰ τοιαῦτα

ἀπαιτεῖ, καὶ δυστυχὲς ἐστὶ τὸ τοιοῦτοις συνεθισθέντα

τοῖς ἄλλοις πᾶσιν ἀπαρέσκεσθαι.

10

183. Φιλοστόργιος, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, σ. 86-87 ἀπόσπ. 8α

86

...

Ἡ δὲ Δάφνη προάστειόν

87

ἐστὶ τῆς Ἀντιοχείας, ἐπὶ τῶν ὑψηλοτέρων αὐτῆς χωρίων κείμενον,
ἄλσεσι παντοίοις συνηρεφές· πολυπρεμνότατον γὰρ καὶ πολυκαρπό-

τατόν ἐστὶ τὸ χωρίον, ἔνθα τῶν τε ἄλλων παντοίων δένδρων καὶ

δὴ καὶ κυπαρίττων ἐξαισίον πεφύτευται χρῆμα πρὸς τε κάλλος καὶ

ὑψος καὶ μέγεθος οὐ συμβλητόν, νάματά τε πανταχῇ διαθέει ποτίμων

ὑδάτων, μεγίστων αὐτόθι πηγῶν ἀναδιδομένων, ἀφ' ὧν καὶ ἡ πόλις ἐν

ὀλίγαις δὴ πόλεων εὐυδροτάτη τυγχάνειν δοκεῖ. **Καὶ μὴν καὶ οἰκοδομαῖς**

λαμπραῖς καταλύσεων καὶ λουτρῶν καὶ τῶν ἄλλων κατασκευῶν εἰς

τε χρεῖαν καὶ κόσμον εὖ μάλα πολυτελῶς ἐξήσκηται τὸ χωρίον.

Ἐνταῦθα καὶ ἄλλων μὲν δαιμόνων ναοὶ τε καὶ ἀγάλματα ἦν, διαφε-

ρόντως γε μὴν τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐξ ἀρχαίων τῶν χρόνων ἐνυπῆρχε

θεραπευόμενον. Αὐτόθι γὰρ καὶ τὸ περὶ τὴν Δάφνην τὴν παρθένον

συμβῆναι πάθος ὁ Ἑλληνικὸς ἔπλασε μῦθος, ἧς δὴ καὶ μάλιστα φέρειν ἔτι δοκεῖ τὴν ἐπωνυμίαν ὁ τόπος.

184. Φίρμος Καισαρείας, *Ἐπιστολὴ Λαύσῳ*, σ. 88-90 αρ. 9

Πολλὰ τῆς μεγάλης πόλεως ὑμῶν ἀπολαύσας τοῦτο πλεῖον τῶν ἄλλων ἀπανάμην, ὅτι σοι εἰς πλείονα λόγων συνηθείας ἐλθὼν εἶδον ἄνδρα ἀτεχνῶς τοῦ χρυσοῦ γένους φιλεῖν τε εἰδότα καὶ τοῦ φιλεῖσθαι ἄξιον, ἢ μόνον, ἢ πρὸ τῶν ἄλλων, κατὰ τὴν Ὀρφέως λύραν, ἄγειν ἐπιστάμενον πρὸς ἑαυτὸν ἦθει καὶ λόγῳ τοὺς ἐντυγχάνοντας· πλὴν ὅτι ἐκείνῳ μὲν ἄχρι τοῦ μέλους τὰ τῆς φιλοτιμίας ἦν καὶ τούτῳ θέλγων κατεῖχε τοὺς πλησιάζοντας· **ὑμῖν δὲ καὶ οἶκος περιφανῆς καὶ δαπάνης πλήθος χορηγούμενον τοῖς δεομένοις καὶ πάντα πλείονα ἢ ὅσα ἂν εἰπέιν εἰς φιλοτιμίαν λόγος ἀρκέσειε.** Ταύτην δὴ τὴν σχέσιν καὶ πρὸς ἀπόντας ἔχειν παρακαλῶ καὶ διὰ μνήμης ἔχειν ἡμᾶς καὶ δεξιούσθαι γράμμασιν, ὡς ἂν ἔχοιμεν ἀδόλου φιλίας ἐνέχυρα τὰς ἐπιστολάς.

185. Ψευδο-Μακάριος, *Λόγος ΙΕ'*, 1-3.1

- 1 Ὁ φιλαλήθης καὶ φιλόθεος καὶ εἰς ζωὴν ἀπελθεῖν βουλόμενος καὶ διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ γευσάμενος ἐξ ἀληθείας τὴν ἐπουράνιον τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος γλυκύτητα καὶ τῆς ἀρρήτου ἡδονῆς μέτοχος <ἐν ἀληθείᾳ> γενηθεὶς καὶ πνευματικῆς τροφῆς πείραν καὶ αἴσθησιν λαβὼν καὶ ἔμφυτον καὶ κεκρυμμένην ἐν τῇ ψυχῇ τὴν χάριν ἔχων καὶ ὀλοτελῶς ἑαυτὸν τοῖς θελήμασι τῆς χάριτος ἀποδεδωκὼς τὰ τοῦ αἰῶνος τούτου πάντα μεμίσηται καὶ ἀποδοδοκίμασται <τῷ τοιοῦτῳ>. Ἄνωτερος γὰρ τοῦ κόσμου γέγονε καὶ πάντα
- 2 τὰ φαινόμενα ἐνδοξα τοῖς ἀνθρώποις καὶ τετιμημένα, οἷον χρυσός, ἄργυρος ἢ πολυτελής ἐσθῆς ἢ λίθοι οἱ λεγόμενοι τίμιοι ἢ **οἶκοι χρυσόροφοι** ἢ δόξα καὶ ἀρχαὶ ἢ κοσμικαὶ τιμαὶ ἢ ἕτερα ἢ τιαυτὰ τῷ τοιοῦτῳ βδελυκτὰ καὶ ἄτιμα καὶ ὥσπερ δυσωδίας μεστὰ νενόμισται, διὰ τὸ ἀληθινὸν καὶ ἀνεκλάλητον τοῦ πνευματικοῦ φωτὸς κάλλος καὶ τὴν δόξαν καὶ τὸν πλοῦτον τῶν ἐπουρανίων ἀγαθῶν, ὧν ὁ ἔσω αὐτοῦ ἄνθρωπος πείραν καὶ αἴσθησιν διὰ τοῦ πνεύματος δέξασθαι κατηξιώθη καὶ διὰ τὸ ἑαυτὸν τοῖς τοῦ πνεύματος θελήμασιν ὀλοτελῶς ἀποδοῦναι.
- 3

186. Ψευδο-Μακάριος, *Λόγος ΙΗ'*, 4.1

Ὅν τρόπον ἀνὴρ τις πλούσιος καὶ ἐν πᾶσι κόσμιος βουλόμενος ἑαυτῷ οἶκον κατασκευάσαι, πάση σπουδῇ καλλωπίσας καὶ κοσμήσας εὐχρηστον ἀποδείξει εἰς μονὴν καὶ κατοικητήριον ἑαυτοῦ, οὕτως ὁ Ἄδὰμ ἀπ' ἀρχῆς ἐκτίσθη καὶ διεπλάσθη σκεῦος καθαρὸν καὶ κεκαλλωπισμένον καὶ εὐχρηστον εἰς κατοικητήριον τοῦ δεσπότη, εἰς μονὴν βασιλέως. 5

187. Ψευδο-Μακάριος, *Λόγος ΚΣΤ'*, 1. 4-6

4 ...
Πολὺ γὰρ ἀγαπήσας τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ὁ θεὸς βούλεται 5
καὶ ἐπιθυμεῖ εἰς αὐτοὺς τὴν <ἰδίαν> τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἰκόνα ἐντυπῶσαι καὶ ἀγίας τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἀπεργάσασθαι.
5 Εἰ οἱ ἐπίγειοι ἄνθρωποι πρὸς τὰ γῆινα πολλὴν ἔχουσιν ἀγάπην, οἷον ὁ βασιλεὺς εἰς τὸν χρυσὸν τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα ἐντυποῖ, καὶ ἐν τοῖς καλλίστοις οἴκοις πάλιν ἄλλοι τὰς εἰκόνας αὐτῶν ἐνζωγραφοῦσιν, ἵν' εἰσερχόμενοι καὶ ἐξερχόμενοι ἴδωσιν ἐν τοῖς κτίσμασιν αὐτῶν τὰς ἑαυτῶν εἰκόνας. Εἰ οὖν οὕτως οἱ ἄνθρωποι τὴν εἰς τὰ κτίσματα αὐτῶν ἀγάπην ἔχουσι, πόσῳ μᾶλλον ὁ θεὸς 5
ἐπὶ τὰ κτίσματα καὶ ποιήματα αὐτοῦ βούλεται τὴν ἐπουράνιον εἰκόνα τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ καὶ ἐπουρανίου πνεύματος ἐγγράφειν καὶ ἐντυποῦν ἐν τῷ
6 οἴκῳ τοῦ σώματος.

188. Ψευδο-Μακάριος, *Λόγος ΚΘ'*, 4-5

4 Ὑπόδειγμα δὲ καὶ ἐκ τοῦ ὀρωμένου κόσμου λάβωμεν. Ὡσπερ οἰκία ἔχουσα τὸν κατασκευάσαντα δεσπότην καὶ βασιλέα αὐτῆς ἐν ἑαυτῇ κατοικοῦντα πάντα τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ ἐν ἑαυτῇ φέρει –καὶ γὰρ ἐκεῖ ὁ πλοῦτος καὶ οἱ διάφοροι τῶν κειμηλίων αὐτοῦ θησαυροὶ ἀπόκεινται, ἐκεῖ τὰ ὅλα ἐνδύματα τῆς διαφόρου χλιδῆς ἀποτεθησαύριστα, ἐκεῖ καθαρότης πολλὴ θυμιαμάτων καὶ πάσης 5
εὐωδίας ἠτρύπευσται, ἐκεῖ εὐωχία καὶ ἑορταὶ πάντοτε γίνονται διὰ τὸν δεσπότην τοῦ οἴκου, καὶ ἀπαξαπλῶς πᾶσα ἀπόλαυσις τρυφῆς καὶ πᾶσα καλλονὴ λαμπρότητος καὶ δόξης—, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ ψυχὴ ἢ καταξιοθεῖσα διὰ
5 πολλῆς πίστεως καὶ πάσης ἀρετῆς τὸν κατασκευάσαντα δεσπότην καὶ βασιλέα ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ σώματος αὐτῆς ὑποδέξασθαι καὶ νύμφη αὐτοῦ ἀγία καὶ καθαρὰ γενέσθαι διὰ τῆς ἀρρήτου καὶ μυστικῆς τοῦ πνεύματος κοινωνίας ἐκεῖ ἔχει
θησαυροὺς «τῆς σοφίας καὶ γνώσεως» ἀποκρύφους, οἱ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ σώματος αὐτῆς ἐναπόκεινται, ἐκεῖ τὰ ἐπουράνια καὶ φωτεινὰ τοῦ πνεύματος ἐνδύματα πάσης καλλονῆς ὑπεραίροντα ἐναποτεθησαύριστα, ἐκεῖ εὐωδία πνεύματος ἀγίου πεπλήρωται, ἐκεῖ ἑορταὶ ἀγίων ἀγγέλων καὶ δυνάμεων πάντοτε ἐπιτελοῦνται διὰ τὸν ἐνοικοῦντα δεσπότην καὶ βασιλέα Χριστόν, καὶ ἀπαξαπλῶς πάσης
10 εὐφροσύνης πνευματικῆς καὶ ἀπολαύσεως οὐρανίου ἢ τοιαύτη ψυχὴ πάντοτε ἐμπίμπλαται, ἔχουσα τὸν ἐπουράνιον νυμφίον ἀδιαλείπτως μεθ' ἑαυτῆς τῷ οἴκῳ τοῦ σώματος αὐτῆς ἐνοικοῦντα.

189. Ψευδο-Μακάριος, *Λόγος ΑΒ'*, 9

Εἰ γὰρ ἐν οἰκίᾳ μεγάλη, ὅπου εἰσὶ χρυσώματα ἢ ἀργυρώματα καὶ ἐσθῆς καὶ χρυσός, νεανίσκοι καὶ νεάνιδες διὰ τὴν σύνοικον ἀμαρτίαν πάντων ἐπιθυμοῦσι καὶ διὰ τὸν ἀνθρώπινον φόβον τῶν δεσπότην ἄγγουσι τὸν νοῦν ἑαυτῶν καὶ ἐπέχουσι τὰς ὁρμὰς τῶν ἐπιθυμιῶν, πόσῳ μᾶλλον, ὅπου φόβος θεοῦ ἐστίν, ἀντιμάχεσθαι καὶ ἀντιπράττειν δύνανται τῇ συνούσῃ κακίᾳ.

190. Ψευδο-Μακάριος, *Λόγος ΑΓ'*, 6

Τοῖς γὰρ πνευματικοῖς ἀπὸ τοῦ νῦν κτίζονται παλάτια καὶ τρίκλινοι καὶ οἴκοι ὑπερμεγέθεις ὑπὸ τοῦ πνεύματος, κατασκευάζεται δὲ καὶ ἐσθῆς διάφορος καὶ ἔνδοξος, ὅταν οὖν ἀναλύσῃ πρὸς τὸν Χριστόν, μετὰ πολλῆς χαρᾶς προσδέχονται αὐτοὺς οἱ ἴδιοι, τὰ πνεύματα τῶν δικαίων καὶ ὅλη ἡ ἐπουράνιος βασιλεία.

191. Ψευδο-Μακάριος, *Ομιλία ΜΕ'*, 21-41

Ἐγένοντο δὲ καὶ διάφοροι σοφοὶ κατὰ κόσμον, ὧν οἱ μὲν διὰ φιλοσοφίας ἀρετὴν ἐπεδείξαντο, οἱ δὲ τὴν σοφιστικὴν ἐξασκήσαντες ἐθαυμασθήσαν. Ἄλλοι τὴν ῥητορικὴν ἐπεδείξαντο δεινότητα, ἄλλοι γραμματικοὶ καὶ ποιηταὶ γενόμενοι τὰς κατὰ τὴν συνθήκην ἱστορίας συνεγράψαντο.

25 Ἄλλὰ καὶ τεχνῖται διάφοροι γεγόνασι τὰς κατὰ τὸν κόσμον ἐξασκήσαντες τέχνας· ὧν οἱ μὲν ἐν τοῖς ξύλοις τορεύσαντες γένη ὀρνέων καὶ ἰχθύων καὶ εἰκόνας ἀνθρώπων, ἐν ἐκείνοις τὴν ἑαυτῶν ἀρετὴν ἐπιδείξει ἐσπούδασαν· ἄλλοι δὲ διὰ χαλκοῦ ὁμοιώματα ἀνδριάντων καὶ ἄλλων τινῶν ἐπεχείρησαν κατασκευάσαι· ἄλλοι οἰκοδομὰς μεγίστας καὶ περικαλλεῖς

30 ἔκτισαν. Ἔτεροι δὲ τὴν γῆν ὀρύσσοντες ἀναφέρουσι τὸν φθειρόμενον ἄργυρον καὶ χρυσὸν, ἄλλοι δὲ λίθους τιμίους. Ἄλλοι δὲ κάλλη σωμάτων ἔχοντες, ἐπὶ τῇ ὠραιότητι τῶν προσώπων ἐπαιρόμενοι μᾶλλον ἐδεδεάσθησαν ὑπὸ τοῦ σατανᾶ καὶ εἰς ἀμαρτίαν ἔπεσον. Καὶ οὗτοι πάντες οἱ προρρηθέντες τεχνῖται, κατεχόμενοι ὑπὸ τοῦ ἔνδον οἰκοῦντος ὄφους καὶ μὴ

35 γνόντες τὴν σύνοικον αὐτοῖς ἀμαρτίαν, αἰχμάλωτοι καὶ δοῦλοι τῆς πονηρᾶς δυνάμεως γεγόνασι, μὴδὲν ὠφεληθέντες ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης αὐτῶν. Ἔοικεν οὖν ὁ κόσμος ὁ πάσης ποικιλίας πεπληρωμένος ἀνθρώπῳ πλουσίῳ κεκτημένῳ οἴκουσ λαμπροῦσ καὶ μεγάλουσ, χρυσὸν τε καὶ ἄργυρον καὶ κτήσεις διαφόρους καὶ πᾶσαν ὑπηρεσίαν ἄφθονον·

40 ἀθρώως δὲ συσχεθέντι νόσοις καὶ πάθεσι πᾶσα παρέστηκεν ἡ συγγένεια, μετὰ παντὸς τοῦ πλούτου μὴ δυναμένη αὐτὸν ἐξελέσθαι τῆς ἀσθενείας.

192. Ψευδο-Μακάριος, *Ομιλία ΜΕ'*, 63-75

65 Ὡσπερ δὲ γυνὴ τις ἐν κόσμῳ πλουσία καὶ χρήματα πολλὰ καὶ οἶκον
λαμπρὸν ἔχουσα λείπεται προστασίας, καὶ οἱ ἐπερχόμενοι ἐπὶ τῷ βλάψαι
αὐτήν καὶ τὰς οἰκῆσεις ἐρημῶσαι πολλοὶ, κάκεινη μὴ φέρουσα τὴν ὕβριν
περιέρχεται ζητοῦσα ἄνδρα δυνάστην, ἱκανὸν τε καὶ πεπαιδευμένον ἐν
πᾶσι, καὶ ὅταν πολλὰ ἀγωνισαμένη λάβῃ τοιοῦτον ἄνδρα, ἀγαλλιᾶται
ἐπ' αὐτῷ καὶ ἔχει αὐτὸν ἀντὶ τείχους ἰσχυροῦ, –τὸν αὐτὸν τρόπον ἢ
70 ψυχὴ μετὰ τὴν παράβασιν ἐπὶ πολὺ θλιβεῖσα ὑπὸ τῆς ἐναντίας δυνάμεως
καὶ εἰς μεγάλην ἐρημίαν ἐμπεσοῦσα, καὶ χήρα καὶ μεμονωμένη ἀπὸ τοῦ
ἐπουρανίου ἀνδρὸς διὰ τὴν παράβασιν τῆς ἐντολῆς καταλειφθεῖσα καὶ
παίγνιον πάσαις ταῖς ἀντικειμέναις δυνάμεσι γενομένη· ἐξέστησαν γὰρ
αὐτὴν τῶν ἰδίων φρενῶν, θαμβήσαντες ἀπὸ τῆς οὐρανίου διανοίας, ὥστε
75 μὴ ὄραν τὰ ὑπ' αὐτῶν εἰς αὐτὴν γινόμενα, ἀλλὰ νομίζειν ὅτι οὕτως ἐξ
ἀρχῆς γεγένηται.

193. Ψευδο-Μακάριος, *Ὁμιλία VII*, σ. 30 στίχ. 13-28

30 ...
Ὡσπερ γὰρ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἰσὶ πολλοί, οἵτινες χρυσὸν πολὺν
ἔνδον κέκτηνται καὶ οὐκ εἰσὶ πᾶσι καταφανεῖς, ἀλλ' ὅσον πρὸς τοὺς
πολλοὺς μετριάζουσι μηδὲν κομπάζοντες ἑαυτοὺς ἢ ἐν κτήσεσιν ἢ ἐν
οἰκίαις ἢ ἐν σκεύεσι διαφόροις ἢ οἰκέταις ἢ ζῳοῖς καὶ οὕτω μετὰ πάσης
ἀσφαλείας τὸν θησαυρὸν αὐτῶν κεκρυμμένον ἔχουσιν, καὶ ἄλλοι εἰσὶ
15 πολλοὶ οἵτινες παντάπασιν χρυσὸν μὴ κεκτημένοι, διὰ δέ τινων πολ-
λῶν σκευῶν καὶ οἴκων ζωγραφίας ὑπονοεῖσθαι ἑαυτοὺς ποιοῦσιν, ὡς
ὅτι πολὺν χρυσὸν κέκτηνται, τῷ φαινομένῳ κόμπῳ τοὺς πολλοὺς ἀπα-
20 τῶντες, καὶ ὡς πλούσιοι νομίζονται ὄντες πένητες καὶ ἐνδεεῖς –οὕτω
καὶ ἐν τοῖς Χριστιανοῖς εἰσὶν ἐν δυνάμει τὸν ἐπουράνιον θησαυρὸν τοῦ
πνεύματος ἐν ἑαυτοῖς κεκτημένοι καὶ οὐκ εἰσὶ τοῖς πᾶσι καταφανεῖς,
ἀλλὰ κρύπτουσιν ἑαυτοὺς ὡς μετριάζοντες καὶ μὴ βουλόμενοι ὅ εἰσὶ
25 γνωρισθῆναι, καὶ εἰσὶν ἕτεροι οἵτινες διὰ τινων φαινομένων ὀλίγων
ἀρετῶν, νηστειῶν ἢ ἀγρυπνιῶν ἢ ἡσυχίας ἢ λόγου «σοφίας» ἢ διὰ τινων
τοιοῦτων, νομίζεσθαι βούλονται ὡς πνευματικοί, μὴ ἔχοντες τὴν
ἐνέργειαν καὶ δύναμιν τοῦ πνεύματος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΠΑΥΛΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ¹

Αίγυπτος

Αλεξάνδρεια (ανατολικά περίχωρα): Sidi Bishr. Αποκαλύφθηκε κρύπτη με δεκατρία αγάλματα: Αφροδίτης με Έρωτα, Άρεως, Αρποκράτη, Ασκληπιού, Υγείας, Διονύσου, δύο γυναικεία πορτρέτα κ.ά.

Βιβλιογραφία: HANNESTAD 1994, σ. 123, 126, fig. 80-82. STIRLING 2005, σ. 219, fig. 49. HANNESTAD 2006, σ. 202-203. Ο ΙΔΙΟΣ 2007, σ. 292-293.

Γαλλία

Castelculier (Ακουιτανία) (με συνεχή κατοίκηση και επεμβάσεις από τον 1^ο έως τον 5^ο αι.). Ήλθε στο φως συλλογή τουλάχιστον πέντε αγαλμάτων, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζει αγαλματίδιο Αθηνάς, χρονολογούμενο στην ύστερη αρχαιότητα.

Βιβλιογραφία: BALMELLE 2001, σ. 230, 234, fig. 126. STIRLING 2005, σ. 67-69, fig. 33.

Chiragan (Ακουιτανία) (φάσεις 4^{ου}-5^{ου} αι.). Διέθετε, σύμφωνα με τους πιο συντηρητικούς υπολογισμούς, πάνω από εκατό γλυπτά έργα ποικίλης θεματολογίας, χρονολογούμενα από τους πρώιμους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους έως τον 4^ο αιώνα: αυτοκρατορικά και ιδιωτικά πορτρέτα, *imagines clipeatae*, γλυπτά με διονυσιακά θέματα, με θέματα από τον κύκλο της Αφροδίτης, ανάγλυφα με τους άθλους του Ηρακλή και ανατολικές θεότητες.

Βιβλιογραφία: HANNESTAD 1994, σ. 127-141 fig. 83-97. BALMELLE 2001, σ. 228, 230, 234, fig. 124, 125, 132. STIRLING 2005, σ. 49-62 fig. 22-28. HANNESTAD 2006, σ. 204-205. Ο ΙΔΙΟΣ 2007, σ. 294-295. STIRLING 2007, σ. 311, 314, 314-315, fig. 9, 10.

La-Garenne-de-Nérac (Ακουιτανία) (πιθανώς όψιμου 4^{ου}-αρχών 5^{ου} αι.). Αποκαλύφθηκαν τρία μυθολογικά αγαλματίδια, ορειχάλκινο άγαλμα Αθηνάς και αποσπασματικά τμήματα άλλων γλυπτών.

Βιβλιογραφία: BALMELLE 2001, σ. 230, fig. 127. STIRLING 2005, σ. 62-67 fig. 29-32.

Montmaurin (Ακουιτανία) (φάσεις 4^{ου} αι. κ.ε.). Αποκαλύφθηκαν μια Αφροδίτη στον τύπο της Venus Victrix, δύο ακόμη αγαλματίδια που απεικονίζουν σκηνές από τον μύθο του Άδωνι, μια ορειχάλκινη προτομή του Ήλιου-Σαράπιδος, μικρός αριθμός

¹ Οι επαύλεις κατατάσσονται αλφαβητικά, με βάση το όνομα της χώρας στην οποία ανήκουν σήμερα, το σύγχρονο τοπωνύμιο, εφόσον είναι γνωστό, ή/και τη συμβατική ονομασία με την οποία είναι γνωστές στη βιβλιογραφία.

πορτρέτων και άλλα, αποσπασματικά σωζόμενα, αγάλματα. Η συλλογή κοσμούσε τις εσωτερικές αυλές του κτηρίου.

Βιβλιογραφία: BALMELLE 2001, σ. 230, 234, fig. 123, 131. STIRLING 2005, σ. 37-49 fig. 11-21.

Saint-Georges-de-Montagne (Ακουιτανία) (όψιμου 4^{ου} αι. κ.ε.). Ήλθαν στο φως τουλάχιστον έξι τμήματα μυθολογικών αγαλματιδίων, ανάμεσα στα οποία μια Αφροδίτη και μια Άρτεμις Κυνηγέτις.

Βιβλιογραφία: BALMELLE 2001, σ. 233-234, fig. 128-130. STIRLING 2005, σ. 30-37 fig. 4-10. HANNESTAD 2006, σ. 197 fig. 2.

Séviac (Ακουιτανία). Αποκαλύφθηκε αριθμός αποσπασματικών γλυπτών, ανάμεσα στα οποία δύο αγαλματίδια ερωτιδέως και Υγείας, ένας ορειχάλκινος Έρωτας και τουλάχιστον τέσσερα πορτρέτα.

Βιβλιογραφία: BALMELLE 2001, σ. 229 fig. 122. STIRLING 2005, σ. 69-70. Η ΙΔΙΑ 2007, σ. 308, fig. 5, 6.

Γερμανία

Trier (Τρεβήροι) (κοντά στους): Wellschbillig (4^{ου} αι.). Αυτοκρατορικό, πιθανώς, ενδιαίτημα. Διέθετε περισσότερες από εκατό στήλες με πορτρέτα γύρω από υπαίθρια τεχνητή δεξαμενή μήκους 58 μ. (από τον υπολογιζόμενο συνολικό αριθμό των εκατόν δώδεκα στηλών εντοπίστηκαν εβδομήντα μία). Η συγκεκριμένη «πινακοθήκη» περιλάμβανε μορφές ολύμπιων θεοτήτων, μυθολογικών προσώπων και ηρώων (π.χ. Ηρακλή), Ρωμαίων αυτοκρατόρων και άλλων ιστορικών προσώπων (π.χ. ηγεμόνων ελληνιστικών βασιλείων), ανθρώπων των γραμμάτων και των τεχνών (μεταξύ αυτών του Σωκράτη, του Δημοσθένη και του Μενάνδρου), βαρβάρων, καθώς και αταύτιστα πορτρέτα.

Βιβλιογραφία: HANNESTAD 1994, σ. 141, 144. STIRLING 2005, σ. 219. HANNESTAD 2006, σ. 199.

Ηνωμένο Βασίλειο

Woodchester (4^{ου} αι.). Αποκαλύφθηκαν έντεκα τμήματα γλυπτών με μυθολογικά θέματα (ανάμεσά τους μια Αρτέμιδα 4^{ου}, πιθανώς, αι.) και πορτρέτα, που διακοσμούσαν σειρά χώρων υποδοχής κατά μήκος του κεντρικού περιστυλίου.

Βιβλιογραφία: STIRLING 2005, σ. 190-192.

Ισπανία

Κόρδοβα (κοντά στην): Casilla de la Lámpara (4^{ου} αι.). Η συλλογή της περιλάμβανε αγάλματα με διονυσιακά θέματα και αγαλμάτιο Αρτέμιδος Κυνηγέτιδος.

Βιβλιογραφία: STIRLING 2005, σ. 184. Η ΙΔΙΑ 2007, σ. 311, fig. 7, 8.

Κόρδοβα (κοντά στην): El Ruedo (φάση 4^{ου}-5^{ου} αι.). Ήλθαν στο φως δεκαπέντε τουλάχιστον γλυπτά (Υπνος, ορχούμενος Ερμαφρόδιτος, διονυσιακές ερμαϊκές στήλες, συμπλέγματα Πανός και Σατύρου, Περσέα και Ανδρομέδας,

προσωποποιήσεις Καιρού, ερωτιδείς, πορτρέτα, δύο κεφαλές Αφροδίτης), που διακοσμούσαν το περιστύλιο και το τρικλίνιο.

Βιβλιογραφία: STIRLING 2005, σ. 182-184. Η ΙΔΙΑ 2007, σ. 307-308.

Κόρδοβα (περίχωρα), έπαυλη του Μίθρα (τέλους 3^{ου}-αρχών 4^{ου} αι.). Αποκαλύφθηκαν αγάλματα Διονύσου, κοιμώμενου Έρωτα και Μίθρα Ταυροκτόνου.

Βιβλιογραφία: STIRLING 2005, σ. 184. Η ΙΔΙΑ 2007, σ. 309.

Μαδρίτη (κοντά στην): Valdetorres de Jarama (τέλους 4^{ου} αι.). Στο οκταγωνικό τμήμα του λουτρού ή νυμφαίου της εντοπίστηκαν τμήματα δεκατριών μυθολογικών αγαλμάτων, μεταξύ αυτών διονυσιακών μορφών, Ασκληπιού και Γανυμήδη.

Βιβλιογραφία: STIRLING 2005, σ. 179-182 fig. 62. HANNESTAD 2006, σ. 203. Ο ΙΔΙΟΣ 2007, σ. 293-294. STIRLING 2007, σ. 308-309, 315.

Tarragona (αρχ. Tarraco) (κοντά στην): Els Antigons (φάση 4^{ου} αι.). Στο νυμφαίο της αποκαλύφθηκαν αγάλματα Διονύσου, Σατύρου και Κυβέλης (το τελευταίο είναι το μοναδικό προερχόμενο από την Ιβηρική δείγμα του είδους).

Βιβλιογραφία: STIRLING 2005, σ. 184. Η ΙΔΙΑ 2007, σ. 308, 312, fig. 1-4.

Ιταλία

Μιλάνο (κοντά στο): Desenzano (2^{ος} αι., με σημαντικές επεμβάσεις στον πρώιμο 5^ο). Αποκαλύφθηκαν οκτώ αγάλματα σε καλή σχετικά κατάσταση (μορφές του διονυσιακού κύκλου, Ηρακλής, Απόλλωνας) και τμήματα άλλων πέντε αγαλματιδίων.

Βιβλιογραφία: STIRLING 2005, σ. 175-177 fig. 60.

Όστια, Domus della Fortuna Annonaria (ανεγέρθηκε στον 2^ο αι., με προσθήκες και μετασκευές στο β' μισό του 4^{ου}). Δύο από τα αγάλματα (Ηρα ή Δήμητρα και Fortuna Annonaria) αποκαλύφθηκαν *in situ* στον κήπο του σπιτιού. Εντοπίστηκαν, επιπλέον, μία οκλάζουσα Αφροδίτη στον τύπο του Δοιδάλα και μία Άρτεμις Κυνηγέτις, που κοσμούσαν τις κόγχες του νυμφαίου στο τρικλίνιο της οικίας· επιπλέον, μια δεύτερη Αφροδίτη (ακέφαλη), μια ακόμη Ήρα (ή Δήμητρα), μια Νύμφη, μια προσωποποίηση του Φθινοπώρου, μια Αθηνά-αντίγραφο του έργου του Αλκαμένη.

Βιβλιογραφία: HANNESTAD 1994, σ. 103-104, 105-106, fig. 65, 66. STIRLING 2005, σ. 169, 171, fig. 57, 58.

Όστια, οικία των Κιόνων. Η ανασκαφή της έφερε στο φως μια Αρτέμιδα Κυνηγέτιδα, τον κορμό ενός ηλικιωμένου άνδρα με σάκο (πιθανώς ψαρά), έναν Σάτυρο ή Διόνυσο και τρία ανάγλυφα.

Βιβλιογραφία: STIRLING 2005, σ. 172.

Όστια, οικία του Προπύλου. Στα πληρέστερα σωζόμενα γλυπτά της περιλαμβάνονται αγάλματα του Απόλλωνα, της Αρτέμιδος Κυνηγέτιδος και της Αφροδίτης.

Βιβλιογραφία: STIRLING 2005, σ. 171.

Ρώμη, οικία στην οδό Giovanni Lanza (ανεγέρθηκε τον 4^ο αι. και συμπεριέλαβε μια μικρή ναόσχημη κατασκευή του 2^{ου}). Η τελευταία στέγαζε άγαλμα της Ίσιδας-Τύχης. Στους πλευρικούς τοίχους της ανοίγονταν ράφια, που φιλοξενούσαν αγαλματίδια, προτομές και ανάγλυφα (Σάραπι, Ηρακλή, Αφροδίτης, Ώρου-Αρποκράτη, Εκάτης, Διονύσου, Απόλλωνα, Κυβέλης και Λάρητος). Η οικία διέθετε ένα υπόγειο μιθραίο με γλυπτά ανάλογης θεματολογίας *in situ*, καθώς και νυμφαίο με επτά κόγχες κοσμημένες επίσης με αγάλματα.

Βιβλιογραφία: ENSOLI 2000, σ. 280, fig. 23-25. STIRLING 2005, σ. 15, 19, 168, fig. 3.

Σικελία, Piazza Armerina (πιθανώς α' τρίτου 4^{ου} αι.). Στη συλλογή των γλυπτών της εξέχουσα θέση κατείχαν ο Ηρακλής και ο Απόλλων, χωρίς να απουσιάζουν τα πορτρέτα· κοντά στην είσοδο των μεγάλων λουτρών της έπαυλης εντοπίστηκε, επιπλέον, μια Αφροδίτη.

Βιβλιογραφία: STIRLING 2005, σ. 174-175.

Κύπρος

Νέα Πάφος, έπαυλη του Θησέα (β' μισού 2^{ου} αι., με φάσεις στον 4^ο και στον 5^ο). Αποκαλύφθηκε ένα πλούσιο σύνολο γλυπτών (τουλάχιστον είκοσι ενός), χρονολογούμενων από τα ελληνιστικά έως τα ύστερα ρωμαϊκά αυτοκρατορικά χρόνια: μεταξύ αυτών Ασκληπιός, Ηρακλής, Διόνυσος, Απόλλωνας, Σιληνός, Σάτυρος, Δήμητρα, Περσεφόνη, (πιθανώς) Ίσιδα και δύο αγαλματίδια Αφροδίτης.

Βιβλιογραφία: STIRLING 2005, σ. 210-212. HANNESTAD 2006, σ. 204. Ο ΙΔΙΟΣ 2007, σ. 287-288.

Τουρκία

Αντιόχεια, έπαυλη στη Δάφνη (γύρω στο 400). Αποκαλύφθηκαν τρία αυτοκρατορικά πορτρέτα (Περτίναξ, Γορδιανός και αταύτιστος Τετράρχης) και δέκα αγαλματίδια με μυθολογικά θέματα. Τα περισσότερα από αυτά απεικονίζουν μορφές του διονυσιακού κύκλου· υπάρχουν, επίσης, δύο αγαλματίδια Αφροδίτης, κορμός Μελεάγρου, κεφαλή Άρεως και αγαλματίδια Απόλλωνα, Τύχης και Υγείας.

Βιβλιογραφία: HANNESTAD 1994, σ. 118-120, fig. 76-79. STIRLING 2005, σ. 219. HANNESTAD 2006, σ. 202. Ο ΙΔΙΟΣ 2007, σ. 291-292, fig. 13.

Αφροδισιάδα, οικία του Αιθρίου. Διέθετε μια σημαντικότερη συλλογή μεταλλίων με πορτρέτα αρχαίων φιλοσόφων και των μαθητών τους –ορισμένα από αυτά ενεπίγραφα· σώθηκαν εννέα: Αριστοτέλης-Αλέξανδρος, Σωκράτης-Αλκιβιάδης, Πυθαγόρας, Πίνδαρος, Απολλώνιος και δύο ακόμη αταύτιστες μορφές φιλοσόφου και μαθητή. Στο κτήριο αποκαλύφθηκαν και άλλα γλυπτά (ανδρικές προτομές, άγαλμα Μούσας, θωρακοφόρος, ανάγλυφο Ηρακλή και ανδρική μορφή που κρατά αγαλματίδιο της Αφροδίτης της Αφροδισιάδας. Το θεματολόγιο των γλυπτών καθιστά πολύ πιθανή την ταύτιση του κτηρίου με έδρα φιλοσοφικής σχολής

Βιβλιογραφία: SMITH 1990. STIRLING 2005, σ. 215-216, 226.

Κωνσταντινούπολη (περίχωρα της): έπαυλη (;) στο Silahtaraga. Από τη διακόσμηση του νυμφαίου της προέρχονται αγάλματα Γιγάντων, διάφορων θεοτήτων και τρία πορτρέτα (το ένα σε μετάλλιο).

Βιβλιογραφία: HANNESTAD 1994, σ. 120-122, 126. STIRLING 2005, σ. 214. HANNESTAD 2006, σ. 203. Ο ΙΔΙΟΣ 2007, σ. 292.

Τυνησία

Καρχηδόνα, Οικία της Κρύπτης των Αγαλμάτων (maison de la Cachette de Statues). Στον υπόγειο χώρο της είχαν τοποθετηθεί (πριν από τα τέλη του 4^{ου}-αρχές 5^{ου} αι.) αγάλματα του Δία, της Δήμητρας, δύο γυναικείων μορφών, ερωτιδέως και Αφροδίτης. Το μόνο σωζόμενο γλυπτό που παρέμεινε ορατό στην οικία ήταν μια προτομή του Μάρκου Αυρηλίου.

Βιβλιογραφία: STIRLING 2005, σ. 185-187.

Πόλη	Οικία αρ. κατ.	Χρονολόγηση κύριας φάσης	Συνολικός αριθμός διακοσμημένων χώρων (οι στοές υπολογίζονται εξχωριστά η καθεμία, τα αμφιδια τριεπίνια ως ένας χώρος)	Διάκοσμος										Θεματολόγιο ψηφιδιωτών δαπέδων	Γλωττά			
				Εντοίχιος					Επιδαπέδιος							Γ	Ε	Επ.
				Ο	ΜΟ	Τ	Ψ	ΙΙΙ	ΜΠ	Μ	ΟΤ	Χ						
Βουθροτό, έπαυλη με τρίκογχο	1	αρχές 5 ^{ου} αι.	7		✓									✓+	✓	✓	;	
Denyga (Μαρκιανούπολη), οικία της Αντίοπης	2	4 ^{ου} αι.	13		✓					✓				✓+	✓	✓		
Michalovgrad (Montana)	3	4 ^{ου} αι.	1											✓				
Plondin (Φιλιππούπολη, Trimontium), κτήριο «Ειρήνη»	4	4 ^{ου} -5 ^{ου} αι.	7											✓				
Ratiaria (Ulpija Traiana Ratiaria), προαύριο (.)	5	4 ^{ου} αι.	1											✓				
Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Α	6	τέλη 4 ^{ου} -μέσα 6 ^{ου} αι.	2						✓								;	
Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Β	7	τέλη 4 ^{ου} -μέσα 6 ^{ου} αι.															✓	
Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω	8	τέλη 4 ^{ου} -μέσα 6 ^{ου} αι.	5		✓									✓	(✓)		✓	
Αθήνα, οικία στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου («Οικία του Πρόκλου»)	9	5 ^{ου} -6 ^{ου} αι.	2		✓									✓	✓		✓	

**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4.
ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΙΚΙΩΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑΛΟΙΠΩΝ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ**

Διάκοσμος εντοίχιος
Ο Ορθομαρμάρινη
ΜΟ Μίμηση ορθομαρμάρινης
Τ Τοιχογραφίες
Ψ Ψηφιδωτά

Διάκοσμος επιδαπέδιος
ΙΙΙ Πήλινες πλάκες
ΜΠ Μαρμάρινες-λίθινες πλάκες
Μ Μαρμαροβέτημα
ΟΤ *Opus tessellatum*
Χ Χοντρό ψηφιδωτό

Θεματολόγιο ψηφιδωτών δαπέδων
Γ Γεωμετρικό
Ε Εικονιστικό
Επ. Επιγραφή
 ✓+ γεωμετρικός κάρναβος που περιέχει εικονιστικά θέματα

Πόλη	Οικία αρ. κατ.	Χρονολόγηση κύριας φάσης	Συνολικός αριθμός διακοσμημένων χώρων (οι σταές υπολογίζονται εξχωριστά η καθεμιά, τα αφιδωτά τριεθνη ως ένας χώρος)	Διάκοσμος										Θεματολόγιο ψηφιδωτών δαπέδων	Γλυπτά		
				Εντοιχισ					Επιδαπέδιος								
				Ο	ΜΟ	Τ	Ψ	ΙΙΙΙ	ΜΠ	Μ	ΟΤ	Χ	Γ			Ε	Επ.
Αθήνα, οικία στη συμβολή των οδών Διονυσίου Αρεοπαγίτου και Μικρή 3	10	4 ^{ος} 5 ^{ος} αι.	2								✓						
Αθήνα, οικία στην οδό Κέρρατος 7-9	11	4 ^{ος} αι.	4					✓									✓
Αθήνα, οικία στη συμβολή των οδών Νίκης και Απόλλωνος	12	4 ^{ος} αι.	1										✓				;
Αμφίπολη, οικία Α	13	6 ^{ος} αι.	4					✓			✓				✓+		
Αμφίπολη, οικία Β	14	5 ^{ος}	4					✓			✓				✓+		
Άμφισσα, οικία στην ανατολική πλευρά του Κάστρου	15	τέλη 4 ^{ου} , 5 ^{ου} αι.	1												✓		;
Άμφισσα, οικία στο οικόπεδο Λατίφη	16	4 ^{ος} αι.	2					✓							✓+		

Πόλη	Οικία αρ. κατ.	Χρονολόγηση κέριας φάσης	Συνολικός αριθμός διακοσμημένων χώρων (οι σταές υπολογίζονται ξεχωριστά η καθεμιά, τα ανηφορικά τριπέλινα ως ένας χώρος)	Διάκοσμος										Θεματολόγιο ψηφιδωτών διαπέδων	Γλυπτά		
				Εντοίχιος					Επιδαπέδιος								
				Ο	ΜΟ	Τ	Υ	ΙΙΙ	ΜΠ	Μ	ΟΓ	Χ	Γ			Ε	Επ.
Άργος, οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο	17	6 ^{ος} αι.	6					✓			✓				✓	✓	
Άργος, οικία στην οδό Τριπόλεως 7β	18	4 ^{ος} αι.	4												✓	✓	
Απαλόνη, οικία στη συμβολή των οδών Σ. Κοκκόλια και Εθνικής Αντιστάσεως	19	4 ^{ος} αι. (.)	1					✓							✓+		
Βέροια, επισκοπείο (.) στην οδό Εδέσσης 25	20	β' μισό 5 ^{ου} αι.	1								✓						
Βέροια, οικία στη συμβολή των οδών Ιπποκράτους 18-20 και Προφήτη Ηλία	21	4 ^{ος} ,	4						✓								(✓)
Βέροια, οικία στη συμβολή των οδών Μουσουλίου και Κυρήμη	22	τέλη 4 ^{ου} -αρχές 5 ^{ου} αι.	1								ζώνη				✓	✓	

Πύλη	Οικία αρ. κατ.	Χρονολόγηση κύριας φάσης	Συνολικός αριθμός διακοσμημένων χώρων (οι σταές υπολογίζονται ξεχωριστά η καθένα, τα σημειωτά τριγώνια ως ένας χώρος)	Διάκοσμος										Θεματολόγιο ψηφιδωτών δαιπέδων	Γλυπτά		
				Εντοίχιος				Επιδαπέδιος									
				Ο	ΜΟ	Τ	Ψ	ΙΙΙ	ΜΠ	Μ	ΟΤ	Χ	Γ			Ε	Επ.
Δημητριάδα, οικία Δαμοκρατίας	23	5 ^{ος} αι.	3										✓				
Επίδαυρος, οικία μέσα στο νερό του Ασκληπιού	24	5 ^{ος} αι.	2										✓				
Ερμιόνη, οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόγου Πηγής και Α. Συγγρού	25	6 ^{ος} αι.	2	✓									✓				
Θάσος, οικία στα οικοπέδα Βαζιλιά - Δέλεκου - Κόκκινου	26	αρχές 5 ^{ου} - 4 ^{ου} αιώνα 6 ^{ου} αι.	4+1 (όροφος)	✓		✓				✓			✓		βοταζιλιά		
Θάσος, οικία στα οικοπέδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλιγαριδίδη	27	τέλη 5 ^{ου} - 6 ^{ου} αι.	2					✓									αρχιτεκτονικά γλυπτά νοημάτων
Θεσπία, οικία στην οδό Αγίας Σοφίας 70	28	4 ^{ος} αι.	1	✓										✓			
Θεσπία, οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18- 20	29	5 ^{ος} αι.	7	✓									✓		✓		

Πόλη	Οικία αρ. κατ.	Χρονολόγηση κύριας φάσης	Συνολικός αριθμός διακοσμημένων χώρων (οι στοές υπολογίζονται ξεχωριστά η καθεμιά, τα σιγιδιότα τρικλίνια ως ένος χώρος)	Διάκοσμος												Θεματολόγιο ψηφιδωτών δωπέδιων			Γλυπτά
				Εντοιχίσιος						Επιδαπέδιος						Γ	Ε	Επ.	
				Ο	ΜΟ	Τ	Ψ	ΙΙΙΙ	ΜΠ	Μ	ΟΤ	Χ							
Θεσ/νίκη, οικία στη συμβολή των οδών Λιόλου και Μαιάνδρου και στην οδό Λιόλου 21-25	30	5 ^{ης} αι.	4								✓					✓		✓	
Θεσ/νίκη, οικία στην οδό Γλαύκου 6	31	5 ^{ης} αι.	2		✓											✓			
Θεσ/νίκη, ανατολική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου και Αρριανού	32	6 ^{ης} αι.	4		✓		✓											✓	
Θεσ/νίκη, δυτική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου και Αρριανού	33	4 ^{ης} -6 ^{ης} αι.	3															✓	
Θεσ/νίκη, οικία στην οδό Ιουλιανού 15	34	4 ^{ης} αι.	2			✓													✓

Πύλη	Οικία αρ. κατ.	Χρονολόγηση κύριας φάσης	Συνολικός αριθμός διακοσμημένων χώρων (οι σταές υπολογίζονται εξαιρετικά η καθοριστά, τα αμφιδωτά φρεσάκια ως ένας χώρος)	Διάκοσμος										Θεματολόγιο ψηφιδωτών δαπέδων			Γλυπτά	
				Εντοιχισος					Επιδαπέδιος					Γ	Ε	Επ.		
				Ο	ΜΟ	Τ	Ψ	ΙΙΙ	ΜΠ	Μ	ΟΤ	Χ						
Θεσ/νίκη, οικία στην οδό Ιουλιανού 18	35	5 ^{ος} αι.	13		✓			✓			✓			✓			✓	
Θεσ/νίκη, οικία στην οδό Κασσάνδρου 68	36	5 ^{ος} αι. ;	3											✓				;
Θεσ/νίκη, οικία στην οδό Λατινών 7	37	5 ^{ος} αι.	1	✓								✓		✓			✓	
Θεσ/νίκη, οικία στη σηβολή των οδών Μιορέας και Μπαλέα	38	τέλη 4 ^{ης} -μέσα 5 ^{ης} αι.	1									✓		✓				
Θεσ/νίκη, οικία στην οδό Ολυμπιάδος 74-76	39	5 ^{ος} αι.	3											✓ (επισκευές)			✓	
Θεσ/νίκη, οικία στην οδό Ολυμπιάδος, μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας και Σοφοκλέους	40	τέλη 4 ^{ης} -αρχές 5 ^{ης} αι.	2	✓													✓	

Πόλη	Οικία αρ. κατ.	Χρονολόγηση κύριας φάσης	Συνολικός αριθμός διακοσμημένων χώρων (οι στοές υπολογίζονται ξεχωριστά η καθέμιιά, τα αμφότερά τριγώνια ως ένας χώρος)	Λιάκοςμος											Θεματολόγιο ψηφιδωτών δαπέδων	Γ.λ.π.τά
				Εντοίχιος						Επιδαπέδιος						
				Ο	ΜΟ	Τ	Ψ	ΙΙΙ	ΜΠ	Μ	ΟΤ	Χ	Γ	Ε		
Θεσ/νίκη, οικία (πιθανός επισκοπική) στη συμβολή των οδών Πρασκακική 6 και Κουκουφλή	41	μέσα 5 ^{ης} -μέσα 6 ^{ης} αι.	3							✓	✓			✓		
Θεσ/νίκη, οικία στην οδό Προφήτη Ηλία 5	42	παλαιохριστιανικοί χρόνοι	1	✓							✓			✓		
Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Σφορδέλους 20 και Αλικαρνασσοῦ	43	παλαιохριστιανικοί χρόνοι	3			✓						✓		✓		
Θεσ/νίκη, οικία στην οδό Σοφράτους 48 - Αγίου Δημητρίου 124	44	4 ^{ης} -5 ^{ης} αι.	2								✓			✓		
Θεσ/νίκη, οικία στην οδό Χείρωνος 3-5	45	β' μισό 4 ^{ης} -5 ^{ης} αι.	4											✓		
Θεσ/νίκη, Δήμος Ωραιοκάστρου, οικία στη συμβολή των οδών Στανίση και Ζακινθίου	46	5 ^{ης} -6 ^{ης} αι.	5			✓				✓				✓	✓	;
Χερσόνησος, οικία στην οδό Φύλωνίδου Ζιάτου	47	6 ^{ης} αι.	1											✓	βοταναλωτό	✓

Πύλη	Οικία αρ. κατ.	Χρονολόγηση κύριας φάσης	Συνολικός αριθμός διακοσμημένων χώρων (οι σπαές υπολογίζονται εξχωριστά η καθεμία, τα αμφιδάτα τρικλίτια ως ένας χώρος)	Διάκοσμος												Θεματολόγιο ψηφιδωτών διαπέδων	Γλυπτά
				Εντοίχιος						Επιδαπέδιος							
				Ο	ΜΟ	Τ	Ψ	ΠΠ	ΜΠ	Μ	ΟΤ	Χ	Γ	Ε	Επ.		
Κως,οικία στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου	48	α΄ μισό 6 ^{ου} αι.	7					✓				✓			✓+		
Κως,οικία στην οδό Αγίου Νικολάου 3	49	5 ^{ου} αι.	8				γύφνοι κοσμήτες	✓				✓			✓+	✓	✓
Κως,οικία Τετράγωνης Πλατείας	50	β΄ μισό 4 ^{ου} αι.	2						✓			✓			✓		
Λαδοχώρι, οικόπεδο Φ. Προκόπη	51	4 ^{ου} αι. ;	3					✓				✓					
Λήρσα, οικία στη συμβολή των οδών 31 ^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη	52	τέλη 4 ^{ου} αι.	1				γύφνοι κοσμήτες					✓			✓+	✓	✓
Λουλουδιές, επισκοπείο	53	μέσα 5 ^{ου} -μέσα 6 ^{ου} αι.	8		✓		ορnis scutell, γύφνοι κοσμήτες	✓ (β φάση)			✓ (α φάση)				✓	✓	
Μεγαλόπολη, οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΛΗΣ- ΔΕΗ	54	5 ^{ου} -μέσα 6 ^{ου} αι.	5												✓+	✓	

Πύλη	Οικία αρ. κατ.	Χρονολόγηση κύριας φάσης	Συνολικός αριθμός διακοσμημένων χώρων (οι στοές υπολογίζονται ξεχωριστά η καθεμιά, τα αφηριστά τρικλίνια ως ένας χώρος)	Διάκοσμος										Θεματολόγιο ψηφιδωτών διαπέδων			Γλυπτά				
				Εντοιχίσιος					Επιδαπέδιος					Γ	Ε	Επ.					
				Ο	ΜΟ	Τ	Ψ	ΙΙΙ	ΜΠ	Μ	ΟΤ	Χ									
Μέγαρα, οικία στην οδό Βύζαντος 51	55	5 ^{ος} αι.	1								✓										
Νικόπολη, έπιπλα στη θέση Φελαιά	56	5 ^{ος} αι.	1+												✓						
Όρμος Ξενοφώντος, αγρέπαιλη	57	4 ^{ος} αι.	1																		
Πηγές Βοϊράνης, αγρέπαιλη	58	β' μισό 5 ^{ου} αι.	2		✓																
Σπάρτη, οικία στην οδό Τριακοσίων,	59	4 ^{ος} αι.	1																		
Φθιώτιδες Θήβες, «επισκοπείο»	60	τέλη 5 ^{ου} -αρχές 6 ^{ου} αι.	7	✓					✓		✓			✓							
Φύλιπποι, οικία 4 ^{ης} π.ν.	61	4 ^{ος} -5 ^{ος} αι.	9	✓							✓			✓							✓
Βέργαλα, επισκοπείο	62	5 ^{ος} αι.	2		✓						✓										
Ηράκλεια Λυγκηστική, επισκοπείο	63	5 ^{ος} -6 ^{ος} αι.	4		✓																✓

Πύλη	Οικία αρ. κατ.	Χρονολόγηση κρίσιμης φάσης	Συνολικός αριθμός διακοσμημένων χώρων (οι στοές υπολογίζονται ξεχωριστά η καθεμιά, τα αφηδανά τριλόγια ως ένας χώρος)	Διάκοσμος												Θεματολόγιο ψηφιδωτών δωπέδων			Γλυπτά
				Εντοιχίως						Επιδαπέδιως						Γ	Ε	Επ.	
				Ο	ΜΟ	Τ	Ψ	ΙΙΙ	ΙΙ	Μ	ΟΤ	Χ							
Στόβοι, «Θεοδοσιανό» ανάκτορο	64	β' μισό 4 ^{ου} -τέλος 5 ^{ου} αι.	8	✓		✓	✓								✓			✓	
Στόβοι, «Καζίνο»	65	β' μισό 4 ^{ου} -5 ^{ου} αι.	6					✓							✓	✓			
Στόβοι, οικία του Παρθένου	66	γ' τέταρτο 5 ^{ου} -6 ^{ου} αι.	4						✓						✓			✓	
Στόβοι, οικία της Περσεφίας	67	6 ^{ου} αι.	13			✓			✓						✓	✓		✓	
Στόβοι, οικία με τρικλίνιο	68	6 ^{ου} αι.	2						✓										
Στόβοι, οικία των Ψαλμίων	69	β' μισό 5 ^{ου} -6 ^{ου} αι.	13						✓						✓+	✓		✓	
Nerodimlje, οικία	70	;	1			✓									✓	✓		✓	
Σίρμιο, οικία στο νότιο τομέα της πόλης	71	4 ^{ου} αι.	2		✓										✓			✓	

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

1. Χάρτης της Βαλκανικής με τις πόλεις που περιλαμβάνονται στον κυρίως κατάλογο.
2. **α.** Τουρκία, Αντιόχεια, οικία του Διαγωνισμού Οινοποσίας, τρικλίνιο.
β. Τουρκία, Αντιόχεια, οικία του Αιθρίου, σχέδιο του ψηφιδωτού του τρικλινίου.
3. **α.** Κύπρος, Νέα Πάφος, οικία του Αιώνα, σχέδιο του ψηφιδωτού του τρικλινίου.
β. Ισπανία, Fuente Álamo, σχέδιο του ψηφιδωτού του τρικλινίου.
γ. Ισπανία, Daragoleja, σχέδιο του ψηφιδωτού του τρικλινίου.
4. **α.** Αλβανία, Βουθρωτό, έπαυλη με τρίκογχο (1), χώρος 13 (τρίκογχο τρικλίνιο), κεντρική ανίδα, υπολείμματα κτιστού στιβαδίου.
β. Ιταλία, Απουλία, Faragola (Ascoli Satriano), έπαυλη, κατάλοιπα κτιστού στιβαδίου και ψηφιακή αποκατάσταση.
γ. Ιταλία, Απουλία, Faragola (Ascoli Satriano), έπαυλη, κατάλοιπα κτιστού στιβαδίου από ψηλά.
5. **α.** Ιταλία, πιθανόν από την Όστια· Η.Π.Α., Detroit Institute of Arts, *έμβλημα* με παράσταση συμποσίου στο ύπαιθρο.
β. Γερμανία, Nennig, έπαυλη, σχέδιο ψηφιδωτού τρικλινίου με οκταγωνική δεξαμενή.
6. **α.** Νικόπολη, έπαυλη Μάνιου Αντωνίνου, κτητορική ψηφιδωτή επιγραφή και σχεδιαστική της απόδοση
β. Κύπρος, Κούριον, συγκρότημα Ευστολίου, ψηφιδωτή επιγραφή.
γ. Τουρκία, Αλικαρνασσός, οικία· Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, ψηφιδωτή επιγραφή.
7. **α.** Βουλγαρία, Ivailovgrad (Armira), έπαυλη· Σόφια, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, ψηφιδωτό δάπεδο.
β. Τυνησία, Καρχηδόνα, έπαυλη του Κυρίου Ιουλίου· Τύνιδα, Μουσείο Bardo, ψηφιδωτό δάπεδο.
8. Ρώμη, Βατικανό, Βατικανή Αποστολική Βιβλιοθήκη, Vergilius Romanus, Cod. Vat. Lat. 3867, fol. 100v, το συμπόσιο της Διδούς.
9. Ρώμη, Βατικανό, Βατικανή Αποστολική Βιβλιοθήκη, Vergilius Vaticanus, Cod. Vat. Lat. 3225, fol. 40r, η Διδώ πριν την αυτοκτονία.
10. **α.** Ρώμη, Βατικανό, Βατικανή Αποστολική Βιβλιοθήκη, Vergilius Vaticanus, Cod. Vat. Lat. 3225, fol. 40r, σχέδιο, η Διδώ πριν την αυτοκτονία.
β. Ρώμη, Βατικανό, Βατικανή Αποστολική Βιβλιοθήκη, Vergilius Vaticanus, Cod. Vat. Lat. 3225, fol. 41v, η αυτοκτονία της Διδούς.
11. **α.** Αλβανία, Βουθρωτό, κάτοψη του αρχαιολογικού χώρου.
β. Αλβανία, Βουθρωτό, έπαυλη με τρίκογχο (1), κάτοψη.
12. **α.** Αλβανία, Βουθρωτό, έπαυλη με τρίκογχο (1), χώρος 7, 7α (τρικλίνιο).
β. Αλβανία, Βουθρωτό, έπαυλη με τρίκογχο (1), χώρος 9, ψηφιδωτή επιγραφή.
γ. Αλβανία, Βουθρωτό, έπαυλη με τρίκογχο (1), χώρος 13 (τρίκογχο τρικλίνιο), κεντρική ανίδα, άποψη από τα ανατολικά.

- 13. α.** Βουλγαρία, Devnya (Μαρκιανούπολη), οικία της Αντιόπης (2), κάτοψη.
β. Βουλγαρία, Devnya (Μαρκιανούπολη), οικία της Αντιόπης (2), χώρος 7, ψηφιδωτό δάπεδο.
γ. Βουλγαρία, Devnya (Μαρκιανούπολη), οικία της Αντιόπης (2), χώρος 10, ψηφιδωτό δάπεδο με παράσταση του μύθου της Αντιόπης.
δ. Βουλγαρία, Devnya (Μαρκιανούπολη), οικία της Αντιόπης (2), χώρος 12, ψηφιδωτό δάπεδο.
- 14. α.** Βουλγαρία, Devnya (Μαρκιανούπολη), οικία της Αντιόπης (2), χώρος 14· Devnya, Μουσείο Ψηφιδωτών, ψηφιδωτό δάπεδο.
β. Βουλγαρία, Devnya (Μαρκιανούπολη), οικία της Αντιόπης (2), χώρος 14, ψηφιδωτό δάπεδο με παράσταση της αρπαγής του Γανυμήδη.
- 15. α.** Βουλγαρία, Michailovgrad (Montana), έπαυλη (3), κάτοψη.
β. Βουλγαρία, Michailovgrad (Montana), έπαυλη (3), βορειοδυτικός χώρος, ψηφιδωτό δάπεδο.
- 16.** Βουλγαρία, Plovdiv (Φιλιππούπολη), τοπογραφικός χάρτης του κέντρου της αρχαίας και της σύγχρονης πόλης.
- 17.** Βουλγαρία, Plovdiv (Φιλιππούπολη), οικία της Ειρήνης (4), κάτοψη της οικίας και σχέδιο των ψηφιδωτών δαπέδων.
- 18. α.** Βουλγαρία, Plovdiv (Φιλιππούπολη), οικία της Ειρήνης (4), χώρος 2, ψηφιδωτό δάπεδο με επιγραφή, άποψη από τα νότια.
β. Βουλγαρία, Plovdiv (Φιλιππούπολη), οικία της Ειρήνης (4), χώρος 3, ψηφιδωτό δάπεδο.
- 19. α.** Βουλγαρία, Plovdiv (Φιλιππούπολη), οικία της Ειρήνης (4), χώρος 3, ψηφιδωτό δάπεδο, διάχωρο *i*, προσωποποίηση της Ειρήνης, άποψη από τα δυτικά.
β. Βουλγαρία, Plovdiv (Φιλιππούπολη), οικία της Ειρήνης (4), χώρος 3, ψηφιδωτό δάπεδο, διάχωρο *ii*, βόρειο τμήμα, άποψη από τα ανατολικά.
γ. Βουλγαρία, Plovdiv (Φιλιππούπολη), οικία της Ειρήνης (4), χώρος 4, ψηφιδωτό δάπεδο, διάχωρο *iii*, άποψη από τα βόρεια.
δ. Βουλγαρία, Plovdiv (Φιλιππούπολη), οικία της Ειρήνης (4), σχέδιο γλυπτού ιχθύος
- 20. α.** Βουλγαρία, Ρατιαρία (Ulpia Traiana Ratiaria), τοπογραφικός χάρτης της αρχαίας πόλης.
β. Βουλγαρία, Ρατιαρία (Ulpia Traiana Ratiaria), Πραιτώριο (;) (5), κάτοψη.
- 21. α.** Βουλγαρία, Ρατιαρία (Ulpia Traiana Ratiaria), Πραιτώριο (;) (5), χώρος 1, σχεδιαστική αποκατάσταση τμήματος του ψηφιδωτού.
β. Βουλγαρία, Ρατιαρία (Ulpia Traiana Ratiaria), Πραιτώριο (;) (5), χώρος 1, σχέδιο τμήματος του ψηφιδωτού.
- 22.** Αθήνα, Αρχαία αγορά, κάτοψη (5^{ος} αι.).
- 23. α.** Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Α (6), κάτοψη.
β. Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Β (7), κάτοψη.

24. **α.** Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Β (7), χώρος 27α, άποψη από τα βόρεια.
β. Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Β (7), άγαλμα Ερμή, εποχής Αυγούστου.
25. **α.** Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Β (7), κεφαλή Νέμεσης.
β. Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Β (7), άγαλμα καθιστού φιλοσόφου ή θεού.
26. Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), κάτοψη.
27. Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), αεροφωτογραφία της νοτιοανατολικής γωνίας.
28. **α.** Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), χώρος 6α, άποψη από τα δυτικά.
β. Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), χώρος 6, ψηφιδωτό δάπεδο και μαρμαροθέτημα, άποψη από τα δυτικά.
29. **α.** Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), μαρμάρινη σιγμοειδής πολύλοβη τράπεζα.
β. Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), άγαλμα Αθηνάς ρωμαϊκών χρόνων.
30. **α.** Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), άγαλμα Ηρακλή, 2^{ος} αι.
β. Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), ανάγλυφο Αρτέμιδος Κυνηγέτιδος.
31. **α.** Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), ανάγλυφο σπηλαίου Πανός, περ. 330 π.Χ.
β. Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), κεφαλή γενειοφόρου ανδρός, 2^{ος} αι.
γ. Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), κεφαλή του θεού Ήλιου, μέσα 2^{ου} αι.
32. **α.** Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), κεφαλή Νίκης, μέσα 2^{ου} αι.
β. Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), προτομή Αντωνίνου του Ευσεβούς, 2^{ος} αι.
γ. Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), προτομή ηλικιωμένης Ρωμαίας δέσποινας, α' τέταρτο 3^{ου} αι.
33. **α.** Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), προτομή νεαρής γυναίκας, δ' τέταρτο 2^{ου} αι.
β. Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Ω (8), διάφραγμα μεταξύ χώρων 5 και 6, σιληνόμορφος κιονίσκος.
34. **α.** Αθήνα, οδός Διονυσίου Αρεοπαγίτου, οικία «του Πρόκλου» (9), κάτοψη.
β. Αθήνα, οδός Διονυσίου Αρεοπαγίτου, οικία «του Πρόκλου» (9), χώρος 1, 1α, άποψη από τα νοτιοδυτικά.
35. **α.** Αθήνα, οδός Διονυσίου Αρεοπαγίτου, οικία «του Πρόκλου» (9), χώρος 4, άποψη από τα ανατολικά.
β. Αθήνα, οδός Διονυσίου Αρεοπαγίτου, οικία «του Πρόκλου» (9), χώρος 1, 1α, άποψη από τα δυτικά.
γ. Αθήνα, οδός Διονυσίου Αρεοπαγίτου, οικία «του Πρόκλου» (9), χώρος 1α.
36. **α.** Αθήνα, συμβολή των οδών Διονυσίου Αρεοπαγίτου και Μακρή 3 (10), κάτοψη.
β. Αθήνα, οικία στην οδό Κέκροπος 7-9 (11), κάτοψη.
37. **α.** Αθήνα, οικία στην οδό Κέκροπος 7-9 (11), αναθηματικό ανάγλυφο με παράσταση ήρωα, τέλη 4^{ου} π.Χ. αι.
β. Αθήνα, οικία στην οδό Κέκροπος 7-9 (11), αναθηματικό ανάγλυφο με παράσταση Κυβέλης, ελληνιστικοί χρόνοι.

- γ. Αθήνα, οικία στην οδό Κέκροπος 7-9 (11), γυναικεία κεφαλή από ανάγλυφο του 4^{ου} π.Χ. αι.
38. α. Αθήνα, οικία στη συμβολή των οδών Νίκης-Απόλλωνος (12), κάτοψη.
β. Αθήνα, οικία στη συμβολή των οδών Νίκης-Απόλλωνος (12), άποψη από τα ανατολικά.
39. α. Αμφίπολη, τοπογραφικό διάγραμμα της πόλης.
β. Αμφίπολη, οικία Α (13), δυτική στοά, άποψη από τα βόρεια.
40. α. Αμφίπολη, οικία Β (14), άποψη από τα δυτικά.
β. Αμφίπολη, οικία Β (14), χώρος 6, ψηφιδωτό δάπεδο.
41. α. Άμφισσα, οικία στην ανατολική πλευρά του Κάστρου (15), κάτοψη.
β. Άμφισσα, οικία στην ανατολική πλευρά του Κάστρου (15), χώρος 1, 1α, άποψη από τα νότια.
γ. Άμφισσα, οικία στην ανατολική πλευρά του Κάστρου (15), χώρος 1α, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
42. α. Άμφισσα, οικία στο οικόπεδο Λατίφη (16), κάτοψη.
β. Άμφισσα, οικία στο οικόπεδο Λατίφη (16), άποψη της ανασκαφής από τα νότια.
43. Άργος, οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (17), κάτοψη.
44. Άργος, οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (17), ψηφιδωτό δάπεδο χώρου 1α.
45. α. Άργος, οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (17), ψηφιδωτό δάπεδο χώρου 1α, λεπτομέρεια.
β. Άργος, οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (17), ψηφιδωτό δάπεδο χώρου 1α, λεπτομέρεια.
46. α. Άργος, οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (17), ψηφιδωτό δάπεδο χώρου 1β, διάχωρα *ii-iv*.
β. Άργος, οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (17), ψηφιδωτό δάπεδο χώρου 1β, διάχωρο *iv*.
47. α. Άργος, οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (17), σχέδιο του ψηφιδωτού δαπέδου στο χώρο 2.
β. Άργος, οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (17), ψηφιδωτό δάπεδο χώρου 2, δυτικό διάχωρο.
48. α. Άργος, οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (17), σχεδιαστική απόδοση του θέματος στο ανατολικό διάχωρο του ψηφιδωτού του χώρου 2.
β. Άργος, οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (17), λεπτομέρεια της παράστασης του ανατολικού διαχώρου στο χώρο 2.
γ. Άργος, οικία ανατολικά από το αρχαίο θέατρο (17), ψηφιδωτό δάπεδο χώρου 5.
49. α. Άργος, οικία στην οδό Τριπόλεως 7β (18), κάτοψη.
β. Άργος, οικία στην οδό Τριπόλεως 7β (18), διάγραμμα διάταξης θεμάτων ψηφιδωτών δαπέδων.
50. Άργος, οικία στην οδό Τριπόλεως 7β (18), χώρος 1α, ψηφιδωτό δάπεδο, διάχωρο

- i*, σχέδιο.
- 51. α.** Άργος, οικία στην οδό Τριπόλεως 7β (18), χώρος 1α, ψηφιδωτό δάπεδο, διάχωρο *ii*, σχέδιο.
β. Άργος, οικία στην οδό Τριπόλεως 7β (18), χώρος 1α, ψηφιδωτό διαχώρου *ii*.
- 52. α.** Άργος, οικία στην οδό Τριπόλεως 7β (18), χώρος 1α, ψηφιδωτό δάπεδο, διάχωρο *iii*, σχέδιο.
β. Άργος, οικία στην οδό Τριπόλεως 7β (18), χώρος 1α, ψηφιδωτό διάχωρο *iii*, δυτική ζώνη.
γ. Άργος, οικία στην οδό Τριπόλεως 7β (18), χώρος 1α, ψηφιδωτό δάπεδο, διάχωρο *iv*, σχέδιο.
- 53. α.** Άργος, οικία στην οδό Τριπόλεως 7β (18), χώρος 1β, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
β. Άργος, οικία στην οδό Τριπόλεως 7β (18), χώρος 1β, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
- 54. α.** Άργος, οικία στην οδό Τριπόλεως 7β (18), χώρος 2, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
β. Άργος, οικία στην οδό Τριπόλεως 7β (18), χώρος 4, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- 55. α.** Άργος, οικία στην οδό Τριπόλεως 7β (18), χώρος 5, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
β. Αταλάντη, οικία στη συμβολή των οδών Σ. Κοκκόλα και Εθνικής Αντιστάσεως (19), χώρος 1, 1α, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- 56. α.** Αταλάντη, οικία στη συμβολή των οδών Σ. Κοκκόλα και Εθνικής Αντιστάσεως (19), χώρος 1, ψηφιδωτό δάπεδο, διάχωρο *ii*.
β. Αταλάντη, οικία στη συμβολή των οδών Σ. Κοκκόλα και Εθνικής Αντιστάσεως (19), χώρος 1, ψηφιδωτό δάπεδο, διάχωρο *iii*.
- 57. α.** Βέροια, επισκοπείο (;) στην οδό Εδέσσης 25 (20), κάτοψη.
β. Βέροια, επισκοπείο (;) στην οδό Εδέσσης 25 (20), μαρμαροθετημένο δάπεδο.
- 58.** Βέροια, οικία στη συμβολή των οδών Ιπποκράτους 18-20 και Προφήτη Ηλία (21), κάτοψη.
- 59. α.** Βέροια, οικία στη συμβολή των οδών Μούμογλου και Κυρίμη και στην οδό Κυρίμη (22), χώρος 1, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
β. Βέροια, οικία στη συμβολή των οδών Μούμογλου και Κυρίμη και στην οδό Κυρίμη (22), χώρος 1, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
γ. Βέροια, οικία στη συμβολή των οδών Μούμογλου και Κυρίμη και στην οδό Κυρίμη (22), χώρος 1α και ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- 60. α.** Δημητριάδα, οικία Δημοκρατίας (23), κάτοψη.
β. Δημητριάδα, οικία Δημοκρατίας (23), κάτοψη με σχέδιο των ψηφιδωτών δαπέδων.
γ. Δημητριάδα, οικία Δημοκρατίας (23), χώρος 1, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
- 61. α.** Επίδαυρος, οικία μέσα στο ιερό του Ασκληπιού (24), κάτοψη.
β. Επίδαυρος, οικία μέσα στο ιερό του Ασκληπιού (24), χώρος 2, ψηφιδωτό δάπεδο.
γ. Επίδαυρος, οικία μέσα στο ιερό του Ασκληπιού (24), χώρος 7, ψηφιδωτό

δάπεδο.

- 62. α.** Ερμιόνη, οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Α. Συγγρού (25), κάτοψη και σχέδιο των ψηφιδωτών δαπέδων.
- β.** Ερμιόνη, οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Α. Συγγρού (25), χώρος 4, ψηφιδωτό δάπεδο, ζώνη *i*, ανατολικό διάχωρο.
- 63. α.** Ερμιόνη, οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Α. Συγγρού (25), χώρος 4, ψηφιδωτό δάπεδο, ζώνη *i*, δυτικό διάχωρο.
- β.** Ερμιόνη, οικία στη συμβολή των οδών Ζωοδόχου Πηγής και Α. Συγγρού (25), χώρος 4, ψηφιδωτό δάπεδο, ζώνη *ii*, λεπτομέρεια.
- 64. α.** Θάσος, οικία στα οικόπεδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (26), κάτοψη.
- β.** Θάσος, οικία στα οικόπεδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (26), χώρος 8, σπαράγματα εντοίχιας γραπτής διακόσμησης.
- 65. α.** Θάσος, οικία στα οικόπεδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (26), σπάραγμα βοτσαλωτού δαπέδου ορόφου.
- β.** Θάσος, οικία στα οικόπεδα Βαλμά - Δέλκου - Κόκκινου (26), χώρος 13, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- 66. α.** Θάσος, οικία στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (27), κάτοψη.
- β.** Θάσος, οικία στα οικόπεδα Τοκατλή - Διβανάκη - Βουλγαρίδη (27), σχεδιαστική αποκατάσταση της πρόσοψης του νυμφαίου και της κιονοστοιχίας του ορόφου.
- 67.** Θεσσαλονίκη, τοπογραφικό διάγραμμα με τις θέσεις των οικιών του κυρίως καταλόγου.
- 68. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Αγίας Σοφίας 70 (28), κάτοψη.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Αγίας Σοφίας 70 (28), δάπεδο της αψίδας από τα βόρεια.
- 69. α.** Θεσσαλονίκη, οικίες μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20, τοπογραφικό του σύγχρονου οικοδομικού τετραγώνου με τις κατόψεις της ανατολικής και της δυτικής οικίας (29).
- β.** Θεσσαλονίκη, οικίες μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20, τοπογραφικό με την κατανομή της νησίδας ανάμεσα στην ανατολική και τη δυτική οικία (29).
- 70. α.** Θεσσαλονίκη, δυτική οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (29), κάτοψη.
- β.** Θεσσαλονίκη, δυτική οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (29), χώρος 7, βόρειος τοίχος, τυφλή θύρα.
- 71. α.** Θεσσαλονίκη, δυτική οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (29), χώρος 6, σπαράγματα τοιχογραφιών.
- β.** Θεσσαλονίκη, δυτική οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (29), χώρος 6, άποψη από τα βόρεια.
- 72. α.** Θεσσαλονίκη, δυτική οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (29), χώρος 6, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.

- β.** Θεσσαλονίκη, δυτική οικία μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοκλέους 18-20 (29), χώρος 6, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
- 73.** Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου και στην οδό Αιόλου 21-25 (30), κάτοψη και σχεδιαστική πρόταση αποκατάστασης της συνολικής έκτασης του κτηρίου.
- 74. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου και στην οδό Αιόλου 21-25 (30), χώροι 1α, 1β, 2, ψηφιδωτά δάπεδα, σχέδιο.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου και στην οδό Αιόλου 21-25 (30), χώρος 1α, ψηφιδωτό δάπεδο, τμήμα *ii*.
- 75. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου και στην οδό Αιόλου 21-25 (30), χώρος 2, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου και στην οδό Αιόλου 21-25 (30), χώρος 2, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
- 76. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου και στην οδό Αιόλου 21-25 (30), χώρος 2, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου και στην οδό Αιόλου 21-25 (30), χώρος 2, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
- 77.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Γλαύκου 6 (31), κάτοψη των χώρων και σχέδιο του ψηφιδωτού δαπέδου.
- 78. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Γλαύκου 6 (31), χώρος 1α, μίμηση ορθομαρμάρωσης.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Γλαύκου 6 (31), άποψη των χώρων και των ψηφιδωτών δαπέδων από τα βορειοδυτικά.
- 79.** Θεσσαλονίκη, ανατολική (32), και δυτική (33) οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού, κάτοψη.
- 80. α.** Θεσσαλονίκη, ανατολική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (32), χώρος 1α, μίμηση ορθομαρμάρωσης.
- β.** Θεσσαλονίκη, ανατολική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (32), χώρος 2, 2α, μαρμαροθετημένο δάπεδο.
- 81. α.** Θεσσαλονίκη, δυτική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (33), χώρος 1β, χοντρό ψηφιδωτό.
- β.** Θεσσαλονίκη, δυτική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (33), χώρος 2, χοντρό ψηφιδωτό και μαρμαροθέτημα.
- γ.** Θεσσαλονίκη, δυτική οικία μεταξύ των οδών Ιασονίδου 6 και Αρριανού (33), χώρος 4, χοντρό ψηφιδωτό.
- 82. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Ιουλιανού 15 (34), κάτοψη.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Ιουλιανού 15 (34), άποψη της ανασκαφής από τα νότια.
- γ.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Ιουλιανού 15 (34), χώρος 1α, τοιχογραφία.
- 83. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Ιουλιανού 18 (35), κάτοψη.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Ιουλιανού 18 (35), χώρος 1α, τοιχογραφία,

λεπτομέρεια.

- 84.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Κασσάνδρου 68 (36), κάτοψη με σχέδιο των ψηφιδωτών δαπέδων.
- 85.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Λαπιθών 7 (37), χώρος 1, 1α, άποψη από τα νότια.
- 86. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Λαπιθών 7 (37), χώρος 1· Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αίθουσα «Η παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία».
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Λαπιθών 7 (37), χώρος 1· Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αίθουσα «Η παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία», σχεδιαστική αναπαράσταση της αίθουσας του Μουσείου όπου εκτίθεται η εντοίχια διακόσμηση της οικίας.
- 87.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Λαπιθών 7 (37), χώρος 1· Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αίθουσα «Η παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία», κάτοψη με σχέδιο του ψηφιδωτού δαπέδου.
- 88.** Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Μωρεάς και Μαλέα (38), κάτοψη.
- 89.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Ολυμπιάδος 74-76 (39), κάτοψη με σχέδιο των ψηφιδωτών δαπέδων.
- 90.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Ολυμπιάδος 74-76 (39), χώροι 1α, 2, σχέδιο των ψηφιδωτών δαπέδων.
- 91. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Ολυμπιάδος 74-76 (39), χώροι 1α, β, σχέδιο των ψηφιδωτών δαπέδων.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Ολυμπιάδος 74-76 (39), χώρος 1α, ψηφιδωτό δάπεδο.
- 92.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Ολυμπιάδος, μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας και Σοφοκλέους (40), κάτοψη.
- 93. α.** Θεσσαλονίκη, οικία (πιθανώς επισκοπική) στη συμβολή των οδών Πρασασκάκη 6 και Κουκουφλή (41), κάτοψη.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία (πιθανώς επισκοπική) στη συμβολή των οδών Πρασασκάκη 6 και Κουκουφλή (41), χώρος 2, άποψη από τα δυτικά.
- 94. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Προφήτη Ηλία 5 (42), κάτοψη.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Προφήτη Ηλία 5 (42), άποψη της ανασκαφής από τα δυτικά.
- 95. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Σοφοκλέους 20 και Αλικαρνασσού (43), κάτοψη.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Σοφοκλέους 20 και Αλικαρνασσού (43), χώρος 2, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
- 96. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Σωκράτους 48 - Αγίου Δημητρίου 124 (44), κάτοψη και σχέδια των δαπέδων.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Σωκράτους 48 - Αγίου Δημητρίου 124 (44), χώρος 1, άποψη από τα νοτιοανατολικά.
- 97. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Χείρωνος 3-5 (45), κάτοψη.

- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Χείρωνος 3-5 (45), χώροι 1, 2, άποψη από τα βορειοανατολικά.
- 98. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Χείρωνος 3-5 (45), χώρος 1, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Χείρωνος 3-5 (45), χώρος 1α, ψηφιδωτό δάπεδο.
- 99.** Δήμος Ωραιοκάστρου, οικία στη συμβολή των οδών Στανίση και Ζακύνθου (46), κάτοψη.
- 100. α.** Δήμος Ωραιοκάστρου, οικία στη συμβολή των οδών Στανίση και Ζακύνθου (46), χώρος 3β, άποψη από τα δυτικά.
- β.** Δήμος Ωραιοκάστρου, οικία στη συμβολή των οδών Στανίση και Ζακύνθου (46), χώρος 3β, ανατολικό πέρας.
- γ.** Δήμος Ωραιοκάστρου, οικία στη συμβολή των οδών Στανίση και Ζακύνθου (46), χώρος 3β, ψηφιδωτό δάπεδο, διάχωρο *ii*, προσωποποίηση του ποταμού Εχέδωρου.
- 101.** Δήμος Ωραιοκάστρου, οικία στη συμβολή των οδών Στανίση και Ζακύνθου (46), χώρος 5, 5α, άποψη από τα βόρεια.
- 102. α.** Δήμος Ωραιοκάστρου, οικία στη συμβολή των οδών Στανίση και Ζακύνθου (46), χώρος 5α, σπαράγματα εντοιχίου γραπτού διακόσμου.
- β.** Δήμος Ωραιοκάστρου, οικία στη συμβολή των οδών Στανίση και Ζακύνθου (46), χώρος 8, άποψη από τα ανατολικά.
- γ.** Δήμος Ωραιοκάστρου, οικία στη συμβολή των οδών Στανίση και Ζακύνθου (46), χώρος 8, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια της παράστασης της Λήδας με τον κύκνο.
- 103. α.** Κρήτη, Χερσόνησος, οικία στην οδό Φιλωνίδου Ζώτου (47), κεντρική αυλή.
- β.** Κως, οικία στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου, οικόπεδο Πλατανίστα (48), κάτοψη.
- 104. α.** Κως, οικία στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου (48), άποψη της ανασκαφής από τα ανατολικά.
- β.** Κως, οικία στη συμβολή των οδών Αρτεμισίας και Ιωαννίδου (48), χώρος 1, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- 105. α.** Κως, οικία στην οδό Αγίου Νικολάου 3 (49), κάτοψη.
- β.** Κως, οικία στην οδό Αγίου Νικολάου 3 (49), άποψη της ανασκαφής από τα βόρεια.
- 106. α.** Κως, οικία στην οδό Αγίου Νικολάου 3 (49), χώρος 1, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- β.** Κως, οικία στην οδό Αγίου Νικολάου 3 (49), χώρος 1, ψηφιδωτό δάπεδο, διάχωρο *iii*, η προσωποποίηση της Τύχης της Κω.
- γ.** Κως, οικία στην οδό Αγίου Νικολάου 3 (49), χώρος 1, βόρεια είσοδος, ψηφιδωτό δάπεδο, διάχωρο *iii*, επιγραφή.
- 107.** Κως, οικία στην Τετράγωνη πλατεία (50), χώρος 1, δάπεδο.
- 108. α.** Κως, οικία στην Τετράγωνη πλατεία (50), άποψη της ανασκαφής.

- β.** Λαδοχώρι, οικία στο οικόπεδο Φ. Προκόπη (51), άποψη της ανασκαφής από τα ανατολικά.
- 109. α.** Λάρισα, οικία στη συμβολή των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (52), ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- β.** Λάρισα, οικία στη συμβολή των οδών 31^{ης} Αυγούστου και Παπαδιαμάντη (52), ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
- 110. α.** Λουλουδιές, τετραπύργιο επισκοπικό συγκρότημα, κάτοψη.
- β.** Λουλουδιές, επισκοπείο (53), κάτοψη με σχέδιο των ψηφιδωτών δαπέδων.
- 111. α.** Λουλουδιές, επισκοπείο (53), αεροφωτογραφία από τα βορειοδυτικά.
- β.** Λουλουδιές, επισκοπείο (53), χώρος 1, είσοδος, βάσεις κιόνων κατά χώραν, άποψη από τα νότια.
- 112. α.** Λουλουδιές, επισκοπείο (53), χώροι 1α, 5, άποψη από τα βορειοδυτικά.
- β.** Λουλουδιές, επισκοπείο (53), χώρος 1α, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
- γ.** Λουλουδιές, επισκοπείο (53), χώρος 7, ψηφιδωτό δάπεδο.
- 113. α.** Μεγαλόπολη, οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (54), κάτοψη.
- β.** Μεγαλόπολη, οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (54), χώρος 2, ψηφιδωτό δάπεδο, άποψη από τα βόρεια.
- γ.** Μεγαλόπολη, οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (54), χώρος 2, ψηφιδωτό δάπεδο, κεντρικό διάχωρο, άποψη από τα βόρεια.
- 114. α.** Μεγαλόπολη, οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (54), χώρος 2, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
- β.** Μεγαλόπολη, οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (54), χώρος 2, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
- 115. α.** Μεγαλόπολη, οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (54), χώρος 3β, ψηφιδωτό δάπεδο.
- β.** Μεγαλόπολη, οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (54), χώρος 3γ, ψηφιδωτό δάπεδο, διάχωρο *iii*.
- γ.** Μεγαλόπολη, οικία σε οικόπεδο του οικισμού του προσωπικού ΑΗΣ-ΔΕΗ (54), χώρος 3δ, ψηφιδωτό δάπεδο, διάχωρο *ii*.
- 116. α.** Μέγαρα, οικία στην οδό Βύζαντος 51 (55), κάτοψη.
- β.** Μέγαρα, οικία στην οδό Βύζαντος 51 (55), άποψη της ανασκαφής από τα ανατολικά.
- 117. α.** Νικόπολη, έπαυλη στη θέση Φτελιά (56), κάτοψη.
- β.** Νικόπολη, έπαυλη στη θέση Φτελιά (56), χώρος 1, ψηφιδωτό δάπεδο, νότιο διάχωρο.
- γ.** Νικόπολη, έπαυλη στη θέση Φτελιά (56), χώρος 1α, ψηφιδωτό δάπεδο.
- 118. α.** Όρμος Ξενοφώντος, αγροτική έπαυλη (57), κάτοψη.
- β.** Όρμος Ξενοφώντος, αγροτική έπαυλη (57), χώρος 1, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
- 119. α.** Πηγές Βοϊράνης, αγρέπαυλη (58), κάτοψη του ισογείου.

- β.** Πηγές Βοϊράνης, αγρέπαυλη (58)· Μουσείο Φιλίππων, ψηφιδωτά δάπεδα ορόφου.
- 120.** Σπάρτη, οικία στην οδό Τριακοσίων, οικόπεδο Αλικάκου (59), κάτοψη με σχέδιο του ψηφιδωτού.
- 121.** Σπάρτη, οικία στην οδό Τριακοσίων, οικόπεδο Αλικάκου (59), χώρος 1, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
- 122. α.** Φθιώτιδες Θήβες, «επισκοπείο» (60), κάτοψη.
β. Φθιώτιδες Θήβες, «επισκοπείο» (60), τμήματα πλακών ορθομαρμάρωσης και θραύσματα θωρακίων.
- 123. α.** Φίλιπποι, οικία της 4ης πολεοδομικής νησίδας (61), κάτοψη του κτηρίου στο α΄ μισό του 4^{ου} αι.
β. Φίλιπποι, οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (61), κάτοψη του κτηρίου στο β΄ μισό του 5^{ου} αι.
γ. Φίλιπποι, οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (61), κάτοψη του κτηρίου στον 6^ο αι.
- 124. α.** Φίλιπποι, οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (61), χώρος 5, ψηφιδωτό δάπεδο.
β. Φίλιπποι, οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (61), χώρος 12γ, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- 125. α.** Φίλιπποι, οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (61), χώρος 15 (α΄ φάσης), ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
β. Φίλιπποι, οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (61), χώρος 15 (13 β΄ φάσης), ψηφιδωτό δάπεδο, άποψη από τα νοτιοδυτικά.
- 126. α.** Φίλιπποι, οικία της 4^{ης} πολεοδομικής νησίδας (61), χώρος 15 (13 β΄ φάσης), ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
β. Βάργαλα, επισκοπείο (62), κάτοψη.
- 127.** Ηράκλεια Λυγκηστική, επισκοπείο (63), κάτοψη με σχέδια των ψηφιδωτών δαπέδων.
- 128.** Ηράκλεια Λυγκηστική, επισκοπείο (63), χώρος 3, 3α, άποψη από τα δυτικά.
- 129. α.** Ηράκλεια Λυγκηστική, επισκοπείο (63), χώρος 5, σπάραγμα εντοίχιου γραπτού διακόσμου.
β. Ηράκλεια Λυγκηστική, επισκοπείο (63), χώρος 6, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
- 130.** Στόβοι, κάτοψη του αρχαιολογικού χώρου.
- 131.** Στόβοι, «θεοδοσιανό» ανάκτορο (64) και οικία του Παρθενίου (66), κάτοψη.
- 132.** Στόβοι, «θεοδοσιανό» ανάκτορο (64) και οικία του Παρθενίου (66), αεροφωτογραφία.
- 133. α.** Στόβοι, «θεοδοσιανό» ανάκτορο (64), χώρος 1, άποψη από τα δυτικά.
β. Στόβοι, «θεοδοσιανό» ανάκτορο (64), χώρος 1, νυμφαίο, άποψη από τα βόρεια.
- 134. α.** Στόβοι, «θεοδοσιανό» ανάκτορο (64), χώρος 1α, άποψη από τα

- βορειοδυτικά.
- β. Στόβοι, «θεοδοσιανό» ανάκτορο (64), δυτική πτέρυγα και ψηφιδωτό δάπεδο χώρου 4, άποψη από τα βόρεια.
135. α. Στόβοι, «θεοδοσιανό» ανάκτορο (64), χάλκινο αγαλμάτιο Αφροδίτης, 1^{ος} αι.
β. Στόβοι, «θεοδοσιανό» ανάκτορο (64), χάλκινο αγαλμάτιο Λάρητος, 1^{ος} αι.
136. α. Στόβοι, «θεοδοσιανό» ανάκτορο (64), χάλκινο αγαλμάτιο σάτυρου που παίζει αυλό, 2^{ος}-1^{ος} αι. π.Χ.
β. Στόβοι, «θεοδοσιανό» ανάκτορο (64), χάλκινο αγαλμάτιο σάτυρου, 2^{ος}-1^{ος} αι. π.Χ.
137. α. Στόβοι, «Θεοδοσιανό» ανάκτορο (64), ανάγλυφο Πανός με νύμφες, 1^{ος} αι. π.Χ.
β. Στόβοι, «θεοδοσιανό» ανάκτορο (64), αγαλμάτιο Αρτέμιδος, 2^{ος} αι. π.Χ.
γ. Στόβοι, «θεοδοσιανό» ανάκτορο (64), κεφαλή Ποσειδώνα ή Σάραπι, 2^{ος} αι.
138. Στόβοι, «θεοδοσιανό» ανάκτορο (64), χώρος 5, μαρμαροθετημένο δάπεδο.
139. α. Στόβοι, «Καζίνο» (65), κάτοψη.
β. Στόβοι, «Καζίνο» (65), χώρος 1, άποψη από τα βόρεια.
140. α. Στόβοι, «Καζίνο» (65), χώρος 2, 2α, άποψη από τα νότια.
β. Στόβοι, «Καζίνο» (65), χώροι 5, 6, άποψη από τα βόρεια.
141. α. Στόβοι, «Καζίνο» (65), χώρος 1α, ψηφιδωτό νότιου διαχώρου.
β. Στόβοι, οικία του Παρθενίου (66), χώροι 1, 2, άποψη από τα δυτικά.
142. α. Στόβοι, οικία του Παρθενίου (66), χώρος 1α, άποψη από τα νοτιοανατολικά.
β. Στόβοι, οικία του Παρθενίου (66), χώροι 1, 4, άποψη από τα νότια.
143. α. Στόβοι, οικία του Παρθενίου (66), χώρος 2, σχέδιο ψηφιδωτού δαπέδου, λεπτομέρεια.
β. Στόβοι, οικία της Περιστερίας (67), κάτοψη.
144. α. Στόβοι, οικία της Περιστερίας (67), χώρος 9, άποψη από τα ανατολικά.
β. Στόβοι, οικία της Περιστερίας (67), χώρος 9, νυμφαίο, άποψη από τα ανατολικά.
145. α. Στόβοι, οικία της Περιστερίας (67), χώρος 15, αεροφωτογραφία.
β. Στόβοι, οικία της Περιστερίας (67), χώρος 15, ψηφιδωτό δάπεδο, διάχωρο νί, επιγραφή.
146. Στόβοι, οικία των Ψαλμών (69), κάτοψη.
147. Στόβοι, οικία των Ψαλμών (69), αεροφωτογραφία.
148. α. Στόβοι, οικία των Ψαλμών (69), μαρμάρινη γυναικεία πεπλοφόρος μορφή, 1^{ος}-2^{ος} αι.
β. Στόβοι, οικία των Ψαλμών (69), χώρος 4γ, άποψη από τα νότια.
149. α. Στόβοι, οικία των Ψαλμών (69), χώρος 4δ, άποψη από τα ανατολικά.
β. Στόβοι, οικία των Ψαλμών (69), χώρος 5α, άποψη από τα βόρεια.
150. α. Στόβοι, οικία των Ψαλμών (69), χώρος 7, 7α, άποψη από τα ανατολικά.
β. Στόβοι, οικία των Ψαλμών (69), χώρος 7, 7α, άποψη από τα δυτικά.
151. α. Nerodimlje, οικία (70), κάτοψη (σκαρίφημα).

- β.** Nerodimlje, οικία (70), χώρος 1, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- 152. α.** Nerodimlje, οικία (70), χώρος 1, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια.
β. Nerodimlje, οικία (70), χώρος 1, ψηφιδωτό δάπεδο, λεπτομέρεια, σχέδιο.
- 153. α.** Σίρμιο, οικία στο νότιο τομέα της πόλης (71), κάτοψη.
β. Σίρμιο, οικία στο νότιο τομέα της πόλης (71), χώρος 2, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- 154.** Σίρμιο, οικία στο νότιο τομέα της πόλης (71), χώρος 3, 3α, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΠΙΝΑΚΩΝ

1. Σχέδιο Κ. Αθανασάκη.
2. **α.** KONDOLEON 2000-1, σ. 55 fig. 3.
β. KONDOLEON 2000-1, εικ. σ. 62.
3. **α.** DUNBABIN 1999, σ. 231 fig. 242.
β. CHAVARRÍA ARNAU 2006, σ. 23 fig. 5 (πάνω αριστερά).
γ. CHAVARRÍA ARNAU 2006, σ. 23 fig. 5 (κάτω δεξιά).
4. **α.** GILKES - LAKO 2004, σ. 166 fig. 9.18.
β. VOLPE κ.ά. 2006, σ. 229 fig. 13.
γ. VOLPE κ.ά. 2006, σ. 228 fig. 12.
5. **α.** KONDOLEON 2000-1, εικ. σ. 185.
β. DUNBABIN 1999, σ. 84 fig. 84.
6. **α.** ΚΥΡΚΟΥ 2006, εικ. εξωφύλλου, σχ. σ. 52-53.
β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 130 εικ. 143.
γ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 174 εικ. 183.
7. **α.** DUNBABIN 1999, σ. 321 fig. 317.
β. DUNBABIN 1999, σ. 120 fig. 122.
8. DUNBABIN 2003, pl. XVI.
9. WEITZMANN 1977, εικ. σ. 37.
10. **α.** STEVENSON 1983, σ. 61 pict. 26.
β. STEVENSON 1983, σ. 62 pict. 27.
11. **α.** BOWDEN - MITCHEL 2007, σ. 457 fig. 1.
β. BOWDEN 2003, σ. 48 fig. 3.9.
12. **α.** BOWDEN 2003, σ. 49 fig. 3.10.
β. BOWDEN κ.ά 2002, σ. 205 fig. 7a.
γ. GILKES - LAKO 2004, σ. 163 fig. 9.15.
13. **α.** DINTCHEV 2008, σ. 406 fig. 3.
β. MINTCHEV 2002, σ. 253 fig. 2.
γ. MINTCHEV 2002, σ. 254 fig. 7.
δ. MINTCHEV 2002, σ. 253 fig. 4.
14. **α.** PRACHKOV - ATANASSOVA-PUTOUX 2003, σ. 206 fig. 3.
β. MINTCHEV 2002, σ. 254 fig. 6.
15. **α.** MULVIN 2002, σ. 170 fig. 46.
β. ΡΟΠΟΒΑ-ΜΟΡΟΖ 1987, σ. 279 fig. 17.
16. BOSPACIEVA 2005, σ. 29 Abb. 1.
17. BOSPACIEVA 2005, σ. 36 Abb. 7.
18. **α.** BOSPACIEVA 2005, σ. 49 Abb. 16.
β. BOSPACIEVA 2005, σ. 48 Abb. 14.
19. **α.** BOSPACIEVA 2005, σ. 49 Abb. 15.
β. BOSPACIEVA 2005, σ. 49 Abb. 17.

- γ. BOSPACIEVA 2005, σ. 50 Abb. 18 (κάτω αριστερά).
 δ. BOSPACIEVA 2005, σ. 54 Abb. 21.1.
20. α. ΚΟΥΖΜΑΝΟΒ - ΒΑΛΕΒΑ 2001, σ. 363 fig. 1.
 β. ΚΟΥΖΜΑΝΟΒ - ΒΑΛΕΒΑ 2001, σ. 363 fig. 2.
21. α. ΚΟΥΖΜΑΝΟΒ - ΒΑΛΕΒΑ 2001, σ. 364 fig. 3.
 β. ΚΟΥΖΜΑΝΟΒ - ΒΑΛΕΒΑ 2001, σ. 365 fig. 6.
22. FRANTZ 1988, pl. 6.
23. α. ΓΚΙΟΛΕΣ 2005, σ. 93 εικ. 23.
 β. ΓΚΙΟΛΕΣ 2005, σ. 94 εικ. 25.
24. α. THOMPSON 1959, pl. 21c.
 β. LESLIE SHEAR 1939, σ. 238 fig. 36.
25. α. LESLIE SHEAR 1939, σ. 241 fig. 40.
 β. FRANTZ 1988, pl. 39c.
26. FRANTZ 1988, pl. 27a.
27. CAMP 2004, σ. 246 εικ. 179.
28. α. CAMP 2004, σ. 247 εικ. 180.
 β. CAMP 2004, σ. 247 εικ. 182.
29. α. CAMP 2004, σ. 250 εικ. 185.
 β. CAMP 2004, σ. 245 εικ. 177.
30. α. LESLIE SHEAR JR 1973, pl. 38b.
 β. CAMP 2004, σ. 245 εικ. 176.
31. α. CAMP 2004, σ. 245 εικ. 178.
 β. CAMP 2004, σ. 244 εικ. 174.
 γ. CAMP 2004, σ. 244 εικ. 175.
32. α. CAMP 2004, σ. 244 εικ. 173.
 β. CAMP 2004, σ. 249 εικ. 183.
 γ. CAMP 2004, σ. 249 εικ. 184.
33. α. LESLIE SHEAR JR 1973, pl. 38α.
 β. FRANTZ 1988, pl. 39b.
34. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 178α.
 β. ΓΚΙΟΛΕΣ 2005, σ. 95 εικ. 27.
35. α. BONINI 2006, σ. 110 fig. 85.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 180α.
 γ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 180β.
36. α. BALDINI LIPPOLIS 2001, εικ. σ. 152.
 β. Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 24 (1969) Β1, σ. 52 σχ. 19.
37. α. Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 24 (1969), Β1, πίν. 46γ.
 β. Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 24 (1969), Β1, πίν. 46β.
 γ. Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 24 (1969), Β1, πίν. 46γ.
38. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 198α.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 198β.

39. α. Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, *ΠΑΕ* 1996, σ. 230 εικ. 1.
 β. Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, *ΠΑΕ* 1993, πίν. 71α.
40. α. Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, *ΠΑΕ* 1993, πίν. 73α.
 β. Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, *ΠΑΕ* 1993, πίν. 73β.
41. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 320α.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 320β.
 γ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 321α.
42. α. BALDINI LIPPOLIS 2001, εικ. σ. 127 (δεξιά).
 β. Ε. ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ, *ΑΔ* 38 (1983) Β1, πίν. 77α.
43. ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, σ. 22 fig. 7.
44. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 28.
45. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 29α.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 29β.
46. α. DUNBABIN 1999, σ. 221 fig. 233.
 β. ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, col. pl. 2:1.
47. α. DUNBABIN 1999, σ. 221 fig. 234.
 β. ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, col. pl. 7:2.
48. α. ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, σ. 111 fig. 68.
 β. ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, col. pl. 7:1.
 γ. ÅKERSTRÖM-HOUGEN 1974, pl. V.
49. α. Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, σ. 232 σχ. 13.
 β. Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, σ. 234 σχ. 15.
50. Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, σ. 237 σχ. 15δ.
51. α. Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, σ. 238 σχ. 15ε.
 β. Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, πίν. 159β.
52. α. Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, σ. 239 σχ. 15στ´.
 β. Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, πίν. 163α.
 γ. Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, σ. 241 σχ. 15ζ.
53. α. Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, σ. 243 σχ. 15η.
 β. Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, πίν. 166β.
54. α. Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, σ. 236 σχ. 15β.
 β. Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, σ. 235 σχ. 15α.
55. α. Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, σ. 236 σχ. 15γ.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 285.
56. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 286α.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 286β.
57. α. ΠΕΤΚΟΣ - ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ 2004, σχ. σ. 171.
 β. Β. ΑΛΛΑΜΑΝΗ, *ΑΔ* 35 (1980) Β2, πίν. 234α.
58. Π. ΠΑΝΤΟΣ, *ΑΔ* 32 (1977) Β2, σ. 219 σχ.1.
59. α. ΠΕΤΚΟΣ 1993-2, σχ. 18.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-2, σ. 25 εικ. 11.

- γ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-2, σ. 25 εικ. 12.
60. α. MARZOLFF 1984, σ. 302 fig. 6.
β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1982, σ. 120 εικ. 14.
γ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1982, σ. 148 εικ. 57.
61. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 54.
β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 55α.
γ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 55β.
62. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 71.
β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 72α.
63. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 72β.
β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 73β.
64. α. ΣΓΟΥΡΟΥ κ.ά. 2004, σ. 45 σχ. 2.
β. A. MULLER - D. MULLIEZ, *BCH* 106.2 (1982) σ. 657 fig. 7.
65. α. ΣΓΟΥΡΟΥ κ.ά. 2004, σ. 55 εικ. 2.
β. O. PICARD - J.-P. SODINI, *BCH* 96.2 (1972) σ. 937 fig. 32.
66. α. KOZELJ - SODINI 2011, σ. 800 fig. 2.
β. KOZELJ - SODINI 2011, σ. 816 fig. 22.
67. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, αρχαιολογικός χάρτης Θεσσαλονίκης.
68. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 62α.
β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 204γ.
69. α. ΚΑΡΥΔΑΣ 2000, σ. 269 σχ. 9.
β. ΚΑΡΥΔΑΣ 1995, σ. 261 σχ. 10.
70. α. ΚΑΡΥΔΑΣ 2000, σ. 261 σχ. 2.
β. ΚΑΡΥΔΑΣ 2000, σ. 271 εικ. 7.
71. α. ΚΑΡΥΔΑΣ 1995, σ. 265 εικ. 17.
β. ΚΑΡΥΔΑΣ 1995, σ. 264 εικ. 9.
72. α. ΚΑΡΥΔΑΣ 2000, σ. 262 σχ. 3.
β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 66α.
73. ΜΑΡΚΗ 2009, σ. 214 σχ. 4.
74. α. ΜΑΡΚΗ 2009, σ. 209 σχ. 2.
β. ΜΑΡΚΗ 2009, σ. 212 εικ. 4.
75. α. Ε. ΜΑΡΚΗ, *ΑΔ* 53, 1998, Β2, σ. 621 σχ. 9.
β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 150 εικ. 163.
76. α. ΜΑΡΚΗ 1998, σ. 149 εικ. 3.
β. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 136 εικ. 1.
77. ΚΑΡΥΔΑΣ 1999, σ. 250 σχ. 1.
78. α. ΚΑΡΥΔΑΣ 1999, σ. 258 εικ. 6.
β. ΚΑΡΥΔΑΣ 1999, σ. 257 εικ. 2.
79. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 129 σχ.2.
80. α. ΜΑΡΚΗ - ΚΟΜΜΑΤΑΣ 2002, σ. 336 εικ. 10.
β. ΜΑΡΚΗ - ΚΟΜΜΑΤΑΣ 2002, σ. 336 εικ. 11.

81. α. ΜΑΡΚΗ - ΚΟΜΜΑΤΑΣ 2002, σ. 336 εικ. 9.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. LΠγ.
 γ. ΜΑΡΚΗ - ΚΟΜΜΑΤΑΣ 2002, σ. 336 εικ. 7.
82. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 266α.
 β. Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *ΑΔ* 26 (1971) Β2, πίν. 389α.
 γ. Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *ΑΔ* 26 (1971) Β2, πίν. 389β.
83. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 230β.
 β. Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *ΑΔ* 35 (1980) Β2, πίν. 223β.
84. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 132 σχ. 5.
85. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 179.
86. α. CURCIC 2002, σ. 232 εικ. 6.
 β. ΠΑΠΑΔΕΛΗ-ΜΑΡCΟΝΙ - ΚΑΤΣΑΝΙΚΑ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ 2001, σ. 62 εικ. 2.
87. Γ. ΠΑΠΑΔΕΛΗ-ΜΑΡCΟΝΙ - Ε. ΚΑΤΣΑΝΙΚΑ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ, *ΑΔ* 53 (1998) σ. 635 σχ. 1.
88. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 131 σχ. 4.
89. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 126.
90. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 130.
91. α. Ε. ΜΑΡΚΗ, *ΑΔ* 47 (1992) Β2, σ. 432 σχ. 18.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 128α.
92. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 134 σχ. 7.
93. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 262.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 263α.
94. α. ΚΑΡΥΔΑΣ 1996, σ. 577 σχ. 5.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 264γ.
95. α. ΚΑΡΥΔΑΣ 2000, σ. 265 σχ. 6.
 β. ΚΑΡΥΔΑΣ 2000, σ. 272 εικ. 11.
96. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 154.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 156β.
97. α. ΚΑΡΥΔΑΣ 1996, σ. 576 σχ. 4.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 168α.
98. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 167.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 174α.
99. ΜΑΡΚΗ 2010, σ. 27 σχ. 10.
100. α. ΜΑΡΚΗ - ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ 2003, σ. 295 εικ. 2.
 β. ΜΑΡΚΗ - ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ 2003, σ. 296 εικ. 4.
 γ. ΜΑΡΚΗ - ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ 2003, σ. 296 εικ. 5.
101. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 138 εικ. 2.
102. α. ΚΟΜΜΑΤΑΣ 1999, σ. 139 εικ. α, β.
 β. ΜΑΡΚΗ 2010, σ. 33, εικ. 14.
 γ. ΜΑΡΚΗ 2010, σ. 33, εικ. 15.
103. α. ΣΤΑΡΙΔΑ - ΜΑΡΗ 2004, σ. 293 εικ. 6.
 β. Ε. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, *ΑΔ* 43 (1988) Β2, σ. 640 σχ. 17.

104. α. Ε. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, *ΑΔ* 43 (1988) Β2, πίν. 381β.
 β. BROUSCARI 1999, pl. V.3.
105. α. BROUSCARI 1997, σ. 66 fig. 1.
 β. Ε. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, *ΑΔ* 42 (1987) Β2, πίν. 353β.
106. α. Ε. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, *ΑΔ* 42 (1987) Β2, σ. 631 σχ. 11.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 106 εικ. 114.
 γ. BROUSCARI 1997, σ. 74 fig. 11.
107. DE MATTEIS 2004, σ. 316 tav. LII.
108. α. BONINI 2006, σ. 73 fig. 45.
 β. *ΕΥΠΠΟ* 2 (1998) σ. 93 εικ. 2.
109. α. Α. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ, *ΑΔ* 46 (1991) Β1, σ. 220 σχ. 1.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 94 εικ. 100.
110. α. ΜΑΡΚΗ 2001, σ. 25 σχ. 2.
 β. ΜΑΡΚΗ 2001, σ. 30-31 σχ. 4.
111. α. ΜΑΡΚΗ 1993-1, σ. 233 εικ.1.
 β. ΜΑΡΚΗ 1993-2, σ. 173 εικ.3.
112. α. ΜΑΡΚΗ 1993-2, σ. 173 εικ.4.
 β. ΜΑΡΚΗ 1993-2, σ. 174 εικ.6.
 γ. ΜΑΡΚΗ 2002-1, σ. 434 εικ.6.
113. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 76β.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 85α.
 γ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 85β.
114. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, έγχρ. πίν. 1α.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, έγχρ. πίν. 1β.
115. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 87α.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 88β.
 γ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 90β.
116. α. Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ-ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 33 (1978) Β1, σ. 39 σχ. 8.
 β. Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ-ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 33 (1978) Β1, πίν. 15β.
117. α. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΟΥ 2001, σ. 47 εικ. 45.
 β. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ - Δ. ΠΑΛΛΑΣ, *ΠΑΕ* 1959, πίν. 98α.
 γ. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ - Δ. ΠΑΛΛΑΣ, *ΠΑΕ* 1959, πίν. 96β.
118. α. Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β3, σ. 775 σχ.1.
 β. Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β3, πίν. 567β.
119. α. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 1973, σ. 39 εικ. 3.
 β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-1, σ. 114 εικ. 122.
120. Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ, *ΑΔ* 30 (1975) Β1, σ. 75 σχ. 1.
121. Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ, *ΑΔ* 30 (1975) Β1, σ. 75 πίν. 44.
122. α. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, *ΠΑΕ* 1939, σ. 54 εικ. 1.
 β. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, *ΠΑΕ* 1939, σ. 59 εικ. 10-11.
123. α. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, σ. 724 σχ. 5.

- β. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, σ. 726 σχ. 7.
 γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, σ. 726 σχ. 8.
124. α. ΓΟΥΝΑΡΗ 2003, σ. 198 εικ. 6.
 β. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1991, σ. 413 σχ. 3.
125. α. ΓΟΥΝΑΡΗ 2003, σ. 212 εικ. 15.
 β. ΓΟΥΝΑΡΗ 2003, σ. 211 εικ. 14.
126. α. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΒΕΛΕΝΗΣ 1991, σ. 424 εικ. 11.
 β. ALEKSOVA 1986, σχ. σ. 31.
127. CVETKOVIC TOMASEVIC 2002, σ. 8-9 fig. 3.
128. CVETKOVIC TOMASEVIC 2002, σ. 16 fig. 6.
129. α. CVETKOVIC TOMASEVIC 2002, σ. 88 fig. 62.
 β. CVETKOVIC TOMASEVIC 2002, σ. 52 fig. 37.
130. MIKULCIC 2002, σ. 427 Abb. 337.
131. HEMANS 1986, fig. 3.2.
132. KLEINBAUER 1974, εικ. σ. 363 αρ. 339.
133. α. Φωτ. Α. Π. Πλιώτα, Σεπτέμβριος 2010.
 β. Φωτ. Α. Π. Πλιώτα, Σεπτέμβριος 2010.
134. α. Φωτ. Α. Π. Πλιώτα, Σεπτέμβριος 2010.
 β. Φωτ. Α. Π. Πλιώτα, Σεπτέμβριος 2010.
135. α. *Balkani* 2007, εικ. σ. 237.
 β. *Balkani* 2007, σ. 235 αρ. 205.
136. α. *Balkani* 2007, σ. 182 αρ. 149.
 β. *Balkani* 2007, σ. 185 αρ. 150.
137. α. *Balkani* 2007, σ. 191 αρ. 152.
 β. PETROVA 2007, σ. 23 εικ. δεξιά.
 γ. PETROVA 2007, εικ. σ. 22 δεξιά.
138. α. GERASIMOVSKA 1996, εικ. 30.
139. α. HEMANS 1986, σ. 424 fig. 5.1.
 β. Φωτ. Α. Π. Πλιώτα, Σεπτέμβριος 2010.
140. α. PETROVA 2007, εικ. σ. 31
 β. Φωτ. Α. Π. Πλιώτα, Σεπτέμβριος 2010.
141. α. KOLARIK 1984, σ. 454 fig. 11.
 β. Φωτ. Α. Π. Πλιώτα, Σεπτέμβριος 2010.
142. α. Φωτ. Α. Π. Πλιώτα, Σεπτέμβριος 2010.
 β. Φωτ. Α. Π. Πλιώτα, Σεπτέμβριος 2010.
143. α. KITZINGER 1946, fig. 185.
 β. SOKOLOWSKA 1975, σ. 137 fig. 15.
144. α. Φωτ. Α. Π. Πλιώτα, Σεπτέμβριος 2010.
 β. Φωτ. Α. Π. Πλιώτα, Σεπτέμβριος 2010.
145. α. KOLARIK 1984, σ. 458 fig. 16.
 β. KITZINGER 1946, fig. 181.

146. KOLARIK 1982, fig. 349.
147. GERASIMOVSKA 1996, σ. 76 εικ. 40Α.
148. α. *Balkani* 2007, εικ. σ. 193.
β. Φωτ. Α. Π. Πλιώτα, Σεπτέμβριος 2010.
149. α. Φωτ. Α. Π. Πλιώτα, Σεπτέμβριος 2010.
β. KITZINGER 1946, fig. 196.
150. α. Φωτ. Α. Π. Πλιώτα, Σεπτέμβριος 2010.
β. Φωτ. Α. Π. Πλιώτα, Σεπτέμβριος 2010.
151. α. DJURIC 1993, σ. 125 fig. 1.
β. DJURIC 1993, σ. 127 fig. 2.
152. α. DJURIC 1993, σ. 131 fig. 5.
β. DJURIC 1993, σ. 129 fig. 3.
153. α. ROPOVIC 2008, σ. 353 fig. 11.
β. ROPOVIC 2008, σ. 354 fig. 12α.
154. ROPOVIC 2008, σ. 355 fig. 13α.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΠΑΡΑΤΗΜΑΤΟΣ 1

- I. α.** Αλβανία, Βουθρωτό, «οικία του Εμπόρου» (i), κάτοψη (μέσα 5^{ου} αι.).
β. Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Ljusina, αγροτική έπαυλη (iii), κάτοψη.
- II. α.** Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Mogočelo, αγροτική έπαυλη ή στρατιωτική οχυρή εγκατάσταση (iv), κάτοψη.
β. Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Panik, αστική έπαυλη (v), χώρος υποδοχής, σχέδιο του ψηφιδωτού δαπέδου.
γ. Βουλγαρία, Kyustendil (Παυταλία), οικία (vi), ψηφιδωτό δάπεδο, επιγραφή.
- III. α.** Βουλγαρία, Plovdiv (Φιλιππούπολη), οικία στη λεωφόρο Zar Boris III (vii), ψηφιδωτό δάπεδο.
β. Βουλγαρία, Σόφια (Σερδική), έπαυλη κάτω από τη Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου (viii), κάτοψη.
- IV. α.** Αγγίστα Σερρών, αγροτική έπαυλη (ix), άποψη από τα δυτικά.
β. Άγιος Βασίλειος Κορινθίας (x), αγροικία στη θέση Βαρελά, άποψη του οικοδομικού πυρήνα του κτηρίου.
- V. α.** Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία Δ (xi), ψηφιδωτό δάπεδο.
β. Αθήνα, Αρχαία αγορά, οικία νοτιοανατολικά της Θόλου (xii), κάτοψη.
- VI. α.** Αθήνα, οικία έξω από τη νοτιοδυτική γωνία της Αρχαίας Αγοράς (xiii), Μουσείο Αρχαίας αγοράς, ψηφιδωτό δάπεδο.
β. Αθήνα, οικία στη συμβολή των οδών Διονυσίου Αρεοπαγίτου και Προπυλαίων (xiv), κάτοψη με σχέδιο των ψηφιδωτών δαπέδων.
- VII. α.** Αθήνα, οικία (;) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας (xv), κάτοψη.
β. Αθήνα, οικία (;) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας (xv), άποψη χώρων με κατάλοιπα τοιχογραφιών.
γ. Αθήνα, οικία (;) στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού 2 και Βασιλίσσης Σοφίας (xv), Βυζαντινό Μουσείο, αποτοιχισμένη τοιχογραφία.
- VIII. α.** Αθήνα, οικία στην οδό Κυρρήστου 15 στην Πλάκα (xvi), κάτοψη.
β. Αθήνα, οικία Γ στο οικόπεδο Μακρυγιάννη (xvii), άποψη της κεντρικής αυλής.
- IX. α.** Αθήνα, οικία στην οδό Μακρυγιάννη 19-21 (xviii), κάτοψη.
β. Αθήνα, οικία στην Πλατεία Μητροπόλεως (xix), άποψη της ανασκαφής.
- X. α.** Αττική, Αιξωνή, οικία (xxi), κάτοψη.
β. Αττική, Αιξωνή, οικία (xxi), ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- XI. α.** Κορινθία, Άκρα Σοφία, αγρέπαυλη (xxii), κάτοψη.
β. Κορινθία, Άκρα Σοφία, αγρέπαυλη (xxii), ψηφίδες επιδαπέδιου *opus tessellatum*.
- XII. α.** Άργος, οικία νοτιοανατολικά από το ωδείο της αρχαίας πόλης (xxiv), άποψη των χώρων με τα ψηφιδωτά δάπεδα.
β. Άργος, οικία στην Πλατεία Κυψέλης (xxv), κάτοψη.

- XIII. α.** Φθιώτιδα, Αχινός, οικία (;) στην οδό Αχιλλέως (xxvi), άποψη χώρου με ψηφιδωτό δάπεδο.
- β.** Βέροια, οικία στη συμβολή των οδών Εδέσσης και Καρακωστή (xxviii), ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- XIV. α.** Βέροια, οικία στην οδό Κυρίμη 16 (σήμερα Κωτουνίου) (xxix), μαρμαροθέτημα.
- β.** Βέροια, οικία στην οδό Λεωνίδου 2 (xxx), χοντρό ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- XV.** Βέροια, οικία στο συνοικισμό Πανόραμα (xxxi), κάτοψη.
- XVI. α.** Δελφοί, Νοτιοανατολική έπαυλη (xxxii), κάτοψη.
- β.** Δελφοί, οικία δυτικά της Δυτικής στοάς (xxxiv), κάτοψη.
- γ.** Δελφοί, οικία ανατολικά από το παλιό οίκημα της ανασκαφής (xxxviii), κάτοψη.
- XVII. α.** Δοϊράνη, αφιδωτό κτίσμα νοτιοανατολικά του σιδηροδρομικού σταθμού (xl), κάτοψη.
- β.** Δοϊράνη, αφιδωτό κτίσμα νοτιοανατολικά του σιδηροδρομικού σταθμού (xl), αφίδα, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- XVIII. α.** Ερμιόνη, οικία στο οικόπεδο Χ. και Ι. Μερτύρη (xli), ψηφιδωτό δάπεδο.
- β.** Θάσος, οικία στο οικόπεδο Θεολογίτη (xlii), ψηφιδωτό δάπεδο.
- XIX. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Αγάπης 3 (xliii), βόρειος χώρος, ψηφιδωτό δάπεδο, σχέδιο.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Αγίου Δημητρίου 26 (xliv), κάτοψη.
- XX. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Αγίου Δημητρίου, μεταξύ των οδών Φωτάκου και Αποστόλου Παύλου (xlv), κάτοψη.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Αγίου Δημητρίου και Πέλοπος (xlvii), κάτοψη.
- XXI.** Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Αθηνάς 17 και Κλεισθένους (xlviii), κάτοψη.
- XXII. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Αισχύλου 8-10 (xlix), κάτοψη.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Εγνατίας 94 και Μητροπολίτου Γενναδίου (li), κάτοψη.
- XXIII. α.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Ευριπίδου 17 (lii), κάτοψη.
- β.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Ιουλιανού 19 (liii), κάτοψη.
- XXIV.** Θεσσαλονίκη, οικία (;) στην οδό Ίωνος Δραγούμη 59 (liv), κάτοψη.
- XXV.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Κασσάνδρου (lv), κάτοψη.
- XXVI.** Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Κωνσταντοπούλου και Θησέως 6 (lvi), κάτοψη.
- XXVII.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Μαλέα 6 (lvii), τα σωζόμενα τμήματα του ψηφιδωτού στο χώρο της ανασκαφής, σχέδιο.
- XXVIII.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Παλαιών Πατρών Γερμανού 24 (lviii), κάτοψη των χώρων της β' φάσης με τα σχέδια των ψηφιδωτών δαπέδων.
- XXIX.** Θεσσαλονίκη, οικία στην οδό Πλάτωνος 33 (lx), κάτοψη με σχέδια των

δαπέδων.

- XXX.** Θεσσαλονίκη, οικία στη συμβολή των οδών Φιλίππου 16 και Ζαλίκη (Ixi), κάτοψη.
- XXXI. α.** Θεσσαλονίκη, συγκρότημα οικιών στην πρώην στοά Χορτιάτη (Ixi), κάτοψη.
- β.** Θεσσαλονίκη, συγκρότημα οικιών στην πρώην στοά Χορτιάτη (Ixi), Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αποτοιχισμένη τοιχογραφία.
- XXXII. α.** Θήβα, οικία (;) στην οδό Πινδάρου 29 (Ixii), κάτοψη.
- β.** Θήβα, οικία (;) στην οδό Πινδάρου 29 (Ixii), άποψη του κεντρικού χώρου από τα δυτικά.
- XXXIII. α.** Κως, οικία στην οδό Αγίου Νικολάου, Ο.Τ. 105 (Ixiii), άποψη της ανασκαφής από τα βορειοδυτικά.
- β.** Κως, οικία στο οικοπέδο Μ. Κασσανή (Ixiii), άποψη της ανασκαφής από τα νότια.
- XXXIV. α.** Λάρισα, οικία (;) στην οδό Παπακυριαζή 3 (Ixx), ψηφιδωτό δάπεδο.
- β.** Λουλουδιές, επισκοπικό συγκρότημα, αρχική φάση, Κωνσταντία έπαυλη (Ixx), κάτοψη με δήλωση των ψηφοθετημένων χώρων.
- XXXV. α.** Μέγαρο, οικία στη συμβολή των οδών Αγίας Παρασκευής 9 και Μ. Ζαχαρία (Ixxi), κάτοψη.
- β.** Μέγαρο, οικία στην οδό Βασιλέως Γεωργίου Β' 16 (Ixxii), κάτοψη.
- XXXVI. α.** Μέγαρο, οικία στην πάροδο Κολοκοτρώνη (Ixxiii), κάτοψη με σχέδιο του ψηφιδωτού δαπέδου.
- β.** Μέγαρο, οικία στην οδό Λαχανά 3 (Ixxiii), κάτοψη.
- XXXVII. α.** Νικόπολις, «επισκοπείο» ή «Βασιλόσπιτο» (Ixxiv), κάτοψη.
- β.** Ξιφιανή Αλμωπίας, οικία (;) στη θέση Μοναστηράκι (Ixxv), κάτοψη.
- XXXVIII. α.** Πάτρα, οικία στην οδό Γ. Ρούφου 18-20 (Ixxvi), κάτοψη.
- β.** Φίλιπποι, «οικία των Αγρίων Ζώων» (Ixxvii), κάτοψη.
- XXXIX. α.** Φίλιπποι, «επισκοπείο» (Ixxviii), αεροφωτογραφία.
- β.** Π.Γ.Δ.Μ., Ηράκλεια Λυγκηστική, οικία στον περίβολο της επιχείρησης «Autoremont» (Ixxix), κάτοψη.
- XL. α.** Π.Γ.Δ.Μ., Στόβοι, οικία του Γναφέως (Ixxx), κάτοψη.
- β.** Π.Γ.Δ.Μ., Στόβοι, «επισκοπείο» (Ixxxi), κάτοψη.
- XLI.** Σερβία, Glavnik, αγροτική έπαυλη (Ixxxii), ψηφιδωτό δάπεδο.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΠΙΝΑΚΩΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ 1

- I. α. BOWDEN-MITCHEL 2007, σ. 463 fig. 5 IX.
β. BASLER 1993, Taf. 3 Abb. 6.
- II. α. MULVIN 2002, σ. 169 fig. 44.
β. CREMOSNIK 1984, σ. 79 fig. 2.
γ. www.bulgariagazette.com.
- III. α. BOSPACIEVA 2005, σ. 52 Abb. 20.
β. LAVAN 1999, σ. 144 fig. 8.
- IV. α. Σ. ΔΑΔΑΚΗ, *ΑΔ* 50 (1995) B2, πίν. 202α.
β. ΜΟΥΤΖΑΛΗ 2002, σ. 238 εικ. 3.
- V. α. FRANTZ 1988, pl. 37a.
β. FRANTZ 1988, pl. 73d.
- VI. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 167α.
β. Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 24 (1969) B1, σ. 34 σχ. 8.
- VII. α. Ε. ΣΠΑΘΑΡΗ, Μ. ΧΑΤΖΙΩΤΗ, *ΑΔ* 38 (1983) B1, σ. 24 σχ. 4.
β. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ 2008, σ. 160 εικ. 13.
γ. *Βυζαντινές συλλογές* 2008, σ. 64-65 εικ. 27.
- VIII. α. Β. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 53 (1998) B1, σ. 28 σχ.2.
β. Σ. ΕΛΕΥΘΕΡΑΤΟΥ - Ν. ΣΑΡΑΓΑ, *ΑΔ* 54 (1999) B1, σ. 51 εικ. 9.
- IX. α. Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 24 (1969) B1, σ. 57 σχ. 23.
β. ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ, ΚΟΙΛΑΚΟΥ 2003-1, εικ. σ. 121 (πάνω).
- X. α. SPIRO 1978, pl. 74.
β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 223.
- XI. α. GREGORY 1985, σ. 417 fig. 3.
β. GREGORY 1985, pl. 109d.
- XII. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 3β.
β. BOMMELAER - GRANDJEAN 1972, σ. 230 fig. 123.
- XIII. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1987, πίν. 287α.
β. ΠΕΤΚΟΣ 1993-2, σ. 75 σχ. 10.
- XIV. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 2003-2, σ. 25 εικ. 13.
β. ΠΕΤΚΟΣ 1993-2, σ. 88 σχ. 20.
- XV. Α. ΠΕΤΚΟΣ, *ΑΔ* 49 (1994) B2, σ. 580 σχ. 17.
- XVI. α. PETRIDIS 2010, pl. 6 fig. 13.
β. PETRIDIS 2005, σ. 201 (G).
γ. PETRIDIS 2005, σ. 201 (F).
- XVII. α. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ 1940, σ. 229 εικ. 2.
β. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ 1940, σ. 233 εικ. 4.
- XVIII. α. Ε. ΣΑΡΡΗ, *ΑΔ* 49, 1994, B1, πίν. 55α.
β. J. PERREAULT, *BCH* 111.2 (1987) σ. 621 fig. 3.
- XIX. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 198.

- β. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 128 σχ. 1.
- XX. α. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 135 σχ. 8.
β. ΚΑΡΥΔΑΣ 2009, σ. 130 σχ. 3.
- XXI. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 91β.
- XXII. α. ΚΑΡΥΔΑΣ 1996, σ. 581 σχ. 9.
β. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 108.
- XXIII. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 224.
β. *Σωστικές ανασκαφές* 2004, σχ. σ. 8.
- XXIV. Μ. ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *ΑΔ* 26 (1971) Β2, σ. 389 σχ. 11.
- XXV. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 116.
- XXVI. Ν. ΚΑΡΥΔΑΣ, *ΑΔ* 53 (1998) Β2, σ. 614 σχ. 5.
- XXVII. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 122β.
- XXVIII. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 104.
- XXIX. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 146.
- XXIX. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 163.
- XXXI. α. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ 1998, πίν. 269.
β. ΜΑΡΚΗ 2002-3, εικ. σ. 268-269 αρ. 264.
- XXXII. α. Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, σ. 456 σχ. 1.
β. Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β2, πίν. 294β.
- XXXIII. α. ΝΤ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΟΥ, *ΑΔ* 54 (1999) Β2, σ. 950 εικ. 22.
β. Ε. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, *ΑΔ* 42 (1987) Β2, πίν. 362α.
- XXXIV. α. ΣΔΡΟΛΙΑ 1991, εικ. σ. 19.
β. ΜΑΡΚΗ 2001, σ. 26-27 σχ. 3β
- XXXV. α. Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ-ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 33 (1978) Β1, σ. 40 σχ. 9.
β. Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *ΑΔ* 23 (1968) Β1, σ. 101 σχ. 46.
- XXXVI. α. Π. ΖΟΡΙΔΗΣ, *ΑΔ* 50 (1995) Β1, σ. 51 σχ. 9.
β. Π. ΖΟΡΙΔΗΣ, *ΑΔ* 40 (1985) Β1, σ. 43 σχ. 11.
- XXXVII. α. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΟΥ 2001, σ. 47 εικ. 46.
β. ΠΑΪΣΙΔΟΥ 2003, σ. 527 σχ. 3.
- XXXVIII. α. Ι. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, *ΑΔ* 28 (1973) Β1, σ. 227 σχ. 16.
β. PROVOST - FOSCHIA 2002, σ. 108 σχ. 1.
- XXXIX. α. ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΓΟΥΝΑΡΗ 2004, σ. 88 εικ. 48.
β. GERASIMOVSKA 1996, σ. 130 fig. 71
- XL. α. ΜΙΚΥΛΙΤΣΙΤΣ 1982, σ. 540 Abb. 2.
β. ΗΕΜΑΝΣ 1986, σ. 290 fig. 2.3.
- XLI. ΦΙΔΑΝΟΒΣΚΙ 1993, εικ. σ. 272.